శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద. సవ్యాఖ్యానము.

ప్రథమాశ్వాసము.

ఉ. శ్రీ కమనీయ హార మణిఁ జెన్నగు దాను గౌస్తుభంబునం
దా కమలావధూటియు నుదారతఁ దోఁపఁ బరస్పరాత్మలం
దాకలితంబు లైన తమయాకృతు లచ్ఛతఁ బైకిఁ దోఁప
నస్తోకతనందుఁ దోఁచె నన శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్చెదన్.

టీక. శ్రీకమనీయహారమణిన్ — శ్రీ = లక్ష్మియొక్క, కమనీయ = మనోహరంబగు, హార = హారమందలి, మణిన్ = రతనమునందు, చెన్నగు = ఒప్పుచున్నట్టి, తాను = వేంకటభర్తయును, కౌస్తుభంబునందున్ = కౌస్తుభమణియందు, ఆకమలావధూటియును = ఆలక్ష్మీదేవియును, ఉదారతన్ = అతిశయమగుటచేత, తోఁపన్ = ప్రతిబింబింపఁగా, పరస్పరాత్మలందున్ = ఒకరొకరిమనంబులందు, ఆకలితంబులైన = ప్రేమాతిశయముచేనిలిచిన, తమ = తమయిద్దఱియొక్క, ఆకృతులు = ఆకారములు, అచ్ఛతన్ = శరీరస్వచ్ఛతచేతను, పైకిఁదోఁపన్ = బహిఃప్రకాశములుగాఁగా, అస్తోకతన్ = ఆధిక్యముచేత, అందున్ = ఆరత్నములందు, తోఁచెన్ = కానవచ్చెను. అనన్ = అనునట్లుగ, శోభిలు = లక్ష్మితోఁ బ్రకాశింపుచున్న, వేంకటభర్తన్ = వేంకటేశుని, కొల్చెదన్ = సేవించెదను.

తా. లక్ష్మీదేవియొక్క సుందరమగు హారమణియందు వేంకటేశుండును, నతని కౌస్తుభమందాలక్ష్మియును బ్రతిబింబింపఁగాఁ బరస్పరమనంబులందుఁ బ్రేమాతిశయముచేత నిలిచియున్నతమ యిద్దఱి యాకారములును శరీరము స్వచ్ఛమగుటచేత బహిఃప్రకాశములై యారత్నములందుఁగానవచ్చెనన్నట్లు విలసిల్లుచున్న వేంకటేశుని సేవించెదననుట. ఇందు శ్రీమహావిష్ణువు లక్ష్మియు నొండొరుల వక్షస్స్థలములందలి నాయకరత్నములందుఁ బ్రతిఫలించినట్లు వర్ణించుటవలన నీప్రబంధమందు వక్ష్యమాణమైన యాముక్తమాల్యదారంగనాయకపరిణయసముచితపరస్పరాభిముఖ్యావస్థితి వ్యంగ్యమర్యాదచేతఁ దోఁచుచున్నది. (ఈపద్యమందు శ్రీపతి లక్ష్మీదేవుల నిద్దఱనువర్ణించి పద్యాంతమందు వేంకటేశునిమాత్రమే గ్రహించుటకు నభిప్రాయము.) 'యతో హరి స్తతో లక్ష్మీ' యనియు, 'విష్ణోరేషానపా

యినీ'యనియు, 'వాగర్థావివసంపృక్తౌ'యనియు, 'శ్రియందేవీంనిత్యానపాయినీ'మనియు 'అనన్యారాఘవేణాహం భాస్కరేణప్రభాయథా'యనియు, 'ఆర్ద్రోవా ఏష ఆర్ద్రమనోమా త్పుష్కరిణీ'యను శ్రుతియు నివిమొదలగు ప్రమాణముల యర్థమును పర్యాలోచింపఁగా భగవంతుని దేహమును విడిచి లక్ష్మియుండదని తెలియవచ్చుచున్నది. ప్రాఙ్గములమొదలుఁ బ్రాయికముగ మగణసిద్ధ్యర్థముఁ శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము ప్రయోగించుట పెఱుమిగాఁ గలిగియున్న నీగ్రంథకర్త యుత్పలమాలావృత్తము ప్రయోగించుటవలన నాముక్తమాల్యద యుత్పలమాలాసమర్పణముచేయుటచేత భగవన్ముఖోల్లాసమునకు దగిన కథఁ జెప్పఁ గలవాఁడై తాను నుత్పలమాలికావృత్తరూపమైన వాఙ్మకుసుమదామమును సమర్పించెనని తోఁచుచున్నది.

మఱియు,

'తే.గీ. వేదముల కెల్ల నోంకార మాదిమైన, కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీకార మాది, గానఁ గవివరు లెల్లను దానిఁ దక్క, నితర వర్ణంబు లిడరు సత్కృతుల మొదల' నన్నట్లు. మహాకవి యగు నీగ్రంథకర్తచే శ్రీశబ్దమాసత్కృతిమొదలం బ్రయోగింపఁబడియె; కాన వర్ణగణాదిశుద్ధులునుగలవు. 'దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాదివాచకాః । తేసర్వేనైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపివా' యనునట్టిప్రమాణ మిడియునుండఁగాక దీనియందు విశిష్టదేవతానమస్కారరూపమంగళము చేయంబడినది. 'ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖ' మనునదిప్రమాణము.

మ. సిరి నొక్కప్పుడు గన్నొఱంగి హరి దన్జేరన్ బ్రహర్షించు ను
ర్వ్యాసన్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భాస్వచ్చంద్రశాలాఘటం
పటలయ్యో న్పటుపైన యుర్వ్యాలి ఫణాపఙ్క్తుల్ భజింతు న్నిరం
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నతీతబ్రహ్మకల్పాంతునిన్

టీక. పటుపైనయుర్వ్యాలిఫణాపఙ్క్తులు:-పటుపైన = విశాలములగు, ఉర్వ్యాలి = యిశేషునియొక్క, ఫణాపఙ్క్తులు = పడగలబంతులు, హరి = స్వామి, ఒక్కప్పుడు = ఒకసమయమున, సిరిన్ = లక్ష్మిని, కన్నొఱంగి = కిసరించి, తన్ = తన్ను, చేరన్ = కదియఁగా, ప్రహర్షించు = కడుఁబ్రీతినొందుచున్న, ఉర్వ్యాసన్ = భూమికి ॥ వి ॥ 'ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యా' యని యమరము. వంచనన్ = వంచనచేత, కూడఁగాన్ = పొందఁగా, (గుప్తక్రీడఁజేయునిమిత్తమనుట) (వేడుకగూడఁగానన్న పాఠమున సంతోషముతోఁబొందననుట), కలుగు = సిద్ధించినట్టి, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా = ఉప్పరిగలయొక్క, ఘటంపటలు = గుంపులు, అయ్యోన్ = అయ్యెనో. దాంతున్ = ఇంద్రియనిగ్రహముగలిగినట్టియు, అతీత = అతిక్రమింపఁబడిన, బ్రహ్మక

ల్పాంతునిన్ = బ్రహ్మప్రళయములుగల, అయ్యనంతునిన్ = ఆశేషుని, నిరంతరమున్ = ఎల్లప్పుడును, భజింతున్ = కొల్చెదను. ని। 'చంద్రశాలాశిరోగృహమ్,' యనియు, 'శేషోనంత,' యనియు నమరము.

తా. ఎల్లప్పుడుఁ దన్నేదబాయకుండెడి లక్ష్మిని స్వామి యొకసమయమున మఱుఁగు పఱిచి కదియఁగా నా శ్రీహరితో గుప్తక్రీడ సేయఁదలఁచిన భూదేవికి నెవ్వానియొక్క విశాలంబులైన పడగలు మేఁడలచాఁవాయెనో, నిత్యుఁడై యింద్రియనిగ్రహముగలవాఁడైన యా శేషుని నిరంతరము సేవించెదననుట.

సీ. ఖనటత్పయోబ్ధి వీక్ష్య రసాతలాన్యోన్య పిండీకృతాంగ భీతాండజములు
ధృతకులాయాగ్ర ఖండిత సమిల్లవరూప చరణాంతిక భ్రమత్పన్నగములు
ఘనగుహాఘటిత ఝూంకరణ లోకైకధ్వ దుందుభీకృత మేరు మందరములు
చటుల ఝంపాతరస్స్వ నగరీ విపరీత పాతితాశాకోణ పక్షిబృథములు
ప్రబలవేగ బాడబీకృతేరమ్మదములు, భాస్వరేరమ్మదీకృత బాడబములు
పతగసమ్రాట్పత్త్ర ప్రభంజనములు, వృజినతూలౌఘములఁ దూల విసరు గాత. 3.

టీక. ఖ = ఆకసమునందు, నటత్ = ఆడుచున్న, పయః = ఉదకముగల, అబ్ధి = సముద్రములయందు, వీక్ష్య = చూడఁదగిన, రసాతల = పాతాళమందు, అన్యోన్య = ఒకటితోనొకటి, పిండీకృత = ముద్దలుగాచేయఁబడిన, అంగ = అవయవములుగలవై, భీత = భయపెట్టఁబడిన, అండజములు = సర్పములుగలవియు, (అనఁగా గరుడుని ఱెక్కలగాలిసోఁకుటచేత సముద్రమునందలినీళ్లాకాశమున కెగసిపోఁగాఁ బాతాళద్వారము బట్టబయలై కనుపడఁగా నచట పాములు రెక్కలఁ బక్షిరాట్టు శత్రుఁడౌటచేత భయపడి యొండొరులఁ గౌఁగిలించుకొని ముద్దలుగా నణఁగియుండెననుట) ధృత = ధరియింపఁబడిన, కులాయాగ్ర = గూఁటికొనలను। ని॥ 'కులాయో నీడమస్త్రియామ్,' అని యమరము. ఖండిత = విఱుగఁబడిన, సమిత్ = సమిధలయొక్క, లవ = లేశములయొక్క, రూప = ఆకారములుగల, చరణ = గరుడుని పాదములకు, అంతిక = సమీపమందు, భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, పన్నగములు = పెనుపాములుగలవియును, (అనఁగా ఱెక్కలగాలిచేత గొప్పపాములు పెల్లగిలి యతని పాదములవెంబడి సుడిగొనిపోఁగా గరుత్మంతుఁడు పక్షియగుటంజేసి గూఁటినిమిత్తమై కాళ్లనిఱికికొనిపోవు సన్నకట్టియలవలెఁ గన్పట్టెననుట.) ఘన = గొప్పవైన, గుహా = గుహలయందు, ఘటిత = చేర్పఁబడిన, ఝూంకరణ = ఝూంకారముచేత, లోక = లోకములకు, ఏక = ముఖ్యముగా, ధ్వ = ధ్వనియందు, దుందుభీకృత = దుందుభులుగాఁజేయఁబడిన, మేరుమందరములు = మేరుమందరపర్వతములుగలవియును, (అనఁగా ఱెక్కలవాయువులు పర్వతగుహలలోఁ జొచ్చఁగా నప్ప

డాపర్వతములు మారుమొరయ లోకములకెల్ల వినునట్లు శబ్దించు రెండుమంచుభూములో యని తోఁచుచున్నవనుట.) చటుల = చంచలమగు, ఝంపా = కుడియుటయొక్క, తరః = వేగముచేతను, స్వ = తమయొక్క, నగరీ = పట్టణములనుండి, విపరీత = వ్యత్యస్తమగునట్లు, పాతిత = త్రోయఁబడిన, ఆశాకోణ = దిక్కోణములయొక్క, పరిబృఢములు = ప్రభువులుగలవియు, (గాడ్పులు వేగముగావిసరుటచేతను దిక్కులయొక్కయు మూలలయొక్కయుఁ బాలకులు తమతమపట్టణములయందు నిలుచుటకు వలనుగాక త్రోపునడి మఱియొకదిక్కునకు వేఱువేఱఁబఱచిరనుట) ప్రబలతర = మిక్కిలి ప్రబలములగు, బాడబీకృత = బడబాగ్నులుగాఁజేయబడిన, ఇరమ్మదములు = మెఱుపులుగలవియు,(మేఘములతోడ మెఱుపులను మింటనుండి సముద్రములలోనఁ గూలఁ ద్రోయుననుట.) భాస్వర = ప్రజ్వలించుచున్న, ఇరమ్మదీకృత=మెఱుపులుగాఁజేయఁబడిన, బాడబములు = బడబాగ్నులుగలవియు, (సముద్రములయందలి బడబాగ్నులను మింటికెగయఁజిమ్ముననుట.) ఇట్టిదైన, పతగసమ్రాట్—పతగ=పక్షులకు, సమ్రాట్ = ప్రభువగుగరుత్మంతునియొక్క, పతత్ర = ఱెక్కలవలని, ప్రభంజనములు = వాయువులు, వృజిన = పాపములనియెడి, తూల = దూదిపింజెలయొక్క, ఓఘములన్ = గుంపులను, తూలన్ = తూలిపోవునట్లు, విసరుఁగాత = వీచుఁగావుతన్. (అట్టిమహాబలముగల గరుత్మంతుని ఱెక్కలవలని గాడ్పులు నాపాపము లనియెడు దూదిపింజెలను జెదరిపోవునట్లు వీచుఁగాక యని గ్రంథకర్త ప్రార్థన సేయుచున్నాఁడు).

ఉ. పూని ముకుందు నాజ్ఞఁ గను బొమ్మనె కొంచి యజాండభాండము
ల్వానను మీఁదఁ బోవనడప న్గొనెఁ దన్నన నగ్రనిశ్చల
త్వానుచలత్వనిష్ఠలె సమస్త జగంబుల జాడ్యచేతన
ల్గా నుతికెక్కు సైన్యపతి కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్

టీక. ముకుందునాజ్ఞన్ = నారాయణునియాజ్ఞను, కనుబొమ్మనె = భ్రూసంజ్ఞచేతనే, కొంచి = గ్రహించి, పూని = ప్రయత్నపడి, అజాండభాండముల్—అజాండ= బ్రహ్మాండములనియెడు, భాండముల్ = కుండలను, వానను = రూపుగలవిగాఁజేయుట కొఱకును, మీఁదన్ = ప్రళయమందు, పోవనడపన్ = పోవునట్లుడచుటకొఱకును, తన్నన్ = తన్ను, (అనఁగా వేత్రముననుట.) కొనెనన్ = గ్రహియించెననఁగా, అగ్రనిశ్చలత్వానుచలత్వనిష్ఠలె — అగ్ర = తనచివరయొక్క, నిశ్చలత్వ = కదలకుండుటయొక్కయు, అనుచలత్వ = కదలుటయొక్కయు, నిష్ఠలె = నియమములే, సమస్తజగంబుల = ఎల్లజగత్తులయొక్క, జాడ్యచేతనల్—జాడ్య=లయమొందుటయు, చేతనల్ = తెలివొందుటయును, కాన్ = కాఁగా, నుతికెక్కు = నుతింపఁబడుచున్న,

సైన్యపతి = సేనానాయకునియొక్క, (అనఁగా విష్వక్సేనునియొక్క) కాంచనవేత్రముఁ = బంగారుబెత్తమును, ఆశ్రయించెదన్ = భజించెదను.

తా. విష్వక్సేనుఁడు భగవత్కార్య ధూర్వహుఁడు గనుక భగవదభిప్రాయానుగుణముగ లీలావిభూతి యగు ప్రపంచమునకు స్థితిసంహారములఁ గావింపఁ బూనఁగాఁ గులాలదండము ఘటాదులకుఁ గారణమైనట్లే విష్వక్సేనుని వేత్రము బ్రహ్మాండములకుఁ గారణమైనదనియు నా వేత్రాగ్రహము గదలనియపుడు లోకవ్యాపారము లేదనియుఁ గదలినప్పుడు లోకవ్యాపారము గలదనియును భావము.

హరి పూరింపఁ దదాస్య మారుత సుగంధాకృష్టమై నాభిపం
కరుహక్రోడమిళిందబృంద మెదురైక్కం దుష్క్రియాపంక సం
కర దైత్యాసు పరంపరం గముచు రేఖం బొల్చు రాకా నిశా
కర గౌర ద్యుతి పాంచజన్య మొసఁగుం గళ్యాణ సాకల్యముల్.

టీక. హరి = నారాయణుఁడు, పూరింపన్ = ఒత్తఁగాన్, తదాస్యమారుతసుగంధాకృష్టమై—తత్ = ఆహరియొక్క, ఆస్య = ముఖమందలి, మారుత = వాయువుయొక్క, సుగంధ = మంచిపరిమళముచేతను, ఆకృష్టమై = ఆకర్షింపఁబడినదై, నాభిపంకరుహక్రోడమిళిందబృందము—నాభి = పొక్కిటియందలి, పంకరుహ = కమలముయొక్క, క్రోడ = మధ్యమందలి, (నన్యాక్రోడం భుజాంతరమనియున్నను లక్షణచేత నిచట క్రోడశబ్దమునకు మధ్యప్రదేశమర్థము.) మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృందము = సమూహము, ఎదురైక్కన్ = ముఖమారుతమునకెదురుగా, దుష్క్రియాపంకసంకరదైత్యాసుపరంపరన్—దుష్క్రియా = దుష్కార్యములవలని, పంక = పాపములతోడ, సంకర = కూడుకొన్న, దైత్య = రాక్షసులయొక్క, అసు = ప్రాణములయొక్క, పరంపరన్ = పఙ్క్తిని, కముచు = ఆకర్షించెడు, రేఖన్ = రీతిచేతను, పొల్చు = ఒప్పుచున్న, రాకానిశాకరగౌరద్యుతి—రాకా = నిండుపున్నమ నాఁటి, నిశాకర = చందురునివలెను, గౌర = ధవళమగు, ద్యుతి = కాంతిగల, పాంచజన్యము = హరిశంఖము, కల్యాణసాకల్యముల్—కల్యాణ = మంగళములయొక్క, సాకల్యముల్ = సమృద్ధిని, ఒసఁగున్ = ఇచ్చును.

తా. శ్రీపతి పాంచజన్యమును బూరించునప్పుడాహరి ముఖవాయువు దివ్య సుగంధము గలిగి వాసించుటవలన నాభికమలమందున్న తుమ్మెదల గుంపచ్చోటం వదలి యక్కమలవాసనకంటె మిగుల సొగయఁజేయు మొగము తావికెగయుచున్నప్పుడు శత్రుజనంబుల హృదయ విదారణంబగు నాదంబునకుం బాదగు శంఖంబు దుష్టులగు రక్కసుల మలీమసంబులగు నసువులఁ దీల్చుచున్నదో యున్నట్లుండెననని భావము.

మ. ప్రతతోర్ధ్వాధరభాగ పీఠ యుగళీ భాస్వ త్త్సరు స్తంభ సం
స్థితిఁ దీండ్రించెడు జాళువా మొసలివా దీప్తార్చిగా కజ్జలా
న్విత ధూమాసిత రేఖ పైయలుగుగా విజ్ఞాన దీపాంకురా
కృతి నందం బగు నందకం బఘ లతా శ్రేణిచ్ఛిదం జేయుతన్

టీక. ప్రతత = విస్తీర్ణములగు, ఊర్ధ్వాధరభాగ=మీఁది క్రింది ప్రదేశములయందలి, పీఠ = పీఠములయొక్క, యుగళీ = ద్వంద్వమునందు, భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి, త్సరు = పిడికిటిపట్టనియెడు, స్తంభ = కంబమందు, సంస్థితిన్ = ఉనికిచేతను, దీండ్రించెడు = వెలుంగుచున్న, జాళువా = స్వర్ణమయమైన, మొసలివా = మకరవక్త్రమను, ఖడ్గాంగవిశేషము. దీప్తార్చిగా—దీప్త = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అర్చిగా = జ్వాలగాఁగా (అర్చిర్హేతిః శిఖా స్త్రియా మని యమరము.) పైయలుగు = మొన, కజ్జలాన్వితధూమాసితరేఖగా—కజ్జల = కాటుకతోడను, అన్విత = కూడికొనిన, ధూమ = పొగయొక్క, అసిత = నల్లనైన, రేఖగా = గీటుగాఁగా, (ఇచ్చట నర్థక్రమంబున నన్వయము.) విజ్ఞానదీపాంకురాకృతిన్—విజ్ఞానదీప = జ్ఞానదీపముయొక్క, అంకుర = మొలకయొక్క, ఆకృతిన్ = ఆకారముచేతను, అందంబగు = సుందరమైన, నందకంబు = విష్ణుఖడ్గము, అఘలతాశ్రేణిచ్ఛిదన్—అఘ = పాపములనియెడు, లతా = తీఁగలయొక్క, శ్రేణి = పఙ్క్తులయొక్క, ఛిదన్ = ఛేదనమును, చేయుతన్ = చేయుగాఁత.

తా. నందక మను విజ్ఞానదీపమునకుఁ బరుజు దీపస్తంభమనియును, బంగారుమొసలివాయి దీపకళిక యనియును, నలుగుదీపపుఁ గోడి యనియును భావము.

ఉ. యాదవసార్వభౌమ భయదాయత బాహునియుక్తిఁ జేసి యఁ
దే దనుజేంద్ర సాళ్వపుర హేమమణీవరణంబు సంగిలం
బై జివి నాత్మ కింకిణములం దొక కంకణమయ్యె నట్టి కౌ
మోదకి మోదకేళిత సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యఁ గొల్చెదన్.

టీక. యాదవ = యదువంశజులకు, సార్వభౌమ = రాజైనకృష్ణునియొక్క, భయద = భయంకరమైన, ఆయత = పొడవైన, బాహు = భుజముయొక్క, నియుక్తిఁజేసి = పనుచుటచేత, (బాహువుచేఁ బ్రయోగింపబడుటవలన నని యర్థము.) ఎందేని = ఏయాకాశమందు సంచరించుచున్నదియందు, (ఇచట సవిసర్గార్థకంబగు నేని శబ్దము విసర్గమునకు వైకల్పికలోపంబని యెఱుంగునది.) దనుజేంద్ర = రాక్షసరాజైన, సాళ్వ = సాళ్వుఁడనువానియొక్క, పుర = పట్టణముయొక్క, హేమ = స్వర్ణమయమును, మణీ = రత్నమయమునగు, వరణంబు = కోట, (ప్రాకారో వరణస్సాల

యనీ యమకము.) సంగతంబై = కలిసికొన్నదై, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, ఆత్మకంకణములందున్—ఆత్మ = తనయొక్క, కంకణములందు = వలయములయందు, ఒక కంకణమయ్యెన్ = కంకణమాయెనో, మోదకకీలితసముజ్జ్వలకల్పకమాల్యన్—మోద = సంతోషముచేతను, కీలిత = కూర్పఁబడిన, సముజ్జ్వల = ప్రకాశించెడు, కల్పక = కల్పవృక్షములయొక్క, మాల్యన్ = దండలుగల, అట్టికౌమోదకిన్ = అట్టివిష్ణుగదను కొల్చెదన్ = భజించెదను.

తా. అనఁగాఁ దొలుత సాల్వుఁడను రక్కసుఁడు కామగమనమైన తన పట్టణముతోఁ గూడ మధురానగరమందు వ్రాలి ప్రజాహింసగావింతునని రాఁగాఁ గృష్ణుఁడు కౌమోదకి యను తనగద నాపట్టణముపైఁ బ్రయోగింపఁగాఁ గనకరత్నమయమైన యా నగరికోట యీకౌమోదకియందుఁ దొడిగిన కంకణములలోఁ దానునొక కంకణమైకనుపట్టెఁ గాని బాధకము కాదాయెను. గావున సర్వశత్రునిరాసకంబగు నాకౌమోదకి మదీయశత్రునిరాసమును గావింపఁ గలదని యభిప్రాయము.

చ. పిడికెడు కౌనుఁ గొప్పుఁ గని ప్రేమఁ ద్రివక్ర సమాంగి జేసి తేఁ
బిడికెడు కౌనుఁ గొప్పుఁబయిఁ బెచ్చు గుణంబును గంటి నంచ
ర్పడఁగ నిజత్రివక్రతయుఁ బాపఁగ మ్రొక్కెడునాసుమాలిపైఁ
జడిగొన నమ్ములీను హరి శార్ఙ్గధనుర్లత గాచుఁ గావుతన్

టీక. పిడికెడుకౌనున్—పిడికెడు = పిడికిటిలోనడఁగెడు, కౌనున్ = నడుమును, కొప్పున్ = ధమ్మిల్లమును, కని = చూచి, ప్రేమన్ = ప్రేమమడిచేతను, త్రివక్రన్ = కుబ్జను, సమాంగిన్ = చక్కనిదానిఁగా, చేసితి = చేసితివి. ఏన్ = నేను, పిడికెడుకౌను = పిడికిటికడఁగునదియగు లస్తకమును, కొప్పు = ధనురగ్రమును, పయిఁబెచ్చు = అధికతరమగు, గుణంబును = అల్లెత్రాటిని, (శబ్దచ్ఛలమువలనమంచిగుణమనియుఁ లభించుచున్నది.) కంటినంచు = పొందితిననుచు, ఏర్పడఁగ = స్ఫుటమగునట్లు, నిజ = తనయొక్క, త్రివక్రతయున్ = మూఁడువంకరలుగలుగుటను, పాపఁగన్ = పోఁగొట్టుటకొఱకే, మ్రొక్కెడునాన్ = మ్రొక్కుచున్నదియోయనఁగాన్, సుమాలిపై = సుమాలియనురాక్షసునిమీఁదన్, జడిగొనన్ = సంతతధారగావర్షించునట్లు, అమ్ములీను = బాణములీనెడు, హరిశార్ఙ్గధనుర్లత—హరి = నారాయణునియొక్క, శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గమను పేరుగల, ధనుర్లత = తీఁగవంటివిల్లు, కాచుగావుతన్ = రక్షించుగాత.

తా. శ్రీపతి సుమాలి యను నాదిమరాక్షసునితో యుద్ధము సేయుచున్నప్పుడు శార్ఙ్గకోదండముయొక్క రెండుకొనలు నొకచోటికిఁ జేరునట్లు నారి కదియించినఁగాఁ గృష్ణావతారమందుఁ గుబ్జనుజూచి దీనికిఁ బిడికెడుకౌను గొప్పు నున్న దని దానిఁ జక్క

దానిం జేసియివి నాకుఁ బిడికెడు కాను గొప్పను విశేషించి గుణమున్నది కాఁబట్టి న న్నను జక్కఁగాని దానిం జేసి రక్షింపు మని శరప్రయోగ సమయమందు నమ్రమై యావిల్లు మ్రొక్కుచున్నదన్నట్లుండె నని తాత్పర్యము.

ఉ. అడరు గళాస్రధారలు మహాముఖ వాంత సుధాంబుధారలు
న్నొడవగు వహ్నికీలములు పొంగుసుగాఁ బెఱ దైత్య కోటికి
న్బెడిదపుఁ గిన్కతో నెసరు వెట్టిన పెద్ద పనంటి వోలె నె
క్కుడు వెస రాహు మస్తకము గొన్న సుదర్శన దేవుఁ గొల్చెదన్.

టీక. అడరు = ప్రస్ఫుటమగుచున్న, గళ = కంఠముయొక్క, అస్రధారలు రక్తధారలు, మహాముఖ = వెడదనోరివలన, వాంత = వెడలఁగ్రక్కఁబడిన, సుధాంబుధారలున్ = అమృతోదకధారలును, పొడవగు = దీర్ఘములగు, వహ్నికీలములు = అగ్నిజ్వాలలు, పొంగుసుగాన్ = ఎసటిపొంగుసుగాఁగా, పెఱ=ఇతరమయిన, దైత్యకోటికిన్ = రాక్షససమూహమునకు, బెడిదపుఁగిన్కతోన్ = తీక్ష్ణకోపముతో, ఎసరువెట్టినపెద్దపనంటివోలెన్ = ఎసరెక్కించినపెద్దకుండవలె, ఎక్కుడువెస = అధికవేగముచేతను, రాహుమస్తకమున్ = రాహువనురాక్షసునిశిరమును, కొన్న = గ్రహించిన, సుదర్శనదేవున్ = విష్ణుచక్రమనుదేవుని, కొల్చెదన్ = సేవించెదన్.

తా. తొల్లి రాహువను రాక్షసుఁడు మాయచేత దేవతావేషధారియై యమృతము గుడుచునప్పుడు విష్ణుదేవుండెఱింగి తన సుదర్శనముచే వానిశిరంబుఁద్రుంచినప్పుడు కంఠమునుండి వెడలెడు రక్తధారలడుగునమండెడుమంటలుగాను నమృతమును మ్రింగకమును పే తునిసెను గావున నాయమృతము మఱల నోటఁ గ్రక్కుచుండె నదియె మండపయి పొంగుగాఁగానంబడుచుండెను గాన నప్పుడాశిరస్సు ప్రొయ్యిమీఁద నెసరుపెట్టిన పెద్ద [illegible]వలెనుండె నని భావము.

మ. అల పన్నిద్దఱు సూరులందును సముద్యల్లీలఁ గాపున్న
గ్గలపుం దాపముఁ బాపనా నిజమనఃకంజాతసంజాతపు
ష్కలమాధ్వీకఝురిన్మురారి సొగియంగాఁ జొక్కి ధన్యాత్ము
నిల పన్నిద్దఱుసూరులం దలఁతు మోక్షేచ్ఛామతిం దివ్యులన్.

టీక. అలపన్నిద్దఱుసూరులందును = ఆ ప్రసిద్ధులగు ద్వాదశాదిత్యులయందును (సూర్యమండలము నారాయణస్థానమని శ్రుతిప్రసిద్ధము.) సముద్యల్లీలన్ = ఒప్పుచున్న విలాసముచేతను, కాపున్న వెగ్గలపుఁదాపమున్ = నివసించుటచేనైనయధికతాపమును పాపనాన్ = పోఁగొట్టుటకొఱకనునట్లుగా, నిజ = స్వకీయములగు, మనః = మనస్సులనియెడు, కంజాత=కమలములయందు, సంజాత = పుట్టినట్టియు, పుష్కల=[illegible]

మగు, మాధ్వీక = మకరందముయొక్క, ఝరిన్ = ప్రవాహముచేతను, మురారి = హరి, సొగియంగాన్ = సుఖింపఁగా, చొక్కి = ఆనందించి, ధన్యాత్ములౌ = కృతార్థులయిన, ఇలపన్నిద్దఱసూరులన్ = భూమియందలి పన్నిద్దరైన యాళువారులను, దివ్యులన్ = దేవతామూర్తులగువారిని, మోక్షేచ్ఛామతిన్ = మోక్షాభిలాషముగలమనస్సుచేతను, తలఁతున్ = సంస్మరించెదన్.

తా. నారాయణుఁడు సూర్యమండల మధ్యవర్తియగుటం జేసి యాసూర్యసంబంధమగు తాపమును బోఁగొట్టుకొనుటకై భూమియందుఁ బన్నిద్దఱాళువారులై యవతరించిన మహాత్ముల మనఃపద్మములయందుఁ జేరి వసించి సుఖించె ననియును, పన్నిద్దఱాళువారలు ద్వాదశాదిత్యులకంటెఁ బరిశుద్ధులయి తమ యంతరంగములయందు నారాయణుని నిలుపుకొని యాస్వామి శరీరతాపము నడంచి సుఖపెట్టి తా మానందించువా రనియును భావము. ఫలోత్ప్రేక్ష.

వ. అని యిష్ట దేవతాప్రార్థనంబుఁ జేసి ము న్నే కళింగదేశ విజిగీషా మనీషం దండెత్తి పోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి శ్రీకాకుళనికేతనుండగు నాంధ్రమధుమథను సేవింపం బోయి హరివాస రోపవాసం బచ్చటఁ గావింప నప్పుణ్యరాత్రి చతుర్థ యామంబున. ౧౧.

టీక. అని = ఇట్లుప్రియదేవతాప్రార్థనముఁజేసి, మున్నే = పూర్వమే, కళింగ దేశ = కళింగమనుదేశముయొక్క, విజిగీషా = విజయముఁజేయవలయుననునిచ్ఛగల, మనీషన్ = బుద్ధిచేతను, దండెత్తిపోయి = దండయాత్రదరలి, విజయవాటిన్ = బెజవాడయందు, కొన్నివాసరంబులుండి = కతిపయదినంబులునివసించి, శ్రీకాకుళనికేతనుండగు = శ్రీకాకుళమనియెడుపుణ్యక్షేత్రము గృహముగాఁగల, ఆంధ్రమధుమథనుని = తెలుఁగువల్లభరాయఁ డను పేరుగల హరిని, సేవింపఁబోయి = భజింప నేగి, హరివాసరోపవాసంబు = ఏకాదశీవ్రతోపవాసము, అచ్చటన్ = ఆశ్రీకాకుళమందు, కావింపన్ = చేయఁగా, అప్పుణ్యరాత్రిచతుర్థయామంబున = ఆపుణ్యరాత్రియొక్క నాలుగవజామునందు.

తా. సులభము.

సీ. నీలమేఘముడాలు డీలు సేయఁగఁజాలు మెఱుఁగుఁ జామనచాయ మేని తోడ
నాళీకముల కప్పు లపహసించు జిగి హెచ్చు నాయతంబగు కన్నుదోయి తోడఁ
బులుఁగురాయని చట్టుపల నన్నె నొఱపుట్టు హొంబట్టు జిలుఁగు రెంటెంబు తోడఁ
[illegible] నాడు కౌస్తుభము తోడ

దమ్మి కేలుండఁ బెఱ కేల దండ యిచ్చు, లేము లుడిపెడు లేఁజూపు లేమ తోడఁ
దొల్కుదయఁ దెల్పు చిఱునవ్వుతోడఁ గలఁ ద దంధ్ర జలజాక్షుఁ డిట్లనియానతిచ్చె.

టీక. నీలమేఘము డాలు = నల్లని మేఘములకాంతిని, డీలుసేయఁగన్ = బలహీనముఁజేయుటకు, చాలు = సమర్థమగు, మెఱుఁగుఁజామనచాయ = నిగ్ధమైనిగనిగలాడుచామనచాయగల, మేనితోడ = శరీరముతోడను, అరవిందముల = తామరపువ్వులయొక్క, కచ్చులు = గర్వములను, అడఁగించు = తక్కువసేయు, జిగిన్ = కాంతిచేతను, హెచ్చు = అతిశయించుచున్న, ఆయతంబగు = నిడువాలికయగు, కన్నుదోయితోడ = నయనయుగళముతోడను, పులుఁగురాయనిచట్టుపలవన్నెన్ = పక్షీంద్రుఁడనుగరుత్మంతునియొక్కలవర్ణమును, ఒఱఁబట్టు = ఒఱయికఁజేసెడు, హొంబట్టు = బంగారుపట్టుగలిగిన, జిలుఁగు = సన్నపునేఁతగల, వలెంబుతోడ = వస్త్రముతోడను, ఉదయార్కబింబంబు = బాలసూర్యబింబముయొక్క, ఒఱపు = ఒప్పిదముయొక్క, విడంబంబు = సామ్యమును, తొరలంగనాడు = తూలనాడెడు, కౌస్తుభముతోడ = కౌస్తుభమనియెడురత్నముతోడను, తమ్మికేలుండన్ = పద్మముఁబట్టినహస్తముటుంటఁగా, పెఱకేల = ఇతరహస్తముచేతను, దండయిచ్చు = కైదండయిచ్చెడు, లేములుడిపెడు = దారిద్ర్యధ్వంసకమగు, లేఁజూపు = లేతచూపుగల, లేమతోడ = తరుణియగులక్ష్మీదేవితోడను, తొల్కు = తరంగితమగు, దయన్ = కృపను, తెలుపు = ఎఱిగించెడు, చిఱునవ్వుతోడ = మందస్మితముతోడను, కలన్ = స్వప్నమందు, తదంధ్రజలజాక్షుఁడు = అల్లతెలుఁగువల్లభరాయఁడు, ఇట్లని = వక్ష్యమాణక్రమముగా, అనతిచ్చె = సెలవొసంగెన్

తా. గ్రంథకర్త నిద్రించుచుండఁగా స్వప్నమందు నల్లని శరీరచ్ఛాయ గలిగి, తామరఁ కేకలం గిరస్కరించెడు కన్నులుఁ గలిగి, యుఱంబునం గౌస్తుభ మాణిక్యంబు గలిగి, తనపార్శ్వ మందు నిలిచి లక్ష్మీదేవి యొక చేతఁ గమలంబును, రెండవ చేతఁ దన హస్తంబునుం గీలించి యుండఁ జిఱు నగవుల యందేదేవసం గల దయ దెలియుచుండ నా యాంధ్ర వల్లభస్వామి కనుపడి పలికె నని భావము.

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపమల జాతి పెంపెక్క నీ వనౌ నన మదాలస చరిత్ర
భావ ధ్వని వ్యంగ్య సేంధి గాఁగఁ జెప్పితివి సత్యావధూ ప్రీణనంబు
శ్రుతి పురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి సకల కథా సార సంగ్రహంబు
శ్రోత్రసుస్ఫుటముగ నిమ్మగ రచించితి సూక్తి నైపుణీ జ్ఞాన చింతామణిస్ఫుతి
[illegible]

నాంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క
కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ బ్రియము గాఁగ

టీక. ఉత్ప్రేక్షోపమలన్ = ఉత్ప్రేక్షాలంకారముచేత నుపమాలంకారముచేతను, జాతి = స్వభావోక్తిచేతను, పెంపెక్కన్ = అతిశయించునట్లు, రసికులు = రసజ్ఞులు, ఔనన = ఒప్పుకొనునట్లుగా, మదాలసచరిత్రన్ = మదాలసచరిత్రయను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివనుట. భావ = అభిప్రాయమునకును, ధ్వని = ధ్వనులకును, వ్యంగ్య = వ్యంజనావృత్తికిని, సేవధిగాఁగ = నిక్షేపముగాను, సత్యావధూప్రీణనంబు = సత్యభామాపరిణయమను ప్రబంధమును, చెప్పితివి = వచించితివి. శ్రుతి=వేదములు, పురాణ = పురాణములును, ఉపసంహితలు. (పాంచరాత్రాగమాంతర్గత విష్వక్సేనసంహిత మొదలగువానిననుట). ఏర్చి = శోధించి, సకలకథాసంగ్రహంబు = సకలకథాసారసంగ్రహమను గ్రంథమును, కూర్చితివి=అనుకూలపఱిచితివి. శ్రోతృ= వినియెడువారియొక్క, అఘ = పాపములయొక్క, ఘటలు = సమూహములు, విచ్చుగ = విచ్చిపోవునట్లు, సూక్తినైపుణీ = భాషాచాతుర్యముచేత, జ్ఞానచింతామణికృతి = జ్ఞానచింతామణియనియెడు ప్రబంధమును, రచించితివి=చేసితివి. మఱియుఁన్= ఇంకను, రసమంజరి = రసమంజరియను గ్రంథము, ముఖ్య = మొదలగు, మధుర = మనోహరములగు, కావ్య = కావ్యములయొక్క, రచనన్=కూర్పుటచేతను, గీర్వాణభాషన్ = సంస్కృతభాషయందు, మెప్పించుకొంటివి=మెప్పుపడసితివి. ఆంధ్రభాష యసాధ్యంబె = తెనుంగుబాస నీకుసాధింపరానియదియే, అందున్ = ఆయాంధ్రభాషయందును, మాకుఁబ్రియముగాఁగన్ = మాకానందమగునట్లు, ఇఁకనొకకృతివినిర్మింపుము = ఇంకనొక్క గ్రంథమురచింపుము.

తా. ఎల్లభాషలకును దల్లి యగు సంస్కృతభాషయందు మదాలస చరిత్ర, సత్యభామాపరిణయము, సకలకథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణికృతియును, రసమంజరి మొదలగు శృంగార కావ్యములు రచించిన నీకు నాంధ్రభాష యసాధ్యము కాదు గావున నా యాంధ్రభాషయందును మాకుఁ బ్రియమగున ట్లొక్క ప్రబంధంబు రచియింపు మని తెలుఁగు వల్లభరాయఁడు పలికె నని భావము.

ఉ. ఎన్నినుఁ గూర్తు నన్న విను మేమును దాల్చిన మాల్య మిచ్చు న
ప్పిన్నది రంగమం దయిన పెండిలి సెప్పుము మున్ను గొంటి మే
వ న్ననవంప యొక్క మగవాఁ డిప నేను దెలుంగురాయఁడ
న్గన్నడరాయఁ యక్కొడుఁ గప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాక్కథన్. ౧౪.

టీక. ఎన్నినుక్ = ఏనిన్ను, కూర్తునన్నన్ = కూర్తునంటివేని, వినుము. ఏన్ =

నేను, మును = తొల్లి, తాల్చిన = ధరించిన, మాల్యమిచ్చు = దండను సమర్పించిన, ఇ ప్పన్నది = అచిన్నది, (చూడికుడుత్తనాంచారనుట). రంగమందు = శ్రీరంగమందు, ఆ యిన = చేసికొనిన, పెండిలి = వివాహమును, చెప్పుము = రచింపుము. మున్ను = ప్రా గ్భవమందు, ననదండ = పుష్పమాలికను, ఒక్కమగవాఁడిడక = ఒక్కపురుషుఁడీఁగా, ఏవక = అసహ్యతచేతను, కొంటిమి = గ్రహించితిమి. నేను దెలుంగురాయఁడక = నేను దెలుఁగువల్లభరాయఁడను. కన్నడరాయ = ఓకర్ణాటరాజా, ప్రియాపరిభుక్తభా క్కథక — ప్రియా = ప్రియురాలిచేతను, పరిభుక్త = లెస్సయనుభవింపఁబడిన మాల్య మును, భాక్ = పొందిన రంగమన్నారుస్వామియొక్క, కథక = కథచేతను, అక్కా ముఁడక = అట్టితక్కువను, కప్పుము = అచ్ఛాదింపుము.

తా. శ్రీరంగనాయకా ద్యర్చావతారములలో నే యర్చావతారము వహించిన న్నిన్నా నా గ్రంథమునందుఁ గూర్తునంటివేని వినుము. నేనును పూలదండలను దొలుతఁ దా నే ధరించి పిమ్మట యవి నాకు సమర్పించిన చిన్నది యగు చూడికుడుత్తనాంచారని యెడు పొలఁతియు శ్రీరంగమందుఁ బెండ్లాడిన కథను జెప్పుమనియును, పూర్వము కృ ష్ణావతారమందు నొకపురుషుఁ డగు మాలాకారుఁ డొసంగిన పుష్పమాలికను మే మిష్టము లేక గ్రహించియున్నాము గావున నట్టి కొఱంత దీఱునట్లు ప్రియురాలు మున్ను దా నను భవించి పిదప నొసంగఁగాఁ బ్రీతిచేత గ్రహించి యా దండను బూనుకొన్నవాఁ డగు రంగమన్నారుల కథఁ జెప్పుమనియును, దానివలనఁగాని పురుషదత్త మాల్యధారణమను పొచ్చెము వదలదనియును భావము. మతాంతరమందు మగవాఁడన్న యెడ విష్ణుచిత్తుండని యన్వయించి తత్సమర్పిత మాల్య మిష్టములేక గ్రహింపఁబడినట్లును, అక్కాఱంతను ప్రి యాపరిభుక్తభాక్కథచేత నాచ్ఛాదింపుమనిన ట్లూహించినవిధంబునం గానఁబడుచున్నది.

ఆ. తెలుఁగ దేల నన్న దేశంబు దెలుఁ గేను
తెలుఁగు వల్లభుండఁ దెలుఁ గొకండ
యెల్ల నృపులు గొలువ నెఱుఁగ వే బాసాడి
దేశ భాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స.

టీక. తెలుఁగదేలనన్న = తెనుఁగుకావ్యమేలనంటివేని, దేశంబు = తెలుఁగు, ఏను = నేను, తెలుఁగువల్లభుండను = తెలుఁగురాయఁడను, తెలుఁగొక్కటియే, (ఆసఁ గా నది వింతగాదనుట). ఎల్లనృపులుగొలువక = సకలరాజన్యులు సేవింపఁగా, బా సాడి = నీవుసంభాషించి, యెఱుఁగవే = కావ్యార్థముపలన సకలదేశభాషలనెఱుఁగుదు వనుట. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స.

సులభము.

కం. అంకిత మోయన నీ కల, వేంకటపతి యిష్ట మైన వేల్పగుటం దద్
యాంకితము చేయు మొక్కొక, సంకేతమ కాక తఁడు ధరన వ్వేఁగానే. ౧౬.

టీక. అంకితమోయనన్ = ఎవ్వరి పేరనంకిత మొనర్తునంటేని, నీకు, అలవేంకటపతి=ఆవేంకటరమణుఁడు, ఇష్టమైనవేల్పగుటన్=ఇష్టదేవతగావున, తదీయాంకితము= ఆవేంకటరమణసంబంధియగునంకితమే, చేయుము = ఒనర్పుము. (అట్లుచేసిననీకేమిలాభమని శంకింపఁగా నాశంకను బరిహరించుచున్నాఁడు). ఒక్కొకసంకేతమకాక = ప్రత్యేకనామభేదమే కాక, రసన్ = భూమియందు, అతఁడు=ఆవేంకటేశ్వరుఁడే, నేఁగానే = వేఱుగానాయనుట.

తా. సులభము.

తే. పొత్త మిటు సేయ నీకు త్తరోత్తరాభి
వృద్ధి యని పోవ మేల్కాని వెఱగు తోడి
భక్తిఁ దద్గృహ గోపుర ప్రణతిఁ జేసి
వేఁగుటయుఁ గల్యకరణీయ విధులు దీర్చి.

టీక. పొత్తము = పుస్తకము, (ప్రబంధమనుట). ఇటు = ఉక్తక్రమముగా, చేయన్ — చేయఁగా, నీకుత్తరోత్తరాభివృద్ధి = నీకొకనాటికంటె నొకనాటికభివృద్ధి, అని = అగునని, పోవన్ = వెంచేయఁగా, మేల్కాని=నేనునిదురలేచి, వెఱగుతోడి= ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, తద్గృహగోపురప్రణతిన్ = ఆయాంధ్రనాయకస్వామియొక్కయాలయగోపురప్రణామమాచరించి, వేఁగుటయున్ = ప్రభాతముగాఁగానే, కల్య = ప్రత్యూషకాలమందు, కరణీయ = చేయఁదగిన, విధులు = సంధ్యావందనాదివిధులను, తీర్చి = నెరవేర్చికొని.

తా. సులభము.

వ. నిండోలగం బుండి దండనాథ సామంత సందోహంబులం బెండల కడిన మందిరంబుల కనిపి వివిధ వేదాగమ విమలగు విద్వజ్జనంబులఁ గాన్పించికొని నమస్కరించి యా శుభ స్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారు సవిస్మయ స్వాంతు లయి దేవా దేవ దేవుండు విజయంబుఁ జేసిన యీ స్వప్నం బనేక శోభన పరంపరలం దెలుపుచున్నయది యెట్లనినఁ బ్రథమమ వ్వద్మేక్షణ స్వప్న సాక్షాత్కారం బితోధికభక్తియు, నతండు ప్రబంధ నిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికాగాధ సారస్వతోద్బోధనంబును, నతని దేవీ సమాగమం బితోధికాఖండభాండాగారసమృద్ధియు, నతని యాసఖి చేతి విశద శతచ్ఛదం బితో

ధికా ద్వితీయ సితచ్ఛత్రతయు, నతం డశేష నృప సేవం దత్తద్భాగ్య లెఱింగి వే యనుట యితోధిక సమస్త సామంత సమాజ సమాకర్షణంబును, బ్రియోప భోగ పరిశిష్ట భోగం బింపనుట యితోధిక బహు ప్రేయసీ ప్రాప్తియు, నీకుఁ గృతి సెప్ప నుత్త రోత్త రాభివృద్ధి యగు ననుట యితోధికాపత్య పరమాయు రవాప్తియు నగు నఖర్వ మహిమాతి ధూర్వహుండగు మర్త్యుం డంతంబునం బుట్టి నట్టి నీ కిట్టి శోభనంబు లే మచ్చుతంబు లవధరింపుము. ౧౭.

టీక. నిండు = పరిపూర్ణమగు, ఓలగంబుండి = సభయందుండి, (ఇచ్చట సప్తమ్యర్థమందు ప్రథమ). దండనాథ = సేనానాయకులయొక్కయు, సామంత = సామంతరాజన్యులయొక్క, సందోహంబులన్ = సమూహములను, పెందలకడన = త్వరగనే, మందిరంబులకనిపి = ఉనికిపట్లకుంజనసెలవొసంగి, వివిధ = పలుతెఱంగులగు, వేద = వేదములను, ఆగమ = పాంచరాత్రాద్యాగమములను, విదులగు=ఎఱింగిన, విద్వజ్జనంబులన్ = విద్వాంసులను, కొన్పించికొని = దర్శనముచేయించుకొని, నమస్కరించి= మ్రొక్కి, అశుభస్వప్నంబు = తాఁగన్నకలను, వినిపించినన్ = వినఁజెప్పగ, వారు = ఆవిద్వాంసులు, హర్షించి = సంతసిల్లి, సవిస్మయ = ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన, స్వాంతులై = చిత్తములుకలవారై, దేవా = ఓరాజా, విద్వద్వాక్యమందురాజసంబోధన. దేవదేవుండు = దేవతలకుదేవుఁడయిన నారాయణుఁడు, విజయంబుఁజేసిన = విచ్చేసిన, ఆస్వప్నంబనేకశోభనపరంపరలందెలుపుచున్నయది = ఆకల పెక్కుశుభపరంపరల కాస్పదంబైయున్నది. ఎట్లనిన, ప్రథమము = మొదట, అప్పద్మేక్షణ = ఆకమలాక్షునియొక్క, స్వప్నసాక్షాత్కారము = స్వప్నప్రత్యక్షదర్శనము, ఇతోధికభక్తియు = ఇంతకంటెనధికభక్తియు, 'దృశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వప్నే సర్వ శుభావహః। తస్మిన్నేవ దృఢాభక్తి ర్జాయతే తస్య సంతతమ్॥' (అని స్వప్న మందు భగవత్సాక్షాత్కారము భక్తి సాంతత్యకారక మని ప్రసిద్ధము). అతండు = ఆదేవుఁడు, ప్రబంధనిబంధనంబున్ = గ్రంథసందర్భమును, కావింపుమనుట = చేయుమనుట. ఇతోధిక = ఇంతకతిశయమగు, అగాధ = గంభీరమగు, సారస్వత = విద్యయొక్క, ఉద్బోధనంబును = జ్ఞానమును, అతనిదేవీసమాగమంబు = ఆవిష్ణుపత్నిరాక, ఇతోధిక = ఇంతకు మిక్కిలియగు, అఖండ = ఎడతెగని, భాండాగార = బొక్కసపుటిండ్లయొక్క, సమృద్ధియు = సంపూర్ణత్వమును, ఆలని = ఆవిష్ణునియొక్క, అసిచేత = అలక్ష్మిచేత నున్న, విశద శతచ్ఛదంబు:—విశద = శుభ్రమగు, శతచ్ఛదంబు = తెలుపద్మము, (యశశ్శయమనుట). ఇతోధిక = ఇంతకంటెనెక్కుడగు, అద్వితీయ = ఏకమైన, సితచ్ఛత్రతయు = శ్వేతఛత్రముగలుగుటయును, అతఁడు = ఆదేవుఁడు, అశేషనృప = సకలరాజులయొక్క, సేవన్ = భజించుటచేతను, తత్తద్భాగ్యంబులు = ఆయాదేశభాగ్యంబులను

ఎఱుంగి వేయనుట = తెలిసికొనవాయనుట. ఇతోధిక = ఇంతకంటెనధికలగు, సమస్త సామంత = ఎల్ల సమానరాజులయొక్క, సమాజ = సమూహముయొక్క, సమాకర్షణంబును = రాఁబట్టుటయును, ప్రియా = ప్రియురాలియొక్క, ఉపభోగ = అనుభవమునుండి, పరిశిష్ట = శేషించిన (మాల్యమనుట) వస్తువుయొక్క, భోగము = అనుభవము, ఇంపనుట = ఇష్టమనుట. ఇతోధిక = ఇంతకంటెనధికలగు, బహు=పలువురగు, ప్రేయసీ = ప్రియస్త్రీలయొక్క, ప్రాప్తియు = లాభమును, కృతిఁజెప్పను త్తరోత్తరాభివృద్ధియగుననుట = ప్రబంధ నిర్మాణమును జేసిన నీకు నొకనాఁటికంటె నొకనాఁటికి శ్రేయస్సగుననుట. ఇతోధికాపత్యపరమాయురవాప్తియు = ఇంత కంటె నధికమగు సంతానము సంపూర్ణమగు నాయువు లభించుటయు, అగుఁగాక = కలుగును. అని శోభన పరంపరలం జెలువుచున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. అఖర్వ = కుఱుచగాని, 'ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామనః,' అని అమరము. మహిమ = మహత్త్వముచేతను, అతిపూర్వపుండగు = మిక్కిలిధురంధరుఁడైన, దుర్వాసు = దుర్వాసుఁడనుపురుషుని యొక్క, వంశంబునన్ = కులమునందు, పుట్టినట్టి = జనించినయట్టి, నీకున్ = నీకు, ఇట్టిశోభనంబులు = ఏతాదృశశుభంబులు, ఏమద్భుతంబులు = ఏమాశ్చర్యకరములు, (అద్భుతంబులుకావనుట). అవధరింపుము = చిత్తగింపుము.

తా. సులభము.

సీ. కలశపాథోరాశి గర్భవీచిమతల్లి కడుపార నెవ్వానిఁ గన్న తల్లి
యనలాక్షు ఘనజటావనవాటి కెవ్వాఁడు పన్నెఁ బెట్టు ననార్తవంపుఁ బువ్వు
సకల దైవత బుభుక్షాపూర్తి కెవ్వాని పుట్టు కామని లేని మెట్ట పంట
కిటకిటఁ జీఁకటి దిండి కరముల గిలిగింత నెవ్వాఁడు దొగకన్నె నవ్వఁ జేయు
నతఁడు వొగడొందు మధుకైటభారి మఱఁది
కళల నెలవగు వాఁడు చుక్కలకు ఱేఁడు
నిసిమి పరసీమ యలరాజు మేనమామ
వే వెలుంగుల దొర జోఁడు రే వెలుంగు.

టీక. కలశపాథోరాశి=క్షీరసముద్రముయొక్క, (దేవాసురులకు మథించు నెడఁ గలశప్రాయముగుటఁ జేసి కలశపాథోరాశి యనఁబడినది). గర్భ = లోపలి, వీచిమతల్లి = తరంగశ్రేష్ఠము, కడుపారన్ = గర్భము పరిపూర్ణ మగునట్లు, ఎవ్వానిన్ = ఏచంద్రునిని, కన్నతల్లి=ప్రసవించినజననియో (అనఁగా చంద్రుఁడు క్షీరసముద్రమందుఁ బుట్టిన వాఁడు గనుక నిచ్చటి తరంగమునకు మాతృత్వము తోచుచున్న దనుట). ఎవ్వాఁడు = ఏచంద్రుఁడు, అనలాక్షు = ఫాలాక్షుఁడగుశివునియొక్క, ఘన=దట్టమైన,

జటా = జడయందు, వనవాటికి = వనప్రదేశమునకు, వన్నెఁబెట్టు = శృంగారించెడు, అనార్తవంపు = ఋతుసంబంధికాని, పువ్వు = పుష్పమో (అనఁగా శివుఁడు శిరస్సున ధరించినాఁడనుట). ఎవ్వానిపుట్టుక = ఏచంద్రునిజన్మము, సకలదైవత = ఎల్లవేల్పుల యొక్క, బుభుక్షా = పేరాఁకటియొక్క, స్ఫూర్తికి = స్ఫురణకు, అమనిలేని=నుతి పిడికాలములేని, మెట్టుపంట=దేవమాత్రుకభూఫలమో, ('ప్రథమాంపిబతేవహ్ని' అను మొదలయినప్రమాణము ననుసరించి యనుట). ఎవ్వాఁడు = ఏచంద్రుఁడు, కటికి = కఠినమగు, చీఁకటి = అంధతమసము, తిండి = భక్షణముఁగాఁగల, కరముల = కిరణములయొక్క, గిలిగింతన్ = చక్కిలిగింతచేతను, తొగకన్నెన్ = కలువతీఁగయని యెడు కన్యకను, నవ్వన్ = నవ్వునట్లు, చెనకున్ = స్పృశించునో, మధుకైటభారి మఱఁది = మధుకైటభులను రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణునకుమఱఁదియు, కళల=షోడశ కళలయొక్క, నెలవగువాఁడు=స్థానమైనవాఁడు, చుక్కలఱేఁడు=నక్షత్రనాథుఁడు, మిసిమిపరసీమ:—మిసిమి = కాంతికి, పరసీమ = ఎక్కుడగు పొలిమేఱయైనవాఁడు, వలరాజుమేనమామ = మన్మథునికిమాతులుఁడగువాఁడు, వేవెలుంగులదొర = సహస్రకిరణములుగలదొరయగుసూర్యునియొక్క, జోడు = ఊర్ధ్వియగువాఁడు, రేవెలుంగు = రాత్రియందుఁ బ్రకాశించెడువాఁడగు, అతఁడు = ఆచంద్రుఁడు, పొగడొందన్ = నుతింపఁబడుచు.

తా. కృష్ణదేవరాయల వంశంబునకు మూలంబగు చంద్రుఁడు పాలసముద్రంబునం బుట్టినాఁడనియును, శివుని జటాజూట మలంకరించి నాఁడనియును, సమస్త దేవతలకు, దుష్కరక, చల్లక, కోయక, నుఱుపక, కాలనిర్ణయములేక, ఆఁకటి కొదిగెడు సుకర మగు నాహార మైన వాఁడనియు, (మహోపకారియనుట). తనకిరణములచేతఁ గలువతీఁగ యను కన్యకను నవ్వఁ జేయు ననుట వలన మహా రసికుఁ డనియును, విష్ణునకు మఱఁది యనుట వలన మిక్కిలి యాభిజాత్యము గల వాఁ డనియును, కళానిధి యనుట వలనఁ గాంతిమంతుఁ డనియును, చుక్కలఱేఁ డనుట వలన రాజ్యపరిపాలన శీలుఁ డని యును, మిసిమిపరసీమ, వలరాజుమేనమామ, యనుట వలన లావణ్య సౌందర్యాది గుణములు గల వాఁ డనియును, సూర్యసఖుఁడనుటవలనఁ బ్రతాపగుణము గలవాఁడనియును, రే వెలుం గనుట వలన స్వయంప్రకాశుం డనియును భావము.

తే. ఆ సుధాధామ విభవ మహాంబు రాశి
కుబ్బు మీఱంగ నందనుం డుదయ మయ్యె
వేద వేదాంగ శాస్త్రార్థ విద వాద
నాతిథి ద్విజసంస్తవనీయ యశుఁడు.

టీక. ఆ = అల్ల, సుధాధామ = చంద్రునియొక్క, విభవ = సంపదయనెడు, మహాంబురాశికి = మహాసముద్రమునకు, ఉబ్బుమీఱంగ = సంతోషము అతిశయించునట్లుగా, నందనుండు = కుమారుఁడగు, వేద = వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = వేదముల కవయవములగు శిక్షాదులయొక్కయు, శాస్త్ర = మీమాంసాదిశాస్త్రములయొక్కయు, అర్థ = అర్థములయొక్క, విశద = స్వచ్ఛమగు, వాసనా = సంస్కారముచేతను, ఆప్త = పొందఁబడిన, ధిషణా = బుద్ధియొక్క, ధురంధరుఁడైన = భారవాహియగు, బుధుఁడు = బుధగ్రహము, ఉదయమయ్యెన్ = జనించెను.

తా. బుధుఁడు చంద్రునకుఁ దనయుఁడై సమస్తవేదశాస్త్రముల యర్థంబులు తే స్పఁగాఁ దెలిసికొనియె ననుట.

కం. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్రజ్ఞానిధి జనియించె సింహసదృశుఁడు తద్భూ
జానికి నాయువు తనయుం, డాన్నృపతికిఁ దనయుఁడై యయాతి జనించెన్. ౨౧.

టీక. వానికి = ఆబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి = మతిమంతుఁడు, సింహసదృశుఁడు = సింహసమానవిక్రముఁడగు, పురూరవుఁడు = పురూరవుఁడను చక్రవర్తి, జనియించెన్ = ఉదయించెను. తద్భూజానికి = ఆపురూరవశ్చక్రవర్తికి, తనయుండు = సుతుఁడు, ఆయువు = ఆయువను పేరుగలరాజు, ఆన్నృపతికి = ఆయాయువనురాజునకు, యయాతి = యయాతియనుమహారాజు, తనయుఁడై = నందనుఁడై, జనించెన్ = జన్మమొందెను.

తా. బుధునకుఁ బురూరవుండును, బురూరవునకు నాయువును, నాయువునకు యయాతియు సుతులై పొడమి రని భావము.

కం. అతనికి యదుదుర్వసు లను, సుతు లుద్భవమందిరి రహితసూదనులు కళా
న్వితమతులు వారిలో వి, శ్రుతి గ్రహించె దుర్వసుఁడు గుణనిధియై. ౨౨.

టీక. అతనికి = ఆయయాతిమహారాజునకు, యదుదుర్వసులను సుతులు = యదువు దుర్వసుఁడు అను తనయులు, అహితసూదనులు:—అహిత = శత్రువులను, సూదనులు = మర్దించువారును, కళాన్వితమతులు:—కళా = విద్యలతోడను, అన్విత = కూడుకొన్న, మతులు = బుద్ధిగలవారు, ఉద్భవమందిరి = పుట్టిరి. వారిలోన్ = ఆయదుదుర్వసులలోను, దుర్వసుఁడు, గుణనిధియై = సుగుణనిధానమై, విశ్రుతి గ్రహించెన్ = ప్రసిద్ధిని పొందెను.

తా. ఆయయాతికి యదుదుర్వసులను విఖ్యాత తనయులు గలిగిరి, వారిలో దుర్వసుఁడు కీర్తిమంతుఁ డాయె నని భావము.

తే. వాని వంశంబు తుళువాన్వవాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండ్రు నృపు లుదయంబు నొంది
నిఖిల భువనాభిపూర్ణ నిర్ణిద్రకీర్తి
నధికు లైరి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి.

టీక. వాని = ఆమర్త్యుసునియొక్క, వంశంబు = కులము, తుళువాన్వవాయము అయ్యెన్ = తుళువకులమయ్యెను. అందు = ఆకులమందు, పెక్కండ్రు = అనేకులగు, నృపులు = రాజులు, ఉదయంబునొంది = జనించి, నిఖిల = సమస్తములగు, భువన = లోకములందు, అభిపూర్ణ = నిండింపఁబడిన, నిర్ణిద్ర = ప్రకాశించెడు, కీర్తిన్ = కీర్తి చేతను, అధికులైరి = ఆధిక్యమునువహించిరి. తదీయాన్వయమున:—తదీయ = ఆరాజుల సంబంధియగు, అన్వయమునన్ = వంశంబునందు, పుట్టి = జననమంది. ఇది ముందరి పద్యమున కన్వయము.

తా. సులభము.

మహాస్రగ్ధర. ఘనుఁడై తిమ్మక్షితీశాగ్రణి శర కమఠ గ్రావ సంఘాత వాతా
శనరాడాశాంతదంతి స్థవిర కిరుల జంఝాటము ల్మాన్పి యిమ్మే
దిని దోర్దండైక పీఠి స్థిరము పఱిచి కీర్తిద్యుతు ల్రోదసిం బ
ర్వ నరాతు ల్నమ్రులై పార్శ్వములఁ గొలువఁ దీవ్రప్రతాపంబుఁ జూపెన్

టీక. అమక్షితీశాగ్రణి = తిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠుఁడు, ఘనుఁడై = అధికుఁడై, శర = గూఢవిప్రియములయగు, కమఠ=కూర్మముయొక్కయు, గ్రావ=పర్వతములయొక్క, సంఘాత = సమూహముయొక్కయు, వాతాశనరాట్:—వాత = వాయువే, అశన = ఆహారముగాఁగలసర్పములయొక్క, రాట్ = రాజైనశేషునియొక్కయు, ఆశాంత దంతి:—ఆశాంత = దిగంతములయందలి, దంతి = గజములయొక్కయు, స్థవిర = వృద్ధయిన, కిరి = ఆదివరాహముయొక్క, (శరశబ్దము మొదలుగాఁ గిరిశబ్దమువఱకు ద్వంద్వసమాస మగుటవలన నంతమందలి కిరిశబ్దము బహువచనాంతమైనది). జంఝాటముల్ = జంజాటములను, మాన్పి = వదలించి, ఇమ్మేదినిన్ = ఈభూమిని, దోర్దండైక పీఠిన్:—దోర్దండ = తనభుజాదండమనియెడు, ఏక = ముఖ్యమగు, పీఠిన్ = పీఠమందు, స్థిరము పఱిచి = స్థిరముగా నిలిపి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశఃకాంతులు, రోదసిన్ = భూమ్యాకాశములందు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, అరాతులు = శత్రువులు, నమ్రులై = తగ్గినవారై, పార్శ్వములఁగొలుచన్ = చెంతలఁజేరి సేవింపఁగా, తీవ్రప్రతాపంబున్ = తీక్ష్ణమగుశౌర్యమును, చూపెన్ = కనుపఱిచెను.

తా. ఆవంశమునందుఁ బుట్టి ఘనుఁడయిన తిమ్మరాజను రాయఁడు మున్ను భూమిని భ

రించుచున్న యాదికూర్మ, సప్తకులపర్వత, శేష, దిగ్గజాద్రి వరాహములయందు వరుసగాఁ గలిగిన శఠత్వకాఠిన్యవాతాశనత్వదూరనివాసిత్వవృద్ధత్వములను దోషములఁ జూచి యట్టి కమఠరాములతోడి తోడును భూమికి లేకుండఁ దానే తన భుజంబున ధరియించి శత్రువులు నమ్రులై తన్ను సేవించుచుండఁ దన కీర్తి ప్రతాపములు భూమ్యంతరిక్షంబులయందు వ్యాపింపఁ జేసి భూమి కధిక సౌఖ్యము గలుగఁ జేసె నని భావము.

కం. వితరణ ఖని యా తిమ్మ, క్షితిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ, డతి పుణ్యుఁడు పుట్టె సజ్జనావన పరుఁడై.

టీక. వితరణఖని = దాననిధియగు, అత్తిమ్మక్షితిపతిగ్రామణికిన్ = అల్లతిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవికి = దేవకీదేవి యను నతని భార్యకును, అంచితమూర్తి = శృంగారాకారముగల, అతిపుణ్యుఁడు = మిక్కిలిపుణ్యముగల, ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరదేవరాయఁడు, సజ్జనావనపరుఁడై = సాధుజనసంరక్షణశ్రద్ధగలవాఁడై, పుట్టెన్ = జనించెన్.

తా. తిమ్మభూపాలునకును దేవకీదేవమ్మకు నీశ్వరదేవరాయలు పుట్టె నని భావము.

బల మద మత్త దుష్ట పుర భంజనుఁడై పరిపాలితార్యుఁడై
యిల పయిఁ దొంటి యీశ్వరుఁడె యీశ్వరుఁడై జనియింప రూపఱెన్
జలరుహనేత్రలం దొఱఁగి శైల వనంబుల భీత చిత్తులై
మెలఁగెడు శత్రు భూవరులు మేనులఁ దాల్చిన మదనాంకముల్. ౨౦

టీక. బల = బలముచేతను, మద = గర్వముచేతను, మత్త = మదించిన, దుష్ట = దురాత్ములైనశత్రువులయొక్కయు, రాక్షసులయొక్కయు, పుర = పట్టణములను త్రిపురములను, భంజనుఁడై = భంగపఱుచువాఁడై, పరిపాలిత = సంరక్షణముచేయఁబడిన, ఆర్యుఁడై = పెద్దలుగలవాఁడై, పార్వతిగలవాఁడై, తొంటియీశ్వరుఁడె = [illegible] యీశ్వరుఁడే, (అనఁగా శివుఁడే), ఇలపయిన్ = భూమిమీఁదను, ఈశ్వరుఁడై = ఈశ్వరరాజై, జనియింపన్ = పుట్టఁగా, జలరుహనేత్రలన్ = స్త్రీలను, తొఱఁగి = విడిచి, శైలవనంబులన్ = పర్వతారణ్యములయందు, భీతచిత్తులై = భయపడినమనస్సుగలవారై, మెలఁగెడు = సంచరించెడు, శత్రుభూవరులు = శత్రురాజులు. మేనులన్ = దేహములందు, తాల్చిన = ధరించిన, మదనాంకములు = మదనలాంఛనములు, రూపఱెన్ = రూపుమాసెను.

తా. అనఁగా నా యీశ్వరరాజు శత్రువు లతని దాడికి నిలువం జాలక ప్రియురాండ్రైన స్త్రీలను విడిచి కొండల యందు నడవుల యందును భయము పడుచుఁ దవ

మైన తన కీర్తి దిగంతములయందు వ్యాపించుచుండఁ గాఁ బాపము లడఁగి పోవునట్లు భూమిని బాలించె నని భావము.

సీ. అంభోధి వసన విశ్వంభరా వలయంబుఁ దన బాహుపురి మరకతముఁ జేసె
కకుబంత నిఖిల రాణ్ణికరంబుఁ జరణ మంజీరంబు సాల భంజికలఁ జేసె
మహనీయ నిజ వినిర్మల యశస్సరసికి గగనంబుఁ గలహంసకంబుఁ జేసె
నశ్రాంత విశ్రాణ నాసార లక్ష్మికిఁ గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె
నతి శిత కృపాణ కృత్త మత్తారి వీర, మండలేశ సకుండల మకుట నూత్న
మస్త మాల్య పరంపరామండనార్చి, తేశ్వ రుండగు నారసింహేశ్వరుండు,

టీక. అతిశిత = మిక్కిలివాఁడియగు, కృపాణ = ఖడ్గముచేతను, కృత్త = నఱకఁబడిన, మత్త = మదించిన, అరివీర = శత్రులందువీరులగు, మండలేశ = రాజుల యొక్క, సకుండలమకుట = కుండలకిరీటములతోఁగూఁడిన, నూత్న = నూతనము లయిన, మస్త = శిరస్సులనియెడు, మాల్య = విరిసరములయొక్క, పరంపరా = సమూహముచేతనుగలిగిన, మండన = అలంకారముచేతను, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, ఈశ్వరుండు = సర్వేశ్వరుఁడుగలిగినవాఁడు, అగు = అయినట్టి, నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహదేవరాయఁడు, అంభోధి = సముద్రము, వసన = వస్త్రముగాఁగల, విశ్వంభరా = భూమియొక్క, వలయంబున్ = వర్తులాకారమును, తన = తనయొక్క, బాహుపురి = కేయూరమందు, మరతకముఁజేసెన్ = మరకతమణినిఁజేసెను.
కకుప్ = దిక్కులయొక్క, అంత = చెఱంగులయందలి, నిఖిల = సమస్తమయిన, రాట్ = రాజులయొక్క, నికరంబున్ = సమూహమును, చరణమంజీరంబు:—చరణ = పాదముయొక్క, మంజీరంబు = గండపెండెరముయొక్క, సాలభంజికలఁ జేసెన్ = ప్రతిమలఁజేసెన్, మహనీయ = అధికమైయున్న, నిజ = స్వకీయమయిన, వినిర్మల = మిక్కిలిశుభ్రమగు, యశః = కీర్తియనియెడు, సరసికి = సరస్సునకు, గగనంబున్ = ఆకాశమును, కలహంసకంబుఁజేసెన్ = హంసవిశేషమునుఁజేసెను. అశ్రాంత = విడుమరలేని, విశ్రాణన = వితరణమనియెడు, ఆసార = ధారాసంపాతముయొక్క, లక్ష్మికి = సమృద్ధికి, కవికదంబమున్ = కవీశ్వరసమూహమును, చాతకములఁజేసెన్ = చాతకపక్షులనుజేసెను.

తా. నరసింహరాయలు యుద్ధరంగమందు బహిరంగముగా నెదిరించిన శత్రువీరుల తలలు మకుట కుండలంబుల తోడం గూడఁ దన ఖడ్గంబున ఖండించి, అట్టి శిరంబులను విరుల సరములచేఁ గట్టుకొనినట్టి శంకరుఁడు కపాలమాలాధరుఁడు గనుక నతని నలంకరించుచుఁ జతుస్సముద్రముద్రితభూవలయంబు ననాయాసంబుగ వహించి పాలించుచు

ఖ స్త దేశాధీశ్వరులచే మ్రొక్కులు గైకొనుచు భూమ్యంతరిక్షంబులయందుఁ దన యశంబు నించి యెల్లప్పు డెడతెగని దానంబులచేతఁ గవీశ్వరులకుఁ దృప్తి సేయుచుం డెనని భావము.

తే.గీ. ఆ నృసింహప్రభుఁడు దిప్పాంబ వలన
నాగమాంబిక వలన నందనులఁ గాంచె
వీర నరసింహరాయ భూ విభుని నచ్యు
తాయతాంశజు శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

టీక. ఆనృసింహప్రభుఁడు = ఆనరసింహదేవరాయఁడు, తిప్పాంబవలనన్=తిప్పమ్మ వలన, వీరనరసింహరాయభూవిభుని=వీరనరసింహరాయలను, నాగమాంబికవలనన్ = నాగమ్మవలన, అచ్యుతాయతాంశజు:—అచ్యుత = శ్రీకృష్ణునియొక్క, ఆయత = పూర్ణ మగు, అంశ = కళచేతను, జు = పుట్టినట్టి, నిన్నున్=నిన్నును, నందనులన్=పుత్త్రు లనుగాను, కాంచెన్=పడసెన్, శ్రీకృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయా యని సంబోధనము.

తా. ఆ నరసింహరాయలకు భార్యలగు తిప్పమ్మ, నాగమ్మ యను వారిలోఁ దిప్ప మ్మకు వీరనృసింహరాయలును, నాగమ్మకు కృష్ణాంశ సంభూతుఁడగు కృష్ణదేవరాయలును సుతులై కలిగిరని భావము.

కం. వీర నృసింహుఁడు నిజ భుజ, దారుణ కరవాల పరుష ధారాహత వీ
రారియగుచు నేకాతప, వారణముగ నేలె ధర నవారణ మహిమన్. ౨౨.

టీక. వీరనృసింహుఁడు = వీరనరసింహరాయఁడు, నిజ = స్వకీయమగు, భుజ = భుజమందు, దారుణ = భయంకరమైన, కరవాల = ఖడ్గముయొక్క, పరుష = క ఠోరమగు, ధార = అంచుచేతను, హత = సంహరింపఁబడిన, వీర = వీరులైనట్టి అరి యగుచు = శత్రువులుగలవాఁడగుచు, అవారణమహిమన్:—అవారణ = అప్రతిహత మైన, మహిమన్ = మహత్త్వముచేతను, ధరన్ = భూమిని, ఏకాతపవారణము గన్ = ఏకచ్ఛత్రముగలుగునట్లుగా, ఏలెన్ = పాలించెను.

తా. వీరనృసింహరాయఁడు తనఖడ్గముచేత నెమరించిన వీర రిపుల నణఁకె య డ్డము లేని విజృంభణముచేత నేకచ్ఛత్రాధిపతియై భూమిఁ బాలించె నని భావము.

కం. ఆ విభు ననంతరంబ ధ, రావలయముఁ బూని తీవు రహిమైఁ దిరుమ
ల్దేవియును నన్నపూర్ణా, దేవియుఁ గమలాబ్జముఖులు దేవేరులుఁగాన్

టీక. ఆవిభు = ఆవీరనృసింహరాయలయొక్క, అనంతరంబ = తరువాతను

చ్చటనష్టినిధ త్తికినుమార్గమను). ఈవు=నీవు, తిరుమద్దేవియు-తిరుమలయమ్మయు, చిన్న త్రాన్నాదేవియుఁ = చిన్నమ్మయు, కమలాస్యముఖులు-కమలములవంటి [illegible] ముఖముగలవారు. దేవేరులుగాఁ = పట్టపుదేవులుగాఁగా, గంధవలయమును = భూవలయమును, సహేమైక్ = ఒప్పిదముచేతను, ప్రాలితివి = వహించితివి.

తా. శ్రీకృష్ణుఁడను నాన్నసింహరాయలపుత్రుఁడు కృష్ణదేవరాయలు భూభారమును వహించె ననియును, తిరుమద్దేవి, చిన్నమ్మాదేవి, యనువారికిఁ బట్టపుదేవులనియును భావము.

సీ. తొలఁగెఁ గ్రూర ధూమకేతుక్షోభ జనులకు నతివృష్టిదోషభయంబు వాసెఁ
గంటకాగమభీతి గడచె నుత్కట భూమి భృత్కటకంబెల్ల నెత్తువడియె
మాసె ననుస్ఫూర్తి మధుభూములందును నెల మూఁడు వానలు పండెఁ గుఱి
నాబాల గోపాల మఖిల సర్వ్రజమును నానందమును మన్కి. నరసె యిల్లై
(లజల కెల్లను గడు రామ రాజ్య మయ్యెఁ
జారు సత్త్వాఢ్యు నీశ్వర నారసింహ
భూ విభుని కృష్ణరాయ యభ్యుదయ మొంది
పెంపుతో నీవు ధాత్రిఁ బాలింపఁగాను.

టీక. చారుసత్త్వాఢ్యః—చారు = ఒప్పిదమగు, సత్త్వ = సాత్త్వికగుణముగల బలమునకును, ఆఢ్య = సమృద్ధుఁడైనవాఁడౌ, ఈశ్వరనారసింహభూవిభుని = ఈశ్వరరాయలపుత్రుఁడగు నారసింహరాయల తనయుఁడగు, కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయ, నీవు, అభ్యుదయ మొంది = శ్రేయస్సును జెంది, ధాత్రిన్ = భూమిని, పాలింపఁగాను = పాలించుచుండఁగా, (భావలక్షణసప్తమి), జనులకు = ప్రజలకు, ధూమకేతు = తోఁకచుక్కవల్లనైన, క్షోభ = దుర్భిక్షము, తొలఁగెను = లేదాయెను. అతివృష్టి దోషభయంబు వాసెన్ = అధికవర్షదోషమువలనవెఱపుపసలెను. కంటక = శత్రు వైరిరాజులయొక్క, ఆగమ = రాకవలని, భీతి = భయము, కడచెన్ = అతిక్రమించెను. ఉత్కట = గర్వించిన, భూమిభృత్ = రాజులయొక్క, కటకంబెల్ల - రాజ్యమెల్లను, ఎత్తువడియెన్ = బలహీనమయ్యెను. అసు = ప్రాణములయొక్క, స్ఫూర్తి = [illegible] యమ్ము మాసెన్ = మాపు సెడియెను. మధుభూములందును = నిర్జలభూములయందును, నెలమూఁడువానలు = నెలకుమూఁడేసివానలు, పండెన్ = పరిపూర్ణముగ [illegible], పండెన్ = వర్షించెను. (మరుభూములందును [illegible] సముద్రాయుక్త [illegible] పలువ [illegible] ములందు సైతము పరిపూర్ణములకొరకు [illegible]). [illegible] పాలను = [illegible] లును, గోపాలురు [illegible], [illegible] ఖిల = [illegible] యులు, [illegible] = [illegible] యొక్క [illegible]

మును = సమూహమును, ఆనందమగు = సంతోషముగల, మన్కిన్ = బ్రదుకుచేతను, అతిశయిల్లెన్ = అధికమయ్యెను. ప్రజలకెల్లను = సమస్తజనులకును, కడు = మిక్కిలి, రామరాజ్యమయ్యెన్ = బాలమరణాదిపీడలులేని దశరథరామరాజ్యమువలె నయ్యెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలు శౌర్యము గలిగి రాజ్యమేలుచుండఁగా, భూమియందు జనులకు దుర్భిక్షభయమును, అతివృష్టిభయంబు ననావృష్టిభయంబు మొదలగు నీతిబాధలు లేవనియును, తగినకాలములయందుఁ గావలసిన వానలు కురియుచుండెననియును, పరరాజులు దాడి సేయరనియును, బాలురు వృద్ధులు గోవులు మొదలుగా నెల్లవారలు నిరంతరసంతోషయుక్తులగుచుండిరనియును, బాలమరణాది దోషంబులు లేక రామరాజ్యమైయుండెనని భావము.

క. తునియలు తొమ్మిది యఁట యిల, ననుమండ్రఁట మోచినా రనేకప కిటి కూ
ర్మ నగాహు లేటిలెక్కలు, లని తావకబాహు వొకఁడె యని నెంచెన్. ౪౫.

టీక. తునియలు = భూఖండములు, తొమ్మిదియఁట = నవసంఖ్యాకంబులఁట. మోచినారు = వహించెడువారు, ననుమండ్రఁట = అష్టసంఖ్యాకులఁట. అనేకప = రెండుచేతులచేఁ ద్రాగెడుదిగ్గజములెనిమిదియును, కిటి = వరాహమొక్కండును, కూర్మ = ఆదికూర్మమొక్కండును, నగ = కదలనికులపర్వతంబులేడును, అహులు = శేషుఁ డొక్కండును, (వ్యంగ్యాంతమున బహువచనము). వీరు, ఏటిలెక్కలని = ఏపాటివారలని, తావక = నీసంబంధియగు, బాహువొకఁడె = భుజమొక్కఁడే, అవనిన్ = భూమిని, నెంచెన్ — పూనెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలభుజము మున్ను భూభారమును వహించియున్న వారగు గజ, వరాహ, కూర్మ, కులపర్వత, శేషులను లెక్కించి నవసంఖ్యాకులని యెఱింగి భూభాగములు లెక్కించి నవఖండంబులని తెలిసి యొక్కొక్క ఖండము నొక్కొక్కఁడు వహించుచున్నట్లూహించి వారలెక్కలసంతులని యెగ్గించి యట్టి తొమ్మిది ఖండంబులుగల భూమినంతయుఁ దానే వహించె నని భావము.

ఈ పద్యమయిదవదియగు కృష్ణరాయబాహుచరిత్రయందున్నది.

సీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రి శిలఁ దాఁకి తీండ్రించు నసిలోహమున వెచ్చనై జనించె
[illegible]

మాఁడెములు వ్రేల్చె నోడ్డాణి మసి యొనర్చెఁ
గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు గలఁగి పఱవ
దోఁక చిచ్చన నౌర నీనుదవగాహ
ఖేల దుగ్రప్రతాపాగ్ని కృష్ణరాయ.

టీక. కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయభూపాలా, నీ = నీయొక్క, నదవగాహ = ప్రవేశింపశక్యముగానియట్లు, ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న, ఉగ్ర = తీక్ష్ణమగు, ప్రతాప = ప్రతాపమనియెడి, అగ్ని = నిప్పు, తోఁకచిచ్చన = దీర్ఘవహ్నిజ్వాలయోయన్నట్లు, తొలుదొల్తన్ = ప్రప్రథమమునందు, ఉదయాద్రిశిలన్ = ఉదయగిరిదుర్గమనియెడుచెకముకిరాతిని, తాఁకి = స్పృశించి, తీండ్రించు = జ్వలించెడు, అసి = ఖడ్గమనియెడు, లోహమునన్ = అగ్నిజననకారణముగునయఃపత్రికయందు, వెచ్చనై = వేఁడిమిగలదియై, జనించెన్ - అంకురించెను. (శిఖిముఖశిలయును లోహపత్రికయు నొరసినప్పుడు నిప్పు పుట్టునుగదా). మిఱి = పిమ్మట, కొండవీడు = కొండవీటిదుర్గమును, ఎక్కి = ఆరోహించి, మాఱొత్తి = ప్రతిఘటించి, నలియై = నలఁగియున్న, ఉల = అప్రసిద్ధుఁడగు, కసవాపాత్రున్ = కసవాపాత్రుఁడనువానిని, (నలియైన = నలఁగిన, కసవాపాత్రున్ = కసవాపాత్రుఁడనుకసవును), అంటి = తాఁకి, ప్రాఁదెన్ = పొగిసెను. (అనిప్పు నలఁగినకసవుపైఁ బడినప్పుడు పొగఁజూచునుట). అట = అచ్చట, సాఁగి = వెడలి, జమ్మిలోయఁబడి = జమ్మిలోయయనుప్రదేశముప్రవేశించి, (జమ్మిచెట్లుగలబొఱియను లోఁబడియును), వేఁగి = వేఁగినాఁడు. దహించెన్ = కాల్చెను. వేఁగి = ప్రకాశించి, (కాల్చెననుట). కోనన్ = కోనసీమను, బిట్టు = కఠినముగాఁగ, ఏర్చి = కాల్చి, కొట్టానఁదగిలె = ఘోట్టాణమనుదేశమందంటుకొనియెను. (జమ్మిచెట్లుగాల్చి యాయగ్ని కొట్టమునఁగా శాలగావునఁ దాని నంటికొనెననుట). కనకగిరి = కనకదుర్గముయొక్క, స్ఫూర్తి = ఆధిక్యమును, కఱఁచె = కఱఁగఁజేసెన్. (అగ్నివలన బంగారముగఱఁగు ననుట). గౌతమిఁ గ్రాచెన్ = గోదావరినిదపంపఁజేసెను. (అగ్నివలన జలంబులు దప్తములగుననుట). అవలన్ = అనంతరమందు, అపొట్నూరన్ = పొట్నూరు అను ప్రదేశమందు, రవులుకొనియెన్ = ప్రజ్వలించెను. (అగ్నిపొట్టుమీఁదఁ బడినప్పుడు రగులు కొనుననుట). మాఁడెములు వ్రేల్చెన్ = మాఁడెములనియెడుమిన్నప్రదేశములు గాల్చెన్, ఒడ్డాణి = ఓఢ్రదేశమును, మసియొనర్చెన్ = భస్మసాత్కృతముఁగావించెను. కటకపురిన్ = కటకమనుపట్టణమును, గజరాజు = గజపతి, కలఁగి = కలఁతపడ, పఱవన్ = పలాయితుఁడుగాఁగా, కాల్చెన్ = దహించెను. కటకపురిన్ = ... ముదు, గజరాజు = ... కాల్చెన్ = ...

తా. కృష్ణదేవరాయల ప్రతాపము ప్రథమమున నుదయగిరి దుర్గమా క్రమించి పిమ్మటఁ గొండవీటిదుర్గము మీఁది కేఁగి కసవాపాత్రుని సంహరించి అచ్చట వెడలి జమ్మిలోయ మీఁద నేఁగి వేఁగి దేశము నాక్రమించి కోన సీమఁ గైకొని కొట్టము నుగ్రహించి కనక దుర్గమును బాడు జేసి గోదావరిని దపింపించి పొట్టునూర వ్యాపించి మన్నెపు దేశము లాక్రమించి యోఢ్రదేశము జయించి గజపతి భయంపడి పఱచునట్లు కటకపురి నాక్ర మించె ననియును, ఆ ప్రతాప మగ్నివలె నుండెననుటవలన నయ్యగ్ని యుదయగిరి యను చెకముకి శిలఁ దాఁకి కత్తి యనెడు చెకుముకి కత్తియందుఁ దొలుతఁ బుట్టి కొండవీఁ డను కొండయెక్కి నలియైన కసవాపాత్రుఁడను కసవునంటికొఁజుకొని జమ్మిచెట్ల మీఁద వేఁగిచెట్లమీఁదఁ బడి దహించి కొట్ట మంటుకొని కనక దుర్గమును కనకమును గఱఁగఁ జేసి గోదావరిలోని యుదకములు గ్రాఁగఁ జేసి పొట్టునూ రను పొట్టు మీఁదఁ బ్రజ్వరిల్లి యాచల కటకపురి యను కొండ దరియందుఁ జేరి యచ్చట నివసిం చుచున్న యేనుంగు పారి పోవు నట్లా ప్రదేశము దహించె నని యచ్చ టచ్చట నుం డెడు శబ్దముల వలన రూపకాలంకారమును, ధ్వన్యలంకారమును, దోఁచుచున్నది.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీదగు ధాటి కోడి స
ర్వత్ర నిలింప కామినుల వాడకుఁ గాఁపులు వోదు రుత్కలు
క్షత్రియపాత్రు లెల్లఁ గసుగందని మేనులఁ దొంటిపెద్ద లే
సూత్రముఁ బన్ని నారొ బలసూదను వీటికిఁగొండవీటికిన్.

టీక. కృష్ణరాయనృపశేఖర = ఓకృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుఁడా, నీదగు = నీ సంబంధయగు, ధాటికి = ఔద్ధత్యముచేత, (ఇది విభక్తివ్యత్యయము). ఓడి = హతు లై రి. సర్వత్ర = అన్నిదేశములరాజులు, నిలింపకామినులవాడకు=అప్సరస్త్రీలవాడకు, కాపులువోదురు = కాఁపురాలేఁగుదురు. నీదగు = నీసంబంధియగు, ధాటికి = దాడి వెట్టుటకు, ఓడి = భయంపడి, ఉత్కల = ఓఢ్రదేశమందలి, క్షత్రియపాత్రులెల్ల = పాత్రనామధేయులగురాజులందఱును, కసుగందని=లేఁతతీకముసెడనియట్టి, (కసువు చేతఁగందని యని మఱియొకయర్థము). మేనులన్ = శరీరములచేతను, నిలింపకామి నుల = దేవతాస్త్రీలయొక్క, వాడకు = పట్టణమునకు, కాఁపులువోదురు=కాఁపురము వేఁగుదురు. తొంటిపెద్దలు = పూర్వపుఁబెద్దలు, బలసూదనువీటికిన్ = ఇంద్రపట్టణ మగుస్వర్గమునకును, కొండవీటికిన్ = కొండవీడనుపట్టణమునకు, ఏసూత్రమున్ = ఎట్టి సూత్రమును, పన్నినారో = కల్పించినవారో, చిత్రము = ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణరాయనృపశేఖరా నీవు దాడి వెడలి నప్పుడుత్కలదేశపు రాజులు భయ పడి గఱచిట్లని శరీరములతోడన దేవతాస్త్రీలున్న పట్టణమునకు గాపురములు వోయె దరు ; స్వర్గమునకును, గొండవీటికినిఁ బూర్వపుఁబెద్దలేమిసూత్రముఁబన్నిరోకదా!

ఇదిచిత్రమనఁగా లోకములో రణరంగ మందు సంచరించి శత్రు శస్త్రముల వలని అనేకము గాయముల తోడి శరీరము లిచ్చట విడిచిన వారికే వీరస్వర్గము గలుగుఁ గాక పిరికి తనంబున బతికిన వారికి స్వర్గ సౌఖ్య మెట్లబ్బును, పరరాజ స్వర్గ మెట్లు గల్గు నని శంక రాఁగా కృష్ణదేవరాయల దాడి విన్న మాత్రమున నే ఉత్కలదేశస్థులగు రాజులు పూరి గలిచి గాయ పడని దేహముతోఁ గొండవీడు చవిలి రాజమహేంద్రవరము మొదలు సమీపమందలికి రావ స్త్రీలసహాయంగాఁ బోదు రని భావము. కనుక వారిని గొట్టఁగూడ దనియుద్ధధర్మము. నిలింపశబ్దము, 'స్యాన్నిలింపఃకిరాతౌ'యని యు, 'నిలింపాదేవాప్సరా' అనియున్న నిఘంటువులవలన దేవతాపరకము ను, గిరాతాపరకముగాను జేసి యాశబ్దము మీఁదను బలసూదను వీఁడను శబ్దము మీఁదను శ్లేష కలిగి యుట్టి గుం ఢము వచ్చునట్లు చమత్కరింపఁబడియెను. ఇట బలసూదను వీఁడఁగా నమరావతి మరి కొందఱందురు.

ఉ. కోరిమిఁ గృష్ణరాయ నృప కుంజర చేరెఁ గళింగ రాజ్యల
క్ష్మీ రమణీ లలామ నిను మిన్నులు ముట్టిన మోహనాలతోఁ
గారవ మట్ల లక్ష్మి గను గందువ వేడుకఁ గృష్ణరాయ యం
జేయఁగ కాక వావి సెడఁ జెందునె సోదరుఁ డైన కృష్ణుఁడున్. ౪౯.

టీక. కృష్ణరాయనృపకుంజర = కృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుఁడా, కళింగ రాజ్య లక్ష్మీరమణీలలామ = కళింగదేశరాజ్యలక్ష్మియనెడుపాలఁతిమిన్న, కోరిమిన్ - ప్రేమ చేతను, మిన్నులుముట్టిన = ఆకాశమంటిన, మోహనాలతోన్ = ఎదుఁగులతో, (కళింగ పతి నిజపట్టణమునకు సరి భావము. మోహనా లనఁగాఁ గోట యందిలి శత్రువు చొఁర సాధనము లని కొందఱందురు. ఆపక్షమున చాలఁబెంకి తెచ్చి నాఁ డని భావము). మోహనాలతోన్ = మోహములతో, నతుఁజేరెన్-నిన్నుఁబొందెన్, కోరి వరుట్లు = ఆక్రమమును నేహేతువు, లక్ష్మి = శ్రీదేవి, కృష్ణరాయుఁడున్ శ్రీకృష్ణపరమాత్మ, కనుగం దని = వాడిపోవని, వేడుకన్ = ప్రేమచేతను, చెరునకాక - హాని చేయక, సోదరుఁ డైన = సహోదరుఁడగు, కృష్ణుఁడున్ = కృష్ణ దేవుని, వావి సెడ = వరుస చెడిపోవునట్లు, చెందునె = చెందునా, చెందదనట.

తా. కృష్ణరాయా! కళింగరాజ్యలక్ష్మి యతిప్రేమచే నిను గవ్వించెను గాని [illegible] తాపము గలిగిఁ జేరక పాయె నేలనఁగా నా కళింగ రాజ్యలక్ష్మి తన పతిని నాఁడు ఘటము సహించుటం జేసి యాపెఁ బ్రియుఁడవు కృష్ణరాయని నెంచి లక్ష్మి వచ్చినదే గాని తనను పోరనుఁ బొగడ వక్రగతి నాయకుని సహించి [illegible] [illegible] లక్ష్మీ శ్రీనికి పెదదేవుఁడు పోవు [illegible]

సీ. కచ సక్త ఫణి కంచుకము మౌళి వీరకే దారంపుఁ బాగ చందంబు నొందఁ
గలయ నంగమున మర్కటకీట కృతమైన మగ్గంబు నేత్ర సంపద వహింప
ధ్వాంత గహ్వర శిలా తాడితాళిక చిక్కణాస్ర పంకము చంద్రమై పొసంగ
తను భృశ క్రాంత వేష్టన లగ్న బర్హిబర్హణంబు మువ్వన్నె చుంగై చెలంగ
నిద్ర మేల్కాంచి సెలయేట నీడఁ గాంచి, గోప వేషంబు సెడి తొంటి భూప వేష
మగుట యశ్వాన మహిమఁగా నలికి యచటు, విడుచు గజరాజు నీధాటి వింధ్యవాటి.

టీక. కచ = జుట్టునందు, సక్త = తగులుకొన్న, ఫణికంచుకము = పాఁముపటుము సమున, మౌళి = శిరస్సునందు, వీరకేదారంపు = వీరకేదారమనియెడి పేరుగల, పాగ = ఉష్ణీషముయొక్క, చందంబున్ = రీతిని, ఒందన్ = పొందఁగా, కలయన్ = కలియనట్లు, (అంటటననుట). అంగమునన్ = శరీరమునందు, మర్కటకీట = సాలెపురుగు చేతను॥ ని॥ లూతా స్త్రీ తన్తువాయోర్ణనాభమర్కటకాస్సమాః ॥ కృత = చేయఁబడిన, మగ్గంబు = వెంటుకచన, నేత్ర = వలిపెంపువలువయొక్క, సంపద = సంపత్తును, వహింపన్ = తాల్పఁగాను॥ ని॥ స్యాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రమ్ ॥ ధ్వాంతగహ్వర = చీఁకటి గుహయందలి, శిలా = ఱాతిచేతను, తాడిత = పొడువఁబడిన, అళిక = నొసటియందలి॥ ని॥ లలాటమళికం గోధిః॥ చిక్కణ = చట్టమయిన, అస్ర = రక్తముయొక్క, పంకము = బఱవు, చంద్రమై = చెందిరమై, (సిందూరమైయనుట). పొసంగన్ = ఒప్పుచుండఁగా, తను = శరీరముయొక్క, భృశ = అధికమగు, క్రాంత = బడలికచేతనైన, వేష్టన = పొర్లాడుటచేతను, లగ్న = కఱచుకొన్న, బర్హిబర్హణంబు = నెమ్మిపురి, మువ్వన్నె చుంగై = మూఁడువన్నెము లనఁగా నీల రక్త పీతవర్ణములు గల యుత్తరీయపుఁ జెఱఁగై, చెలంగన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నిద్ర మేల్కాంచి = నిద్దుర మేల్కని, సెలయేట = కొండవాఁకయందు, నీడఁగాంచి = నీడఁజూచుకొని, గోపవేషంబు = తానుధరించిన గొల్లనివేషము, చెడి = పోయి, తొంటి = పూర్వముదనదున్న, భూపవేషము = రాజ వేషము, అగుట = సంభవించుట, అశ్వానమహిమఁగాన్ = ఆశ్వానసంబంధియయినమహిమ చేతనుగాను, (శంకించియనుట). అలికి = భయపడి, గజరాజు = గజపతి, నీధాటిన్ = నీదాడిచేతను, వింధ్యవాటి = వింధ్యపర్వతప్రాంతమందు, అచటు = తానున్న యా ప్రదేశమును, విడుచున్ = వదలును.

తా. నీవు దాడి వెడలి నప్పుడు గజపతి భయపడి కళింగదేశము విడిచి వింధ్య పర్వతమునకు బలసపోయి యచ్చట పసులఁ గాచు వాని రూపముతో నొక యరణ్య ములోని చీఁకటి గుహలోఁ బ్రవేశించి పడిపడిగాఁ బోవుచుండ నా గుహలో నున్న యొక్క ఱాయి నొసలు దాఁకెను. దాని వలనఁ గ్రొత్త నెత్తురు రాలికి పెడరొనియెను. దప్పిదేశమందు నే యాయాసముచేత నిదురించి మేలుకొని యాసవిపాసమునఁ బ్ర

హించెడు సెలయేటి నీటిలో నీడఁ జూచుకొని తాను గిరిగుహలో నుండెడు పాప కుబుసము జుట్టుకొనియున్నట్టు గాఁ దలఁచును గావున నది యుపేఁదుగానక భయభ్రాంతి చేత నుష్ణీషమనియును, తాను నిద్రించు నప్పుడు తద్గుహలో నొక్క సాలెపురుగు తన మీఁద మగ్గంపు నేఁత నేయఁగా నది రవసెల్లా యనియును ముచ్చు చెప్పఁ బడిన నొసటి గాయము సింధూరపుఁ దిలకమనియును, ఆగుహలో దాను మిక్కిలి బడలిక చేతఁ బొర్లాడుటం జేసి చెమర్చి యున్న తన శరీర మెల్ల నంటికొన్న నెమలిపింఛము చిత్రవస్త్ర మనియును, భ్రమాక్రాంతజ్ఞానము బొంది తాను గుహలోఁ బ్రవేశించు నప్పుడు వహించి యున్న గోపాలవేషము రూపు చెడి తొల్లిఁటి భూపాల వేషము వచ్చెనే యిది యీపవ మాహాత్మ్యముచేతఁ గాఁబోలు నని వగచి యీ వేషముతో నచ్చట నివసించుటకు నీ వలని భయముచే నిచ్చగింపక యీవలఁ గదలు నని భావము.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయ విజయాంకములీవు లిఖించి తాళ సం
నిభముగఁ బొట్నూరికడ నిల్పిన కంబము సింహభూధర
ప్రభు తిరునాళ్లకుం డిగు సురప్రకరంబు గళింగమేదినీ
విభు నపకీర్తి కజ్జలము వేమఱుఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్.

టీక. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయని, విజయాంకములు:—విజయ = జయించుటయొక్క, అంకములు = రేఖలు, ఈవు = నీవు, లిఖించి = వ్రాసి, పొట్నూరికడ = పొట్నూరిసమీపమునందు, తాళసన్నిభముగ = తాటిచెట్టుపొడవునకుసమానముగునట్లు, నిల్పిన = నాటించిన, కంబము = స్తంభము, సింహభూధరప్రభు = సింహాచలస్వామి యొక్క, తిరునాళ్లకున్ = బ్రహ్మోత్సవమునకు, డిగు = దిగివచ్చెడు, సురప్రకరంబు = దేవసమూహము, కళింగమేదినీవిభు=కళింగదేశాధీశ్వరుండగుగజపతియొక్క, అపకీర్తి—అపయశస్సనెడు, కజ్జలము = కాటుకనీరు, వేమఱున్ = పలుమాఱును, పెట్టి=కిప్పువేసి, నిచ్చలున్ = నిత్యమును, అభిరతిన్ = ఆసక్తిచేతను, పఠించున్ = చదువును.

తా. నీవు విజయాక్షరమును వ్రాయించి పొట్నూరియొద్ద నాటించిన జయస్తంభము నందలి యక్షరములు లెస్స యగపడమిం జేసి గజపతి యపకీర్తియనెడు నల్లని కిప్పువేసి దేవతలు సింహాచల స్వామి తిరునాళ్లకు వచ్చినప్పు డెల్ల మిక్కిలి యాసక్తి చేఁ జదువుదు రని భావము.

సీ. సనకాది ద్విజ మస్కరి ఫాల గోపీచందన పుండ్రవల్లికి లాంఛనాకి
సెలసి హాహాహూహూవుల దండియల చంద్ర బ్రహ్మ సింగణములగాఁ బాడి పాడి

సప్తర్షికృత వియజ్ఝర వాలుకాలింగ సమితి ముచ్చెల కాళ్ళఁ జమరి చమరి
రంభాప్రధా నాప్సరఃపృథూరోజకుంభంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ బట్టి పట్టి
తిరుగు హరిపురి సురతరు సురల మరిగి, బహుళ హాళహాళీ భరిత కల్బరిగనగర
సగర పుర వర పరిబృఢ జవన యవన, పృతన భవదసి ననిఁ దెగి కృష్ణరాయ. ౮౧.

టీక. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా, బహుళ = దట్టమైన, హాళహాళి = హాలాహాలిచేతను, భరిత = నింపఁబడిన, కల్బరిగనగర = కల్బరిగపట్టణముయొక్కయు, సగరపురవర:—సగర = సగరునియొక్క, పురవర = పట్టణశ్రేష్ఠ మగు నయోధ్యయొక్కయు, పరిబృఢ = దొరలయిన, జవన = వేగముగల, యవన = తురకలయొక్క, పృతన = సైన్యము, అనిన్ = యుద్ధమునందు, భవదసిన్:—భవత్ =నీయొక్క, అసిన్ = ఖడ్గముచేతను, తెగి = ఖండింపఁబడి మృతినొంది, హరి = దేవేంద్రునియొక్క, పురి= పట్టణమగు స్వర్గమందు, సురతరు = కల్పవృక్షములయందలి, సురల = మద్యములను, మరిగి = అలవాటుఁజేసికొని, సనకాది = సనకసనందనాదులగు, దివిజమస్కరి = దేవ మునులయొక్క॥ ని॥ భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీ పారాశర్యపిమస్కరీ ॥ ఫాల = లలాటములయందలి, గోపిచందన = మృద్విశేషముయొక్క, పుండ్రవల్లికల్ = తీఁగెలవంటి యూర్ధ్వపుండ్రములను, నాకినాకి = (అభీక్ష్ణ్యమందుద్విరుక్తి). హాహాహూహూవుల = హాహాహూహూవులనెడు దేవగాయకులయొక్క, దండియలు = వీణలను, సెలసి=గుంజుకొని, తంత్రి = తంతువులు, తెగ్రివ్వ = తెగిపోవునట్లు, సింగిణులుగాన్ =ధనుస్సులను వలె, తివిచితివిచి = ఆకర్షించియాకర్షించి, సప్తర్షి = సప్తమహర్షులచేతను, కృత = చేయఁబడిన, వియజ్ఝర = ఆకాశగంగయందలి, వాలుకాలింగ = సైకతలింగముల యొక్క, సమితిన్ = సమూహమును, ముచ్చెలకాళ్లన్ = ముచ్చెలుదొడిగియున్న కాళ్లచేతను, చమరిచమరి = తాచితాచి, రంభాప్రధాన = రంభమొదలుగాఁగల, అప్సరః = అచ్చరలయొక్క, పృథు = పెద్దవియగు, ఉరోజకుంభంబులు=కుండలవంటి గుబ్బలను, ఎచ్చటఁగన్నన్ = ఎక్కడఁజూచినను, పట్టిపట్టి = పట్టుకొనిపట్టుకొని, తిరుగున్ = సంచరించును.

తా. కృష్ణరాయా అధిక కోలాహలధ్వనిగల కల్బరిగపట్టణముయొక్కయు, నయోధ్యయొక్కయు నాథులగు తురుకల సేనాజనులు యుద్ధమునందు నీ ఖడ్గప్రహారముచేత మృతులై స్వర్గమందుఁ జేరియును దొల్లి వారు భూమిపై నున్నప్పటివలెనే యచ్చటను గల్ప వృక్ష మద్యములు పానము సేయుచును దేవ మునుల గోపి చందన పుండ్రముల నాకుచును మెుఱకుఁదనముచేత గంధర్వుల వీణలు దామము లాఁగికొని విండ్లు వంచినట్లు వంచుచును, సప్తమహాముని లాకాశ గంగాతీరములఁ జేయుచున్న సైకత లింగముల కొఱకై పొంచియుండఁగ, రంభ మొదలగు అప్సరసల పెద్ద గుబ్బలఁ బట్టి పిసుక

ను, ఘుస్మృణ = స్నిగ్ధమగు, గురు = విశాలమగు, వక్షస్సదన్-వక్షస్స్థలముగలవాని కిని, జంభారి = దేవేంద్రుఁడే, ముఖ = మొదలగువారికి, అధ్యక్షునకున్ = నాథుఁ డగువానికిని, అంభోజ = కమలములవంటి, అక్షునకు = నేత్రములుగలవానికి, సామి= అర్ధభాగము, హర్యక్షునకున్ = సింహమగువానికి, (సామిత్వార్ధయనియర్థము) (నర సింహాకృతిగలిగినవాఁడనుట).

తా. సులభము.

కం. మర్దితకాళియఫణికిం, గర్దభృదజబింబితాచ్ఛపదనఖఘృణికిన్
దోర్దండశార్ఙ్గకిణికి ఘ, కర్దమదినమణికిదనుజకరిచరసృణికిన్

టీక. మర్దిత = మర్దింపఁబడిన, కాళియ = కాళీయుఁడను పేరుగల, ఫణికి = స ర్పముగలవానికి, (కాళీయుఁడను నాగేంద్రుని శిరస్సుమీఁదఁ గృష్ణుఁడు తాండవముసలిపెన నుట), కపర్దభృత్, కపర్ద = జటాజూటమును, భృత్ = ధరించిన శివుని చేతను, అః = బ్రహ్మదేవుని చేతను, బింబిత = ప్రతిఫలింపఁబడిన, అచ్ఛ = పరిశుద్ధములగు, పద = పా దములయొక్క, నఖ = గోళ్లయొక్క, ఘృణికిన్ = కాంతులుగలవానికి, (పంచా స్యచతురాస్యులువిష్ణునిపాదములకునమస్కరింతురనుట), దోర్దండ = దండమువంటిభు జమందలి, శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గమను పేరుగలధనస్సుయొక్క, కిణికిన్ = కాయలుగలవానికి (శార్ఙ్గకోదండమువో అయుటవలనఁ గాయలు గాచిన బాహులుగల వాఁడనుట) అఘ = పాప ములనెడు, కర్దమ = బురదకు, దినమణికి = సూర్యుఁడగువానికి, (అనఁగా సూర్యుఁడు బురద నెండించినట్లు పాపములశోషింపఁ జేయువానికనుట), దనుజ = రక్కసులనియెడు, కరి = గజశ్రేష్ఠములకు, సృణికిన్ = అంకుశమగువానికిన్.

తా. సులభము.

కం. గుహపుష్కరిణీతటఘన, గహనగుహాక్షోటపంచకప్రియవంచనకున్
గ్రహణాంధతుందనకయః, ప్రహదీర్ఘాపాంగికిము నవాస్యభ్రంశనకున్. కరా.

టీక. గుహపుష్కరిణీ = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తట = దరియందు, ఘన = దట్టమగు, గహనగుహా = గుహవంటివనమందు, అక్షోట = వేటయందు, పంచకప్రియం వనకున్ = మాయచెంచువాఁడగువానికిని, గ్రహణాంధ = గ్రహాంధములు, తుందన కు = కడుపునందుఁగలవానికి, అయః = శుభములను, ఆవహ = అవహింపఁజేసెడు, దీర్ఘ = వాలికలగు, అపాంగ = కడగన్నులయందు, కమఠవాస్య = పయోరసము యొక్క, భ్రంశనకున్ = జాఱుటగలవానికి, (నేత్రాంచములయందునను [illegible] ము గారుచున్నదనట).

తా. సులభము.

క. బంధురరథాంగధారా, గంధవహోస్తజ్వలచ్ఛిఖాపటలపున
స్సంధుక్షణఘృతరాహుప, లాంధోసృక్స్రుతికి వేంకటాచలపతికిన్. ౪౯.

టీక. బంధుర – ఘనమైన, రథాంగ = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, గంధవహోస్త = వాయుసఖుఁడగునగ్నిహోత్రముయొక్క, జ్వలత్ = మండుచున్న, శిఖా = జ్వాలలయొక్క, పటల = సమూహముయొక్క, పునస్సంధుక్షణ = పునస్సంధానకర్తయందు, ఘృత = ఆజ్యమైన, రాహు = రాహువనువాఁడు, పలాంధః – పలం = మాంసమే, అంధః = అశనముగాఁగలరాక్షసులయొక్క, అసృక్ = రక్తముయొక్క, స్రుతికిన్ = స్రావముగల, వేంకటాచలపతికిన్ = వేంకటాచలరమణునకు, ఈవేంకటాచలపతికినను విశేష్యమునకు, బూర్వోక్తములగు షష్ఠ్యంతపద్యములువిశేషణములు.

తా. సుదర్శన చక్ర ధారాగ్నియందు రాక్షసులనుహోమము చేయుట కాయగ్ని యొక్క పునస్సంధాన కర్మయందు రాహువు యొక్క కంఠ రక్త స్రావ మాజ్యమై యుండెనని భావము.

వ. నా విన్నవింపం బూను నాముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధంబునకుం
గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

టీక. ఆముక్త = అనుభవించివిడువఁబడిన, మాల్య = విరులసరులను, దా – ఇచ్చినమాడికుడుత్తనాంచారను నాయుమ కథ కలిగిన యీ ప్రబంధమునకుఁ గథా ప్రారంభ మనుట.

తా. సులభము.

మ. లలితోద్యాన పరంపరా పిక శుకాలాప ప్రతిధ్వానసం
చ్ఛ్వలభీనీల హరిన్మణీ పిక శుక స్వానభ్రమంబూన్పు మి
న్నలతో ధాముకు వన్న సౌధముల నెంతం జూపెం జెన్నొందు శ్రీ
విలుబుత్తూరు సెలంగుం బాండ్య నగరోర్వీరత్న సీమంతమై.

టీక. శ్రీవిలుబుత్తూరు = శ్రీవిలుబుత్తూరనుపట్టణము, పాండ్య = పాండ్యదేశముందు, నగరి = పట్టణమగుమధురయొక్క, ఉర్వీ – భూమికి, రత్నసీమంతమై = మాలికపుఁబాపటబొట్టై, లలిత = ఒప్పుచున్న, ఉద్యాన = ఎలదోటలయొక్క, పరంపరా = గుంపులయందలి, పిక – కోయిలలయొక్కయు, శుక – చిలుకలయొ

కన్నయు, ఆలాప - పలుకులయొక్క, ప్రతిధ్వానములు = ప్రతిశబ్దములు, వలభీ = లోపలముంగిలి, నీల = నీలములయొక్కయు, హరిన్మణీ = గరుడపచ్చలయొక్క, పిక = కోయిలలయొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, స్వాన = పలుకులయొక్క, భ్రమంబు = భ్రాంతిని, ఊర్పన్ = సహింపఁజేయఁగా, మిన్నులతోన్ = ఆకాశముతో, ఖాళము = ఒఱిపియుండెడు, సువర్ణసౌధములన్ = బంగరుమేడలచేతను, ఘంటంజూపన్ = ఏదిక్కునఁజూచినను, చెన్నొందు = శృంగారమై, వెలుంగున్ = ప్రకాశించును.

తా. పాండ్య దేశమందలి భూమి యనెడు నాతికిఁ బాపట బొట్టు వోలె నొప్పు చున్న శ్రీవిల్లిపుత్తూరు సమీపమునందుండు నుద్యానములలోని కోయిలలు చిలుకలు కూయుచుండఁగా వానికా మేడలు ప్రతిధ్వనులు సేయఁగా నప్పట్టణ వీధులలోనేఁగెడు మార్గస్థుల తల లెత్తి చూడఁగా నత్యున్నతములగు మేడలయొక్క చూరులయందు నీలములతోఁ జెక్కఁబడియున్న కోయిలలును మరకతంబులచేఁ జెక్కఁబడిన చిలుకలును గాఁ దోఁచఁగా నీపక్షులే యాధ్వనులు సేయుచున్న వనుకొందురు నావిల్లిపుత్తూరిలోని బంగారు మేడలు మిన్నంటి యున్న వనియును భావము.

ఒలిచి పయోజకోశముల నూడ్చి యొనర్చిన పద్మరాగపుం
గలశపు బొట్టడాల్బొమిడికంబులతో సపరంజి రాయడుం
బ్రిలి నిల వైచియుంచియుఁ జలంబునఁ గెల్వఁగఁ దంశితంబులై
నిలిచిన యట్లు మాడుగు లనేకము లుల్లసిలు న్పురంబునన్.

టీక. ఒలఁచి = వస్త్రించి, (చెక్కుకొనుట), పయోజ = కమలములయొక్క, కోశములనూడ్చిన్ = మొగ్గలవలెను, ఒనర్చిన = చేసినట్టి, పద్మరాగపున్ = కెంపులయొక్క, కలశపు = కలశములయొక్క, బొట్టడాల్ = రక్తకాంతిగల, బొమిడికంబులతోన్ = శిరస్త్రాణములతో, (ఇచ్చటఁ బద్మరాగపుంగలశపు బొట్టడాలను నోటను, సమ్మాతకాను సూత్రమునలనంబన్న గతింబగునుకారంబునకింబు వర్ణంబునను వికల్పరూపముకల్పింపవలెను, "సామానాధికరణ్యేషూదంతా నాం బుగాగి మోబిస్యాత్," అను సూత్రమునఁ గలశపుబొట్టను సంబంధ యుక్తముసకుఁ బరముగు టుగాగమంబువచ్చిన ది), అపరంజిరాయడుబిల్లలన్ = కడవన్నె బంగారుకప్పుబిల్లలచేతను, అల = ఆప్రసిద్ధమగు, వైజయంతిమున్ - ఇంద్రనగరమును, గెలంవన్ = గెలువఁజేసెను(ఇచ్చటఁ ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ), గెల్వఁగన్ = గెలువుటకు, దంశితంబులై = మైగప్పులుదొడిగినవై ॥ సా ॥ బంశితోఘృగ్నదకవకటవని యుమఁబు. నిలిచినయట్లు = నిలిచియున్నట్లుగా, మాడ

ఓకులు = గృహములు, అనేకములు = పెక్కులు, పురంబునన్ = శ్రీవిల్లిబుత్తూరి యందు, ఉల్లసిల్లున్ = ప్రకాశించును.

తా. శ్రీవిల్లిబుత్తూరియందలి గృహములు తమపైనఁ దామరమొగ్గలవలె మలఁచి యున్న కెంపుల కలశములనెడు నెఱమంటి శిరస్త్రాణములు గలిగి బంగారుచేతఁ జేయఁ బడిన యోధులు బిళ్లలనెడు కవచముఁ దొడిగి స్వర్గమందలి ఇంద్రుని మేడయగు వైజయంతముతో యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధపడి నిలిచి యున్నట్లుండు ననిభావము. యుద్ధసన్నద్ధు లైనట్టి సైనికులు తలలకుఁ గుళ్లుకొని కవచములు దొడిగికొనుట ప్రసిద్ధము.

సీ. పాథోధిజలయుక్తిఁ బ్రాఁచి పట్టిన దిశాకరుల నాఁదగు మరకతపుఁగరులు
కరుల తొండము సిక్కఁ గబళించి మ్రింగిన హరుల నాఁ దొండ మొప్పగు దదక్ష
హరులు దాపిన తాపలమర నేనుఁగు వోయి నీరాడ్చు నపరంజి నీటి వ్రాఁ
త శ్రీలు తత్పార్శ్వ చిత్రిత శంఖచక్రముల్ రత్నంపుఁ దిన్నెలఁ బ్రతిఫలింపఁ
బెఱ పురాళి గృహశ్రీల బెండ్లియాడ, భవనరాజులు గట్టిన బాసికములఁ
దనరు మణితోరణములతో ద్వారవితతిఁ బరఁగు వీథులు పురమునఁ బ్రబలు నట్టి.

టీక. పాథోధి = సముద్రముయొక్క, జల = జలముయొక్క, యుక్తిన్ = సంయోగముచేతను, ప్రాఁచిపట్టిన = పాఁకురుపట్టిన, దిశాకరులనాన్ = దిగ్గజములనఁగా, తగు = తగునట్టి, మరకతపుఁగరులు = పచ్చలయేనుంగులును, కరులతొండము సిక్కన్ = ఏనుంగులతొండముమాత్రము మిగులునట్లు, కబళించి = ఆహరించి, మ్రింగిన = మ్రింగినట్టి, హరులనాన్ = సింహములనునట్లు, తొండమొప్పగు = తొండముచేఁ బ్రకాశించుచున్న, తదక్ష = ఆమరకతవికారములగు, హరులు = సింహములును, తాపిన = చెక్కిన, తాపలు = సోపానములు, అమరన్ = అమరుచుండఁగా, ఏనుఁగువోయి = గజద్వంద్వము, నీరాడ్చు = స్నానముచేయించెడు, అపరంజినీటి = బంగారునీటియొక్క, వ్రాఁత = చిత్తరువుయొక్క, శ్రీలు = లక్ష్మీప్రతిమలు, తత్పార్శ్వ = ఆప్రతిమల యుభయపార్శ్వములయందు, చిత్రిత = చిత్రింపఁబడిన, శంఖచక్రముల్ = శంఖచక్రములును, రత్నంపుఁదిన్నెలన్ = రత్నమయములగు వేదులయందు, ప్రతిఫలింపన్ = ప్రతిబింబింపఁగా, పెఱ = ఇతరములగు, పురాళి = పట్టణసమూహముయొక్క, గృహశ్రీల = గృహసంపదలనియెడు స్త్రీలను, పెండ్లియాడన్ = వివాహమగుటకు, భవనరాజులు = శ్రేష్ఠగృహములను రాజులు, కట్టిన = కట్టుకొన్న, బాసికములన్ = పట్టబంధములనునట్లుగా, తనరు = ప్రకాశించుచున్న, మణితోరణములతోన్ = మాణిక్యతోరణములతోఁ గూడిన, ద్వారవితతిన్ = ద్వారసమూహముచేతను, వీథులు, పురిన్ = శ్రీవిల్లిబు

త్రోవలయందు, సూత్రపట్టినట్లు = సూత్రముపట్టినట్లుగా, పరగుఁ = ఒప్పును. (సూత్రపట్టినట్లన్న పోట).

శ్లో॥ అదంతపాదికో ష్టేచపత్యర్థేబింబలోపకా। వర్గకస్యాంతక థితౌ కస్యచిత్సుకవిసమ్మతే॥ అని యధర్వణాచార్యసూత్రము ప్రమాణము.

తా- అష్టదిగ్గజము లెల్లప్పుడు సముద్రోదకముల యందేయుండుటవలనఁ బ్రాఁచిపట్టిన వన్నెల్లు తోఁచెడు పచ్చజాతియేనుంగులును ఆయేనుంగులతుండము మాత్రము గనఁబడుచుఁ దక్కిన శరీరము గానరాకుండుటంజేసియును, నల్లతుండంబులు పచ్చజాతి సింహముల నోళ్లలోనుండి వెడలి నట్లుండుటంజేసియును, ఏనుంగుల శరీర మెల్లను సింహంబులు మింగిలించినట్లు కనుపడు సింహంబులను దక్కిన పలుకుటాలు వెనుకదిక్కునఁ బ్రకాశించుచునియును, ఇట్టిసోపానములకుఁ బైఁగా గోడలయందు లక్ష్మీదేవి కభిషేకముఁ జేయుచున్నట్లుపరంజి నీటితోఁ జిత్రింపఁ బడిన యా లక్ష్మీ ప్రతిమలును గజంబులును లక్ష్మీప్రతిమల యుభయపార్శ్వముల యందలి శంఖచక్రములును దిగువను రత్నమయ వేదికలయందు నీడలు దోఁచుచుండఁగా ప్రతియింటి వాకిట మణితోరణములు ప్రకాశింపఁగా సౌగ్నహ రాజంబు లితర పట్టణ గృహ శ్రీలను వివాహముఁ జేసి కొనుటకుం గట్టికొన్న స్వస్తికములన్న నట్లొప్పునని యును వీధులు వంకరలు లేక సూత్రము పట్టి కట్టినట్లు పరఁగునని భావము.

పగడపుఁ జాయ చెందిరముఁ బ్రామిన పాండ్య వధూ కుచంబుల
న్నగు నరుణంపు బొండ్లముల నారికేడంబులు వజ్రకుట్టిమం
బగుపథముం జెలంగు భవనాహృత శేషిత రత్న రక్షక
ధ్వగతరు సంతతిం బ్రథమ భాగ్యముబిడ్డల్లిఁ బెంచె వార్ధినాఁ .

టీక- పగడఁపుజాయ = విద్రుమకాంతిగల, చెందిరముఁ = కుంకుమమును, ప్రామిన = అలఁదినట్టి, పాండ్యవధూకుచంబులఁ = పాండ్యదేశ స్త్రీలగుబ్బలను, నగు = పరిహాసించుచున్న, అరుణంపు = ఎఱ్ఱనగు, బొండ్లముల = పైనిపీచుఁదోలువల్లునికాయలుగల, నారికేడంబులు = నారికేళ వృక్షములును, వజ్ర = వజ్రములచేతను, కుట్టిమంబగు = గట్టింపబడిన, పథముఁ = మార్గమును (పథమాంతమువిూఁద ప్రయుక్తముసముచ్చయార్థకము) భవనాహృత, భవన = గృహములకొఱకు, ఆహృత = హ్యాయముఁ జేయఁబడినవానినుండి, శేషిత = మిగిలింపఁబడిన, రత్న = రత్నములయొక్క, రక్షకఁ = కాపాడుటకు, వార్ధి = సముద్రుండు, అధ్వగ = ఆకాశగతములగు, తరు = వృక్షములగుమందారాదులని యెంచు, సంతతిఁ = సంతానమును, ప్రథమభాగ్యఁ = మొదటి పెండ్లాముగుంగగానది

పురిన్ = శ్రీవిల్లిబుత్తూరియందు, గిలుపుంచెనన్ = ఉమవయుంచెననునట్లు, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

తా. శ్రీవిల్లిబుత్తూరిలో నుండెడు గృహములు రత్నమయములైనవి గావున నా గృహములకు వినియోగము కాఁగా మిగిలిన రత్నములను గాపాడెద నని రత్నాకరుండగు సముద్రుండు పుట్టపడి యారత్నములు తీసి కొనియందుల కైతన సంతానమగు కల్ప వృక్షములను పెద్దభార్యయగు గంగను దత్పట్టణమునందుఁ గాపుండ నియమించెనో యన్నట్లు సంతత మెప్పుడు తెగరి యెఱ్ఱని బొండ్లముల తోడి నారికేళపు బ్రాఁకలును మణిమయములచేత గట్టింపఁబడిన రాజమార్గము ప్రకాశించును. నారికేళములు గల్పవృక్షములం బలెను మార్గము తెల్లనికాంతి గలిగి యుండుటం జేసి గంగానదియుం బోలె వెలుంగుచున్న కతంబున నట్లుత్ప్రేక్షింపం బడియెను.

క. కోరకిత నారికేళ క్ష్మారుహములు రత్నకుట్టిమంబులఁ దోచున్ ద్వార
ము, లయత్నకృత శృంగారంబుగ నలికి ముగ్గు ఘటియించి రనన్.

టీక. ద్వారములు = వాకిళ్లు, కోరకిత = సంజాతకోరకములుగల, నారికేళక్ష్మా రుహములు = టెంకాయ చెట్లు, రత్నకుట్టిమంబులన్ = రత్నములచేఁగట్టింపఁబడిన భూములయందు, అయత్నకృత = యత్నముచేతఁ చేయబడని, శృంగారంబుగన్ = శృంగారముగలుగునట్లు, అలికి – గోమయలిప్తముఁ జేసి, ముగ్గుఘటియించిరనన్ = రంగవల్లి యుంచిరనునట్లు, తోఁచున్ = ప్రతిబింబించును.

తా. శ్రీవిల్లిబుత్తూరిలో వాకిళ్ల ముందఱ రత్నమయములైన భూములయందు మొగ్గలు పచ్చని యాకులు గల నారికేళములు ప్రతిఫలింపఁగా నా యిండ్ల వారు యత్నముచేత సింగారింపకయే శృంగారము గలుగునట్లు ఆకుల నీడ యలికినట్లును మొగ్గల నీడ ముగ్గులు పెట్టినట్లుండెనని భావము.

మ. శ్రియ పూజాంబుజముల్ స్ఫుటించె బడఁబడం జన్నోయ లేఁగాను పై
దయఁ దప్ప న్పసపాడి పోఁగడపుఁ బావం బొప్పఁ జెంగల్వడి
గ్గియనీ రచ్యుతు మజ్జనార్థము గటిం గీలించి దివ్యప్రబం
ధయుగాస్యద్విజదాంగన ల్నడుతు రుద్యానంబులో శ్రీవరున్. ౭౬.

టీక. చెంగల్వడిగ్గియన్ = ఎఱ్ఱకలువ పూలుగలకొలనియందు, పసపాడి = హరిద్రాలేపపూర్వకముగా స్నానముఁ జేసి, అచ్యుత = శ్రీపతియొక్క మజ్జనార్థము = అభిషేకముకొఱకు, నీరు = తీర్థము, కటిన్ = తొండియందు, కీలించి = ఉరిచికొని, ... – ... మందలి, పూజాంబుజముల్ = పూజకొఱకైనకమలములు, స్ఫుటించెన్ =

ర్థ ప్రబింబయందు, తడఁబడక = తొట్రుపడకుండఁగా, చిరదోరయి = కుచద్వంద్వము, తే గానుపై = లేఁతనడుముమీఁద, దయదప్పక = కృపాహీనమగుచుండఁగా, దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడప్రబంధములతోడ, యెలుఁగు = కూడికొన్న, ఆస్యాల్ = వక్త్రములుగల, ద్రవిడాంగనల్ = ద్రావిడస్త్రీలు, ఉద్యానంబు = ఎలదోటయొక్క, లోత్రోవలన్ = అంతర్మార్గములయందు, పాగడపుఁబావడంబు = పావడములనియెడు భూషణముధరించి నపాదము, ఒప్పన్ = ఒప్పుచుండఁగా, నడుతురు = నత్తురు.

తా. విల్లుబుత్తూరయున్నలి ద్రవిడస్త్రీలుద్యానంబులలోని చెరువులనలుగల కొలఁకులలో బసపుతోడ స్నానము జేసిఁ స్వామి తిరరంజనము నిమిత్తము లేరంపు బిందె యా దేశాచారరీతిగా బొండి యదియు ధరించి తమ హస్తములయందు నాళములు గలిగి పూజార్థము లైన కమలములు తద్ఘటములయందుఁ దొట్రిల్లుచుండఁ గుచభారము చేతను లేఁతనడుము లసియాడుచుండ దివ్యప్రబంధాను సంధానముఁ జేయుచు నుద్యానంబులలోపలి త్రోవలయందుఁ బావడాలుధరించిన పాదములు గదల నడుచుచుందుర నిశావము.

కలయ న్నీల మయంపుఁ దల్లియొఱ దాఁకం దేటనీ రొప్పర
ధ్యలకూపంబుల మీలఁ జూచి వలభివ్యాసంగితుంగద్రుమశా
ఖలలో నాడి గబాలన న్గిరుముకుల్ క్రాలింగై పడు న్లేచుమ్రి
[illegible]

టీక. గహాండం = గృహాలక్ష్మి, ద్రావిడ = ద్రవిడస్త్రీలయొక్క, పరిచిత్రిన్ = పరిచయముచేతను, ముచ్చిలి = వంచించి, (యెవ్వరికిని గనుపంపకయనుట.) చెండాడు = కందుకక్రీడసలిపెడు, చందంబునన్ = రీతిచేతను, లకుముకుల్ = పక్షివిశేషములు, కలయన్ = నిండునట్లుగా, నీలమయంపు = నీలమణివికారమగు, లల్లియొఱనాకన్ = బొడ్డుటొఱదనుకను, (పైనుండెడుపెద్దయొఱయనుట). తేటనీరు = నిర్మలోదకము, ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, రథ్యలకూపంబుల = వీథులచావులయందలి, మీలన్ = మీనములను, చూచి = ఈక్షించి, వలభి = చూరులయందు, వ్యాసంగి = కూడియున్న, తుంగ = పొడవులగు, ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, శాఖలలోన్ = కొమ్మలలలోను, ఆడి = సంచరించి, గబాలనన్ = గబాలనుశబ్దము గలుగునట్లు, క్రాలి = పండడించి, పడున్ = దుముకును, లేచున్ = మఱలనుద్గమించును.

తా. వీథులలోని యొఱల బావులలో దల్లియొఱలంటిన పైకుబికి యున్న తేట నీటిలోఁ గనఁబడుచున్న చేఁపలను [illegible]

పెద్దపెద్ద తరు శాఖలయందు జెక్కడించి యా బావులలోఁ దముకొను లేచుచున్న లకుముకిపిట్టలు ద్రవిడస్త్రీ పరిచయము గలిగిన గృహ లక్ష్మి తన శరీరము గానఁ బడ కుండ నిహాస్యము గాఁ జెండు గొట్టుచుండఁగా నట్టి పుట్ట చెండ్లవలె నుండెనని తాత్పర్యము. లకుముకులు చేఁపల బట్టి కొనుటకు నీట దుముకుట ప్రశస్తము.

మహాస్రగ్ధర. స్వ నిలిం పావాస ద త్త్యాశన దతల మిథ స్తారతమ్యంబు లీరెం
డును దీర్ఘగ్లాంచుల మ్మాడువులన యడుగం దోఁచు నుద్యద్రతోత్సే
కన సిద్ధ ద్వంద్వ బృందాలయ తటబిల కల్యాణసంధ్యాద్రులో నా
వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము లిఖిత నరావాప్త దాంపత్య మొప్పన్. ౫౯

టీక. లిఖిత = చిత్రింపఁబడిన, నర = మనుష్యప్రతిమలచేతను, అవాప్త = పొందఁబడిన, దాంపత్యము = మిథునములుగల, వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము (వనజాక్షీ చ-వనజాక్షశ్చ-వనజాక్షౌ-వనజాక్షయోస్స్యందనే-తయోర్ద్వంద్వం-పుమాన్ స్త్రియాయను సూత్రము వలన స్త్రీవాచకమగు వనజాక్షీశబ్దములు పుంవాచకమగు వనజాక్షశబ్దమాత్రము శేషించునట్లు జేసియట్టి రూపంబు వచ్చెంగావున), వనజాక్ష = శ్రీశ్రీపతులయొక్క, స్యందన = తేరులయొక్క, ద్వంద్వము = జోడు, స్వనిలింపావాసదత్త్యాశనదతల:—స్వ = తమయొక్క, నిలింప = దేవతలకొఱకు, ఆవాస = నివాసముయొక్క, దత్త్వ = ఇచ్చుటయొక్కయు, అశన = ఆహారముయొక్కయు, దతల = యిచ్చుటయొక్కయు, (ద్వంద్వాంతము నబహుత్వము). మిథః = ఒండొంటియొక్క, తారతమ్యంబులు = తక్కువెక్కువలు, ఈరెండును = ఈయశనవాసములు, దీర్ఘగ్లాంచు = రిక్తులుపొందుచున్న, అమ్మాడువులన = ఆమాడుగులనే (అమాడుగులయందు నివాసభుక్తిదానములు విస్తరించి కలవనుట). (మఱియుక్వచిద్గకారోపి యనుసూత్రముకలిమిం జేసి మాడుగులు మాడువులని యునుంగలను). అడుగన్ = వేఁడుకొనుటకు, తోఁచు = కానఁబడుచున్న, ఉద్యత్ = ఉప్పొంగుచున్న, రత = సురతమందలి, ఉత్సేకన = కూటములుగల, సిద్ధ = సిద్ధలను దేవయోనులయొక్క, ద్వంద్వ = మిథునములయొక్క, బృంద = సమూహములకు, ఆలయ = నివాసస్థానములగు, తటదరులును, బిల = గుహలుగల, కల్యాణసంధ్యాద్రులో = హేమాద్రిమందరాద్రులో, (మేరుమందర పర్వతములో యనుట.) కల్యాణమన బంగారము = మంగళము (గవ్వము గాన నాకల్యాణమను నశబ్దముల ద్రిశబ్దముతోడ సంబంధించి ద్వంద్వాంతమంగుబహువచనమగుచున్నది.) నాన్ = అనువట్లుగాను, ఒప్పున్ = ప్రకాశించెను.

తా. మానవదంపతుల రూపములు గాఁ జెక్కఁబడిన బొమ్మలు గల శ్రీ శ్రీపతుల రెండు తేరులు—దేవతలకు నివాసమిచ్చిన మేరు పర్వతమును నాహారమగు నమృతమిచ్చిన మందర పర్వతమును దమతమ పుణ్యతారతమ్యముల నడిగి తెలిసికొనవలయునని

వచ్చి శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో దీనులకు నివాసంబులును నాహారంబు లిచ్చెడు నాగ్రహాముల దగ్గఱఁ జేరి తమ దరులయందును గుహాలయందును సురితలయందు ననురక్తులగు సిద్ధమిథునములతోడ నున్నవోయన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నవనిభావము. తేరులమీఁది బొమ్మలు సిద్ధదంపతులంబోలెనున్నవి. ఈపద్యమునందు దీన్నుల్లాంచుననుచోట మిన్నుల్గాంచునని యుఁగొందఱుసమవుచునచ్చుటనాకాశమొఱయుచున్న యమ్మాడువులనియన్వయింతురు.

సీ. సవలయధ్వనిగాఁగ సాలివేఁ్రము నదల్ప యతి నైన గుండె ఝల్లనఁగలంప
నుడిసిన మొగమెత్తి చూపెకుండు పరాకు కుసుమబాణుని నైనఁ గువిటుఁ జేయ
శ్రీకార్య పరులఁ గాంచిన లేచి మ్రొక్కు నంజలికి నింద్రుండు నక్కొలువుఁ గోర
హరి గృహాపసర శంఖాకర్ణనవ్రుద్రిప్పుఁ గిడెగంటి జిగి ప్రజఁ గాఁడిపాఱ
గవను లుంకించి వేఁ్రయఁ గొప్పవియ నాలి, కరమున నమర్పఁ బైఁటలోమరుని జటువు
బిల్లక్రియఁ బట్టుకంచెలఁ బిగువుఁ జన్ను, నిక్కుఁ దిన్నెలఁ బాత్రము లెన్నె త్తమాడు. ౪౯

టీక. సవలయధ్వనిగాఁగ = కంకణధ్వనికలుగునట్లుగాను, సాలివేఁ్రము = పాచికవేఁ్రసెడు, అదల్ప=అదలించుట, యతినైన = సన్యాసినైనను, గుండెఝల్లనన్= హృదయముజలపరింపఁగా, కలంపన్ = కలుషముఁజేయుచుండఁగా, (ఇచ్చటసాలెవ్రేయునదల్పనికొందఱంచురుగాక యదియేకారయుతరేఘాంతశబ్దమయ్యెనేనిదాని బహువచనమంనసాలెలనివిల్వవలయునట్లుగాన మహాభారతంబుననవ్వసాల్లనియు నవ్వసాలలని యుఁ్ర యోగంబుకలిమింజేసి యిచ్చటనికారయుతలకారాంతశబ్దముగా నుండుటయే సమీచీనంబు) నుడిసినన్=ఎదురైనప్పుడు, మొగ మెత్తి = ముఖముపైకెత్తి, చూపకుండు=ఈక్షింపకుండెడు, పరాకు = గరువందము, కుసుమబాణునినైనన్ = పూవిలుతునైనను, కువిటుఁజేయన్=నీచవిటునిఁజేయఁగా, శ్రీకార్యపరులన్ = భగవత్కైంకర్యపరులను, కాంచిన = చూచఁగానే, లేచి = ప్రత్యుత్థానముఁజేసి, మ్రొక్కు = మ్రొక్కెడు, అంజలి=దోసిలికై, ఇంద్రుడున్ = దేవేంద్రుఁడును, అక్కొలువున్= ఆభగవత్కైంకర్యమును, కోరన్ - అపేక్షింపగా, హరిగృహాపసర:— హరి= స్వామియొక్క, గృహ=ఆలయమునందలి, అపసర = ఆయాముులయొక్క, శంఖ = శంఖనాదముయొక్క, ఆకర్ణన = వినుటచే, త్రిప్పు = మరల్పెడు, కిడెగంటి = నేత్రాంతములయొక్క, జిగి = బెళుకు, ప్రజన్ = చూచెడువారిని, కాఁడిపాఱన్ = ఊచ్చిపోవఁగా, (అంతేవాడియనుట.) కవఱులు =పిఱుదులు, ఉంకించి = కుప్పించి, వ్రేయన్= వ్రేయఁగా, కొప్పవియన్ = తుఱుమువదలఁగా, అవలికరమునన్ = రెండవహస్తముచేతను, అమర్పన్ = సవరింపఁగా, పైఁటలోన్ = పైయెదలోపలను, మరుని = స్మరునియొక్క, జటువ బిల్లక్రియన్ = తోపెకింపనునిలిచికొని చుఱుదిండువలెను, పట్టు

కంచెలక్ = పట్టురవికయందు, బిగువుఁజన్ను = బటువుగుబ్బ, నిక్కి-క్ = నిట్టవో డవఁగా, పాత్రములు = వేశ్యాంగనలు, తిన్నెలక్ = వేదికలయందు, నెత్తము = ద్యూతమును, ఆడుక్ = క్రీడించును.

తా. ఆశ్రీవిల్లిబుత్తూరియందు నరుఁగుల మీఁద వేశ్యకాంతలు యతీశ్వరుని హృద యమైన గలంగునట్లు విలాసము గలిగి యదలించి కంకణములు కదలి ధ్వని సేయునట్లు పాచిక వేసియుచుడు, మఱియు నెట్టివారెదటికి వచ్చినను మొగ మెత్తి చూడక పరా కుఁ జేయుచు గరుణము గిలిగియున స్వామి యాలయము కైంకర్యముఁ చేసెడు వారిఁ జూచినమాత్రమునఁనే లేచి మ్రొక్కుచుండఁగా నట్టి మ్రొక్కు తనపఁ గలుగ వలయు నని దేవేంద్రుఁడును స్వర్గమందలి యప్సరోగణముల కొల్వుగల ప్రభుత్వము నైన మాని యాదేవాలయమందుఁ దా నొక్క సేవకుఁడై యుండవలయు నని కోరుచుండఁగా నట్టి సౌందర్యము గిలిగి యప్పుడప్పుడు స్వామి యాలయమందలి కొలువుల సమయములలో ని శంఖనాదములు వినఁగానే బెదరిబెదరి చూచుచుఁ బాచికలానికఁజేసి దొరలిం పఁగాఁ గొప్పు వీడఁగా నాటయందలి త్వరపాటుచేతను రెండవ చేత నాకొప్పు సవరిం చుటకుఁ జేయెత్తినప్పుడు పైటలోనే పట్టు రవికలో నిక్కి వొడిచెడు బటువు గుబ్బ కానరాఁగా నిట్టి విలాసములు గలిగి పగడ సాలాడుదురని భావము.

సీ. వీడెంపుఁ బలుకెంపు విరిసి వెన్నెల గాయ వరిగింజ నొకటఁ బల్వరుసఁదోఁచి
నొఱసి యెత్తిన మఱుం గొందక మేన నిగ్గులు దేర పస పాడి జలక మాడ
ముసుక గాఁడుండఁ బైయెదలోనఁ గే లార్చి కలయ వింటును జంటఁగలప మలఁద
రతిరయచ్ఛిన్న సూత్రమునఁ జిక్కక ముత్తెములు వ్రాలఁ గిఱుతికలఁ వహింప
నొలసినను నెట్టినయనైనఁ గులముఁదెలియఁ, బ్రభుత సెడి పల్లవుఁడు వేద వడినఁనేఁద
నృపతి వెలి యంతిపురముగా నెన్న మెలఁగ, బాసఁ గృతిఁజెప్పఁగలఁతు లప్పద్మముఖులు.

టీక. వీడెంపుఁబలుకెంపు = తాంబూలసంబంధియగునరుణకాంతి, విరిసి = విచ్చిపో యి, వెన్నెలగాయ = శుభ్రవర్ణమేర్పడఁగా, వరిగింజనొకటక్ = ఒక్కశాలిబీజము చేతనే, పల్వరుసక్ = దంతపఙ్క్తిని, తోమక్ = ధావనముఁజేయుటకును, ఒఱసియె త్తినక్ = ఊచియున్నను, మఱుంగొందక = తెలివలుపనంటక, మేనక్ = శరీరమం దె, నిగ్గులుదేరక్ = మిసిమిగనుపించునట్లు, పసపాడి = పసపుఁబూసికొని, జలకమా డక్ = స్నానముఁజేయుటకును, ముసుకగాఁడుండక్ = ముసుగుఁదనములేకుండ, పైయె దలోన = పైటలోనే, కేలార్చి = హస్తమాడించి, కలయ = వ్యాపించునట్లు, వెంట్ర ను = వెంబడిగాను, చంటక్ = కుచములయందు, కలపములఁదక్ = కర్దమముఁబూ యుటకును, రతిరయ = పురుషాయితసురతవేగముచేతను, ఛిన్న - త్రెస్సిన, సూత్ర

మున = త్రొటియందు, చిక్కక = చిక్కువడక, ముత్తెములవ్రాలఁగన్ = ముత్తి
కములురాలుచుండఁగా, గ అగతికలు సౌకర్యములన్నీ సహింపక = తాల్చుటయు,
బలసినను = సమీపించినను, ఎట్టివనుపైనన్ = ఎంతధనరూపాదులుగలవారినైనను,
కులముఁగెలియన్ = ప్రయసడిగి తెలుసుకొనుటయును, ప్రథుతసెడి = ప్రాధనములేక, ప
ల్లవుఁడు = తనయుగుటవిటకాఁడు, పేదపడినన్ = దరిద్రుఁడైనను, ఏఁదన్ = పో
షించుటయును, నృపతివెలియంతిపురిముగాన్ = నరపాలునియొక్క బహిర్గతమైనపుత్రి
యొక్క యంతఃపురమనఁగాను, ఎన్నన్ = గణింపఁగాను, మెలఁగన్ = సంచరించు
టయును, బాసన్ = ప్రతిభాషయందును, కృతిఁజెప్పన్ = ప్రబంధనిర్మాణముఁజేయుట
యును, లోప్పర్కముఖులు = ఆవారవతులు, ఎలఁతులు సాముద్రికములుగలవారు, నలఁతుల
నుపకముసల్పనిసఁగోనుననుసవెమొదలుగాఁగ్రంథఁజెప్పనను దానిఅనునెనిమిదిపయుళకున
న్వయించుచున్నది.

తా. ఏడీయుము పెక్కు మాటలు సమయంబుం జేసి మిక్కిలి కెంపెక్కిన తమదం
తముల యందలి యునికిని పకసి తెల్లనగు నట్టివారి యగుట లోకము నరిగంజచెలినే
గింపఁ ధానము జేయుటయును, స్నానముఁ జేయునప్పుడు పూసి కొన్న పసపుప
చ్చైనను పెల్లరి వస్త్రముతో దాచిను వస్త్రము నంటుక వారి నెమ్మేను లందే నిగ
నిగ లాడుచుండియును, వారు నమగిన యుల్లవడికకు పైఁటలోనే కొమ్మకెస్తుగ్ కర్పూ
రముబు మొదలగు వాసనలుగల కవంబము మిక్కిలి పలుచనఁగాఁబూసి కొనుటయను
యును, సుకుమారముగు తమహారముల ముత్తియంబులు తెగిన సూత్రంబునుండిపడి పలువె
త్తి నంత నడిగా నవహతి జేయుటయును, ఎట్టివారు గుణాఢ్యులైన నట్టివారైనప్పు
డు వారెవరని యడిగి కులము తెలియక కనుల ప్రోవ్యాపేక్ష చెతనే యతనితోఁ గూడగని
యును, ముక్కనుతోపార వెలితి తనిఁ విటుఁడు సహించుచుయ్యనేని యుతని నావ
రించి పోషించుటయును, రాజాంతఃపుర స్త్రీ సముచితముగ సంత పరువుగలిగి సంచరిం
చుటయును, మిగుల విద్యావతులు గాపునఁ గావ్యరచనఁ జేయుటయైనను నేర్పుఁగ
లవారని భావము.

ఉ. లంరితహార గ్రీలయాహారంబుల లెక్కగ గ్రోసుచుఁజి
ల్కంచు సింపి యేయుని యుగ్గుల్ పెన్నులు లెక్క రోయుజి
వ్వంచు వారి పొఁయిుయుంటక్కకు పిచ్చి బూపుఁజె
ప్పంచు సీలంగెక్క లగు యూతి మొత్తుటంచు నన్యుజన్. ౬౦.

టీ. యూతియు - సా నయూహము, లంబిత = సా నన్మహా స్త్రీ = న్లకల
లంబెమ్ము వాళ్ళిముల గ్రేసి, లహూర్ ౦కుల - నలను హా యుత్తే, కృత -

కాక, పసిండి = బంగారము, చిల్కుంచు = చిలుముపట్టునసుచు, త్రోయుచు = పరిహరించుచు. ఏణమదము = కస్తూరి, అంగముఁజేర్చుటతక్కన్ = శరీరమంటనలఁదుటయేకాక, జవాది = సంకుమదమును, జిడ్డంచున్ = చమురుసోఁకినదనుచు, త్రోయున్ = ఏవగించుచు. ధూపితమునుంచుటతక్కన్ = శిరోజములకగరుసాంబ్రాణిమొదలగువస్తువులధూమధూపముఁబొందుటయేకాక, పూవున్ = పుష్పమును, చెమ్మంచున్ = తడియనుచు, విదిర్చున్ = విసర్జించుచు. జిలుంగదక్క = సన్నఁపుఁజీరయేకాక, అన్యము = పెఅసరిగచీరనైనను, ఒత్తునటంచున్ = ఒత్తుకొనుననుచుచు, నగున్ = పరిహసించుచు.

తా. ఆపురిజనరాండ్రు మిగుల సుకుమార శరీరములు గలవారగుటం జేసి రంగగు బంగరు కన్న మిన్న యగు వన్నియగల తమ నెమ్మేనుల ముత్తియంబుల సొమ్ములు సరిగంతురేకాక పసిడి సొమ్ములు చిలుము పట్టు నని త్రోసి వేతురు. పునుంగు జిడ్డు గలదని దానిఁ బూసికొనుట వదలి కస్తూరియేపూయుదురనియును, తుఱుములయందు విరులఁ దురిమిన నవి చెమ్మగిల్లు నని వాని విడిచి ధూపధూపములచేతనే వెండ్రుకలకు వాసన తెక్కింతురనియును, సరిగ మొదలగు వానిచే నెక్కుడు వెలగల వలువల నేని యవి ఒత్తుగ నొత్తునని వానిఁ బరిహసించి జిలుంగు వలువలే కట్టుదు రనియును నిట్టి నాగరకంబు గల వారని భావము.

ఉ. వేవిన మేడపై వలభి వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోటమీఁటుతతిఁబోయెడు తేఁటుల మ్రోఁతకామికం
కానహహాఁ కృతాభ్యసన లౌటను దంతపు మెట్ల వెంబడిం
జేపడి వీణ మీఁటుటలుఁ జిక్కుడలించుటలు న్సరింబడన్.

టీ. వేవిన=ప్రభాతముకాఁగానే, ("క్వచిద్గకారోపః" అనుసూత్రమును బట్టి వేగిన యను శబ్దము వేవినయనియునుం గలదు.) మేడపై=సౌధాగ్రముమీఁదను,వలభిన్ = లోపలియందు, వేణికన్ = జడను, చంటన్ = కుచములందు, వహించి = ధరించి, విప్పఁగాన్ = ఉద్గ్రథనముఁజేయుటకొఱకు, పూవులు = పుష్పములను, గోటమీఁటుతతిన్ = నఖముచేతవిదిర్చునసమూహమునందు, పోయెడు = విచ్చిచనుచున్న, తేఁటులమ్రోఁత = భ్రమరములధ్వని. కృతాభ్యసనలౌటను:—కృత=చేయఁబడిన,అభ్యసనలౌటను = అభ్యాసముగలవారౌటచేతను,దంతపుమెట్లవెంబడిన్ = వీణకువేసియున్నదంతపుమెట్ల వెంబడిఁగా, చేపడి = హస్తలాఘవముచేతను, వీణమీఁటుటలున్ = వీణవాయించుటలును, చిక్కుడలించుటలున్ = శిరోజములచిక్కుఁదీయుటలును, సరింబడన్ = సదృశ,

షులగుచుండఁగా, కామిశంకావహామాన్:—కామి = కాముకులకు, శంకావహామాన్ = సంశయాస్పదమగును. (ఈపద్యమునందు వారస్త్రీలని యధ్యాహారముఁ జేసికొనవలయును).

తా. ఆపట్టణమందు వారస్త్రీలు తెల్లవారఁగానే మేడ మీఁదఁజూరువెంబడి గూర్చుండి తమ వేనలి కనకోపరిభాగము మీఁద ధరించియా జడవిప్పుచు నందలి పుష్పములు గోట విదిలించునప్పుడు పరిమళార్థమయి ముసరికొని మరల విచ్చి పోవుతుమ్మెదలు గొదఁజేయుచుండఁగా నా ఝంకారము విని వీథిఁబడిఁ బోవుచున్న గాముకులు నిలిచి యాస్త్రీలు చేతులు వడివడిగా నాడించుట వీణవాయించి నట్లుండఁగాఁ బుష్పములు దంతపు మెట్లువలెనుండఁగా జడ వీణవలెనుండఁగానా స్త్రీలువీణాభ్యాసము గలవారగుట వలన నప్పుడు జడ విప్పుట వీణవాయించుటకా అని సంశయింతు రని భావము. సందేహాలంకారము.

క. అళివచఃకార్పణ్యం, బా ళికల చెవులు సోఁక దధమాన్వయ జీ
ర్ణాలావణ్యులపిలుపున, కైలాభముఁ దెలిపెనేలియవి శ్రీలగుటన్.

టీక. అళివచఃకార్పణ్యంబు:—అళి = చెలికత్తెలయొక్క, వచః = వాక్కులయొక్క, కార్పణ్యంబు = లేమిడి, అధమాన్వయ = తక్కువజాతియొక్కయు, జీర్ణ = ముసలివాండ్రయొక్కయు, అలావణ్యుల = సౌందర్యహీనులయొక్కయు, (ద్వంద్వాంతమునబహువచనము) పిలువునకై = పిల్చుటకొఱకు, లాభముఁ దెలిపె నేని = ఆదాయమెఱింగించెనేనియు, అవి = ఆస్త్రీలచెవులు, శ్రీలగుటన్ = లక్ష్మీస్వరూపములగుటచేతను (శ్రీకారములఁబోలినవనుట) బాళికల = తరుణులగునా స్త్రీలయొక్క, చెవులుసోఁకదు = చెవిజొరదు.

తా. జవ్వనము గలయా వార కాంతల దాఁపుననుండు చెలులుకొందఱు పురుషులఁ దాల్చు వారై యాపురుషులు మిక్కిలి ధనమిచ్చెదరని చెప్పిన నవ్వారకాంతలు పురుషులు తక్కువకులము వారయినను ముసలి వారైనను సొగసు లేని వారైనను వారిని దెలియఁజేయు చెలుల పలుకులు వినరనియును సామాన్యలు కేవల విత్తాపేక్ష గలవారైనను నచ్చటి వారలుత్తమ కులీనులై యౌవనము గలిగి సుందరులైన పురుషులనేకాని కూడరని భావము.

చ. ద్రవిడకుటుంబినుల్ పసపు దాచిన రత్నపుఁ బ్రోఁ దాఁపక్రింద నం
బువు దెరవారఁగానిమరి వోయి గరుత్తలి పచ్చఁబారన
స్ఫటికసరోమరాళములు గర్మ మయచ్ఛద గుచ్ఛవిస్ఫుర
ద్గవిజసనీ మరందిల పిలలి తిరిపుఁ బూన్పఁబురిన్నిమిఁ దుమున్. ౫౪.

టీ. భవనసరోమరాళములు:—భవన=గృహసంబంధులగు, సరః=కొలఁకులయందలి, మరాళములు = హంసలు, ద్రవిడకుటుంబినుల్ = ద్రావిడస్త్రీలు, పసపుఁజాచిన = పసపుఁజాదినట్టి, రత్నపుఁదాఁపక్రింద = రత్నసోపానముక్రింద, అంబువుదేరవారఁగా = ఉదకముతరంగితమగుచుండఁగా, నిదురవోయి=నిద్రించి, గరుత్తతి:—గరుత్ = ఱెక్కలయొక్క, తతి = గుంపు, పచ్చఁబాఱినన్ = హరిద్రావర్ణముగలదికాఁగా, పురిన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరను, భ్రమించుచున్ = తిరుగుచును, భర్మమయ = స్వర్ణమయములగు, ఛద = ఱెక్కలయొక్క, గుచ్ఛ = గుత్తులచేతను, విస్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, దివిజధునీమరాళ:—దివిజధునీ = ఆకాశగంగయందలి, మరాళ = హంసలయొక్క, వితతి = సమూహముయొక్క, భ్రమన్ = భ్రాంతిని, పూన్చున్ = వహింపఁజేయును.

తా. ద్రావిడ స్త్రీలు గృహముల వెనుకనుండెడు కొలనిలోఁ బసపాడి స్నానము సేయునప్పుడు రత్న సోపానము క్రింద హంసలు నిద్రఁబోవుచుండఁగా నాపసపు నీరు ఱెక్కల కంటికొని పచ్చబడియెఁగావున నాహంస లేపట్టణమునఁ దిరుగఁగా బంగారు ఱెక్కలుగల స్వర్గమందలి హంసలని చూపఱభ్రమింపించుననియు నచ్చటికొలఁకుల సోపానములు మణిమయము లనియును భావము.

మ. తలఁబక్షచ్ఛటఁగుక్కి బాఁతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచియారెకు లుషస్స్నాతప్రయాతద్విజా
వలి పిండీకృత శాటుల న్సవిఁదదావాసంబుఁజేర్పంగ రే
వులడిగ్గన్వెసఁబాఱు వానిఁగని నవ్వున్శాలిగోపౌఘముల్.

టీ. బాఁతువులు = బాఁతులనియెడుజలపక్షులు, తలన్ = తమతలలను,(జాత్యేకవచనము)పక్షచ్ఛటన్ = ఱెక్కచాలునందు, కుక్కి = కుక్కియని (క్రుచ్చియను పాఠముంగలదు) కేదారంపు = వరిమళ్లసంబంధులగు, కుల్యా = కాలువలయొక్క, అంతరస్థల = మధ్యప్రదేశమునందు, నిద్రింపఁగన్ =నిద్రపోవుచుండఁగాను, చూచి = కాంచి, ఆరెకులు = పూరికాఁపరులు, ఉషస్స్నాత = ప్రాతస్స్నానముఁజేసినట్టియు, ప్రయాత = చనినట్టి, ద్విజావలి = బ్రాహ్మణసమూహముచేతను, పిండీకృత = పిడుచలుగాఁజేయఁబడిన, శాటులన్=వస్త్రములనియెడు, సవిన్ =భ్రమచేతను.తదావాసంబున్:—తత్ = ఆబ్రాహ్మణులయొక్క, ఆవాసంబున్ = గృహములను, చేర్పంగ = చేర్చుటకొఱకు, రేవులన్ = రేవులయందు, డిగ్గన్ = దిగఁగా, వెసన్ = వేగముచేతను, పాఱు = పరుగెత్తెడు, వానిన్ = ఆబాఁతులను, కని =చూచి,శాలిగోపౌఘముల్:—శాలిగోపి = పైరుగాఁపరులగు స్త్రీలయొక్క, ఓఘములు = సమూహములు, నవ్వున్=హసించును.

తా. ఆపట్టణసమీపమందు వరిమళ్లకు దగ్గిన కొలుకులయందు బాతులు వాని స్వభావగుణము చేతఁ దలలు రెక్కలలోఁ గూర్చుకొని నిద్రించుచుండఁగా దలపరులు వానిం జూచి యుషఃకాలమందు స్నానార్థమై యాకొలంకులకు వచ్చిన బ్రాహ్మణులు దమ వస్త్రములను బిండియచ్చటనుంచి మఱచి పోయిరని తలంచి వాని మఱల నారివారి గృహములలో నొప్పగించుటకై రేవులలో దిగఁగా నేయాపక్షులు పఱచుటఁ జూచి యచ్చటఁ బైరులకు గాఁపాడుచున్న గిజితలు చేలవారలను పరిహసింతురని భావము.

మ. సొరిదిం జేర్చిన తీఁగెమల్లియలు ఖర్జూరంబులుం బుష్పమం
జరులుం మావిడి గుత్తులుం గుసుమముల్ సంపెంగలుం బచ్చగ
న్నెరులుం బాశెలుఁ గల్గి రాజనము కొంతిం దారు ముల్లూపి చే
లరుదారన్ నగుఁ బుప్పొడిఁ దోటల బలాకానీక దంభంబునన్.

టీ. చేలు = కేదారములు, (బహువచనేమాత్రచిహ్నలోపము యనునన్నయ భట్టియసూత్రములనఁ జేసు కొద్దబహువచనమాత్రాపప్రయోగ్యము) సొరిదిన్ = వరుసగాఁగ, చేర్చిన = వి త్రినట్టి, తీఁగెమల్లియలు = అల్లమల్లెలును, ఖర్జూరంబులు = ఖర్జూరపుఁజెట్లును, పుష్పమంజరులున్ = పువ్వులగుత్తులును, మామిడిగుత్తులున్ = రసాలగుచ్ఛములును, కుసుమముల్ = పుష్పములును, సంపెంగలున్ = చంపకములును, పచ్చగన్నెరులున్ = పచ్చపూలకరవీరములును, బాశెలు = బాశెలనుపువ్వువిశేషములుఁగలిగిన, పువ్వుఁదోటలన్ = పుష్పోద్యానములను,(తీఁగెమల్లియలు, ఖర్జూరంబులున్, పుష్పమంజరులున్, మామిడిగుత్తులున్, కుసుమముల్, సంపెంగలున్, పచ్చగన్నెరులున్, బాశెలుఅను పేరుగలధాన్యవిశేషములు), కల్గి = తమవంగలిగి, రాజనము = రాజనమను పేరుగలశాలివిశేషముయొక్క, కొంతిన్ = ప్రకాశముచేతను, తారు = అన్నట్టి బహువచనము (చేలనుట), ముల్లూపి = ముల్లునూపి,(రాజనములకు ముల్లుగలిగియుండుట సహజము. త్రాచునఁదూఁచునప్పుడు భారమగువస్తువు చెక్కుచు దానుముల్లు వాలునుగాన దమతమసామ్యవిమర్శయందుఁగా మేము హెచ్చయ్యేమనుట). లాకానీక :— బలాకా = బెగ్గురుపిట్టలయొక్క, అనీక = సమూహముయొక్కు, దంభంబునన్ = వేషముచేతను, అరుదారన్ = ఆశ్చర్యముగునట్లు, నవ్వున్ = ప్రహసించును.(ముల్లూపియను చోట) ప్రథమైకవచనమాత్రేదివిక్రృతానాంతాదయోపేకథ్యం తేయనుసూత్రమాకరము).

తా. అచ్చటి వరిచేలు పువ్వుఁదోటల యందుఁ గలతీఁగె మల్లియలు మొదలుగా బాశెలను పదము వఱకుఁ జెప్పఁబడిన పేరులు గలధాన్య విశేషములు దమయందుం గలిగి తోటలయందుఁ గలుగని రాజనము విశేషముగాఁ గలిగియా రాజనముచేతఁ గలముల్లనియెడు

జూపి తాము పొచ్చగుటవలన నాపువ్వుఁదోటలను దమ మీఁదఁ దిరుగను బెగ్గురు ఫలములగుల తెలిచాయలనియెడి సెపమున నవ్వుచున్న వని భావము. అనఁగాఁ బువ్వుఁదోటలకంటె నధికతరసౌందర్యములై వరిచేలు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము.

చ. వలసిన హల్లకచ్ఛటలపైఁ బసు పుంజడి ముండ్లు వాయఁగాఁ
గలమము లుండు నొండొరులు, కంకులుచే రపిలించు పణ్ణ లోఁ
దలకొన వంగి మున్ జలముఁ ద్రావెడు క్రిందటివేళ్ల మీఁదటన్
నిలిపి మరందమానుకర ణిన్ నికటోపవనానిలాహతిన్.

టీక. కలమములు = వరిపైరులు, పండ = పక్వములై, కోకొనఁగ = కోఁతకున్నసమయము వచ్చినవై పాకాగ్రమైవెపల చేయఁగా, పణ్ణ = నీరుపట్టు, లోఁదలకొన = అంతర్వ్యాప్తముగాఁగా, వంగి = నమ్రములై, (ఎడపక చేతనమట.) మున్ = పూర్వమందు, జలముఁ ద్రావెడు = ఉదకపానముఁజేసెడు, క్రిందటివేళ్ల = క్రిందనున్న మూలములను, మీఁదటన్ = ఉపరిభాగమందు, నిలిపి = ఉనిచి, వలసిన = ప్రఫుల్లములగు, హల్లకచ్ఛటలపై. హల్లక = చెంగలువపువ్వులయొక్క, ఛటలపైన్ = గుంపులమీఁద, మరందము = మకరందమును, అనుకరణిన్ = పానము సేయు రీతిగాను, నికటోపవనానిలాహతిన్ - నికట = సమీపమందలి, ఉపవన = ఉద్యానవనములవలని, అనిల = గాలియొక్క, ఆహతిన్ = వీఁచుటచేతను, పసుపుంజడిముండ్లు = తమయొక్క ధాన్యమంజరీకంటకములు, వాయఁగాన్ = ఒఱసికొనుచుండఁగా, ఒండొరులు = పరస్పరము, ఉండున్ = ఉండును.

తా. వరిపైరులు పక్వముగాఁగానే కోఁత నిమిత్తమై మళ్లలో నీరుండనీక కట్టలు తెగదీయించిన నెల్లప్పుడు ఉదకపానము సేయుచున్న యవి గావున నప్పుడు నీరు లేమిం జేసి డప్పిచేత నామళ్లలోఁ బుష్పించి యున్న చెంగలువ పువ్వుల మీఁద వంగి యున్న నీరు త్రావెడు వేళ్లవలెనున్న ముండ్లు రాచుకొనుచుండఁగాఁ బువ్వులఁ దేనె యానిన ట్లుండె నదియును, వాయువేగముచేతఁ గదలుచుండఁగాఁ బృష్ఠాగ్రభాగ వలని నీరుకైకొనుచున్నట్లుండె నని భావము. కదాచిదు యంకుఁగైబయ బుంట దొంతులగుచుండును నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

చ. ఆకులొసఁగఁ ఎందఱ ప్రీతి [illegible] గ్రక్కున [illegible]
[illegible] గాలి ముక్కు [illegible] నవ్వగ [illegible]
[illegible] పెనుఁగింపు [illegible], పాంసుతతి [illegible]
[illegible] గ్రంథ [illegible] దాఘిపా [illegible].

టీ. కలుగుండ్లతోడ = తాతిగుండ్లతోడ, ఈడ్వడు = సమానములగు, పెనుఁబండ్లు = పెద్దఫలములు,అడుగునన్ =భూమిలోనే, పండి = ఫలించి, వ్రీలి = బ్రద్దలై, అపసలై = బురదయై, మధు = రసము, పుట్టఁగన్ = కల్గఁగా, త్రావన్ = పానముసేయుకొఱకు, తేంట్లు = భృంగములు,(ఇచ్చటఁ దేఁటియనుశబ్దమునకుబహువచనమందులువర్ణముపరముగాఁగా దేఁటులనిరూపమువచ్చెంగావున-రోలాడెలటాముదితాంతస్యచవాలుకస్సలోలోచ్చయనునాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్రమును బట్టియల తేఁటిశబ్దాంతమందలిటివర్ణకారము వికల్పములుగాలుప్తంబగుటంజేసి తేఁట్లనినిలువవలసి యుండినను తేంట్లని పూర్ణబిందుయుతముగా బహుప్రయోగముల కలిమిం జేసియును, "శాస్త్రప్రయోగవచసో శ్శాస్త్రంబలవదుచ్యతే।అనిస్పష్టేపదేతేన ప్రయోగాశ్రయణంహితమ్" అను వికృతి వివేక సూత్రము కలిమి బలిమిం జేసియును నిల్చే బోంట్లు మొదలగు శబ్దములు గానంబడు చుండుటం జేసియును దేంట్లని యుండుటే సాధువుగాఁదోఁచుచున్నది. మల్లడిఁగొని = పెనఁగొని, చుట్టిరాన్ = చుట్టికొనిరాఁగాను, భిన్న = పగలినట్టి, కట=చెక్కులయందలి, పాంసుల = పరాగితమైన, భూరిమదాంబు = అధికమదజలముయొక్క, సేచన = తడుపుగలట్టియు, అజడ = కదలుచున్న, దృఢ = గట్టి, శృంఖలా = సంకెలితోడను, యుత = కూడికొన్న, వసంతమదద్విరదాధిపాకృతిన్, వసంత = వసంతునియొక్క, మదద్విరదాధిప = మత్తుటేనుఁగుమిన్నలయొక్క, ఆకృతిన్ = ఆకారముచేతను, పనసలన్ = పనసచెట్లయందు, పొలుచున్ = ప్రకాశించును.

తా. వేరుపనస పండ్లు భూమిలోనే పండి పగులఁగా నారసము పగిలిన భూమిలోనుంచి పైకివచ్చి బురదకాఁగా నవ్వాసనకుఁదుమ్మెదలు పెనఁగొని చుట్టుకొనఁగా నాపండ్లే వసంతుని మత్తుటేనుఁగుల వలె నున్న వనియును, మదాతిశయము వలన భిన్నములైన చెక్కుల వలన దొరఁగెడు మద ధారలతోఁ గలసిన దుమ్ముతోడి బురదవలె నాఫలరసమున్న దనియును కపోలమున్న యినుప సంకెలి వలెఁ జుట్టుకొన్న తుమ్మెద లున్నవని భావము.

ఉ. చాల దళంబుగాఁ బృథులవృంతక కీలనఁ బొల్చి పొంకఁ దో
పూరె లనంగఁ బండి మహి,నుండలిఁ జీఱుచు వ్రాలి గంధ మూ
ర్చాలసయైన భృంగ తతి,నాఁడుదకప్పుమరన్నరాళపు
ల్వ్రీలి గెల ల్సుగంధి కదళీ వన పఙ్క్తుల నొప్పునప్పురిన్. ౬౯.

టీ. అప్పురిన్ = ఆపట్టణమందు. సుగంధికదళీవనపఙ్క్తులన్. సుగంధికదళీ = సుగంధములను పేరుగలయరఁటిచెట్లయొక్క, వన = తోటలయొక్క, పఙ్క్తులన్ = గుంపులయందు, గెలల్ = గుత్తములు, చాలన్ = మిక్కిలియు, దళంబుగాన్ =

దట్టమగునట్లు, పృథుల = గొప్పలగు, చమ్పక = సంపంగిపూలయొక్క, కీలనఙ్ = కూర్పటచేతను, పొల్చు = ఒప్పుచున్న.బొందుఁదోమాలెలవంటి. లావుగెలతోమాలెల నునట్లు, పండి = ఫలించి, ఫలావళులు = పండ్లసేఁపులు, శ్రీలఙ్ = సొగలఁగా, మహీ మండలిఙ్ = భూమండలమందు, చీఱుచుఙ్ = ఈడిగొనుచు, వ్రాలి = సంపంగిపూలమీఁదవ్రాలి, గంధ = పరిమళమువలని, మూర్ఛ = శోషచేతను, అలసమైన = విరసమైన, భృంగతతిసాఙ్ = భృంగసమూహమునఁగా, తుదకప్పు. తుద = తమకొనలయందలి, కప్పు = నీలిమము, అమరఙ్ = కనుపడఁగా, ఒప్పుఙ్ = ప్రకాశించును. (ఈపద్యము మూఁడవ పాదమందుఁ బ్లుతి యతి).

తా. ఆపట్టణమం దరఁటితోఁటలయందు సువర్ణము లరియెడు నరఁటి పండ్లగెలలయందు లెస్స పండి పగిలి కొనల యందలి నలుపు గలిగి భూమి పర్యంతము జీరాడు చుండఁగా నా పండ్ల గెలలు సంపెంగ పూల బొందు తోమాలెల వలె నున్న వనియు ను, పండ్లు వికసించిన సంపెంగ పువ్వుల వలె నున్న వనియును, పండ్ల కొనలనున్న నీల కాంతి యా సంపెంగ పువ్వులమీఁద వ్రాలి మూర్ఛ వోయిన తుమ్మెదల వలె నున్న వనియును నట్టి గెలలు తోమాలెల వలెఁ బొడవు గలిగి యాఁ నేలపై వ్రాలుటగా నున్న వనియును భావము.

చ. మనకనురక్తి హెచ్చ నిదె, మం దని కంపముఁ గౌఁగిలించి ని
క్కిన ఫణిరాజవల్లి యెఱిఁగింపఁగ నో యనఁ బూఁగముల్ భరం
బునఁ బడు మట్టచేఁ జెఱుకుముత్తియముల్ చిటిలించి తద్రసం
బనిశము వండు నంతికతలాంతికఁ జూర్ణముఁ జేయు నప్పురిఙ్

టీ. కంపముఙ్ = పోకను, కౌఁగిలించి = ఆలింగనముఁజేసి, నిక్కిన = పైకువికి న, ఫణిరాజవల్లి = తమలపుఁదీఁగెయనులతకూన,మనకుఙ్ = మనయిద్దఱకును, (తమల పాకునకునుబోకచెట్టునకనుట.)అనురక్తి=అనురాగమును, అనురాగమును, హెచ్చఙ్= అతిశయించుటకు, ఇదె = ఈమార్గమే, మందని = బోధనముని, యత్నింపనో - తె లియఁజేయఁగానో, అనఙ్ = అనునట్లుగా, పూఁగముల్ = పోకచెట్లు, భరంబునఙ్= పోకలభారముచేత, పడు = పతనమగు, మట్టచేఙ్ = పోకలగెలలచేతను, చెఱకుము త్తియముల్ = సమీపమందున్న చెఱకులలోనిముత్తెములను, చిటిలించి = రాల్చి, తద్ర సంబు = ఆచెఱకురసమును.అనిశము=నిరంతరము, వండు = పాకముఁజేయుచున్న,అం తికతల = సమీపస్థలమందలి, అంతికఙ్ = ప్రొయ్యియందు, చూర్ణముఁజేయుఙ్ = సున్నముఁజేయును, అప్పురిఙ్ అనిమొదటికన్వయము॥ క. జలధర ఫణిఫణాపీఠక జలచర

కరి మస్తక శుక్తీక్షు ముఖ వరాహో వేణుసంభూతి శుక్తిజా వింబాలముక్తాము లోప్పాఽగ్రములవి విశముల్తై॥ అని చెప్పఁబడిన రత్నశాస్త్ర పద్ధతిచేతఁ జెఱకులయందు ముత్యములుండుట ప్రసిద్ధము.

తా. ఆపట్టణమందుఁ జెఱకు తోఁటలలోనే తుమ్మెల పాటు తీఁగెలను బోలు ప్రవాఁసులు నాటియున్నవని యును ఆ జెఱకు పాలచ్చటనే పండుచున్నా రనియును పోకల మట్ట లప్పటప్పటికిఁ బరిపక్వములై జెఱకుల మీఁదఁబడఁగా నందలి ముత్తెములు చదరి ప్రోయిల్లోఁ బడి నున్నగుగుచున్న దనియును అట్లు నున్న మగుటవఁ బోక చెట్లనియెడు పురుషుల కింటి ములను దమలప్పుడీగెయును పోలఁతి యుల్లు కొనుటయని యెడు కవుఁగిలింతఁజేసి మన కిద్దఱకు నవరాగము కల్గుటకు నీసున్నము మండని తెలుపఁగా దానివలన నాపోక చెట్లే సున్నముఁజేయుచున్న దనియును అవు పోకలకు సున్న మెఱుపు తెచ్చునది యనియును భావము.

చ. అలరుఁ బురంబునం దొగల, నంతరి దామరఁ బ్రాఁచి గప్పుఁ బుప్పొళ్ల
వలపులు మీఱఁగా లెలఁగ, వాలుఁగ మొత్తము పోరఁ నీరుగో
ళ్ళ్కొళకొళ యంచు ముంగ గుంపుల తొడ, గుంపుల పంక్తులు దోఁప మావి తోఁ
పుల విరులన్ పుసుమ్న దుఁ, బొల్చు పురాతన తీర్థకుండముల్.

టీ. పురంబునన్=ఆపట్టణమందు, తొగల = కలువలచేతను, అంతరి దామరన్ = నల్లకలువచేతను, ప్రాఁచి = శైవాలముచేతను. కప్పుఁబుప్పొళ్లవలపులు = కర్పూరవాసనలు, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా, లోన్ = లోపలను, వలగ = చుట్టుకొనఁగా, వాలుఁగమొత్తము = వాలుగచేఁపలగుంపు — పోరన్ = కలహింపఁగా, నీరుగోళ్లు = జలకుక్కుటములు.(నలోఽప్సియను సూత్రమును బట్టి నీరుకోడి యనుశబ్దము బహువచనమందు నీరుగోళ్లు అగుచు వచ్చును.) కొళకొళయంచు = కొళకొళ ధ్వనిఁజేయుచు, మ్రింగ = మునుఁగునట్టి, తొడగుంపుల = కరసమూహములయొక్క, పంక్తులు = సమీపపాములు, తోఁపన్ = కానరాఁగా, మావితోఁపులన్ = మామిడితోఁపులయందు, విరులన్ = పువ్వులచేతను, పొదల్ = ఉపరిభాగమందు, నదునన్ బొల్చు = నడుమటగ నలఁగు, పురాతనతీర్థకుండముల్ = ప్రాఁతవైన తీర్థకుండములు, అలరున్ — ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందు మామిడితోఁపులలోని ప్రాఁత తీర్థకుండములు నానా పుష్పములచే నిండి వాసనల కర్పూర వాసనల పరిమళముండు నని యును లోపల వాలుగ చేఁపలు చెలఁగుచు నీరుగోళ్లు మునుఁగుచు లేచుచుండు నని యును ప్రకాశించిన పూల చేత నవి పాఁచులు తెలియరానివై పొడవచ్చునవి కాంచు నవియును భావము.

శా. సాయంకాలములం దదీశ మురజి, త్సద్మ స్వనద్దుందుభి
స్త్యాయత్కాహళికా ప్రతిస్వనత దోఁ,పన్కుంజగర్భంబుల
న్మ్రోయుం గేళివనిం గులాయ గమన,ప్రోత్తిష్ఠ దంతస్సర
స్థ్సాయి శ్వేత గరుద్గరుత్పటపటా,త్కారంబుఁ గ్రేంకారముల్.

టీ. సాయంకాలములన్ = సూర్యాస్తమయకాలములయందు, కేళివనిన్ = లీలోద్యానమందు, కులాయగమన-కులాయ = గూఁడులనుగూర్చి, గమన = పోవుటకొఱకు, ప్రోత్తిష్ఠత్ = లేచుచున్న, అంతస్సరః = కొలఁకులలోని. స్థాయి = ఉన్నట్టి, శ్వేత గరుత్ = హంసలయొక్క, గరుత్ = ఱెక్కలవలనఁబుట్టిన, పటపటాత్కారంబును = పటపటాత్కృతియును, క్రేంకారముల్ = కంఠక్రేంకృతియును, తదీశ- తత్ = ఆశ్రీవిల్లిబుత్తూరికి, ఈశ = స్వామియగు, మురజిత్ = మన్నారుకృష్ణునియొక్క, సద్మ = కోవెలయందు, స్వనత్ = మ్రోయుచున్న, దుందుభి = భేరులయొక్కయు, స్త్యాయత్ = వ్యాప్తియగు, కాహళికా = బూరుగలయొక్కయు, ప్రతిస్వనత = ప్రతిధ్వను లగుట, తోఁపన్ = తోఁచునట్లు, కుంజగర్భంబులన్ = పొదరిండ్లలోపలను, మ్రోయున్ = ధ్వనిఁజేయును.

తా. సాయంకాలములయందు విల్లిబుత్తూరియందుండు నుద్యాన వనములలో సరస్సులయందు హంసలు విహరించుట చాలించి గూండ్లకుఁ బోవుటకు లేచునప్పుడు వాని ఱెక్కల వలనఁ బుట్టిన ధ్వనులును గంఠధ్వనులును వినఁబడఁగా నప్పుడే యా పట్టణమందు స్వామి యగు మన్నారు కృష్ణుని కోవెల సంధ్యాకాలువులో మ్రోసెడు భేరుల ధ్వనులును గాహళముల ధ్వనులును వ్యాపించి పొదరిండ్లలోఁ బ్రతిధ్వను లిచ్చుచున్నట్లు దోఁచు నప్పుడు పటపటాత్కారము భేరీప్రతిధ్వనిగాను క్రేంకారము కాహళ ప్రతిధ్వనిగాను దోఁచుననిభావము.

మ. పొలయుం గాడ్పులు దఙ్మహాలయవదం,భోజాక్షవక్షస్తుల
స్యలఘుస్రఙ్మకరందబిందువులఁ బ్ర,త్యగ్రంపుఁ బుష్యంపుఁ గం
పులఁ దత్పత్త్రయ మీఁటి పీటఁ బటన,ప్రోద్యోగసజ్జీభవ
ల్లలనాపర్జిత కైశిక క్షరత కహ్లారాళి నల్గార్చుచున్.

టీ. పీటన్ = అప్పట్టణమందు. ఉదఙ్మహాలయవత్- ఉదక్ = ఉత్తరదిశయందలి, మహత్ = గొప్పదియగు, ఆలయవత్ = కోవెలగలిగిన. అంభోజాక్ష = మన్నారుకృష్ణునియొక్క, వక్షః = అక్కునందలి, తులసీ = తులసీదళములచేతనైన, అలఘు = గొప్పలగు, స్రక్ = మాలికలయందలి. మకరందబిందువులన్ = మరందకణముల

చేతను, పణ్యారంపు = అపూపసంబంధులగు, పుణ్యంపు=పవిత్రములగు, కంపులన్ = వాసనలచేతను, తాపత్రయిన్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికములను తాపత్రయమును, మీఁటి=పోవిడిచి, పటన=నాగవాసము సెడు, ప్రోద్యోగ = ఉద్యోగమునకు, సజ్జీభవత్=అయితమగుచున్న, లలనా = వారకాంతలచేతను, అపగ్రతి = విడువఁబడని, కైశిక = కొప్పులవలన,క్షరిత = జాఱఁబడిన,కల్హారాళిన్ = చెంగలువపూలచాలును, అల్లార్చుచున్ = మెల్లనఁగదలించుచు, గాడ్పులు = వాయువులు, పొలయున్ = వీఁచును. ఈపద్యమందు దక్షహాలయపదంభోజాక్షశబ్దముద్రవిడిభాషయందు—నడిబెరుం గోయిలుడయయని యీ మన్నారుకృష్ణుని కేర్పడి యున్న దాని వలనఁగలిగినది.కంపుల ను పదము సుగంధమనుటకు చింత్యము.

తా. ఆపట్టణమందు వాయువులు మన్నారుకృష్ణుని వక్షస్థలమందలి తులసీవనమాలికల మకరంద బిందువుల మీఁద వీఁచుటంజేసి యీశైత్యంబును బరిమళంబును స్వామి కోవెలయందలి యపూపములపైఁగా వీఁచుటం జేసి పుణ్యసౌరభంబును అందలి యాటకత్తెల కొప్పుల చెంగలువల నల్లనల్లనఁ గదల్చుచు మాంద్యంబును సందలి సౌరభంబను గలిగి సంచరించు ననిభావము.

చ. మలయపు గాలిరేలు వనమాలి విమాన పతాక ఘల్లుమం
చులియఁబసిండి మువ్వ గమి,యొక్కొక మాటు గదల్ప నుల్కి-మి
న్నలము తదీయ హేమ వర,ణాంచల చమ్పక శాఖలందుఁబ
క్షులు రొద సేయ వేగె నని,కూడుమరల్కలు దేరి దంపతుల్.

టీ. మలయపుగాలి = మలయమారుతము, రేలు = రాత్రులయందు, వనమాలి స్వామియొక్క, విమానపతాక- విమాన = కోవెలయందలి, పతాకన్ =ధ్వజమందు, పసిండిమువ్వగమిన్ =బంగారుచిఱుగంటలగుంపు, ఘల్లుమంచులియన్ =ఘల్లుమనిధ్వనిసేయునట్లు, ఒక్కొకమాటు=ఒక్కొకసారి, కదల్పన్ =కదలింపఁగా,మిన్నలము=ఆకసమునంటెడు, తదీయ = ఆకోవెలసంబంధియగు, హేమవరణ = బంగారుప్రాకారముయొక్క, అంచల = అంచులనున్న, చమ్పకశాఖలందు = సంపెంగకొమ్మలయందు, పక్షులు = పులుఁగులు, ఉల్కి = అదరుపాటుఁజెంది, రొదసేయన్ = పెలకలఁబలుకఁగా, దంపతులు = ఆపట్టణమందలిస్త్రీపురుషులు, వేఁగెనని = తెల్లవారెనమకొని, అల్కలుదేరి = ప్రణయకోపములనుమాని, కూడుదురు = సంభోగింతురు.

తా. ఆపట్టణమందు స్వామి కోవెలధ్వజస్తంభమందున్న బంగారు మువ్వలు రాత్రుల యందు మలయమారుతమునొకకదలి ఘలుఘలని యొక్కొక్క సారి చప్పుడు కాఁగా

హంకోవెల బంగారు ప్రాకారము వెంబడి నున్న సంపెంగ కొమ్మలయందు నిద్రించుచున్న పక్షులదరి ధ్వనిఁ జేయఁగా విని పక్షులు గూయుచున్నవి తెల్లవార వచ్చెనని భ్రమించి ప్రణయ కలహములు వహించియున్న దంపతులు కోపములుమాని యప్పుడు రమింతు రని భావము.

చ. కలమపుబెండుగట్లఁ ద్రవిడకన్యలు ముంగిటఁ గాచి యుండి త
జ్జలరుహనాభ గేహ రురుశాబము సారెకు బొక్కులాడఁగొం
డెలపయి కమ్మ గ్రామ్యతరుణీతతి డించిన వేఁపగంపలం
దలమగుచున్న చెంగలువ దండలఁ దోలుదు రప్పురంబునన్.

టీ. అప్పురంబునన్ = ఆవిల్లిపుత్తూరను, ద్రవిడకన్యలు = ద్రావిడకన్యకలు, కలమపుబెండుగట్లన్ = రాజనపుగడ్డిపోసిన యెండుగలను, ముంగిటన్ = గృహపురోభాగమునను, కాచియుండి = కనిపెట్టియుండి, తజ్జలరుహనాభ. తత్ = ఆపట్టణమందలి, జలరుహనాభ = స్వామియొక్క, గేహ = కోవెలయొక్క, రురుశాబము = ఇఱ్ఱిపిల్ల, సారెకు = మాటిమాటికిని, బొక్కులాడన్ = ఆయెండఁబోసిన వడ్లుదినుచుండఁగా, కొండలపైకి = లెక్కకొండెసిగలమీఁదికిగా, అమ్మన్ = విక్రయించుటకై, గ్రామ్యతరుణీతతి = పల్లెస్త్రీల సమూహము, డించిన = అక్కడదించుకొనియున్న, వేఁపగంపలన్ = వేముల చవల్లిపగంపలయందు, దలమగుచున్న = నిండియున్న, చెంగలువదండలన్ = ఎఱ్ఱకలువదండలచేత, దోలుదురు = పోఁజోపుదురు

తా. ఆవిల్లిపుత్తూరియందు ద్రవిడకన్యలు ముంగిళ్ల నెండఁబోసియున్న వడ్లకుఁగావలి యుండఁగా నచ్చటిస్వామికోవెలలోని పెంపుడు జింకపిల్లయావడ్లు మాటిమాటికి బొక్కుచుండఁగా నాపిల్లను వేఱుమతియొక దానిచేఁగొట్టిన నొచ్చునని యెడు నాన్రశంస్యముచేతను దమకొండెసిగలపైకిగాఁదెచ్చి విక్రయార్థ మచ్చటదించుకొని యున్న గ్రామ్యస్త్రీల వేపగంపలలోని కలువదండలచేతనే తోలుదు రనిభావము.

ఎదురేగి స్వాగతం మొసఁగి పాద్యంబిచ్చి, నారికేళ కటాసనముల నునిచి
మునుబోఁక హత్తిగట్టిన దొప్పిమితతోయ, రంభావిశాల పర్ణములు వఱచి
శాల్యన్నసూపాజ్య పెల్యాబహువ్యంజ, న క్షీరదధులర్పణంబుఁ జేసి
వార్చిన పిదప సంవాహనమంఘ్రుల, కొసరిచి తాంబూల మొసఁగి కుశల
ముడిగి పోవుచు నున్న దివ్వనిచి సిరికిఁ దగిన సత్కృతిఁ జేసి ఖేదమున మగిడి
యుచ్చు గాని పరులు నిశ్చితకైంకర్య, భాగవతుల దప్పురి భాగవతులు.

చేతను, పణ్యారంపు = అపూపసంబంధులగు, పుణ్యంపు = పవిత్రములగు, కంపులన్ = వాసనలచేతను, తాపత్రయిన్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికములను తాపత్రయమును, మీటి = పోవిడిచి, వటన = సాగవాసమనెడు, ప్రోద్యోగ = ఉద్యోగమునకు, సజ్జీభవత్ = ఆయితమగుచున్న, లలనా = వారకాంతలచేతను, అవగతి = విడువఁబడని, కైశిక = కొప్పులవలన, త్సరిత = జాఱఁబడిన, కల్హారాళిన్ = చెంగలువపూలచాలును, ఆల్లార్చుచున్ = మెల్లనఁగదలించుచు, గాడ్పులు = వాయువులు, పొలయున్ = వీఁచును. ఈపద్యమందు దజ్జహాలయ వదంభోజాక్ష శబ్దము ద్రవిడభాషయందు—నడుబెరుంగోయిలుడయయని యీ మన్నారుకృష్ణుని కేర్పడి యున్న దాని వలనఁగలిగినది. కంపుల = పదము సుగంధమనుటకు చింత్యము.

తా. ఆపట్టణమందు వాయువులు మన్నారు కృష్ణుని వక్షఃస్థలమందలి తులసీవనమాలికల మకరంద బిందువుల మీఁద వీఁచుటంజేసి యాశైత్యంబును బరిమళంబును స్వామి కోవెలయందలి యపూపములపైఁగా వీఁచుటం జేసి పుణ్యసౌరభంబును అందలి యాటకత్తెల కొప్పుల చెంగలువల నల్లనల్లనఁ గదల్చుచు మాంద్యంబును నందలి సౌరభంబును గలిగి సంచరించు ననిభావము.

చ. మలయపు గాలిరేలు వనమాలి విమాన పతాక ఘల్లుమం
చులియఁబసిండి మువ్వగమి, యొక్కొకమాటు గదల్ప నుల్కిమి
న్నలము తదీయ హేమవర, ణాంచల చమ్పక శాఖలందుఁబ
క్షులు రొద సేయ వేగె నని, కూడుమ రల్కలు దేరి దంపతుల్.

టీ. మలయపుగాలి = మలయమారుతము, రేలు = రాత్రులయందు, వనమాలి = స్వామియొక్క, విమానపతాక - విమాన = కోవెలయందలి, పతాకన్ = ధ్వజమందు, పసిండిమువ్వగమిన్ = బంగారుచిఱుగంటలగుంపు, ఘల్లుమంచులియన్ = ఘల్లుమనిధ్వనిసేయునట్లు, ఒక్కొకమాటు = ఒక్కొకసారి, కదల్పన్ = కదలింపఁగా, మిన్నలము = ఆకసమునంటెడు, తదీయ = ఆకోవెలసంబంధియగు, హేమవరణ = బంగారుప్రాకారముయొక్క, అంచల = అంచులనున్న, చమ్పకశాఖలందు = సంపెంగకొమ్మలయందు, పక్షులు = పులుఁగులు, ఉల్కి = అదరుపాటుఁజెంది, రొదసేయన్ = కలకలఁబలుకఁగా, దంపతులు = ఆపట్టణమందలి స్త్రీపురుషులు, వేఁగెనని = తెల్లవారెనముకొని, అల్కలుదేరి = ప్రణయకోపములనుమాని, కూడుదురు = సంభోగింతురు.

తా. ఆపట్టణమందు స్వామి కోవెలధ్వజస్తంభమందున్న బంగారు మువ్వలు రాత్రులయందు మలయమారుతముసోఁకికదలి ఘల్లుఘల్లుని యొక్కొక్క సారి చప్పుఁడు కాఁగా

పాఁకోవెల బంగారు ప్రాకారము వెంబడి నున్న సంపెంగ కొమ్మలయందు నిద్రించుచున్న పక్షులదరి ధ్వనిఁ జేయఁగా విని పక్షులు గూయుచున్నవి తెల్లవార వచ్చెనని భ్రమించి ప్రణయ కలహములు వహించియున్న దంపతులు కోపములు మాని యప్పుడ రమింతు రని భావము.

చ. కలమపుఁబిండుగల్ ద్రవిడకన్యలు ముంగిటఁ గాచి యుండి త
జ్జలరుహనాభ గేహ రురుశాబము సారెకు బొక్కులాడఁ గొం
డెలపయికి న్నమ్మ గ్రామ్యతరుణీతతి డించిన పేఁపగింపలం
దలమగుచున్న చెంగలువ, దండలఁ దోలుదు రప్పురంబునన్.

టీ. అప్పురంబునన్ = ఆవిల్లిబుత్తూరను, ద్రవిడకన్యలు = ద్రావిడకన్యకలు, కలమపుఁబిండుగల్ = రాజనపువడ్లుపోసినయెండుగలను, ముంగిటన్ = గృహపురోభాగమందు, కాచియుండి = కనిపెట్టియుండి, తజ్జలరుహనాభ. తత్ = ఆపట్టణమందలి, జలరుహనాభ = స్వామియొక్క, గేహ = కోవెలయొక్క, రురుశాబము = జింకపిల్ల, సారెకు = మాటిమాటికిని, బొక్కులాడన్ = ఆయెండఁబోసినవడ్లుతినుచుండఁగా, కొండలపైకి = లఘుకొండెసిగలమీఁదికిగా, అమ్మన్ = విక్రయించుటకై, గ్రామ్యతరుణీతతి = పల్లెస్త్రీలసమూహము, డించిన = అక్కడదించుకొనియున్న, పేఁపగింపలన్ = పేముల చిన్నబుట్టలయందు, దలమగుచున్న = నిండియున్న, చెంగలువదండలన్ = ఎఱ్ఱకలువదండలచేత, తోలుదురు = పోఁజోపుదురు.

తా. ఆవిల్లిబుత్తూరియందు ద్రవిడకన్యలు ముంగిళ్ల నెండఁబోసియున్న వడ్లుఁగావలి నుండఁగాను గుడిస్వామికోవెలలోని పెంపుడు జింకపిల్లయావడ్లు మాటిమాటికి బొక్కుచుండఁగా నాపిల్లను వేఁటమృతియొక దానిచేఁగొట్టిన నొచ్చుననియెడు నాన్యృశంస్యముచే తను దమకొండెసిగలపైకిగాఁ దెచ్చివిక్రయార్థ మచ్చటదించుకొని యున్న గ్రామ్యస్త్రీ పేఁపలగింపలలోని కలువదండలచేతనే తోలుదు రనిభావము.

సీ. ఎదురేఁగి స్వాగత మొసఁగి పాద్యంబిచ్చి, నారికేళకటాసనములనునిచి
నమబోనిపాత్రిఁగ్రుమ్మరి దొప్పగిమిత్రోప,దంభావిశాలపర్ణములు వఱచి
శాల్యన్నసూపాజ్య పిల్యాబహువ్యంజ, నక్షీరదధులర్పణంబుఁజేసి
నార్చిన పిమ్మట సంవాహన మంఘ్రు లు,కోసరిచి తాంబూల మొసఁగి [illegible]
నుదెగి హోసఁగుక మున్నిదన్వనిచి నిరికి,ఁదగిన సత్కృతిఁ జేసి ఖేదమునమగిడి
యుప్పు [illegible] తెప్పుడు [illegible] [illegible]. భాగవతులకు నప్పురి భాగవతులు.

టీ. ఆప్పురిఁ = ఆపట్టణమందలి, భాగవతులు = భగవత్సంబంధులు, అతిథులై న = అభ్యాగతులైన, భాగవతులకున్ = భగవద్భక్తులకు, ఎదురేగి = ఎదురుగాఁబోయి, సాష్టాంగము = కరపాదఫాలవక్షోభుజములనియెడియష్టాంగములతోఁగూడుకొన్నట్లు, ఎరఁగి = ప్రణమిల్లి (శ్లో॥ వైష్ణవం వైష్ణవో దృష్ట్వా దండవత్ప్రణమేద్భువి, యన్న కుర్యాదిదం తత్ర ప్రమాదోయం భవేదితి యనుట) పాద్యంబిచ్చి = పాదప్రక్షాళనముఁజేసి, నారికేళకటాసనములన్ = నారికేళపుటాకులచేనల్లినచాఁపలయందు, ఉనిచి = కూర్చుండఁబెట్టి, స్నానాద్యనుష్ఠానములు మున్నే తీర్చుకొనివచ్చినారుగాన, నను బోకపాత్రికన్ = నును = స్నిగ్ధమవగు, పోకపాత్రికన్ = పోకమట్టచేత, కుట్టిన = కూర్చిన, దొప్పగమితోడన్ = దొన్నెలగుంపుతోఁగూడ, రంభావిశాలపర్ణములు = వెడందయరఁటియాకులు, పఱచి = విస్తరముఁబేసి, శాల్యన్న = వరియన్నమును, సూప = పప్పును, ఆజ్య = నేయి, కల్యాణ ... నేతికాలువలును, బహువ్యంజన = పెక్కుపరికరములును, క్షీర = పాలు, ... పెరుగులును, అర్పణంబుఁజేసి = నారికిసమర్పించిన భోజనానంతరము. వారి ... ప్రక్షాళన పాద ప్రక్షాళనములవెనుక నాచమనము జేసిన యనంతరము) అంఘ్రులకున్ = వారిపాదములకు, సంవాహనము = మర్దనము, ఒనరించి = చేసి (పాదములఁ బిసికియనుట.) తాంబూలము ఒసఁగి నిడెమిచ్చి, కళలమడిఁగి = ... నుండఁగా ... పాలుమ న్నన్ = ... ముని ... స్వాతంత్ర్యము లేనివారు గావున వందనంబు, ... దూరమునను నిలిచి, సిరకిఁదగిన = లేమకలిమికిఁదగిన, సత్కృతిఁజేసి = సత్కారముఁజేసి. (సంభావనయిచ్చియనుట) ఖేదమునన్ = ... బాధ ... పడెను, మగిడి = తిరిగి, ఎప్పుడును = ప్లుఁడు, ఎల్లనాళ్లు = ... , ... పంతురు = పూజసేయుదురు.

తా. నులఘను ఇనట భాగవతులతిథులంబూజించి గనుటవిష్ణుచిత్తుఁ డీరీతిని భాగవతులఁ బూజించును సని సూచించుచున్నది.

శా. అంచుం ... ద్వయసస్యపస్యసదనుం ...
గాంధూబద్ధమధువ్రతద్విరదముం ...
... సంజాత తజ్జన్య ...
... సుసంపదాలయుఁడు విష్ణుచిత్తుండనన్.

టీ. ద్వయసస్యపస్యసదనుండు. ద్వయ = ... యమునుత్రిమైత్రమునగు, సస్య = గృహ ... , పస్య = ... సు ... , ... ఆద్వయం ... ... = ... , ... = ... , యోగి = ...

ప్రయోగమనెడు, అందూ = సంకిళ్లచేత, బద్ధ = కట్టఁబడిన, మధు ద్విషత్ = మధు సూదనుఁడనియెడు, ద్విరదుఁడు = ఏనుఁగు గలయట్టియు, ఉరుచ్ఛందో బృంద, ఉరు = బహువిధములయిన, ఛందః = వేదములయొక్క, బృంద = సమూహము యొక్కయు, తదంత, తత్ = ఆవేదములయొక్క, అంత = అంతములగు నుపనిషత్తులయొక్క, వాక్ = వాక్యములయొక్క, అభరనా = చదువమిచేతనే, సంజాత = పుట్టినట్టియు, తజ్జన్య = ఆవేదవేదాంత జన్యములగునట్టియు, నిష్పంద = చలింపని యట్టి, ద్వైత = జీవజీవేశ్వర భేదకమైన, సుసంవిత్ = మంచిజ్ఞానమునకు, ఆలయుఁడు = గృహమగునట్టి, విష్ణుచిత్తుండనఁగ = విష్ణునందుఁ జిత్తము గలవాఁడనునట్లుగా, అన్వర్థాభిధానుండు = సార్థకనామధేయుఁడగు పరమయోగి, నిష్ఠ = సదాచార సంపత్తిచేతను, ఆదుక్ = ఆశ్రీవిల్లిబుత్తూరియందు, ఉండుక్ = నివసించును.

తా. ఆ శ్రీవిల్లిబుత్తూరియందు నిరంతరము ద్వయానుసంధానముఁ జేయుచు సుఖదుఃఖములు శీతోష్ణములు సరిగాఁదలంచుచుఁ దన నిరంతర యోగముచేత శ్రీపతిని వశపఱచుకొని వేదవేదాంతములు చదువకయే వానివలనఁ గలుగవలసిన నిశ్చలద్వైతజ్ఞానమునకుఁ దాను నివాసభూమియై విష్ణుచిత్తుండను సార్థకనామధేయము గల యొకమహాయోగి నిష్ఠఁగలిగియుండునని భావము, (ద్వయ తిరుమంత్ర చరమశ్లోకములు వైష్ణవ సాంప్రదాయికములు).

వ. అమ్మహీసురవరుండు ప్రకృతికంటెఁ బరుండగు జన్నును దనకంటెఁబరుండగు పరమేశ్వరుం బరమేశ్వరప్రసాద బహుజననకృత సుకృతఫలరూపయగు నాచార్యకృపగు ప్రధానంబు నిధానంబుఁ దెలిపినగతిం దెలుప నాత్మీయ తదీయ శేషశేషిత్వ సంబంధంబనాద్యంబుగాఁ దెలిసి యాతెలివిగలిగి యఖర్వనిర్వృతిం గాంచి సుఖించు పరమయోగికి బహుక్లేశదంబులగు చదువులం బనియేమి యావివేకంబు లేనివాని హేతువాదంబు ధాతువాదంబు కాణాదంబు ప్రాణాదంబు కాపిలంబు చాపలంబు మీమాంసపటింపవ్యాకరణంబు శరణంబటుగాక చదువదొరకొనిన నరునకుఁగాలంబు నాలంబువిఘ్నంబు లఖిలోద్యమఘ్నంబులందులకు సామగ్రి గిట్టి కిటన గొంగొఱుఁగనగు మదంబుపుటపుటనమదమట్టం జదివెనేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానుండై త్రైగుణ్యవిషయంబులగునాని నాసీతధాన్యుండు నిష్ఫలంబైన పలాలంబును నాలబ్ధనుథుండు సికతంబును విడుచువడువున విడువవలయుఁగావున శాంతిదాంతి పరతంబకమైకాంతినైన నాకుమొదలనివి యధిగమింపం దూదవిసర్జింపనేమి ప్రయోజనంబు వాదిభంజనంబు రాజరంజనంబును జేయుచుఁ బునర్జననంబులకు విసువనిజనంబులకుఁ గానిమ్ము ముముక్షువులకుఁ దద్వియఖ్యాతి యాతిలాభంబు శోభంబు పూజనంబు వేజనంబని వితర్కించి యర్థంగఁ బూర్వం

బున సౌవీరధూరమణునకు గౌరవంబంగీకరించి బోధించి ముక్తి కనిచిన భరతభూమిసురవతంసంబునుబోలె దుర్విభావ్యబోధుండై పరమపదంబునను భాగవతుల కహోరాత్రకృత్యంబులగు బహుభద్రమార్గణంబు భరియించి భగవత్పరిచర్యసేయుటయ పరమపురుషార్థంబగుటయెఱిగి యచటిరథచరణపాణిమాలికాకరణకైంకర్యంబున కంకురితకౌతూహలుండై చేయుచుండె మఱియును.

టీక. అమ్మహీసురవరుండు = ఆవిష్ణుచిత్తుండు, ప్రకృతికంటెన్ = ఇరువది నాల్గుతత్త్వములుగలయచిత్తుకంటె, పరుండగు = వేఱైన, తన్నును = జీవుని ననుట, తనకంటెఁబరుండగు పరమేశ్వరున్ = బ్రహ్మమును, "అనఁగా శ్లో. ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా", అను తెఱంగునఁ దనకంతర్యామియగు పరమేశ్వరుని ననుట. పరమేశ్వరప్రసాద = భగవదనుగ్రహము వలననైన, బహుజనన = పెక్కుజన్మముల యందలి, సుకృత = పుణ్యములకు, ఫలరూపయగు = ఫలస్వరూపమగు, ఆచార్యకృప = గురుకారుణ్యము (పదికర్తృపదము), గుప్తదానంబు = పూర్వజన్మమందుఁజేసిన యేకాంతదానము. నిధానంబుఁదెలిపినగతిన్ = సద్యోజన్మమందు నిక్షేపమును దెలిపిన తెఱంగున, తెలుపన్ = తెలుపఁగా, (అనఁగా సకలవేదశాస్త్రపురాణేతిహాసములకు సారభూతమైన చిదచిదీశ్వర తత్త్వత్రయజ్ఞానమును బహుజన్మకృత సుకృతలబ్ధమైన యాచార్యకృప లుపదేశించినదనుట. శ్రు. "ఆచార్యదేవో భవ" యని తైత్తిరీయశ్రుతియందును, "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద" యని ఛాందోగ్యమందును, "యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ । తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః" అని కఠవల్లియందును, శ్లో. "దేవతాయాం గురౌ చైవ మంత్రస్యాపి ప్రకీర్తనాత్ । ఐహికాముష్మికా సిద్ధిర్ద్విజస్యాస్తి న సంశయః" అని పురాణసముచ్చయమందును, శ్లో. "యస్మాద్దేవో జగన్నాథః కృత్వా మర్త్యమయీం తనుమ్ । మగ్నానుద్ధరతే లోకాన్ కారుణ్యాచ్ఛాస్త్రపాణినా । తస్మాద్భక్తిర్గురౌ కార్యా సంసారభయభీరుభిః" అని పాంచరాత్రమందలి జయాఖ్యసంహితయందును, "చక్షుర్గమ్యం గురుం త్యక్త్వా శాస్త్రగమ్యం తు యః స్మరేత్ । హస్తస్థముదకం త్యక్త్వా ఘనస్థమభివాంఛతి । సులభం తు గురుం త్యక్త్వా దుర్లభం య ఉపాసతే । లబ్ధం త్యక్త్వా ధనం మూఢో గుప్తమన్వేషతి క్షితౌ" అనునీ మొదలగు ప్రమాణములచేత నాచార్యకృపయే ప్రధానమని యెఱుఁగఁదగినది.) ఆత్మీయ = తనసంబంధమగు, తదీయ = ఆపరమేశ్వరసంబంధమగు, శేష = శేషిత్వ సంబంధంబు, భృత్యత్వ = స్వామిత్వసంబంధము, అనాద్యంబుగాఁదెలిసి = అనాది సిద్ధమని యెఱిఁగి, ఇత్తెఱివిగలిగి = ఈజ్ఞానముగలిగి, అఖర్వ = అఖండమగు, నిర్వృతిం గాంచి = సుఖమును జెంది, సుఖించు = సొగసెడు, పరమయోగికి = మహాయోగి యగునకు,

శ్లో. "శాస్త్రజ్ఞానం బహుక్లేశం బుద్ధేశ్చలనకారణ" మ్మనుటవలన బహుక్లేశదంబులగు = బహుప్రయాస కరములగు, నాన్నక్షరం బనిసేమి = చదువులచే నేమిపని, ఈవివేకంబు లేనివాని = ఈజ్ఞానము లేనివానియొక్క, హేతువాదంబు = కారణ వాదము, ధాతువాదంబు = లోహాదిమారణక్రియ, కాణాదంబు = తర్క శాస్త్రము, ప్రాణాదంబు = ప్రాణాహారము, కాపిలంబు = సాంఖ్యమతము, చాపలంబు = సర్వేశ్వరనిరీశ్వరభావభేదములచేత బుద్ధి చాంచల్యకరము, మీమాంస = అగ్నిష్టోమాది కర్మకాండ విషయము, హింస = పరప్రాణిపీడాకారిణి, వ్యాకరణంబు = శబ్దశాస్త్రము, అశరణంబు = రక్షింపనదిగాదు, చదువ కారణ కాదనిన = పఠింపుటకుపక్రమించె నేని, కాలంబు చాలంబు = కాలము చాలదనియు, అనేకమూలములనియును. విఘ్నంబులు = అంతరాయములు, సకలోద్యమవిఘ్నంబులు = సర్వకార్యనాశకంబులు, అంగులకు = నాస్తారిభ్యాసమువలను, సామగ్రి = సాధనసంపత్తి, కొటకొటన = మిక్కిలి కొంచెము, కొంతెఱుంగనగు మదంబు పుటుపుటన = కొంతఎఱుకయగానే గర్వంబు పుటుపుటన పొడమును, పలాలంబు = ఊకపొట్టు, సిక్థకంబు = మైనము, ఈతి = ఈతిబాధ, ఉద్వేజనంబు = భయంకరము, గౌరవంబు = గురుత్వమును, రథచరణపాణి = చక్రపాణియగు మన్నారుకృష్ణుని, కడమ సులభము. తా. సులభము.

కం. న్యాయార్జిత విత్తంబున, నాయోగీశ్వరుఁడు పెట్టు నన్నం బాప్రా
లేయ పటీరాచల మ, ధ్యాయాతాయాత వైష్ణవావలి కెల్లన్.

టీక. ఆయోగీశ్వరుఁడు = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, న్యాయార్జిత విత్తంబునన్ = న్యాయార్జిత ధనముచేతను, ఆప్రాలేయ పటీరాచల మధ్యాయాతాయాత వైష్ణవావలి కెల్లన్ = హిమాచల మలయాచలముల మధ్యమార్గమునకు వచ్చుచుంబోవుచుండెడు వైష్ణవ సముదాయమునకెల్లను, అన్నంబు పెట్టున్. "సరణిః పద్ధతి పద్యా" యని యమరుఁడు. తా. సులభము.

చ. గగనము నీరు బుగ్గకెనగా, జడివట్టిన నాళ్లు భార్యకన్
న్నొగ సొరకుండ నారికెడపుం బొఱియం దవులించి వండన,
య్యగపలముంచి పెట్టుఁగలమాన్నము సొచ్చిన ప్రస్తు నాలుగే,
న్నొగిపిన కూరలున్ వడియసుల్వురు గుత్పెరుగు ఘృతప్రపూర్ణ.

టీక. కర్తృపద మధ్యాహార్యము. ఆయోగీశ్వరుండు. గగనము = ఆకాశము, నీరుబుగ్గకున్ = జలబుద్బుదమునకు, ఎనగాన్ = సదృశముగా, జడివట్టిననాళ్లు = వర్షముపట్టినదినములయందు, భార్య = తనయిల్లాలు, కన్నున్ = నేత్రమును, పొగసొరకుండన్ = ధూమము ప్రవేశింపకుండ, నారికెడపుంబొఱియలు = నీరువెడలించి యెండించిన నెండనీటి టెంకాయ బొండ్లములను, తవులించి = పొయ్యిలోనంటించి, వం

వండన్ = పాకముం జేయఁగా, అయ్యగపలన్ = ఆ టెంకాయ చిప్ప యబకలచేతనే కలమాన్నమున్ = వరియన్నమును, ఒల్చినప్రప్పు = ఒల్పుప్రప్పును, నాలుగేన్వాగిపిన కూరలున్ = నాలుగైదుపోరటిన కూరలును, వడియములు=వడియాలును, వరుగులు= శుష్కశాకములును, పెరుగున్ = దధియును, ఘృతప్లుతిన్ = ఆజ్యసిక్తమగునట్లుగాను, ముంచిపెట్టును = ఘృతప్లుతిశబ్దమునకుఁ బూర్వమున్వయించునది. తా. సులభము.

చ. తెలినులివెచ్చయోగిరముఁ దియ్యనిచారులుఁ దిమ్మనంబులు,
న్బలుచని యంబళుల్చెరకుపాలెడనీళ్లు రసావళుల్ఫలం,
బులును సుగంధిశీతజలము ల్వడఁబిందెలు నీరుజల్లయు,
న్వెలయఁగఁ బెట్టుభోజనము వేసవిఁజందన చర్చమున్నగన్. ౮౧.

టీక. వేసవిన్ = గ్రీష్మఋతువందు, చందనచర్చ = చందనాలంకారము, మున్నగన్ = మొదలుగాఁగా, (ముందఱ చందనమిచ్చియనుట), తెలినులివెచ్చయోగిరము = తెల్లనైనమందోష్ణమగు నన్నంబును, తియ్యనిచారులు = తియ్యఁజారులును, తిమ్మనంబులున్ = తిమ్మనములను రసాయన విశేషములును, పలుచని యంబళులు. (అంబలిశబ్దబహువచనమంబళులనియునుంగలదు), చెఱకుపాలు = ఇక్షురసములు, ఎడనీళ్లు = లేఁత టెంకాయనీళ్లును, రసావళులు = షడ్రససమూహములు, ఫలంబులును= కదళీరసాలాదిఫలములును, సుగంధిశీతజలములు= వట్టివేళ్లుమొదలగువానివలన బరిమళించుచల్లనగు నుదకములును, వడఁబిందెలు = ఊరవేసిన లేఁతమామిడి పిందియలు, నీరుఁజల్లయున్ = నీరుమజ్జిగయును, వెలయంగన్ = ప్రసిద్ధమగునట్లు, భోజనముఁబెట్టున్ = ఆహారమొసంగును. తా. సుగమము.

మ. పునుఁగుందావి నవోదనంబు మిరియంపుంబొళ్లతోఁ జట్టిచు,
య్యను నాదాఱనికూరగుంపు ముకుమంద్రై యేర్చునావళంజిగు,
ర్కొనుపచ్చళ్లును బాయసాన్నములు నూరుంగాయలున్ జేసుబు,
క్కనునేయుం జిఱువాలవెల్లువుగ నాహారంబిడు న్శీతునన్. ౮౨.

టీక. శీతునన్ = శీతకాలమందు, పునుఁగుం దావి నవోదనంబు, పునుఁగుందావి=పునుఁగుదావులనుపేరుగల కలమ విశేషసంబంధియగు, నవ=నూతనమగు, ఓదనంబు = ఓగిరమును, (వేఁడివేఁడి యన్నమనుట. పునుఁగు రాజనములున్ను ప్రధానములని వైద్య శాస్త్రమందుఁ బ్రసిద్ధముగనుక నాశీత కాలమునకుచితములు), మిరియంపుంబొళ్లతోన్ = మిరియముల పొడులతోడ, చట్టి = భాండ విశేషము, చుయ్యను నాద = చుయ్యనుచు మ్రోసెడు నాదము, ఆఱని = నశింపని, కూరగుంపు = శాక సమూహము, (మిరియాల పొడితోఁ గూడఁ దిరుగఁ బోసిన నాదము వదలకమున్నే యనుట), ముకుమంద్రై = ముక్కు లోవేసి కొనెడు నస్యమై, ఏర్చు = చుఱచుఱ

మనిగెదరు, ఆవక్ = ఆవాలపిండి చేతను, చిగుర్కొను = త్రుచ్చియెత్తిన, పచ్చళ్లను = ఊరుఁబిండ్లను, పాయసాన్నములును = పాలువోసి చేసిన పరమాన్నములును, ఊరుంగాయలును= ఊరుఁగాయలును, చేసుకుక్కను నేయుక్ = చేతిమీఁదఁబడఁగానే యుష్ణతగనుపించెడు ఘృతమును, చిఱువాలవెల్లువుగ౯ = చిన్నపాల వెల్లువ గట్టునట్లు (చిఱుపాలనఁగా సగ మిగురఁగాఁచిన పాలని కొందఱందురు), ఆహారం బిడుక్ = భోజనము పెట్టును, ఈపద్యంబునందు, "సుమ్మాతః" అనుసూత్ర బలము వలనఁ బునుఁగుండావి యను నెడఁ బూర్ణబిందువును "సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్రపదం కర్మధారయో భవతి" యను సూత్రమువలనను, "ఆంధ్రంపదద్వయ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే" యను నథర్వణోక్తివలనను బునుఁగుండావిన వోదనంబని కర్మధారయసమాసంబును బ్రయుక్తంబులయ్యెఁ. తా. సుగమము.

చ. కదళిగభీరపుష్పపుటికాఘటఁ జేతుల నిప్పపిండి పైఁ,
గుదురుగ సిల్పి యోఁపుగతిఁ గూనల నూనియ నించి త్రాటము,
న్నదికిన శాటి వ్రేలనది నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెందఱే,
వదలక యాతనింట శనివారమునన్ బరదేశి వైష్ణవుల్. ౧౩.

టీక. ఆతనింటన్ = ఆవిష్ణుచిత్తునింటను, (ఇచ్చట నిత్యసంధి), పరదేశివైష్ణవుల్ = అభ్యాగతులగు వైష్ణవులు, శనివారమునన్ = మందవాసరమునాఁడు, కదళీ = అరఁటియొక్క, గభీర = లోఁతగు, పుష్పపుటికా = పూవొన్నెలయొక్క, ఘటన్ = సమూహమును, చేతులన్ = హస్తములయందు, ఇప్పపిండి పైన్ = తలఁబులిమికొనుటకునూఁతిన మధూకపిష్టముమీఁదను, కుదురుగన్ = తొలఁగకుండునట్లు, సిల్చి = పాదుకొల్పి, ఓఁపుగతిన్ = చాలినరీతిగ, గూనిలనూనియ, గూనల = మహాభాండములలోని, నూనియ = తిలతైలమును, నించి = నిండించి, త్రాటన్ = దారమందు, మున్నదికిన = పూర్వసేతమగు, శాటి = వస్త్రము, వ్రేలన్ = వ్రేలుచుండఁగా, నదిన్ = ఏటియందు, ఒక్కొటన్ = ఒక్కసారిగా, క్రుంకిడి = స్నానముఁ జేసి, ఎందఱే = అనేకులగుట, వదలక వత్తురు = విడువక తిరిగివత్తురు.

తా. ఆవిష్ణుచిత్తునియింట శనివారము నాఁడనేకులగు పరదేశివైష్ణవులు తమతమ యభ్యంగనస్నానములకొఱకు నిప్పపిండినూఁతి యాముద్ద చేతలోఁబెట్టుకొని దానిమీఁద నఱఁటిపూవు దొన్నెలు పెట్టుకొని వానిలోఁ దమకుఁ గావలసినంతవఱకా విష్ణుచిత్తుని యింటిలో గూనలకుఁబోసి యున్న నూనె తామే పోసికొని స్నానానంతరము ధరించుకొనుటకై ధౌతవస్త్రములు త్రాడుగట్టి తాఁకక యొకచేతఁబట్టుకొని నదికిం బోయి యచ్చట నభ్యంగనస్నానముఁ జేసి వత్తురని భావము.

శా. ఆనిష్ఠానిధిగేహసీమ నడురే యాలించినన్ శ్రోత్రియశ్రేం,
తేనాగేంద్రశయాన పుణ్యకథలున్ దివ్యప్రబంధానుసం,

ధ్వానస్ధ్యానము నాస్తికా శాకబహుళా తానాస్త్యుష్ణ తానాస్త్యపూ,
పో నాస్త్యోదనసౌష్ఠవంచ కృపయాభోక్తవ్యమస్మాటులుక్. ౭౪.

టీక. అస్మిన్సానిధి = అవిష్ణుచిత్తునియొక్క, గేహసీమని = గృహసీమయందు, నిశిరే = అర్ధరాత్రమందు, అలింపనక్ = వినినను, ఎుతే = మిక్కిలియు, నాగేంద్రశయానస = శేషశాయియగు స్వామియొక్క, పుణ్యకథలుక్ = పవిత్రకథలును, దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడ ప్రబంధముయొక్క, అనుసంధాన = పారాయణముయొక్క, ధ్వానము = ధ్వనియును, శాకబహులతా = కూరలబాహుళ్యము, నాస్తి = లేదు, ఉష్ణతా = పదార్థములందువేడిమి, నాస్తి = లేదు, అపూపః = పక్వాన్నము, నాస్తి = లేదు, ఓదనసౌష్ఠవంచ, ఓదన = ఓగిరముయొక్క, సౌష్ఠవంచ = సౌకర్యమును, నాస్తి = లేదు, కృపయా = దయచేతను, భోక్తవ్యం = ఆరగింపదగినది, అస్మాటులుక్ = అనియెడువాక్యములును, శ్రూయుక్ = ధ్వనిసేయుచు, ఈపద్యమందుఁ గేవలసంస్కృతవాక్యములుండినను ననియెడునను కరణముగలిగినదిగావున, (అనుకృతేస్త్రీవాక్యంతు) అను సూత్రబలమువలనఁ జెల్లును. భోక్తవ్యతను చో॰ లు "అహమాదీనాం ద్విత్వే" యను సూత్రము బట్టి ద్విత్వంబు రావలయునైనను, "శ్లో. శబ్దానామంత్యభాగేషు యోనుస్వారః ప్రదృశ్యతే। తస్యావిపరతో మస్య త్సర్వత్రకవిసమ్మతే," "పదే తు తద్యదాద్యంతే వా ద్విత్వం హరిసమ్మతే," అనునథర్వణోక్తుల వలన ద్విత్వాభావమైయనుస్వారమునకు మకారము వచ్చెను. మూడవపాదమందు నిత్యసమాస పదములఁ జేరిన నాస్తిపదమునకనునాసికయతి.

తా. అవిష్ణుచిత్తుని గృహమందుఁ బగటిప్రొద్దుయందేకాక అర్ధరాత్రమందు వినఁబోయినను శేషశాయి పుణ్యకథఁలఁ జెప్పుకొనువారి కంఠనాదములును దివ్యప్రబంధముల రవములును భోక్తలతో నావిష్ణుచిత్తుఁడు కూరలు లేవు వేడిలేదు భక్ష్యములేదన్న సౌకర్యము లేదు కృపచేత నీ యారగింపవలయునని చెప్పెడి యుపచారవాక్యములను వినంబడుననని భావము.

తే. గీ. ఇత్తెరగున నవ్వైష్ణవోత్తముండు, బాగయాఁకతఁ ద్రైధిక భాగవతుల,
కితరమెఱుఁగక యెవ్వరేమివేడి, రలయకవివెట్టి సంతుష్టి సలుపుచుండె.

టీక. ఆవైష్ణవోత్తముండు = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, బాగయాఁకతఁ = హెచ్చైన కోరికను, త్రైధికభాగవతులకు = ఏధఃయాంత్రా సదలఁగు భగవద్భక్తులకు, అలయక = ఆయాసమునొందక, ఎవ్వరేమి వేడిన = ఎవ్వరేమియేమి యడిగిరోవారికి, కడమయిచ్చెను. తా. సుగమము.

శా. బాలార్కాంశు విజృంభితామల శరత్పద్మాత్మపద్మాక్షమా,
నీలాంబుదనీలయాకబళ్ళ సేనీ, రేసుమాంధూంత ది.

క్పాలామూల్య శిరోమణిద్యుతి కనత్పాదాబ్జ ఫాలాబ్జభా-
లాలంకార కచావళీ మకరదీవ్యత్కుండలాంచన్ముఖా.

టీక. బాలార్క = లేఁతసూర్యునియొక్క, అంశు = కిరణములచేతను, విజృంభిత = వికసింపజేయఁబడిన, అమల = నిర్మలములైన, శరత్పద్మ, షండ = శరత్కాలమందలి, పద్మ = కమలములవంటి, అక్ష = నేత్రములు గల్గినట్టియుని యిది మొదలుగా శ్రీవేంకటేశ్వరునకు విశేషణములు, పద్మా = లక్ష్మీదేవికి, క్షమా = భూదేవికి, నీళా = నీళాదేవికి, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవికి, ఈశ = నాథుఁడా, ఈశ = శివునియొక్కయు, బలభిత్ = ఇంద్రునియొక్కయు, నీరేరుహోద్భూత, నీరేరుహ = కమలమందు, ఉద్భూత = పుట్టినబ్రహ్మయొక్కయు, అమూల్య = వెలకట్టరాని, శిరోమణి, శిరః = శిరములయందలి, మణి = రత్నముచేతను, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, పాదాబ్జ = పాదపద్మములుగలయట్టియు, (శివుఁడు మొదలగు దేవతలచే నమస్కరింపఁబడి యొప్పువాఁడనుట), పాదాబ్జ = చవితినాఁటి చంద్రునివంటి, "పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశాః" అని యమరుఁడు, ఫాల = లలాటమునకు, అలంకార = అలంకారమగు, కచావళీ = ముంగురులచేతను, మకరదీవ్యత్, మకర = మకరాకారములచేత, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, కుండల = కర్ణభూషణముచేత, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ముఖా = నెమ్మొగముగలస్వామీ. తా. సుగమము.

కం. జలచర కిటిహరి వటుభృగుకుల రఘుకుల సీరిబుద్ధ ఘోటిప్రముఖో
జ్జ్వల జనికృత జనరక్షా, యలమేల్మంగాఖ్యేందిరాలయ వక్షా. ౭౭.

టీక. జలచర = మీనకూర్మములును, కిటి = వరాహమును, హరి = సింహమును, వటు = బ్రహ్మచారి యగువామనుండును, భృగుకుల = పరశురాముండును, రఘుకుల = శ్రీరాముఁడును, సీరి = బలరాముఁడును, బుద్ధ = బుద్ధుఁడును, ఘోటి = గుఱ్ఱముగలిగిన కల్కియు, ప్రముఖ = మొదలగు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, జని = అవతారములచేతను, కృత = చేయఁబడిన, జనరక్షా = ప్రజాసంరక్షణముగలయట్టియు, అలమేల్మంగ = అలమేలుమంగయనెడు, ఆఖ్యా = పేరుగల, ఇందిరా = లక్ష్మీదేవికి, ఆలయ = నివాసమగు, వక్షా = వక్షస్థలముగలవాఁడా. తా. సుగమము.

భుజంగప్రయాతము. బలద్విడ్విసృష్టాంభోధరోరూపలాసారధారాతపత్రీకృతాద్రీ,
ఫలన్మూర్ధచాణూరభంగోగ్ర బాహో, కళాకృత్తకంసాశిఖండావతంసా. ౭౮.

టీక. బలద్విట్ = దేవేంద్రునిచేతను, విసృష్ట = నియోగింపఁబడిన, అంభోధర = మేఘములయొక్క, ఉరు = గొప్పలగు, ఉపల = పాషాణములయొక్క, ఆసారధారా = ధారాపాతమునకు, ఆతపత్రీకృత = గొడుగుగాఁ జేయఁబడిన, అద్రీ = గోవర్ధన గిరిగలవాఁడా, ఫలత్ = పగులుచున్న, మూర్ధ = శిరస్సుగల, చా

ణూర = చాణూరమల్లునియొక్క, భంగ = సంహారమందు, ఉగ్ర = వాఁడిమిగల, బాహో = బాహువులుగలవాఁడా, కళా = కళాసంజ్ఞగల యల్పతమకాలమందు, కృత్త = వధింపఁబడిన, కంసా = కంసుఁడు గలవాఁడా, శిఖండ = నెమిలిపింఛము, అవతంసా = శిరోభూషణముగా గలవాఁడా, బాహాగళా యను పాఠమున గడియలవంటి భుజములు గలవాఁడా యనిఅర్థము, "తద్విష్కమ్భోర్గళంననా"యని యమరుడు, ఆపక్షమునఁగృత్తకంసాయనియేపైపదము. తా. సుగమము.

మ. ఇది కర్ణాటధరాధృతి స్థిరభుజాహేలాకలబ్ధేభరా,
ఉదయోర్వీధర తత్పితృవ్యకృతన వ్యోపాయనోష్ణీష రత్న
దృగంచత్పద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యముల నాద్యంబై మహింబొల్పగున్ ౮౯.

టీక. ఇది = ఈసందర్భము, కర్ణాటధరా = కర్ణాటభూమియొక్క, ధృతి = ధరించుటయందు, స్థిర = నిశ్చలమైన, భుజ = బాహువులయొక్క, హేలాక = విలాసముగలయట్టియు, లబ్ధ = పొందఁబడిన, ఇభరాట్ = గజపతియగురుద్రునియొక్క, ఉదయోర్వీధర = ఉదయగిరియందలి, తత్పితృవ్య, తత్ = ఆరుద్రునియొక్క, పితృవ్య = పినతండ్రియగు ప్రహరేశ్వరుని చేత, కృత = చేయఁబడిన, నవ్య = నూతనమగు, ఉపాయన = కానికయగు, ఉష్ణీష = కిరీటముయొక్క, రత్న = రత్నములయందలి, దృక్ = దృష్టిచేతను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, పద = పాదములుగల, కృష్ణరాయవసుధాధ్యక్ష = కృష్ణరాయలచేతను, ఉదిత = చెప్పబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యనుగ్రంథమునందు, హృద్య = మనోజ్ఞములగు, పద్యములన్ = పద్యములచేతను, ఆశ్వాసము, ఆద్యంబై = ప్రథమమై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ఒప్పును.

తా. కృష్ణరాయలు గజపతిపినతండ్రియగు ప్రహరేశ్వరుఁడుదయగిరిదుర్గముమీఁదనుండఁగా నచ్చటికేగి యతనితలఁ ద్రొక్కక స్నానము సేయనని ప్రతిజ్ఞచేసెగావున సేనలులగ్గలువట్టఁగా నాప్రహరేశ్వరుఁడు భయపడి తనతలకుఁబదులుగాఁ గిరీటము రాయలకుగానిక చేయుటవలన నదిచూచి త్రొక్కెనని భావము.

గద్య. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండ సాహితీధురీణుండును నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండును నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానంబగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునం బ్రథమాశ్వాసము

౩౫

శ్రీరామాయనమః.

శ్రీశారదాగురుగణపతిభ్యోనమః.

ఆముక్తమాల్యద * సవ్యాఖ్యానము

ద్వితీయాశ్వాస ప్రారంభము.

కం. శ్రీనయనకువలయుగళా, నూనజ్యోత్స్నాయితస్మితోజ్జ్వలముఖ దై. త్యానీతసు
రశ్రీపున । రానయనక్రమణ వేంకటాచలరమణా॥

టీక. శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్క, నయనకువల=కలువలవంటికన్నులయొక్క (* ॥ కువలంచాసితాంబుజేఅని వైజయంతి,) యుగళ=రెంటికి, అనూన=అధికమైన, జ్యోత్స్నాయిత = వెన్నెలైన, స్మిత=చిఱునవ్వుచేతను, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, ముఖ = వదనముగలయట్టియు (అనఁగాస్వామియొక్క చిఱునగవుమహాలక్ష్మికన్నులకు సంతత వికాసహేతువైయున్నదనుట) దైత్య = రాక్షసులచేతను, ఆనీత = అపహరింపఁబడిన, సుర = దేవతలయొక్క, శ్రీ = సంపదయొక్క, పునరానయన = మఱలఁదెచ్చునట్టి (ఆనయనశబ్దమిచటధరిత్రీపరము) క్రమణ = పాదవిక్షేపముగలయట్టి, వేంకటాచలరమణా=వేంకటేశ్వరుఁడాయనిసంబోధన.

తాత్పర్యము.— గ్రంథకర్త యాశ్వాసాది యగుటంజేసి - మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానీత్యాది ప్రమాణవచనమును బట్టియిష్టదేవతా స్మరణాత్మకమంగళాచరణ పూర్వకముగా శ్రీవేంకటాచల పతినవధరింపుమని వచించుచున్నాఁడనుట.

వ. అవధరింపు మాసమయంబునఁ బాండ్యమండలంబున.

టీక ॥ సుగమము.

సీ. ఏవీటిసతులపాలిండ్లపై గంబూర, నవహారములఁ జిప్పిలకవుఁజు మాన్ప
మలయజం బేవీటఁ దొలుచెక్కడులిచి మే, డలకిడ్డ మిగుల భూములకు డిగ్గుఁ
గలఁమ నేవీటసింహళగజంబులగాలి, చెంత వేళను దగ్గిగాగజంబుఁ

దాల్తు రేవీటిప్రాక్తనభూపనిర్మాల్య, మరకతంబులు పెఱధరణిపతులు
కపివర నియుక్తగిరిసదృగ్గహననిలయ, గాత్రగాహితకనకముక్తాకవాట
గోపురావేదితోచ్ఛ్రితాక్షోభ్యవప్ర, దనరు దక్షిణమధుర సాంద్రద్రుమమధుర. 3

టీ. ఏవీటి = ఏపటణమందు, సతుల = స్త్రీలయొక్క, పాలిండ్లపై = స్తనముల మీఁద, గంబూర = అలఁదినకర్పూరము, నవ = నూతనములైన, హారముల = ముక్తాహారములయొక్క, చిప్పకవుఁచు = శుక్తిదుర్గంధమును, మాన్పక = పోఁగొట్టు... ...ముత్యపుచిప్పలుతో తియ్యబడి తామ్రపర్ణీనదికి సమీపమునను౦డువారుగా నప్పటికప్పుడు తెచ్చినకాఁచుకదలని ముత్యాలహారములు ధరింపుచున్నారని భావము ఏవీటఁ, మలయజంబు = శ్రీగంధవృక్షములు, తోలుచెక్కుడులిచి = మొదటిచెక్కఁదీసి, మేడలకిడ్డఁ = మేడలకుఁబెట్టగాను, మిగులు = మిగిలినవి, భూములకుదిగ్గ = భూములకుదిగివచ్చునో (అనఁగా నాపట్టణమందలి మేడలన్నియునుత్తమ శ్రీగంధముల చేఁగట్టఁబడియున్నవనుట) ఏవీటఁ, సింహళగజంబులగాలి = సింహళద్వీపమునందుఁ బుట్టినయేనుఁగులయొక్కవాయువు, చైత్రవేళఁ = వసంతకాలములయందు, ఉదగ్దిశ = ఉత్తరపుదిక్కునందున్న, గజంపు = ఏనుఁగు, కలఁచుఁ = చెదరఁజేయునో (అనఁగానాపట్టణమందలిగజంబులు సింహళమను ద్వీపంబునఁ బుట్టినవౌటంజేసి సింహశరీరవాసనవంటివాసనగలవియనుట) ఏవీటి, ప్రాక్తన = పూర్వీకులగు, భూప = రాజులయొక్క, నిర్మాల్య = ధరించికడవేసిన, మరకతంబులు = పచ్చలను, పెఱధరణీపతులు = ఇతరరాజులు, తాల్తురు = ధరియించుచుందురో (అనఁగానుత్తమరత్నంబుల కాపట్టణమునికిపట్టుగానుండెననుట) కపివర = సుగ్రీవునిచే, నియుక్త = నియోగింపఁబడినట్టి, గిరి = పర్వతములతోను, సదృక్ = సరిపోలునట్టి, గహననిలయ = కపులయొక్క, గాత్ర = శరీరముచేతను, గాహిత = ప్రవేశింపఁబడిన, కనకముక్తాకవాట = స్వర్ణయుతమైనముత్యాలతలుపులుగల, గోపుర = పురద్వారముల చేతను, ఆవేదిత = తెలియఁజేయఁబడిన, ఉచ్ఛ్రిత = పొడవుచేతను అక్షోభ్య = కొలుపుచ్చనశక్యంబైన, వప్ర = కోటగలయట్టిదియు (అనఁగా సుగ్రీవుఁడు సీతాన్వేషణార్థముగహనుమదాదులను దక్షిణపుదిక్కునకునంపుచుఁ దొలుతఁ దానుదెలిసినవాఁడు గనుక నాయాదిక్కులగల తావులఁ దెల్పుచును (శ్లో॥ ముక్తాకవాటంపాండ్యానాంత్రద్రక్ష్యథవానరాః ।) అని పల్కరించినతెఱంగున నావానరులు కొండలంతలేసితమశరీరములతో నాపట్టణము వాకిళ్లలోఁ జొచ్చిరనుటవలన నావాకిళ్లకత్యున్నతత్వమును గోటకునక్షోభ్యత్వమును దెలిపినట్లాయెను) సాంద్ర = దట్టములైన, ద్రు = వృక్షములచేతను, మధుర = మనోహరమైనట్టి, దక్షిణమధుర = మధురాపట్టణము, తనరుఁ = ఒప్పును, దక్షిణ మధురయనుటవలనను తరమునవొకమధురయున్న దనిభావము.

క. శమనరిపుత్రిపురభిదో, ద్యమవద్దోర్వర్జ్యవలయిత స్వర్ణగిరి,
భ్రిమదంబై కాంచనవ, ప్రము దీప్రం బగుచు నప్పు రంబున నొప్పున్. ౪

టీ. శమనరిపు = శివునియొక్క, త్రిపురభిదా = త్రిపురములను భేదించుటయందు, ఉద్యమవత్ = ఉద్యోగముగల, దోః = భుజమువలన, వర్జ్య = విడువఁదగినట్టియు, వలయిత = వలయముగాఁజేయఁబడిన, స్వర్ణగిరి = మేరుపర్వతమునిరోడు, భ్రిమదంబై = భ్రాంతినిచ్చునదియై, కాంచనవప్రము = బంగారుకోట, దీప్రంబగుచున్ = ప్రకాశమగుచు, అప్పురంబునన్ = ఆమధురాపట్టణమందు, ఒప్పున్ = తగియుండును.

తా — త్రిపురములఁ గెలిచి యీశ్వరుఁడు కడ వేసిన మేరుగిరి ధనుస్సను నట్లు నామధురాపట్టణపుబంగారుకోటవలయాకారమై యుండెననుట.

తే.గీ. సౌరిదిఁ గనుపట్టి హేమరశ్ములు సెలంగఁ, బొడవుకతమున సూక్ష్మమై పొల్చుఁ జూడఁ, బట్టణము కోటకొమ్మలపఙ్క్తి గగన, మండలశ్రీకి సంపంగిదండవోలె

టీ. పట్టణముకోటకొమ్మలపఙ్క్తి, సౌరిదిన్ = బాగుగాను, హేమరశ్ములు = సువర్ణప్రభలు, కనుపట్టి = కానుపించి, చెలంగన్ = విజృంభింపఁగాను, పొడవుకతమున = కోటపొడవైనందున = సూక్ష్మమై = కొమ్మలచాలుకొంచెముగా నున్నదియై, చూడన్ = చూడఁగాను, గగనమండలశ్రీకి = ఆకాశలక్ష్మికి, సంపంగిదండవోలె = సంపంగిదండవలెనే, పొల్చున్ = ప్రకాశించును.

తా — మధురాపట్టణపు కోటమిగులఁ బొడవైనందునవతి సూక్ష్మముగఁ గనుపడుచున్నదై సువర్ణకాంతులు విజృంభించు వేళఁ జూడఁగా గోటకొమ్మలపఙ్క్తి యాకాశలక్ష్మి ధరించిన సంపంగిదండవలెనే ప్రకాశించెననుట.

మ. పరిఖం దత్పుర కామినీజనము లంభః కేళి సల్పంగఁ దద్గురువక్షోరుహలిప్త పంకమదకస్తూరీమిళచ్చందనా, గురుపంకంబుల సౌరభంబులఁ జామీ కుంభినసావాసని, ర్జరకల్లోలిని కందు భోగవతినాఁ జనుం గలె నగన్.

పరిఖన్ = అగడ్తలోను, తత్పురకామినిజనములు = ఆమధురాపురస్త్రీలు, అంభఃకేళి = జలక్రీడను, సల్పంగన్ = చేయఁగాను, తత్ = ఆస్త్రీలయొక్క, గురు = గొప్పలైన, వక్షోరుహ = స్తనములయందు, లిప్త = పూయఁబడిన, పంకమద = జవ్వాదితోడను, కస్తూరీ = కస్తూరితోడను, మిళత్ = కూడుకొనియున్న, చందన = శ్రీగంధముయొక్కయు, అగురు = అగరుగంధముయొక్కయు, పంకంబుల = [illegible]యొక్క, సౌరభంబులన్ జామీ = వాసనలచేత నే, కుంభినసావాసనిర్జరకల్లోలినికిన్ = [illegible] నస = సర్పములకు, ఆవాస = ఉనికిపట్టగు నాగలోక[illegible] నిర్జరకల్లోలినికిన్ = దేవగంగకు, అందున్ = ఆపాతాళలోకమందును, భోగవతినాన్ = భోగవతియనఁగా,

చన్ = ఒప్పునట్టి, సంజ్ఞ = అన్వర్థనామము, తగన్ = తగునట్టుల, కల్గెన్ = కలిగెను. (శ్లో॥ నదీనగర్యోర్నాగానాం భోగవతియని యమరుఁడు.)

తా. — ఆమధురాపురస్త్రీలు - కుచకుంభములకు పలఁదిన పరిమళములు పాతాళమువఱకువ్యాపించియున్న యగడ్తనీళ్ల జలక్రీడలాడు తఱియందు విండింపఁబడినదిగాన నాగంధానుభవముగల నాగలోకమందలి గంగకునకాకారణంబునంజేసి భోగవతియను నామముగల్గెనుట - ఇచట నిరుక్త్యలంకారము (శ్లో॥ నిరుక్తిర్యోగతో నామ్నామన్యార్థత్వ ప్రకల్పనం) అని లక్షణము.

తే. గీ. కాద్రవేయులు భూమియుఁ ◆ గ్రైకొనంగ, నురగలోకంబు వెడలి త◆త్పరిఖనీట,
నెగసి తోడనె క్రుంకుదు ◆ ర్నిలువ లేక, తత్తటాబద్ధగారుత్మ◆తముల కులికి. ౭.

టీ కాద్రవేయులు = సర్పములు, భూమియున్ = ధరిత్రియు క్రైకొనంగన్ = ఆక్రమించుటకు, ఉరగలోకంబు = పాతాళలోకంబు, వెడలి = ల్లి, తత్పరిఖనీటన్, తత్ = ఆపురముయొక్క, పరిఘనీటన్ = అగడ్తనీటను, నెగసి = లంఘించి, తత్తటాబద్ధగారుత్మతములకు, తత్తట = ఆపరిఖదరులయందు, ఆబద్ధ = అంతటం జెక్కఁబడిన, గారుత్మతములకు = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి = భయపడి, తోడనె = వెంబడిగానే, నిలువలేక = ఉండఁజాలక, క్రుంకుదురు = మునుగుదురు (వెగవీయను చోటనీటిలోనుండి భీముండు నెగయుచెంచెనని భారతప్రయోగము నుహాలాదిగాఁగలదు.)

తా. సర్పములు భూమినిఁగూడ నాక్రమించుటకై నాగలోకమును వదలి యాయగడ్తనీట నెగసివచ్చి యందుఁగట్టంబడియున్న గరుడపచ్చలకు వెఱచి నిలువంజాలక వెంట నెమునుంగుననఁగాఁ బాతాళమువఱకు నాయగడ్తవ్యాపించియున్నదనియు - సర్పములు గరుడునకాహారముగానఁ దన్మణిదర్శనమాత్రజన్యభయము చేవెఱచినదనియు - పరిఖములు గూడ రత్నఖచితమై యున్నవనియును తాత్పర్యము.

తే. గీ. తరుణశైవాలజలజప◆త్రములు వొదువ, మరకతచ్ఛాయ బొల్చుఁ ద◆త్పరిఖజలము,
కోట బంగరు సేయుట◆కొఱకు మున్ను, బ్రహ్మ పిడిచిన మందాకు◆పస రనంగ. ౮.

టీ. తరుణశైవాలజలజపత్రములు, తరుణశైవాల = లేఁతనాఁచుతీఁగలును, జలజపత్రములు = తామరాకులును, పొదువన్ = క్రమ్ముకొనఁగా, మరకతచ్ఛాయన్ = పచ్చరాలవన్నెచేతను, తత్పరిఖజలము = ఆయగడ్తనీళ్లు, మున్ను = ఆపురనిర్మాణకాలమునందు, కోటన్ = ప్రాకారమును, బంగరుసేయుటకొఱకు = కనకమయముగాఁజేయుటకై, బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుఁడు, పిడిచినమందాకుపసరనంగాన్ = పిండినమందాకు పసరోయనునటుల, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. అనఁగా మధురాపట్టణపుకోట బ్రహ్మనిర్మితంబై స్వర్ణమయము గానున్నదని తాత్పర్యము.

చ. అడుగున నుండియున్ బదిల ◆ మై చద లంటెడుకోట నొప్పు బ్రో, ల్చెడనికడంక
దంచెనపుఁ ◆ జేతుల గంగను గాసెఁ దూఱఁగా, నడుమన యున్కిఁ జేసి యల
నాకపురి న్సరికై పెనంగి లా, వెడలఁగఁ బట్టి వ్రేయుటకు ◆ నెత్తె ననన్ జను మల్ల
పోరునన్.

టీ. అడుగుననుండియున్ = దిగువనుండియును, పదిలమై = దృఢమైనదై, చదలు = ఆకసమును, అంటెడు = తాఁకుచున్నట్టి, కోటన్ = ప్రాకారముచేతన్, ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, ప్రోలు = పట్టణము, చెడనికడంకన్ = పాలిపోనిబలిమి చేతను, దంచెనపుఁజేతులన్ = దంచెనములనియెడి చేతులచేతను, గంగను = గంగయనియెడు, కాసెన్ — దట్టికోకను, దూఱఁగా, ప్రవేశింపఁగా, నడుమన = మధ్యమున నే. ఉన్కిఁజేసి = ఉండుటచేతను, అలనాకపురిన్ = అస్వర్గమును, సరికై = దీటైయుండుటకై, పెనంగి = పెనఁగులాడి, లావు = బలిమి, ఎడలఁగన్ = పోవునట్లుగా, మల్లపోరునన్=మల్లయుద్ధమునందు, పట్టి వ్రేయుటకు = చేతఁబట్టి క్రిందవైచుటకు, ఎత్తెన్= ఎత్తెను, అనన్ = అనఁగా, చనున్ = ఒప్పును (గంగనుకాసెనను చోట సంస్కృతశబ్దాంతమగునచ్చునకు వైకృతాచ్చుపరముగాఁగా, శ్లో. క్వచిత్సంస్కృతియోరపి ప్రాణో ప్యత్రచ్యుతో భవేత్తనుసరధర్వణోక్తి ప్రమాణము.)

అ. ఆకాశగంగ స్వర్గమునువలయాకారమై చుట్టికొనియుండునుగాన స్వర్గమునకెట్టికి గంగ కాసెవలెనుండెననియు శత్రుభంజనార్థముగ వప్రాగ్రమందుంచిన దంచెనములనఁగానివప గొలుసులతోఁగూడిన పాషాణవిశేషములు చేతులవలె నిడుపుగానుండుట మను కెట్టికిదంచెనములు హస్తములవలెనుండెననియు నామధురాపురమునకెట్టిదనతో సాదృశ్యమునకు పెనఁగుచును నాయాకాశగంగ మధ్యప్రదేశమందేయుండుటవలన మల్లయుద్ధమునందుఁ గోటకొమ్మలనియెడి హస్తములచేత గంగయను కాసెకోకదూఱునటులఁ బట్టి బలిమిచెడునట్లుగా క్రిందవైచుటకునెత్తెనోయనునటుల నొప్పుచుండెనన్ఁగా నాకాశగంగవఱకు గోటకొమ్మలున్నవనియు నప్పట్టణము స్వర్గముకంటె విశేషసంపదగలదై నిఖిలసుఖప్రదమైయుండెనని యభిప్రాయము.

తే. గీ. ఉదుటుగుబ్బలు గలతల్పు ◆ టురము సూచి, గందపట్టెలు సూచి బం ◆ గారు సూచి,
వీటివాకిటిచోట నే ◆ విడువ కెపుడు, సుట్టఁ బెట్టుచు నుందురు ◆ సోమరవులు. ౧౦

టీ. సోమరవులు = చంద్రసూర్యులు, ఉదుటుగుబ్బలుగల్, [illegible] = [illegible] బొడిచియున్న, గుబ్బలు = గుబ్బలనుపేరంబరగినముల్లుకులనియెడు స్తనములు, కల = కలి

గినట్టి, తల్పుటురము = కవాటమునియెడునురస్స్థలము, చూచి = కనియును, గండపట్టె లుసూచి = కవాటతిర్యగ్దారువిశేషములనియెడు గండపుగీఱలనుచూచి, బంగారుసూచి= కవాటఖచితస్వర్ణమను స్వర్ణభూషముఁజూచి, వీటివాకిటిచోట నే = ఊరివాకిటిదగ్గఱనే, విడువక=వదలక, ఎప్పుడు=ఎల్లప్పుడు, చుట్టబెట్టుచునుందురు=చుట్టుకొనియుందురు.

తా. సోమరవులనువిటులు గొప్పలైనగుబ్బగోళ్లను స్తనములచేతను గండపట్టెలనియెడు మైపూతలచేతను కవాటమందలి బంగారపుతగుళ్లను స్వర్ణభూషణములచేత సామభురాపట్టణమొక స్త్రీవలెనుండఁగా దానిఁజూచి దానివాకిళ్లువిడువక చుట్టిచుట్టితిరుగుచుందురని భావము - దీనియందు శ్లేష.

మ. స్థిరసౌధాగ్రవిహారయౌవతరతిచ్ఛిన్నాచ్ఛహారస్ఫుర, ద్గురుముక్తావలిఁ జేటికి న్విరులతోఁగూడంగఁ ద్రోయన్నిజోదరలగ్నం బగుదాని నెమ్మొగు లధస్థస్థంబై తటిద్రాల్ప న్సాకర మభ్రం బని యంద్రు గాకుదధిఁ దక్క న్బుట్టునే ముత్తెముల్.

టీ. నెమ్మొగులు=మేఘము, అధస్థంబై = క్రిందనున్నదై, స్థిర = నిశ్చలమైన, సౌధాగ్ర = మేడపైవరలయందు, విహార = సంచరించుచున్న, యౌవత = యువతిసమూహముయొక్క, రతి = సురతమునందు ఛిన్న = తెగినట్టియు, అచ్ఛ = స్వచ్ఛమైనట్టి, హార=దండలయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించునదియు, గురు = స్థూలములగు, ముక్తా = ముత్తెములయొక్క, ఆవళిన్ = పఙ్క్తిని, చేటికలు = పరిచారికలు, విరులతోఁగూడంగ = పువ్వులతోఁగూడను, ద్రోయన్ = పడఁద్రోయఁగా, నిజోదరలగ్నంబగు, నిజ = మొగులయొక్క, ఉదర = గర్భమునందు, లగ్నంబగు = తగిలికొనినట్టి, దానిన్ = ఆమౌక్తికపఙ్క్తిని, తటిన్ = వానఁగురియువేళ, రాల్పన్ = వర్షింపఁగా, అభ్రంబు = మేఘము, ఆకరమని= ముత్యములకుజన్మస్థానమని, అంద్రుగాక= వచింపుదురేగాని, ఉదధిన్ = సముద్రమును, తక్కన్ = వినాగా, ముత్తెములు = మౌక్తికంబులు, పుట్టునే = జనియించునే, జనియింపవనుట.

తా. మేఘమండలాతీతంబులగు నప్పట్టణపుమేడలయందు యౌవనస్త్రీలు సురతక్రీడసలుపుతఱి త్రెస్సిరాలినముత్తియములఁ బరిచారికలు కసువుఁద్రోయువేళఁ బువ్వములతోఁగూడఁద్రోయఁగా మేఘములయందుఁ బడునుగాన వర్షాకాలమున భూమియందు నాముత్యములుండుటంజేసి మేఘములునుగూడ ముక్తాకరంబని చెప్పంబడుటయేకాక సముద్రభిన్నంబొకటియును మణిజన్మస్థానముగాదు - దీనియందత్యుక్తి.

మ. ఘనసౌధాళి వితర్దికాబలభివీక్షస్థానవైణీపదోఁ, స్వెలంత ల్వాణిగాకృతిస్ఫురత మూర్ఛన్దోలలగ్నట్టియు, మ్చనిజద్వీపవిచిత్రపట్టవసనస్తోమంబు నాఁ బొల్పుఁ బై, ల్లనిలాన్దోలనవిమర్శితన్నగవాక్షానేకకేతుచ్ఛటల్

టీ. ఘనసౌధాళి, ఘన = గొప్పలైన, సౌధాళి = మేడలసముదాయము, వియద్ధునీజలధిన్, వియద్ధునీ = ఆకాశగంగయనెడు, జలధిన్ = సముద్రమునందు, నీకన్ = స్పష్టముగాను, నావలై = ఓడలై, నీడ = మేడలనీడ, తోఁపన్ = కనుపింపఁగా, నెలంతల్ = ఆమేడలమీఁదనుండువనితలు, వణిగాకృతిన్ = వర్తకులవలె, పరసమార్పన్ = భాండప్రతిభాండముఁజేయుటకై, కోలలన్ = గడలచేత, కట్టి = బంధించి, ఇచ్చునిజద్వీపవిచిత్రపట్టవసనస్తోమంబు, ఇచ్చు = ఇచ్చునట్టి, నిజ = తమయొక్క, ద్వీప = దీవియందలి, విచిత్ర = వన్నెవన్నెలైన, పట్టవసన = పట్టువస్త్రములయొక్క, స్తోమంబు = సమూహము, నాన్ = అనునట్టుల, అనిల = వాయువుచేత, అన్యోన్య = ఒకటితోనొకటి, విమర్శి = ఒఱయుచున్నట్టి, తన్నగర = ఆపురమునందలియు, నాక = స్వర్గమందలి, అనేక = అసంఖ్యాకములైన, కేతు = టెక్కెములయొక్క, ఘటలు = గుంపులు, పెల్లు = తఱుచుగా, పొల్చున్ = ప్రకాశించును.

తా. ఆకాశగంగయను సముద్రములో మేడలనీడ గనుపింపఁగా నోడలవలెనుండెననియు - అప్పుడా మేడలమీఁదనుండు స్త్రీలు బేరగాండ్రుంబలె నుండిరనియు - గడలయందున్న టెక్కెములకుఁగట్టిన వసనంబులు గాలిచేఁగదలుటంజేసి యాస్త్రీలచేతఁ దమదీవియందలి పట్టుపటావళులు ద్వీపాంతరవాసులకు భాండప్రతిభాండరీతిచే విక్రయింపఁబడుచున్నవో యనునట్లుఁ బ్రకాశించెనని తాత్పర్యము.

సోరణగండ్లఁ రాఁ గొదమచుక్కలుపట్ట సతుల్కవాటము, ల్చేయప మౌక్తికంబులని చిల్లులు వుత్తురు దమ్ము టంచుఁ బొల్పారువితానహారములయం దొకహారత ప్రేలి ప్రొద్దు పోఁ,గా రతి డస్సి గాడ్పులకుఁగా దెఱువ న్జను విచ్చి మేడలన్ ౧౩.

టీ. కొదమచుక్కలు = పిన్ననక్షత్రములు, సోరణగండ్లన్ = గవాక్షములవలన, రాన్ = రాఁగా, పట్టన్ = ఆనక్షత్రములఁబట్టుటకొఱకు, సతులు = యువతులు, కవాటములు = తలుపులను, చేయపన్ = మూయఁగాను, తమ్ము = ఆనక్షత్రములను, మౌక్తికంబులని = ముత్తెములని, చిల్లులువుత్తురు = రంధ్రములువేతురు, అటంచున్ = అట్లనుచు, పొల్పారువితానహారములయందున్, పొల్పారు = సుందరమైన, వితాన = మేలుకట్లయొక్క, హారములయందున్ = సరములయందు, ఒకహారత = ఒకదండవలె, ప్రేలి = వ్రేలాడి, ప్రొద్దు = విశేషకాలము, పోఁగాన్ = గతింపఁగా, రతిన్ = క్రీడచేత, డస్సి = అలసి, గాడ్పులకుఁగాన్ = వాయుసంచారముకొఱకు, తెఱువన్ = తల్పుఁదెఱవఁగా, మేడలన్ = సౌధములనుండి, విచ్చి = విడచి, చనున్ = పొందెంచును,

తా. అనఁగా మేడలు నక్షత్రమండలమును ముట్టిపోయినవని భావము.

ఉ. ఆపురసౌధవీథి నధ♦రాధరభూముల గర్జ మున్న గా, నాపయికి న్వినంబడని♦యట్లు గఁ గ్రాలుఘనాళిఁ దార్చి లీ,లాపరతన్ ఘటింపుదురు♦లాస్యము సేయఁగ మేఘరం జ నా,లాపముఁజేసి పోషితక♦లాపిఁ గలాపికలాపకుంతలుల్.

టీ. కలాపికలాపకుంతలులు, కలాపి = నెమలియొక్క, కలాప= బర్హమువంటి, కుంతలులు= కురులుగలస్త్రీలు, ఆపురసౌధవీథిన్, ఆపుర=ఆపట్టణముయొక్క, సౌధ= మేడలయొక్క, వీథిన్ = పఙ్క్తియందు, అధరాధరభూములన్, అధరాధర=క్రింద టిక్రిందటి, భూములన్ = ప్రదేశములయందు, గర్జమున్న గాన్ = ఉఱుములు మొద లుగా, ఆపయికిన్ =ఆ మేడలమీఁదికి, వినంబడనియట్లుగన్ =వినరానియటుల, క్రాలు ఘనాళిన్, క్రాలు = ఒప్పుచున్నట్టి, ఘన = మొగులయొక్క, ఆళిన్ = సమూహ మును, మేఘరంజినాలాపముఁజేసి = మేఘరంజియనురాగమునాలాపముఁజేసి, తార్చి= క్రిందనున్న మేఘములను మేడలపైకిరప్పించి, పోషితకలాపిన్, పోషిత = పెంపఁబడి నట్టి, కలాపిన్ = నెమలిని, లీలాపరతన్ = విలాసాసక్తిచేతను, లాస్యము సేయఁగన్= నృత్యమొనర్చునటుల, ఘటింపుదురు = సంఘటనచేయుదురు, అనఁగానాపురమందలి యువతులుగాననృత్యాదులయందలి నిపుణలగుటంజేసి యామేడలు మేఘమండలాతీ తంబులైయున్నను తదనుగుణ రాగాలాపములచే మొగులఁబైకి రప్పించుచున్నారని యభిప్రాయము.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పుర♦హర్మ్యపతాకలు మువ్వమ్రోఁతతోఁ,
దనగృహపఙ్క్తిపైఁ గలశ♦తామరసంబులఁ గప్పఁ గ్రిందనుం,
డును నిజలక్ష్మిచే సరిప♦ణల్ మొఱయంగఁ దదీయలక్ష్మిశం,
కను మొగమెత్తి చూచుతఱిఁ♦గన్నులు కేళికి మూయఁగా బలెన్. ౧౪.

టీ. నిజలక్ష్మి = మధురాపురలక్ష్మి, చేసరిపణుల్ = తనచేతనున్న సరిపణగొలు సులు, మొఱయంగాన్ = మ్రోయఁగా, తదీయలక్ష్మి = అమరావతీపురలక్ష్మి, శంకను =ఈచప్పుడేమనుశంకచేతను, మొగమెత్తి = ముఖమునుపైకెత్తి, చూచుతఱిన్ = వీక్షించుసమయమున, కన్నులు = నేత్రములను, కేళికిన్ = వినోదమునకు, మూయఁగా బలెన్ = మూయుచుండఁగాననునటుల, అనిమిషపట్టణంబు = అమరావతీపట్టంబు, పురహర్మ్యపతాకలు, పుర = మధురయొక్క, హర్మ్య = మేడలయందలి, పతాకలు = టెక్కెములు, మువ్వమ్రోఁతతోన్ = చిఱుగజ్జెలధ్వనితోఁగూడ, తనగృహపఙ్క్తి పైన్ = అమరావతిగృహపఙ్క్తియందలి, కలశతామరసంబులన్ = తామరమొగ్గల వంటికలశములను, కప్పన్ = మూయఁగా, క్రిందనుండును = మధురాపట్టణపుటె క్కెములకుదిగువనుండును.

తా. —మధురా లక్ష్మీ చేసరిపణ గోలుసులయొక్క ప్రాంతమువినియు దేహమునంక చేనమ రావతీలక్ష్మీచూచుసమయమున మధురాలక్ష్మీ యాలక్ష్మీయొక్క కన్నులను మూయుచుండగానమనటులమధు రాపురపు మేడలయందలి పతాకలుగ్గుళ్ళ ప్రాంతమునగూడవచ్చితనగృహాశుక్తి. పైనున్న తామర మొగ్గలవంటి కలశములు గ్రహించగానమరావతీ లక్ష్మిటెక్కెములకు గ్రందనుండునని తాత్పర్యము

చ. ఘనగతిశంపఁగంచుకుడి ♦ కాటుకఁనేర్చిపుసుంగనోష్మఁడ,
ట్టినదయలంది కైశికము ♦ ... ప్రభాతిశశాంగు నిగొంపవి,
చ్చినవవహల్లకాలికఁగయి ♦ ప్పసిపతుల్పతోరమింతురు,
మ్మునిజర రాంగనల్కఁలహ ♦ మల్కృపఁ నేడ్వరు నేర్చ మేడలన్

మేడలన్ = అప్పట్టణంపు మేడలయందు, సతులు = స్త్రీలు, అమ్మునిజరరాంగనలు, అమ్ముని — ప్రసిద్ధులగుసప్తఋషుల యొక్క, జరాంగనలు = వృద్ధభార్యలు, (వృద్ధలుగావునసే దంపతులకలహములం దీర్చుచున్నారని చెప్పంబడియె) కృపన్ = దయచేతను, కలహములు = సతీపతులప్రణయకలహంబులను, అర్చన్ = పోఁగొట్టఁగా, ఘనగతిశంపన్, ఘన = మేఘములను, గత = పొందినట్టి, శంపన్ = మెఱుపనెడిదీపమందు, కంచము = పళ్లెమును, ఇడి = ఉంచి, కాటుకఁనేర్చి = అపళ్లెమునందుఁగలిగినకాటుకనుగన్నులఁబెట్టుకొని, ఇనోష్మఁదట్టినది, ఇనోష్మన్ = సూర్యుని వేఁడిమిచేతను, తట్టినది = కరిగినట్టి, ఘుసుంగు = లెట్టుపునుఁగు, అలంది = పూసికొని, కైశికము = కొప్పులను, శేవన్ = చివిత, ప్రభాతి = ప్రాతఃకాలమునందు, శశాంకున్ = చంద్రుని, మోపన్ = మోపఁగా (ఇచట గొల్లియుందుఁ ప్రణయకలహంబున నేవోర్చిద్దుపుచ్చఁబడినదిగావునఁదెల్లవారవచ్చెనని సూచింపఁబడియె) విచ్చిన = వికసించినట్టి, నవహల్లకాలికన్, నవ = క్రొత్తలగు, హల్లకాలికన్ = చెంగల్వలను, కైసేసి = శృంగారించుకొని, పతితోన్ — పెనిమిట్లతోడను, జాత్యేకవచనము, రమింతురు = క్రీడింతురు, అనగాసప్తర్షిమండలపర్యంతమా మేడలుగట్టంబడియున్నవనిభావము

చ. రవి యనఁ దిప్పఁ గేతువు చె ♦ లంగు మూసి ధృవోర్ధ్వయంత్రవా,
రవిరళఘర్మమో కలర ♦ వాస్తరవోస్తుల వాంతిఘూపరా,
జివదనిశ స్తనన్మదన ♦ చేతులచాలురి నెయ్యపుంగదుం,
ఘవిదలు దార్చ పిష్టుఁబడ ♦ మెయిత్తుఁ బురిం గృహలక్ష్మి నూత్నతన్. ౧౭.

పురిన్ = పట్టణమందు, గృహలక్ష్మి = గృహలక్ష్మియనెడిస్త్రీ, నూత్నతన్ = నవోఢాత్వముచేతను, కనన్ = చూడఁగా, మదనచేతుల = మదనచేతులనిరెండిచేతులయొక్క, (మదనచేతులనఁగాగృహములకమర్చునయంగిదారువు) చాతురిచేఁ

నైపుణ్యముచేతను, నెయ్యపుంగురుంజువిదలు, నెయ్యపుక్ = ప్రేమగలిగినట్టి, కురుంజువిదలు=కురుజులనియెడిచెలులు, తార్పన్ = చేర్పఁగాను, రవియనుదివ్వెక్ = సూర్యుఁడనుదీపమును, కేతువుచెఱంగునమూసి = టెక్కెపుగుడ్డయొక్క పైఁట చెఱఁగునఁగప్పి, ధృతోర్ధ్వయంత్రవారవిరళఘర్మయై, ధృత = ధరింపఁబడిన, ఊర్ధ్వ = మీఁదిప్రదేశమందున్న,యంత్ర = జలయంత్రములయొక్క, వాః = ఉదకములనియెడి, అవిరళ=ఎడతెగని, ఘర్మయై = చెమటగలదై, (సాత్వికోదయమాయెననుట) కలరవాల్పరవోక్తులన్, కలరవ = పావురములయొక్క, అల్పరవ = కొంచెపుధ్వనులనియెడు, ఉక్తులన్ = పలుకులచేతను, వాంతధూపరాజివరనిశన్, వాంత = గవాక్షులనుండి వెడలెడు, ధూప = అగరుశ్రీగంధాదిధూపములయొక్క, రాజి = సమూహమనియెడు, వర = శ్రేష్ఠమైన, నిశన్ = రాత్రియందు, విష్ణుపదమొత్తున్ = విష్ణుపదము, ఆకాశమనియెడువిష్ణుపాదమును, ఒత్తున్ = సంవాహనముసేయును.

తా. — ఆపట్టణమందు ధ్వజపటములు సూర్యునిం గప్పఁగా - మదనచేతులతో గురుజులుమిన్నుముట్టఁగా జలయంత్రములు స్రవింప ధూపధూమములు మెఱయఁగఁ బురలక్ష్మి గాకాశమును స్పృశించెను - మఱియు - పురలక్ష్మి. విష్ణుపదమనియెడిపదద్వయసారస్యముచేసి స్వర్గాంతరమునుఁడా చుచున్నది. నూతనస్త్రీకిఁజెలుల ప్రేరణముచేతఁ జెనిమిటినిఁబొందుట - దీపముమఱుఁగుపఱుచుటయు - స్వల్పధ్వనితోసంభాషించుటయు భోగగృహమందుధూపవాసనలనించి బతిచరణము లొత్తుట యుస్వభావముగానఁ బురలక్ష్మియనుస్త్రీ - ధూపధూమములనియెడి రాత్రియందురత్యనుకూల సంభారముగలదియై విష్ణుపదమునొత్తుననుట - సమాసోక్త్యలంకారము. (శ్లో. సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్యచేత్) అనిదానిలక్షణము.

చ. గిఱిగొనుగోపురాగ్రపరి ♦ కీలితపంకజరాగరశ్మికన్,
 బెఱ యగుచాయఁ బొల్చు దివ ♦ సేంద్రుఁడు చక్కనిమింటఁ బోవుచోన్,
 మఱచి విధాతపాటలిమ ♦ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయ లేనియా,
 కొఱఁతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు ♦ కొల్పినకైవడిఁ బట్టణంబునన్. ౧౩.

టీ. దివసేంద్రుఁడు = సూర్యుఁడు చక్కనిమింటఁబోవుచోన్ = ఆకాశమధ్యమునఁబోవునపుడు, విధాత = చతుర్ముఖుఁడు, పాటలిమ = రక్తిమను, మధ్యమసంధ్యకు = మధ్యాహ్నమునకు, చేయలేని = నిర్మింపఁజాలని, ఆకొఱఁతయున్ = ఆకొదువను, తీర్చుకోన్ = తీర్చుకొనుటకు, తొగరు = రక్తిమను, కొల్పిన = చేసిన, కైవడిన్ = రీతిచేతను, గిఱిగొను = నిబిడమైన, గోపురాగ్ర = మేడలమీఁదను, పరికీలిత = చెక్కఁబడిన, పంకజరాగ = పద్మరాగమణులయొక్క, రశ్మి = కాంతులచే

తను, కట్టెఱియగుచాయన్ = మిగుల నెఱ్ఱనైన కాంతిచేతను, పొల్చున్ = ఒప్పును, పట్టణంబునన్ = మధురయందనుట.

తా.— మధురాపురగోపురములకు సరిగా గతిరహితుండునై బోవుసూర్యుండు - సృష్టికాలమున బ్రహ్మ - ప్రాతస్సాయంకాలములఁ గర్త్రిమిగలుగఁజేసి - మధ్యాహ్నమునకుఁజేయనేఱకున్న కొఱఁతఁదీర్చి కొనుటకు సక్తముగలుగఁజేసిన విధమునఁబురద్వారములయందుఁ జెక్కఁబడిన పద్మరాగమణుల ప్రభిలచేయుగల నెఱ్ఱనైన చాయచేత నొప్పెనని తా.

సీ. వెలఁది యానీదండ ♦ వెలయెంత నాదండ, కును వెలఁ బెట్ట నె ♦ వ్వనితరంబు,
కలువతావులు గాన ♦ మలికదంబక వేశె, కలువతావులు నాద ♦ కయ కలుగునె,
కడివోదు నాకిమ్ము ♦ పడఁతి యీగేదంగ, నకడివోమి గంధ ♦ దతికిఁ జూడు,
జాతు లేవంబుజే♦క్షణ పద్మినులు నైతి, మును నున్నయెడ జాతు♦లనికి యురుదె,
యనుచుఁ దోలి నుడి నభిలాష♦లెనయు మూ.. పలుకుల ఁడనె నర్మగ♦ర్భంబు గాఁగ,
నుత్తరము పల్లవ్రశేణి♦కొసఁగు వలుపు, లమ్ముదురు పుష్పలావిక♦లప్పురమున. ౧౯.

టీ. వెలఁది = ఓయువతీ, ఈనీదండ = ఈనీయొక్కపుష్పమాలికకు, వెల = క్రయము,ఎంత = ఏమాత్రము, అనివిటుఁడడుగ నా వెలఁది చెప్పునుత్తరము, నాదండకును = నామాలికకు నాసమీపమునను నిలుచుటకును వెలఁబెట్ట నెవ్వనితరంబు-యీమాల్యమింతయనిని ర్ణయింప నెంతవాని కైనను శక్యముగాదు (పలుమగాదనుట) అళికదంబక వేశె = భ్రమర సమూహమువంటికెవ్వెనగలయోయింతీ, కలువతావులు గానను (తావులకుఁ గావాసనలకుస్థల మునకునుఁ బేగెటంజేసి) కలువసంబంధవాసనలుగాన మేమియనియు,కలువలకు,తావులు, వాసస్థానములగుకొలంకలనంటేనాథులుగాను మేమియనియునుప్రశ్న, కలువతావులు = కలువవాసనలు, కలువస్థానసాదృశ్యముగలనాభులును, వాడక యెడ నాఁడుఁ జూపకయే, పరిచయములేకయే, కలుగునె = (సిద్ధించునా ఁట) (కడియునఁగావాసన) పడఁతి = ఓస్త్రీ, కడివోదు= వాడుఁబారదు, కుంబోకయుండును, ఈగేదంగనన - ఈమొగలి రేకు, దానివంటిరహస్యప్రదేశమును, నాకమ్ము, కడివోమునుందదతికిఁ జూడు = వాసన చెడకుండుటయుందుధరించిచూడుము, తనతోఁగలసి యెడబాసి నప్పుడు కామమునోటికిఁ బోకయుండునది యందఱఁజూచెదవనుట, అంబుజేక్షణ = ఓపద్మాక్షీ, జాతులేవి = జాజిపువ్వులేవి, జాతియేమనిప్రశ్న, పద్మినులునైతము = తామరపువ్వులును - పద్మినీ జాతిస్త్రీలును, రతిరహస్యమందుఁబద్మినీజాతిలక్షణము (శ్లో. కమలముకుళమృద్వీఫుల్ల రాజీవగంధిస్సురతపయసియస్య స్సౌరభం దివ్యమంగె । చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తే చనేత్రే స్తనయుగళమనర్ఘ శ్రీఫలశ్రీవిడంబి । ప్రవతిమృదుసలీలంరాజహంసీవతన్వీత్రి

వళిలలితమధ్యాహంసవాణీసువేషా । మృదుశుచిలఘుభుక్త్యా మానినీ గాఢలజ్జాధవళకుసుమవాసోవల్లభా పద్మినీస్యాత్) అని. ఉన్నయెడ = ఉన్నచోటను, జాతులునికి = జాతులుండుట, అరుదే = ఆశ్చర్యమా, (ఆశ్చర్యముగాదనుట) అనుచున్ = ఇట్లనివచించుచు, తొలినుడిన్ = మొదటిమాట చేతను, అభిలాషలు = కోరికలు, ఎనయన్ = స్ఫుటమగునట్లు, ఎరగి = ఎక్కుకొని, పలుకుతోడనె = వచింపఁగానే, నర్మగర్భంబుగాఁగన్, నర్మ - శృంగారచేష్ట, గర్భంబుగాఁగన్ = అంతస్థమైయుండఁగను, ఉత్తరము = ప్రతివాక్యమును, పల్లవశ్రేణికిన్ = విటులసమూహమునకు, ఒసఁగుచున్ = ఇచ్చుచును, పుష్పలావికలు = పువ్వులఁగోసివిక్రయించెడిస్త్రీలు, అలరులు = పుష్పములను, ఆపురమునన్ = ఆపట్టణమందు, అమ్ముదురు = విక్రయింతురు.

తా. ఆమధురయందు విలాసవంతులగువిటులు - విహారంబువేళ నీపద్మాపాదచకోష్టయముల మొదటఁ బొడమిన తెఱఁగునఁదమయభిలాషలుస్ఫుటమగునటులఁ బ్రశ్నలఁజేయుచుఁ బట్టుకొనిపలుకఁగా వెంటనే నర్మగర్భంబుగ నావిటులఁగూర్చి ప్రత్యుత్తరములిచ్చుచు రసికశిఖామణులగు పుష్పలావికలు పువ్వులమ్ముదురని. తా

చ. సరసులనర్మ మిశ్రముల నొసంగ నడంగపుపొందఁగట్టుకోఁ,
గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్త్తరళ ♦ కాంతులు నుత్తర మిచ్చునాతరాం
తరముల నవ్వులు న్గలువ ♦ తంపరు మొల్లలు నంచు విన్న గ్రు,
చ్చి రహిని రిత్త నూలొసఁగ ♦ సిగ్గు వహింతురు పువ్వులావికల్. ౨౦.

టీ. సరసుల = రసికులగువిటులయొక్క, నర్మము = శృంగారము, ఇంపులన్ = ఇష్టములను, ఒసంగన్ = కలుగఁజేయుచుండ, వేడుకపుదండఁగట్టుకొన్ = కదంబపుసరములఁగట్టుకొనువేళ. కరఁగుటన్ — ఆవిటులసరసంపుబలుకులకుదమమనములు కరఁగుటను, తెల్పుదృక్తరళకాంతులు, తెల్పు = తెలియఁజేయుచున్నట్టి, దృక్ = నేత్రములయొక్క, తరళ — చంచలములగు, కాంతులు — ప్రభలు, ఉత్తరమిచ్చునంతరాంతరములన్, ఉత్తరము = ప్రత్యుత్తరమును, ఇచ్చు = ఒసఁగుచున్నట్టి. అంతరాంతరములన్ = నడుమనడుమను, నవ్వులున్ = నవ్వెడునవ్వులును, కలువతంపరు = కల్వపూవులు, మొల్లలు = మొల్లలును, అంచున్ = నిశ్చయించుకొని. మన్నగ్రుచ్చి = బయలుగూర్చి. రహిని = విలాసముగన్. రిత్తనూలొసఁగ = ఒట్టిసూలుచేతికిచ్చి, పువ్వులావికలు = పువ్వులమ్మువారలు. సిగ్గువహింతురు = లజ్జపడుదురు॥ అ ॥ ఆమధురాపురమందుఁబువ్వులవిక్రయించుస్త్రీలుమిగులఁ జమత్కారులైయున్నను రసికశిఖామణులగు విటులు సరసోక్తులచేత నట్టిచాతుర్యయుక్తస్త్రీలనుగూడ మోహింపఁజేయుదురని ముఖ్యాభిప్రాయము. ౨౦.

సీ. పద్మాస్య పురి ననుభవతను నీవ యెత్తులు వెట్టుచు నంగ రావలసె నిటకుఁ,
దెలుపుమా జాముండు నలరింపో ఘటికోద్వయం బుండు నలరింపో కంబుకంఠి,
యే వేఁడుటకు నీవు ఋతు వేల చెప్పెద, వువిద యేమందాఁక నోర్వఁ గలమె,
చేరఁగా రాదె బాసికము పొసఁగిన, యంతనే చెడునె మేనింతి యేణాయతాక్షి,
యనుచుఁ బరిభాషణోక్తుల దమ్మ పాసి నోరల, నాస మోవిఁ జెరంగిడి నాఁగు నవ్వు,
కరట నిగుడ విరు లెన్నుప్పక రశేఁగల్లు, సరసపు టెంబె బాణల మురులుకొల్పు. ౨౧.

టీక. పద్మాస్య = ఓపద్మముఖి, పురిన్ = ఈమధురలో, అనుభవ తరుణ్ = అనుభవించుటకు, నీవ = నీవే, ఎత్తులు వెట్టుచు = పుష్పముల యెత్తులు వెట్టుచువని యును, (క్రీడకొఱకు నెదురు వెచ్చము వెట్టుదువని యును, ఎత్తులనఁగ గ్రుచ్చిన పుష్పములని కొందఱందురు) అనఁగన్ = పచింపఁగా, ఇటకు = ఇచ్చటికి, రావలసె = వచ్చుటకుఁ గారణంబాయెను, కంబుకంఠి = శంఖమువంటి మెడగలయోవనిత, జాముండు = యామము వఱకు వాసనచెందుండు, అలరు = పుష్పము, ఇంపో = బాగైనదో, ఘటికోద్వయం బుండు = రెండుగడియలు వాసనచెందుండు, అలరు = పుష్పము, ఇంపో = బాగైనదో, (అదియానందమునకుం గారణమగుటవలన) యామపు సురతానందమిచ్చుటో లేక రెండుగడియల సురతానందమిచ్చుటో, తెలుపుమా = తేటపఱుపుమా, ఉవిద = ఓయింతీ, ఏ వేడుటకు = నేను వలయునని కోరినపుష్పమిచ్చుటకు, ఋతువు = ఋతుకాలము రావలయునని, ఏల = ఎందుకు, నీవు = నీవు, చెప్పెదవు = నుడివెదవు, ఏమందాకన్ = ఏమదివఱకు, ఓర్వఁగలమె = ఓర్వఁగలమా, ఏము నీతోడిసంసర్గము గోరినను ఋతుస్నానము చేసినదినమున నగ్యోదునని చెప్పెదవు. మేమంతదాక నోర్వలేమనుట, ఏణాయతాక్షి, ఏణ = ఇఱ్ఱియొక్క, ఆయత = దీర్ఘములైన, అక్షి = కన్నులవంటి కన్నులుగలయో లలనా, చేరఁగా రాదె = సమీపింపఁ దగదా, బాసికమున్ గా పుష్పమాలిక రచనావిశేషమునకు, ఉదరపుమాలనముగును నామముగావున, పుష్పమాలికయు = నీయురమాలయును, పొసఁగినయంతనే = నాచేసోఁకిన మాత్రముననే, చెడునే = చెడిపోవునా, అనుచున్ = ఏలపుష్పకంపనియ్యవనుచును, పరిభాషణోక్తిన్ = సంకేతపుమాటలాడినటుల, తమ్ముల్ = తమిన్, ఆసన్ = అభిలాషవెసలుపుటల, ఆంగ్ = పలుకఁగా, మోవిన్ = అధరోష్ఠమున, చెరంగిడి = పైటకొంగు మూసికొని, ఆఁగునవ్వు, ఆఁగు = నిలిపిన, నవ్వు = హాసము, కరటన్ = నేత్రములయందు, నిగుడఁగ = వెడలి రాఁగా, విరులు = పుష్పములను, నాన్ను = తడుపఁబట్టి, కరశేఁగ = రీతిచేతను, చల్లు సరసపు టెంబె, చల్లు = చల్లెడు, సరసపు టెంబె = రసయుక్తంబగు నుదకమే, బాణలన్ = విటులను, మురులుకొల్పు = మోహంపఁజేయును.

తా. సుగమము ౨౨.

సీ. ఇందమంతరి దంత ♦ కుందాభఁ గూడి ని, శ్చలపుఁజూపులు మున్న ♦ సంభ్రమింప,
వెలయొప్పక వలఁబో ♦ విఱుచుమోవియుఁ గోప, మొదవెడుచూపు మో ♦ మోటఁ ద్రిప్ప
దిరిగినసస్మితో ♦ క్తియుఁ జూపుటాయ్యాస,ములు నగుఁగా దను ♦ పలుకు లుడుప, [ప్పఁ
నవిగాని కావా నీకను పరాసాపత్న్య, సంపాదనంబుల ♦ నింపుఁ బెనుపఁ,
చతురవచనవిలాసాంగ ♦ సౌష్ఠవములఁ, బసిడిఁ దానిచ్చినట్టియ ♦ ప్పణఁతి మఱువఁ,
బతికిఁ గై గున లందిచ్చు ♦ రతివిధమున, విటుల కిత్తురుమఱి వార ♦ విరులు పురిని.

టీక. ఇందము = ఇదిగో, అంతరి = అనువేళ, దంతకుందాభన్ = మొల్లలవంటిదంతముల కాంతి, కూడి = చేరికొని, నిశ్చలపుఁజూపులు, నిశ్చలపు = కదలకుండునట్టి చూపులు = చూడ్కులు, మున్న = తొలుతనే, సంభ్రమింపన్ = తొట్రుపడఁగాను, వెల = క్రయము, ఒప్పక = సమ్మతింపక, అవలఁబోన్ = ఆవల మఱియొకయంగడికిఁబోఁగా, విఱుచుమోవియు = నుడవఁబడిన యధరోష్ఠమును, కోపమొదవెడుచూపు = కోపమును గనుపఱచుచున్నదృష్టియును, మోమోటఁద్రిప్పన్ = మొగమాటమునఁద్రిప్పఁగా, తిరిగిన = ఆవిటులు మరలరాఁగా, సస్మితోక్తియున్ = చిఱునవ్వుతోఁగూడినమాటయును, చూపుటాయ్యాసములును = గర్వపుఁజూపులును, అగుఁగాదను పలుకులు = ఔనుగాదన్న వాక్యములను, ఉడుపన్ = మాన్పఁగా, అవిగాని = ఆ మాలికలేగాని, ఆస్త్రీలేగాని, కావా నీకు = నీకిష్టములుగావా, అను = అనునట్టి, పరాసాపత్న్యసంపాదనంబులు, పరా = ఇతరస్త్రీలకు, సాపత్న్య = తమతో సపత్నీభావమును, సంపాదనంబులు = సంపాదింపుచున్న పలుకులు, ఇంపున్ = ఇష్టమును, పెనుపన్ = వృద్ధిఁ జేయఁగా, (ఆబిడెపువ్వేగాని నాపువ్వు పనికిరాదాయని భావార్థము) చతురవచనవిలాసాంగసౌష్ఠవములన్, చతురవచన = చాతుర్యపుమాటలచేతను, విలాస = చేష్టలచేతను, అంగసౌష్ఠవములన్ = సౌందర్యముచేతను, పసిడి = పైకము, తానిచ్చినట్టి యప్పణఁతిన్ = తానిచ్చిన యాస్త్రీని, మఱువన్ = మఱచి పోఁగాను, పతికిన్ = పెనిమిటికి, కైదువలు = ఆయుధములు, అందిచ్చు రతివిధమున = చేతికందిచ్చునట్టి రతిదేవియొక్క రీతి చేతను, పురినిన్ = మధురయందు, వార = పుష్పములమ్ము యువతులు, విరులు = పుష్పములను, ఇత్తురు = ఒసఁగుదురు ॥ అ ॥ మన్మథునికి రతిదేవి యాయుధములఁ జేతికందిచ్చునటుల యామధురాపట్టణమందలి పుష్పలావికలు విలాసచాతుర్య సౌందర్యములచే మోహింపఁజేయుచు విటులకుఁ బుష్పము లమ్ముదురని యభిప్రాయము.

౨౩.

చ. పల మగుచంద్రఖండములు ♦ దారలు సాంకవ మొప్పుపాణిపా
టల మగుదంతపుంగరవ ♦ డంబు శశాంకుఁడు గుంకమెనచీ ।

రలజిగి కెంపుగా బయిటి ♦ రథ్యల నొప్పుదు రిందుకాంత వే
దులపయి సంధ్యయే బహుతఁ ♦ దోఁచె ననఁ బురి గట్టివాల్సతుల్॥ ౨౩.

టీ॥ దళమగుచంద్రఖండములు, దళమగు = సాంద్రమైన, చంద్రఖండములు = కర్పూరంపుఁదునుకలు, తారలు = చుక్కలు, పాంకవము = పునుఁగు చేతను, ఇచటఁ దృతీయార్థమందు ప్రథమ, ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, పాణి = హస్తము చేతను, పాటలమగు = తెలుపు ఎఱుపువర్ణముగల, దంతపుంగిడ వడంబు = దంతపుఁ గరాటము. శశాంకుఁడు = చంద్రుఁడు, కుంకుమైనచీరలజిగి = చెందిరమంటిన కోకలకాంతి, కెంపుగా = ఎఱుపుగాఁగా, ఇందుకాంతవేదులపయిన్ = చంద్రకాంతపుఁ దిన్నెలమీఁదను, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుతన్ = బహుత్వముచేతను, తోఁచెననన్ = కానఁబడియెననునటుల, పురిన్ = పట్టణమందలి, బైటిరథ్యలన్ = వెలపటివీథులయందు, గట్టివాల్సతులు = పరిమళద్రవ్యములమ్మెడు స్త్రీలు, ఒప్పుదురు = ప్రకాశించుచుందురు.

తా.—ఆపట్టణ మందుఁ బరిమళ ద్రవ్యములమ్ముచున్న స్త్రీలు, బైటివీథులయందున్న చంద్రకాంతమణిమయములగు వేదికలపైఁ దమచేతనుండు పునుఁగుచే నిండింపఁబడి హస్తకాంతిచే నెఱ్ఱనైన దంతపుబరణిచంద్రుఁడుగాను - ఆకరాటమందున్న కర్పూరపుఁదునుకలుచుక్కలుగాను - కుంకుమచేఁదుడువఁబడిన చీరలకాంతి ఎఱ్ఱనగుచుండఁగా సంధ్యాకాలలక్ష్మి యొప్పుచుండెనుగాన ననేక రూపంబులఁబొందిన సంధ్యయో యనునటులఁ బ్రకాశించుచు నుందురని తాత్పర్యము. (గట్టివాల్సతులు ॥ అను పదము భారత ప్రసిద్ధము). ౨౩

సీ. ఉపరిస్థజనవార♦ణోత్తికిఁ జెవిఁ దార్చి, యాశ్మోగంబై బయ♦ల్చిమ్మి చిమ్మి,
గవని వెన్నొఱయు మి♦న్నవియ దట్టించుతో, త్రధరు బందపుదాంట్లఁ♦దఱిమి తఱిమి,
చలువచే ద్వారవే♦దు లెఱింగి నిల్చి త, జ్జనబిభ్యత్కుఁ గేలు♦సాఁచి సాఁచి,
డిండిమంబుల కుబ్బి♦గండాల్పదాన మే, ఱులుగఁ దన్నహూ తోల♦ఱువ్వి ఱువ్వి,
వేణుకాహాళులకు వీడు♦వెఱలి వెఱలి, పరపథగజధ్వనికిఁ బెక♦తిరిగి తిరిగి,
దృక్పటలు వైరులకుఁ గంపు♦కృత్యల నవ, కానుగఁగఁ జీకు వెలిఁ గరు♦లగ్గలికలన్

టీ. కరులు = ఏనుఁగులు, ఉపరిస్థ = పైనుండెడు, జన = మవటీలయొక్క, వారణోత్తికిన్, వారణ = నివారణార్థమైన, ఉక్తికిన్ = అదలింపునకు, చెవిఁదార్చి = చెవియొగ్గి, ఆశ్మోగంబై = అదిక్కుముఖమై, బయలు = ఆకాశమును, చిమ్మి చిమ్మి, మిన్నవియన్ = ఆకాశము బ్రద్దలయ్యెడునట్లు, దట్టించుతోత్త్రధరున్, దట్టించు = ధ్వనిఁజేయుచున్న, తోత్త్రధరున్ = ఈటెధరించినవానిన్, గవని వెన్నొఱయ = ఊరి

వాకిలివీఁపుఁదాఁకఁగా, బందపుదాంట్లన్ = కప్పగంతులచేతను, తటిమితటిమి, చలువచే = చల్లగాను డుటచేత, ద్వారవేదులు = వాకిటనున్న తిన్నెలను, ఎఱింగి = తెలిసికొని, నిల్చి = తజ్జనజిఘృక్షుకున్, తత్ = ఆ వేదికలయందలి, జన = జనములయొక్క, జిఘృక్షుకున్ = పట్టవలయుననునిచ్ఛచేత, కేలు = తొండము. సాఁచిసాఁచి, డిండిమంబులకు = ముందఱఁబోవువాఁడు వాయించెడు డిండిమ వాద్యధ్వనులకు, ఉబ్బి = ఎక్కువై, గండాల్పదానము, గండ = గండస్థలమందలి. అల్ప = కొంచెమగు, దానము = మదోదకము, ఏఱులుగన్ = ఏఱులై పారఁగను. తద్వాహున్ = ఆ డిండిమవాద్యములఁ జేతఁబట్టియున్నవాని, ఱాలన్ = శిలలచేతను, ఉవ్వి ఉవ్వి, వేణు కాహళులకున్ = పెద్దవెదురుకొమ్ముల పెట్లకు, వీడు = పురమును, వెడలి = వెడలి, పరపథగజధ్వనికిన్, పరపథ = ఇతరమార్గములయందలి, గజధ్వనికిన్ = ఏనుఁగులబృంహితములకు, పోకతిరిగి = తిరిగి, దృక్కుటలు = గొప్పలవంటికన్నులు, వైరులకున్ = శత్రువులకు, పంపు = పంపునట్టి, కృత్యలనన్ = శక్తులోయనునట్లు, వెలిన్ = వెలపటను వశానుగతిన్, వశా = ఆఁడుయేనుఁగులయొక్క, అనుగతిన్ = అనుసరించు మార్గమున|| ని॥ (కరిణీధేనుకావశా యని యమరుఁడు) అగ్గలికలన్ = ఉద్దండాల చేతను, చేరున్ = పట్టణముఁ బ్రవేశించును

తా.—ఆపురమందలి మదపుటేనుఁగులు మావుటీలయదలింపులు విని యామూఖమున గబయలు చిమ్ముచు-వాకిటియొద్దనుండెడి యఱుగులమీఁదనున్న జనులఁ బట్టుటకుఁ బ్రాకొందనములు సాఁచి మఁదమ్ముఁగిట్టిగదండించుచునీటెఁబట్టి క్రిందనున్నవానిఁ దఱుముచు పెనుమమ్ముడఱ డిండిమవాద్యధ్వనిఁ జేయుచున్నవానిని మదోదకము పెచ్చుటంజేసిఱాల నత్తుల్వ్వమను - పెద్దవెదురు పెట్లకుఁ బురంబు వెడలివచ్చి యావలానలవినంబడు గజబృంహితముల లక్ష్యపెట్టక శత్రువులమీఁదికిఁ బ్రయోగించినశక్తులోయనునటుల నుండెడు దొన్నెలవంటికన్నులఁ గల్గి, ఆఁడయేనుఁగులు పోవుమార్గముఁబట్టి యతి ప్రయాసచేత మఱలఁబట్టణముఁ జేరునని తాత్పర్యము. ౨౪.

ఉ. పైననిశంబుఁ జల్లుకొను ♦ పాంసువుపై ఖగతుండఖండితా
లానమహామహీరుహఫ ♦ లచ్యుతబీజము లుత్థపత్కరాం,
నివిడాప్లుతి న్మొలువఁ ♦ బొల్చునగిమ్యతఁ దూలుచు న్పురో
ద్యానములన్న దేభములు ♦ ప్రాణము తోడినరంబులో యనన్ ౨౫.

పైన్ = దేహముమీఁదను, అనిశంబు = నిత్యమును, చల్లుకొనుపాంసువుపైన్, చల్లుకొను = రాల్చుకొనునట్టి, పాంసువుపైన్ = పరాగముమీఁదను, ఖగ = పక్షులయొక్క, తుండ = చంచూపుటములచేతను, ఖండిత = పగల్పఁబడిన, ఆలాన =

కట్టుకంబములైన, మహత్ = పొడవులైన, మహీరుహ = వృక్షములయొక్క, ఫల = పండ్లవల్లను, చ్యుత = జారిన, బీజములు = విత్తనములు, ఉత్క్షిపత్ = పైఁజిమ్ముకొనియెడి, కర = తొండములయందలి, అంభః = జలములయొక్క, నిబిడ = దట్టమగు, ఆప్లుతిన్ = తడుపుటచేత, మొలువన్ = చెట్లుపుట్టఁగా, అగమ్యతన్ = పటనశక్యంబగునటుల, తూలుచున్ = ఊఁగుచును, మదేభములు = మదపుటేనుఁగులు, పురోద్యానములన్, పుర = పట్టణమందలి, ఉద్యానములన్ = శృంగారవనములయందు, ప్రాణముతోడి నగంబులోయనన్ = ప్రాణములుగలపర్వతములోయనునటుల, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఏనుఁగులకు దుమ్ము పైఁజల్లుకొనుట నైజముగాన నట్లు నిండింపఁబడియున్న మంటిపై గజములఁగట్టువృక్షములమీఁదనున్న పక్షులుఫలములఁబగిల్చి రాల్పఁగా బడిన బీజములు దొండముచేఁ బైఁజల్లుకొను నుదకమువలన మిగులనాన్పఁబడి యంకురింపఁగాఁ బట్టనశక్యంబులై యూఁగుచుఁ బురోద్యానములయందుఁ జైతన్యయుక్తంబులగు పర్వతములోయనునటుల సంచరించుచుండునని తాత్పర్యము. ౨౪.

శా॥ మౌనిక్రోధవిధూతపత్త్రముల మామాతో సపత్త్రుల్గదా,
కానిండంచును గేకరాక్షిరుచిమొల్కల్ప్రక్కల న్సజ్జితూ,
ణానల్పాహిపకల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్చు నా,
జానేయంబులు ఫేనహాస మిషఁ గైజాహార లల్లార్పుచున్.

టీ. మౌని = ఒకానొకమహామునియొక్క, క్రోధ = కోపముచేతను, విధూత = పోఁగొట్టఁబడిన, పత్త్రములవా = ఱెక్కలుగలవారమైనట్టి యనఁగా (ఱెక్కలులేని వారమనుట) (గ. గరుత్పక్షచ్ఛదాః పత్త్రమనియమరుఁడు,) మాతోన్ = ఇట్టిమాతోడను, సపత్త్రుల్గదా = మీరుఱెక్కలుగలవారుగదా. కానిండంచును = తలయూఁచినట్లు, కేకరాక్షిరుచిమొల్కలు, కేకరాక్షి = కడకన్నులయొక్క, రుచి = కాంతులయొక్క, మొల్కలు = అంకురములు, ప్రక్కలన్ = పార్శ్వములయందు, సజ్జిత = వింటితోఁగూడిన, తూణ = పొదులయందు, అనల్ప = విస్తారమైన, అహిప = సర్పరాజములతో, కల్ప = తుల్యమగు, కాండ = బాణములయొక్క, తతుల్ = సమూహములయందు, తారన్ = ప్రసరింపఁగా, ఫేనహాసమిష = నురుఁగనునవ్వుగల్గి, కైజాహారలల్లార్పుచున్ = కైజా చేసినముఖములనూఁడుకొనుచు. (కైజా అనఁగాఁ గళ్లెముపైకెత్తిబిగఁగట్టుట) ఆజానేయంబులు = జాతిగుఱ్ఱములు. (ఆజానేయాః కులీనాస్స్యుః అనియమరుఁడు,) పురిన్ = పట్టణమందు, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందలి వేగశీలంబులగు జాతిగుఱ్ఱములు గళ్లెములచే బిగింపఁబడిన ముఖము లల్లార్పుచుఁ బ్రక్కలఁజూపుచుండు మౌనిశాపంబున ఱెక్కలుఁబోయినవి

మీఁద నెక్కలున్నవి, ఉండినయుండనిండు. త్రొక్కకొనినదు తమురండని ప్రక్కలఁ గట్టియున్న పాదులలోనుండెడి సర్వతుల్యంబులగు బాణములఁబిలుచుచున్నవో యనున టుల నొప్పుచుండునని తాత్పర్యము. ౨౬.

చ॥ చలమున సింగిణీతఱకసంబులు గట్టక మాన రంపపె,
న్సెలగతి మాగతి న్వెనుకఁజిక్కక మానదు తప్పి దారి వె,
న్నొలసినఁ దారు వెన్నెఱుఁగకుండుట నొచ్చెము సాదికోటి కం,
చలమినచింతఁ ద్రవ్వికొను నంఘ్రుల తుద న్పురిలోనివాహముల్. ౨౭.

టీ. పురిలోనివాహముల్ = ఆపట్టణమందలి యుత్తమాశ్వములు, చలమునన్ = ఈసుచేతను, సింగిణీతఱకసంబులు = శార్ఙ్గతూణీరంబులను, కట్టకమానరు = బంధింపకవిడువరు. అంపపెన్సెలగతి, అంప = బాణములయొక్క, పెను = అమితమైన, సెల = సంపుయొక్క, గతి = గమనము, మాగతిన్ = మావేగమునకు, వెనుకఁజిక్కక్కమానదు = వెనుకఁజిక్కకయుండదు (అబాణంబు లెదిగిరాలేవనుట) తప్పిదారి = ఒకవేళను, వెన్నొలసిన = వీపుద్రాకినన, తారు వెన్నెఱుఁగకయుండుటన్ = తాము వెన్నెఱుంగకయుండుట చేత, మాఱువీపనియొకపాఠము, సాదికోటికిన్ = రౌతులకు (ని, అశ్వారోహస్తుసాదిన కష్ట చె ఘునినిఘంటువు) ఒచ్చెము = తక్కువ, అంచున్ = అనుచును, అలమినచింతన్ = ద్రవ్వ ...కొన్నచింతచేతను, అంఘ్రితుదన్ = కాలిగొరిసలచేత, త్రవ్వికొనున్ = భూమినిఁ త... ...ండును.

వలి యశ్వవ... ...గుఱ్ఱములకుఁగాలి గొరిసెలచేత వేలత్రవ్వుటస్వభావముగావున నాపట్టణమం ...త్రువులపై ...డీ ...లాక్రయఁగొనర్పుదుండ రోషంబులుగలరౌతులు శార్ఙ్గతూణీరంబులఁగట్టి ...నాన వీ...లఁగి... ...ములఁబ్రయోగింప నాశరములగమనముదమ వేగమునకు వెనుకఁ జిక్కును ...నో నేలఁద్రవ్వచు... ...గలిగినయా మనుజులలో ...దులకు వెన్నునఁదగులునని యెడి యొచ్చెమువచ్చెగదా యనుచింత ...యినటుల నుండునని తాత్పర్యము. లోకమునందొకానొకచింత అం... సమ నవా...య... ...నేలఁద్రవ్వుట ప్రసిద్ధంబు. ౨౮

...నియించుచిక్క...
...ంచని యుంచు దుర్య...ంతయు ఖంజతఁ జిక్క నజవో,
ర్వ్యా ...మా...మోనిస...మానప్రణయువు...నొకండుగ,
...మ...మెక్కని త్రేంసవేళ నా... లూ,
టీ. అం...న్ = ఒకయం... ...ఖరంబుల కాళిమపేరఁ గారొక్కనున్, ౨౯.

...యు = వాయుసమానఁబెల్లన, ...

...గా, అజవోష్మన్ = ఆవేగవుగములోపలనే, సమాన = సరియైన, వాయుగణమంత ... ఖంజతన్ = వేగములేమిచేత, చిక్కన్ = పట్టుప ...వేఁడిమివలన, జనియించు = పుట్టుచున్నట్టిమా, చి

క్కాని = స్వాధీనముగానియట్టియు, సమానవు=సమానంబనియెడి, వాయువు= గాడ్పు, లోన్ = దేహములోపల, ఒకండు=ఒక్కఁడు, కల్గిన్ = ఉండుటవలన, జనియించు= సరిగ్గానైనదియొకటియుండెననిపుట్టిన, దుర్యశము=అపకీర్తి, మేల్కాని = తెలిసి, లేహన వేళన్ = గుఱ్ఱములు కవణముదినుసమయమున, వాజులు=గుఱ్ఱములు (ని. వాజివాహా ర్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయయనియమరుఁడు) ఊర్పన్ = ఆఘ్రాణింపఁగా, చెదు= చెడిపోవుచున్నట్టి, మాణిబంధముకరంబులు = అద్దములవంటి సైంధవలవణపుఁబెళ్లలయొక్క, కాళిమ = నైల్యమనియెడి, పేరన్ = వ్యాజముచేత, కారోకనున్ = నల్లనగును.

తా. అచటనుండు నశ్వములలేహన వేళలయందుంపఁబడిన సైంధవ లవణపుఁబె క్కల నాగుఱ్ఱములాఘ్రాణింపఁగ దానియందేర్పడిన నైల్యము సమానవాయువుల నెల్ల గెలిచి సమానిమను పేరుఁగలిగి తమనాభి స్థానమందున్న వాయువుచే గెలువనైతిమనునప కీర్తిజనియించెనో యనునటులనుండెనఁగా వాయువేగములనతిక్రమించెడి వేగముగలయ శ్వములనితాత్పర్యము. ౨౮.

మ. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ నశ్వొకసఁగు నెంతే పారనో నంకవ,
న్నెలు రెండై లఘిమం దకీర్తి యిడుముంన్నే యెక్కనో నిందు నెం,
దులచే మాదు మటంచు సాదు లలయన్ రూపోచ్చము ల్వాజు లం,
దలరు న్బాహ్లీక పారశీక శక ధారారట్టఘోట్టాణముల్.

టీక. ఎందే = ఎక్కడనైనను, పారనోన్ = పరుగిడునపుడు, పాదద్వయి= తమమీదనారోహణముజేసియున్న వారియొక్క రెండుపాదములను, ఇలన్ = భూమి యందు, రాయన్ = ఒఱయఁగా, అశ్వ = గుఱ్ఱమును, ఒసఁగున్ = ఆయారోహ కులకు నిచ్చును, మున్నే = తొలుతనే, ఎక్కనోన్ = ఎక్కునపుడు, అంకవన్నె లురెండై = రెండంకవన్నెలచేతఁగాని యెక్కుటకసాధ్యంబై, లఘిమందు = లఘుత్వ మందు, అకీర్తియిడున్ = అపకీర్తినిచ్చును, ఇందున్ = ఈరెంటియందు, ఎందులకే మాదుము = దేనికి నెటులఁజేయుదుము, అటంచున్ = అట్లని, సాదులు = గుఱ్ఱపు రౌతులు, అలయన్ = వేసటపడఁగా, రూపోచ్చముల్ = రూపములచేత గొప్పను వహించియున్నట్టి, బాహ్లీక = పారశీక = శక = ధారా = ఆరట్ట = ఘోట్టాణ ములు = ఈదేశములయందు జనించిన, వాజులు = జాత్యశ్వములు, అందున్ = ఆప ట్టణమందు, అలరున్ = ఒప్పును.

తా. —ఆపట్టణమందున్న యశ్వములు బాహ్లీకాదిదేశ సంభవములగుటంజేసి మిగులఁ బొడవైనవిగాన రెండంకవన్నెలతోఁగాని యెక్కఁగూడకపోవుటయు - పరు

గిడెడి సమయమునఁ బాగి నేలకు వంగునపుడు తఱుచలాటవలనరాతులపాదములు నేలతా
కుచుండఁగా నీ యపకీర్తులకేమి సేయువారమని గుఱ్ఱపురాతులు నిత్యము చింతా
పరులైయుండ నశ్వములచే నాపట్టణము ప్రకాశించునని తాత్పర్యము - వేగవంతంబుల
గును త్తమాశ్వంబులు పరుగిడునప్పుడెల్లను నేలకు వంగుటయు - మరల నెగచ్చుటయు
గొప్పగాఁ ద్రిములకు రెండేసి యంకవన్నెలు వేయుటయును లోకసిద్ధము

సీ॥ ముడివిప్పనడుగుదమ్ములపైనెవ్రాలు పె, న్నెఱులు తేంట్లగుటసందియముగలదె
కనఁగెంతవానిలోఁ గొనుట నాదర్శంబు, నెమ్మొగంబగుటసందియముగలదె,
ఇఱిఁగౌనుమింటిపైఁ మెఱయుటఁ జక్రద్వితయి చన్నులగుటసందియముగలదె,
పొలసుదొర్లఁగఁ జూచుకలికిచూపులమీలు, తెలిగన్నులగుటసందియముగలదె,
పొలసినవెతావిబుగులుకొనలరుఁదీఁగ, తిన్ననిశరీరమగుటసందియముగలదె,
యనఁగఁ జెలువొందిసురత వైయాత్యనిధులు, పణ్యయువతులుపొలుతురప్పట్టణమున.

ముడివిప్పఁ = కొప్పువిప్పఁగా, అడుగుదమ్ములపైనె = పాదములనుకమలముల
పైన వ్రాలు = వ్రాలెడి, పెన్నెఱులు = పెద్దవెండ్రుకలు, తేంట్లగుటఁ = తుమ్మెదలగుట
యందు, సందియముగలదె = సందేహముగలదా (నిస్సందేహమనుట, తఱచుగాఁ గమలము
లమీఁద వ్రాలుటవలన తుమ్మెదలుగాననిట్లు వర్ణింపఁబడియె) కనఁ = చూడఁగానే, ఎంతవా
నిఁ = ఎట్టిగొప్పమనుష్యునిని, లోఁగొనుటఁ = తనలోనిమిడిచికొనుటవలన, నెమ్మొగం
బు = ముఖము, ఆదర్శంబు = అద్దము, అగుటఁ = అగుటయందు, సందియముగలదె (ఎం
తటిధీరుఁడైనను - పురుషుండా స్త్రీలముఖ సౌందర్యముఁజూచినవారికి వశ్యుఁడగుననుట)
ఇఱిగౌను = సూక్ష్మమైన నడుమనియెడి, మింటిపైఁ = ఆకాశముపై, మెఱయుటఁ
= ప్రకాశించుటచేత, చన్నులు = స్తనములు, చక్రద్వితయి = జక్కవదోయి, కో
టఁ = కోటయందు, సందియముగలదె (మధ్యప్రదేశమాకాశమువలె శూన్యముగ
నుండుటవలన నందుపైనుండునది చక్రద్వితయియనియూహింపఁబడియె) (పొలుసన
మత్స్యగంధమనను, కౌటిల్యమనకును పేరు) పొలుసు దొర్లఁగఁ = మత్స్యగంధము,
కౌటిల్యమును, పొర్లునటుల, చూచుకలికిచూపులఁ = చూచునటువంటిసొగసైనదృష్టుల
చేతను, సొగసుగాఁగనఁబడుటచేతను, మీలు = మీనములు, కన్నులౌటఁ = నేత్ర
ములౌటయందు, సందియముగలదె (తమయందుఁ బొలుసుండుటవలన మీనములుఁగన్ను
లౌటకు సందేహము లేదనుట) పొలసిననె = సుడిసినప్పుడే, తావి = సుగంధము,
బుగులుకొను = గమ్మనఁగా, తిన్ననిశరీరము, అలరుఁదీఁగ = పూఁదీఁగ = అగుటసంది
యముగలదె(పరిమళించునది పూఁదీఁగగాన సుగంధముండుటవలననదియని యుత్ప్రేక్షిం
పఁబడిరెను) అనఁగఁ = అనునట్లు చెలువొంది = ఒప్పి, సురత = రతియందు

వైయాత్య - ప్రౌఢత్వమువకు. నిధులు = స్థానములగు, పణ్యయువతులు = ప్రాయపువేశ్యలు, ఆప్పట్టణమునన్ = ఆమధురయందు, పొలుతురు = ఒప్పుచుందురు.

తా.—సుగమము.

మ. ప్రతతప్రాంతపిశంగకుంకుమజటా♦పాళీకురంగీమదా,
సితవీణాళికలస్వనంబులెసఁగం♦జెన్నారుకర్పూరపు
జతతుల్కంటికి నారదత్వమునమిం♦చన్గామినీకామిసం,
తతికేలాయెడ తెవ్వఁగంతుకలహో♦న్మాదంబులాప్రోలునన్ ౨౨

టీక. ప్రతత = విస్తారమైనట్టియు, ప్రాంత = సమీపమున (కాంతిప్రసరించుట చేతననుట) పిశంగ - పచ్చనైన, కుంకుమజటాపాళీ = కుంకుమపురాసులనుజడల సమూహములును, కురంగీమదాసితవీణా = కస్తూరియనునల్లనైన వీణెయును, అళికలస్వనంబులు = తుమ్మెదలఝుంకారమునను వీణావాదములును, ఎసఁగన్ = కూడఁగా చెన్నారు = ఒప్పుచున్నట్టి, కర్పూరపుంజతతులు = కప్పురపురాసులు, కంటికిన్ = కన్నులకు, నారదత్వమునన్ = నారదభావముచేతను, మించన్ = అతిశయింపఁగా, కామినీకామిసంతతికిన్ = కాముకులగు స్త్రీపురుషులసమూహమునకు, కంతుకలహోన్మాదంబులు = మన్మథయుద్ధమనియెడియున్మాదములు (సురతములనుట) ఆప్రోలునన్ = ఆపురమున, ఏలా = ఏమిటికి, ఎడతెవ్వన్ = ఎడబడును.

తా. - ఆమధురయందుఁ దమసమీపమునఁగర్పూరకాంతులు ప్రసరించుటవలనఁ గొంచెము పచ్చనైన జడల కాంతివలెనున్న కుంకుమరాసులును - వీణవలెనల్లనైయున్న కస్తూరియు - అవ్యక్తమధురమైనతుమ్మెదల ఝుంకారములనుగాడి యుండఁ బ్రకాశించుచున్నట్టి - కప్పురపురాసులు నారదభావముచేతఁ గంటికగుపడఁగా నారదుఁడు కలహప్రియుఁడుగానఁదద్ధర్మముగల కర్పూరపురాసులుండఁగనా కాముకులగు స్త్రీపురుషులకు మన్మథయుద్ధమేల మానుననఁగాఁ దాదృశకర్పూరపు రాసులఁ జూడఁగాఁ గామోద్రేకమున మోహితులై నిత్యము సురత క్రీడలయందాసక్తులై యుందురని తాత్పర్యము.

తే-గీ. నింగిటుత్రిశంకుకతనమా♦తంగవాటి, యయ్యెనిఁకనుండఁదగదని♦యవనికరి
నట్టినక్షత్రతారాగ్ర♦హాలియనఁగఁ, గాంతినవరత్నరాసులం♦గల్గఁబోలుచున్

టీక. ఇటు = ఈప్రకారము, నింగి = ఆకసము, త్రిశంకుకతన = త్రిశంకుఁడు ప్రవేశించుటచేతను, మాతంగవాటియయ్యెన్ = వెలివాడయాయెను॥ ని॥(మాతంగోగ్ర జనీచరయోః అనివైజయంతి) - ఇఁకనుండఁదగదని ఇఁకమీఁదనుండఁ గూడదనుచు, అవనికి = భూమికి, అరిగినట్టి = వ్రాలినట్టి, నక్షత్ర = నక్షత్రములు, తారా = అశ్వి న్యాదీతరతారలు, గ్రహ = సూర్యాదిగ్రహములు = వీనియొక్క, ఆళియనన్ =

సమూహమనునటుల, కాంత = రమ్యములైన నవరత్నరాసులు - అంగళ్లన్ = పణ్య గృహములయందు, పొలుచున్ = ఒప్పును.

తా.—అమధురాపట్టణమందలి యంగళ్లయందున్న నవరత్నరాసులు ఆకాశము త్రిశంకుచే నాక్రమింపఁ బడినదిగానఁ జండాలవాటియయ్యె నింకనుండఁగూడదని యభిప్రాయముగలవై భూమికివచ్చియున్న సూర్యాదిగ్రహాశ్విన్యాది నక్షత్రములును విజ్ఞాతి నామములగు జ్యోతిస్సులు నోయనునటుల వెలుంగుచుండునని తాత్పర్యము. నక్షత్రతారలను భేదము రఘువంశమందు. శ్లో. నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాపియనియున్నది.

—* చాతుర్వర్ణ్యవర్ణనము. *—

చ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని తడిఁజెందినశించునటంచునో కృతా,
ధ్వరతఁ దదగ్ని మైనునికిఁ దాననొకంగము దాఁచుచేతనో,
పురధరణీసురుల్నిగమభూధరముల్జపయజ్ఞశీలురై,
హరిధనదేశులైనవలహస్తము సాఁపరు వారిధారకున్,

టీ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని, చిర = బహుకాలమునుండి, సముపాశ్రిత = ఆశ్రయించియున్న, అగ్ని = వైశ్వానరుఁడు, తడిఁజెంది = తేమఁదాకి, నశించును = చల్లారును, అటంచునో = అప్రకారమనియో, కృతాధ్వరతన్, కృత = చేయఁబడిన, అధ్వరతన్ = యజ్ఞముగలవారౌటచేత, తదగ్ని = ఆయగ్ని, మైన్ = దేహమందు, ఉనికిన్ = ఉండుటచేతను, దానన్ = దానియందు, ఒకంగము = ఒక్కయవయవమును, దాఁచుచేతనో = దాయుటచేతనో, పురధరణీసురులు, పుర = పట్టణమందలి, ధరణీసురులు = బ్రాహ్మణులు, నిగమభూధరములు = వేదపర్వతములు, జపయజ్ఞశీలురు = జపయజ్ఞపరులై, ఆ హరిధనదేశులైనన్ = అయింద్రకుబేరాదులు, వారిచ్చెదనన్నప్పటికివి, వారిధారకున్ = దానార్థమగునుదకధారకు, వలహస్తము = దక్షిణహస్తము, చాఁపరు = చాఁచెడువారుగారు.

తా.—బ్రాహ్మణులదక్షిణహస్తంబున నగ్నియుండుట నిగమసిద్ధంబుగావున నాయగ్ని దానోదకముచేతఁ జల్లారుననియో - లేక యెల్లరు సోమయాజులగుటచే దమయందగ్ని యుండునుగాన దానియొక్క యంగమును దాఁచవలయుననియో యాపట్టణమున వసించుచున్న బ్రాహ్మణులు దేవేంద్రాదులవంటి వారిదానోకమునైనను - గ్రహింపకయుండురనఁగాఁ బ్రతిగ్రహపరాఙ్ముఖులై వేదాధ్యయన జపయజ్ఞపరులగుచు - నొప్పుచుండురని తాత్పర్యము.

చ. ఉరవడిఁబోరికైకవచమొల్లరు మంత్రములందుఁ దక్కఁగను,
స్థిరనిజశక్తినైదుపదిఁ జేయరుదత్తినదక్కుమంటికై,

పోరలరధీశుఁ డీక యమల♦బుద్ధిఁ ఖలూరికఁ దక్క వజ్రదోః,
పరిఘవశీకృతాన్యనర♦పాలకుఁ బ్రోలి రాకుమారకుల్.

టీ. అప్పురిన్ — ఆపట్టణమందలి, వజ్రదోఃపరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకులు, వజ్ర=వజ్రాయుధతుల్యమైన, దోః = భుజమందలి. పరిఘ = పరిఘయను నాయుధవిశేషముచేతను, వశీకృత = స్వాధీనులుగాఁ జేయఁబడిన, అన్య = ఇతరులైన, నరపాలకులు= మనుజపతులుగల, రాకుమారకులు = రాచకొమరులు, మంత్రములందు — జపకాలంబున నుచ్చరించెడు మహామంత్రములయందు, తక్కన్ — వినాగా, ఉరవడిన్ = బలముగా, పోరికై = యుద్ధముసేయుటకై, కవచమొల్లరు — కవచముఁ దొడఁగరు, సుస్థిరభుజశక్తిన్, సుస్థిర = స్థిరమగు, భుజశక్తిన్ = బాహుబలముచేతను, దత్తిఁ దక్కన్ = దానకాలమందుఁ దక్క, ఎగుపడి సేయరు = ఎంతుచేతులు జోడింపరు, ఖలూరికఁ దక్కన్ = గరడీలయందు గాక వినాగా ని. (ఖలూరి ఖురళి సమె యనిగరడిపర్యాయము,) అమలబుద్ధిన్ = సద్బుద్ధిగలవారుగాన, అధీశుఁడు — ఏలుచున్న ప్రభువు. ఈక = ఇయ్యకయే, మంటికై = ఏ అమంటికై, భూమికొఱకు, పోరలరు = పోట్లాడరు.

తా. మిక్కిలి బలశాలులగు నప్పట్టణమందలి రాచకొమారులు కవచము దొడుగకయే యుద్ధముఁ జేయుదురనియు మంత్రజపానుష్ఠానపరులుగాన నుపాసనాకాలమందే కవచాదులు పఠింతురనియు దృఢమైనభుజశక్తిగలవారుగాన దానకాలమున నైదిచ్చువారేగాని యిచ్చునట్టి దానశీలురనియు పెద్దలకు బద్ధాంజలులై యుందురనియు సాముఁ జేయుచోటయందె ఓడుదురనియు విమలమతులుగాన రాజులు లంచమిచ్చినను భూములనపేక్షింపక యుందురనియును తాత్పర్యము.

శా. దంభాపేతవితీర్ణతోయములు ర♦థ్యాకోటిఁ బట్ట స్థితి,
స్తంభంబుల్ చిగిరించుచున్నవి యన♦న్ధర్మైకనిత్యార్జన,
న్సంభూతంబగు పైఁడి కోటికొకటై♦నానాఁటికి న్హెచ్చుచు,
న్యంభోదావళిఁ గప్పఁ గేతువులనై♦శ్యాశ్రేణిఁ బోల్చు న్పురిన్, ౨౬.

టీ. దంభాపేతవితీర్ణతోయములు, దంభ = డంబము వలన, అపేత = విడువఁబడిన, వితీర్ణ — దానసంబంధములగు, తోయములు = ఉదకములు, రథ్యాకోటిన్ = వీధులకొనకొట్టి, ఘట్ట = ఆయాయెడ, స్థితి = నిల్చిన, స్తంభంబులు — కంబములు, చిగురించుచున్నవి — సంజాతపల్లవములగుచున్నవి, అనన్ = అనునట్టుల, ధర్మైకనిత్యార్జనన్, ధర్మ — ధర్మమార్గముచేతనే, ఏక = ముఖ్యముగాను, నిత్య = ఎల్లప్పుడును, అర్జనన్ = సంపాదించుటచేత, సంభూతంబగు పైఁడి — లభ్యపడినట్టి ద్రవ్యముయొక్క, కోటికొకటై = కోటకొక్కటపడఁగ పోయినట్టు, నానాఁటికిన్ = దినదినమునకు, హెచ్చు

చున్ = వృద్ధిఁబొందుచును, ఆ న్యంభోదావళిన్ = ఆమేఘపఙ్క్తిని, కప్పు = కప్పుచు న్నట్టి, కేతువులన్ = టెక్కెములచేతను, వైశ్యశ్రేణి = కోమట్లగుంపు, పురిన్ పట్టణమందు, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందుఁ దాము పారమార్థికముగ నిచ్చుదానజలంబులు వీథులయం దుఁదొట్టియుండ దానిచేతనంగళ్లకంబములు చిగురించుచున్న వియనునటుల ధర్మమువదల కయార్జించినద్రవ్యము కోటికెఁబడగెత్తి నానాఁటికి హెచ్చుచుండ మేఘబృందములఁ గప్పునట్టి టెక్కెములచేతఁ గోమట్లగుంపులొప్పుచుండునని తాత్పర్యము. ౨౬

తే.గీ. నృపులపదహాల రేఖల◆ కెల్లమాభు, జాగ్రహాల రేఖలే మూల◆ మనుచుఁ గోటి,
కొండలుగ ధాన్యరాసులు◆ పండవీట, సుజనభజనైక విఖ్యాతి◆ శూద్రజాతి. ౨౭

టీ. నృపులపదహాలరేఖలకెల్లన్, నృపుల = భూపతులయొక్క, పద = పాదముల యందలి, హాలరేఖలకెల్లన్ = హలాకారరేఖలకెల్లను, మాభుజాగ్రహాలరేఖలే = మాభుజములమీఁదనున్న తాగేళ్లరేఖలే, మూలమనుచున్ = మొదలనుచు, కోటికొండలుగన్ = కొండలుకోట్లుగాను, ధాన్యరాసులు, పండన్ = ఫలింపఁగా, (పండించుకొనుచుననుట) వీటన్ = పట్టణమునందు, సుజన = సత్పురుషులయొక్క, భజన = సేవ, ఏక = ముఖ్యమైన, విఖ్యాతి = కీర్తిగాఁగల, శూద్రజాతి = శూద్రకులము, పొలుచున్ = ఒప్పును, ఈపొలుచుననుపదము పూర్వపద్యమునుండి యధ్యాహార్యము.

తా.—ఆపురమునయున్న కాపులు తాము నాగేలుపట్టిదున్నుటచేతఁగదా రాచఱికమనుచు దున్ని కొండలుకోట్లుగ నానావిధధాన్యములఁ బండించుకొని సత్పురుషులకు సేవఁజేయుచు సుఖంబుననుండుదురని తాత్పర్యము.

చ. ఊమియుఁగదన్ను నవ్వనన◆నొచ్చెము గాంచినకొన్ని మ్రాఁకులా,
ప్రమదల నప్పగింపుమని◆ రంజిలు సేఁతలుగన్న చెట్లకుం,
దమకళిశృంఖల న్పెనచి◆ నమ్మక చుట్టెఁబురంబుఁ గంతుసై,
న్యముఁగొని నావెలిం గుకపి◆కాదులఁ గేళివనాళి పొల్పగున్ ౨౮.

టీ. పుష్పింపఁజేసెడి పరిక్రియలు దోహదమనంబడును - అందు ఊమియుఁగన్ = ఊమియుఁగాను, తన్నన్ = తన్నఁగాను, నవ్వన్ = నవ్వఁగాను, అనన్ = పల్కరింపఁగాను, ఒచ్చెముఁగాంచిన = అవమానముఁబొందిన, కొన్నిమ్రాఁకులు = కొన్నివృక్షములు, ఆప్రమదలన్ = ఆయవమానపఱిచిన స్త్రీలను, ఒప్పగింపుమని = తమకునొప్పింపుమని, రంజిలు సేఁతలుగన్న చెట్లకున్ = తేఁనచేష్టలుగల వృక్షములకు, (తక్కిన దోహదములుగల వృక్షములకుననుట) తమకున్ = తమకును, అళిశృంఖలన్ = తుమ్మెదలను సంకిలిని, పెనచి = తగిలించి, నమ్మక = అప్పటికిని నమ్మకముచాలక, కంతుసైన్యము =

మన్మథబలము, కొని = తీసికొనివచ్చి, పట్టణంబు = పురమును. చుట్టెన్ = ముట్టడి వేసెను, వాఁగా = నతిఁగా, వెలిన్ = వెలపటను, శుకపికాదులన్ = చిలుకలు-కోయిలలు, మొదలగుపక్షిజాతులచేతను, కేళివనాళి = శృంగారవనములపఙ్క్తి, పొల్పగున్ = సుందరమగును॥ శ్లో॥ (తరుగుల్మలతాదీనామకాలేకుశలైఃకృతమ్। పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యందోహదం స్యాత్తత్క్రియా। ఆలింగనాత్కురవకస్తిలకో వీక్షణేనచ। కరస్పర్శేనమాకందో ముఖవాగేణచంపకః। స్త్రీపాదతః కర్ణికారస్సిందువారో ముఖానిలాత్। గీతాత్ప్రియాళుర్నితరాం నమేరుర్హాసితేనచ) అనిదోహదశాస్త్రమందున్నది.

తా.—దశదోహదములుగలవృక్షములను - సుమములుచుట్టుకొని తియగుటవలన సంకీర్ణగాఁగాఁదోలఁగ నీయక మన్మథబలముఁ గూర్చికొనివచ్చియుమిచుంట మొదలగు వవమానంబులు చేసినస్త్రీలనుదమకుఁ బట్టియిమ్మనియవమానపడిన చెట్లుతక్కిన చెట్లను ముట్టడివేసెనోయనునటులఁ జిలుకలు కోయిలలుతోటుగికొని శృంగారపుతోటలుపుర మానుకొని సుందరముగనుండునని తాత్పర్యము.

సీ. మదగంధతారతమ్యముయామ్యకరికిఁద, త్కరియసంగనబలెఁగటములొత్తి
సురతశ్రమజమాటఁజూపోపకయుబలెఁ, గామినీమృదుగండఘర్మమొడిపి,
పరిమళవాహేచ్ఛఁబ్రాణమీఁబలెఁజించు, మృగనాభిచర్మభస్త్రికలుమాటి,
హితపన్నగచ్ఛేదులనిబలెగృహవిటం, కపుఁగలాపులనొయ్యఁగణఁగులునిమిరి,
వీటిసామగ్రిఁగనుఁగొనవేగపడక, నచవఁదనదిక్కుపుష్పదంతద్విపంబు,
చెక్కునోయనజవగతిఁజెవులుఁబొలయు, మందుఁజందనశిఖరిమందవాసలందు. ౭౯

టీ. మద = మదమునొక్క, గంధ = వాసనయొక్క, తారతమ్యము = ఎక్కువతక్కువ, యామ్య = యముదిక్సంబంధియైన, కరికిన్ = వామనమనుగజమునకు, తత్కరులకు = ఆపట్టణపుటేనుఁగులకును, కనబలెన్ = చూచుటకొఱకుబలె, కటము లు=గండస్థలములను, ఒఱసి = తాచికొని, సురత = రతియందలి, శ్రమ = బడలిక చేతను, జ = పుట్టినది, ఔటన్ = ఐనందువలన, చూపోపకయుంబలెన్ = చూడలేక వలె, కామినీ = స్త్రీలయొక్క, మృదు = మెత్తనైన, గండ = చెక్కిళ్ళయందలి, ఘర్మ = చెమటను, ఒడిపి = పోఁగొట్టి, పరిమళ = సుగంధమును, వాహ = వహించుట, ఇచ్ఛన్ = కాంక్షచేతను, ప్రాణమీఁబలె = ప్రాణమిచ్చుటకొఱకుబలె, చించు = చినిగినట్టి, మృగ = కురంగములయొక్క, నాభి = బొడ్డుయొక్క, చర్మభస్త్రికలు = చర్మపుఁదిత్తులను, మాటి = పరిశీలించి, అహిత = తనకుశత్రువులైన, పన్నగ = పాములను, ఛేదులనిబలె = ఛేదించెదననియన్నట్టువలె, గృహ = గృహములందలి, విటంక =కొణిగలమీఁదనున్న, కలాపుల = నెమళ్ళను, ఒయ్యన్ = తిన్నఁగాను, గణఁగులు =

తెక్కులను, నిమిరి = తోడసి, పీటి = పురముయొక్క, సామగ్రి = పరిపూర్ణతను, కనుఁగొనక = చూచుటకొఱకు, వేగపడక = త్వరపడక, నడవక = సంచరింప తనదిక్కు = తా నున్నపుదిక్కునను, పుష్పవంతద్విపంబు = పుష్పదంతమను నేనుఁగను. ఎక్కనోయనఁ = ఆరోహణముఁజేసెనోయనునటుల, జడగతిక = మందగమనముచేతను, ఎప్పుడుఁ = నిత్యమును, చందనశిఖరి = చందనపర్వతమందలి, మందానిలుండు = తిన్ననిగాలి, అందుఁ = ఆపురమునందు, పొలయుఁ = విసరును.

తా.—యమునిదిక్కునందలి యేనుఁగుకుంభరగజంబులకును మదగంధ తారతమ్యముఁజూతమనునటుల యేనుఁగుల గండస్థలములనొఱసి యందున్న పరిమళంబుల గ్రహించి రతిశ్రమపలనఁబుట్టిన చెమట నార్పునట్లు స్త్రీలచెక్కిళ్ళఁ బ్రసరించితద్గంధముల సంగ్రహించికొని చించిన బొడ్డుగలిగియున్న కస్తూరీమృగములకుఁ బ్రాణములఁగల్పించు దానివలెవానిబొడ్డుచుమణాపుఁదిక్కులలోఁ జొచ్చి యాసుగంధముచు దీసికొనిగృహముల యందున్న సెపుళ్ళుదమను శత్రువులగు పాములనక్షింమనవియుని యాపత్తిచేతదుప్పెనో యనునటులవాని తెక్కల నిమిరిపట్టణపు సకలసమృద్ధిఁ జూచెనిచ్ఛగల్గి వేగిరపడక మెల్లఁగాఁదనదిక్కునన్న పుష్పదంతముగు గజముచెక్కి సంచరించుచున్నదోయనునటుల నాపట్టణమందు మందమారుతముగమ్మనవాసించుచు విసరుచుండునని తాత్పర్యము.

—✱ రాజవర్ణనము ✱—

సీ. ద్విద్వ్యుపాయధీ విద్వద్వతంసంబు, షాడ్గుణ్యచాతురీ చక్రవర్తి,
క్రీడాచలీకృత శ్రీఖండగిరిరాజు, కనకాద్రిముద్రణ గ్రంథకర్త,
యంబునిబద్ధాబ్ద బృందవేదండాళి, వననిధిస్తంభి నాసినికరఘువు,
తామ్రపర్ణ్యమలపాథః కేళిలాలసంబు, లంకేశ మైత్రీప్రియంకరుండు,
స్వస్తికృత్స్తవత్రిత్య స్త్రీసుఘుస, సుపటమోటనకృతకోటీమంత్రభృత్య,
భూతధాత్రీగంధవీ భూమిశుండు, పశ్చిరంజేసుఁ బాండ్యమత్స్యధ్వజుండు.

టీ. ద్విద్వ్యయ = నాలుగైన, ఉపాయ — సామ - దాన - భేద - దండములని యెడి యుపాయములయొక్క॥ని॥ (సామదానభేదదండావిత్యుపాయ చతుష్టయమని) యమరుఁడు ఛీ — బుద్ధియందు, విద్వద్వతంసంబు = పండితశ్రేష్ఠుఁడు, షాడ్గుణ్య = సంధి - విగ్రహ - యాన - ఆసన - ద్వైధీభావ - సమాశ్రయములనియెడి షడ్గుణముల యొక్క, చాతుర్య = నిపుణతయందు, చక్రవర్తి = సార్వభౌముఁడు ॥ ని ॥ (సంధిర్నా విగ్రహోయానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః షడ్గుణాఃఇని) యమరుఁడు॥ వ్యా ॥ షడ్గుణాఏవ షాడ్గుణ్యమని) చాతుర్యం - త్రైలోక్యమన్నట్లు స్వార్థమందు ష్యఞ్ప్రత్యయము ॥ క్రీడాచలీకృత = విలాసార్థమైన పర్వతముఁగాఁ జేయఁబడిన, శ్రీఖండగిరిరాజు = మలయపర్వతముగలవాఁడు, కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును, ముద్రణ = ముద్రించుట

యందు, గ్రంథకర్త = తనగెలుపు లిఖించినవాఁడు ॥ శ్లో॥ (శ్రీచీంధిశ మాత్రమ్యపాండ్యః పరమధార్మికః । ప్రాప్యమేరుగిరింతస్మిన్ లిలేఖబిరుదాన్ స్వకాన్) అనిహాలాస్యమందునతని గెలుపులు మేరుపర్వతమున వ్రాసిన కథవర్ణింపఁబడియున్నది, అందూ = శృంఖలలచేతను, నిబద్ధ = బంధింపఁబడిన, అబ్దబృంద = మేఘసమూహమువంటి, వేదండాళి = గజసమాజముగలవాఁడును, వనధి = సముద్రముయొక్క, స్తంభన = కట్టుటయందు, అధునికరఘువు = నూతనరఘువుఁడు (అధునాభవః ఆధునికః, అనికాలవాచకమువిూఁదఁ ఠక్ ప్రత్యయము - (ఏతర్హి సంప్రతీదానీ మధునాసాంప్రతమిత్యమరుఁడు) తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణి యనునదియొక్క, అమల = నిర్మలమగు, సాధః ఉదకమందలి. కేళి = క్రీడించుటను, హంసఁబు = హంసశ్రేష్ఠుఁడు, లంకేశ = విభీషణునితో, మైత్రీ = చెలిమియందు, ప్రియంకరుఁడు = ఇష్టముఁ జేయువాఁడు. స్వస్తికృత్ = ఆశీర్వదించెడి, వాస్తవ = సత్యమైన, స్తుతి = స్తోత్రముగల, అగస్తి = అగస్త్యుఁడుగలవాఁడును, (వస్తునఇయంవాస్తవీ - వాస్తవీస్తుతిర్యస్య వాస్తవస్తుతిః అని వ్యుత్పత్తి) (అగస్త్యశబ్దమున గస్తిశబ్దమునుంగలదు) మఘవ = దేవేంద్రునియొక్క, మకుట = కిరీటమును, మోటన = మొట్టునట్టి, శతకోటి = నూఱుకోట్లు లెక్కగల, మంత్ర = మంత్రశక్తిచేతను, భృత్యభూత = కింకరులయిన, భూత = భూతములుగలిగి, ఆత్త = పొందఁబడిన, శాంభవీ = రుద్రసంబంధయగు, భూమికుండు = వేషాంతరముగలవాఁడునునైన, పాండ్యమత్స్యధ్వజుండు = మత్స్యధ్వజుఁడను పాండ్యదేశపురాజు, తత్పురంబు = ఆమథురాపట్టణమును, ఏలున్ = పరిపాలించును.

తా.—పాండ్యదేశము నేలెడి మత్స్యధ్వజుఁడను రాజు మేరుపర్వతమందుఁ దన గెలుపుకథలను వ్రాసినవాఁడై వాసవుని నెత్తి మొట్టినవాఁడై-నూఱుకోట్ల సఖ్యలుగలిగియున్న భూతములను మంత్రశక్తిచే వశపఱుచుకొనుటవలన నవిత న్ను సేవింపుచుండ శివవరప్రదుఁడని బలెనుండువాఁడై - సామాద్యుపాయములయందును - సంధివిగ్రహాది షాడ్గుణ్యవిచారణయందును నేర్పరియై - విలాసకాలంబులయందు మలయపర్వతమున నే విహరించుచు నసంఖ్యాతంబులగు నేనుఁగులుగలవాఁడై. సముద్ర బంధనముఁ జేసినవాఁడై = శుద్ధోదకములుగల తామ్రపర్ణియందుఁ గ్రీడించువాఁడై - విభీషణునితోఁ జెలిమిఁ జేసి యతనికిష్టములఁ దీర్చువాఁడై- నిత్యమగస్త్యాశీర్వాదముఁ బొందుచు నాపట్టణమును బాలించుచుండునని తాత్పర్యము.

ఉ॥ ఇందుకళావతంసమతఁ జేతఁ జెనేతరిగాఁడరిం బజ,
ల్కుందగొనంగఁ బోయి తనపోయితఁ జల్విషహించినమాటఁ జెంపమున్,
జెన్నమువంబువక్కఁ జెడఁ జేయఁ డొనన్విన తాస్యుఁడొనుతిం,
పందనుఁ బందనుం గొనితఁ బల్కెఁడు శూరతఁ దానమిచ్చియున్. ౩౧.

ఇందుకులావతంసము = చంద్రవంశభూషణుండగు, అతఁడు = ఆమత్స్యధ్వజుఁడనురాజు. ఏతఱిన్ = ఎప్పటికిని, ఏతఱిగాఁడు = నీతితప్పువాఁడుగాఁడు, అరిన్ = పన్నునను, ప్రజలు = మనుష్యులు, కంపన్ = నలుగుపట్టుగ, కొనండు = గ్రహింపఁడు, ఒరుండు = పరుఁడు, ఒరుతలన్ = మఱియొకనిమీఁదను. వినుపించిన = విన్నవించిన, మాట = కొండెపుమాట, డెందమున్ = హృదయమును చెందన్ = పొందఁగా, ముదంబాఁదక్కి = సంతసమువిడిచి, ఒరున్ = పరుని, చెడఁజేయఁడు = చెఱుపఁడు, తనున్ = తన్ను, నుతింపన్ = ప్రజలుస్తోత్రముఁజేయఁగా, వినతాననుఁడౌన్ = ముఖమువంచువాఁడౌను, (అనఁగా నీరాజుధీరోదాత్తనాయకుఁడుగనుక॥ శ్లో॥ (శౌర్యశ్రీప్రవణప్రశంసిషు నమద్ భూరిర్లజ్జతే వందిషు) అని ప్రతాపరుద్రీయమందలి ధీరోదాత్తోదాహరణము॥ శ్లో॥ (మహతాంతుంజరాణాంచ పురఃస్తోత్రం నహిప్రియమని) మత్స్యభాషకథనమునుండు రీతిగా స్వాత్మప్రశంసయందు నిష్టములేనివాఁడనుట. శూరతదానమిచ్చియున్, శూరతన్ = శౌర్యముచేత, దానమిచ్చియున్ = దానమొసఁగియును, పందన్ = సోమరియగువానిని, కొఱతఁబల్కఁడు = తక్కువమాటసెప్పఁడు.

తా.—ఆపురమునేలెడి మత్స్యధ్వజుఁడను రాజు ప్రజలనొప్పించి పన్నుదీయక కొండెపు మాటలు విని జనులబాధపెట్టక - తన్ను ప్రజలు స్తోత్రముఁ జేసినను బాహుపరాక్రమముచేత గర్వపడి పందలఁ దక్కువమాటలాడక చంద్రవంశమునకుభూషణప్రాయుఁడై సుగుణములచే నొప్పుచు నెప్పటికిని నీతితప్పక యుండెనని తాత్పర్యము.

సీ. పాటీరగిరివన♦వాటిఁ గ్రీడించియు, నహిభయం బెఱుఁగఁడా♦వంతయైన,
నత్యంతమితభాష♦ణవికత్థనుండయ్యుఁ, బరుల గేరడమున♦భంగపఱుచు,
బ్రీఁడాదాత్రము♦ర్ణికినారాధుఁడయ్యును, సద్గోష్ఠి చేననం♦జనత మెలఁగు,
మహనీయమహిమఁదా♦మసు రాస్పదుండగుచు, లావణ్యకలనను♦ల్లాసమొందు,
విబుధిలహరిభిదోల్బణ♦త్స్ఫురితజటిల, వలదురుక్రమతిమినర♦వాలపతన,
తులితపరబలకరిశిర♦స్థ్సలసమృద్ధ, బహుళముక్తావిముక్తాసి♦పాతుఁడతఁడు. 3౨.

టీ. పాటీరగిరి = మలయపర్వతమందలి, వనవాటిన్ = వనవీథిని, క్రీడించియున్ = క్రీడసల్పుచును, ఆవంతయైనన్ = ఆవగింజంతయైన, అహిభయంబు = సర్పభయంబును, ఎఱుఁగడు (శ్రీచందనాదులయందు సర్పములున్నను తద్భయం బెట్లెఱుంగఁడని విరోధముగలుగఁగ నిత్యము క్రీడాపరుఁడైయున్నను స్వపక్షభయంబెఱుంగఁడని పరిహారము ॥ ని ॥ (మహీభుజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయమని) యమరుఁడు, అత్యంత = మిక్కిలియు, మితభాషన్ = అల్పభాషచేత, అవికత్థనుండయ్యున్ = ప్రల్లదములాడనివాఁడయ్యును, కేరడమునన్ = పరిహాసముచేత, పరులన్ = అన్యులను, భంగప

ఉంచున్ = అవమానపఱుచును (అల్పభాషికిఁ గేరడమేమని విరోధముగల్గగ - కేరడ దేశమునందలి శత్రువులభంగపఱుచునని పరిహారము కేరడమనుచోట శిడలశభేదము - (విపర్యయానంతరోరాజా శత్రువనురీతినిఁ గేరళ దేశపురాజి తనికి శత్రువు) ప్రీతిన్ = ప్రేమచేతను, తామ్రపర్ణీకన్ = తామ్రపర్ణియను నాఁడ యేనుంగునకు, నాథుఁడయ్యెను = ప్రభువయ్యెను, సద్గోష్ఠిచేన్ = సత్సహవాసము చేత, అనంజనతన్ = (అంజనోనభవతీత్యనంజనః - తస్యభావః - అనంజన తా) అనువ్యుత్పత్తిచేతను అంజనమను దిగ్గజముగాక, మెలఁగున్ (తామ్రపర్ణియను పేరుగల దిక్కరిణికిఁ బెనిమిటియై యుండియు - అంజనమను దిగ్గజమెట్లుగాకపోయెనని విరోధముజనింపఁగా - తామ్రపర్ణియనుపేరఁ బాండ్యదేశమందుఁ బ్రసిద్ధినొందిననదికిఁ ప్రభువై సద్గోష్ఠి చేత, అపగతం అంజనం పాపం యస్యసః - తస్యభావః, అనంజనతయను వ్యుత్పత్తిచేత - పాపరహితుఁడు గానుండెనని పరిహారము) మహనీయ = ఒప్పుచున్నట్టి, మహిమన్ = సామర్థ్యము చేతను, తాన్ = తాను, మరురాష్ట్రుండయ్యెను = తియ్యఁదనములేని స్థానముగా నుండియును, లావణ్యకలనన్ = లవణభావసంగతిచేతను, ఉల్లాసమొందును. (మరురాష్ట్రుఁడైనవాఁడు లవణభావసంగతిచేత నెట్లుల్లాసమొందునని విరోధముపుట్టఁగా మరురాష్ట్రమందుండి అవయవకాంతి విశేషప్రాప్తిచేతనుల్లాసమొందునని పరిహారము)

శ్లో॥ (ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తారళ్యమివాన్తరా। ప్రతిభాతి యదఙ్గేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే॥) అనిలావణ్యలక్షణము - పెద్దగీట్లనాలుగింటను విరోధాభాసాలంకారము.

శ్లో॥ (ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే) యని దానిలక్షణము॥ విపధి = సముద్రముయొక్క, లహరి = ప్రవాహముయొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్పతత్ = ఎగయుచున్న, పృషత = బిందువులయందు, జటిల = ముప్పిరిగా, వలత్ = చుట్టుకొనియున్నట్టియు, ఉరు = విస్తారమగు, క్రమ = సంచారముగల, తిమి = పెద్దచేపయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, వాల = తోఁకయొక్క, పతన = పతనముతోడను, తులిత = తుల్యమైన, పరబల = శత్రుబలములయందలి, కరి = ఏనుఁగులయొక్క, శిరస్స్థల = కుంభస్థలములవలన, సముత్థ = ఎగిరినట్టి, ముక్తా = ముత్యములయందు, అవిముక్త = విడువఁబడని, అసి = ఖడ్గముయొక్క, పాతుఁడు = పతనముగలవాఁడు, అతఁడు = ఆమత్స్యధ్వజుఁడనురాజు.

తా. — పరబలము సముద్రమువలెనే నేనుంగులకుంభస్థలములు గఱుళ్లవలె ముత్యములు జలబిందువులవలె ఖడ్గము తిమివాలమువలెనుండెనని యంతటను పమాలంకారము.

శా. దానత్యాగపతత్రమైతోలుపతత్రంబంబుధారన్సదా,
సానందత్రిసతకీర్తిహాంసిచనుమింకటంగ్రొత్తనానేలనా,

నానీరార్ద్రపతత్రయయ్యు వడిమిం◆టం బాఱు తజ్జాతికే,
లా నిల్చున్ గతి యన్యపత్రిగతిఁ బ◆త్త్రైకప్రదేశాప్లుతిన్ ౩౩.

టీక. దానత్యాగపతత్రమై = దానమనఁగ ఉదకధారాపూర్వకముగ నిచ్చునది - త్యాగమనఁగ ఉదకస్పర్శలేక యిచ్చునది, పతత్రమై = దానత్యాగములు రెండును రెండు ఱెక్కలుగాఁ గలదై, తత్ = ఆరాజుయొక్క, సిత = తెల్లనైన, కీర్తి = యశము అనెడి, హంసి = ఆఁడుహంస, తొలుపతత్రంబు = మొదటిఱెక్క, (పతత్రంచ తనూరుహమనియు నమరుఁడు) అంబుధారన్ = ఉదకధారచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, నానన్ = నానఁగా, మింటన్ = ఆకసమందు, చనున్ = పోవును, క్రొత్తనా నేల = ఇది క్రొత్తయనవేటికి, నానానీరార్ద్రపతత్రయయ్యున్, నానా = సకలమయిన, నీర = ఉదకములచేతను, ఆర్ద్ర = తడుపఁబడిన, పతత్రయయ్యున్ = ఱెక్కలుగలదైనను, వడిన్ = వేగముచేతను, మింటన్ = ఆకాశమందు, పాఱు = తిరుగుస్వభావముగల, తజ్జాతికిన్ = ఆహంసజాతికి, అన్యపత్రిగతిన్ = ఇతరపక్షివలె, పత్త్రైకప్రదేశాప్లుతిన్, పత్త్ర = ఱెక్కలయొక్క, ఏకప్రదేశ = ఒకప్రక్క, ఆప్లుతిన్ = తడియుటచేతను, గతి = గమనము, ఏలా = ఏమిటికి. నిల్చున్ = విరమించును.

తా — అనఁగా రెండుఱెక్కలు తడిసినను హంసగమనమునకు విరోధమని యుండ దితరజాతిపక్షులయిన యొకవార్ద్రమగు ఱెక్కలతో నెగసిపోవంజాలవనియు ఆరాజుయొక్క కీర్తిదానత్యాగములను ఱెక్కలు గలహంసీస్వరూపమై - తడిసిన మొదటిఱెక్కతోనే యాకాశమునందును వ్యాపించి సంచరించుచున్నదనియును తాత్పర్యము.

సీ. శుకకదంబము గొలు◆సుల చేత బద్ధమై, వారాంగనాగార◆కారఁ బడఁగ,
గిరికానికాయంబు◆ లరిశూన్యబహుపుర, హర్మ్యవాటికలఁ జెం◆డాడుచుండ,
గ్రందుగా నితరేత◆రంబు రాయిడి సేయు, రాజులు దన నూపు◆రమున నొదుగ,
నెగడు నవావృష్టి◆ నిజబలేభస్పర్ధి, సమదాన్యకరటిగం◆డములఁ జేర,
దానవేళల నతివృష్టి◆ తనదు హస్త, గతముగాఁగఁ బ్రతాపాగ్నిఁ◆ గ్రాఁగిపోవు,
కంటకులయందు శలభత◆ గలయనడఁగ, నేలు నా పాండ్యుఁడు మహి ని◆రీతిగాఁగ. ౩౪.

టీక. శుకకదంబము = చిలుకలగుంపు, గొలుసులచేతన్ = శృంఖలలచేతను, బద్ధమై = కట్టఁబడినదై, వారాంగనా = వేశ్యస్త్రీలయొక్క, అగార = గృహములనియెడు, కారన్ = చెరసాలయందు, పడఁగన్ = ప్రవేశింపఁగా, గిరికానికాయంబు = చిట్టెలుకలగుంపు, అరి = శత్రురాజు పఱిగిడినందున, శూన్య = పాడుపడియున్న, బహుపుర = అనేకపట్టణములయందలి, హర్మ్యవాటికలన్ = మేడలవరుసలయందు, చెండాడుచుండ = గంతులు వేయుచుండఁగా, క్రందుగాన్ = సందడిగా, ఇతరేతరం

బు = తమలోఁదాము, కాయిడి = జగడము, చేయు=ఒనరించునట్టి, రాజులు = పుడమిఱేండ్లు, తన = తనయొక్క, నూపురముకా = పాదకటకమందే, ఒదుగక = అణఁగియుండఁగ, పాదాక్రాంతులైతనుఁగొలుచు చుండఁగాననుట, నెగడు= మిక్కుటమైన, అనావృష్టి = వర్షములేకపోవుట, నిజ=స్వకీయమైన, బల = సేనలయందలి, ఇభ = ఏనుంగులతోడను, స్పర్ధి = కలహించిన, సమద = మదముతోఁగూడిన, అన్యకరటి = ఇతరగజములయొక్క, గండములక్ = చెక్కిళ్ళయందు, చేరక్= ప్రవేశింపఁగా, అతివృష్టి = అతివర్షము, దాన వేళలక్ =దానముఁజేయుసమయములను, తనదు = తనయొక్క, హస్తగతముగాఁగ = హస్తము బ్రవేశింప, శలభత = శలభదోషము, ప్రతాపాగ్నిక్, ప్రతాప = తనప్రతాపమనియెడి, అగ్నిక్ = అగ్నియందు, క్రాఁగిపోవు = మాడిపోవుచున్న, కంటకులయందుక్ = శత్రుద్రోహులయందు, కలయక్ = కలియునటుల, అడఁగక్ = అణఁగిపోఁగా, అపాండ్యుఁడు = ఆపాండ్యరాజు, మహిక్ = భూమిని, నిరీతిఁగాఁగక్ = ఈతిబాధారహితముఁగా, ఏలుక్ = పాలించును.

తా — శ్లో॥ అతివృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః | అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడేతా ఈతయస్స్మృతాః॥ అనునట్టిషడ్బాధలనుస్వరాష్ట్రమున లేకుండునట్లు- నితరస్థలములనిల్పియాపాండ్యభూపతి రాజ్యపరిపాలనముఁజేసెనని తాత్పర్యము.

వ. అమ్మహీవల్లభుండివ్విధంబున సామ్రాజ్యవైభవంబులను భవించుచుండఁ గొంతకాలంబున. ౩౫

టీక. అమ్మహీవల్లభుండు = ఆభూపాలుఁడు, ఇవ్విధంబునక్ = ఈరీతిని, సామ్రాజ్యవైభవంబులు = సామ్రాజ్యసుఖంబులను, అనుభవించుచుండక్, కొంతకాలంబున = కొన్నిదినంబులకు.

తా.—సుగమము.

—* గ్రీష్మర్తువర్ణనము *—

తే గి. పాటలవసుంధరారుహ•భాగధేయు, మాతతమరీచికాంబువ•షాగమంబు,
ధరణిఁబొడసూపెనంతని•దాఘసమయ,ముదుటుతో శాల్మలీఫల•విదళనంబు ౩౬.

టీక. అంతక్ = అంతలోను, పాటలవసుంధరారుహభాగధేయము, పాటలవసుంధరారుహ = పాదిరిచెట్లకు, భాగధేయము = భాగ్యరూపమైనట్టియు, ఆతతమరీచికాంబువర్షాగమంబు, ఆతత = విస్తారమగు, మరీచికా = ఎండమావులనియెడి ॥ ని ॥ (మృగతృష్ణామరీచికాయని) యమరుఁడు, అంబు = ఉదకమునకు, వర్షాగమంబు = వర్షాకాలమైనట్టియు, శాల్మలీఫలవిదళనంబు, శాలలీ = బూరుగచెట్ల

యొక్క, ఫల = ఫలములను, విదళనంబు = పగులఁగొట్టునట్టి, నిదాఘసమయము = గ్రీష్మఋతువు, ఉదుటుతోన్ = ఉద్ధతితోడను, ధరణిన్ = భూమియందు, పొడసూపెన్ = కనఁబడెను.

తా, పొదిరిచెట్లను బుష్పింపఁజేయుచు నెండమావులఁ గలుగఁజేయుచును బూరుగకాయలఁ బగులఁగొట్టునట్టి గ్రీష్మఋతువుద్ధతిచేత భూమియందుఁ గనుపించెనని తా.

సీ. నిర్ఝరప్రబలవేణికలింకఁజట్రాలఁ, బేరినప్రాచి పెన్బీటలెగయ,
యెఱుకులుపడియనీరిఁగిరఁగువ్వలఁబట్ట, బోయునీరాడాడఁబొలము నెఱసె,
సురగాలిదవదగ్ధతరుపర్ణతతి రేఁపఁ, బావురాలని డేఁగపదువుమూఁగె,
నిద్రితద్రుచ్ఛాయనిలువక జరుగ వెం, బడిగనధ్వగపఙ్క్తి పొడలు వెట్టె,
క్షేత్రపాలుని వదికినచీరలాఱు, చాకిరేవులగములయ్యె సకలదిశలు,
తెలుపులుగఁదోఁచె నెండమావులు బయళ్లఁ, గందళివిరయెండ వనదిఙ్ముఖములు రాఁజె

నిర్ఝరప్రబలవేణికలు, నిర్ఝర = సెలయేళ్లయొక్క, ప్రబల = విస్తారమైన వేణికలు = ప్రవాహములు, ఇంకన్ = ఇనికిపోఁగా, చట్రాలన్ = చట్టుపాఁయందు, పేరిన = పేముకొన్నట్టి, ప్రాఁచి, పెన్బీటలెగయన్ = పెద్దబీటికలెగయఁగా ఎఱుకులు = ఎఱుకువాండ్రు, పడియ = పడియలయందలి, నీరు = ఉదకము, ఇఘరన్ = ఇగిరిపోఁగా, గువ్వలఁబట్టన్ = పిట్టలఁబట్టుటకు, పోయు = పోయుచున్న నీరు = ఉదకము, ఆడాడన్ = అక్కడక్కడ, పొలమునన్ = భూమియందు, నెఱసెన్ = వ్యాపించెను, సురగాలి = సుడిగాడ్పు, దవదగ్ధతరుపర్ణతతిన్, దవ = కారుచిచ్చుచేతను, దగ్ధ = కాలినట్టి. తరు = వృక్షములయొక్క, పర్ణతతిన్ = ఆకులగుంపులను, రేఁపన్ = ఎగరఁగొట్టఁగా, పావురాలని = కపోతములనుకొని, డేఁగపదువు = శ్యేనసమూహము, మూఁగెన్ = అడ్డముగమూఁగెను, నిద్రిత = తామునిదురఁబోయిన, ద్రు = వృక్షములయొక్క, ఛాయ = నీడ, నిలువక = నిలిచియుండక, జరుగన్ = అవలఁబోఁగా, వెంబడిగన్ = వెంటనే, అధ్వగ = పాంథులయొక్క, పఙ్క్తి = సమూహము, పొడలు వెట్టెన్ = పొర్లుదండములు పెట్టెను, సకలదిశలు = అన్నిదిక్కులును, క్షేత్రపాలునకు = భైరవునకు (త్వం భైరవ సమాగమ్య పుణ్యక్షేత్రాణిపాలయ, క్షేత్రపాల ఇతి శ్రీమాన్ త్రిషులోకేషువిశ్రుతయని స్కాందమునందున్న దిగనుక క్షేత్రపాలుఁడనఁగా భైరవుఁడు) ఉదికిన = ధౌతముఁజేసిన, చీరలు = వస్త్రములు, ఆఱు = ఆఱఁగట్టినట్టి, చాకిరేవులగములయ్యె = చాకిరేవులాయెను. ఎండమావులన్ = ఎండమావులచేతను, బయళ్లు = బహిఃప్రదేశములు, తెలుపుగఁదోఁచెన్ = తెలుపులైతోఁచెను, ఎండన్ = ఎండచేతను, ఇవి = ఈదిఙ్ముఖములు, కందన్ = వాడెను, అనన్ = అనగా, దిఙ్ముఖములు = దిక్కులమొగములు రాజెన్ = మిక్కిలితపించెను.

తా. గ్రీష్మర్తువు ప్రవేశింపఁగానే సెలయేఱుల ప్రవాహములింకనుగానఁ జట్టాతి యందుఁజేరియున్న ప్రాఁచి పెన్పీట లెగసెను. ఎఱుకవాండ్రుంబిట్టలఁబట్టుటకుఁబోవగాఁ బడియలయందు నీరినికియున్నందున వారిచేతఁబోయింబడిన యుదకము పాలములయందు గనుపించును సుడిగాడ్పు లెండుటాకులెగరుచటులవీఁచుచుండ డేగలు మాచి యవిపాత్రములని యెదురుమాఱుచుండును క్రోవనడుచువారు వేఁడిమిచేత వృక్షములక్రిందఁ బరుండి నిద్రింపుచుండ నావృక్షములనీడ ప్రొద్దుతోఁగూడ జరుగునపుడు వెంట నెవార్లాడుదురు నలుదిక్కుల నెండమావులువ్యాపించియుండనవి భైరవుఁడు దిగంబరుఁడుగనుక నతనికడికి యారవేయించినచీరలో యనునటులఁ జెల్లనైయుండునని తాత్పర్యము.

చ॥ సరియగు నిట్టి వెట్టలను♦సర్వమునంచట మీఁదిసృష్టికై,
శరధిప దిక్మరుజ్జ్వలిత♦చండతరాతప వహ్ని నారఁగాఁ,
గరువులఁజుండు వీనిపయిఁ♦గట్టినవన్గను పట్టె వెచ్చల,
న్గరి కిరికాసరాంగములఁ♦గప్పిన ఱొంపులు నంటి యారఁగన్. ౩౮.

టీ. వెచ్చలన్ = ఉడుకులచేతను, కరికిరికాసరాంగములన్, కరి = ఏనుఁగుల యొక్క, కిరి = వరాహములయొక్కయు, కాసర = ఎనుబోతులయొక్క (ని. వాహద్విషత్కాసరసైరిభాయనియమరము,) అంగములన్ = దేహములను, కప్పినఱొంపులు = ఆచ్ఛాదించినపంకంబులు, అంటి — పేరుకొని, ఆరఁగన్ = ఎండఁగా, ఇట్టివెట్టలను = ఇట్టివేసవియందు, సర్వమున్ = సకలమును, సరియగున్ = నష్టమగును, అంచు = అనికొని, అట మీఁదిసృష్టికై = భావిసృజనకై, అజుఁడు = బ్రహ్మ, శరధిప = సముద్రముల కధిపతియగువరుణునియొక్క, దిక్ = దిశగానైనపడమటిదిక్కుయొక్క, మరుత్ = వాయువుచేతను, జ్వలిత = ప్రజ్వలింపఁజేయఁబడిన, చండతర = మిక్కుటియుంబ్రచండమైన, ఆతపవహ్నిన్ = ఆతపమనునగ్నిచేతను, ఆరఁగన్ = ఎండునటుల, వీనిపై = ఈకాసరాదులపై, కరువులు = మూసలు, కట్టినవన్ = కట్టెనోయనునటుల, కనుపట్టెన్ = కానవచ్చెను.

తా. వేఁడిమిచేత నేనుంగులు వరాహములు ఎనుపోతులు వీనిదేహములయందు చేరికొనియున్న బురద లెండఁగా నిట్టి వేసవియందుఁ గాసరాదులునష్టమగునని పైసృష్టికై చిచ్చువంటి పడమటిగాడ్పున నాఱుచుండెఁ జతుర్ముఖుండు వీనిపై కరువులుగట్టెనో యనునటులఁ గనుపడుచుండునని తాత్పర్యము. ౩౮.

మ॥ దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరస♦ద్రవ్యాంబుఁ బంకేజబాం,
ధవభానుప్రతతుల్ హరింపఁగుయివె♦ట్టన్వాడ్గశూన్యోరుకూ,
పవితానంబనఁ జూడఁజూడఁ బుడమి♦న్మాటిల్లి పైవిప్పులై,
యవసంబంచుల నాపెగా నెగసె వా♦తాంశిన జిశల్ కముల్. ౩౯.

టీ. దవఘర్మంపుఁదమము లోన్, దవ = గ్రీష్మసంబంధియగు కార్చిచ్చుయొక్క (వి, దవోవనహుతాశనియనియమరుఁడు,) ఘర్మంపు - పొగలవిరియొడి, తమంబులోన్ = చీకటియందు, సంకేజబాంధవభ స్సంతతులు = సూర్యకిరణసమూహములు, తమరస ద్రవ్యంబు, తమ = తనుయొక్క, (అంగారాభావుల యొక్క యనుట) రస = ఉదకము లని యుడు, ద్రవ్యంబు — ధనమును, హరింపన్ = గ్రహింపఁగా, కుయి వెట్టన్ = మొఱవెట్టుటకు, (కుయివెట యను హోమున జాలవెంటననియర్థము) వెళ్లుకూర్యోరుకూపవితానంబులు, వెళ్లు = వెళ్లిపోవుచున్నట్టి, కూర్య = పాడైన, ఉరు = బహుళంకలగు, కూపవితానంబులు = నూతులగుంపులు, (క్రతువిస్తార యోర స్త్రీవితానమునియమరుఁడు) అనన్ = అనఁగా, వాత్యాళిన్ — వాయుసమూహముచేత (వాతానాంసమూహోవాత్యాయని [illegible] పాశాదికముగ [illegible] సమూహార్థమందు యప్రత్యయము,) పైవిప్పలై = విరివిగలవై, యి వసంబు = కసువు, అంచులన్ = కొసలను, అడఁగాన్ = చుట్టికొనుగఁగా, చూడఁ జూడన్ — వీక్షించుచుండఁగా. పృథివిన్ భూమియందు, పాటిల్లి = విస్తరిల్లి, చక్రములు — చక్రాకారపుఁజంగములు, ఎగసెన్ — ఎగసెను

తా. సూర్యకిరణములు దమయొక్క రసము లనెడి ద్రవ్యములను హరింపఁగా మొఱవెట్టుటకు వెళ్లుచున్న పడుబావుల సమూహమును బలె సుడిగాలి దుమ్ముకసపుల తో నగిసి చక్రాకారముగఁదిరుగుచుండెనని తాత్పర్యము ౩౯.

ఉ. పడమర పెట్టనయ్యెడు నుదంచదుష్ణభా మొల్లకీలచేపవై, పడలికనూడున ప్పలుపప్రస్నములు [illegible] హాటకి, న్నుడియుచు దివ్వగుంట బరధమ్ములు వ్విలుపన్న యా [illegible], జ్ఞానసువహి వెనాఁగ గివస [illegible] ఘర్మములయ్యనత్తతిన్. ౪౦

క. పడమర — పశ్చిమదిక్కుయొక్క, వెట్టన్ = వేడిమిచేత అయ్యెడుకఁ బ్రాణము — ఆముక్తకుట్యమును (అనఁగా వేఁడగాలియనుట) ఒల్లక = లినవొల్లక, నూటిపేడ్లై — కూడనొల్లనివై. [illegible] ఆశానముచేత, కూఁడు = వీడిపోవుచున్న, అచ్చిలువప్రస్నములన్ — ఆ గాముల [illegible] ప్రస్నములను, [illegible] = సూర్య నిగూఢచేతను, హాటికన్ — [illegible], ముడుచుటన్ — ముస్లివేయుటకు, పిచ్చగుంట = ఆసూయమ, పరథమున్ — [illegible], నిలుపన్ = నిలుపఁగా, పయనంబు = ప్రయాణము, [illegible] — [illegible], నసువహించెన్ = [illegible] బొందెను. నాఁగన్ = అనఁగా, అప్పుడు — అగ్రకాలమందు దివసంబులు = సంసరము లు, [illegible] ముచ్చన్ — [illegible].

తా. గ్రీష్మ [illegible] సవిత్రన్నిపొందుటకుఁ గారణమును దెల్పుచున్నాఁడు పడమటిగాలి వేఁడముగ టవలన [illegible] కనమొల్లక యున్నము లేనియువిగియియున్నందువలన

బడలికచేత ముక్కువీడిపోవుచున్నట్టి సూర్యరథములకుఁ గట్టియున్న సర్పములను దివసేశ్వరుని యాజ్ఞచేత మాటిమాటికి ముడియిడుటకు నూరుఁడు పెరడముబలె ప్రకాశమానము గాఁగని హేతువుచేత జటత్వముఁ వహింపఁ జేసెనో యనుటుల నాఁగిన సంబంధియగు దివసంబుల యందు హాస్య పొడఁగెనని తాత్పర్యము ౪౦.

క॥ తరణిఖరకిరణశిఖిజగ, మెరియింపఁగఁ బొడమి గాలి నెగసిన భసితో,
త్కరమనఁగ శాల్మలీతరు, పరిణతఫలతూల మర్కపథమున నెగసెన్. ౪౧.

టీక. తరణి=సూర్యునియొక్క, ఖర=తీక్ష్ణమైన, కిరణ = కిరణములను, శిఖి = అగ్ని, జగము = జగత్తును, ఎరియింపఁగ = దహింపఁగా (ని, దుర్యమాన స్తపనిమిరా త్రితిగ్మాంతీక్ష్ణంఖరంతద్వ త్తనియమరుఁడు.) పొడమి=జనియించి, గాలిన్ = వాయువుచేతను, ఎగసినభసితోత్కరము = ఎగసినట్టిభస్మసమూహము, అనఁగన్=అనునట్లు, శాల్మలీతరు = బూరుగచెట్లయొక్క, పరిణత = పరిపక్వములైన, ఫల = ఫలములయందలి. తూలము = దూది, అర్కపథమునకు = సూర్యమార్గమునకు, ఎగసెన్ = ఎగిరెను.

తా. బూరుగకాయలు పగిలి యందున్నదూది యాకసమున కెగయఁగ సూర్యకిరణంబులను నగ్నిజగంబుల దహింప నాసమయంబున జనియించి గాలిచేత నెగసినభస్మసమూహమో యనునటుల నుండెనని తాత్పర్యము. ౪౧.

చ. భరితనిజాంబుబింబితవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం,
కురములనర్ఘ్యనిష్కృతికూపకపఙ్క్తులు ... స్థిరా,
డ్విరహభరంబునన్ బొడమ వెచ్చఁ శాంతియొనర్ప వాహినీ,
తరుణులు మేనఁ దట్టముగఁ దాల్చిన ముత్తెపుఁ బేరులో యనన్. ౪౨.

టీక. భరిత = సంపూర్ణమైన, నిజ=తమయొక్క,(చెలమలయొక్క యనుట,) అంబు = నీళ్లయందు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, విభాకరబింబ=సూర్యబింబముయొక్క విజృంభిత = ప్రకాశితములగు, ప్రభా = కాంతులయొక్క, అంకురములన్ = మొలకలచేతను, అర్ఘ్యనిష్కృతకూపకపఙ్క్తులు, అర్ఘ్యన పఙ్క్తుల చేతను, కృత = ఉదకపానము గాఁ జేయఁబడిన, కూపక పఙ్క్తులు = చెలమల వరుసలు (ని, కూప కాస్తు విదారికా యని యమరుఁడు,) అబ్ధిరాట్ = సముద్రునియొక్క, విరహాభరంబునన్ = విరహాతిశయముచేత, పొడమ = జనియించిన, వెచ్చను = వేఁడిమికి, శాంతియొనర్పన్ = ఉపశమనముఁ జేయుటకు, వాహినీ = నదులనియెడి తరుణులు = స్త్రీలు, మేనన్ = శరీరమందు, దట్టముగన్ = నిండార్గగా, తాల్చిన=ధరియించిన, ముత్తెపుఁ బేరులో యనన్ = ముత్యపుదండలో యనునటుల, పొల్చున్ = ఒప్పును

తా. ఉదకపానముజేయుటకై పథికులచేత, నదులయందుఁ జేయంబడిన సంపూర్ణములగు చెలమలచాళ్లు తమయందుసూర్యప్రభాంకురములు ప్రతిఫలింపఁగానిజనాథుఁడగుసముద్రునితో గ్రీష్మకాలమందుఁ గలియకుండుటయను విరహము చేజనియించిన వేఁడిమికి శమనముఁజేయుకొఱకు నదులనియెడు స్త్రీలు స్వశరీరములందునిండారఁగా ధరియించిన ముత్యపుదండలో యనునట్లు ప్రకాశించుచుండునని తాత్పర్యము. ౪౨.

మ॥ అతివృష్టిన్మనువార్ధిఁ గూర్చునెడ కాఁడౌటం దముం గూర్చన,
న్మతిలంచంబుగ హేమటంకములు మింటం బొల్చు పర్జన్యదే,
వతకీ నెత్తినకేలనాఁ బొలిచె నిర్వారిస్రవంతిన్పయ,
శ్చ్యుతి నమ్రచ్ఛదదృశ్యకర్ణికములై యున్నాళనాళీకముల్. ౪౩.

టీక. అతివృష్టిన్ = అతిశయంబగువానలచేతను, మను = మనుపు, వార్ధిన్ = సముద్రుని, కూర్చు = పొందించునట్టి, ఎడ కాఁడౌటన్ = కుంటెనకాఁడవుటచేతను, తముక్ = తమ్మును, కూర్పన్ = పొందించును, అన్ = అనునట్టి, మతిన్ = బుద్ధిచేతను, లంచంబుగ = ఉత్కోచముగ, హేమటంకములు = స్వర్ణటంకములు, మింటన్ = అంతరిక్షమున, పర్జన్యదేవతకు = పర్జన్యుఁడను దేవతకు, ఈన్ = ఇచ్చుకొఱకు, ఎత్తినకేలనా = ఎత్తినహస్తమనఁగా, నిర్వారి = ఉదకములేని, స్రవంతిన్ = నదియందు, పయశ్చ్యుతి = నీళ్లుదఱుగుటచేతను, నమ్ర = వంగిన, ఛద = ఱేకులమీఁదను, దృశ్య = కనఁబడుచున్న, కర్ణికములై = మిద్దెలుగలవై, ఉన్నాళనాళీకములు, ఉత్ = ఉన్నతములైన, నాళ = కాఁడలుగల, నాళీకములు = కమలములు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను,

తా. పూర్వమతిశయంబుగవర్షించి మేఘుఁడు సముద్రమునకు నదులకును సంధానముఁ జేసెగాన మరల నాలాగుం జేయుమని వేడి పర్జన్యునకులంచమిచ్చుటకై బంగారునాణెములఁ జేకొలంబట్టి యెత్తినదో యనునటుల నుండునదులయందున్న నీరినుకఁగాఁగాఁడలు హస్తములవలెను ఱేకులు వ్రేళ్లవలెను మిద్దెలువరాలవలె నొప్పుచుండునని తాత్పర్యము. ౪౩.

సీ. పలివాడు నాఁచుఁ బట్టల్పులగొంతొగర్చిలేఁ, బొలవల్చుగాలి వేఁ బోకయొదిగి,
కడకువెళ్లఁగ నొక్క కపను డితొొక్కుచు, సులుచలఁజిఱుతగుల్లలనమలుచు,
నెంద్రికాలితికిన నెగసి రెయెక్కించుక, తోలఁగి శితత్రోటిఁ దూఁటి తినుచుఁ,
దడియింకనిలఁ జేఱ సుడిపోసితన్నుగుం, పులనుజీలుగల నెండ్ల పలుగడపుచుఁ,
దనసుబకపజ్జ్యు లనుజాతు పఘ్నుసుస్త్యేఁ, జెరువుగమియుడుములన రేడ్లరిగెఁగుకర్ల,
బవికిబావులఁ బకుటకు బసులయెరవ్ము, లెఱలకుమొసర్లుమలుఁగుమీఁ నోడియుదూలై,

టీ. నలివాఁడునాఁచు = కొంతవాడిననాఁచుతీఁగయొక్క, వల్పులన్ = బొబ్బరలచేత, గొంతొగర్చి = గొంతొగరించి, లేఁబొలవల్పుగాలిన్ = లేతమాంసపువాసనగలవాయువుచేత, వేఁబోక = శీఘ్రముగఁజనక, ఒదిగి = శరీరముసంచికొని, ఒక్కకడనుండి = ఒకచోటనుండి, కడకువెళ్లఁగన్ = తుదముట్టునట్లుగ, ద్రొక్కుచున్, ఉలచలన్ = ఉలచలనుపేరుగలచేఁపలను, చిఱుతగుల్లలన్, చిఱుత = పిన్నలైన, గుల్లలన్ = నత్తగుల్లలను, నమలుచు = భక్షించుచు, ఎంచ్రి = ఎంద్రకాయ, కాలిటికిన = తనకాలుపట్టుకొన్న, ఎగసి=ఒక్కించుకతొలగి, శితత్రోటిన్ = వాఁడిముక్కున, తూఁటి= పొడిచి, తినుచు = నమలుచు (ని, చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రియామనియమరుఁడు,) తడియింకునిలన్ = తేమయింకునట్టిభూమియందు, చేమమడివోని = చేమకూరమడివంటి, తమ్మిగుంపులను = తామరగుంపులయందును, జీలుగలన్ = జీలుగచెట్లయందును, ఎండలుగడపుచు, తనరు = ఒప్పుచున్న, బకపఙ్క్తులకు=కొంగగుంపులకు, చెరువుగమి= చెరువులగుంపు, జానుదఘ్నమయ్యెన్ = మోకాలిబంటిదాయెను, ఊదుములన = ఊదుములవలెనే, మొసళ్లు = మకరములు, పసులయొరవు = పశువులయొరవుపెంటలలోని, ఎఱులన్ = ఎఱ్ఱలకు, కుక్కవసికి = కుక్కలరాయిడికి, బావులఁబడుటకు = కూపములయందుఁబడినమగుటకు, రేల్ = రాత్రులయందు, తిరిగెన్ = సంచరించెను, మలుఁగుమీన్ = మలుగనుపేరుగలచేఁప, బొఱియఁదూఱె = బొక్కలోదూరెను.

తా. ఆగ్రీష్మవాసరంబులయందు నలివాఁడిననాఁచుఁదిని గొంతుకయొగరెక్కలేఁతమాంసపువాసనగల గాలిచేత వేగిరఁబోక యొదిగికడముట్టఁద్రొక్కుకొనిపోయి యొకచోటనున్న యులుచలను నత్తగుల్లలను నమలితిని యెంద్రకాయ తనకాలుపట్టుకొనఁగా నెగసి కొంతదూరముననిల్చి ముక్కునఁబొడిచి దానింభక్షించి, చేమకూరమళ్లవలె దడియారిన తామరగుంపులక్రిందను జీలుగబెండుచెట్లక్రిందను నెండలకుదాఁగియున్న కొంగలకుఁజెరువులు జానుదఘ్నములాయెననియు - కుక్కలకువెఱచి మొసళ్లుబావులలోఁబడుటకుఁ బసరములయొరవులలోని యెఱ్ఱిలకుఁగా సంచరించెననియును - మలుఁగుమీనుబొక్కలోఁబ్రవేశించెననియును తాత్పర్యము.		౭౭.

ఉ. మీటగుమీలనెల్లమునుమ్రింగిక్రమంబుననైనయొండపై,
స్ఫోటికవెంటఁదోఁచుతొగవేరుబడిన్గొడుపైచెలంగఁగాఁ,
దోటికఁగర్దమద్రవముతోనెనశించినబొమ్మడాయడా,
తూఁటకులంబులందినెబకోటకులంబుజలప్రాదంబులన్.		౭౮.

టీ. బకోటకులంబు = పెద్దకొంగలగుంపు (ని, బకోటస్తుమహాబకయని నిఘంటువు,) మీటగు = గొప్పలైన, మీలనెల్లన్ = చేఁపలనన్నిటిని, మునుమ్రింగి= ముందు

ద్రుంగి, క్రమంబునన్ = వరుసగా, ఐన = ఐనట్టి, ఎండవెన్బీటికవెంటన్ = ఎండచేత నైనపెద్దబీటికలచాలున, తోఁచు = కనుపించెడి, తొగవేరుబడిన్ = కలువవేరువెంటను, కొడుపై = కొడుపువలెనై, చెలఁగఁగాన్ = ఒప్పఁగా, త్రోటికన్ = ముక్కుచేతను, కర్దమద్రవముతోనె = బురదతడితోనే, నశించి = చనిపోయిన, బొమ్మిడాయ = బొమ్మిడాయలను పేరుగలచేఁపలయొక్కయు, డాతుఱ్ఱట = చేఁదుచేఁపలయొక్కయు, కులంబులన్ = గుంపులను (ని, బొమ్మిడాయసుఱ్ఱాత్ముమతోఽన్యడాతుఱ్ఱట స్తిక్తమత్స్య విశేషనివిశ్వయు,) జలహ్రదంబులన్ = మడుగులయందు, తినెన్ = భక్షించెను, (క్రమంబునానైనసుపాఠమున ఆనైన్రద్రాగినవియర్థము - డాతుఱ్ఱటకులంబులేజెనసనుపాఠమువజెనయఁగా వంకరగుడ్డులలోనిరక్తవిశేషము.)

తా. పెద్దకొంగలుఁ వు మడుగులయందుఁ దొలుతగొప్పచేఁపలనెల్లభక్షించి గ్రీష్మకాలనుఁ గాఁగా నీళ్లినికివపిష్మట నేలపగులుటవలన బొరియలలోఁ గలువవేళ్లవెంటఁ గొడుపువలెనొప్పుచున్న బొమ్మిడాయలనియెడి పిన్నచేఁపలను బురదతోఁగూడ నెగిరినవగరుగల చేఁపలనుభక్షించెనని తాత్పర్యము. ౪౫.

శా. ప్రాతర్వేళలనట్టి వెట్టసాఁ బైఁ బాటల్లెఁ గుంభోంభనో
దుభ్భలాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదధఃపుంజీభవత్పాటల
ప్రాతామ్రేడితసిక్తభూసురభిళారామంబుకుల్యాబహు
స్రోతస్సంఘలనంఘ్రియంత్రనతికృత్ప్రోద్గీతగేయౌఘముల్.

టీ. ప్రాతర్వేళలన్ = ప్రాతఃకాలములయందు, అట్టివట్టన్ = అటువంటిగ్రీష్మమునందు, మరుత్ = వాయువుచేతను, అధః = చెట్లక్రిందను, పుంజీభవత్ = రాసులుగాఁబడిన, పాటలవ్రాత = కలిగొట్టుపువ్వులచేత, ఆమ్రేడిత = రెండుమూఁడువరసల, సిక్త = తడుపఁబడిన, భూ = భూమియందు, సురభిళ = సౌరభ్యముగల, ఆరామంబు = ఉద్యానవనములయొక్క, కుల్యా = కాలువలయొక్క, బహు = అనేకములైన, స్రోతః = ప్రవాహములయొక్క, సంఘలన్ = మధ్యప్రదేశములయందు, అంఘ్రి = బావులయొక్క, యంత్ర = ఏతములయొక్క, నతి = వంగుటను, కృత్ = చేయుచున్న జనలచేతను, ప్రోద్గీత = ఎత్తిపాడఁబడినట్టి, గేయ = గానములయొక్క, ఓఘములు = సమూహములు, కుంభ = ఘటములయొక్క, ఉంభన = ముసుఁగుటచేతను, ఉద్భ్భల = పుట్టినట్టి, అంబుధ్వని = నీళ్లచప్పుడు, వాద్యమై = వాద్యధ్వనివలెనై, సొగసై = సొంపుగను, పాటిల్లెన్ = ఒప్పెను, (ని, ఆమ్రేడితంద్విస్త్రిరుక్తం, కుల్యాల్పాకృత్రిమాసరిత్, పుంస్యేవాంఘ్రిః ప్రహిః కూపయనియునమరుఁడు.)

తా. వాయువుచేరాల్పఁబడిన కలిగొట్టుపువ్వులచేత రెండుమూఁడుమాఱులుతడుపఁబడినదైయున్న భూమియందుఁ బరిమళించుచున్న యుద్యానవనములయందలివృక్షముల

తనినీళ్లుగట్టుటకై సేతములు ద్రొక్కుచున్నవారి ద్రాక గానముఁ జేయుచుఁగ బొక్కెనలముంచుచ వుడుజనియించి వనీళ్ల దప్పునను తాళధ్వనిగలదియైనాగసుగానముండెనని తాత్పర్యము.

తే. గీ. మెండుమీఱినపగటిపే◆రెండదాఁకి, యొల్లఁబోయినతెలబొండు◆మల్లెపొదల,
కొనలఁజప్పటిల్లై కడు◆గొడ్డలగుచుఁ, బోఁకమొగ్గలు లగములగ్గి◆బొబ్బలట్లు. ౮౭.

టీ. మెండుమీఱిన = దట్టమైన, పగటి = పవటియొక్క, పేరెండ = పెద్దయెండ, తాఁకి = స్పృశించి, ఒల్లఁబోయిన = మూర్ఛఁబోయిన, తెల్లబొండుమల్లెపొదల = తెల్లబొండుమల్లెపొదలయొక్క, కొనలన్ = కొనలయందు, చప్పటిల్లై = అణఁగినవై, కడుఁగొడ్డలగుచున్ = మిగులగొప్పవై, అగ్గిబొబ్బలట్లు = కాలినబొబ్బలవలెను, మొగ్గలగములు = మొగ్గలగుంపులు, పోఁకమోన్ = పుట్టెను.

తా. ఆవేసవియందు దట్టమైనపేరెండదాఁకి వాడినబొండుమల్లెలపొదల కొనల యందణఁగినవై - మిగులగొప్పలగుచు నగ్గిబొబ్బలవలె నామొగ్గలగుంపులుపుట్టెనని తాత్ప.

మ. సుడినాభిచ్ఛలనస్సరోజములు చ◆క్షుఃప్రక్రియవ్రాఁచ మ్రొ,
మ్ముడిదంభంబునఁ జక్రఫేనపటలం◆బుల్చన్నులన్నవ్వుగా,
నపరంజేసినిదాఘభీతి సలిలం◆బాగామిబీజార్థమై,
కపవం బెట్టినవారిదేవతలనాఁ◆గాంతాళియొప్పున్బ్రపన్. ౮౮.

సుడినాభిచ్ఛలనన్ = సుడి = నీళ్లసుడి, నాభిచ్ఛలనన్ = బొడ్డులనియెడివ్యాజముచేతను, సరోజములు = పద్మములు, చక్షుఃప్రక్రియన్ = నేత్రములరీతిచేతను, వ్రాఁచు = ప్రాఁచి, మ్రొమ్ముడిదంభంబునన్ = కొప్పువ్యాజముచేతను, చక్ర = చక్రవాకములయొక్కయు, ఫేన = నురుగుయొక్కయు, పటలంబులు = సమూహములు, క్రమముగా, చన్నులు = చనుదోయి, నవ్వుగా = మందహాసముగా, అపరంజేసి = అమర్చినట్లుచేసి, నిదాఘభీతిన్ = గ్రీష్మమువలనిభయముచేతను, ఆగామి = ముందటికి, బీజార్థమై = విత్తనముకొఱకై, సలిలంబు = జలమును, కపవన్ = కుండలోన్, పెట్టిన = ఉనిచినట్టి, వారిదేవతలనాన్ = ఉదకాధిదేవతలోయనునటుల, ప్రపన్ = చలిపందిళ్లయందు, కాంతాళి = స్త్రీసమూహము, ఒప్పున్ = పొల్పుగున్.

తా. జలదేవతాలక్షణములు స్త్రీలయవయవములకుఁ జెప్పంబడెనుగానఁ జలిపందిళ్లయందు నీళ్లుపోయు నాస్త్రీలు - గ్రీష్మమునందు సకలమునష్టమగునని భయపడి - ముందటివిత్తనముకొఱకు నీళ్లు కడవలనించికొని తమ పొందుగలవస్తువులను సంగములుగాఁ జేసికొనియుండెడువారి దేవతలోయనునటులఁ బ్రకాశించుచుండురని తాత్పర్యము.

సీ. పెనుసల్కి-మిఱుఁగుఁ◆గప్పినజవ్వనిజల, సరణిమెల్లలతోడి◆జవలు మెఱయ,
వలిచన్నుకొమ్ముఁ బ్రము◆చ్చిలినదిమ్మను తెఱఁగు, గునముంచుగరిగకో◆గులముసుంగ,
ధారలోఁదోఁచుమి◆నబిడులువాసితో. తిలపు తపతనసం◆ఖ్యాంతినొసఁగ,

తెలిమోముపసమెచ్చి తలయూఁచు టెఱిఁగి మా, నకనవ్వునేర్పు డెందములఁ గఱఁప,
దెఱవలిటు నీరువోయు పందిరియఁ జేరి, యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుంటైయనంగుఁ,
డనువుఁగొనఁ జొచ్చెఁ గల్లగుట్టమరవారి, కర్ఘ్యగులు లాఁచియిడు విడియముల పేర.

టీ. సెగకు = గ్రీష్మమునకు, ఉల్కి = భయపడి, మఱుఁగుజొచ్చిన = స్త్రీల మఱుఁగుఁజొచ్చిన, జహ్నురవిజలసరణి = గంగాయమునలరీతిని, మల్లెలతోడిజడలు = గంగవలె మల్లెలు యమునవలె జడలు, మెఱయన్ = ఒప్పఁగా, వలిచన్ను = వస్త్రమువలె నతిమస్తనముల, కొమరు = సౌందర్యమును, ముచ్చిలినది = హరించినది, ఇమ్మను తెఱంగున = అదిమరలనిమ్మనుకరణి, ముంచు = మునుంగఁజేయునట్టి, గరిగ = కడువముంత, కాఁగులమునుంగన్ = నీళ్లకాఁగులలో మునుఁగఁగా, ధారలోన్ = పథికులకుఁ బోయు నీటిధారలోన్, తోఁచు = ప్రతిఫలించిన, కన్గలుగులు = నేత్రప్రభలు, వాసిత = వాసించుచున్న, ఉత్పల = కలువలయొక్క, పతన = పడుచున్నవనియెడి, సంభ్రాంతిన్ = భ్రమను, ఒసఁగన్ = కలుఁగఁజేయఁగ, తెలిమోముపస = ఆస్త్రీలముఖసౌందర్యమును నీరుఁద్రాగుచున్నవారుచూచి, మెచ్చి = ఆనందించి, తలయూఁచు టెఱిఁగి = వారియభిప్రాయముఁగని, మానక = నీరుపోయుటచాలింపక, నవ్వునేర్పు = నవ్వెడుచమత్కారము, డెందములన్ = పథికులమనంబులను, కఱఁపన్ = కఱఁగింపఁగా, తెఱవలు = స్త్రీలు, ఇటు = ఇట్లు, నీరుపోయుపందిరియఁ జేరి = నీళ్లుపోయు మండపమందిటఁ బ్రవేశించి, అవలన్ = మఱియొకతావునకు, కొఱగాక = పనికిరాక, పిచ్చుగుంటై = పంగువై, అనంగుఁడు = మన్మథుఁడు, కల్లగుట్టమర = అబద్ధముగనఁబడకుండ, వారికి = ఆస్త్రీలకు, అర్ఘ్యగులు = తెఱవల్గ, లాఁచియిడు = ప్రీతితోనిచ్చునట్టి, విడియములపేరన్ = తాంబూలములను వ్యాజముచేతను, అనువుగొనన్ = సుంకముఁదీసికొనుటకు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను.

తా. మల్లెపూదండలుగలకొప్పులు - గంగాయమునలు రెండును యెండకువెఱచి స్త్రీలమఱుఁగుఁజొచ్చెనోయనునట్లుల నొప్పెననియు, నీళ్లకాఁగులలో ముంచెడుముంతలు మాచక్కదనమును మీరు కొంగిలినారుగాన మరల నిమ్మనిచన్నులకడవలలోఁజొచ్చి బాధించునట్లుండెననియు నీళ్లుపోయఁగ నాధారయందుఁ గనుపించుచున్న కన్నులకాంతులు పరిమళమునకుఁగాఁగట్టిన కలువలో యనునట్లుండెననియు. పథికులా స్త్రీలముఖ సౌందర్యముఁజూచి తలయూఁచఁగా వాచాఁబట్టి నీళ్లుత్రాఁగుచుఁజాలుననియూఁచినట్లూహింపక మానక నీళ్లుపోయుచు నవ్వెడు నేర్పుఁ బథికులమనంబులఁ గఱఁగింపఁగ స్త్రీలకుఁ బాంథులు మంచితనమునకై యిచ్చు విడియములు పిచ్చుకుంటై మఱియొకచోటికిఁ బోకపడియున్న మన్మథుఁడు తీసికొను సుంకమువలెనుండెననియును తాత్పర్యము. ౪౯.

చ. తోడిబడ నమ్మయక్క యని తూలుచు దీనత దోయిలొగ్గుచు,
వడమతి తేరఁ దేర నల వాక్యము లెన్నక మోముగుబ్బలు,
న్గడకొను కక్షదీధితు లెగాదిగఁ గన్గొను చిట్టకంపుఁ ద్రాఁ,
గుడుగని సన్నలన్న గిరి కొందరు పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్. ౫౦.

టీక తోడిబడన్ = దాహాత్వరచేతనైన తొట్రుపాటుచేతను, తూలుచున్ = తూఁగాడుచు, అమ్మ, అక్క, యని = అనుచు, దీనతన్ = దైన్యముతో, దోయిలొగ్గుచున్ = దోసిలిపట్టుచు, వడమతి తేరన్ = నీళ్లు ద్రాగుట చేయుటకు వెట్ట దీరఁగా, అల వాక్యములు = మునుపన్న మాటలను, ఎన్నక = విచారింపక, మోముగుబ్బలన్ = ముఖములను స్తనములను, కడకొను కక్షదీధితులన్, కడకొను = బయలొరసిన, కక్షదీధితులన్ = చంకల మెఱుపులను, ఎగాదిగన్ = పైనిఁక్రిందను, కన్గొను - చూచుచున్నట్టి, చిట్టకఁపుఁద్రాఁగుడు = చేష్టలుగల త్రాఁగుటను, చిట్టకం, కపటమనియునర్థముగలదు, కని = చూచి, పాంథున్ = పథికుని, సన్నలన్ = సంజ్ఞచేతను, కొందఱు = కొందరైన, ప్రపాప్రపాలికలు = చలిపందిటియందు నీళ్ళుపోయుచున్న స్త్రీలు, నగిరి = నవ్విరి.

తా.—తొలుత నమ్మయక్కయను దీన భావముతో వచ్చి దాహాత్వరచేఁ దూలుచు నుదోసిళ్లయందు నీళ్ళుపోయఁగఁ ద్రాఁగి బడలిక దీరఁగాముందు పలికిమాటల విచారింపక నీళ్ళుపోయు స్త్రీలయొక్క కన్నులు - మోములు - స్తనములు - చంకలు - వీని నెగాదిగఁ జూచి వికారముతోఁ ద్రాఁగుచున్న పథికునిఁగని యా స్త్రీలు సైగతో నవ్విరనియు - పాంథుఁడు కాముఁడనియు - తొట్రుపాటుచేతఁ దొలుత నమ్మయక్కయని వచించెననియును, తాత్పర్యము.

తే. గీ. ఎసఁగు కట్టావికిఁ దియ నావిరిగ యఁబగటి,
యెండయుఁ డుకారుచుండ భూమండలమునఁ,
బొలిచె మాపటి పండు వెన్నెల చకోర,
పోత వితతికి జాపట్టు వోసినట్టు. ౫౧.

టీక. ఎసఁగు = పెనముమీఁద బిండిఁబోయఁగఁ జొట్టు నెగసినట్టి, కట్టావికియన్ = కట్టవలెనే చెడియావిరిపొగవలెను, ఆవిరిగయన్ = ఆవిరిగొనుచుండఁగా, పగటి యెండ, ఉడుకారకుండన్ = చల్లారకుండఁగ, భూమండలమునన్ = కాలిన పెనమువంటి భూమండలమున, మాపటిపండువెన్నెల = రాత్రియందలి వెన్నెల, చకోరపోత వితతికిన్ = చకోరపుఁబిల్లల గుంపులకు, జాపట్టు = పలుచని దోసెలను, పోసినట్టు = పోసినట్టువలె, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తా.—పెనముమీఁద బిండిఁబోయఁగ నెగసిన యావిరి పొగవంటి యావిరి రేఁగయఁగఁ బగటి యెండయుడుకారకుండెను గానఁ గాలిన పెనమువలెనున్న భూమండలమునందు

రాత్రియందురు వెన్నెల చకోరపుఁ పిల్లలగుంపులకుఁ బలుచని దోసెలను బోసినట్టుబలె నొప్పుచుండె నని తాత్పర్యము.

సీ. పవలెల్ల గిర్కికాం♦బువుచల్లుపోరాడ, సొలసి మ్రుక్కాళ్లకో♦జ్జ్వలములైన
బాహువుల్తమదుకూ♦ర్పరములకెదురుగా, మలఁచి మూఁపులఁ గరతలములునిచి,
ప్రోఁగ్గాలిమిగుల నా♦ర్పమిఁ గ్రమ్ము క్రొమ్ముడిఁ, దని మొగ్గ పిరవాది♦దండవిరియ,
ఘ్రాతగంధామోద♦శీతలస్తనములు, పొందఁ గౌఁగిళ్లతో♦బోరగిల్లి,
నారికేళాసవపుఁ దీపు♦టుదుసాలయ, వలిపె యొంటొల్లెతో నురః♦స్థ్సలములకూర్కు,
ప్రియులఁ బేఁకువఁ గెడలెచ్చ♦రించి కలసి, రెలమిధన్యులు దఱిసి వె♦న్నెలబయళ్ల. ౫౦.

టీక. పవలెల్లన్ = పగటివేళలనెల్లను, (క్వచిత్ప్రకారోపయును సూత్రమునగవర్ణమునకు పవర్ణము) గిర్కికా = దిగ్గియలయొక్క, అంబువు = నీళ్ల చేతను, చల్లుపోరాడ = చల్లులాడఁగా, సొలసి = అలసి, మ్రుక్కాళ్లకున్ = తప్పుతూఁడులవలెను. ఉజ్జ్వలములైన = ప్రకాశించుచున్నట్టి, బాహువులు = భుజములు, తమదు = తమయొక్క, కూర్పరములకు = మోచేతులకు, ఎదురుగా, మలఁచి = మరలించి, మూఁపులన్ = భుజములపై, కరతలములు = అఱచేతులను, ఉనిచి = ఇడికొని, ప్రోఁగ్గాలి = బంధించి, మిగులన్ = మిక్కిలి, ఆర్పమిన్ = ఆర్పకుండుటచేత, క్రమ్ముక్రొమ్ముడిన్ = వ్యాపించుచున్న కొప్పునందు, తని = క్రొత్తలగు, మొగ్గ = మొగ్గలచేతఁగట్టిన, పిరవాది దండ = మల్లెపువ్వులదండ, విరియన్ = వికసింపఁగా, ఘ్రాత = కమ్మఁగఁబడిన, గంధామోద = చందనపువాసనగలిగి, శీతల = చల్లనైన, స్తన = చన్నులు, పొందన్ = స్పృశించునట్టుగా, కౌఁగిళ్లతోన్ = ఆలింగనములతోడను, బోరగిల్లి, నారికేళాసవపు = నారికేళమద్యముయొక్క, తీపుటుదుపాలయన్ = తీపుగలనిట్టూర్పువెడలఁగను, వలిపె = సన్నమైన, ఒంటొల్లెతోన్ = ఏకవస్త్రముతోను, ఉరఃస్థలములన్ = అరొమ్ములపైనిద్రించుచున్న, ప్రియులన్ = ఇష్టులగు స్వస్త్రీలను, పేఁకువన్ = పేఁకువజామునందు, కెడలు = ఊడవులను, ఎచ్చరించి = కదలించి, తఱిసి వెన్నెలబయళ్లన్ = దండువెన్నెలబయళ్లను, ఎలమిన్ = సంతోషము చేత, ధన్యులు = భాగ్యవంతులు, కలసిరి = రమించిరి, తఱిసివెన్నెలయనుపదము ఎకులలక్షణచేతఁ బండువెన్నెలయనునర్థము గ్రహించును.

తా. — పేఁడిబంగిలియందుఁ బటచేయఁ గ్రీడలనవాబావులయందు జలక్రీడలు సేసి తూఁడులవలెఁ బ్రకాశించుచున్న హస్తములఁ దమ మోచేతులకెదురుగ మరలించిభుజములపైఁ జేతులనుంచికొని ప్రోఁగ్గాలిబడిక కొప్పులకార్పఁబడమి వ్యాపించుచున్న కొప్పునందున్న క్రొత్తలగువిరవాదిమొగ్గలువికసింపఁగ కమ్మఁగఁబడిన శ్రీగంధపువాసనగలిగిచల్లనైన స్తనములుదాఁకుచుండునట్లాలింగనములతో బోరగిలి - పానము సేసిననారికేళాసవము చేతఁ

దీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగ సన్నమైన యొంటివస్త్రముతోఁ దమ బొమ్మలపై నిద్రించుచున్న ప్రియురాండ్రను వేఁగిన జాములయందుఁ [illegible] చేత లేపి సందు వెన్నెలబయళ్లను వారితో భాగ్యవంతులగు పురుషులు రమింపుచుండురని తాత్పర్యము.

చ|| ప్రపదయుగము లెప్పుడుఁ గదియక◆[illegible] వెనుకఁ [illegible],
గడిరెడు మేలుకోర్కులఁ◆గల్గక మాటల [illegible] ప్పె,
జ్జదురులు వట్టిశైత్యములు◆ వాలఘువంబయి మండువేసవిన్,
బ్బొదలఁగ నిల్చె దంపతుల◆పొందుల నాస్యము పొందు కైవడిన్. ౫౩.

టీక. మండువేసవిన్ = గ్రీష్మమందు, దంపతుల పొందులు = సతీపతుల సంపర్కములు, ఆ [illegible] పొందు కైవడిన్ = దుర్జనుల [illegible] వలె, ప్రపదయములు = ఓష్ఠములు, ఎప్పుడున్ = ఎప్పటికిని, కదియక = పొందకయే (ఉష్ణము చేతననుట) [illegible] మైన, వెనుకఁ గౌఁగిలింతలన్ = వట్టి కౌఁగిలింతలను, మనస్సంగములేకయని యర్థాంతరము. గడిరెడు = ప్రౌఢమైన, మేలుకోర్కులన్ = రతిక్రియలయందు, కల్గక = లేక, మాటలయందె = ఒక ప్రయోజనము లేక మాటల నెపుడనందే, కల్గు = కలుగుచున్నట్టి, పెజ్జదురులు = గొప్పచాతుర్యములు, పెద్దమచ్చులని యర్థాంతరము వట్టిశైత్యములు = వట్టి చల్లఁదనములు (క్రియల చేత లేవనుట) వాలఘువంబయి = మిగులగొప్పై, పొదలఁగన్ = పొందునట్లుగా, నిల్చెన్ = ఉండెను.

తా. గ్రీష్మమందు సతీపతులు సంపర్కములు దుర్జనుల [illegible] వలె నెప్పటికిని మనస్సంగము లేక మెండైన వట్టికౌఁగిలింతల చేతను ప్రౌఢమైన రతిక్రియయందు లేక మాటలయందుఁ గల్గు చాతుర్యముల చేతను జల్లఁదనము చేతను మిగుల గొప్పై పొందునట్లుండెనుండె నని తాత్పర్యము. ౫౩.

ఉ. తీలుపకంతు వెంబడిన◆తెమ్మెరలు ల్రవిదీప్తి కల్కఁగా,
తాళముఁబట్టు చుండఁ దమ◆తావులు ముచ్చిలఁబట్టి యోషధ
పాలున కొప్పగించెనన◆బైసురభిశ్వసనం బునించెఁగాం,
తాలసవక్త్రసీమ విటు◆లార్చు నుశీరపుఁదాళవృంతముల్. ౫౪.

టీక. విటులు = పల్లవులు, కాంతా = స్త్రీలయొక్క, అలస = బడలినట్టి, వక్త్ర = ముఖముయొక్క, సీమన్ = ప్రదేశమునందు, ఆర్చున్ = విసరునట్టి, ఉశీరపుఁదాళవృంతములు = వట్టివేళ్ల విసనకఱ్ఱలు, తీలగు = బలహీనుఁడైనట్టి, కంతు వెంబడిన = మన్మథుని వెంటనే, తెమ్మెరలున్ = శీతవాయువులను, రవిదీప్తి కల్కఁ = సూర్యప్రతాపమునకు వెఱచి, పాతాళముఁబట్టుచుండఁగన్ = పాతాళలోకమును జేరబోవుచుండఁగా, తమ తావులు = తమ వాసనలను, ముచ్చిలన్ = అపహరింపఁగా, పట్టి = పట్టుకొని, ఓష

ధీపాలునకు = చంద్రునికి, ఒప్పగించెననక్ = అప్పగించెననునటుల, పైక్ = ముఖము మీఁద, సురభి = వాసించుచున్న, శ్వసనంబు = గాలిని, నించెక్=నిండించెను.

తా. గ్రీష్మమందుబలహీనుఁడై వెళ్లుచున్న మన్మథుని వెంటఁబాతాళమునకునూర్ధ్వదీప్తికివెఱచి వలసపోవుచున్న వాయువులను దమవాసనలదొంగిలికొనిపోవుచున్న వనిపట్టి తామోషధులుగనుకఁ దమకుఁబ్రభువైనచంద్రునికి నొప్పగించెనోయనునటుల విటులు స్త్రీలముఖములయందలి చెమటాఱవిసరెడు వట్టివేళ్ల విసనకఱ్ఱలొప్పచుండెననియు- నప్పగించిన సురభిశ్వసన మలయమారుతము-స్త్రీలముఖములు చంద్రుడు-వాయువుదొంగలని యనుభావము. ౫౪.

చ. సమసిక ఘావశిష్టమగుచందనశైలసమీరణంబుఁగృ,
త్రిమగతినింద్రజాలమునఁ దేఁదొడఁగెన్భువిఁదాళవృంతజా,
లములదిమాయయాటకుఁదలంపదదీయమయూరపింఛికా,
భ్రమణమెసాక్షిగాదెనగరంబునవట్టికడిందివేసవిక్. ౫౫.

టీక. సమసి = నష్టమై, కఘావశిష్టమగు = కణమాత్రమందుమిగులునట్టి, చందనశైలసమీరణంబుక్, చందనశైల = మలయపర్వతమునందలి, సమీరణంబుక్=మందమారుతమును, భువిక = భూమియందు, తాళవృంత=విసనకఱ్ఱలయొక్క, జాలములు= సమూహములు, ఇంద్రజాలమునక్ = ఇంద్రజాలవిద్యచేత, కృత్రిమగతిక్ = మాయచేతను (ని॥ వ్యజనంతాలవృంతకం। చక్రంజాతంచజాలకమనియునమరము) తేఁదొడఁగెక్ = తెచ్చుటకారంభించెను. అది=ఆవాయువులఁదెచ్చునది, మాయయాటకుక్ = కపటమాటకు, తలంపఁగక్ = విచారింపఁగా, తదీయ = ఆతాళవృంతసంబంధియైన, మయూరపింఛికాభ్రమణమె, మయూర = నెమలియొక్క, పింఛికా = పింఛముయొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయె, నగరంబునక్ =పట్టణమునందు. అట్టి = అటువంటి, కడిందివేసవిక్ = కఠినమగుగ్రీష్మమందు, సాక్షిగాదె = గురుతుగాదా.

తా. మిగుల కఠినమగుగ్రీష్మమందుమలయమారుతము నష్టమైపోఁగామాయతో గారడివిద్యచేత విసనకఱ్ఱలు తెచ్చెననియు-నదిగారడమగుటకుఁ దాళవృంతములచుట్టును కొనలయందున్న నెమలిపింఛికయె సాక్షియనియు - దాఁరసుపింపకయుండియిట్టివిద్యను జేసెననియునుభావము-ఇంద్రజాలికునకు నెమలిపింఛము కానలయునసుటకుబ్రయోగము (శ్లో॥ భ్రామయక్ బహిఃబహిణిమోహయక్ జంతుసంతతిః। విస్మాపయక్ సభాః కశ్చిదాయయావైంద్రజాలికః అని:)

తే.గీ. అట్టివేసవిబెడిదంబువెట్టకతన, హస్తముసెమర్పనాఁ బులస్త్రంబు,
దుమికిలఁగఁగాదెసపరింపవసముగాక, పుష్పబాణునిచెఱువిల్పడమిఁబడియె.

టీక. అట్టి వేసవిన్ = అట్టిగ్రీష్మమందు, వెడిదంపువెట్టకతన = కఠినమగు వెట్టచేతను, హస్తము = పాణి, చెమర్పన్ = చెమటఁబోయఁగా, సారెకు = పలుమారును, లస్తకంబు = ధనుర్మధ్యము. (ని॥ లస్తకస్తుధనుర్మధ్యమ ని నిఘంటువు) దుసికిలఁగఁగా దు = పిడికిటనుండక జాఱిపోవఁగదా, పసరింపన్ = ఎక్కుఁజేయుటకు, వసముగాక = వశముగాక, పుష్పబాణుని = మన్మథునియొక్క, చెఱకువిల్ = ఇక్షుధనుస్సు, పుడమిన్ = భూమియందు, పడియెన్ = పతనమాయెను.

తా. అనఁగానదిభూమియందుఁ జెఱకుపండెను కాలమనుట.

మ॥ తరుణుల్దల్లిరొయిం గుచంబులనుపన్ దచ్ఛైత్యముల్దీములై,
పెరరేపన్ జనుదెంచెఁ గాక రవిదీప్తిం గ్రుంకి పాతాళగ,
హ్వరముం దూఱిన వానినీయదుకుఁద్రాళ్లా తెచ్చునా దీర్ఘతత్,
చ్చిరకృష్టిం గనునట్టి శైత్యములరించెన్నూతులందత్తఱిన్. ౫౭.

టీక. తరుణులు = యువతులు, తల్లిరొయిన్ = నూతులపైఁగట్టియున్న పెద్దరొయిమీఁదను, కుచంబులానుపన్ = నీళ్లుజేదునప్పుడు స్తనములానింపగా, తత్ = ఆకుచములయొక్క, శైత్యములు = చలువలు, దీములై = పాటిగువ్వలై, (పాటిగువ్వయనఁగా స్వజాతిపక్షులనాకర్షించుటకుఁ బెంపఁబడినపక్షి. ఉదకశైత్యమునకాకర్షకంబులైయనుట) పెరరేపన్ = ప్రేరేపింపఁగా, చనుదెంచెఁగాక = శైత్యమువచ్చెఁగాక, అట్లుగాకుండనేని, రవిదీప్తిన్ = సూర్యప్రతాపముచేతను, గ్రుంకి = అణఁగి, పాతాళగహ్వరమున్ = పాతాళబిలమును. (ని॥ దేవఖాతబిలెగుహా । గహ్వరమని యమరము.) దూఱినవానిన్ = చొచ్చినయుదకశైత్యములను, ఈయదుకుఁద్రాళ్లా = ఈయముళ్లు వేసినత్రాడులా, తెచ్చున్ = తేఁగలవు, నాన్ = అనఁగా, దీర్ఘ = పొడవైన, తత్ = అత్రాళ్లయొక్క, చిర = తడవైన, కృష్టిన్ = చేఁదుటచేతను, కనునట్టి = పొందునట్టి, శైత్యములు = చల్లఁదనములు, అత్తఱిన్ = ఆగ్రీష్మమున, నూతులందు = చేఁదుడుబావులయందు, అలరించెన్ = సంతోషపెట్టెను.

తా. శ్లో. కూపోదకం వటచ్ఛాయా తాంబూలం తరుణీకుచా । శీతకాలేభవేదుష్ణముష్ణకాలేతుశీతలమను న్యాయముంబట్టి బావులయందు నీళ్లుచేఁదెడితరుణులయొక్కకుచములు తల్లిరొయిమీఁదఁగనాకుచశైత్యములు పాటిగువ్వలై సూర్యకిరణములకు వెఱచి పాతాళముదూఱికొనియున్న శైత్యమును రేపఁగాఁ జనుదెంచెఁగాని యీయముళ్లువేసినత్రాళ్లు తెచ్చువాయనునట్లు నూతులయందున్న నీళ్లచల్లఁదనమట్టి గ్రీష్మమునందు మిగులసంతోషము పెట్టెనని తాత్పర్యము, నూతులలోనీళ్ళు పాతాళమునంటెనని భావము, ౫౭.

మ. స్వనిదాఘోగ్రనిదాఘవైఖరినయూష్మన్నగ్నికల్యామినీ,
కనదానీలకచాగ్రపఙ్క్తిసెఱియన్గాఁబాష్పఁగాఁబాటల,

ఘనతం దేనియసోనఁగూర్చ్చ నదియా గానాళి యున్నిర్విషం,
బును దోఁబుట్టువు లయ్యు వేర్పడ గుణంబుల్ సూపఁగాఁ జూడమే. ౭౩

టీక. స్వ = తమకు, నిదాన = కారణమైనట్టి, నిదాఘవైఖరిన = వేసవివలెనే, మల్లికల్ = మల్లెలు, ఊష్మక్ = వేఁడిమిచేత, కామినీ = స్త్రీలయొక్క, కనత్ = ఒప్పుచున్నట్టి, అనీల = సవర్ణముకల్లనైన, కచాగ్రపఙ్క్తుల్ = తలవెండ్రుకలకొనలను, నెఱియల్గా = పగిలిబద్ధలగునట్లుగా, పాపఁగాక్ = పాయఁజేయఁగా, పాటలల్ = కలిగొట్టుపువ్వములు, (పుష్పోక్తి బేసి పాటలాయనియమరుఁడు) ఘనతక్ = అధికమగు నట్లుగా, తేనియసోనక్ = మధుస్రవము చేతను, కూర్చ్చక్ = ఆకచాగ్రపు బద్దలను మరలఁగలియునట్లు చేయును అదియాఁగా = ఒకఋతువునందుఁబుట్టినద్వివిధంబులగుపుష్పములకు విరుద్ధముగనుండు రెండుగుణము లెట్లుగల్గునన గాయుక్తంబే, నాళియు = విష ము, నిర్విషంబును అమృతమును, తోఁబుట్టువులయ్యుక్, గుణంబులు = నైజగుణం బులను, వేర్పడక్ = వేఱుపడునట్లు, చూపఁగా = అగపఱుపఁగను, చూడమె = చూడలేదా (చూచితిమనుట)

తా. గ్రీష్మమున మల్లెలు పాదిరిపువ్వులును మెండుగనుండుటవలన మల్లెలుధరి యింపఁగా నవివిచ్చుటవలన స్త్రీలతలవెండ్రుకలువములవనియు పాదిరిపువ్వులధరియింపఁ గా నందున్న తేనెసోనచేత విచ్చియున్నకచాగ్రములు మరలఁ గదిసియుండుననియు-తోఁ బుట్టువులైనను భిన్నగుణంబులుగల్గియున్న విషామృతములంబలెమల్లెలు పాదిరిపువ్వులు నొకఋతువునందుఁబుట్టినవైనను భిన్నగుణంబులను బ్రకాశింపఁజేయుచుండెనని, తాత్ప ర్యము.

శా. తారుణ్యాతిగ చూతనూత్నఫలయుక్తైలాభిఘారస్వన,
ద్ధారాధూపితశుష్యదంబుహృతలవాత్స్యచ్ఛేదపాకోద్గతో,
ద్గారంపుంగనరార్చ్చభోగులకుసంధ్యావేళలం గేళికాం,
తారాభ్యంతరవాలుకాస్థితహిమాంతర్నారికేళాంబువుల్. ౭౪

టీ. కేళికాంతార = శృంగారవనములయొక్క, అభ్యంతర = నడుమనున్న, వాలుకా = ఇసుకయందు, స్థిత = ఉంచఁబడిన, హిమాంతః = అంతశ్శీతముగల, నారికేళాంబువుల్ = టెంకాయనీళ్లు, తారుణ్య = తరుణత్వమును, అతిగ = అతిక్రమిం చిన, చూత = మామిడిచెట్లయొక్క, నూత్నఫల = దోరపండ్లతోడను, యుక్ = కూడినట్టి, తైల = నూనెయొక్క, అభిఘార = తిరుగఁబోఁతచేతను, స్వనత్ = ధ్వనిం చుచున్నట్టి, ధారా = అవిచ్ఛిన్నముగ, ధూపిత = పొగపఁబడినట్టి, శుష్యత్ = శోషించుచున్న, అంబు = ఉదకముగల ప్రదేశమువలన, హృత = తేఁబడినట్టి, మాత్స్య

=మత్స్యసంబంధియగు, ఛద = శకలములయొక్క, పాక = జీర్ణకాలమందు, ఉద్గత= ఊర్ధ్వముగ వెళ్లివచ్చునట్టి, ఉద్గారంబు = త్రేఁపులయొక్క, కనరు = కనరువాసనను, భోగులకు = భోగానుభవశాలులకు, సంధ్యావేళలన్ = సంధ్యాకాలములందు, అర్చున్ = అణఁచును.

తా.—అనఁగా గ్రీష్మకాలమందు భోగపరులయిన పురుషులు మామిడికాయలతో నంజుచున్నవారై వలనగమ్ముకొనునట్లు జిరుగఁబోసినచేఁపలతో భోజనముఁజేసిన త్రేఁపులు విడునఁగనది కనరుగనుండును గావున కనరుమట్టుపడుటకుఁగా శృంగారవనములయందలి యిసుకలో స్థాపించియుండుటవలన నశీతలమగుచుండు కావునీళ్లను సంధ్యాకాలములయందుఁ ద్రాగుచుండురని తాత్పర్యము

కం. గ్రామగ్రామంబుననొక, సామంతునకిడినచలువచప్పరములుతత్,
తచ్ఛైత్యమేదినిఁగుంటలలోఁ, దామరలుంబోలెనార్తితతినొప్పారెన్. ౬౦.

టీ. గ్రామగ్రామంబునన్ = ఊరూరనున్న, ఒకసామంతునకున్ = ఒక్కొక్క దొరకుఁగా, ఇడిన = దట్టముగ వేసిన, చలువచప్పరములు = చలువపందిళ్లు, తచ్ఛైత్య= మంచైన, (తన్నైత్యయను పాఠముండుఁడనియుఁ జెయునవి దైయనియర్థము) ఆర్తితతిన్ = ఆవేసవియందు, మేదినిన్ = పుడమియందు, గుంటలలోన్ = కుంటలలోనున్న, తామరలుంబోలె = కమలములవలెను, ఒప్పారెన్ = ఒప్పెను

తా.—ప్రతిగ్రామమునందుండెడి దొరలకుఁగా వేసినయనేకములగు చలువపందిళ్లు మంచివై యాగ్రీష్మకాలమందు భూమిలోఁగుంటయందుఁ దామరలు వెలిసినరీతి నుండెనని తాత్పర్యము.

తే. గీ. తోటఁబగలుండిమల్లెలుముడిచికావు, లమరమాపైననిక్షుయంత్రములకొయ్యఁ,
జేరుప్రజపొల్చెభావివృష్టికినిగుడ్లతోమసరిమెచ్చుడిగునెఱ్ఱచీమలనఁగ. ౬౧.

టీ. తోటన్ = తోటయందు, పగలుండి — పగలెల్లనుండి, మాపైన = ప్రొద్దుగ్రుంకఁగా, మల్లెలుముడిచి = మల్లెపువ్వులు శిరంబునముడుచుకొని, కావులమరన్ = చంద్రకావివస్త్రములుధరియించి, ఇక్షుయంత్రములకు = చెఱకుగానిగాలసమీపమునకు, ఒయ్యఁజేరు = మెల్లఁగఁబ్రవేశించుచున్న, ప్రజ = జనము, భావివృష్టికిన్ — ముందుగాఁగలవర్షమునకు, గుడ్లతోన్ = గుడ్లుమోసికొని, మసరి మెచ్చున్ = తీపుమీఁది కాంక్షచేతను, డిగు = దిగవచ్చునట్టి, ఎఱ్ఱచీమలనఁగ = రక్తపిపీలికలనునట్లు, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

తా.—పగలెల్లను తోటలలోనుండి యస్తమింపఁగ మల్లెపువ్వులను శిరంబులధరియించుకొని చెఱకుగానిగాలసమీపములను మెల్లఁగఁజేరుచున్న ప్రజలఁజూడఁగా ముందువ

ర్ష మనకు సూచకంబై గ్రుడ్డుతోఁ గూడఁ దీపువస్తువులమీఁదియాశచేతఁ దిగి వచ్చుచున్న యొట్టి చీమలోయనునటుల నొప్పుచుండెనని తాత్పర్యము.

—* ఈపద్యముతో గ్రీష్మవర్ణనసమాప్తము. ఇఁకఁ గథాసరణి. *—

క. అప్పెను వేసవివిభవము, విప్పుగఁ దన్నగరనికటవృషగిరిహరికిం,
దెప్పతిరునాళ్ళరాముద, మొప్పఁ బరదేశవిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తిన్. ౬౨

టీ. అప్పెను వేసవిన్ = ఆగ్రీష్మమందు, విభవము = వైభవము, విప్పుగన్ = విస్తరింపఁగాను, తన్నగర = ఆమధురయొక్క, నికట = సమీపమందలి, వృషగిరిహరికిన్ = అళఘురియందుండు సుందరబాహుస్వామికి, తెప్పతిరునాళ్ళ = ఉడుపోత్సవము, రాన్ = రాఁగా, భక్తిన్ = ప్రియభక్తిచేతను, ముద మొప్పన్ = సంతసము పొల్చునటుల, ఒక్కఁడు = ఏకాకియైనట్టి, పరదేశవిప్రుఁడు = పరదేశమందలి బ్రాహ్మణుఁడు.

తా.—సుగమము.

కం. సేవించిపోవుతఱి మధు, రావిభవముఁ జూడవచ్చి శ్రాంతిమెయి న్మా,
పు వైఘనీటఁ గృతసం, ధ్యావిధియై నృపపురోహితావాసమునన్. ౬౩

టీ. సేవించి = భజించి, పోవుతఱిన్ = పోవునపుడు, మధురావిభవము = మధురాపట్టణపుశృంగారమును, చూడవచ్చి = కన్గొనుటకువచ్చి, శ్రాంతిమెయిన్ = బడలికచేతను, మాపు = సాయంకాలమందు, ఆవైఘనీటన్ = ప్రసిద్ధంబులగు వైఘయమునదితీర్థంబులందు, కృత = చేయఁబడిన, సంధ్యావిధియై = సంధ్యానుష్ఠానముగలవాఁడై, నృపపురోహితావాసమునన్ = రాజపురోహితునిగృహముఁ జేరియుండు.

తా.— ఆవిప్రుండు సుందరబాహుస్వామిని సేవించిపోవు సమయమున నామధురాపురవైభవంబులఁ జూడ నిచ్ఛగలవాఁడై వచ్చి బడలి సాయంకాలమందు ప్రసిద్ధంబులగు వైఘయను నదీతీర్థంబులయందు సంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానములం బరిసమాప్తినొందించి రాజ పురోహితునియొక్క యిల్లు సొచ్చెనని యభిప్రాయము

సీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడఁ దలమెక్కు పనసపెందొలలతోడ,
ఘృతపింగనిభకర్కరీఖండములతోడఁ బలుతెఱంగులమావిపండ్లతోడ,
గోస్తనీమృదుగుళుచ్ఛస్తోమములతోడఁ గిప్పదేరినవడపప్పుతోడ,
సుమధురస్థూలదాడిమబీజములతోడఁ దనరారురసదాడిగనెలతోడఁ,
బానకంబులకిడ్డఁ బానుగ్రోలి, యుర్చనాపత్త్రచందనచర్చఁ దేలి,
విసలువీఁగఁ దాల్చి కర్పూరవీటిబురుగొట్టుచు ద్విజుండు వెన్నెలఁ బెట్టుగాయ. ౬౪

టీక. పరిపక్వ = క్రమముగఁ బక్వమై, సురభి = పరిమళించుచున్న, రంభాఫలంబులతోడ = అరఁటిపండ్లతోడ, తలమెక్కు = బలిసియున్న, పనసపెందొలలతోడ =

పనసతొనలతోడను, ఘృతపిండనిభ = నేతిముద్దలవంటి. కర్కరీఖండములతోడ = దోసపండ్లబద్దలతోడను. (నిఘంటువు॥ ఈర్వారుః కర్కటీ స్త్రియామనియమరము) పలుదెఱంగుల = అనేకవిధములయిన, పాకిమ్పులతోడ = పాకఫలంబులతోడను, గోస్తనీ = ద్రాక్షలయొక్క॥ (ని, మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షాయనియమరము.) మృదు = కోమలంబులగు, గుళుచ్ఛ = గుత్తులయొక్క, స్తోమంబులతోడ = సమూహములతోడను, కప్పుదేరినవడపప్పుతోడ = పొట్టువదలినవడపప్పుతోడను, సుమధుర = మిక్కిలిరుచిగల్గి, స్థూల = గొప్పలైయున్న, దాడిమబీజములతోడ = దానిమ్మవిత్తనములతోడను, తవరాగు = పొడవైన, (తను సారు అను శాస్త్రానుసారముగా దృష్టికరములైనయని యర్థము) రసదాడిగ నెలతోడ = రసదాడి చెఱకుగడలతుంటలతోడను, పానకంబు = పానకమును, అతిథులకు = అతిథులైన బ్రాహ్మణులకు, ఇడఁగ = అయింటి బ్రాహ్మణుండియ్యఁగా, తాను, గ్రోలి = పుచ్చుకొని, అర్చనా = పూజాకాలమందు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, చందన = శ్రీగంధముయొక్క, చర్చన్ = పూఁతచేత, తేలి = నిండి, విరులు = పుష్పంబులు, సిగన్ = శిఖయందు, తాల్చి = ధరియించి, కర్పూరవీటిజబురుగొట్టుచున్ = కర్పూరమతిశయించినవిడియము చేజబురు కొట్టుకొనుచు, వెన్నెలబెట్టుగాయ - మంచివెన్నెలగాయఁగా, ద్విజుఁడు = అపరదేశ బ్రాహ్మణుండు.

తా.—పండిన యరఁటిపండ్లు పెద్దవిగానున్న పనసతొనలు దోసపండ్లబ్రద్దల నేకవిధములైన మామిడిపండ్లు ద్రాక్షగుత్తులు - తీపుగలదాడిమవిత్తులు - పొడవైన చెఱకుతుంటలు - వీనితో నాయింటిబ్రాహ్మణుండతిథులకుఁ బానకంబిచ్చునెడఁ దానును బానముసేసి తొలుతనిచ్చియున్న చందనమలఁదికొని పుష్పములసిగయందు ధరియించి కర్పూరయుక్తంబైనతాంబూలము వేయుచుమంచి వెన్నెలయందాపరదేశబ్రాహ్మణుండుండఁగానని తాత్పర్యము.

తే. గీ. మాత్రసంచితలాడఁగా మార్గవేది, నొక్కఁడార్యలుగీతలాం డొకఁడుదాసు,
భాషితంబులుగాఁ తోడి బ్రాహ్మణౌఘ, ముఁబుసుపోకకుఁ జదువఁ బరున్నవేళ. ౭౫.

టీక. మాత్రసంచి = అసిమిసంచిని, తలాడఁగా = తలకడబిల్లగాఁ బెట్టుకొని, మార్గవేదిన్ = త్రోవయందున్నయరుగుమీఁదను, ఒక్కఁడు = ఒకబ్రాహ్మణుండు, ఆర్యలు = ఆర్యావృత్తములను, ఒండొకఁడు = మఱియొక్కఁడు, గీతలు = గీతలనుశ్లోకములను, తాన్ = తాను; సుభాషితంబులుగా = నీతిశ్లోకంబులుగా, తోడిబ్రాహ్మణౌఘము = తనతోఁబండియున్నబ్రాహ్మణులు, ఉబుసుపోకకు = ప్రొద్దుపుచ్చుకొనుటకు, చదువన్ = పఠింపంగా. పరున్నవేళన్ = పండియున్నసమయమున.

తా.—ఆ సిమిసంచీదలకడ బిశ్రాంజేసికొని మార్గములోనున్నతిన్నెమీఁద నొకఁ డాధ్యాత్మ్యశాస్త్రములు మఱియొకండు గీతలును దానునీతిశ్లోకములుగాఁ దనతోఁగూడను న్నబ్రాహ్మణులు బ్రౌఢ్ఢఁబుచ్చికొనుటకు పఠింపఁగాఁ బరుండియుండఁగానని తా.

సీ. పన్నీటితోఁగ౦బముఁజేసిపూసిన, మృగనాభిపసరాచ♦నగరుదెలుపఁ,
ఘాటలానిలములా♦ర్చఁగఁదపారపుఁజుంగు,లంరుఁదావికిమూఁగునళులఁజోఁప,
గణాడోలామౌక్తికచ్ఛాయలెగఁబ్రాఁకు, నురుహారరుచులఁబ్ర♦స్తరికిఁదన్న,
శశికాంతిచెంగావి♦జసిలిమించినకేలి, స్వర్ణత్సరువువాఁడి♦వాలుమెఱయ,
మెలఁతయొసపముఁదేఁజర♦స్మేరువనఁగ, దలవరులుగొందఱొలసిముం♦దఱిఁజనంగ,
నఖిల రథ్యాంతరాంతఃపు♦రాంతరమున, భోగినీసంగతికిరాజు♦వోవుచుండి. ౭౬

టీక. పన్నీటితోన్ = పన్నీటితోడను, కదంబముఁజేసి, పరిమళద్రవ్యములన్నిటిఁగలిపి, పూసిన = అలఁదినట్టి, మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, పస = మేలిమి రాచనగరు = రాజగృహమును, తెలుపన్ = కనుపఱుపఁగా, (కస్తూరిరాజులకుఁ దక్క సామాన్యులకుఁ దక్కదనుట) ఘాటల = కలిగొట్టుపువ్వులయొక్క, అనిలములు = గాడ్పులు, అర్చఁగన్ = విసరఁగా, తపారపుఁజుంగులు = తిలకముట్టియున్న వస్త్రపుజుంగులు, అలరుఁదావికి = పుష్పవాసనలకు, మూఁగు = చుట్టుకొనునట్టి, అళులన్ తుమ్మెదలను, జోఁపన్ = తోలఁగా, కర్ణ = శ్రోత్రములందు, డోలా = కదలుచున్న, మౌక్తిక = ముత్యములయొక్క, ఛాయలు = కాంతులు, ఎగఁబ్రాఁకు = పైకెగయునట్టి, ఉరు = అధికమైన, హార = ముత్యాలదండలయొక్క, రుచులన్ = కాంతులను, ప్రస్తరికి = వెనుకకు, తన్నన్ = కాలఁద్రోయఁగా, శశి = చంద్రునియొక్క, కాంతి = కాంతివంటికాంతిగల, చెంగావిపసిలి = చెంగావిరుమాలు, మించిన = మీఱిన, కేలి = చేతఁబట్టిన, స్వర్ణత్సరువు = బంగారుపిడిగల, వాఁడివాలు, తీక్ష్ణఖడ్గము, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, మెలఁత = ఒకస్త్రీ, అడపముఁదేన్ = అడపముఁదేఁగా, పరుస్యగిరివు — సంచరించు మేరుపర్వతము, అనఁగన్ = అనునట్టులఁ, తలవరులు = తలారులు, కొందఱు = కొందఱు, ఒలసి = కూడుకొని, జనన్ = ముందఱ = ముందర, చనఁగన్ = పోఁగా, అఖిల = అసమగ్రము, రథ్యాంతరాంతః = మార్గమధ్యమండలి, అంతఃపురాంతరమున = రాజుయొక్క అంతఃపురము పేరుగల ప్రదేశమునందు, భోగినీసంగతికి = భోగస్త్రీని పొందుటకొఱకు, రాజు = రాజు, పోవుచుండి = వెళ్లుచు.

తా.— స్పష్టము.

చ. వినిమనఃప్రవృద్ధభయమునిన్నదివారిరాత్రికైదివం,
పనరవైన శ్రమ్మనవ ... చెప్పుడుమిద్యానాం,

ననుపుగఁ జేయఁగావలయు♦నంచుఁ బురోహితసర్వనూక్తిఁ గీ,
ల్కొన్నానవలవిప్రుఁ డాద్విజా♦లోకనసుభాషితములు బఠింపఁగన్. ౬౨.

వృష్టిదినాలికి = వర్షకాలమైన నాలుగు మాసములకు, నెలల్ చతుర్ద్వయిని = తక్కిన యెనిమిది నెలలయందును, రాత్రికి, దినంబునన్ — పగటియందును, జరఠవయస్సునకు, పూని = ఆరంభించి, పరంబునకు — పరలోకమునకు, ఇహ్యయందు = ఈశరీరమందే, ఉద్యమము — ప్రయత్నము, అనువుగన్ — అనుకూలముగా, చేయఁగావలయున్ = చేయువలయును, అంచున్ — అనుచును, పురోహితసర్వనూక్తిన్ — పురోహితుని, తా = శ్రేయస్కరంబైన, సర్వనూక్తి — న్యాయమును, కీల్కొన్నాన్ — జ్ఞాపకమునందు, కీల్కొన్నానన్ — తానుంగల్గినా, అలవిప్రుఁడు — ఆబ్రాహ్మణుఁడు, ద్విజాలోకన = విప్రులయాలోపలను, సుభాషితములన్ — నీతిసంస్కృతశ్లోకములను, పఠింపఁగన్ = చదువఁగా, వినియెన్ = వినువాఁడాయెను.

తా. — వర్షార్థమష్టౌ ప్రయతేతమాసాన్ నిశార్థమర్థం దివసే యతేత। వార్ధక్య హేతోర్వయసానవేన పరత్ర హేతోరిహజన్మనాచ ॥ అనుశ్లోకార్థము చెప్పునవర్షాకాలమైన నాలుగుమాసములకు వలయువస్తుసామగ్రులను మిగిలినయు నెనిమిది మాసములయందును రాత్రికిఁ బగటియందును జరఠవయస్సునందును పరలోకమునకు వర్తమాన శరీరమందును చేయుదగిన ప్రయత్నములను బాగుగఁ జేయువలయునని ముందటికిహితమగు న్యాయము మనంబునకెక్కునట్లుగి నాబ్రాహ్మణుండు విప్రులనడుమనుండి నీతిశ్లోకములఁ బఠింపఁగా నప్పాండ్యరాజువిని యెనని యభిప్రాయము.

కం. వినితద్గ్రంథార్థము నె, మ్మనమునన నూహించి తెలిసి ♦ మఱిచిప్పడి కడు,
దినమానమున భయపడి, తనయొప్పతియటుచనక నిలిచి ♦ సంతాపమునన్. ౬౩.

టీక. విని, తద్గ్రంథార్థమున్ = ఆశ్లోకములయభిప్రాయమును, నెమ్మనమునన్ = నిండుమనస్సునందు, ఊహించి = ఆలోచించి, తెలిసి — ఎఱింగి, మఱిచిప్పడి — స్తబ్ధచిత్తుఁడై, కడున్ — మిక్కిలి, తన దినమునకు, మోసమునకు, ప్రమాదమునకు, భయపడి = వెఱచి, తనపతి — రాజు, అటుచనక = తాను నిగ్రహింపునకుఁ బోక, సంతాపమునన్ = పరితాపముచేత, నిలిచి, తెపపద్యములోక్రమ.

ఉ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవము♦లెక్కడిభోగము లేటిసంభ్రమం,
బెక్కడిబుద్బుదప్రతిమ♦మైనశరీరమునమ్మిమోసపుం,
జిక్కగణింపఁబంటిజనకా♦సంధులనిల్పియు గాలుచేతిబల్,
ద్రొక్కనినమ్మనప్రభృతు♦లుండుదదగోపతికుండ చేర్చిరే. ౬౪

టీక. ఎక్కడిరాజ్యవైభవములు = రాజ్యమేమి శాశ్వతము, ఎక్కడిభోగములు = తనభోగమేమినిత్యము, ఏటిసంభ్రమంబు = ఎక్కడిసంతోషము, అక్కట = కటకట, బుద్బుదప్రతిమమైన = నీరుఁబుగ్గతోడఁగుల్యంబైన, శరీరమునమ్మి = దేహమునిత్యమనినమ్మి, మోక్షపుంజక్కి = మోక్షమార్గమును, గణింపక = లక్ష్యపెట్టక, ఉంటిన్ = ఉన్నవాఁడనైతిని. యుగసంధులన్ = ఒక్కొకయుగము ముగియువఱకును, నిల్చియున్ = ఉండియును, కాలుచేతి = యమునిచేతనైన, బల్త్రొక్కులన్ = విశేషమగుత్రొక్కుళ్లచేత, అమ్మనుప్రభృతులున్ = ప్రసిద్ధులైనమన్వాదులును, తుదన్ = శరీరత్యాగకాలమందు, రూపఱక = రూపునష్టముగాకుండఁగ, ఉండనేర్చిరే = ఉండఁగలిగిరా.

తా.—అవిప్రుండు సెప్పిననీతిశ్లోకముల యభిప్రాయమును గ్రహించిమనంబునమిగులవిచారించి స్తబ్ధచిత్తుఁడై చివరకుఁదనకుంగలిగెడు ప్రమాదమునకు భీతిల్లియప్పాండ్య రాజుభోగినీగృహమునకుఁ బోకమార్గమందే నిలిచి పరితాపముచేత రాజ్యమేమి శాశ్వతము భోగమేమి నిత్యమెక్కడి సంతోషముకటకటా నీరుబుగ్గతోసమానంబగు నీశరీరమునమ్మి మోక్షమార్గము విచారింపనైతినొక్కొక యుగవత్సరములు భూమినిఁ బాలించినమన్వాదులుదమతమశరీరములను నిల్పఁగలిగిరా లేదుగదాయని విచారయుక్తుఁడై యుండెననితా.

కం. ఉన్నట్లయుండఁగాదరి, కిన్నరులను నావచేర్చు క్రియ వెసఁదాఁబో,
కున్నట్లయుండి కాలం, బున్నరులకువయసుఁబుచ్చి మోసముఁదెచ్చున్. ౮౦.

టీక. ఉన్నట్లయుండఁగా = ఉన్నదానింబలెనుండి, నావ = ఓడ ॥ సూ ॥ స్త్రీవావౌర్నావో యన్నసూత్రముచేత నౌశబ్దమునకీరూపంబువచ్చెను, దరికిన్ = తీరమునకు, నరులను = మనుష్యులను, చేర్చుక్రియన్ = చేర్చులాగున, తాన్ = తాను, వెసఁబోకున్నట్లయుండి = వేగిరముజరిగిపోకున్నట్లుగానుండి. కాలంబు = కాలము, నరులకు = మనుష్యులకు, వయసుఁబుచ్చి = ఆయువుఁబోఁగొట్టి ॥ సూ ॥ సాంతౌదపయః ప్రభృతెష్వోన్యే షాంచయనుసూత్రము చేతద్విత్వాభావము, మోసముఁ దెచ్చున్ = మోసపుచ్చును.

తా.— నావయొక్కగానచటనే యున్నట్టుగనుపడుచుదరికి మనుష్యులఁజేర్చురీతినిఁగాలంబునునరులవయసు దెలియకుండునట్లుగఁజేసి పోఁగొట్టికడపటికి మోసముఁ దెచ్చునని తాత్పర్యము.

చ. సగరునలుంబురూరవుఁద్రిశంకును దుష్యరుకుత్సుఁగార్తవీ,
ర్యగయుఁబృథుంభగీరథుసుహోత్రుశిబింభరతుందిలీపునిన్.
భృగుకులుయౌవనాశ్వశశిబిందుననంగునినంబరీషుఁబూ,
రుఁగురునిరంతిరామమమరుత్తునిఁగాలముగోలుపుచ్చదే.

టీక. షట్చక్రవర్తులగు, సగరుని-నలుని-పురూరవుని - త్రిశంకునికుమారుఁడగుహరిశ్చంద్రుని-పురుకుత్సుని-కార్తవీర్యుని-షోడశమహారాజులగు,గయుని-పృథుని-భగీరథుని-మహోత్రుని శిబిని-భరతుని-దిలీపుని-పరశురాముని-యయాతినాభువిని. (అనంగామాంధాత) శశిబిందుని-అనంగునిన్-అంబరీషుని-పూరుని-కురుమహారాజును-రంతిదేవుని రామునిన్ - మరుత్తుని, వీరలను, కాలముగోలుపుచ్చదే = కాలను మోసపుచ్చలేదా.

తా. సుగమము.

కం. కావునఁదటిచ్చలమగురా, జ్యానందముమఱిగియింద్రియారాముఁడనై,
పోనింతనుండిపరలో, కానందంబునకైయత్నమాపాదింతున్.

టీక. కావునన్ = కావునను, తటిచ్చలమగు = మెఱుపువలెనస్థిరమైన, రాజ్యానందము = రాజ్యసుఖము, మఱిగి = తగిలి, ఇంద్రియారాముఁడనై = ఇంద్రియపరవశుడనై, పోన్ = పోను, ఇంతనుండి = ఇదిమొదలు, పరలోకానందంబునకై = పరలోకసుఖమునకై, యత్నము = ప్రయత్నమును, ఆపాదింతున్ = ఒనరింతును.

తా. కాలముగడపటఁ జక్రవర్తులంమొదలగువారినిఁగూడ మోసపుచ్చినదిగావున మెఱుపువలె నతిచంచలంబగు రాజ్యానందమపేక్షించి యింద్రియపరవశుఁడనైయుండక యిదిమొదలు పరలోకసుఖమునకు వలయు ప్రయత్నమొనరించెదనని తాత్పర్యము.

కం. వర్గత్రయపరతముహు, స్స్వర్గక్ష్మామధ్యమాధ్వజాంఘాలికతా,
దుర్గతియునోల్లమఱియప, వర్గదుఁడేవేల్పెఱింగివానిభజింతున్. ౨౩,

టీక. వర్గత్రయపరతన్ = ధర్మార్థకామాసక్తిచేతను, ముహుః = పలుమాఱును, స్వర్గ = త్రివిష్టపముయొక్క, క్ష్మా = భూమియొక్క, మధ్యమ = మధ్యప్రదేశమంవలి, అధ్వ = మార్గమునందు, జాంఘాలికతా = సత్వరగమనమనియెడు, దుర్గతిన్ = నరకమును, (నిరయోదుర్గతిస్త్రీన్యామనియమరుఁడు) ఒల్లన్ = ఇష్టపడను, మఱి = మఱియేమన్నను, అపవర్గదుఁడు = మోక్షమునిచ్చువాఁడు, ఏవేల్పు = ఏదైవమో, ఎఱింగి = తెలిసి, వానిన్ = ఆదైవమును, భజింతున్ = సేవింతును.

తా. ధర్మార్థకామంబులనియెడి పురుషార్థత్రయాసక్తిచేతఁ బలుమాఱు స్వర్గమునుండి భూమికిభూమినుండి స్వర్గమునకునుంబోవుచుండుమార్గమునందు సత్వరగమనమను నరకమొల్లను-మఱియేమన్నఁనపవర్గప్రదుండగునట్టివాఁడెవ్వఁడో వానినెఱింగి సేవించుచున్నాఁడనని తాత్పర్యము.

కం. అనితలఁచిమెచ్చిచాల్విశ్వ, పురినవుస్వీటీకరండమునముద్రితమై,
యునిచినయొకముడుపార, ఘునిచేరప్పించినగరుసొచ్చినిశిచనన్. ౨౪.

టీక. అనితలంచి = అట్లనియూహించి, మెచ్చి = తనకిట్టిజ్ఞానముఁ గలుగఁజేసినందుకై సంతసిల్లి, అవ్విప్రునకు = ఆబ్రాహ్మణునికి, వీటీకరండమునన్ = ఇక్కాలాకుల బరణియందు, (గడుఃకరండో గుడో వరండశ్చ కీణో ఘుణాయ నిపుంలింగ శేషముసం దమరుఁడు) ముద్రితమై = ముద్రింపఁబడి, ఉనిచిన = ఉంచబడియున్న, ఒకమాడుపు = వరాలముల్లెయొకటి, ఆరక్షునిచే = అముల్లెపాలించువానిచేతన్, ఇప్పించి, నగరు = రాజగృహమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నిశ = రాత్రి. చనన్ = వెళ్లఁగా.

తా. ఆపాండ్యరాజు పూర్వోక్తప్రకారంబుగనూహించి తనకిట్టిజ్ఞానముఁగలుగఁజేసిన యవ్విప్రువిషయమై యానందమొంది యతనికిఁ దాంబూలకరండంబున ముద్రింపఁబడియుంచియున్న వరాలముడు పొకటి యాధనరక్షకునిచేతనిప్పించి తాను నగరుప్రవేశించి తెల్లవారినపిమ్మటనని తాత్పర్యము.

కం. కొలువై బహుసమయంబుల, మెలఁగెడుకోవిదులఁజూచి ♦ మీమాంశాస్త్రం,
బులలోనెవ్వఁడుమోక్షం బెలయించునొచూచి నిశ్చ ♦ యింపుఁడటంచున్ ౭౫.

టీక. కొలువై = ఆస్థానమందుఁగూర్చుండి, బహు = అనేకవిధంబులగు, సమయంబులన్ = సిద్ధాంతములయందు, (ని, సమయాస్సప థాచార కాలసిద్ధాంతసంవిదయని నిఘంటువు.) మెలఁగెడు = సమర్థులైన, కోవిదులన్ = పండితులను, చూచి = వీక్షించి, మీమాంశాస్త్రంబులలోన్, ఎవ్వఁడు. మోక్షంబు = అపవర్గమును, ఎలయించునో = పొందించునో, చూచినిశ్చయింపుఁడు = పరిశీలనఁజేసి నిర్ణయింపుఁడు, అటంచున్ = అలాగని, పైపద్యములోక్రియ

గీ. వాదమొనరించిగెలిచి ♦ తత్వంబుదెలుపు, వానికనిబీరపువ్వులఁ ♦ బోనిటంక,
సాలవాటులునించియా ♦ స్థానిఁగట్టఁ, గాలసర్పముగతిప్రేల ♦ జాలెఁజూచి. ౭౬.

టీక. వాదమొనరించి = ప్రసంగముసేసి, గెలిచి = జయముపొంది, తత్త్వంబుఁదెలుపువానికని = ఇదియసత్యంబనికనుఁగొనుచువానికనుచు, బీరపువ్వులఁబోని = బీరపువ్వులవంటి, టంకసాలవాటులు = క్రొత్తముద్రలువేసినమాడలను, నించి = నిండఁబోసి, ఆస్థానిన్ = సభయందు (ని॥ ఆస్థానీక్లీబమాస్థానమనియమరము) కట్టఁగ = కట్టఁగా, కాలసర్పముగతిన్ = కృష్ణసర్పమువలె, ప్రేలుజాలెన్ = వేలాడుచున్న జాలెను, చూచి = వీక్షించి.

తా. ఆస్థానమందాపాండ్యరాజుగూర్చుండియున్నవాఁడై యనేకశాస్త్రసిద్ధాంతములు దెలిసికొనియున్న పండితోత్తములరావించి వారినిఁజూచి మీమాంశాస్త్రములయందుఁ జక్కఁగావిచారించి మోక్షప్రదుఁడైన దేవుఁడెవ్వఁడో తెలుపఁగలుగవలయుననుచు ప్రసంగమొనరించి గెలిచి తత్త్వముం దెలిపినవానికి నిప్పించెదనని మాడలచేనింపఁబడినజాలెను దెప్పించి సభయందుఁగట్టింప నావరాలజాలెనుజూచి యప్పండితులని, తాత్పర్యము.

కం. హరునొకఁడనను మఱొకఁడన, హరినొకఁడన శిఖినొకఁడన ♦ నర్కునొకఁడనఁ,
గరిముఖునొకఁడన రజనీ, శ్వరునొకఁడన నజునొకఁడన ♦ వాదైనతఱిన్. ౭౬.

టీక. ఒకఁడు = ఒకవిద్వాంసుఁడు, హరునన్ = శివుఁడు మోక్షప్రదుఁడనఁ గా, ఒకఁడు = మఱియొకఁడు, ఉమ నన్ = శక్తి మోక్షప్రదాత్రియనఁగా, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, హరిన్ = ఇంద్రుని, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, శిఖిన్ = అగ్నిని, ఒకఁడు = ఇంకొకఁడు, అర్కున్ = సూర్యుని, ఒకఁడు కరిముఖున్ = విఘ్నేశ్వరుని, ఒకఁడు, అజున్ = బ్రహ్మను, వీరలు మోక్షప్రదాతలనన్, వాదు = ప్రసంగము, ఐనతఱిన్ = ఐనసమయమందు.

తా. సుగమము.

తే-గీ. విల్లిపుత్తూరిలోవిష్ణు ♦ చిత్తుఁ డసలు తులసి సుగంధమా ♦ ల్యమును మూల,
మంత్రమునవక్షమేర్పఁ జొ ♦ మన్నారు, దారమధురోక్తి నిట్లని ♦ యానతిచ్చె. ౭౭.

టీక. విల్లిపుత్తూరిలోన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, అల్ల విష్ణుచిత్తుఁడు = ఆవిష్ణు చిత్తుండు, అసల = శ్రేష్ఠమైన, తులసి = తులసిచేతను, సుగంధ = పరిమళించుచున్న, మాల్యమును = పుష్పమాలికను, మూలమంత్రమునన్ = శ్రీమదష్టాక్షరియను మహామంత్ర ముచేత, అక్షమేర్పఁగా = వక్షస్స్థలమందు సమర్పింపఁగా, మన్నారు = మన్నారు స్వామి, ఉదార = గంభీరమైన, మధురోక్తిన్ = తియ్యనిమాటలచేతను, ఇట్లని = ఇవ్విధముగ, ఆనతిచ్చెన్ = సెలవిచ్చెను.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులోనున్న యావిష్ణుచిత్తుం డుత్తమంబగు తులసీదళములచేఁ బరిమళించుచున్న పుష్పమాలికనష్టాక్షరియను మహామంత్రంబగు మూలమంత్రమున్ జపించుచు వక్షస్స్థలంబున సమర్పింపంగ నాసమయంబున మన్నారుస్వామి గంభీరమైన తియ్యనిమాటలచేతనిట్లని యానతిచ్చెనని, తాత్పర్యము. ౭౭.

నేఁడు మహామతీ మధుర ♦ నీవు రయంబునఁ జొచ్చియందుఁ బాం,
డ్యుఁడు దివాణమున్నెఱయ ♦ నించినఁ బెల్లెడు దుర్మదాంధుల,
న్వోఁడిమిమాన్చి మన్మహిమ ♦ ముం బ్రకటించి విహారింపుశుల్కము,
న్వాఁడుమనంగ నీవు ♦ వైష్ణవుఁగా నొనరింపు సత్కృతిన్. ౭౮

టీ. మహామతీ = మహాజ్ఞానము గలవిష్ణుచిత్తుఁడా. నేఁడు = ఈప్రొద్దు, ఈవు = నీవు, మధురన్ = మధురాపురమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అందు = ఆమధురయందు, పాండ్యుఁడు = పాండ్యరాజు (ఇది దేశోక్తి) దివాణము = ఆస్థానమున్, నెఱయన్ = నిండునట్లుగా, నించినన్ = నింపఁగా, పెల్లెడు = నానావిధంబులుగఁ బలుకుచున్న, దుర్మదాంధులన్ = దురదముచేతనంధులైనవారిని, వోఁడిమిమాన్చి = గర్వమణంచి,

మన్మహిమన్ = నాయొక్కమాహాత్మ్యమును, ప్రకటించి = ప్రసిద్ధియొనర్చి, శుల్కమున్ = విద్యాశుల్కమును, హరింపు = గ్రహింపుమా, వాఁడును = అపాండ్యుఁడును, ఇహము = ఈలోకమును, రోసినాఁడు = అసహ్యపడినాఁడు, సత్కృపన్ = దయచేత, వైష్ణవుఁగాన్ = విష్ణుభక్తునిఁగా, ఒనరింపుము = చేయుము.

తా. మహాబుద్ధిశాలివగు విష్ణుచిత్తుఁడాయని స్వామివారు సంబోధించి నేటిదినము ననతివేగముతో మధురకేతెంచి యందున్న పాండ్యరాజు దివాణమునిండఁగూర్చుండినానావిధములుగ బలుకుచున్న దుర్మదాంధులయొక్క-కైవుమాన్పి నామహిమలనుగొంతఁదెలిపి విద్యాశుల్కమును గ్రహించి యీలోకమును రోసియున్నవాఁడుగాన నప్పాండ్యునిం గృపచేత వైష్ణవుంగావింపుమని మన్నారుస్వామి విష్ణుచిత్తునితో సెలవిచ్చెనని, తా.

తే-గీ. అనినవడవడవడఁకి సా♦ష్టాంగమెఱఁగి, సమ్మదాశ్రులుపులకలు♦ముమ్మరముగ,
వినయవినమితగాత్రుఁడై♦విప్రవరుఁడు, వెన్నునకుభక్తినిట్లని♦విన్నవించె. ౭౨.

టీక. అనిన = అనఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, వడవడవడఁకి = గడగడఁగంపించి, సాష్టాంగమెఱఁగి = సాష్టాంగప్రణామముఁజేసి, సమ్మదాశ్రులు = ఆనందాశ్రులు, పులకలు = పులకాంకురములు, ముమ్మరముగన్ = అతిశయింపఁగా, వినయవినమితగాత్రుఁడై = వినయముచేతవంపఁబడినదేహముగలవాఁడై, విప్రవరుఁడు = బ్రాహ్మణోత్తముండగువిష్ణుచిత్తుఁడు, వెన్నునకున్ = విష్ణునకు, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లని = ఈవిధముగా, విన్నవించెన్ = విన్నపముసేసెను.

తా. మన్నారుస్వామియీరీతి నాజ్ఞాపింపఁగా భయమునొంది విష్ణుచిత్తుండు సాష్టాంగనమస్కారముంజేసి యానందబాష్పములుఁ బులకాంకురములును విస్తరిల్లఁగా వినయముచేత నమ్రుఁడై విష్ణునకు వక్ష్యమాణక్రమంబుగభక్తిచేత విన్నవించెనని తాత్పర్యము

శా॥ స్వామీనన్నితఃపురాపఠిత శా♦స్త్రగ్రంథజాత్యంధునా,
రామక్ష్మాఖననక్రియాఖరఖని♦త్రగ్రాహితోద్యత్కిణ,
స్తోమాస్నిగ్ధకరున్భవద్భవనదా♦సున్వాదిగాఁబంపుచో,
భూమీభృత్సభనోటమైనయశం♦బుస్సీకురాకుండునే. ౭౩.

టీక. స్వామీ = రక్షకుఁడా, ఇతఃపురా = ఇంతకుమున్ను, అపఠిత = చదువంబడని, శాస్త్రగ్రంథ = శాస్త్రగ్రంథములయందు, జాత్యంధున్ = పుట్టుగ్రుడ్డువాఁడవైనట్టియు, ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, క్ష్మా = భూమియొక్క, ఖననక్రియా = త్రవ్వుటకొఱకు, ఖర = తీక్ష్ణమైన, ఖనిత్ర = గుద్దలియొక్క, గ్రాహిత = గ్రహించుటచేతనైన, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, కిణస్తోమ = కాయలసమూహముచేతను, అస్నిగ్ధ = బిరుసైన, కరున్ = హస్తములుగలయట్టియు, భవత్ = మీయొక్క, భవనదాసున్ =

గృహసేవకుఁడనైనట్టి, నన్నుఁన్ = ఇట్టినన్నున్, వాదిఁగాన్ = ప్రసంగించువానింగాఁ జేసి. పంపులోన్ = అనిపినయప్పుడు, భూమీధృత్సభన్ = అప్పండ్యరాజుయొక్క సభయందు, ఓటమైనన్ = ఓటమియైనను, అయశంబున్ = అపకీర్తి, మీకురాకుండునే = వచ్చునుగదా.

తా. ఇంతకుమున్ను శాస్త్రముం జదువక జ్ఞానమునందుఁ బుట్టుగుడ్డినైనట్టియు - పూలతోఁట నేలఁ ద్రవ్వుటకుఁ గాగుద్దలింబట్టుట చేతఁ గాయలుగాచి బిరుసైనహస్తములు గలయట్టియు - మీకోవెలకుదాసుఁడనైనట్టి నన్ను వాదమున కనిపితిరేని యీరాజసభ యందు గెల్వలేక యోటమువచ్చినయెడ దేవరకైయపకీర్తివచ్చును గదాయనివిష్ణుచిత్తుండు విన్నవించెను. తాత్పర్యము

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో ♦ శృంగారపల్యంకికా,
వహనంబో వనమాలికాకరణమో ♦ వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ,
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో ♦ ప్రాగ్దీపికారోపమో,
నృహరీ వాదములేల లేరె యితరుల్ ♦ లీలన్గలకుం బాత్రముల్. ౹౨.

టీక. నృహరీ = నృసింహస్వామి, గృహసమ్మార్జనమో = మీ కోవెలయందుఁ బరిమార్జనముఁ జేయుటో, జలాహరణమో = తీర్థంబుఁదెచ్చుటో, శృంగార పల్యంకికా వహనంబో = విలాసార్థము దేవరవారారోహణముఁ జేసిన పల్లకిమోయుటయో, వనమాలికాకరణమో = తులసిదండలుగట్టి సమర్పించుటయో, వాల్లభ్య = ప్రభుత్వమునకు, లభ్య = పొందఁదగిన, ధ్వజగ్రహణంబో = టెక్కెములు మోయుటమో, వ్యజనాత పత్రధృతియో = విసనకఱ్ఱ - గొడుగు - వీనిం బట్టుటయో, ప్రాక్ = ముందటను, దీపికారోపమో = దీపముఁబెట్టుటయో (ద్రాగ్దీపికారోపమోయని పాఠాంతరము) వాదములేల = వేఱువాదులేల, ఇతరుల్ = అన్యులు, నీలీలకున్ = నీవిలాసమునకు, పాత్రముల్ = తగినవారు, లేరే = లేరా, ఉన్నారనుట (క్వచిద్ధర్మవిశేషేతు క్లీబే పృథయరూపతాయను నధర్వణోక్తిచేతఁ బాత్రముల నియమహద్రూపము).

తా.—సుగమము.

తే.గీ. అనినఁదద్భక్తికెదమెచ్చి ♦ యచ్యుతుండు,
మొలకనగవొప్ప శ్రీదేవి ♦ మోముచూచి,
వాదితనిచేతఁ గలిపింతు ♦ నాదుమహిమ,
యువిదకనుమని ప్రాభవం ♦ బొప్పఁబలికె.

టీక.—అనిన్ = అనఁగా, తద్భక్తికి = అవిష్ణుచిత్తునిభక్తికి, ఎదమెచ్చి = మనంబునమెచ్చి, అచ్యుతుండు = శ్రీహరి, మొలకనగవొప్ప = చిఱునవ్వంకురింపఁగా,

శ్రీదేవి = లక్ష్మియొక్క, మోముసూచి = ముఖమువీక్షించి, వాదు = వాదము, ఇతని చేత గెలిపింతుఁ = అనాఘ్రాతశాస్త్రగంధుఁడైన యీవిష్ణుచిత్తుని చేత గెలుపింతును, నాదుమహిమ = నాసంబంధియగు సామర్థ్యమును, ఉవిద = ఓయంబుజవతీ, కనుమని = చూడుమని, ప్రాభవము= ప్రభుత్వము, ఒప్పఁ = పొల్పగునట్లుగ, పల్కెఁ =మఱి యు నొక్కవాక్యమానతిచ్చెను.

తా.—ఇట్లనఁగా నావిష్ణుచిత్తుని భక్తికి మెచ్చి మన్నారుస్వామి చిఱునవ్వు వెద లుచుండ శ్రీదేవిముఖమునూచి యితనిచేతనే వాదము గెలిపించెదనా సామర్థ్యముం జూడు మని ప్రభుత్వ మొప్పునటుల మఱియొకవాక్య మానతిచ్చెనని తాత్పర్యము.

కం. నీయిచ్చయెమిన్నకపో,
వోయిమునిప్రవరనిన్ను ♦ మెప్పింతునుభూ,
నాయకసభనిందులకై,
నీయత్నమువలవదవల ♦ నేనున్నాఁడఁ. ౭౪

టీక.—మునిప్రవర = మునిశ్రేష్ఠుఁడా, నీయిచ్చయె = నీయిష్టమా, మిన్నక= ఊరక, పోవోయి = చనుము, భూనాయక సభఁ, భూనాయక = పాండ్యునియొక్క, సభఁ = సభయందు, నిన్నుఁ = నిన్ను, మెప్పింతుఁ = సభికులు శ్లాఘించునట్లు చేయుదును, ఇందులకై = ఈకార్యమునకై, నీయత్నము = నీప్రయత్నము, వలపదు =అక్కరలేదు, అవలఁ = అవలనగుచుకార్యవిషయమై, నేనున్నాఁడ.

తా.—ముని శ్రేష్ఠుఁడవగు నోయి విష్ణుచిత్తుఁడా నీయిష్టప్రకారమా యూరక వెళ్లు మప్పాండ్యరాజుయొక్క సభయందునీకు మెప్పుగలుగఁజేసెద నిందులకై నీవేమి యుంజేయఁవల దచ్చటికార్యముల నెఱవేర్చుటకై నేనున్నాఁడనని స్వామి యానతిచ్చెనని తాత్పర్యము.

ఆ-వె. అనినమాఱుపలుక ♦ నలికియయ్యాళువా,
రియ్యకొనియెఁబోవ ♦ నింతలోనఁ,
బద్మనయనుఁడతని ♦ పయనంబుఁదూగింపు,
మనుచునంబితోడ ♦ నానతిచ్చె. ౭౫

టీ. అనినఁ = అనఁగా, మాఱుపలుకఁ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు, అలికి = వెఱచి, అయ్యాళువారు = అప్పెరియాళ్వారు, పోవఁ = స్వామిసన్నిధినుండియాజ్ఞ వహించివెళ్ళుటకు, ఇయ్యకొనియెఁ = సమ్మతించెను, అంతలోనఁ = ఆసమయ మున, పద్మనయనుఁడు = మన్నారుస్వామి, ఆతనిపయనంబు = ఆవిష్ణుచిత్తుని ప్రయా

నిమను, తూఁగింపుము = సాగింపుము, అనుచున్ = ఇట్లనుచు, నంబితోడన్ = అర్చకునితో, ఆనతిచ్చెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా.—సుగమము

కం. అనతిఁబడి శ్రీభండా,
రానన్నంబడమునందు ♦ ప్రాఁతందలము,
స్థానికుఁడొసంగి పనుపం,
గానానతిబడిననిమిత ♦ కాండుల్ వహింపన్. ౭౫

టీ. అనతిఁబడి = స్వామియాజ్ఞను పొంది, స్థానికుఁడు — పారుపత్తి, శ్రీభండారానన్ = శ్రీభాండారమునుండి, సంబడము — బత్తెపుసంచీము, తనదు = తనసంబంధియైన, ప్రాఁతందలముల్ = పురాతనమైన యుత్తరీయములను, ఒసంగి = ఇచ్చి, పనుపన్ = అనుపఁగా, అనతిబడిన — సెలవుపొందినవారలైన, నిమిత కాండుల్ = మోఁతకాండ్రు, వహింపన్ = మోయఁగా,

తా.—ఆకోవెలపారుపత్తి స్వామియానతిచ్చిన తెఱంగున నుగ్రాణమునుండి బత్తెపుసంబళము దీసిచ్చి పురాతనమగువందలము నొసఁగిపంపఁగా సెలవొందినమోఁతకాండ్రు మోయుచుండఁగానని తాత్పర్యము.

కం. లావుగలయట్టిగుజ్జుపుఁ,
జావడములమీఁదమాత్ర ♦ సంచులుమెలఁ,
గ్గేవల నేకాంగులురాఁ,
వేవిధములవరిసెలపని ♦ విభునకుఁగొనుచున్. ౭౬

టీక. లావుగలయట్టి = బలిసియున్నట్టి, గుజ్జుపుఁజావడములమీఁదన్ = గుజ్జుపుఁదట్టువులమీఁద, మాత్రసంచులు = ఆసిమిసంచులు, తూలన్ = వ్రేలాడుచుండఁగా, ఏకాంగులు = కోవెలయధికారులగు నేకాంగులు, (ఏకాంగులనఁగా పుత్రమిత్రకళత్రాదులం బరిత్యజించి భగవత్కైంకర్యమే పరమప్రయోజనమని కావివస్త్రములంగట్టుకొని భగవత్కైంకర్యార్థము శరీరమును బ్రాణము నర్థమును దృణముగాఁజూచు విరక్తులు) ప్రేవలన్ = ఇరుప్రక్కల, రాన్ — రాఁగా, వేవిధములవరిసెలు = అనేకవిధములుగాఁజేయఁబడిన యతిరసములు, అనువిభునకున్ = భూపతికి, కొనుచున్ = పట్టించికొని.

తా.—మిగులఁబలిసియున్న గుజ్జుపుఁదట్టువులమీఁద నసిమిసంచులు వ్రేలాడుచుండఁగోవెల యధికారులు ఉభయపార్శ్వంబులఁ జనుదేర ననేకప్రకారంబులగు భగవత్ప్రసాదంబులయిన యతిరసంబులు రాజునకిచ్చుటకుఁగాఁబట్టించికొనియని తాత్పర్యము

సీ. భక్తిఁ బ్రోవఁ దు సాధ్వి♦పరికరంబులు వెట్టి, కట్టినపారివిళం♦గాయగములు,
నెసటిపోఁతలుగాఁగ♦నేర్చి నించినచిరం, తనపుశాలిక్షేమ♦తండులములు,
నడిఁ బెట్టి లోఁ జీర♦గుడము సాఁబాలూన్పఁ, జెలఁగుసంబారంపుఁ♦జింతపండు,
పెల్లులోఁ హండికా♦విళ్లకొమ్ములఁ ద్రేలు, గిడ్డిమొత్తము నేతి♦లడ్డిగలును,
బెరుగువడియంబులును బచ్చి♦నరుగు బేశ, లురుతరాచ్యుతపూజోప♦కరణపేటి,
కలును సాత్తినసాత్తని♦కులము బలసి, విధినిషేధము లెఱిఁగి తే♦మధురకరిగ. ౭౭.

టీక. సాధ్వి = అవిష్ణుచిత్తునిభార్య, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, బ్రోవఁదున్ = మార్గమునకు, పరికరంబులువెట్టి = పరికరంబులునిచి, కట్టిన = మూటఁగట్టిన, పారివిళంగాయగములు = పారివిళంగాయలపణ్యారములును, ఎసటిపోఁతలుగాఁగన్ = ఇసుక లేకుండునట్లుగా, ఏర్చి = ఏఱి, నించిన = నింపించిన, చిరంతనపు = ప్రాఁతలైన, శాలిక్షేమతండులములు, లోన్ = లోపల, నడిఁబెట్టి = శోధించి (నలుచులు లేకుండునట్లేరుట) చీర = చీలకట్టను. గుడము = బెల్లమును, సాఁబాలు = సరివాటుగా. ఊన్పన్ = ఉంచఁగా, చెలఁగు = ఒప్పుచున్న, సంబారంపుఁజింతపండు, పెల్లు = మెండైన, లోఁహండికావిళ్ల = లోపలహండేలుగలకావిళ్లయొక్క. కొమ్ములన్ = అగ్రములందు, ద్రేలు = వ్రేలాడుచున్నట్టి, గిడ్డిమొత్తము = ఆవులసంబంధియైన, లును = నెయ్యిపోసినలడ్డిగలును (లడ్డిగలనఁగా మూతికూచిగనుండుపిడతలు) పెరుగువడియంబులును, పచ్చినరుగు = వేయింపనివరుగులు, బేశలు = ఒలుపుపప్పు, ఉరుతర = గొప్పలైన, అచ్యుత = శ్రీవిష్ణునియొక్క, పూజోపకరణపేటికలును = అర్చనోపయోగివస్తుపూరితములగు పెట్టెలును, సాత్తిన = శ్రీవైష్ణవులయొక్కయు, సాత్తని = సాతానులయొక్క, కులము = సమూహము (సాత్తినవారనఁగా ద్రావిడప్రబంధమధికరించి యుభగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముఁ జేసిన బ్రాహ్మణోత్తములైన శ్రీవైష్ణవులు - సాత్తనివారనఁగా ద్రావిడప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముఁ జేయనధికారముచాలని యబ్రాహ్మణవైష్ణవులు) విధినిషేధములెఱిఁగితేన్ = ఎవ్వరెవ్వరేమేమి యుండెచ్చుటకర్హులో వారలాయావస్తువులం దెచ్చుచుండఁగా, అవిష్ణుచిత్తుండు, మధురకరిగె = మధురాపురంబునకుఁ జనెను.

తా. — ఆపెరియాళ్వారియొక్క భార్య పతివ్రతాశిరోమణియగుటం జేసి మిగులభక్తితోఁ గూడినదై యతనిప్రోవకుఁ బరికరంబులుంచి మూటఁగట్టినపారివిళంగాయలు మిక్కిలి యుంబరకోఁగింపఁబడిన క్షేమతండులములు - సంబారంపుఁజింతపండు - హండికావిళ్లకొనలయందు వ్రేలాడుచుండెడియావునేతిచేనింపఁబడినకూఁచిమూతిపిడతలును - పెరుగువడియంబులు - వరుగులు - చాయపప్పు - శ్రీవిష్ణుపూజోపయోగిపరికరణబృందపూరి

శంబులగు పేటికలును - వీని శ్రీవైష్ణవులు - సాతానులు స్వస్వయోగ్యతాను రూపంబుగ వెంటఁ దెచ్చుచుండ నాభిష్ణుచిత్తుండు మధురానగరమునకు వెళ్లెనని తాత్పర్యము.

చ. యమనియమాదిలభ్య ద్రుహిణాదిజరన్మరుదిభ్య సంసృతి,
శ్రమహరనామకీర్తన మురప్రవికర్తన పాతకావలీ,
దమన రమాంగనాకమన తామరసాయతనేత్ర భక్తహృ,
ద్భ్రమతృణదాత్ర భూయువతిరంజన వర్ణజితాభ్రఖంజనా.

టీక. యమనియమాదిలభ్య = యమ, నియమ - ఆసన - ప్రాణాయామ - ప్రత్యాహార - ధ్యాన - ధారణ - సమాధులనియెడు నష్టాంగయోగములచేఁ బొందఁదగినవాఁడా, ద్రుహిణ = బ్రహ్మ, ఆది = మొదలగు, జరత్ = వృద్ధులైన, మరుత్ = దేవతలకు, ఇభ్య = ప్రభువైనవాఁడా. (ని, ధాతాబ్జయోనిర్ద్రుహిణః । ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వామీ । మరుతౌ పవనామరౌ । యనియు మరుఁడు) సంసృతి = జన్మమరణాదిరూపసంసారమందలి, శ్రమ = ఆయాసమును, హర = హరించునట్టి, నామకీర్తన = నామసంకీర్తనముగలవాఁడా, మురప్రవికర్తన = మురాసురుని ఖండించినవాఁడా, పాతకావళీదమన = పాపములహరియించువాఁడా, రమాంగనాకమన = లక్ష్మీకాముక, (కమనః కామనోభిక యనియు మరుఁడు) తామరసనేత్ర = తామరరేకులవలె వెడల్పులైన కన్నులుగలవాఁడా, భక్త = భక్తులయొక్క, హృత్ = మనంబులందలి, భ్రమ = భ్రమలనియెడు, తృణ = గడ్డికి, దాత్ర = లవిత్రమైనవాఁడా॥ (ని, దాత్రం లవిత్రమనియు మరుఁడు) భూయువతి = భూమియను స్త్రీని, రంజన = సంతోషపెట్టువాఁడా, వర్ణ = దేహకాంతిచేతను, జిత = గెలువఁబడిన, అభ్ర = మేఘము, ఖంజన = కాటుకపిట్టయునుగలవాఁడా. (ని, ఖంజరీటస్తు ఖంజనః । వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ । అభ్రం మేఘో వారివాహ యనియు నమరుఁడు). తా. — యమనియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహారధ్యానధారణ సమాధులనియెడి యష్టాంగ యోగములచేత బొందసాధ్యమైనట్టియు చతుర్ముఖుఁడు మొదలగు బృందారకబృందంబులకుఁ బ్రభువైనట్టియు - జననమరణాదిరూపసంసారజన్య శ్రమనివారకంబైన నామకీర్తనముగలయట్టియు - మురాసురుని వధియించినట్టియు లక్ష్మీదేవికిఁ గాముకుఁడైనట్టియు - తామరరేకులవలె విశాలంబులైన నేత్రంబులు గలయట్టియు - భక్తజనహృదయస్థితంబులగు భ్రమలనియెడి గడ్డికి లవిత్రమైనట్టియు - భూవల్లభుండైనట్టియు నిజదేహకాంతిచేత గెలువంబడిన మేఘఖంజనములయొక్క కాంతిగలయో శ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమందుఁ జేయందగిన మంగళంబొనరించుచున్నాఁడనుట

కం. దోర్దూర్ధృతగురుధరగో, వర్ధనరాధానురాగవర్ధనలీలా,
వార్ధుషికౌయుషికాకృత, వార్ధశ్రవసైకనేత్రవైకృతినిపుణా

టీక. దోః = భుజములయొక్క, ధూః = భారముచేతను, ధృత = ధరియింపఁ బడినట్టి, దుర్ధర=అన్యులచేధరియింపశక్యముగాని, గోవర్ధన=గోవర్ధనపర్వతముగల వాఁడా, రాధా=రాధయొక్క, అనురాగ =ప్రీతిని, వర్ధన=వృద్ధిఁబొందించువాఁడా, లీలా = విలాసముచేతను, వార్ధుషికా = వడ్డిపుచ్చుకొనువాఁడా॥ (ని, వృధ్యాజీవో వార్ధుషికయనియమరుఁడు) (వేంకటేశ్వరుఁడువడ్డికాసులవాఁడనుట, ఇషికా=కృత = తృణముచేతఁజేయఁబడిన, వాయస=శ్రవస = కాకిరూపుగలజయంతునియొక్క, ఏక = ఒక్కటైన = నేత్ర = కంటియొక్క, వైకృతి = భంగమునందు, నిపుణా = సమర్థుఁడా.

తా. — ఇతరులచే ధరియింపనశక్యంబైన గోవర్ధనపర్వతమును భుజముచేతధరియించినట్టియు - రాధకుఁదనయందుఁగల ప్రీతినభివృద్ధిఁ జేయుచున్నట్టియు - విలాసార్థముజనులచేవడ్డిఁబుచ్చుకొనునట్టియు-తృణముచేత కాకరూపమువహించినతాస్తనవిదారణముచేసినజయంతునియొకకంటి యొక్క వికారమును బొందించుటయందలి సమర్థుఁడవైనట్టియో శ్రియఃపతీయని పూర్వవత్కవి తాత్పర్యము.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమౌనిస్తోమనిస్తంద్రభాస్వ
ద్దహరవిహరమాణా ♦ తామ్రపాదాంబుజాతా,
బహిరబహిరపార ♦ ప్రాణికోటిప్రపూర్ణా
మహిమవినుతవాణీ ♦ మాధురీవేద్యపర్ణా.

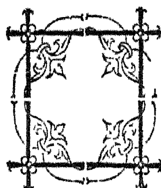
టీక ద్రుహిణ = బ్రహ్మవలన, జ = పుట్టిననారదుఁడు, ముఖ = మొదలగు, మౌనిస్తోమ = మునిబృందముయొక్క, నిస్తంద్ర = మఱుపులేని, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, దహర = దహరాకాశమందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, అతామ్ర = అంతటనెఱ్ఱనైన, పాదాంబుజాతా = కమలములవంటి పాదములుగలవాఁడా, బహిః = వెలపలను, అబహిః=లోపలను, అపార = పారములేని, ప్రాణికోటి = జంతుకోట్లయందు, ప్రపూర్ణా = సంపూర్ణుఁడైనవాఁడా, మహిమ = మహత్త్వము యొక్క, వినుతి = స్తోత్రరూపమైన, వాణీ = వాక్యములయొక్క, మాధురీ = మాధుర్యమును, వేది = తెలిసిన, అపర్ణా = పార్వతిగలవాఁడా.

తా — బ్రహ్మవలన జనియించిన నారదుఁడు మొదలగువారి సంఘముయొక్క నిశ్చలమై ప్రకాశించుచున్నదహరాకాశమందు సంచరించుచున్నట్టి మిగులనెఱ్ఱనైయున్నకమలములవంటి పదయుగళముగలవాఁడాయనియు - వెలపలను లోపలను పారములేకయసంఖ్యేయంబులగు జంతువులయందుఁబరిపూర్ణుఁడాయనియు- పార్వతీదేవిచేతఁ దెలియఁబడిన నిజమాహాత్మ్యముయొక్క స్తోత్రవాక్యమాధుర్యముగల లక్ష్మీనాయకా యనియును తాత్పర్యము.

మ, ఇదిభూమండనకొండవీటిధరణీ ♦ భృద్దుర్గకాపూర్వాద్రిభా,
స్వదిభేశాత్మజవీరభద్రజనజీ ♦ వగ్రాహరాహూయమా,
ణదృఢాంచద్భుజకృష్ణరాయమహిరా ♦ ణ్ణామాస్మదాముక్తమా,
ల్యదనాశ్వాసముహృద్యపద్యముద్వితీ ♦ యంబైమహింబొల్పగున్. ౯౩

టీక. ఇది, భూమండన = భూదేవికిభూషణంబైన॥ (ని భూషణంస్యాదలంక్రియా । మండనంచయనియమరము,) కొండవీటిధరణీభృద్దుర్గ = కొండవీడను కొండదుర్గమునందు, పూర్వాద్రి = ఉదయగిరిదుర్గమునందును, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇభేశాత్మజ = గజపతికుమారుఁడైన, వీరభద్ర = వీరభద్రపాత్రునియొక్క, జన = ప్రజలయొక్క, జీవగ్రాహ = ప్రాణములతో గ్రహించుటయందు, రాహూయమాణ = రాహువువలెనాచరించెడి, దృఢ = బలిష్ఠమైన, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, భుజ = భుజములుగలయట్టి, కృష్ణరాయమహీరాణ్ణామ = కృష్ణరాయభూపతియను పేరుగల, అస్మత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదకు = ఆముక్తమాల్యదయందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, ద్వితీయంబై = రెండవదియై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ఒప్పగును.

గద్య. ఇదిశ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితా ఖండ సాహితీ ధురీణుండు
నాత్రేయగోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశిరాకాసుధాకరుండునగు
రామస్వామి శాస్త్రి చేతననేక పూర్వ వ్యాఖ్యానాభిప్రాయం
బులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁ బడిన రుచిసమా
ఖ్యానంబగు నాముక్తమాల్యదా
వ్యాఖ్యా నంబు నందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ౯ స్తు.

ఆముక్తమాల్యద.

స వ్యాఖ్యానము.

తృతీయాశ్వాస ప్రారంభము.

క. శ్రీ క్షితి నీళా వర దను। జోక్ష ప్రాణహర దంష్ట్రికోత్కృత్త హిర
ణ్యాక్షక్షపాచర కృపా। వీక్షాదృతబాహులేయ వేంకటరాయా.

టీక. శ్రీ=లక్ష్మికి, క్షితి=భూమికి, నీళా=నీళాదేవికిని, వర=నాథుఁడైన వాఁడా, దనుజోక్ష=వృషభరూపుఁడైనరాక్షసునియొక్క, ప్రాణ=ప్రాణములను, హర=హరియించినట్టివాఁడా, దంష్ట్రికా=కోఱచేతను, ఉత్కృత్త=ఖండింపఁబడిన, హిరణ్యాక్ష=హిరణ్యాక్షుఁడనునట్టి, క్షపాచర = నిశాచరుఁడుఁగలవాఁడా, కృపా=దయతోఁగూడిన, వీక్షా=కటాక్షముచేత, ఆదృత = ఆదరింపఁబడిన, బాహులేయ=కుమారస్వామిగలవాఁడవైన, వేంకటరాయా=వేంకటేశుఁడా.

వ. అవధరింపుము ట్లరిగి యవ్విష్ణుచిత్తుండు.

టీక. అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, అట్లరిగి= అట్లేఁగినవెనుక, అవ్విష్ణుచిత్తుండు.

తా. కమలాక్షితినీళాదేవులకు భర్తయైనట్టియు వృషభాసురుని జీవమును హరియించి నట్టియు వరాహావతారమందుఁ దన దంష్ట్రిక చేత ఖండింపఁ బడిన హిరణ్యాక్షుఁడు గలయట్టియుఁ గృపా కటాక్షము చేతఁ గుమారస్వామి నాదరించి నట్టి వేంకటరాయా చిత్తగింప వలయు నాతీరున వెడలిన వాఁ డాయెను విష్ణుచిత్తుఁ డని గ్రంథ కర్త దన యిష్ట దైవం బగు వేంకటేశుని సంబోధించి మంగళ మొనర్చె నని తాత్పర్యము.

శా. విద్వాంబు స్ప్రతిహారి నాద మగుట న్విజ్ఞప్తి లేకుండఁ దా
నత్యాజానస్వాగఁ దాఁటి భూపతియు సభ్యవ్రాతము న్వంక కైఁ
ప్రత్యుత్థానముఁ జేసి మ్రొక్కఁగఁ సభా భాగంబు సొత్తెంచి యా
స్తభ్యప్రోజ్జ్వల రాజ దత్త వర రత్న స్వర్ణ పీఠస్థుఁ డై.

టీ. నిత్యంబున్ = ప్రతిదినముఁగను, వాదముగల్ = విద్వాంసులకుఁ బరస్పరసంవాదము గలిగియుండుటచేత, ప్రతిహారి = ద్వారపాలకుఁడు, విజ్ఞప్తిలేక = ప్రభువునకు విన్నవింపకయే, అంపన్ = అనుపఁగా, తాన్ = తాను, (అనఁగా విష్ణుచిత్తుఁడనుట) ఆశ్చర్యోర్జస్వుఁడు = మిగులఁ దేజముగలవాఁడు, ఔటన్ = ఔటచేత, భూపతియు = ప్రభువును, సభ్యవ్రాతమున్ = పండితసమూహంబును, శంకమైన్ = శంకచేత, ప్రత్యుత్థానముఁ జేసి = లేచి, ప్రమొక్కఁగన్ = నమస్కారము సేయఁగా, సభాభాగంబు = సభాప్రదేశమును, చొత్తెంచి = వచ్చి, ఔన్నత్య = పొడవౌటచేతను, ప్రోజ్జ్వల = ప్రకృష్టముగఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, రాజ = ఏలికచేతను, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, వర = శ్రేష్ఠములగు, రత్న = రత్నములు దాపిన, స్వర్ణపీఠస్థుఁడై = బంగారుపీఁటయందుఁ గూర్చుండియున్నవాఁడై.

తా. నిత్యము విద్వాంసులే తెలసి ప్రసంగించుట జెలిసి యున్న వాఁడు గాన ద్వారపాలకుండు రాజాజ్ఞఁ జొనఁబడకయే లోపలి కనుపఁగాఁ బ్రవేశించిన విష్ణుచిత్తుండు మిగులఁ దేజోవంతుఁ డగుటం జేసి యా భూపాలుండును బండితులును మహాత్మ్యం డను శంకం జేచి లేచి నమస్కరింప సభాప్రదేశము సొచ్చి రాజదత్తంబైన రత్నఖచిత సింహాసనమునఁ [illegible] గూర్చుండి యున్న వాఁడై యని తా.

క. ఆతిథ్యము గొని [illegible] గతి నొంయు [illegible]ంతు సేయని విద్వ
ద్వ్రాతంబుఁ జూచి [illegible] తరవా యుడుగ మాటలాడుం డనుచున్.

టీక. ఆతిథ్యము [illegible] ననుగ్రహించి, దనతనయొక్కచేతోగతిన్ = చిత్తవృత్తిని, హరి = శ్రీహరి, [illegible]న్ = విహరింపఁగా, చెంతనెయని = చప్పుడు సేయకున్న, విద్వద్వ్రాతంబు = పండితసమూహమును, చూచి = వీక్షించి, లాతులమా = క్రొత్తవారమా, తరవాయి = ఉత్తరము, ఉడుగన్ = నిలుపుటకు, మాటలాడుండు = ప్రసంగముఁ జేయుండు, అనుచున్.

తా. సుగమము.

తే. గీ. కలిప బోట్లచే వారి ప్రతిభఁ జేసి
నగవు [illegible] శోభితగా నెమ్మొగముఁ జూచి
యూఁపు మూర్ధన్యవసన [illegible]
నావివాదంబు [illegible] నడని.

టీక. [illegible] బోట్లుగా, కలయు = క్రొన్నైన, ఉక్తులన్ = మాటలచేతనే, వారి = ఆసభ్యులయొక్క, ప్రతిభన్ = [illegible]ని, లేచి = ఎఱింగి, నగవు = నవ్వు, లిఖి శోభితన్ = అలంకరింపఁగా, రాజు = రాజుయొక్క, నెమ్మొగంబు = ముఖమును, చూచి = కని,

ఈవు=నీవు, సార్వభౌమునకు=తత్సభానాయకునకు, ఉన్నక్=ఉన్నగొజ, ఏము=మేము, కొన్నిమాటలు=కొన్ని యుక్తులను, నొడివెదము=వచించెదము, అని=చెప్పి, ననుజ్ఞవడసి=రాజానుమతినొంది.

తా. విష్ణుచిత్తుండా సభ్యులు కదిసిన మన్న కొన్ని మాటలు వినుటచేత నే వారలబ్బురి తెలిసి కొని నిజ సభ్యులతోఁ గూడిన సైన్ రాజు యొక్క ముఖమును జూచి నీవు సార్వభౌమునకు గన్నవెడ మేము కొన్ని మాటలు చెప్పెదమని రాజానుమతి నొందె యని తా.

సీ. అంగళాసీనుఁడై మేటి తర్కింపుఖుండై యొపుచిన వన్ని మునుము నువరించి
తొడఁగి యున్నిటి కన్ని సాధనంబులు వేగపడి తిన్నని యొడఁబడఁ గబళ్ళి
ప్రకృతి మాటల నెన్న రొక్కి క నొంటి నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి
క్రమముగా సంగనం గలఁగక కదలఁగ దీప యుక్తి వానికీని మనిడి
మతి శ్రుతి స్మృతి సూత్రసమాజము వను
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి యాగ్య మునను
నగ మెఱుంగఁగ రాద్ధాంత మునను
నిగుడు గావించి పిదప వాని పిడిచి

టీక. అంగళాసీ=అంగణమందు, ఒక మేటికి = ఒక పౌరుషవానికి. అధికము ఖుండై=ఎగురుగానున్నవాండై, అడిచెదినదన్ని నము=అడిచెదు చెప్పిన యుక్తులనన్ని టిని, మున్ను నువరించి=ముందనువాదము చేసి, తొడఁగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికి = అడిచెదు చెప్పిన యుక్తులకన్నిటికిని, అన్ని సాధనములు = అన్ని కారణములు, వేగప డికి=త్వరపడికి, ప్రకృతమార్గనిర్ణీతి కనుపించగల స్వమతిసిద్ధాంత దృష్టాంతము - అను మానముచే నుపపాదించు, తిన్నని=అసభ్యులు, ఒడఁబడఁగ= సమ్మతించు నట్లుగ, గబళ్ళి=గంపించి, ప్రకృతమాటలకు=పాల్గొనువారలు చెప్పినట్టి యుక్తులను, ఎన్నకి=గణన చేయక, ఒక్కొక మాట నె=ఒక్కొక యుక్తి చేరినే, నిగ్రహస్థానమనుగ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును గ్రహియనుగ్రహించి, (నిగ్రహ స్థానములనగా ఓటమి స్థానములు.) క్రమముగా సంగంత= క్రమముగా ప్రసంగింప

రాఁగా, కలఁగక=తొట్రుపాటుపడక, అందఱన్=ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱిచి, నిలిపి = ఉంచి, అమ్మొదలివానికినె= ఆమొదలివిద్వాంసునకే, మగిడి=తిరిగి, మఱి=మఱియును, శ్రుతి=వేదములు, స్మృతి= ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకు=సమూహమునకు, ఐకకంఠ్యము=ఏకగ్రీవత, కల్పించి=చేసి, ఆత్మమతము=స్వమతము, జగమెఱుంగఁగన్= లోకమెఱుంగునట్లు, రాద్ధాంతముగన్=సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి=చేసి, విజయుఁగాపించి=ఓడించి, దయన్=కరుణచేతను, వానిన్=అతని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆవాదులలో నొక ప్రౌఢవాది కభిముఖుండై యతఁడు సెప్పిన యుక్తు ముం దనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నా యుక్తుల కన్ని దూషణంబులును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చు నటులఁ బల్కి యిరు ప్రక్కల నున్న వారు సెప్పుచున్న మాటల నెన్నక యొక్కొక యుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లోఁదవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁ దొట్రు పడక యందఱను సమాధానపఱిచి యుంచి యా మొదలి విద్వాంసునకే మరల వేద శాస్త్ర బ్రహ్మ సూత్రములకు నేక వాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వ మతము సిద్ధాంత మని లోక మెఱుంగు నట్లుగఁ జేసి యోడించి దయ చేత వాని విడిచి యని తాత్ప.

క. నీ వే మంటివి రమ్మం। చావలి వానికిని మగిడి యట్లనె గానిం
గావించి యొకఁ డొకఁడు రాఁ। నా విప్రుఁడు వాద సరణి నందఱఁ గెలిచెన్.

టీక. నీవేమంటివి=తొలుతఁ దొమ్మిగఁ బ్రసంగింపవచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచియావుపల్కిన దేమి, రమ్మంచు=రమ్మనియోడించి, ఆవలవానికిని = అవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి=అభిముఖుండై, వానిన్=ఆవాదినిని, అట్లనె=మొదలివాదిని వలెనే, గావించి = చేసి, మఱియునిప్రకారముగన్, ఒకఁడొకఁడు = ఒకనివెంట నొకఁడుగా, రాన్=రాఁగాను, ఆవిప్రుఁడు=అవిష్ణుచిత్తుఁడు, వాదసరణిన్=వాద ముఖమున, అందఱన్=వాదుల నెల్లను, గెలిచెన్=జయించెను.

తా. మఱియొకని తట్టు తిరిగి నీ వే మంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడఁ గొట్టి యావలి వాని కెదురై వానిని నోడఁ గొట్టి యీ రీతి నొక్కొకఁడుగ రాఁగాఁ నా విప్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱఁ బ్రసగించు సమయమున నోడఁ గొట్టె నని తాత్పర్యము.

సీ. జగదుత్పత్తికిని బీజము ప్రధాన మన నిత్యత్వాది పీఠ సశబ్ద వాదిఁ
గారికిఁ జే నని భోగమాత్రేత్యాన్యదాహృతి స్మృతిగా మాయా వివాది

ఫలియించుఁ గ్రియయ నా ఫలమత యిత్యాది సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వవాది
శాస్త్రయోనిత్వాది సరణి నీశ్వరునిఁ దెల్పెడు ననుమానము న్పీలువాది

తే. గీ. నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁడ న్నిత్యురూక్తి
క్షణిక సర్వజ్ఞతేశ సౌగత వివాది
ననుపపత్తేర్న యను సూ[illegible] గొను న
వాని నృపతీశుఁ డ్ర[illegible] లిచె. ౮.

టీక. జగదుద్గతికిని, [illegible] = [illegible]గంబులయొక్క, ఉద్గతికిని = ఉత్పత్తికి, బీజము=కారణము, ప్రధానము=ప్రకృతి, అనన్=ఇట్లని వాదింపఁగ, వీక్షణ్=వీగ తే శుఁడనఁగానీశ్వరుండు [illegible] గాదనునట్టి, అశబ్దవాదిన్=సాంఖ్యుని, ఈక్ష త్యాదిసూత్రోక్తులచేతను, పాఱిని=మిక్కిలియు, ఏను=నేను, ఈశుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, అనన్=అనఁగా, మాయావివాదిన్=మాయనుఁగా[illegible]యుఁజెప్పుచున్నట్టి యద్వై తిని, భోగమాత్రేత్యా = భోగమాత్ర అనునది మొదలుగాఁగలసూత్రముయొక్క, ఉదాహృతి=ఉదాహరణముయొక్క, స్ఫూర్తిన్=స్మరించుటచేతను, క్రియయ=అగ్ని ష్టోమాదిసత్క్రియయే, ఫలియించున్ = ఫలములనిచ్చున్, నా=అనివాదింపఁగా, సర్వేశుఁగొనని=సర్వేశ్వరునిఁగొనియాడనట్టి, అపూర్వవాదిన్=మీమాంసకుని, ఫలమతయిత్యాది=ఫలమతయను మొదలగుదానిచేతను, ఈశ్వరునిన్=జగదీశుని, అను మానము=(క్షిత్యంకురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవత్) అనునట్టియనుమానమె, తెల్పెడున్=ఈశ్వరసద్భావమందు ప్రమాణము, అన్=అనియెడు, పీలువాదిన్=పరమా ణుకారణవాదిని, శాస్త్రయోనిత్వాది=శాస్త్రయోనిత్వాత్తనునది మొదలగు, సరణిన్= రీతిచేతను, నిత్యులందెల్లనిత్యుండు= నిత్యవస్తువులలో నిత్యుఁడీశ్వరుండు, అన్=అను నట్టి, శ్రుత్యురూక్తిన్, శ్రుతి=వేదముయొక్క, ఉరు=గొప్పదైన, ఉక్తిన్=వాక్యము చేత, క్షణికసర్వజ్ఞతేశ=క్షణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదులీశ్వరలక్షణంబులనియెడు, సౌగ తవివాదిన్=బౌద్ధునిని, ని. సౌగతశ్శూన్యవాదని.యనియమరము. అనుపపత్తేర్నయను సూత్రము, ఆదిదైనవానిన్=మొదలగువానిచేత, నృపతీశున్=నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁ డగురాజేయీశ్వరుండనునట్టి,ప్రత్యక్షవాదిన్=ప్రత్యక్షమెసత్యమనివాదించువానిన్, (అనఁగాఁజార్వాకుఁడనుట), గెలిచెన్=సభయందుఁ గ్రమముగ నందఱి నోడించెను.

తా. పరిదృశ్యమానం బగు నీ జగత్తునకుఁ బ్రకృతి కారణం బని వాదించునట్టి యశబ్దవాదియగుసాంఖ్యుని ఈక్షత్యాది సూత్రములచేతను, నే నీశ్వరుఁ డని వాదించు చున్న యద్వైతిని భోగమాత్రేత్యాది సూత్రములచేతను, కర్మబ్రహ్మవాది యగు మీ మాంసకుని ఫలమత ఇత్యాది సూత్రములచేతను, పీలుపాకవాదిని శాస్త్రయోనిత్వా

సూత్రములచేతను, నిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణం బనియెడు బౌద్ధని, నిత్యో నిత్యానా మను శ్రుతిచేత, నిగ్రహ సామర్థ్యము గలిగి కంటికి విషయుం డై యున్న రాజేశ్వరుం డను నట్టి ప్రత్యక్ష వాదిని అనుపపత్తేశ్చ యను సూత్రముచేతను, నిత్తెఱఁగున నా విష్ణుచిత్తుఁడు సభయందు వాదించిన వారల నెల్లఁ గ్రమంబుగ నోడఁ గొట్టెనని తాత్పర్యము.

ఈ పద్య మందలి శ్రుతులకు సూత్రములకు నర్థము స్పష్ట మగు నట్లు వివరింపఁ బడ లేదని యూహింప వలయు.

శా. విద్వద్వందితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సంవిత్తత్త్వబోధైక చుం
చుద్బాదరాయణ సూత్రసచ్ఛ్రుతుల నీశున్ మున్ నిరూపించి తైఁ
దద్విష్ణుత్వము దాని కన్యవిబుధవ్యావర్తనంబు న్విశి
ష్టాద్వైతంబును తేటగాఁ దెలుప మాటాడెన్ బ్రమాణంబులన్.

టీక. విద్వత్=విద్వాంసులచేతను, వందితుఁడు=నమస్కరింపఁబడు, ఆతఁడు=ఆవిష్ణుచిత్తుండు, ఇట్లు=ఈరీతిగా, సుఖ=సుఖస్వరూపమును, సంవిత్=జ్ఞానస్వరూపమునైన, తత్త్వ=పరబ్రహ్మముయొక్క, బోధైకచుంచు = జ్ఞానమునకుముఖ్యసాధకంబైన, (తేనవిత్తశ్చుంచుప్చణౌ అనిసూత్రము), బాదరాయణసూత్ర= వ్యాససూత్రములచేతను, సచ్ఛ్రుతులన్ = వేదములచేతను, ఈశున్ = సర్వేశ్వరుని. మున్ = మున్నె, నిరూపించి=తెల్పి, తైన్=పిమ్మట, తత్=ఆసర్వేశ్వరునికి, విష్ణుత్వమున్=వ్యాపకత్వమును. (విష్ణుర్ వ్యాప్తౌ), దానికిన్=ఆవిష్ణుత్వమునకు, అన్యవిబుధవ్యావర్తనంబున్, అన్యవిబుధ = ఇతరదేవతలందు, వ్యావర్తనంబున్=లేకుండుటయును, విశిష్టాద్వైతంబును, తేటగా = ప్రత్యక్షముగా, తెలుపన్ = తెలుపుటకు, ప్రమాణంబులన్ = ప్రమాణములచేతను, మాటాడెన్ = సంభాషించెను.

తా. విద్వాంసులచే నమస్కరింపఁ బడు చున్న యా విష్ణుచిత్తుండు జ్ఞాన స్వరూపమును, సుఖస్వరూపము నైన పరబ్రహ్మముయొక్క బోధను బ్రకటింపఁ జేయు నట్టి బ్రహ్మ సూత్రములచేతను వేదములచేతను నీశ్వరుని ముందుగా నిరూపించి సిద్ధాంతము జేసి నిరూపించుటనా యీశ్వరునికి వ్యాపకత్వమును ఇతర దేవతలకు వ్యాపకత్వము లేమిని విశిష్టాద్వైతంబును బ్రమాణములచేఁ బ్రత్యక్షము గను నట్లుగఁ దెలుపుటకు సంభాషించె నని తా.

సీ. [illegible] బ్రహ్మ లేఁడు మహేశుండు లేఁడు లేగు
[illegible] గ్రామము [illegible]

లే దన్ని యట్లుండి కేల నేకాకితనము పెక్కయ్యెద నటంచు నయ్యెం
జొచ్చి చిదచిద్ద్వయంబు సొచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు తెలిపెడి నంత రాదిత్య విద్య
నక్కలో నుండరీకాక్షుఁడవైన యనగ
[illegible]
[illegible]
కామి కాగ్రణియై మిలికె నీకు ... ౧౯.

టీక. ఆదిత్యస్థానమందు, నారాయణుండు విష్ణువు, ఒకండే, అయెను = బహురూపములాయెను. బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుండు, లేఁడు. మహేశ్వరుఁడు = శివుఁడు, లేఁడు. రోదసి = భూమ్యంతరిక్షప్రదేశము, లేదు. సూర్యుఁడు, లేఁడు, చంద్రుఁడు, లేఁడు. నక్షత్రములు = చుక్కలు, లేవు. అగ్ని, లేదు. అట్లుండి = ఆరీతినుండగా, కేలన్ = విలాసముచేత, ఏకాకిగ = ఒక్కఁడై యుండుట, తనకు = యుక్తము గాదు, పెక్కయ్యెదన్ = అనేకములైనవాఁడ, అనుచున్ = సంకల్పించి, చిదచిద్ద్వయంబుసొచ్చి, చిత్ = చిత్తు, అచిత్ = అచిత్తు, వీనియొక్క ద్వయంబు = రెంటిని, (అనఁగా జీవులయందును జడములయందును), చొచ్చి = ప్రవేశించి, అయ్యెన్ = తానుబహురూపములాయెను, అని = ఇట్లని, ఛాందోగ్యంబు = ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, తెలిపెడిన్ = బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యన్ = అంతరాదిత్యవిద్యయందు, అక్కలోనుండరీకాక్షుఁడవై యనఁగ = సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు శ్రీమన్నారాయణుండని యనఁగ. కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ యనువాక్యమునుచేతను, తన్నెప్పుడు = ఎనిమిదికన్నులుగలవాఁడట్టి, త్రిలోకి = త్రిలోకనము లైనట్టి, సహస్రాక్ష = సహస్రలోచనుఁడైనట్టి, విధి, రుద్ర, శక్రాదులంగూర్చి = బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులందు, ఒకండు = ఒక్కండును, కామికి = సూర్యమండలాంతర్గతకామాపేక్షకు, అగ్రణియై, కలిగెనా = వెలిగెనా, తెలిపె = చెప్పెను.

తా. సృష్ట్యాదియందు శ్రీమన్నారాయణుం డొక్కఁడే యుండుటం జేసి లోకాకీర్తి విలాసమునకు యుక్తము గామి ననేక రూపంబులం బొందెద నని సంకల్పించి చిదచిద్ద్వయాత్మకం బైన ప్రపంచ మందుఁ దాను బ్రవేశించి బహు రూపము లాయె నని ఛాందోగ్యము నుపనిషత్తు బోధించు చున్నదనియు ఇదియునుంగాక యంతరాదిత్య విద్యయందు సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు నారాయణుం

డనుటకు నక్షిణీ యను ద్వివచనము ముఖ్యసాధకం బనియు బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులలో నెవ్వఁడు గా దనుటగా శ్రుతియె వైలక్షణ్యమును దెలుపుచున్న దనియును తాత్పర్యము.

మ. తుల లేకుండు స్వరూప రూప గుణ భూతుల్ గాంచె నే తచ్ఛ్రుతి
న్దలపై లో వెలిఁ దానె యున్కిఁ దెలిపె న్నారాయణం బారుణం
బుల సామాన్య విశేష రీతి నిఖిలంబు న్శబ్దజాలంబు ని
ర్మల నారాయణ శబ్ద మందునె తుద న్పర్యాప్త మయ్యె న్శ్రుతిన్. ౧౧.

టీక. తులలేకుండు = సమానములేనట్టి, స్వరూప = నారాయణునియొక్క దివ్యస్వరూపమును, రూప = దివ్యవిగ్రహమును, గుణ = అనంతకల్యాణగుణములును, భూతుల్ = దివ్యైశ్వర్యంబును, ఏతచ్ఛ్రుతిన్ = ఈవేదముచేత, తాఁచెన్ = కానవచ్చెను, దలపై = తలఁచుచుగా, లోవెలిన్ = లోపలను బైటను, తానెయున్కిన్ = శ్రీమన్నారాయణుండేయున్నవాఁడని, తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు), నారాయణంబు = నారాయణమనునైదవపన్నము, తెలిపెన్ = తెలుపుచున్నది. శ్రుతిన్ = వేదమందలి, ఆరుణంబులన్ = ఆరుణములందు, సామాన్యవిశేషరీతిన్ = సామాన్యవిశేషన్యాయముచేతను, నిఖిలంబున్ = సకలమైన, శబ్దజాలంబు = శబ్దసమూహము, నిర్మలనారాయణశబ్దమందునె = నారాయణశబ్దములోపలనె, తుదన్ = కడపట, పర్యాప్తమయ్యెన్ = పర్యవసన్నమాయెను.

తా. సాదృశ్యము లేనట్టి శ్రీ హరియొక్క దివ్య స్వరూప దివ్య విగ్రహానంత కల్యాణ గుణ దివ్యైశ్వర్యములు నీ శ్రుతియందు స్పష్ట మాచున్న వనియు నారాయణుండె సర్వాంతర్బహిర్వ్యాపకుఁడై తలఁచుచుగా నున్న వాఁడని తైత్తిరీయస్థమైన నారాయణ మను నైదవ పన్నము దెలుపు చున్న దనియు నారుణంబులందు సామాన్య విశేష న్యాయముచేత బ్రహ్మేంద్రాది సకల శబ్దములును దుదను నారాయణ శబ్దమందె పర్యవసన్నము లాయె ననియును తాత్పర్యము.

కం. వా దపహతపాప్మాది। వ్యోదేవ యనంగఁ బరఁగు సూక్తుల మీఁదం
బా దగు నారాయణ పద। మే దేవాంతరము లేమి కీ శ్రుతులఁ దీర్చెన్. ౧౨.

టీక. ఈశ్రుతిన్ = ఈఛాందోగ్యాదిశ్రుతులందు, అపహతపాప్మాదివ్యోదేవ యనంగన్ = శ్రు॥ అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః. అనునటుల, పరగు = ఒప్పుచున్న, సూక్తులమీఁదన్ = వేదవాక్యములమీఁదను, పాదగు = కుదురైయున్నట్టి నారాయణపదము, ఏదేవాంతరములేమికిన్ = అంతకంటెవేఱొకదైవము లేకుండుటను, వాదు = వివాదమును, తీర్చెన్ = పోఁగొట్టెను

తా. అపహతపాప్మేత్యాది శ్రుతివాక్యములమీఁద కుదురైయున్న యా నారాయణపదమే శ్రీమన్నారాయణుని కంటెఁ బరంబుగ నే దైవమును లేదని నిస్సందేహ మగునట్లు భ్రమాత్మక జ్ఞానజన్య వివాదమును దీర్చెనని తాత్పర్యము.

వ. తొల్లి జామదగ్ని భయంబునఁ బరిత్యక్త రాజ్యుండై వైరాగ్యంబున దివోదాసాత్మజుం డగు ప్రతర్దనుండు జనార్దనుని నెఱుంగక యపవర్గకాంక్షనింద్రు నారాధించిన నతండును సన్నిహితుండై మాముపాస్స్వ యనుటయు మున్ను గర్భమునందుండియు నఖండిత తపస్సిద్ధిని వామదేవుం డగు వామదేవుండును సూర్యోహం మనురహం కక్షీవానహమస్మి ఋషిర్విప్ర యిత్యాదిగఁ బర్యంతంబు పోవుటం జేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు సర్వేశ్వరుం గూర్చి యనుసంధించె నని తెలిసి చేతనుండైన తా జగత్కారణంబు గామి విబుధులందెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుండగు నా సృష్టశ్రేష్ఠుండును దరను సంధాన న్యాయంబున నుపదేశించెనని శ్రుతి సూత్రముఖంబుల నిగమాంత శాస్త్ర ఘట్టక జాల వక్కాణింపంబడు నాత్మయు నవనియు ననల పవన గగన కాల మృత్యు ప్రభృత్యఖిల చిదచిత్ప్రపంచంబు లతని శరీరంబులనియు న్నాగ్రసింబుపు నట్లగుట నశేష దివ్యశరీరంబుల న్నారాయణ శరీరంబులే కదా యని ముముక్షువున కప్పుండరీకాక్షు దక్క నే వ్యక్తినైన నుపాసింపవచ్చునె విష్ణునకుఁ దత్తత్కాల విగ్రహంబులగుటం బ్రహ్మ రుద్రాద్యుల వ్యాస భాను భార్గవాది భజనంబు లైతేనియు నకుం గాక యపవర్గకాంక్షులకు యుక్తంబని స్మృతి చెప్పు నదియును గాక యీశ్వరునకుఁ జేతనునకు నిత్యసంబంధంబు మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృద్గతి ర్నారాయణ యని సమస్తంబునకు బరాయణంబుగా నతనిఁ బ్రతిపాదించు శ్రుత్యంతరంబు గల దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుఁ దగిన యోగంబుఁ జెప్పెద ఖాండిక్యకేశిధ్వజ సంవాదంబు వినుమని యిట్లనియె. ౧౩.

టీక. తొల్లి = పూర్వకాలమందు, జామదగ్నిభయంబున = పరశురామునివలని భయము చేత, పరిత్యక్తరాజ్యుండై = రాజ్యము వదలిపెట్టినవాఁడై, వైరాగ్యంబునన్ = వైరాగ్యము చేత, దివోదాసాత్మజుండగు = దివోదాసుని కొడుకైన, ప్రతర్దనుండు = ప్రతర్దనుఁడనువాఁడు, జనార్దనున్ = శ్రీహరిని, ఎఱుంగక = తెలిసికొనక, అపవర్గకాంక్షన్ = మోక్షేచ్ఛ చేతను, ఇంద్రున్ = పాకశాసనుని, ఆరాధించిన = ఉపాసన సేయగా, అతఁడు = ఆయింద్రుఁడు, సన్నిహితుండై = సమీపించినవాఁడై, మాముపాస్స్వ = నన్నే నారాధింపుము అనుటయు, (తొలుతఁ దన్ను నారాధించుచున్నవానితో నన్నే [illegible]

రాయణుని నుపాసన సేయుమన్నట్లర్థము సిద్ధించె నదియెట్లనిన), మున్న=పూర్వమం దు. గర్భమునందుండియు = ఉదరమునందుండియె, అఖండిత = ఛేదింపఁబడని, తపః = తపంబు చేతను, తులిత = సరిసేయఁబడిన, వామదేవుండగు = రుద్రుఁడుగలవాఁడైన ట్టి, వామదేవుండు = వామదేవుఁడనుఋషి దారి, సూర్యోహం = సూర్యుఁడను నేను, మ నురహం = నేనుమనువు, కక్షీవానహం = అగ్ని నేను, అని = అనుచు, శరీరవాచకశ బ్దంబు= శరీరవాచకంబైన యస్మచ్ఛబ్దంబు, శరీరిపర్యంతంబు= శరీరముగల జీవపర్యం తంబు, పోవుటం జేసి = పోవుటచేతను, చిదచిచ్ఛరీరకుండగు, చిత్ = జీవుఁడును, అ చిత్ = శరీరము, శరీరకుండు = శరీరముగాఁగలవాఁడు, చిద్రూపా చిద్రూపదేహము గలవాఁడనఁగా సర్వశరీరకుండనుట. ఆగుటన్ = అగుటవల్ల, అప్పరమాత్మంగూర్చి= ఆపరవాసుదేవునింగూర్చి, అనుసంధించెను = చింతించెను, అని = అట్లని, తెలిపి = ఎఱింగించి, చేతనుండై తాన్ = జీవుఁడైనతాను, జగత్కారణంబుగామి = ఆకాశా దిజగత్తునకు హేతువుగాకపోవుటను, విబుధులందెల్ల = దేవతలయందెల్లను, విజ్ఞాన వృద్ధుండగు = విశేషజ్ఞానముచేతఁ బెద్దయైన, వృద్ధశ్రవుండు= దేవేంద్రుఁడు, తత్ = ఆయర్థముయొక్క, అనుసంధాన ధ్యాయంబునన్ = చింతనయను న్యాయముచేతను, ఉపదేశించెను = ఆరాజున కుపదేశము జేసెను, అని = అనుకొని, శ్రుతిసూత్రముఖంబు ల = వేదములచేతను వ్యాససూత్రములచేతను, నిగమాంతశాస్త్రఫక్కికన్ = వేదాం తశాస్త్ర వాక్యరీతులచేతను, మిగుల = విశేషముగ, వక్కాణింపఁబడుమ్ = వ్యాఖ్యాన ము సేయంబడుచున్నది, ఆత్మయు = జీవాత్మయును, అవనియు = భూమియును, అన ల పవన గగన కాలమృత్యుప్రభృతి = అగ్నివాయ్వాకాశ కాలమృత్యువులు మొదల గు, చిదచిత్ప్రపంచంబులు = చిదచిత్తులయొక్క విస్తారము, అతని = అప్పరమాత్ముని యొక్క, శరీరంబులని= దేహములని, అంచెప్పఁబడును= ఆవేదముచేఁ జెప్పఁబడును, అట్ల గుటన్ = అలాగగుటచేత, అశేష = సమస్తమైన, దివిషత్ = బ్రహ్మాది దేవతలయొ క్క, శరీరంబులు = దేహములు, అన్నారాయణుని శరీరంబులేకదా యని, ముముక్షువు నకు = మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అన్యుండరికాంక్షఁ జక్కన్ = ఆనారాయణుని వినాగా, ఏ వ్యక్తినైనను = ఏశరీరమునైనను, ఉపాసింపవచ్చునె = ఉపాసనచేయఁదగునా, విష్ణు నకు = పరమాత్మునకు, తత్తత్కాల విగ్రహంబులగుటన్ = సమయోచిత దేహము లౌటచేతను, బ్రహ్మరుద్రార్జున వ్యాస భానుభార్గవ వీరులు, ఆది= మొదలగువా రియొక్క, భజనంబు= ఉపాసన, నైవగికకుసకుంగాక= ధనార్థకామాపేక్ష గలవారలకేగాని, అపవర్గకాంక్షులకు = ముముక్షువులకు, అయుక్తంబని = తగద ని, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రము. చెప్పెన్ = తెలుపుచున్నది, 'అడియయునుంగాక, ఈశ్వరు నకున్, చేతనునకు = జీవునకును, నిత్యసంబంధంబు, మాతా = తల్లి, పితా = తండ్రి,

భ్రాతా = తోఁబుట్టువు, ఆవాసః = అధిష్ఠానము, శరణం= రక్షకుఁడు, (ని శరణం గృహరక్షిత్రో రియని యమరము), సుహృత్ = మిత్రుఁడు, గతిః= ప్రాప్యము, నారాయణః= నారాయణుండే, అని= ఇట్లని, (లోపోనను అదికే విసర్గస్యయను సూత్రముచేత విసర్గలోపము), సమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగాఁ = నిఖిలమునకును బరమపదంబుగా, తత్సరె = ఆనారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి, శ్రుత్యంతరంబుగలవు = మఱియొకశ్రుతిగలవు, అట్టిపరమేశ్వరుంగనుటకు = తాదృశదేవునిం దెలిసికొనుటకు, తగినయోగంబు సెప్పెద - అనుకూలమైనయోగమునువచించెదను, ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు, వినుమని = ఆకర్ణింపుమని, యిట్లనియె = వక్ష్యమాణక్రమంబుగఁ బలికెను.

తా. పూర్వకాలంబునఁ బరశురామునకు వెఱచి వైరాగ్యము నొందినట్టి దివోదాసాత్మజుండైన ప్రతర్దనుఁడను వాఁడు మోక్షేచ్ఛగలవాఁడై జనార్దనునిం గానక యింద్రు నారాధింప నతండు ప్రత్యక్షుఁడై నన్నుపాసన సేయుమనఁగా మదంతర్యామినుపాసన సేయుమనుటకై యర్థ మూహింపఁ బడియె నెట్లన్నను మున్ను గర్భమునం దుండియుఁ దపంబునఁ బరమేశ్వరునితోఁ దుల్యుండైన వామదేవుఁడను ముని సూర్యుఁడను నేను జంద్రుఁడను నే నగ్నియు నే నను శరీర వాచక శబ్దము శరీరి పర్యంతను పోవుట చేత నుభయ శరీరకుండైన పరమాత్ముంగూర్చి యనుసంధాన మొనర్చె నని తెలిసి జీవుఁడైన తా నుపాస్యుం డను గానని జ్ఞానవృద్ధుండగు నింద్రుఁడును దదనుసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించె నని వేదవ్యాస సూత్ర వేదాంత శాస్త్రముల యందు వివరింపఁబడినది యనియు బ్రహ్మ శివుఁడు భూమి మొదలగు పంచ భూతములు కాల మృత్యు ప్రభృతి నిఖిలం బగు చిదచిద్రూప విస్తారంబు లతని శరీరంబు లనియు నైనను శుద్ధంబగు నారాయణ స్వరూపమును దక్క మఱి యొక స్వరూపమును భజింపఁ గూడ దనియు బ్రహ్మాదులను ధర్మార్థ కామ కాంక్షులు ఉపాసన సేతురు గాని మోక్షార్థులు ఉపాసన సేయ రని స్మృతులు దెలుపుచున్న వనియు జీవేశ్వరులకు నిత్య సంబంధం బనియు మాతా పితా భ్రాతా వాస శ్శరణం సుహృద్గతి ర్నారాయణ యని నిఖిలంబు నా నారాయణుం డని తెలుప నట్టి కొన్ని శ్రుతు లున్న వనియు నట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకు సాధనం బైన యోగంబు గలదు చెప్పెద ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు విను మని యిట్లనియె నని తాత్పర్యము.

మ. జనకాఖ్యాఖిల రాజ మొప్పు నిమి వంశంబందు ధర్మధ్వజుం
డను భూజాని మితధ్వజాఖ్యు వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణా,

వనజాతాక్షుఁ గృతధ్వజాఖ్యుఁ గనియెన్ వారిద్దఱున్ గర్మరుం,
ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్ఖాండిక్యుఁ గేశిధ్వజున్.

టీక. జనకాఖ్యాఖిలరాజము, జనక = జనకుఁడను, ఆఖ్య = పేరుగల, అఖిలరాజము = సమస్తరాజులుగల, నిమివంశంబు = నిమియను రాజుయొక్క వంశము, (అనఁగా నా నిమి వంశంబునఁ బుట్టిన రాజుల కెల్ల జనకులను నామము గల దనుట), అందు = ఆ నిమివంశమందు, ధర్మధ్వజుండను = ధర్మధ్వజుం డనునట్టి, భూపాలి = భూపతి, మితధ్వజాఖ్య = మితధ్వజుఁడను పేరుగల, వసుధాధ్యక్షున్ = అవనీశుని, జగత్ = జగత్తుయొక్క, రక్షణా = పాలనయందు, వనజాతాక్షున్ = విష్ణువైనట్టి, కృతధ్వజాఖ్యున్ = కృతధ్వజుఁడనువానిని, కనియెన్, వారిద్దఱు = వారిరువురును, క్రమంబునన్ = వరుసగా, కర్మరున్ = యోగాదికర్మశీలుఁడైనట్టి, ఖాండిక్యున్ = ఖాండిక్యుఁ డనువానిని, ఘనవిజ్ఞానున్, ఘన = అధికమగు, విజ్ఞానున్ = జ్ఞానముగల (అనఁగా బ్రహ్మనిష్ఠుఁడనుట), కేశిధ్వజున్ = కేశిధ్వజుఁ డనువానిని, కనిరి.

తా. నిమి వంశమందుఁ బుట్టిన రాజుల కెల్లను జనకులను నామము గల దని యు, ఆ నిమి వంశోత్పన్నుఁ డైనట్టి ధర్మధ్వజుం డను రాజు మితధ్వజుం డనునట్టి యుఁ గృతధ్వజుఁ డనునట్టి యిద్దఱు బుత్రులు గాఁ బడసె ననియు వారిరువురును గ్రమంబుగ ననఁగా మితధ్వజుండు ఖాండిక్య డను వానిని కృతధ్వజుఁడు బ్రహ్మనిష్ఠుం డగు కేశిధ్వజుఁ డను వానిని గని రనియును తాత్పర్యము.

కం. వారిరువురు తమలోపల, వైరము గొని రాజ్యకాంక్ష విజిగీషువులై,
హోరాహోరిం బోరిరి, బారాసి దినంబు లవని ప్రజలు దలంకన్. ౧౪.

టీక. వారిరువురు = ఖాండిక్యకేశిధ్వజులు, తమలోపల, వైరముగొని = వైరముఁబెట్టికొని, రాజ్యకాంక్షన్ = రాజ్యాపేక్షచేతను, విజిగీషువులై = జయేచ్ఛఁగలవారలై, హోరాహోరిన్ = ఎడతెగక, బారాసిదినంబులు = పండ్రెండుదివసములు, అవనిప్రజలు = భూమియందలిప్రజలు, తలంకన్ = భయపడఁగా, పోరిరి = జగడమాడిరి, (బారాసి దినములనఁగా నేడుదినములని కొందఱందురు).

తా. పిమ్మట నా ఖాండిక్య కేశిధ్వజు లిరువురును దమలో విరోధపడి రాజ్యాపేక్ష చేత నొకని నొకఁడు జయింప నిచ్ఛఁగలవారై భూమి యందున్న ప్రజలు భయంపడ నట్లు బండ్రెండు దివసములు ఘోరమగు యుద్ధ మొనర్చిరని తా.

చ. పసుపులవేఁగ నిమ్మలును బోజలు దీర్చి యతండు నాతఁడున్,
న్నెలుపడి వచ్చి యిశ్శు సాసవేసి నేమిపెరగాఁగ సిఁగుమం,

దలపడుచుం బెనంగఁగఁ గృతధ్వజ నందను సైనికావళిన్,
వాళహాళికిం జెడ స్విరిగె నాలిఁ మితధ్వజ నందనుం డనిన్. ౧౫.

టీక. అతఁడును = ఆ ఖాండిక్యుఁడును, ఆతఁడును = ఆ కేశిధ్వజుండును, నిచ్చలును = నిత్యమును, పలపలవేఁగ = తెల్లవారఁగ, పౌఁజులుదీర్చి = బారులుదీర్చికొని, వెలువడి = రణమునకు వెళ్లివచ్చి, ఇక్షుమతీవేదిక = ఇక్షుమతీనది, ఏపిరిగాఁగ = ఎల్లగాఁగను, వీఁగుచున్ = విక్రమించుచును, తలపడుచున్ = తగులు పడుచును, పెనంగఁగన్ = పోరఁగా, కృతధ్వజనందను = కేశిధ్వజునియొక్క, సైనిక = సేనాపతులయొక్క, ఆవళి = సమూహముయొక్క, హాళహాళికిన్ = రాఖుడికే, ఆర్తిన్ = ఆపదచేత, మితధ్వజనందనుండు = ఖాండిక్యుఁడు, అనిన్ = యుద్ధమందు, చెడస్విరిగెన్ = పారిపోయెను.

తా. ప్రతి దివస మందును వెల్ల వారఁగానే యిక్షుమతీ నది నెల్లఁ జేసికొని పౌఁజులు దీర్చుకొని జగడను సేయఁగాఁ కేశిధ్వజుని సేనాపతుల నాటికి నిలువఁజాలక వెలవిచెడ విఱిగి ఖాండిక్యుండు యుద్ధమందుఁ బరుండె నని తాత్పర్యము.

కం. చేడవిరిగి యడవిఁ బడి యెడ, నెడఁ గట్టులఁ దుదలఁ గోవు, లిడిలోఁ గడకం,
దడుకుఁబొడిపించి యాకుల, గుడిసల వసియించె మంత్రి గురుభట యుతుఁడై.

టీక. చెడవిరిగి = పారిపోయి, అడవిఁబడి = అరణ్యముఁ బ్రవేశించి, ఎడనెడన్ = అక్కడక్కడను, గట్టులతుదలన్ = కొండలమీఁదను, కోవులిడి = కోవరము లునిచి, లోన్ = లోపలను, కడకన్ = తుదవెళ్లన, తడుకుఁబొడిపించి = కంపపాతించు, ఆకులగుడిసెలన్ = పర్ణశాలలయందు, మంత్రి = ప్రధానులతోడను, గురు = గురువులతోడను, భట = బంట్లతోడను, యుతుఁడై = కూడినవాఁడై, వసియించెన్ = ఉండెను.

తా. పరువిడి యరణ్యము సొచ్చి యక్కడక్కడ నున్న కొండల కొనలయందుఁ గోవరా లుంచి లోపలఁ జుట్టును గంప నాటించి పర్ణశాలలయందు నా ఖాండిక్యుఁడు మంత్రి పురోహిత భటు సహితుండై వాసము సేయు చుండె నని తా.

శా. ఆ కేశిధ్వజుఁ డంత నా నృపుని రాజ్యం బెల్లఁ జేరన్ఫలం,
బాకాంక్షింపక గెల్తు మృత్యువు నవిద్య న్నట్టు కుండం దుదం,
జా కుండ న్వలె నంచు యోగ నిరతిం జ్ఞానాశ్రయుం డై మఖా,
నీకంబు ల్విధిఁ బూనుచు చం దొకటికిఁ, దీపించి తా నున్నచోన్. ౧౬.

టీక. అంతన్ = పిమ్మట, ఆకేశిధ్వజుఁడు, ఆనృపుని రాజ్యంబెల్లన్ = ఖాండిక్యుని రాజ్యమంతయును, చేరన్ = గాఁగా, ఫలంబాకాంక్షింపక = యాగాదికమున్

ఘనంబులంగోరక, మృత్యువున్ = సంసారరూపమృత్యువును, గెల్తున్ = జయింతును, అవిద్యన్ = అజ్ఞానముచేత, పుట్టకుండన్ = మరలజనింపకుండ, తుదన్ = కడపట, చావకుండన్ స్వేచ్ఛన్ = చావకుండవలెనుచును, యోగనిరతిన్ = యోగాసక్తిచేతను, జ్ఞానాశ్రయుండై = జ్ఞానమునాశ్రయించినవాఁడై, మఖ = క్రతువులయొక్క, అనీకంబున్ = సమూహమును, రచియించుచు = ఒనరించుచు, అందు = ఆక్రతువులయందు, ఒకటికిన్ = ఒకజన్మమునకు, దీక్షించి = దీక్షగైకొని, తాన్ = తాను, ఉన్నచోన్ = ఉండఁగా.

తా. పిమ్మట నా ఖాండిక్యుని రాజ్యమంతయుఁ దన స్వాధీనమై యుండఁగాఁ గామ్యఫలంబుల నపేక్షింపక మృత్యువును గెలువవలెననియు నజ్ఞానముచేత మరలఁ బుట్టక కడపటఁ జావు లేకుండవలెననియు నపేక్షించి యోగస్థితిచేతను జ్ఞానము నాశ్రయించి యసంఖ్యాకంబులగు క్రతువులం జేయుచు నందొక క్రతువునకు దీక్ష వహించి యున్న సమయంబున నని తాత్పర్యము.

చ. పులు మఖశాలికానికట భూముల మేయుచు నేటి వెంటఁ బె
ల్లొలసెడు నీటిముం దరసి యామ్య పతాకన ఘర్మధేను వా
కెలవుల నాఁడు వాలభుజగిం గని గోత్రని యుంగలార్చుచు
న్గళగళిత ఘంట మ్రోయ నుఱుకం బిసుగుం బలె దాఁకె యుద్ధతిన్. ౧౮.

టీక. ఘర్మధేనువు = హోమధేనువు, మఖశాలికానికటభూములన్ = యజ్ఞశాలా సమీపభూములయందు, పులు = గసవును, మేయుచున్, ఏటివెంటన్ = నదివెంబడి, పెల్లొలసెడు = మిగులదట్టమైన, ఈటిముదన్ = పొదరింటిని, (సూ॥ "సస్వాపృత్స్వత్సోక్తౌ" యని తద్ధర్మానుకవిశేషమగుచు కచ్చపరమైనప్పుడు నకారాగమము గాఁగా నలమెడు నీటి మని యామ్రేడను), అరసి = అనుకొని, యామ్య = యమసంబంధిమైన, పతాకనన్ = ధ్వజపటమనఁగా, ఆ కెలవులనాడు = ఆపార్శ్వమునందుఁ గదలుచున్న, వాలభుజగిన్ = పామువంటితోఁకను, కని = చూచి, గోత్రనియుంగలార్చుచున్ = గోత్రనిమిషకుచును, గళగళిత = మెడనున్న, ఘంట మ్రోయన్ = గంటధ్వనియించుచుండఁగా, ఉఱుకన్ = పరువెత్తఁగా, పిసుగుంబలె = అశనివలె, తాఁకె = స్పృశించి, ఉద్ధతిన్ = వడిచేతను.

తా. హోమధేనువు యజ్ఞశాలాసమీపప్రదేశములందుఁ గసవు మేయుచు నేటివెంట దట్టముగా పొదరింటిని నానుకొని యమసంబంధిమైన ధ్వజపట మను నటుల నా పార్శ్వమునందు గదలుచున్న పాము వంటి పుచ్ఛ తోఁకను జూచి గోంత్రినియుంగలార్చుచు మెడనున్న ఘంట మ్రోయునటులఁ బరుగిడి తన వదలక పిడుగు వలె బెంబడించి తాఁకె వడిచేత నని తాత్పర్యము.

ఉ. గబ్బి సమీకంబయి మొగిం బడుచున్ ట్రుఱ పట్టు మిన్నుటేడ్పులన్,
ద్రొబ్బుచుఁ గాముటగ్గిళ్ళ బటుతోఁ బరఁగుం జెరుపు బొబ్బరింతగా,
ద్రప్పిన్ విసంజ్ఞ గాఁగఁ జెవులూఁదిన వల్లవుఁ డుర్విఁ గూలఁగా,
జెబ్బులి గొంతు క్రోల్ విఱిచి వెల్లువ మోమున ద్రెళ్ళ దాఁటుచున్. ౧౯.

టీక. గబ్బి = పిప్పిరోసము, సమీకంబయి - ఈఁగలతోఁ గూడినదై, మొగంబడుచున్ = ముఖమునఁ గొట్టుచుండఁగా, తమపట్టు మిన్నుటేడ్పులన్ = చెట్టునున్న యీఁకులు రాలునట్లుగ, ద్రొబ్బుచున్ = త్రోయుచును, కాముటగ్గిళ్ళ = నల్లని కాలపు మేఘముల యొక్క, దాటుతోన్ = ధ్వనితోడను, పరఁగుం జెరుపు = సమానముగ నటించి, బొబ్బరింత = అప్పటియొక్క, గాసి = గాలి, ఉప్పి = ఉప్పెనై, విసంజ్ఞ గాఁగన్ = ఒడలెరుగకుండునట్లుగాను, చెవులూఁదిన = కర్ణములఁ బ్రవేశింపఁగా, వల్లవుఁడు = గొల్ల, ఉర్విన్ = భూమియందు, కూలఁగాన్ = పడఁగా, జెబ్బులి = పెద్దపులి, గొంతుక్రోల్ = గొంతుక్రోవి, విఱిచి, వెల్లువన = అతిశయముచేత, మోమునన్ = మోము మెడలతోను, ద్రెళ్ళన్ = పడునట్లుగా, దాఁటుచున్ = లంఘించుచున.

తా. ఈఁగెలతోఁ గూడిన దుగంధము ముఖమునకుఁ గొట్టుచుండ చెట్లయందున్న యీఁకులు రాలుటుల నూకుచును మేఘధ్వనినంటి రొదచేత నిండియున్న అప్పటి గాలి యుప్పెనై స్మృతి దప్పునట్లుగఁ జెవులూఁదినఁ బసులకాపరియైన గొల్లవాఁడు నేలఁ బడఁగాఁ జెద్దపులి ధేనువు మెడ గొంతిక మాఱు మెడతోఁ బడ నటుల దాఁటుచు నని తాత్పర్యము.

ఆ. వె. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజఁ గొనకుండ మఱపుచు,
జప్పు డెసఁగఁ దోఁకఁ జప్పళించి,
శోణితంబుఁ గ్రోలుచున్ నేర్పుమై ఘుమఘుమఁ
గిటని గపిజె సీపు నవసరమున. ౨౦.

టీక. ఆవ్యాఘ్రియు, కొమ్మునన్ = ఆగోవుయొక్క శృంగమును, గొరిజన్ = గొరిసెలను, కొనకుండ = తాఁకకుండ, తనువున్ - దేహమును, మఱపుచు - మఱలించుచు, చప్పుడెసఁగన్ = ధ్వనించునటుల, తోఁకన్ = వాలమును, చప్పళించి = తాటించి, శోణితంబున్ = రక్తమును, క్రోలుచున్ - పానము సేయుచు, నేర్పునన్ = నేర్పుతోను, ఘుమఘుమన్ = ఘుమఘుమ యను ధ్వనితోను, గిపిజె = కోపించెనా కపు, ఉపద్ప్రు సవసరమున = ఈద్దృశ సమయమునను.

తా. ఆ పులి యాగోవుయొక్క కొమ్ములు గొరిసెలు దాఁకకుండ దాని శరీరము మరలిచి తోఁకను ఝాడించుచు రక్తపానము సేసె అని సామర్థ్యమునఁ గొండుగపిజె, దప్పుచున్న సమయంబు నని తాత్పర్యము.

చ. పొలమరులందుఁ గూఁతలిడ భూసురు లన్నది వార్చి వార్చి ప్రాఁ
కుల తుద లెక్కి చప్పటులు గొట్టి యదల్పఁగ సాహిణీలు మా
వులఁ బఱపంగ పైచి సెలవుల్వెస నాకుచు బోయె వృక్షమం
డలికయి తూలుచు ఘుటఘుటధ్వని సారె మలంగి చూచుచున్. ౨౧.

టీక. అందు = అక్కడను; పొలమరులు = పొలముఁదిరుగువారు; కూఁతలిడన్ = కూఁతలుపెట్టఁగా, భూసురులు = బ్రాహ్మణులు, అన్నదిన్ = ఆనదియందు, వార్చివార్చి = సంధ్యవార్చి, ప్రాఁకులతుదలెక్కి = కొనప్రాఁకులకెక్కి, చప్పటులు గొట్టి = చప్పట్లుగొట్టి, అదల్పఁగన్ = అదలింపఁగా, సాహిణీలు = రౌతులు, మావులఁబఱపంగన్ = గుఱ్ఱములనెక్కితఱుమఁగా, పైచి = ఆధేనువునువిడిచి, సెలవులునాకుచు, వెసన్ = గొబ్బున, వృక్షమండలికయి = చెట్లుమెండుగ నుండుచోటికి, తూలుచున్ = తూఁగుచును, ఘుటఘుటధ్వనిన్ = ఘుటఘుటధ్వనిచేత, సారెన్ = మాటిమాటికి, మలంగిచూచుచున్ = మరలిచూచుచును.

తా. ఆ ప్రాంతములందుఁ బొలమున దిరుగు వారలుసూచి కూఁతలిడఁగా విని బ్రాహ్మణు లానదియందు సంధ్యవార్చి చెట్లపైనెక్కి చప్పట్లు గొట్టి యదలించుచుండ నంతలో రౌతులు గుఱ్ఱముల నెక్కివచ్చి తఱుమఁగా నా పెద్దపులి సెలవుల నాకుచు శీఘ్రముగ మిగులఁ జెట్లు గలిగియున్న చోటికి ఘుటఘుటధ్వనిఁ జేయుచుఁ బలుమాఱు వెనుకఁ దిరిగి చూచుచు వెళ్లెనని తాత్పర్యము.

కం. చుఱుచుఱుకున నెత్తురు వెలి,
కఱుకుచు రొద సేయ నతిథి యొడపిన యూర్పు,
ల్బఱవ మిడి గ్రుడ్లు వడఁకఁగఁ,
గొఱ ప్రాణము తోడఁ దన్నికొను నమ్మొదవున్.

టీక. చుఱుచుఱుకునన్, నెత్తురు = రక్తము, వెలికి = వెలపటికి, ఉఱుకుచున్ = బయలువెడలుచు, రొదసేయన్ = చప్పుడుసేయఁగా, అతిథియొడపిన = మెడగండివలననైన, ఊర్పులు పఱవన్ = వెడలఁగాన్, మిడిగ్రుడ్లు = మిట్టగ్రుడ్లు, వడఁకఁగన్ = వణఁకుచుండఁగా, కొఱప్రాణముతోడన్ = కొనఊపిరితోడన్, తన్నికొనన్ = తన్నుకొనుచున్న, అమ్మొదవున్ = ఆగోవును.

తా. సుగమము.

సీ. విన్న వించుటయు ఋత్విజులఁ బ్రాయశ్చిత్త మడిగె రా జడిగిన నఘము మనిరి,
వారక సేరుప్రఁ దా నెఱుంగక పోయి యతఁడును శునకుని నఘము మనిరొ,
నతఁడు దాను నెఱుఁగ నని పల్కి కృప విను మా ఋత్విజులు పిండు నా కసేరు,

నేనునెఱుంగ లేమిఁకనొక్కయేమొకా • యిలమఱి నెవ్వాఁడు నెఱుఁగఁడెవ్వఁ
డేనిసప్తాంగములు నీకు నిచ్చిచెట్లు • వట్టిపె న్నాలతిప్పలు వట్టితిరుగు,
నట్టిఖాండిక్యుఁ డొక్కఁడె యరయ నెఱిఁగె • నేనెఱుఁగు వేఁడుమది కర్జమేని యనిన.

టీక. విన్నవించుటయు = ధేనువుకథను రాజునకుఁ దెలిపినను, రాజు, ఋత్విజులన్ = ఋత్విజులను, ప్రాయశ్చిత్తమడిగెన్, అడిగినన్ = అడుగఁగా, వారు. తారెఱుంగకపోయి = తామెఱుంగమిగాన, కసేరువున్ = కసేరువను ఋషిని, అడుగుమనిరి, అతఁడును = ఆకసేరువును, శునకునిన్ = శునకమహర్షిని, అడుగుమనియెన్, అతఁడు = ఆశునకుండు, తానున్ = తానును, ఎఱుంగన్ = ఎఱుఁగను, అనిపల్కి = అట్లనిచెప్పి, నృప = ఓరాజా, వినుము = ఆలకింపుము, ఆఋత్విజుల పిండును = ఋత్విక్సమూహమును, ఆకసేరువును. ఏనున్ = నేనును. ఎఱుంగలేము = ఎఱుఁగఁజాలము, ఇఁకనొక్క యేమొకాదు = ఒకమేము మాత్రమె యెఱుంగనివారము కాము, ఇలన్ = భూమియందు, ఎవ్వాఁడును = ఎట్టివాఁడును, ఎఱుఁగఁడు = తెలిసికొనఁడు, ఎవ్వఁడేని = ఎవ్వఁడైన, నీకు, సప్తాంగములు = స్వామ్యమాత్య సుహృత్కోశ రాష్ట్రబలదుర్గము లనియెడి సప్తాంగములను, ఇచ్చి = ఒసంగి, చెట్లువట్టి = వృక్షములంబట్టి, పెన్నాలతిప్పలువట్టి = పెద్దపాలి గుట్టలంబట్టి, తిరుగన్ = సంచరించుచున్నవాఁడో, అట్టిఖాండిక్యుఁడు, ఒక్కఁడె = ఒకఁడుమాత్రమె, అరయన్ = విచారింపగా, ఎఱిఁగెనేని = ఎఱింగియుండెనేని, ఎఱుఁగున్ = ఎఱిఁగియుండును, అది = అడుగుట, కర్జమేని = కర్తవ్యమాయెనా, వేఁడుము = అడుగుము, అనిన = అనఁగాన్.

తా. ఆ ఘర్మధేనువు యొక్క వృత్తాంతము రాజునకు విన్నవింప నతఁడు ఋత్విజులను బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁగా దమకుఁ దెలియదు గానఁ గసేరువను ఋషి నడుగుమనిరి వాని నడుగఁగ నాకసేరువు శునకుని నడుగు మనియె నాశునకు నడుగఁగా నతడు నాకుఁ దెలియదని పల్కి రాజా ఋత్విజులకును గసేరువునకును నాకును దెలియదు గదా భూమియం దెవ్వరికిని దెలియదు తెలిసియున్న యెడ నెవ్వఁడు సప్తాంగముల నీకిచ్చియడవి పాలై చెట్లు గుట్టలు వట్టి తిరుగుచున్నవాఁడో యట్టి ఖాండిక్యునికిఁ దెలిసి యుండవచ్చును గాన నా ప్రాయశ్చిత్త మడుగుట యవశ్యకముగఁ గర్తవ్యమాయె నేని యతని నడుగ వలయు నని చెప్పెనుట.

చ. నరపతి పల్కె నాని పర • నారిపు నిష్కృతి వేఁడ బోయి నం,
ధరహితుఁ జేసి నేని సవనంబు • ఫలం బొడఁగూడదుఁ గాక మ,
త్సరగతిఁ జెప్ప నేని సుఖసంప్రతి • మంత్రముఁ గాక పూర్ణమౌ
నరు దెఱుఁగు • ప్రసిద్ధము యేఁగెద నింక వధార్థభూమిపుఁ డ్రై.

టీక. నరపతి = రాజు, పలికెన్ = శునకునితో ననియెను, మౌనివర = మునిశ్రేష్ఠుఁడా, నారిపున్ = నాశత్రువును, నిష్కృతిన్ = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేఁడఁ బోయినన్ = అడుగఁబోతినేని, ధరన్ = నేలపై, హతుఁజేసెనేని = చంపెనా, సవనఫలంబు = యజ్ఞఫలంబు, ఒడగూడదు = సిద్ధించదు, కాక = అట్లుకాక, అమత్సర గతిన్ = మత్సరపుమార్గము విడిచి, చెప్పెనేని = ప్రాయశ్చిత్తము వచించినయెడ, మఖతంత్రము = యజ్ఞకృత్యము, అతంత్రము గాక = క్రమముతప్పక, పూర్ణతామాన్ = నెఱవేరును, ఇరుదెఱంగుల్ = రెండువిధములు, మదీప్సితమె = నాకుఁగోరఁబడినవే, ఏగెదనంచు = పోయెదనని, రథారూఢుఁడై = అరదము నెక్కినవాఁడై.

తా. ఆ కేశిధ్వజుండును రాజు శునకునితో నోయి మునిశ్రేష్ఠుఁడా నాయొక్క శత్రువును ప్రాయశ్చిత్త మడుగఁ బోయిన సమయంబున నేలపైఁ జంపె నేని యజ్ఞమధ్యంబున శరీరము విడుచుటచేత యజ్ఞఫలము చేకూరుటలేక మాత్సర్యము వదలి ప్రాయశ్చిత్తము సెప్పెనేని యజ్ఞానుష్ఠానము పరిసమాప్తి నొందును గాన నీరెండు విధంబులు నా మనోరథంబు లగుటచేతఁబోయెద నని చెప్పి రథము నెక్కెనని తాత్పర్యము.

కం. హరిణాజినోత్తరీయుఁడు,
నిరాయుధుఁడు నగుచు నతని • నెలవగు నడవిం,
జొరఁ గొట్టికాండ్రు టెక్కెముఁ,
బరికించి యెఱింగి కలయఁ బడి • కూఁత లిడన్.

టీక. హరిణాజిన = జింకచర్మము, ఉత్తరీయుండు = పైవస్త్రముగాఁగల వాఁడును, నిరాయుధుఁడును = ఆయుధము లేనివాఁడును, అగుచున్ = ఐ, అతనినెలవగు = ఖాండిక్యునికి స్థానమైన, అడవిన్ = అరణ్యమును, చొరన్ = ప్రవేశింపఁగాన్, గొట్టికాండ్రు = అచ్చటనున్న వేగువాండ్రు, టెక్కెముఁబరికించి = టెక్కెమును జూచి, ఎఱింగి = కేశిధ్వజుండని తెలిసి, కలయఁబడి = కూడి, కూఁతలిడన్ = కూఁతలుపెట్టఁగా.

తా. జింకచర్మము నుత్తరీయంబుగ ధరియించి నిరాయుధుండై యా ఖాండిక్యునకు నివాసస్థానమగు నడవిఁ జొచ్చి పోఁగా నచ్చటనుండు వేగు వాండ్రు టెక్కెముఁ జూచి రాజని యూహించి కలసి కూఁతలు సేయ సాగిరని తాత్పర్యము.

ఆ.వె. వలుప బెదర నృపతి గలఁగక • ప్రజ వగ,
లార్పఁ బనిచి సనము • లగ్గు నిలువ,
నేలు వేల్పు మెచ్చి పిలువఁ బదిలి • బనిచితాఁ,
వడుకు వెండె మలుక • వాడము వెడలి.

టీక. వలుసబెదరన్ = వలసవచ్చియున్న జనము భయపడఁగా, నృపతి = ఖాండిక్యుఁడు, కలఁగక = చలింపక, ప్రజనగలు = జనులుచింతలు, అర్పన్=మాన్పుటకు, పనిచి = కొందఱఁ బంపి, కనమలందు నిలుపన్=గంట్లుగాచుటకు, విలునుందిన్ = విలుకాండ్రను, వేలువేలయేర్చి = ఏర్పరచి, పనిచి = పంపి, తాన్ = తాను, అలుక = కోపము, పొడమన్ = అంకురింపఁగా, తడుకుపెండెము = తెట్టువాకిటితలుపు, వెడలి = వెళ్లివచ్చె.

తా. వలుస వచ్చియున్న ప్రజలు బెదరఁగ నాఖాండిక్యుఁడు, చలింపక ప్రజల గోడు మాన్పుటకుఁ గొందర నియమించి గంట్లు గాచుటకు విలుకాండ్ర నేర్పఱచి పంపి తాను గోపయుక్తుండై తడికపెండెము వెడలి వచ్చెనని తాత్పర్యము.

కం. వచ్చు రిపుఁ జూపులనె చుఱుఁ,
బుచ్చుచు సిరిఁ గొనుట మగుడఁ, బొడముటఁ రుష ము,
చ్చిచ్చునను వెచ్చమరి వి,
ద్యుచ్చలచాపజ్యఁ దూపుఁ, దొడుగుచుఁ బలికెన్. ౨౭.

టీక. వచ్చు = తనదిశకువచ్చెడి, రిపున్ = శత్రుఁడైనకేశిధ్వజుని, చూపులనె = చూపులచేతనే, చుఱుఁబుచ్చుచు = దహించుచు, సిరిఁగొనుట = రాజ్యముఁదీసిగొనుట, మగుడఁబొడముట = మరలవచ్చుట, రుష = రోషము గలుగుటయను నీ, ముచ్చిచ్చునను = మూఁడగ్నులచేతను, వెచ్చమరి = వేఁడిగలిగి, విద్యుత్ = మెఱుపువలెను, చల=కదలుచున్నట్టి, చాపజ్యన్=వింటియల్లెయందు,తూపుఁదొడుగుచున్= బాణముదొడుగుచును, పలికెన్ = పచించెను.

తా. తన దిక్కునకు వచ్చుచున్న కేశిధ్వజుని ఖాండిక్యుండు చూపులచేతనే దహించుచు రాజ్యముఁ దీసి కొనుటయు మరల వచ్చుటయు రోషము గలుగుటయు నీ మూఁడు విధంబు లైన యగ్నిచేతఁ వేడిమిని బొంది మెఱుపు వలెఁ జపలమైనట్టి వింటి యల్లెయందు బాణముఁ దొడుగుచును బలికె నని తాత్పర్యము.

మ. ధన ధాన్య ద్విరదాశ్వ గోధన సమేతం బెల్ల సామ్రాజ్యముం,
గొనియుం జాలక తాటకేయ పటు ఘస్మక్రూరాకృతిం జేకతోఁ,
లున నాచ్ఛన్నుఁడ వై ప్రశాంతు గతి మాలోఁ జొచ్చి ప్రాణంబులుం,
గొన నేతెంచితె దుర్మదాత్మ, వెడపెద మ్మారింపు భంగింబునన్.

టీక. ధనము, ధాన్యము, ద్విరద = ఏనుంగులు, అశ్వములు, గోధన = గోవులనెడి ద్రవ్యములతో, సమేతంబు = కూడిన, ఎల్లసామ్రాజ్యముం గొనియున్ = సామ్రాజ్యమంతయుఁ గైకొనియును, చాలక = తృప్తినొందక, తాటకేయ = తాట

కాపుత్రుఁడైన, పలభుక్ = మాంసభక్షకుఁడైన మారీచునియొక్క, కూటాకృతిన్ = కపటాకారముతో, ని. "మాయానిశ్చల యంత్రేషు కైతవానృత రాశిషు, అయోఘన శైల శృంగే సీరాంగే కూటమస్త్రియా" మని యమరము, జింకతోలునన్ = కృష్ణాజినముచేత, ఆచ్ఛన్నుఁడవై = కప్పఁబడినవాఁడవై, ప్రశాంతుగతిన్ = శాంతునింబలె, మాలోన్ = మాలోపలను, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ప్రాణంబులుంగొనను = ప్రాణములను దీసికొనుటకు, ఏతెంచితె = వచ్చితివా, దుర్మతీ = ఓరిదుర్బుద్ధీ, క్రూరంపుభల్లంబునన్ = ఘోరమైనయమ్ముచేతను, కెడపెదన్ = పడవేసెదను.

తా. ధనధాన్యాది సకల సామ్రాజ్య సమృద్ధంబగు రాజ్యముం గైకొనియు నా దృప్తి లేక మాయావేషము ధరియించిన మారీచునింబలె జింకతోలుఁ గప్పుకొని వచ్చి మాలోఁ జొచ్చి మదీయ ప్రాణంబు లపహరింప వచ్చితివా దుర్బుద్ధీ నిన్ను వాడిదపు బాణమునఁ బడ వేసెద నని ఖాండిక్యుండు పలికెనని తా.

మహాస్రగ్ధర. అనినం జేయెత్తి యోహో యలుగకవినుకానాతతాయి న్ప్రమాదం
బున వైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ నే భూసురశ్రేణి వేఁడ,
న్నిను నావేదించి పంపె న్నృప యత డెఱుంగు న్నిష్కృతి న్వేఁడుమహో హో,
మ్మని కోప మ్మైన రోపమ్మైన విశిఖమ్మెట్లైన నే లింక నన్నన్. ౨౯.

టీక. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుండు, చేయెత్తి = హస్తముఁ బైకెత్తి, ఓహో, అలుగక = కోపింపక, వినుము = ఆకర్ణింపుము, ఆతతాయిన్ = వధోద్యతుఁడను, (వధార్హుఁడ నని యర్థము జెప్పవచ్చును), కాన్ = కాను, శ్లో. "అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః। క్షేత్రదారాపహర్తా చ షడేతే హ్యాతతాయినః॥ ఆతతాయి నమాయాంతం హన్యాదేవా విచారయన్" అనిమనుస్మృతి, ప్రమాదంబునన్ = మాంద్యముచేత, యాగంబునకు = యజ్ఞమునకు, వైకల్యంబు = వికలత్వము, పొడమన్ = పుట్టఁగా, ఏన్ = నేను, భూసురశ్రేణి = విప్రసంఘమును, వేఁడన్ = ప్రాయశ్చిత్తమడుగఁగా, నృప = రాజా, అతఁడు = ఖాండిక్యుఁడు, ఎఱుఁగున్ = తెలిసినవాఁడు, నిష్కృతిన్ = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేఁడుము = అడుగుము, హోహో మ్మని, నినున్ = నిన్ను, ఆవేదించి = నిరూపించి, పంపెన్ = పైనము సేసెను, కోపమ్మైనను = రోషమునుగాని, లేక, రోపమ్మయినను = బాణమునయినను. ని. "పత్రీరోప ఇషుర్ద్వయోః" యని యమరము. విశిఖము, ఎట్లైనన్ = ఏవిధంబైనను, ఇంకన్ = ఇఁకమీఁదను, మేలు = క్షేమము, అన్నన్ = అనఁగా.

తా. ఖాండిక్యుండు చంపెద ననఁగా విని కేశిధ్వజుండు చేయెత్తి యోహో కోపింపకుము మఱి "హన్యాదేవా విచారయన్" అను మను వచన ప్రకారము విచా

శింపకయే వధించుటకు సేనాతతాయని గాను బుద్ధి మాంద్యము వలన జిన్నమునకు వైకల్యమొదవc గవి ప్రసంగమును ప్రాయశ్చిత్తము వేcడ నందులకు నోయి రాజా యాఖాండిక్యుం దక్క నెవ్వారికెం దెలియదు గాన నతని వేడుము పొమ్మని విన్నావే దిరిచి పనిచిరి గానవచ్చితిని రోషమునువదలి ప్రాయశ్చిత్తము సెప్పినను లేకబాణ మును విడిచి వధించినను నీకనుండే విధం బైనను క్షేమంబే యని పలికె నని తా.

వ. అతండును తరుషండంబు సొచ్చి మంత్రి పురోహితప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకుc దద్వృత్తాంతంబుc జెప్ప మంతనంబునకుం జొచ్చిన మంత్రు లిట్లనిరి. ౩౦.

టీక. అతండు = ఆఖాండిక్యుcడు, తరుషండంబుసొచ్చి = చెట్లగుంపులోపలికిcబోయి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకున్ = ప్రధాను పురోహితులు మొదలగు నాప్తజనంబులకును, తద్వృత్తాంతంబు సెప్పి = ఆ కేశిధ్వజుని యొక్క వృత్తాంతం జెప్పి, మంతనంబునకున్ = ఆలోచించుటకు, చొచ్చినన్ = ప్రవేశింపcగా, మంత్రులు = ప్రధానులు, ఇట్లనిరి.

తా. సుగమము.

కం. పాలు గల వాcడు మన కొక,
జాలి యిడక తానె తారసానకు వచ్చెం,
గ్రాలి యిదె లెమ్ము నృప కృప,
జాలు న్గారాకు మేపి చంపకు ప్రజలన్. ౩౧.

టీక. పాలుగలవాcడు = దాయాదుడయినవాcడు, మనకొక జాలియిడక= మనకొక వ్యథపెట్టకయే, తానె, తారసానకు వచ్చెన్=తలపడుట కేతెంచెను, ("వికృతౌక్వచిచ్ఛలోపో మో దీర్ఘశ్చాత ఆదిమస్యభ వేత్త్" నుసూత్రముచేత ము లోపమును బూర్వవర్ణ దీర్ఘంబునుంగలిగె), వేళయిదెన్= సమయమిదె, నృప = రాజా, కృపచాలును = దయచేసిచాలును, ప్రజలను= మీప్రజలను, కారాకుమేపి= ముదిరూరదినిపించి, చంపకుము = వధింపకుము, లెమ్ము.

తా. మంత్రులు దాయాదుc డైన వాcడు మన కొకశ్రమ నియ్యక తానె తారసమునకువచ్చెc గాన నిదె సమయము రాజా శత్రువు విషయమయి మీదయచాలును మీసేవకులగు ప్రజలను ముదిరూరc డినిపించి చంపకుము శీఘ్రముగ యుద్ధమునకు లెమ్మని తని తాత్పర్యము.

ఉ. అంటలు గట్టి చేలకును నాcబ్రదును బిడ్డలు గూరcగోయcబోc,
గంటకము ల్పదాగ్రముల గాcడcగ దూసిన నొప్పిc గూయిడ,
న్గంటికి నిద్రగాన కొదుగం బడి పేcరెద మిందు నొక్కుచు,
కంటయ కాదు నీవు వడు నట్టి యవస్థ వదింప శక్యమే.

టీక. అంహ్రిను= భార్యలును, ("నిత్యం దారా దేశ్చ స్యాల్లోర్లుల యోరుకా చతస్రస్త్ర"అను సూత్రము చేతనాంద్రము,) బిడ్డలు, అంటులుగట్టి=గుంపులుగట్టుకొని, చేలకుఁ = చెలికలకు, కూరఁగోయఁబోకా, కంటకముల్ = ముండ్లు, పదాగ్రములన్ = కాళ్లకొనలయందు, కాఁడఁగన్ = నాటఁగా, యూసిప్పిన్ = నివఁదీసిననాప్పి చేతను, కూయిడకన్ = కూఁతలువెట్టఁగన్, కంటికినిద్రగానక = కంటికినిద్రయేలుం గక, ఒదుగంబడి = ఒదిగి, వేఁగెదము = వేఁగుచున్నారము, ఒక్కమాకంటయ కాదు = మాకుమాత్రమనునటే కాదు, ఇందున్ = ఇక్కడ, నీవుపడు నట్టియవస్థ= నీవు పడుకష్టము, వచింపశక్యమె = చెప్పఁదరమా.

తా. అంహ్రి బిడ్డలును జెలికలయందుఁ గూరలు గోయం బోవుఁ తటిఁ గాళ్ల ముండ్లు నాటినందియఁగానే నొప్పిచేతఁ గూఁతఁ బిడఁ గంటికి నిద్ర దొట్టక యిచ్చట నొదిగికొని వేఁగు చున్నార మిట్టి శ్రమ మాకు మాత్ర మె కాదు నీవు పడు నట్టి యవస్థ చెప్పఁదరము గా కున్నదని పలికె రని తాత్పర్యము.

తే. స్వామ్యమాత్య సుహృత్కోశ జనపద బల,
దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ దొలుతఁ గలవు,
అంగి సుఖియైన నంగంబు లటకు మును పె,
చాల సుఖు లౌట మనకు దృష్టంబు గాదె. 33.

టీక, స్వామి = ప్రభుత్వము, అమాత్య = మంత్రులు, సుహృత్ = ఆప్తులు, కోశ = భాండారము, జనపద = దేశము, బల=చతురంగబలము, దుర్గములు= కోటలు, ఇవి, స్వామి = ప్రభువు, కలిగినన్ = కలిగినట్లాయెనేని, తొలుతఁగలవు= అమాత్యాదులుముందేకలరు, అంగి = శరీరి, సుఖియైన = సుఖముగలవాఁడాయెనేని, అంగంబులు = కరచరణాదులు, అటకుమునుపె = అంతకుముందఱనే, చాలసుఖులౌట = మిగుల సుఖముగలవౌట, మనకుదృష్టంబుగాదే = మనకుదృష్టాంతముగాదా.

తా. స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములు రాజు గలిగె నేని యటకు మున్నె యమాత్యాదులుం గలరు శరీరి సుఖియైన యెడఁ గరచరణాద్యవయవములు మున్నె సుఖంబులం బడసి యుండుట మనకు దృష్టాంతముగ నుండలేదా యని నుడివిరనితా,

కం. అతని పనిఁ దీర్ప రాజ్య, ద్వితయము నినుఁ జేరునెట్టి వెఱవున నైనన్,
క్షితిప్రుల కరి జయము ఘనో, న్నతియుఁ బ్రజా నితిఁ రక్షణము ధర్మంబుల్.

టీక. అతనిపనిఁదీర్పన్ = ఆకేశిధ్వజునిం జంపింతిమే, రాజ్యద్వితయము మీయుభయుల రాజ్యములు, నినున్ = నిన్ను, చేరున్ = పొందును, ఎట్టివెఱవుననైనన్ = ఏయుపాయము చేతనైనను, అరిజయము= శత్రుసంహారము, ఘనోన్నతియున్

ధనమార్జించుటయు, ప్రజానీతిరక్షణము = ప్రజలయొక్క నీతిచెల్లించుటయు, ఇవి, క్షితిపులకు = రాజులకు, ధర్మంబుల్ = ధర్మకార్యములు.

తా. ఆ కౌశిక్యజుని వధియించితి వేని మీ యిరువురి రాజ్యములు నిన్నుం జేరును ఎట్టి సేన్య చేతం గాని శత్రుసంహారమును సేయుటయు ధన మార్జించుటయుం బ్రజలను నీతిప్రకారముగం బాలించుటయు నివి క్షత్రియ ధర్మంబు లని తాత్పర్యము.

కం. అన్యాయంబున దుస్సహ,
మన్యుండగు ప్రబల రిపుని మడియించిన ధ,
ర్మన్యక్కృతి కగు నిష్కృతి,
సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళిఁ సంరక్షింపన్. ౩౫.

టీక. దుస్సహమన్యుండగు=సహింపరాని యాగ్రహముగలవాఁడైన, ప్రబలరిపునిన్ = బలవంతుఁడైన శత్రువును, అన్యాయంబునన్ = అనీతిచేతను, మడియించిన = మడియించుటవలని, ధర్మన్యక్కృతికి= ధర్మతిరస్కారమునకు, ప్రజాళిన్= ప్రజలసంఘమును, సన్యాయంబుగన్ = న్యాయయుక్తముగా, సంరక్షింపన్ = పరిపాలింపఁగా, నిష్కృతి = అదె ప్రాయశ్చిత్తము, అగున్.

తా. మిగుల రోషయుక్తుఁడైన శత్రువునన్యాయముగ వధియించిన పక్షమున ధర్మతిరస్కారమగును నందులకు న్యాయముగా దయతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన యెడ నదియె ప్రాయశ్చిత్త మగుఁ గాన నిరాయుధుఁడైనచ్చిన పగవానిం జంపిన యెడఁ బ్రాయశ్చిత్త మొనరింప వచ్చునని చెప్పి రని తా.

కం. తన రాష్ట్రము చెడ వచ్చిన,
ననిమిష పతి విప్రుఁ డనక యాచార్యుఁ ద్రిశీ,
ర్షునిఁ దునుమఁడె విడువుము దయ,
నిను నమ్మిన ప్రజలు నవయ నీ దయ యేలా.

టీక. తనరాష్ట్రము = తనరాజ్యము, చెడవచ్చిన - హానిఁబొందఁగా, అనిమిషపతి = దేవేంద్రుండు, విప్రుఁడనక = బ్రాహ్మణుండనక, ఆచార్యున్ = గురువైనట్టి, త్రిశీర్షున్ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడె = వధింపఁడా, దయన్ = శత్రునిమీఁది కృపను, విడువుము = వదలుము, నినునమ్మినప్రజలు, నవయన్ = కష్టపడఁగా, నీదయ - నీకృప, ఏలా = ఏటికి.

తా. దేవేంద్రుండు తన రాజ్యమునకుఁ హానివచ్చుచున్న యాచార్యుఁ డగు విశ్వరూపుని బ్రాహ్మణుఁ డని విచారింపక యతని వధింపలేదా శత్రునిపుఁడు న

న్న కృప విడువుము నిన్ను నమ్మియుండు ప్రజలు కష్టపడుచుండఁగా నీ దయ వల్ల నేమి ప్రయోజనం బనిపలికె రని తా.

కం. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన, దుష్టాత్ముని బిలుకు మార్చి, దురితము పిదపన్
నష్టంబుగ భూవల్లభ, యిష్టాపూర్తములు సేసి, యెసగఁగరాదే. ౩౭.

టీక. శిష్టున్ = శిష్టుఁడవైనట్టి, నినున్ = నిన్ను, ఇంతఁ జేసిన, దుష్టాత్మునిన్ = దురాత్ముని, బిలుకుమార్చి = చంపి, పిదపన్ = పిమ్మటను, దురితము = పాపము, నష్టంబుగన్ = నశించునటుల, భూవల్లభ = రాజా, ఇష్టాపూర్తములు సేసి = క్రతువులు వాపీకూపాది నిర్మాణము సేసి, (ని. "అథ క్రతుకర్మేష్టం పూర్తం ఖాతాదికర్మ" యని యమరము,) ఎసఁగఁగరాదె = ఒప్పరాదె.

తా. పూజ్యుండవైన నిన్ను వ్యథపెట్టిన దుష్టుండగు శత్రునిం జంపి పిదపఁ బాపములు పోవుటకుఁ గాఁ గ్రతువులు వాపీ కూపాది ధర్మములు సేయఁ గూడదా యని వచించి రనుట.

తే.గీ. ఇంక రెణ్ణాళ్లు సూచి నీ వంకఁ దెగువ,
గలుగ కుండినఁ బ్రజ లూళ్లు, దలఁచి పోవ,
మౌని వగుట యె యొండె, విహీన సంధి,
నతనిఁ గను టొండె గా కొండు, మతము గలదె. ౩౮.

టీక. ఇంకన్ = ఇఁకను, రెణ్ణాళ్లుసూచి = రెండుదినములుసూచి, నీవంకన్ = నీయందు, తెగువ = తెంపు, కలుగకుండినన్ = లేకయుండినను, ప్రజలు = జనులు, ఊళ్లుదలఁచిపోవన్ = తమతమ యూళ్లుస్మరించిపోయినయెడ, మౌనివగుటయె = మునివగుటకాని, విహీనసంధిన్ = హీనమగుసంధిచేత, అతనిఁగనుటొండె = ఆకేశిధ్వజునిఁ జేరుటగాని, ఈరెండువిధములుదక్క, ఒండుమతము = గౌరవమైన మతి యొకమార్గము, కలదె = కలదా, లేదనుట.

తా. ఇఁక మీఁద రెండు దినములు సూచి జనులు నీయందుఁ దెగువ పుట్టకుండ నేని వారి వారి యూళ్లు తలంచుకొని వెళ్లెదరు. పిదప ముని వృత్తి నాశ్రయింపవలె, లేక యతనితో హీన సంధినైనను జేయ వలయు. ఈరెండు విధములు దక్క గౌరవంబైన మతి యొక మార్గము లేదని రని తాత్పర్యము.

కం. జనవర తపమునకుం జొ, చ్చినఁ గన్నులు మూసికొంటె, నెల వింతియకా,
క నిధిధ్యాసకు బ్రహ్మం, శౌనయునె పరిభవము శల్యం మెదలో మెలపక్. ౩౯.

టీక. జనవర = రాజా, తపమునకున్ = తపస్సునకు, చొచ్చినన్ = ప్రవేశించినను, కన్నులుమూసికొంటె = కన్నులుమూసి కొనుటయే, నెలవింతియకాక =

ఇంకేప్రయోజనమునుగాని, నిధిధ్యాసకు = ధ్యానమునకు, ప్రత్యంచు = పరబ్రహ్మము, ఎనయుచెన్ = సంపత్తించెనా, పరవశత్వము = తిరస్కారమనియెడి యలుగు, ఎద లోన్ = హృదయమున, పెంపుతోన్ = మెలయుచుండఁగా.

తా. ఓ రాజా తనను బోనర్చుట కేతెంచినను గన్నులు మూసికొనుటె ప్రయోజనము గాని తిరస్కారమనియెడి యలుగు హృదయమందు మెలయుచుండఁగా బ్రహ్మానుసంధాన మనుకూలింప దని తాత్పర్యము.

కం. అవమతిఁ బిత్రుఘ్నులగు ధరా
ధవుల వెదకి పిల్లపిల్ల • తరము దునిమి భా
ర్గవుఁడు మునియయ్యు మఱి వై
భవము వలదు శాంతి దైనఁ • బగ దీగ కగునే. ౮౦.

టీక. అవమతిన్ = అవమానముచేత, పిత్రుఘ్నులగు = తండ్రినిఁ జంపినట్టి, ధరాధవులన్ = రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్లతరము, తునిమి = చంపి, భార్గవుఁడు = పరశురాముఁడు, మునియయ్యున్ = జడదారియయ్యును, మఱి = మఱియును, వైభవము = ప్రభుత్వము, వలదు = అక్కఱలేదు, శాంతిదైనన్ = ఉపశాంతిదైనను, పగదీగక = పగఁదీర్చికొనక, అగునె = సిద్ధించునా, సిద్ధింపదనుట.

తా. పరశురాముఁడు అవమానము చేతఁ దన తండ్రినిఁ జంపిన రాజులను వెదకి పిల్లపిల్లతరము చంపి పిమ్మట సతాని యయ్యెను కాన నట్టి బలెం ప్రభుత్వము వలదు శాంతమైనను బగఁ దీర్చకయె సిద్ధింపదని పల్కెరని తాత్పర్యము.

గీ. పగయు వగయును లేక యే • పాటి గన్న,
నలరు సామాన్య సంసారి • యగుట మేలు,
మదిఁ దగిలె నేని శాంతిచే • మఱువఁ దగదు,
రాజ్య భూమికఁ దాల్చిన • రాజునకును. ౮౧.

టీక. పగయు = ద్వేషమును, వగయును = విచారమును, లేక, ఏపాటిగన్నన్ = ఏమాత్రము గలిగినను, అలరు = సంతసించునట్టి, సామాన్య సంసారి యగుట మేలు = పరిపాటి సంసారి యగుటయే మేలు, రాజ్య = ప్రభుత్వమనెడి, భూమికన్ = వేషమును, తాల్చిన = ధరియించిన, రాజునకును = భూపాలునకును, మదిన్ = బుద్ధిని, తగిలె నేని = శత్రుకృత తిరస్కారమంటినట్టాయెనా, శాంతిచే = శమముచేత, మఱువఁదగదు = మఱువరాదు.

తా. ఒకనితో ద్వేషమును జింతయును లేక యేపాటి కలిగినను సంతసించు నట్టి పరిపాటి సంసారి యగుటయె మేలు. రాజ్యమును పూనినను ధరియించిన

రాజునకు శత్రుకృత తిరస్కారము మదిం దగిలెనేని శాంతచిత్తుండై మఱచుట తగ దని తాత్పర్యము.

కం. పులి మల డిగి యూళ్లకు న,
క్షుల రుజ రా జనము మాన్పు • కోఁ బనిచి గవి,
న్నెలకొన సురియలుగొని చని,
పొలియునొ యూరఁ గుయిరేఁగి పొడుచునొ చెపుమా. ౪౨

టీక. పులి= వ్యాఘ్రము, ఈనినప్పుడు, అక్షులరుజన్= కన్నులకలఁకచేతను, మలడిగి= పర్వతముడిగి, ఊళ్లకున్= గ్రామములకు, రాన్= రాఁగా, జనము= ప్రజ, మాన్పుకోఁబనిచి= దయచే మాన్పుకొననిచ్చి, గవిన్=గుహాయందు, నెలకొనన్= స్వస్థమైయున్న దానిమీఁద, సురియలుగొని= ఆయుధములుపట్టి, చని= పోయి, పొలియునో= దానిచేతఁజచ్చునో, లేక, ఊరన్= కన్నుల నొప్పితో వచ్చినప్పుడు గ్రామమందున్నవారందఱు, కుయిఁరేఁగి=గుంపులయి కూతలుపెట్టుచు, రేఁగి= పొడుచునో, చెపుమా= వచింపుమా.

తా. పులి యీనినప్పుడు గన్నుల కలఁకతోఁ గొండఁ దిగి గ్రామములకు రాఁగా నందఱు పోగై కూఁత లిడుచు వచ్చి యపాయము నొందిన పులినిఁ జంపుదురో, లేక, వాని నేత్రవ్యాధిని దయచేసి మాన్పుకొన నిచ్చి దానికి నెలవగు గవియందు స్వస్థముగా నుండు తఱి జన మాయుధములం బట్టి పోయి యా పులిచేతఁ జచ్చునో వచింపు మని మంత్రులొడివి రని తాత్పర్యము.

కం. ఈ వేళ బలియు నతనిం, బో విడిచితి పొమ్ము వాఁడు • పోయిన రాజ్యం,
బే విధిఁ గ్రమ్మఱు నా వెర, వీ వెర వని వ్రేలు మడఁచి యేర్పడఁ జెపుమా. ౪౩

టీక. ఈవేళన్= ఈసమయమున, బలియునతనిన్= బలవంతుఁడగు నా కేశిధ్వజుని, పోవిడిచిపొమ్ము= పోవునట్లుగ విడిచిపెట్టితివి పో, వాఁడుపోయినన్, రాజ్యంబు= సామ్రాజ్యము, ఏవిధింగ్రమ్మరు= ఏప్రకారము మరలవచ్చును, ఆవెరవు= సామ్రాజ్యమువచ్చెడి యాయుపాయము, ఈవెరవని= ఈయుపాయమని, వ్రేలుమడచి= అంగుళమువంచి, ఏర్పడన్= తెలియునటుల, చెపుమా=వచింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుఁడగు కేశిధ్వజుని విడిచి పెట్టితివి పో వాఁడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మే విధంబున మరల వచ్చునో యా యుపాయం బిది యని వ్రేలు మడచి చెప్పు మని రని తాత్పర్యము.

తే. గీ. అలసతఁ బరున్న మనుజుండు • గలియుగంబు,
ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్న • వాఁడు త్రేత,

యుగీనుఁడను ద్రేతా యాయి మతి కృత • యుగ మ టన్న,
నముచిత మనోక్తి ఋగ్బ్రాహ్మ • ణమున వినవె.

టీక. అలసతన్= ఆయాసపడుటచేతను, పరున్నమనుజుండు= పండుకొనినవాఁడు, కలియుగంబు= కలియుగమువంటివాఁడు, కూర్చున్నవాఁడు, ఎన్నన్=విచారింపఁగా, ద్వాపరంబు= ద్వాపరమువంటివాఁడు, లేచితుండు= లేచినవాఁడు, త్రేత= త్రేతాయుగమువంటివాఁడు, మతి=మతియును, యాయి= సంచరించువాఁడు, కృతయుగము= కృతయుగమువంటివాఁడు, అటన్నన్= అట్లనునట్టి, సముచితమనోక్తిన్= ఇంద్రుని వాక్యమును, ఋగ్బ్రాహ్మణమునన్- ఋగ్వేదమందలి బ్రాహ్మణమందు, వినవే= విన్నవాఁడవు కావా. (అనఁగా నిరుద్యోగుఁడుగా నున్నవాఁడు పరమ నికృష్టుఁడనుట.)

కం. ఛిద్రప్రహారి రాష్ట్రో, పద్రవ పరిహారి యాప్త • భాషణ రుచి వే,
ళో ద్రిక్తుఁ డన్య వేళా, నుద్రిక్తుఁ డనల్ప కాల • ముర్వి భరించున్. ౪౧.

టీక. ఛిద్రప్రహారి, ఛిద్ర= తన రాజ్యమందుఁ బుట్టిన దోషంబులను, ప్రహారి= పోఁగొట్టువాఁడును, రాష్ట్రోపద్రవపరిహారి= రాజ్యమునకు శత్రువులవలన యుపద్రవమును బోఁగొట్టువాఁడును, ఆప్త= ఇష్టులయినవారియొక్క, భాషణ= వాక్యములయందు, రుచి= ప్రీతిఁగలవాఁడును, వేళా= శత్రువును వధింపఁదగిన సమయము దొరికినప్పుడు, ఉద్రిక్తుఁడు=త్వరపడినవాఁడు, అన్యవేళన్= సమయము కానియప్పుడు, అనుద్రిక్తుఁడు= త్వరపడక యుండువాఁడును, అనల్పకాలము= బహుకాలము, ఉర్విన్=భూమిని, భరించున్=వహించును.

తా. తన రాజ్యమునఁ బుట్టిన దోషములను వెంటనె పోఁగొట్టుచుఁ దనరాజ్యమునకు శత్రువుల వలని యుపద్రవము లంటకుండఁ జేయుచు శత్రుభంజనావసరము సిద్ధించి నపుడాప్తుల ప్రీతి వాక్యముల విని ప్రయత్న పడుచును నాసమయములయందుఁ ద్వరపడక నిష్క్రమించుచు నిత్తెఱంగునఁ బ్రవర్తించు రాజు బహుకాలము పుడమిఁ బాలించు నని తాత్పర్యము.

వ. లే లె మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుఁ డిట్లనియె.

టీక. సుగమము.

తా. స్పష్టము.

కం. మీ నాఁడిచిన యది కార్యం,
బౌ నిప్పని సేయ రాజ్య • మంతయు మనకు,
న్వానికిఁ బర లోకము జిత,
మౌ నొక్కటి యంచు వాసు • లరయఁగ వలయున్.

టీక. మీనాడిదివినయదిఁ= మీరన్నవాక్యము, కార్యంబౌటన్ = కర్తవ్యమవ్వను, ఇప్పునిసేయన్ = ఈకార్యము సేయఁగా, రాజ్యమంతయు= ఎల్లరాజ్యము, మనకున్, వానికిన్ = ఆకేశిధ్వజునకు, పరలోకము = స్వర్గము, జితమౌటన్ = గెలువఁబడినదౌను. (అనఁగాఁ గలుగుననుట). ఒక్కటిః= ఒక్క సారిగా, ఇంకన్ = ఈరెంటియందు, వాసులు- ఎక్కువతక్కువలు, అరయఁగవలయున్ = విచారింపవలయును.

తా. మీరన్నది చేయఁ దగినది యైనను ఈ లాగునఁ జేయఁగా మనకు నెల్లరాజ్యంబును వానికిఁ బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యయిన నొకసారిగా నీ రెంటియొక్క తారతమ్యము విచారింప వలయు నని చెప్పెనని తాత్పర్యము.

కం. పర లోక సుఖము శాశ్వత, మరయ మహీ రాజ్య సౌఖ్య॰ మల్పా నేహః,
పరిభోగ్యం బింకుల కై దురితము గావించి తొలఁగుటు నే॰ పరమునకున్. ౫౮.

టీక. పరలోకసుఖము = పరలోకానందము, అరయన్ = విచారింపఁగా, శాశ్వతము = నిత్యము, మహీరాజ్యసౌఖ్యము = భూపాలనమువలనిసుఖము, అల్పానేహః పరిభోగ్యంబు = స్వల్పకాల మనుభవింపఁదగినది. (సి. కాలోదిష్టోప్య నేహా స్త్రియని యమరము), ఇంకులకై = ఈయల్పసుఖమునకై, దురితము = పాపము, కావించి = పరమునకున్ = పరలోకసుఖమునకు, తొలఁగుదునె = దూరమగుదునా.

తా. విచారింపగాఁ బరలోకానందము నిత్యము రాజ్యానంద మనిత్యము గాన నల్పకాలానుభవయోగ్యం బైన రాజ్యమునకై పాప మొనర్చి పరలోకమునకు దూరీభూతుఁడనుగా నొల్లనని యనియెననుట.

కం. బద్ధాంజలిపుటు దీను, గ్రుద్ధతఁ దన మఱుఁగు సొరఁగఁ॰ గూల్చుట గడు కీ,
డుద్ధతి పరలోకార్జన, బుద్ధికి నను కణ్వవాక్యములు॰ దలఁప రొకో. ౫౯.

టీక. బద్ధాంజలిపుటున్ = ముకుళితహస్తుఁడయినట్టి, దీనున్ = దైన్యమొందినవానిని, తనమఱుఁగుసొరఁగన్ = తన్నుశరణుఁజొచ్చినపుడు, క్రుద్ధతన్ = కోపయుక్తుఁడై, ఉద్ధతిన్ = గర్వముచేత, కూల్చుట = వధియించుట, పరలోకార్జనబుద్ధికిన్ = పరలోకముసంపాదించెద ననుమనంబుగలవానికి, కడుకీడు = మిక్కిలి పాపము, అను = అనునట్టి, కణ్వవాక్యములు = కణ్వమహర్షి వాక్యములు, తలఁపరొకో = విచారింపరొకో.

తా. బద్ధాంజలియయి దీనత్వము వహించి శరణుఁజొచ్చిన వానిఁ బరలోకబుద్ధిగల పురుషుఁడు కోప యుక్తుఁడై గర్వముచేత వధియించెనేని యతనికి మహాపాతకం బని కణ్వమహర్షి సెప్పినవాక్యములు విచారింపరు ౼కాబోలు ననీ తా.

ఆ,వె. అనుచు వెడలి వచ్చి యా॰ రాజు నడిగిత,
ద్ధనుజ నైచికీ॰ వధక్రమంబు,

జనిసి తాన నిష్కృతి వడసి నాతఁ డట్లు
మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చె. ౫౦.

టీక. అనుచు - ఇట్లనుచు, దెలిపిన = ఈండెను వలయునుడెల్పఁగా, ఆ తాతన్ = ఆ కేశిధ్వజుని, అడిగి - వేఁడి, తనకు నగు నిష్కృతి, క్రతువుంబు = యజ్ఞమునకు వచ్చిన ప్రత్యవాయము (ఇ. ది. త్రిపంచాశద్ధర్మశాస్త్రము నందలి యను నిదర్శనము.) వడసి - పొంది, తగిన నిష్కృతిన్ = తగిన ప్రాయశ్చిత్తమును, వడసి = పొందఁగా, అతండు - ఆకేశిధ్వజుండు, మగుడన్ = మరలఁ, క్రతువు = యజ్ఞమును, సాంగమునట్లున్ = సంపూర్ణముగను, ఒనర్చె = చేసె.

తా. ఖాండిక్యుఁడు మఱల నెఱింగించిన తెఱఁగుననుసరించి యతఁడును వెడలి వచ్చి కేశిధ్వజుని యజ్ఞమును విఘ్నమునకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్తమును విచారించి చెప్పఁగా నా కేశిధ్వజుండు మరల యజ్ఞమునకు వచ్చి క్రతువును సాంగో పాంగముగ నొనర్చె నని తా.

అ. వె. అవభృథాప్లుతోత్తమాంగుఁడై ఋత్విక్స
　　దస్యగణముఁ బూజఁ దనిపి పిదప,
　　సూత మాగధ వంది వైతాళిక ప్రభృ
　　త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసఁగి. ౫౧.

టీక. అవభృథ = అవభృథమను యజ్ఞాంతస్నానము చేతను, ఆప్లుత = చక్కగాఁ దడుపఁబడిన, ఉత్తమాంగుఁడై = శిరము గలవాఁడై, ఋత్విక్ = ఋత్విజుల యొక్కయు, సదస్య = సభ్యులయొక్కయు, గణమున్ = సంఘమును, పూజన్ = దక్షిణాంతపూజచేత, తనిపి = తృప్తిపొందించి, పిదపన్ = పిమ్మటను, సూత, మాగధ, వంది, వైతాళిక ప్రభృతి = వీరలు మొదలుగు, అర్థి-కోటికిన్ = యాచకసమూహమునకు, అభిమతార్థము = కోరఁబడినవస్తువులను, ఒసఁగి = ఇచ్చి.

తా. కేశిధ్వజుండు యాగము ముగియఁగా నవభృథస్నాతుఁ డై ఋత్విజులకు బూజనీయులగు సదస్యులకును దక్షిణాంతపూజలచే దృప్తిఁ బొందించి సూత మాగధాది యాచక సమూహమునకుఁ గోరిన వస్తువు లొసఁగె నని తా.

తే. గీ. మఱియుఁ గోరిన వారి కక్కఱలు దీర్చి,
　　యుచిత మగు భూరిదానాల కొయ్యనఁ దలంచి,
　　యకట గురుదక్షిణ మొసంగ నయితి నంచు,
　　మగుడఁ జనియేక నతఁడు సంభ్రమించు పడంగా.

టీక. మఱియున్ = ఇదియునుంగాక, కోరినవారి యుక్కు అలుదీర్చియును = కోరినవారి కోర్కులన్నియు నిచ్చియును, మనఃప్రీతిన్ చాలక = మనస్సునకుఁదనివితీరక, ఒయ్యనన్ = మెల్లగా, తలంచి = తలఁచుకొని, అకట, గురుదక్షిణయొసంగనైతిని = గురుదక్షిణయియ్యనైతిని, అంచున్, మగుడన్ = మరలను, చని= పోయి, అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, శంకన్ = అనుమానముచేతను, సంభ్రమపడంగా = తొట్రుపడఁగా.

తా. మఱియు నా కేశిధ్వజుండు గోరిన వారి మనోరథముల నెల్లఁ బూరించియును మనస్తృప్తిలేక యాలోచించి గురుదక్షిణ యియ్యనయితినని మెల్లగఁ దలంచికొని యా ఖాండిక్యుఁడున్న చెలువుఁ గూర్చి వెళ్ళి యాఖాండిక్యుఁడు తొట్రుపడఁగా నని తా.

క॥ వారించి నీకు నెయ్యది, కోరిక యేతెంచినాఁడ గురు దక్షిణ యీ,
భూరమణ వేఁడు మనుటయు, నారాజన్యుండు మఱియు నాప్తుల తోడన్.

టీక. వారించి= నీకు శంకవలవదని తొట్రుపాటుమాన్పి, గురుదక్షిణయీన్= గురుదక్షిణయిచ్చుటకొఱకు, ఏతెంచినాఁడన్ = వచ్చినాఁడను, భూరమణ = ఓరాజా, నీకున్ = నీకు, ఎయ్యదికోరిక = ఏమేమియపేక్షితంబు, వేఁడుము = అడుగుము, అనుటయున్= అనఁగా, ఆరాజన్యుండు = ఆఖాండిక్యుఁడు, మఱియున్ = మగుడన్, ఆప్తులతోడన్ = ఇష్టులతోడను.

తా. సుగమము.

క॥ గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ, నరవరుఁ డేతెంచె మీరు నాకనురక్తు,
లరికించి పదింబదిగా, నరయుఁడు మది నెద్దిమేలు ప్రార్థించుటకున్. ౪౪.

టీక. గురుదక్షిణయిచ్చుటకు, ఈనరవరుఁడు = కేశిధ్వజుండు, ఏతెంచెన్ = వచ్చెను, మీరు = మీరలు, నాకు, అనురక్తులు = ఆప్తులు, ప్రార్థించుటకున్ = అడుగుటకు, ఎద్దిమేలు = ఏదియుత్తమంబు, మదిన్ = మనస్సున, పరికించి = వెదకి, పదింబదిగా, అరయుఁడు = విచారింపుఁడు.

తా. గురుదక్షిణ యిచ్చుటకై కేశిధ్వజుండు వచ్చియున్నాఁడు మీరలు నాకాప్తులు కాన నెయ్యది యుత్తమం బపేక్షించుటకు దానిం బరికించి మనంబునఁ బదింబదిగా విచారింపుఁడీ యనిపలికె నని తా.

ఉ॥ నావుఁడు వార లమ్మనుజనాథున కిట్లని రుబ్బినేఁ సగా,
దైవము గల్గెనేగ గురు దక్షిణగాఁ జతురంగ వీవ్ర గో,
ర్వీవలయంబ శేషమును వేఁడుము భూవరమమ్ము నందఱం,
బ్రోవుము బాంధవాప్త జనపోషణ కంటెను ధర్మ మున్నదే. ౪౫.

టీక. నావుడు = అట్లనఁగా, వారలు; అమనుజనాథునకు = ఆఖాండిక్యునకు, ఇట్లనిరి = ఈవిధముగ నాడిరి, ఉప్పి = పొంగి, సేఁదుగా = సేఁదుగదా, దైవము గల్గె = అదృష్టము గలిగెను, వేఁగన్ = గొబ్బున, చతురర్ణవీవృత = నాలుగు సముద్రములచేతఁ జుట్టఁబడియున్న, ఉర్వీవలయంబు = భూమండలము, అశేషము = సమస్తము, గడింపఁగాఁ, వేఁడుము = ప్రార్థింపుము, భూవర = రాజా, మమ్ము సందడులన్, బ్రోవుము = రక్షింపుము, బాంధవాప్త జనపోషణకంటెను = బంధుమిత్రవర్గ రక్షణకంటెను, ధర్మముల్ = పుణ్యములు, ఉన్నవె = ఉన్నవా, లేవనుట.

తా. అట్లనఁగా వారలు హర్షముచేత నుప్పి సేఁదుగదా యదృష్టము గలిగెను నాలుగు సముద్రముల మధ్యంబున నున్న యీ భూమండలమును దక్కొనఁగాఁ గోరి మమ్ము నింక గాపాడుము బంధు మిత్త్ర జన రక్షణ కంటెను వేరే ధర్మము లేదని ఖాండిక్యునితో విన్నవించిరని తా.

ఉ. ఎన్నఁడు లావుగూడదు మన కెన్నఁ డగు స్తటి యయ్యెనేని పో,
రెన్నిక యౌనె పోరిన జయింప నశక్యము నీదు భాగ్యసం,
పన్నతఁ జేరెఁ గార్య మిటు బంధు సుహృత్తతి కొక్క కీడు రా,
కున్నటులుండఁగానె సిరు లూరక చావక నొవ్వ కబ్బునే.

టీక. ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, లావుగూడదు = బలిమిగల్గును, మనకు, ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, తటి = సమయము, అగన్ = ఔను, అయ్యెనేని = సమయము సిద్ధించినను, పోరు = యుద్ధము, ఎన్నికయౌనె = శ్రేష్ఠమగునా, శ్రేష్ఠముగాదనుట, పోరినన్ = యుద్ధమొనరించినను, జయింపన్ = గెలుచుటకు, అశక్యము = శక్యముగాదు, నీదు = నీయొక్క, భాగ్యసంపన్నతన్ = భాగ్యాతిశయముచేతను, కార్యము = ప్రయోజనము, ఇటు = ఈవిధంబుగ, చేరెన్ = ఒనగూడెను, బంధుసుహృత్తతికిన్ = బంధుమిత్రవర్గమునకు, కీడు = చెఱుపు, రాక = కలుగక, ఉన్నటులుండగానె, సిరులు = సంపదలు, చావక = మరణమునొందక, నొవ్వక = నొప్పింపబడక, ఊరక, అబ్బునె = సిద్ధించునా, సిద్ధింపవనుట.

తా. ఎప్పుడు బలిమి గలుగు నెన్నఁడు సమయమగును సమయము తటస్థించినను జగడము శ్రేష్ఠముగాదు కదా అయినను జగడ మొనర్చితిమి పో జయింప నశక్యంబు నీయదృష్టము వలన నిట్టి ఘన కార్య మొనగూడెను బంధు మిత్త్ర వర్గముల కపాయము సంభవింపకయె సంపదలు సిద్ధింపవనిరని తా.

చ. అనవుఁడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డిట్లను మీర లక్షణ సా,
ధన పరతంత్ర కోవిదులు, దక్క మహాసుఖదాయి మోక్షమా,

ర్గ నయ విచార కోవిదులుగా రతి చంచల రాజ్యలక్ష్మి నే,
మని చని వేఁడు వాఁడొ ఒరమార్థము వేఁడక చుమ హా మతిన్. ౫౭.

టీక. అనవుఁడున్ = చారిబ్లనఁగా, అల్ల నవ్వి = మెల్లనె నవ్వి, మనుజాధిప

ఘ = ఖాండిక్యుండు, ఇట్లనున్ = ఈప్రకార మనియెను, మీరలు = మీరు, అర్థ

సాధన పరతంత్ర కోవిదులు దక్క = అర్థ సాధక తంత్రవేత్తలు గాక, మహాసుఖ

దాయి = అఖండానందమునిచ్చునట్టి, మోక్షమార్గ నయవిచారకోవిదులు = మో

క్షమార్గ విచారపరులు, కారు, అతిచంచలన మిగుల నస్థిరంబైన, రాజ్యలక్ష్మి=రాజ్య

సంపదను, ఏమని = ఏమిపదార్థమని, పరమార్థము వేఁడక = పరమపురుషార్థము

గోరక, అమ్మహామతిన్ = అజ్ఞాననిష్ఠుండగు కేశిధ్వజుని, చని = వెళ్ళి, వేఁడువాఁ

డన్ = ప్రార్థింతును.

తా. వార లిట్లు పేకింప మనుజాధిపుండగు ఖాండిక్యుండు విని నవ్వి మీరల

ర్థ సాధక తంత్రవేత్తలుగాని పరమ పురుషార్థసాధక తంత్రవేత్తలుగా రమ్మ

హాజ్ఞాననిష్ఠుండైన కేశిధ్వజునిదెస్సకుఁ బోయి మోక్షసాధక మార్గము గోరక య

స్థిరంబగు రాజ్య సంపద నెట్లు వేఁడుదునని పల్కెనని తా.

కం. నిమి వంశోత్పన్నుల మఁట,

మముఁ బోటుల కంట రాజ్య మాలక్ష్యము వాఁ,

డమలిన యోగాశ్రయుఁడు,

త్తమ యోగము గొనుట యెరవా, ధరఁ గొనుటెరవా. ౫౮.

టీక. నిమి = నిమిచక్రవర్తియొక్క, వంశే = కులమందు, ఉత్పన్నులమఁట =

పుట్టినవారమఁట, అకట = అయ్యో, మముఁబోటులకు = మావంటివారికి, రాజ్యమా

లక్ష్యము = రాజ్యమువిషయమా, వాఁడు = ఆకేశిధ్వజుండు, అమల = శుద్ధమైన,

యోగ = యోగమునకు, ఆశ్రయుఁడు = స్థానమైనవాఁడు, అతనివలన, ఉత్తమయో

గముఁగొనుట, ఎరవా = మంచిదా, ధరన్ = భూమిని, కొనుట = గ్రహించుట,

ఎరవా = మంచిదా.

తా. నిమిచక్రవర్తి వంశంబునఁ బుట్టిన మావంటి వారలకు నయ్యో రాజ్య

మొక విషయమా వాఁడుత్తమ యోగిగాన వానివలన నపవర్గప్రదంబగు నుత్త

మ యోగంబుఁ గొనుట యుత్తమంబా లేక భూమిని గొనుట యుత్తమంబా య

ని వచించె ననుట.

సీ. విడుఁ డని నీదు వెల్వడి వచ్చి ఖాండిక్యుఁ, డా రాజుఁగనుగొని గారవమున,

గురు నిష్క్రియంబు నిక్కనముగా నాసఁగె దె, యని పల్కి యుత్సుఁ డధ్యముగ

నన్న, నవనీతలేంద్ర నీ వధ్యాత్మరక్షుఁడవు, దలఁగ గురున కిఁ దఁడవి తేని,

సకల భవక్లేశ సంక్షయం బెయ్యది ♦ యవ్విద్య బోధింపు మనిన నవ్వి యహహ
నిష్కంటకాస్మదీయాధి రాజ్య ♦ మడుగనొల్లక యిదియేటి కడిగితిపుడు
క్షత్రియులకెల్ల రాజ్యంబుకంటె మతిప్రి ♦ యంబుగలదె యటన్న నిట్లనియె నతఁడు.

టీక. విడుఁడని = ఈమాటలు యుక్తంబులుగావు విడుమనుచుండని, నీవువెల్వడి వచ్చి = పాశేమువిడిచివచ్చి, ఖాండిక్యుఁడు, ఆరాజున్ = కేశిధ్వజుని, కనుగొని = చూచి, గౌరవమునన్ = ప్రేమచేతను, గురుదక్షిణయంబు = గురుదక్షిణ, నిక్కువముగా = నిజముగా, ఒసఁగెదేయని = ఇచ్చెదవాయని, పల్కి = వచించి, ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను, తథ్యముగన్ = సత్యముగను, అన్నన్ = అనఁగా, అవనీతలేంద్ర = రాజా, నీవు = ఈవు, అధ్యాత్మగతుఁడవు = బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠుండవు, దక్షిణ గురునకేఁ దలఁచితేని = గురుదక్షిణ యీఁదలఁచితివా, సకలభవక్లేశ సంక్షయంబెయ్యది = సాంసారికసర్వక్లేశనాశకంబేదో, అవ్విద్యన్ = అట్టివిద్యను, బోధింపుము = తెలుపుము, అనినన్ = అనఁగా, నవ్వి = హసించి, అహహ = ఆశ్చర్యము. నిష్కంటక = శత్రురహితమైన, అస్మదీయ = నాసంబంధమైనట్టి, అధిరాజ్యము = ప్రభుత్వమును, అడుగనొల్లక = వేఁడవలవక, ఇదియేటికడిగితిపుడు = ఈయధ్యాత్మవిద్య నిపుడేల యడిగితివి, క్షత్రియులకెల్లన్ = రాజులకెల్లను, రాజ్యంబుకంటె = ప్రభుత్వముకంటే, మతిప్రియంబుగలదె = అతిశయమైనయిష్టముగలదా, అటన్నన్ = అట్లనఁగా, అతఁడు = ఖాండిక్యుఁడు, ఇట్లనియె = ఈప్రకారమనియె.

తా. ఈ మీమాటలు యుక్తములుగావు విడుమనుచుండని గూఢ ఖాండిక్యుండు పాశేము విడిచివచ్చి కేశిధ్వజునింగని ప్రీతితో గురుదక్షిణ నిశ్చయముగ నీఁ దలఁచితివా యని పల్కి సత్యముగ నిత్తునన్న వోరాజా నీ వధ్యాత్మ విద్యయందు దక్షుండవు గాన సాంసారిక సర్వక్లేశ నాశకంబగునది యేదో యట్టి విద్యను బోధింపు మనఁగ నవ్వి యాశ్చర్యంబు నిష్కంటకం బగునా యాధిరాజ్యము నడుగ నొల్లక యీ యధ్యాత్మవిద్య నిపుడేల యడిగితివి రాజులకెల్లఁ బ్రభుత్వముకంటె గొప్పకార్యము గలదే యనఁగా నా ఖాండిక్యుఁడు వక్ష్యమాణ ప్రకారంబుగ నిట్లనిరునని తా.

మ. విను కేశిధ్వజ [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]. ౭౦.

టీక. కేశిధ్వజ - కేశిధ్వజుఁడా, వినుము = ఆకర్ణింపుము, [illegible] = భూమినిఁ బ్రాపించుటకు, [illegible] = [illegible], [illegible] =

తెలిపెదను, ఎంతన్ = ఎంతైనను, లౌల్యంబు = చాపల్యము, అజ్ఞునకుంగాక = అవివేకికేఁదక్క, వివేకికిన్ = జ్ఞానికి, ఏలజనియించున్ = ఎందులకుఁబుట్టును, రణంబునన్ = జగడమందు, పాడిన్ = ధర్మముచేత, రిపున్ = శత్రువును, గెల్చువాడిమియున్ = జయించునట్టి బంటుతనము, ప్రజాపోషంబు = ప్రజలరక్షించుట, రాజునకు = ప్రభువునకు, ధర్మంబౌన్ = న్యాయమగును, ఐనన్ = అట్లయినను, త్వద్విజితరాజ్యున్, త్వత్ = నీచేత, విజిత = జయింపఁబడిన, రాజ్యున్ = రాజ్యముగలయట్టియు, అశక్తున్ = బలిమిలేనియట్టి, నన్ను = నను, అఘంబు = పాపంబు, అంటునె = స్పృశించునా, అంటదనుట.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా! రాజ్యము వేడకుండుటకుఁ గారణముఁదెలిపెద వినుము. ఏవస్తువందయినను చాపల్య మజ్ఞునకుఁ గలుగుఁ గాక జ్ఞానికి నేల జనియించును యుద్ధమందు ధర్మముచేత శత్రువును గెల్చుటయుఁ బ్రజల రక్షించుటయును రాజులకు ధర్మంబౌ నయినను నీచేత నపహరింపఁబడిన రాజ్యము గల్గి యశక్తుఁడనై యున్న నన్నఘంబులు స్పృశింపవని చెప్పెనని తాత్పర్యము.

సీ. నరనాథ యీరాజ్య పరిపాలనా రాతి ♦ హననాది కృతరూప యగునవిద్య, య
నధికారికి విసర్జనముఁ గావింపఁగఁ ♦ గలుషంబు రాదధికారినైన, వాఁడు
విసర్జింపవచ్చు వర్ణాచార ♦ లోపంబు చేనగు పాపలేప, మైన నేనిత్తుఁ గొ
మ్మనఁ గొను ధరణిభో ♦ గమునకుగాక ధర్మమునకగునె, కావునను క్షత్రి
యులకు భైక్షంబుగీడు ♦ మత్పూర్వులు వేఁడు సామ్రాజ్యమనెడు, పలుకు ధ
ర్మచ్ఛలంపు లోభంబయుక్త ♦ మది యెఱిఁగి రాజ్యమడుగనేనిచ్ఛయింప. ౬౧.

టీక. నరనాథ = కేశిధ్వజుఁడా, ఈరాజ్యపరిపాలనము, అరాతిహనన = శత్రు సంహారము, ఆది = మొదలగువానిచేత, కృత = చేయంబడిన, రూపయగు = స్వరూపము గలదైన, అవిద్య = అజ్ఞానము, అనధికారికి = అధికారము లేనివానికి, విసర్జనముఁ గావింపఁగ = విడిచిపెట్టఁగా, కలుషంబురాదు = పాపమొదవదు, అధికారినైనవాఁడు, విసర్జింపన్ = విడువఁగా, వర్ణాచారలోపంబుచేన్ = క్షత్రియ వంశాచార లోపముచేతను, అగు = ఐనట్టి, పాప = కిల్బిషముయొక్క, లేపము = పూఁత, వచ్చున్ = కలుగును, (అనఁగాఁ బాపప్రాప్తియౌననుట), ఐనన్ = ఐనను, ఏన్ = నేను, ఇత్తున్ = ఒసగెదను, కొమ్మనన్ = గ్రహింపుమనఁగా, కొను = గ్రహించునట్టి, ధరణి = భూమి, భోగమునకుఁగాక = అనుభవించుటకేగాని, ధర్మమునకగునె = ధర్మమునకగునా, కావునను = అట్లు గనుక, క్షత్రియులకు = పుడమిఱేండ్లకు, భైక్షంబు = అడిగిపుచ్చుకొనుట, కీడు = పాపము, మత్పూర్వులు =

నామంత్రులు, వేడుసామ్రాజ్యము = రాజ్యముకొఱకు, అనెడు = అనియెడు, పలుకు = మాట, ధర్మవ్యాలంపు = ధర్మమనువ్యాజముగల, లోభగుణము = లోభగుణము, అయుక్తము= యుక్తముగాదు, అదియెఱిఁగి = అదితెలిసి, రాజ్యమడుగక = ప్రభుత్వము వేడుటకు, ఇచ్ఛయింపక = అపేక్షింపను.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా! యీరాజ్య పరిపాలన శత్రుసంహారము మొదలగువానిచేతఁ జేయఁబడిన రూపము గలయట్టి యవిద్యయ నధికారియగువాఁడు గ్రహింపక విడిచెనేని పాతకము రాదధికారియగు వాఁడువిడిచెనేని క్షత్రియ వంశాచారలోప మగుటవలని పాపలేపంబౌనైనను నే నిచ్చెదఁ బరిగ్రహింపుమనఁగ గ్రహించినట్టి సామ్రాజ్యము భోగమునకేఁగాని ధర్మమునకుఁ గాదు గావున రాజులకు యాచ్ఞావృత్తి చేతఁబుచ్చుకొనుట మిగులఁ బాతకము నామంత్రులు గోరును రాజ్య మన్న మాట ధర్మ వ్యాజముగల లోభగుణంబయుక్తమైనదియని తెలిసి నేరాజ్య మడుగక బ్రహ్మవిద్య నడిగితినని ఖాండిక్యుఁడు పలికె నని తాత్పర్యము.

తే. గీ. ఆస పడుదురె బుధులు రా • జ్యమున మమత,
మానని జడాత్ములట్లహం • మాన పాన,
మత్తులకె కాక యదియేల • మాదృశులకు,
ననిన హర్షించి మెచ్చి య • జ్జనకుఁడనియె. ౬౨.

టీక. బుధులు = పండితులు, మమతమానని = మమకారము విడువనట్టి, జడాత్ములట్లు = మూఢాత్ములంబలె, రాజ్యమునకు = రాజ్యమందు, ఆసపడుదురె = వాంఛింతురా, అది= ఆవాంఛ, అహంమానపానమత్తులకేకాక, అహంమాన= అహంకారమనియెడి, పాన = మధుపానముచేతను, మత్తులకేకాక = మదించినవారికేకాని, మాదృశులకు = మావంటివారికి, ఏల = ఎందుకు, అనినను = అనఁగా, హర్షించి= సంతసించి, మెచ్చి = శ్లాఘించి, అజ్జనకుఁడు= ఆకేశిధ్వజుండు, అనియె = పలికెను.

తా. ప్రాజ్ఞులైన వారు మమకారము విడువని మూఢుల వలె రాజ్య మపేక్షింప రట్టి వాంఛ యహంమాన పాన మత్తులై యున్న వారలకే కాక మముఁబోటుల కేల? అనఁగా నజ్జనకుండు హర్షించి స్తుతిఁ జేసి యొక మాట సెప్పె నని తాత్పర్యము.

ఆ. వె. ఏ నవిద్య వలన మృత్యువుఁ • జరియింప,
ననఘ రాజ్యములు మ • ఖాదికములు,
చేయు చున్న వాఁడ క్షీణింపఁ • జేయుదుఁ,
బుణ్య ఫలము భోగ • భుక్తివలన. ౬౩.

టీక. ఏన్ = నేను, అవిద్యవలన = అజ్ఞానమువలన, మృత్యువున్ = సంసారమును, తరియింపన్ = దాఁటుటకు, అనఘ = పాపరహితుఁడా, రాజ్యమును = ప్రభుత్వమును, మఖాదికములు = యజ్ఞాదిసత్కర్మములను చేయుచున్నవాఁడ, పుణ్యఫలము = సత్కర్మఫలమును, భోగభుక్తివలనన్ = భోగానుభవముచేతను, క్షీణింపఁజేయుదున్ = నష్టపఱుతును.

తా. పాపరహితుఁడ వగు నోయి ఖాండిక్యుఁడా! నే నజ్ఞానము వలన సంసారము దాఁటుటకు బ్రభుత్వమును యాగాది సత్కర్మములఁ జేయుచున్నాఁడను భోగానుభవము వలనఁ బుణ్యఫలంబుల క్షీణింపఁ జేయుదు నని వచించె ననుట.

క౦. మన యీ నిమి వంశముపా, వన మగు భాగ్యమున మనుజ ♦ వరతత్త్వవివే
చన చింత నీకుఁ బొడమెను, విను మిక వినుపింతు నేను ♦ విద్యా విధమున్.

టీక. మన = మనయొక్క, ఈనిమివంశము = నిమిచక్రవర్తివంశము, పావనమగు = పవిత్రమగునట్టి, భాగ్యమునన్ = పుణ్యముచేతను, మనుజవర = రాజా, తత్త్వవివేచనచింత, తత్త్వ = తత్త్వముయొక్క, వివేచన = తెలిసికొనునట్టి, చింత= విచారము, నీకున్ = నీకు, పొడమెన్ = పుట్టెను, ఏన్ = నేను, విద్యావిధమున్ = జ్ఞానమార్గమును, వినుపింతున్ = తెలియఁజెప్పెదను, ఇఁక, వినుము=ఆలకింపుము.

తా. మానవశ్రేష్ఠుఁడా! మన యీ నిమి చక్రవర్తి వంశము పరిశుద్ధ మగునట్టి పుణ్య విశేషముచేత నీకుఁ దత్త్వ వివేచన చింత గలిగెను గాన నిఁక నేను జ్ఞాన మార్గమును దెలిపెద నాకర్ణింపు మనియె నని తాత్పర్యము.

ఆ.వె. ఆత్మ గాని మేన ♦ నాత్మబుద్ధియును న,
స్వంబునందు నిగుడ ♦ స్వత్వమతియు,
నవని వరయ విద్య యను మ ♦ హాతరువును,
త్పత్తికి ద్వయంబు ♦ విత్తు మొదలు. ౬౫.

టీక. అవనివర = భూనాథుఁడవగు నోయి ఖాండిక్యుఁడా, ఆత్మగాని = జీవుఁడుగానట్టి, మేనన్ = శరీరమందు, ఆత్మబుద్ధియును = జీవజ్ఞానమును, అస్వంబునందు = తనవిగాకుండునట్టి గృహాదులయందు, స్వత్వమతియు= తనదియను బుద్ధియు, ఈద్వయంబు= ఈరెండును, అవిద్యయను=అజ్ఞానమనియెడు, మహాతరువు= గొప్పవృక్షముయొక్క, ఉత్పత్తికి = జననమునకు, "షష్ఠ్యాఁడుతోఁచినుమ్సే"అనుసూత్రముచేత నుమాగమము, మొదలు = ఆదియైనట్టి, విత్తు = బీజము.

తా. ఓ ఖాండిక్యమహారాజా! తానుగాని దేహమందుఁ దాననుజ్ఞానము దనగాక యుండెడి గృహాదులయందుఁ దనది యనెడి బుద్ధియు నీరెండు నజ్ఞాన మను మహావృక్షమునకు నాదియైన బీజం బని తాత్పర్యము.

కం. నరనాథ పాంచభౌతిక, శరీరమున దేహి మోహ • సాంద్రతమతమః,
పరివృతుఁ డైయేనిదినా, పరికరమని యవధిలేని • భ్రమపడితిరుగున్.

టీక. నరనాథ = రాజా, దేహి = జీవుండు, పాంచభౌతిక = పంచభూత పరిణామంబైన, శరీరమున = కాయమునందు, సాంద్రతమ- మిగులదట్టమైన, తమః= అవిద్యచేతను, పరివృతుఁడై = ఆవరింపఁబడినవాఁడై, ఏన్ = నేను, ఇది, నా పరికరము = నా సొమ్ము, అని = నిశ్చయించికొని, అవధిలేని, భ్రమపడి = అజ్ఞానమునఁ బడి, తిరుగున్ = భ్రమణముఁ జేయుచుండును.

తా. ఓరాజా! పంచభూత పరిణామంబగు దేహమందు మిగుల బలిసియున్న యజ్ఞానముచేత నావరింపఁబడిన వాఁడు గాన జీవుఁడు దాననియుఁ దనపరికరంబులనియును దరిలేని భ్రాంతిఁ జెంది తిరుగుచుండు నని తాత్పర్యము.

కం. జల వసుధాంబర పవన,
జ్వలనంబులకంటె దాన • జస్రంబు వెలి,
న్వెలుఁగొందు నాత్మయుండఁగఁ,
గళేబరము నెవ్వఁ డాత్మ • గాఁ దలపోయున్. ౬౭.

టీక. జల = ఉదకము, వసుధా = భూమి, అంబర = ఆకాశము, పవన = వాయువు, జ్వలన = అగ్ని, ఈపంచభూతములకంటె, తాన్ = తాను, (అనఁగా నాత్మయనుట), అజస్రంబు= నిరంతరమును, వెలిన్ = విడను, వెలుఁగొందన్ = ప్రకాశించునట్టి, ఆత్మ = జీవుఁడు, ఉండఁగన్ = ఉండఁగా, కళేబరమున్ = దేహమును, ఎవ్వఁడు = ఎట్టివాఁడు, ఆత్మగాన్ = తానుగా, తలఁపోయున్ = నిశ్చయముఁ జేయును.

తా. పృథివ్యప్తేజో వాయ్వాకాశంబులను పంచభూతములకంటెను దానిరంతరము వెలపటఁ బ్రకాశించుచున్న జీవుండై యుండియు శరీరము నెవ్వఁ డాత్మ యని తలంచు ననుట.

సీ. వపురుపభోగ్యముల్ స్వపగృహక్షేత్రాదు • లవి బొంది వాఁగాక యాత్మ యగు
నె, య స్త్రీప పుత్త్ర పౌత్రానీకమును నాత్మ • గాని మైఁ బుట్టుటఁ గావుతనని,
గాన మృత్యువుఁ గను కాయంబున జనించు • పుత్త్రాదు లెడ స్వత్వబుద్ధి దగవ,
ఎప్పుడేని యాత్మ వేతయ్యునప్పుడే • యపరు భోగింబు లీయాత్మకంటె, వ్యక్తిగా
కీయొడలె యాత్మయన్న నంటు • మృద్గృహము నిల్పు నెట్లట్లు మృజ్జలాది, న
ష్టము భౌతిక భోగానాది భౌతి • కాంగములు నిల్పు భోగమిం దాత్మ కెగ్గి. ౬౮.

టీక.-నృప = రాజా, వపురుపభోగ్యములు = శరీరముచేత ననుభవింపఁదగి నట్టి, గృహక్షేత్రాదులు = ఇండ్లు, భార్యమొదలైనవి, (ని, క్షేత్రంపత్నీ శరీరయో యని యమరము) అవి = ఈచెప్పఁబడ్డవి, బాంధివి = దేహసంబంధములైనవి, కాక, ఆత్మవగునె = ఆత్మసంబంధములైనవి యగునా, అట్లన = ఆరీతిగానె, పుత్రపౌత్త్రి కౌమారాగులు మనుమలు, వీరిమొక్క, అనీకమును = సంఘమును, ఆత్మగాని = జీవుఁడుగాని, మైక = దేహమువలను, పుట్టుటక = జనియించుటచేత, తనవిగావు = ఆత్మవిగావు, కానక = అట్లగుటచేత, మృత్యువుఁగనుకాయంబున = మృత్యువును బొందునట్టి శరీరమందు, జనించు = పుట్టుచున్న, పుత్రాదులెడ = కౌమారులు మొదలగు వారియందు, స్వాత్త్వబుద్ధి = తనదనుజ్ఞానము, తగదు = కూడదు, ఎప్పుడేని= ఎప్పుడైనను, ఆత్మ = జీవాత్మ, వేఱె = భిన్నమె, అనుక = అనుకొనునో, అప్పుడె, అడరు= వృద్ధియగుచున్న, భోగంబులు = స్రక్చందనాదులు, ఆత్మకు = తనకు, అంటవు = స్పృశింపవు, అట్లుగాక = అటుగాక, ఈమొడలె = ఈశరీరమె, ఆత్మ = నేను, అన్నక = అన్నట్లాయెనేని, అంటుక = ముట్టును, మృద్గృహము = మృణ్మయనికేతనము, అల్కు-మృజ్జలాదిక = అలికి పూసినట్టి మన్ను నీళ్లు మొదలగువానిచేత, ఎట్లు= ఏప్రకారము, నిలుచుక = ఉండునో, అట్లు = ఆప్రకారముగ, భౌతిక = భూతసంబంధమైన, భోగ = సుఖము, అశన = అన్నము, అదిక = మొదలుగా గలవానిచేత, భౌతికాంగములు నిల్చుక = పంచభూతాత్మక శరీరములు నిలుచును, ఇందు= దీనియందు, భోగము = సుఖము, ఆత్మకు = జీవునకు, ఎద్ది = ఏది.

తా. ఓయిరాజా! దేహోపభోగ్యంబులైన గృహక్షేత్రాదులు, శరీర సంబంధములుగాని యాత్మ సంబంధములు గావు. అత్తెరంగుననే పుత్రపౌత్త్రాది సమూహము దేహమందు జనియించుటచేత నాత్మవి గావు గాన మరణము నొందునట్టి శరీరమున జనియించిన పుత్రాదులందు స్వాత్త్వబుద్ధి గూడదనియు నెప్పుడేని యాత్మకు దేహము భిన్నం బని భేదజ్ఞానము గలుగుచున్నదో యపుడు భోగంబు లాత్మ కంటవటుగాక శరీరమె తానని తలంచినయెడ భోగంబు లంటుచున్నవి. మంటితోఁ గట్టంబడియున్న గృహము మృజ్జలాదులచేత నెట్లు నిలుచునో యత్తెరంగున పంచభూత సంబంధమైన సుఖము అశనము మొదలగు వానిచేత భౌతికాంగములు నిలుచును దీనియం దాత్మకు భోగమెక్కడిది దని తాత్పర్యము.

మ. జనిసాహస్రి బహుప్రయాణ మీగు సం ♦ సారంపుఁ ద్రోవ న్సదా,
చనుచుండు న్ఘన మోహ నిశ సుఖమ ♦ న్సంసారి పాంథుండు వా,
సనలం భూఖి మునుంగుఁగాఁగ నెప్పుడేని ♦ జ్ఞానంపుటుష్ణోదకం,
బునఁ దన్నాళన సేయు వాని శపుడ ♦ మ్మోహాశమంబు నడుక.

టీక. జనిసాహస్రి = జన్మసహస్రము లనియెడి, బహుప్రయాణమగు = అనేకప్రయాణములుగల, సంసారంపు = జననమరణాది రూపమైనసంసారమనియెడు, త్రోవన్ = మార్గమునందు, సంసారి = సంసారియను, పాంథుడు = పథికుండు, వాసనలన్ = అనాదికర్మ వాసనలనియెడి, పరాగి = పరాగము, మునుంగు గాఁగను = కప్పఁగాఁగా, ఘన = అతిశయమగు, మోహ = మోహమనియెడు, ఖేదము = క్లేశము, అలమన్ = చుట్టుకొనఁగా, సదా చనుచుండున్ = ఎప్పటికిని దిరుగుచుండును, ఎప్డేన్ = ఏసమయ మున, జ్ఞానంపుటుష్ణోదకంబునన్ = శాస్త్రజన్య జ్ఞానమనియెడి యుష్ణజలంబుచేత, తత్క్షాళనసేయక, తత్ = ఆకర్మవాసన లనియెడుపరాగమును, క్షాళనసేయక = కడుగుకొనునో, వానికి = సంసారియనుపథికునికి, అప్డు = ఆక్షణమందు, అమ్మోహశ్రమంబున్ = ఆమోహమనుశ్రమమునను, చనున్ = నివర్తించును.

తా. జన్మసహస్రము లనియెడి యనేక ప్రయాణము గల జనన మరణాది రూపమగు సంసార మను త్రోవ యందు సంసారియను పథికుం డనాది కర్మ వాసన లనియెడి పరాగము గప్పుకొనఁగా నతిశయం బగు మోహ మను క్లేశము చుట్టుకొనంగ నెడతెగక తిరుగుచుండును ఎప్పుడు శాస్త్రజన్యజ్ఞాన మను నుష్ణోదకము చేత సంసారి యను తెరువరి యా కర్మవాసన లనియెడి పరాగమును గడుగు కొనుచున్నాఁడో యపుడమ్మోహ మను శ్రమము నివర్తించు నని తా.

తే, గీ. అట్టి మోహశ్రమం బాఱి నాశరీరి,
స్వస్థుఁడై తాననన్యాతి శయను బాధ,
మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణ, మనుభవించు,
ననఘ తొల్లియు నిర్వాణి ఖనియ కాన. ౭౦.

టీక. అట్టి = అటువంటి, మోహశ్రమంబు = అజ్ఞానమనియెడియాయాసము, ఆఱన్ = తీరఁగాన్, ఆశరీరి = ఆజీవుఁడు, స్వస్థుఁడై = తానుసుఖపడినవాఁడై, అనన్యాతిశయము = తనకంటెనతిశయములేనట్టిదియు, అబాధము = దుఃఖరహితమైనది, అనఁగన్ = అనఁగా, విలసిల్లు = ఒప్పుచున్న, నిర్వాణము = మోక్షానందమును, అనుభవించున్ = భోగించును, అనఘ = పాపరహితుఁడా, తొల్లియు = మునుపును, నిర్వాణఖనియె కాన = మోక్షాశ్రయుఁడే కాన, (అనఁగాజీవన్ముక్తుఁడౌయనుట).

తా. పాపరహితుండవగు నోయిరాజా! యతండు తొలుత జీవన్ముక్తుండే కానఁ దాద్బశంబగు నజ్ఞానమనియెడి యాయాసము దీరఁగా జీవుండు సుఖియై సర్వోత్తమంబును దుఃఖరహితము నైనది యను నట్లుగఁ బ్రకాశించు చున్న యానంద మనుభవించు నని తాత్పర్యము.

వ. విను జనేశ్వర జలం బస్పృష్ట దహనం బయ్యుఁ దదీయ యోగంబునఁ గలశోదరంబున నునికిం దా నతి శీతలంబయ్యు నుడికి శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులం బొందున ట్లాత్మయుం బ్రకృతి సంబంధంబున నహంమానాది దూషితుండై ప్రాకృతంబు లగు ధర్మంబులం బొందు వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయుండు నాత్మయ ట్లగుటనింత యనర్థ మూలం బగు నవిద్యా బీజంబు నీ కెఱిఁగించితి నేవంవిధంబు లగు సకల క్లేశంబులకు సంక్షయ కరంబు యోగంబు దక్క మఱియొం డుపాయ ము లే దనుటయుఁ బ్రీతుం డై ఖాండిక్యుండును మహాత్మా యిన్నిమి వశంబున విజ్ఞాత యోగశాస్త్రార్థుండ వీవు నాకు నీయోగంబు సమస్తంబు వి స్తరింపవలయు ననినఁ గేశిధ్వజుండు కృపాళుం డై మహీపాలా వినుమెం దేని సంసితుం డై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యంబుఁ బొందునట్టి యోగంబుఁ జెప్పెద సావధానుండ వై వినుమని యిట్లనియె. ౭౧.

టీక. విను = వినుము, జనేశ్వర = రాజా, జలము = నీరు, అస్పృష్ట దహనంబయ్యు = అగ్ని నంటకయుండియు, తదీయ = ఆయగ్నిసంబంధియైన, యోగంబునన్ = సంపర్కముచేత, కలశోదరంబునన్ = ఘటోదరమునందు, ఉన్కిన్ ఉండుటంజేసి, తాన్ = ఉదకము, అతిశీతలంబయ్యున్ = మిగులఁజల్లనైయుండియు, ఉడికి = కాఁగి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులన్ = కళకెళయను శబ్దము పొంగు మొదలైన గుణములను, పొందునట్లు = ఆశ్రయించినట్లు, ఆత్మయున్ = జీవుఁడును, ప్రకృతిసంబంధంబున = శరీరసంబంధముచేత, అహంమానాదిదూషితుండై = అహంకార మమకారాదులచేత మలినుఁడై, ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులంబొందు = ప్రకృతిజన్యగుణంబుల నాశ్రయించునుగాని, వీనికి = ఈప్రకృతిధర్మములకు, అత్యంత విలక్షణుండును = మిగుల వేఱైనవాఁడును, అక్షయుండును = నాశములేనివాఁడును, ఆత్మ = జీవుఁడు, అట్లగుటన్ = అట్లుగాన, ఇంత యనర్థమూలంబగు, అవిద్యా = అజ్ఞానముయొక్క, బీజంబు = కారణమును, ఎఱుంగించితి = తెలిపితిని. “శ్లో. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా అస్వేస్వమితియామతిః, అవిద్యాతరుసంభూత బీజమేతద్ద్విధాస్థితమ్.” అని విష్ణుపురాణము. ఏవంవిధంబులగు = ఈప్రకారమైన, సకలక్లేశములకు = సమస్తదుఃఖములకు, సంక్షయకరంబు = నాశనముఁజేయునది, యోగంబు దక్క = యోగమువినా, మఱియొండుపాయము లేదనుటయు = మఱియొక సాధనంబు లేదనఁగ, ప్రీతుండై = సంతసించినవాఁడై, ఖాండిక్యుండును, మహాత్మా= మహామతియగు నోయి కేశిధ్వజుఁడా, ఈనిమివశంబున, విజ్ఞాత = తెలియఁబడిన,యోగశాస్త్రార్థుండవు = యోగశాస్త్రార్థము గలవాఁడవు, నీవు, నాకున్ = నాకును, ఈయోగంబు సమస్తంబు వి స్తరింపవలయు ననినన్ = ఈయోగమంతయు విపులము

గఁ జెప్పవలయుననఁగా, కౌశిధ్వజుండు, కృపాళుండై = దయగలవాఁడై, మహీపా ల = భూనాయకుఁడా, వినుము = ఆకర్ణింపుము, ఎందేని సంస్థితుండై = ఏయోగ శాస్త్రమందైన నున్నవాఁడై, ముని = సాధకుండు, మఱి = పిమ్మట, పునర్భవంబున కురాక = పునర్జన్మమునకురాక, బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు = బ్రహ్మత్వమును, పొం దుఁ = పొందునో, అట్టి యోగంబుఁ జెప్పెద = ఆయోగము వచించెదను, సావ ధాన చిత్తుఁడవై = నిశ్చలమనస్కుఁడవై, వినుమని = ఆకర్ణింపుమని, పలికెను.

తా. సుగమము.

ఆ. వె. ప్రాణికోటి [illegible] బంధమోక్షంబు,
చేరుటకును మనసు [illegible] కారణంబు,
విషయ [illegible]
[illegible] ౭౩.

టీక. ప్రాణికోటి [illegible] = ఎల్ల ప్రాణులకు, బంధంబు = సంసార రూప బంధ మును, మోక్షంబు = అద్వితీయమోచనము, చేరుటకును = ఈ రెండుపొందుటకు, మనసు = మనసంబు, కారణంబు = హేతువు, విషయసంగినైన = శబ్దాదివిషయ ములయందుఁదగిలెనేని, బంధకారి = బంధము గలుగఁజేయునది, నిర్విషయమైన = విషయములయందు దగిలకుండెనేని, ముక్తిదాయి = ముక్తివైభవముఁ జేయునది.

తా. సకల ప్రాణులయొక్క సంసార రూప బంధమునకు మోక్షమునకును మనంబే కారణ మనియు నామనంబు శబ్దాదివిషయములయందుఁ బ్రవేశించె నేని బంధంబును విషయముల యెడఁ దగులకుండెనేని యనన్యాతిశయంబగు మో క్షంబునుం గలుగఁజేయు నని తాత్పర్యము.

సీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి విషయాది మనస [illegible] మాహరించి బ్రహ్మముఁ గోరుఁ,
[illegible] శ్రేయసంబునకిట్లు [illegible]
నాత్మభావం [illegible] [illegible] దుర్భుసట్లు [illegible]
మన యమాదికి విషయంబైన యాత్మ [illegible] యత్నము సగుణసగుణ సాక్షి
[illegible] బ్రహ్మ [illegible]
[illegible] యతఁడయ్య గీ.

టీక. విజ్ఞానమునఁ జేసి = వివేకజ్ఞానముచేతను, విషయాదివలన = శబ్దాది విషయములు మొదలగు వానివలన, మనసు - మనస్సును, ఆహరించి - మరలించి, పరేశు = పరమేశ్వరుఁడైన, బ్రహ్మమును = పరబ్రహ్మము, నిశ్శ్రేయసంబునకు = మోక్షమునకు, చింతింపవలయు = ధ్యానముసేయవలయు, అట్టి [illegible] = అలా గు ధ్యానముసేయఁగా, [illegible] = [illegible] బ్రహ్మము, [illegible] = ఆధ్యానము. [illegible]

నాసికే, ఆకస్మాదేవము = ఆకస్మాత్తుగా నైనట్టి స్వాదంబులు [illegible], వికారి = రూపాంతరముగల, అప్రస్తారము - లోపాము నన్, తార్చునట్లు = ఆకర్షించుచున్నట్లు, ఆత్మభావంబు = తన స్వరూపమును, ఉద్భవ = పొసంగును, యోగమున = యోగముచేగా, యమాదికంబున - యమ నియమాది విషయకమయిన, ఆత్మ = జీవునియొక్క, ప్రయత్న = వ్యవసాయమునకు, అధీనమైన = తగులగు, సాత్వికవు = సత్వగుణప్రధానమైన, మనోగతి = మనోవ్యాపారము, ఎయ్యది గలదు = ఏది కలదో, దానిని = ఆ మనోవ్యాపారమును, బ్రహ్మసంబంధంబుగా = బ్రహ్మమును బొందినదానిగా, చేయుచున్నట్టి, ప్రౌఢిమ సూవె = ప్రౌఢిమ సుమీ, ఇట్టివైశిష్ట్యధర్మము = విశేషభావముగల ధర్మము, ఎందేని గలదు = ఎక్కడ గలదో, అట్టియోగంబు గలిగిన యతండె యోగి = అట్టియోగము గలవాడె యోగి.

తా. [illegible] సకల [illegible] బ్రహ్మను సంధానము జేయు [illegible] వికారముగల యనుమును దనయందు [illegible] స్వరూపము నిచ్చునని యు యోగమునగ యమనియమాది విషయకంబయిన [illegible] ప్రయత్నమునకధీనమైన సత్వగుణప్రధానమగు మనోవ్యాపారమును బ్రహ్మసంబంధంబుగా జేయునట్టి ప్రౌఢిమసుమీయనియు నిట్టివైశిష్ట్యధర్మ మెందుగలదో యదే యోగ మా యోగము గలవాడె యోగియనియును తాత్పర్యము.

వ. మఱియు బ్రహ్మ[illegible] యమంబులనుము స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబు లేమను [illegible] యోగి యగు వాడు మనోస్థైర్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు [illegible] విశిష్టఫలదంబులు [illegible]లకు ముక్తిదంబులగు [illegible] యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి నవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసంబున వశంబు సేయవలయు నదియ ప్రా
న్య, ణాయామము [illegible] ప్రాణాయామంబు సబీజాబీజ సంజ్ఞలం బరగునదియై ప్రాణాపానంబుల [illegible]బుల [illegible] నిరోధనంబున రేచకాది త్రైవిధ్యంబును బొందు మొదల నా చెప్పిన సబీజాబీజ సంజ్ఞలందు నంతస్స్వారూపాపలం[illegible] యగు పదియు సబీజం బితరంబు నిర్బీజంబు మఱి శబ్దాది విషయంబులం ప్రవణంబు లగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు సేయుట ప్రత్యాహారంబట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షునకవశ్యకర్తవ్యంబు దీనివలన నతిచంచలంబులగు నింద్రియంబులకు నాత్మవశ్యత గలుగునవిగ ననశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగి యోగసాధకుండును గానేరండు ప్రాణాయామంబునం బవనంబులు ప్రత్యాహారంబున నింద్రియంబులు వశంబులైన పిమ్మట జిత్తంబు శుభాశ్రయంబునం దిడునది యని [illegible].

టీ:. వ్రతే = వ్రతమునందు, బ్రహ్మచర్య [illegible] నియమములు లేనను = బ్రహ్మచర్యము మొదలైన నియమంబులు లేమను, స్వాధ్యాయాదులగు నియమములు లేనను = వేదపారాయణము మొదలైన నియమంబులు లేమను, యోగియగువాడు, [illegible] = కోరిక లేనివాడై, మనోనైర్మల్యసంపాదనకు = మనశ్శుద్ధిని సంపాదించుటకొఱకు, ఆచరింపవలయును = అనుష్ఠింపవలయును, [illegible] = ఈయమనియమములు, కామ్యంబులైన = కోరికచేతఁ జేయఁబడినవియుడు, [illegible] = [illegible], [illegible] కు = కోరిక లేనివారలకు, ముక్తిదంబులగు = మోక్షమిచ్చునవియగును, [illegible] నియమంబులు, వదలక = విడువక, [illegible] = [illegible] గులగు నాసనవిశేషములయందు, ఒకటినవలంబించి = ఒకటినాశ్రయించి, ప్రాణ [illegible] బగు = ప్రాణమను పేరుగల, పవనంబు = [illegible] = వాయువు [illegible] వశపరచుకొనవలయును, [illegible] ప్రాణాయామము [illegible] = [illegible] ప్రాణాయామంబు, సబీజాబీజసంజ్ఞలం బరగు = సబీజప్రాణాయామం [illegible] బీజప్రాణాయామంబని నామద్వయముచేత నొప్పును, అది = ఆ ప్రాణాయామము, ప్రాణాపానంబుల = ప్రాణాపానంబులను రెండు వాయువులయొక్క, మిథః = పరస్పరము, అనురోధంబున = అనుసరించుటచేతను, [illegible] నిలుపుటచేతను, దేవతాది [illegible] = [illegible] లని యెడి [illegible], [illegible] = నహించును, [illegible] = [illegible] చెప్పిన, సబీజాబీజసంజ్ఞలందు = ఈ రెండు నామములు [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] యగునదియు = [illegible] నదియు, సబీజంబు సబీజప్రాణాయామంబు, [illegible] = [illegible] యగునది [illegible], అబీజంబు = అబీజప్రాణాయామంబు, [illegible] = శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధంబులను విషయములందు, ప్రవణంబులగు = వ్యాపించినట్టి, [illegible] బులకు = శ్రోత్ర, త్వక్, చక్షుః, జిహ్వా [illegible] ద్రియములను, త్రిప్పి = మరలించి, మానసంబునకు [illegible] = [illegible] ప్రత్యాహారంబు = ఇట్టి ప్రత్యాహారంబు [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] చేయఁదగినది, [illegible] = [illegible] గులగు = మిగులఁ జాపలంబులైన, [illegible] ద్రియంబులకు, [illegible] తగలు [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] బులు, [illegible] = [illegible], [illegible] బులు [illegible] = [illegible] = [illegible] మునందు, [illegible] ప్రాణాయామంబునకు ప్రాణాయామముచేతను, [illegible] ప్రత్యాహారంబున [illegible]

ప్రత్యాహారమనుచేత, ఇంద్రియంబులు = శ్రోత్రాదులు, వశంబులైన = అధీనములైన, పిమ్మటన్ = పిదప, చిత్తంబు = మనమును, శుభాశ్రయంబునందు = శుభాధారమగు పరబ్రహ్మమునందు, ఇమునది = పొందింపవలయును, అనుటయు = అట్లనఁగా, ఖాండిక్యుఁడు, ఇట్లనియు = ముందు చెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మచర్యము మొదలగు యమములైదును, స్వాధ్యాయము మొదలగు నియమములైదును చిత్తశుద్ధికొఱకనుష్ఠింపవలయును. ఇవి కోరికచేతఁ జేసిన ఫలమున విశేషఫలములనిచ్చును. కోరకచేసినయెడ మోక్షమిచ్చును. భద్రము కపద స్వస్తిక వీర ముక్త పద్మాసనము నివి మొదలగు నాసనములలో నొకటి నవలంబించి వాయువును రేచక పూరక కుంభకాభ్యాసముచేత వశపఱచుకొనవలయును. ఇట్లు ప్రాణవాయువును వశపఱచుకొనుటయే ప్రాణాయామ మనంబడును. అది సబీజం బబీజం బని ద్వివిధంబు. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధము లను పంచవిషయములకుఁ బోవు శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణమ్ములను పంచేంద్రియంబుల మరలుచుకొనుట ప్రత్యాహారంబు. ఇది ముముక్షువున కవశ్యము చేయఁదగినది. ఇట్లొనరింప నింద్రియ ములు మనస్సున కధీనములగును. [illegible] చిత్తమును పరబ్రహ్మమందుఁ జొన్పవలయు ననుట.

కం. మనమున కెద్ది శుభాశ్రయ, మనఘ యెఱింగింపు మటి స • మస్తాధారం,
బనఁ జను యవ్వస్తువు య, న్మనన మశేషోరుదుఃఖ • మండలిఁ జెఱుచున్. ౨౪.

టీక. మనమునకు = మనస్సునకు, ఎద్ది = ఏవస్తువు, శుభాశ్రయము = శుభమైన స్థానము, మటి = మఱియును, సమస్తాధారంబు = సకలమును ధరించునది, అనన్ = అనునట్టుల, యద్వస్తువు = ఏవస్తువు, చనున్ = ఒప్పును, యన్మననము = ఏదేవునిమననము, అశేష = సకలమైనట్టియు, ఉరు = విస్తారమైన, దుఃఖమండలిన్ = శోకసమూహములను, చెఱుచున్ = నష్టముఁ జేయునో, అనఘ = పరిశుద్ధుఁడా, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

తా. మానసంబున కేది శుభమైన స్థానము సకలాధారంబగు వస్తువేది యేదేవుని మననము సకల దుఃఖ సమూహంబులం బోఁగొట్టునో పరిశుద్ధుండవగు నోయి కేశిధ్వజుండా! యెఱింగింపుమని పలికె నని తాత్పర్యము.

తే.గీ. అనినఁ గేశిధ్వజుండను వాని • కనియె బ్రహ్మ,
మాశ్రయంబు మనంబున • కదియ పరము,
నపరమునఁ గం బొలుచు నం • దపర మనఁగ
మూర్తమయ్య పరంబనఁ గ • నమూర్తమనఘ

టీ. అట్లనఁగా = ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుండు = అనఁగు మను, నానికనిరూపక = ఆఖాండిక్యునకుఁ జెప్పెను, అన్యు = వహించుచున్నవారు నోయిదాహా, మనఁబునవి = ఈ క్షేత్రజునకు, బ్రహ్మము = పరబ్రహ్మము, ఆర్థశీలగుణమాట, స్థానగుణ, ఆకృతియు = ఆపర బ్రహ్మము, గోనము = విమునిరియు, అపరిగము = ఆపవరమని యు, అనంగిక = అను నటుల, వోలిచు = ఒప్పను, ఎందు - ఆగుటియందు, ఆవరణమున, మూర్తా మును = ప్రాపవత్తు, పరంబనగా = అనుజుకనఁగా, అమూర్తము = రూపవత్తు గా తోఁచునది.

తా. అట్లనఁగా కేశిధ్వజుండను బ్రహ్మమే ఓ ప్రమాణకుఁ వాశ్రయుండనియు నా పరబ్రహ్మము మూర్త భేదంబులు రెండుగను నపరమనఁగా రూప వత్పదార్థము పరమనఁగ రూపవిహీనము, బ్రహ్మమని ఖాండిక్యునకుఁ జెప్పెనని భావము.

మ. సువిచారింపఁ బెద్ద యటుల నీ మూర్తామూర్తంబు లా
ద్యనఘాపరంబు లొకటి బద్ధ బ్రహ్మాది బ
ద్ధకాయ బది మూర్తమును బ్రహ్మాదిస్థానాలు పూర్తిభా,
వనలం గూడుటఁ బాయఁ గనక సేవ్యం బవ్వరంబు లవిక.

టీ. మురు = ముని, నాశ్రిత = సేవించ్చిన్, కొంటిలోన = గ్రంథము లో, పరమనఁగ = పరమున రూ, ముక్తాత్మ = విడువఁబడిన బ్రహ్మము, అమూర్తా ము = ఆకారము లేనిది, గనుక, ఉపాసనఁగాదిగ = ధ్యానము చేయుటకు, పూ రణము = శక్యముగాదు, ఆ = ఇంకను, అపరసంజ్ఞము = అపరమను పేరుగలది, బ్రహ్మాది - బ్రహ్మమొదలగు, బద్ధకాయంబు = బద్ధజీవుల సంఘరూపము, అది - అయుపరము, మూర్తమైనను = రూపవంతమైనను, శశ్వత్ = మాటిమాటికిని, త్రిభావన = భావనాత్రయముతోడను, కూడుట = కూడియుండుటచేత, పరి భ్యాజ్యంబు = సేవింపఁదగినది కాదు, అరుముక్షుపక్షము = మోక్షకునికి, పురక = కడవటు, ఈద్వయంబు = ఈపరాపరములు రెండును, అసేవ్యంబు = విడువఁదగినది.

తా. మునీంద్రా నాచేతఁ జెప్పఁబడిన పరాపరములలో పరము నిరాకార ముగాన ముముక్షువులగు జీవులు కుపాసనాశక్యము గాదు అపరమను సంజ్ఞగల చతుర్ముఖాది బద్ధజీవ సంఘరూపము సాకారమైనను భావనాత్రయవిశిష్టమగుటం జేసి పరిత్యాజ్యమని యు నాముముక్షునకు శరీరత్యాగకాలమందు నీ రెండువిధంబు లుపాసనకుఁ దగినవి కావనియును తాత్పర్యము.

వ. ఆభావనాత్రయం బెట్టి దనినఁ జెప్పెద బ్రహ్మభావనయుఁ గర్మభావనయు బ్రహ్మకర్మోభయభావనయందు బ్రహ్మభావనాయుతులు సనందనాదులు, దేవాది స్థావరాంతములగు ప్రాణులందరుఁ గర్మభావనాభావకులు, హిరణ్యగర్భాదులుభయ

భావనాపరు లీమూఁడుతెఱఁగులవారు భావనాత్రయాన్వితులు గావున ధాత్రీశ యీత్రివిధాత్మకరూపంబ సేవ్యంబు సనందనాదులును బ్రాహ్మభావనాకల్పంబుల సంసరించుట భావనాబద్ధులై యుద్భావనాత్మకంబగువిశ్వంబు సంస్థితికినధిదేవ. మనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్మణంబులు క్షీణించుటయు యట్టి విశ్వంబై తోఁచు హిరణ్యగర్భాదులకంటె నన్యంబు పరాఖ్యం బిది ముక్తరూపం బమూర్తంబై యుండునని మొదల సూచింపబడి గదా తదాకారంబుఁ జేటపఱచెద వినుము. పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరాహిత్యంబున నిట్టిదట్టిదని వచించుటకు గోచరంబుగాక యపక్షయాది రహితంబును స్వప్రకాశ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును వైజ్ఞానైక నిరూపణీయం బగుచు జ్ఞాన శబ్ద వాచ్యంబునుం దానయై బ్రహ్మాత్మకం బగుట బ్రహ్మ సంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పును. మఱి భావనాత్రయాత్మక విశ్వ వైలక్షణ్యంబె లక్షణంబుగాఁగల యీరూపం బభ్యస్యమాన యోగుండగు యోగికిం జింతింప నశక్యంబు. మఱి యపరంబని చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భుండు వాసవుండును బ్రజాపతులు మరుత్తులు వసువులు రుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు పశువులు అద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు వెండియు నేకపాద ద్విపాద బహుపాదాపాదంబులగు నితర భూతంబులుం దదుత్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లునట్టి ప్రధానాది విశేషాంత చేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచ భావంబగు స్థూలరూపం బుపక్రాంతయోగునకుఁ జింతింప శక్యంబు. శక్యమేనియుఁ దద్భావనాత్ర యాత్మకం బగుట నశుభాశ్రయంబు గావున ముక్తసాధనంబుగా దీ చెప్పఁబడిన సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునైయుండునట్టి విష్ణుశక్తులు మొదలఁ జెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దదరిక్తయగు కర్మాఖ్యయుం ద్రివిధలై యుండు నందుఁ గర్మాఖ్య శక్తిచేత వేష్టితయైయపరాఖ్య యగు క్షేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణాద్యనేక సంసార తాపంబు లనుభవించుచుఁ దత్తత్కర్మానుగుణ శరీరంబులెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందుఁ దత్ప్రకారం బాకర్ణింపుము. ౭౮.

టీక. ఆభావనాత్రయుం జెప్పెదనని = ఆభావనాత్రయం బేదియనిన, చెప్పెదన్ = వచించెదను, బ్రహ్మభావనయు కర్మభావనయు బ్రహ్మకర్మోభయ భావనయు నని మూఁడు ప్రకారములు, అందు = ఆమూఁటిలోను, సనందనాదులు = సనందనుఁడు మొదలగు మహాయోగులెల్లను, బ్రహ్మభావనాయుతులు, దేవాదిస్థావరావరులగు = దేవతలు మొదలు పర్వతపాషాణములుతుదగాఁగల, ప్రాణులందఱు = జీవులందఱును, కర్మభావనాన్వితులు - కర్మభావనాయుతులు, హిరణ్యగర్భాదులు,

[illegible] యభావనాపరులు = పరబ్రహ్మోభయభావనాపరులు, ఈమూండవ తెరంగుల వారు [illegible] వారును, భావనాత్రయాన్వితులు = త్రిభావనలతోఁ గూడి [illegible] - అట్టివలన, ధాత్రీశే = వసుమతీనాథా, ఈత్రివిధాత్మ [illegible] = [illegible] ఫలములగు [illegible], సేవింపఁదగినవిశాల, [illegible] = [illegible] మొదలగువారున, బ్రహ్మకల్పాంతిక = మునుపటి బ్రహ్మకల్పములందు, [illegible] = [illegible] లెక్కి చేసెను, భావనా [illegible] = బ్రహ్మభావనాదేక [illegible] భావనా [illegible] = భావనా స్వరూప [illegible] = [illegible] = [illegible] = మర్యాద, [illegible] - [illegible] [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] = చతుర్ముఖాదుల [illegible] = [illegible] - [illegible] పేరుగలది, అది, ముక్త [illegible] = [illegible] లేనిది, [illegible] = తొలఁగనై, [illegible] = [illegible] సేసింపఁగది, తవా [illegible] చేతుపఁబడెడి [illegible] = తత్స్వరూపంబు [illegible] = మున్ను చెప్పఁబడిన, దేవాది భేదరహితి [illegible] = దేహాది భేదంబులు లేని [illegible], [illegible] = ఆభేదము లేకపోవుట [illegible] - [illegible] దాదృశంబని [illegible] = [illegible] రహితంబును, ఆప [illegible] = [illegible] - మొదలగు [illegible] = విడువఁబడినది, [illegible] = [illegible] = చెప్పఁగగినది, [illegible] = [illegible] = [illegible] దియు, జ్ఞా [illegible] జ్ఞానము చేతనె నిరూపింపఁదగినదియును, [illegible] జ్ఞా [illegible] = జ్ఞానమును [illegible] గాను, [illegible] బ్రహ్మ [illegible] = [illegible] = బ్రహ్మమను [illegible] - [illegible] = [illegible] భావనాత్రయమార్గ [illegible] = [illegible] = [illegible] - [illegible] గా [illegible] = [illegible] - [illegible] యోగుం డగు = [illegible] యోగిక = యోగవంతునికి, చింతింప నశ [illegible] - [illegible] మ [illegible] మనంబని చెప్పంబడిన, [illegible] - [illegible] ముఖుండును, [illegible] = [illegible] మొదలుగాఁగ్రి [illegible] = [illegible] అసా [illegible]

జన్మములకుఁ గారణంబులుగా, విలసిల్లునట్టి = ఒప్పుచున్నట్టి, ప్రధానాది విశేషాంత = ప్రధానము మొదలు వ్యక్తివిశేషములు తుదగాఁగల, చేతనాచేతనాత్మక = జ్ఞానాజ్ఞానజీవరూపమైన, ప్రపంచభావంబగు = ప్రపంచభావము గలయట్టి, స్థూలరూపంబు, ఉపక్రాంతయోగునకు = యోగమునకు నుపక్రమించినయోగికి, చింతింప శక్యంబు = ధ్యానసాధ్యంబు, శక్యమేనియు = ధ్యానసాధ్యంబైనను, తత్ = ఆ, భావనాత్రయాత్మకంబగుటన్ = భావనాత్రయ స్వరూపమగుటచేత, అశుభాశ్రయంబు = శుభాశ్రయముగాదు, కావునన్ = కాన, ముక్తిసాధనంబుగాదు, మోక్షసాధనంబుగాదు, ఈ చెప్పఁబడిన సకలప్రపంచంబును, విష్ణుసమన్వితంబై, అతని ఆదేవునికి, శరీరంబునైయుండును, ఇట్టి విష్ణుశక్తులు = విష్ణుసామర్థ్యములు, మొదలనె చెప్పిన = తొలుత నాచే చెప్పఁబడిన, పరాపరాఖ్యలను = పర, అపర అను నామములు గలిగి, తదితరశక్తియగు = దానికితరమైన, కర్మాఖ్యము = కర్మశక్తి అనునట్టిదియు, త్రివిధశక్తియుండును, అందు = వానియందు, కర్మాఖ్యశక్తిచేత వేష్టితయై = కర్మమను పేరుగల శక్తిచేతఁ జుట్టఁబడినదై, అపరాఖ్యయగు = అపరమను పేరుగల, క్షేత్రజ్ఞశక్తి = పురుషశక్తి, జన్మజరామరణాది = జననము ముదిమి చచ్చుట మొదలగు, అనేక సంసారతాపంబులన్ = బహువిధములగు సంసారతాపములవలని [illegible]లను, అనుభవించున్, తత్కర్మణ = ఆయాకర్మములకు, అనుగుణ = తగినయట్టి, శరీరంబులు = దేహములు, ఎత్తి - పొంది, విజ్ఞానతారతమ్యంబుల = విశేష జ్ఞానంబులయొక్క, [illegible]లను, పొందున్ = పొందును, తత్ప్రకారంబు = తత్ప్రకారంబు, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

తా. సుగమము.

ఉండును ప్రాణులం ♦ ద్రాణైకమగా శక్తి, స్థావరప్రాణుల ♦ [illegible]కం బొకొ,
నల్గుకోటి బండల ♦ జెట్టినుల్లోతిము, న్నగు సరీసృపము ♦ దంతకం బొ,
ఖగముల మటివాని ♦ దగా కృగాలి, యంను సూహించపంగ ♦ నంతకం బొ,
మతి గోముఖ పశు ♦ తతి నంతకం బొకొ, [illegible]కులయం ♦ దంతకం బొ,
యక్ష గంధర్వ నాగాళి ♦ నంతకం బొ, [illegible] ♦ దంతకం బొ,
హరి [illegible] ద్యంతకం బొకో.

టీక. అనేక = [illegible] = ప్రాణరహితవస్తుజాలమునందు, [illegible] = కొంచెము, ఉండును = ఉండును, [illegible] = ప్రాణరహిత వస్తు[illegible], స్థావరప్రాణుల = స్థావరపదార్థములగు [illegible], [illegible] (ఈ వస్తువులను [illegible]బడిన స్థావరప్రాశికి బ్రహ్మము మొదలు [illegible] జాతులు

యగును నాకదానికంటె నాకదానియందు విష్ణుశక్తి ద్విగుణంబు హెచ్చుగా నుండు నని యూహింపవలయు), తస్థావరికంబైన = ఆస్థావరజాతికంబైన, ఎట్టిలు- రోకటిబండలు, రొట్టెపోతులు, మన్నుండి = మన్నుదిన నట్టిమణువులు, గున్న = ప్రూడు బాములు, మున్నగు - మొదలగున, సరీసృపములందు = సర్పములందును, అంత కంటె, ఖగమునన్ = పక్షులందును, దానికంటె, మృగావలిన్ = మృగసమూహ మందు, ఊహింపన్ = గ్రహింపఁగా, అంతకంటె, దంతి = ఏనుఁగు, గో = ఆవు, ముఖ = మొదలగు, పశుతతిన్ = పశుసంఘమందును, అంతకంటె, మర్త్యజన్ = మనుష్యసంబంధమైన, లోకములయందు = గుంపులయందును, అంతకంటె, యక్ష గంధర్వనాగాళిన్ = యక్షాదులయందును, అంతకంటె, నిలింపులందు = దేవతల యందును, అంతకంటె, హరిహయాసనుల = దేవేంద్రునియందును, అంతకంటెన్, దక్షునియందును, అంతకంటెన్, ఆద్యుండు = మొదటివాఁడైన, హిరణ్యగర్భున్ అందున్ = చతుర్ముఖునియందు, హెచ్చుశక్తి యుండును.

తా. సుగమము.

ఆ,వె. ఇట్టి రూపకోటు ♦ లెల్ల నవ్విష్ణుని,
తను చయంబు సుమ్ము ♦ ధరణినాథ,
యతఁ డచింత్యశక్తి ♦ నఖిల భూతముల నా,
కసము వోలె నిండి ♦ యెసఁగుఁ గాన. ౮౦.

టీక. ధరణినాథ = రాజా, ఇట్టిరూపకోటులెల్ల = ఏతాదృశరూప సహస్రంబులన్నియును, అవ్విష్ణుని = ఆదేవునియొక్క, తనుచయంబు సుమ్ము = దేహ సమూహము సుమీ, అతఁడు = ఆదేవుఁడు, అచింత్యశక్తిన్ = చింతింప నశక్యంబైన సామర్థ్యముచేత, అఖిలభూతములన్ = సకలభూతములయందు, ఆకసము వోలె = ఆకాశముంబలె, నిండి = సంపూర్ణుండై, ఎసఁగుఁగాన = ఒప్పుచుఁగాన.

తా. ఆవిష్ణుం డప్రమేయం బగు నిజసామర్థ్యముచేత నిఖిల భూతములయం దాకాశము మాడ్కి నిండి ప్రకాశించుచుండును గాన నుక్తంబు లగు నేతాదృశ రూప సహస్రంబు లాదేవుని శరీర పుంజంబులు సుమీ ఓ ధరణినాథా! యని కేశి ధ్వజుండు పలికెనని తాత్పర్యము.

సీ. మున్నెన్న నపరాఖ్య ♦ మనఁగుర్వ్యాపయ్యె, విష్ణుసంజ్ఞఁ గను ను ♦ క్ష్వేత్రలేశ,
యోగిహృత్స్థేయమై యేముప్పనమూతిఁ జూ, పంబొందుసత్త్వజ్ఞ ♦ బ్రహ్మాండకోటి,
దానినిఁబెంచుసే ♦ త్రిగుణ మనసమస్త, శక్తులు గల్గు నా ♦ శ్రేయత్రినొంది,
ప్రాగుక్త నిర్దేశ ♦ పదపించితఁగాంచె, నీల్యాల గుణముల ♦ గిరముఁడిసర,

యని మహత్వంబుచే వెల్గు • నట్టిశక్తి, నలరు బ్రహ్మంబు దేవ తి • ర్యఙ్మనుష్య,
నామ చేష్టావదవ తర • ణములనాత్మ, లీల జగదుపకృతికిఁ గ • ల్పించుచుండు.

టీక. ఉర్వీతలేశ = రాజా, మున్నెన్ని నపరాఖ్యమునకు = మునుపు చెప్పిన పరమనియెడు పేరుగల బ్రహ్మమునకు, ద్వితీయమై = రెండవదియై, యోగిహృద్ధ్యేయమై = యోగిచిత్తములచేతధ్యానము సేయఁదగినదియై, ఒప్పు౯ = ఒప్పుచున్న, అమూర్తరూపంబు = మూర్తభిన్నరూపంబు, ఒండు = ఒకటి, విష్ణుసంజ్ఞ౯ = విష్ణువను పేరును, కను౯ = పొందును, ప్రాజ్ఞకోటి = పండితసమూహము. (ని. ధీరోమనీషిజ్ఞః ప్రాజ్ఞస్సంఖ్యావాన్పండితః కవి యని యమరము) దాని౯ = ఆరూపమును, సత్సంజ్ఞ౯ = సత్తనునామముచేత, వచించు౯ = పలుకును, ఏతద్రూపమె = ఈరూపమె, సమస్తశక్తులకెల్ల౯ = నానావిధ సామర్థ్యములకు, (ఇదిచింత్యము) అశ్రయత౯ = స్థానముగుటను, ఒంది = పొంది, ప్రాగుక్త = ముందు, చెప్పఁబడిన, విశ్వరూప = జగద్రూపమునకంటె, విలక్షణత౯ = వైలక్షణ్యమును, కాంచి = కని, కల్యాణగుణభూతి = కల్యాణగుణ సంపత్తియొక్క, గరిమ౯ = గురుత్వము చేతను, తనరి = ఒప్పి, అతిమహత్వంబుచే = అత్యంత మాహాత్మ్యముచేత, వెల్గు౯ = ప్రకాశించును, అట్టి, శక్తి౯ = సామర్థ్యముచేత, అలరు=ఒప్పునట్టి, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మమె, దేవ = దేవతలయందు, తిర్యగ్ = మత్స్యాది తిర్యగ్జాతులయందు, మనుష్య = మనుష్యులయందు, నామచేష్టావత్ = నృసింహ వామన మత్స్య కూర్మ వరాహ రామ కృష్ణాదినామములు చేష్టలుగల, అవతరణములు౯ = అవతారములను, ఆత్మ = తనయొక్క, లీల౯ = విలాసముచేతను, జగదుపకృతికి౯ = లోకోపకారమునకు, కల్పించుచుండు = చేయుచుండును.

తా. ఓయి భూనాయకుఁడా! మున్ను నేఁ జెప్పిన పరమనియెడు బ్రహ్మమునకు రెండవదియై యోగులచేతఁ దెలియఁదగినదియైన మూర్తభిన్నరూపం బొక్కటివిష్ణువను నామమును బొందియున్నదనియుఁ బండితులట్టి రూపంబును సత్తను సంజ్ఞచేత వచించుచున్నారనియు నీరూపంబె నానావిధ సామర్థ్యముల కాశ్రయతను బొంది పూర్వము చెప్పఁబడిన జగద్రూపముకంటెను వైలక్షణ్యమునుం గాంచి కల్యాణగుణ సంపద్గురుత్వముచేత నొప్పి యత్యంత మాహాత్మ్యముం గలిగి ప్రకాశించుచున్న సామర్థ్యముచేత నొప్పునదనియు నట్టి పరబ్రహ్మమే నిజ విలాసముచేత దేవతిర్యఙ్మనుష్యులయొక్క, నామములు వ్యాపారములుం గల రామకృష్ణాద్యవతారములను లోకోపకారమునకై కల్పించుచుండు నని తాత్పర్యము.

ఆ. వె. కమఠ ఘుస్త్రిగాటకుఁ • గాదిట్టి తల్లీల,
యతఁడు సకల జాతు • లందుఁ బుట్టు.

బుట్టినట్టి యతని • భూరిచేష్టితము ల,
వ్యాహతములు • రావణాదివలన. ౮౨.

టీక. ఇట్టి, తత్ = ఆదేవునియొక్క, లీల = విలాసక్రియ, కనుఁగొను ట్కై, కొఱకుఁగాను = కర్మానుభవము కొఱకుఁగాను, అతఁడు = ఆవిష్ణుదేవుఁడు, సకలజాతులందున్ = దేవమనుష్య తిర్యగాది సమస్తజాతులయందును, పుట్టన్ = జన్మమునొందను, పుట్టినట్టి = జనియించిన, అతని = ఆదేవునియొక్క, భూరిచేష్టితములు = అధికములైన వ్యాపారములు, రావణాదివలన = రావణుండు మొదలగు దుష్టులవలన, అవ్యాహతములు = భగ్నములు గావింప నశక్యంబులు.

తా. ఆవిష్ణుదేవునియొక్క విలాసక్రియ స్వకీయకర్మానుభవము కొఱకుఁ గాదనియు అతఁడు తిర్యగాది నిఖిల జాతులయందుఁ బుట్టినను నతని వ్యాపార విస్తారంబులు దుష్టులగు రావణాదుల వలన భగ్నములుగావింప నసాధ్యంబులనియును తా.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముక్తాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞాన సిద్ధికిఁ బరవ్యూహ విభవాది రూపంబు లే చింతనీయంబులు ప్రజ్వలిత శిఖుండగు పవన సఖుండు నీరస నికుంజంబు నేల్లుదహించునట్లు చిత్తస్థుండగు విష్ణుండు యోగిజనంబుల సకల కిల్బిషంబులు నిదహించుఁగావున సకలశక్త్యాశ్రయుండైన యప్పరమాత్మునియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విశుద్ధయగు ధారణ యనంబడు సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకంబగుచిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుండగు నద్దేవుండు శుభాశ్రయుండై ముక్తికరుం డగు నేతద్వ్యతిరిక్తులగు బ్రహ్మాదిదేవతలు కర్మయోను లగుట నశుద్ధులుగావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులుగారు. మఱి నిరవలంబ ధ్యానంబు పొందుపడదు గావున ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధంబగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు. దాని విస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము. ౮౩.

టీక. అట్టిపరమేశ్వరునకు బద్ధముక్త ఆది = మొదలైనరూపంబులు, అనేకంబులుగలిగిన = పెక్కులుగలిగియుండినను, ముముక్షునకు = సాధకునికి, జ్ఞానసిద్ధికిన్ = జ్ఞానము సిద్ధించుటకొఱకు, పరవ్యూహ = సంకర్షణ వాసుదేవ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధ యను చతుర్విధవ్యూహములు, విభవ = రామకృష్ణాద్యవతారంబులు, ఆది = మొదలగు, రూపంబులె = స్వరూపములే, చింతనీయంబులు = ధ్యానవిషయంబులు, చిత్తస్థుఁడగు = మనంబున నిల్చినట్టి, విష్ణుండు = విష్ణువు, ప్రజ్వలిత శిఖుండగు = మిగుల మండుచున్నజ్వాలలుగల, పవనసఖుండు = అగ్ని, నీరసనికుంజంబున్ = ఎండినపొదను, ఎట్లుదహించున్ = ఏవిధంబుగఁగాల్చునో, అట్లు = ఆవిధంబుగ, యోగిజనంబుల = యోగులయొక్క, సకల కిల్బిషంబులు = సమస్తపాపములను, నిదహించుట

కాల్పుచు, కావునన్ = కాన, సకలశక్త్యాశ్రయుండైన = సమస్త సామర్థ్యములకాధారమైన, అప్పరమాత్మునియందున్, చిత్తంబు నిలుపుట = మనంబుంచుట, విశుద్ధయగు ధారణయనంబడు, సర్వసంగంబునన్ = నిఖిలవస్తుసంబంధముచేత, చలాత్మకంబగు చిత్తంబునకు = చంచలరూపమైన మనంబునకు, త్రిభావ = మూఁడుభావములుగల, భావనా = ధ్యానమునకు, అతీతుండగు = వెలిగానున్నట్టి, అద్దేవుండు, శుభాశ్రయుండై = శుభస్థానమై, ముక్తికరుండగు = మోక్షమునిచ్చువాఁడగును, ఏకద్వ్యతిరిక్తులగు = ఈవిష్ణువకన్న నన్యులైన, బ్రహ్మాదిదేవతలు = చతుర్ముఖుండు మొదలగు నిలింపులు, కర్మయోనులగుటన్ = కర్మమే కారణంబుగాఁగలవారౌటచేత, అశుద్ధులు = అయోగ్యులు, (మలినులనుట), కావునన్, చిత్తంబున కవలంబనీయులుగారు = మనస్సున కాశ్రయింపఁదగినవారలుగారు, మఱియును, నిరవలంబ = ఆధారములేని, ధ్యానంబు, పొంకుపడదుగావున = సిద్ధింపదుగాన, ధారణాధ్యానవిషయంబై = ధారణాధ్యానంబులకు, గోచరంబై, శుద్ధంబగు = నిర్మలంబగు, స్థూలరూపాంతరంబు = మఱియొక స్థూలరూపము, అయ్యనంతునకున్ = ఆపరబ్రహ్మమునకు, కలదు = ఉన్నది, దాని విస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

తా. స్పష్టము.

సీ. శరదిందు చకచక ♦ స్మయజిత్ప్రసన్నాస్యు, దొడ్డకెందమ్మిక ♦ న్దోయివాని,
అతి కమ్ర గల్లభా ♦ గాభోగఫాలాఢ్యు, మకరాంక రత్నక ♦ ర్ణికలవాని,
కాంబవోద్యచ్ఛ్రీ వి ♦ డంబివృత్తశిరోధి, సిరి పొల్చు మచ్చపే ♦ రురమువాని,
నత నాభి యుతవళి ♦ త్రితయశాతోదరు, జానులంబి చతుర్భు ♦ జములవాని,
గరివర కరోరు రుచిర జం ♦ ఘరుఁడియు, సమతబొందిన పద ♦ పల్లవములవాని,
పైఁడి వసనుఁ గిరీటహా ♦ రాంగదాది, కలిత శంఖరథాంగాబ్జ ♦ లలరువాని.

టీక. శరదిందు = శరత్కాలచంద్రుని యొక్క, చకచక = చాకచక్యముయొక్క, స్మయ = గర్వమును, జిత్ = గెలిచినట్టి, ప్రసన్న = ప్రసాదముగల, ఆస్యున్ = ముఖముగలవానిన్, దొడ్డ = గొప్పలైన, కెందమ్మి = ఎఱ్ఱదామరలవంటి, కన్దోయివానిన్ = నేత్రయుగళముగలవానిన్, అతికమ్ర = మిగులఁగమనీయమైన, గల్ల = చెక్కిళ్లయొక్క, భాగ = ప్రదేశముచేతను, ఆభోగ = పరిపూర్తిగల, ఫాల = నొసటిచేత, ఆఢ్యున్ = సంపన్నుఁడైనవానిన్, మకర = మొసళ్లు, అంక = చిహ్నములుగాఁగల, రత్న = మణిఖచితములయిన, కర్ణికలవానిన్ = పోగులుగలవానిన్, కాంబవ = శంఖసంబంధమైన, ఉద్యత్ = విలసిల్లుచున్న, శ్రీ = కాంతియొక్క, విడంబి = పోలికగలిగినయట్టి, వృత్త = వట్రువైన, శిరోధిన్ = మెడగలవానిన్, సిరి = లక్ష్మి, పొల్చు = ఒప్పునట్టి, మచ్చ = శ్రీవత్సమను మచ్చగల, పేరురమువానిన్ = గొప్ప

ఱొమ్ముగలవానిని (లక్ష్మీదేవియు శ్రీవత్సమను మచ్చయును స్వామి వక్షస్థలమందు నుండునని ప్రసిద్ధంబు), వళి = రేఖలైన, నాభి = బొడ్డుతోడను, యుత = కూడియున్న, వళిత్రితయ = మూడుముడతలు గలిగిన, శాత = సూక్ష్మమైన, ఉదరు = బొజ్జగలవానిని, జానులంబి = మోకాళ్లవఱకు వ్రేలుచున్న, చతుర్భుజముల వానిని = నాలుగు చేతులుగలవానిని, కరివర = గజశ్రేష్ఠముయొక్క, కర = తుండమువంటి, ఊరు = తొడలచేతను, రుచిర = మనోహరమైన, జాను = పిక్కలచేతను, రమణీయుని = సుందరుండైనవానిని, సమతలాంచిత - సమమైనట్టి, పదపల్లవములవానిని = చిగురుటాకులవంటి పాదములు గలవానిని, హైమ - సువర్ణ సంబంధమైన, వసనుని = వస్త్రముగలవానిని, కిరీటహార, అంగద = బాహుపురులు, ఆది - మొదలైనవానితో కలితుని = కూడియున్నవానిని, శంఖ - శంఖమును, రథాంగ = చక్రము, ఆదులు = మొదలుగాగల పంచాయుధములచేతను, ఆఢ్యుని = ఒప్పుచున్నవానిని.

తా. శరత్కాలచంద్రునియందలి చాకచక్యమును ధిక్కరించుచు మిక్కిలి ప్రసన్నమైయున్న ముఖము గలయట్టియు గొప్పవైన యెఱ్ఱతామరలవంటి నేత్రయుగళముగలిగినట్టియు, మిగుల సుందరమగు చెక్కిళ్లు, పరిపూర్ణమగు నాసలు, వీనిచే సంపన్నుండైనట్టియు మకరాంకములు స్వర్ణఖచితములునైన ప్రోగులుగలయట్టియు శంఖకాంతి ననుకరించుచు వట్రువగానున్న మెడగలయట్టియు లక్ష్మిచేతను శ్రీవత్సమను మచ్చచేత నొప్పుచున్న ఱొమ్ముగల మిగుల లోతైన నాభితో గూడిన వళిత్రయముగల సూక్ష్మమగు బొజ్జగలయట్టియు మోకాళ్లవఱకు వ్రేలెడి చతుర్భుజములుగలయట్టియు నేనుగు తుండమువంటి తొడలచే నతిరమణీయంబగు పిక్కలచేత సుందరుండైనట్టియు చిగురుటాకులవంటి పాదములుగల్గి హేమవసనము గలయట్టియుc గిరీటహారాంగదాది సహితుండైనట్టియు శంఖచక్రాదిగాగల పంచాయుధములచే నొప్పుచునుండు సర్వలక్షణలక్షితుండైయున్న జగత్పతియగు శ్రీహరి దివ్యమంగళ విగ్రహమును సాంగసంపద వక్ష్యమాణంబున ధ్యానమొనర్ప వలయునని తాత్పర్యము.

సీ. శ్రీవిష్ణు నీగతిc ♦ జింతింపవలయుc, దన్మయుcడగు యోగి క్ర ♦ మంబుతోడ,
నైక్యయోగమునున్న ♦ చిక్కులో భావింప, యదిప్రథంబగుటయు ♦ నవలియంగ,
నము మతి చింతింపc ♦ గాcదగునట్టియ, ధ్యానంబువలన ♦ యవయవములు,
నడచిన నన్నమా ♦ నర నెయ్యమెయ్యయుc, జేయుచున్నమదిc ♦ బాయcదేని,
యతని సామ్యంబుగనిముక్తిc ♦ బడయునట్టిది, భేదసంబంధకాజ్ఞాన ♦ మేదcవిదప,
నలము కల్యాణగుణముల ♦ నంటిదేపునకు, దేహభవమువ్యాధిc ♦ గడపింపcగలదుము.

టీక. శ్రీవిష్ణుని = శ్రీహరిని, ఈగతిని = వక్ష్యప్రమాణ ప్రకారంబుగ, చింతింపవలయును = ధ్యానముచేయవలయును, తన్మయుcడగు = ఆవిష్ణుస్వరూప మ

య్యతి, యోగి = యోగవంతుఁడు, క్రమంబుతోడన్, మున్ను = తొలుత, ఒక్క యంగమె = ఒకయవయవమునె, చిక్కన్ = గురుతుచిక్కునట్లుగ, లోన్ = లోపల భావించి = చింతించి, అది దృఢంబగుటయున్ = ఆయంగము దృఢముగ మనంబులో నిలిచినపిమ్మట, అవలి = ఆవలనున్న, అంగమును, మఱి=మఱియును, చింతింపఁగాఁ దగున్ = ధ్యానము సేయవలయు, అట్టియభ్యాసంబువలన = అటువంటివాడుక చేత, అయ్యవయవములు = ఆయంగములను, నడచినన్ = గమనమొనరించినను, ఉన్నన్ = స్థితుండైనను, మానక = వదలక, ఎద్దియేనియుఁ జేయుచున్నను = ఏపని సేయుచుండినను, మదిన్ = బుద్ధిని, పాయఁడేని = తొలఁగకుండఁ జేసి నేని, అట్లాచరించిన సాధకుండు, అతని = అప్పరమాత్మునియొక్క, సామ్యంబు = సారూప్యము, కని = కాంచి, ముక్తుఁడగున్ = మోక్షమందును, సురాది = సురలు మొదలగు, భేద = భేదమును, సంజనక = పుట్టించుచున్న, అజ్ఞానము= అవిద్య, ఏదన్= నివర్తింపగ, పిదపన్ = పిమ్మటను, అలము = ప్రాప్తముగునట్టి, కల్యాణగుణములన్ = సౌశీల్యాది శుభగుణములచేత, హరికిన్ = విష్ణునకు, తనకు = యోగికిని, లేనిభేదము= ఎన్నటికి లేకుండు భేదమును, ఎవ్వాఁడు = ఎట్టివాఁడు, కల్పింపఁగలడు = నిర్మాణము సేయ సమర్థుఁడౌను.

తా. శ్రియఃపతియొక్క సారూప్యం బపేక్షించువార లీప్రకారము ధ్యానము సేయవలయు నెట్లన్నను మున్నొక్క యవయవమును మనంబున కంటునట్లుగ మిగుల భావన యొనర్చి యది దృఢముగ గుఱుతు దగిలిన పిమ్మట మఱియొక యంగమును భావించుచు నిత్తెఱంగున నవయవంబుల నెల్ల ధ్యానించి తానూరకున్నను లేక గమనాది వ్యాపారంబులు వడసియున్నను మఱియు నెట్టి యవస్థ నొందియున్నను ధ్యానము మానక యుండిన నా యంగంబులు మనంబు విడిచి కదలకుండు నట్లు ధ్యాస పాటవ మొనర్చె నేని యట్టి సాధకుండు శ్రీహరి సారూప్యము నొంది ముక్తుం డగుననియు దేవతలు మొదలగు భేదముల గల్పించుచున్న యజ్ఞానము నివర్తించిన పిదపఁ గల్యాణ గుణ సమన్వితుండై యావిష్ణువకుం దనకును లేని భేదం బెవ్వఁ డేనియుం గల్పింపఁజాలఁడనియును తాత్పర్యము.

కం. నరవర యిటు బంధచ్యుతి,
కొరకగు నంగాష్ట కాఖ్య • గురుయోగము వి,
స్తరముగఁ జెప్పితి నింకం,
గర మొప్పు శక్తినాకుఁ • గల్పింపు మనన్. ౯౮.

టీక. నరవర = రాజా, ఇటు = ఈప్రకారము, బంధచ్యుతి కొరకగు = సంసార బంధ మోచనమునకైనట్టి, అంగాష్టకాఖ్యం = అంగాష్టకమనుపేరఁబరగిన,

గుర్వు = అతిశయంబగు, యోగము = సమాధిని, విస్తరముగన్ = విపులముగునట్లు, చెప్పితిన్ = వచించితిని, ఇంకన్ = ఇకను, నాకున్, కరణీయంబు = చేయందగినది ఎద్ది = ఏది, కల్పింపుమనన్.

తా. ఓయి రాజా! ఈప్రకారముగ సంసార రూప బంధ మోచనంబునకై యంగాష్ట కాఖ్యంబగు నుత్తమ యోగంబు సెప్పితి నింక నేఁజేయం దగినది యెద్ది యో తెలుపు మనఁగా నాఖాండిక్యుండు మునుము వచించుచున్నాఁ డనుట.

తే. గీ. నృప కృతార్థుండ నైతి నా • కింత కంటె,
నర్థనీయంబు మఱియెద్ది • యనుచు నతని,
కర్చఁ గావించి వల దన్న • నతఁడొసంగు,
తనదు తొంటి రాజ్యంబునఁ • దనయు నిలిపి. ౮౭.

టీక. నృప = కేశిధ్వజుండా, కృతార్థుండనైతిన్ = ధన్యుండనైతిని, నాకున్, ఇంతకంటెన్ = ఈయోగముకంటెను, అర్థనీయంబు = కోరఁదగినది, మఱియెద్ది = మఱియొకటియేది, అనుచున్, అతనికి = కేశిధ్వజునకు, అర్చఁగావించి = పూజ యొనర్చి, వలదన్నను = వలవదన్నను, అతఁడు = ఆకేశిధ్వజుఁడు, ఒసఁగు = ఇచ్చి నట్టి, తనదు = తనయొక్క, తొంటిరాజ్యంబునన్ = పూర్వపు రాజ్యమునందు, తనయున్ = పుత్రకుని, ఉనిచి.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా! ధన్యుండనైతి నీ యోగంబుకంటె వేఁడఁదగినది యెద్దియును లేదనుచు నా కేశిధ్వజునకుం బూజఁగావించి వలవదన్నను కేశిధ్వజుం డిచ్చిన తన పూర్వపు రాజ్యమునందుఁ దన పుత్రకుని నియమించి యని తాత్పర్యము.

వ. పురోహిత ప్రధానుల నప్తాప్తయావనుం డగు నతని మెలపి కాని నియోగించి వారల దాన సన్మానాదులం బ్రోవుమని కుమారునకు నప్పగించి గోవిందచరణార విందవిన్యస్తమానసుండై ఖాండిక్యుం డుభయ కర్మంబులు డుల్చి యవ్వనంబు తపోవనంబుగాఁ గొంత కాలంబు కేశిధ్వజోపదిష్టయోగాను సంధానంబున మధుమథన సాధర్మ్యంబునొందెఁ గేశిధ్వజుండును దత్పుత్రునిఁ దత్ప్రధానులఁ దదీయ రాజ్య పరిపాలన కనిచి మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి యోగాశ్రయుండై భోగంబులఁ బుణ్యంబులు తదితరంబుల దురితంబులు ప్రక్షీణంబులుగా క్షోణీతలం బేలుచుండెఁ గావున నుముక్షున కుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు పాండ్యక్షితీశా నీవతని భజియింపు మిదియు భక్తి యోగంబు దీనియందు నాక్కొ కొఱంత గల దంతరాయంబు నొందినం బునర్భవంబుఁ బొందించి మఱి ముక్తిఁ జేర్చున ట్లగుట నింతకంటె సులభోపాయంబాయోగంబున నయ్యధోక్షజుండు గాఁడే

నికుపదేశించిన శరణాగత ధర్మం బని పరిణతాంతఃకరణుం డగు నతనికి మూల మంత్ర పూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగవత ప్రధానుం గావించిన.

టీక. ఖాండిక్యుండు, పురోహితులను, ప్రధానులను, అప్రాప్తయౌవనుండగుచు వయసు రానివాఁడైయున్న, అతనిన్ = ఆకుమారుని, మెలపికొండని = తీర్చికొండని, నియోగించి = ఆజ్ఞాపించి, వారలన్ = ఆమంత్రిపురోహితులను, దాన = ఈవులు, సన్మాన = బహుమానములు, ఆదులన్ = మొదలగువానిచేత, ప్రోవుమని = రక్షింపుమని, కుమారుని కప్పగించి = పుత్రకుని వశపఱిచి, గోవింద = శ్రీహరియొక్క, చరణారవింద = పాదపద్మములయందు, విన్యస్త = ఉంచబడిన, మానసుండై = మనంబుగలవాఁడై, ఖాండిక్యుండు, ఉభయకర్మంబులు వదలిచి = పుణ్యపాపములనెల్లఁ గగొట్టి, అన్వనంబ = తానున్న యరణ్యంబె, తపోవనంబుగ = తపమొనరించునట్టి యాశ్రమముగ, కొంతకాలంబు = కొన్నినాళ్లు, కేశిధ్వజోపదిష్ట = కేశిధ్వజునిచేత నుపదేశింపఁబడిన, యోగానుసంధానమ్మునన్ = యోగము నాచరించుటచేత, మధుమథన = శ్రీమన్నారాయణునియొక్క, సాధర్మ్యంబున్ = సమానధర్మమును, ఒందెన్ = పొందెను, కేశిధ్వజుండును, తత్పుత్రుని = ఆఖాండిక్యుని కుమారుని, తత్ప్రధానులన్ = అతని మంత్రులను, తదీయ రాజ్య పరిపాలనకనిచి = ఖాండిక్యుని రాజ్యమంతయు నేలుటకుఁ బంపి, మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి = తాను మిథిలాపట్టణముసొచ్చి, యోగాశ్రయుండై, భోగంబులన్ = సుఖానుభవములచేత, పుణ్యంబులు = పుణ్యకర్మంబులు, తదితరంబులన్ = వానికంటె వేఱైన దుఃఖానుభవములచేత, దురితంబులు = పాపములు, ప్రక్షీణంబులుగాన్ = నశించునటుల, (ప్రారబ్ధకర్మణాం భోగాదేవ క్షయః యనునట్టి న్యాయావలంబియై), క్షోణీతలంబేలుచుండెన్, కావున = అటుగాన, ముముక్షునకు, ఉపాశ్రయణీయుండు = ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడు, అయ్యధోక్షజుండు = ఆవిష్ణుండే, పాండ్యక్షితీశా = ఓయిరాజా, నీవు, అతనిన్ = ఆవిష్ణుని, భజింపుము = భజనసేయుము, ఇది భక్తియోగంబు, దీని నొక్కకొంత గలదు, అంతరాయంబు = విఘ్నము, ఒందినన్ = పొందినన్, పునర్భవంబుఁ బొందించి = పునర్జన్మమెత్తించి, మఱి = పిదప, ముక్తిం జేర్చున్ = పరమపదమునందుఁ జేర్చును, అట్లగుటన్ = అలాగగుటచేత, ఇంతకంటె సులభోపాయంబు, ఆ సమరమునన్ = తొల్లి భారతయుద్ధమందు, అయ్యధోక్షజుండు = ఆశ్రీకృష్ణుండు, గాండీవికిన్ = అర్జునునకు, ఉపదేశించిన శరణాగతధర్మంబు = శ్రీభగవద్గీతా చరమశ్లోకోపదిష్టమైనదే, నిరపాయధర్మంబు = అపాయరహితమైన ధర్మము, అని = ఇట్లని, పరిణతాంతఃకరణుండగు = పరిపక్వమనస్కుండైన, అతనికి = ఆపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్ర పూర్వకంబుగా = శ్రీమదష్టాక్షరీ మంత్ర సహితం

బుగా, ద్వయంబు = వాక్యద్వయంబును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి. భాగవత ప్రధానుఁగ = భాగవతోత్తమునిఁగా, కావించినఁగ = జేయఁగా.

తా. స్పష్టము.

మ. వకుళాలంకృత యోగిహృన్నిలయ భా స్వత్పాండు భాస్వన్మయాం
బక నాభీజలజాత సూత విధి సం ప్రాప్తస్మరారిష్ట ము
ష్టికఠోరార్పణ కర్కటీఫలిత కే శిక్రూర రక్షోంగకా
కృకవాకుధ్వజ దీర్ఘికాప్లవతపః క్రీడోత్సవాద్యుత్సుకా. ౧౮

టీక. వకుళ = పొగడపువ్వులచేతను, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, యోగి = నమ్మాళ్వారను యోగియొక్క, హృత్ = హృదయము, నిలయ = గృహముగాఁగల వాఁడా, భాస్వత్ = సూర్యుని యొక్క, పాండు = తెల్లనైన, భాస్వత్ = కాంతి గలచంద్రుని యొక్క, మయ = స్వరూపమైన, అంబక = నేత్రద్వయము గలవాఁడా, (ని. స్యాదంబక మీక్షణ దృగియని నిఘంటువు.) నాభీజలజాత = బొడ్డుతామరయందు, సూత - పుట్టిన, విధి = చతుర్ముఖునిచేతను, సంప్రాప్త = పొందఁబడిన, స్మర = మన్మథునికి, అరిష్ట = శత్రుఁడైన శివుఁడుగలవాఁడా, (విష్ణువు వలన బ్రహ్మయు నతని వలన రుద్రుఁడును బుట్టెననుట) ముష్టి = పిడికిలియొక్క, కఠోర = నిష్ఠురమైన, అర్పణ = పూనికి(అనఁగా ముష్టిఘాతమని యనుట), కర్కటీఫలిత = దోసపండుగాఁ జేయఁబడిన. (ని. ఉర్వారుః కర్కటీ స్త్రియా మని నిఘంటువు), కేశి = కేశియనునట్టి, క్రూరరక్షః = కర్కశుండగు రక్కసుని యొక్క, అంగకా = దేహముగలవాఁడా, కృకవాకుధ్వజ = కోడిటెక్కెము గల కుమారస్వామి యొక్క, దీర్ఘికా = సరస్సునందు, ప్లవ = ఈఁదులాటగల, తపఃక్రీడా = గ్రీష్మకాలమందలి కేళియొక్క, ఉత్సవ = మహోత్సవము, ఆది = మొదలగువానియందు, ఉత్సుక = ఆసక్తుఁడైనవాఁడా.

తా. భాగవత ప్రధానుండగు నమ్మాళ్వారు హృదయమందుఁ గ్రుమ్మరుచున్నట్టియు సూర్యచంద్రులు నేత్రములుగాఁ గలయట్టియు తన వలనఁ బుట్టినట్టి చతుర్ముఖునియందుఁ బుట్టిన రుద్రుఁడుగల యట్టియుఁ గఠోర మగు ముష్టిఘాతముచేత దోసపండుం బలెఁ బగిల్పఁబడిన కేశి దనుజుఁడు గల యట్టియుఁ గ్రీష్మరుతువందు స్వామి పుష్కరిణిలో నీఁదులాడుటయను నుత్సవమం దుత్సుకుఁడ వైనవాఁడా! యని తాత్పర్యము.

కం. ఊరీకృత పాండవరథ, సారథ్యసవయాఢ్యగోప, బాలకసహకే
ళీరత భక్తప్రహ్లా, దారచితస్తోత్రపులకి తాంచితగాత్రా. ౧౯

టీక. ఊరీకృత = అంగీకరింపఁబడిన, పాండవ = అర్జునుని యొక్క, రథ = అరదము యొక్క, సారథ్య = సూతత్వము గలవాఁడా, సవయాఢ్య = చెలికాండ్రైన, గోపబాలక - గొల్లపిల్లవాండ్రతోడను, (ని. స్నిగ్ధో వయస్యః సవయాః అని నిఘంటువు) సహకేళీ = కూడం గ్రీడించుటయందు, రత = ఆసక్తిగలవాఁడా, భక్త = అనురక్తుఁడైన, ప్రహ్లాద = ప్రహ్లాదునిచేత; ఆరచిత = విశేషముగఁ జేయఁబడిన, స్తోత్ర = స్తుతిచేత, పులకిత = సంజాత పులకమైన, అంచిత = ఒప్పుచున్న, గాత్రా = దేహముగలవాఁడా.

తా. అర్జునుని రథమునకు సారథివైనట్టియు వయస్యులగు గొల్లచిక్రి

డలయందుఁ దాసకగలయట్టియు భాగవతుం డగు ప్రహ్లాదునిచేతఁ జేయఁబడిన స్తోత్రము చేత నైన రోమాంచము చే నొప్పుచున్న దేహముగలవాఁడా యని తాత్పర్యము.

స్రగ్ధర. ఆసీనాహీంద్రశయ్యా దవియదసర, ప్రస్థితాంఘ్రి శ్రితవ్రాతచేతోఘదా,
కస్థలప్రస్పృశత్కాళియఫణమూర్ధస్థలీనృత్తతల్లీహల్లీసకా. ౯౧.

టీక. ఆసీన = శయనింపఁబడిన, అహీంద్ర = శేషుఁడనెడు, శయ్యా = పాన్పుగలవాఁడా, దవియ స్సర = మిగులదూరమువుగ, ప్రస్థిత = నడచిన, అంఘ్రి = పాదములు గలవాఁడా, శ్రితవ్రాత = భక్తసమూహముయొక్క, చేతః = మనంబులందలి, ఘ = పాపములను, దా = ఖండించువాఁడా, (దో = అవఖండనే అని ధాతువు) కస్థ = ఉదకప్రదేశములు, ప్రస్పృశత్ = స్పృశించుచున్నట్టి యనఁగా నుదకమందున్న, కాళియ = కాళియమను సర్పముయొక్క, ఫణ = విషయము కమైన, మూర్ధస్థలీ = శిరఃప్రదేశమునందు, నృత్తమ తల్లీ = నృత్తశ్రేష్ఠమైన, హల్లీసకా = హల్లీసకమను తాండవము గలవాఁడా.

తా. శేషశాయియైనట్టియు వామనావతారమందుఁ గడుదూరముగ నుంచఁబడిన యంఘ్రియుగముగలయట్టియు నాశ్రితజనపుంజచిత్తస్థితంబులగు పాపంబులఁ బోగొట్టునట్టియుఁ గాళియుండను రక్కసుని శిరంబున నృత్తమొనర్చినట్టి యో శ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త యొనర్చిన ధ్యానము.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్ఠోత్కళానీక గు,
ప్తదివిస్పృక్పటుయంత్రకొండపలిహృద్బాహాసిక ప్రూజదీ,
ప్యదుదారోద్యకృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా,
ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిఁ బొల్పగున్. ౯౨.

టీక. ఇది, పాత్రప్రహరేశ్వర ప్రభృతి = పాత్రప్రహరేశ్వరులు మొదలైన, బంహిష్ఠ = మిక్కిలి యధికులె యుండెడి, ఉత్కళ = ఓఢ్రరాజులయొక్క, అనీక = సమూహము చేత, గుప్త = రక్షింపఁబడిన, దివిస్పృక్పటుయంత్రకొండపలిహృత్ = ఆకాశమునొరయుచుండెడు సమర్థమైన యంత్రములు గలిగియుండెడి కొండపల్లి దుర్గమును హరించుచుండెడి, బాహా = భుజమందలి, అసి = ఖడ్గమనియెడు, కద్రూజ = సర్పముయొక్క, దీప్యత్ = ప్రకాశించుచుండెడి, ఉదారోద్యమ = మహోద్యోగముగలిగిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్మత్కృత = కృష్ణరాయలనియెడి పేరుగలిగిన నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యదయనియెడు ప్రబంధమునందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, తృతీయంబై = మూడవదియై, మహి = భూమియందు, పొల్పగున్ = ఒప్పుగాత.

గద్య. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండును నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామి శాస్త్రిచేత ననేక పూర్వ వ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

ఆ ము క్త మా ల్య ద - స వ్యా ఖ్యా న ము.

చ తు ర్థా శ్వా స ము.

కం. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ, గోమండలకర్షివేణు ♦ గుంభన దృప్య
ద్భౌమాహృతసురజననీ, మణితాటంక వృషగిరి ♦ గిస్థ ఖగాంకా. ౧.

టీక॥ శ్రీ = లక్ష్మీదేవికి, మందిర = నివాసస్థానమగు, భుజమధ్యమ = వక్షస్థలముగలవాఁడా, గోమండల = ధేనుసమూహమును, కర్షి = ఆకర్షించుచున్న, వేణు = పిల్లఁగ్రోవియొక్క, గుంభన = పూరించుటగలవాఁడా, దృప్యద్భౌమ, దృప్యత్ = గర్వితుఁడగు, భౌమ = భూసుతుండగు నరకాసురునివలన, ఆహృత = అపహరింపఁబడిన, సురజననీ = దేవతామాతయగు నదితియొక్క, మణితాటంక = రత్నమయకర్ణభూషణములుగలవాఁడా! వృషగిరిస్థ = వేంకటాచల నివాసా, ఖగాంకా = గరుడకేతనా.

తా. అని స్వామికి విశేషణములు. నరకాసురుఁడదితికర్ణతాటంకములు దనపరాక్రమువలనఁ దెచ్చియుండినవి శ్రీకృష్ణుండు మగలఁదీసికొనెనని శ్రీభాగవతప్రసిద్ధము.

వ. అవధరింపు మాసమయంబున. ౨.

టీక. ఇది గ్రంథకర్త స్వామికి విన్నవించెడు మాట. ఆసమయంబునన్ = విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణముఁ జేసిన సమయమందు.

మ. బలిమిం ద్రెంపఁగఁ బోలెఁ బాయవడుచుం ♦ బర్యాయభంగంబునం,
గలనూ లెల్లను నంచు మోవఁ దెగి రా ♦ గాఁ గొంత సేపుండి తాఁ,
జెలుచ న్గంటు ఫుటుక్కనం జునిసి వే ♦ పృథ్విం బడెన్ జాలి మి,
న్నెల ద్రెంచె న్సురదున్దుభుల్ గురిసెఁ బై ♦ న్పూనై విరుల్ప్రోగనన్. ౩.

టీక. బలిమిన్ = బలాత్కారముచేత, త్రెంపఁగఁబోలెన్ = త్రెంచివేయుటచేత నన్నట్లు, పాయవడుచున్ = విచ్చిపోవుచు, పర్యాయభంగంబునన్, పర్యాయ = క్రమముగా, భంగంబునన్ = తెగుటచేత, కలనూలెల్లను = లసూత్రమునందుఁ గలిగియున్న నూలంతయును, అంచుమోవన్ = చివరదనుకను, తెగిరాఁగాన్ = తెగివచ్చుచుండఁగా, కొంతసేపుండి = కొంతకాలమచ్చటనుండి, తాన్ = జాలెయనుట, జెలుచన్ = కఠినముగా, గంటు = ముడుపు, ఫుటుక్కనంజునిసి = ఫుటుక్కనుశబ్దము గలుగునట్లుగా ఛిన్నమై. వే = శీఘ్రముగా, జాలె = నరసాలసంచి, పృథ్విన్ = భూమియందు, పడెన్. అంతట, మిన్నులన్ = ఆకాశమునను, సురదుందుభుల్ = దేవతా

భేరులు, మ్రోసెన్ = ధ్వనిచేసెను, విరుల్ = పుష్పములు, పెన్సోనై = పెద్దవర్షమై బోరనన్ = బోరనిధ్వనిగలుగునట్లు, కురిసెన్ = వర్షించెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణము సేయఁగా నంతకుమున్న విద్యాశుల్కముగా వ్రేలఁగట్టించియున్న వరహాల సంచికిఁ జుట్టియున్న సూత్రమందలి నూలంతయును దనకుఁ దానే తెగి యంచునకు వెడలఁగా నుడుపుపుటుక్కనుధ్వని సేయుచు సూత్రమునుండి తునిసి బాలె క్రిందఁబడెననియును, ఆపరతత్త్వ నిర్ణయమునకు దేవతలు సంతోషించి దుందుభులు మ్రోయించి పుష్పవర్షములు గురియించిరనియు భావము.

శా. ఆవేళన్ పతి పారితోషికము లీ ♦ నందంద పంపం భ్రమ,

త్సేవివ్రాతముచే ద్రుతస్ఖలితమై ♦ దీవ్యన్మణిస్వర్ణ భూ,

షావాసశ్ఛట జానుదఘ్న యగుచు ♦ న్సంసచ్చతుశ్శాలికా,

గ్రైవేశ్యాంతరపద్ధతి న్నెరసె గో ♦ త్రాచిత్రమాల్యం బనన్.

టీక. ఆవేళన్ = ఆసమయమందు, పతి = పాండ్యరాజు, పారితోషికములు = సంతోషపు బహుమతులను, ఈన్ = ఇచ్చుటకై, అందంద = అచ్చటచ్చటనే, పంపన్ = సేవకులనుబంపఁగా, భ్రమత్ = తొట్రుపడుచున్న, సేవి = సేవకులయొక్క, వ్రాతముచేన్ = సమూహముచేతను, ద్రుతస్ఖలితమై = త్వరితముగా జాఱఁబడినదై, దీవ్యన్మణిస్వర్ణభూషావాసశ్ఛట (ఇదికర్తృపదము), దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, మణి = రత్నములుచెక్కిన, స్వర్ణభూషా = బంగారు సొమ్ములయొక్కయు, వాసః = వస్త్రములయొక్కయు, ఛట = సమూహము, సంసచ్చతుశ్శాలికా, సంసత్ = సభాసంబంధినియగు, చతుశ్శాలికా = నాలుగు శాలలుగల మండపము యొక్కయు, గ్రైవేశ్మ-బొక్కసపుటింటియొక్కయు, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, పద్ధతిన్ = మార్గమునందు, జానుదఘ్నయగుచున్ = మోఁకాలిలోఁతై, గోత్రాచిత్రమాల్యంబనన్, గోత్రా = భూమియొక్క, చిత్ర = నానావర్ణముగల, మాల్యంబనన్ = మాలికాలంకారమాయనునట్లు, నెరసెన్ = వ్యాపించెను.

తా. పాండ్యరాజాసమయమందు సంతోషించి విష్ణుచిత్తుఁడు మొదలగు వారికి బహుమతులొసంగుటకై పైపైని సేవకులను బొక్కసములకుఁ బంపఁగా వారాయుగ్రాణమునుండి రత్నములుచెక్కిన కనకభూషణములను వస్త్రములన్నారిగాం దెచ్చునప్పుడు త్వరపాటుచేత వారిచేతులలో నుండి జాఱిపడిన యవి రాజు మొదలగువారు గూర్చుచున్న సభామంటపము మొదలుకొని బొక్కసమువఱకు మార్గమధ్యమందు మోకాలిమెత్తున నిండియుండెనని భావము, దీనిచే జాఱిపడిన రత్నాభరణాదులే యంతయెక్కుటముగా నుండఁగా బహుమతులిచ్చిన రత్నాదులకు లెక్క

డు శేవనుట. అలం. అనిశగమోక్త్యర్థాపత్త్యుత్ప్రేక్షలు.

ఆ, వె. వేదవేద్యమైన • విష్ణుతత్త్వం బిట్లు, వాదు గెలిచి తెలిపి • వసుమతీశు,
భక్తినోలలార్చి • భగవత్ప్రపన్నుఁగాఁ, జేసిలోకహితము• సేయుటయును,

టీక. ఇందు విష్ణుచిత్తుఁడను కర్తృపదమధ్యాహార్యము. వేదవేద్యమైన = వేదములచేఁ దెలియఁదగిన, విష్ణుతత్త్వంబు = అయిన నారాయణ తత్త్వమును, ఇట్లు, వాదుగెలిచి = వాదమున గెలిచి, తెలిపి = బోధించి, వసుమతీశున్ = పాండ్యరాజును, భక్తిన్ = భక్తిరసమునందు, ఓలలార్చి = తేలాడఁజేసి, భగవత్ప్రపన్నుఁగాన్, భగవత్ = శ్రీమన్నారాయణునియందు, ప్రపన్నుఁగాన్ = ప్రపత్తిగలవానిఁగాను, చేసి = ఒనరించి, లోకహితము, లోక = లోకములకు, హితము = ఉపకారమును, చేయుటయును = చేయఁగానే.

శా. అద్ధావాగ్విబుధ న్త్వహీనవచనక • వ్యాహార మాహోవచ
స్స్నిగ్ధాః కృతతాం గతః కలి రితి • శ్రీసూక్తివిద్యాధర,
మ్మిద్ధౌద్ధత్యమగాల్లయంహి కుధియా • మిత్థం వదత్కిన్నర,
స్సద్ధీరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమునం • దయ్యె న్నభంబంతయున్. ౬.

టీక. నభమ్మంతయున్ = ఆకాశమెల్లను, సద్ధీరాగ్రణి = ధీరాగ్రేసరుఁడగు నావిష్ణుచిత్తునియొక్క, గెల్పుటుత్సవమునందున్ = విజయోత్సవమునందు, అద్ధావాగ్విబుధమ్ము, అద్ధా = యథార్థమనెడు, (అద్ధాయన్నది సత్యార్థకమైన యవ్యయము) వాక్ = మాటలుగల, విబుధమ్ము = దేవతలుగలదియు, అహీనవచనకవ్యాహారము, అహీన = అన్యూనమగు, వచన = పలుకులుగల, కవ్యాహారము = పితృదేవతలుగలదియు, (హవ్యకవ్యేదైవపిత్ర్యేయని యమరము) ఆహోవచస్స్నిగ్ధమ్ము, ఆహో = చిత్రమనెడు, వచః = పలుకులుగల, స్నిగ్ధమ్ము = స్నిగ్ధులుగలదియు, ఆఃకృతతాంగతః కలిరితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరమ్ము, కలిః = కలియుగము, కృతతాం = కృతయుగమౌటను, గతః = పొందెను, ఆః = ఆశ్చర్యము, ఇతి = ఇట్లను, శ్రీసూక్తి = శుభవాక్యములుగల, విద్యాధరమ్ము = విద్యాధరులుగలదియు, ఇద్ధౌద్ధత్యమగాల్లయంహికుధియామిత్థంవదత్కిన్నరమ్ము, కుధియామ్ = కుత్సితబుద్ధులు గలవారియొక్క, ఇద్ధౌద్ధత్యమ్, ఇద్ధ = వృద్ధిఁబొందియున్న, ఔద్ధత్యమ్ = ధౌర్త్యము, లయమ్ = నాశమును, అగాద్ధి = పొందెనుగదా, ఇత్థంవదత్ = ఇట్లుచెప్పుచున్న, కిన్నరమ్ము = కిన్నరులుగలదియు, అయ్యెన్ = ఆయెను, అద్ధావాగ్విబుధమ్మనునది మొదలుగా నైదు కేవలసంస్కృతములవలెఁ గనఁబడు వాక్యములనడుమ నున్న యద్ధాదిపదములు వానికి వేఱువేఱఁ బరమందున్న వాగాది సంస్కృతశబ్దములతోడ నన్వయించుచుండవిబుధాదిశబ్దములు సమాసాంతగతమ్ములై తత్సమంబులగుచు నుండుటవలన నపదాన్వయ

సు ష్టిక్ త్వాతమునా మను సూత్రంబునకు విరుద్ధమ్ము గాకుండుటం జేసి సుసంగంబు లయ్యెను.

తా. ఆవిష్ణుచిత్తుండు వాదమున జయించినప్పుడాకాశమందుఁ జేరియున్న దేవతలు సత్యమనియును, పితృదేవత లహహా యనియును, సిద్ధులాహాయనియును, విద్యాధరులు కలియుగము కృతయుగమాయె నిది యెంత వింత యనియును, కిన్నరులు దుర్జనులబెంక మడఁగెననియును, మెచ్చి సంతసిల్లి పలుకుచుండిరని భావము.

సీ. సెలవులు నాకుచు ♦ వెలియరుంగులు సూడక, కరిగి పాదూవాహు ♦ నరయువారు,
తమ బ్రామాలనుంచునం ♦ దలము గానక దాఁటి, పేరెలుంగున బెత్తఁ ♦ జీరువారు,
నగరు వెల్వడువాకఁ ♦ దెగి పోయి మరి నిల్చి, తోడివిద్వాంసులఁ ♦ గూడువారు,
నెమ్మగైన తమవాని ♦ గృహకృత్య మడిగి వాఁ, డనునవి తప్పనూఁ ♦ గొనెడివారు,
[illegible] మేమంగు నన్న భూ ♦ [illegible], పాతే మాం వాసరికిఁ గల్గి ♦ బ్రతికెన నెడు,
[illegible] ♦ దూర్వసూరి, వాదటవసించు నెవ్వఁడ ♦ న్వారు నగుచు.

టీ. ముందు [illegible] సుల [illegible] విద్వాంసులను కర్త్రుపద మధ్యాహార్యము. ఇదివఱలో [illegible] యుండి [illegible] విద్వాంసులు — సెలవులు = [illegible] ను నాకుచు = పిన్నఁదనమున నాకుకొనుచు, వెలియరుంగులు = నగరు వాకిటనున్న [illegible], చూడక = [illegible], అరిగి = ఆవలఁబోయి, పాదూవాహుల = పాదుకలు దెచ్చువానిని, అరయువారు = వెదకెడువారు, వాకిటి [illegible] నున్న తమ [illegible] సేవకులను గానక ఆవల నరిగి వెదకుచుండిరనుట. తమబ్రామాల = తమయొక్క [illegible], ఉంచు = [illegible] యున్న, అందలము = [illegible], గానక = చూడక, దాఁటి = అతిక్రమించి, పేరెలుఁగున = పెద్ద [illegible], [illegible] = బోయిని, జీరువారు = పిలిపించువారు, నగరు వెల్వడువాకట = [illegible] వెడలువరకు, తెగిపోయి = [illegible] పోయి, మఱి = పిమ్మట, నిల్చి = నిలువబడి, తోడివిద్వాంసుల = తమతో [illegible], కూడువారు = కలిసికొనువారు, [illegible] నగరు దాఁటి పోయి [illegible], నెమ్మగైన = తమ [illegible], తమవానిన్ = [illegible], గృహకృత్యము = తమయింటివార్తను, అడిగి = [illegible], వాఁడు = [illegible], అనునవి = చెప్పెడుమాటలను, [illegible] వినకొనువారు = [illegible] కొట్టుచువారు, తమ [illegible] వాని దను యింటివార్త యడిగి వాఁడు [illegible] జరిగిన వాదమందే మతిగలిగి యూరక

యాలోచించుచుండి రనుట. వాదమేమాఁగెన్ = వాదుసల్పినవిధమేమి, అన్నన్ = ఎవ రేనియడుగఁగా, భూవరుని పక్షపాతము = రాజుయొక్క పక్షపాతము, ఆదానరికెన్ = ఆవిష్ణుచిత్తుని కనుటకు బనులుగాఁ దిరస్కారోక్తిగ నా దాసరివాని కని రనుట, కలిగి = ఉపయుంచి, బ్రతికెన్ = ఆదాసరి జీవించెను, రాజు పక్షపాతము వలన నావిష్ణుచిత్తుఁడు బ్రదికెనే కాక నిక్కమునకు మేమే జయించితిమని చెప్పి రనుట, అనెడువారును = అనిచెప్పెడువారును, పొలెండు = పొనుద్గమింపుడు, ఇటు = ఈవిధముగా, విమర్శనూరస్థిన = విచారమునకు దూరమగు, వాకిటన్ = ద్వారమందు, ఎవ్వఁడు వసించున్ = ఎవ్వఁడుండులుచును? అన్ వారునగుచున్ = అని పలికెడువారు నవుచు, కలిసె యని ముందటిపద్యమున కన్వయము. ఇట్లు న్యాయ విమర్శ లేని రాజు ద్వారమం దెవ్వఁడును నిల్వఁగూడ దని రనుట. ఇక్కడఁ బరాజితులయిన విద్వాంసుల స్వభావము వర్ణింపఁబడెఁగాన స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. గీ. కలిసి యొక కొంతసేపు శృంగాటకముల,
నగరుదెసఁ జూచుచున మంత్రనంబు లాడి,
చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల కజ్ఞనవిభుండు,
రూఢి కతని మహాగజారూఢుఁ జేసి. ౮

టీక. విద్వాంసులు = అపండితులు, శృంగాటకములన్ = నలుత్రోవలు గలిసెడు చోటులయందు, కలిసె = కూడుకొని, నగరుదెసన్ = రాజగృహముతట్టు, చూచుచునే = వీక్షించుచునే, మంత్రనంబులాడి = రహస్యములాడి, ఇండ్లకుఁజనిరి = తమగృహములకుఁబోయిరి, అజ్ఞనవిభుండు = ఆపాండ్యరాజు, రూఢికెన్ = ప్రసిద్ధికొఱకు, అతనిన్ = ఆవిష్ణుచిత్తుని, మహాగజారూఢున్, మహాగజ = పెద్దయేనుఁగుమీఁద, అరూఢున్ = ఎక్కినవానిఁగా, చేసి = ఒనరించి, పురి నేగించి యను ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

మ. పురి నేగించి తదీయ సైననగరంబుం జేర్పు దంచు న్వాడిం,
దొరలన్ రాజకుమారుల న్పనుపఁగాఁ దూర్యస్వనంబు ల్నిగుల,
తరనందిస్తుతులుం జెలంగ గజసుస్థితాహార కాంతాంబుధిసూ,
పురములోన్ప్రియఁగఁ గొన్చి వారిసుగడుల బో మాగిన్ మధ్యంబునన్. ౯

టీక. పురిన్ = మధురాపట్టణమునందు, నేగించి = మెఱవడింపఁజేయించి, ఊరేగించియనుట. తదీయసైనన్ = ఆవిష్ణుచిత్తసంబంధియగు, నగరంబున్ = పట్టణమగు, శ్రీవిల్లిబుత్తూరిని, చేర్పుఁడంచున్ = ప్రవేశపెట్టుఁడని, పాండ్యరాజనుట, దొరలన్ = రాజులను, రాజకుమారులన్ = రాచకొమరులను, పనుపఁగాన్ = పంపఁగా, తూ

ర్యస్వనంబుల్ = వాద్యఘోషములును, నిరంతరవందిస్తుతులన్ = ఎడతెగనిబట్లకైవారములను, చెలంగన్ = విస్తరిల్లుచుండఁగా, గజఘంటా = ఏనుఁగులకుఁ గట్టిన గంటలును, వారకాంతాంఘ్రినూపురముల్ = ఆటకత్తియలయొక్క పాదములయందలి అందియలును, మ్రోయఁగా = ధ్వనిసేయుచుండఁగా, వారు = రాజులు, రాజకుమారులు, వందిమాగధులు, వారకాంతలు మొదలగువారు, ఇరుగడన్ = పార్శ్వద్వయమునందు, ద్విగుసమాసము, పోన్ = పోవుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునన్ = నడిత్రోవనందు, క్రియ ముందటి పద్యమందున్నది.

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తు కసీసపురెంటెమో యన,
న్నింగి గరుత్పరంపరల నిగ్గున లేఁదొగ రెక్కనంత నీఁ,
చెం గలశాబ్ధిమీఁగడల జిడ్డెఱిగించెడు కమ్మగాడ్పు నిం,
డెం గడుమ్రోఁత పెన్దిరువడిం గని రాఖగరాజు మ్రోఁపునన్. ౧౦.

టీక. నింగి = ఆకాశము, ఇంగిలిగంబునన్ = హింగుళశబ్దార్థమగు నింగిలికముచేతను, తడిపి = ఆర్ద్రముఁజేసి, ఎత్తు = పైకెత్తిన, కసీసపురెంటెమో = నీలవస్త్రమో, అనన్ = అనునట్లుగా, గరుత్పరంపరల నిగ్గునన్, గరుత్ = ముందుచెప్పఁబడు పెరియతిరువడి రెక్కలయొక్క, పరంపరల = పఙ్క్తులయొక్క, నిగ్గునన్ = కాంతిచేతను, లేఁదొగరెక్కనంతన్ = తరుణారుణకాంతి గలుగునంతలోనే, గరుత్మంతుని రెక్కలెఱ్ఱనివిగావున వానికాంతులచే నాకాశమెఱ్ఱనయ్యెననుట, కలశాబ్ధి = పాలసముద్రముయొక్క, మీఁగడల = మీఁగడలయొక్క, జిడ్డు = జిడ్డువాసనను, ఎఱిగించెడు = తెలిపెడు, కమ్మగాడ్పు = సుగంధివాయువు, వీఁచెన్ = విసరెన్, గరుత్మంతుఁడు గదలఁగానె యాయన రెక్కలవలనఁబుట్టినఁ వాయువు క్షీరసముద్రపు మీఁగడలవాసనను దెల్పఁగా నానాసన లావాయువుతోఁగూడ వచ్చెననుట, మ్రోఁత = పెనుధ్వని, కడున్ = మిక్కిలియు, నిండెన్ = సంపూర్ణమయ్యెను. పెన్దిరువడిన్ = పెరియతిరువడియని ద్రవిడభాషయందు శ్రీవైష్ణవసంకేతితమైన నామము గలవైనతేయుని, కనిరి = ఆరాజులు మొదలగువారు చూచిరి. అఖగరాజు మ్రోఁపునన్, అఖగరాజు = ఆపక్షీంద్రుఁడగు గరుత్మంతునియొక్క, మ్రోఁపునన్ = స్కంధమునను, క్రియ ముందటిపద్యమునం దున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకుఁ బ్రత్యక్షమగుటకు శ్రీ క్షీరసముద్రమునుండి స్వామి వెడలఁగానే గరుత్మంతుని రెక్కల యెఱ్ఱనికాంతిచేత నాకాశ మింగిలీకముతోఁ దడిపి యెత్తిన పెలిఁగుడ్డవలె నీలలోహితవర్ణము గలిగియుండ నంతలోనే పాలమీఁగడ జిడ్డువాసనలతో వాయువులు విసరెనంతలోనే గరుత్మంతుని రెక్కల ధ్వని

వినంబడ నింతలో నతివేగవంతుండగు గరుత్మంతుఁడు గానఁబడియె నంత నతని వీఁపుమీఁద స్వామియుఁ దోఁచె నని భావము.

సీ. చిగురుఁబోఁట్లపుఁదోయిఁ • జెందమ్ములనఁ దార్క్ష్య, హస్తోదరములఁ ది • వ్యాంఘ్రు లమర
నునుఁ గప్పు మేనఁ దోఁ • చిన తదర్వచ్ఛాయ, లీలఁ దాల్చు పసిఁడి • చేల మెఱయ,
ప్రాలిన యోగివ • ర్గము నిర్మలాంతఃక, రణములుఁ బోలె హా • రములు దనర,
సిరికి బుట్టింటి నె • చ్చెలులు వోట మనవికిఁ, జేరెనా మకర కుం • డలము లమర,
శ్రితసిత మరాళ వాత్యాభి • హతపరాగ, వలయమండిత కల్పశా • ఖలో యనంగ,
శంఖచక్రాంచితోరుహ • స్తములు దనర, వాఁచెఁ గమలేక్షణుండు చ • తుర్భుజుండు.

టీక. చిగురుఁబోఁట్లపు = చివుళ్ళపోట్లముయొక్క, దోయిన్ = ద్వంద్వమంద, చెందమ్ములనన్ = ఎఱ్ఱదామరపువ్వులనునట్లు, తార్క్ష్యహస్తోదరములన్, తార్క్ష్య = గరుత్మంతునియొక్క, హస్తోదరములన్ = కరతలములయందు, దివ్యాంఘ్రులు = శ్రీపాదములు, అమరన్ = పొందుపడఁగా, నునుఁగప్పు = నిద్దమగు నీలవర్ణముగల, మేనన్ = దివ్యమంగళవిగ్రహమందు, తోఁచిన = ప్రతిఫలించిన, తదర్వ = ఆవాహనమగు గరుత్మంతునియొక్క, ఛాయలీలన్ = కాంతివలె, తాల్చు = ధరియించిన, పసిఁడిచేల = కనకాంబరము, మెఱయన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, ప్రాలిన = చేరినట్టి, యోగివర్గము = యోగీశ్వర సమూహము యొక్క, నిర్మలాంతఃకరణములుఁ బోలెన్ = నిష్కళంకములగు అంతరంగములవలెను, ప్రాలిన యను శబ్దమంతఃకరణశబ్దముతో నన్వయించునది, ఇది సమస్తపదము, హారములు = ముక్తాహారములు, తనరన్ = ఒప్పుచుండఁగా, సిరికిన్ = శ్రీదేవికి, పుట్టింటి = జనకగృహ సంబంధులైన, నెచ్చెలులవోటన్ = స్నేహితులవోటచేతను, మనవికిన్ = విన్నవించుటకు, చేరెనాన్ = సమీపించెనో యనునట్లు, మకరకుండలములు = మకరాకారకర్ణభూషణములు, అమరన్, శ్రీదేవియును మకరములును సముద్రమునందే జనించుటంజేసి లక్ష్మికిఁ బుట్టినయింటి స్నేహములు గలవి గావున మిక్కిలి చనువు గలిగి శ్రీయఃపతి వీనుల సమీపమునకుఁ జేరెననుట. శ్రిత = చేయుచున్న, సిత = తెల్లనైన, మరాళ = హంసచేతను, వాత్యా = సుడిగాడ్పుచేత, అభిహత = రేఁపఁబడిన, పరాగ = కెంధూళియొక్క, వలయ = వలయముచేతను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, కల్పశాఖలో యనంగన్ = కల్పవృక్షపుకొమ్మలో యనునట్లు, శంఖ = పాంచజన్యముచేతను, చక్ర = సుదర్శనముచేతను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఊరు = దీర్ఘములైన, హస్తములు = భుజములు, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, శంఖము హంసవలెను చక్రము పరాగ వలయము వలెను, భుజములు కల్పశాఖవలె నున్నవనుట. కమ

లేక్షణుండను= తమ్మికంటి, చతుర్భుజుండు = నాల్గుభుజములు గలిగినస్వామి, తోఁచెన్ = ప్రత్యక్షమయ్యెన్, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. ఎప్పుడు హరి గని రమరులు,
ముప్పదియును మూఁడుకోట్లు • మునిఁ గనుఁగొనువా,
రప్పుడు తత్కరములతో,
విప్పిన గొడుగులును మింట • వేగమ మొగిడెన్. ౧౩.

టీక. ఎప్పుడు = ఏక్షణమందేని, మునిఁగనుఁగొనువారు = విష్ణుభిత్తుని సేవించెడివారు, ముప్పదియును మూఁడుకోట్లు = త్రయస్త్రింశత్కోటిసంఖ్యగల, అమరులు = దేవతలు, హరిన్ = స్వామిని, కనిరి = చూచిరో, అప్పుడు= ఆక్షణమందు, తత్కరములతోన్ = వారిహస్తములతోడను, విప్పిన= తెరవఁబడిన, గొడుగులును= దేవతల ఛత్రములును, మింటన్ = ఆకాశమందు, వేగమ = శీఘ్రమే, మొగిడెన్= ముగిడితమయ్యెను.

తా. ముందే స్వర్గమందలి ముప్పది మూఁడుకోట్లు దేవతలు విష్ణుచిత్తునిఁ జూడవచ్చియుండిరి గావున వారలు స్వామి వేంచేసినంతనె యదివఱలోఁ దెఱవఁబడియున్న గొడుగులు ముడిచి హస్తములు మొగిడ్చి నమస్కరించి రనితా. అలం. సహోక్తి.

తే. గీ. సామరదిదృక్ష ఖస్థరక్షఃపిశాచ, పుంజము హిభుక్పతత్ర ప్రభంజనములు,
సోఁకవెలఁబాఱఁగళ్యానశూర్పవాత, ఘట్టనలఁబాఱుపెనుపొల్లుకట్టువోలె.

టీక. సామర = దేవతలతోఁగూడిన, దిదృక్షు = చూడనిచ్చించిన, ఖస్థ = ఆకాశమందు నిలిచియున్న, రక్షఃపిశాచపుంజము = రక్కసులయొక్కయు పిసాసులయొక్కయు సమూహము, రక్షఃపిశాచాదులు దేవయోనులగుటంజేసి స్వర్గమందుందురనుట. అహిభుక్పతత్ర ప్రభంజనములు, అహిభుక్= సర్పభక్షకుఁడగు గరుత్మంతునియొక్క, పతత్ర= ఱెక్కలపలని, ప్రభంజనములు= పెనుగాడ్పులు, సోఁకన్= స్పృశింపగానే, వెలన్ = వెలుపలచేతను, కళ్యానక్ = కళ్ళమునందు, శూర్పవాత = చేటల గాడ్పులయొక్క, ఘట్టనలన్ = ఒరిపిళ్ళచేతను, పాఱు= ఎగసిపోవుచున్నట్టి, పెను = పెద్దదియగు, పొల్లుకట్టువోలెన్ = తాలుకలవలె, పాఱెన్ = పరుగెత్తెను, ప్రథమపాదమందున్న సామరపదముయొక్క ప్రథమవర్ణమును రక్షశ్శబ్దము యొక్క యుత్తరవర్ణముతోడ సంబంధపడునట్లు హల్ప్రధానముగ నుభయవళులలో నిదిగా సాంబాదిశబ్దములవలె విశ్రమమునకుఁ జెప్పినాఁడు. సమ్మదదిదృక్షు అను పాఠమున సంతోషమునఁ జూడఁగోరెడు అనియుగను. కళ్యానసనుచోట విక్షతా

క్వచిచ్చలోపో మోదీర్ఘశ్చ్వాత ఆదిమస్య్యసి తను సూత్రానుసరణము. గ్వాకం మానుగ భృతరాష్ట్రిందుంగ్రాం బానంగలుగింగి నని రుపు భారతప్రయోగమువలీ సంగతమైనది. అంతరిక్షము దంతకు మున్న దేవతలతోడఁ గూడియున్న రఘుపతిశా చననేమి తమచూపునకు శ్రీయగుస్వామికి హాహాసమైన గిరున్నంతసని తోన్నవాగా దప్పు తమకై నీవఁగానే భయపడి పరుగెత్తె. దేవతలు మాత్రము నిలువ యుండిరి చెట్లుకొని కళ్ళముంగు ధాన్యముపిడుఁ బట్టలచేత పసరఁగానే గట్టిచ్చి పోట్లుచె దరి పోయినట్లని భావము.

క. నీరంధ్రకుసుమధారా, సారాసారచర ♦ చంచరీకలఝం,
కారానుకారిసంస్తవ, కారిమునిస్తోమసామ ♦ గానము సేసెన్. ౧౨.

టీ. నీరంధ్ర = దట్టమైన, కుసుమధారా = పుష్పధారలయొక్క, ఆసార = వర్షమునందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, చంచరీక = తుమ్మెదలయొక్క, (ఇందిందిర శ్చంచరీకయని యమరము,) సంకుల = అధికమైన, కల = అవ్యక్తమధురములగు, ఝంకార = ఝంకృతులను, అనుకారి = అనుకరించుచున్న, సంస్తవ = స్తోత్రములను, కారి = చేయుచున్న, ముని = నారదాదిమునులయొక్క, స్తోమ = సమూహముయొక్క, సామగానంబు = సామవేదముపాట, ఎసఁగెన్ = విసరిల్లెను, స్వామితోఁగూడ నారదాది మునీంద్రులు సామగానము సేయుచుండఁగా నది పుష్పవర్షమునఁబడి సరిగను తేఁటుల ఝంకృతివలె మధురమై వినిపించె ననిభావము.

తే.గీ. అట్లు ప్రత్యక్షమైనప ♦ ద్మాక్షునంత,
రిక్షమునఁ గాంచి మునిప్రమో ♦ దాశ్రుజలము,
నిగుడఁ బులకించి కరటిఘం ♦ టికలతాళ,
ములుగ నిట్లని యమ్మహా ♦ త్ముని నుతించె. ౧౩.

టీక. అట్లు = పూర్వోక్తరీతిగా, ప్రత్యక్షమైన = సాక్షాత్కరించినట్టి, పద్మాక్షున్ = తామరలవంటి నేత్రములుగలస్వామిని, లేక, లక్ష్మీదేవియే నేత్రములయం దుగలస్వామిని, అంతరిక్షమునన్ = ఆకాశమందు, కాంచి = చూచి, ముని = విష్ణుచిత్తుఁడు, ప్రమోదాశ్రుజలము = ఆనందబాష్పములు, నిగుడన్ = వెలిపడుచుండఁగా, పులకించి = గగుర్పాటుగలిగి, కరటిఘంటికల, కరటి = తానెక్కియున్న యేనుఁగు యొక్క, ఘంటికలు = ఇరుప్రక్కలనున్న గంటలె, తాళములుగన్ = వాయించెడు తాళములుగాఁగా, అమ్మహాత్మునిన్ = ఆమహాత్ముఁడగుస్వామిని, ఇట్లని = వక్ష్యమాణ క్రమముగా, నుతించెన్ = స్తోత్రము చేసెను.

కవిరాజవిరాజితము.

జయ జయ దానవదారణకారణ • శార్ఙ్గరథాంగగదాసిధరా,
జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత • సాంద్రశరీరమహఃప్రసరా,
జయ జయ తామరసోదరసోదర • చారుపదోజ్ఝితగాఙ్గఝరా,
జయ జయ కేశవ కేశినిషూదన • శౌరిశరజ్జలజాక్షహరీ. ౧౬

టీక. దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = ఛేదనమునకు, కారణ = హేతువులగు, శార్ఙ్గ = ధనువును, రథాంగ = చక్రమును, గదా = గదను, అసి = నందకమనుఖడ్గమును, ధరా = ధరించినస్వామీ! జయజయ = సర్వోత్కృష్టుఁడవుగాఁ బ్రవర్తిల్లుము. దరా అనుపాఠమందు శంఖమును గలవాఁడా యనియర్థము. దానవదారణకారణ యని ప్రత్యేక విశేషణముగాను జెప్పవచ్చును, జయజయ యనినాల్గుపాదముల యందుఁ గూర్చనువచ్చును. చంద్ర = చంద్రులయొక్కయు, దినేంద్ర = సూర్యులయొక్కయు, శతాయుత - అయుతశతసంఖ్యలయొక్కవలెనే, సాంద్ర = తఱుచైన, శరీర = దివ్యమంగళవిగ్రహముయొక్క, మహః = కాంతులయొక్క, ప్రసరా = వ్యాపించుటగలవాఁడా. తామరస = తామరపువ్వులయొక్క, ఉదర = అంతర్భాగమునకు, సోదర = తోఁబుట్టువును, చారు = సుందరమునగు, పద = పాదముచేత, ఉజ్ఝిత = విడువఁబడిన, గాంగ = గంగానదిసంబంధియగు, ఝరా = ప్రవాహముగలవాఁడా, కేశినిషూదన = కేశియనురక్కసుని సంహరించినవాఁడా, శరజ్జలజాక్ష, శరత్ = శరత్కాలమందలి, జలజ = కమలములవంటి, అక్ష = కన్నులుగలవాఁడా కేశవ = బ్రహ్మరుద్రులకుత్పత్తిస్థానమైనస్వామీ. (క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోహం సర్వదేహినామ్ । ఆవాంతవాఙ్గెసంభూతౌ తస్మాత్కేశవనామవాన్, అని ప్రమాణము.) శౌరి-హరీ, అనిమంగళాశాసనముచేసెను. భగవంతునకు జీవకోటి యాశీర్వాదము చేయవచ్చునాయనినఁ బూర్వమట్టి యాచారము కలదు. (పూర్వాం దిశం వజ్రధరః దక్షిణాం పాతు తే యమః । వరుణః పశ్చిమాం మాశాం కుబేరస్తూత్తరాం దిశ మని సీతమ్మవారు శ్రీరాములవారికి మంగళాశాసనము చేసియున్నారు.)

దశావతార పద్యములు.

మ. దివిజద్వేషి సుదారవారిచరమూ • ర్తిం గ్రుంకి చాతుర్య మొ,
ప్పు వడిం దెచ్చె ప్రసన్నుఁ డా చుగమిదం • ఛం బొందఁ జొప్పించి వే,
సవిశు న్నాఁ గసుత్రిఁగాఁ గ్రమ్మఱఁగ నే • ధం జేర్చెదో నాఁగఁడ,
మ్మ్యవసం బ్రహ్మాంబు కలఁ లల్లమం • బోధ్యక్రుఁచిండాఁటవే. ౧౭

టీక. దివిజద్విషత్ = వేదచోరకుఁడగు హయగ్రీవాసురుని, ఉదార = కొలఁది దెలియరాని, వారిచర = మీనముయొక్క, మూర్తిన్ = శరీరముచేతను, త్రుంచి = ఖండించి, చాతుర్యము = విన్నాణము, ఒప్పన్ = తనరునట్లు, వడిన్ = వేగముచేత, చౌకపు = చదరమగు, తెల్లకాచు = ధవళకాంతిగలదైన పొట్టయొక్క, గమి = స మూహమనెడు, దంభంబు = వ్యాజము, ఒందన్ = పొందునట్లు, మైన్ = శరీరమందు, తాల్చి = ధరించి, వేదవిశుద్ధాక్షరపఙ్క్తిన్, వేద = వేదములయొక్క, విశుద్ధ = శుద్ధ ములగు, అక్షర = అక్షరములయొక్క, పఙ్క్తిన్ = శ్రేణిని, క్రమ్మఱఁగన్ = మరల, వేధన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేర్చెదో నాఁగన్ = చేర్తువో యనునట్లు, తత్సదనంబు = ఆ బ్రహ్మలోకము, అబ్ధి = సముద్రముయొక్క, సిత = తెల్లనైన, అంబు = ఉదకముల యొక్క, బిందులు = బిందువులు, అలమన్ = వ్యాపింపఁగా, ప్రోద్యద్రుచిన్, ప్రో ద్యత్ = వృద్ధిఁబొందుచున్న, రుచిన్ = కాంతిచేతను, దాఁటవే = అతిక్రమింపవా. "ఉదాహరణకౌశల్యాతి దానశౌర్యేషు సాత్త్వప" యనిరత్నమాల. "స్త్రీయాంమూర్తి స్తనుస్తనూః" అనియును, "కపటోస్త్రీవ్యాజదమ్భోపధయశ్ఛద్మకైతవే" యనియు నమరము. నీవు మత్స్యరూపమును ధరించి వేదచోరకుఁడగు రక్కసుని వధించి వాఁడ పహరించిన వేదములు నేర్పుతో నప్పుడే బ్రహ్మకిచ్చుటకై పోయెదవో యనునట్లు నీవు సంచరింపుచుండుట వలన సముద్రోదకములు సత్యలోక మాక్రమింపుచుండఁగా నీచాలోకమును దాటితివనియు నప్పుడు నీమీన శరీరమందలి తెల్లని పొలుసు పరిశుద్ధ ములగు వేదాక్షరములో యన్నట్లుండె ననియుభావము. కైతవాపహ్నుత్యనుప్రాణిత మైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. ఎలమి యుగాంతవారికెను • రెక్కుతఱి న్వడిఁదాలుగహ్వరం
బులఁ జనునీటివెల్లిబడిఁ • బోవుసపక్షనగోరువార్శ్వరం
బులు దనుఁ దాఁక దద్గతత • బ్రమోయునజాండమ దైత్యువేదప
ఙ్క్తులుగొని గూల్చినట్టిజయ • దుందుభిఁ జేసితి కామరాంతకా.   ౧౫.

టీక. ఎలమిన్ = సంతోషముచేతను, యుగాంతవారికిన్ = ప్రళయోదకమునకు, ఎదురెక్కుతఱిన్ = ఎదురుగాఁబోవు సమయమందు, వడిన్ = వేగముచేతను, తాలుగ హ్వరంబులన్ = దవుడలనెడు, గహ్వరంబులన్ = గుహలయందు, చను = పోవునట్టి, నీటివె ల్లిబడిన్ = జలప్రవాహముచెంట, పోవు = పోవుచున్న, సపక్షనగ = రెక్కలతోఁ గూడి యున్న మైనాకాదిపర్వతములును, ఉరు = గొప్పలగు, వార్శ్వరంబులు = తిమితిమింగిలము లు మొదలగు జలచరములును, తనున్ = బ్రహ్మాండమును, తాఁకన్ = తగులఁగా, తద్గతతన్ = ఆదవుడలను పొందియుండుట చేతను, బ్రమోయు = ధ్వనిఁజేయుచున్న, అజాండమను = బ్రహ్మాండమే, దైత్యున్ = సోమకాసురుని, వేదపఙ్క్తులుగొని = వేద

సమూహములను దీసికొని, కూల్చినట్టి = సంహరించినట్టి, జయదుందుభిః = జయభేరినిగా, చేసితికా, మురాంతకా = మురాసురహరా యని సంబోధనము. ఇచ్చట నభాండమయని ప్రథమావిభక్తి, "ఇతరత్రచద్వితీయాం తస్యాః ప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్" అనుసూత్రమనుసరించి యప్రాణి వాచకమగు జయదుందుభియందలి ద్వితీయకుఁ దుల్యమైనది. మఱియు, "కర్మాదేః కర్తృత్వమిత్యాది సూత్రపద్ధతివలన జయదుందుభియందుఁ గూల్చినట్టియనుపద మన్వయించుట సరిగా నున్నది.

మీనమునకు సైజగుణముచేత నీటి కెదురెక్కుట ప్రసిద్ధము గావున నీమత్స్యము ప్రళయోదక ప్రవాహమున కెదురెక్కుచుండఁగా నావేగమునకు నిలువలేక యా నీటి వెంబడినైనాకాది పర్వతంబులును దిమిప్రముఖంబులగు మహాజలచరంబులు నవశంబులై నోరలి యామీనమునయొక్క దవుడలలోఁబడినవనియును జలప్రళయమందు బ్రహ్మాండము సెడకుండ నామత్స్యమూర్తి తనదవుడల మనిచికొనియె న్నాండసనియును నామైనాకాదు లావేగముచేత నాబ్రహ్మాండము దగులఁగా నది ధ్వనిఁజేసెఁగావున నాబ్రహ్మాండమే స్వామివేదములు దీసికొని రక్కసునిఁ గ్రక్కలించిన దానికి జయభేరివలె నుండెనని భావము. అనుభయ తాద్రూప్యరూప కాలంకారము.

చ. మిఱి గడవం దిమింగిలత • మెయ్మెయి పెంచిన నీచవాతఁగు
త్సితపలలాశియైన • చిఱుఁ జేఁపది ద్రెళ్ళుట నీవు ద్రింగుటే,
శ్రుతులగు నూరుపుల్ మగుడఁ • జొచ్చుతఱి న్భవదేధనైధనై,
ధితజవశక్తినీడ్చికొని • తెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతన్. ౧౮.

టీక. మిఱి = పరిమాణము, కడవన్ = అతిక్రమించునట్లు, తిమింగిలతన్ = మహామీనత్వముచేతను, మెయిమెయి పెంచిన = మిక్కిలిశరీరము పెంచినట్టి, నీచ= నీచసంబంధియైన, వాతన్ = వక్త్రమునందు, కుత్సితపలలాశియైన = కుత్సితరాక్షసుఁడనియును, మీనములు మాంసము భక్షించుట ప్రసిద్ధముగావున నట్టిపలలాశియగు, చిఱుజేప = చిన్నచేప, అది = మత్స్యత్వారోపముచేత సమాహర్వాచకము, రాక్షసుఁడనుట, ద్రెళ్ళుట = పడుట, నీవు ద్రింగుటే = నీవుకబళించుటయే యని ప్రశ్నార్థకము. శ్రుతులగు = వేదమయములగు, ఊరుపుల్ = ఉచ్ఛ్వాసవాయువులు, మగుడన్ = మరల, చొచ్చుతఱిన్ = వక్త్రమునందుఁ బ్రవేశించునప్పుడు, తదల్పతాల్పతన్, తత్ = ఆపలలాశియొక్క, అల్పతాల్పతన్ = అత్యంతాల్పమౌటచేతను, భవత్ = నీయొక్క, ఏధనైధన = అతిసమృద్ధిచేతను, ఏధిత = వృద్ధిఁ జేయఁబడిన, జవ= వేగముయొక్క, శక్తిన్= సామర్థ్యముచేతను, ఈడ్చికొని= ఆకర్షించుకొని, తెచ్చుటకాక= తీసికొనివచ్చుటయేకాక, ద్రింగుట కాదనుట. తిమింగిలత మెయ్మెయియను చోటనీకారణ

వాలోకించుటకు విరాటపర్వమున మ. "మకుటము గీసకుఁ బట్టువాఁడును దలో◆త్సాదంబునన్ బాహులుగ, ర్వగరిష్ఠుండగు నాహిడింబవృకుచే◆వ్రక్రోధుఁడై పట్టితె, ట్టు గఁద్రోపాడఁగ నిద్దియున్ జజలా◆టోపంబునై నాఁగోరు, స్వగుణం బాలక కొంత సేపువడి మె◆య్యెంచి బోరి రుద్రాక్షుఁడై". అన్నపద్యంబునఁ జతుర్థపాదంబునను, నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు ఉ. "అటువ మూర్ఛనొందు సగ్ర◆హాస్తుఁ గనుంగొని యుంకఁ జాఁకిన, స్థిటుచఁగించు నజాఁనుఁగు◆ గేనలుఁడై చూచి భీతచిత్తుఁడై, మేటి మగబ్బలంబెడలి◆ మెర్సియి మూర్ఛన లేక పాటిచె, స్త్రాటుగ కొంచవోలె దశ◆కంఠుఁ డెదిర్చె మహీమహేంద్రుఁడున్." అనిన పద్యంబునఁ ద్వితీయపాదంబునను దీక్షన సోమయాజి ప్రయోగంబు కలదు. చేసి యున్నది ప్రయోగింపఁబడినది.

ఇంతంత యని చెప్పఁ గూడనియత్యన్నతశరీరముతో మత్స్యమూర్తిఁ విహరించుచుండఁగా నాయనయుచ్ఛ్వాసవాయువులు మగిడి ముఖమందుఁ బ్రవేశించునప్పుడా వాయువుల వెంబడి నీవుహోమినము ముందఱ నత్యల్పతముండనగా నున్నయా రక్కసుఁడును దనకుఁ దానే త్రెళ్లెను గాక యామత్స్యమదియొకయత్నముగా వాని మ్రింగ లేదనియును మహామత్స్యములును బర్వతాములును బ్రవేశించెడు నావక్త్రిమందీకుత్సితపలలభక్షకుఁ డగు రాక్షసుఁ డమచిన్న చేప పడిపోవుటచిత్రము గాదనియును తాత్పర్యము. హేత్వపహ్నుత్యలంకారము.

మ. జలపూరప్లవమానవృత్త్యుయమహీ◆ సంరక్షకై గారయా
బలె ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురుం◆బం బెల్లఁ జూర్ణంబుగా
బలభిద్వజ్రసదృఙ్నిజోపరిపరి◆ భ్రామ్యన్మహామందరా
చలసంఘృష్టిఘరట్టమైన కమఠ◆స్వామి న్నినుం గొల్చెదన్.

టీక. జలపూర=నీటికుప్పయందు, ప్లవమాన=నానుచున్న, వృత్త్యుయ=వృత్తి కారికారయగు, మహీ=భూమియొక్క, సంరక్షకై = రక్షణముకొఱకు, గారయాబలెన్ = గచ్చుసేయుటకొఱకువలె, ముక్తామణి= ముత్తెములయొక్కయు, శుక్తి=గుల్లలయొక్కయు, శంఖ = సంకులయొక్కయు, నికురుంబం బెల్లన్ = సమూహమంతయును, చూర్ణంబుగాన్ = సూక్ష్మమగునట్లు, బలభిద్వజ్ర= దేవేంద్రునియొక్క, వజ్రాయుధముతోడ, సదృక్= సమానమైన, నిజోపరి= స్వకీయమైనపైభాగమందు, పరిభ్రామ్యత్ = తిరుగుచున్న, మహాన్ = గొప్పదియైన, మందరాచల = మంద్వరపర్వతముతోడ, సంఘృష్టి = ఒరసికొనుటకు, ఘరట్టమైన= ఱసుగుతిరుగలియయిన, కమఠస్వామిన్ = కూర్మరూపుఁడైన, నినున్ = నిన్ను, కొల్చెదన్ = సేవించెదను.

సముద్రమథనకాలమందు మందరాచలముక్రిందఁ గమఠమూర్తియొక్క కర్పరమొరసికొనుచుండఁగా సముద్రమందలి ముత్తెములు ముత్తెపుఁజిప్పలు శంఖములు,

నాపద్వారకర్పరములసందునఁ బడి నలిగి చూర్ణ మగుచుండెడి గావున సముద్రోదకములయందు వ్యద్వికార యగుభూమి నాని కరఁగు నని నని దానిఁ గట్టి పఱచుట కై గారకాకకు స్వామి సున్నము నూరుచున్నాఁడో యన్నట్లుండెను నని భావము. ఫలోత్ప్రేక్ష. పంఙ్క్తిపుష్టి ఘరట్టమనుచో రూపకము.

చ. ఒకమఱి బుఱ్ఱగింప నిల • యోదకము ల్పయి కుబ్బి చిప్ప వ్ర
  చ్చుకొని మహాభ్రవీథిఁ జన • సూకరత న్మెయి వెంచి వెండి క్రిం
  దికిఁ గయివ్రాలు తత్సలిల • నిర్మలధార నతఃపరస్ఫుర
  త్ప్రకృతికి నీ యజాండమును • బంగరు ముంగరఁగా నొనర్పవే.

టీక. ఒకమఱి = ఒకతూరి, బుఱ్ఱగింపన్ = పూత్కారముసేయఁగా, ఇది వరాహచేష్ట, ఇలయోదకములు = ప్రళయజలములు, పయికుబ్బి = పైకినుబికి, చిప్ప = బ్రహ్మాండకర్పరమును, వ్రచ్చుకొని = భేదించుకొని, మహాభ్రవీథిన్ = మహాకాశముయొక్క వీథియందు, చనన్ = పోవుచుండఁగా, సూకరతన్ = వరాహత్వముచేత, మెయివెంచి = శరీరమును పెంచి, వెండి = మరల, క్రిందికిన్ = అధోభాగమునకు, కయివ్రాలు = దిగజాఱుచున్న. తత్సలిలనిర్మలధారన్, తత్ = మున్ను చెప్పఁబడిన, సలిల = ఉదకముయొక్క, నిర్మల = తేటయయిన, ధారన్ = ధారచేతను, అతఃపర = బ్రహ్మాండమునకుఁ బరమైనట్టియు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రకృతికిన్ = మాయయనెడుస్త్రీకి, ఈయజాండమును = ఈబ్రహ్మాండమును, బంగరుముంగరగాన్ = సువర్ణమయ నాసాభూషణముగాఁగ, ఒనర్పవే = చేయవా,

వరాహావతారమందు నొక్కసారి ప్రళయసముద్రమందలియుదకములలోనాది వరాహమూర్తి నుండి బుఱ్ఱగింపఁగానే యాయుదకములు బ్రహ్మాండకర్పరము వ్రచ్చియాకాశముపై కి పోయిమగిడి వచ్చుచుండఁగా నాయుదకధార యాకర్పరమునకుఁ బైగా నున్న ప్రకృతి యనుస్త్రీయొక్కముక్కుకొన నున్నసన్న కాడవలె నుండెననియును, బ్రహ్మాండ మాకాఁడకు నదికియున్న బంగారుముంగరవలె నుండె ననియు నట్లొక్కసారి బుఱ్ఱగించినమాత్ర సముద్రోదకములు బ్రహ్మాండమును దాఁటఁజేయునంత బలము గలిగినవరాహరూపమును స్వామి ధరించె ననియును భావము. రూపకము.

మ. అసురేంద్రాశయకుంచికాభ్యసనధీ • వ్యాప్తస్వకచ్ఛాయఁ గాం
  చ సమున్మేషపత్రిసింహమతస్పరమిశ • చ్ఛేష్ట స్ఫురద్ద్రామదీ
  ఘనసత్త్వాఘ్రాటనముఁ జెన్ను గించుగతి నాం • త్రప్రోతఁ గిన్కం జెరం
  జనిత ప్రాంతభవన్నభావజులు ప్రోఁచు న్నృసింహపంచాననా. ౭౭

టీక. మర్త్యపంచాననా = ఓనరసింహా అని సంబుద్ధి; అసురేంద్ర = రాక్షసేశ్వరుఁడగు హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆశయ = హృదయమనెడు, కందరా = గుహమునందలి, అస్ర = లేఁటియైన, రుధిర = నెత్తుటియందు, వ్యాప్త = వ్యాపించిన, స్వక = స్వీయమైన, ఛాయయా = నీడను; కాంచి = చూచి, సముద్యత్ = ఉప్పొంగుచున్న, ప్రతిసింహ = అన్యసింహమనెడి, సుష్ఠు = ఈసుతోడను, మిళత్ = కూడుకొన్న, హేలక్ = విక్రీడముచేతను; తత్ = ఆప్రతిసింహమునియొక్క, ఉద్దాము = గొప్పలగునట్టియు, దీర్ఘముల = నిడుదలగు, సటా = జూలువెండ్రుకలయొక్క, ఘాటముల్ = సమూహమును; పెల్లగింపుమనఁగ = పెకలించినట్లుగాఁ; తత్ శ్రేణిక్ = ప్రేఁగులయొక్క పంక్తిని; కర్షణాత్ = లాగుటచేతను, ఘిరంజి = తెముల్చుచున్నట్టి, సతి = తెల్లనైన, స్వైర = స్వేచ్ఛమైన, భవన్నఖాంకురములు = నీగోళ్లయొక్కమొనలు; ప్రోచుత = మమ్మురక్షించును.

స్వామి నృసింహావతారమెత్తినప్పుడు హిరణ్యకశిపునిహృదయముఁజీల్చి యా రక్తమందు నీడఁ జూచి ప్రతిబింబించిన తనరూపును మఱియొకసింహము గా భావించి మత్సరించి యాకోపముచేతను దత్సింహముయొక్క సటలు పెల్లగించెనో యన్నట్లు హిరణ్యకశిపునిప్రేఁగులు వెలుపటికి లాగె ననియు నట్లు లాగిన తెల్లనై తీక్ష్ణములగు గోళ్లు తమ్ము రక్షించు నని చుంగి ఆశీర్వచనము చేసికొనె ననియుభావము, భ్రాంతిమదనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. మునుము త్తెల్పును దూఁగిపోవ మఱికెంపున్వెండియూడ్పోవఁగం
దనగాయంగలనల్పుఁ దోఁప నఖకోణశ్రేణిచే నుగ్రమం
బున వాఁ డుగ్రతఁ గొన్నయట్టివిలసన్మూర్తిత్రయీతేజముం
గొనుమీల న్వెడలింపవే యసురవక్షోభిత్తి మిథ్యాహరీ. ౨౩.

టీక॥ మిథ్యాహరీ = మాయాసింహరూపధారివగు నృసింహస్వామీ యని సంబుద్ధి; మునుముక్ = మొదలను; తెల్పున్ = ధావళ్యమును; దూఁగిపోవఁగక్ = ఉడిగిపోఁగాక్; మఱి = పిమ్మట; కెంపుక్ = ఎఱుపును; వెండియు నూడ్పోవఁగక్ = తొలఁగిపోఁగా, కందనగాయక్ = కుందెకాయయగునట్టు; కల = కలిగినట్టి, నల్పుక్ = నీలవర్ణమును, తోఁపక్ = అగుపడఁగా, విక్రమంబునక్ = పరాక్రమముచేతను, వాఁడు = ఆహిరణ్యకశిపుఁడు, ఉగ్రతక్ = దట్టిదమైనదానిచేతను, కొన్నయట్టి = గ్రహించిన, విలసన్మూర్తిత్రయీతేజముక్, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న; మూర్తిత్రయీ = పంచానన చతురానన జనార్దనులని యెడు ముగ్గురు మూర్తులయొక్క, తేజముక్ = తేజస్సును, కొనమీలక్ = చురుకుగ్రహించునట్లు, నఖకోణశ్రేణిచేక్, నఖ = గోళ్లయొక్క, కోణ = కొనలయొక్క, శ్రే

శిచే=పక్షిచేతను, అసుర=రాక్షసునియొక్క, వక్షోభిత్తి=గోడవంటి వక్షస్థలమును, విదళింపవే=చీల్పవా?

హిరణ్యకశిపుని వక్షఃస్థలము భేదించినప్పుడు మొదటిభాగము తెగఁగానె తెల్లగా నుండె ననియును మఱికొంత తెగఁగానె యామాంసము ఎఱ్ఱగా నుండెననియు కడకుఁ దెగఁగా గుండెకాయం దవిలి నల్లగా నుండెననియును ఆమూఁడుకాంతులు దోఁచుట దొల్లిట వాఁడు విక్రమించి శివుని తెల్లనితేజస్సును బ్రహ్మదేవుని యెఱ్ఱని తేజస్సును విష్ణుదేవునినల్లనితేజస్సును గ్రహించెను గావున నవి వానిశరీరములో నుండఁగా స్వామివారు వాని మరల వెలికిఁ దీయుచు న్నట్లుండె ననిభావము. స్వభావోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. బలిదైతేయ భయాంధకారభరితబ్రహ్మాండగేహంబులోఁ
పలఁ బై మండెడుతత్ప్రతాపమయదీపజ్వాల డిందఁ గ్రమం
బలమై మింటికిఁ గ్రక్కున న్నెగయనుద్యత్తన్మహాచ్ఛాయ నాఁ
గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంగాఁ బెంపవే వామనా. ౨౪

టీక. బలి=బలిచక్రవర్తి యనెడు, దైతేయ=రాక్షసునివలని, భయ=భయమనియెడు, అంధకార=కటికిచీకటిచేత, భరిత=నింపఁబడిన, బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండమనెడు, గేహంబులోపలఁ=ఇంటిలోపలను, పైఁ=ఉపరిభాగమందు, మండెడు=ప్రజ్వరిల్లను, తత్ప్రతాపమయ=ఆబలిచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమరూపమైన, దీపజ్వాల=దివ్వెవెలుఁగు, డిందఁగ=మణుఁగుపడునట్లుగా, దలమై=దట్టమై, మింటికిఁ=ఆకాశమునకు, గ్రక్కునన్=వేగముగా, నెగయ=ఉద్గమించుచున్న, ఇది నకారాది పదము, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, తత్=ఆదీపప్రభానివారణా సంతతరమయిన, మహాచ్ఛాయనాఁ=పెద్దనీడయోయనఁగా, కల=ఉన్నట్టి, నీలాంగము=నల్లనిశరీరమును, శింశుమారము=శింశుమారచక్రము, ఒరయంగాఁ=అంటునట్లు, పెంపవే=పెనుపవా? వామనా=వామనస్వామీయని మొదటికన్వయము.

బలిచక్రవర్తివలని భయమనెడు చీకటి బ్రహ్మాండ మనునింటిలో వ్యాపించి యుండె ననఁబడును దానిమీఁద ననఁగా మూఁడులోకము లతిక్రమించి యతని ప్రతాప మనియెడుదీపము వెల్గుచుండె ననియును దద్దీపజ్వాల యడంగున ట్లంతకంటెఁ బైఁగా శింశుమారచక్రము నంటువలెను స్వామివారు నల్లనిశరీరముఁ బెంపఁగా నదిదీపమున కగ్గు మగు ఛాయవలె నుండె ననిభావము. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. హతభూభృత్కలత్రనేత్రజలవ ♦ ర్షావేళ నీకీర్తిహం
సతతిక్రౌంచ స్ఫుటితావకాంబకసుషిం ♦ జాఁగంగ నీక్షించి వ
ర్షము రా నంతట నాఁటి నేఁడుఁ జను ని ♦ వ్వన్నాఁటి తచ్చేష్ట నా
యమిఁ దిర్యక్తతి దా గతానుగతికం ♦ బౌఁగా దుమారాధిపా.

టీక. కుమారాధిపా, పరశురామునకు స్వామి యగుసంబుద్ధి, హత = నశింపఁ జేయఁబడిన, భూభృత్ - రాజులయొక్క, కలత్ర - భార్యలయొక్క, నేత్రజల = కన్నీళ్ళ యొక్క, వర్షావేళన్ - వర్షాకాలమందు, నీ - నీయొక్క, కీర్తిహంసము = కీర్తి యనెడు హంస, (ఇచట సమాసాంతముగుటవలన ...) క్రౌంచ = క్రౌంచగుబ్బలియందు, (క్రౌంచపర్వతమున నడుమ.) స్ఫుట - వ్యక్తమైన, తావక = నీసంబంధియగు, అంబక - బాణమువలని, సుషి - బిలమందు, (...) జాఁగంగన్ = కదలిపోఁగా, ఈక్షించి = చూచి, వర్షము రాన్ - వానరాఁగానే, అంచలున్ - హంసలును, ఇవ్వన్ = మనవ్వుడందు, తచ్చేష్ట, తత్ - ఆకీర్తిహంసముయొక్క, చేష్ట = గమనవ్యాపారము. నాటి = నాఁడు కొని, నాయమిన్ = ఎడహాయమంతుటచేత, అంద = ఆక్రౌంచబిలమందే, నేఁడున్ = ఈకాలమందును. చనున్ = పోవును, తిర్యక్తతి, తిర్యక్ = పశుపక్షిప్రముఖతిర్యగ్జాతు లయొక్క, తతి = సమూహము, తాన్ - తాను, గతానుగతికంబౌఁగా = ముందు టఁబోయినదానివెంటనే పోవునుగదా యని యర్థాంతరన్యాసము.

ఓ పరశురామస్వామీ ! నీవు రాజులను సంహరించుటవలన వారిభార్యలు దుః ఖించుచుండఁగా వారి కన్నీరను వర్షాకాలమందు నీ కీర్తి హంసముతొల్లి నీవు కుమార స్వామివలెనే ... క్రౌంచపర్వతమును నీ బాణ ముచేతను భేదించితివి కావున నాబిలములోనుండి యావలికి వెడలి పోయెననియును, ఆ పోవుటను చూచి భూమియందలి యితరహంసలు వర్షాకాలము రాఁగానే ఆ బిలములోనుం డియే యిప్పటికిని మానససరస్సునకుఁ బోవుననియును, తిర్యగ్జాతి యొకదానివెంటనొ కటిఁదుపోవునేకాక జంటవిడువదనియును భావము. హంసలు వర్షాకాలము రాఁగానే క్రౌంచపర్వత బిలముద్వారా మానససరస్సునకుఁ బోవుట ప్రసిద్ధము. పరశురాముఁడు క్రౌం చపర్వతమును భేదించె ననుటకు ... (...) మని కాళిదా సప్రయోగము.

మ. పరిధారావతనంబుఁ గైకొననియ ♦ స్వాలోకస్వన స్ఫూర్తిధా
తుస్థలం ... ♦ ... గించె నానస్తనా
ళపిభేదం ... ♦ జన్మ ... యున్నన్నరు
... నాస్త్రం ... ♦ స్వామి రమావల్లభా.

టీక. రఘుకులస్వామీ = రఘువంశనాయకా, రమావల్లభా = శ్రీసీతానాథా; పవిధారాపతనంబుఁ, పవి = వజ్రాయుధముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, పతనంబుఁ = ప్రహారమును, కైకొనని = సరకుసేయని, అపౌలస్త్య = ఆపులస్త్య వంశజుఁడైన రావణాసురునియొక్క, స్థిర = శరీరముయొక్క, సప్తధాతువులన్ = త్వగసృఙ్మాంసమేదస్సులు శుక్లమజ్జలనియెడు నేడు ధాతువులను, దూరన్ = ప్రవేశించుటకై, పరిశ్రమంబునకుఁ = అలవాటునకు, ఉద్యోగించెనో = ఆరంభించెనో యనునట్లు, సప్త = ఏడైన, సాల = కిష్కింధాప్రాంతవృక్షములయొక్క, విభేదంబు = భ్రమ్పుటను, ఒనరించి = చేసి, నిల్వక = విరమింపక, వెసన్ = వేగముచేతను, చన్నట్టి = పోయినట్టి, యుష్మన్మరుజ్జవనాస్త్రంబు, యుష్మత్ = నీయొక్క, మరుత్ = వాయువువలె, జవన = వేగముగలిగిన, అస్త్రంబు = బాణము, (వాయవ్యాస్త్రమని యేనియుంజెప్పవచ్చును.) సిరుల్ = శ్రీలను, ఒసఁగుఁగాఁత = ఇచ్చుఁగాఁత.

దేవేంద్రుని వజ్రాయుధముచేతఁ బ్రహరింపఁబడియును లక్ష్యముసేయని రావణాసురుని కఠినమైన శరీరమందలి సప్తధాతువులను భేదించుటకై మున్నేయాలవడు కొనుటకువలె సప్తసంఖ్యగలసాలములమీఁద సుగ్రీవునినమ్మికకొఱకు శ్రీరామస్వామివారు బాణమును బ్రయోగింపఁగా నది ఆసాలములుదూఱి యావలఁబోయెననియునట్టి బాణము మరు సిరులొసంగుతమనియును భావము.

సీ॥ స్యందనస్థితబిడౌ ♦ జఃక్షత్తృన, జాడ్యకృ ఝంఝా మరుద్గరు ♦ జ్ఝాత్కృతములు
క్రవ్యాశి రాడ్గాత్ర ♦ కనద స్సృగ్గాహన, స్ఫుటశల్య హవ్య భు ♦ క్ఛూత్కృతములు
సిరాధమన్యస్థి హృ ♦ త్పుటోత్కారాంత నిజపాత, సాలాశ్మకృతమహా ♦ స్థాత్కృతములు
పతితోగ్ర రక్షః క ♦ బంధభార భృశార్తి, భుగ్నభోగ ఫణీంద్ర ♦ ఫూత్కృతములు
గ్రాంతరస్య నిరంత ర ♦ వ్యాయదనులు, దివ్య తావక కార్ముకో ♦ త్ప్రేరితములు
కలుషములు ఒడంచుఁ గాత లం ♦ కాపురాంగ, ణాంబర చరత్కలంబ క ♦ దంబకములు.

టీక. స్యందన = రథమందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, బిడౌజః = దేవేంద్రునియొక్క, క్షత్తృ = సారథియగు మాతలికి, జాడ్య = మాంద్యమును, కృత్ = చేయుచున్న, ఝంఝామరుత్ = పెనుగాడ్పులుగల, గరుత్ = గఱులయొక్క, ఝాత్కృతములు = ఝాత్కారములు గలవియు, క్రవ్యాశిరాట్ = క్రవ్య = మాంసమును, అశి = భక్షించెడురాక్షసులకు, రాట్ = రాజైన దశకంఠునియొక్క, గాత్ర = దేహమందలి, కనత్ = ఒప్పుచున్న, సృక్ = నెత్తురుయందు, గాహన = మునుఁగుటచేత, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, శల్య = ములుకులయందలి, హవ్యభుక్ = అగ్నియొక్క, ఛూత్కృతములు = ఛూత్కారములుగలవియు సిరాధమనీ = నాడులయొక్క, అస్థి = సంజాతికవచములగు, హృత్పుట = హృద

యపుటములవలన, ఉత్క్రాంత = వెడలిన, నిజ — స్వకీయములగు, పాత = వ్రేటులచే తనగు, సాల = లంకాపురి కోటలయందలి, అశ్మ — పాషాణములచేత, కృత = చేయఁబడిన, ముహుః = సారెసారెకుఁగలుగు, ఆత్కృతములు = ఆత్కారములు గలవియు, పతిత = పడిన, ఉగ్ర = భయంకరులగు, రక్షః = రక్కసులయొక్క, కబంధ = మొండెములయొక్క, భార — వ్రేఁగుచేతనైన, భృశ = మిక్కిలియగు, ఆర్తి — పీడచేత, భుగ్న — వంగిన, భోగ — పడగలుగల, ఫణీంద్ర — పాపఱేఁడగు శేషునియొక్క, ఫూత్కృతములు — ఫూత్కారములు గలవియు, క్రాంత — బడలిన, రథ్య — తేరిగుఱ్ఱములకు, నిరంతర — దట్టమగు, ఛాయదములు — నీడయిచ్చునవియు, దివ్య — శ్రేష్ఠములగు, తావక = నీసంబంధియగు, కార్ముక — ధనుస్సువలన, ఉత్సృష్టములు — విడువఁబడినవియు, అగు లంకాపుర — లంకాపట్టణముయొక్క, అంగణ — సమీపమందలి, అంబర — ఆకాశము, చరత్ — చరించుచున్న, కలంబ — బాణములయొక్క, కదంబకములు = సమూహములు, కలుషములు — మాపాపములను, అడంచుఁగాత = అడఁచివేయుఁగాత. ని॥ శతాంగస్స్యందనోరథః॥ బిడౌజాః పాకశాసనః॥ సూతః క్షత్తాచ సారథిః॥ ఝంఝూవాతస్సవృష్టికః॥ కరుత్పక్షచ్ఛదః పత్త్రం॥ రుధిరేసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితం॥ హుతభుగ్దహనో హవ్యవాహనః॥ భటా యోధాశ్చయోద్ధారః॥ సన్నద్ధో వర్మితస్సజ్జః॥ ప్రాకారో వరణస్సాలః॥ ముహుః పునఃపునశ్శశ్వదభీక్ష్ణమసకృత్సమాః॥ కబంధో స్త్రీక్రియాయుక్తమపమూర్ధకళేబరం॥ భోగస్సుఖేస్త్రీభృత్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోః॥ రథ్యోవోఢారథస్యయః॥ కలంబమార్గణశరాః॥ నికురుంబం కదంబకమని యాయాపదముల కమరము. శల్యోపంశశలాకాయాం శపంతాపురరొంరపి। శల్యఃకశ్చిన్మహీపాల యని రత్నమాల.

శ్రీరాముఁడు రావణునితో యుద్ధము సేయునప్పుడు స్వామి ధనుస్సువలన విడువఁబడి లంకాపట్టణ ప్రాంతములయందు సంచరించెడు బాణపరంపర లప్పుడు స్వర్గము నుండి దేవేంద్రునివలనఁ బనుపఁబడిన రథమందు సారథ్యముఁ జేయుచున్నమాతలికి మాంద్యముగలుగునట్లు పార్శ్వములయందుఁ గట్టిన ఱెక్కలు పెనుగాడ్పుతో ఝూత్కారములు సేయుననియును మఱియు రావణుని శరీరమందుఁబ్రవేశించి ఱెక్కలతో నొఱసుకొనినప్పుడు ముఖములలో నిప్పువడఁగా నందలి రక్తము నిప్పుతోఁజేరి చుయ్యనిశబ్దమువెడలుననియును ఇతరరాక్షసుల శిరములుచించి హృదయములు భేదించి వెన్నులోనుండి దూఱియంతనిలువక లంకాపట్టణపుకోట పాషాణములకుఁ దగులఁగా సారెకు ఠాంకారములు గలుగుననియును, ఈబాణములచేత లెక్కకు మిక్కిలియగు రక్కసుల పీనుంగు పెంటలవలన నదిక భారముగలభూమిని భరింపలేక పడగలువంచికొని శేషుఁడు బుసలు విడుచుననియును వినుపని యుద్ధమందు రథమునకుఁ బూన్చినవి వేలుపుల గుఱ్ఱములేని

యు మిక్కిలి బడలికను జెందఁగా గాని బడలికదీఱుటకుఁ బందిలి వేసినట్లు దట్టమగు
వ నిచ్చుచున్నవి యును నట్టిబాణములు మాపాపములు పోఁగొట్టుఁగాక యని భావము.

చ. క్షితిహలకృష్టిఁ బుట్టి యడఁ గెన్సలయంగన సీతయంచుఁ ద
త్క్షితి విరహార్తి పొందియుఁ దాల్చి రామశరీరమెత్తి యా
క్షితిఖనక్రియ న్మగుడఁ జెందఁగఁ గాక కళిందజాతట
క్షితి దునఁ నేటికి న్హలముచే దునిమి నీ కవశాత్మత న్హరీ. ౫౮.

టీక హరీ — ఓస్వామీ, ఇచ్చట హరీయనియునుంగలదు, సీత = సీతాదేవి, క్షితిన్ = భూమియందు, హల = నాఁగలివలని, కృష్టిన్ = దున్నుటచేతను, పుట్టి = జనించి, క్షితియందున = భూమియందే, అడంగెన్ = అడఁగిపోయెను, అంచున్ = అనుచు, తత్క్షితి = ఆభూమియొక్క, విరహార్తి, విరహ = పాయుటచేతనైన, ఆర్తి = పీడ వేని, పొందియున్ = పొందినవాఁడవై, తాల్చి = ధరించి, రామశరీరము = రామావతారము, ఎత్తి = వహించి. (శ్రీరామావతారమునుట.) ఆక్షితి = ఆ భూమియొక్క, ఖనన = త్రవ్వుటయొక్క, క్రియన్ = కార్యముచేతను, మగుడఁజెందఁగఁగాక = తిరిగిపొందుటకైకాక, కళిందజా = కాళిందీనదియొక్క, తట = దరియొక్క, క్షితిన్ = భూమిని, దునన్ = పదంపడి, హలముచేన్ = నాఁగలిచేతను, అవశాత్మతన్, అవశ = స్వాధీనముగాని, ఆత్మతన్ = శరీరముగలుగుటచేత, నీకుదునన్ నేటికిన్, దునన్ = దున్నుట, నీ కేటికిన్ = నీకేమి యక్కఱ యనుట, —ఇచ్చటదున్న ధాతువు ప్రథమపుంగపిద్ధ్వములో యు-అనుసూత్రమువలనదున అనియెదు ధాతువయ్యె. కం. దునకయు వెనఁబెట్టుటయును, నను మొదలగు ప్రబంధపరమేశ్వరాది మహాకవి ప్రయోగసిద్ధం బయ్యెనున్నది.

స్వామి పూర్వము రామావతారమెత్తినప్పుడు సీతాదేవి భూమియందు జనకచక్రవర్తి దున్నించుచుండఁగాఁబుట్టి కడపట స్వామివారి సభాస్థలిలో భూమియందే యడఁగిపోయెఁ గావున నారాముఁడే మరల బలరాముఁడై యవతరించి యా సీతావిరహమువలన మున్ను నల్లనైన దేహము తెల్లనై యుండఁగా నాసీత భూమిలోనేయున్నదనియును మున్ను దున్నుటవలననే పుట్టెఁ గావున మరలదున్ని యాసీతను బొందవలయునని యూహించి విరహాతిశయమువలన స్వామి కాళిందీతీరభూమి నాఁగటిచే దున్నితివే కాక వేఱొక ప్రయోజనమేమున్నదని, ఇచట, యమునాతీరమును దున్నుటకు సీతాప్రాప్తిని ఫలముగా నుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. ఆయుతశయ్యనున్న హరిపై ♦ రాత్రిన గాంచలనాంతరాధిభా
రాయిత విగ్రహాంశుల ♦ బాయవిరించితస్త్రు వెలుంగ నా

నారాయణనామాశ్రితమక్కవచ ♦ రత్నముచేఁ బరిరక్షఁ గాంచె నా
నోయదువీర వృష్టిఁ బసి ♦ యూఁటడఁ బ్రోవవె సప్తరాత్రముల్.

టీక. ఓయదువీర = ఓయాదవవీరుఁడవగు శ్రీకృష్ణాయని యామంత్రణము, ఆయత = పొడవగు, యుష్మత్ = నీయొక్క, ఆకృతి = ఆకారము, కరాగ్ర, కర = నీహస్తముయొక్క, అగ్ర = చివరయందలి, నగ — గోవర్ధనపర్వతముయొక్క, అంచలౌ = అంచులవలన, వాంత = వెడలుచున్న, వారిధారా = ఉదకధారలతోడ, యుక్ = కూడియున్న, చంద్రకాంతఫలక = చంద్రకాంతపుఁబలకలయొక్క, ఆవళి = పఙ్క్తుల యందు, బింబితమై = ప్రతిఫలించినదియై, వెలుఁగఁగ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నారాయణ = నారాయణసంబంధియగు, నామ = పేరుగల, కవచరత్నముచేఁ = కవచశ్రేష్ఠముచేత, పరిరక్ష = మిక్కిలిసంరక్షణమును, గాంచెనా = పొందెనోయనఁగా, వృష్టిఁ = దేవేంద్రునియుక్తవర్షమందు, సప్తరాత్రములు = ఏడురాత్రులు, పసి — పసులసమూహము, ఊఁటడఁ = ఊఁటుటఁగొందునట్లు, ప్రోవవె = సంరక్షించితివి.

స్వామీ కృష్ణావతారమెత్తినప్పుడు దేవేంద్రుఁడు సప్తరాత్రములు ప్రబలమగువర్షముగురియింపఁగానట్టి కాలమందు గోవర్ధనగిరి హస్తాగ్రమునందు ధరించి గోవులను రక్షించితివిగావున నా పర్వతమెత్తినప్పుడుచుట్టును జాఱుచున్న యుదకధారలతోఁ గూడిన చంద్రకాంతములయందు నీయాకృతి ప్రతిఫలించుచుండఁగా నేదిక్కుఁజూచినఁగృష్ణమయమై యుండుటంజేసి శరీరముగలనారాయణకవచము గోవులుధరించినవిధమో యన్నట్లుండెనని యును నారాయణకవచ మాపదలనడంచుట ప్రసిద్ధంబుగావున నట్టికవచధారణంబుననే యవి రక్షింపఁబడినట్లు గోవులను నీవు రక్షించితివని భావము. నారాయణుఁడను పదమునకు శబ్దముదకశాయియగు విష్ణువు గనుక నిచ్చట నుదకప్రతిబింబితమైన శ్రీకృష్ణ విగ్రహముగాఁ జెప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. తరుణత్వత్సుతబాణపంచకమునం ♦ దైత్యాబలాశ్రేణి ర
ద్వరసంమోహము యుష్మదాత్మకజర ♦ ద్బాణం బొకంట నైద
ద్వరఁ గావించితి వేటికో యహహ బు ♦ ద్ధంబయ్యె నీభావ మ
త్తరుణీశీలతనుత్ర మేరికె వసా ♦ ధ్యంబౌటఁ గా కేశవా.

టీక. కేశవా — బ్రహ్మేశోత్పత్తికారణమగునైన స్వామీ యని సంబోధనము; తరుణ — లేఁతవాఁడగు, త్వత్సుత — నీకొడుకగు మన్మథునియొక్క, బాణ = బాణముల యొక్క, పంచకమునన్ = ఐదింటిచేతను, దైత్యాబలాశ్రేణి, దైత్య = త్రిపురరాక్షసుల యొక్క, అబలా = భార్యలయొక్క, శ్రేణి = సమూహంబును, యుష్మదాత్మక = భవన్మయమైన, జరత్ — ముదిమిగల, బాణంబొకంటన్ — ఒక్క బాణముచేతను, తద్వరసం

జోహము, తన్ — ఆనైత్యస్త్రీలయొక్క, వర=భర్తలయొక్క, సందోహము= సమూహము; చెడక్ — భంగపడునట్లు; ఏటికో — ఏలనో; త్వరఁ గావించితివి = శీఘ్రము చేసితివి ఆహాహా = ఆహాహా! నీభావము — నీయభిప్రాయము; బుద్ధంబయ్యెన్ = తెలియనయ్యె. అత్తరుణీశీల = ఆస్త్రీలయొక్క పాతివ్రత్య మనియెడు, తనుత్రము = కవచము; ఏరికిన్ = ఎవ్వారికిని; అసాధ్యంబౌటఁగా = అసాధ్యమౌటచేతఁగదాయని త్వర గావించితివనుట కన్వయము.

త్రిపురసంహారకాలంబున నాత్రిపురస్త్రీల పాతివ్రత్య మసాధ్యమవుటంజేసి ముందలివారిని జెఱుచుటకు స్వామి తనకుమారుఁడగుమన్మథుఁడు దనకంటె లేఁతవాఁడగుటవలన వరని పైదు బాణములను ముసలివాఁడగు తన రూపమయిన యొకబాణమును ద్వరితముగా వారిభర్తలగుత్రిపుర రాక్షసులఁ జెఱుపుటకు నుపయోగింపఁ జేసెనని ముఖ్యభావము

శా. ఘోరాపారమహాఘపంచకముఁ జె ♦ క్కుల్సేయఁగా నేర్చు నా
ధారాపంచకధావనం జెలఁగుగం ♦ ధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ
ల్బీరంపు న్నెఱరౌతు కీకటశరా ♦ ళీవారవాణీభవ
ద్దోరుద్భ్రాంత కృపాణికాద్వితయవి ♦ ద్యుద్గ్రంధి నిం గొల్చెదన్. ౩౦

టీక. ఘోర = కఠోరములగునట్టియు, అపార = పారములేని, మహత్ = అధికములగు, అఘ = పాపములయొక్క, పంచకము = ఏనింటిని; (స్వర్ణస్తే యీ సురాపాయీ భ్రూణహా గురుతల్పగః । మహాపాతకినస్త్వేతే తత్సం యోగీచ పంచమ యనియివి మహాపాతకములు) చెక్కుల్ = ఖేదములు; చేయఁగాన్ = చేయుటకు; నేర్చున్ నాన్ — నేర్పుటకొఱకోయనట్లు; ధారా=అశ్వగతి విశేషములగు నాస్కందిత ధౌరితక రేచితవల్గితప్లుతములనియెడు ధారలయొక్క, (గతయోఽముః పంచధారా యని యమరము) పంచక = ఏదింటియొక్క, ధావనన్ = పరువిడుటచేతను; చెలఁగు=ప్రకాశించుచున్న, గంధర్వంబున్ = అశ్వమును; త్రొక్కించు = నడిపించుచున్నట్టి, బల్ = అధికమగు, బీరంపు — వీరగుణముగల, నెఱరౌతు=పూర్ణరాహుత్తయినట్టియు, కీకట= బోయలయొక్క, కీకటదేశవాసులుబోయలు, (దేశభేదేచకీకట యని నిఘంటువు) శరాళి ... బాణసమూహమునకు, వారవాణీభవత్ = కవచమగుచున్న, దోః = భుజములయందు, ఉద్భ్రాంత - త్రిప్పఁబడుచున్న; కృపాణికా = పట్టాకత్తులయొక్క, ద్వితయ = జంటయనియెడు, విద్యుద్గ్రంధిన్ — మెఱపులముడి గలిగిన; నిన్ - కల్కియగు నిన్ను; కొల్చెదన్ - సేవించెదను

స్వామి కల్క్యవతారమం దుత్తమాశ్వముమీఁద నెక్కి - బవిరి - దువాలంబు - రవగాలు - జోఁడన - జళిపియను పేరులుగల యైదు గమనవిశేషములచేత నడుపుచుండఁగాఁ బంచమహాపాతకముల నడఁగఁద్రొక్కుటకు నైదు విధములగు గమనములు నేర్పుచున్నట్లుం డుననియును, రెండుచేతుల రెండుపట్టాకత్తులు పూని త్రిప్పుచుండఁగా వన్నిపక్కలను అంపులు మెఱుసినట్లుండుననియును, నాఖడ్గద్వయ సంచారమే యాకాలమందు స్వామినై దురింపఁగల బోయలబాణ పరంపరలకుఁ గవచమై యాబాణములను పైకి రానీకుండు ననియును భావము.

చ॥ అని నుతియింపఁగా హరి సు ♦ ధాశనవర్ధకిఁ జూచి పాండ్యుఁ డి
చ్చినధన మిమ్మ నీశ్వరుఁ డ ♦ శేషము భాగవతాస్మదీయ గే
హనివహ సాత్కరించి య క ♦ టా కడు రిక్తత నొందు నేతదీ
యనిలయ మప్పురి న్మణిమ ♦ యంబును సార్థముఁ జేయు నాఁపుడున్॥ ౩౭

టీక॥ అని = ఈరీతిగాను; నుతియింపఁగాన్ = స్తోత్రము సేయఁగా; హరి = స్వామి; సుధాశనవర్ధకిన్ - సుధాశన = దేవతలయొక్క, వర్ధకిన్ = వడ్లంగియగు విశ్వకర్మను, (తక్షాతువర్ధకిస్త్వష్టా యని యమరము) చూచి = ఈక్షించి; పాండ్యుఁడిచ్చినధనము = పాండ్యరాజొసంగిన ద్రవ్యమును; ఇమ్మనీశ్వరుఁడు = ఈవిష్ణుచిత్తుఁడు; అశేషము = సమస్తమును, భాగవత = భగవద్భక్తులవిషయమందు, అస్మదీయ = నాసంబంధులగు, గేహ = ఆలయములయొక్క, నివహ = సమూహమునకు; సాత్కరించి = వినియోగ పఱచి; అకటా = అయ్యో; కడున్ = మిక్కిలి; రిక్తతన్ = లేమిని; ఒందున్ = పొందును. ఏతదీయనిలయము, ఏతదీయ = ఈవిష్ణుచిత్తుని సంబంధియగు, నిలయము = గృహమును; మణిమయంబును = మణివికారము గాను; సార్థముఁ = ధనసహితమైనదిగాను; అప్పురిన్ = ఆవిల్లిపుత్తూరియందు; చేయు = చేయుము, నాఁపుడున్ — అనఁగా.

తా. సుగమము.

తే, గీ. విశ్వకర్మయు నట్ల కా ♦ వించె నంత । నంబుజాక్షుఁడు నమ్ముని ♦ నాదరించి
యీక్షణాగోచరుం డయ్యె ♦ ఋషియు నేగి । పౌరులు భజింప విల్లిపు ♦ త్తూరికరిగె.

టీక. ఈక్షణాగోచరుండయ్యెన్ = అంతర్ధానమును జెందెను, కడమసుగమము.

తా. సుగమము.

క. స్థానికులు దన్ముని దివ్య । త్వానందితు లగుచుఁ బురము ♦ సై సేసి ప్రజ
ల్తో నరుగ నాగనాశ్వము । తో నెదురుగ నేగి రంత ♦ తూర్యము లులియన్.

టీక. స్థానికులు — శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలోని దేవస్థానమందలి యధికారులు, తన్ముని — ఆవిష్ణుచిత్తునియొక్క, దివ్యత్వ — చూడవచ్చుచేత, ఆనందితులగుచున్ — సంతోషపడినవా

రగుదు; పుగయుచు — విస్తృతముగానిని; చైసేసి = అలంకరించి; ప్రజల్ = పౌరులు. తో సరుగ = పాడి రాఁగా; నాగవాసముతోడ = భోగమేళముతోడ; ఎదురుగ నేగిరి = అభిముఖముగాఁ బోయిరి. తూర్యములు = వాద్యములు; ఉలియఁగ = ధ్వనిసేయుచుండఁగా; అంతట = పిమ్మట; ఇది మొదటికన్వయము

తా. సుగమము.

వ. ఇట్లు దురోగ్రాని పట్టపవిత్ర భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబులుగఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి ప్రాంజలులై ధర్మపరికర్మనిర్మితం బగు బ్రహ్మరథంబున నభ్యాగతశివతేజసంబు నునిచికొని పోవుసమయంబునఁ బరస్పరసమేతంబు లగు పౌరజానపదజనంబులు గలసి వెంబడి నడుచునెడ మృదంగం బుపాంగం బావజంబు దండె తాళంబు రుమకిన్నెర సన్నగాళె వీణె ముఖవీణె వాసె కోలు డోలు మౌరి భేరి గౌరు గుమ్మెటం బుడుక్క ఢక్క పక్కచుయ్యంకి లోనగు నసంఖ్యాతవాదిత్రపరంపరలు మొరయ నెడనెడఁ బడఁతులు కొలుపుగొనఁ బట్టినాగఁ జగట ఘట్టఘోటాణఘోటక ఘంటికాకదంబఘర్ఘరఘోషంబుల కనుప్రాసంబులై విలాసినీమంజుమంజీరంబు లెలుఁగియ్య నల్లనల్లనం జాఁగు తఱిఁ గెలంకులఁ గవచితకుఘాకర్బుర లగుకరివరక రేణుకంధరలం గనకాంకుశంబులు చేఁబూని సేవించి పోవు సామంత భూకాంతకుమారభట్టంబులం బిట్టు గాంచి యొండొరుఁ గడవ సంభ్రమించుచు ద్రొక్కి నిక్కి చేయెత్తి కొత్తళి నేత్రంబు లుత్తానతరళతారకంబులుగా మగిడి పొగడుచుఁ బోవుతఱిం దద్రాజకదంబకంబచ్చటి పడంతుకలకుం దమకుం బుట్టిం జనుదెంచినప్పుడెల్ల నెడకాం ద్రగుట మేలమాడఁ బోలు నాప్రోలి మేళంపుఁ గళావతుల వ్రేయుతెపంబునం గ్రామగ్రామగ్రామణు లాసంగు నారంగమాతులుంగజంబీరకుందకందుకాదులం బూర్వానుభుక్త లగునక్తంకరముఖులవైవ ధళధళత్తరళతాటంకంబును వంచితస్మితంబును గా నాలస్నప్రేంఖోళితస్మితసాంకూతవిభ్రమాకేకరాపాంగవిలోకనంబును నాచలితధమ్మిల్లంబునుంగా మొగంబులు మగిచికొని సంముద్దంబునం జనుమార్గంగిను లసూనఫలములుఁగులం దాఁగి యన్నాగవాసంబు నాగరీకవిలోకనంబునం జెలరేఁగి మొగంబులు బిగించికొని వేదవిత్తినగరి నగరిమొత్తఁ బ్రబలపదంబును మద్గళముఖావమగ్నకుఁ గ్రుంగుటయు బయలుపడి చేయునది లేక యాకడకు మగిడి తుటుము దిగ్గుచుఁ దద్వారగోపినయవత్సరాటినకరాబ్జులై నుకివదు నెడం బొడముకర్ణకుసుమావతంసకపోల ఖురళీకెంచిచ్చ్యుసోమ్యద్భిన్నలక్ష్య హాసబిందంబులు సాంద్రహారచంద్రికాకందంబులం దీటుకాలుపు … పాట లగు… తమదు ద్రొక్కం బోరు ద్రొక్క కొక్కంచుచు … సాఁగి తొంటియంటుఁ దలంచి తలవాంచిన వందనం గటాక్షించి యొక్క స్వచ్ఛముననుఁ బమచేత ద్రొక్కించువేడ్క న

క్కఁడం బుడమికేఁడు లేమి [illegible] మానవులం గైకొనక సుమాళంబు పవ్యంబుగా విద్యావయోవృద్ధులగుటను [illegible] ప్రముక్కమియుల్లు ప్రముక్కంపుం దిపుట యు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వే [illegible] వింత తెలివిమొ క్క [illegible] [illegible] నమచు తోడి చేడియల [illegible] దినుసుం పస్తు యుం [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] లోలోన నొయ్యా సను చుక్కల [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యుక్క క్క [illegible] వే [illegible] పసి బుజ్జగించియు [illegible] [illegible] [illegible] కేల ను [illegible] ప్రహాళికలయున్నట్ల [illegible] [illegible] [illegible] క్కసాన నిల్లు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] గురుగండె లుఁబోలె [illegible] గొల్లన నగుచున్న [illegible] గొల్లు [illegible] జా ఘనపనంఘనంబుల [illegible] నిగుడ మిగుడ [illegible] [illegible] వలలికలంకం సంకు ల [illegible] కారంబు [illegible] [illegible] రాళి ధ్యాంకారంబుల బింకంబు లడంపఁ జెవులసందు లు [illegible] కొంకి సిగలు గావిదుప్పటులు నొప్ప నిక్కు దెప్పరంబై ముక్కునన ప్పగంబు సేసి రసికజన బాంధవంబున బంధువియోగంబు మఱచి గంధకలనాతుసుకు సుగ్రీ [illegible] దుల [illegible] లేకలుసంధి దేశియు లగు గంధకారులు పాటిపాటి పద్యంపుప్రము క్కలతో వెళ్లివెళ్లి [illegible] వారంబుల గౌరు తత్తడులపై వచ్చు రాచవారిపై నాఁడువారిపై నాటవారిపైఁ జల్లఁగాఁ జల్లఁ జెల్లొగసి సృష్టియెల్లను ముష్టికరించు నస్పష్టభేద యగు పరి మళ సమష్టిం [illegible] పిష్టాతకంబున భోమండలికిం బండాతకంబై చండకిరణంబులు మాటు [illegible] [illegible] సంచిన నన్నిరుతిత్తు [illegible] [illegible] [illegible] ప్రాలు ధారల [illegible] వ్యంబులు [illegible] [illegible] పుష్కరంబులు [illegible] రోయుచుండ నస్తిత్తము [illegible] నృత్తంబుఁ జూడ నిలిచి [illegible] నముచుముందు మిండతండంబునుం దార్కు నప్పిందు పుండరీకాస్త్ర లవకాశంబుఁగాంచి [illegible] కుసుమ ప్రతిఫలనపాండురంబులై ప ద్యావలిప్రాద్యపాగ్వద్వయోద్యానపాదపంబులకుం [illegible] చెంగలువ కాలువలకుండిగ్గి కా సరదధిమండమూసరంబులుగాఁ బిసికి యూరంబెట్టిన [illegible] [illegible] భంగంబులతోఁ గ ట్టిన కలమాన్నంపుఁ జట్టి పోకపొత్తులం గుడువఁ గూర్చుండ వీక్షించి కుక్షింభరిత్వంబున [illegible] ముపై తిరిగితిరిగి వేసరి [illegible] దాసరిగుంపు వారిపాల గోపాలభిక్షు భిక్షిం చి భక్షింపఁ దీగడ్డిణి నిలిపిన తోరంపుదివెదాకోలల (తిరువలికోక్కలల నిపారాంతర ము) రంగ [illegible] గోళంబుల నుత్కలంబులై మండు ధగద్ధగనిజగజ్జ్యోతి దీపజాలంబుల మధ్య [illegible] [illegible] [illegible] నాదుఁ బరికింప [illegible] ధమిధమిధ్వానం బులనుం [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] పవనకుళంబులీవలికి [illegible] బుగాఁ [illegible] తోరణంబులై [illegible] దలులు విసరుటయు నోరు దెఱచుటయుఁ [illegible]

చుటయుఁ దక్కుమిక్కుటంబగు నక్కోలాహలంబున నేపాటియుం బాటవినరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు లేతేర నూరూరి సంతసంతకుం దిరుగఁ బెద్దలింటింట సంతరించిన పిలుకబాటుగోడిగల జానపదంబులకుం బుట్టి కాల్గట్టి విడువనెత్తంబున మెత్తని గటికచేసి పోసరించి మాపుమాపున మేపుసజ్జకవణంపునేపునఁ బిదుక గోళపంబుతో మకంబునఁ బుటపుటనై కట్టియకంబడి గ్రాలఁగ గని తైనసీడకని తైవం బెదరుకొదమతట్టువగుంపుకాలి కొలందిగ్రేలు లాలుపుంచెలు గీలించిన గవ్వదంటలగంటల నలంకరించి మొలుగుమగ్గం దోఁచి మూర కొక్కుండును జేన కొక్కుండునుగాఁ గుట్టినడోల్లు టుల్లారు బుల్లసిల్ల బగ్గించినవల్లంబులన్నిఁ జిల్లతైలంబును వాసనకొడుపులం బూనినమణుంగుఁజంద్రికచేలలె రవణంబులుగా నెదురుగా వేడుకకుం జూడవచ్చిన యవ్వీటి మేటిసాలె యుగసాలె పటుసాలె వానైనైజాతిసాఁతు ఔత్తుల్లకొమరులు తుమలనై వచ్చుతచ్చపూసామజంబులం జాచి గ్రేదినవెటం దమయెక్కిరింత లెక్కుకొని వాగెలిరుగేలంగు దియంబట్టిన నిలువ కయ్యుత్సవం బీక్షింపవచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం బోవఁ దన్మధ్యవ్యగ్రవధ్వాతురాదులు దిట్ట నిట్టట్టనలేక ప్రాణంబులు పిడికిటం బట్టుకొని పోవుచున్న వీనసవిధకేదారగంబులం ద్రెళ్లి చట్టు దిగంబడి వెడల లేకుండం దారు దిగనిమ్ములేక బిమ్మటిగొని పలుదెసలుం జూడం జూచి కేలు చఱచి కొహోయని గేలిసేయు గణికాకదంబంబుల చప్పటులు నిబిడనిక్కుటవిటపిర్ఘాటచ్చులం బ్రతిశబ్దంబులు పుట్టింప నిట్లనూన విభవంబు నిగురొత్త నత్తిరుపతి సొచ్చి యచ్చక్రధరు నగరిమోసల నిలుచుటయు నవిష్వక్సేనుండు పద్రభావతరణంబు చేసి ధరణీధవ నమూహాస్థాని కవ్యూహంబు వెంటరా నప్పెవ్వకుం డుసేవించి తత్ప్రసాద లబ్ధంబగు పరివట్టంబున నలంకృతుండై నానాలంకార సహితంబును రత్నకాంచన మయంబును నగు నాత్మీయభవనంబు గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్షమహామాభిలబ్ధమై భవంబుకాఁ దెలిసి తత్రత్యధాత్రీకళత్ర వర్గంబుల ననిపి ప్రవేశించితొంటికంటె శతగుణంబుగా భాగవతపూజాప్రవణుండై యుండెనంత. 38.

టీక. ఇట్లు = పూర్వోక్తప్రకారముగాను, ఎదుర్కొని = ఎదురుగావచ్చి, పట్టు = తిరుప్పరివట్టమును, పవిత్ర = పావనములైన, భగవత్ప్రసాద తీర్థంబులు = రంగమన్నారుస్వామియొక్క యభిషేకోదకనిర్మాల్యాదులును, (ఇచ్చట గ్రంథకర్త అల్పాచ్తరం పూర్వమని ద్వంద్వమునకు నిషేధమున్నప్పటికిని లక్షణహేతోః క్రియాయా యనుజ్ఞాపక సూత్రముచేతఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు.) ఉపాయనంబులుకాఁ = కానుకలుగా, ప్రణామంబులాచరించి = నమస్కరించి, లేచి = ఉత్థితులై, ప్రాంజలులై = చేతులు జోడించినవార్గై, (అంజలిబంధము గలవారనుట) భర్మపరిష్కారవర్మితంబగు = భర్మ = బంగారుమయమైన, పరిష్కార = అలంకారము చేతను, వర్మితంబగు = సన్నద్ధమైన, బ్రహ్మరథం

బునన్ = బ్రహ్మరథమందు, అభ్భాగవతవతంసంబున్ = భగవద్భక్తశిరోభూషణమయిన యావిష్ణుచిత్తుని॥ ని॥(గాంగేయాంభర్మకర్బురం - పరిష్కారాంగసంస్కారః - సన్నద్ధో వర్మితస్సజ్జః - పుంస్యుత్తంసావతంసౌ ద్వౌ కర్ణపూరే పిశేఖరేయనియు నమరము.) ఉనిచి = ఉంచి, కొనిపోవు సమయంబునన్ = వేంచేపు చేసికొని వెళ్ళుకాలమందు, పరస్పర సమేతంబులగు, పరస్పర = అన్యోన్యము, సమేతంబులగు = కలసియున్నటువంటి, పౌరజానపదజనంబులు, పౌర = పట్టణమందలి, జానపద = పల్లెలయందలి, జనంబులు = నరులు, కలసి = కూడికొని, మెలసి = వ్యాప్తులై, నడుమనెడ = పోవుతఱి, మృదంగంబు = మద్దెల, ఉపాంగంబు = ఉత్తి, ఆవజము = రుంజ, సందె = తంబురా, తాళింబు = లయకుసరిగా వాయించుకంచువాద్యము, ఉరజు = వాద్యవిశేషము, కిన్నెర = తంత్రీవాద్యవిశేషము, సన్నగాళె = చిరుచిన్నము, వీణ = విపంచి, ముఖవీణ = నోరుచంగు, వాసెక్రోలు = పిల్లనగ్రోవి, డోలు = వాద్యవిశేషము, వారి = నాగసరమును, భేరి = దుందుభి, (భేరీస్త్రీ దుందుభిఃపుమానని యమరము.) గౌరు = కాహళి, గుమ్మెట = తుడుము, తుమ్మెటంబు = డప్పు, డుక్క, చక్కి, డక్కి, వాద్యవిశేషములు. చుయ్యంకి = సానాయి, లోనఁగు = మొదలుగాఁగల, అసంఖ్యాత = లెక్కకుమిక్కుటమైన, (అంకాద్యవాద్యత్రితయయనియును బాఠముగలదు) వాదిత్రపరంపరలు, వాదిత్ర = వాద్యములయొక్క త్రితయ = మూటియొక్క, పరంపరలు = సమూహములు, ని (తౌర్యత్రికం నృత్తగీతవాద్యం నాట్యమిదంత్రయమని యమరము) మొరయన్ = ధ్వనిచేయఁగా, ఎడనెడన్ = నడుమనడుమ, పడఁతుకలు = నాట్యస్త్రీలు, మలఁపుగొనన్ = ఎదురుదిరిగి నాట్యముచేయఁగా, పట్టణాగత, పట్టణ = నగరములనుండి, ఆగత = వచ్చినటువంటి, గజఘట్ట = ఏనుంగుల సమూహముయొక్కయు, ఘోట్టాణ = ఘోట్టాణదేశమందుఁబుట్టిన, ఘోటక = అశ్వములయొక్కయు, ఘంటాకదంబ = గంటలసమూహముయొక్క, ఘుర్ఘురఘోషంబులను, ఘుర్ఘురధ్వనులను, అనుప్రాసంబులై = అనుకరణములై, విలాసినీ = స్త్రీలయొక్క, మంజు = సుందరములయిన. ని. (మనోజ్ఞంమంజుమంజులమని యమరము) మంజీరంబులు = అందెలు. ని. (మంజీరోనూపురోస్త్రియామని యమరము) ఎలుఁగియ్యన్ = ధ్వనిచేయఁగా, అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లగా, చాగుతఱిన్ = నడుచునపుయమంపు, కెలంకులన్ = ప్రాంతములందు, కవచిత = కంచుకములుగాఁ జేయఁబడినటువంటి, ప్రుఘా = పృష్ఠాస్తరణములచేత, కర్బురలగు = చిత్రవర్ణములయిన, ని (ప్రవేణ్యాస్తరణంవర్ణః, పరిస్తోమః కుథోద్వయోఃయని యమరము.) కరివర = గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, కరేణు = ఆఁడేనుంగులయొక్కయు. కంధరలన్ = కంఠప్రదేశములయందు. ని. (కరేణురిభ్యాంస్త్రీనేభయనియు, కంఠోగళోఽథగ్రీవాయాం శిరోధిః కంధరేత్యపియని యునమరము) కనకాంకుశంబులు = బంగారపుసృణులు, చేఁబూని = చేతబట్టి, సేవిం

[illegible] - [illegible] ననుసరించిపోవుచున్నట్టి, సామంతభూకాంత కుమారభటులకున్,
సామంత — తనదేశమును జుట్టియున్న దేశములను [illegible], భూకాంత — రాజు
లయొక్క, [illegible] — పుత్రులయొక్క, భటులకున్ — [illegible]ములు. బిట్టుగాం
చి — మిగుల [illegible], ఒండొరులగడవ సంభ్రమించుచు, [illegible] = ఒకరొకరిని,
కడచ — అతిక్రమించుటకొఱకు, సంభ్రమించుచు = [illegible]. [illegible]క్క
= అంజలిచే, [illegible] = [illegible], చెయెత్తి — హస్త [illegible]సాగముఁజేసి,
ఒత్తిలి — [illegible]పార్శ్వములకొదిగి, నెత్రంబులు — కన్నులు [illegible]తారక[illegible]గా,
[illegible] - [illegible]నట్టియు. తరళ — చంచలమాయిన తారకంబులుగా = కనీనికలు [illegible]గిన
[illegible]గా. ([illegible]గలిగినవి కాఁగా ననుట) ని. విష్వం[illegible]రం గంభీరముత్తానంతటస్థ
[illegible] - చంచలం తరళంస్మృతవ - తారకాక్ష్యః కనీనికాయమియునమరము) మగిడిమగిడి—
[illegible] [illegible] వెళ్లుసమయంబున.
[illegible] — అక్కడనన్నస్త్రీ
[illegible] ([illegible]) [illegible] జనుదెంచినపుడెల్లన్ =
[illegible] [illegible]చేతను. మేల
[illegible] — [illegible]పట్టణమందలి,
(పట్టణంబున [illegible] [illegible]యని యాంధ్ర
[illegible]) [illegible] = వేశ్యలను.
[illegible] [illegible]చేసను, గ్రామగ్రామ — ఊరూరియొక్క
యు [illegible] - [illegible] తెచ్చియిచ్చిన ని. గ్రామణీర్నాపితే
[illegible] - [illegible]చేతను (అనఁగాఁ [illegible]
నుట) [illegible] = [illegible]చేతను. జం[illegible] = [illegible]చేతను. కుంటకందు
[illegible] = [illegible]చేతను, ని. [illegible]
[illegible], [illegible] జంబీరజంభలాంయనియు, గేందుక
కందుకయనియు [illegible] - [illegible]నుభవింపఁబడి సటువంటి.
[illegible], [illegible] [illegible]. ముఖులన్ = మోములుగలస్త్రీలను
[illegible] [illegible]గా. ని. [illegible]యని యమరము) [illegible]తాట
[illegible] [illegible]గా. తరళ - చంచలములయిన. తాటంకంబున =
[illegible] [illegible] [illegible]యమరము) అంపరిత = ఉదయించి
[illegible] [illegible] = విటయుతి పద్యంత
[illegible] ని. [illegible] [illegible]
[illegible]యమరము) [illegible] — [illegible]

స్థాన సాహూతా = అభిప్రాయ సూచకమైన. విభ్రమ — విలాసముగలిగిన. ఆకేకర — ఇంచుకంతసోరగా చూచుచున్న. అపాంగ = కడకన్నులుగలుగు. ని (విశాలంబులుల స్సితమనియు. అపాంగౌ నేత్రయోరంతౌ యనియు విశ్వామరములు) విలోకనంబును = చూపులు గలుగునట్లుగ, ఆ చలితభ్రూల్లంబునంగా, ఆ చలిత — ఇంచుకంత చలింపఁబడిన, భ్రూల్లంబునంగా = కొప్పసలుగునట్లుగాను, (భ్రూల్లస్సంయుతాక్షికచా యనియు వారము.) మొగంబులు దిగిచికొని — ముఖంబులఁద్రిప్పికొని, సభ్యనంబునకు = సంఘమందు, చను = వెళ్లుచున్న. మార్గంగికల = మద్దెల వాయించువారలయొక్క, మహాఘు = భుజములయొక్క, సముదగులక = చాటున, దాఁగి = అగ్రశ్చన్నా, ఆగ్నాగతానంబు = అవేశ్యసమూహము, నాగరకవిలోకనంబునకు, నాగరిక = పట్టణపుజనులయొక్క, విలోకనంబునకు = చూపుచేతను, డాఁగి = దాఁగి, మొగంబులు = ముఖములు, బిగించి = ముడిచికొని, వేదురెట్టిన = వెట్టిపట్టినవారిని, (వెడగువేదురు వెఱ్ఱివెరడి నీరసి వెంగలి వెంబరి వీర్తనంగి యని యాంధ్రనామ సంగ్రహము) అరిదియౌటక = ఆశ్చర్యమగునట్లు, ఆరులెత్తక = అనుపాతమందు దగుపుబట్టుటకని యర్థము, ప్రతిపదంబును = అనుగడుగునను, మార్దంగముఖాస్పమర్దనకుక, మద్దలముఖ = మృదంగముఖముయొక్క, ఆవమర్దనకుక = వాయించుటకు, ప్రంగుటయు = వంగఁగా, బయలుపడి = బయటఁబడి. (మద్దెలకాండ్ర చాటున దాఁగియున్న వేశ్యలనుట.) చేయునది లేక = ఒనరించునట్టియు పాయాంతరము లేకపోక, ఆకడికెమగిడి = నారంగాముల వేయుచున్న విటులక్రై పుకదిరిగి, తుఱుముదిద్దుచుక = కొప్పనవరించుచును, తగ్వారకలాపినకు, తలక = తకిందుకారులయొక్క, ధారణ = నివారించుటయందు, అభినయవతీ = వ్యంజనముతోఁగూడిన, పరాఙ్ముఖ = పరాఙ్ముఖులైన, (పరాఙ్ముఖ పరాచీనయని యమరము) కరాంగుళి = హస్తారవిందములుగలవారై, సుడివడునెడక = తిరుగుచున్న సమయమందు, సోడము = కనఁబడుచున్నటువంటి, కర్ణకుసుమావతంస, కర్ణ = చెవులయందున్న, కుసుమ = పుష్పరూపమైన, అవతంస: — భూషణముయొక్కయు, కపోల = గండస్థలములనియెడు, ఖురళీ = సాముచేయు ప్రదేశములయంద, కించిద్వ్యాలన = ఇంచుకంతకదలికతో, ఉపస్కర = కూడుకొన్నటువంటి, [illegible] = అశ్వర్గముతోఁ గూడినటువంటి, (ఖురళీ[illegible]యని యమరము) పొసపుందంబులు = [illegible], [illegible] — [illegible], (ఘనసంనిరంతరం [illegible]యని యమరము) [illegible] — [illegible] మహాప్రదేశములను, [illegible] = సామ్యమును [illegible]గాను, (కదంబంబులక = అనుపాతమందుఁ బంగ్రి [illegible] సామ్యమును బొందఁగా ననియర్థము) ముఖములనే [illegible]గాన [illegible], చాటుమాట — [illegible]చేతను, [illegible]

లగు = గద్యవాక్యములుగలిగి నటువంటి (ని వా[illegible]గద్యవాక్యని యమ
రిగు) జరఠవనితలు = వృద్ధాంగనలు (జరఠౌ జీర్ణకర్కశౌ [illegible] నానార్థ రత్నమాల),
తమకున్ = ఆ విటులకు, మ్రొక్కన్ = నమస్కరిం[illegible] వారు = తాము
మ్రొక్కక = అంజలి గావింపక, ఒక్కించుక = ఇంచుక [illegible]మిడి = మా
ఱుమొగము చేసి, వారి = ఆ వృద్ధస్త్రీలయొక్క, ఇరుపక్కి దరిగ, ఇరు = రెం
డైన, పక్కియల = పార్శ్వములయందు, ఒదిగి = ఒత్తిగిలి, ప్రాంటియంటుఁదలం
చి = పూర్వపు సంబంధమును స్మరించి, తలవాంచినన్ = శిరస్సు వంచఁగా, వంచన
కటాక్షించి = ఆ రాజకుమారులు కపటముచేతఁ జూచి, యద్వా. వంచనన్ = ఆ
స్త్రీలు నమస్కరింపని కపటమును, కటాక్షించి = చూచి, ఎక్కసక్కెంబునకున్ =
పరిహాసమునకు, తమచేతన్ = ఆ స్త్రీలచేతను, మ్రొక్కించుకొనువేడ్కన్ = వంద
నము చేయించుకొనవలయునను కుతూహలముచేతను, అక్కడన్ = ఆస్థలమందు, పుడ
మిఱేఁడు లేమిఁ = రాజు లేనందువల్లను, సామాన్యమానవులన్ = సాధారణ జను
లను, చైకొనక = లక్ష్యపెట్టక, సుమాళంబు = మనోభావము, వేద్యంబుఁగా = తెలి
యుటకొఱకు విద్యావయోవృద్ధులగు, విద్యా = గానాదులచేతను, వయః = వయస్సు
చేతను, వృద్ధులగు = పెద్దలగు, మీరు మ్రొక్కన్ = మీరు నమస్కరింపఁగా, తారు =
తమరు, (వయస్త్రీలనుట) మ్రొక్కమియెట్లు = నమస్కరింపకపోవుటెట్లు, మ్రొ
క్కింపుఁడనుటయు = మీరు నమస్కరింపఁ జేయుఁడనుటయు, గ్రక్కునన్ = శీఘ్ర
ముగ, పొడము = పుట్టుచున్న, మొక్కనగవులన్ = హాసాంకురములచేతను, మోము
దమ్ములకున్ = ముఖపద్మములకు, వేఱొక్కవింత తెలివియొక్క = మఱియొక యాశ్చ
ర్యపుతేట గనుపట్టఁగా, మ్రొక్కక = నమస్కరింపక, అక్కడన్ = ఆ స్థలమందు,
గెడగూడి = జతగూడి, నడచు = చనుచున్న, తోడిచేడియలకున్ = సహవాసపు
స్త్రీలను, అగ్గోరలకున్ = ఆ రాజకుమారులకు, తమకును = వారాంగనలకు తద్ద
యుంబొందుగలదను, అట్టియెడన్ = ఎక్కువగా, పొందుగలదను అనుకూల్యము గలదను,
పెట్టటికంబు = గొప్పతనము, ఎఱుకపఱుపన్ = బయలు పఱుచుటకొఱకు,
కెమ్మోవులు = ఎఱ్ఱనియధరోష్ఠములు, మలంచి = ముడిచి, (పెదవులు విరిచియనుట)
లొల్లొనన్ = లొల్లొపల, ఒయ్యనొయ్యన్ = మిగులశీఘ్రముగను, చుక్కనన్ =
గిక్కవేయఁగా, (అనఁగా నాశ్చర్యకరమైన ధ్వని విశేషము చేయఁగాననుట) ఆక్రీ
డెఱింగి = ఆజాడదెలిసి, డక్కెసాన్నని = ధనము దొఱకెనని, తమ్మున్ = ఆస్త్రీ
లను, అవ్వసానులు = ఆవృద్ధవేశ్యలు, ముందటికినూకి = అగ్రభాగమునకుఁద్రోచి
అక్కక్క = ఓ యక్కక్క, (ఆదరముచేరద్వి[illegible]) మనపాలివేలుపు = మనప
లిటిదైవము, మ్రొక్కవే = వందనముసేయుము, అని = ఈలాగని, బుజ్జగించి

యక్ = సూచిమాటలాడియును, బొమలుగొని = భ్రూసంజ్ఞచేతను, జంకించియుక్ = వెఱపించియును, ఎట్టకేలకున్ = కొంతసేపటికి, ఒడంబడినన్ = సమ్మతింపఁజేయఁగా, త్రపాతరళనయనలై, త్రప = లజ్జచేతను, తరళ = చంచలములైన, నయనలై = నేత్రములుగలవారలై, విరళవిరళాంగుళాంజలి బంధంబుగా, విరళవిరళ = మిక్కిలియెడములుగల, అంగుళి = వ్రేళ్లుగల, అంజలి బంధంబులుగా = జోడింపఁబడినచేతులు గలుగునట్లుగ, మ్రొక్కి = వందన మొనరించి, (విరళవిరళాంజలి బంధమనియును పాఠముగలదు, కక్కసంబునన్ = బహుసంకటముచేతను, అట్లు — ఆలాగున, మ్రొక్కించి = నమస్కారము చేయించి, హెచ్చి = అతిశయించి, అచ్చయ్యాట పొడవడక యుండక = అన్యాయపు పొడుము గాకుండఁగ, జిగురుగండెలు వోలెన్ = జిగురు గండెల లాగున, (జిగురుగండెలనఁగాఁ బక్షులఁబట్టుటకొఱకు నశ్వత్థక్షీరాదులచేత వండఁబడి నేలకుఁ బూయఁబడి యుండు పక్షిగ్రహణ యంత్ర విశేషములు) అట్లుకొని = చుట్టికొని, గొల్లననగు = గొల్లనహసించుచున్న, అల్లోలాంగనలన్ = అవృద్ధవేశ్యలను, కల్లఁగోపంబునన్ = అబద్ధపు కోపము చేతను, కొట్టి = ప్రహరించి, కనరుఁజూపు = కోపదృష్టి, అబ్భూపసంఘంబుపైన్ = ఆ రాజకుమార సంఘముమీఁద, నిగుడన్ = ప్రసరించునట్లుగ, మగుడన్ = మరలను, మఱుపడు = అదృశ్యలగునట్టి, కొమరె హరిణలోచనల, కొమరె = పిన్నవయస్సుగల॥ హరిణలోచనల = లేడి కన్నులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, చలిత కంకణసంకుల క్రేంకారంబు, చలిత = కదలింపఁబడ్డ, కంకణ = కరభూషణములయొక్క, సంకుల = సంకీర్ణములైన, (ని. సంకీర్ణం సంకులాకీర్ణే యని యమరము.) క్రేంకారంబులు = క్రేంకారధ్వనులు, ఆననామోద, ఆనన = ముఖముయొక్క, ఆమోద — పరిమళమునకుఁ, (ని. ఆమోదస్సోతి నిర్హారీయని యమరము.) మేదుర = దట్టమైన, అళి — తుమ్మెదలయొక్క, ఝుంకారంబులన్ = ఝుంకారధ్వనులను, బింకంబులడంపన్ = గర్వములనణఁపఁగా తిరస్కరింపఁగానగుట, చెవులసంకులు, చెవుల = కర్ణప్రదేశములయందలి, సంకులు — సంకుపూసలును, లోవంకభుజంబులు, లోవంక = లోపలికివంగిన, భుజంబులున్ = బాహువులును, కొంకిసిగలు = వంకరకోశబంధంబులు, కావిదుప్పట్లున్ — చాఁగుబట్టలును, ఒప్పన్ — అమరియుండఁగా, ఇమ్ము = స్వస్థలము, దెప్పరంబై — తప్పిపోయి, తుప్పవనన్ = నాగిక్యమందు, అప్పురంబు = ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరు, చేరి = ప్రవేశించి, గనికజన — సజ్జనులయొక్క, బాంధవంబునన్ — సహవాసముచేతను, బంధువియోగంబు మఱచి, బంధువియోగంబున్ = బాంధవుల నెడబాయుటను, మఱచి — విస్మరించెంది, గంధకలనాదు సుమస్రగ్గ్రథనాదులన్, గంధకలనా — గంధ్యాపఁచేయుట, కుసుమస్రక్ — పుష్పమాలికలయొక్క, గ్రథనాదులన్ = కూర్చుటమొదలగువానియందు, అన్యంబులేక — సాధ్యముకలేక, అలరు — ఒప్పుచున్నట్టి.

ఆంధ్రదేశీయులగు — తెనుగు దేశమందుండివచ్చిన, గంధకారులు = బుక్కావాండ్రు, పాటిపాటిపద్యంపు బ్రాసుప్కులతో, పాటిపాటి = కొంచెకొంచెపు, పద్యంపు = పద్యములతోఁగూడిన, బ్రాసుప్కులతోన్ = దండకములతోడను, వెఱ్ఱివెఱ్ఱికైవారంబులన్ = చేయుప్రశంసనిచేయు పిచ్చి పిచ్చి స్తోత్రములతో, గౌరు = తత్తడులపై వచ్చు, ఏనుంగుల మీఁదను గుఱ్ఱములమీఁదనువచ్చెడి, రాచరిపైన్ = రాజసంఘంబులమీఁదను, ఆఁడువారిపైన్ = నాట్యమాడు స్త్రీలమీఁదను, ఆళువారిపైన్ = పెరియాళ్వారిపైని, (ఆయనే విష్ణుచిత్తుఁడు) చల్లఁగాఁజల్లన్ = మిగులనవకీర్ణము చేయఁగా, వెల్లగసి=బిట్టెగసి,వ్యస్తయిల్లను — సర్వమంతయును, (అనఁగా జగత్తుననుట) ముష్టీకరించు = పిడికిటి పట్టిన వ్యాపించిన, అస్పష్టభేదయగు = భేద మేర్పడకయున్న, పరిమళసముష్టింబెట్టు=వాసనలనీనుచున్న, పిష్టాతకంబు = బుక్కా. (ని పిష్టాతః పటవాసక యని యమరము) నభోమండలికిన్ = అంతరిక్ష ప్రదేశమునకు, చండాతకంబై = అర్ధోరుకమై, చండకరకిరణాళులన్ = సూర్యకిరణములను, మాటుపఱుపన్ = ఆచ్ఛాదింపఁగా, పన్నీరునించిన = హిమాంబువుచే నిండించిన, అన్నీరు లిత్తులొత్తన్ (తన్నీరు తిత్తులనియును పాఠము కలదు) ఆపన్నీటి చర్మభస్త్రికలను బిగియఁబట్టఁగా, వియత్తలంబునం బారి = అంతరిక్షమున కెగసి, వైశ్రావాలు = క్రిందుగావంగుచున్న ధారలన్ = ఉదకధారలచేతను, వాద్యంబులు = మృదంగాదులు, తడసినన్ = క్లిన్నములుగాఁగా, విద్యోపజీవులు = ఆవాద్యవిద్యలచేత జీవనము చేయువారు, పుష్కరంబులుగాఁపన్. పుష్కరంబులు = వాద్యభాండ ముఖంబులు. కాఁపన్ = కాఁచుటకొఱకు (ని. పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే జలే అని యమరము.) అగ్గిరోయుచుండన్ = నిప్పునువెదకుచుండఁగా, అస్తోస్తోము = అనసమూహము. అత్తఱిన్ = ఆసమయమందు, నృత్తంబుఁజూడసలిచి= నాట్యమాడుటను వీక్షింపనిలిచి, మెత్తమెత్తనన్ = మెల్లమెల్లనే, నడచుచుండు = అరుగుచున్నట్టి, మిండమితండంబును = విటసమూహమును, తారున్ = కమరును, అప్పిండు = అనసమూహమందలి, పుండరీకాస్యలు = స్త్రీలు, అవకాశంబున్ = సమయమును, కాంచి = చూచి, కాశకుసుమ = రెల్లుపువ్వులయొక్క, ప్రతిఫలన = ప్రతిబింబించుటచేతను, పాండురంబులై = తెల్లనై, పద్యా=మార్గములయందు, ని (హరిణః పాండురః పాండు- సరణిఃపద్ధతిః పద్యా యని యమరము.) అతిహృద్య = మిగుల మనోహరములైన, పార్శ్వద్వయి = ఇరుప్రక్కలయందును, ఉద్యానపాదపంబులకున్ = ఆక్రీడావనమందున్నవృక్షములకు, పాఱు=ప్రవహించుచున్న, చెంగలువకాలువలకుడిగ్గి, చెంగలువ= ఎఱ్ఱకలువలుగల, కాలువలకున్ = సారణులకు, డిగ్గి=దిగి, కాసరీదధిమండమాసరంబులుగాఁ బిసికి కాసరి= గేదెలయొక్క, దధి= పెరుగుచేతను, మండ=మీఁగడచేతను, (ని. మండం దధిభవం మస్తు యని యమరము) మాసరంబులుగా = దప్పళముగాను, పిసికి=కలిపి, ఊరంబెట్టిన

నారంగశృంగిబేర భఙ్గంబులతోఁగట్టిన, ఊరంబెట్టిన = లవణముతోఁజేర్చి నానఁబెట్టి న, నారంగ = నారింజకాయలయొక్కయు. నారదబ్బకాయలయొక్క యనియు, శృఙ్గి బేర = అల్లముయొక్కయు, భంగంబులతోన్ = తునకలతోడను (ని. ఆర్ద్రికఁశృంగిబే రంస్యాత్తని యమరము) కట్టిన = బంధించిన, కలమాన్నపుఁబ్రద్ది = రాజనపర్యుషితాన్న ము. (మోస్తువిభక్త్యేకవచనకేపుంవూ అని శబ్దానుశాసనుఁడు సూత్రించినాఁడు గనుక కలమాన్న మనుచోట మకారమునకుఁ బుమాదేశమువచ్చెను. పోకపాత్రులన్ = క్రముక పువట్టలయందు, పాత్రులన్ = ఏకపాత్రలయందు, కడువన్ = భోజనముఁ జేయుటకు, కూ ర్చుండన్ = ఆసీనులుగాఁగా, వీక్షించిచూచి, కుక్షింభరిత్వంబునన్ = ఉదరపోషణత్వం బుచేతను, క్షుత్క్షాములై = ఆకలిచేతఁ గృశించినవారై, తిరిగితిరిగి = సంచరించిసంచరించి, వేసరి = విసికి, ఓసరిలిన = అలసినట్టి, దాసరిగుంపు = దాసర్లసమూహము, వారిపాలన్ = చల్దిగుడుచువిటులయొద్దను, గోపాలభిక్ష = అన్నభిక్ష, (దాసర్లు భిక్షకుఁ బోవునపుడు గో పాలభిక్ష యని యడుగుట ప్రసిద్ధముగాన నిచ్చట గోపాలభిక్షయని ప్రయోగించినాఁడు మూధవకర మన్నట్లు) భిక్షించి = యాచించి, భక్షింపన్ = భోజనము చేయుటకు, తీర క్షోణులన్ = ఏటిదరినేలలయందు, నిలిపిన = ఉనిచిన, తోరంపు = లావగు, దివెదారికోల ల = దీపపుకంబములయొక్క, (తిరువలికోలలను పాఠమునసుదెయర్థము)రంధ్రగోళంబు లన్ = సుషిరప్రదేశములనుండి, ఉల్కులంబులై = ఉద్గతజ్వాలలై, మణ్ణు = వెలుఁగుచు న్న, ధగధగని = ధగధగమనియెడు, జగజ్జ్యోతి దీపజాలంబులన్ (జగజ్జ్యోతియనఁగఁ బ్రమి తెలుమొదలగువానియందు వత్తివేయక మధ్యప్రదేశమందుఁ జమురుచేతఁ దడిపఁబడిన గుడ్డలులోను గాఁగలవానినించి వెలుఁగించుదీపము) దీపజాలంబులన్ = దీపసమూ హములచేతను, (జాలజ్ఞవాక్ష ఆనాయెష్వారకేకప లెగణెయని విశ్వము) మధ్యమార్గము యొక్క నడుమను వేసిన, ధూపకుండికాంగారంబుల, ధూప = ఉపచారార్థమువేసిన సాంబ్రాణి పొగయొక్క, కుణ్డికా = పాత్రలయందున్న, ని. (పుంసిచకుండః పీఠరేతో యాధారేచవహ్నిగర్తేచ, కుండొజారాజ్జాతస్సభర్తృకాయాంకమండలౌకుండీయని నానార్థరత్నమాల,) అంగారంబులన్ = అగ్నులయందు, సి. (అంగారోలాతముల్ముకమని యమరుఁడు,) నీరారంగ్రాఁచి, నీరారన్ = తడియారునట్లుగ, క్రాఁచి = తప్తముచేసి, నాదుఁబరికింపన్ = ధ్వనిచూచుటకు, వాయించు = ధ్వనిఁజేయునట్టి, ధిమిధిమిధ్వానం బులకున్ = ధిమిధిమియను ధ్వనులకు, బెదరి = జడసి, ఈవలియుపవన శుకంబులు, ఈవలి = ఇవతలి వైపుననున్న, ఉపవన = ప్రాంతవనమందలి, శుకంబులు = చిలుక లు, ఆవలికిన్ = ఆవలివైపునకును, ఆవలి యుపవనశుకంబులు = ఆవలి తోటయం దున్న చిలుకలు, ఈవలికిన్ = ఇవతలికిని, దట్టంబుగా = ఎడతెగకుండ, కట్టనితో రణంబులై, ఏర్పఱుపని మకరతోరణంబులై, పఱవన్ = వ్యాపింపఁగా, తలలువిసరుట

యు = శిరఃకంపనములు చేయుటయును, (అభినయించునపుడు తలలుకదలుచుండునను నట) నోరుదెఱచుటయు — పాడుటకు వదనములవిప్పుటయు, కేలుసఱచుటయు = చప్పట్లుగొట్టుటయును, తక్కన్ = తప్ప, మిక్కుటంబగు = అతిశయమైన, అక్కోలాహలంబునన్ = ఆకలకలధ్వనియందు, (కోలాహలః కలకలయని యమరము,) ఏపాటియు = ఎంతమాత్రమును, పాటవినరాక = పాడుట వినఁబడక యుండఁగా, మూఁకగట్టిన = గుంపులై యున్న, భాగవతజాతంబులే తేరన్, భాగవత = భగవద్భక్తుల యొక్క, జాతంబులు = సంఘంబులు (ఉత్పన్నభూతయోర్జాతం బృందజాతోఽప్యస్తునద్వయోరాయని యుత్పలమాల) ఏతేరన్ = వచ్చుచుండగా, ఊరూరి సంతసంతకున్ ఊరూరి = ప్రతిగ్రామముయొక్క. సంతసంతకున్ = ప్రతిసంతకును, (సంతయనఁగా వ్యాపారమున కొకపర్యాయము సకలవస్తువులఁజేర్చికొని యందఱును విక్రయించుటయుఁ గ్రయమునకుఁ దీసికొనుటయు నిట్టివ్యాపారమునకు నిర్ణయించుకొన్న ప్రదేశము) తిరుగన్ = సంచరించుటకు, పెద్దలు = ప్రముఖులు, ఇంటింటన్ = ప్రతిగృహమందును, నంతరించిన = పోషించిన, పిలుకవాటు = పిల్లలనిచ్చునట్టి, గోడిగలజావడములకున్ = ఆడుగుఱ్ఱపుతట్లకు, పుట్టి = జనియించి, కాలుగట్టివిడువన్ = పొడవైన త్రాటిచేఁ బాదబంధన మొనరించి విడువఁగా, నెత్తంబునన్ = ఊరఁబాటియందు, మెత్తని మృదువులైన, గఱికమేసి = దూర్వనుదిని, బోసరించి = గర్వించి, మాపుమాపునన్ = ప్రతి సాయంకాలమందును, మేపుతినిపించుచున్న. సజ్జకవణంపుమేపునన్ = గంటెకోటి మేతచేతను, లిడక = కరీషమును, గొగపంబు = గుఱ్ఱమును దోమునట్టి సాధనము చేత, తోమకంబునన్ = శరీరశోధనము చేత, పుటపుటనై = నున్ననున్ననై, కరిఁబుకంబడి ప్రాతఁగనిమైనన్ = నల్లకంబడి గుడ్డచూచినను, నీడఁగనిమైనన్ = మనుష్యాదులనీడను వీక్షించినను, బెదరు = జడుపుఁగొనుచున్న. కొదమతట్టువగుంపు, కొదమ = లేతలైన, తట్టువ = గుఱ్ఱములయొక్క, గుంపు = సమూహము, కాలికొలందికి = పాదముల పర్యంతము, వ్రేలు = లంబితములై యున్న, లాలుకుచ్చెలు = ఎఱ్ఱనికుచ్చులు, లాలుకుచ్చెలనఁగా గంగెద్దులవాండ్రు చేతఁబట్టుకొనివచ్చు సొరంపుకుచ్చులని కొందఱు, కీలించిన. కట్టిన, గవ్వదండలన్ = వరాటికాసరములచేతను, గంటలన్ = గంటలచేత, అలంకరించి = ప్రసాధనముఁజేసి. మొలుగుమడ్డిందోఁచి = మోదుగుచెక్క వేసికాఁచిననీళ్లతోఁ దడిసి, మూరకొక్కండును = హస్తప్రమాణమున కొకటియును, జేనకొక్కండునుగాన్ = అరమూరకొక్కటియును గలుగునట్లుగ, కుట్టిన = కుట్టఁబడిన, డొల్లుటుల్లారులుల్లసిల్లన్ = డొల్లుటుల్లారులు, వ్రేలుజాలరు. ఉల్లసిల్లన్ = వెలుగునట్లుగ, (మోదుగుచెక్క రసముచేతను రంగువేయఁగా నలుపువర్ణమువచ్చును గాన నెఱ్ఱనికుచ్చులనదుమను వీని నొక్కొకటిని జేర్చి కటఁబడియున్న జాలరులననుట)

పల్లించిన = అయితపఱిచిన, పల్లంబులపైన్ = పల్యాణములమీఁదను, చిల్లతైలంబును = ఇడుగవగరును, వాసనకొడుపులన్ = పరిమళయుక్తమైన శలాకలచేతను. పూసిన = లేపనము చేయఁబడిన, మణుంగు = చలువచేయఁబడినటువంటి. చంద్రికచేలలె = తెల్లబట్టలె, రవణంబులుగాన్ = భూషణములుగాను, ఎదురుగాన్ = అభిముఖముగాను, వేడుకకుంజూడవచ్చిన = సంతోషముచేత వీక్షించుటకైవచ్చిన, అవ్వీటి = ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందున్న, పేటి = ప్రబలులైన. సాలె = వస్త్రకారులును. అగసాలె = స్వర్ణకారులును, పటుసాలె = పట్నూలువాండ్రును, వానె = హీనజాతికోమట్లును, నైజాతి = పలువవాండ్రును, సాతులు = గోనెలు సేయువాండ్రును, (అనఁగాఁ బెరికెవాండ్రనుట) ఎతుల = చాపలు నేయువాండ్రును, వీరలయొక్క, కొమలు = స్త్రీలు, (కొమరులుఅను పాఠమున చిన్నవాండ్రనియర్థము.) తుములమై = సంకులమై, వచ్చు = ఏతెంచుచున్న, తచ్చమూసామజంబులంజూచి = ఆ సేనయందలి యేనుఁగులవీక్షించి, (ని. పృతనానీకినీచమూయనియు, సామజః పేచకీశూర్పశ్రుతిర్ద్విరదణ్ణ ఇత్యపియనియునమరము) ఏచిన = అధికమైన, వెఱన్ = భయముచేతను, తమ = తమయొక్క, ఎక్కిరింతలెత్తికొని = అశ్వములు దమపైనున్నవారినెత్తుకొని, వాఁగెలిరుగేలంగుదియంబట్టినన్, వాఁగెలు = కళ్లెములను, ఇరుగేలన్ = రెండుచేతులచేతను, కుదియంబట్టినన్ = బిగియఁబట్టినను, నిలువక = ఆ స్థలమున్నుండకయె, అయ్యుత్సవంబీక్షింపవచ్చిన = ఆ తిరుణాళ్లఁజూడనేతెంచినట్టి, ప్రజలన్ = మనుష్యులను, త్రొక్కుచున్ = పాదఘట్టనమొనరించుచు, పోవన్ = పారిపోవఁగ, తన్మధ్యవృద్ధవధ్వాతురాదులుదిట్టన్, తన్మధ్య = ఆ త్రొక్కుఁడుపడుచున్నవారి నడుమనున్న, వృద్ధ = ముదుసళ్లును, వధూ = స్త్రీలును, ఆతుర = రోగపీడితులును, ఆదులు = లోనగువారు, తిట్టన్ = శపింపఁగా, ఇట్టిట్టనలేక = మాఱుమాటాడలేక, ప్రాణంబులుపిడికిటంబట్టికొని = అరచేతిలోను సురులంబెట్టికొని, పోవుచున్ = వెళ్లుచును, నవీనసవిధకేదారంబులన్, నవీన = నూతనములైన, సవిధ = సమీపమందున్న, కేదారంబులన్ = దమ్ముచేసిన వరిమళ్లలోను, (ని కేదారకంస్యాత్కైదార్యం క్షేత్రం కైదారకం గణెయనియమరము) డ్రెళ్లి = తుళ్లి, చెట్టలుదిగంబడి = చంకలవఱకుఁ గ్రుంగిపోయి, (చప్పటలనియును బాఠముగలదు) వెడల లేకుండన్ = పైకిలేవజాలకుండఁగా, తారు = తమరు, దిగన్ = దిగుటకు, ఇమ్ము లేక = స్థలముగానక, బిమ్మటఁగొని, ఉంగిటగుడిచి = మనోదుఃఖము పొంది, నలుదెసలున్ = నాలుగు దిక్కులను, చూడన్ = వీక్షింపఁగా, చూచి = వారినిజూచి, కేలుచఱచి = చప్పట్లుగొట్టి, కోహోయని = కోహోయను పరిహాసవ్యంజకమగుధ్వని విశేషముచేసి, గేలిసేయు = పరిహాసముఁజేయుచున్న, (తేరిచూచి హోయని గేలిసేయునగ్గిరాకదంబంబులయని యొకపాఠము)

(వర్ణింకయనఁగా సమర్థాడనిది) గణికాకదంబంబుల = వేశ్యాసంఘములయొక్క, చప్పటులు = చేతులు తట్టుటలు, నిబిడనిష్కుటవిటపిఘాటంబులన్, నిబిడ=దట్టమైన, నిష్కుట = ఉపవనములయొక్క, విటపి = వృక్షములయొక్క, ఘాటంబులన్ = సమూహములందు, ప్రతిశబ్దంబులు = ప్రతిధ్వనులు, పుట్టింపన్ = ఇయ్యఁగా, ఇట్లు= ఇత్తెఱంగున అనూనవిభవంబు = మహావైభవము, చిగురొత్తన్ = అంకురింపఁగా, ఆ, త్తిరువతి = ఆ శ్రీవిల్లిబుత్తూరు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అచ్చక్రధరు = ఆ శ్రీమహావిష్ణుని యొక్క, నగరిన్ = దివ్యమందిరముయొక్క, వాసలన్ = ముఖశాలయందు, నిలుచుటయున్ = ఉండఁగా, అ విష్ణుచిత్తుండు = ఆ పెరియాళువారు త్ర(ద)థావతరణంబు [జేసి = ఆ బ్రహ్మరథమునుడిగ్గి, ధరణీధవసమూహస్థానిక వ్యూహంబులు, ధరణీధవ=రాజులయొక్క, సమూహ = సంఘమును, స్థానిక = దేవస్థానాధికారులయొక్క, వ్యూహంబులు=సమూహమును, వెంటరాన్ = వెంబడించిరాఁగా,] అవ్వైష్ణవుండు సేవించి = ఆ స్వామిని దర్శనముచేసి, తత్ప్రసాదలబ్ధంబగు=ఆ పుండరీకాక్షుని యనుగ్రహమువలనఁ బొందఁబడ్డదైన (ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా యని యమరము) పరివట్టంబునన్ = తిరుపరివట్టంబుచేతను, అలంకృతుండై =భూషితుండై, నానాలంకారసహితంబును. నానాలంకార =అనేకవిధములగు ప్రసాధనములతోడను, సహితంబును=కూడికొనినదియును, రత్న=రత్నములయొక్కయు. కాంచన = బంగారముయొక్కయు. మయంబునునగు = వికారమునైన.ఆత్మీయభవనంబుఁగాంచి=స్వీయగృహమునుజూచి,విస్మితుండై =ఆశ్చర్యమునొందినవాఁడై, పుండరీకాక్ష=శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, మహిమ=ప్రభావముచేతను, లబ్ధ=పొందఁబడిన, వైభవంబుగా=ప్రాభవముగాను, తెలిసి=ఎఱింగి, తత్రత్య=అచ్చటనున్న, ధాత్రీకళత్ర= రాజులయొక్క, వర్గంబులన్=సమూహములను,అనిపి=పంపి ప్రవేశించి = గృహప్రవేశమొనరించి, తొంటికంటెన్ = మునుపటికంటెను, శతగుణంబుగా = నూఱంతలధికముగ, భాగవతపూజాప్రవణుండై, భాగవత = విష్ణుభక్తులయొక్క, పూజా = సపర్యయందు, ప్రవణుండై = ఆసక్తిగలవాఁడై, ఉండెన్ = ఉండెను. అంతన్ = తరువాతను.

తా. శ్రీవిల్లిబుత్తూరిలోనుండు దేవస్థానమందలి యధికారులు నృత్తగీత వాద్యములతోడ నా విష్ణుచిత్తునెయర్కొని నమస్కరించి యాతనిం దమరు తెచ్చిన స్వర్ణమయంబైన బ్రహ్మరథము నందునిచికొనిపోవుతఱి మహావైభవంబులతో నందఱు వెంటనంటి రాఁగా నా విష్ణుచిత్తుండు పురము ప్రవేశించి కోవెలముందర బ్రహ్మరథంబుడిగ్గి యచ్యుతుని సేవించి యాదేవుని యనుగ్రహంబున లబ్ధంబైన కాంచననిర్మితంబగు తనగృహము ప్రవేశించి తొల్లింటికంటె నధికంబుగ భాగవతపూజాపరాయణుండై యుండెనని భావము.

మ. ఉలుపాల్ వట్టినయిండ్ల మజ్జనన్నృపా ♦ ర్ఘోదారభుక్తిక్రియో,
జ్జ్వలులై రే పగిఁ గొల్చునట్టి వివిధ ♦ స్సంసరిను భూభుజం,

కులవాదు ల్సరి దీర్చి పుచ్చి మణివా ♦ సోభూషణగ్రామము,
ల్జలజాతాక్షునకు న్సమర్పణము ని ♦ ష్ఠం జేసి యవ్వేఁడుకన్

టీక ఉలుపాల్పట్టిన = కానుకలుదెచ్చిన ఇంగ్లన్ = వారిగృహములయందు, మజ్జన = అభ్యంగనాదులచేతను, నృపార్హ = రాజయోగ్యమైన భుక్తిక్రియా = భోజనవ్యాపారములచేతను, ఉజ్జ్వలులై = వెలుఁగుచున్నవారలై, రే = రాత్రియందు, హరికొల్వునన్ = భగవత్సన్నిధానమందు, వివిధలాస్యస్పర్ధి, వివిధ = పలుదెఱంగులైన. లాస్య = నాట్యములయందు, (లాస్యంనృత్తంచనర్తనమని యమరము) స్పర్ధి = వివాదపడుచున్న, సుభ్రూ = స్త్రీలయొక్కయు, భ్రుకుంసుల = నర్తకులయొక్కయు, (భ్రూకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చభ్రూకుంసశ్చేతి నర్తకయని యమరము.) వాదులు = వివాదములను, సరిదీర్చి = సరిపుచ్చి, (సమ్మతిపఱచియనుట) పుచ్చి = అంపి, (ఇచ్చి యను పాఠమున వారికి బహుమతులిచ్చి యని యర్థము.) మణివాసోభూషణ గ్రామములన్. మణి = రత్నములను, వాసః = వస్త్రములును, భూషణ = ఆభరణములును. గ్రామములన్ = ఊళ్లను, జలజాతాక్షునకున్ = పుండరీకాక్షునకు నిష్ఠన్ = భక్తిచేతను, సమర్పణముఁజేసి = సమర్పించి, అవ్వేఁడుకన్ = ఆ తెల్లవాఁరగట్లను.

తా. అప్పుడా విష్ణుచిత్తుననుసరించి వచ్చియున్న పుడమిఱేండ్లు తమకుఁగానుకలుదెచ్చియిచ్చియున్న వారిగృహములయందు నభ్యంగస్నానములును రాజయోగ్యంబులయిన భోజనకృత్యంబులం దీర్చికొని రాత్రియందు భగవత్కైంకర్యాసక్తచిత్తులై యాదేవమందిరముల కరుగుదెంచి యందనేక విధనాట్యములయందు వాదులిడుచున్న నర్తకీనర్తకులవాదములుదీర్చి పుత్తెంచి యప్పుండరీకాక్షునకు నతిభక్తితోడం బ్రత్నరత్నభూషణాంబర గ్రామావళులొసంగి తెల్లవాఁరగా ననుట.

తే. గీ. ప్రభువు లరిగిరి క్రమ్మఱఁ ♦ బాండ్యనగరి, కమ్మునియు నట్లు వైష్ణవా ♦ భ్యర్చనంబుఁ
దనచిరంతనతులసికా ♦ దామకరణ, దాస్యమును జేసికొనుచుఁద ♦ త్పరత నుండె.

టీక. క్రమ్మరన్ = తిరిగియును, ప్రభువులు — అధికారులు. పాండ్యనగరికిన్ = మధురకు, అరిగిరి = వెళ్లిరి. అమ్మునియున్ = ఆ విష్ణుచిత్తుఁడును, అట్లు = పూర్వప్రకారము, వైష్ణవాభ్యర్చనంబున్ = భాగవతారాధనమును, తన = తనయొక్క, చిరంతన = బహుకాలమునుండి యొప్పియున్న, తులసికాదామ = తులసీమాలికలయొక్క, కరణ = చేయుటయను, దాస్యమును = కైంకర్యమును, చేసికొనుచు = సలుపుకొనుచు. తత్పరతన్ = భగవద్దాసక్తిచేతను. (తత్పరేప్రసితాసక్తాయని యమరము) ఉండెన్ = ఉండెను.

తా. అప్పుడా ప్రభువులు మధురాపురంబునకు మగల నేఁగిరి పిమ్మట మునివరుండైన యావిష్ణుచిత్తుండు మునుపటి యట్ల తాను భాగవతారాధనమును, చిరకాలాను

ష్ఠితంబై యున్న తులసీమాలాకరణరూపంబగు భగవత్కైంకర్యమును జేసికొనుచు నా. దేవుని యందాసక్తిగలవాఁడై యుండెనని తాత్పర్యము.

వ. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్నసమయమాలికారోపణానంతరంబున మందిరంబునకుం బోవునతనిం బ్రసాదమందస్మితవళక్షం బగుకటాక్షంబున వీక్షించి పక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనియె 3ర,

టీక. ఒక్కనాఁడు = ఒకదినము, మధ్యాహ్నసమయ = మధ్యాహ్నకాలమందు. (ని. సమయాశ్శపథాచార కాలసిద్ధాంతసంవిదయనియమరము) మాలికారోపణానంతరంబున = పుష్పమాలనమర్పణముఁజేసిన పిదప, మందిరంబునకుంబోవు = తనగృహమునకు వెళ్లుచున్న, అతనిన్ = ఆ విష్ణుచిత్తుని, ప్రసాదమందస్మితవళక్షంబగు, ప్రసాద = అనుగ్రహముచేతనైన, మందస్మిత = చిఱునవ్వుచేతను, వళక్షంబగు = తెల్లనైన, (ని. వళక్షోధవళోర్జునయని యమరము) కటాక్షంబునన్ = అపాంగదర్శనముచేతను, వీక్షించి = చూచి, పక్షిపుంగవకేతనుండు = గరుడధ్వజుండు, (భగవంతుఁడనుట) పుండరీకనికేతనకున్ = లక్ష్మితోన్, ఇట్లు = వక్ష్యమాణక్రమంబున, అనియెన్ = పలికెను.

తా. ఒక్కనాఁ డావిష్ణుచిత్తుండు మధ్యాహ్నకాలమున నిత్యము తాను బుష్పమాలికను స్వామికి నొసంగురీతిని సమర్పించి తనయింటికి వెళ్లుచుండఁగా నప్పుడప్పక్షిపుంగవకేతనుండైన విష్ణుదేవుండతనిం దన కరుణాకటాక్షమునకుఁ బాత్రుంజేసి యాపద్మనికేతనయగు లక్ష్మీదేవితో నిట్లని వచించెనని తాత్పర్యము.

తే,గీ. యామునాచార్యుఁడొక్కఁడు♦నీమహాత్ముఁ, డొక్కఁడును గాదె మన్మతం♦బుద్ధరించి
రస్మదీయకృపాతిశ♦యమున ననిన, నిందిరాదేవి తనభర్త♦కిట్టు లనియె. 3౯.

టీ. యామునాచార్యుఁడొక్కఁడు = యామునాచార్యుఁడొక్కండును, ఈమహాత్ముఁడొక్కఁడును = ఈవిష్ణుచిత్తుఁడొకఁడును, కారె = వీరలిరువురుగదా, మన్మతంబు = శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంతమును, ఉద్ధరించిరి = నిర్వహించిరి, అస్మదీయ = నాసంబంధియైన, కృపాతిశయమునన్ = దయాధిక్యముచేతను, అనినన్ = ఇట్లనఁగాన్, ఇందిరాదేవి = లక్ష్మీదేవి, (ని. ఇందిరాలోకమాతామా యని యమరము.) తనభర్తకున్ = తనకుభర్తయైన శ్రీమహావిష్ణువునకు. ఇట్టులనియె = వక్ష్యమాణ క్రమంబునవచించెను.

తా. యామునాచార్యుండును నీ విష్ణుచిత్తుండును వీరిరువురె కదా నా కృపకుం బాత్రులై వైష్ణవసిద్ధాంతంబు ద్ధరించిరనఁగా విని యా లక్ష్మీదేవి తనభర్తయైన శ్రీవిష్ణుదేవునితో నిట్లనియె నను.

క. ఇతనికథ యెఱిఁగినది గా, యతఁ డేమి యొనర్చె ననిన ♦ నబ్జాక్షుం డా,
శతపత్రనిలయ కిట్లను, నతివ కలం డొకఁడు మత్ప ♦ దాశ్రితుఁ డాదిన్. ౪౦.

టీ. ఇతని = ఈవిష్ణుచిత్తునియొక్క, కథ = చరిత్రము, ఎఱిఁగినదిగా = తెలియఁబడినదిగదా, అతఁడు = ఆయామునాచార్యుఁడు, ఏమియొనర్చెన్ = ఏమిచేసెను, అనినన్ = ఇట్లుమందలింపఁగా, అబ్జాక్షుండు = పుండరీకాక్షుఁడు, ఆశతపత్రనిలయకున్ = ఆ యిందిరాదేవికి, ఇట్లనున్ = ఈలాగునఁబలికెను, అతివ = ఓ లక్ష్మీ, ఆదిన్ = తొలుదొల్తను, మత్పదాశ్రితుఁడు, మత్పద = నాచరణములను, ఆశ్రితుఁడు = ఆశ్రయించినవాఁడు, ఒకఁడు=ఒక్కండు, కలండు=ఉండెను.

తా. ఈ విష్ణుచిత్తుని చరిత్రంబెల్లఁ దెలియంబడియున్నదిగాని యయ్యామునాచార్యుండేమియొనరించెనో తెలియఁబడదుగాన వివరించి తెలుపుమనవుఁ డప్పు డప్పుండరీకాక్షుండా యబ్జాలయతోనోయింతి యింతకుమున్ను మదీయచరణారవిందమరంద పానప్రముదిత హృదయుండైనొక్కరుం డుండెననియానతిచ్చెననుట

ఆ. వె. అతఁడు చిఱుతనాఁడె ♦ యాచార్యకులమున,
వేడ్క వేదశాస్త్ర ♦ విద్య లభ్య,
సించుచుండె నపుడు ♦ చెలువ యిప్పటిపాండ్య,
నృపతిపూర్వవంశ్యుఁ ♦ డే యొకండు

టీ. అతఁడు = ఆయామునాచార్యుఁడు, చిఱుతనాఁడె = పిన్నవయస్సుననే, ఆచార్యకులమునన్ = గురుని గృహమందు, (ని సభావాసః కులం స్త్రియని యమరశేషము) వేదశాస్త్ర = శ్రుతులు - శ్రుతములు మొదలగు, విద్యలన్ = కళలను, అభ్యసించుచుండన్ = నేర్చుకొనుచుండఁగా, (అనఁగాఁ జదువులుచదువఁగా ననుట) చెలువ = ఓలక్ష్మీదేవి, అపుడు = ఆకాలమందు, ఇప్పటి పాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుఁడే = ఈ పాండ్యరాజువంశమునఁ బూర్వము జనించినవాఁడే, ఒకండు=ఒకరాజు

తా. అట్లుండిన యామునాచార్యుండు బాల్యమందెగురుకులవాస మొనరించుచు వేదశాస్త్రాదినిఖిలవిద్యలు గఱచుచుండు నవసరంబున నిప్పటి పాండ్యరాజుయొక్క వంశజుఁడగు పూర్వపు రాజులలో నొక్కరుఁడుండెననుట. ఇక్కడ యామునాచార్యునికంటె విష్ణుచిత్తుఁడుపూర్వుఁడైననుయామునాచార్యుఁడు పూర్వుఁడని భగవంతుఁడు చెప్పుటవలన లోకసంరక్షణార్థము భగవదవతారము లెట్లు పలుమాఱుకలుగునో యట్లే భాగవతావతారములని యెఱుఁగునది

తే. గీ. వెఱ్ఱి శైవంబు ముదిరి మ ♦ ద్విభుతి వినఁడు,
నతి యొనర్పఁడు దూమక ♦ ప్రవిమలమును,

హరుఁడె పరతత్త్వ మనుమదీ ♦ యాలయముల,
నుత్సవంబుల కులుకు నె ♦ య్యురును నట్ల. ౪౭

టీ. వెఱ్ఱి = చిత్తభ్రమరూపమైన, శైవంబు = శివభక్తి, ముదిరి = అతిశయిఁచి, మద్వినుతిఁ వినఁడుఁ నా స్తోత్రముల నాలకింపఁడు. (అనగా జెవులబెట్టడనుట) మామకప్రతిమలకును, నా సంబంధులయిన విగ్రహములకును, నతియొనర్పఁడు = నమస్కరింపఁడు, హరుఁడె = శివుఁడె, పరతత్త్వమనుఁ = పరబ్రహ్మమనును, మదీయాలయములఁ = విష్ణుమందిరములయందలి, ఉత్సవములకుఁ = తిరుణాళ్లకును, ఉలుకుఁ = అదరిపడును, నెయ్యురును = అతని స్నేహితులును, అట్ల = ఆ రాజువలెనె, (ఉలుకుదురనుట).

తా. ఆ రాజునకు వెఱ్ఱిశైవము ముదిరి విష్ణుస్తవములు చెవియందుబెట్టక విష్ణువిగ్రహములకు నమస్కరింపక విష్ణుమందిరములయందు జరిగింపంబడు నుత్సవాదుల కసహ్యపడుచు శివుఁడె పరబ్రహ్మమని తాను తనస్నేహితులతోఁగూడ నివ్విధంబుగ నుండెనని భావము.

సీ. అశ్రాంత జంగమా ♦ ర్చా శ్రద్ధ వర్తిలు, వేదవిద్ద్విజపూజ ♦ వీటఁ గలవు,
భౌమవారపు వీర ♦ భద్ర పళ్లెర మిడు, గృహదైవతంబు లి ♦ ఱ్ఱింకు లింక,
షణ్ణవతిశ్రాద్ధ ♦ చయ మారఁ బెట్టు శం, కరదాస మయ్య భ ♦ క్తప్రతతికి,
నాద్యంబు లైనదే ♦ వాలయంబులు ప్రాల, నవని నిరాశ మ ♦ రాళి నిలుపుఁ
జందె ముత్తరశైవంబుఁ ♦ జెన్ది త్రెంచుఁ, బలితు లారాధ్యదేవుళ్లై ♦ ప్రాపు లనుచు,
నుపనిషత్తులు వారిచే ♦ నుబ్బివినును, వెండియే జంగ మెత్తిన ♦ వెఱఁగుపడును. ౪౮.

టీ. అశ్రాంతజంగమార్చాశ్రద్ధఁ, అశ్రాంత = ఎడతెగని, జంగమార్చా = జంగములపూజయందు, శ్రద్ధఁ = ఆసక్తిచేతను, (అత్యంతజంగమార్చా శ్రద్ధననియునుబాఠముగలదు) వర్తిలుఁ = ప్రవర్తించును, వేదవిద్ద్విజపూజఁ, వేదవిత్ = వేదార్థమెఱింగిన, ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్క, పూజఁ = సపర్యమును, వీటఁగలవుఁ = వ్యర్థముగునట్లుచేయుచు, భౌమవారపు = అంగారకవారసంబంధియైన, వీరభద్రపళ్ళెరము = వీరభద్రపళ్ళెరమను గణార్చనను, ఇడుఁ = ఒనర్చును, గృహదైవతంబులు = ఇలువేల్పులు, ఇఱ్ఱింకులింకఁ = మిక్కిలి యుంకిపోఁగా, బెదరిముడిగియుండఁగా నని కొందఱు = ఆపక్షమున నిఱ్ఱింకులనఁగా జింకలు భయమునొంది దూరముగ వెళ్లుటకు యత్నించుసమయమున బెదరి ముడిగియుండు నవస్థావిశేషము (షణ్ణవతి శ్రాద్ధచయము = తొంబదియాఱువిధులు) "శ్లో. అమాయుగమను క్రాంతిధృతిపాతమహాలయాః । తిస్రోష్టకాశ్చ విజ్ఞేయాః షణ్ణవత్యః ప్రకీర్తితాః॥" ఆరఁ = నశింపఁగా, శంకరదాసమయ్య = శంకరదా

స్యముగల యయ్యలనియెడు, భక్తప్రతతికిఁ — సేవక సమూహములకు, బెట్టుఁ = ఇడును, ఆద్యంబులైన = పురాతనములగు, దేవాలయంబులు — కోవెలలు, వ్రాలఁగ = పడిపోఁగా, అవనిఁ - భూమియందు, నిరాశ — జంగములకు, మాఠాళి = సన్యాసులు మొదలగు వారుండు గృహసమూహములు, నిలుపుఁ = కట్టించును, (జంగమపీఠస్థులను స్థిరంతులనియు — మఱియువారల కేచరంతులనియు, లింగధారులయొక్క గురువులకు నయ్యలనియును వారిలో వ్యవహారము గనుక స్థిరాళిమాఠాళియను పాఠమున స్థిరంతులమఠములనని యర్థము) జందెము — యజ్ఞోపవీతమును, ఉత్తరశైవంబుఁ = పిమ్మటవచ్చిన శైవంబును, చెంది = అంగీకరించి, త్రెంచుఁ — త్రెంచివైచును, పతితులు = వేదబాహ్యులైన, ఆరాధ్యదేవుళ్ళ = ఆరాధ్యదైవతములె (అనఁగా లింగధారులనుట) ప్రాపుల్యలనుచుఁ = పొందఁదగిన వారనుచును, ఉపనిషత్తులు = కాలాగ్నిరుద్రాద్యుపనిషత్తులను, వారిచేఁ = ఆయారాధ్యులచేతను, ఉబ్బి = సంతోషించి, వినుచుఁ = ఆలకించివినుచును, వెండి = మఱియును. ఏ జంగము = ఏ జంగమదేవరైనను, ఎత్తినఁ = ప్రశంసచేసినను, వెఱఁగుపడు = ఆశ్చర్యపడును.

తా. అనఁగా మఱియు నప్పాండ్యరాజు వైదికంబులగు కర్మములమాని జంగాల సేవించుచు వారు చెప్పు శైవశాస్త్రములనె యాదరించుచుండెనని ముఖ్యతాత్పర్యము.

శివలింగముఁ ♦ దాల్చినజన, నివహము లేమైనఁ జేయ ♦ నిది పాపము దా,
నవుఁగా దనఁ ♦ డానమయము, నవు ననువిప్రులక యగ్ర ♦ హారము లిచ్చుఁ. ౪౪

టీ. శివలింగముఁదాల్చిన = శివలింగము గట్టికొనిన, జననివహములు = నరసమూహములు, యేమైనఁజేయఁ = ఏపనిచేసినను, తాఁ = తాను, ఇది = ఇట్టిపని, పాపము = దురితమని, అవుఁగాదనఁడు = యుక్తమయుక్తమని చెప్పఁడు, ఆ సమయముఁ = ఆయాచారమును. (ని. సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంబిదయని యమరము.) అవునను విప్రులక = యుక్తమని చెప్పుచున్న పుడమివేలుపులకే. అగ్రహారములిచ్చుఁ = గ్రామములనొసంగును.

తా. మఱియు నారాజు లింగధారులగు జనంబు లెటువంటి దుష్కృత్యములొనర్చినను విచారింపక యుండుటయ కాక యాశైవాచారముయుక్తమని తన యభిప్రాయము ననుసరించి పలుకుచుండు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారాదుల నిచ్చుచుండెననుట.

తే, గీ. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించు ♦ నవసరమునఁ, దనవశంబైనయట్టియ ♦ త్తామ్రపర్ణిఁ,
గలుగు నలపుట్టరానిను ♦ త్తామణివర, కులము మాహేశ్వరులకంధ ♦ రలకుఁదీరె

టీ. అతఁడు = ఆప్పాండ్యరాజు, రాజ్యంబుఁ = దేశమును, పాలించు = ఏలుచున్న, అవసరమునఁ = కాలమందు, తనవశంబైనయట్టి = తనయధీనమైన,

అతామ్రపర్ణిన్ = ఆతామ్రపర్ణియనునదియందు, కలుగు = జనించుచున్న అల = ప్రసిద్ధములైన, పూర్వరాణి — అపూర్వకములైన, ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠంబులగు ముత్తియముల యొక్క, తులలంబు — రాశి, మాహేశ్వరుల = లింగధారులయొక్క, కంధరలకున్ = మెడలకు, తీరన్ = సరిపోయెను, (కంఠములకును దీనికిని సుపారమున భూతిలకు సరిపోయె నని యర్థము)

తా. ఆ రాజు రాజ్యపాలనము సేయుచుండిన దేశమందున్న తామ్రపర్ణి యనునది యందుద్భవించి యమూల్యంబులై చెలంగుచున్న ముత్తియపు సరులు లింగధారులయొక్క మెడలకుఁ జాలవయ్యెననుట

తే, గీ. అప్డు డిచ్ఛకు లగుబ్రాహ్మ ♦ ణౌఘమెల్ల, నాత్మజనిభూమి విడువ లే ♦ కలికభూతి
గర్తములఁ గాన రుదురాక ♦ లిడ్డ సంది, సూతసంహిత లొత్తికించి ♦ చూరఁ దొడఁగిరి

టీ. అప్పుడు = ఆకాలమందు, ఇచ్ఛకులగు — ఇచ్ఛానువర్తులైన, బ్రాహ్మణౌఘము ఎల్లన్ — విప్రులందఱును, ఆత్మ = తమయొక్క, జనిభూమిన్ — జన్మభూమిని, విడువలేక — త్యజింపఁజాలక, అలికభూతి, అలిక — ముఖమందలి, భూతి = భస్మము, గర్తములన్ = చుబుకప్రదేశములయందు, ఆనన్ = సిందుఁగా, రుదురాకలిడ్డ = రుద్రాక్షలు కట్టికొనిన (రుదురాకశబ్దము రుద్రాక్షశబ్దభవము) సందిన్ = సందిటయందు, సూతసంహితలు - సూతసంహితయను గ్రంథములను, ఒత్తికించికొని = ఊనిచికొని, చూరఁ దొడఁగిరి - ప్రవేశింపనారంభించిరి (సం. జనిరుత్పత్తిరుద్భవ యనియు = భూతిర్భస్మని సంపదియనియు నమరము)

తా. అప్పుడు జన్మభూమియందపేక్షగల కొందఱు బ్రాహ్మణులా రాజుయొక్క యిచ్ఛానువర్తనము గలవారై ముఖములయందు గడ్డములవఱకు వ్యాపించునట్లు విభూతిఁబూసి రుద్రాక్షలు ధరించి చంకల సందున సూతసంహితయను గ్రంథము నొత్తికించికొని యెదుటికి రాసాగిరని తాత్పర్యము.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజా, హాల లుపాంశున భుజించు ♦ నధముల బైటం,
జాలఁడు నైనం విప్ర, స్థాలిత్యము బైట వేసె ♦ కనుగిలిపు సభన్ ౪౭.

టీ. శీలమున్ = లింగమదీక్షను, పట్టియున్ = పూనియును, గంజాహాలలు. గంజా — గంజాయియు, హాలలు = మద్యమును, ఉపాంశునన్ — రహస్యమందు, భుజించు — సేవించుచున్న, అధములన్ = నీచులను, బైటబైటన్ = బయలుపెట్టుటకు, చాలఁడు ... డగును. విప్రస్థాలిత్యమున్, విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, స్థాలిత్యము — తప్పులను ... వేసె - ప్రకటపఱచె, సభన్ = కొలువుకూటమునందు,

కనుగిలుపున్ = హేళనముచేయుమని సభ్యులఁజూచి కనుసంజ్ఞఁజేయున. రాహాళి(ప్రియాహాలాయనియు, రహశ్చోపాంశు చాలింగయనియు నమరము).

తా. శైవదీక్షవహించియు రహస్యముగ గంజాయిఁదిని మద్యపానముఁ జేయుచున్నట్టి భ్రష్టులనుపట్టి విచారించి శిక్షింపఁడు గాని బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రమాదముచేత సంభవించిన కొంచెపుతప్పితములను సభయందు బయలుపఱచి సభికులఁజూచి హేళనముచేసి యాక్షేపింపుఁడని కనుసంజ్ఞఁజేయుచుండునని తాత్పర్యము.

క. ఆరాజుమహిషి ♦ నియతి మం. దారాధనపరత నుండు ♦ నట్లుండియు దు,
ర్వారవ్యథయం ♦ గానదు, సారము విభుఁ డస్మదంఘ్రి ♦ భక్తుఁడు గామిన్. ౪౨

టీ. ఆ రాజుమహిషి — ఆ పుడమిఱేనిపట్టపురాణి, నియతిన్ — భాగ్యముచేతను, మదారాధనపరతన్, మత్ — నాయొక్క, ఆరాధన — పూజనమందు, పరత — ఆసక్తిచేత, ఉండున్ — వర్తించును, అట్లుండియున్ = (మద్భక్తురాలై యుండియును, విభుఁడు — ప్రియుఁడు, అస్మదంఘ్రిభక్తుఁడు గామిన్, అస్మత్ — నాయొక్క, అంఘ్రి = పాదములయందు, భక్తుఁడు గామిన్ = భక్తిలేనివాఁడగుటంజేసి, దుర్వారవ్యథన్ = మితిలేని మనోదుఃఖమునకు, పారమున్ — తుదను, గానదు — చెందదు

తా. ఆ రాజుయొక్క భార్య మాత్రము దనసుకృతవశమున నాసపర్యయందనురక్తి గలదియై యుండియుఁ దనమగండు నాకు భక్తుఁడు గాకయుండుటంజేసి తాన పారంబగు దుఃఖసముద్రంబున మునిఁగియుండు నని భావము.

వ. మఱియు నప్పురంధ్రీరత్నంబు.

టీ. మఱియున్ — ఇంకను, అప్పురంధ్రీరత్నంబు, పురంధ్రీ = సచ్చరిత్రగలవనితలలోపల, రత్నంబు = శ్రేష్ఠురాలైనయా పట్టపుదేవి

తా. సుగమము.

సీ. వింగడం బైనట్టి ♦ ముంగిట నెలకొన్న, బృందావనికి ముగ్గు ♦ పెట్టుగాన,
దశమినాఁ డేకభ ♦ క్తముఁ జేసి యావలినాఁ, డొర్పి జాగరముతో ♦ నుండు నిద్ర,
పారణ పోసికు ♦ పైసిద్ధఁ గొలుట, కల్లలు గామల్పు ♦ కల బ్రోయు,
నేమంపుఁబూ నాళి ♦ తామింప దధినాథు, మఱునాఁడు కన్నాసు ♦ మానను సనియ,
నారజపువన్నెఁ బ్రతిసెజ్జ ♦ కరుగుఁ గూర్మి, నరుగుచో నాథిఁ దుడిచి క ♦ ప్పురపు నాకు
బెట్టు నిట్టులె మన్భక్తి ♦ పుట్టియును ని, జేశునెడ భక్తి గాదను మ ♦ దిష్టముగుట. ౪౩

టీ. వింగడంబైనట్టి = విరళముగనున్నయట్టి, ముంగిటన్ = ముంగిలియందు, నెలకొన్న — పాదుకొనియున్న, బృందావనికిన్ = తులసీవనమునకు, తాన = తానే,

ద్రుమగ్రుల్ బెట్టుచ్, రంగవల్లులిడుచును, దశమినాఁడు = దశమీదివసమందు, ఏకభక్తముఁజేల - ఒక్కప్రొద్దుండి, ఆవలినాఁడు = మఱచటిదినము (అనగా నేకాదశియందనుట) ఓర్చి — సహించి, జాగరముతోడన్ = నిద్రలేమితోడను, ఉండునిట్లు = ఉపవాసముండుటను, బారస = ద్వాదశీవ్రతము, పోసిదు = విడుచుచు, (బారసనియనది ద్వాదశీపదభవము) పైనిద్రన్ — పారణానంతరమందుఁగలుగునిద్రచే, పాఱుటక్కలువాడు = బ్రాహ్మణస్త్రీలుపాడునట్టి, (పాఱుఁడనఁగఁబుడమివేల్పు వాపడనఁగన నియాంధ్రనామ, సంగ్రహము) మన్ = నాయొక్క, పుణ్యకథలన్ = పవిత్రంబులగు చరిత్రములచేతను. త్రోయన్ = కడపుచు, నేమంపుమూనాళ్లు, నేమంపు = నియమముగల, మూనాళ్లు = దశమియేకాదశి ద్వాదశియను మూఁడు దివసములును, అధనాథున్ = పెనిమిటని, కామింపదు = కోరదు, మఱునాడు = ఆమూఁడురోజులు గడిచినవెనుక, కన్నులు = నేత్రంబులు, మనస్సున్ — మనంబును, తనియన్ — ఆనందించునట్లు ఆరజపువన్నెన్, ఆరజపు = మనోహరమైన, వన్నెన్ — సొగసుతోడను, పతి = ప్రియునియొక్క, సెజ్జరున్ = పానుపుమీఁదికి, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, అరుగున్ = వెళ్లును, అరుగుచోన్ = ప్రియునింగలయుటకు వెళ్ళునపుడు, నాభిన్ = నిడుపుగఁబెట్టిన కస్తూరిబొట్టును, తుడిచి = తీసివేసి, కప్పురపు = కర్పూరపు, నాభిన్ = బొట్టును, పెట్టున్ = పెట్టుకొనును, (విభూతిచుక్కయని పెనిమిటి కగపడునట్లనుట) ఇట్టులన్ = ఇవ్విధంబుగ, మద్భక్తిపుట్టియును = నాయందుఁ బూజ్యానురాగ ముదయించియును, నిజేశునెడన్ = తనభర్తయందు, భక్తిచెడదు = అనురాగమువిడువదు, మదిష్టమగుటన్ = నాకిష్టమైనయదియగుటచేతను, (స్త్రీలు పతివ్రతలై యుండుట తమకిష్టమని తెలిసి యామె పతిభక్తివిడువదనుట)

తా మఱియు సచ్చరిత్రలుగలవనితారత్నంబైన యా రాణియు, విశాలంబయిననగల్లయొక్క ముంగిళ్లయందు నెలకొనియున్న తులసీవనమందుఁ దానద్రుగ్గులుపెట్టుచు దశమినాఁడొక్క ప్రొద్దుండి యేకాదశిని శుద్ధోపవాసజాగరణములచేతఁ గడపి ద్వాదశినాఁడు పారణయొనర్చి బ్రాహ్మణస్త్రీలు పాడుచున్న వైష్ణవపాటలచేత నిద్రపోకయ ప్రొద్దుపుచ్చి యా మూఁడురాత్రులు పతిసంభోగముఁగోరక నియమముచేత నిష్ఠైకాదశీ వ్రతమాచరించి యా మఱునాఁడు ప్రియుడుత్సహించునట్లు గన్నులపండువై సొంపై యున్న యలంకారమునఁ జెలంగుచు నత్యంతప్రీతితోడం గాంతునిఁ గూడం దలంచిపోవు నవసరంబున ముందు దినముఖంబున నిలువుగ నునిచికొనియున్న కస్తూరితిలకమును దుడిచి శైవదీక్ష వహించియున్న తనభర్తవిభూతియని యుత్సహించునట్లు కర్పూరముతోఁ జుక్కబొట్టుపెట్టి పతిశయ్యం జేరు. నాయందిట్లచ్ఛిద్రంబైనభక్తి జనించియును స్త్రీలకుఁ బతివ్రతాధర్మం బత్యంతాదరణీయంబని మద్వ్యాసనంబు నెఱింగియు పతిభక్తియందుమిగుల ననుగారాలై యుండెనని భావము

వనజజరు ♦ ద్రాదులు మ, త్తనువుల తత్పూజనంబు ♦ తథ్యము మత్పూ,
జనమ తదీప్సిత ♦ ఫలదా, తను నే నక్లైనఁ గలవు ♦ తరతమవృత్తుల్

టీ. వనజజరుద్రాదులు = బ్రహ్మయు రుద్రుఁడు మొదలగువారు, మత్తనువుల = నాశరీరములే, తత్పూజనంబు, తత్ = వారలయొక్క. పూజనంబు = అర్చించుట. మత్పూజనమ = నన్నుఁ గూర్చియొనర్చినపూజయె, నత్యము = యథార్థము, తత్ = ఆ బ్రహ్మరుద్రాదులను బూజించువారలయొక్క, ఈప్సితఫల = ఇష్టసిద్ధులకు, దాతను. ఇచ్చువాఁడను, నేన = నేనే, అక్లైనఁ = అలాగైనప్పటికిని, తరతమవృత్తుల్ = హెచ్చుతగ్గులు, కలవు – కలిగియుండును.

తా. ఈ శౌనుఁడు బ్రహ్మాయు లోనగువారంతియును నా శరీరంబులగుటంజేసి వారల నారాధించినయెడ యథార్థముగ నన్నారాధించినట్లు నంతసించి యట్లొనర్చినమనుజులకు నభీష్టార్థముల నిచ్చువాఁడను నేనయ్యును నాకును వారలకును దారతమ్యము గలదనియెననుట.

క. కేవలశరీర ♦ దృష్టిన, దేవతల వేఱ కలుగఁ ♦ దెలిసినజడుల
న్నావాసు ♦ దేవతాస్థితి, భావింపనిపూజ సాంత ♦ ఫలమై త్రిప్పున్ గ౩.

టీ. కేవలశరీరదృష్టిన = కేవల—ముఖ్యముగ, శరీర = ఇతరదేవతలశరీరముల యొక్క, దృష్టిన = చూచుట చేతనే, దేవతలన్ = అస్మచ్ఛరీరభూతులైన యితరదేవతలను, వేఱుకలుగన్ = ప్రత్యేకముగ నున్నట్లు, తెలిసిన = ఎఱింగిన, జడులన్ = అజ్ఞానులను, నా వాసుదేవతాస్థితి = నా—నా యొక్క వాసుదేవతా = వాసుదేవత్వముయొక్క, ("శ్లో. సర్వత్రాసౌ సమస్తంచ వసత్యత్రేతివై యతః। అతోఽసౌ వాసుదేవేతివిద్వద్భిః పరిపఠ్యతే, అని విష్ణుపురాణము") స్థితిన్ = ఉంటను, భావింపని = తలంపని, పూజ = ఆరాధనము, సాంత = అంతముతోఁగూడిన, ఫలమై = ఫలముగలదై, త్రిప్పున్ = మళ్లించును.

తా. ముఖ్యముగ నితరదేవతలందఱు నా శరీరంబులే కాన నట్టిదేవతలు నాకు వేఱుగా నున్నవారనియుం బ్రత్యేకఫలప్రదులనియును దెలిసికొనియున్న యజ్ఞులను నా వాసుదేవత్వస్థితిని దెలియనిపూజ యల్పఫలప్రదాయకమై యనేక జననమరణరూపదుఃఖములం ద్రిప్పుచుండునని భావము

వ. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబ్బాహ్యులు తామసులై మామకీనంబు లగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ దద్విప్లవముల కగునుపద్రవంబుల నుపేక్షించుచు రక్షావిముఖులై యుండ వీక్షించి కలియుగంబునఁ ద్రవిడమండలంబునఁ గృతమాలాతామ్రప

ర్ణీతటంబుల మత్స్యకష్టులు తఱచ చగుటను తద్దేశంబున కొడయం డతండగుటను రక్షణశిక్ష ణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయుమియుఁ దద్రక్షణేచ్ఛ యస్మ దాభిముఖ్యంబునం గాని పొడమమియు నాయాభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం గాని పుట్ట మియు నే విచారించి తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్కి వాదిజయంబు సేయ వలయు ననుతలం పర్విప్రకుమారునకుం బుట్టింప నతం డేగి నానాదేశాగతదీనానాథవృద్ధ భూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు వటువులకుం బెండ్లింగ్ల కనుపనీతుల కుపన యనంబులకుఁ బంగ్వంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు మఱియుఁ జెలువు గడమ బడియె ననియుఁ జేపగుడులకుఁ గాజ నడుమ దనియు నైడపునం జలిపంది రిడియెద మఱి యుఁ దిధి చిక్కె ననియుఁ దీర్థయాత్రఁ జనియెద మనియును బ్రతోద్యాపన కనియును వ్యాధి మాన్పుకో ననియును జెప్పి పంప నారాణివాసంబు గుప్తాగుప్తప్రకారంబులం బం పుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుచుండ సగ్గు వక్షధరులచేతులకుం గ్రందుకొని చే సాఁచి సందిటితోరణంబులై తోఁచు నేకదండిత్రిదండిబ్రహ్మచారులయున్నమితదండంబుల నిండా రుకాషాయకద్రువస్త్ర కౌపీనపరంపరలం గ్రమ్మి కావళ్ళపడఁగలు జాడఁ గొని కేవలకార్ప ణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కిననిద్య లెఱుంగక వేఁడునీద్విజాభ్యాసేకస్రావంబుల కాధారం బగు పడిమటిద్వారంబుఁ జేర బ్రతిభానాస్యకల్పాదభజనకధాత్రశిల్పిబ్రాహ్మణ యగు నాయుర్వేధపు దేశి కాశీర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి నైదేశికం డన్నైష్ఠవపటుండ వాది గలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వం బని వాదించి గెలిచెద వసుధాధరుండు విష్ణుభక్తిని ముఖుండు గావున నైష్ఠవునిమనవి విన్నవింప నెవ్వరు నెఱుతురు నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణ వు పతిహితాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి నీవిభుండు నిడు బద్ధేయుండు విన్న వించి నన్ను రప్పించి వాదంబు సేయింప నోపుదేని వాదించి గెల్చి నీకుభగ్రస భగవద్భక్తి బుట్టించి కృతార్థుం గావించెద నని విన్నవింపం బంచిన

టీ. మఱియు నీరహస్యంబున్ = సర్వము నేననియెడి యహంకారమును, తెలియక = ఎఱుంగక, అబ్జాపతి = ఆరాజు, తామసుండై = తమోగుణముగలవాఁడై, మామకీనం బులగు = మద్భక్తులైన, జనంబులన్ = మనుజులను, సామాన్యబుద్ధిం జూచుచు = సా ధారణజనులని తలంచుచు, తద్వ్యక్తులకున్, తత్ = ఆ భక్తులగు యొక్క, వ్యక్తులకున్ = మాన్యక్షేత్రాదులకు, అగు నుపద్రవంబులన్ = కలిగిన బాధలను, ఉపేక్షించుచు = ని వర్తింపఁజేయక, రక్షావిముఖుండై = పాలించుటకుఁ బరాఙ్ముఖుండై, ఉండన్ = వ ర్తించుచుండఁగా, వీక్షించి = చూచి, కలియుగంబునన్ = కలికాలమందు, ద్రవిడ మండలంబునన్ — అఱవదేశమునను, కృతమాలాతామ్రపర్ణీతటంబులన్, కృతమాలా = కృతమాల యనునది యొక్కయు, తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణి యను నదియొక్కయు, తటం బులన్ = తీరములయందు, మద్భక్తులు = నాకుం దాసులైన భాగవతోత్తములు, తఱ

చెగుటన్ = విస్తరిల్లియుండుటచేతను, "(శ్లో. కలౌ ఖలు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః । క్వచిత్క్వచిన్మహాభాగ ద్రావిడేషు చ భూరిశః, యని శుకయోగీంద్రువచనము") తద్దేశంబునకున్ = ఆ దేశమునకు, ఒడయండు = రాజు, అతండగుటన్ = ఆ పాండ్యరాజగుటచేతను. (ఒడయఁడేలికె యొకిమీఁడు ప్రభువు ఱేఁడని యాంధ్రనామసంగ్రహము) రక్షణశిక్షణంబులు. రక్షణ = పాలించుటయు, శిక్షణంబులు = శాసించుటయును, రాజముఖంబునం గాక = పార్థివునివల్లఁ గాక, నేన = నేనె, సాక్షాత్కరించి = ప్రత్యక్షమై, చేయమియున్ = చేయకుండుటయును, తద్రక్షేచ్ఛ, తత్ = ఆ భగవద్భక్తులయొక్క, రక్షేచ్ఛ = పాలనాభిలాషము, అస్మదాభిముఖ్యంబునం గాని, అస్మత్ = నాకు, ఆభిముఖ్యంబునం గాని = ఎదురౌటచేతనే కాని అతనికిన్ = ఆ పాండ్యరాజునకు, పొడమమియున్ = పుట్టమియును, నా = నాయొక్క, ఆభిముఖ్యంబు = అనుకూల్యము, సంవాదింబునం గాని = సంవాదాత్ప్రామాణ్యంబను న్యాయముచేతనే కాని, పుట్టమియును = జనింపకుండుటయును, విచారించి = తలపోసి, తదాభిముఖ్యకరణార్థంబు, తత్ = ఆ రాజునయొక్క, ఆభిముఖ్య = అభిముఖుఁడగుటయొక్క, కరణార్థంబు = చేయుటకు, ఆస్థానంబెక్కి = సభను ప్రవేశించి, వాదిజయంబు. వాది = వాదులయొక్క, జయంబు = గెలుపును. చేయవలయున్ = ఒనరింపవలయును, అను = అనునట్టి, తలంపు = ఆలోచనను, అవ్విప్రకుమారునకున్ = ఆ బ్రాహ్మణవటువునకు, పుట్టింపన్ = జనింపఁజేయఁగా, అతండు = ఆ విప్రుఁడు, ఏగి = వెళ్ళి, నానాదేశాగత = బహుదేశములనుండి వచ్చినట్టియు, దీన = దరిద్రులైనట్టియు, అనాథ = దిక్కులేనట్టియు, వృద్ధ = వృద్ధులైనట్టి, భూసురకుటుంబములకు = బ్రాహ్మణసంసారులకు, ధాన్యాజినపటాదులు, ధాన్య = వడ్లును, అజిన = కృష్ణాజినమును, పటాదులు = వస్త్రములులోనగువానిని, వటువులకున్ = బ్రహ్మచారులకు, పెండ్లిండ్లకును = వివాహములకును, అనుపనీతులకున్ = జందెములేనివారికి, ఉపనయనంబులకు = ఉపనీతులుగా నొనర్చుటకును, పంగ్వంధబధిరాదులకున్ = కుంటు గ్రుడ్డి చెవిటివాండ్రకు, సారభేయాదియానంబులును = ఎద్దు మొదలగువాహనంబులును, (సురభియనఁగాఁ గామధేనువు దానివలనఁ బుట్టినది, సారభేయమనఁగా నెద్దు, అది మొదలైనవి యనియర్థము.) మఱియున్ = వెండియును, చెఱువుగడమఁబడియెననియు — చెరువుగుంటలు పూడియున్నదనియు, పేదగుడులకుఁ బూజనడువదనియు = బీదవడియున్న దేవళములలోని దేవరలకు ధూపదీపనైవేద్యాదులకు లేకయున్నదనియు, ఎడపిన [illegible], పొసపందిరిడెదమనియు = పానీయశాలలనేర్పఱచెదమనియు, విధి నైమిత్తికము, విడిచిపెట్టెననియు = దిగఁబడుననియు, తీర్థయాత్రఁ జనియెదమనియు = పుణ్యక్షేత్రములకుఁ బోయెదమనియును, వ్రతోద్యాపనకనియు = శాస్త్రసిద్ధకర్మంబులకు [illegible], రోగ [illegible] కొననియు = రోగముఁ బోఁగొట్టుకొననియు

ను, చెప్పిపంపన్ = వార్తవచ్చియుండఁగా, ఆరాణివాసంబు = ఆయంతఃపురస్త్రీలు, గు
ప్తాగుప్తప్రకారంబులన్, గుప్త = రహస్యమైనట్టియు, అగుప్త = ప్రకటమైనట్టియు, ప్ర
కారంబులన్ = రీతులచేతను, పంపు = అనిపినట్టి, ద్రవ్యంబు = సామగ్రులను, తెచ్చి =
తీసికొనివచ్చి, ఇచ్చు = ఇడుచున్నయట్టి, ముదుసళ్ళగు = వృద్ధులైనట్టి, వర్షధరుల = షం
డులయొక్క, చేతులకున్ = హస్తములకు, క్రందుకొని = సందడిగొని, చేసాచిన = హ
స్తప్రసారణముచేయుచున్న, సందిటితోరణంబులై = సందిళ్ళతోఁగట్టినతోరణములై,
తోఁచు = కనుపడుచున్న, ఏకదండి = స్మార్తసన్న్యాసులయొక్కయు, త్రిదండి = వై
ష్ణవసన్న్యాసులనఁగాజియ్యరుల యొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = వటువులయొక్కయు,
ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడ్డ, దండంబులన్ = కఱ్ఱలయందు, నిండారు = వ్యాపించుచున్న,
చాయ = ఎఱ్ఱనైనట్టియు, కద్రు = పచ్చనైనట్టి, (ని, రాగద్రవ్యైకమాహాస్త్రీ, నిర్యా
సేహారదేరసె, పిశంగౌకద్రుపింగళౌ, అనియాదవామరకులు.) వస్త్రకౌపీనపరంపరలన్
వస్త్ర = కోటులయొక్కయు, (దండములకుంగట్టుముద్రవస్త్రములనుట.) కౌపీన =
గోచులయొక్కయు, పరంపరలన్ = సమూహములచేతను, క్రమ్మి = కప్పి, కావళ్ళప
డగలజాడఁగొని, కావళ్ళ = కావలియున్నస్థానములందలి, పడగల = టెక్కెములయొ
క్క, జాడఁగొని = వైఖరిఁదెలిసి, (కావళ్ళపడగలజడగొనియనియుఁబాఠముగలదు.)
కావళ్ళ = వివిధములయొక్క, పడగల = కొనలవలెను, జడగొని = మెలికలుగొని, శే
వల = ముఖ్యంబుగ, కార్పణ్యంబ = దీనత్వమె, విద్యగా = చదువుగా, తక్క
విద్యలెఱుంగక = వేఱుచదువులెఱుఁగక, వేఁడు = యాచించుచున్న, ఈదృగ్విధ = ఈ
తెఱంగుననున్నట్టి, అనేక = లెక్కకుమిక్కుటంబైన, ప్రాణులకున్ = చేతనులకు.
ఆధారంబగు = ఆస్పదమైన, పశ్చిమద్వారంబున్ = వెనుకనున్నగుమ్మమును. (అన
గాదిక్కునాకెలిననుట) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిదిన = దినదినమందును, అస్మత్పాద =
నాచరణములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వయగు = మున్నువినఁబడినభజనగాథలుగల
దైన, (పూర్వమువినఁబడినవిశ్రుతపూర్వములు, దేనిచేతనాపాద భజనకథలుమునుపు వినఁ
బడియున్నవో అదియనివిగ్రహార్థము.) (భగవత్పాదారవిందధ్యానగరిష్ఠురాలనుట.) ఆయు
ర్వీధరుదేవికిన్ = ఆపాండ్యరాజుభార్యకు, ఆశీర్వచనాక్షతంబులు = మంగళాశాసన
పూర్వకాక్షతలను, దౌవారికముఖంబునంబంపి = ద్వారపాలునిచేతఁబంపి, వైదేశికుం
డన్ = పరదేశిని, వైష్ణవవటుండన్ = విష్ణుభక్తిగలబ్రహ్మచారిని, వాదిగలిగిన = విద్యా
వాదముచేయువాఁడున్నయెడ, విష్ణుతత్త్వంబె = నారాయణస్వరూపమె, పరతత్త్వం
బని = పరమార్థమని, వాదించి = ప్రసంగమొనరించి, గెల్చెదన్ = జయించెదను,
వసుధావరుండు = రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండుగావున = నారాయణునియందుఁబూ
జ్యప్రతిపత్తిలేనివాఁడగుటంజేసి, వైష్ణవునకునని = విష్ణుభక్తుఁడనైన నాయొక్క విజ్ఞాప
నమును, విన్నవింపన్ = ఎఱిఁగించుటకు, ఎవ్వరును = ఎందఱును, వెఱతురు = భయపడు

కారు, నీవు= ఈవు, విష్ణుభక్తిపరాయణవు=విష్ణుభక్తియందాసక్తిగలదానవు, పతిహితాచారవుంగావున=భర్తకనుకూలంబగు సద్వృత్తిగలదానవుగాన, నీకుఁ= నీకొఱకు, విన్నవించి=విజ్ఞాపనముచేసి, పంపితిఁ=అనిపితిని, నీ విభుండు=నీ భర్త, నీకు విధేయుండు = నీకువశ్యుండు, విన్నవించి = విన్నపమొనరించి, నన్నుఁ = నన్ను, రప్పించి = పిలువఁబంచి, వాదంబు = ప్రసంగమును, చేయింపఁ=చేయించుటకు, ఓపుదేనిఁ—సమర్థురాలవైతివా. వాదించి = ప్రసంగించి, గెల్చి = ప్రతివాదులను జయించి, నీదుభర్తకుఁ = నీ పతికి, భగవద్భక్తిఁ = శ్రీమన్నారాయణుని యందాసక్తిని, పుట్టించి= జనింపఁజేసి, కృతార్థుఁ = కృతకృత్యునిఁగా, కావించెదఁ = చేసెదను, అని= ఇట్లని, విన్నవింపంబంచినఁ = విన్నపము చేయఁబంపగా.

తా. వెండియు నీరహస్యం బెఱుంగక పుడమితేఁడజ్ఞానుండై నాభక్తులను సామాన్యజనుల మాడ్కిఁజూచుచు వారల జీవనంబులకుం గలుగు నుపద్రవంబులను వారింపక యుండెం జూచినాయందను రక్తిలేని యీరాజును వాదమున మెప్పించి నాభక్తుం గావింపని యెడఁ గలియుగంబునం గృతమాలా తామ్రపర్ణీతీరములయందుదండిగ వాసము జేయు నాభక్తుల నద్దేశము నేలుచున్న యితండు సన్మానింపఁడని విచారించి నావను నజయించి రాజును విష్ణుభక్తుం గావింపవలయునను తలంప యామునాచార్యునకు సేఁబుట్టింప నతండచ్చటి కరిగి యనేక దేశములనుండివచ్చు బహువిధ యాచకతండంబులకిష్టార్థంబుల నిచ్చుచు మత్పాదసేవయందను రక్తురాలైయున్న యా భూపతిదేవినొద్దకు ద్వారికముఖంబున మంగళాశాసనాక్షతలంబంపి నేను వాదిగలిగినయెడ విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వమని సిద్ధాంత మొనరింపఁగలవాఁడయ్యును విష్ణుభక్తి విముఖుండైన రాజునకు నా మనవి విన్నవించువారు లేక యుండుటంజేసి విష్ణుభక్తురాలగు నీకు విన్నవించితి నీవు పతిభక్తియును గలదానవగుటచేత నీ భర్త నీకు వశ్యుఁడై యున్నవాఁడు గాన విన్నపముఁజేసి నన్నుఁ బిలువనంపి ప్రసంగముఁ జేయింపఁగలదాననైతివేనివచ్చి సభయందుఁ బ్రసంగించి వాదులను జయించి నీ పతికి శ్రీవిష్ణు భక్తిఁబుట్టించి ధన్యునిం జేసెదనని విన్నవింపుమని పంచెననుట

తే గీ, గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహ ♦ కేకిరమణి, నవఘనధ్వని కలరుచం ♦ దమున నలరి
యేకతపునర్మగోష్ఠిఁ బ్రా ♦ ణేశుతోడ, నతనివిభ మెఱుఁగింపని ♦ ట్టువడుము ౫౮.

టీ. గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలమందు, (ని సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంత సంవిదయని యమరము). నిరుత్సాహ = సంతోషరహితమైన, కేకిరమణి = ఆడునెమలి, నవఘనధ్వనికిఁ, నవ = క్రొత్తదైన, ఘనధ్వనికిఁ = ఉఱుముచప్పుడు, అలరుచందమునఁ = సంతసంచునట్లుంబలె, అలరి = ఆనందించి, ఏకతపు=ఏకాంతమందై

న, నర్మ = విలాసార్థమగు, గోష్ఠిన్ = ముచ్చటించునపుడు, ప్రాణేశుతోడన్ = పెనిమిటితోడను, అతనివిగ్రహము, అతని = అయ్యామునాచార్యునియొక్క, విధము=ప్రసంగమొనరించెడ నన్నరీతిని, ఎఱింగింపన్ = తెలుపఁగా, ఇట్టట్టుపడుచున్ =అచ్చెరువొందుచును.

తా. పిమ్మట నారాజుభార్య వేసవికాలమునందుత్సాహములేక యున్నయాఁడునెమలి నూతనమేఘధ్వనివిని యానందించు పోలికనుబ్బి యుత్సహించి యేకాంతంబున సరససల్లాపములాడువేళం దనప్రాణవల్లభునితో నయ్యా మునాచార్యవర్యుం డానతిచ్చిన విధంబెల్ల నెఱింగింప నయ్యుర్వీనాథుండాశ్చర్యము నొందుచునని తాత్పర్యము.

క. భూవల్లభుఁ ♦ డెట్టెట్టూ, తా వాదముఁ జేసి శివమ ♦ తంబు జయింపం,
గా వచ్చెనో ♦ చూతము గా, గావింపు మ టన్న నాటి ♦ రాత్రి చనంగన్. ౫౫.

టీ. భూవల్లభుఁడు = రాజు, ఎట్టెట్టూ = ఏలాగేలాగు. తాన్ = తాను, (బ్రహ్మచారియనుట.) వాదముఁజేసి = వాదించి, శివమతంబున్ = శైవమతమును, జయింపంగావచ్చెనో = గెలువవచ్చెనో, చూతముగా = వీక్షించెదముగాని, రావింపుము=పిలువనంపుము, అటన్నన్ =అట్లనఁగా, నాటిరాత్రి=ఆ రాతిరి, చనంగన్ = వెళ్లగాను.

తా. ఆ భూకాంతుండేలాగున నా బ్రహ్మచారి వాదమొనరించి శివమతమును జయింపఁగలఁడో చూతము పిలువఁబంపుమనుటయు, నింతలోఁ దెల్లవారఁగాననిభావము.

వ. ప్రభాతంబునం బరిమితాస్థానంబునం గొలువున్నభర్త్రమోలఁ దా నుండి యయ్యిందువదన యతని యనుమతిం బ్రతిహారిచేతఁ బిలువఁ బంచిననబ్భానిలింపకుమారుండు.

టీ. ప్రభాతంబునన్ =ప్రాతఃకాలమందు, పరిమితాస్థానంబునన్ = మితిజనముగలసభయందు, కొలువున్న= కూర్చుండియున్న, భర్త్రమోలన్ = పెనిమిటియెదుటను, ఉండి = నిల్చుండి, అయ్యిందువదన = చంద్రునివంటి మోముగలయారాజుభార్య అతని = ఆ రాజుయొక్క, అనుమతిన్ = సమ్మతిచేతను, ప్రతిహారిచేతన్ = ద్వారపాలకునిచేతను, పిలువఁబంపినన్ = రమ్మనిచెప్పియంపగానె, ఆబ్భానిలింపకుమారుండు= ఆ పుడమివేల్పుకొమరుఁడు.

తా, సు.

క. ద్వారంబు ♦ సొచ్చి కీలిత, గారుడమహివజ్రవేది ♦ కం జివురులఁ గెం,
పారునొక ♦ పిప్పలముఁ గవి, యారావి స్వాదసాక్షి ♦ కై వఁగొనుచున్. ౫౭.

టీ. ద్వారంబు = తలవాకిలిని. చొచ్చి = ప్రవేశించి. కీలిత = చెక్కఁబడిన, గారుడ = మరకతమణులుగల, మహిన్ = భూమియందు, వజ్రవేదికన్ = రవలతోఁ

...యందు, చివురులన్ = చిగుళ్ళచేతను, కెంపారు = ఎఱ్ఱనగుచున్న, ఒకపిప్పలయున్ = ఒకయశ్వత్థవృక్షమును, కని = చూచి, ఆ రావిన్ = ఆ యశ్వత్థమును, వాదసాక్షికై = ప్రసంగమునకు సాక్షిగా నుండుటకై, వలగొనుచున్ — ప్రదక్షిణమొనరించుచునని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము,

తా. పిమ్మట హజారమునుండి నగరుఁ బ్రవేశించి పచ్చలచేతఁ జెక్కఁబడియున్న భూమియందు మిగుల వెలగల రవలచేతఁ గట్టఁబడిన వేదికయందెఱ్ఱనైన చిగుళ్లచేత నొప్పుచున్న యశ్వత్థవృక్షమును జూచి తాను జేయంబూనిన వాదమునకు దానిసాక్షిగాఁ జేకొను నిచ్ఛతోఁ బ్రదక్షిణమొనరించుచునని తాత్పర్యము,

సీ. పసిఁడిగచ్చమరసో ♦ పానముల్ పూఁటఁదుం, గితవిశాలితయుఁ జి ♦ త్రితయు నైన,
సభ మహాస్పదమునై ♦ శార్దూలచర్మకం, థావృతుల్ జటిలులు ♦ నైన జరఠ,
మాహేశ్వరులు చుట్టి ♦ రా హారసంధి రు, ద్రాక్షాయుతముఁ దాల్చి ♦ యళికభూతి,
సురటిగాడ్పుల రాల ♦ నరుణాయతాక్షుఁడై, కుఱుగద్దెఁ బిల్లఁ బ్ర ♦ కోష్ఠ మునిచి,
నంది ముద్రితపాణి ♦ యందుఁ జెక్కూఁది యా. గమములు వినుచు హే ♦ మము పొదివిన,
యుల్లిరుదురాకగమికుట్టు ♦ లన్ను మెరయ, వెలిదిపారంబు మించ దు ♦ వ్వలువగప్పి,
యడపమును వాఁడివాలొక్క ♦ యతివ దాఁప, భార్య వింజామ రిడ నొప్ప ♦ పాణ్డ్యుఁ గనియె.

టీ. పసిఁడి = బంగారముయొక్క. గచ్చ = ప్రాంత, అమరన్ = ఒప్పుచుండగా, సోపానముల్ = మెట్లు. (అనగా నంతస్థులనుట) పూఁటన్ = పూఁటిచేత, తుంగిత = పొడగింపఁబడినది, విశాలితయున్ = వైశాల్యముగలదిగాఁజేయఁబడినట్టియు, చిత్రితయున్ = చిత్తరువులుగలదియును, ఐన — సభన్ = ఆస్థానమండపమందు, మహాత్ = అధికమైన, రుచమునైన్ = ఆస్తరణమునందు, శార్దూలచర్మకంథావృతుల్, శార్దూలచర్మ = పులితోలుచేతను, కంథా = బొంతలచేతను, ఆవృతుల్ = కప్పఁబడినట్టియు జటిలులును = జడలుగలిగియున్నట్టి, జరఠ = వృద్ధులైన, మాహేశ్వరులు = లింగధారులు, చుట్టిరాన్ = పరివేష్టింపఁగా, హారసంధిన్, హార = ముత్యాలపేరులయొక్క, సంధిన్ — సందులయందు, రుద్రాక్షాయుతముఁదాల్చి, రుద్రాక్ష = రుద్రాక్షములయొక్క అయుతముఁదాల్చి = ఆ సంఖ్యమును ధరించి, (నియుతంసహస్రమయుతంలక్షమానంత్యవాచకములవచనము) అళికభూతి = ముఖమునందవిభస్మము, సురటిగాడ్పులన్ — వింజామరలగాలిచేతను, రాలన్ = పడుచుండఁగా, అరుణాయతాక్షుఁడై = ఎఱ్ఱనై దీర్ఘములైనట్టి కన్నులుగలవాఁడై, కుఱుగద్దెన్ = కుఱుచపీఠమునందు, బిల్లన్ = ఎత్తువైనతలగడయందు, ప్రకోష్ఠమునిచి = మోచెయ్యాని, నందిముద్రిక = వృషాంకితాంగుళీయకముగల, పాణియందున్ = హస్తమునందు, చె

గూఁడి = గండస్థలమును జేర్చి, ఆగమముల్ వినుచు = శైవాగమము లాలకించుచు, హేమము పొదివిన = పైడిపొదిగిన, అలఁతి = సన్నములయిన, రుదురాక = రుద్రాక్షములయొక్క, గమి = సమూహము, కుట్టులందుఁ = అంటుపోగులందు, మెరయన్ = వెలుఁగఁగా, వెలి = తెల్లనైన, తపారంబు = పాగాను, మించన్ = అతిశయించునట్లుగ, దువ్వలువన్ = దుప్పటిని, కప్పి = ఆచ్ఛాదించికొని, అడపమును = తాంబూలపుసంచిని, వాడివాలు = పదునుగలఖడ్గమును, ఒక్కయతివ దాల్పన్ = ఒకస్త్రీ ధరించియుండఁగా, భార్య = రాజపత్ని, వింజామర = సురటులను, ఇడన్ = విసరఁగా, ఒప్పు, చెన్నొందుచున్న, పాండ్యున్ = పాండ్యరాజును. కనియెన్ = చూచెను. (ఇది పంచపాదసీసమని కొందఱును, చతుష్పాదమని మఱి కొందఱైదవపాదము లేకయు వక్కాణింతురు.)

తా. పసిండివన్నెపూఁతచే నొప్పి మూఁడంతస్తులమెట్లును మిగులం బొడవు వెడల్పునుం గల్గి పలుదెఱంగులయిన చిత్తరువులచేఁ జెన్నొందియున్న సభామంటపమునందు గొప్పయాస్తరణంబునం బులితోళ్లను బొంతలును గప్పుకొని జడలు ధరించిన వృద్ధులగులింగధారులు దన్నుఁ బరివేష్టించియుండ రత్నహారములయొక్క నడుమనడుమను రుద్రాక్షములం గూర్పించి ధరియించి నొసటం బెట్టిన విభూతి వింజామరల గాలికి రాలుచుండఁ గన్నులెఱ్ఱఁజేయుచు చిరుగద్దియయందు బిల్లదిండుమీఁద మోచెయ్యుంచి నంది ముద్రితంబులైన యుంగరములుగల హస్తమునఁ జెక్కిలి యుంచికొని మాహేశ్వరులు చదువు శైవాగమముల నాలకించి వినుచుఁ గుందనపు బంగారముచేతఁ గట్టఁబడిన సన్నరుద్రాక్షల కుట్టుపోగులుగల్గి తెల్లనిపాగాను ధరించి నాణ్యపు దుప్పటిగప్పుకొని ఒకప్రక్క నడపమును వాలియైనకత్తి చేతంబట్టిన యొకస్త్రీ తన్ను సేవింపం బట్టపుదేవియైన తనభార్య వింజామర లిడుచుండం బ్రకాశించుచున్న యప్పాండ్యరాజుం గనియెనని భావము.

వ. కని వినతుండై చేర నరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న నాదరింపక
సంరంభియై యవ్విశ్వంభరాభర్త యిట్లనియె ౫౯.

టీ. కని = చూచి, వినతుండై = నమ్రుఁడై, చేరనరిగి = సమీపమునకుఁబోయి, యజ్ఞోపవీతంబుగానుకిచ్చి = జందెము పాయనంబుగ నొసంగి, కూర్చున్నన్ = ఆసీనుఁడైనను, ఆదరింపక = మన్ననచేయక, సంరంభియై = ఉద్రేకముగలవాఁడై, అవ్విశ్వంభరాభర్త = ఆ రాజు, ఇట్లనియెన్ = వక్ష్యమాణక్రమంబునఁ బలికెను.

తా. సుగమము.

తే. గీ. సంగతియె యోయి యిసుమంత ♦ టింగిణావు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు ♦ దరమె నీకు,
వోడితేనియుఁ బట్టి మొ ♦ త్త్రోయ్యనంగ, లింగమును గట్టకుడుగమె ♦ తింగి నొడువు.

టీ. ఓయీ = ఓ బ్రహ్మచారీ, సంగతియే = యుక్తమా, ఇనుమంత = ఇంచుకంత, చింగవాడవు = పిన్నవాఁడవు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు = స్వరూపనిశ్చయప్రసంగము, తరమె నీకుఁ = నీకు శక్యమా, ఓడితేనియు - పరాజితుండవైతివేనియు, పట్టి = బలాత్కరించి, మొఱ్ఱోయనంగన్ = ఆర్తధ్వని చేయఁగా, లింగముఁ గట్టక = శివమూర్తిబంధింపక, ఊడుగము = మానము, ఎఱింగి = విచారించుకొని, నొడువుము = మాటలాడుము.

తా. అప్పుడప్పాండ్యరాజు ఓ బ్రహ్మచారీ న్యాయమా నీవు మిక్కిలి చిఱుతవాఁడవుగాన స్వరూపసిద్ధాంత మెట్లానర్పఁగలవు వాదమునఁ బరాజితుండవైతివేని మొఱ్ఱోయన్నను వదలక పట్టి లింగముఁగట్టించి పంపుదుము విచారించి మాటలాడుమనియెననుట.

తే. గీ. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి ♦ వత్తురోట, మైన దయ నౌరె యేమైన ♦ నసవిలజ్జ
జూటుదనమున సభ లెక్క ♦ చౌరవకాంద్రు, పారువారల సుద్ది సె ♦ ప్పంగ నేల.

టీ. వాదులమటంచున్ = ప్రాసంగికులమని, చెప్పించి = వర్తమానముఁబంపి, వత్తురు = ఏతెంచెదరు, ఓటమైనన్ = ఓడినను, దయన్ = కృపచేతను, ఏమైనన్ = కొంచెమైనను, ఔరె = ఇయ్యరా, అని = ఇట్లని, విలజ్జన్ = సిగ్గు లేకుండుటచేతను, జూటుదనమునన్ = మోసముచేతను, సభలు = ఆస్థానములను, ఎక్క = ప్రవేశించునట్టి, చౌరవకాంద్రు = ప్రవేశించు స్వభావముగల సాహసికులైనవారు, వత్తురనుక్రియతో నన్వయము, పారువారల = బ్రాహ్మణులయొక్క, సుద్ది = పారిశుద్ధ్యమును, చెప్పంగనేల = వచించుటయెందుకు

తా. మఱియు నారాజు ఏమియు నెఱుంగని బ్రాహ్మణులు దాము వాదమండాడినను గరుణించి కొంచెమయిన నీయరా చూతమని తలపోసి ప్రాసంగికులమని చెప్పింపి వచ్చుచున్నారు. ఇట్లు లజ్జలేక మోసకారితనమున సభలను బ్రవేశించునట్టి సాహసికులగు నా విప్రుల పారిశుద్ధ్యమేమని వచింపుదునని నిందించెనని భావము.

వ. అని పలికి దరహాసంబుతో దేవిదెసఁ జూచి యిట్లనియె

టీ. అనపలికి = ఈలాగునఁ జెప్పి, దరహాసంబుతోన్ = చిఱునవ్వుతో, దేవి = భార్యయొక్క, దెసన్ = దిక్కును, చూచి = వీక్షించి, ఇట్లనియెన్ = వక్ష్యమాణక్రమంబుగ వక్కాణించెను

తా. సుగమము

క. అస్మన్మతస్థుఁ ♦ డోడిన, భస్మము రుద్రాక్షములును ♦ బాసి యతనిచే
విస్మయముగఁ ♦ దప్తపుముద్ర, ఘస్మరచక్రాంకితుండుఁ ♦ గాఁ గలవాఁడున్. ౬౩.

టీ. అస్మన్మతస్థుఁడోడినన్ = నాకిష్టమైన శైవమతస్థుడు పరాజితుఁడాయెనా, భస్మము = విభూతిని, రుద్రాక్షములును = రుదురాక్కములను, పాసి = త్యజించి, ఇతనిచేన్ = ఈ వటువుచేతను, విస్మయముగన్ = ఆశ్చర్యముగా, తప్తపు = తపింపఁబడిన, మురఘస్మర = మురాసురునిభక్షించిన విష్ణుదేవునియొక్క, చక్ర = చక్రముచేతను, అంకితుండన్ = చిహ్నితుఁడను, కాఁగలవాఁడన్ = అయ్యెదను. (వి. భక్షకోఘస్మరోద్మరయని యమరము.)

తా. ఇపుడు నడువఁబోయెడివాదమున నాకభిమతుండయిన శివమతస్థుఁడోడెనేని విభూతి రుద్రాక్షములం బరిత్యజించి నేనీ బ్రహ్మచారిచేతఁ జక్రాంకితుండయ్యెదననియె ననుట.

తే, గీ. ఉవిద యీనీదువిద్వాంసుఁ ♦ డోడెనేని, నీకు నితనికి నన్నపూ ♦ నికయ యన్న
నొప్పితిమి దేవ రాన ♦ దప్పకున్నఁ, జాలు మఱిపంచభూతము ♦ ల్సాక్షిగాఁగ. ౬౪.

టీ. ఉవిద = ఓ స్త్రీ. ఈ నీదువిద్వాంసుఁడోడెనేని = ఈ నీ పండితుఁడు పరాజితుఁడాయెనా, నీకున్ = నీకును, ఇతనికిన్ = ఈ యామునాచార్యునకును, అన్న = నేనన్నట్టి, పూనికయ = ప్రతిజ్ఞె, అన్న = ఇట్లనఁగా, ఒప్పితిమి = మేముసమ్మతించితిమి, దేవర = తమరు, ఆనతిన్ = చెప్పినమాటను, తప్పకున్నన్ = అతిక్రమింపకయుంటిరా, చాలును = పర్యాప్తము, మఱి = మఱియును, పంచభూతములు = పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు, సాక్షిగాఁగన్ = నిష్పక్షపాతముచేత జూచువారలుగాఁగా, తప్పకుండినఁజాలునని క్రిందికన్వయము.

తా. ఓ వనితామణీ నీ పండితుఁడోడెనా నీవును నీ యామునాచార్యుఁడును నేఁజెప్పినట్లే శయివదీక్ష వహింపవలసియుండుననఁగా విని యా రాజుభార్యయో స్వామీ యాజ్ఞకొడంబడితిమి మీరును పంచభూతములుసాక్షిగా నానతిచ్చినమాటను దప్పక నడపవలయునని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెననుట.

వ. అని పలుకు నయ్యిరువురప్రతిజ్ఞ లాకర్ణించి. ౬౫.

టీ. అని = ఇట్లని. పలుకు = వచించుచున్న. అయ్యిరువుర = ఆ యిద్దఱియొక్క, ప్రతిజ్ఞలు = శపథములను, ఆకర్ణించి = విని.

తా. సుగమము.

తే, గీ. అతఁడు మృగకృత్తి పెళపెళ ♦ యనఁగఁ జసవు, గోఁచిగట్టినమోదుగ ♦ కోల నెగయఁ,
బ్రాంజలి వినీతుఁడై విన్న ♦ పం బటించు, శర్ధముక్తాసనత నిట్టు ♦ లనియెఁ బతికి. ౬౬.

టీ. అతఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు. మృగత్వక్కు = కృష్ణాజినము, వెలవెలయారఁగన్ = వెలవెలయాడఁగాను, పసపుగోచిన్ = హారిద్రాకౌపీనము, కట్టిన = కట్టఁబడిన, మోఁగుకోలన్ = పలాశదండమందు, ఎగయన్ = చలింపఁగా, ప్రాంజలి = చేతులుజోడించినవాఁడై = నమ్రుఁడై, విన్నపంబటంచున్ = నేను శ్రుతపఱుచునట్టివాక్యము నాలకింపుమటంచును, అర్ధముక్తాసనతన్ = సగము విడువఁబడిన యాసనముగలవాఁడై, పలికెన్ = రాజునుగూర్చి, ఇట్టులనియెన్ = ఈలాగనియెను

తా॥ అట్లయ్యిరువురు నిగ్రహించికొనిన శపథములనాకర్ణించి యామునాచార్యుం డప్పుడు దాఁ ధరియించియున్న కృష్ణాజినము వెలవెలలాడఁగాఁ బాలాశదండమునందు బంధింపఁబడినగోచి చలించునట్లు సగము విడువఁబడ్డ యాసనముగలవాఁడై చేతులుజోడించి విన్నవించెద నాకర్ణింపుమని రాజునుగూర్చి పలికెనట

క. దేవా యి◆ట్లని యానతి, యీవల దేఁ గడుపుఁగూటి◆ కిటరా నాఁడ,
బ్బే వారిఁ◆ బ్రోవ భిక్షా, జీవిక వర్ణికిని విధి సృ◆జించెను గాదే ౬౭.

టీ. దేవా = ఓరాజా, ఇట్లని = ఈలాగని, ఆనతియీవలదు = ఆజ్ఞయియ్యవలదు, ఏన్ = నేను, కడుపుఁగూటికిన్ = పొట్టవంటకమునకు, ఇటరాన్ = ఇక్కడికిరాను, నాఁడబ్బ = నాదవఁకు. ఏవారిన్ బ్రోవన్ = ఎవ్వరినిరక్షించుటకొఱకు, వర్ణికిన్ — బ్రహ్మచారికి, భిక్షాజీవిక = యాచ్ఞాజీవనము, విధి = బ్రహ్మ, సృజించెనుగాదే = సృష్టించియున్నాఁడుగదా.

తా. ఓయిరాజా నీవీలాగున సెలవియ్యవలదు నేనుగడుపుకూటినిమిత్తమై వివాదముఁజేసెదనని చెప్పి వచ్చినవాఁడనుకాను, నేనెవ్వరిని రక్షింపవలసియున్నది బ్రహ్మచారికి భిక్షావృత్తిని బ్రహ్మ మున్నే సృజియించియుండలేదాయని భావము.

తే గీ. ఎవ్వఁ డీసర్వభూతస్థుఁ◆ డిత్తెఱంగు, నను బ్రేరేచె నతనియా◆నతియె తెచ్చె,
నెఱిఁగినవి నాల్గు నొడువ నె◆ట్లేనిలెస్స, యతఁడబొంకిన నేమి సే◆యంగ వచ్చు ౬౮.

టీ. ఎవ్వఁడు = ఏభగవంతుఁడు, ఈసర్వభూతస్థుఁడు = ఈసర్వాంతర్యామియై, ఇత్తెఱంగునకున్ = ఈప్రకారమునకు (వాదార్థమైయనుట) ప్రేరేచెన్ = ప్రేరణచేసెనో, అతని = ఆదేవునియొక్క, ఆనతియె = ఆజ్ఞయే, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను, అతఁడ = నన్నుదెచ్చినభగవంతుఁడె, బొంకినన్ = అబద్ధమాడినను, ఏమిసేయంగవచ్చున్ = ఏమిసేయఁగలను, ఎఱిఁగినవి = నాకుఁదెలిసినవి, నాల్గు = నాలుగుయుక్తులును, నొడువన్ = చెప్పఁగా, ఎట్లేని = ఏలాగైనను, లెస్స = యోగ్యమె.

తా. సర్వాంతర్యామియైన యేదేవుండు శాస్త్రవాదము సేయుమని ప్రేరేపించెనో యట్టిభగవంతుండే బొంకినపుడు నేనేమి సేయంగలవాఁడను. నాకుం దెలిసియున్న నాలుగుయుక్తులనుజెప్పెద హానియైనేలాగైనను యోగ్యమేయని పలికెననుట.

తే గీ. పంతమైనను గానిమ్ము ♦ పార్థివేంద్ర, యుక్తులను నిగ్రహస్థాన ♦ మొదవె నేని యప్ప దెచ్చినవిద్వాంసుఁ ♦ డనఁగ వలువ, దెట్లు గావింప వలయు న ♦ ట్లట్ల చేయుఁడు.

టీ. పార్థివేంద్ర = ఓయిరాజా, పంతమైనను = నీవాడినప్రతిజ్ఞయైనను, కానిమ్ము = జరగనిమ్ము, యుక్తులను = ప్రతివాదియుక్తులచేతను, నిగ్రహస్థానము = ఓడుటు, ఒదవెనేని = వచ్చెనేని, అప్ప = దేవకదేవి, తెచ్చినవిద్వాంసుఁడు = రావించినపండితుఁడు, అనఁగవలదు = అనివిచారింపకుము, ఎట్లు గావింపవలయున్ = ఏలాగునఁజేయవలయునో, అట్లట్ల చేయుము = ఆలాగున నేచేయుము.

తా. ఓయిరాజా నేఁబ్రతివాదియుక్తులకు నోడితినేని మీరానతిచ్చినట్టిప్రతిజ్ఞయైనను జరగింపుఁడు అప్పగారు పిలువఁబంచిన విద్వాంసుండని మన్నింపక మీకిష్టము వచ్చినట్లు చేయింపుఁడని పల్కెననుట.

క. అని యలుకు విడిచి పలికె మగుడం గూర్చుండి యతని యనుమతి వాదంబునకుం దొడంగి. ౭౮

టీ. అని = ఈలాగని, అలుకు = భయమును, విడిచి = త్యజించి, పలికె = వాక్రుచ్చి, మగుడన్ = మరలను, కూర్చుండి = ఆసీనుఁడై, అతనియనుమతిన్ = ఆరాజుయొక్కయాజ్ఞవల్లను, వాదంబునకున్ = ప్రసంగమునకు, తొడంగి = ఉపక్రమించి.

తా. సుగమము

సీ. అంగులో నొకమేటి ♦ కభిముఖుండై యాతఁ, డనినవన్నియు ననువ ♦ దించి, తొడఁగి యన్నిటికన్ని ♦ దూషణంబులు వేగ, పడక తత్సభ నొడఁ ♦ బడఁగ బల్కి, ప్రక్కమాటల నెన్న ♦ కొక్కొక్కమాటనె, నిగ్రహస్థానము ♦ ననుగ్రహించి, క్రందుగా రేఁగినఁ ♦ గలఁగక దలఁదీర్చి, నిలిపియస్మోదల వా ♦ రికి నెమగడి, మతిశ్రుతిస్మృతిసూత్రస ♦ మాజమునను, నైకకంఠ్యంబుగల్పించి ♦ యాత్మమతము, జగమెఱుంగ రాద్ధాంత ♦ మునను నొనర్చి, విజితుఁ గావించి దయవాని విడిచిపెట్టి. ౭౯.

టీ అంగలోన్ = అవాదులలో, ఒకమేటికి = ఒకప్రౌఢవాదికి, అభిముఖుఁడై = ఎదురుగానున్నవాఁడై, అతఁడనినవన్నియును = ఆతండు సెప్పినయుక్తులనన్నిటిని, మున్ననువదించి = మును ఒప్పుకొనుపఁజేసి, తొడఁగి = ఉపక్రమించి, అన్నిటికి = అతఁడు సెప్పినయుక్తులకన్నిటికని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగపడక = త్వ

లేపడక, (ప్రగమాద్వైభక్తికి మార్చింపక మహాన్వలిక్రియార్థము—అనుస్వారము చేతమువర్ణకలోపము) తత్సభ = ఆ సభికులు, పొడఁబడఁగఁ = సన్నుతించుచున్నంగ, తల్కి = సంభాషించి, ప్రక్కమాటలఁ = పార్శ్వములనున్నవారు సెప్పినట్టియాయుక్తులను, ఎన్నక = గణనఁజేయక, ఒకొక్కమాటనె = ఒకొక్కయుక్తిచేతనె, నిగ్రహస్థానమును గ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి యనుగ్రహించి, (ని. గ్రహస్థానమనఁగాఁ బ్రసంగదోషములనఁబడు) క్రందుగాకఁగిన — తొమ్మిగాఁ బ్రసంగింపరాఁగా, సోఁగక — తొట్రుపాటుపడక, అందఱఁ = ఎల్లరను, తీర్చి — సమాధానపఱచి, నిలిప = ఉంచి. అన్నాపలివానికినె = ఆ మొదటి విద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి. మఱి — మఱియును, శ్రుతి = వేదములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకు = సమూహమునకు, ఐకకంఠ్యము — ఏకగ్రీవము, కల్పించి = చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగమెఱుంగఁగ = లోకమెఱుఁగునట్లు, రాద్ధాంతముగఁ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁగావించి = ఓడించి, దయఁ = కరుణచేతను, వానిఁ = అతని, విడిచిపెట్టి

తా. ఆ వాదులలో నొకప్రౌఢవాది కభిముఖుండై యతఁడు సెప్పినయుక్తులను ముందనువాదముఁజేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నా యుక్తుల కన్నిదూషణంబులును దానుత్వరపడక సభికులు మెచ్చునటులఁబల్కి యిరుప్రక్కలనున్నవారు సెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొకొక్కయుక్తిచేతను నిగ్రహస్థానములొందిన నన్నుగ్రహించి సభికులు తొమ్మిగావచ్చి ప్రసంగింపఁ దా తొట్రుపడక యందఱను సమాధానపఱచి యుంచి యా మొదలివిద్వాంసునకే మరల వేదశాస్త్ర బ్రహ్మసూత్రములకునేక వాక్యతఁగల్పించిచెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంతమని లోకమెఱుంగునట్లుగఁజేసి యోడించి దయచేత వానివిడిచియనితాత్పర్యము

క. నీవేమంటివిరమ్మం, చావలివానికినిమగిడి ♦ యట్లనెవానిం,
గావించియొకఁడొకఁడు రా, నావిప్రుఁడు వాదసరణి ♦ నందఱఁగెలిచెఁ. ౭౨.

టీ. నీ వేమంటివి = తొలుతఁదొమ్మిగఁ బ్రసంగింపవచ్చిన వారలలో నొక్కనింజూచి యీవువల్కినదేమి, రమ్మంచు = రమ్మనిమోడించి, ఆవలివానికిని = ఆవలనున్నమతియొకనికిని, మగిడి = అనిముఖుండై, వానిఁ = ఆ వానిని, అట్లనె = మొదలివానినివలెనే, కావించి = చేసి, మఱియు సిప్రకారముగఁ. ఒకఁడొకఁడు = ఒకనివెంటనొకఁడుగా, రాఁ = రాఁగాను, ఆ విప్రుఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, వాదసరణిఁ — వాదముఖమున, అందఱిఁ = వాదులనెల్లను, గెలిచెఁ = జయించెను.

తా. మఱియొకని తల్చురిగి నీ వేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడఁగొట్టి యావలి వానిపైనతిరిగి వానిని నోడఁగొట్టి యిట్లొకొక్కఁడుగ రాఁగా నావి

త్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱుఁ బ్రసంగించుసమయమున నోఁడగొట్టెనని తాత్పర్యము.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్టాద్వైతంబ మతంబు నగు టలఁ బ్రతిష్ఠించిన. ౭౩.

టీ. ఇట్లుజయించి = ఇవ్విధమున గెలిచి, విష్ణుదేవుండె = శ్రీమన్నారాయణుండె, పరతత్త్వంబనియుఁ = పరబ్రహ్మమనియును, విశిష్టాద్వైతంబ = జీవేశ్వరులకుభేద ప్రతిపాదనమగుటయు, మతంబుఁ = సిద్ధాంతమును. అగుటఁ = ప్రతిష్ఠించినఁ = స్థిరపఱుపఁగా (స్థూలచిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును, అభేదమనిచెప్పుట యవిశిష్టాద్వైతశబ్దార్థమనుట)

తా. సుగమము

క. ఆయెడను నొక్కపలుకు లెదు, రై యుండెడుపిప్పలమున ♦ నాయెను విన నో,
హోయీ యిది నిక్కము నృప నా, రాయణుఁడె పరంబు కొల్వు ♦ మతని నటంచుఁ.

టీ. ఆ యెడఁ = ఆ సమయమందు, ఎదురై యుండెడు = పురోభాగమునను న్నట్టి, పిప్పలమునఁ = రావిచెట్టునందు, వినఁ = అందఱు వినునట్లుగ, ఓ హోయీ = ఓయీ, నృప = రాజా, ఇది = ఈ యామునాచార్యుఁడు చెప్పినది, నిక్కము = యథార్థము, నారాయణుండె = విష్ణుదేవుండె, పరంబు = పరబ్రహ్మము, అతనిఁ = ఆ నారాయణుని, కొలువుము = సేవింపుము, అటంచుఁ = ఈ లాగంచుమ, ఒక్కపలుకు = ఒకవాక్యము, ఆయెఁ = వినఁబడెను.

తా. ఇట్లు యామునాచార్యుండు సిద్ధాంతమొనర్చిన సమయంబున నెదుటను న్నరావిమ్రానిలోనుండి యోయిరాజా యీ బ్రహ్మచారిచెప్పినది నిజము శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మముగుటంజేసి యద్దేవుని సేవింపుమటంచు నొక్కశబ్దమెల్ల వారలచేవినఁబడియెనని భావము.

వ. అప్పలుకులు విని ఖిన్నులై యక్కడినపాషండషండంబు దల వంచుకొని పోయిన నాయుర్వీధవుండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెరఁగి శ్లాఘ్యతరసోత్తరంగితాంతరంగుండై భుజగశయనచరణకుశేశయభక్తి నాడమి ౯ తార్థతం బొంది పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టాభ్యుండు గావునఁ బాత్రం బని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టుచెలియలిం బరిణయంబు సేసి యర్ణంబుగ నమ్మహాత్మునకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్ధరాజ్యం బిచ్చి యువరాజుం జేసి యధీత సాంగవేదుం డగునతనికి నపర్వాశిర స్పృశ్యాస్తం బని యొఱింగి యందు దివ్యాస్త్రంబుల కలిమియుం దెలిసి యమ్మహాత్మున కెచ్చరించి దుస్సాధం బగువిరోధియూథంబు సాధింపు మని దండయాత్రఁ బనిచిన నయ్యామునుండును సన్నద్ధుం డగుటయుఁ ద

త్పురోహితప్రధానమంత్రివర్గంబు సన్నిహితంబు లగునివ్వాష్పిదినంబులు గడపి శరత్సమయంబున విద్విషత్సంహారంబునకు విజయంబు సేయు మనుటయు న త్తెలుంగు రాజున కెఱింగించి తత్సమ్మతంబున నిలిచె నంత. ౭౫.

టీ. అప్పలుకులువిని = ఆ వాక్యము లాలకించి, ఖిన్నుండై = ఖేదయుక్తుండై, ఆకూడినపాషండషండంబు = వాదమునకు నాయత్తపడివచ్చిన యా వేదబాహ్యులసమూహము, తలవంచుకొని = అవనతశిరస్కులై, లేచిపోయినన్ = ఉత్థితులైపోఁగా, ఆయుర్వీధవుండును = ఆ రాజును, అతనిమాహాత్మ్యంబునకు = అయ్యామునాచార్యుని ప్రభావంబునకు, సంతోషించి = శ్లాఘించి, సాష్టాంగమెఱఁగి = ఎనిమిదియంగములతో నమస్కారమొనర్చి, ఉరస్సు, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, వచస్సు, కాళ్లు, చేతులు, చెవులు, ఈ యెనిమిదింటిలోఁ జేయునమస్కారము సాష్టాంగము, (దండవత్తుగా భూమిపయిం బడుట సాష్టాంగమండ్రు) (ఎరగెఁజేమోడ్చె ననమస్కృతియొనర్చెననుట కవియాఖ్యలై చెల్లనని యాంధ్రనామ సంగ్రహము) హర్షాద్భుతరస = సంతోషరసముచేతను, ఆశ్చర్యరసముచేతను, ఉత్తరంగిత = ఉప్పొంగింపఁబడ్డ, అంతరంగుండై = హృదయముగలవాఁడై, భుజగశయన = శేషశాయియొక్క, చరణకుశేశయ = పాదపద్మములయందు, భక్తిపొడమి = భజింపవలయునన్న యాసక్తిపుట్టి, కృతార్థతంబొంది = కృతకృత్యుఁడై, పాండ్యమండలంబునకు = పాండ్యదేశమునకు, భాగినేయుండె = మేనల్లుఁడే. పట్టార్హుండుగావున = ప్రభుత్వమునకుఁ దగినవాఁడుగాన, పాత్రంబని = యోగ్యుఁడని. బ్రహ్మచారియగునతనికిన్ = వటువైనట్టి యయ్యామునాచార్యునకు, తనకడగొట్టుచెలియలిన్ = తనపిన్నకనిష్ఠస్వసను, పరిణయంబుసేసి = వివాహము గావించి, అరణంబుగన్ = పట్నముగ, (అరణంబనఁగా పెండ్లికాలమందు మామగారల్లునికిచ్చునట్టి ద్రవ్యము) అమ్మహాత్మునకు = ఆ వటువునకు, ధారాపూర్వకంబుగాన్ = దాన గాను, అర్ధరాజ్యంబిచ్చి = సగముదేశమునొసంగి, యువరాజుంజేసి = పిన్నరాజుగానియమించి, అధీతసాంగవేదుండగు = షడంగవేదవేత్తయగు, అతనికిన్ = అయ్యామునాచార్యునకు, అథర్వశిరస్సు = అథర్వణశిఖ. అభ్యస్తంబని = చదువఁబడినదని, ఎఱింగి = తెలిసి, అందు = ఆ యాథర్వణవేదమందు, దివ్య = మహిమగల, అస్త్రమంత్రంబుల = బ్రహ్మాస్త్రము మొదలగు నస్త్రంబులయొక్కయు, తత్సాక్షాత్కారము చేయుమనువులయొక్కయు, కలిమియున్ = కలిగియుండుటను, తెలిసి = ఎఱింగి, అమ్మహాత్మునకు = అతనికి, ఎచ్చరించి = ప్రస్తావమొనరించి, దుస్సాధంబగు = సాధింపశక్యముగాని. విరోధియూథంబున్ = శత్రుసమూహమును, సాధింపుమని = జయింపుమని, దండయాత్రన్ = యుద్ధయాత్రను, పనిచినన్ = చేయుమనఁగా, అయ్యామునుండు = అయ్యామునాచార్యుండు, సన్నద్ధుండగుతఱిన్ = ప్రయాణోద్యుక్తుండైన సమయమునను, తత్పురోహి

తత్ప్రధానమంత్రివర్గంబు, తత్ = ఆ యామునాచార్యునియొక్క, పురోహిత = పురోహితులయొక్కయు, ప్రధాన = దివానులయొక్కయు, మంత్రి = అమాత్యులయొక్కయు, వర్గంబు = గణంబు, సన్నిహితంబులగు = సమీపించియున్న, ఇవ్వార్షికదినంబులు = ఈ వానకాలపుదివసంబులు, కడపి = వెళ్ళజేసి, శరత్సమయంబునన్ = ఆశ్వయుజకార్తికమాసములయందు, విద్విషత్సంహారంబునకున్ = శత్రువులం బరిమార్చుటకు, విజయంబుసేయుమనుటయు = చనుండనఁగా, అత్తెరంగు = ఆ వర్షాకాలప్రయుక్తప్రతిరోధమును, రాజునకున్ = ప్రభువునకు, ఎఱింగించి = తెలిపి, తత్సమ్మతంబునన్ = ఆ రాజుయొక్క యనుమతిచేతను, నిలిచెన్ = వెళ్ళకయుండెను, అంత = అటుపిమ్మటను.

తా. అపు డస్ఖలితంబుగ నుత్పన్నంబులైన వాక్యంబులనువిని చేయునదియులేక యాసభయందున్న పాషండులగు దుర్వాదులు ఖిన్నులై లేచిపోవంజూచి రాజయ్యామునాచార్య మహత్త్వంబునకుమెచ్చి సంతసించి యవ్విప్రునకు దండవత్ప్రణామంబాచరించి శ్రీవిష్ణుదేవునియందు భక్తిజనించుటవలనఁ గృతార్థుండై తనరాజ్యము మేనల్లునికింబట్టముగట్టునట్టిసంప్రదాయముగలది యగుటంజేసి యతనికిం దనముద్దుచెలియలినిచ్చి వివాహంబొనర్చి యా వివాహకాలమున ధారాపూర్వకంబుగఁ దనరాజ్యమున నర్ధరాజ్యంబిచ్చి యువరాజుగా నియమించి తరువాత నధీతనిఖిలాస్త్రవేదుండగు నతనిం జిరకాలముగఁ దనకసాధ్యులై యున్న శత్రురాజుల సాధింపుమని నియోగింప నందుల కయ్యామునాచార్యుండొడంబడి యుద్ధయాత్రవెళ్లుట కుద్యుక్తుండై యున్నంజూచి మంత్రిపురోహితులు మొదలగు వారలిప్పుడయనించియున్న వర్షాకాలము వెళ్లగానే దండయాత్ర యొనర్చుట యుక్తమని విన్నవించిన నవ్విధం బారాజునకుం దెలిపి యతని యనుజ్ఞవడసి నిలిచియుండె నింతలో ననిభావము.

ఉ. కర్కశుఁ డంట కోర్వ కుద ♦ కంబులు వాఃపతి గూర్చినట్టు న
య్యర్కుఁడుఁ దాను గూర్చి మఱి ♦ యాసలిలాధిపచిహ్న వాహతం
బేర్కొలుగంగ నాతఁడెల ♦ మి న్మకరస్థితిఁ గన్న నీర్ష్యఁ దాఁ
గర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననఁ ♦ గర్కటకస్థితి గాంచె నత్తఱిన్.

టీ. అర్కుఁడు = సూర్యుఁడు, కర్కశుఁడంటకు = ఉగ్రుఁడైనవాఁడనుటకు ఓర్వక = సహింపక, ఉదకంబులు = జలములను, వాఃపతిగూర్చినట్లు = వరుణుఁడు సంగ్రహించినట్లు, అయ్యర్కుఁడున్ = ఆసూర్యుఁడును, తానుగూర్చి = తానును జలసంగ్రహముఁజేసి, మఱి = తరువాతను, ఆసలిలాధిపచిహ్న = వరుణునియొక్క యాగుర్తు, వాహతన్ = తనకువాహనమగుటచేతను-పేర్కొలుగంగన్ = ప్రసిద్ధపడునట్లుగా, అతఁడు = ఆవరుణుఁడు-ఎలమిన్ = ప్రీతితో = మకరస్థితిన్, మకర = మొసలి

యందు-స్థితిన్ = ఉండుటను, కన్నన్ = పొందఁగా, ఈర్ష్యన్ = అసూయచేతను, తాన్ = తాను, కర్కటకస్థుఁడయ్యెనన్ = కుళీరమందుఁ బ్రవేశించినోయన్నట్లు, అత్తరిన్ = ఆసమయమందు, కర్కటకస్థితిఁగాంచెన్ = కుళీరమందుఁ బ్రవేశించెను (సూర్యునకుసహజమైన కర్కాటకరాశి ప్రవేశమునకు మకరస్థవగుణశ్లాఘ్యకృతత్వమును ఉత్ప్రేక్షించుటవలనను త్ప్రేక్షాలంకారము) అనఁగా సూర్యుఁడుకర్కాటకమును బ్రవేశించెనని చెప్పుటవల్ల వర్షాకాలమారంభమాయెననిభావము.

తే.గీ. వనతతివరాహవాహారి ♦ వాయుభుగ్వి, రోధివారణవర్షాభు ♦ లాధిఁ బొరలఁగ,
నెంద్రి రవి చేర మూఁడవ ♦ యెడకుఁ జేరు, తరణి ధరణిం బ్రమోదసం♦ధాయి గాఁడె.

టీ. వనతతి = వనసమూహమును, వరాహ = అడవిపందులును, వాహారి = మహిషజాతియును, వాయుభుగ్విరోధి = మయూరములును, వారణ = ఏనుంగులును, వర్షాభులు = కప్పలును, ఆధిఁబొరలఁగ = మనోవ్యథమానెను, (ని. వరాహస్సూకరో ఘృష్టిః। నీలకంఠోభుజంగభుక్। కుంజరోవారణః కరీ। లులాయోమహిషోవాహద్విషత్కాసరసైరిభాః। భేకేమండూకవర్షాభూ, అనియంతటనమరము.) రవి = సూర్యుఁడు, ఎంద్రిన్ = కర్కటమును, చేరన్ = ప్రవేశింపఁగా, మూఁడవయెడకున్ = జన్మలగ్నతృతీయస్థానమునకు, చేరు = ప్రవేశించునట్టి, తరణి = సూర్యుఁడు, ధరణిన్ = భూమియందు, ప్రమోదసంధాయి = సంతోషమునిచ్చువాఁడు, కాఁడె = కాఁడా, (అగునసుట.)

తా. షట్త్రిదశస్థోభానుః అని జన్మరాశికి మూఁటనారింటఁ బదింటనున్న సూర్యుఁడు శుభఫలప్రదుఁడు గానవనతతి-వారాహ-వాహారి-వాయుభుగ్విరోధి-వారణ-వర్షాభులనామాద్యక్షరము వకారమగుటవలన వోవా వీవో రోహిణీ అని నామాద్యక్షరముచేత వీనికి రోహిణీనక్షత్రమాయెనుగానఁ గృత్తికా త్రిపాదం రోహిణీ మృగశిరార్థం వృషభమని వృషభలగ్నమాయెను ఆవృషభలగ్నమునకు మూఁడవదియైన కర్కాటకమందు రవిప్రవేశింపఁగానే వర్షములు కురిసినందున యాఱింటికిని సంతోషకరుఁడాయెనని చెప్పి సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించినందునఁ బ్రమాపంబగు నర్థాంతరన్యాసాలంకారము-అనఁగా నెల్లప్పుడు నుదకములను గోరుచుండువనము మొదలగు నాఱింటికిని సూర్యుఁడు కర్కాటకమును బ్రవేశింపఁగానే వర్షాకాలముగనుక వానలుగురిసి మిగుల సంతోషకరముగానుండెననిభావము.

తే.గీ. వనధిగమనజగర్భార్క ♦ జనితఘృణులు, మతి ప్రసూతికి నతని ♦ ధామంబుఁ జేరె
ఘనతఁ జూల్చెనయిండ్లను ♦ వనయ లుండి, కాన్పునకుఁ బుట్టినిల్సేరు ♦ క్రమము గనమె.

టీ. వనధి = సముద్రముయొక్క, గమన = పొందుటచేతను, జ = పుట్టిన, గర్భ = చూలుగల, (అనఁగా నుదకములోపలఁ గలిగినటువంటి) అర్క = సూర్యునివలన,

జనిత = పుట్టినటువంటి, ఘృణులు = కిరణములు, మఱి = తదనంతరమందు, ప్రసూతికిన్ = ప్రసవించుటకు, అతనిధామంబున్ = ఆసూర్యునియొక్క స్థానమును, చేరెన్ = ప్రవేశించెను, ఘనతన్ = ఆధిక్యము చేతను. చొచ్చినయిండ్లన్ = అత్తవారిండ్లను, తనయలు = కొమార్తెలు, ఉండి = కాపురముండి, కాన్పునకున్ = ప్రసవమునకు, పుట్టినిల్లేరుక్రమమున్ = తల్లిగారింటికి వెళ్లుమర్యాదను, చూడమా-చూచుచున్నామనుట.

తా. సూర్యకిరణములే మేఘములని ప్రసిద్ధిగాననట్టి సూర్యునివల్లఁబుట్టిన మేఘములు సముద్రునింబొందుటచేతఁ గలిగినలోపల నిమిడియున్న యుదకములను గర్భములఁ దాల్చి ప్రసవమునకుఁ దమజన్మస్థానమైన సూర్యునిఁజేరుచున్న వన్నట్లు వర్షించుచున్న వనియు-గొప్పదనము చేత నత్తవారింటఁ గాపురముచేయుచున్న కొమార్తెలకు గర్భము గలుగఁగానే బిడ్డగనుటకుఁ బుట్టినిల్లు చేరుచుండుమర్యాద యందులు గుర్తెఱిఁగినదేయని యు మేఘములు సముద్రోదకముచేత గర్భమునుధరించి లోకమునంతట వర్షించుచున్న వని ప్రతీతిగనుక నిట్లువర్ణించెనని యును తాత్పర్యము.

తే.గీ. ఉర్విఁ గాదంబినులయల♦యుబ్బనీరు, దొరుగఁ గేకులు కేకలు♦తోన సేసె, ద్విజత
నారణ్యకధ్వని ♦ వినఁగఁ జేసెఁ, గర్భము సుఖచ్యుతము సేయఁ ♦ గడఁగె ననఁగ ౭౯.

టీ. ఉర్విన్ = పుడమియందు, కాదంబినుల = మొయిళ్లగుంపులయొక్క, అల = ప్రసిద్ధమైన, ఉబ్బనీరు = ఉబ్బనీరు, తొరుగన్ = ప్రవింపగా, ద్విజతన్ = ద్విజత్వము చేతను (ని. దంతవిప్రాండజాద్విజాయని యమరము) అరణ్యకధ్వని = ఆటవికజనము వర్షము రాఁగా వర్షమువచ్చెనని రొదచేయునుగనుక నదియనునారణ్యకశాఖయొక్క ధ్వనిని, వినఁగఁజేసె = శ్రుతపఱిచి, గర్భము సుఖచ్యుతము సేయన్ = సుఖప్రసవము గల్గునట్లొనర్చుటకు, కడఁగెననఁగన్ = ఉపక్రమించెననఁగా, కేకులు = నెమళ్లు, కేకలు = కేకాస్వరములను, తోన = వెంబడిగానె, చేసెన్ = ఒనర్చెను, ఇచ్చట మేఘోదయమువలన సంతసించిన మయూరములయొక్క కేకలను సుఖప్రసవార్థమైన యారణ్యకశాఖాధ్వనికి హేతువని యుత్ప్రేక్షించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. లోకమందు వేకటిగలయువిదలకుఁ బ్రసవసమయంబునఁ గల్గునుమ్మనీరు గానుపింపఁగా నక్కడనుండుస్త్రీలు దానింజూచి ప్రసవకాలంబనియూహించి తమలోఁ దాము గొలగొల లాడుట ప్రసిద్ధముగావున నావిధముగ నెమళ్లు మేఘమ్ములనుండి యుబ్బనీరు స్రవింపఁగాఁ దాము ద్విజులగుటంజేసి సుఖప్రసవార్థమారణ్యక శాఖనధ్యయనముఁజేసి వినుపించుటకు నుపక్రమించెనో యన్నట్లు వెంబడించి కేకానాదములం జేసెనని తాత్పర్యము.

మ. అలపర్జన్యుఁడు భానుఁ డన్కొలిమిలో ♦ నభ్రంపుఁబెన్గొప్పెరన్, జలమాఁగన్
బిడుగుక్కు జాత్యపుటయ ♦ స్కాంతంబు నత్యున్కలో, పలఁ జూపన్ మహిమీఁది
లోహరజముం ♦ బైఁ బర్వ నా లేచె వా, త్యలఁ బ్రాగ్దావముషు
ల్మొగి ల్మొదల గ్ర ♦ ధ్రంబై దివిం బర్వఁగన్. ౨౦.

టీ. అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, పర్జన్యుఁడు = దేవేంద్రుఁడుకమ్మరవాఁడు, భానుఁడన్ = సూర్యుఁడనియెడు, కొలిమిలోన్ = అయోగోళమందు, అభ్రంపుఁబెన్గొప్పెరన్ = మేఘమను పెద్దనీళ్లకాఁగును, జలమాఁగన్ = ఉదకములనింపుటకై, పిడుగుక్కు, పిడుగు = అశనియను, ఉక్కు = లోహముయొక్క, జాత్యపు = సజాతీయమైన, అయస్కాంతంబు = సూదంటుఱాయియొక్క, అత్యున్కలన్ = ఆశకలములను, లోపలన్ = అంతర్భాగమందు, చూపన్ = అతికెంపఁగా, మహిమీఁది = భూమండలము మీదనున్న, లోహరజముల్ = ఉక్కుపొడి, పైన్ = పైకి, పర్వెన్ = ఎగసి వ్యాపించెన్ = నాన్ = అనునట్లు, వాత్యలన్ = సుడిగాడ్పులచేతను, ప్రాగ్దావముషుల్ ప్రాగ్దావ = మొదలినైన కార్చిచ్చులయొక్క, ముషుల్ = బూడిదలు, మొగిల్ = మేఘము, మొదలన్ = ప్రప్రథమమునందు, గ్రధ్రంబై = గృధ్రపరిమాణముగలదై, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, పర్విఁగన్ = వ్యాపింపఁగా, లేచెన్ = ఎగసెను.

తా. తొల్తొల్త మేఘము గృధ్రమాత్రమై యంతరిక్షమున నుండనప్పుడు భూమి యందున్న కార్చిచ్చుల మషీసమూహములు సుడిగాడ్పులచే, నెగరఁగొట్టబడి పైకెగసి యందున్న స్వల్ప మేఘమును గలయునపుడు పర్జన్యుండను కమ్మరవాఁడు సూర్యుఁడను కొలిమియందు మేఘమనునీళ్ల కాఁగును నీరుకారకుండుటకై పిడుగుక్కనకు సజాతి యైన సూదంటుఱాలి తునుకను లోపల నతుకఁబెట్టఁగాఁ బుడమియందున్న లోహరజః పుంజములన్నియుం బయికినెగసి యామేఘము నావరించి వృద్ధిబొందించునట్లుండెనని భావము రూపకోత్థాపితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే,గీ. ఇలకుడిగిచుట్టిచుట్టి దు ♦ మ్మెత్తియెగసి, పోయి తముముంచుసుడిగాలి ♦ పుష్కరముల
గడలినీరభ్రి కలభము ♦ ల్గ్రాసె ధరణి, నభ్రికరిశిక్ష దివిగాంచి ♦ నట్టికరణి ౨౧.

టీ. ఇలకుడిగి = భూమికిదిగి, చుట్టిచుట్టి = గిరగిరందిరిగి, దుమ్మెత్తి = ధూళినిగ్రహించి, ఎగసి = మీఁది కెగిరిపోయి, తమున్ = తమ్మును (అనఁగా మేఘములననుట) ముంచు = కప్పుచున్న, సుడిగాలి = తిరుగుడువాయువను, పుష్కరములన్ = తొండపుకొనలచేతను, అభ్రి = మేఘముయనియెడు, కలభముల్ = ఏనుఁగుగున్నలు, కడలినీరు = సముద్రమునఁ బానముఁజేసియున్ననీటిని, ధరణిన్ = భూమియందు, గ్రాసెన్ = వెళ్ళఁజల్లెను, అభ్రికరి = ఐరావతముయొక్క, శిక్షన్ = నేర్పటను, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, కాంచినట్టికరణిన్ = పొందెనో యన్నట్టుంబలె నీరు వెళ్లగ్రాసెను (క్రిందికినన్వయము

తా. లోకంబునందు నేనుంగులు తొండంబులకొనలచేత దుమ్మెత్తి పైకిం జల్లుటయు ను నీటిఁ బీల్చి మరల వెళ్ళఁజిమ్ముటయును బ్రసిద్ధముగావున మేఘములను నేనుంగుగున్నలు భూమియందు లేచిన సుడిగాడ్పులను తుండంబులచేత సముద్రోదకమును పానముఁ జేసి యైరావతముయొక్క సాహచర్యముచేత నంతరిక్షమం దభ్యాసముఁజేసిన విద్యచేత నోయన్నట్లుంబలె మరల వెళ్ళఁజిమ్మెననుట, రూపకోత్థాపితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే.గీ. కృతపయఃపాననవమేఘ ♦ పృథుకములకు, రాలెనొయ్యన వడగండ్ల ♦ పాలపండ్లు
పటుబలాకాద్విజాళిసం♦ప్రాప్తి గలిగెఁ, బెరుగఁ బెరుగంగ ధ్వనియుగం♦భీరమయ్యె.

టీ. కృత = చేయఁబడిన, పయః = ఉదకములను క్షీరములనుయొక్క, (పయఃపానీయదుగ్ధయోః యనిరత్నమాల) పాన = త్రాగుటగలిగినట్టి, నవ = క్రొత్తలైన, మేఘ = మేఘములనియెడు, పృథుకములకున్ = పసిబిడ్డలకు (పృథుకశ్శాబకశ్శిశురని యమరము) ఒయ్యనన్ = మెల్లమెల్లగా, వడగండ్లపాలపండ్లు = వర్షోపలములను బాల్యదంతములు, రాలెన్ = పడెను, పటు = వెడకను, బలాకా = కొంగలనియెడు, ద్విజాళి = పలువరుసయొక్క, సంప్రాప్తి = ప్రాప్తించుట, కలిగెన్ = సంభవించెను, పెరుగఁబెరుగంగన్ = నానాటవృద్ధిఁబొందఁగా, ధ్వనియు = శబ్దమును, గంభీరమయ్యెన్ = మిగుల నతిశయించెను

తా. స్తన్యపానముఁజేయు పసిబిడ్డలకు మెల్లమెల్లనఁబాలపండ్లు రాలి మరలపండ్లు మొలవఁగా నానాటవృద్ధిఁబొంది స్వరమతిశయించునట్లుదక పానముగల నూతన జలధరములకు వడగండ్లను బాల్యదంతములురాలి పిమ్మటఁ గొంగలను దంతపఙ్క్తి గల్గి క్రమముగ వృద్ధిఁజెందఁగా గంభీరధ్వని యతిశయిల్లెననుట రూపకాలంకారము.

మ. తనతోయం బినరశ్ము లెత్త నిల వా ♦ త్యారేణుమూర్తి న్మహేం,
ద్రునకుం జెప్పఁగ ముచ్చుఁ బట్ట దివమం ♦ దు న్విఘ్నటింపం భయం,
బునఁ దద్రశ్మిసహస్రము ల్వెస శిరం ♦ బోడాగి వే గ్రుమ్మరిం,
ప నవం ధారలు దోఁచె మించు వెలిఁగెం ♦ బన్నబ్బుల న్వ్రాల్గపై.

టీ. తన = భూమియొక్క, తోయంబు = నీటిని, (తోయమనుశబ్దము దేశ్యమగుటవలన ముఖ్యవృత్తిని బోధించుచున్నదిగాన శ్రేష్ఠమైనపదార్థమనుట) ఇనరశ్ములు = సూర్యకిరణములు, ఎత్తన్ = అపహరింపఁగా, ఇల = భూమి, వాత్యా = సుడిగాలి వల్లనెగసినట్టి, రేణు = పరాగరూపమయిన, మూర్తిన్ = శరీరముచేతను, మహేంద్రునకున్ = దేవేంద్రునకు, చెప్పఁగన్ = ఎఱుఁగింపఁగా, ఆయింద్రుండు, ముచ్చున్ = దొంగను, పట్టన్ = పట్టుటకై, దివమందున్ = అంతరిక్షమునందు, విఘట్టింపన్ = ధనుస్సు

నొబూనఁగా, భయంబునన్ = భీతిచేతను. తద్రశ్మి సహస్రముస్. తత్ = ఆ సూర్యునియొక్క, రశ్మి = కిరణములయొక్క సహస్రముస్ = వేయును, వెసన్ = వేగముచేతను, డాగి = కానరాకయుండి, వేన్ = త్వరితముగ, వెల్లిపైన్ = ప్రవాహముమీఁదను, క్రుమ్మరింపన్ = వర్షించుటకు, డిగెంబో = దిగెను గాఁబోలు, అనన్ = అనునట్లు, మించు = మెఱుపు, వెలిఁగింపన్ = కనుపించునట్లు వెలుఁగుచేయఁగా, మబ్బులన్ = మేఘములయందు, ధారలు = నీటిధారలు, తోఁచెన్ = కనఁబడెను.

తా. భూమి తనయుదకములను ముఖ్యవస్తువులను సూర్యకిరణములుహరించికొనిపోయినవని సుడిగాలిచే రేపఁబడిన పరాగరూపమునుదాల్చి యింద్రునితో మొరవెట్టనా యింద్రుఁడంతరిక్షమందా దొంగలను బట్టుటకై తన ధనుస్సును గనుపఱుపఁగా నందుకు భయమంది సహస్రకిరణములు నేకకాలమందు వానిం గ్రుమ్మరింప నుద్యమించినవో యనునట్లు మేఘములనుండివచ్చు నుదకధారలు మెఱుపుల వెలుంగునఁ గానవచ్చుచుండెననుట.

చ. తొలితొలివచ్చు ధారల కెదుర్కొని తచ్ఛటఁ దీఁగె చుట్టుగా,
నలముచు ధాత్రి లేచి పొలుపారె మలీమసబాష్పవల్లు ల,
త్తొలితొలి ధారకే వెఱచి తోనె ఘనౌఘము వానకాళ్లకుం
బలరిపుఁ డాలయాభ్రముల భంగి నెసంకెల లూన్చెనో యనన్. ౭౪.

టీ. తొలితొలివచ్చు = ముందుముందుగవచ్చుచున్న, ధారలకు = నీటిధారలకు, ఎదుర్కొని = ఎదిరించి, తచ్ఛటన్ = ఆ ధారాసమూహమును, తీఁగెచుట్టుగా = లతాపరివేష్టనమన్నట్టుగా, అలముచున్ = చుట్టుకొనుచు, ధాత్రిన్ = భూమియందు, లేచి = ఉత్థితమై, మలీమస = నల్లనైన, బాష్ప = పొగలయొక్క, వల్లులు = తీఁగెలు, బలరిపుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అత్తొలితొలిధారకే = ముందుముందుగు రిసినయుదకధారకె, వెఱచి = మిగుల వర్షించునని జంకి, తోనె = వెంబడియె, ఘనౌఘము = మేఘసమూహముయొక్క, వానకాళ్లకున్ = ధారలనుబాదములకు. ఆ = ప్రసిద్ధమయిన, లయ = ప్రళయకాలమందలి, అభ్రములభంగినె = పుష్కలావర్తాదిమేఘములకుంబలె, సంకెలలు = నిగళబంధములు, ఊన్చెనోయనన్ = ఒనర్చెనోయన్నట్లు, పొలుపారెన్ = ఒప్పుచుండెను. (ని. సమితిర్మండలీ పిండీరింఛోళిః పటలీఘటా, మలీమసంతుమలినం కచ్చరం మలదూషితం, బాష్పోనేత్రజలోష్మణోః, వల్లీతువ్రతతిర్లతా అని యంతట నమరము.)

తా. నేలమీఁదఁ జినుకులురాలఁగానె యందున్నవేఁడిమి పొగరూపస్థమై కెగయుట ప్రసిద్ధముగావున ముందు ముందు వర్షించు నుదకధారలచేత నైన గ్రీష్మతపత ప్త

భూమియొక్క పొగలీఁగ లెదుర్కొనుచుండ దేవేంద్రుండు తొలుదొల్తఁగను పడినయు దకధారలను వెఱచి ముందు విశేషముగ వర్షించునన్న శంకచేత మున్ను ప్రళయకాల మేఘములైన పుష్కలావర్తాదులను నిర్బంధించిన విధమున నీమబ్బులకును సంకెలలుదగి లించెనో యన్నట్లొప్పుచుండెననుట.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి ♦ నేతగులంబును లేక మూకత,
నెవ్వడలెడుచోఁ గఠోరఘన ♦ బృందము లడ్డమునడ్డ వానిమే,
యిడియ జవోష్మఁ బాఱెడుర ♦ వీందులదట్టపుబండికండ్లచ,
ప్పుడుగతి మ్రోసె రేవగలు ♦ భూరిభయంకరగర్జ లత్తఱిన్. ౬౫.

టీ. ఎడపక = ఎడతెగక, మింటిపయిన్ = ఆకాశమందు, మున్ను = వర్షాకాలమునకుఁ బూర్వమందు, ఏతగులంబును లేక = ఏ ప్రతిబంధమును లేక, మూకతన్ = చప్పుడులేనట్లు, వెడలెడుచోన్ = పోవు వేళలను, కఠోర = దట్టమైన, ఘన = మబ్బులయొక్క, బృందములు = గుంపులు, అడ్డమువడ్డన్ = నిరోధింపఁగా, వాని = ఆ మేఘములయొక్క. మే = శరీరము, ఇడియన్ = చూర్ణమగునట్లు, (ఇడియనన్నది ద్రావిడదేశీయము) జవోష్మన్ = వేగముచేతివేండ్రము చేతను, పాఱెడు = పరువిడుచున్న, రవీందుల = సూర్యాచంద్రులయొక్క, దట్టపు = సాంద్రమైన. బండికండ్ల = రథచక్రములయొక్క, చప్పుడుగతిన్ = ధ్వనివలెను, రేవగలు = అహోరాత్రములు. భూరి = అధికమగునట్లు, భయంకర = భీకరములైన, గర్జలు = ఉరుములు, అత్తఱిన్ = ఆసమయమందు, మ్రోసెన్ = శబ్దించెను.

తా. వర్షాకాలమునకుఁ బూర్వమున నాకాశమం దెడతెగక యేలాటి ప్రతిబంధము లేమింజేసి నిశ్శబ్దముగఁబోవునప్పుడు దట్టమైన మబ్బుల చాళ్ళడ్డమురాఁగా వానికాయంబులు చూర్ణంబు లగునట్లు వేగముచేతి వేడిమితోఁ బరువిడుచున్న దివాకరక్షపాకరులయొక్క యరదముల చప్పుడుల పగిది నయ్యవసరంబున నహోరాత్రంబులత్యంతభయంకరంబులైన యురుము లురిమెననుట.

చ. దినములవెంబడిం జడని ♦ ధిన్మను గ్రోలిననీరులోనఁ బే
రినలవణంపుఘట్టముల ♦ దృప్యదిరమ్మదరావము ల్దవు
ల్కొని పెటలించునార్భటు లౌ ♦ కో యనఁగా సతటిద్భయంకర
స్తనితముల న్సృజించె నతి సాంద్రఘనాఘన గర్భగోళముల్. ౬౬.

టీ. దినములవెంబడిన్ = దినాలవరుసను, జడనిధిన్ = సముద్రమందు, మును గ్రోలిననీరు = మున్ను ద్రావిన యుదకము, లోనన్ = లోపలను, పేరిన = ఘనీభవించిన, లవణంపుఘట్టములన్ = ఉప్పుబిళ్ళలను, దృప్యత్ = అతిశయించినట్టి, ఇరమ్మద = మేఘ

జ్యోతియనెడు, దావములే = కార్చిచ్చులు, తవులొక్కని = అంటుకొని, పెటిలించు= పెట్లునట్లుగఁ జేయునట్టి, ఆర్భటులు లాకోయనఁగా = ప్రయత్నములోయన్నట్లు, సతటిద్భయంకర = మెరుపులతోఁగూడి భయంకరములైన, స్తనితములక్ = ఉరుములను, అతిసాంద్ర = మిగులదట్టమైన, ఘనాఘన = వానకాలపు మొయిళ్ళయొక్క, గర్భగోళములు = ఉదరప్రదేశములు, సృజించెక్ = కావించెను, (వార్షికాబ్దో ఘనాఘన యని యమరము) ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములు నానాటసముద్రమందుఁ ద్రావిన నీరులోపలఁబేరి యుప్పుబిళ్ళలు కాఁగా వానిని మేఘాగ్నులు దహింప నందుఁ బుట్టిన పెటపెటధ్వనులో యన్నట్లు మిం చులచేత భయంకరములైయున్న యురుములామేఘములయం దొప్పుచుండె నని భావము.

మ. ఇనరశ్మి తృష వార్థిఁ జేరి జల మొ ♦ క్కింతాన నాత్మోష్మఁ జు
య్యని వెంటం బొగముంచికో నెగసి వా ♦ తాఘూతతత్సంధులం
గన నౌచుం గళదశ్రులై వడపురే ♦ ఖం దిక్తటప్రోత్థిత
స్తనయిత్నుచ్ఛటఁ జంచల ల్మెఱసె నా ♦ సారంబు దోరంబుగక్. ౮౭.

టీక. ఇనరశ్మలు = సూర్యకిరణములు, తృషక్ = దప్పిచేతను, వార్ధిఁజేరి= సముద్రమునుబొంది, జలమొక్కింతానక్ = ఉదకమును గొంతఁబానముచేయఁగా, ఆత్మోష్మక్ = స్వకీయమైన యుబ్బచేత, చుయ్యని=చుయ్యుమని ధ్వనిపెట్టి, వెంటక్ = వెంబడిగా, పొగముంచికోక్ = ధూమముగప్పుకొనఁగా, ఎగసి = అంతరిక్షమున కెగసి, వాత = గాలిచేతను, ఆఘూత = కదలింపఁబడిన, తత్సంధులక్ = ఆమబ్బుయొక్క సంధులయందు, కననౌచుక్ = అగపడుచు, గళత్ = జారుచున్నట్టి, అశ్రులై = కన్నీళ్ళుగలవై (వడదగిలినపుడు గన్నులనీరురాలుట ప్రసిద్ధము) వడపురేఖక్ = కంపించుచందమున, దిక్తట = దిగంతములయందు, ప్రోత్థిత = పుట్టినట్టి, స్తనయిత్నుచ్ఛటక్ = మొయిళ్ళగమియందు, ఆసారంబు = ముసారువాన, తోరంబుగక్ = అతిశయింపఁగా, చంచలల్ = మెరుపులు, మెఱసెక్ = వెలిఁగెను. (ని. స్తనయిత్నుర్వలాహకః । ధారాసంపాతఆసారః । చంచలాచపలాపిచ యనియంతట నమరము.)

తా. సూర్యుని కిరణరూపంబులగు మేఘములు సముద్రోదకమును బీల్చుతఱిఁ దమయొక్క యూష్మముచేతఁ జుయ్యుమని శబ్దించుచుండవెంటనె పొగ చుట్టికొన్నందునఁ బై కెగసి వాయువుచేతఁ గదలింపఁబడినందువల్లఁ దమయందు గానవచ్చుచునుగారుచున్న కన్నీరు గలదియునై కంపించు చందంబుననున్న మెరుపులు దిగంతములయందు జనించిన మేఘములయందు జడివాన గురియుచుండగాఁ బ్రకాశించెనని భావము.

మ. ఇలపుం గల్గినజీవనంబుల నిజా ♦ నిష్టోగ్ర మార్తాండమం
డల మానందనవైరివైరి సఖుఁడౌ ♦ టందద్రవిం బీల్చి య

యిలకుఁ గల్గిన జీవనంబుల నిజా◆నిష్టోగ్ర మార్తాండ మండలంబు
ఆనఁ దనవైరివైరి సఖుఁడౌటఁ ◆ దద్రవిఁ బీల్చి
యయ్యిల కొక్కమాఱు గ్రుమ్మరింపఁ దగుఁదా ◆ నెంతైన నంతైనమం
డలముఁ రాహు వొసంగఁదాల్చు గతిమిం ◆ టం బర్వె నీలాభ్రముల్. ౭౪.

టీ. ఇలకుఁ = భూమికి, కల్గిన = ఉన్నటువంటి, జీవనంబులఁ = ఉదకములను, నిజ = రాహువునకు, అనిష్ట = శత్రువైన, ఉగ్ర = తీక్ష్ణమైన, మార్తాండ మండలము = సూర్యుని బింబము ఆనఁ = పానము సేయఁగా, తన = తనయొక్క, వైరివైరి = పగవాని పగవాఁడు, సఖుఁడౌటఁ = మిత్రుఁడగుటచేతను, (అనఁగా లోకమందుఁ దన శత్రుని శత్రువు దనకు మిత్రుఁడౌట ప్రసిద్ధముగాన భూమియందున్న జలములనపహరించిన సూర్యునకు శత్రువైన రాహువునకు భూమికి మైత్రి యనుట) తద్రవిఁ = ఆసూర్యుని, పీల్చి = ఊటుకొని (ముందు సూర్యుఁడు హరించిన యుదకములను మరల నాకర్షించి యనుట,) అయ్యిలకుఁ = ఆభూమికి, ఒక్కమాఱు = ఒకపర్యాయమే, క్రుమ్మరింపఁ = కురియుటకు, తాఁ = ఆరాహువు, ఎంతైనఁ = ఎంతటి యాకృతిగలవాఁడైనను, తగుఁ = సమర్థుఁడగునో, అంతైనమండలముఁ = అంతఁగా పెరుగుచున్న బింబమును, రాహు = సైంహికేయుఁడు, వొసంగఁ = సరిపడునట్లు, తాల్చుగతిఁ = ధారణ మొనరించెనో యన్నట్లు, నీలాభ్రములు = నల్లమబ్బులు, మింటఁ = ఆకాశమందు, పర్వెఁ = వ్యాపించెను

తా. ఆకాశమం దంతటవ్యాపించియున్న నల్లమబ్బులను జూడఁగా భూమి తన జీవనంబులను సూర్యుండు పానముఁజేసి హరింపఁగా దాని మరల రప్పించుకొనవలయు నన్న యభిప్రాయముతో సూర్యునకు విరోధియైన రాహువుతోఁజెప్ప నతఁడు భూమికిమిత్రుఁడౌటంచేసి యాసూర్య కిరణములయందున్న యుదకములను గ్రహించి వర్షించుట కుద్యమించిన రాహుమండలమో యన్నట్లుండెనని భావము

తే. గీ. పుట్టవెడలిన నభోభిత్తిఁ◆బట్టు శక్ర, కార్ముకపుఁ బెద్ద పలువన్నె◆కట్లజెఱ్ఱి
యైననడచెడు కాళ్ళగుం◆పనఁగ గాలి, గాఱొ్కని దిగంతముల వాన◆కాళ్లు నడచె.

టీ. పుట్టవెడలి = వల్మీకమునుండి బయలుదేరి, (శ్లో॥ వల్మీకాగ్రాత్ప్రభవతి ధనుః ఖండమాఖండలస్య యని కాళిదాసు ప్రయోగము.) నభోభిత్తిఁ = ఆకాశమనియెడు గోడను, పట్టు = అవలంబించునట్టి, శక్ర కార్ముకపు = ఇంద్రధనుస్సనియెడు, పెద్ద = గొప్పదైన. పలువన్నె = నానావర్ణములుగల, కట్లజెఱ్ఱిదైన = కట్లుగలశతపది సంబంధియైన, నడచెడు = చనుచున్నట్టి, కాళ్ళగుంపనఁగ = పాదములచాళ్లనునట్లు, గాలిఁ = వాయువుచేతను, కాఱొ్కని = నల్లనివై, వానకాళ్లు = వర్షధారలు, దిగంతములఁ = దిక్తటములయందు, నడచెఁ = ప్రవర్తించెను

తా. వల్మీకమునుండి వెడలి యాకాశమను గోడనాశ్రయించి నడచుచున్నయింద్రధనుస్సనియెడు బహువిధముల వన్నెలుగల కట్లు గలిగియున్న జెఱ్ఱికాళ్ళోయనునట్లు నలుగడలయందును వర్షధారలుగానఁబడె ననుట

ఒకచినుకు వ్ససస్య యగు ♦ నుర్వికి డిగ్గఁగ నీవు మూఁగి చా
తకము లటంచు లోఁగనలి ♦ దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడుచుం
డక చన నూఁదఁగాఁ దొరఁగు ♦ నాళిపుటుండలు వోలెరాలెఁద
క్క్రక పడు వర్ష ధారల ము ♦ ఖస్థములై కరకాని కాయముల్.

టీ. ఒకచినుకున్ = ఒక్కబిందువును, ససస్యయగు = పయిరులుగల.ఉర్వికిన్ = భూమికి. చాతకములు = స్తోకకపక్షులు, మూఁగి = చుట్టుకొని, డిగ్గగనీవు = జారనీయవు (తామేవర్షబిందువులనన్నిటిని పానము జేసి యనుట) అటంచున్ = ఈలాగనుచును, అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, మేఘుఁడు = జలధరుఁడు, లోన్ = లోపలను, కనలి = కోపించి, దట్టముగాన్ = నిబిడముగాను, ఆడుచుండక = సంచరింపక, చనన్ = పోవునట్లు,ఊదఁగాన్ = వెళ్ళనూఁదఁగాను, తొరఁగు = వడుచున్న, నాళిపుటుండలువోలె = క్రోవియందలియుండలవలెను. (లోకమునఁ బిట్టలుపట్టువారు నోటిలోనుంటలువేసికొని గొట్టముతో వానిఁ బిట్టలపైఁ బడు నట్లూదుట ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రయోగించినాఁడు) కరకాని కాయముల్ = వడగండ్లరాసులును, తక్కక = ఎడతెగక, పడు= పతనమగుచున్న, వర్ష ధారల = వానలకాళ్ళయొక్క, ముఖస్థములై = అగ్రములయందున్నవై, రాలెన్ = పడెను, శ్లో. సర్వంసహాపతితమంబునచాతకానామనియున్న ప్రకారము భూసంస్పృష్ట జలము చాతకములకు రోగహేతువుగానంతరాళముననే గ్రహించుట ప్రసిద్ధము.

తా. చాతకపక్షు లొకబిందువునైనను భూమియందుఁ బడనీక పానముఁజేసి గుంపై యాడుచుండంజూచి మేఘుండాత్మలోఁ గోపించి యాచాతకపక్షులం గొట్టుటకై పిట్టలం బట్టువాఁడు నోటనించినయుండలను గొట్టముద్వారా వెళ్లగొట్టుచందంబున నెడతెగకుండ వర్ష ధారాముఖంబున వర్షింపగ వడగండ్లురాలెనని భావము.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము ♦ స్పెళపెళనేటవా ల్పడిగాలి నట్టిండ్లఁ ♦ దడిపి చనఁగ
నట్టెతో వడగండ్ల ♦ కట్టావులు దుమార మావులు రేచి రెం ♦ డవదియఁజన
మఱి మూఁడవది నిల్చి ♦ మెఱసి బిట్టుఱిమి శీ కరవారిస్పృష్టిఁ ♦ జీఁకటిగ నలము
నుయ్యేలచేరుల ♦ యోజఁ బైపై వెండి జల్లుపై జల్లు పె ♦ ల్లల్లుకొనఁగ
భూఖిదాపాదిదుర్భరాం ♦ భోభరంపు, వడిమరుజ్ఝంఝఁ దొరలక ♦ కడవ వంచి
నట్లు పెూరని ధారౌఘ ♦ మైక్య మొంది, విన్నుమన్నను నొకటిగా ♦ వృష్టిబలసె.౧౦

టీ. ఎలగోలుజల్లు = మొదటవచ్చినవానజల్లు, మున్ =ప్రథమమందు, పెళపెళన్ = పెళపెళధ్వనితో, ఏటవాల్పడి ♦ వంపుగావాలి, గాలిన్ =వాయువుచేతను, నట్టిండ్లన్ = గృహమధ్యభూములను, తడిపి = నాన్చి, చనన్ = పోఁగా, అట్టె = అప్రకారమే, తోన్ = వెంబడిగానే, వడిగండ్ల=వర్షోపలములయొక్క, కట్టావులు= ఆవిరులు, దుమార

ము=పరాగమును. ఆవులు=ఉబ్బలను, రేఁచి=ఎగరఁజేసి, రెండవదియున్=రెండవదియై నజల్లును, చనన్=పోఁగా. మఱి=పిమ్మట, మూఁడవది=తృతీయమయినవానజల్లు, నిల్చి=నిలువఁబడి, మెఱసి=మించులను వెలుగించి, బిట్టుఱిమి=మిగులగర్జించి, శీకర=తుంపరలతోఁగూడిన, వారిన్=ఉదకముచేత, సృష్టిన్=ప్రపంచమును, చీకటిగనలమన్=అంధకారమగునట్లు చుట్టుకొనఁగా, ఉయ్యెలచేరులయోజన్=డోలయొక్కగొలుసులవలెను, పైపైన్=మీఁదమీఁదను, (వెంటవెంటననుట) వెండి=మఱియును, జల్లుపైన్=వర్షముమీఁదను. జల్లు=వర్షము, పెల్లు=అతిశయముగ, అల్లుకొనఁగా=చుట్టుకోఁగా, భూభిదాపాది, భూ=భూమియొక్క, భిదా=భేదమును, ఆపాది=ప్రతిపాదించుచున్న, నిర్భర=భరింపశక్యముగాని, అంభోభరంపు=ఉదకాతిశయముయొక్క, వడిన్=వేగముచేతను, మరుర్ఝంఝన్=ఝంఝామారుతముచేతను, (ఝంఝావాతస్సవృష్టికయని యమరము) తెరలక=తెమలక, కడవవంచినట్లు=బానకుమ్మరించినవై కురిసి, హోరని=హోరుమనుధ్వనితోఁగూడి, ధారౌఘము=ధారాసమూహము. ఐక్యమొంది=ఏకీభవించి, మిన్నుమన్నునొకటిగా=ఆకాశభూములు రెండునొక్కటి యగునట్లు, వృష్టి=వర్షము, బలసెన్=వృద్ధిఁబొందెను.

తా, అపుడు భూమ్యంతరిక్షము లేక మగునట్లు హోరుమను ధ్వనితో నెడతెగకవర్షము గురియుచుండెననుట,

మ. అలపర్జన్యుఁడు కేకిపాత్రములగుం ♦ పాడించునో మేఘమం,
డలపున్మద్దెల గ్రుంగ లేవను మరు ♦ న్మార్దంగికుం డర్థి నె
త్తలి నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం ♦ దారాడునత్తెల్లజ,
ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె ధారలను ద♦ల్లోలేంద్రగోపంబులున్. ౯౨,

టీ. అలపర్జన్యుఁడు=ఆ యింద్రుఁడు, కేకి=మయూరములనియెడు, పాత్రముల=నటులయొక్క, గుంపు=సమూహమును, ఆడించుచోన్=నాట్యమాడించుతఱియందు, మేఘమండలపున్ మద్దెల=మబ్బులగుంపను మృదంగము, గ్రుంగన్=వంగఁగా, మరున్మార్దంగికుండు=వాయువనెడు మద్దెలకాఁడు, లలిన్=విలాసముగా. అర్థిన్=ప్రియముతో, లేవను=ఉత్థితముకాఁగా, ఎత్తన్=పైకెత్తఁగా, ధారలును=ఉదకధారలును, నేలకున్=భూమికి, వ్రాలుచున్=వంగుచును, ఎగయుచున్=మీఁదికినెగయుచును, తారాడు=జీరాడుచున్న, అత్తెల్లజల్లులున్=ఆ ధవళమయిన జాలరులును, తల్లోలేంద్రగోపంబులున్, తత్=ఆ వర్షధారలయందు, లోల=చలించుచున్న, (చలల్లోలంచలాచలమనియమరము) ఇంద్రగోపంబులున్=ఆర్ద్రపురుగులును, కెంగుచ్చులును=ఎఱ్ఱనికుచ్చులును, అయ్యెన్=ఆయెను, రూపకాలంకారము.

తా. అట్లు మోఘముగ వర్షించుసమయంబున నాప్రసిద్ధుండగుపర్జన్యుఁడు మయూరములను నటుల నాడించునవసరంబున మేఘములు మృదంగములుగా, వాయువు మద్దెల వాయించువాఁడుగా, జలధారలు జాలరులుగా, వానియందు జలించుచున్న యార్ద్రపురుగులు గెంగుచ్చులునుగాఁ గన్పట్టెనని భావము.

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ♦ మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటవా
ర్గాహతినీడ్చి వీఁగుప్రజ♦ లం గలఁప న్మొగు లొందెనంబుభృ
ద్వాహచలద్రథత్వము మొ♦ దల్మెఱుఁగన్ ధ్వజ మెక్క నౌటగా
నాహదనం జెలంగుజన♦ మాంతము నూళ్ళకుఁ బోవ రామియన్. ౯౩.

టీ. ఓహరిసాహరిన్ = తండోపతండముగాను, ప్రథమము=ముందరను, ఒల్కెడుధారలన్ = కురియుచున్న నీటిదారలను, గాడ్పులు = వాయువులు, హాలిన్ = తమ యొక్క కొట్టుచేత, ఏటవార్గా = చేటచేర్పుగా, ఈడ్చి = ఆకర్షించి, వీఁగుప్రజలన్ = మఱుగులయందు దాఁగినజనులను, కలఁపన్ = తడిపివ్యాకులపెట్టఁగా, మొగులు = మేఘము, అంబుభృద్వాహ = దేవేంద్రునకు, (తురాషాణ్మేఘవాహన యనియమరము) చోలద్రథత్వము, చలత్ = కదలుచున్న, రథత్వము = స్యందనభావమును, ఒందెన్ = పొందెను, ఈజనమింతకుముందేల వెళ్లకనిల్చియుండెననుశంకను వారించుచున్నాఁడు, మొదల్ = తొలుత, మెఱుఁగన్ ధ్వజము = మించనియెదుటెక్కెము, ఎక్కనౌటగాన్ = ఆరోహణము చేయఁగా, ఆహదనన్ = ఆధ్వజారోహణసమయమందు, చెలంగుజనము = ఉన్నప్రజలు, ఆంతము = కడవఱకును. (ఆజీషదర్థభివ్యాప్తౌ సీమార్థేధాతుయోగజే య ని యమరము) ఊళ్లకున్ = గ్రామములకు, పోవరామియన్ = వెళ్ళుటకు యుక్తము గానందున. (వానవెలియువఱకనుట) రథత్వము పొందెనని పూర్వముతో నన్వయము.

తా. ముందుగఁ దండోపతండంబులుగాఁ గురియుచున్న వర్షధారలను గాడ్పులు వీసరుచున్న వేగముచేతఁ జేటచెర్పుగాలాగి మఱుఁగునదాఁగినట్టి ప్రజలను క్లేశపెట్టఁగా మేఘము లింద్రునకుఁ జలద్రథమగుటను బొందెననియు - లోకము నందుత్సవాదులలో ధ్వజారోహణకాలమందున్న జనులు ధ్వజావరోహణమువఱకు నచ్చటనే యుండుట ప్రసిద్ధముగాన మించనియెదు ధ్వజము నెత్తగానే యచ్చటనున్నజనులు తుదకు నుండిరోయన్నట్లు కదలుటకు యత్నములేక యావర్షమునందుఁ దడిసిరనియును భావము, మేఘము లింద్రునికి రథముగాను, వర్షధారలు తేజుమోకులుగాను మఱుఁగునవంగిన ప్రజలు రథ మీడ్చువారుగాను త్ప్రేక్షింపఁబడెను.

తే. గీ. మిగుల నాపునిఁ బచ్చచాం♦పేయకములు, నమ్మి కడపళ్ళఁ దము వై చి♦నాడు మగుడ
నాసపడువారి నవ్విన♦ట్లల్ల విచ్చెఁ, గలయ మూతులు కేతకీ♦గహనతతులు ౯౪.

టీ. మిగులన్ = మిక్కిలియును. ఆమనిన్ = వసంతఋతువునందు, పచ్చచాంపేయకములన్, పచ్చ = పసపువన్నెగల, చాంపేయకములన్ = సంపగులను, (భండీరోప్యథచాంపేయశ్చంపకో హేమ పుష్పకయని యమరము) నమ్మి=నిత్యమని విశ్వసించి, కడపట్లన్ = కడపటను, (కంచెలోననుట) తమ్మిన్ = కేతకులను, వైచి=పడవయిచి, నాఁడు — వర్షర్తువునందు, మగుడన్ = తిరిగియును, ఆసపడువారిన్ = ఆశించెడువారిని, నవ్వినట్లు = అపహసించినట్లు, అల్లన్ = మెల్లగా, కేతకీగహనతతులు= మొగలితోటవరుసలు, కలయ = అంతటను, మూతులు = ముఖములను, విచ్చెన్ = వికసించెను.

తా. ఆవర్షర్తువందంతట వికసించియున్న మొగిలిపువ్వులనుజూడఁగా వసంతఋతువునందుఁ బ్రబలియున్న సంపంగిపువ్వులనునమ్మి తమ్ముఁగడపటవేసి యిపుడాసంపంగులు లేకపోవుటచేత మరల నపేక్షించుచున్న జనులనుజూచి నవ్వినట్లుండెననియు నాశ్వాసమునందుఁ దోటలచుట్టును మొగలిపూలుంచుట ప్రసిద్ధముగానఁ గడపటవేసినట్లు వర్ణించెననియును భావము.

చ. అనయము నందనంబు దివి♦యందున యుండఁ బ్రసూనవాసన,
ల్గని పఱతెంచి పోవునల♦ కారుమెఱుంగులె పోవ రాక చి,
క్కెనొ నవగంధలుబ్ధభుజ♦గీపరివేష్టన నా మొగిల్లపిం,
డునఁ జెలఁగెం బసిండితగ♦టుం దెగడుంబువురేకుమొత్తముల్. ౯౫.

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, నందనంబు = ఇంద్రోద్యానవనము, దివియందున = ఆకసమునందె, ఉండన్ = ఉండఁగా, ప్రసూనవాసనల్ = నందనోద్యానకుసుమామోదములను, కని = పొంది, పఱతెంచిపోవు — వర్షించుటకు భూమికిదిగివచ్చిన మేఘములతోడనువచ్చి మరలిపోవుచున్నట్టి, అల = ప్రసిద్ధమైన, కారుమెఱుఁగులె= తొలకరిమెఱుపులె, నవ = క్రొత్తదైన, గంధ = పరిమళమునందు, (గంధోగంధకఆమోదేలేశే సంబంధగర్వయోరితి విశ్వము) లుబ్ధ = లోభపడుచున్న, భుజగీ = ఆఁడునాఁగుపాములయొక్క, పరివేష్టనన్ = చుట్టుకొనుటచేతను, పోవరాకచిక్కెనో = చనఁజాలకపట్టుపడెనో, నాన్ = అనునట్లు, మొగిల్లపిండునన్ = మొగిలివనమందు, పసిండితగటున్ = బంగారుపన్నెను, తెగడు = తిరస్కరించుచున్న, పువురేకుమొత్తముల్ = పువ్వులరేకులసమూహములు, చెలఁగెన్ = ప్రకాశించెను, హేతూత్ప్రేక్ష= వస్తూత్ప్రేక్ష.

తా. ఆదేశమునందుఁ గంచెలవరుసలనుండెడు మొగిళ్ళయందుఁ జొక్కపుబంగారువన్నెగల పువ్వులరేకులఁజూడఁగా గగనంబునయెయనవరతముండునందనోద్యానవన

పరిమళంబుల గ్రహించి తమ కాధారంబులగు మొయిళ్ళ వెంటవచ్చి ంచుటకై భూమికి నరుగుదెంచి మరల పోవుచున్న మెఱుపులా నవగంధము నందాసక్తములయిన స్త్రీ సర్పములచేతఁ జుట్టబడి కదలుటకు శక్తిలేక నిలువంబడియున్నవో యన్నట్లుండెనని భావము.

చ. బలుసెగ నించువి ల్లదుగుఁ ♦ బట్టినదే యిపు డాకుబూదిగెం,
పులఁ ద్రిగుచిత్వ మూఁది మరు ♦ ముష్టి బిగిం దివిఁ గ్రాయుమౌక్తికం,
బులజడి దీన నందఱుఁ ♦ బో యిది యింద్రునిదేని పుట్ట రాఁ,
గెలసమె నాఁగ బోల్విలుజి ♦ గిం గరకాస్రుతి నొప్పె మేఘముల్.

టీ. బలుసెగన్ = మిక్కుటముగు వెట్టచేతను, (గ్రీష్మకాలమందనుట) ఇంచువిల్లు = చెఱకువిల్లు, అడుగుఁబట్టినదె = భూమినిఁ బడవేసినదె, (అనఁగా నేలచేసినచెఱకేయనుట) ఇపుడు = ఈవర్షాకాలమందు, ఆకుబూదిగెంపులన్. ఆకు = పచ్చనియాకులచేతఁ బసరువర్ణము, బూది = నడుమనుండు తెలుపు, కెంపుల్ = చెఱకునందుండెడి యెఱుపును, వీనిచేతను = త్రిరుచిత్వము, హరితశ్వేతరక్తములనియెడు త్రివిధకాంతులుగల్గియుండుటను, ఊఁది = పొంది, మరుముష్టిబిగిన్ = మన్మథునిపిడికిలిబిగిచేతను, దివిన్ = ఆకసమునందు, మౌక్తికంబులజడి = ముత్యపువర్షము, దీనన్ = ఈ ధనుస్సును, గ్రాయున్ = వెళ్లగ్రాయును, అందఱు = ఎల్లవారును, అగుఁబో = అగునుమీ, ఇది = ఈ ధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిదైన పక్షమున, పుట్టరాఁగెలసమె = పుట్టలోనుండి యేలవచ్చెను, నాఁగన్. అనునట్లుగ, పోలు = చూడఁదగిన, విలుజిగిన్ = ఇంద్రధనుః కాంతిచేతను, కరకాస్రుతిన్ = వడగండ్లవానచేతను, మేఘముల్ = మొయిళ్లు ఒప్పెన్ = చెన్నొందెను,

తా, గ్రీష్మకాలమందు వెట్టచేతని క్షుధనుస్సు నేలంబడియుండి యిప్పుడాకుబూదికెంపులనియెడు మూఁడువర్ణములుగలిగినదై మరునిముష్టిబిగిచే వెలపలికి మౌక్తికములవర్షించుచున్నదిసుమీ, అట్లుగాక ఇంద్రునిదైనయీధనుస్సు పుట్టనుండి రావలసిననిమిత్తమేమని తోఁపింపఁజేయుచున్న యింద్రధనుః కాంతితోఁగూడిన వడగండ్లచేత మేఘము లొప్పుచుండెనని భావము, శుద్ధాపహ్నవానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. అలిజల మబ్ధిఁ గ్రోలె నితఁ ♦ డంతయు రా నలివృష్టిఁబోష మౌ,
మిలి నిపు డబ్ధితం బరిణ ♦ మించినతోయమె చాలుఁ బంట క,
న్మతి నలఘాత గట్ట గగ ♦ నంబున వర్తులత న్నమంతతో,
వృర మను సేతుమండలము ♦ శ్రీపరివేషము సుట్టె భానునిన్. ౯౭,

టీ. ఇతఁడు = ఈ సూర్యుడు, అబ్ధిన్ = సముద్రమందు, అలిజలము = మిక్కిలిసేటెసి, క్రోలెన్ = పానముచేసెను, అంతయున్ = పానముచేసిన యుదకమంతయు

అంపర — మొలకలయొక్క, ఘటా = సమూహముచేతను, (ఘలయను పాఠమున వ్యాజముచేతనని యర్థము) ఉత్ = ఉద్గతమైన, పులకినియై = రోమాంచముగలదై (మేఘములు ఉఱుముగా వైడూర్యాంకురములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము. "శ్లో విదూరభూమిర్నవమేఘశబ్దాదుద్భిన్నయారత్నశలాకయేవ" (అని కాళిదాసమహాకవి ప్రయోగము) ప్రిగుర్ — ఇష్టుఁడైనట్టియు, నిదురఁబోవు = నిద్రించుచున్న, హరిక్ = శ్రీకృష్ణస్వామిని, వడిక్ — వేగముచేతను, కౌఁగలింపఁగాక్ = ఆలింగనమొనరించుటకొఱకు, తలరి = త్వరపడి, ధరిత్రి = భూమి, చాఁచు = ప్రసరింపఁజేసినట్టియు, నిగుడఁదాల్చిన = పులకాంకురితమైనట్టి, కేలనక్ = హస్తమోయన్నట్లు, కంకణంపుమ్రోతలక్, కంకణంపు = కంకణపత్తులనియెడు వలయములయొక్క (జాత్యేకవచనము) మ్రోఁతలక్ = శబ్దములచేతను, పులు = పచ్చికసవు, తేలక్ = మునుంగకమైనుండునట్లు, వండు = బురద, పయిక్ = మీఁదను, తాల్చి = ధరియించి, నదుల్ = ఏళ్లు, వడిక్ = వేగముచేతను, వారినిక్ = సముద్రమందు, చొచ్చెక్ = ప్రవేశించెను "ఉత్ప్రేక్షాలంకారము."

తా॥ మేఘములు పెళపెళమని యుఱుముఁగా భూదేవి భీతినొంది నిద్రవోవుతనభర్తయగు శ్రీమహావిష్ణువును గౌఁగలించుటకొఱకుఁ జాఁచి నిగుడఁదాల్చినట్టి హస్తమోయన్నట్లు కంకణధ్వనులు విస్తరిల్లఁగ వండునీళ్లలోఁ బచ్చికసవును పైనిఁదాల్చి ప్రవాహములు సముద్రమును బ్రవేశించెనని తాత్పర్యము.

తే. గీ కేకిషడ్జంబె తక్కఁ గోకిలపుపంచ, మంబఱుటఁ దోయిపదరులు మదిపొసఁగమి నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్చ నదులవో నమృతమయ్యెఁ, బ్రోషితలచేరికకునంపు బోటివోలె.

టీ॥ కేకి = నెమలియొక్క, షడ్జస్వరముదప్ప (ని. షడ్జంమయూరోవదతిపికః కూజతిపంచమమని యమరము) కోకిలపు = కోవిలయొక్క, పంచమంబు = పంచమస్వరము, ఱుటక్ = లేకపోవుటవల్ల, తోయి = మేఘములయొక్క, పదరులు = ధ్వనులు, (ఉరుములనుట) మదిపొసఁగమిక్ = మానంబునకుఁ దగనివై యుండుటవల్ల, అదియుక్ = ఆషడ్జస్వరమును, ప్రియుక్ = వల్లభుఁడైన సముద్రుని, కూర్చక్ = కూర్చుటకై, నదులచోక్ = సరిత్తులపట్లను, అమృతమయ్యెక్ = సుధారసమాయెను, (హృతమాయెననియర్థము) ప్రోషితల = విరహిణులయిన స్త్రీలయొక్క చేరికకుక్ = నాథుల పొందునకు, అంపు = పంపునట్టి, బోటిఁవోలె = మంపెయానవలె, హృతమయ్యెనని క్రింద నన్వయము "శ్లో. దేశాంతరగతేకాంతే ఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా యని వారిలక్షణము.

తా॥ వర్షాకాలమునందు నెమళ్ళయొక్క షడ్జస్వరముదప్ప కోయిలలయొక్క పంచమస్వరంబు లేమింజేసి మేఘములయొక్క గర్జనధ్వనులు మానంబునకు నిష్టములుగాక యాషడ్జస్వరమే విరహిణులైయున్న యా యాదోషనలను పెనుశమనాథులచెంతకుఁ జేర్చు

నట్టిజోటివలె నదులకు వానికిం బ్రియుండయిన సముద్రునింగూర్చుటకు విషయమై యిష్ట మాయెననుట, ఇచ్చట మయూరమునకు నదీసముద్రములకు దౌత్యపక్షనముం జేయుట వల్ల దూతీసామ్యము చెప్పబడెను గనుక నుపమాలంకారము.

తే. గీ తతతనువు రాహు సోమామృ ♦ తంబు మ్రింగఁ,
జక్రి దునిమినమెడగంటి ♦ చాయఁ బొలిచె,
నసితమేఘస్థమణిధను ♦ వాసుదర్శ,
నం బనఁగ నింగిఁ బ్రతిసూర్య ♦ బింబ మడరె ౧౦౩,

టీ. అసిత = నల్లనైన, మేఘస్థ = మేఘమందున్న మణిధనువు = ఇంద్రధనుస్సు, తత = విస్తారమయిన, తనువు = దేహముగల, రాహువు = సైంహికేయుండు, సోమామృతంబు = చంద్రసుధను, మ్రింగఁగా = కబళింపఁగా, చక్రి = శ్రీమహావిష్ణువు, దునిమిన = ఖండించిన, మెడ = కంఠమందలి, గంటి = గాయముయొక్క, చాయన్ = పోలికచేతను, పొలిచెన్ = ఒప్పెను, ప్రతిసూర్యబింబము = ప్రతిఫలితసూర్యబింబము, ఆ సుదర్శనంబనఁగన్ = తునిమియావంకనిలిచియున్న చక్రమోయన్నట్లు, నింగిన్ = ఆకాశమంద. అడరెన్ = ప్రకాశించెను

తా మితిలేని శరీరముగల రాహువు చంద్రునియందున్న యమృతకళ గ్రసింప రాఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచేత ఖండింపఁబడిన కంఠమందలి గాయముమాఁడ్కి మేఘమధ్యమందు నింద్రధనుస్సను ఆరాహుకంఠమును ఛేదింపవచ్చియున్న చక్రమువలెఁ బ్రతిసూర్యబింబమును గానవచ్చు మండెనని భావము

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపు ♦ జాలమదాచిరరుక్శిఖిప్రభా,
కరకబకాతివాస్సృతికిఁ ♦ గా లవణేక్షుసురాజ్యదధ్యుదా,
కరములు దుగ్ధశుద్ధజల ♦ కంధులు నాఁ గలయట్టిసప్తసా,
గరములు మేఘుఁ డానె నొకొ ♦ కా యనఁగాఁ గనుపట్టె వీనిచేన్ ౧౦౪.

టీ వీనిచేన్ = స్వరుఖరతాదిగుణములు గలిగియుండుటచేత, స్వరు=పిడుగునకు, ఖరతా = తీక్ష్ణతగలుగుటకొఱకును, అబ్రస, అప్ = ఉదకమునకు, రస= మాధుర్యముగల్గుటకొఱకును, అహిరిపుజాల = నెమళ్ళగుంపులకు, మద = గర్వముగలుగుటకొఱకును, అచిరరుక్ = మెఱుపులనియెడు, శిఖి = అగ్నికి ప్రభా= దీప్తిగలుగుటకొఱకును, కర = వడగండ్లకొఱకెనను, బక = కొంగలకొఱకును, అతివాస్సృతికిఁ గాన్ = సెగ్ధోదకమును వర్షించుటకొఱకును, (ని. శతకోటిస్స్వరుశ్శంబోదంభోళిరశని ర్ద్వయోః। పలకంఠో భుజంగిభుక్। వర్షోపల స్తుకరకః। ఆవస్త్రీభూమ్ని వార్వారియని యంతట నమరము) మేఘుఁడు= అభ్రము. లవణ = ఉప్పుయొక్కయు, ఇక్షు=చెఱ

కుపాలయొక్కయు, సురా = కల్లుయొక్కయు, ఆజ్య = నేతియొక్కయు, దధి = పెరుగుయొక్క, ఉదాకరములు = సముద్రములును, దుగ్ధ = పాలయొక్కయు, శుద్ధజల = మంచినీళ్లయొక్కయు, కంధులు = సముద్రములు, సాఁగఁ బట్టి = అనుపేళ్ళతోనుండునట్టి, (లోనగునట్టియనుపాఠము పొసఁగియుండమింజేసి దిద్దుపాటు చేయఁబడెను.) సప్తసాగరములన్ = సప్తసముద్రములను, ఆనెనో కాకా = పానముచేసెనాయేమి, అనఁగాన్ = అనునట్లు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను, హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములయందు స్వరుఖరతాది గుణములు గనుపట్టుటంజేసి తత్తద్గుణహేతుభూతంబులయిన సప్తసముద్రములయందు నీ జలధరంబులు దపాన మొనరించి వచ్చెనో యన్నట్లు గానంబడుచుండెననుట.

మ. తనిమం బచ్చమెఱుంగుగోచియు మణీ ♦ ధన్వోజ్జ్వలాషాఢముం,
గొని పుట్టం గొడుగబ్బ నెమ్మిపురియా ♦ కుల్విప్పి శబ్దంబు మిం
చ నతస్ఫారరజోబలిత్వమున ను♦చ్చస్ఫూర్తి మిం దన్ని వే,
ఘననీలాంగుఁడు గాంచెఁ బాదసలిలౌ ♦ ఘంబున్ మరుత్సృష్టమున్. ౧౦౫.

టీ. తనిమన్ = సూక్ష్మత్వముతోఁగూడిన, పచ్చ = పచ్చని, మెఱుంగు = మెఱుపనియెడు, గోచియున్ = కౌపీనమును, మణీధన్వ = ఇంద్రచాపమనియెడు, ఉజ్జ్వల = వెలుంగుచున్న, ఆషాఢమున్ = దండమును (పాలాశోదండ ఆషాఢయని యమరము) కొని — వహించి, పుట్టంగొడుగబ్బన్ = పుట్టగొడుగులను గొడుగులుగలుగఁగా, నెమ్మిపురి = నెమలిపింఛమనియెడు, ఆకుల్విప్పి = పొత్తమందలియాకులువిచ్చి, శబ్దంబుమించన్ = ఉరుములనియెడు వేదవాక్యములు బయలుదేరఁగా (కేకాధ్వనుల నియెదు వేదవాక్యములనిగ్నైనఁ జెప్పవచ్చును) నత = అడఁగిన, స్ఫార = అతిశయమైన, రజోబలిత్వమునన్ = పరాగమును బలిచక్రవర్తిగలుగుటచేతను, ఉచ్చ = ఉన్నతమైన, స్ఫూర్తిన్ = పటిమచేతను, వే = శీఘ్రముగ, మిందన్ని = ఆకాశమందునిలిచి, ఘననీలాంగుఁడు, ఘన = మేఘమనెడు, నీలాంగుఁడు = వామనుఁడు, మరుత్ = దేవతలచేతను వాయువుచేతను, సృష్టమున్ = కల్పింపఁబడిన, పాదసలిలౌఘంబున్ = పాదోదకప్రవాహమును వానకాళ్ళను, కాంచెన్ = పొందెను. రూపకాలంకారము.

తా. మేఘుఁడు మెఱుపుమొదలగు లక్షణములను వహించియుండఁగాఁ బసపుగోచి మొదలగు వానిని ధరించియున్న వామనస్వామిగా రూపింపఁబడెను.

క. ఘనవృష్టి కతన ఘను లై, పునవలవల్మీకరంధ్ర ♦ ములు మూయఁగ నై,
తినగొడుగు లనఁగ ఛత్రా, కసవాయం బవని నెల్ల ♦ కడలం బొడమెన్. ౧౦౬.

టీ. ఘనవృష్టికతనన్ = ఎక్కుడువానగురియుటచేతను, ఫణులు = సర్పములు, ఏపునన్ = ఈదుటచేతను, అల = ప్రసిద్ధములయిన, వల్మీకరంధ్రములు. వల్మీక = పుట్టలయొక్క; రంధ్రములు = బిలములను, మూయఁగన్ = కప్పుటకొరకు, ఎత్తిన = పైనినిలిపిన, గొడుగులనఁగన్ = ఛత్రములనునట్లు, ఛత్రాకనికాయంబు = పుట్టగొడుగులయొక్క సమూహము, అవనిన్ = పుడమియందు, ఎల్లకడలన్ = సకలదిక్కులయందు, పొడమెన్ = పుట్టెను.

తా. మిక్కుటంబగు వర్షములు గురియుచుండఁగా సర్పములు దమ నివాసస్థానంబులయిన పుట్టల కలుఁగు మూయుటకై యెత్తిన ఛత్రములో యన్నట్లెల్ల దిక్కులయందును బుట్టగొడుగులు గానవచ్చెనని భావము ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

ఉ. సారెకు మింట మేఘుఁడు ని♦జస్ఫురణం బఱఁ గ్రూరతఁ బురోం,
గారకయోగ మూఁది చిరు♦గ సకుటుంబముఁ దద్గ్రహంబు నెం,
తే రుష ద్రొబ్బ నంతలును♦ నింతలునై పడుతన్నభశ్చ్యుతాం,
గారశిశుప్రతానముల♦ కైవడి రాలె సురేంద్రగోపముల్. ౧౦౭.

టీ. మేఘుఁడు = వలాహకుఁడు, మింటన్ = అంతరిక్షమందు, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, నిజ = తనయొక్క, స్ఫురణంబు = స్ఫూర్తి, అఱన్ = చెడునట్లు, క్రూరతన్ = కఠినమైనట్టి, పురోంగారకయోగము ఊఁది = పురోంగారకమను నవయోగము వహించి, చిరుగన్ = అచ్చటనుండి మరలఁగా "(శ్లో. పురోంగారేత్వనావృష్టిః పురశ్శుక్రే ప్రవర్షతి అని జ్యోతిశ్శాస్త్రము నందున్నది") సకుటుంబమున్ = దారపుత్రాదులతోనున్న, తద్గ్రహంబున్ = ఆ యంగారక గ్రహమును, ఎంతేరుషన్ = అధికమైన కోపముచేతను, ద్రొబ్బన్ = క్రిందికిఁ బడఁద్రోవఁగా, అంతలు నింతలునై = ఇంతంతతునియలై. పడు = పడుచున్నట్టియు, తన్నభః = ఆ యాకాశమువల్లను, చ్యుత = జారిన, అంగార = అంగారకునియొక్క, శిశుప్రతానములకైవడిన్ = పిల్లలగుంపులవలెనె, (ని. అంగారౌ భూసుతోల్ముకెయని రత్నమాల) సురేంద్రగోపముల్ = ఇంద్రగోపపురుగులు, రాలెన్ = పడెను

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు పుడమియందు రాలఁగా మేఘుఁ డంతరిక్షమునందుఁ దనమహిమను నంగారకగ్రహము పురోంగారక యోగమునువహించి యడంచు చుండుం జూచి పిమ్మట నా యోగమును వదలివెళ్లుచున్న యా యంగారకగ్రహమును దారపుత్రాదులతో నత్యంతరోషముచేత భూమిపయిం బడద్రొబ్బఁగాఁ దుస్తునియలై పడుచున్న దానిపిల్లలో యన్నట్లుండెనని భావము.

క. కాకోదరాహితులవ, ల్మీకంబులఁ దూర్చె మెఱసి ♦ మేఘుం డని గుం,
పై కవ గూడి పొగడె నన, భేకధ్వను లెసఁగె వృత్త ♦ భేదానుకృతిన్. ౧౦౫.

టీ. కాకోదరాహితులన్, కాకోదర = సర్పములనియెడు, అహితులన్ = శత్రువులను, మెఱసి = మెఱుపులమెఱయఁజేసి, మేఘుండు = ఘనుఁడు, వల్మీకంబులన్ = పుట్టలను, దూర్చెన్ = ప్రవేశింపఁజేసెను, అని = ఈలాగని, గుంపై = ముత్తములై, కవగూడి = జోడుజోడుగాఁ గూడినవై, పొగడెననన్ = స్తోత్రముచేసెనో యనునట్లు, వృత్తభేదానుకృతిన్, వృత్తభేద = మండూకాది వృత్తభేదములయొక్క, అనుకృతిన్ = అనుకరణముచేతను, భేకధ్వనులు = కప్పకూతలు, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను.

తా. అపుడు మండూకాదివృత్తభేదముల ననుకరించు భేకధ్వనులు గలుగఁగా మేఘుఁడు దమకు శత్రువులైన సర్పములను మెఱుపుల మెఱయంజేసి పుట్టలలోఁ బ్రవేశింపఁ జేసెనని తలంచికొని సంతోషించి గుంపుగూడి యామేఘునును బొగడుచున్నవో యన్నట్లుండెననుట. క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్ష.

తే, గీ. మొగులు మై చీఁకటుల నెక్కు ♦ జిగిమెఱుఁగుల, బగలు రాతిరి రాతిరి ♦ పగలు చేసె,
సకలమును నిద్రఁ బుచ్చు కే ♦ శవుని నిద్రఁ, బుచ్చు ఘనునకు నిట్టిద ♦ ద్భుతమె తలఁప.

టీ. మొగులు = మేఘుఁడు, మై చీఁకటులన్, మై = శరీరముయొక్క, చీఁకటుల = అంధకారముచేతను, ఎక్కుజిగిమెఱుఁగులన్ = అధికమైనకాంతిగలమెఱుపులచేతను, పగలు = దివమును, రాతిరి = రేయిగా, రాతిరి = నిశను, పగలు = దివముగాను, చేసెన్ = కావించెను, సకలమును = సర్వప్రపంచమును, నిద్రఁబుచ్చు = ప్రళయకాలమందుఁ దనయుదరంబుననునిచికొని నిద్రింపఁజేయునట్టి, కేశవునిన్ = శ్రీమహావిష్ణువును, నిద్రఁబుచ్చు = సుప్తిఁబొందించుచున్న, ఘనునకున్ = మేఘునకును, అధికునకును. (భగవంతుండు వర్షాకాలమందు యోగనిద్రాసక్తుఁడని ప్రసిద్ధముగాన నిద్రఁ బుచ్చునని ప్రయోగించెను) ఇట్టిది = పగలు రాత్రి—రాత్రిపగలుగాఁజేయుట, తలఁపన్ = విచారింపఁగా, అద్భుతమె = ఆశ్చర్యమా (కాదనుట) అర్థాపత్త్యలంకారము.

తా. పెనుచీకటిచేతను జొక్కపుమెఱుపులచేతను మేఘుఁడు రాత్రినిబగలుగను బగటిని రేయిగనొనర్చెననఁగా నంధకారము గ్రమ్ముకొనునట్లుగఁ జుట్టికొని వర్షించుచు మెఱుపులు మెఱయుచుండెనని భావము.

తే, గీ. ధూళి యడఁగిన మఱి మింటఁ ♦ దోఁచె శంప, జలధరద్రోణి మున్న పర్జన్యుఁ డెత్తి
ఖనదిఁ దగ్ధ్ఫ్రిబిభూపి ♦ చ్ఛఁగడుగ మెఱిగెయు, మృదుపహింగతపసురజో ♦ రేఖయనఁగ.

టీ. ధూళి = దుమ్ము, అడఁగినన్ = అడఁగఁగా, మఱి = పిమ్మటను, మింటన్ = అంతరిక్షమందు, శంప = మెఱుపు, తోఁచెన్ = కనుపించెను, పర్జన్యుఁడు = ఇం

గ్రుండు, జలధర = మేఘమనువాఁడు, ద్రోణిన్ = దోసెయందు, (ఆనఁగా జలగడుగు వాఁడు మసికట్టుకడిగెను పలకయనుట) మృత్స్నన్ = భూమియందలి సూక్ష్మరూపమైన మృత్తికను, ఎత్తి = ఉంచికొని, ఖనటన్ = ఆకాశగంగయందు, తచ్ఛ్రీవిభూషేచ్ఛన్, తచ్ఛ్రీ = ఆగగనలక్ష్మికి, విభూషేచ్ఛన్ = భూషణముకొఱకైన యిచ్ఛచేతను, కడుగన్ = క్షాళనము సేయఁగా, సోఱాయు = జ్వలించుచున్న, స్వర్ణభాగితే = స్వర్ణమైనభూమియందున్న, వసు = బంగారముయొక్క, రజః = రవలయొక్క, రేఖయు నేఁగన్ = వాలనఁగా, తోఁచెనని క్రిందటికన్వయము

తా. వర్షముచేత భూమియందలి దుమ్ము డిఁగిపోఁగా [illegible] పర్జన్యుఁడు మేఘమను దోసెయందు భూపరాగము [illegible] చేయవలయునన్న యిచ్ఛచేత నాకాశగంగయందుఁ గడుగఁగా ప్రకాశించుచున్న స్వర్ణమైన నేలయందున్న బంగారపు రవల చాలో యన్నట్లు గానవచ్చుచుండెననుట

తే. గీ. స్థూలపరిపక్వకాననో♦దుంబరాగ్ర, రంధ్రములు వాననీరు సొ♦రంగ వెడలె.
మశకపఙ్క్తులు దావధూ♦మంబులనఁగ, రచ్చ సేయంగ వెడలెని♦శ్రాంతికనఁగ.

టీ. స్థూల = గొప్పవై, పరిపక్వ = పండియున్న, కానన = అడవియందలి, ఉదుంబర = మేడిపండ్లయొక్క, అగ్ర = తుదలయందున్న, రంధ్రములన్ = బెజ్జముల యందు, వాననీరుసొరంగన్ = వర్షోదకము ప్రవేశింపఁగా, మశకపఙ్క్తులు = దోమల చాళ్ళు, వెడలెన్ = బయలుదేరెను దావధూమంబులనఁగన్ = కార్చిచ్చులపొగల నఁగఁగా, విశ్రాంతికిన్ = శ్రమను పోఁగొట్టుకొనుటకొఱకు, రచ్చ సేయంగన్ = కొలువు సేయుటకు, వెడలెననఁగన్ = బయలుదేరెనన్నట్లు వెడలెనని వెనుకటికన్వయము.

తా. మెండువానలు గురియుటచేత నడవియందలి పరిపక్వములైన మేడిపండ్లనుండి దోమలగుంపులు వెడలఁగాఁ గార్చిచ్చులు చల్లారుటంజేసి విశ్రాంతికొఱకుఁ గొలువుచేయ నాలోచించి బయలువెళ్లెనో యన్నట్లుండెననుట

స్రగ్ధర. గ్రావాళిం గేతకీకో♦రకకుటజరజో♦రాజిదూర్వాంకురశ్రీ,
తో విక్షేపించి దినాను♦ద్రుతతి మలయుచుం♦[illegible] గ్లౌలిరోఘా,
నావిర్భావించు [illegible]♦ముక పారసు నభ♦స్సు [illegible] నైన,
తేజిల్లె [illegible]♦[illegible]♦[illegible]జాలంబుఁ జూపెన్ ౧౧౭.

టీ. గ్రావాళిన్, గ్రావ = పర్వతములయొక్క, ఆళి = సమూహమందు, (ని లాద్రిగోత్రగిరిగ్రావాచల శైలశిలోచ్చయా [illegible] యమరము) కేతకీకోరక = మొగలిమొగ్గ లయొక్కయు, కుటజ = కొండమల్లెమొగ్గలయొక్క, ([illegible] కలికాకోరకః పుమాన్ [illegible] కుటజో గిరిమల్లికాయనియు నమరము) రజోరాజి = పరాగపఙ్క్తి, దూర్వాంకుర [illegible]

రికిమొలకలయొక్క, శ్రీతోన్ = సంపదతో, వీక్షింపన్ = చూడఁగా, దిన = పగటియొక్క, అనుత్రుటిన్ = ప్రతిక్షణమందును (స్త్రీయాంమాత్రా త్రుటిః పుంసి యనియమరము) మఱుఁపడుచున్ = కనుపడకయుండుచును, తోఁచుచున్ = కనుపడుచును, ఇట్లౌ = ఈప్రకారమయిన, తిరోభావావిర్భావంబులన్, తిరోభావ = కనుపడకయుండుటను, ఆవిర్భావంబులన్ = కనుపడుటను, పాయక = ఎడతెగక, పొరయన్ = పొందఁగా, నభస్సు = శ్రావణమాసము, అభ్రములన్ = మేఘములను, కప్పి = పఱపి, పైన్ = మీఁద, బర్హిణులు = నెమళ్లు, పింఛికల్ = పురులు, ఎంతేవిప్పి = మిక్కిలి వ్యాప్తములై, తిరుగన్ = ఆడుచుండఁగా, పెల్లు = అధికంబైన, ఇంద్రజాలంబున్ = ఇంద్రజాలమనుశాబరవిద్యను, చూపెన్ = కనుపఱచెను.

తా॥ వర్షాకాలంబునఁ బుష్పించుచున్న కుటజకేతకాదుల పరాగములును గరికి కాంతులును గొంతవడిఁ గన్పట్టియుఁ గొంతవడిఁ గన్పడకయు నిట్లు తిరోధానావిర్భావంబుల నెడతెగక పొందఁగా శ్రావణమాసంబను నైంద్రజాలికుఁడు మేఘంబులను తెరవేసి నెమళ్లయొక్క వెడల్పులైన పింఛములు వ్యాపింపఁజేసి యతిశయంబైన యింద్రజాలవిద్యను గనుపఱచెనని తాత్పర్యము. భస్మమును దూర్వయును నెమలిపింఛము నింద్రజాలసాధనములు తిరోధానావిర్భావము లింద్రజాలగుణములు. ఇవి యన్నియు నప్పుడు కలిగియున్నవనుట

తే. గీ. గిరులతటజంబు తరువులఁ ♦ దొరుగుపండ్లఁ,
బుట్టె జంబూనదులు కాన ♦ పాదపుమొయిలు,
మేన నవి సోఁకునెడలు గా ♦ మితిఁ దటిచ్ఛ,
లంబునను శుద్ధజాంబూన ♦ దంబు లయ్యె. ౧౧౩.

టీ॥ గిరుల = కొండలయొక్క, తట = చరులయందుఁ బుట్టిన, జంబుతరువులన్ = నేరేడుచెట్లవల్లను, తొరుగు = రాలుచున్న, పండ్లన్ = ఫలములవల్లను, జంబూనదులు = నేరేడుపండ్లరసపుటేళ్లు, పుట్టెన్ = ఉదయించెను, కానన్ = అడవియందు, పాదపు అలముకొన్న, మొయిలు = మేఘముయొక్క, మేనన్ = శరీరమందు, అవి = ఆ జంబూనదులు, సోఁకు = తాఁకినట్టి, ఎడలుగా = తావులేగదా, మితిన్ = మేరదప్పక తటిత్ = మెఱుపనియెడు, ఛలంబునను = వ్యాజముచేతను, శుద్ధ = చొక్కములైన, జాంబూనదంబులు = సువర్ణములు, అయ్యెన్ = ఆయెను

తా॥ మేఘములయందుండు మెఱుపునుజూడఁగాఁ గొండలయందలి చరులయందు జనించియున్న నేరేడుచెట్లనుండి రాలుచున్న పండ్లయందుఁ బుట్టిన జంబూనదులడవియందెల్లదిశలనుండఁగా నంటుకొన్న మేఘములయొక్క దేహములందు నవి సోఁకినంతన

జంబూనది ప్రవహించినచో స్వర్గమగునట్టి మర్యాదదప్పక తటిత్తులను వ్యాజమునపొంది మెయిళ్ళు శుద్ధజాంబూనదంబులాయెననుట. అపహ్నవాలంకారము.

తే, గీ. సురభిబడిఁ జన్న సప్తలా ♦ శోకకమల, కువలయామ్రాళికిఁ గదంబ ♦ కుటజనీప,
కకుభయూధికలను సాయ ♦ కములు మరున, కేను గల్గి గేదఁగిసురె ♦ యెక్కు డయ్యె.

టీ. సురభిబడిన్ = వసంతుని వెంబడిగా, చన్న = పోయినటువంటి, (నీ. సురభిస్త్రగవిస్త్రియాం । వసంతచైత్రయోః పుంస । త్రిషు సౌమ్య సుగంధినోఃఅని తర్కమాల) సప్తలా = విరజాజియొక్కయు (సప్తలానవమాలికాయని యమరము) అశోక=కంకేలియొక్కయు, కమల = పద్మముయొక్కయు, కువలయ = కలువయొక్కయు, ఆమ్ర= చూతముయొక్కయు, ఆళికిన్ = సమూహమునకు, కదంబ = కడిమిపువ్వును, కుటజ = కొడిసెపువ్వును, నీప = కడపపువ్వును (అమరము నగదంబనీపములు పర్యాయములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నవు శుకులు బిల్వవకుళామ్రకదంబనీపాః అని భిన్నజాతిగాఁ బ్రయోగించియున్నారు గనుక నీగ్రంథకర్తయును రెంటిని వేఱుగాఁ జెప్పెనని యెఱుఁగఁదగును) కకుభ = మద్దిపువ్వును (ఇంద్రద్రుఃకకుభోర్జునఃయని యమరము) యూధికలు=అడవిమొల్లయును (గణికాయూధికాంబష్ఠాయని యమరము) అను = అనునట్టి, సాయకములు = బాణములు, మరునకున్ = మన్మథునకు, ఏనుగల్గి=పంచబాణములకుఁ బ్రతినిధి పంచబాణములుగల్గియు, గేదఁగిసురె=మొగలిరేకను సురియకత్తి, ఎక్కుడయ్యెన్ = శ్రేష్ఠమాయెనని యర్థము. ఆ రవయాయుధమాయెనని భావము.

తా. వసంతునితోడ నరిగిన సప్తలాశోకాది పంచబాణములకు బదులుగా నీవర్షర్తువందుగదంబకుటజాది వంచసాయకములుగల్గియు గేతకీకుసుమం బెక్కుడయ్యెననఁగా నీ ఋతువు వసంతర్తువుకంటె నతిశయముగ స్మరోద్దీపకమాయెననుట.

క. నటనపర కేకిపాత్ర, స్ఫుటయవనిక లన మొగుళ్లు పొద ♦ వెన్ భూభృ,
త్తటుల నవి యాకు దిను చిట, పొటరవము సెలంగెఁ దాళ ♦ ములచప్పుడునై. ౧౧౫.

టీ. నటన = నాట్యమునందు, పర = ఆసక్తములైన, కేకి = నెమళ్లనియెడు, పాత్ర = నాట్యస్త్రీలయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలనన్ = నీలితెరలోయనఁగా, (ప్రతిసీరాయవనికాస్యాత్తిరస్కరణీచసాయని యమరము) భూభృత్తటులన్ = కొండలయొక్క చరులయందు, పొదవెన్ = వ్యాపించెను, అవి = ఆ మేఘములు, ఆకుదిను= పక్షులను దినుచున్న, చిటపొటరవము = చిటపొటయనుధ్వని, తాళములచప్పుడునై = తాళధ్వనియై (నాట్యోపయోగితాళంబులనుట) చెలఁగెన్ = ఒప్పెను, రూపకానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. అప్పుడు నెమళ్లనియెడు నాట్యస్త్రీలు నర్తనంబు సేయఁగా మబ్బులుకొండలలోని యాకులుమేయుచుండఁగల్గిన చిటపొటధ్వనులు దాళంబులుగా నామేఘములు నీలపుతెరగుడ్డలుగా నొప్పుచుండెననుట.

చ. జలధర ముప్పలోఁ బులు సొ♦సంగురసం బని యప్పయోధినిం,
బొలుపుగఁ గ్రోలపై దధిప♦యోధియుఁ గ్రోలఁగఁ బ్రాచి దౌటఁ బె,
న్పులుసుఁ గళ్లఁ గ్రాయ నవె♦పో వడగండ్లన రాలెఁ గాని నాఁ,
డిలఁ బదునైన దిన్నయపు♦డే చలిఁ బండ్లు వడంగ నేటికిన్ ౨౧౬.

టీ. జలధరము = మేఘము, ఉప్పలోన్ = లవణముతోఁగూడిన, పులుసు= ఆమ్లము, రసంబు — రుచిని, ఒసంగునని = ఇచ్చునని, అప్పయోధిన్ = ఆ లవణసముద్రమును, ఇంపొలయఁగన్ = ప్రీతిగల్గునటుల, క్రోలి = పానముఁజేసి, పైన్ =ఆ పిమ్మటను, దధిపయోధియున్ = పెరుగుసముద్రమును, క్రోలఁగన్ = త్రాఁగఁగా, ప్రాచిదౌటన్ = అది ప్రాచీనమైనదిగాన (పులిసినపెరుగనుట) పెన్పులుసు = మిగులఁ బుల్లనైన, కళులన్ = పెరుగుగడ్డలను, క్రాయన్ = వెళ్లఁగ్రక్కఁగా, అవెపో = అట్లువెళ్లఁగ్రక్కఁబడిన పెరుగుగడ్డలే, వడగండ్లనన్ = కిరకలనునట్లుగ, రాలెన్ = పతనమునొందెను, కానినాఁడు - ఈ వడగండ్లు పతికణములు కాకపోయెనేని, ఇలన్ = భూమియందు, పదునైనట్టి — ఎదనముగుచున్న యావడగండ్లను, తిన్నయపుడే = తినఁగానే, పండ్లు= దంతములు, చలివడంగనేటికిన్ = జల్లుమని చలిపడవలయుననిమిత్తమేమి?

తా. అపుడు రాలుచున్న వడగండ్లను నోటిలో వ్రేయఁగాఁ బండ్లు జివ్వనిపులగలవై పులుసు పగిలిన దంలములమాట్కి నత్యంతరముల నములుటకు శక్తిచాలకుండుటంజేసి మేఘము పులుసుతో నుప్పగలిపినట్లయిన మిక్కిలి రుచిగానుండుననని తలంచి ముందు లవణసముద్రమున నీరుద్రావి యాపిమ్మట దధిసముద్రమును పానము చేయఁగానది ప్రాచిదౌటవలన మిక్కిలి పులుసుగానుండెను గాన దాని వెళ్లఁగ్రక్కఁగానే యాగడ్డలే వడగండ్లను వ్యాజమునరాలుచున్నవని యుత్ప్రేక్షించినాడనుట.

తే. గీ. అపు డుసన్లిప డిగక మే♦ఘాళి పొదవు, నచలములపైనె దొడ్డిక♦ట్టగుమృగాలి,
మోడఁ బాపట్టె మిఁడిప♦ర్జన్యధన్వి, నృపున కగు తెరవేటయా♦యితమనంగ ౧౧౭

టీ. అపుడు = ఆ వర్షాకాలమునందు, అసన్లి డిగక = బురదలలోదిగక, మేఘాలి = మబ్బులవాళ్లు, పొదవు = చుట్టుకొన్న, అచలములపైనె = కొండలమీఁదనె, దొడ్డికట్టగు—దొడ్డిలోఁ దోలఁబడినవానివలె నిలిచియున్న, మృగాళిన్ =లేఁడులగుంపు(ఇదికర్మపదము) చూడన్ = వీక్షింపఁగా, మీఁది = పయినున్న, పర్జన్య =ఇంద్రుఁడనియెడు, ధన్వి = ధనుర్ధరుఁడైన, నృపునకున్ = రాజునకు, అగు = అయినటువంటి, తెరవేటయాయితము = సిద్ధమయిన తెరవేట, అనంగన్ = అనునట్లు, చూపట్టెన్ = కానవచ్చెను (తెరవేటయనఁగా గొప్పయధికారులు వేటకు వెడలునవసరంబున ననుగతులయిన వేటకాండ్రుచేత మృగముల నొక్కచోటఁ గూడియుండునట్లుగఁ జుట్టును తెరవేసి సమకూర్చుట)

తా. ఆ వానకాలమునందు జడిసి బురదలను డిగ్గక మబ్బులగుంపుచేతఁ జుట్టును వ్యాపింపఁబడియున్న కొండలన్నిని పొడిశిఖరములుగా నిర్మింపఁబడియున్న వ్యాఘ్రములను జూడగాఁ బర్జన్యుఁడను బిలుకాఁడగు బ్రాహ్మణునకై సిద్ధపఱపఁబడిన తెరచేటలుగా నున్నట్లుండెననుట.

చ. తడి తల డిగ్గి మునుఁగ జడ ♦ తం దుద ఱెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు
ల్కొడుచుచు నీరు ముంగరల ♦ పోలికె ముక్కులఁ గూడి నోటఁ గొం
తొడియుచు గూటికట్ల సగ ♦ మొత్తుచు ఱెక్కవిదిర్చు చున్నగా,
వడఁకుటె కాక చేష్టుడిగె ♦ వక్షము పక్షులు జానువుల్ చొరన్ .....

టీ. తడి = నీరు, తలదిగ్గ = శిరస్సుమీఁదనుండి దిగి, మునుఁగక — మునుఁగకుండ, (అనఁగా వర్షముచేతఁ బక్షుల శిరంబులు తడిసి నీళ్ళు కారి శిరంబులను విడువఁగా ననుట) జడఁదఁట = జాడ్యముచేతను, తుదఱెప్పలఁట = నేత్రాగ్రములచేతను, కన్నువిప్పి = నేత్రములు దెఱచి = పుల్కొడుచుచు = కన్నులు పులకరించుచును (అనఁగా దెఱవఁగూడని కన్నుల నతిప్రయత్నమునఁ దెఱచి లోని నీళ్ళు వెలువరించుట) నీరు = వర్షోదకము, ముంగరలపోలికన్ = ముక్కఱలకైవడి, ముక్కులఁగూడన్ = నాసికలయందు వ్రేలఁగా, నోటన్ = వదనముచేతను, కొంతొడియుచు = కొంత స్వీకరించుచును, గూటికట్లన్ = గూటిపుడకయందు, సగము = అర్ధము, ఒత్తుచున్ = తుడుచుచును, పక్షులు = పిట్టలు, జానువుల్ = తమమోకాళ్ళు, వక్షము = ఎద, చొరన్ — చొచ్చియుండఁగా, వడఁకుటె కాక = కంపముండుటయే కాక, ఱెక్కవిదిర్చుచున్నగా — పక్షవిధూననము మొదలయిన, చేష్ట = వ్యాపారము, ఉడిగెన్ = మానెను.

తా. ఆసమయంబునఁ బిట్టలు గూండ్లయందు ముడ్డులుగాఁ దడుపంబడి చలికివడఁకుట ఱెక్కనొందు చేష్టలుడిగియుండె ననుట.

క. చెందు నెఱసంజ కుంకుమ, క్రందునఁ గెంపెక్కు దివికిఁ ♦ గాశ్మీరత రా
నిందుశిలాత్వము రవి గని, యెం తోయముఁ గురియ నేల ♦ యిటు గాకున్నన్.

టీ. చెందు = ప్రాప్తమైన, నెఱసంజ = పూర్ణసంధ్యారాగమనియెడు, కుంకుమ = కుంకుమపుష్పముయొక్క, క్రందునన్ = అతిశయముచేతను, కెంపెక్కు — ఎఱుపెక్కిన, దివికిన్ = ఆకాశమునకు, కాశ్మీరత = కాశ్మీరదేశత్వము, రాన్ = రాఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణియగుటను, కనియెన్ — పొందెను, ఇటు గాకున్నన్ = సూర్యుఁడు చంద్రశిలగాకుండెనేని, తోయమున్ = జలమును, కురియ నేల = వర్షింప నిమిత్తమేమి?

తా. సంధ్యాకాలమునందు వర్షించుచుండఁగా నెఱుపుఁజెందిన సంధ్య యను కుంకుమపుష్పముచేత నెఱ్ఱనైన యాకసంబునకు గాశ్మీరదేశత్వము రాఁగా సూర్యుఁడు త

గ్ధోద్భవంబని ప్రసిద్ధికెక్కిన యిందుకాంత్వమును బొందెను. అటుగాకపోయెనేని యా సూర్యచంద్రకంబుల వర్షించుటకు హేతువేమని ప్రజలు తలంచునట్లుండెనని భావము.

చ. అలజలరాశి నీటఁ బగ ♦ లర్కకరావళి చూలు దాల్పఁగా
నలమిన యీర్ష్యరాత్రి ధవ ♦ ళాంశుకరావళి దాము దాల్పఁ ద
జ్జలముల నాన మూఁగికొను ♦ చాడ్పున నాడి వహించెఁ జూలు మ
బ్బులనిలముంచనీల ఘన ♦ పుంజము వల్ల బలాకమాలికల్. ౧౨౦

టీ. అల=ప్రసిద్ధమైన, జలరాశి=సముద్రముయొక్క, నీటన్=ఉదకముచే, పగలు=పవటియందు, అర్కకరాళి = సూర్యకిరణసమూహము. (బలిహస్తాంశవఃకరాయని యమరము) చూలుదాల్పఁగాన్ = గర్భముధరియింపఁగా, అలమినయీర్ష్యన్ = జనించిన యసూయచేత, రాత్రిన్=రేయియందు, ధవళాంశుకరావళి = చంద్రకిరణసమూహము, తామున్=తామును, దాల్పన్=గర్భములుధరియించుటకొఱకు, తజ్జలములన్ = ఆసముద్రోదకములను, ఆనన్=పానముచేయుటకై, మూగికొనుచాడ్పునన్=చుట్టుకొనినట్టుంబలె, ఆడి=సంచరించి, బలాకమాలికల్ = తెల్లగొంగలచాళ్ళు, (బలాకాబిసకంఠికయని యమరము) మబ్బులన్=చీకట్లచేతను, ఇలన్=భూమిని, ముంచు = కప్పుచున్న, నీలఘన=కాలమేఘముయొక్క, పుంజమువల్లన్ = సమూహమువల్లను, చూలు=గర్భమును, వహించెన్ = ధరియించెను.

తా. తెల్ల కొంగలు రాత్రులయందు నంధకారమగునట్లు భూమియందుఁ గప్పియున్న నల్లమబ్బులను మాలికలుగాఁ జుట్టికొని యాసీళ్ళుత్రాగి గర్భము ధరింపఁగా సూర్యకిరణములు పగటియందు సముద్రోదకముచేత గర్భముధరియింపఁజూచి యీర్ష్యగలవియై చంద్రకిరణములు దామును గర్భముల ధరియించుటకొఱకు నాసముద్రోదకములం బీల్చుటకై తిరుగుచున్నట్లుండె ననుట.

క. ఉరుము విని యలకకై దివి, వెఱఁ బఱచుమరాళపటలి ♦ విడిచినఁ బడున,
క్కఱచినబిసలవవిసరము, తెఱఁగున వడగండ్లు ధవళ ♦ దీధితి రాలెన్. ౧౨౧

టీ. ఉఱుమున్ = గర్జితమును, విని = ఆలకించి, అలకకై = అలకాపురమునకెదురై, దివిన్ = అంతరిక్షమునందు వెఱన్ = భయముచేతను, పఱచు = పఱువిడుచున్నట్టి. మరాళపటలి = అంచలగుంపు, విడిచినన్ = వదలఁగా, పడు = పతనము నొందుచున్నట్టి, అక్కఱచిన = ఆయాంచలుగొఱికిన, బిసలవవిసరము = తామరతూఁడుతునుకలసమూహముయొక్క, తెఱగునన్ = చందమునను, వడగండ్లు = వర్షోపలములు, ధవళదీధితిన్ = తెల్లనికాంతితోడను, రాలెన్ = పడెను. తాత్పర్యము సుగమము.

క. తటిదుత్పాసితఫణభృ, త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుఁ ♦ దక్కువు బగ్గాల్,
నటన మతిహర్ష హేతూ, త్కటలాభం బిడునె మది క్షుధ♦గ నీర్వట్టుల్. ౧౨౨.

టీ. బగ్గాలు = నెమళ్లు, తటిత్ = మెఱుపుల చేతను, ఉత్పాసిత = పోఁదోలఁ బడ్డ, ఫణభృత్ = పాములయొక్క, పటలిక్ = సమూహము చేతను, నిరన్నంబుల య్యుఁక్ = నిరాహారములైనప్పటికిని, నటనము = నాట్యమాడుటను, తక్కువు=మాన వు = అతిహర్ష = అత్యంతసంతోషమునకు, హేతు = కారణముయొక్క, ఉత్క ట = అధికమైన, లాభంబు = ప్రాప్తి, మదిక్ = మనంబునందు, క్షుధక్ = ఆకలిని, నీర్వట్టుల్ = దప్పిని, ఇడునె = కలుగఁజేయునా? (చేయదనుట).

తా. సంతోషము సగములావన్నానుడి ప్రకారమనుట. అర్థాంతరన్యాసా లంకారము.

సీ. రవిఁ జూచి కుడుచువా ♦ రలకును గృకలాస । ములకును దృష్టి మి♦న్నులనె నిలిచె
సంధ్యార్ఘ్యదాయిద్వి ♦ జశ్రేణి కిలు సేరు । మొదవులకును భ్రాంతి ♦ మది జనించె,
హాలజీవిసందోహ ♦ ములకు బలాకికా । విసరంబులకు మంచి ♦ వెదలు దొరకె,
నెలమిఁ బొల్పగుయూధి ♦కలకు సంతలకూట । ములకును మటి నిచ్చు♦మొగ్గ లొదవె,
నతిధిసంఘంబునకు నీఁ♦నట్టియొనప । కదుపులేఁగలగమికి వా♦కట్టు లెసఁగె,
మంటిమిద్దెలవారికి ♦ మరుపనులకు । నెఱతఁ వానినవారికి ♦ నిదుర చెడియె. ౧౨౩.

టీ. రవిక్=సూర్యుని, చూచి = వీక్షించి, కుడుచువారలకును = భోజనము సే యువారికిని, కృకలాసములకును = తొండలకును, (సరటఃకృకలాసస్స్యాదిత్యమరము) దృష్టి=చూపు, మిన్నులనే=అంతరిక్షమందె, నిలిచెక్ = ఉండెను. (ఆదిత్యునింజూడక భుజింపమను నీమముగలవారలకుఁ దర్శనాపేక్ష చేతను, తొండలకు వానపొలసు సందు ననీరుచొచ్చినవాని దేహము బూకుచున్నవిగానఁ గొప్పులం దూర్ధ్వముగ నిలిచియుండుట చేతను గనుచూపు లంతరిక్షమందె యుండుననుట) సంధ్యార్ఘ్యదాయి, సంధ్యా = సా యంకాలమునందు, అర్ఘ్యదాయి = అర్ఘ్యదానము చేయునట్టి, ద్విజశ్రేణికిక్=పుడ మివేల్పులసంఘమునకును, ఇలుసేరు మొదవులకు = ఇండ్లకువచ్చుచున్న పసులకును, భ్రాంతి=సాయంకాలమనుభ్రమము. మదిక్ = బుద్ధియందు, జనించెక్=పుట్టెను. హా లజీవిసందోహమునకు = వ్యవసాయముఁజేయు జనసమూహమునకును, బలాకికావిసరం బులకు=తెల్లకొంగలగుంపులకును, మంచి=అనుకూలమైన, వెదలు=వల్లఁబడ్డచేలు, చ క్కగా మొలచుటయు = గర్భధారణమును, దొరకెక్=ప్రాప్తించెను, (శ్లో॥ గర్భం బ లాకాదధతేబ్దయోగాన్నాకేనిబద్ధావలయం సమంతా త్తనికర్ణోదయమందుఁ బరయోగము) ఎలమిక్=ఉల్లాసముతో, పొల్పగు = పెంపుచెన్ను, యూధికలకు = మొల్లల భేదముల

రియు, సంతసంతాటములకును = సంతలకువచ్చి కూడియున్నజనములకును, (సంత యనఁగా గ్రామాంతరములనుండి వర్తకులు నానావిధంబులైన సరకులం దెచ్చి బస్తీగా నుండు గ్రామమునను నెలయిలనునిచి యావస్తువుల విక్రయించెడు ఎజారందురు) మట్టి= మిక్కిలి ముంను, విచ్చుముగ్గులు = పరువిడుటయు = ముగ్గులువిచ్చుటయును, ఒదవెన్ = కలిగెను (అనఁగా వర్షాకాలమునందుఁబుష్పించునట్టియూధికలు వికసించినవనియు,వర్షము రాఁగానంతకువచ్చినప్రజలూళ్ళకువిచ్చిపోయిరనియుంభావము) అతిథిసంఘంబునకున్ = అతిథిసమూహమునకును, ఈనినట్టి=దూడవేసినట్టి, ఎనుప-గెదెలయొక్క, కదుపు=సంఘముయొక్క, లేఁగలగమికిన్ = దూడలసమూహమునకును, వాకట్టులు=వాగ్బంధనములు, ఎసఁగెన్=అతిశయించెను (మేరదప్పినవర్షముగురియుచుండఁగా సంచరించుటకుపాయ మేుందని యతిథులకునన్నము లేనందునను-గేదెకదుపులలేఁగలకుఁజలిచేత దవడలుమూసికొని పాలుగుడువఁగూడకవా గ్బంధనములాదవెనవుట) మంటిమిద్దెలవారికిన్=మంటితోమేడలేర్పఱుచుకొన్నవారికిని, మరుపనులకు=మన్మథవ్యాపారములకు, నెలంతల్=స్త్రీలను, (ఇదిజాత్యేకవచనము) పాసినవారికిన్ = ఎడఁబాసినవారికిని, నిదురచెడియె=నిద్రలేకపోయెను (అనఁగా మంటిమిద్దెలుగలవారికైనన్నను మన్నువర్షముచేతఁగఱఁగి యింటిలో నురియుటచేతను, మన్మథవ్యాపారములకుస్త్రీలు లేనివారికి విరహవేదనగల్గుటచేతను నిదురలేకయుంట ప్రసిద్ధము మరుపనులకు నెలంతఁబాసినవారికనుదానికితర వ్యాపారార్థము స్త్రీలనెడఁబాసిన వారికనకొన్ని వ్యాఖ్యానములలోనున్నది మరుపనులకును నిద్రలేకపోయెననియైనం జెప్పవచ్చును అపక్షమున నవియధికముగా జరగెననిభావము) "శ్లో. వర్ణ్యానామితరేషాంవాధర్మైక్యం తుల్యయోగితా" యను సులక్షణముచేత నొప్పియున్న తుల్యయోగితాలంకారము రెండిపగీటున గ్రాంతిమదలంకారము॥

ఉ॥ కాయనికన్న నందినయి ♦ గంటలు దున్నక మంటి నా మహా,
నాయుసనంది దున్ననయి ♦ కట్టెడు ముగ్గులు లేక మంటి నా,
హాలిపు డెన్నఁడుం దెలిని ♦ యూరులచేలును చౌడు మట్ట్యమం,
గా లవినేరు సాఁగి రిలఁ ♦ గట్టుపసిం గొని పేద మున్నుగాఁ ౧౨౪

టీ॥ కాయని = యమునియొక్క, గున్న = వాహనమైనమహిషము - (కాలోదండధరశ్శాస్తా దేవయునియామకము) నందినయి = వృషభమనె, గంటలు = ఆవురుదుబ్బలను, గున్నకు = క్షపిచేయక, మంటినా - = బ్రదుకలననఁగా, మహాకాలునినంది=గుణగనము వాహనంబైనవృషభము, (మహాకాలోమహానటయనంగురుపరము) దున్నసయి=దున్నపోతునై, కట్టెడుముగ్గులు లేక - బురదసలమంగుచు గాళ్లువిగిడఁబడుటలేక - (పంకోస్త్రీశాదకర్దమాయని యమరము) మంటినాఁడు బ్రదికిరిసనునట్లుగ, హాలికులు = కృషీవలులు ఎన్నడుండెగని = ఏదినమందు మనుదున్నుఁవ, పైరులచేలును గంటగఁగల చెలికలును, చౌడు

మన్ననుంగా = ఊషరములగు కేదారములుగా, లలిన్ = ఆ సక్తిచేతను, పేదమున్న గాన్ = దరిద్రుఁడు మొదలుగా, ఇలఁగల్గు = భూమియందున్న, పసింగొని = పశుమాత్రమునంతయును గూర్చి, ఏరుసాఁగిరి = మడకకట్టిదున్నిరి.

తా. దున్నపోతులకు వెలిదుక్కి కష్టముగనుక యమునికి వాహనమగుటవల్ల దున్నక సుఖించితినని యామహిషంబును, ఎద్దులకురొంపి దుక్కి కష్టముగనుక నీశ్వరునకు వాహనంబైనందున దున్నవలసినదిలేదని యావృషభంబును నెంచునట్లుగఁ బుడమియం దెల్లెడలనుండు పశువులందెచ్చి బీదలుమొదలగు హాలికులు బీటిచేలు చవటికయ్యలు గూడదున్నిరనుట.

క. వరజుబడి రొంపిఁ ద్రొక్కం, జరణంబులఁ జెనఁగి పసిఁడి ♦ చాయకడుపులం
బొరి నీరుకట్టె లమరెను, బిరుదులు హాలికులు దున్నఁ ♦ బెట్టిరో యనఁగన్. ౧౨౫.

టీ. వరజుబడిన్ = గనిమవెంబడిని, రొంపిఁద్రొక్కన్ = మడిలోనీరువెళ్ళకుండునట్లు బురదనుద్రొక్కఁగా, చరణంబులన్ = పాదములను, పెనఁగి = చుట్టి, పసిడిచాయకడుపులన్ = బంగారువన్నెగల యుదరములతోఁగూడిన, నీరుకట్టెలు = నీరుతొట్టిపాములు, పొరిన్ = ఔద్ధత్యముచేతను, హాలికులు = కర్షకులు, దున్నన్ = దుక్కియందు, బిరుదులు = తమకు సరియెవ్వరును గారని గండపెండెరములు, పెట్టిరో యనఁగన్ = ధరియించిరో యన్నట్లు, అమరెన్ = ఒప్పెను.

తా. సుగమము.

క. నాని శిఖి వంటచెఱకుల, చే నఱ నవి వెండివంట ♦ చెఱకులె యగుటం
బోనంబు ప్రజకు జక్కులు, బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రొయ్యి ♦ పొగయమి వృష్టిన్.

టీక. శిఖి = అగ్ని, వంటచెఱకులచేన్ = వంటకట్టెయలచేతను, నాని = తడిసి, అఱన్ = చల్లారఁగా, (ఎడలెగని వానలచేతఁ దడసియున్నకట్టెలను నిప్పుమీఁద వేయఁగానే యాయగ్ని చల్లారెననుట) అవి = ఆయింధనములు, వెండి = మఱియును (అనఁగా విచారింపఁగాననుట) వంటచెఱకులెయగుటన్ = వంటకుయోగ్యమయిన చెఱకులని యన్వర్థము లగుటచేతను (అనఁగా బెల్లమువండుటకుఁ దగిన చెఱకులు రసఘనములై యుండి గానిగయందుంచి త్రిప్పఁగా నెల్లరసమును వెళ్లఁగ్రక్కునో యాతీరుననే ప్రొయిలోనఁబెట్టఁగానే కట్టెయలు నీరు వడియుటంజేసి వంటచెఱకు లన్నపేరు సార్థకమాయెననుట) బోనంబు = అన్నము, ప్రజకున్ = జనమునకు, జక్కులబోనంబులెయయ్యెన్ = కామేశ్వరునిఁగొల్చు జక్కులవాండ్ర యన్నమాయెను. అనఁగా శూద్రులయొక్క పెండిలిమొదలగు నుత్సవములయందు జక్కులవాండ్రు, అరివేణిపెట్టిన శూన్యభాండములనుదల మీఁదమోచికొని బోనాలుబోనాలనిపలుకుట ప్రసిద్ధముగానఁ దత్తుల్యంబాయెనని భావ

ము. ప్రొయ్యి=అగ్నిశ్రయణి, వృష్టిన్ = వర్షముచేతను, పొగయమిన్=రాజకయుండుటచేతనని క్రిందికిన్వయము

సీ. ఇల్లిల్లు దిరుగ నొ ♦ క్కించుకంతయు శిఖియబ్బెనేని యింటిలోఁ బూరి ♦ యిడి విసరక
రాఁజదు రాఁజిన ♦ రవులు కోల్పాసలె గాని కల్గదు కూడు ♦ దానఁ గలిగె
నేని కూరగుట మం ♦ దైనఁ బెన్పొగ సుఖభుక్తి చేకూరదా ♦ భుక్తి కడినఁ
బ్రాగ్భోక్తలకె తీరు ♦ బహుజనాన్నము దీర నాఁకలు కొదవుఁ బు ♦ నః ప్రయత్న
మాజ్యంబు ముఖ్యలయు మెన్న ♦ రాలయాంగ, ణాలయమెన్న రంలిక ♦ కారజనిక
పచనాంధ్యగృహిణి రామిఁ ♦ ఎడకమరుఁదు, వెడవెడ నెఱయర్వాగ్గిలిర ♦ జడిసి గృహులు.

టీ. ఇల్లిల్లు=ప్రతిగృహమునను, తిరుగన్=వెదకఁగా, శిఖి=అగ్ని, ఒక్కించుకంత=కొంచెము, అబ్బున్=దొరకును, అబ్బెనేని=లబ్ధంబాయెనా, ఇంటిలోఁబూరి=ఇంటిలోనికి సర్వను, ఇడి=దానిపైనునిచి, విసరక రాఁజదు=వీజనము సేయకయంటికొనదు రాఁజినన్=అంటికొనినను, రవులు కోల్పాసలె గాని=ప్రజ్వలింపఁజేయు నపేక్షయొకటి యొక్క, దానన్=ఆ మంటవల్ల, కూడు=అన్నము, కల్గదు=దొరకదు (రవులు కోల్పా సాలఁగానియను పాఠమునందు గృహములో నవాసములని విడిచి పెట్టకగాని కలుగదని యర్థము) కలిగెనేని=అన్నమైనప్పటికైని, కూరగుట=శాకమగుట, మందు=ఔషధము (అనఁగా దుర్లభమనుట) ఐనన్ = అట్లైనను, పెన్పొగన్=ప్రబలంబైన ధూమముచేతను, సుఖభుక్తి చేకూరదు = సుఖకరమైనభోజనముదొరకదు. ఆభుక్తికిడినన్= ఆభోజనమున కొంచెమును, బహుజనాన్నము=ఇంటిలో నున్నవారలకెల్ల వండిన యన్నము, ప్రాగ్భోక్తలకే = తొలుతటి భోజనముఁ జేయువారలకే తీరున్=సరిపోవును (ఆ హారమునన్పిపల్చిన యుంభులు ఆహారింపరామింజేసి వారలకిడుటచేతఁ బక్వాన్నముసరిపోవు ననుట) తీరన్ =సరిపోఁగా, నాఁకలను = ఉపవిదలకు, పునఃప్రయత్నము=మరలవంటనొనర్చుట, ఒదవున్ =కలుగును, అంటికొనన్ = ప్రొయ్యికి, ఆజ్య=నేతిచేతఁ దడుపఁజడిన. ముఖ్య=కోకిలలోనైనవానియొక్క, లయమెన్నరు=నష్టమువిచారింపరు, ఆలయ=ఇంటియొక్క, అంగణారు=నాపాలయొక్క, లయము=నాశమును, ఎన్నరు=లెక్కింపరు (ప్రొయ్యిమండుటకై నేతిలో బట్టలుదడిపివైచియు వాసాలు పెరికివైచియును వానినష్టమును లెక్కింపకుండిరనుట) ఆరజనిక = రాత్రిరవలకును, పచన= పాకము సేయుటచేతను, నాంధ్య=అన్నములేకయుండిన,గృహిణి=ఇల్లాలు. రామిన్= రాకపోవుటవల్ల, వడికిన్=శయ్యాగృహము మరుఁదు=పచ్చవిడ్చుదు, వెడవెడనె=వెళవెళమని, అర్వాక్ = వేగిరింపఁగా, అప్పుడే = ఆముసారునందు, గృహులు = గృహస్థులు, నొగిలిరి=క్లేశించిరి (అనఁగాఁ జిరాకుపడిరనుట.)

తా. ఆసమయంబునందు నెల్లదిక్కులనుండు సతీపతులందఱు నాహారమజ్జనశయనాదులయందుఁ గ్లేశము నొందు నట్లెడతెగక జడివానలు గురియుచుండె ననుట.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలిచి ♦ భీరులు కంచముఁ జల్లుదీధితు
ల్గడపల వెళ్ళిరాఁ బొగలఁ ♦ గావిగ్రుంగెడు పుల్లగృహంబు లె
ల్లెడఁ గనుపట్టె నూళ్ళనిల ♦ యెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై
విడియఁగ దండు డిగ్గిన స ♦ విద్యుదురుస్తనయిత్నులో యనన్. ౧౨౩.

టీ. పిడుగులకున్ == అశనిపాతములకు, అల్కి == వెఱచి, భీరులు == భయస్వభావముగల స్త్రీలు (భీరుస్సింబాధరాంగనా యని నిఘంటుప్ర) కంచము == భోజన పాత్రమును, లోఁదొలిచి == కవపలకులోపలనేకడిగి, చల్లు == ప్రప్పినీరుపైటఁ జల్లఁగాబుట్టిన, దీధితుల్ == కాంతులు, కడపలవెళ్ళిరాన్ == దేహళులదాఁటిరాఁగా, పొగలన్ == ధూమములచేతను, కావిగ్రుంగెడు == కాషాయవర్ణము గప్పినట్టి (వర్షాకాలమందుఁ దడిసిన గృహములకుఁ బొగచుట్టుకొనియుండుట ప్రసిద్ధము) పుల్లగృహంబులు == పూరి యిండ్లు, ఎల్లెడన్ == ఏదెసఁజూచినను, ఊళ్ళన్ == గ్రామములయందు, కనుపట్టెన్ == చూపట్టెను, ఇలయెల్లను == భూమియంతయును, ముంచి == వాననీళ్ళచేతనిండింపఁజేసి, రసాతలంబుపైన్ == పాతాళముమీఁదను, విడియఁగన్ == ఆక్రమింపఁబోయునని, దండుడిగ్గిన == భూమియందు సేనానమేతమైవిడిసిన, సవిద్యుత్ == మెఱుములతోఁగూడిన, ఉరు == గొప్పలయిన, స్తనయిత్నులోయనన్ == మేఘములోయనునట్లు, కనుపట్టెనని క్రిందికన్వయము. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి మఱి ♦ కోలలతోడన పాఱ నాన్చెఁ జే
ద్పడ జడి మేఘుఁ డట్లకట ♦ పాంథులపైఁ దన కెంతవైరమో
తడిసిన మేననింకి యది ♦ దారవియోగజ వహ్నిఁ గొంత కొం
తుడిపె విఘాతరక్ష విష ♦ మొక్కొకమాటమృతంబు సేయఁగన్. ౧౨౪.

టీ. మేఘుఁడు == జలధరుఁడు, గొడుగులన్ == ఛత్రములను, గాలిన్ == వాయువుచేతను, కూల్చి == ఎగరఁగొట్టి, మఱి == పిమ్మటను, కోలలతోడన == గొడుగుకఱ్ఱలుమాత్రము చేతఁబట్టి, పాఱన్ == పఱువిడుచుండఁగా, జడిన్ == వర్షముచేతను, చేద్పడన్ == బాధపడునట్లుగ, నాన్చెన్ == తడిపెను, అట్లు == ఆలాగుతడుపునట్లు, అకట == అయ్యో, తనకున్ == మేఘునికి, పాంథులపైన్ == పథికులమీఁదను, ఎంతవైరమో == ఏపాటివిరోధమో (నాన్చెనని క్రిందికన్వయము) విఘాతరక్ష == విరించిమొక్క రక్షణము, విషము == గరళమును, ఒక్కొకమాటు == ఒక్కొకపర్యాయము, అమృతంబుసేయఁగన్ == సుధగాఁజేయుటవల్లను, అది == ఆ వర్షము, తడిసిన == నానిన, మేనన్ == శరీరమందు, ఇంకి == ఇగిరి, దారవియోగజవహ్నిన్ ==

భార్యలవిరహమువల్లఁబుట్టినయగ్నిని, కొంతకొంతుడిపెన్ = కొంతవడిఁబోఁగొట్టెను, ఈపద్యమునందుఁ బూర్వార్ధంబున వ్యాఘాతాలంకారంబు నుత్తరార్ధంబున విచిత్రాలంకారము. శ్లో, స్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చేత్ । విచిత్రం యత్ప్రియత్నశ్చే ద్విపరీతఫలేప్సయోః అని వానికిలక్షణము.

తా. సుగమము.

తే. గీ. దవులజల్లని దూఱినం ♦ తక మునుపటి, జల్లునీరానివచ్చునా ♦ జల్లు మొదలి
గాలి యెలగోలుచేఁగొమ్మ♦గదలి జల్లు, దలపడకమున్న వంగుళ్లఁ♦దడిపెఁదరులు.

టీ. తరులు = వృక్షములు, దవులన్ = దూరమునందు, జల్లని = వానయనుకొని, దూఱన్ = వానిక్రిందికిఁబోఁగా, అంతకమునుపటిజల్లు = దూరమునసుండి వచ్చువానకంటె మున్నుగురిసియున్నవానయొక్క, నీరాని = ఉదకముగలదై, వచ్చునాజల్లు = దూరమున వచ్చుచున్నయావానయొక్క, మొదలి = ముందుగవచ్చిన, గాలియెలగోలుచేన్ = ఎలగోలుగాలిచేతను, (దండునకు ముందుగాఁబోయి హెచ్చరికచేయుటకు నెలగోలని చెప్పుట ప్రసిద్ధము) కొమ్మగదలి = శాఖచలనమునొంది, జల్లుదలపడకమున్న = వచ్చుచున్నవర్షము రాకమునుపే, వంగుళ్ళన్ = నమ్రము లైయున్నకొమ్మలు మొదలగువానిచేతను, తడిపెన్ = నాన్చెను, పథికులనని పూర్వపద్యమునసుండు కర్మ నధ్యాహరింపవలయును.

తా. సుగమము.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిఁగి రచ్చలపై విధియింతు రుగ్రతన్,
హయపతిమీఁద దంతిపతి ♦ నాతనిపై నృపతిం గజాదిని,
ర్ణయముల మొత్తు లాడుదురు ♦ మబ్బొక యించుక విప్ప విచ్చు మొ,
గ్గయి మఱి పాఱి పోదురు స♦మస్తదిశాగతు లైనయధ్వగుల్. ౧౩౧

టీ. సమస్తదిశ = సకలదిశలనుండి, ఆగతులైన = వచ్చినట్టి, అధ్వగుల్ = తెరువరులు, రయమునన్ = వేగముచేతను, వృష్టికై = వానకై, ఒదిగి = చోటుచాలక యడంగికొని, రచ్చలపైన్ = ధర్మపుచావిళ్ళ యరుఁగులమీఁదను, హయపతిమీఁదన్ = అశ్వపతిపైని, దంతిపతిన్ = గజపతిని, అతనిపైన్ = ఆగజపతిమీఁదను, నృపతిన్ = నరపతిని (అశ్వపతిప్రబలుఁడు - వానికంటె గజపతి ప్రబలుడు గజపతింకంటె నరపతిప్రబలుడనియనుట) ఉగ్రతన్ = కోపముతోడను, విధియింతురు = నిర్ణయింతురు, గజాదినిర్ణయములన్, గజ = యేనుఁగులు, ఆది = మొదలగువానియొక్క, నిర్ణయములన్ = నిశ్చయించుటలయందు మొత్తులాడుదురు - కలహపడుదురు (అనగా నశ్వపతే యెక్కుఁడనియొక్కండును గజపతే ప్రబలుండని మఱియొక్కండును నందఱికంటె నరపతియధికుఁడనియన్యుండును - వానికంటె వీనికి నశ్వములెక్కువనియు - వీనికంటె వానికి గజంబులుతక్కువనియు నీ మొదలగు గజాదిసంఖ్యానిర్ణయాభినివేశములచేతఁ గలహించుచుందురనుట)

మబ్బు = మేఘము, ఒకయించుక విప్పన్ = కొంచెము విడువఁగాను, మఱి = పిమ్మటను, విచ్చుమొగ్గయి = ప్రోగువీడినవారలై, పాఱిపోదురు = ఎవ్వరిదారినివారు వెళ్ళుదురు.

తా. బాటసారులకుఁ ద్రోవ జరగకుండునట్లు జడివానలు గురియుచుండు ననిభావము.

క. తనరె బలిభుక్తతులు నిం, డిన గ్రామశ్రీల కంఠ ♦ నీలము లగుటం,
గని యొండె తృణగ్రాహిత ననఁ, గొను కసపులఁ జైత్యతరుల ♦ గూండ్లిడు భ్రమలన్.

టీ. బలిభుక్తతులు = కాకులగుంపులు, (ధ్వాంక్షాత్మఘోషపరభృద్బలిభుగ్వాయసా అపియని యమరము) నిండిన గ్రామశ్రీలకున్ = సంపూర్ణగ్రామలక్ష్ములకు, ఆఱితి = కంఠమునందున్న, నీలములగుటన్ = ఇంద్రనీలమణులౌటచేతను, తనరెన్ = ఒప్పెను, చైత్యతరులన్ = ఉద్యానపాదపములందు (చైత్యమాయతనేబుద్ధబింబేచోద్యానపాదపె యని విశ్వము) గూండ్లిడు భ్రమలన్, గూండ్లిడు = గూండ్లుపెట్టుటకొఱకు, భ్రమలన్ = తిరుగుటలచేతను, కొనుకసపులన్ = పట్టికొనిపోవు తృణములచేతను, తృణగ్రాహితన్ = తృణగ్రాహిత్వమును, కనియెన్ = పొందెను, అనన్ = అనునట్లు, తనరెననిక్రిందికన్వయము.

తా. నీలములు తృణగ్రాహులుగాన నావిధంబుగఁ గాకులగుంపులు గ్రామసమీపముననుండు నుద్యానమందలి చెట్లయందుఁ గూండ్లు గట్టికొనవలయునన్న యిచ్ఛచే తఁగఱచికొనిపోవుచున్న కసవులంజూడఁగా పండియైన గ్రామలక్ష్ములు కంఠమునందు ధరియించిన హారమందలి నీలమణులు తృణంబులను గ్రహించుచున్నవో యన్నట్లుగ నొప్పెననుట.

మ. వసతుల్వెల్వడి వానకై గుడిసె మో♦వన్ రాక తా నానియే,
పసగా నిల్చినజమ్ముగూడఁ బొలమం♦బళ్ళోయుచుం బట్టి పె,
న్మసురం దీగెడుకాఁపుగుబ్బెతలపె♦న్గబ్బల్పునాసల్వరిం,
బిసికిళ్ళం బిసికిళ్లు హాలికుల క♦ర్పించె న్నభస్యంబునన్. ౧౩౩.

టీ. వసతుల్వెల్వడి = గృహములు బయలువెళ్లి, వానకై = వర్షబాధానివృత్తికొఱకు, గుడిసెమోవన్ = పొలములోఁ గాపునిమిత్తమై వేయఁబడ్డకుటీరము దగిలికొనఁగా లోపలికిరాక, తాన్ = తాను, ఆనియే = తగిలికొనియే, పసగా = ఒప్పిదముగా, నిల్చిన = నిలువంబడియున్న, జమ్ముగూడన్ = జమ్ముచేగట్టఁబడ్డగూడను (జమ్ముగూడ కావలిగుడిసెలోకిరాక గుడిసెదగిలినిలిచియుండఁగాననుట) పొలమంబళ్ళోయుచున్ = కృషిసేయుభూమికి నంబలిమోచికొనుచును, పట్టి = ధరియించి, పెన్మసురందు = జడివానయందు, ఈగెడు = గుడిసెలోపలం దూరునట్టి, కాఁపుగుబ్బెతల = కాఁపువాండ్రవని తలయొక్క, పెన్గుబ్బల్ = గొప్పవైనకుచములును, పునాసల్ = పూర్వసస్యంబు

నైన సజ్జలుమొదలయినవియును (పునర్వసు కార్తెయందుఁ జల్లఁబడ్డ ధాన్యములు గనుకఁ బునాసలని వ్యవహారము) వెలిన్ = వెలుపలను, హాలికులకున్ = కృషిఁజేయు వారలను, పిసికిళ్లన్ = కుచగ్రహణంబులును, పిసికిళ్లు = కంకులు నల్పుటలును, నభస్యంబునన్ = భాద్రపదమాసమునందు, అర్పించెన్ = ఒసంగెను.

తా. సుగమము.

మ. గురుగుం జెంచలి దుమ్మి లేఁదగిరిసా ♦ కుం దింత్రిణీపల్లవో,
త్కరముం గూడఁ బొరంటినూనియలతోఁ గట్టావికుట్టారికో,
గిరము ల్మేసి తమిం గొమ ల్పాలము వో ♦ క్రేఁపు ల్మెయి ల్నాకమేఁ,
కెరవుంగుంపటిమంచ మెక్కిరి ప్రభు ♦ త్వైకాప్తి రె డ్లజ్జడిన్. ౧౩౪.

టీ. గురుగున్ = కురకటశాకమును, చెంచలి = లువిన్నకశాకము, తుమ్మి = ద్రోణశాకము, లేఁదగిరిసాకున్ = కోమలమైనతంటెపుకూరయును, తింత్రిణీపల్లవోత్కరమున్ = చింతచిగురు, కూడన్ = వానితోఁగలిపి, నూనియలతోన్ = తైలములలోన, పొరంటి = పొరఁటి, కట్టావి = మిగుల వేఁడియయిన, కుట్టారికోగిరముల్ = కుటుచయారికకూళ్లు (మూఁడు నెలలకుఁ బండునవి కుటుచయారికలనియు నయిదు నెలలకుఁ బండునవి పెద్దారికలనియుం జెప్పుదురు) మేసి = మెక్కి, (పశుప్రాయులగుటంజేసి మేసియని ప్రయోగించుట యుచితము) తమిన్ = రాత్రియందు, కొమల్ = కొడుకులు (చెట్లకు శాఖలవంటివారు గనుక నిట్లు చెప్పవచ్చును) పాలముపోన్ = చేలుగాయఁబోగా, రెడ్లు = పెత్తనముచేయు కాఁపులు, ప్రభుత్వైకాప్తిన్ = అధికారమొకటియబ్బుటచేతను, అజ్జడిన్ = ఆ ముసురునందు, క్రేపుల్ = దూడలు, మెయుల్ = దేహములను, నాకన్ = లేహనమొనరింపఁగా, మేకెరవుంగుంపటి = మేకలయెరువున నెత్తియుంచిన కుంపట్లుగల, మంచమెక్కిరి = ఖట్వారోహణము సేసిరి, (వానకుఁదడియునని దూడలను మంచపుఁగోళ్లకుంగట్టనవి దేహములను నాఁకుచుండఁగా శయనించిరనుట).

తా. సుగమము.

సీ. మణియష్టిఁ గేలిబ క్షీణషడ్జసుధ వీను । లోలాడఁ బ్రొద్దెక్కి ♦ మేలుకాంచి,
ఘుమఘుమవత్స్నుమ ♦ గంధరాజాంగము । ర్దనపైఁ జిరోష్ణమ ♦ జ్జనము లాడి,
మిసిమిదువ్వలువ బ ♦ న్నసరంబు మొగలిరే । కులఁ దాల్చి జా మెక్కి ♦ కొలువొసంగి,
జాంగలామిషముతో ♦ శాల్యన్న మధికహ । య్యంగవీనమ్ముగా ♦ నారగించి,
మృగమదము మించుతమలంపు ♦ టాకుల మోవి । దలముగా సాగరుహ సంతి ♦ వెలుఁగ సౌధ
శిఖరవాతాయనాగతా ♦ నిరరుగంశు । నతద్విగవగోధములతోడ ♦ నగిరి నృపులు.

టీ. మణియష్టిఁ = మణిమయమైనగందమునందున్న, కేళిబర్హిణ = పెంపుడు నెమళ్ళయొక్క, షడ్జ = షడ్జస్వరమనియెడు = సుధ-అమృతము, వీనులలోలాడఁ = చెవులునిండఁగా, ప్రొద్దెక్కి = సూర్యోదయంబైన మఱి కొంతసేపటికి, మేలుకాంచి = నిద్రలేచి, ఘుమఘుమవత్ = ఘుమ్మనిఘ్రాణించుచున్న, సుమగంధరాజ = ఈ పేరిటి ద్రవ్యముయొక్క, అంగమర్దనపైఁ = నలుఁగుపెట్టినమీఁదట, చిరోష్ణ = మిక్కిలివేఁడిమిగలయుదకములచేత, మజ్జనములు = జలకములు, ఆడి = సలిపి, (చిరోష్ణమజ్జనములాడియని యన్నందున నుష్ణశబ్దమునకు నుష్ణోదకమనియర్థముఁ జెప్పవలయును) మిసిమిదువ్వలువఁ = సరిగ తళతళలాడుదుప్పటిని, బన్నసరంబుఁ = బన్నసరములను హారములను, మొగలిరేకులఁ = మొగిలిపువ్వులను, తాల్చి = ధరియించి, జాముప్రొద్దెక్కి = జాముప్రొద్దెక్కినవెనుక, కొలువాసంగి = సభఁజేసి, జాంగల = మరుభూమియందలి, ఆ మిషముతోఁ = మాంసముతోడను (అనఁగా మరుభూమియందు సంచరించెడు కౌఁజా - పూరేఁడు - ఉడుము - ఏఁదుఁబంది మొదలగువాని మాంసమనుట) (పలలంక్రవ్యమామిషమని యమరము) శాల్యన్నము = రాజనపుసాదమును, అధికహయ్యంగవీనంబుగాఁ = వెన్నగాచిననెయ్యి యెక్కుడుగాఁ గలుగునట్లు (తత్తుహయ్యంగవీనం యద్ధ్యోగోదోహోద్భవంఘృతమని యమరము) ఆరగించి = భోజనముఁ జేసి, మృగమదముమించు = కస్తూరియెక్కువగాఁగల తమలపుచిరులు = విడెముకాంతులు, (కస్తూరి యధికమగుటవల్ల నల్లగానుండుటచేత నిరులనుట) మోవిదళముగా = ప్రదవిదట్టముకాఁగా, సాగరుహసంతివెలుఁగఁ = అగరుచెక్కతో నించినకుంపట్లు ప్రజ్వలించుచుండఁగా, సౌధ = ఉప్పరిగెలయొక్క, శిఖర = పైయంతస్తులయందున్న, వాతాయన = గవాక్షములవల్ల, ఆగత = వచ్చినట్టి, అచిరరుక్ = మెఱుపులయొక్క, అంశు = కాంతులచేతను, నత = వంపఁబడిన, దృక్ = చూపులుగల, అవరోధముల తోడఁ = అంతఃపురస్త్రీలతోడను, (శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చయని యమరము) నృపులు = రాజులు, నగరి = ఆనందించిరి.

తా. సుగమము.

వ. ఇట్లు సాంద్రసలిలధారాసారమాసరంబులగు వార్షికవాసరంబులు ప్రశాంతం బగుటయుఁ దదనంతరంబ. ౧౩౬

టీ. ఇట్లు = ఇవ్విధంబుగ, సాంద్ర = ఘనమైన. సలిల = ఉదకములయొక్క, ధార = దారలయొక్క, ఆసార = సమ్యక్ప్రవర్షణములచేతను, మాసరంబులగు = వ్యాప్తములైన, వార్షికవాసరంబులు = వానకాలపుదినములు, ప్రశాంతంబగుటయుఁ = శాంతింపఁగా, తదనంతరంబ = అటుపిమ్మటను ఇది షష్ఠ్యర్థువర్ణనంబు సమాప్తంబాయెను.

శరదృతువర్ణనము.

ఉ. రాజమరాళలబ్ధగిరి ♦ రంధ్రము శాలివనీశరావలీ,
నైజవనంబు యజ్వహుత ♦ వాజహుతాశము భాస్వదిందిరాం,
భోజసమాగమం బుదిత ♦ బోధభుజంగశయోపచారనీ,
రాజనఫుల్లహల్లకన ♦ రం బుదయించె శరద్దినం బిలన్. ౧౩౭

టి. రాజమరాళ = రాజహంసల చేతను, లబ్ధ = పొందఁబడిన, గిరిరంధ్రము = క్రౌంచపర్వతముయొక్క బిలముగల్గినట్టియు (అంచలు మానససరోవరంబునవర్షాకాలము వెళ్లఁబుచ్చి శరదృతువురాఁగాఁ క్రౌంచపర్వతపుబిలములోఁజొచ్చి దశార్ణాదిదేశంబులకువచ్చుట ప్రసిద్ధము) శాలివనీ = రాజనపుంజేలను, శరావలీ = రెల్లుగంటలసమూహమునకును, నైజవనంబు = ఈనుసెలఁగ్గైనదియును, (సూతిమాసో నైజననయని యమరము) యజ్వ = ధృత్యుక్తప్రకారము జన్నముఁజేసినవారిచేతి, హుత = హోమముచేయఁబడ్డ, వాజి = హవిస్సుగల, హుతాశనము = శ్రౌతాగ్నిగలదియును (అపుడు సోమయాజులు నూతనాన్నభోజనముకొఱకు నాగ్రయణేష్ట్యాదికముఁజేసిరనుట-లేక వాజి-వాజపేయముగలయనియైనఁజెప్పవచ్చును, శరద్వాజపేయము ప్రసద్ధము) భాస్వత్ = వెలుంగుచున్న, ఇందిరా = లక్ష్మికి, అంభోజ = కమలములయొక్క, సమాగమంబు = కలియుటగలదియును (శరదృతువునందుఁ గమలములకువికసనముగల్గుటంజేసి వానియందే లక్ష్మినివసించెననుట) ఉదిత = జనించిన, బోధ = మేల్కనుటగల. భుజంగశయ = దామోదరునకు, ఉపచార = పూజనార్థమైన, నీరాజన = నివాళియయిన, ఫుల్ల = పూచియున్నట్టి, హల్లక = చెంగల్వలుగల, నరంబులు = కొలంకులుగలిగినట్టి, (హల్లకం రక్తసంధ్యకమని యమరము) అనఁగాఁ జాతుర్మాస్యలప్పటికిఁ గడచినవిగాన భగవంతుండు నిద్రమేలుకొనఁగా శరల్లక్ష్మి నీరాజనమెత్తెనోయన్నట్టుం బలెఁజెన్నొందియున్న యెఱ్ఱచెంగల్వలతో నొప్పియున్నకొలంకులు గలదియనుట) శరద్దినంబు = శరద్వాసరము. ఇలన్ = భూమియందు, ఉదయించెన్ = కనుపడెను, వికసించినచెంగల్వలను నిద్రమేలుకొన్న యీశ్వరునకు శయనోపచారనీరాజనముగా వర్ణించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. వర్షర్తుధర్మములయిన వర్షించుట మొదలగు చిహ్నములుమాని శరదృతుధర్మములుగానవచ్చెనని తాత్పర్యము.

క. కరము పొగ రెక్కె నంబర, మురువిద్యుద్దీపకళిక ♦ లుమిసిన ధూమా,
స్ఫురణ బొగచూరె ననఁగా, హరిణీజంబూఫలాసి ♦ తాంమలరుచులన్. ౧౩౮

టీ. కరము = మిక్కిలియును, అంబరము = గగనము, ఉరు = అధికమైన, విద్యుత్ = మెఱుపుఁలనియెడు, దీపకళికలు = దీపాంకురములు, ఉమిసిన = చిమ్మినటువంటి

టి "శ్లో. నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్ । అతిసుందరమన్యత్రగ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే" అని యాచార్యదండి చెప్పియున్నారుగాన నుమిసిన - అనునది మొదలగువానికి గౌణార్థములె కాని ముఖ్యార్థములు చెప్పఁగూడదనుట) ధూమ = పొగయొక్క, స్ఫురణన్ = స్ఫురించుటచేతను, పొగసూరెననఁగాన్ = ధూమితమాయెనో యన్నట్లు, హరిమణి = ఇంద్రనీలములవలెను, జాంబూఫల = నేరేడుపండ్లవలెను, అసిత = నల్లనై, అమల = స్వచ్ఛములై యున్న, రుచులన్ = కాంతులచేతను, పొగలెన్ = మదించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

తా. సుగమము.

ఆ, వె. సాంధ్యరాగలహరి ♦ సామిరంజితములై, తిరిగె మింట నిదుర ♦ దెలిసినట్టి,
యిందిరాధిపతికి ♦ నెత్తు కర్పూరనీ, రాజనంబు లన శ ♦ రద్ఘనములు. ౧౪౧,

టీ. శరదద్ఘనములు = శరత్కాలమేఘములు, సాంధ్య = సంధ్యాసంబంధియగు, రాగ = రక్తముయొక్క, లహరి = తరంగములచేతను (మహత్యుల్లోలకల్లోలౌ లహర్యూర్మిర్వీచిరుత్కలికే తి నమ నంఅని యమరశేషము) సామి = సగము, రంజితములై = కెంపువన్నెములుగలవిగాఁ జేయఁబడినవై, నిదురదెలిసినట్టి = నిద్రమేల్కాంచిన, ఇందిరాధిపతికిన్ = లక్ష్మీశ్వరునకు ఎత్తు = పట్టినటువంటి - కర్పూరనీరాజనంబులనన్ = ఘనసారపునివాళులో యన్నట్లు, మింటన్ = అంతరిక్షమునందు, తిరిగెన్ = సంచరించెను (సామిత్వర్ధజుగుప్సనేయనియు, ఇందిరాలోకమాతా మాయనియు నమరము) ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. సుగమము.

చ అళిగరుదంచలాములక ♦ దంతురబింబిత యయ్యెఁ బాకని;
ర్దళితమహాఫలౌఘహరి ♦ తచ్ఛదకర్కరికావనాళి నాఁ,
గలమవనభ్రమచ్ఛుకస ♦ కాయములోపల సాంధ్యరక్తిమం,
బలఁతిగఁ దాల్చి మింటఁ గన ♦ నయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్.

టీ. విపాండు = మిగులఁ దెల్లనైన, పయోద = మబ్బులయొక్క, ఖండముల్ = శకలములు, కలమవన = పండినరాజనపుచేలమీఁద, భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, శుకనికాయము = చిలుకలగుంపు, లోపలన్ = శరత్కాలమేఘములలోపలను, సాంధ్య = సంధ్యాకాలసంబంధమైన. రక్తిమంబు = ఆరుణ్యమును, అలతిగన్ = కొంచముగా, తాల్చి = ధరియించి, పాక = పండుటచేతను, నిర్దళిత = మిక్కిలి విరిసిన, మహత్ = గొప్పవైన, ఫల = పండ్లయొక్క, ఓఘ = సమూహముగలదియు, హరితచ్ఛద = పచ్చనియాకులుగల, కర్కరికావనాళి = దోసతోఁటలగుంపు, అళి = తుమ్మెదలయొక్క. గరు

త్ = ఱెక్కలయొక్క, అంచల = కొనలవలెనున్న, అమల = నిర్మలమయిన, తత్ = ఆకాశముయొక్క, అంతర = నడుమను, బింబితయయ్యెనాక్ = ప్రతిఫలించెనోకోయన్నట్లు, కననయ్యెక్ = చూడనొప్పెను, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. పండినవైరులమీఁద సంచరించుచున్న చిలుకల గుంపును దమయందించుకంత సంధ్యాకాలికరక్తిమ ఘటియించిన తెల్లని మేఘఖండములను పరిపక్వములై పండి విరిసిన గొప్పపండ్లును పచ్చనయినయాకులును గల దోసతోఁటయు ద్విరేఫముల ఱెక్కల మొనలవలెనై నైల్యముగల యాకాశమునందుఁ బ్రతిఫలించెనో యన్నట్లుండెననుట.

క. ఘుణగణవిహరణఁ జివికిన, మణిధనువునఁ దొరఁగు నసి ♦ సమానములై ద,
ర్పణనిభనభమునఁ బరిణత, శణకణహారిణములు పాండు ♦ జలదము లొలసెన్. ౧౪౨

టీ. ఘుణ = నుసిపురుగులయొక్క, గణ = సమూహముయొక్క, విహరణన్ = సంచారముచేతను, చివికిన = వానలకుఁదడిసి శిథిలమయిన, మణిధనువునన్ = ఇంద్రధనువునందుండి, తొరఁగు = పడుచున్నట్టియుండి, నసిసమానములై = పరాగసదృశములై, పరిణత = పరిపక్వములయిన, శణ = జనపనారయొక్క, కణ = లేశములవలెను, హారిణములు = తెల్లనై నలుపంత, పాండుజలదములు = తెల్లనిమబ్బులు, దర్పణ = అద్దముతోడను, నిభ = సమానమయిన, నభమునన్ = ఆకాశమందు, ఒలసెన్ = సంచరించెను, శరత్కాలమేఘములను మణిధనువుయొక్క పరాగములని యుత్ప్రేక్షించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. సుగమము

క. రవిశశిముకురములు శర, ద్బవరి మెఱుఁగుఁబెట్టుభూతి ♦ యో యనఁ బర్వె,
న్బవనాహతసప్తచ్ఛద, నివహపరాగంబు దివికి ♦ నిర్మలకాంతిన్. ౧౪౩.

టీ. రవిశశి = చంద్రసూర్యులనియెడు, ముకురములు = అద్దములను, శరద్బవరి = శరదృతువనుజవరాలు, మెఱుఁగుఁబెట్టు = కాంతిఁగలుగఁజేయునట్టి, భూతియో యనన్ = భస్మమో యనఁగా, పవన = వాయువుచేతను, ఆహత = ఎగరఁగొట్టఁబడిన, సప్తచ్ఛద = ఏడాకుల యరంట్లయొక్క, నివహ = సమూహముయొక్క, పరాగంబు = పుప్పొడి, దివికిన్ = అంతరిక్షమునకు, నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన, కాంతిన్ = తేజస్సుచేతను, పర్వెన్ = వ్యాపించెను, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

తా. లోకమునం దద్దమునకువచ్చిన మాలిన్యమును భస్మముచేతఁ దుడుచుట ప్రసిద్ధముగాన నటు వర్షాకాలమందుఁ జంద్రసూర్యులను నద్దములకు నైర్మల్యము దక్కువ పడఁగా వానికి మెఱుఁగెక్కించ చక్కఁజేయుటకై శరద్వనితయుంచిన విభూతియో యనునట్లా సమయమందు సప్తచ్ఛదపరాగములు గాలిచేత నెగరఁగొట్టంబడి యంతరిక్షమున వ్యాపించెననుట.

స్రగ్ధర. సంభూతజ్ఞప్తివాతా ♦ శనశయనము వి♦శ్వంభరుం డూఁది లేవం,
గంభీర ప్రక్రియామ ♦ గ్నత డిగు జగతిం ♦ గ్రందుగాఁ దోఁచు వర్షా,
దంభోళిస్థూలరంధ్రో ♦ ద్గతసితపృథుపా ♦ తాళజాతాంబుధారా,
స్తంభంబు ల్పోలె నెన్ను ♦ ల్ధవళరుచిశర ♦ స్తంభపఙ్క్తిం జనించెన్. ౧౪౪

టీ. సంభూత = జనించినట్టి, జ్ఞప్తిన్ = మెలఁకువచేతను, వాతాశనశయన. ముస్ = శేషపర్యంకమును, విశ్వంభరుండు = శ్రీమహావిష్ణువు, (విశ్వంభరః కైటభజిద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంఛన యనియమరము) ఊఁదిలేవన్ = ఊనికొనిలేవఁగా, గంభీరప్రక్రియా = నిమ్న ప్రకారమగునట్లు, మగ్నతన్ = మునుంగుటవల్లను, డిగు = క్రిందికినడఁగినట్టి, జగతిన్ = భూమియందు, క్రందుగాన్ = దట్టముగాను, తోఁచు = కానవచ్చుచున్న, వర్షా = వానకాలమందలి, దంభోళి = పిడుగులయొక్క, స్థూలరంధ్ర = గొప్పబెజ్జములవల్లను, ఉద్గత = బయలుదేరిన, పృథు = గొప్పలైన, సిత = తెల్లనైన, పాతాళజాత = పాతాళలోకమందుబుట్టిన, అంబుధారా స్తంభంబుల్పోలెన్ = స్తంభములవంటి యుదకధారలవలె, శర స్తంభపఙ్క్తిన్ = తెల్లుకాఁడలవరుసయందు, ఎన్నుల్ = కంకులు, ధవళరుచిన్ = తెల్లనికాంతితో, జనించెన్ = పుట్టెను, ఇందు తెల్లుయొక్క యెన్నులను బిడుగులరంధ్రములనుండి బయలువెళ్ళినట్టి పాతాళజలధారా స్తంభములుగా నుత్ప్రేక్షించి నందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరదృతువునందే దిక్కునఁజూచినను తెల్లుపొదలు ఎన్నులుదీసి తెల్లఁగాఁ బ్రకాశించుచుండెననుట.

తే, గీ. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ నిద్ర ♦ దెలిసి, యడుగుఁ దనమీఁద మోప నో♦యవనిరమణి,
కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁ♦గా విపాక, పరుషకంటకశాలిమం ♦ జరులు వాలిచె.

టీ. నీరజేక్షణుఁడు = విష్ణుదేవుఁడు, అవ్వేళన్ = ఆ శరత్సమయమునందు, నిద్రదెలిసి = నిదురమేల్కొని, అడుగున్ = పాదమును, తనమీఁదన్ = భూమిపైని, మోపనో = ఉంచఁగానో, అవనిరమణి = భూదేవి, కంటకితగాత్రియయ్యెనాఁగాన్ = పులకితాంగియయ్యెనన్నట్లు, విపాక = పండుటచేత, పరుష = వాడియైయున్న, కంటక = ముండ్లుగల, శాలిమంజరులు = సన్నవరియెన్నులు. పాలిచెన్ = ఒప్పెను, హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. పండి ముదురై నందున వాడిమిగలిగియున్న ముండ్లతోనుండు సన్నవరియెన్నులంజూడఁగా నా శరదృతువునందుఁ గమలాక్షుండు నిద్రలేచియడుగుఁ దనమీఁదనుంచుటచేత నా భూదేవికంటకిత గాత్రియాయె ననునట్లుండెననుట.

మ. స్ఫుటఘటోద్భవపీతిశంక వార్ధి నినర ♦ శ్ముల్ మిన్ను చేర్పం దటి,
చ్ఛటలౌర్వంబుగఁ గారుకొంచు ఘనమై ♦ క్ష్మాఁ దీరవర్షింపఁగ,
నచ్ఛోటమునఁ దోఁచి గ్రోలఁబోలుఁ గలశీ ♦ సూనుండు కాకున్ననో,
యొక్కటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశు ♦ క్తుల్ వ్యక్తమై తోఁచునే. ౧౪౬

టీ. స్ఫుట = వ్యక్తమైన, ఘటోద్భవపీతిశంకన్ = అగస్త్యుండు మరలఁ బానముఁ జేయునను భయముచేతను (శంకా వితర్క భయయోః అని యమరము) ఇనరశ్ములన్ = సూర్యకిరణములు, వార్ధిన్ = సముద్రమును, మిన్నుచేర్పన్ = అంతరిక్షమును బొందింపఁగా, (సూర్యకిరణములు సముద్రోదకము లను మేఘములఁ జేర్పఁగా ననుట) తటిచ్ఛటలు = విద్యుత్సమూహములు, ఔర్వంబుగన్ = బడబాగ్నిగా, కారుకొంచు = నల్లనిదై, ఘనమై = మేఘమై, క్ష్మాన్ = భూమిని, తీరవర్షింపన్ = ఉడుకమంతయు వానలుగఁ గురియఁగా, అచ్ఛోటమునన్ = ఆ యాకాశమునందును, గలశీసూనుండు — అగస్త్యుండు, తోఁచి = కనుపించి గ్రోలఁబోలున్ = సముద్రోదకమును పానముఁజేసెఁగాఁబోలు, కాకున్నన్ = అట్లుగాకుండెనేని, ఒక్కటన్ = ఏకపంక్తిగా, తారా = చుక్కలును, గ్రహ = అంగారకాదిగ్రహములును, భాస్కర = సూర్యుఁడును, ఇందు = చంద్రుఁడును, (అనియెడు) మణి = రత్నములును, శుక్తుల్ = ముత్యపుచిప్పలును, వ్యక్తమై = స్ఫుటమై. తోఁచునే = కానవచ్చునా, కానరాదనుట.

తా. శరత్సమయమున నంతరిక్షమందు మేఘములు లేక నక్షత్రసూర్యేందువులు స్ఫుటముగఁ బ్రకాశించుటను నగస్త్యోదయంబగుటను జూడఁగా బూర్వమగస్త్యునిచే నించి మేఘరూపమును వహించి యాకాశమును జెందియున్న సముద్రుని నగస్త్యుండు మరలఁ బానముఁజేసియుండును లేకపోయెనేని యందుండు తారాగ్రహాదులనియెడు రత్నములును సూర్యచంద్రులను ముత్యపుచిప్పలును గానవచ్చుటకుఁ గారణంబు లేదనునట్లు తోఁచుచుండెననుట.

చ. అలమలయాద్రిఁ గుంభభవుఁ ♦ డన్ కతకంబు శరత్తుకుండమం,
డలిఁ బ్రతిబింబకైతవము ♦ నం దెమ వేసిన వారిదేవత,
ర్తౌఁ కమలకేలఁ దాఁచ నిడి ♦ తోయముఁ గలఁ గిఁగంగెం దదీయత,
త్ఫలపెను బ్రాహ్స్వ మూరెకగ ♦ తారక లంబువుఁ దేర్చెనే యనన్. ౧౪౭

టీ. అల = ప్రసిద్ధమైన, మలయాద్రిన్ = పటీరపర్వతమునందున్నట్టి, కుంభసంభవుఁడన్ = అగస్త్యుఁడనియెడు, (అగస్త్యః కుంభసంభవ యని యమరము) కతకంబు = చిల్లగింజను. (పుష్యహ్యః కతకః క్లాంతిక్ర్వ త్రసిరత్నమాల) శరత్తు = శరదృతువు, కుండమండలిన్ = సరస్సమూహములందు, ప్రతిబింబకైతవమున్ = ప్రతిఫలనవ్యా

ఱము చేతను, తమకుఁ = ఆ వారిదేవతలకు, ఇచ్చినఁ = ఇయ్యఁగా, వారిదేవతలు = జలదేవతలు, తొలఁకుల కేలన్ = తరంగములను హస్తములచేతను, తాఁపసిడి = మెట్టు రాతిమీఁదఁ బెట్టి, తోమన్ = అరఁదీయఁగా, కలంకి డిఁగెన్ = కాలుష్యముడిరెను, తదీయ = ఆ యగస్త్యుని సంబంధియైన, తక్ఫలతకున్ = ఆ చిల్లగింజౌటకు హ్రస్వమౌటె = చిన్నదౌటయే, కరి = సాక్షి, (చిలగింజ గనుకనే అప్పుడుచిన్నదున హ్రస్వమాయె ననుట) (అట్లు గాకుండెనేని) తారకలు = నక్షత్రములు. అంబువున్ = ఉదకమును. తేర్చునే = తేటగాఁజేయునా, చేయదనుట - (అనన్ = అనునట్లు, కలంకడఁగెనని క్రిందికన్వయము - రూపకానుప్రాణితాపహ్నుత్యుత్ప్రేక్షాలంకారము)

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము వహింప శరజ్జలజాక్షి కుండమం,
డలి సలిలంబు కల్మష మడంగ మొగుల్విరియెండ గాయుచో,
జిలుకునిశారజఃపటలి చెన్ను వహించెఁ దరంగపఙ్క్తిపై,
దళదరవిందకైరవక దంబకడారపరాగపూగముల్. ౧౪౫.

టీ. తరంగపఙ్క్తిపైన్ = కఱుళ్లబంతిమీఁదను, దళత్ = వికసించుచున్న, అరవింద = పద్మములయొక్కయు, కైరవ = కలువలయొక్కయు, కదంబ = సమూహములయొక్క, కడార = పచ్చనైనటువంటి, (కడారఃకపిలఃపింగయనియమరము) పూగముల్ = సమూహములు (పూగోవితానంప్రకరయని యమరము) ఇలకున్ = భూమికి, సుధాసమత్వము = అమృతసామ్యము, వహింపన్ = పొందునట్లు, శరజ్జలజాక్షి = శరత్కాలమనుస్త్రీ, కుండమడలిన్ = కొలంకులయందు, (కుండంపిఠరెతోయాధారవిశేషేచవహ్నిగర్తెచ। కుండో జారాజ్జాతస్సభర్త్రికాయాం కమండలౌకుండీయని రత్న మాల) సలిలంబు = ఉదకము, కల్మషమడంగన్ = కలుషముపోవుటకు, మొగుల్ = మబ్బులు, విరి = విప్పిరిన, ఎండగాయుచోన్ = ఎండతపింపఁగా, చిలుకు = గాలించినటువంటి, నిశారజఃపటలి = పసపుపొడిరాశియొక్క. చెన్ను = సౌందర్యమును, వహించెన్ = పొందెను.

తా. ఆ సమయంబున వికసించిన తామరలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయుఁ బరాగములు తరంగముల పైఁబడి శరదృతువనుస్త్రీ యుదకములోని కల్మషమడఁగించిరుచిఁ బుట్టించుటకొఱకుఁ జల్లినపసపుపొడివలె నుండెననుట.

ఉ. హెచ్చినమైత్రిఁ బర్గినుల కెల్ల ఘనాత్యయకారకుండు సౌ,
ఖ్యచ్ఛపడంగఁ జేయుటకునై యలక్రౌంచనగంబుపేరిక,
మ్రచ్చున నీర్చుశర్వగిరి యందలివెండిశలాకపిండునా,
వచ్చి మరాళమాలికలు వ్రాలెఁ గొలంకులఁ బుష్కరర్షుతిన్

టీ. హెచ్చినసొబగు ఱింగ్ = అతిశయించిన స్నేహముచేతను, పద్మినులకెల్లన్ = తామరకొలంకులను ఒద్మినీస్త్రీల కంతయును, ఘనాత్యయ = మేఘావసానమనెడు (అనఁగా శరదృతువనుట) కారకుండు = అగసాలవాఁడు. సొమ్ము = భూషణము, అచ్చువడంగన్ = సమముగ నుండులాగున చేయుటకునై = తీగగా నొనరించుటకై, అలప్రసిద్ధమైన, క్రౌంచనగంబుపేరి = క్రౌంచపర్వతమనియెడు మిషగల, క్రమ్మచ్చునన్ = వెండిబంగారు తీఁగెతీయునట్టి యినుపకమ్మచ్చుయొక్క బెజ్జమందు, ఈడ్చు = లాగెడు శర్వగిరియందలి = కైలాసపర్వతమునందున్న, వెండిశలాకిపిండునాన్ = రజతపుతీఁగసమూహమో యనునట్లు, మరాళిమాలికలు = హంసలబంతులు, వచ్చి = ఏతెంచి, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, చక్ర = సుడిగాలియొక్క, ఝంకృతిన్ = ఝంకారముతోడను, ప్రాలెన్ = దిగెను (అనఁగా విస్తరించి హంసలు వచ్చెనని భావము).

తే. కుంభజుఁడు వార్ధితోఁ గ్రోలి ♦ కుక్షి నున్న • మించుముక్తాచ్ఛటలె క్రుమ్మరించె ననఁగ

జలజదళములఁ దేటలుఁ ♦ జవులునయిన, యంబుకణములు వొలిచెఁ బ♦ద్మాకరములఁ.

టీ. కుంభజుఁడు = అగస్త్యుఁడు. వార్ధితోఁ గ్రోలి = సముద్రముతోఁగూడఁ బానముచేసి, కుక్షినున్న = ఉదరములోనున్న. మించు = అతిశయించిన, ముక్తాచ్ఛటలె = ముక్తికసమూహములె, క్రుమ్మరించెననఁగన్ = మగుడదిగువకుఁబోసెనోయనఁగ, జలజదళములన్ = తామరాకులయందు, తేటలు = స్వచ్ఛమైనటువంటియు, చవులునైన = రుచిగలవియునైన (ముత్యాలలోనొక్క లెక్క కుచవియని పేరుగనుకనవియనియు నర్థము) అంబుకణములు = ఉదకబిందువులు. పద్మాకరములన్, పద్మ = తామరలకు, ఆకరములన్ = గనులైన కొలఁకులయందు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తా. సుగమము.

చ. కెరలు స్రవంతిపైయిసుక ♦ క్రిందగువేళ నినుండు మేఘపుం,

దెర సనఁ జల్లఁగా విరహ ♦ దీప్తకరప్లుత మాసజీరకో,

త్కరగుడ మట్లు పద్మినులఁ ♦ గ్రమ్ముసకేసరమాధ్వి పొల్చెఁ బైఁ,

గర మరుదారెఁ దేంట్లు సెక ♦ గందినము త్రైపుసేసలో యనన్. ౧౫౧.

టీ. కెరలు = ప్రవహించుచున్న, స్రవంతి = నదులయందు (స్రవంతీనిమ్నగాపగా యని యమరము) పైయిసుక = ప్రవాహవేగముచేత నీళ్లతోఁగలిసి పైగాఁ బ్రవహించుచున్నయిసుక, క్రిందగువేళన్ = అడుగుఁబట్టినప్పుడు (వేగముతగ్గినప్పుడి సుక క్రిందఁబడుట ప్రసిద్ధము) స్రవంతియనఁగాని సుకపోసియుండు ఘటికా యంత్రమునకును బేరుగనుక దానిలోఁ బైయిసుక క్రిందికిరాఁగానసియు నర్థము) ఇనుండు = సూర్యుఁడను నాయకుఁడు (ఇనస్సూర్యే ప్రభౌ యని యమరము) మేఘపుందెరసనన్ = మేఘమను తెరదీయఁగా, చల్లఁగాన్ = చిలకరింపఁగా (ఉంచగాననుట) విరహ = వియోగవేద

క్షచేత, దీప్త = వెచ్చనైన, కర=హస్తమందు, ప్రతప్త=తేలుచున్న, సజీరకోత్కర= జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన, గుడమట్లు=బెల్లమువలె, పద్మినులన్ = తామరతీఁగెలనియెడుపద్మినీ జాతిస్త్రీలయందు, క్రమ్ము = వ్యాపించినట్టి, సకేసరమాధ్వి= కేసరములతోఁగూడినమకరందము, పొల్చెన్ = ఒప్పెను, (పద్మినీకరిణీస్త్రీ సరోజ్జనలినీసంచయని రత్నమాల) (విరహతాపతప్తమైన హస్తమందుగుడముంచఁగాఁ గరఁగి పాకమైనట్లు మకరందముండె ననుట) తేంట్లు = భ్రమరములు, సెకన్ = తాపముచేతను, కందిన=కములినటువంటి, ముత్తెపుసేసలోయనన్ = ముత్యాలతలంబ్రాలో యనునట్లు, పైన్ = ఉపరిభాగమందు, కరము = మిక్కిలి, అరుదారెన్ = ఒప్పెను, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. సుగమము

చ జలజదళస్థతోయములు ♦ సందుల క్రిందుగఁ దోఁచుమింటినీ,
డలుఁ గనుపట్టె నత్తటిఁ ద ♦ టాకముల న్లఘిమంబు రెంటిలోఁ,
దెలియఁ దరంగ పై కెగయు ♦ తేఁటులచేరులఁ దూన్పఁ దోయము,
ల్పలుచనఁ దేలె మిన్నడుగుఁ ♦ బట్టెఁ గడుం దళహాటనోయనన్. ౧౫౭

టీ. జలజదళ = పద్మపత్రములయందు, స్థ = ఉన్నటువంటి, తోయములు= ఉదకములును, సందుల = ఆ పద్మపత్రములసందులయొక్క, క్రిందుగన్ = అధోభాగమునందు. తోఁచు = కనుపించుచున్న, మింటినీడలున్=ఆకాశముయొక్క ప్రతిఫలనములును, అత్తటిన్=ఆ శరత్సమయమునందు, లఘిమంబు=చులకఁదనము. రెంటిలోన్= ఆకాశజలములలోను, తెలియన్=ఎఱుంగుటకొఱకు, తరంగపై కెగయు=కరుల్లచేతపై కెగయుచున్న, తేఁటుల=తుమ్మెదలనియెడు, చేరులన్=దారములచేతను, తూన్పన్ =తామరాకులనియెడు తూనికెసిబ్బులయందుఁ దూఁచగా, తోయముల్=ఉదకయులు, పలుచనన్ = తేలికయగుటవల్ల, తేలెన్ = పైకిఁదేలెను, మిన్ను =ఆకాశము, కడున్ = మిక్కిలియును. దళహాటనో = మందహాటచేతనో, అడుగుఁబట్టెన్ = క్రిందికిఁబోయెను, అనన్ =అనఁగా, తటాకములన్ = సరస్సులయందు, కనుపట్టెన్ = చూడనొప్పెను.

తా. తామరాకులపయినుండు నీరును వానిసందులయందుఁ దటాకములోనియుదకమునఁ బ్రతిఫలించిన యాకాశముయొక్క నీడలనుజూచి యాకాశము తేలికోలేక యుదకములు తేలికయో చూతమను సంకల్పముచేతఁ దేఁట్లనుదారములుగల తటాకమను తక్కెడయందుఁ దూనికవేయఁగా నుదకములు పలుచనగనుక మీఁదికివచ్చెను మిన్నుదళముగనుక నడుగుఁబట్టెనో యన్నట్లుండెననుట.

మ. ఇలకు న్స్వేగుగఁ బండుతీరపనపుం ♦ బ్రేష్ఠుచ్ఛటల్ గ్రీఁపుల,
గ్గలపై బ్రాల నురుస్వనంబు లెసఁగం ♦ గాఁ బ్రొష్ఠురాట్రుంపుగుం,

ద్రజు నాఁ దేనె కొలంకులం బొరలి పాఱ విచ్చు పంకేరుహం
బుల నాడెం దొలుసంజఁ దేఁటివలయంబు ల్తారఝుంకారముల్ ౧౫౩.

టీ. ఇలకున్ = భూమికి, వ్రేఁగై = బరువగునట్లు పండు = పరిపక్వమైన తీర = దరియందలి, వన = ఉద్యానవనమందున్న, పుండ్రేక్షుచ్ఛటల్ = నామాలచెఱకుగుంపులు (రసాలఇక్షుస్తద్భేదాః పుండ్రకాంతారకాదయః యనియమరము) రీపులు — మాధుర్యములు, అగ్గలమై = అతిశయమై (రసమువిస్తరించియనుట) ప్రాఁకన్ = మీఁదవంగఁగా, ఉరుస్వనంబులు = అధికమైనస్వనములు, ఎసఁగంగా = ఒప్పఁగాను, త్రిప్ప = త్రిప్పఁబడుచున్న, రాట్నంపుగుండ్రములనాన్ = చెఱకుగానిగయొక్క కోలలోయనఁగా, తేనె = మకరందము, కొలంకులన్ సరస్సులయందు పొరలిపాఱన్ = ఉబికినవై ప్రవహింపఁగా, విచ్చు = వికసించుచున్న, పంకేరుహంబులన్ = పద్మములయందు, తారఝుంకారముల్ = గంభీరములయినధ్వని విశేషములుగల, తేఁటివలయంబుల్ — తేఁటి = తుమ్మెదలయొక్క, వలయంబుల్ = మండలాకారభ్రమణంబులు, తొలుసంజన్ = ప్రాతస్సంధ్యయందు, ఆడెన్ = తిరిగెను, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. తీరమందలి చెఱకులువంగి తటాకములలోనున్న కమలములమీఁదఁబడియుండ నా కమలంబులయందలి మకరందము సరస్సులలోఁ బొరలి పాఱుచుండఁగా నందు మండలాకారభ్రమణంబులు సేయుచున్నతుమ్మెదలయొక్క ధ్వనులు చెఱకుగానిగకోలల ధ్వనులవలె నుండెననుట

సీ. హాలనమత్కదళీకం ♦ దాభతిర్యక్త్వా । స్యముఁ గొమ్మొకటి మో ♦ సనఁగఁ గ్రుంగఁ,
గటముల డిగి చిబు ♦ కమున రేఁ బేరిన । మద మంజనగ్రంథి ♦ మాడ్కి మెఱయ,
ఛిద్రోర్ధ్వహాతపల ♦ త్కఱ్ఱ్రూజ మనఁ జుట్టు । లో విప్పులో దరిఁ ♦ బొండ మాడ,
బొల్లుపెల్లలు నీటఁ ♦ దెల్లి ఫేనము వండు । నయి పునఃప్రావృడా ♦ శయము నొసఁగ,
ఘనరజోవృష్టికై మీఁది ♦ కన్ను మొగుడఁ, గటిదెసలు నిక్క బఱతోలు ♦ గవలఁ గీలు,
మదము లిప్తత నకులకీ ♦ వదనుకృద్వ్య పాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ గో ♦ రాడెఁ గరులు;

టీ. హాల = నాఁగేటిదుక్కిచేతను, నమత్ = వంగుచున్నట్టువంటి, కదళీకం దాభ = అనంటిదుంపసామ్యముగల, తిర్యక్ = అడ్డముగా, నత = వంగినటువంటి, ఆస్యమునన్ = ముఖమందు, కొమ్ము ఒకటి = ఒకవిషాణము, (దంతమనుట) మోసనఁగన్ = ఆకువిప్పనిఅరఁటిమొలక యనునట్లు, క్రుంగన్ = వంగఁగా, కటములన్ = గండస్థలములనుండి, డిగి = జాఱి, చిబుకమునన్ = గడ్డమందు, రేన్ = రాత్రియందు, పేరిన = ఘనీభవించిన, మదము = దానము, అంజనగ్రంథిమాడ్కిన్ = కాటుకడబ్బివలెను, మెఱయన్ = ఒప్పఁగా, ఛిద్రోర్ధ్వ = రంధ్రముపైభాగమున బయలువెడలినట్టియు, హాత = కొట్టఁబడినటువంటి,

వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న, కద్రూజనమ్ = సర్పమోయనఁగా, చుట్టుతోన్ — పెనఁచికొనుటతోడను, విప్లుతోన్ = విడఁదీయుటతోడను, దరిన్ = నదీకూలమందు, తొండము = శుండాదండము, ఆడన్ = చరించుచుండఁగా, తెల్లు = శరములు, పెల్లలు= మంటిగడ్డలును, నీటన్ = ఉదకమునందు, త్రెళ్లి = పడి, ఫేనము = నురువును, వండును = ప్రవాహముతోవచ్చియున్న బురదయును, అయి = అయినదై, పునః = మరలను, ప్రావృడాశయమున్ = వర్షాకాలమనుబుద్ధిని, ఒసఁగన్ = పుట్టింపఁగా, (అనఁగాఁ దెల్లని తెల్లు నురుఁగుగా మంటిపెల్లలువండునుగానున్నందున వర్షాకాలమనుబుద్ధిని బుట్టించెననుట) ఘనరజోవృష్టికై, ఘన = అధికమైన, రజః = పరాగముయొక్క, వృష్టికై= వర్షమువలన (చల్లుటవలన ననుట) మీఁదికన్ను = పై నేత్రము, మొగుడన్ = ముయ్యఁబడఁగా. కటిదెసలు = మొలప్రక్కలు (పిఱుఁదు ప్రక్కలనియుం జెప్పదగును) నిక్కన్= పై కెగయఁగాను, బరితోలు = పార్శ్వమందున్న చర్మము, కదలన్ = చలింపఁగాను, కీలు = స్రవించుచున్న, మదము = దానోదకము, లిక్తతన్ = సౌగంధ్యమును, నదులకున్ = సరిత్తులకు, ఈన్ = ఒసఁగఁగాను, (కటుతిక్తకషాయాస్తు సౌరభ్యేపి ప్రకీర్తితా యని యాదవము) తత్ = ఆ తమ్మును, అనుకృత్ = అనుకరించుచున్న (పోల్చినయనుట) వృషాలితోన్ = వృషభసమూహముతోఁగూడను (సుకృతే వృషభే వృషయనియమరము) తేంట్లు = తుమ్మెదలు, పఱవన్ = తమవ్యాపారమునకు వెఱచి పాఱిపోఁగా, కరులు = ఏనుఁగులు, కోరాడెను = తిర్యగ్దంతప్రహారముఁజేసెను ఉత్ప్రేక్షాలంకారము తా సుగమము.

శా గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరే ♦ ఖల్ ఫుల్లసప్తచ్ఛదా,
ఖండక్షోదసితప్రకీర్ణకములై ♦ కర్ణద్వయిన్ మించఁగాఁ,
గొండల్ప్రద్విషమన్నకత్తులగతిం ♦ గొమ్ముం గొన ల్గుంపవే,
దండంబుల్ప్రపుదంతు లౌటఁ దెలిపెం♦దండెత్త భూపాలికిన్. ౧౫౫.

టీ గండద్వంద్వ = కపోలద్వయమువల్లను, గళత్ = జారుచున్న కరాళ = దట్టమైన, (కరాళో దంతురే తుంగేయనిరత్నమాల) మదరేఖల్ = దానప్రవాహపుచాళ్లు, ఫుల్ల = విచ్చినటువంటి, సప్తచ్ఛద = ఏడాకులయరంట్లయొక్క, అఖండ = అధికమైన, క్షోద = పుప్పొడిచేతను, సితల్ = తెల్లనైనవై, ప్రకీర్ణకములై = చామరములై, (చామరంతు ప్రకీర్ణకమని యమరము) కర్ణద్వయిన్ = శ్రోత్రయుగమును, మించఁగా= అతిక్రమించికొమ్ములపర్యంతమురాఁగా, కొండల్ ప్రద్విషమన్న = పర్వతములుకోరాడినమట్టి, కత్తులగతిన్ = ఒరలతోనున్నఖడ్గములరీతిని, కొమ్ముంగొనల్ = దంతాగ్రములను, ముంపన్ = కప్పఁగాను, వేదండంబుల్ = మత్తేభములు, భూపాలికన్ = రాజమగడ

లమునను, దండెత్తక = యుద్ధయాత్రకొఱకు, చవుదంతుఁ బొటక = చతుర్దంతదంతావళముఁ బోటను, తెలిపెక = చూపెను, చామరసదృశములైనమదరేఖలు కొమ్ములమూఁదిక్రు సుండఁగా ననుట.

తే, గీ అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు ♦ లైనదొరల,
కవదొనలనుండి లబ్ధల ♦ క్ష్యంబులైన,
స్వాన్వయశరాళిచేఁ గీర్తి ♦ చాలఁ గనెనొ,
యన వనాళిఁ బ్రఫుల్లశ ♦ రాళి మెఱసె. ౧౫౬

టీ. అప్పుడు = ఆశరత్సమయమునందు, అన్యోన్యవిజిగీషులైన = ఒండొరులజ యింపనిచ్ఛగల్గినటువంటి, దొరల = నృపులయొక్క, కవ = రెండైన, దొనలనుండి = తూణీరములందుండి, లబ్ధలక్ష్యంబులైన = పొందఁబడినగుఱిగలవియైన, (లక్షంలక్ష్యంశరవ్యమనియమరము) స్వాన్వయశరాళిచేక, స్వ = తమయొక్క, అన్వయ = వంశముగల, (తమరు శరశబ్దవాచ్యులుగనుకననుట) శరాళిచేక = బాణసమూహముచేతను, కీర్తిచాలఁగనెనొయనక = అధికమైనయశస్సునుబొందెనోయనఁగా, వనాళిక = అరణ్యపఙ్క్తియందు, ప్రఫుల్ల = వికసించిన, శరాళి = కాశకుసుమపఙ్క్తి, మెఱసెక = వెలిఁగెను. శ్లేషానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. కీర్తి తెలుపని కవిసమయముగాన తెల్లుపువ్వులుం దెల్పగుటంజేసి యపుడట విస్తరించి యున్నందున విస్తారమైనకీర్తిని బాణములు పొందెనో యన్నట్లుండెననుట.

తే, గీ. దరులతడివండు పొదవుమూఁ ♦ పురములంటు, తెల్లుగంటల నాఁబోతు ♦ లుల్లసిల్లె
గిరులమోరులసవి సము ♦ ద్గీర్ణసలిల, జలధరచ్ఛేదములు ప్రాలఁ ♦ జెలఁగుకరణి ౧౫౭

టీ. దరుల = నదీకూలములందలి, తడివండు = కర్దమము, పొదవు = వ్యాపించిన, మూపురములు = కకుత్ప్రదేశములను, అంటు = తగిలికొనునట్టి, తెల్లుగంటలక = పూచినతెల్లుగంటలచేతను, ఆఁబోతులు = అచ్చువేయఁబడినకోడెలు, ఉల్లసిల్లెక = మిగులనొప్పెను, గిరుల = కొండలయొక్క, మోరులసవిక = శిఖరములను బుద్ధిచేతను, సముద్గీర్ణ = కురియంబడిన, సలిల = ఉదకములుగల, జలధరచ్ఛేదములు = మబ్బుతునియలు, ప్రాలక = పైనిఁ జేరియుండఁగా, చెలఁగుకరణిక = ఒప్పెదుచందంబునను, ఉల్లసిల్లెనను క్రిందికన్వయము ఉత్ప్రేక్ష.

తా సుగమము.

తే, గీ. గగనలక్ష్మి సజోరున ♦ పత్రమూలి, కలువియన్నది జలములఁ ♦ గడుగఁ బిసుక,
నెఱియుకుంకుడుపండుల ♦ నెరువనంగఁ, బలపలనిపాండురాంబుద ♦ పఙ్క్తు లమరె.

టీ॥ గగనలక్ష్మి = ఆకాశలక్ష్మి, నిజ = స్వీయమైన, ఉరు = గొప్పలైన, నక్షత్ర మాలికలు = చుక్కలపఙ్క్తులనియెడు నిరువదియేడుముత్యములుగల హారములు (నైవేన నక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికాయని యమరము) వియన్నది = ఆకాశగంగయందలి, జలములన్ = ఉదకములయందు, కడుఁగన్ = మురికినెత్తుటకొఱకు పిసుకఁ = నలఁపఁగా, నెఱయ = వ్యాపించినట్టి, కుంకుడుపండుల = ఫేనిలఫుపండ్లయొక్క, నురువనంగన్ = ఫేనములో యనునట్లు, పలపలని = పలుచనైన, పాండుర = తెల్లనైనట్టి, అంబుదపఙ్క్తులు = మబ్బులచాళ్లు, అమరెన్ = ఒప్పెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము

శా॥ అప్పుల్వారిధిచేతఁ బుచ్చికొని కార్శ్యంబైన మున్నాన్నయు,
య్యప్పుల్ దొచనియు న్సవృద్ధికముగా నవ్వార్ధికే తీర్పఁగా,
నప్పుణ్యాతివిశుద్ధజీవుఁడు నిజా చ్ఛాంగంబులం దోఁచు న
ట్లొప్పారె న్శశిబింబగర్భితములై ద్యోచారిశుభ్రాభ్రముల్ ౧౫౯

టీ॥ అప్పుల్ = ఉదకములు, ఋణములును వారిధిచేత = సముద్రునిచేత, పుచ్చికొని = కైకొని = కార్శ్యంబైనన్ = పనిలీరఁగా, మున్నాన్న = ముందు పుచ్చికొనినట్టి, అయ్యప్పుల్ = ఆ యుదకములను ఋణములను, దొచనియున్ = దూరదేశములువెళ్లియును = వానకాలముగడచియును, సవృద్ధికముగాన్ = అధికముగాను—వడ్డితోఁగూడను అవ్వార్ధికే = ఆ సముద్రునికే తీర్పఁగాన్ = సరిపుచ్చఁగా, అప్పుణ్య = ఆఋణముక్తిరూపసుకృతముచేతను, అతివిశుద్ధ = మిగులఁ బరిశుద్ధుఁడైన జీవుఁడు = ప్రాణి, నిజ = స్వీయములైన, అచ్ఛ = స్వచ్ఛములైన అంగంబులన్ = అవయవములందు, తోఁచునట్లు = అగపడునట్లు, శశిబింబగర్భితములై = చంద్రబింబముదరమందుఁగలవియై, ద్యోచారి = అంతరిక్షమున సంచరించుచున్న, శుభ్రాభ్రముల్ = తెల్లనిమబ్బులు, ఒప్పారెన్ = ఒప్పిదమాయెను

తా॥ "శ్లో॥ బ్రహ్మహేముచ్యతే పాపైః ఋణీతు నకదాచన" యన్నట్లు ఋణమపరిహార్యమైన పాపముగనుక నట్టిపాపముచేత విముక్తుఁడైనమనుజుని మాడ్కిఁ జంద్రగర్భితములైన మేఘములు వెలంగెననుట శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్ష"

చ॥ విశదపయోదపుంజహారల వేష్టనచే నొకచో నభోమణి,
న్లశునపటత్వ మొందుటకు మానసంబున నారసి కాంచి విష్ణుఁడ,
య్యశవత క్షేపరంబు వల యంబునఁ బాపె యవస్త్రులోభక,
ర్కశతఁ బ్రయోగ మొంది సరిఁ గాంచి చెలంగెఁ బయఃపయోనిధిన్.

టీ॥ విశద = తెల్లనైన, పయోదపు = మేఘములయొక్క, హారల = ఆవరణములయొక్క, వేష్టనచేఁ = వ్యాప్తిచేతను, ఒకచోన్ = ఒకప్రదేశమునందు, నభోమణిన్ =

సూర్యుని = ఆకాశమందగిమణిని, లశునపటత్వమొందుటన్ = లశునపటమను దోషము పొందుటను, మనంబునన్ = చిత్తమందు, ఆరసి = విచారించి, కాంచి=చూచి, విష్ణుఁడు = లక్ష్మీరమణుఁడు, అయ్యాశివతకై = ఆ దోషనివృత్తికై, (తులమెత్తుగల కెంపునకు మణియని సంజ్ఞ గాన దానికిఁ గలుగు లశునపటమనుదోషము ద్యుమణియైన సూర్యునికి శరత్కాల మేఘరూపముతోఁ గలుగఁగాఁ జూచి యశివంకరము గాదు గనుకఁ దన్నివృత్తికై యనుట) వలయంబునన్ = పరివేషమువలనను అందెవలనను, పదంబు = పాదమైన యాకాశమును, పాపి = విడిపించి, (అప్పుడు పరివేషముండదనుట) అవస్తులోభకరత్వ శతన్ = వస్తువునందు లోభము చేతఁ గరినుందుకాకి పోవుటవల్లను, (అనఁగా దోషవస్తువులయందాసక్తిలేనివాఁడౌటవల్లననుట) ప్రబోధమొంది = జాగ్రత్తనొంది= మేలుకొని, పయఃపయోనిధిన్ = పాలసముద్రమునందు, సిరిఁగాంచి = సంపదనొంది, శ్రీమహాలక్ష్మినిఁ బొంది; చెలంగెన్ = ఒప్పెను

తా సుగమము.

ఉ అంబరవాసు లగ్నిక్రియ ♦ కై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం,
దుం బడయ న్శరజ్జలద ♦ తూలపరంపరఁ గొంత సై ఘటిం,
పం బెలుచం జనించి మఱి ♦ మట్టున నిల్వక యాక్రమించె గా,
కం బరితాప మూనె ననఁ ♦ గాసె మొగు ల్విరియెండ లత్తఱిన్. ౧౬౧.

టీ అంబరవాసులు = దివిషదులు, అగ్నిక్రియకై = వహ్నిఁబుట్టించుటకై.(వర్షఋతువునందుక్షీణమైన దానిననుట) ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునందున్ = ద్యుమణి=సూర్యుఁడనియెడు, స్ఫటికోపలంబునందున్ = స్ఫటికశిలయందు, పడయన్ = పొందుటకొఱకు, శరజ్జలద = శరన్మేఘములనియెడు, తూలపరంపరన్ = దూదిప్రోగులు, కొంత= కొంచెము, సై ఘటింపన్ = మేఁదనుంచఁగా, పెలుచంజనించి=విస్తరించి యగ్నిపుట్టి, మఱి= పిమ్మటను, మట్టునన్ = కొద్దిగా, నిల్వక = నిలిచియుండక, కాఁకన్ = అగ్నియొక్క వేఁడిమిచేతను, పరితాపమూనన్ = వ్యాకులత్వమును బొందునట్లు, ఆక్రమించెన్ = వ్యాపించెను, అనన్ = అనఁగా, అత్తఱిన్ = ఆ సమయమునందు, మొగుల్విరియెండలు = మబ్బువిరిసిన యెండలు, కాసెన్ = తపించెను

క. కంజహితాస్తోదయపెఱ, సంజకిడల నడుమఁ గప్పు ♦ సంధిల మిన్నొ,
ప్పెం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ, గుంజానాసావిభూష ♦ కొమరు భజింపన్.

టీ కంజహిత=సూర్యునియొక్క, అస్తోదయపు=అస్తమయోదయములయొక్క, ఎఱసంజ = ఎఱ్ఱసంధ్యారాగము, కడలన్ =దిక్కులయందును, కప్పు=నైల్యము, నడుమన్ = మధ్యప్రదేశమందును, సంధిలన్ = వ్యాపింపఁగా, మిన్ను=అంతరిక్షము, ప్రకృ

తిశబరీ = మూలప్రకృతియనుచెంచితయొక్క, గుంజానాసావిభూష = గురిగింజముక్కర యొక్క, కౌమరున్ = సౌందర్యమును, భజింపన్ = పొందుచున్నదిగా, చూడన్ = వీక్షింపఁగా, ఒప్పెన్ = చెన్నొందెను,

తా. సంధ్యాకాలములయందు దాని రక్తము దిగంతములవరకు వ్యాపించియుండఁగా నంతరిక్షమునడుమ నల్లనై ప్రకృతియను కిరాతస్త్రీయొక్క ముక్కరయందునలుపైపై పుగానుంచి యగ్రముగాఁ గ్రుచ్చిన గురిగింజవలెఁ జూడనొప్పెననుట రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము

తే. గీ. గూండ్లకై శాలిమంజరు ♦ ల్గొనుచు మూఁగి,
యంబరంబునఁ బఱచుకీ ♦ రాళి పొలిచెఁ,
బసరుటొంటొంటిఱెకుతోఁ ♦ బండుఁ బాఱి,
ఛేదభయమున నెగసిన ♦ చేలనంగ. ౧౬౩,

టీ. గూండ్లకై = కులాయములకై, శాలిమంజరులు = వరివెన్నులు, (వల్లరీమంజరీస్త్రియామపి యమరము) కొనుచు = గ్రహించికొనుచు, మూఁగి = గుంపులుగూడి, అంబరంబునన్ = ఆకాశమునందు, పఱచు = ఎగసిపోవుచున్న, కీరాళి = శుకపఙ్క్తి (కీరశుకౌసమౌ అని యమరము) పసరుటొంటొంటిఱెకుతోన్ = పసరువర్ణముగల యొక్కొకపర్ణముతోడను, పండుఁబాఱి = పరిపక్వములై, ఛేదభయమునన్ = తమ్ముఁగోసివేయుదురన్నభయముచేతను, ఎగసినచేలనంగన్ = పైకెగిరిన పైరుచేలోయన్నట్లు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను ఉత్ప్రేక్ష

సీ. శ్రీలు దారౌట నా ♦ శ్రితపద్మకర్ణికా । కృతిఁ జెవు ల్కమలక ♦ ర్ణికల మెఱయ,
నతనుసారథ్యకృ ♦ ద్రతిరేఖ మంచపై । నదలించురొదఁ జిల్క ♦ పదుపు పర్వఁ,
దొగలమొగ్గల వైవ ♦ దూర మేగిమిఁ బెట్టు । చప్పట్లఁ జన్నులు ♦ జడలు గదల,
వడత్రోవ మును చెప్పి ♦ వడి నవ్వ దిరుగు న । ద్వాగులకొలఁది యప ♦ త్రపయు మరల,
నధరరదనప్రసాదంబు ♦ నడుగ నోరు । దెఱచెనో యన వ్రీలి ము ♦ త్తెములు లోఁచు.
చెఱకుజంఘులఁ బోలమి ♦ శిరసు వాంచు । రాజనముఁ గాచుగోపికా ♦ రాజి పొలిచె.

టీ. తారు = శ్రోత్రములు, శ్రీలు = శ్రీకారములు, లక్ష్ములును, ఔటన్ = అయినందువల్లను, ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పద్మకర్ణికాకృతిన్ = తామరమిద్దెలవలెను, చెవుల్ = కర్ణములు, కమలకర్ణికలన్ = తామరమిద్దెలతో, మెఱయన్ = వెలుఁగఁగా, అతను = పెనిమిటియైన మన్మథునకు, సారథ్యకృత్ = రథమునడుపుచున్న, రతిరేఖన్ = మన్మథుని భార్యయయిన రతివలె (సారథ్యముచేయుచు రతీదేవి చిలుకగుఱ్ఱము నెట్లదలించునో యట్లనుట) మంచపైన్ = మంచెమీఁదను, అదలించురొదన్ = నివారించుధ్వనిచేతను, చిల్క

పగుపు = కీరపక్షి, పర్వన్ = పరువిడుచుండఁగా. తొగల = కలువలయొక్క, మొగ్గలన్ = కుట్మలములను, నైవన్ = విసరివేయఁగా, దూరమేగమిన్ = ఆచిలుకలు దవ్వుగా వెళ్ళనందున, పెట్టుచప్పట్లన్ = చేతులతట్టుటలచేతను, చన్నులు=కుచములును, జడలు = కేశపాశములును, కదలన్ = చలింపఁగా, మును = పూర్వము, వెడత్రోవన్ = దబ్బఱమార్గమును, చెప్ప=పల్క, నవ్వన్=హాసముచేయఁగా, వడిన్=శీఘ్రముగా, తిరుగు = మరలవచ్చుచున్నటువంటి, అధ్వగులకొఁది=పథికులతోడనే, అపత్రపయన్ = సిగ్గును, మరలన్=మళ్ళఁగా (పథికులకుఁ దప్పుదారిఁజెప్పి నవ్వఁగా నది గ్రహించి యాపథికులు మళ్ళి రాఁగా లజ్జించిరనుట) అధర = పెదవియొక్కయు, రదన = దంతములయొక్కయు, ప్రసాదంబున్ = అనుగ్రహమును, అడుగన్ = యాచించుటకొఱకు, నోరుదెఱచెనోయనన్ = వదనమువిప్పెనోయనఁగా, వ్రీలి=పగిలి, ముత్యములు= మౌక్తికములు, తోఁచు = కనుపడునట్టి, చెఱకున్ = ఇక్షువనమును, జంఘలఁబోలమిన్ = తమపిక్కలను సరిపోలనందున, శిరసువాంచు = తలవంచికొనిన, రాజనమున్ = శాలిసస్యమును, కాచు = రక్షించుచున్న, గోపికారాజ = చేలకావలిస్త్రీలవరుస, పొలిచెన్ = ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్ష.

తా. చెఱకులు దమయందలి రసమాధుర్యముకంటె నాచెఱకు తోటకాచుస్త్రీలయొక్క యధర రసమాధుర్య మధికమనియుఁ దమలోనున్న ముత్యముల చక్కఁదనముకంటె నాస్త్రీలయొక్క పలువరుసల చక్కఁదన మతిశయమనియు నధరరదనములకు నోడి పరాజితులయినవారు నోరు వికిరించి వేడుకొన్నట్లుం బలె గణుపులు పగిలి గర్భితములయిన ముత్యములు గన్పట్టు చెఱకును రాజనపుం బయిరుల పొట్టలా స్త్రీల పిక్కలకు సాటిరానందున సిగ్గుచేఁ దలవాంచికొన్నట్టుం బలెఁ బండి వంగియున్న రాజనపుచేలను గాచుచున్న స్త్రీలు శ్రీమహాలక్ష్మికి నాశ్రయస్థానమైన కమలకర్ణికలు బహిర్నిర్గతము లయినందున శ్రీసదృశములయిన శ్రోత్రములు గనుక వాని నవి యాదరించినట్లుగఁ జెవులయందుఁ గమలకర్ణికలు ధరించికొని మన్మథ రథరథ్యంబులయిన చిలుకల నదలించురతీదేవివిమాడ్కి జిలుకలం దోలుచుఁ గలువపువ్వులతోఁ దోలఁగా నవి దూరముపోనందున చప్పట్లు గొట్టుచు నధ్వగులకు వెడత్రోవఁ జెప్పి నవ్వఁగా వారు మళ్లుటతోనే సిగ్గు గలవారయి యొప్పిరనుట.

తే, గీ. నింగి యత్తఱిఁ దన్మహా ♦ నీలమైన, గరిమ కుందగఁగాఁ దృణ♦గ్రాహి యయ్యె,
ననఁగఁ బరిణతకలమాది ♦ యవసరాశి, తతులు గిరు లన నభ్రంక ♦ షత జెలంగె

టీ. నింగి = ఆకాశము, అత్తఱిన్ = ఆశరదృతువునందు, తత్ = ప్రసిద్ధమైన, మహానీలమైన = మిగుల నల్లనైనట్టియు నీలమణియైనట్టియు, గరిమకున్ = ఆధిక్యమున

ము, తగఁగాన్ = అర్హమగునట్లు, తృణగ్రాహి = కసవును గ్రహించునది, ఆయ్యోననఁ గన్ = ఆయెనో యన్నట్లు, పరిణత = పండియున్న, కిలమాది = వరిమొదలగువానియొక్క, యవసరాజి = గడ్డివాములయొక్క, తతులు = వరుసలు, గిరులనన్ = కొండలో యనునట్లు, అభ్రంకషతన్ = ఆకాశమునొరసికొనుటచేతను, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను. పరిణామోత్ప్రేక్షాలంకారములు.

తా. స్పష్టము

మ. అయనిష్ఠన్ ధవళాతపత్త్రి యగున♦య్యాగంబు సాగంగ నం,
దు యమిశ్రేణులు రాఁగఁ బుంగవకకుత్♦స్థుం డల్ల వర్షాదినా,
త్యయరాముండు సలక్ష్మణుం డినునకో♦జోవాప్తిగా విల్లు ని,
ర్దయతం ద్రుంపఁ బ్రభగ్నశాల్యవని సీ♦తాలబ్ధి గాకుండునే. ౧౬౬.

టీ. అయనిష్ఠన్ = శుభావహవిధినిష్ఠచేతను, (అయశ్శుభావహోవిధియని యమరము) ధవళాతపత్త్రియగు = తెల్లదామరగొడుగుగల శరదృతువైన, అయ్యాగంబు = ఆరాకయును, ధవళాతపత్త్రియగు = తెల్లని గొడుగుగల జనకునిదైన, అయ్యాగంబు = ఆ యజ్ఞమును, (ఇచ్చట ధవళశబ్దము చేతఁ బుండరీకములు లక్షింపఁబడును, పుండరీకాతపత్త్రిస్తం వికసత్కాశ చామరమని రఘువంశమున శరదృతువర్ణనమున్నది) సాగంగన్ = జరుగఁగా, అందున్ = ఆ శరత్కాలమందును, ఆ జన్నమునందును, యమిశ్రేణులు = హంససంఘాతంబులును, యోగిబృందములును (యమిన్ శబ్దమునకు ఋషులర్థము ఆఋషులవహంసలను పేరుగలదు గనుక లక్షితలక్షణచేత హంసలన్నయర్థము) రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగా, పుంగవకకుత్స్థుండు = ఎద్దులయొక్క మూపురములయందున్నట్టియు, కకుత్స్థులలో శ్రేష్ఠుఁడైనట్టియు, పుంగవాదులుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థమునిచ్చునవియైన నిచ్చట శ్లేషనిమిత్తము పూర్వపదమాయెను (పాళిధాన్యే రాజలింగేచ వృషాంగే కకుదస్త్రియామని యమరము) అల్ల = ప్రసిద్ధమైన, వర్షాదినాత్యయరాముండు, వర్షాదినాత్యయ = శరదృతువనెడు, రాముండు = శ్రీరాముఁడు, సలక్ష్మణుండు = ఆఁడుబెగ్గురులతోఁ గూడినవాఁడును = సుమిత్రానందనునితోఁ గూడినవాఁడును (సారసస్యతు లక్ష్మణా యని యమరము) సారసపక్షులు వర్షర్తువునందుఁ బిల్లలు వెట్టి శరత్కాలమునందు వ్యాపించునవి యనుట. ఇనునకున్ = సూర్యునకును, జనకునకును, ఓజోవాప్తిగాన్ = తేజమును, కీర్తియును గలుగునట్లుగా, విల్లు = మణిధనుస్సును, శివధనుస్సును, నిర్దయతంద్రుంపన్ = సంకోచింపకవిఱువఁగా, ప్రభగ్నశాల్యవనిన్ = కొయ్యఁబడిన రాజనాలుగల భూమియందు, సీతాలబ్ధిగానుండునే = నాగేటిచాలుయొక్క లాభము కలుగకుండునా (పొలమున వరి గొయ్యఁగానే మరల దున్నిరనుట) (సీతాలాంగలపద్ధతి యని యమరము) ప్రభగ్న = విఱు

క. ప్రాశించిననీరంతయుఁ, బో శరదభ్రములు మగుడఁ బూరింపఁగ నా,
వేశించెఁ గొలంకుల ననఁ, గాశప్రతిబింబపటలి కడు నొప్పారెన్. ౧౭౩.

టీ. శరదభ్రములు = శరత్కాలమేఘములు, ప్రాశించిననీరంతయున్ = మునుపుడాము గ్రోలినయుదకమంతయు, పోన్ = వెళ్ళఁగా, మగుడఁబూరింపఁగన్ = మరలనిండించికొనుటకు, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, ఆవేశించెన్ = ప్రవేశించెను, అనన్ = అనునట్లు, కాశప్రతిబింబపటలి = రెల్లుపుష్పముల ప్రతిమానసమూహము, కడున్ = మిగులను, ఒప్పారెన్ = చెన్నొందెను.

తా. సుగమము

తే. గీ. కొలనఁ గరిదంపతులు పద్మకళిక లొకటి,
కొకటి యీ నెత్తి మకరందములుకఁ దమరె,
నివి శరత్పద్మనిలయకు నెలమితోడఁ,
గవల నభిషేకమున కెత్తు కడవ లనఁగ. ౧౭౪.

టీ. కొలనన్ = సరస్సులయందు, (జాత్యేకవచనము) కరిదంపతులు = సతీపతులైన గజద్వంద్వము, పద్మకళికలు = అఱవిరిసినమొగ్గలు, ఒకటికొకటి యీనెత్తన్ = పరస్పరమిచ్చుటకై పైకెత్తఁగా, మకరందము = పూఁదేనె, ఒలుకన్ = ప్రస్ఫురించుచుండఁగా, ఇవి = ఈపద్మముకుళములు, శరత్పద్మనిలయకున్ = శరల్లక్ష్మికి, ఎలమితోడన్ = సంతోషముచేతను, కవలన్ = జోడుగా అభిషేకమునకెత్తు = స్నానమొనరించుటకుద్దిష్టమైనట్టి, కడవలనగన్ = కుంభములోయన్నట్లు, అమరెన్ = ఒప్పెను.

తా. తామరకొలంకులయందుఁ గ్రీడించుచున్న గజమిథునముఁ జూడఁగా "శ్లో. లక్ష్మీర్దివ్యైర్గజేంద్రైర్మణిగణఖచితైః స్నాపితా హేమకుంభైః" అన్నశ్లోకమునఁ గలుగు శ్రీమహాలక్ష్మికి హస్తంబులయందు సువర్ణకుంభములను ధరియించి యభిషేకమొనరించు చందంబునఁ గానవచ్చుచుండెననుట.

తే. గీ. పంక మడుగంటి తేరిన బావు లెల్లఁ, బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఱఁ బంకజములు
గళితమకరందయుతరజః కర్దమమునఁ, గారణగుణంబు గలుగదే కార్యమునకు.

టీ. పంకము = అడుసు, అడుగంటి = అధఃప్రదేశముఁబట్టి, తేరినబావులెల్లన్ = స్వచ్ఛోదకములుగల్గినకొలంకులన్నిటిని, పంకజములు, కమలములు, గళిత = జారినటువంటి, మకరందయుత = పూఁదేనియతోఁగూడిన, రజఃకర్దమమునన్ = పరాగపంకముచేతను, క్రమ్మఱన్ = మగుడను, పంకములెన్ = కర్దమయుక్తములైనవిగానే చేసెన్ = ఒనర్చెను, కారణగుణంబు = కారణముయొక్కగుణము, కార్యము; కలుగదె = కలుగదె కలుగుననుట.

తా. కమలములు పంకజములుగాన నీళ్ళనుబంకయుక్తములుగాఁ జేసెననుట. సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారము. "శ్లో॥ జ్ఞేయస్సోర్థాంతరన్యాసోవస్తుప్రస్తుత్యకించన । తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసోయోన్యస్య వస్తునః అని దానిలక్షణము"

క. ఒసఁగి రగస్త్యార్ఘ్యములం, గొసరి జను లబ్ధినీరు ♦ గ్రోలితి వీనిం,
బసికై మా కిమ్మని క, న్నిసరుదుగం గావ నప్ప ♦ గించెదుమాడ్కిన్. ౧౭౬

టీ జనుల్ = మనుష్యులు, కొసరి = వేడికొనుచును, వార్ధి = సముద్రమందలి, నీరు = ఉదకమును, గ్రోలితి = పానముచేసితివి, వీనిన్ = మాకుపయోగమైన యీ యుదకమును, పసికై, పశువులకొఱకై, మాకున్ = మా కొఱకు, ఇమ్మని = విడువుమని, కన్నిసరుదుగన్ = కోపప్రయుక్తమైన నేత్రదోషము నివర్తించుటకై, కావన్ = ఆ యుదకమును ద్రావకరక్షించుటకొఱకు, అప్పగించెదుమాడ్కిన్ = ఇదిగో రక్షింపుమని యొప్పగించినరీతిని, అగస్త్యార్ఘ్యములన్, అగస్త్య = అగస్త్యునికి, అర్ఘ్యములన్ = జలాంజలులను, ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి. హేతూత్ప్రేక్ష, శరదృతువునందు నగస్త్యునికిచ్చునట్టి యర్ఘ్యములనిట్లుత్ప్రేక్షించెను.

క. పరుషాతపతప్తం బగు, ధరణీపాత్రమునఁ బడుట ♦ దళ మయ్యెఁ జుమీ,
పరిపక్వంబై యనఁగా, శరదిందుజ్యోత్స్న రేల ♦ సాంద్రతఁ గాసెన్. ౧౭౭

టీ. పరుష = కఠినమైన, ఆతప = ఎండచేతను, తప్తంబగు = కాఁగినటువంటి, ధరణి = భూమియనియెడు, పాత్రమునన్ = ఆధారమందు, (పెనముమీఁదననుట) పడుటన్ = పతనమగుటచేతను, దళమయ్యెఁజుమీ = దట్టమాయెనుజుమ్మీ, అనఁగాన్ = అనునట్లు, పరిపక్వంబై = పండినదై, శరదిందుజ్యోత్స్న = శరచ్చంద్రచంద్రిక, రేలన్ = రాత్రులయందు, సాంద్రతన్ = దట్టముగా, కాసెన్ = వెలిఁగెను.

తా. సుగమము.

తే.గీ, వృష్టితతి నిడ్డజెనఁ ద్రావఁ ♦ గ్రింద నుండి, తేటనదినీటఁ దనవెంటఁ ♦ దేలుమీల,
తళుకుతో నాఁచులతఁ దోఁచె ♦ వెలికె జమిలి, వెండి మి ఱెక్కు వెంద్రుక ♦ విల్లువోలె॥

టీ॥ వృష్టితతిన్ = వర్షాకాలమునందు. ఇడ్డ = పెట్టిన జెనన్ = చేఁపలయొక్క జెనను. ద్రావన్ = పానముసేయుటకొఱకు, క్రిందనుండి = అడుగునఁబట్టి, తేట = నిర్మలమైన, నదినీటన్ = ఏటియుదకమందు, తనవెంటన్ = ఆనాఁచుతీఁగవెంబడి, తేలు = పైకి వచ్చుచున్న, మీల = మత్స్యముల యొక్క, తళుకుతోన్ = కాంతిలోడను, వెలికెన్ = పైఁటికి, జమిలి = జోడుజోడయిన, వెండిమీలు = రజతముచేతఁజేయఁబడినమత్స్యములు, ఎక్కు = పైకెగయఁగాఁదోఁచుచున్న వెంద్రుకవిల్లువోలెన్ = గుఱ్ఱపుతోకవెంద్రుకలవేఁ

గట్టినఘనశాఖయున్నట్లు (పరిగొ సరివాండ్రు వాయించునాద్యమనియు దీనిపేరు కామా చయనయఁ జెప్పుదురు) నాచులతిరోఁచెన్ = ప్రాఁచిలీఁగకస్సించెను.

తా॥ వానకాలమందుఁ జేఁపలు నాఁచులీఁగ వెంట గుడ్లు విడిచియుండ వానిందినుట కునిసిల్లనుండి యా నాఁచులీఁగ వెంబడిని మత్స్యములు పైకిరాఁగా దాసరివాండ్రు గుఱ్ఱపువెంట్రుకలచేర పింటిపడ్డకట్టి వానిమీఁద వెండితగుళ్ళచే మత్స్యములనేర్పఱచి వాయించునప్పుడవి పైకెగయుటగలదుగాన నాలాగునఁ గిన్పట్టెననుట.

కం॥ హంసను క్రౌంచము తొలి రా, మాంసలరుచి వచ్చెఁ దాను ♦ మలయముశిఖఁ బా
ల్మాంస విజువ నిర్వాఁచెను, హంసమున కగస్తి పరమ♦హంసం బగుటన్॥ ౧౭౯॥

టీ॥ హంసము = అంచపిట్ట, క్రౌంచముతొలిరాన్ = క్రౌంచపర్వతబిలమునసుండి రాఁగా, తాను = ఆయగస్త్యుఁడును, మలయముశిఖన్ = మలయపర్వతాగ్రమునసుండి, మాంసలరుచిన్ = అధికకాంతిచేతను, (ఎలవాన్మాంసలోఁసలయనియమరము) వచ్చెన్ = ఉదయించెను, హంసమునకు చక్రాంగమునకు, అగస్తి = అగస్త్యమహర్షి (అగస్త్యోగస్తిరిత్యపి యని ద్విరూపకోశము) పరమహంసంబగుటన్ = పరమహంసయైను ఋషియగుటచేతను, హంస = అంచ, పాల్ = క్షీరమును, విజువన్ = నీరములోవేర్పఱుపఁగా, నిర్వాఁచెను = తానునీళ్ళలోనిబురదను బోఁగొట్టెను.

తా. హంసలు పాలునీళ్ళు నేర్పఱుప నగస్త్యుండు నీరుబురదనేర్పఱచినందున పరమహంస యనునట్లు శరదృతువునందు నుదకంబులంతయు నిర్మలంబు లాయెననుట.

తే.గీ॥ క్రౌంచముకొన్ని గుడ్డుల ♦ గాంచెమింటు, నవియహంసచ్ఛదాచ్ఛాద♦నానుభూతి
హంసలెరులయ్యెఁగావన్న♦ నరుణచూడ, గుప్తభుజగాశనాండము♦ల్బురులుగావె.

టీ॥ క్రౌంచము = కొంచగుబ్బలియందున్నరంధ్రము, ఒకకొన్నిగుడ్డులు = కొన్నిఅండములను, మింటన్ = తనపైభాగమందు, కాంచెన్ = వహించెను. (పరశురామునిబాణముచేతఁ దొలఁచఁబడిన క్రౌంచాచలపు రంధ్రమునసుండి హంసలు మానససరోవరంబునకుఁ జనుటయు మరల వచ్చుచుండుటయునుం గలదని సంప్రదాయము) అవి = ఆక్రౌంచాచలమున గుడ్డులు, అహంస = దానియందురాకపోకలుగల హంసేతరములైన పక్షులయొక్క, ఛద = ఱెక్కలయొక్క, ఆచ్ఛాదన = కప్పుటయొక్క, అనుభూతిన్ = అనుభవముచేతను, హంసలెరులయ్యెన్ = అంచలగుంపులాయెను, కావన్నన్ = హంసగుడ్లపరిపక్వములుపొదిగిన హంసపిల్లలుగా నేరవన్నట్లాయెనా, అరుణచూడ = కోళ్ళచేతను, (కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధ యని యమరము) గుప్త = పొదుగఁబడిన, భుజగాశన = నెమళ్ళయొక్క, అండముల్ = గుడ్డులు, గుఱులుగావె = పిల్లలుకావా (అవుననుట) ఇందు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంత

రన్యాసాలంకారము చేత సమర్థాపితంబైన యసంబంధమున సంబంధముఁ గలుగఁ జేసిన యతిశయోక్త్యలంకారము

చ. కలయఁగ వారిదేవతలు ♦ గాంచు సరోవరదంభదర్పణం
బులపయిఁ దట్టపుంజిలుము ♦ వోవఁగఁ దారల కంచు గీయఁగా
బలె నలువంకలం గలయఁ ♦ బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు
ల్కెలఁకులఁ బాసిపోఁజెలఁగెఁ ♦ గ్రేంకృతు లిచ్చు మరాళమాలికల్. ౧౮౧.

టీ. వారిదేవతలు=జలాధిదేవతలు, కలయఁగన్=అంతటను, గాంచు = చూచుచున్నటువంటి, సరోవర=కొలంకులనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, దర్పణంబులపయిన్=అద్దములమీఁదను, దట్టపుంజిలుము=సాంద్రమైన మాలిన్యము, పోవఁగన్=పోవునట్లు, తారు=ఆజలాధిదేవతలు, అలకంచున్=ఆయద్దమైనకంచును, గీయఁగాబలె=తోమి గీతఁబెట్టినందువల్లనోయన్నట్లు, నలువంకలన్=నాలుఁగుదిక్కులయందును, కలయన్=వ్యాపించునట్లు, పాయక=విచ్ఛిన్నముగాక, తేలుచున్ = పోవకమీఁద నేయుండుచు, పద్మరేణువుల్ = నళినపరాగములు = కెలఁకులఁబాసిపోన్ = ప్రక్కలకువిడిపోవునట్లు, క్రేంకృతులిచ్చు=క్రేంకారములుచేసెడు, మరాళమాలికల్ = అంచలబంతులు, చెలఁగెన్=ఒప్పెను. అపహ్నుత్యుత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

॥ అర్కమండలి కభ్ర ♦ మడ్డమై నంతనె। యెఱ మాని మోము బి ♦ ట్టెత్తి చూచి,
ఘుమఘుమధ్వని గాలి ♦ గుహఁ జొరఁబురి యొకిం। చుక విచ్చి కని తలం ♦ చుకొని వంచి,
నిష్పుష్ప కేతకీ ♦ నేత్రాంబు వొ త్తి భే। కపు టెంకి పడియచోఁ ♦ గర్ణ మొగ్గి,
కేకకుఁ ద్వని వనత ♦ గ్రీవమై రాక యొ। క్కింత తార్చి వాత నే ♦ మే మొ కమిచి,
వెడలు పేరెండకును శర ♦ ద్వృక్ష ముడిగి। వార్ధికమె యెక్కి త్రోటిని ♦ ర్వంకపక్షతులనునిపురుచు వెట్టిచూ ♦ పునసురంబు, కెలఁకులఁ గనుంగొనుచుఁగానఁ ♦ గేకులుండె.

టీ॥ అర్కమండలికిన్=సూర్యమండలమునకు, అభ్రము=మేఘము, అడ్డమైనంతనె=కొంచెమాచ్ఛాదకము కాఁగానె, ఎఱమాని=మేతవిడిచి, మోము=ముఖమును, బిట్టెత్తి=పొడవుగానెత్తి, చూచి=వీక్షించి, (వానకాలమను భ్రాంతిచేఁజూచియనుట) ఘుమఘుమధ్వని=ఘుమఘుమశబ్దము చేత, గాలి=వాయువు, గుహఁజొరన్=గుహలోఁబ్రవేశింపఁగా, పురియొకించుకవిచ్చి=పింఛమునుగొంచెమువిచ్చి, (గాలిచేతఁగల్గినధ్వనిని మేఘధ్వనియని భ్రమించియనుట) కని=చూచి, తలంచుకొని = అదియురుముగాదని వితర్కించి, వంచి=పింఛమును మరలనడంచి, నిష్పుష్ప కేతకీనేత్రాంబువొత్తి=పువ్వులులేని మొగలిచెట్లమొక్కకన్నీరుదుడిచి, భేకపుటెంకి=కప్పలకునికిపట్టైన, పడియచోన్=పల్లాలములలోని నెటియకై, కర్ణమొగ్గి=చెవివంచి,(కప్పకూఁతలుగలిగినవర్షముగలదన్న ప్రతీ

తినిబట్టి యనుట) తేకువన్ = తనవాక్కునకు, త్ర్యవనత = మూఁడుమాఱులువంపఁబడిన గ్రీవమై=మెడగలదై, రాక = అకేకాధ్వనియనువెడలక, ఒక్కింతార్చి=కొంచెముధ్వనిసేసి, వాతన్ = నోటిచేతను, ఏనేమొకమిచి = ఏమేమోచప్పరించుకొనుచు, వెడలు=, కలిగిన, పేరెండకున్ = తీక్ష్ణాతపనివృత్తికొఱకు, శరద్వృక్షమున్ = ఏడాకు లరఁటిచెట్లను, డిగి=విడిచిపెట్టి, వార్షికమెయెక్కి = గుమ్మడునారోహించి, (శారదో విషమచ్ఛదః । వార్షికం త్రాయమాణాస్యాత్తని రెంటికి నమరము) (వర్షాకాలమున నెక్కియున్న వృక్షమున నెక్కినవర్షము కలుగునని శరద్వృక్షమును విడిచి వార్షికవృక్షమున నెక్కెననుట) త్రోటిన్=ముక్కుచేతను (చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రియామని యమరము) ఇర్వంకపక్షతులను = ఉభయపార్శ్వ పక్షమూలములను, (స్త్రీపక్షతిః పక్షమూలమనియమరము) నివురుచున్ = వెండ్రుకలు దువ్వికొనుచు, వెఱ్ఱిచూపునన్ = వికృతపుదృష్టిచేత, ఉరంబున్=ఱొమ్మును, కేలఁకులన్ = ఇరుప్రక్కలను, కనుంగొనుచున్ = చూచికొనుచును, కానన్=అరణ్యమునందు, కేకులు=నెమళ్ళు, ఉండెన్=నివసించెను.

తా. సుగమము.

క. వెలుతురస లంటి యెండియు, లలి విప్పమిఁ జెడక శిఖిక ♦ లాపము వని వ
ర్తిలెఁ బర్జన్యుఁడు నటన, మ్ములు మెచ్చి మెఱుంగుఁ గాపె ♦ ముద్రించె ననన్.

టీ. శిఖికలాపము, శిఖి = నెమళ్ళయొక్క, కలాపము = పురి, అసలంటి=బురదగిలి, వెలుతురు=మబ్బువిడిచినయెండచేతను, ఎండియున్=ఆఱియును,లలివిప్పమిన్=ఎప్పటికినివిడఁజేయకపోవుటవల్ల, (సామాన్యముగాఁ దడిసినపురులువిప్పరావు - బురదయంటియెండియున్నట్లున్న వనుట) చెడక = చెడిపోక; వనిన్=అడవియందు, పర్జన్యుఁడు=వర్షదేవత, నటనమ్ములన్=నాట్యములను, మెచ్చి=శ్లాఘించి, మెఱుంగుఁగాపెన్=ప్రకాశించుచున్న చిత్రవస్త్రమును, ముద్రించెననన్=ముద్రవేసెనోయన్నట్లు,వర్తిలెన్=ఉండెను (వానకాలపుబురదలు తమకలాపములకునంటి యెండచేత నిగిరినందున శరత్కాలమునందు నెమళ్ళు పింఛములువిప్పియాడకయుండఁగా వర్షదేవత నెమళ్ళయొక్క నృత్యములకుమెచ్చి తననటులు మఱియొకచో నాడకుండునట్లు ముద్రవేసెనో యన్నట్లుండెననుట).

సీ॥ చక్రస్తనప్రకా ♦ శమునకు ఫేనంపుఁ । గొంగిడి గొన గొన ♦ గోళ్ల గొణిగి,
యశ్మనితంబంబు ♦ హంసహారమును బ । రాగ రేఖాస్వర్ణ ♦ రశనముగను,
జలశాటి పులినంపు ♦ జఘనంబుపైఁ జాఱ । వ్యస్తవేతసభుజ ♦ స్వస్తిక మిడి,
తనిమతో వెచ్చనై ♦ తటశరప్రతిబింబ । హాసాలి బాష్ప లు ♦ చ్ఛ్వాసములకు,
నగుచుఁ జెంగావకంటను ♦ నలిగి తమ్ము । లంటుకై యొత్తు పదనతి ♦ నలరి కువల,
మధులహరి నబ్ధిపైఁ జెంది ♦ మగతనముల । నొక్కెడలఁగూడుచు స్రవన్తు ♦ బుబ్బ పెనఁచె.

స్రవంతులు = నదులు, (స్రవంతీనిమ్నగాపగాయనియమరము) ఉచ్ఛ్వాసములకున్ = పరీవాహములను నిట్టూర్పులకు, (జలోచ్ఛ్వాసాఃపరీవాహాఃయనియమరము) అగుచున్ = అయినవై, చెందొవ = ఎఱ్ఱగలువయనియెడు, కంటన్ = నేత్రము చేత, అలిగి = కోపగించి, శరత్కాలమందుఁ బ్రవాహములుతక్కువై నందునఁ బెనిమిటియైన సముద్రునితోఁ దమకు సంపర్కము లేమింజేసి ప్రణయకోపముఁజేసి యనుట) తమ్ములంటు = పద్మములనంటుచున్న, కై యొత్తు = సముద్రపుకాలువల పొంగుటయనెడు, కై = హస్తముచేతను, ఒత్తు = పట్టుటగల, పద = పాదములయందు, నలిన్ = నమస్కారము చేతను, అలరి = సంతసించి, చక్రస్తన = కోకములనియెడు కుచములయొక్క, ప్రకాశమునకు = కనుపించుటకొఱకై, ఫేనంపు = నురుఁగనియెడు, కొంగు = పైటచెఱఁగు, ఇడి = విడిచి, (భర్తకు గుచంబులు గన్పించుటకై పైటచెఱఁగుఁదొలంగించెననుట) గొనకొన = అవ్యక్తముగా, కోళ్ళన్ = జలకుక్కుటములను వ్యాజముచేత (బొల్లికోళ్ళనుట) గొణిగి = జల్పితముఁ జేసి (అనఁగా మణితములనుట) అశ్మనితంబంబున్ = పాషాణములనుకటిపశ్చాద్భాగమును, (వశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాయని యమరము) హంసహారమును = మరాళములనుముత్యాలసరమును, పరాగరేఖా = పద్మరేణువులబంతియే, స్వర్ణరశనముగను = బంగారు మొలనూలుగాను, జల = ఉదకములనియెడు, శాటి = వస్త్రము, పులినంపు = ఇసుకదిన్నెయనియెడు, జఘనంబుపైన్ = కటిపూర్వభాగముమీఁదనుండి, జాఱన్ = గళితముకాఁగా, (క్లీబేతుజఘనంపుర యనియమరము) వ్యస్త = వేఱైనట్టి, వేతస = ప్రబ్బలిచెట్లనియెడు, భుజ = బాహువులయొక్క, స్వస్తికమిడి — స్వస్తికబంధమునుంచి, (భుజస్వస్తికమనఁగాభర్తనాలింగనమొనర్చుటకై చేయునట్టి భుజబంధవిశేషము) తనిమతోన్ = సూక్ష్మరూపముతోడను, వెచ్చనై = వేఁడియై, తట = తీరమందున్న, శర = ఱెల్లుపువ్వులయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములనియెడు, హాస = నవ్వును, అళి = తుమ్మెదలనియెడు, బాష్పలు = నకజ్జలానందబాష్పములుగలవియై, కువలమధులహరిన్, కువల = కలువలయొక్క, (కువాలంకువలంకువమనినానార్థరూపకోశము) మధు = మకరందముయొక్క, లహరిన్ = ప్రవాహముచేతను, అబ్ధిపైన్ = సంద్రముమీఁదను, చెంది = పొంది, (మకరందముదకములకైని దేలుసుగనుకఁ బైఁజెందియనుటయుక్తము) మగతనములన్ = పురుషాయితరతులచేతను, ఒక్కెడలన్ = ఒక్కొకప్పుడు, కూడుచున్ = కలయుచును, ఉబ్బు పెనఁచెన్ = సముద్రునినుప్పొంగించెను.

తా. సముద్రముయొక్క సమీపమునకుఁ గలువమకరంద ప్రవాహముతోవచ్చి శరత్కాలమందుఁ బ్రవాహములులేమింజేసి కూటమిలేకుండుటవలనఁ బ్రణయకోపప్రయుంజైన నేత్రరక్తిమములు గల్గిన కెంజకలువలచే నొప్పుచు నప్పుకాలువల పోటనియెడు హస్తములతో నొర్తుటచేత నమ్రత్వమునకు సంతసించి యొకానొకప్పుడు గూడుచుఁ బు

రుషాయితరతులచేత నదులు సముద్రుని సంతోషమును బొందించెననుట) ఈ పద్యము నకుఁ బెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగ నర్థకల్పనంబులు చేయుదురు, అవియన్నియు మిగుల రసయుక్తంబులుగా నుండవందున గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిందుపేక్షింపంబడియె. పురుషాయితలక్షణము, నటదుత్తుంగపయోధరంబు గతిమందాక్షక్రియోదాగము । స్ఫుటవాగంకురము క్షిగోణనివసత్పుష్పేషుదర్పంబునం । ఘటితాలింగనవామనీకృతకుచాగ్రప్రౌఢ రోమాంచస్థం, విటుఁజొక్కించెఁ బ్రఫుల్లపద్మనయనా వీరాయితంబెంతయుస్. అని నరసభూపాలీయమున నున్నది. రూపకాలంకారము

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెసంగిన నంగీకృతక్షత్రధర్ముండు గావున దిగ్విజయయాత్ర ధర్మం బని యానీతబలషట్కంబు నాకృష్టసామన్తరాట్కంబుగా వెడలి. ౧౮౬.

టీ. ఇట్లు = ఈ యుక్తక్రమంబున, శరత్సమయంబు = శరదృతువు, ఎసంగినన్ = ఒప్పఁగా, (యామునాచార్యుండు) అంగీకృత = అంగీకరింపబడిన, క్షత్రధర్ముండుగావునన్ = క్షాత్రములుగలవాఁడౌటచేతను, దిగ్విజయయాత్ర. దిక్ = తూర్పు మొదలగు దిశలయొక్క, విజయ = గెలుపునిమిత్తమై, యాత్ర = తర్లిపోవుట, ధర్మంబని = న్యాయమని, ఆనీత = పిలువంబడిన, బలషట్కంబు = షడ్విధంబైన సైన్యము గలుగునట్లును (మౌల్యభృత్యాదిరూపముగ బలము షడ్విధము) "శ్లో. షడ్విధంబలమాదాయప్రతస్థేదిగ్జిగీషయా" యని కాళిదాసుని ప్రయోగము. ఆకృష్ట=ఆకర్షింపఁబడిన, సమస్త= ఎల్లవారైన, సామంతరాట్కంబుగాన్ = తనదేశమునకుఁ జుట్టుప్రక్కలనుండురాజులుగల్గునట్లు, వెడలి = యుద్ధయాత్రకు బయలువెడలి.

తా. సుగమము.

మహాస్రగ్ధర. గజఘోటస్యందనాళీ ♦ కబళితధరణిం ♦ గాద్రవేయాధిరాణ్మూ,
ర్ధజరత్నశ్రేణు లంత ♦ ర్గణులసవతులై ♦ గ్రమ్మఁ బాదాతకుంత,
ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణ ♦ ద్ఘనఘురవఘు ♦ ల్యాద్యము ల్మ్రోయఁగాఁ ద,
ద్ద్విజరాజన్యుండు విద్వి ♦ డ్విదళన మనిఁ గా♦వించె దిగ్జైత్రయాత్రన్. ౧౮౭.

టీ. గజ = ఏనుంగులయొక్కయు, ఘోట = గుఱ్ఱములయొక్కయు, స్యందన = అరదములయొక్కయు, ఆళి = సమూహముచేతను, కబళిత = మ్రింగఁబడిన, ధరణిన్ = భూమియందు, కాద్రవేయ = పాములకు, అధిరాట్ = దొరయయినశేషునియొక్క, మూర్ధజ = తలయందుఁబుట్టిన, రత్నశ్రేణులు = రత్నాలపఙ్క్తులు, అంతర్గణులసవతులై = భూమిరత్నగర్భ గనుకఁ దామాభూమిలోనున్న రత్నములతో సమానములైయనుట) గ్రుగ్గన్ = అవిసిపోఁగా, పాదాత = పదాతిసేనాసంబంధమైన

ఖ్యుఁడు శ్రీ పుం
యాచార్యునకు బెలయందున్నటువంటి, ధ్వజ = టెక్కెపుబట్టలయొక్క, వాత = గాలి
రిహాత = తాఁకుడుచేతను, ఘూర్ణత్ = పొంగుచున్నటువంటి, వనధుల = సము
ద్యాగ్రణు) ఇ
సంభవించెను ుక్క, రవళుల్ = ధ్వనులు, వాద్యముల్ = మద్దెల, డోలు, వీణె, సన్నాయి
వ యోగస నవానిని, మీఱఁగాన్ = అతిశయింపఁగా, తద్విజరాజన్యుండు = విప్రుఁడైనయా
శంబున (యామునాచార్యుఁడనుట) దిగ్జైత్రయాత్రన్ = దిగ్విజయయాత్రయందు, అనిన్ =

ట్రీ మందు, విద్విడ్వివదళనముల్ = పగతురయొక్క సంహారమును, కావించెన్ = ఒనర్చెను.

.అనువిడిచి, జన్నములు చేసి దానము, ల న్నానాదేశవిప్రు♦లం దగిపి సుసం,

జ్యము (పన్నత ననిశము బహు భోగోన్నతుఁడై యాదమఱచి ♦యుండె నశంకన్. ౧౮౭.

నట్టి = అ టీ. జన్నములు = యజ్ఞములు, చేసి = కావించి, దానములన్ = ఉదకధారా
చార్యపూర్వకంబుగ నిచ్చినయీవులచేతను, నానాదేశవిప్రులన్ = బహుదేశములనుండివచ్చిన
నీ. వృషబ్రాహ్మణులను, తనిప = తృప్తినొందించి, సుసంపన్నతన్ = సకలసమృద్ధిగలవాఁడౌటచే
యేలెను, అనిశము = ఎల్లప్పుడును, బహుభోగోన్నతుఁడై = ఎక్కుడైనసుఖములచే నతిశ
యించినవాఁడై, అశంకన్ = వెఱపులేనట్లు, ఆదమఱచి = పరాకునొంది, ఉండెన్ =
యొవసించెను. రాజ్యమోహముచేత జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు మఱచియుండెననుట.

వ. మఱియు నతని రాజ్యంబునఁ గసవుఁ గఱచి చేయెత్తి మొఱఁబెట్టుట కరులయంద
యాటు నటు వడ మెడఁ బట్టి త్రోయుట వెడ వెడం బోవుపల్లవులం బండు
లంటులకు నింటికిం దెచ్చు పణ్యాంగనాభ్రాతల యం[illegible]ల. ఘోష చేపలయంద మ
టయుం బట్టు కారులం బట్టుటయు సౌధసౌవర్ణభూషాదినిర్మాణంబులయంద కాసె
చుట్టుటయుఁ గత్తి గట్టుటయుఁ గృకవాకులకలహంబులయంద యతుల్యతులనాది
ఘర్షణాదిదోషంబులు జాంబూనద పరీక్షాదులయంద యేదేనియుం గన్ను వేయుట
మృదంగాదివాదిత్రంబులయంద ధాతువాదంబులు తఱచగుట శాబ్దికులయంద
కాక యితరస్థలంబుల లేకుండ రాజ్యపరిపాలనంబు సేయుచుండె. ౧౮౮

టీ మఱియున్ = వెండియు, అతని రాజ్యంబునన్ = అయ్యామునాచార్యు
శమందు, కసవుఁగఱచి = తృణముగఱచి, చేయెత్తిమొఱబెట్టుట = హస్తమునుపైకెత్తి
లుఁగిడుట, కరులయంద = ఏనుంగులయందె, (చెయ్యనఁగా తొండము. అది గలది కరి
వ్యవహారము) అట్టునట్టువడన్ = అవలీలాగునఁ బతనమగునట్లు, మెడఁబట్టిత్రోయ
గళముఁబట్టి యావలికిం ద్రొబ్బుట వెడవెడంబోపు = మెల్లమెల్ల నెనడచుచున్నట్టి,
డలన్ = విటులను. (షిడ్గపల్లవికోవిటయని యమరము) పండువతలంటులకున్ =
సల రాదిపండువ మొదలగు సంతోష దినములయం దభ్యంజనము సేయుటకొఱకు,
నళి తెచ్చు = గృహమునకు రావించుచున్న, పణ్యాంగనాభ్రాతల = వేశ్యాసహోదరు

16

క్క. పరిహాసచేష్టలయందు = ఎగతాళివ్యాపారములయందె, సున్నమెత్తు 'సుధాలేపమును, పట్టుకాఱులంబట్టుటయు = కంసాలవానికొఱముట్లలో వానిచేతంబట్టుటయు, సౌధసౌవర్ణభూషాదినిర్మాణంబులయందు, సౌధ = మె యు, సౌవర్ణ = సువర్ణమయములైన, భూషాది = ఆభరణాదులయొక్క యు, ని లయందు = చేయుటయందె, (సున్నముఁబూయుటమేడలకును బట్టుకారులంబట్టు భూషాదులకు ననుట) కాసెచుట్టుటయుక్ = లాఁగుమీఁద గోకకట్టుటయు, కత్తిత్రి యుక్ = ఖడ్గబంధనమును, కృకవాకులకలహంబులయందు = కుక్కుటయుద్ధంబుల ల్య = సరిగానివస్తువుతో. తులనా = తూఁచుట, (పోల్చుటయని యొకయర్థ ఆది = లోనగు, ఘర్షణాదిదోషంబులు = ఒరయుటమొదలైనవి, జాంబూనదపరీ లందు = స్వర్ణశోధనాదులయందె, (రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రీయా యమరము) ఏదేనియుక్ = ఏ వస్తువునైనను, కన్నువేయుట = అభిలాషపడుట, (వ్య లక్కువేయునట్టి కరణియని చెప్పఁబడును) మృదంగాది వాదిత్రంబులయందు = మద్దెలమొ లగువాద్యములయందె. (చతుర్విధమిదంవాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమని యమరము ధాతువాదంబులు దలఁచగుట = మోసములు పొందగుటయు, భూవాదిధాతువులవిషయ మ నవాదములు విస్తరిల్లుటయును, శాబ్దికులయందె కాక = వైయాకరణుల యందె కాని, కాకయను పదమన్ని సావధారణసప్తమ్యంతములతో నన్వయింపవలసినది) ఇతర యుక్ = వేఱుచోట్లను, లేకుండక్ = లేక యుండునట్లు — సాజ్ఞపరిపాలనము, వారి చేయుచుండెను.

తా. సుగమము.

తె గీ. తత్పితామహుఁడైన నాథముని శిష్యుఁడైన శ్రీపుండరీకాక్షు ననుఁగుశిష్యుఁడైన శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁడార్తిఁ దనదు, పరమగురుపౌత్రునకు నిట్టిబంధ మెట్లు.

టీ. తత్పితామహుఁడు = అయ్యామునాచార్యునికిఁదండ్రితండ్రి. అయిన = అయినటువంటి, నాథముని = శ్రీమన్నాథమునికి. శిష్యుఁడు = అంతేవాసి, అయిన = అయినట్టి శ్రీపుండరీకాక్షు = యోగియగునప్పుండరీకాక్షునకు = (ఈయనపేరు ద్రవిడభాషయందు ఉయ్యకొండారని యందురు) అనుఁగుశిష్యుఁడు = ప్రియచ్ఛాత్రుఁడు, (ఛాత్రాంతేవాసి శిష్యాయనియమరము) అయిన = అయినటువంటి. శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమి శ్రుడను నామముగలయోగి, (ద్రవిడభాషచేత నీయనపేరు మనక్కాల్ నంబియందురు) ఆర్తి = బాధచేత, తనదు = తనకు, పరమగురు = పరమాచార్యుఁడైన నాథమునికి నకు = మనుమఁడైన యామునాచార్యునకు, (ఇందునకుదాహరణము "శ్లో. రాంనాథమునిం విలోక్య ప్రసీదమద్వృత్తమచింతయిత్వా యని యామునాచార్యు నాగము. అనుంగుశిష్యుఁడైన శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁడన్నచో శ్రీరామమిశ్రునికి నా

ష్యుఁడు శ్రీ పుండరీకాక్షుఁడు ఆయనకు నాచార్యుఁడు శ్రీమన్నాథముని గనుక నాయన యాచార్యునకు నాచార్యుండు పరమాచార్యుండు గానఁ బరమగురు పౌత్రుఁడన్న (ప్ర యోగము) ఇట్టి బంధమెట్లు = ఇటువంటి రాజ్యప్రాప్తిరూపమైన ప్రతిబంధక మేలాగు సంభవించెను

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దాసక్తుఁ డయ్యె నట్టిమహాత్మునం శంబునం బుట్టినట్టి యితం డిట్లగుట యతివ్యతిక్రమంబు

టీ. యోగసామ్రాజ్యంబుమఱచి = ఐశ్వర్యరూపమైనశక్తియోగ ప్రపత్తియోగము లనువిడిచి, సామ్రాజ్యంబు నందాసక్తుండయ్యెన్ = సమ్రాట్టునొక్క భావము సామ్రాజ్యము (శ్లో. స్త్రియశ్చాజ్ఞయాచాజ్ఞస్సస్వమ్రాట్టనియమ్యరము) అట్టిమహాత్మునివంశంబునంబుట్టి నట్టి = అటువంటి మహాపురుషుని కులమునందు జన్మించిన, ఇతండు = ఈ యామునా చార్యుండు, ఇట్లగుట = రాజ్యాసక్తుండౌట, అతివ్యతిక్రమంబు = మిగుల నక్రమము

సీ. వృషశైలఝరవారిఁ ♦ ద్రిషవణస్నానంబు । నిష్ఠఁ గావించి యా ♦ హ్నికముఁ దీర్చి, యేకాంతగుహ తత్త ♦ టికుశాసనమున । నుండి లక్ష్మీశాంఘ్రి ♦ పుండరీక, మంకురత్పులక హ♦ర్షాశ్రువై దహరపు । ష్కరమున భావించి ♦ సవిత దిరుగ, యజ్ఞోపవీత ప♦ద్మాక్షమాలికతోడి । యోగపట్టికఁ గూడ ♦ యురము మెఱయ, దర్భరజ్ఞీశ్రవా ♦ స్తవ్యుఁ గొలిచి, మఱియు నాలక్కశాక ♦ మంచితము వండ, బ్బుకుందున కర్పించి ♦ వేల్మిఁ దీర్చి, యిట్లు తనుయాత్ర నడపు ము♦న్నితనితాత

టీ. వృషశైలఝరవారిన్ = వృషశైల, ఘటికాచలమునొక్క (దీనికి ద్రవిడ భాషయందు అళగర్ తిరుమలయని నామము నారాయణాద్రి వృషభాద్రి వృషాద్రి యని పర్యాయములుగాను వ్యవహారము గలగు) ఝరవారిన్ = సెలయేటియుదకమందు, త్రిషవ ణస్నానంబు = మూఁడువేళలయందును జలకములాడుటను, నిష్ఠన్ = నియమముచేత, కా వించి = చేసి, ఆహ్నికమున్ - సంధ్యావందనాది కృత్యమును, తీర్చి = ఒనర్చి, ఏకాంత = రహస్యమైన, గుహ = గుహలుగల, తత్ = ఆ వృషశైలముయొక్క, తటీ=చఱియం దు, కుశాసనమునన్ = దర్భాసనమునందు, ఉండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీశ = శ్రీపతియొ క్క, అంఘ్రిపుండరీకము = పాదపద్మమును, అంకురత్ = మొలచుచున్న, పులక = గో మాంచమును, హర్షాశ్రువై = ఆనంద బాష్పములు గలవాఁడై, దహరపుష్కరమునన్ = హృత్పుండరీకమందు (పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలే వ్యోమ్నిఖడ్గఫలేపద్మే తీర్థౌషధి విశేషయోః అని యమరము) భావించి = ధ్యానించి, సవితదిరుగన్ = ప్రొద్దువ డమటికి మళ్లఁగా, యజ్ఞోపవీత = జందెముతోడను, పద్మాక్షమాలికతోడి = తామరపూ సలతోడను గూడిన, (ఇది తులసిపూసలపండల కుపలక్షణము) “ శ్లో॥ యేకంఠలగ్నతులసీ నళినాక్షమాలా యేబాహుమూలపరిచిహ్నిత శంఖచక్రాః॥ యేవాలలాటఫలకే లసదూర్ధ్వ

పుండ్రా స్త్రై వైష్ణవా భువనమాశు పవిత్రయంతిమని యున్నది'' యోగపట్టికక్ = యోగులు జందెముగా వేసికొనునట్టి యల్లికపట్టుపట్టెడను, కూడి = కలిసి, ఉరము= ఱొమ్ము, మెఱయక్ = వెలుంగఁగా, తద్ధరణీధ్ర = ఆ వృషశైలమందు, వాస్తవ్యుక్ = ఉన్నటువంటి, శౌరిక్ = సుందరబాహువును, కొలిచి = సేవించి, సతియుక్ = నాథునిభార్యయు ను, అంచితము = ఒప్పైన, అలర్కాశోకము = ముండ్లముస్తెకూరను, వండక్ = పచన ముఁ జేయఁగా, ఇల్లుకుందునక్ = తనయింట నారాధింపఁబడు కమలనాభునకు, అర్పించి = సమర్పణముచేసి, వేల్మిక్ = ఔపాసనాదిహోమములను, తీర్చి = ఒనర్చి, మున్ను = పూర్వమందు, ఇతనితాత = ఈ యామునాచార్యునికిఁ బితామహుండైన శ్రీమన్నాథముని, ఇట్లు = ఉక్తక్రమంబుగా, తనుయాత్రక్ = శరీరయాత్రను, నడపుక్ = కడపును.

తా. సుగమము.

క. తొడిఁబడ విషయాతురు నవి, విడుపు మనుటకంటెఁ గలదె ♦ వేఱేపగ నే,
ర్పడరఁ గథాదుల నొకటం, బడి బోఁపం బలికి మైత్రి ♦ పాపుట యొప్పక్. ౧౫౨.

టీ. తొడిఁబడక్ = త్వరపడి, విషయాతురుక్ = స్రక్చందనాదివిషయములయం దాసక్తుఁడైన వానిని, అవి = ఆ విషయములను, విడుపుమనుటకంటెక్ = విడిచిపెట్టు మనుటకంటెను, వేఱేపగ = అన్యమైనవిరోధము, కలదె = ఉన్నదా (లేదనుట) నేర్పు = చతురత్వము, అడరక్ = ఒప్పఁగా, కథాదులక్ = భారతాదికథలయందు. ఒకటక్ = దేనిచేతనైన నొకదానిచేత, బడిబోఁపక్ = పూర్వులక్రమముదోఁచునట్లు, పలికి = తెలిపి, మైత్రి = విషయములయందున్న స్నేహము, పాపుట = వదల్చుట, ఒప్పక్ = తగును.

తా. సుగమము.

క. వసుధం బుత్త్రాదికదు, ర్వ్యసనము నైతమును దండ్రి ♦ వారించుటకుక్,
వసపడ దఁట మఱి రాజ్య, వ్యసనము వారింప నెంత ♦ వాఁ డెవ్వాఁడుక్.

టీ వసుధక్ = భూమియందు, పుత్త్రాదిక = సుతులు మొదలగువారియొక్క, దుర్వ్యసనము నైతమును = స్త్రీద్యూతాదిచింతయైనను, తండ్రి = జనకుఁడు, వారించుట కుక్ = నివర్తింపఁజేయుటకు, వసపడదఁట = శక్యముగాదఁట, మఱి = ఇఁకను, రాజ్యవ్యసనముక్ = దొరతనపుచింతను, వారింపక్ =నివర్తింపఁజేయుటకు, ఎవ్వాఁడుక్ = ఎవ్వఁడును, ఎంతవాఁడు = ఎంతటివాఁడు (ఎట్టివాఁడైనను మాన్పలేఁడనుట)

తా. సుగమము.

ఆ, వె. నల్ల గ్రోల నిచ్చి ♦ మెల్లనె చివ్వంగి. నోరి జింకఁ దివియు ♦ నేరు పొదవు.
వేఁటకాఁడువోలె ♦ విషయాళిఁ బలనఁ ద, త్తృష్ణఁ దీర నిచ్చి ♦ త్రిప్ప టురుపు. ౧౫౪

టీ. నల్లన్ = రక్తమును, క్రోలనిచ్చి = త్రావనిచ్చి, మెల్లనె = తడవుగానె, చివ్వంగి = తరక్షువుయొక్క, నోరి = నోటియందున్న, జింకన్ = లేఁడిని, తివియు = తీయునట్టి, నేరుపొదవు = నైపుణ్యముగల్గినట్టి, వేటకాఁడువోలెన్ = మృగయునువలెను, విషయాళివలనన్ = శబ్దాదివిషయసమూహమందు, తత్త్రష్ణన్ = ఆ యామునాచార్యునియొక్క యాశను, తీరనిచ్చి = ముగియనిచ్చి, త్రిప్పుట = మళ్లించుట, ఉరువు = మంచిది.

తా. సుగమము.

వ. కావున నట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింప రా దుపాయంబునఁ జొచ్చి యొక్కరీతిం ద్రిప్ప వలయు నుర్వి నాహారదోషంబు విజ్ఞాననాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి.

టీక. కావుననట్లయినన్ = అందు వల్లనాలాగైనను, ఇతనిన్ = ఈయాముునాచార్యుని, ఇంకన్ = ఇఁకమీఁదను, ఉపేక్షింపరాదు (అలక్ష్యము సేయరాదు) ఉపాయంబునఁజొచ్చి = నేర్పుతోఁబ్రవేశించి, ఒక్కరీతిందిప్పవలయున్ = ఒకానొక ప్రకారముచేత మళ్లింపవలయును, ఉర్విన్ = భూమియందు, ఆహారదోషంబు = భోజనమువలని దోషంబు, (అనఁగాఁ బాపమనుట) ఆశ్రయానిమిత్తజాతస్వరూప దుష్టాహారవర్జనంబువలనఁ గాయశుద్ధియనియున్నదిగావున) విజ్ఞాననాశంబునకున్ = మతిచెడుటకు, మూలంబని = కారణంబని, వితర్కించి = ఊహించి ౧౯౬.

తా. సుగమము.

ముల్లు దలకొననినవకపు, పల్లవములతోడ ముక్తి ♦ భామచెవులకుం,
బల్లేరుపువ్వు లగుపువు, లుల్లసిలునలర్కశాక ♦ మొదుగుగఁ గొనుచున్.

టీ. ముల్లుదలకొనని = కంటకముపుట్టని, నవకపు = లేఁతలైన, పల్లవములతోడన్ = చిగుళ్లతో, ముక్తిభామ = మోక్షాంగనయొక్క, చెవులకున్ = కర్ణములకు, పల్లేరుపువ్వు లగు, (అనఁగాఁ బల్లేరుపువ్వులనెడు భూషణములవలెనున్నవియనుట) పువులు = పుష్పములు, ఉల్లసిలు = ఒప్పుచున్న, అలర్కశాకము = జిల్లేడుకూర, ఒదుగుగన్ = విస్తారముగా, కొనుచున్ = సంగ్రహించికొనుచును, శ్లో. అయత్నతో యామునమాత్మదాస మలర్కపత్త్రార్పణ నిష్క్రయేణ। యఃక్రీతవా నాస్థితయౌవరాజ్యం నమామి తం రామమమేయసత్త్వ మని ప్రసిద్ధము. ౧౯౭.

తా. సుగమము.

తే,గీ. తెచ్చి యొకవైష్ణవుఁడు కాను ♦ కిచ్చె ననుచు, వానసపుబాడబులచేతఁ ♦ బంపుటయును, నతఁడు ప్రియపడి వండించి ♦ యారగింపఁ, దెచ్చు నిచ్చఁ గొన్నాళ్లిట్లు ♦ తెచ్చుచుండ.

టీ. ఒకవైష్ణవుఁడు = ఒకవిష్ణుభక్తుఁడు, తెచ్చి = తీసికొనివచ్చి, కానుకిచ్చెననుచున్ = ఉపహారమొసంగెనని, వానసపుబాడబులచేతన్ = వంటబ్రాహ్మణులచేతను, పంపుట

యును = అంపఁగా (అథద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబా యని యమరము) అతఁడు—అయ్యాళు నాచార్యుండు, ప్రియపడి=ఇష్టపడి, వండింపించి పచనము చేయించి, ఆరగింపన్=భోజనము చేయఁగా, ఇచ్చన్ = ప్రీతముతో, తెచ్చున్=మరలఁదెచ్చి యిచ్చును, కొన్నాళ్లు = కొన్నిదినములు, ఇటు = ఈప్రకారముగా, తెచ్చుచుండన్ = తెచ్చియిచ్చుచుండఁగా.

తా. సుగమము

వ. ఒక్కనాఁ డతండు భోజనసమయంబున సకలశాకాస్వాదనంబు సేయుచు వచ్చి తచ్ఛాకంబు నంజుచుం దలంచుకొని యే తదానేత యగుభాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ముం గాన్పింపుం డనిపలికి పాణిప్రక్షాళనాచమనానంతరంబ యతనిం గాన్పించుకొని నమస్కరించి వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుటయు నతం డిట్లనియె. ౧౯౮.

టీక. ఒక్కనాఁడు=ఒక్కదివసమునందు, భోజనసమయంబునన్=ఆరగింపుతఱి, సకల=సమస్తమైన, శాక = వ్యంజనములయొక్క, ఆస్వాదనంబు=రుచిచూచుటను చేయుచు, వచ్చివచ్చి=క్రమముగావచ్చి, తచ్ఛాకంబున్ = ఆముండ్లముస్తెకూరను, నంజుచున్=ఆస్వాదించుచు, తలంచుకొని = జ్ఞప్తితెచ్చుకొని, ఏతదానేతయగు=ఈకూరదెచ్చినట్టి, భాగవతున్=భగవద్భక్తుని, భోజనానంతరంబ=ఆరగించినవెనుకనే, మమ్ముం గాన్పింపుండని = మమ్ముఁ గనుఁగొనఁజేయుండని, పలికి=నుడివి, పాణిప్రక్షాళనాచమనానంతరంబ = చెయిగడిగి యుపస్పర్శము చేసినపిమ్మటను (ఉపస్పర్శస్త్వాచమనమని యమరము) అతనింగాన్పించుకొని=ఆమహాభాగవతుని గానుపింపఁజేసికొని, నమస్కరించి=సేవించి, వచ్చినప్రయోజనంబడుగుటయు=ఆగమనకార్యముఁబృచ్ఛసేయఁగా, అతండు=ఆశ్రీరామమిశ్రుఁడు, ఇట్లనియెన్=వక్ష్యమాణక్రమంబునంబలికెను.

తా. సుగమము.

క. మీపెద్దలు గూర్చినని, క్షేప మొకటి సహ్యజనిత • సింధుజలాంత,
ర్ద్వీపమున నుండ నీకుం, జూపంగా వచ్చితిని వ • సుమతీనాథా ౧౯౯.

టీక. వసుమతీనాథా = ఓయిరాజా, మీ = మీయొక్క, పెద్దలు = వృద్ధులయిన పితృపితామహాదులు, కూర్చిన = కూడఁబెట్టినట్టియు, భక్తిచేత సేవించినట్టి, నిక్షేపమొకటి=పాఁతిపెట్టినయొకనిధి, సహ్య = సహ్యపర్వతమునందు, జనిత = పుట్టినటువంటి, సింధు = కావేరియొక్క, జలాంతః=ప్రవాహద్వయమధ్యముననున్న, ద్వీపమునన్=దీవిగడ్డయందు, ఉండన్=ఉండఁగా, నీకున్ = నీకు, చూపంగాన్ = కనుపఱచుటకొఱకు, వచ్చితిని=ఏతెంచితిని.

తా. సుగమము

నాకేటికి నిక్షేపము, నాకు నిధియు నాకరంబు ♦ నరనాథులసా
మ్మే కాన విన్నవించెద, నాకర్ణింపుము తదీయ ♦ మగువిధ మెల్లన్

టీక నిక్షేపము=ధననిధి, నాకేటికి=నాకెందుకు, అనాకుము = అనిపలుకకుము, నిధియున్ = నిక్షేపమును, ఆకరంబున్ = గనియును, నరనాథులసొమ్మే కావున్ = రాజులద్రవ్యమేగనుక, విన్నవించెదన్ = తెలిపెదను, తదీయమగు = ఆనిక్షేపసంబంధియైన, విధమెల్లన్ = స్వరూపమంతయును, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

తా. సుగమము.

సీ. స్ఫటిల మణు ల్మీఱ ♦ శాంతమై శ్వేతమై | నట్టిత్రాఁచొక్కటి ♦ చుట్టి యుండు,
రక్షోగృహీత మ ♦ న్ప్రథ తొల్లి గల దది | పొలయ దం డేఁడాఱు ♦ నెలలు గాని,
యేపాటిబలి యైనఁ ♦ జేపడుఁ బ్రాణిహిం | సాదిపూజనముల ♦ కాసపడదు,
తనవెలుం గొగి నిరం ♦ జనదృష్టికినె లక్ష్య | మై యుండు నయ్యునిం ♦ తంత గాదు
రత్నమొక్కటి పైన పూ ♦ ర్వంబు పొలయుఁ | గలదు వస్త్రంబు శంఖంబు ♦ పలుకుతేటి
కక్షయ మనంత మాద్య మే ♦ కాంతమందు | భూప నీ కొక్కనికె కాక ♦ చూపరాదు.

టీక స్ఫటల = పడగలయందు, మణులు = రత్నములు, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా (స్ఫటాయాంతు ఫణాద్వయోః అని యమరము) శాంతమై = ఓర్పుగల్గినదై, శ్వేతమై నట్టి = తెల్లనైనటువంటి, త్రాఁచొక్కటి = ఒకకృష్ణసర్పము, చుట్టియుండున్ = పరివేష్టించియుండును (ధననిక్షేపమును సర్పముచుట్టికొనియుంట ప్రసిద్ధముగానఁబ్రకృత మందు రంగనాయకుని యామునాచార్యునియొక్క పూర్వులుంచిన నిక్షేపముగా రూపించిచెప్పినందున ద్వ్యర్థిగా శ్రీరంగేశ్వరునియందలి ధర్మములను నిధి ధర్మములుగాను నాయన శేషశాయియగుటవల్ల నర్చావతారములకు నిధులని వ్యవహారము గలదు గనుక నట్టి నిక్షేపమునకు సర్పముచుట్టికొనియున్నట్లును జెప్పఁబడియు క్తము) రక్షః = రక్కసునిచేత, గృహీతము = స్వీకరింపఁబడ్డది, అన్ = అనెడు ప్రథ = ప్రసిద్ధి, తొల్లి = పూర్వమునందు, కలదు = కద్దు, అది = ఆప్రసిద్ధి, అందున్ = ఆనిధియందు, ఏఁడు = సంవత్సరమునకైనను, ఆఱునెలలఁగాని = షణ్మాసములకుఁగాని, పొలయదు = పొందదు (నిక్షేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వముండునుగనుక నట్లిక్కడ శ్రీరంగనాయకుఁడు పూర్వము విభీషణునిచేత స్వీకరింపఁబడినను విభీషణుఁడాఱుమాసములకు నొకపర్యాయముగాని సంవత్సరమునకు నొకపర్యాయముగాని పూజయొనర్చుచుండుట ప్రసిద్ధముగాన నిప్పుడా నిక్షేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వము నిరంతరము లేదు సులభముగా గ్రహింపవచ్చుననుట) ఏపాటిబలియైనన్ = నిశ్చలచిత్తుఁడై యెంతమాత్రము పూజఁజేసినను, చేపడున్ = అనుగ్రహించును (బలిః పూజోపహారయోః అని యమరము) ప్రాణి = జంతువులయొక్క, హింసాది = కాయక్లేశాదులవలన, పూజనములకున్ =

అర్చనలను (ద్వితీయార్థమందు షష్ఠి) ఆసపడదు = అపేక్షింపదు (లోకమునందు నిక్షేపములు పొందువారలు ప్రాణిహింసాది బలులొసంగి దానిం గొనుట ప్రసిద్ధముగాన నట్లుగాక సూక్ష్మబలిచేత వచ్చునని చెప్పుటవల్ల సులభోపాయముచేతనే శ్రీరంగేశుఁడు ప్రసన్నుఁడౌననుట) తన = ఆ నిక్షేపముయొక్క, వెలుంగు = జ్వలించుట, (అనఁగాఁ గనుపించుటయనుట) ఒగిన్ = ప్రయత్నముచేతను, నిరంజనదృష్టికినె = కాటుకఁ బెట్టినకన్నులుగలవానికై, లక్ష్యమైయుండున్ = చూడఁదగినదై యుండును, (ధననిక్షేపాదులం జూచువారు గంటఁ గాటుకఁబెట్టి చూచుట ప్రసిద్ధమైన నీ నిక్షేపమును జూచుటకు నది యక్కరలేదనుట) తన వెలుంగు = స్వప్రకాశము, ఒగిన్ = యత్నముచేత, నిరంజన = బంధరహితమైన, దృష్టికినె = జ్ఞానముగలవానికై, లక్ష్యమైయుండున్ = చూడఁదగినదై యుండును), (కేవలచర్మచక్షుస్సులకు గోచరముగాదనుట) అయ్యున్ = కనుపించునదయ్యును, ఇంతమాత్రమని లెక్కింపరాదు (ఆనిధి యింతయనియు శ్రీరంగనాయకులమహిమం బింతయనియుం జెప్ప శక్యంబుగాదనుట) పైన్ = ఆ నిక్షేపముమీఁదను, రత్నమొకటి = ఒకమణి, మెఱయున్ = వెలుగొందును, శంఖంబు పద్మంబు = శంఖపద్మాది సంఖ్యగలద్రవ్యము, కలదు = కద్దు (శ్రీరంగనాదునియందు శంఖము నాభియందు పద్మముండుట ప్రసిద్ధము) పలుకు లేటికి = మాటలెందుకు, అక్షయము = నాశరహితము, అనంతము = అంతములేనిదియు, దేశకృతకాలకృతపరిచ్ఛేదము లేనిదియు, ఆద్యము = బహుకాలముగనుండియున్నదియు, సర్వభూతాదియు, ఏకాంతము = రహస్యమైనదియును, అందున్ = అనిచెప్పెదను, భూప = ఓయిని[illegible]ఘుఁడా, నీకొక్కనికె కాక = నీకుమాత్రమే కాని, చూపరాదు = అన్యులకుఁ జూపఁగూడదు. అనఁగా నితరులుచూడఁగూడదనుట, (అసాధారణభగవద్భక్తిఖనివైన నాథముని మనుమఁడవుకనుక నీకా యోగ్యతగలదని భావము)

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి సేనాసమేతుండై యతండు మున్నుగా శ్రీరంగంబున
కరిగి కావేరిచంద్రపుష్కరిణులఁ దీర్థం బాడి రంగనాథు సేవించి సాభిప్రాయం
బుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం డిట్లనియె

టీ. అని = ఇట్లని, విన్నవించినన్ = విజ్ఞాపనముచేయఁగా. సంతసించి = సంతోషించి, సేనాసమేతుండై = సేనతోఁగూడుకొనినవాఁడై, అతండు = ఆ శ్రీరామమిశ్రుండు, మున్నుగాన్ = ముందుగాను, శ్రీరంగంబునకరిగి = శ్రీరంగమను దివ్యక్షేత్రమునకు వెళ్లి, కావేరీ చంద్రపుష్కరిణులన్ = కావేరీ చంద్రపుష్కరిణులయందు, తీర్థమాడి = స్నానముఁజేసి, రంగనాథున్ = రంగనాయకుని, సేవించి = నమస్కరించి, సాభిప్రాయంబుగాన్ = అభిమతసహితముగునట్లు, అతనిన్ = ఆ శ్రీరామమిశ్రుని, కటాక్షించినన్ = చూడఁగా, అతండు = ఆ శ్రీరామమిశ్రుఁడు, ఇట్లనియె = వక్ష్యమాణప్రకారంబుగఁ బలికెను.

తా. సుగమము.

క. మీపెద్దలు గూర్చినని, క్షేపమ్మిది గొమ్మటంచు ♦ శ్రీరంగపతి,
శ్రీపదయుగ్మముఁ జూపిన, నాపృథివీపతి హఠాద ♦ హాస్తభ్రముఁడై. ౨౦౩.

టీక. మీపెద్దలు=మీపూర్వికులగుగున నాథమునిప్రభృతులు, కూర్చిన = సంపాదించిన, నిక్షేపమ్ము=ధననిక్షేపము, కొమ్మటంచున్ = దీనిం బరిగ్రహింపుమని, శ్రీరంగపతి = శ్రీరంగనాయకునియొక్క, శ్రీపదయుగ్మమున్ = శోభాయుక్తమగు పదద్వంద్వమును, చూపినన్ = కనుపింపఁజేయఁగా, ఆపృథివీపతి = ఆయామునాచార్యుఁడు, హఠాత్ = అదరుపాటున, (ప్రసహ్యాలుహఠార్థకయన యమరము) ఆహాస్త=పోఁగొట్టఁబడిన, భ్రముఁడై = భ్రాంతిగలవాఁడై.

తా. సుగమము.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబునకుం బరమనిర్వేదంబు నొంది నీ వెవ్వండ వనుటయు నే మీపితామహుండ వగునాథముని ప్రశిష్యుండ నయ్యోగివరుండు భావిభవజ్జన్మం బెఱింగి భాగవతావతంసంబ వగునీచేత నివ్విశిష్టాద్వైతంబు సకలభూతహితంబుగా వెలయం గలయది యని నిశ్చయించి నీకు ద్వయం బుపదేశింపు మని తనశిష్యుఁ డగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించిన నతండు భోగాసక్తుండ వైనని న్నుపాయంబునఁ దెలిపి నీ కుపదేశింపు మనుటయుఁ బసివింటి ననిన సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై యంత నిలువక తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాఁడై స్కంధావారంబునకు మగుడి వచ్చి కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి బంధుమిత్రామాత్యసమేతం బగుబలచతుష్టయంబును బ్రకృతవర్గంబును నతని కొప్పగించి యిట్లనియె. ౨౦౪.

టీక. గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, తన=తనయొక్క, పూర్వదశఁదలంచి=రాజ్యభారభరణము మొదలయిన వృత్తాంతమంతయు స్మరించుకొని, ఇన్నాళ్లు = ఇన్నిదినములు, తన=తనయొక్క, ప్రదమాదంబునకున్ = మఱపునకు, పరమనిర్వేదనన్ = అధికమైన విషాదమును, ఒంది=చెంది, నీవెవ్వండవనుటయున్ = నీవెవ్వఁడవనఁగా, నేన్ = నేను, మీపితామహుండగు = మీతండ్రితండ్రియైన, నాథమునిప్రశిష్యుండన్ = నాథమునియొక్క యనుంగుశిష్యుఁడయిన పుండరీకాక్షునకంతేవాసిని, అయ్యోగివరుండు = శ్రీమన్నాథముని, భావి = కాఁగల, భవత్ = మీయొక్క, జన్మంబు = అవతారమును, ఎఱింగి = తెలిసి, భాగవతావతంసంబవగు = భగవద్భక్తశిరోభూషణంబయిన, నీచేతన్ = ఇవ్విశిష్టాద్వైతంబు (స్థూలచిదచిద్విశిష్టపరమాత్మకు సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టపరమాత్మకు నభేదమని చెప్పుటయే విశిష్టాద్వైతశబ్దార్థము) సకలభూత=నిఖిలప్రాణులకును, హితంబుగాన్ = మేలగునట్లు, వెలయంగలయది=శోభింపఁగలది, అనినిశ్చయించి = అట్లునిరూపించి జేసి,

నీకుద్వయంబుపదేశింపుమని = నీకుమంత్రరత్నదానముఁజేయుమని, తనశిష్యుండగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించినన్ = తనయంతేవాసియైన పుండరీకాక్షునకు ద్వయమంత్రదానముఁజేయఁగా, అతండు = ఆపుండరీకాక్షుండు, భోగాసక్తుఁడవయిన = అర్థకామాదులయం దిచ్ఛగలవాఁడవయిన, నిన్నున్ = నిను, ఉపాయంబునందెలిపి = నేర్పుచేత నెఱింగించి, నీకుపదేశింపుమనుటయున్ = నీకుద్వయమంత్రదానముఁజేయుమనఁగా, శ్లో. నేతృత్వంనిత్యయోగం సముచితగుణజాతంతనుఖ్యాపనంచోపాయం కర్తవ్యభాగంత్వథమిథునపరంప్రాప్యమేవం ప్రసిద్ధం, స్వామిత్వంప్రార్థనాంచ ప్రబలతరవిరోధిప్రహాణందశైతా న్మంతారంత్రాయతేచేత్య నిగతనియమంషట్పదోయం ద్వికండమనిద్వయమంత్రలక్షణము) పనివింటివనినన్ = వచ్చితినఁగా, సాష్టాంగంబుగాఁబ్రణమిల్లి = అష్టాంగయుక్తముగ నట్లునతియొనర్చి, అతనిచేతన్ = ఆశ్రీరామమిశ్రునిచేతను, పంచసంస్కారసంస్కృతుండై = అయిదు శోధనలచేత శోధింపఁబడ్డవాఁడై (పంచసంస్కారములనఁగా శ్లో. తాపః పుండ్ర స్తథా నామ మంత్రోయాగశ్చపంచమః, అమీపరసంస్కారాః పరమైకాంతిహేతవ యనిదానిలక్షణము.) అంతనిలువక = అంతమాత్రముచేత విరమింపక, తురీయాశ్రమంబునకు రాగలవాఁడై = చతుర్థాశ్రమమునకువచ్చుట కుద్యుక్తుండై (అనఁగాయత్యాశ్రమమునకనుట) స్కంధావారంబునకు = దండుదిగియున్న స్థలమునకు, మగుడివచ్చి = తిరిగివచ్చి (స్కంధావారోనివేశనమనినిఘంటువు) కుమారునందు రాజ్యభారంబు బెట్టి = రాజ్యంబునఁ బుత్రినభిషిక్తుంజేసి, బంధుమిత్రామాత్యసమేతంబగు = బాంధవమిత్రామాత్యులతోఁ గూడియున్న, బలచతుష్టయంబును = చతురంగసైన్యమును, ప్రకృతివర్గంబును = ప్రజాసమూహమును, అతనికిన్ = ఆకుమారునికి, ఒప్పగించి = అధీనముఁజేసి, ఇట్లనియెన్ = వక్ష్యమాణక్రమంబునఁ బల్కెను (రాజ్యాంగానిప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోపిచ యనియమరము.

తా. సుగమము.

ఇది మొదలుకొని రాజనీతి.

క. ఏపట్టున విసువక ర, క్షాపరుఁడవు గమ్ము ప్రజల ♦ చక్కి విపన్నుల్
గూపెట్టిన విని తీర్పుము, కాపురుషులమీఁద నిడకు ♦ కార్యభరంబుల్. ౨౦౫

టీక. ఏపట్టునన్ = ఏసమయమునందును, విసువక = వేసరక, ప్రజలచక్కిన్ = జనులపట్లను, రక్షాపరుఁడవుగమ్ము = రక్షణపరతంత్రుఁడవగుము, విపన్నుల్ = ఆపదనొందినవారలు, కూపెట్టినన్ = మొఱపెట్టఁగా, విని = ఆలకించి, తీర్పుము = వారియాపదలఁబొలంగఁజేయుము, కార్యభరంబుల్ = గొప్పపనులను, కాపురుషులమీఁదన్ = కుత్సితజనులయందు, ఇడకుము = ఉంచకుము.

తా. సుగమము

తే.గీ. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు♦ రాజు మేలు, రాష్ట్రమును గోరుదానఁ గా♦ర్య మెయ్యనంగ
రాదు బ్రహ్మోత్తరములైన♦ప్రజలయేక, ముఖపుఁగోర్కెఁ దదంతరా♦త్ముం డొసంగఁడె.

టీక. రాష్ట్రవర్ధనము=ప్రజాభివృద్ధిని (రాష్ట్రమనఁగా దేశమనియుం జెప్పవచ్చును) ఎదన్ = హృదయమందు, కోరు = అపేక్షించుచున్నటువంటి, రాజు = ఏలికయొక్క, మేలు = వృద్ధిని, రాష్ట్రమును = ప్రజయును, కోరున్ = అపేక్షించును, దానన్ =అట్లుకోరుటవల్లను, కార్యము = ప్రయోజనమేమి, అనంగరాదు = అనఁగూడదు, బ్రహ్మోత్తరములైన=బ్రాహ్మణులులోనగు జనములయొక్క, ఏకముఖపుఁగోర్కెన్ = ఒకరూపమయినకోరికను, తదంతరాత్ముండు = వారి యంతర్యామియయిన శ్రీమన్నారాయణుఁడు, ఒసఁగఁడె=ఇయ్యఁడా (ఇచ్చునపట)

ఆ.వె. ఆజ్ఞ వలయు నృపతి♦కాభీరభిల్లాది, కంపకోల నూల ♦ నాజ్ఞ చెల్లు,
నంట సార్వభౌముఁ ♦ డైనభూపతి యాజ్ఞ, కెల్ల వారు దల్ల ♦ డిల్ల వలదె. ౨౦౭.

టీక నృపతికిన్ = రాజునకు, ఆజ్ఞ = సెలవు, వలయున్ = వాలాయము కావలయును, ఆభీర = గొల్లలకును, భిల్లాదికిన్ = చెంచువాండ్రుబోయవాండ్రు మొదలగువారికి (భేదాఃకిరాతశబరపుళిందామ్లేచ్ఛజాతయః, గోపేగోపాలగోసంఖ్యగోధుగాభీరవల్లవాయని రెంటికినమరము) అంపకోలన్ = అంపకట్టచేతను, నూలన్ = దారపుపోగుచేతను, ఆజ్ఞ చెల్లునంట = ఉత్తరువు చెల్లుబడియగునఁట (అడవులయందుండెడు పశుప్రాయులైన పాళెగాండ్రునయిత మెవనికైన నభయదానముచేసిన వానిచేత నొకయంపకట్టెగాని నూలుపోగుగాని తమముద్రగానిచ్చిన వస్త్రమును మఱియతేనిని జోరులంటరని ప్రసిద్ధము) సార్వభౌముఁడైన = సకలభూమండలము నేలుచున్న, భూపతి= రాజుయొక్క, ఆజ్ఞకున్ = ఉత్తరువునకు, ఎల్లవారు = సకలజనులు, తల్లడిల్లవలదె = వెఱవవలదా, భూమండలమునకంతయుఁ బ్రభుత్వముచేయుచుండు రాజున కెల్లవారును భయముతోఁగూడి వశంవదులై యుండవలయుననుట.

క. దుర్గము లాప్తద్విజవర, వర్గమునకె యిమ్ము దుర్గ ♦ వత్తత్తతి క
త్యర్గళధరాధిరాజ్యవి, నిర్గతసాధ్వసత పొడమ ♦ నిలుపకు కొలఁదిన్. ౨౦౮.

టీ. దుర్గములు = స్థలజలగిరివనదుర్గములను, ఆప్త= ప్రియులయిన, ద్విజవరవర్గమునకె = బ్రాహ్మణోత్తమ సమూహమునకె, ఇమ్ము = ఇయ్యఁగావలయును (దుర్గాధిపత్యంబులనినుటు) దుర్గవత్ = స్థలదుర్గాదులుగల, తత్తతికిన్ = ఆద్విజబృందమునకు, అత్యర్గళ= నివారింపశక్యముగాని, ధరాధరాజ్య = భూమండలాధిపత్యముచేత, వినిర్గత=పోయినటువంటి, సాధ్వసత = భయముగలుగుట, పొడమన్ = జనించునట్లు, కొలఁదిన్ = కొద్దిని, నిలుపకుము=ఉంచకుము (భీతిర్భీస్సాధ్వసంభయమని యమరము.)

తా. దుర్గాధిపత్యమును బొందినవాఁడే పాటిశత్రువువచ్చినను వెలువకయెదిరించు టకు యుక్తిపూర్వకముగ నుండినపుడు మనస్సు వానిం భరియింపుమనుట.

ఆ, వె. మొదలఁ బెనచి పిదపఁ ♦ గుదియింప నెవ్వాఁడుఁ, దనదు తొంటిహీన♦దశఁ దలంపఁ
డలుగుఁ గాన శీల ♦ మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ, బెనిచి వేళ వేళఁ ♦ బనులు గొనుము.

టీ. మొదలన్ = ప్రథమమందు, పెనిచి = వృద్ధిచేసి, పిదపన్ = వెనుకను, కుదియింపన్ = తగ్గింపఁగా, ఎవ్వాఁడున్ = ఎటువంటివాఁడయినను, తనదు = తనయొక్క, తొంటిహీనదశన్ = ముందటితక్కువస్థితిని, తలంపఁడు = స్మరింపఁడు, అలుగుఁగానన్ = కోపించునుగనుక (అనఁగా దొర తన్నుఁదగ్గించినాఁడని కోపగించును గాని తానున్న తక్కువస్థితిని దలంపఁడనుట) శీలమరయుచున్ = వానివానినడవళ్ళనెఱింగికొనుచును (స్వభావముననియైనఁ జెప్పవచ్చును) శీలంస్వభావే సద్వృత్తే యని యమరము) క్రమవృద్ధిఁబెనిచి = పర్యాయముగా వృద్ధినొందించి, వేళవేళన్ = సమయములయందు, పనులుగొనుము = కార్యములు తీసికొనుము.

ఆ, వె. అనభిజాతుఁ గీక ♦ టాలయు నశ్రుతు, నలుకువాని బొంకు ♦ పలుకువాని
నాతతాయి గడుసు ♦ నన్యదేశ్యు నధర్ము, విడుము విప్రు నేల ♦ వేఁడితేని. ౨౧౦.

టీ. అనభిజాతున్ = హీనకులముగలవానిని, కీకటాలయున్, కీకట = శబరపల్లియందు, ఆలయున్ = గృహముగలవానిని, అశ్రుతున్ = పాండిత్యము లేనివానిని, అలుకువానిన్ = పిరికిని, బొంకుపలుకువానిన్ = అబ్బరలాడువానిని, ఆతతాయిన్ = ద్రోహచింతకుని, (శ్లో. అగ్నిదోగరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః । క్షేత్రదారాపహా ర్తాచ షడేతే ఆతతాయిన యని యాతతాయిలక్షణము.) గడుసున్ = అపవాదభయము లేనివానిని, అన్యదేశ్యున్ = దేశాంతరస్థుని, అధర్మున్ = ధర్మశూన్యుని, విప్రున్ = శిష్ట బ్రాహ్మణుని, ఏలఁదలఁచితేని = ఉద్యోగమిచ్చి పోషింపఁదలంచితివేని, విడుము = వదలుము, ఇట్టివారలు బ్రాహ్మణులైనను బరిహరింపుమనుట.

క. తక్కుము మిగులఁ బథిచ్యుత, పక్కణవర్తులఁ దొల్లి ♦ భ్రష్టగు విప్రుం
డొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన, కొక్కెరపై నొక్కపూట ♦ కూటికిఁ గాఁగన్.

టీ. మిగులన్ = మిక్కిలియును, పథిచ్యుత = స్వవృత్తిభ్రష్టులై దుష్టసంగ్రము గల, పక్కణవర్తులన్ = శబరవాటికలయందుఁ జెరిగినటువంటి బ్రాహ్మణులను, తక్కుము = విడువుము, తొల్లి = పూర్వమునందు, భ్రష్టగు = చెడిపోయినట్టి, విప్రుండొక్కండు = బ్రాహ్మణుఁడొక్కరుండు, ప్రోచిన = తన్నుఁగాపాడినట్టి, కొక్కెరపైన్ = కొంగమీఁదను, ఒక్కపూటకూటికిఁగాఁగన్ = ఏకకాలాహారమునకుఁగా (మాంసార్థియై చేలుమలచి యనుట) అలుగఁడె = కోపింపఁడా. ఈకథ మహాభారతమందలి శాంతిపర్వంబున రాజధర్మమందుఁ జెప్పఁబడియున్నయది.

తా. బ్రాహ్మణుఁడై జన్మించినను మద్యమాంసముల నారగించు భ్రష్టుఁడైనవాఁడు నిరంతరము దాసికై కులాచారములు మొదలగువానియందు లక్ష్య ముంచక స్వేచ్ఛాను సారముగ వర్తిల్లుచుండును గనుక నట్టివాని కధికార మియ్యఁగూడదనుట.

చ. చదివి యధర్మభీరు నృప ♦ శాస్త్రవిధిజ్ఞతల న్వయస్సు డె,
బ్బదిటికి లోను నేఁబదికి ♦ బాహ్యము నై యరుజ న్స్వపూర్వులై,
మదమఱి రాజుప్రార్థనన ♦ మాత్యతఁ గైకొని తీర్చుపాఱువా,
రొదవిన నంగము ల్మిగుల ♦ నూర్జితమౌటనెఁ బూట సాలదే. ౨౧౨.

టీ॥ చదివి=శాస్త్రాదులం బఠించి, అధర్మభీరు నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతలన్=న్యాయ భీతితోను రాజనీతి పరిజ్ఞానముతోను గూడి, వయస్సు=ప్రాయము, (ఖగబాల్యాదినోర్వయ యని యమరము) డెబ్బదిటికిన్=సప్తతి సంవత్సరములకు, లోనును=లోపుగాను, ఏఁబదికిన్=సంక పంచాశ ద్వర్షములకు, బాహ్యమును=వెలపటిదిగాను, ఐ=కలవాఁడై, అరుజన్=రోగములేనివాఁడై, స్వపూర్వులై=తమ పెద్దలనాటనుండి కనిపెట్టియున్న వారై, మదమఱి=మాత్సర్యాదులు లేక, రాజు=నృపునియొక్క, ప్రార్థనన్=వేడు కొనుటచేత, అమాత్యతన్=ప్రధానత్వమును, కైకొని=అంగీకరించి, తీర్చు=కార్య నిర్వాహము చేయునట్టి, పాఱువారు=బ్రాహ్మణులు, ఒదవినన్=లభించిరేని, అంగ ములన్=రాజ్యాంగములు (స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశ రాష్ట్ర దుర్గబలానిచ, రాజ్యాంగాని యని యమరము) మిగులన్=మిక్కిలియు నూర్జితమౌటనున్=వృద్ధిఁ బొందుటకు, పూటచాలదె=ఒకదినముచాలదా, నీతిశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడియున్న లక్షణములుగల మంత్రిధారకనట్లాయెనేని శీఘ్రముగ రాజ్యమభివృద్ధి నొందుననుట

తా. సుగమము

వ. అట్టిమంత్రివర్గంబు దొరక దేని ౨౧౩.

శా. నీతిం దాన తలంచి చేయఁ బని గా ♦ నీ కాక పోనీ బల,
వ్రాతార్థాధ్యత నెమ్మినుండక కొరుఁ బ్రో ♦ వ న్మంత్రి యంచుం గుణా,
తీతుం గుమ్మడికాయ యంత యగుము ♦ త్తెంబై మనం బేర్ప న,
ట్లే తా నాతని చేతిలోఁ బ్రదుకువాఁ ♦ డేయాఁజుమీ మీఁదటన్ ౨౧౪.

టీక. నీతిన్=రాజన్యాయము చేతను, తానతలంచి=తానే యోజించి, చేయన్=రాజ్యపాలనమొనరింపగా, పనిగానీ=కార్యముతీరని, కాకపోనీ=కార్యముతీరక పోని, బలవ్రాత=సేనాసమూహముచేతను, అర్థ=ధనముచేతను, ఆఢ్యతన్=ఒప్పి యుండుటచేతను (ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామియని యమరము) (ధనబలములుగల్గి స్వతం త్రుఁడై యుండుటచేతననుట) నెమ్మినుండక=నెమ్మదినుండక, గుణాతీతున్=సద్గుణముల

నతిక్రమించినట్టి (అనఁగా గుణశూన్యుఁడనుట) ఒరుఁ = మఱియొక పురుషుని, మంత్రియంచుఁ = అమాత్యుఁడని, ప్రోవఁ = రక్షింపఁగా, గుమ్మడికాయ యంతియగుమాత్రం బై = కూశ్మాండప్రమాణమైన, మౌక్తికమై (గుమ్మడికాయయంతము త్రైమనఁగా శరీరమం దుధరింపఁగూడదనుట) మనంబేర్పఁ = మనోవ్యథ సేయఁగా (స్వాధీనుఁడుగాకయనుట) అట్లే = ఆలాగుననే, తాఁ = పరాధీనుఁడయినతాను, ఆరని చేతిలోఁ = అస్వవశుఁడు గాని మంత్రిహస్తములో, మీఁదటఁ = వెనుకను బ్రదుకువాఁడేయగుజుమీ = అతఁడు చెప్పినట్లు వినుకొని జీవింపవలయుఁజుమా. (అనఁగా దగినమంత్రిదొరకనపుడు నీతిశాస్త్రపరుఁడై స్వతంత్రుఁడైయున్న రాజు సుఖపడు ననుట.

క. ఒక్కనివిరివికిని దొర, లెక్కండ్రే నొక్కనొకని ♦ వెంబడి నను గు
లెక్కండ్రు నిలువఁ బను లగుఁ, గక్కసము గుదింపఁ బెంప ♦ గాఁగాకుండుఁ

టీ. ఒక్కనివిరివికిని = ఒకనికివిస్తరించియిచ్చుదానికి, దొరల్ = ఉద్యోగస్థులు, పెక్కండ్రేని = అనేకులయిరేని, (అనఁగా నొకయధికారమనేకులకిచ్చినప్పుడనుట) ఒక్కనొకనివెంబడిఁ = వారిలో నొకనొకనివెంట, అనుఁగుల్ = వారివారి స్నేహితులు, పెక్కండ్రు = అనేకులు, నిలువఁ = నిలిచియుండఁగా, పనులు = రాజకార్యములు, అగుఁ = అనుకూలములగును, కుదింపఁ = తగ్గింపఁగా, కక్కసము = కఠినము, పెంపఁగాఁ = వృద్ధిసేయఁగాను, కక్కసముగాకుండుఁ = కఠినముగాకుండును.

తా. సుగమము.

క. ధన ముఖ్యము కేవల మే, పనికిఁ రాదాస్థగలిగి ♦ పలువురు ప్రభువు
లెపని సేయక తద్వశ్యం, బునకు నలోభానృశంస్య ♦ ముల్ ఋతముఁ జెలుల్

టీ. పలువురు = పెక్కండ్రైన, ప్రభువులు = గొప్పయుద్యోగస్థులు, పని సేయక = ముందు నిలువంబడి శ్రద్ధతోఁ గార్యమొనర్పక, ధనముఖ్యము = ధనప్రాధాన్యము, కేవలము = ముఖ్యముగా, ఏ పనికిఁ రాదు = ఏప్రయోజనమునకును రాదు, తద్వశ్యంబునకుఁ = వారు స్వాధీనులౌటకు, అలోభ = లోభరాహిత్యమును, అనృశంస్యముల్ = క్రౌర్య రాహిత్యమును, ఋతముఁ = సత్యమును, చెలుల్ = స్నేహితులును, (ఉండవలయు నని యధ్యాహారము.)

తా. అనఁగా రాజునకు ధనమాత్రముండి యుపయోగింపదు, గొప్పవారిసాహాయ్యమును ముఖ్యముగ నుండవలయును గాన వారు స్వాధీనులగుటకై యౌదార్యమును, క్రౌర్యము లేకను, సత్యప్రవర్తనమును గల్గి మిత్రులతోఁ గూడి యుండవలయు ననుట.

క. భాండాగారహయాద్యము, లుండియు నను వగు మనుష్యుఁ ♦ లోదవమి నవియు
క్ష్మండలము నవయ నరికొది, గుండిన సింహాసనంబు ♦ లుర్వి న్వినమే. ౨౧౭.

టీ. కోశ=మూలధనముయొక్క, అగార=గృహమును, (బొక్కసమనుట) ("స్యాత్కోశ్యాండమహాశ్వోభరణే మంత్రేమూల వణిగ్ధనే" యని యమరము) ఇచట వణిగ్ధనము గాకుండినను మూలధనమాత్రమని దే ప్రయోగము) హయాద్యములు=గుఱ్ఱములు మొదలగునవి, ఉండియున్=ఉండినను, అనవగుమనుష్యులు=తగినమనుజులు, ఒదవమిన్=లేనందువల్లను, అవియున్=ఆయర్థబలములు రెండును, మండలమున్=రాష్ట్రమును, నవయన్=నశించిపోఁగా, అరికి=శత్రునకు, ఒదిగుండిన=మూఁకవీఁగుచున్న, సింహాసనంబులు=వానినధిష్ఠించురాజులను, (అనఁగా సంస్థానముల ననుట) ఉర్విన్=భూమియందు, వినమే=వినకున్నామా, (అనఁగా నెవ్విధంబున నయినను మంచి మనుష్యులం గూర్చికొనియుంట యుక్తమనుట)

తే. గీ. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడం♦బనకునయిన, గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు♦దెలిసినైన
బూనిసంకటములనిల్చుఁ♦గాన తఱచు, బ్రాహ్మణునిఁబ్రభుఁజేయుటఁ♦పతికిహితము.

టీ. బాహుజ=క్షత్రియులును (మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్రియో విరాట్టని యమరము) అంఘ్రిజ=శూద్రులును, ముఖ=మొదలగువారిని, విడంబనకు నయినన్=అనుకరింపవలయుననియైనను, కొలిచి=పూర్వమందు రాజసేవయొనర్చి, మను=కాలముగడపిబ్రదుకుచున్న, విప్ర=బ్రాహ్మణులయొక్క, ధర్మంబున్=ఆచారమును, తెలిసినైనన్=గ్రహించినదైనను, అతఁడు=ఆవిప్రుఁడు, సంకటములన్=ఇక్కట్టువేళలయందు, పూని=వహించుకొని, నిల్చుఁగానన్=నిలువంబడుచున్నాఁడుగనుక, పతికిన్=రాజునకు, తఱచు=విస్తారముగా, బ్రాహ్మణునిన్=విప్రుని, ప్రభుఁజేయుట=అధికారిగానియమించుట, హితము=అనుకూలము

తా. సుగమము.

ఉ. ఆయతికాని కీవు మము♦రాలయముఖ్యము లాతఁ డర్థతృ
ష్ణాయుతుఁడై నిజోర్వినగు♦నష్టికిఁ దద్ధనముం దొరల్చి రా
జాయతనంబుఁజేర్చు మఱి♦యట్టి దపథ్యము గాన నొంటి గాఁ
డే యధికారి గావలయు♦నించుక తిన్నను వాఁడె రూపఱున్.

టీ. ఆయతికానికిన్=ధనము రాఁబట్టువానికి, అమరాలయముఖ్యములు=దేవాలయము మొదలగువానిని, (అనఁగా దేవబ్రాహ్మణ జీవనాధికారముల ననుట) ఈవు=ఇయ్యకుము, ఆతఁడు=ఆయుద్యోగస్థుఁడు, అర్థతృష్ణాయుతుఁడై=ద్రవ్యాశతోఁగూడినవాఁడై, నిజోర్వినగునష్టికిన్=తానుద్యోగముఁజేయునట్టి దేశమునందైన నష్టికి, తద్ధనమున్=ఆదేవబ్రాహ్మణులయొక్క ద్రవ్యమును, దొరల్చి=పూరించి, రాజాయతనంబున్=నృపునియింటిని, చేర్చున్=చెందించును, మఱి=అనంతరమందు, అట్టిది=ఆదేవ

బ్రాహ్మణద్రవ్యప్రాప్తి, అపథ్యముగానన్ = రాజునకుఁగీడుగాఁపువ, ఒంటిగాఁడె = ఒక్కఁడె, అధికారిగావలయున్ = ఉద్యోగస్థుఁడుగా నుండవలయును (దేవబ్రాహ్మణ ద్రవ్యలేశము గలసినను రాజునకుఁ బాతకముగాన నది కలియకుండునట్లధికారిని వేఱుగా నేర్పఱచుట యుక్తం బనుట) ఇంచుక తిన్నను = అట్లు నియమింపఁ బడినవాఁడు కొంచెము భక్షించినను, వాఁడె = ఆదేవబ్రాహ్మణ వృత్త్యధికారియే. రూపఱున్ = నశించిపోవును.

చ. మును దనసీమ చేసికొని ♦ ముళ్లిడి గ్రుద్దట వెండి చేనిమొ,
త్తనకయి వేరు వెల్లఁకియుఁ ♦ ద్రవ్వెడు కర్షకునట్లు శత్రుతోఁ,
నెనసి యదైనదుర్గబల ♦ మేకొనియైన నిజాత్మ చింతలే,
కనెగడఁ జేసి లోన మఱి ♦ కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగున్.

టీ. (రాజైనవాఁడు) మును = ప్రథమమందు, తనసీమ చేసికొని = తనయావరణము కావించికొని, ముళ్లిడి = చుట్టుగంపవేసి, వెండి = మఱియును, గ్రుద్దటన్ = గ్రుద్దలిచేతను, చేనిమొత్తనకయి = వరిమొదలగునవి ఫలించునట్టి ప్రదేశమునను్న మన్నుమృదువగుటకై, వేరు = వృక్షాదులమూలమును, వెల్లఁకియున్ = మోట్లును (జాత్యేకవచనము) త్రవ్వెడు = ఖననముచేయుచున్న, కర్షకునట్లు = కాఁపువానివలెను, శత్రుతోన్ = పగతునితోడను, ఎనసియదైన = కపటస్నేహము చేసియైనను, దుర్గబలమేకొనియైనన్ = స్థలజలాది దుర్గములం గైకొనియైనను, తనసీమచేసికొని = రాష్ట్రముతనయధీనము చేసికొని, నిజాత్మ = తనహృదయమును, చింతలేక = పరునిచేత నుపద్రవముకలుగునను విచారములేక, నెగడ జేసి = ఒప్పఁజేసి, లోనన్ = ఆరాజ్యమందు, మఱి = పిమ్మటను, కంటకశోధనన్ = క్షుద్రశత్రునిరసనమును. (నూచ్యగ్రే క్షుద్రశత్రౌచ రోమహర్షేచ కంటక యని యమరము) చేయుటొప్పగున్ = చేయుటయుక్తము.

తా. రాజ్యమును స్వాధీనము చేసికొనకయే క్షుద్రశత్రు నిరసనము చేయఁ గూడ దనుట.

క. మొదలనె యొరుదలకొనిం, జెదరంగా నాడ కాత్మఁ ♦ జింతింపు పదిం,
బదిగ వృష యేని మఱి విడు, ముదస్తుఁగాఁగాక యుండ ♦ నొక్కఁమతమునన్.

టీ. ఒరుదలకొనిన్ = పిశునుని, (కొండెగానిననుట) మొదలనే = ప్రథమమందె చెదరంగానాడక = చెదరిపోవునట్టుచెప్పక, ఆత్మన్ = మనస్సునందు, పదింబదిగన్ = లెస్సగా (వదిపర్యాయములనుట) చింతింపుము = విచారింపుము, వృషయేని = అబద్ధమాయెనా, మఱి = పిమ్మట, ఒక్కఁమతమునన్ = ఒకపక్షమునను, ఉదస్తుఁగాఁగా యుండన్ = పరాభూతుండు గాకుండునట్లు, విడుము = వదలుము.

తా. కొండెగాండ్రు మాలనాడిన రాజునకు రహస్య వృత్తాంతములు తెలియఁ గనుక చెప్పనాడఁగూడ దనుట

ధరణి నసాధ్యనగాటవు, లిరవుగ భూపీడ సేయుఁ ♦ నెఱుకుల పొరుగూ
ళ్లిరవుగ నస్థితిశూరుల, కెరవుగ నిచ్చునదిమిథము ♦ నెట్లయిన నరుఁ౯. ౨౨౨

టీ ధరణి౯=భూమియందు, అసాధ్య=సాధింపనలవిగాని, నగ=కొండలును,అట వులు=అరణ్యములును, ఇరవుగ౯ = కొంకిచేసికొని, భూపీడసేయు=భూమికుపద్రవము చేయుచున్న, ఎఱుకుల = ఈ పేరుగలనీచజాతివాండ్రయొక్క. పొరుగూళ్ళ = సమీప గ్రామములను, అస్థితి=స్థితిదప్పినటువంటి, శూరులకు = శౌర్యముగలపురుషులకు, (విదేశ ములనుండి స్థితిదప్పివచ్చిన శూరులకనుట) ఇరవుగ౯=ఉనికిపట్టుగా, ఎరవుగ౯=మనో వృత్తికిగాను, ఇచ్చునది=ఇయ్యవలయును, మిథము౯=పరస్పరమును, ఎట్లయిన౯= స్పర్థచేతనేలా ^ నను, = అ౯ = మేలగును.

తా వ ~ నుచు = వైదేశికులైన శూరులు దెగినను మిగుల హానిలేదు, అట వికులు దెగి ~ యది పక్కలియు మేలొ ననుట

వ విశేషించియు నప్పార్వతీయబలంబు లోనం గూడుకొన్న రాజునకుఁ బ్రజాబాధ దఱుఁగదెట్లేని బెదరు వాపి వారలం జేకూర్చుకొన వలయు నవిశ్వాసంబును విశ్వా సంబును నలుకయు నెలమియు నతివైరంబును నత్యానుకూల్యంబును నల్పు లగుట నల్పంబునన యగు నెట్లంటేని ౨౨౩

టీ విశేషించియు౯ = మిగులను, అప్పార్వతీయబలంబు = అయ్యాటవికసేన, లోనం గూడుకొన్న౯=అడవిలోమెండైయుండెనా, రాజునకు=మండలాధిపతికి, ప్రజా బాధదఱగదు=జనపీడతక్కువపడదు (రాజునకుం దిరుగంబడి పోరులేక వాని దేశమున కుపద్రవము చేయుచుందురనుట) ఎట్లేని౯=ఏలాగైనను, బెదరువాపి = జడుపుఁదీర్చి, వారల౯=ఆయాటవికులను, చేకూర్చుకొనవలయు౯ = అనుకూలముచేసికొనవలయును, అవిశ్వాసంబును=నమ్మకపోవుటయును,విశ్వాసంబును=నమ్మియుటను,అలుకయు౯=కోప మును, ఎలమియు౯ = ఆర్ద్రహృదయత్వమును, అతివైరంబు౯ = అత్యంతవిరోధమును, అత్యానుకూల్యంబును=అత్యంతసహకారిత్వమును, అల్పులగుట౯ = తుచ్ఛజాతులగుట వల్లను, అల్పంబునన = స్వల్పకార్యముచేతనే, అగు౯ = కలుగును, ఎట్లంటేని= ఏవిధంబంటివా

శా విల్లుం దానును భిల్లుఁ డొక్కఁ డరుగ ♦ న్విం బింట దుగ్ధాన్నము,
న్విల్లుం డన్యుఁడు వెట్ట నారయుడుక ♦ న్వీక్షించి దొ బ్బింమ వాఁ,
డెల్ల న్వమ్ముగఁ జేసితి న్ననుపరా ♦ నెందేఁ దెగం జూడఁగా,
నల్లంబై చన నంపున్నార చెదునా ♦ నూహించి పో నంపఁడే. ౨౨౪

టీ విల్లుందానును = వింటబద్దియును దానును, (విల్లుచేతఁబుట్టియనుట) భిల్లుఁ డొక్కఁడు = ఒక బోయవాఁడు, అరుగ౯ = పోఁగా. విలుఁడన్యుఁడు= మఱియొక

బోయవాఁడు, ఇటంక్ = తనగృహమందు దుగ్ధాన్నముక్ = పాలన్నమును, విందు = ప్రీతిపూర్వకమైనభోజనమును, పెట్టక్ = ఇడఁగా, నారయయదుకనీక్షించి=వానియిం టుజూనకి బ్రాటికొఱకై బ్రాయిమీఁదఁ బక్వముగుచున్నసట్టితొటలపై నెఱ్ఱఁగాఁబొంగిన నీటిఁజూచి, బొబ్బంచు = మాంసమని యెంచి, (ఇది తినకుఁబెట్టిపోయెఁ గదాయని కొంచెపువనిగా విచారించి కోపించియనట) వాఁడు = అతఁడు, ఎల్లక్ = దీనినం తయును, వ్యగఁజేసి = వ్యర్థపఱచి, తన్ననుపరాక్ = వాఁడు దన్ననుపుటకొఱకుఁ గొంతదూరముఁరాఁగా, ఎందేక్ = ఎక్కడనైనను, తెగంజూడఁగాక్ = చంపఁదలఁ సఁగా, ఒల్లంబై = మనస్సుగలవాఁడై, చనఁబుము = పోకుము, నారచెడునాక్ = బ్రాయిమీఁద నుడుకఁబెట్టివచ్చినత్వక్కు చిమిడిపోచున్నదివెలినననఁగా, ఊహించి= ఆపిప్పటి నుడుకునదినారగాని మాంసముకాదని వితర్కించి నంపెడే = పోవునట్లు సెలవిచ్చి పంపఁడా, (చంపకయె పోనిచ్చెననుట)

తా అల్పుల కతినైరాత్మ్యానుహూల్యము లల్పకార్యమువల్లనే పుట్టుచున్నవని భావము

క ఆపాలుగూటనే నిజ, మేపాటియుఁ దప్ప రాడ ♦ రే నెరసునఁ గొం,
 తేపాటి గన్న నలుగుదు, రీపని యెంతనక వెడఁగు ♦ రెడ నాటవికుల్ ౨౨౫.

టీ. ఆటవికుల్ = భిల్లపుళిందాదులు, ఆ పాలుగూటనె = ఆ క్షీరాన్నముఁ బెట్టుటచేతనే, ఆడిరేక్ = పలికిరా, నిజమేపాటయుఁ దప్పరు = తామాడినయథార్థమైన పలుకు నెంతమాత్ర మతిక్రమింపరు, నెరసునక్ = తప్పిదము విషయమై, కొంత = కొం చెము, ఏపాటిగన్నక్ = ఏ మాత్రము చూచినను, ఈపని = ఈ కార్యము, ఎంతనక= ఎంతమాత్రమని యెంచక, వెడఁగుటెదక్ = వెఱ్ఱిమనస్సుచేతను, అలుగుదురు = కోప గింతురు

తా బోయవాండ్రు మొదలగు నల్పజనులు స్వల్పకారణములంబట్టి ప్రసాదని గ్రహములు గలవారగుదురుగాని గొప్పకార్యములకుఁ దగినట్లు గొప్పగా యోజింపరనుట.

లే, గీ ఆటవికవశ్యకలనస ♦ త్యమున నైరి, మనుజపతిమైత్రి గూరవ ♦ మ్మానమునను,
 గూర్మి దఱిభృతిఁ గాల్బురి ♦ సినను సవారి, శోషకపుసేవ నెలమి రౌ ♦ తులనఁగలుగు

టీ ఆటవిక = పుళిందాదులయొక్క, వశ్యకలన = స్వాధీనకరణము, సత్యము నక్ = యథార్థమువచించుట చేతను, కలుగుక్ = అగును, (సత్యవాక్యముననే వశ్యు లగుదురనుట) నైరి = శత్రువైన, మనుజపతి = నృపునియొక్క, మైత్రి = స్నేహము, మూరపమ్మానమునక్ = వారిరాయబారులను బహుమానించుటచేతను, కలుగుక్ = సంభ వించును, తఱిక్ = కోరిన సమయమందు, భృతిక్ = జీతమిచ్చుటచేతను, కాల్బు

రకులను = పదాతులకు, కూర్మి = మైత్రి, కలుగుఁ = సంభవించును, (భృతిర్భరణమూల్యయోరాయని రత్నమాల) సపారితోషకపుసేవఁ = బహుమానములతోఁగూడఁ గొలిపించుకొన్నందువల్లను, రౌతులకుఁ = అశ్వారోహకులకు, ఎలమి = సంతోషము, కలుగుఁ = సంభవించును.

తా. రాజైనవాఁడు సమయములనుబట్టి వారివారికిం దగినట్లు నడపింపవలయు ననుట.

క. మేలగుఘోటకమును శుం, డాలంబును నాప్తసుభటు ♦ నకె యిమ్ము లటే,
నేలగుమేపున మందుర, పాలింపుము దొరలపాలు ♦ పఱుపకు మెపుడున్. ౨౨౭.

టీ. తటేఁ = ఆ యాసమయములయందు, మేలగుఘోటకమును = గొప్పయశ్వమును, శుండాలంబును = ఏనుంగును, మందురఁ = వాజిశాలయందు (వాజిశాలాతు మందురాయని యమరము ఇది గజశాలకు నుపలక్షణము) మేలగుమేపునఁ = మంచి మేతచేతను, పాలింపను = సంరక్షింపను, ఆప్త = ఇష్టుఁడైన, సుభటునకె = మంచి రౌతునకె, ఇమ్ము = ఒసంగుము, ఎపుడుఁ = ఏ సమయమందును, దొరలపాలుపఱుపకుము = గొప్పయధికారులవశము చేయకుము.

తా. గజాశ్వాదులకు సుఖరక్షణము చేయఁదలంచితివేని దానినొప్పి నెఱుంగ నారోహణముఁజేయునట్టి గొప్పయుద్యోగస్థుల కధీనముచేయక యాప్తుఁడైన బంటున కధీనము సేయుమనుట

తే, గీ. కార్య మొక్కఁడు గనిన మా♦త్సర్యమున నొ,
కండు గా దని ఖండించుఁ♦గ న్నెఱింగి,
యిరుపురను గా దనక కొల్వు ♦ విరిసి మీఁద,
నల్లవాఁ డెన్నినది సేయ ♦ నగు శుభంబు. ౨౨౮.

టీ. ఒక్కఁడు = ప్రధానపురుషుఁడు, కార్యము = పనిని, కనినఁ = తెలిసి చెప్పఁగా, మాత్సర్యమునఁ = అట్లుచెప్పిన వానిమీఁది ద్వేషముచేతను, ఒకండు = మఱియొకఁడు, కాదనిఖండించుఁ = అతడు చెప్పినట్లు కాదని భంగపఱుచును, కన్నెఱింగి = వారిద్దఱిలోని యాలోచనక్రమము నెఱింగి, ఇరుపురను = ఆలాఁగున జెప్పిన వారిద్దఱను, కాదనక = నిషేధింపక, కొల్వువిరిసి = సభఁజాలించి, మీఁదఁ = పిమ్మటను, అల్లవాఁడు = మాత్సర్యములేక తొల్తహితముఁ జెప్పినవాఁడు, ఎన్నినదెచేయఁ = విచారించిన కార్యమునేచేయఁగా, శుభంబు = మంగళము, అగుఁ = ఔను.

తా. సుగమము.

క. పగ వెలిఁ గని లోదస్యులఁ, జగురింపఁగఁ జేసి నృపతి ♦ చిక్కఁపడఁ బను,
ల్లైగి సేయక తా రేటి, కుక్కగ నడతు రళంక నళ్లి ♦ కొనిదస్యచిప్పల్.

టీ. పగవెలిఁగని = రాజునకు సమనంతరదేశమునందుండునట్టి విరోధుల నుండఁ జూచి, లోదస్యులన్ = స్వరాష్ట్రమునందలి క్షుద్రశత్రువులను (దస్యుశ్శాత్రవశత్రవయని యమరము) చిగురింపఁగన్ = పల్లవింపఁగా, చేసి = ఒనర్చి, నృపతి = రాజు, చిక్కుపడన్ = గ్రహింపఁబడునట్లు, పనుల్ = రాచకార్యములను, తెగిచేయక = సాహసించి యొనర్పక, తారేదిక్కుగన్ = వేఱుమంత్రులులేక రాజునకుఁ దామేయాధారమగునట్లు, దుస్సచివుల్ = దుష్టమంత్రులు, ఆశంకన్ = భయములేనట్లు, అల్లుకొని = కొందఱంగట్టుకొని, (ఏకీభవించియనుట) నడతురు = ప్రవర్తింతురు, (కావున నట్టిదుర్మంత్రులు లేక యుండునట్లుగఁ బ్రభుత్వము సేయవలయుననుట)

క. ఇప్పింతు రాత్మ వశులకుఁ, దప్పింతురు పరుల కాడి ♦ తప్పింతురు రా,
జిప్పగిది వాఁడె యని వే, చెప్పినఁ బెరవారు నమ్మి ♦ చేరక యుండన్. ౨౩౦

టీ. ఆత్మవశులకున్ = తమకు స్వాధీనులై యుండువారలకు, ఇప్పింతురు = వలయువస్తువుల నియ్యఁజేయుదురు, పరులకు = తమకనుబంధములేనివారలకు, అప్పింతురు = ఇయ్యకుండునట్లు చేయుదురు, ఆడితప్పింతురు = రాజు పలికినమాట తొలగునట్లు చేయుదుర, వే = వేయివిధములుగా, చెప్పినన్ = పలికినను, రాజు = ఱేఁడు, ఇప్పగిదివాఁడెయని = ఈ లాగునఁజెప్పి తప్పెడువాఁడేయని, పెరవారు = అన్యులెవ్వరును, నమ్మి = విశ్వసించి, చేరకయుండన్ = దగ్గఱవచ్చి చేరకుండునట్లు, రాజుచేతనాడి తప్పింతురని క్రిందికన్వయము

తా. సుగమము

ఆ. వెవాఁడిఁ బొదలు జరఠ♦ వైశ్వానరుఁడు గఫ, ప్రముఖదోషయుక్తి ♦ బలిమిచెడిన,
వెలి మహౌషధంబు♦బల మిచ్చుగతిఁ బ్రతి, సేయవారిమదముఁ♦గొఱచుఁ బరుఁడు.

టీ. వాఁడిన్ = తైక్ష్ణ్యము చేతను, పొదలు = ప్రబలుండైన, జరఠవైశ్వానరుఁడు = జఠరాగ్ని, కఫప్రముఖదోషయుక్తిన్ = శ్లేష్మాదిదోష సంబంధముచేతను, బలిమిచెడిన్ = సత్వహీనుఁడుకాఁగా, వెలిన్ = వెలుపలనున్న, మహౌషధంబు = శ్రేష్ఠమైన భైషజ్యము, బలమిచ్చుగతిన్ = జఠరాగ్నికిసత్త్వముగలుగఁజేయునట్టుంబలె, ప్రతిసేయన్ = బదులుగా నొకసమర్థుని నియమింపఁగా, పరుఁడు = ఆ యధికారమునకు వచ్చినపురుషుఁడు, వారి = ఆ దుర్మంత్రులయొక్క, మదముఁజెఱచున్ = అహంకారమడంచును.

తా. సుగమము.

వ. వారి మిగిలి ప్రతి సేయ నెట్లం టేని, ౨౩౨

టీ. వారిమిగిలి = పూర్వముచందున్న యామంత్రుల నతిక్రమించి, ప్రతిసేయనెట్లు = ఏలాగున నితరపురుషునిఁదేవచ్చునన్న, అంటేని = ఈ లాగంటివా చెప్పెదను.

భండారముతో హయమద, శుండాలఘటాళి దనదు ♦ సొమ్మై పాగా,
నుండిన నంతటఁ బాయదె, పండితుఁడును బిరుదునైన ♦ పతికిని బయలై ౨౩౩.

టీ॥ భండారముతోన్ = బొక్కసముతోడను, హయ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, మదశుండాల = మదపుటేనుఁగులయొక్క, ఘట = గుంపులయొక్కయు, ఆళి = వరుస, తనదుసొమ్మై = తనయధీనమై, పాగానుండినన్ = శాలయందుండఁగా, అంటన్ = అటుపిమ్మటను, పండితుఁడును = ఎఱుకగలవాఁడును, బిరుదునైన = శూరుఁడునైనటువంటి, పతికిన్ = రాజునకు, బయలై = దుర్మంత్రివ్యాపారము నివృత్తమై, పాయదె = పోదా, (పోవుననుట)

తా॥ సరియు.

క॥ కుడుపున ధర మయమునఁ దఱిఁగినఁ, జెడఁ జూచుటె కాక పతికిఁ ♦ జెలియుం గలఁడే
యిడ నని విడువఁగఁ జెల్లునె, నడప వలయు నేర్చినట్లు ♦ నమ్మకయె కృపన్ ౨౩౪

టీక॥ కుడుపునన్ = భోజనమందు, ఒకకడి = ఒక్కకబళము, తఱిగినన్ = తక్కువపడఁగా, చెడఁజూచుటె కాక = రాజునకుఁ జెఱుపుతలంచువారే కాని, పతికిన్ = రాజునకు, చెలియున్ = మిత్రుఁడును, కలఁడె = ఉన్నాఁడా, (లేఁడనుట) ఇడనని = ఈలాటి వీరులకుఁ బెట్టనని, విడువన్ = త్యజించుట, చెల్లునె = తగునా, (విడువంగూడదనుట) నేర్చినట్లు = తగినయట్లు, నమ్మకయె = వారియందు మనంబున విశ్వాసముంచకయె, కృపన్ = దయచేతను, నడపవలయున్ = పోషింపవలయును, (సేవకులకుఁ దక్కువండనట్లు పోషింపకున్న స్వప్రయోజనములు జరగవుగానఁ జక్కఁగాఁ బోషింపవలయుననుట)

చ॥ ఒకటికి రోయ కుంటఁ గను ♦ మున్నవి యుం ద్రుపదుండు మారణే,
ష్టికిఁ బసిఁ జూపి వేఁడ ముని ♦ సింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్చుఁబం,
డొకఁ డపవిత్రభూమిఁ గని ♦ యొల్లక యే చనఁ డా గ్రహించెరో,
య కనియెఁ గాన నల్లె యుఁగ ♦ నోఁ జను సర్వముఁ గాన శక్యమే ౨౩౫

టీక॥ ఒకటిన్ = ఒకయకృత్యమునకు, రోయకుంటన్ = అసహ్యపడకుండుట చేతను, ఉన్నవియున్ = తక్కినవడవడికలను, కనుము = తెలిసికొనుము, ద్రుపదుండు = పాంచాలుండు, మారణేష్టికిన్ = హింసారూపమైన హోమమునకై, పసిన్ = పెక్కుగోవులను, చూపి = అగపరచి, వేఁడన్ = ఇచ్చెదనని ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁడొకండు = ఉపయాజులనే మునిశ్రేష్ఠుండొకండు, (స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః యని యమరము) తమన్న వేల్చున్ = తమజ్యేష్ఠభ్రాతయైన యాజుఁడు పాపకర్మమునకు రోయక హోమము సేయును, ఆదెట్లంటేని, పండొకఁడు = ఒకఫలమును, అపవిత్రభూమిన్ = అపరిశుద్ధస్థలమందు,

కని = పడియుండఁగాజూచి, ఒల్లక = ఆఫలమునుగ్రహింపక, నేన్ = నేను, చనన్ = ఆవలికిఁబోఁగా, తాన్ = మాయన్నయైన యాజుఁడు, రోయక = ఏవగింపక, గ్రహించెన్ = పుచ్చుకొనెను, అనియెఁగానన్ = ఆలాగనెనుగనుక, (అనఁగాఫలాపేక్షగలవాఁడుగనుక నాయనయొద్దకువెళ్లిన నీచూరణయజ్ఞమును జేయించునుగాన నచ్చటికివెళ్లమని ద్రుపదునితోఁ బల్కెనుగనుకననుట) అశ్లోటుఁగనొన్ = స్థాలీపులాకన్యాయము చేత నశ్లోటుంగవలయును, చనుసర్వమున్ = జరగువానినన్నిటిని, కానన్ = పరీక్షించిచూచుట, శక్యమె = సాధ్యమా. (కాదనుట)

తా. సుగమము.

కం. వీఁ డెడరునఁ గీ డెన్నిన, వాఁ డని జయ మైన హింస ♦ వదలి కొనుము శ్రీ,
పోఁడి మహి యేమి గొఱఁబ, ల్వాఁడి సెడిన నట్టి దయకు ♦ వైరికి నమ్మన్.

టీక. వీఁడు = ఈపురుషుఁడు, ఎడరునన్ = ఇక్కట్టుస[illegible]నందు, కీడు = అనిష్టమును, ఎన్నినవాఁడని = తలంచినవాఁడని, (గూఢశత్రువున[illegible]స్పష్టుండైన బలవద్విరోధియుననుట) జయమైనన్ = ఉపాయముచేత గెలిచినపిమ్మటను, హింసవదలి = చంపఁదలఁపక, శ్రీ = ఐశ్వర్యముయొక్క, పోడిమి = అతిశయమును, కొనుము = హరింపుము, అహి = పాము, కొఱఁబల్వాడి సెడిన్ = పంటితీక్ష్ణమడంగినపిమ్మటను, ఏమి కొఱ = ఏమిచేయఁగలదు, వైరియన్ = శత్రువును, అట్టిదయకున్ = అటువంటివిరోధిని జంపకవిడిచినకృపకు, నమ్మన్ = విశ్వసించును, (హింసాపరుఁడు గాకుండెనేని శ[illegible]వైనను నమ్ముననుట).

తే.గీ. దేశవైశాల్య మర్థసి ♦ ద్ధికిని మూల, మిల యొకింతైన గుంటగా ♦ ల్వలు ర[illegible],
నయము పేదకు నరిఁ గోరు ♦ నను నొసంగి, ప్రబలఁ జేసిననర్థధ ♦ ర్మములు పెరుఁగు.

టీక. దేశవైశాల్యము, దేశ = రాష్ట్రముయొక్క, వైశాల్యము = విప్పుగల్గుట, అర్థసిద్ధికిన్ = ధనాదాయమునకు, మూలము = హేతువు, ఇలయొకింతైనన్ = (అట్లు విస్తారముగాక) భూమికొంచెమైనను, గుంట = తటాకములు, కాల్వలు = వరుదకాలువలు, రచించి = కలుగఁజేసి, పేదకున్ = దరిద్రుఁడైన కాఁపువానికి, అరిన్ = పన్నునందును, కోరునను = వారకమందును, నయము = మేలు, ఒసంగి = కలుగఁజేసి, ప్రబలన్ = వృద్ధిబొందునట్లు, చేసినన్ = ఒనర్చినట్లాయెనా, అర్థధర్మములు = ధర్మార్థములు, పెరుగున్ = వృద్ధినొందును.

తే.గీ. ప్రజ లవసి చన్నఁ బిలువక ♦ వ్వసులఁ గొఱుచు, నమ్మి యుం డ్రింధనంబున ♦ కాయెన నెడు
కలనిన కైకొనయధికారి ♦ గలన్న పలికి, నేఁడుదీవులు గొన్న స ♦ మృద్ధి లేదు. [illegible]

టీక. ప్రజలు = తనరాష్ట్రమునందలిజనులు, ఆవసి = నొగిలి, చన్నన్ = లేచిపోఁగా, పిలువక = మరలవారిని నొడఁబఱచి వెంటఁబెట్టుకొనిరాక, అప్పసులన్ = వా[illegible]

పశుహితను. కొంటుచుఁ = ధాన్యమును, అమ్మి = విక్రయించి, ఇండ్లు=వారిగృహములు, ఇంధనంబులకాయెఁ=వంటచెఱకునకొదిగెను, అనెడు = అనునట్టి, కలనికైన = పోరిలోని జంబుకముపలె నశుభమును గోరుచున్న, అధికారిగల = ఉద్యోగస్థుఁడు గల్గినట్టి, నృపతికిఁ = రాజునకు, ఏడుదీవులు = సప్తద్వీపములను, కొన్నఁ = గ్రహించినప్పటికిని, సమృద్ధిలేదు = సంపదసేకూరదు.

తా. సుగమము.

మహాస్రగ్ధర. ఉరువాచాగంబు భోగం ♦ బుభయము నొకపా♦లుగ్రసేనావనార్థం,
బిరువా ల్నిండారుభండా♦రిలు చొర నొకపా♦లిట్లుగా నాయ మొప్పం,
జరదృష్టి న్వైరిపక్షే♦క్షణము సచివము♦ఖ్యస్వపక్షేక్షణంబుం,
ధరణీనాథుండొనర్పం♦దగుఁ దగు దునుమం♦దస్కరాళి న్నిజోర్విన్

టీక. ఇదదనుబు దనకువచ్చునట్టి యాయంతిని నాలుగుపాళ్లుచేసి ఉరువా = అధికమైన, చాగంబు= త్యాగమును, (ఇది త్యాగశబ్దభవము) భోగంబు = స్వానుభవమును, ఉభయముఁ = రెంటికిని, ఒకపాలు = ఒకభాగము, ఉగ్ర = ప్రతాపశాలియైన, సేనా= చతురంగబలముయొక్క, అవనార్థంబు = రక్షణముకొఱకు, ఇరువాల్=రెండుభాగములున్న, నిండారు=సంపూర్ణమయిన, భండారిలు = కోశాగారమును, చొరఁ = ప్రవేశించునట్లు, ఒకపాలు = ఒకభాగమును, ఇట్లుగాఁ ఈచతుష్ప్రకారములుగా, ఆయ మొప్పఁ = అర్థాగమమేర్పడియుండఁగా, (అర్థాగమోభవేదాయయని యమరము) చరదృష్టిఁ = చారులనియెడు నేత్రముచేతను, (అపసర్పశ్చరస్స్పశయనియమరము) వైరిపక్షేక్షణము= శత్రుపార్శ్వదర్శనమును, సచివముఖ్యస్వపక్షేక్షణంబుఁ = మంత్రులులోనగు స్వపక్షజనదర్శనమును, ధరణీనాథుండు=రాజు, ఒనర్పందగుఁ=చేయఁదగును, నిజోర్విఁ = తనరాజ్యమునందు, తస్కరాళిఁ = దొంగలగుంపును, తునుమందగుఁ=చంపుటయోగ్యమగును.

కం. లాలన నారక్షులగమి, నేలి తెలిసి ముచ్చు నాజ్ఞ ♦ యిడ కతఁడు చెరం,
బోలాఁ తి నిడ నయశ మెం, తే లేవదె శూలపృథువ♦ణిజ్న్యాయమునన్. ౨౪౦.

టీక. లాలనఁ = బహుమానముచేతను, ఆరక్షుల = తలవరులయొక్క, గమిఁ = గుంపును, ఏలి = పోషించి, తెలిసి = ఎఱిఁగి, ముచ్చుఁ = దొంగను, ఆజ్ఞయిడక = వెంటనెశిక్షింపక, చెరఁ = బందిఖానాలోనుండి, అతఁడు = ఆదొంగ, పోఁ= పాఱిపోఁగా, లాలినిడఁ = వాఁడుపలాయితుఁడైనందునఁ దలవరులుతమకాజ్ఞవచ్చునని యన్యునిందెచ్చి యాచెరసాలలోనుంచఁగా, శూలపృథువణిజ్న్యాయమునన్ = కొఱ్ఱవేయఁబడిన పెద్దకోమటిశెట్టి న్యాయమువలెను, అయశమెంతేలేవదే = అపకీర్తియధిక

కుఁగ రాదా, (వచ్చుననుట) అదెట్లన్నఁ నపరాధముఁజేసినవానిం గొఱ్ఱవేయుననఁగ్లోక వివే కములేని రాజాజ్ఞ చెయ్యఁగా గొఱ్ఱవేయునవసరంబునఁ బెద్దకొఱ్ఱియందపరాధిని వేయు నెడఁదగియుండఁడు చూడవచ్చినయీపెద్దకోమటిసెట్టి తగియున్నాఁడని యొకండుచెప్పఁ గా యుక్తమనియెంచి యట్లుపెద్దసెట్టినే కొఱ్ఱవేయించిన రాజున కెంత యపకీర్తిగలిగెనో యంత యపకీర్తి గల్గుననుట.

చ ఎఱుఁగ నగు స్వశక్తి నవ ♦ నీశుఁడు నాలుగుపాళ్ల మూఁడుపా,
ళ్లెఱుఁగక మోచినట్టిపని ♦ కిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా,
లెఱుఁగ నగు న్నయాఢ్యమతి ♦ నిట్లు నిరాగ్రహుఁడైనఁ జేయునె,
త్తఱిను విదుగ్రదణ్డపర ♦ తంత్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యముఁ౯. ౨౦౧.

టీక. అవనీశుఁడు = రాజు, నాలుగుపాళ్ల౯ = తెలియందగిన నాలుగంశముల యందు, స్వశక్తి౯ = తనసామర్థ్యముచేతను, మూఁడుపాళ్లు = మూఁడంశములను, ఎఱుఁగనగు౯ = తెలియఁదగును, ఎఱుఁగక మోచినట్టిపనికి = ఎఱుకపడనట్లు దాచి యుంచినవిషయమునకు, ఇష్ట = అప్తులైన, సుహృత్తతి = మిత్రబృందము, తెల్ప౯ = ఎఱుకచేయఁగా, ఒక్కపాలు = ఆయొకభాగమును, ఎఱుఁగనగు౯ = తెలిసికొనవల యును, నయాఢ్యమతి౯ = నీతియుక్తమైన బుద్ధిచేతను, ఇట్లు = ఉక్తప్రకారముగా, నిరాగ్రహుఁడైన౯ = కోపములేనివాఁడాయెనా, యెత్తఱి౯ = ఏసమయమునందును విపత్ = తనకుఁగల్గినయాపదకును, ఉగ్రదండ = అపరాధులవిషయమైన భయంకరంబగు దండనకును, పరతంత్రుఁడుగాక = అధీనుఁడుగాక (క్రూరదండనసేయకయనుట) చిరం బు = బహుకాలము, రాజ్యము౯ = దొరతనము, చేయు౯ = ఒనర్చును.

తా. సుగ:

తే.గీ, క న్నొకటి నిద్ర వోఁ బెఱ ♦ కంట జాగ, రంబు గావించుభూరుహా ♦ గ్రంబుమీఁది యచ్ఛభల్లంబు గతిభోగ ♦ మనుభవించు, నెడను బహిరంతరరులపై ♦ దృష్టివలయు.

టీ కన్నొకటి = ఒకనేత్రము, నిద్రపోఁ౯ = నిదురింపఁగా, పెఱకంట౯ = రెండవనేత్రముచేతను, జాగరంబుగావించు = మేలుకొన్నటువంటి, భూరుహాగ్రంబుమీఁది చెట్టుయొక్కకొననున్న, అచ్ఛభల్లంబుగతి౯ = భల్లూకమువలెను, (ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూ కాయని యమరము) భోగమనుభవించునెడను = రాజ్యసుఖానుభవముఁ జేయునప్పుడు బహిరంతః = బాహ్యాంతరములయందున్న, అరులపై౯ = శత్రులమీఁదను, దృష్టివలయు౯ = చూపునుంచవలయును.

తా సుగమము

అక్షరపక్షపాతమున ♦ నర్థము నూళ్లు నొసంగ నుబ్బున న్,
భిక్షుజటాధరాదికులు ♦ భిన్ననిజవ్రతు లౌదు రైన దు,
ర్భిక్షరుజాశిశుచ్యుతులు ♦ పెక్కగుభక్తియ చాలు దాన నౌ,
తత్క్షుభితత్వమే యఘము ♦ దార్పదు శంకఁ దలంగు మియ్యెడన్

టీ అక్షర = నాశమునొందని, (విద్యాపరముగానైనఁ జెప్పవచ్చును) పక్షపాతమునన్ = దాక్షిణ్యముచేతను, (చెడని యనుగ్రహముచేతననుట) అక్షరముఁ జదివి యున్నారన్న పక్షపాతముచేతననియుం జెప్పవచ్చును అర్థమున్ = ధనమును, ఊళ్ళన్ = గ్రామములను, ఒసంగన్ = ఈయఁగా, ఉబ్బునన్ = పొగరుచేతను, భిక్షు = సన్న్యాసులు, జటాధర = జడలు ధరించినవారును, ఆదికులు = లోనగువారు, భిన్ననిజవ్రతులౌదురు = నియమభ్రంశముగలవారౌదురు, ఐనన్ = అట్లగుటవల్లను, దుర్భిక్ష = క్షామమును, రుజా = ముక్కిడిమొదలగు వ్యాధులును, శిశుచ్యుతులు = బాలారిష్టములును, పెక్కగున్ = విస్తరిల్లియుండును, భక్తియచాలున్ = వారిపట్లఁ బూజ్యానురాగమే చాలును, దానన = ఆ యర్థగ్రామాదుల నియ్యనందుననగు, తత్ క్షుభితత్వము = ఆ సన్న్యాసులు మొదలగువారు క్షోభపడుట, ఏ యఘమున్ = ఏ పాపమును, దార్పదు = రాజును బొందింపదు, ఇయ్యెడన్ = ఈ పట్లను, శంకన్ = భయమును, తలంగుము = విడుపుము (శంకావితర్క భయయో యని యమరము)

తా సుగమము

క వినుము వారత్రయవిజ్ఞా, పన కోర్వుము వధ్యకోటి ♦ పట్టునఁ జెదరం,
దన కప్పుడె కీడగు ననుఁ, జనముం బట్టుటకు మును ♦ శస్త్రము చాలున్ ౨౪౪.

టీ వినుము = (ఈ చెప్పెడుమాటను వినుమనుట) వధ్యకోటిపట్టునన్ = చంపఁదగిన ప్రజలపట్లను, వారత్రయ = మూఁడుమాఱులు, విజ్ఞాపనకున్ = విన్నపమునకు, ఓర్వుము = సహించుకొనుము (మూఁడు నేరములను గావుమనుట) చెదరన్ = వాఁడు దప్పించికొనివెళ్లెనా, తనకున్ = రాజునకు, అప్పుడె = విడువఁగానె, కీడు = అనిష్టము, అగునను = సంభవించునని తోఁచెడు, జనమున్ = మనుష్యులను, పట్టుటకున్ = పట్టుకొనివచ్చుటకు, మునుప = ముందె, శస్త్రము = శస్త్రమె, చాలున్ = పర్యాప్తము.

తా. పట్టుబడిన శత్రువును విడిచిపెట్టిన హానికరంబని తోఁచెనా యప్పుడె హతునిఁగావింపుమనుట

క శూరాలాపములకు నతి, శూరుఁడుఁ దా నయ్యు నృపతి ♦ సోకోర్వఁ దగు,
న్వారుబ్బుదు రందున నిజ, శూరత దొరలందుఁ గనుట ♦ సూకార్య మిలన్. ౨౪౫.

టీ. నృపతి = రాజు, అతిశూరుఁడు దానయ్యుకా = తాను మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁడై నప్పటికిని, శూరాలాపములకుక్ = వీరుఁడాడెడి శౌర్యవాక్యములను, ఓర్వఁ దగుక్ = శూరాలాపప్రవణజన్యమైన యహంకృతని సహించి యుండఁదగును, అందువలన్ = అట్లోర్చి వినుటవల్లను, వారు = ఆశూరులు, ఉబ్బు గుఁదు = ఉత్సాహమును విడువరు, ఇలన్ = భూమియందు, నిజశూరతక్ = స్వీయశౌర్యములు, దొరలందుక్ = తనకు సరియైన ప్రభువులందు, కనుట = చూచుట, కార్యము = యుక్తమనుమీ. (అనఁగాఁ దనభటుల శూరాలాపంబుల నోర్వవలయుననుట)

శా. రేవుల్ మావు మతంగజంబులు మణి ♦ శ్రీఖండముక్తాదియు,
రా వాణిజ్యము పెంచి యేలఁగ నగు ♦ న్వర్షంపు బెవ్వన్ రుజన్,
హావళ్లం దిగునన్యభూప్రజలరా ♦ జాయాయిజాత్యోచితిన్,
బ్రోవంగాఁ దగుఁ దోట దొడ్డి గను లా♦ప్తుల్ చూడఁ బంపం దగున్.

టీ. రేవుల్ = ఓడలు దిగునట్టి కరవాకపట్టణములందు, (సప్తమ్యర్థమందుం బ్రథమ) మావు = అశ్వములును, మతంగజంబులు = ఏనుఁగులును, మణి = రత్నములును, శ్రీఖండ = చందనము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములును, ముక్తాదియుక్ = ముత్యములు మొదలగునవియును, రాన్ = వచ్చునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి = బేరము పెంపు సేసి, ఏలఁగనగుక్ = పాలింపవలయును, వర్షంపు బెవ్వన్ = క్షామముచేతను, రుజన్ = రోగములచేతను, హావళ్లన్ = అలసటలచేతను, దిగు = చేరినటువంటి, అన్యభూప్రజలన్ = దేశాంతరపుజనులను, రాజు = ప్రభువు, ఆయాయిజాత్యోచితిన్ = వారివారి కులములకుఁ దగినట్లుగ, ప్రోవంగాఁదగుక్ = రక్షింపవలయును, తోట = ఉద్యానవనములు, దొడ్డి = పశువులమందను, గనులు = రత్నములుండు నాకరములును, ఆప్తుల్ = తనకు హితముఁగోరుచున్నవారు, చూడఁబంపందగుక్ = పరామర్శచేయుటకై పంపఁ యుక్తము.

తా. సముద్రతీరముననుండు పట్టణములకుఁ దురంగగజమణి శ్రీఖండాదులు వచ్చునట్లు వర్తకము వృద్ధిఁజేయించి యూదలలోని సరకులు సులభముగా దిగునట్లుగనవతరణమార్గంబులం గాపాడవలయుననుట.

ఆ. వె. హదను వచ్చుదాఁక ♦ నపరాధిపై రోష, మూఁగి చెఱుపవలయు ♦ హదను వేచి,
లక్ష్యసిద్ధిదాఁక ♦ లావున శరమూఁగి, కాఁడ విడుచువింటికాఁడువోలె. ౨౪౭.

టీ. హదనువచ్చుదాఁకన్ = తనకు సమయము వచ్చువఱకును, అపరాధిపైన్ = తప్పుచేసినవానిమీఁదను, రోషమున్ = కోపమును, ఊఁగి = అడంచికొని, హదను = సమయమును, వేచి = నిరీక్షించి, లక్ష్యసిద్ధిదాఁక = గురితనవశమయ్యెడు పర్యంతము

తావునకా = తనబలిమిచేతను, శరమాఁగి = బాణము నాకర్షించిపట్టి, కాఁడవిడుచు = బాణమును దిగఁబడునట్లు వదలుచున్న, విండివాఁడువోలెన్ = ధానుష్కునివలెను, చెఱవవలయున్ = నిగ్రహింపవలయును

తా॥ సుగమము.

శా॥ పోవం బోలు లఘుప్రయాణమున దినం ♦ బుల్గొన్ని యొండొంట నే,
కావైరిక్షితికంబువుల్ పిఱుఁద రాఁ ♦ గా నిల్వ జాలుంబలెం,
ద్రోవన్ సైన్యము గూడ వైరిబలసాం ♦ ద్రుం డైనఁ బూజాపరం,
బోవం బోలుఁ జరోక్తిచేత నస దే ♦ నిన్ గావరింపం దగున్. ౨౪౮

టీ. (రాజు) కావైరిక్షితికిన్ = కుత్సితశత్రునియొక్క భూమికి, లఘుప్రయాణము = కొంచెపుపైనములుగ, దినంబుల్గొన్ని, కొన్నిదినములు, ఒండొంటనే = ఒకటొకటిగా, అంబువుల్ = ఉదకములు, పిఱుఁదరాఁగా = వెంబడిరాఁగా, (వరద రాఁగా ననుపారమునఁ బ్రవాహము రాఁగా) నిల్వజాలుంబలెన్ = ముందుపోవుచున్న కొంచెము నీళ్లు వెనుక పెండుగవచ్చునీళ్లు కూడువఱకు నిలుచుచందమున, త్రోవన్ = మార్గమందు, సైన్యముగూడన్ = తనసేనకలిసికొను పర్యంతము, పోవంబోలున్ = వెళ్లఁదగును, వైరి = ఆశత్రువు, బలసాంద్రుండైనన్ = బలవంతుఁడాయెనా, పూజాదులన్ = వారుసేయునట్టి యుపచారములకే, పోవంబోలున్ = మళ్లికొని వెళ్లవలెను, చరోక్తిచేతన్ = వేగులవారివేగుచేతను, అసదేని = వాఁడు స్వల్పుఁడని వినఁబడెనా, పోక = వెనుకకు మళ్లక, ఆవరింపఁదగున్ = చుట్టికొనవలయును (అసదుకొంచెమని యాంధ్రనామసంగ్రహము)

తా॥ సుగమము

చ॥ ద్రవిణము నొవ్వఁ గొంట నొఱ ♦ ప్రాబలుతో నిడుచుంట భూమి గొం,
తవలికి నిచ్చుచుంట ప్రథ ♦ మాస్త్రతఁ జూడక శంక నుంట లో,
బావయు నృపాళికై యభయ ♦ ము న్మణిభూషలు గుప్తిఁ బంపి భూఁ,
ధవుఁ డరియుం దిడం దగు శ్రీ ♦ దం దనయందివి మాన్పకోఁ దగున్ ౨౪౯

టీ. ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వఁగొంట = తనరాజ్యమందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పుచ్చుకొనుటయు (హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్నమను యమరము,) ఒఱన్ = ఆలోచనను, ప్రాబలుతోన్ = పండితులతోడను, ఇడుచుంట = చేయుచుండుటయును, భూమిగొంత = కొంతదేశమును, ఆవలికిన్ = వెలుపలికి, ఇచ్చుచుంట = ఒసంగుచుండుటయును, (శత్రువులు ఆక్రమించి తనభూమి నాక్రమింపఁగా పంపివేయక సహించియుండుటయనుట) (ఆగ్రామము ఆరగోపిమునను) ప్రథమాస్త్రతన్ = ముఖ్యముగా నిచ్చుటా

టను, చూడక = విచారింపక, శంకనుంటన్ = అహితము చేయునన్న సంశయముతో నుండుటచేత, లోన్ = లోపలను, సొవయు = పొగరాఁజుచున్నట్టి, నృపాళికై = శత్రువు నొద్దనుండు రాజులకొఱకు, అభయమున్ = అభీతిదానమును. మణి = రత్నములను, భూషలు = ఆభరణములను, గుప్తిన్ = రహస్యముగా, పంపి = అనిపి, భూధవుఁడు = రాజు, భిదన్ = భేదోపాయము చేతను, అరియందిడఁదగున్ = శత్రువునందుంచఁ దగును, ఇవి = ఈ చెప్పఁబడిన మూఁడు రాజదోషములు = తనయందు మాన్పుకోఁ దగున్ = తనయొద్ద లేకుండఁజేసికొనవలయును.

తా. శత్రురాజు తనకుఁ బరమాప్తులయిన సామంతరాజులయందు దపనప్పకపడఁగా నందుచేత వారులోపల దుఃఖించుచుండు సమయమున వారికభయదానము చేసి మణిభూషాదులిచ్చి భేదపఱచి శత్రురాజతనిరాజ్యమునందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పన్నుపుచ్చుకొనులాగునను దుష్టులతో నాలోచించునట్లును దనభూమిని మఱియొకరాజునకిచ్చు లాగునను జేయుచుఁ దనరాష్ట్రికు నంతఃని వి పుట్టకుండునట్లు విచారించుకొనుచుండ వలయు ననుట.

క. అహితుఁడు వేఁడిన నేలెడు, మహి సగమే నిచ్చి తెగని ♦ మైత్రి గొని విభుం
డహిభయము మాన్పికోఁ దగు, నహిభయ మహిభయముకంటె ♦ నధికము గాదే

టీ. అహితుఁడు = శత్రువు, వేఁడినన్ = అడిగినట్టాయెనా, ఏలెడుమహిన్ = తాను రాజ్యముఁజేయుచున్నట్టిభూమిని, సగమేనిచ్చి = అర్ధమైననిచ్చి, తెగనిమైత్రిగొని = విడువని స్నేహము సంపాదించి, విభుఁడు = రాజైనవాఁడు, అహిభయమున్ = స్వపక్ష భీతిని, మాన్పికోఁదగున్ = నివారించుకొనఁదగును (మహీభుజా మహిభయం స్వపక్ష ప్రభవంభయ మని యమరము) అహిభయము = స్వచక్రభీతి, అహిభయముకంటెన్ = సర్పభీతికంటెను, అధికముగాదె = అతిశయముకాదా. (అధికమే యనుట)

తా. రాజులు స్వపక్షమువల్లనే భయమువచ్చునప్పుడు పగవానికైనను బ్రియము చెప్పి యతఁడు సగముగాజ్యము కోరిననిచ్చి స్వపక్ష భయమును మానుపుకో వలయునని తాత్పర్యము.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికిఁ ♦ పార్థివుఁ డాత్మభుజాభృతక్షమా
తలమునఁ గుట్టుపేడు బహు ♦ ధా యరయించి యడంచి చంచలా
ప్తులగమిలో మెలంగుపురు ♦ షుండును బోలె నశంక నించుచున్
మెలఁగఁడ యేని రాజ్యఫల ♦ మే యది రాజ్యము దుఃఖలబ్ధికే ౨౫౧.

టీ. పలుకులు = మాటలు, వేయునేమిటికిన్ = వేయియెందుకు, పార్థివుఁడు = రాజు, ఆత్మభుజా = తనబాహువుచేతను, భృత = వహింపఁబడిన, (దోర్దోషాచభుజ యని

ద్విరూపకోశము) క్ష్మాతలమునన్ = భూతలమందు, కుట్టుపేదు = గూఢశత్రువును, (తన రహస్యమును బయలుపఱచువాఁడనుట) (విరోధినీ సముత్కరముల కీడు చూచుటకు దర్పకు రేఁపెడు కుట్టుపేడని వారాహప్రయోగము) బహుధా = అనేకప్రకారములచేతను, అరయించి = వెదకించి, (తెలిసియనుట) అడంచి = అడఁచివేసి, చంచలాక్షులగమిలోన్ = స్త్రీసంఘములోపలను, మెలంగు = సంచరించుచున్న, పురుషుండును బోలెన్ = నరునిచందంబున, (స్త్రీలసమక్షమునందుఁ బురుషుండేలాగున నిర్భయుండై యుండునో యట్లనుట) అశంకనించుచున్ = నిర్భయముఁ జేసికొనుచు, మెలఁగఁడయేని = సంచరింపక పోయెనా, అది = అట్లుంట, రాజ్యఫలమే = దొరతనముఁ జెల్లించుటకుఁ బ్రయోజనమా, రాజ్యము = దొరతనము, దుఃఖలబ్ధికే = అసుఖప్రాప్తికొఱకా (గనుక లోపల నహితమాచరించు వారిని మట్టుఁ బెట్టవలయుననుట)

తే,గీ. బెదరి చేరఁబలియుని ♦ బిగియఁ బట్ట, కతనిపై వడిసేవచ్చి ♦ హత్తఁజేఁత
క్రమము పెనఁగెడు బలుమీను ♦ త్రాటఁ జేఁదు, నొడ్డుగాలంపు వేటకాఁ ♦ డుపమగాఁడె.

టీ. బెదరి = ఉలికి, చేరనిబలియునిన్ = దేశమునకు రాకయున్న ప్రబలశత్రువును, బిగియఁబట్టక = శ్రమపడి గ్రహింపక, అతనిపైవడిసేవచ్చి = తనకుఁదానే వచ్చి, హత్తఁజేఁత = తనకుఁబట్టుపడులాగునఁ జేయుట, క్రమము = యుక్తము, పెనఁగెడు = లాగులాడుచున్న, బలుమీను = గొప్పమత్స్యమును, త్రాటన్ = త్రాటిచేతను, చేఁదు = చేదుచున్నట్టువంటి, ఒడ్డుగాలంపువేటకాఁడు = గట్టుననున్నట్టి బడిశధారియగు లుబ్ధకుఁడు. (గాలమును మత్స్యము పట్టఁగానే వడితోలాగిన నాసూత్రము తెగును గాన నట్లుగాకుండ లాగుచును వదలుచును మెల్లఁగా జేఁదుకొనుచున్న బడిశధారి యనుట) ఉపమగాఁడె = దృష్టాంతముగాఁడా.

తా. కావున నెట్టికార్యమునైనను నేర్పుతో సాధింపవలయుననుట.

సీ. దండపారుష్యంబు ♦ కొండెంబున నతర్క । మరిసంధికెడయీక ♦ మరలఁబడుట
యవలితప్పెన్నిక ♦ స్వవిదేశ్యుఁ జెఱచుట । ప్రతిప్రవర్తనకే ♦ ర్పడఁగఁ జేఁత
జనులవిశ్వాసంబు ♦ గనుఁగొని మెలఁగుట । విశ్వసనీయుల ♦ వేర్పఱచుట
మోమోట మంత్రంబు ♦ చోఁ మిక్కిలిడుకొంట । మంత్రభేత్తకునాజ్ఞ ♦ మఱచియుంట
వింత పుట్టినఁగనుగన్ని ♦ చింతసేయ, కుంటమాన్యులపట్టున ♦ నొక్క చూపె
చూడకుంట విహీనులఁ ♦ గూడుకొంట, వ్యసనియైయుంట చలముంట ♦ వలదు పతికి.

టీ. దండపారుష్యంబు = కఠినశిక్షయు, కొండెంబునన్ = పైశున్యమందు, అతర్కము = యుక్తిచేఁబరీక్షింపకుండుటయు, అరి = శత్రునితోడను, సంధికి = సమాధానపడుటకు, ఎడయీక = సందీయక, మరలఁబడుట = తిరుగుబాటగుటయు, అవతలితప్పె

న్నికన్న—దేశాంతరమందుండి తనకక్కడి స్వామిచేసినయపరాధము సైచితప్పించుకొని కూడ వచ్చిన, విదేశ్యుఁ=వైదేశికుని, చెఱచుట=చెడగొట్టుట, ప్రజ్ఞాప్రసిద్ధికున్నవారిఁ=ప్రతికూలురైన ప్రధానికి, ఏర్పడఁగ=తేటపడునట్లు, చేత=ఆలోచనసేయుటయు, జనుల విశ్వాసంబు=ప్రజలకుఁగలయప్రీతిని, కనుఁగొని=తెలిసికొని, కెఱఁగొను= — కోఁగూడి యుంటయు, విశ్వసనీయుఁ=నమ్మఁదగినవారలను, వేర్పఱుపఁ=భేదముగలవారిని యెన్నికొనుటయు, మోమోటఁ=ముఖప్రీతిచేతను, మంత్రంబుచోఁ=ఆలోచించుచున్నచో మంది, మిక్కిలిడుకొంట= ఆలోచనకుఁదగనివారిఁజేర్చుకొనుటయును, మంత్రభేత్తృఁ=ఆలోచనవెల్లడిచేసినపురుషునకు, ఆజ్ఞ=శిక్షవిధించుటను, మఱచియుంట—విస్మరించియుండుటయు, వింతపుట్టినఁ=ఉత్పాతములుజనింపఁగా, కినగల్గి — హాలఁకువ గలవాఁడై, చింతసేయకుంట=వానికిఁబ్రతికావింపనాలోచింపకుండుటయు, మాన్యుల పట్టునఁ=పూజ్యులవిషయమై, ఒక్కచూపై=ఏకరీతిగా, చూడకుంట=పూజసేయకుండుటయు, హీనులఁ=దుష్టులతోడను కూడుకొంట = సహవాసముఁజేయుటయు, వ్యసనియైయుంట=స్త్రీద్యూతమృగయాదిచింతలుగలవాఁడైయుండుటయు, చలముంట= పిడివాద ముండుటయును, (అనఁగా మాత్సర్యము కలిమియనుట) పలికిఁ=రాజునకు; వలగు=కూడదు.

తా. రాజైనవానికి నీపద్యమునందుఁ జెప్పంబడియున్న దండపారుష్యాది దుర్గుణములు లేకయుండెనేని చిరకాలము రాజ్యసుఖ మనుభవించుచుండు ననుట.

క. త్రివిధోత్పాతము లొదవిన, నవనివిభుఁడు విడువవలయు నధికద్రవ్యం
బవనీసురముఖసురముఖ, పవనసఖముఖముల భుక్తిబలిహోమవిధిన్. ౨౪౮.

టీ. త్రివిధోత్పాతములు = దివ్యభౌమాంతరిక్షములను మూఁడు తెఱంగులై తెలియవచ్చునట్టికీడ్లు, ఒదవినఁ=జనింపఁగా, అవనివిభుఁడు=రాజు, అవనీసురముఖ= బ్రాహ్మణముఖమందును, సురముఖ=దేవతావదనమందును, పవనసఖముఖముల=అగ్నిముఖమందును, భుక్తి=భోజనములచేతను, బలి = పూజోపహారాదులచేతను, హోమవిధిన్=వేల్చుటచేతను అధికద్రవ్యంబు = పెక్కుధనమును, విడువవలయుఁ = వినియోగము చేయవలెను క్రమాలంకారము

తా. త్రివిధోత్పాతలక్షణము॥ వృద్ధవసిష్ఠుఁడు చెప్పియున్నాఁడు॥ దివిజాయే ఋక్ష గ్రహాస్త్రాదివాఖ్యా మహాఫలదాః। పరివేషేంద్రధనురుల్కా గంధర్వ నగరనిర్ఘాతాః॥ గగన ఏకారజమేతన్మధ్యమఫలదంతథాంతరిక్షంచ । భూమిభవా భౌమాస్స్యుశ్చరస్థిరా వస్తు సంభవాయేచ। ఏతేధమఫలదాస్స్యుస్తేషాంకథయామిఫలానిరూపాణి । ఆబాలవిద్వజ్జన సుప్రసిద్ధాయస్మాత్ప్రసిద్ధిం లోకస్యతత్ । ఉత్పాతమాద్యాస్త్రివిధంపఠంతి దివ్యాం

తరిక్ష క్షితిజన్మ భేదం॥ తదుత్పత్తికారణము వృద్ధవసిష్ఠుఁడు చెప్పియున్నాఁడు॥ అధర్మత స్త్వనశ్యాచ్చ నాస్తిక్యాదతిలోభతః । అనాచారాన్నృణాం నిత్య ముపసర్గః ప్రజాయతే । తస్యోగాస్త్రి విధోత్పాతా జాయంతే దుఃఖరోగదాః । దివ్యాంతరిక్ష క్షితిజాః వికారాశ్చారిరూపిణః ॥ వరాహోప్యాహ॥ మనుజానామపచారాదపరక్తా దేవతాస్సృజంత్యరాన్, తత్ప్రతిఘాతాయ నృపశ్శాంతిం రాష్ట్రే ప్రయుంజీత. గార్గ్యవచనము॥ అకృత్వా శాంతికం రాజా యో భోగాన్ భోక్తుమిచ్ఛతి। పురే జనపదే కోశే వాహనేషు పురోహితే। స్త్రీషు స్వాత్మని చ క్షిప్రం దోష మాప్నోతి దుస్తరం॥ అనియున్నందున రాజట్టి యుత్పాతంబులుగలుగకుండునట్లు పాలింపవలయు నొకవిధంబున నవి గలిగెనేనియవ్వవహితముగఁ దచ్ఛాంతినైనను జేయవలయుననుట

ఉ. స్పర్థ పరస్పరంబు దొర ♦ పట్టున యోధులపట్టున న్నృపుల్
వర్ధన మొందఁ జేయఁ దగు ♦ వారిహితాహితచర్య లొందవుం,
దర్ధి మిథోవ్యథావహహి♦త ప్రథమానసమానతాప్రథా,
ధూర్ధరతాదులం దగిలి ♦ ద్రోహపుఁజింత దలంప రేమియున్ ౨౭౫.

టీ. నృపుల్ = రాజులు, దొరలపట్టునన్ = గొప్పయుద్యోగస్థులవిషయముననను, యోధులపట్టునన్ = వారిక్రింద నుండుభటుల విషయముననను, పరస్పరంబు = ఒండొరులకు, స్పర్థ = విరోధము, వర్ధనమొందన్ = వృద్ధిఁబొందునట్లుగ, చేయఁదగున్ = చేయవలయును, (అల్లుకలహముపుట్టించినట్లయినను) వారి = వారలయొక్క, హితాహితచర్యలు = మంచిచెడ్డనడతలు, అంతర్ధిన్ = దాఁగుటను, ఒందవు = పొందవు, మిథః = అన్యోన్యము, వ్యథావహ = దుఃఖహేతువగు, హిత = ఇష్టులని, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులై, సమానతా = సములై యుండుటచేతనైన, ప్రథా = ప్రసిద్ధియొక్క, ధూర్ధరతాదులన్ = ధురంధరత్వముమొదలగువానియందు, తగిలి = తగులుకొని, ఏమియున్ = ఇంచుకంతైనను ద్రోహపుఁజింతన్ = చెడుచింతను, తలంపరు = స్మరింపరు, (అందఱును హితాచరణము నందాసక్తులైయుందురనుట).

చ. ధరణిపుఁ డెందునేఁ దగదు ♦ తాఁ జన నూఱట కొక్కనిం దగుం,
దొర నొనరించి పంప నరి ♦ దుర్బలుచేఁ జెడఁ డాతఁ డర్థభూ,
వెంతురగ్ధ లేక కొలఁ ♦ గాఁ డటు సేయ ద్విజాస్యుఁ డల్క కొ,
నెరవు నకుండుసున్ వలయు ♦ నిండినదుర్గబలోర్వి యీఁ దగున్. ౨౭౬.

టీ. ధరణిపుఁడు = రాజు, ఎందునేన్ = ఎచ్చటికెచ్చటికేనియును, తాన్ = తాను, చనఁదగదు = చనరాదుకనుక, ఊఱటకున్ = తనకు సహాయముగానుండుటకు, ఒక్కనిన్ = ఒకనిని, దొరన్ = ప్రభువునుగా, ఒనరించి = చేసి, పంపన్ = అంపుట,

తగుౘ=యుక్తము, అరి=ప్రబలశత్రుఫు, దుర్బలుచేౘ=బలహీనునిచేత, చెడఁడు = సాధింపఁబడఁడు, (కావున) ఆతఁడు=ఆయధికారపురుషుఁడు. అర్థ=రొక్కముయొక్కయు, భూ=వలయునట్టి భూమియొక్కయును, కరి=ఏనుఁగులయొక్కయు, తురగ = గుఱ్ఱములయొక్కయును ఋద్ధి=సమృద్ధి,లేక=లేకయుండెనేని కొలఁగాఁడు=వశికి రాఁడు, అటు సేయక=అట్లు పెంపుఁజేసినడపుటకు, ద్విజాన్యుఁడు=క్షత్రియుఁడులో నగువాఁడు, అల్కక = ఝుళుకులేక, సెరవుౘ = తగినవాఁడై నిలుచును, అతం డునౘ = ఆబ్రాహ్మణుఁడును, వలయుౘ = రాజునకాప్తుఁడై యుండవలయును,నిండిన = నిండారిన, దుర్గబలోర్వి = దుర్గమును గజతురంగబలములును భూములును, ఈఁదగుౘ = ఇయ్యందగును.

తా. దుర్గస్థలములు బ్రాహ్మణులకీయక క్షత్రియాదులకచ్చినవారమన్నఁబడిపోరుదు రనుట.

కం అడవులు గడిదేశములవి, దడములుగాఁ బెంపు మాత్మ ♦ ధరణీస్థలికి,
నడుములవిపాళ్లపాళ్లుగఁ, బొడిపింపుము దస్యుబాధ ♦ సొందకయుండౘ ౨౫౭.

టీక. గడిదేశములవి=గడిస్థలములయందుఁగల, అడవులు=విపినములను, దడములుగా=బలువిడిగాను, పెంపుము = వృద్ధిఁబొందింపుము, ఆత్మ = తనయొక్క, ధరణీస్థలికిౘ = దేశమునకు, నడుములవి = మధ్యమునయందునట్టి యడవులను, దస్యుబాధ= దొంగలవలనియుపద్రవము పొందకయుండౘ=కలుగకుండునట్లు, పాళ్లపాళ్లుగౘ తునకలుగా, పొడిపింపుము=నఱికింపుము.

తా. నీమేలుబడిదేశమునందు మధ్యముననున్న యడవులను జోరబాధ లేకయుండుటకై పొడిపొడిగాఁగొట్టివేయింపుమనుట

చ. క్షమఁ గుఱుమన్నెపుంగహన ♦ చారిజనం బెడ దోషదృష్టిఁ గు,
డ్యముఁ గడుగంగఁ బూన్కి దెగ ♦ దల్గిన సర్వము బాస నీగి వ,
శ్యముగ నొనర్పఁ దాడి కగు నాగడి కొల్లలకు న్నతాపరా,
ధమును సహస్రదండము న ♦ తర్క్యము సర్వము నేలువానికిౘ. ౨౫౮.

టీ క్షమౘ=భూమియందు, కుఱుమన్నెపుంగహనచారిజనంబెడౘ= కొంచెపాటిమన్నెతకముగల యాటవికజనులపట్లను, దోషదృష్టి=దోషమెంచుట, కుడ్యముౘ = మంటిగోడను, కడుగంగఁబూన్కి = మన్నులేవకుండఁగడుగుటకు దొరకొన్నచందము, అల్గినౘ=వారిపట్లఁగోపగించినను, సర్వము దెగదు = మొదలంట తెగదు, బాసౘ = సత్యవాక్యము చెప్పటచేతను, ఈగిౘ = వాహనాదులనిచ్చుటచేతను, వశ్యముగౘ = తనకువారువశవర్తులగునట్లుగా, ఒనర్పౘ = చేసికొన్నట్లయిన, దాడికిౘ = శత్రువుల

మీఁదదండెత్తుటకు, అగుఁ = పనికివచ్చును, గడికోళ్లలకుఁ = గడిదేశములుగొల్లఁ బెట్టుటకును, ఔఁ = పనికివచ్చును, సర్వముఁ = సమస్తమును, ఏలువానికిఁ = పరిపాలనముఁజేయురాజునకు, శతాపరాధముసు = అనేకులుచేయునట్టి యపరాధమును, సహస్రదండముఁ = అనేకజనులను శిక్షించుటయును, అశక్యమ్ము = తలంచుటయుక్తము కాదు

తా సుగమము

తే గీ, సింధురమహాశ్వముఖ్యము ♦ ల్చేరుదౌల, దీవి వణిజుల కూళ్ల స ♦ ద్గృహములు పురిఁ,
గొలుపుఁ దేజంబు వెల మేలు ♦ గలుగఁ బ్రాఁత, వారిఁగాఁ జేయు మరి నవి ♦ చేరకుండ.

టీక సింధుర = ఏనుఁగులును, మహాశ్వ = గొప్పయశ్వములు, ముఖ్యములు = లోనగువానిని, చేర్చు = తెచ్చుచున్నట్టి, దౌల = దూరముననున్న, దీవివణిజులకుఁ = ద్వీపములయందలి వర్తకులకు, ఊళ్లు = గ్రామములు, పురిఁ = నీపట్టణమందు, సద్గృహములు = మంచియిండ్లును, కొలుపుఁ = నిత్యమునీసేవయును, తేజము = బహుమానములును, వెలమేలు = వారికొనుమొదలుమీఁద నాదాయమును, కలుగఁ = కలుగునట్లుగా, (చేసియనుపదమధ్యాహార్యము) అవి = ఆగజాదివస్తువులు, అరిఁ = నీశత్రువును, చేరకుండఁ = చెందకయుండునట్లు, ప్రాఁతవారిఁగాఁ = వారలనునీవారినిగాను, చేయుము = ఒనర్చుకొనుము

తా. సుగమము.

తే గీ గడినృపులరాయబారుల ♦ యెడఁ గొలువున, సరససల్లాపములు రాజు ♦ సలుపవలయుఁ
గార్యఖడ్గము లనుచరు ♦ ల్గానఁ బలుక, వలయు నవి మైత్రిఁ దాఁ దేలఁ బలుకవలయు

టీక రాజు = ప్రభువు, గడినృపుల = తనభూమికి సమనంతరదేశాధిపతులయొక్క, రాయబారులయెడఁ = నియోగులపట్లను, కొలువునఁ = తనకచ్చేరియందు, సరససల్లాపములు = రసయుక్తములగు మంచిమాటలె, సలుపవలయుఁ = ఆడవలెను, కార్యఖడ్గములు = కార్యసమాచారములను ఖడ్గసమాచారములను, అనుచరుల్ = సమీపస్థులు, కానఁ = తెలియునట్లు, పలుకవలయుఁ = వచింపవలయును. అవి = చారులచేతనట్లు చెప్పంబడినమాటలను, తాఁ = రాజు, మైత్రిఁ = స్నేహాభిప్రాయముచేత, తేటఁబలుక వలయుఁ = ఆమాటలు తప్పిదములైనవికావని తేలఁబలుకవలయును

తా. సుగమము

తే. గీ తానవంబుగ దొరఁ జేయు ♦ వానిమంత్ర, మునకు వేగమె లోఁ జేయఁ ♦ జనదు వాఁడు,
క్రొత్తమన్నన రహి ననుఁ ♦ గులకుఁ జెప్పు, నయిన నది చెడు మఱివాఁడు ♦ నడఁగుగాన

టీక. (రాజు) తాఁ = తాను, నవంబుగఁ = క్రొత్తగా, దొరఁజేయువానిఁ = దొరతనమిచ్చి పెంపుఁజేసిననరుని, మంత్రమునకుఁ = ఆలోచనకు, వేగమె = వేగిర

ముగా, లోఁజేయఁజనదు = కూర్చికొనఁగూడదు, (అట్లు చేర్చుకొనినట్లాయెనా) వాఁడు = అక్రొత్తయువోగ్యుఁడు, క్రొత్తమన్ననకున్ = నూతనపుబహుమానమునకు నుప్పొంగి, రహిన్ = తేజముతో, అనుఁగుఁడవున్ = తననెయ్యురకు, చెప్పన్ = చెప్పఁగా, అయిననున్ = కొనసాగినను, అది = ఆకార్యము, చెడున్ = కాకపోవును, మఱి = ఇంటియ కాక, వాఁడున్ = అట్లు మంత్రమును బైటఁబెట్టినవాఁడును, అడఁగున్ = చెడిపోవును, కానన్ = కావున, (మంత్రమునకులోఁజేయఁగూడదని యన్వయము)

సీ. హితబహుశ్రుతధర్మ ♦ రతశూరతాస్వపూ । ర్వతేల మన్వ్వజుల దు ♦ ర్గముల నిలిపి,
పులిజున్ను మొదలుగాఁ బురుషాయుషావధి । కందుండ నవరణ ♦ ల్పొందుపఱచి,
చీమంత యైనను ♦ సామంతకోటికి । మితము దప్పక యుండ ♦ క్షితులొసంగి,
యాయాధికవ్యయా ♦ నధికంబునుం బ్రజా । విరుజంబుగాఁగబం ♦ డరువుఁ గూర్చి,
క్షీణరిపుధాత్రిఁ జరదృష్టి ♦ చేఁ జూచి । బకగతి హఠాద్గ్రహించి తాఁ ♦ బ్రజయునొవ్వ,
కయ పగఱగాత్రసులనే చీ ♦ కాకుపఱచు । నృపతి డెందాన్నఁ జేయిడి ♦ నిద్రవోవు.

టీక. హిత = హితకుహితులును బహుశ్రుత = అనేకశాస్త్రజ్ఞులును, ధర్మరత = ధర్మపరులును, శూరతా = శౌర్యవంతులౌటచేతను, స్వపూర్వతిలన్ = తనపూర్వికులు నౌటచేతను, మన్ = వృద్ధిం బొందుచున్న, ద్విజులన్ = బ్రాహ్మణులను, దుర్గములన్ = దుర్గస్థలములయందు, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్ను మొదలుగాన్ = పులిజున్ను మొదలై నిఖిలంబగు వపూర్వవస్తువులును, పురుషాయుషావధికిన్ = నూఱుసంవత్సరములవఱకును, అందుండన్ = అదుర్గములయందుండునట్లు, నవరణల్ = వస్తువులు, పొందుపఱచి = కలుగఁజేసి, సామంతికోటికిన్ = తన్నుఁగొలుచుచుండు మన్నెగాండ్రకు, చీమంత యైనను = కొంచెమైనను, మితమున్ = అడుకొన్నరీతిని, తప్పక యుండన్ = తప్పిపోకుండ, క్షితులు = భూములు, ఒసంగి = ఇచ్చి, ఆయాధికవ్యయానధికంబును = ఆగాయము కన్నఁ డుగానువ్యయముతక్కువగాను, ప్రజావిరుజంబు గాఁగన్ = తనదేశపుజనులునొవ్వని యట్లుగా, బండరువుఁగూర్చి = బొక్కసముసించి. క్షీణరిపు = క్షయిష్ణువైన శత్రుని యొక్క, ధాత్రిన్ = దేశమును, చరదృష్టిచేతన్ = వేగువాండ్రచేతను, చూచి = ఎఱింగి, బకగతిన్ = కొంగచందమునం బొంచియుండి, హఠాద్గ్రహించి = సమయము లక్షింపఁగా నొక్కఁడేటున నాక్రమించి, తాన్ = తానును, ప్రజయున్ = తనయొక్క ప్రజలును, నొవ్వకయ = నొప్పిఁజెందకయే, పగఱ = తనశత్రువులయొక్క, గాత్రములనే = దేహములనే, చీకాకుపఱచు = కలఁకపడునట్లుచేయుచున్న, నృపతి = రాజు డెందానన్ = ఆత్మనను, చేయిడి = హస్తము నుంచుకొని, నిద్రపోవున్ = సుఖము నిద్రించును.

తా. ఇందుఁజెప్పంబడియున్నవిధముగ రాజు ప్రవర్తించెనేని యెందేనియు భేదమునొందక సుఖంబులననుభవించుచుండుననుట

కం. ఏచోఁ గజఘోటక్రయ, తచ్చర్వణసుభటజీవి ♦ తద్ద్విజసురపూ,
జోచ్ఛ్రితనిజభోగముల కగు, వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు ♦ విత్తంబునకున్. ౨౬౩

టీక. విత్తంబునకున్ = రాజార్జించినధనమునకు ఏచోన్ = ఏకాలమందును, గజ = ఏనుఁగులయొక్కయు, ఘోట = అశ్వములయొక్కయు, క్రయ = కొనుటకును, తచ్చర్వణ = వానిమేఁపునకును సుభటజీవిత = మంచిరాణువకిచ్చునట్టి జీతములకును, ద్విజ = బ్రాహ్మణులకును, సుర = దేవతలకును, పూజా = పూజలకును, ఉచ్ఛ్రితనిజభోగములకున్ = ఉన్నతములైన తనయనుభవములకును, అగు = అగునటువంటి, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చంబుకాదు = వ్యయముకాదు.

తా. ఈ చెప్పఁబడిన వానివిషయమై వ్యయమవశ్యముగఁ జేయవలయుఁగాన దీని దుర్వ్యయమని యుపేక్షింపరాదనుట.

ఆ. వె. ప్రతిన వలదు వైరి ♦ పట్టున నృపతికి, దండువెడలఁ దీఱ ♦ కుండుఁ దీఱుఁ,
గాక యుండియుండి ♦ కాలాంతరమున నోఁ, గార్యకాఁడొ యంక ♦ గాఁడొ నృపుఁడు.

టీ. నృపతికిన్ = రాజునకు, వైరిపట్టునన్ = పగతునిపట్టున, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, వలదు = ఎప్పటికిని గూడదు, దండువెడలన్ = యుద్ధయాత్రకుఁబోయినను, తీఱకుండున్ = నిర్ణయించుకొన్న సమయమునకు ముగింపుకాకపోవును, తీఱున్ = ముగింపగును, కాక యుండియుండి = అప్పటికిఁ గాకుండనుండియుండి, కాలాంతరమునన్ = మఱియొక సమయమందు, ఓన్ = అవును, నృపుఁడు = రాజైనవాఁడు, కార్యకాఁడో = కార్యపరుఁడో, అంకగాఁడో = సమరశీలుఁడో (అనఁగాఁ గాకువుచేతఁ గార్యపరుఁడేయనుట)

క. పోరానిపట్లఁ బొడుచుటఁ, వైరిబలము దిరుగ జయము ♦ స్వర్గము నగు నా,
నారూపయంత్రతత్ప్రా, కారాదులపట్లఁ బ్రజనె ♦ కవియింపఁ దగున్.

టీ. రాజు, పోరానిపట్లన్ = శత్రువుపైకివెళ్లుటకు వనరులేకయున్న సమయములను, పొడుచుటన్ = పోరునఁ గొట్టుటచేత. వైరిబలము = శత్రుబలము, తిరుగన్ = ఏవంకఁబోవనశక్యమై తెగించి తిరుగుబాటుకాఁగా, జయము = గెలుపైనను, స్వర్గము = వీరస్వర్గమైనను, అగున్ = సిద్ధమౌను, (అనఁగాఁ బోవలేక యిక్కట్టునఁబడియున్న శత్రువులబాధమును జెనకరాదనుట) నానారూపయంత్ర = పలుతెఱంగులగు నాయుధ విశేషములపట్లను, తత్ = ఆ శత్రురాజులయొక్క, ప్రాకారాదులపట్లన్ = కోటలు మొదలగు వానియందును, ప్రజనె = తనబలమునె, కవియింపందగున్ = కవియునట్లు చేయవలయును గాని తాను బోఁగూడదనుట.

చ. మనమున కొండు రెండు మఱు ♦ మంత్రము లస్సరిపోవఁ జెప్పినం,
జనపతు లాతనిం బిలువ ♦ సాగుదు రాగతి సారెఁ బిల్చిన,
చ్చనువున కే ధనాది గొని ♦ సంగతి గానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె,
ప్పు నృపతి దద్బహిశ్చరిత ♦ ముం జరుచేఁ బరికింపఁగాఁ దగున్. ౨౬౭.

టీ. మనమునకున్ = రాజులయొక్క యుల్లమునకు, ఒండు రెండుమఱు = ఒకటి రెండుమాఱులు, మంత్రములన్ = ఆలోచనలను, సరిపోవన్ = సొంపగునట్లు, చెప్పినన్ = చెప్పినట్లాయెనా, జనపతులు = రాజులు, ఆతనిన్ = అట్లుహితమనంబునకు సరిపడఁ జెప్పియున్నవానిని, పిలువసాగుదురు = పిలువనారంభింతురు, అగతిన్ = ఆతీరునను, సారెఁ బిల్చు = మాటిమాటికిఁబిలువనంపినట్టి, అచ్చనువునకే = ఆచొరవకే, ధనాది = రొక్కము మొదలగువానిని, కొని = వానివల్ల సంపాదించికొని, క్రొవ్వి = మదించి, సంగతిగానివి = అసంగతములయిన కొన్నిపనులను, చేయన్ = ఒనర్చుటకై, చెప్పున్ = నిర్ణయించును, (అట్లుగావున) నృపతి = రాజు, తత్ = ఆయాలోచనఁజెప్పువానియొక్క, బహిశ్చరితమున్ = వెలినడవడిని, చరుచేన్ = వేగువానిచేతను, పరికింపఁగాఁదగున్ = తెలిసికొనవలయును.

తా. రాజైనవాఁడు రెండుమూఁడు ఆలోచనలకే బేలుపోయి వానినమ్మియుండక వీఁడుపరహితుఁడై యీయోజనలు చెప్పుచున్నవాఁడో లేక తనకు హితబుద్ధినిఁ జెప్పుచున్నవాఁడో యని వాని వెలినడవడి నితరులచేఁ దెలిసికొనవలయు ననుట.

క. గడివాఁడు చెడునెయేఁ దగుఁ, జెడఁజేయుట చెడఁడయేని ♦ జెల్మియె తగుఁబై
గడివాఁడేపని కగుఁ దన, గడివాఁ డరియైనఁదనకె ♦ గడికావఁ బడున్. ౨౬౮.

టీ. గడివాఁడు = తనపగవానిమానిసియై తనగడిసరిహద్దుననుండువాఁడు, చెడునెయేన్ = చెడునట్లు తోఁచినపక్షమున, చెడఁజేయుట = అట్లుపొడిచిచెఱపుట, తగున్ = యుక్తము, చెడఁడయేని = చెడఁడని తోఁచినట్లాయెనా, చెల్మియెతగున్ = వానితోమైత్రి యొనర్చుటయెమంచిది, తనగడివాఁడు = తనయొక్క యెల్లయందుఁ గావలియుండువాఁడు, అరియైనన్ = తనకుశత్రువైనట్లాయెనా, పైగడివాఁడు = పరునిసీమయొక్క గడికాచువాఁడు, ఏపనికగున్ = ఏమికార్యమునకు వచ్చును, తనకే = తనకొఱకే, గడికావఁబడున్ = గడిరక్షింపఁబడును.

తే.గీ. రాష్ట్రమెఱియింపు కొనుముదు ♦ ర్గములుతదవ, రోధమగపడ్డఁబుట్టింటి ♦ రూఢినడపు
పరుషములు తత్రిపులరాయ ♦ బారులెదుటఁ,బలుకకుముసంధియొక వేళ ♦ వలసియుండు.

టీ. రాష్ట్రము = నీ శత్రురాష్ట్రమును, దుర్గములు = వారిదుర్గస్థానములను. ఎఱియింపుకొనుము = హరింపుము, తదవరోధము = వారిస్త్రీలు, అగపడ్డన్ = దొరికిరేని, పుట్టింటిరూఢిన్ = ఆ స్త్రీలు పుట్టినింటనుండఁగా నెమిమర్యాద నడుచునో యట్టిమ

ర్వ్యాడను, నడపుము = జరగింపుము, తద్రిపుల = ఆ శత్రువులయొక్క, రాయబారుల= సంధిమాటలాడువారియొక్క, ఎదుటన్ = ముందరను, పరుషములు=కఠినవాక్యములు, పలుకకుము = వచింపకుము, ఒక వేళన్ = ఒకసమయమునందు, సంధి= సమాధానము, వలసియుండున్ = కావలసియుండును గనుక పరుషములాడఁగూడదని పూర్వముతో నన్వయము

ఆ. వె. అభిచారఘనగ ♦ రాంబుదూషితరుజ్ని, రంతరాద్రిగహన ♦ దంతురోగ్ర,
కీకటోర్వి మేరు ♦ గిరిసమార్థము వచ్చు, నేని చొరకు మంపు ♦ మిడుము కొనఁగ.

టీ. అభిచార = అభిచారక్రియలు చేయుజనులచేతను, ఘన = నిబిడమైయున్నట్టియు, గరాంబు = విషజలములచేతను, దూషిత = దుష్టమైనట్టియు, రుజ్నిరంతర = వ్యాధిబహుళమైనట్టియు, అద్రి = కొండలచేతను, గహన=కాఱడవులచేతను, దంతుర= ప్రవేశింప నశక్యమైనట్టి, ఉగ్రకీకటోర్వి = ధూర్తులగుమ్లేచ్ఛులయొక్క భూములను, మేరుగిరి = హేమాద్రితో, సమ = తుల్యమైన, అర్థము = ద్రవ్యము, వచ్చు నేని=లభించు నట్లుండినను, చొరక = నీవువెళ్లక, ఇడుముకొనఁగన్ = ఆదేశముల నాక్రమించునట్లు, అంపుము = దళములనుమాత్రము పంపుము.

తా. సుగమము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని, జాణై కొనుఁ గొలుచు సంత ♦ సపుఁదటిఁ దొలఁగుం,
త్రాణ చెడఁ గపటమానిసి, నాణె మెఱుఁగ బచ్చు గాఁగ ♦ నరపతికిఁ దగున్. ౨౭౦

టీ. కపటమానిసి = కుత్సితుఁడైన మనుష్యుఁడు, రాణింపన్ = ఇంపుపుట్టునట్లుగా, పల్కి = మాటలాడి, జాణై = చతురుఁడై, తనపనిన్ = స్వప్రయోజనమును, కొనున్ = కాఁజేసికొనును, సంతసపుఁదటిన్ = దొరలుత్సాహవంతులై యున్నసమయంబునను, కొలుచున్ = కొలువుఁజేయును, త్రాణచెడన్ = దొరకెంచుకబలిమిదప్పి దిగులొందఁగా, తొలఁగున్ = దాఁటిపోవును, నాణెము = మంచిచెడ్డలను, ఎఱుఁగన్ = తాఁదెలిసికొనుటకు, బచ్చుగాఁగన్ = బచ్చువానివలె నుండుట, నరపతికిన్ = రేనికి—తగున్ = అమరియుండును.

తా. సుగమము.

సీ. తద్‌జ్ఞ మండలిఁ గూర్చి ♦ ధాతువుల్ దెలిసి హే । మాదులఁ గొని ప్రకృ ♦ త్యనుగుణాల్ప,
జీవనాహ్యాతులచేఁ జెలఁగి మహాబలో । ద్రేకంబుమర్దన ♦ రిత్తఁ జేసి
స్నేహార్ద్రుఁ డగుచు న ♦ శేషంబుఁ బోషించి । నరవర్ణములతప్పు ♦ నరణు లుడిపి
నతతద్విజప్రతి ♦ ష్ఠాశాలియై బలి । యించుపట్టులు బలి ♦ యించి పలుచఁ
జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ ♦ జేసి తేజ, మెసఁగ శోధన మఱవక ♦ యెసఁగ వలయు
సాంగరాజ్య మ్మొకెత్తుగ ♦ స్వాంగరాజ్య, మొక్కయెత్తుగ నృపతియా ♦ యుష్యపరత.

అ. ఈపద్యమునందు స్వాంగరాజ్యమును బాలించుభంగి సాంగరాజ్యమును రాజైనవాఁడు పరిపాలింపవలయునని రెండర్థములు వచ్చునట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

టీ. తద్జ్ఞమండలిన్ = వైద్యులను, అభిజ్ఞులను. కూర్చి=కలయఁజేసి, ధాతువుల్ = సప్తధాతువులను, సువర్ణాదిజనకములైన ధాతువులను, తెలిసి = ఎఱిఁగి, హేమాదులు గొని=సువర్ణభస్మము మొదలగువానిఁబుచ్చుకొని, ఆధాతువులయందుండు సువర్ణరజతాదులను స్వీకరించి, ప్రకృతి=తనశరీరప్రకృతికిని, ప్రజలకును, అనుగుణ = తగునట్లు, అల్పజీవన=మితమైనయన్నోదకములయొక్కయు, మితమైనద్రవ్యములయొక్కయు, అప్త్యాతులచేన్ =పుచ్చుకొనుటచేతను, చెలంగి=ఒప్పి, మహాబలోద్రేకంబుల్ =వాయువుయొక్క ప్రకోపమును, ప్రబలశత్రువుయొక్కయౌద్ధత్యమును,మర్దనన్ =అంగమర్దనచేతను, దండించుటచేతను, రిత్తఁజేసి=మట్టుపఱచి, స్నేహార్ద్రుఁడగుచున్ = అభ్యంజనమును, ప్రేమయుఁ గలవాఁడై, అశేషంబుల్ =సకలావయవములను, సమస్తప్రజలను, పోషించి = పెంపుఁజేసి, నరల్ =పలితమును, వర్ణములతప్పసరణులు=దేహమందాయాస్థానములవన్నెలుమాఱుటను, నరవర్ణముల=మనుష్యులయొక్క-బ్రాహ్మణాదివర్ణములయొక్క, తప్పసరణులు= శాస్త్రవిరుద్ధాచారములను, ఉడిపి = తదుచితక్రియలచేతనుమాన్పి, సతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై=ఎల్లప్పుడుఁబలువరుసలకును, బ్రాహ్మణులకును దార్ఢ్యప్రతిష్ఠలను సంపాదించుటచేనొప్పుచున్నవాఁడై, బలియించుపట్టులుబలియించి=పలుచఁజేయుపట్టులు బలుపఁగాజేసి, హస్తముష్ట్యాదులను = దుర్గములను బలియఁజేసి యనుదరాదులను, మధ్యదేశమునందలి యడవులనుబలుపఁగాఁజేసి, తేజము సగన్ =ఇంద్రియప్రతాపము లభివృద్ధియగునట్లు,శోధనన్ =వస్తిశోధనను, నగరశోధనను, మఱవక = విస్మృతిఁజెందక, నృపతి = రాజు, ఆయుష్యపరతన్ = ఆయుర్వృద్ధియందాసక్తుఁడౌటచేతను, స్వాంగరాజ్యము = తనశరీరము, ఒక్కయెత్తుగన్ = ఒకవంతుగాను, సాంగరాజ్యము = సప్తాంగములతోడిరాజ్యము, ఒక్కయెత్తుగన్ =ఒకవంతుగాను, ఎనఁగవలయున్ = పెంపొందవలయును.

తా. సుగమము.

సీ. సౌఖశాయనికభీ ♦ షణ్పూర్వకము కాల్య । వేళఁ గార్తాంతిక ♦ ద్విజులగోష్ఠి,
జాము వోవ నమాత్య ♦ సామంతపూర్వకం । బర్థార్జనస్థకా ♦ యస్థగోష్ఠి,
దినమధ్యమమున వ ♦ ర్దినమల్లపూర్వకం । బగుసూనసూపకృ ♦ న్మృగయుగోష్ఠి
యపరాహ్ణమున దేవ ♦ తార్చనాపూర్వకం । బార్యధర్మాధికృ ♦ ద్వ్రతులగోష్ఠి,
భుక్తిమీఁద విదూషక ♦ పూర్వకము పు, రాణికవిగోష్ఠి చారపూ ♦ ర్వకము సంజ,
జాము గాయకగోష్ఠి ని ♦ శల సుషుప్తి, పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి ♦ పొసఁగుఁ బతికి.

టీ. పతికిన్ = రాజునకు, కాల్యవేళన్ = ప్రభాతసమయమునందు, (ప్రత్యూషోహర్ముఖం కల్యమని యమరము) సౌఖశాయనిక = సుఖశయనమాయని యడుగువా

చును. (భృగ్వాదీనను గృహ్ణంతు సాఖశాయనికా నృషీనని రఘువంశమునఁ దుఁగ విపుంగ పుఁడైన కాళిదాసుని ప్రయోగమున్నది) భిషక్=వైద్యులును, పూర్వకము=మొదలుగా, కార్తాంతికద్విజులగోష్ఠి = జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదులైన విప్రులయొక్క సంబంధమును, జాము వోవ=జాముప్రొద్దెక్కిన వెనుకను, అమాత్య=మంత్రులును, సామంత=అమరగాండ్రును, పూర్వకంబు=మొదలుగా=అర్థార్జనస్థద్రవ్యార్జనాధికారమునందుండువారలయొక్కయు, కాయస్థ=కరణాలయొక్కయు, గోష్ఠి=సంబంధమును, దినమధ్యమమునన్=మధ్యాహ్న సమయమునందు, మర్దన=మైమర్దనముఁజేయునట్టి, మల్ల=జెట్టివాండ్రు, పూర్వకంబుగన్ లోనుగా, సూద=వంటకమువండువారియొక్కయు, సూపకృత్=పప్పుకూరలువండు వారలయొక్కయు, మృగయు=నఁటవారికి మాంసముదెచ్చియిచ్చునట్టి వేటకాండ్రయొక్కయు, గోష్ఠి =సాంగత్యమును, అపరాహ్ణమునన్ = పగటిత్రుతీయభాగమునందు, దేవతార్చనాపూర్వకంబు = దేవపూజమొదలుగా, ఆర్య =పూజ్యులయొక్కయు, ధర్మాధికృత్ =ధర్మాధికారులయొక్కయు, యతుల = జ్ఞానముపదేశించుచున్న మౌనులయొక్కయు, గోష్ఠి =సభయును, భుక్తిమీఁదన్=భోజనముఁజేసినపిమ్మటను, విదూషకపూర్వకము = వికటకవులుమొదలుగా, పురాణ= పౌరాణికులయొక్కయు, కవి =కవీశ్వరులయొక్కయు, గోష్ఠి=సభయును, సంజజాము = సాయంకాలమునందు, చారపూర్వకము=వేగులవారు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి = పాఠకులయొక్కగోష్ఠియును. నిశన్ = రాత్రియందు, సుషుప్తిపూర్వకము = నిద్రవోవుట మొదలుగా, ప్రేయసీగోష్ఠి = తనప్రియురాలిగోష్ఠియును, పొసఁగున్ = ఒప్పును.

తా. సుగమము

క. హితులు హితాహితులునదా, హితులునునై రాజునెడల♦నిటు త్రివిధమునన్
క్షితి ననుచరు లుందురుసం, తతమున్ మఱివారిఁ దెల్పె♦దన్ విను మనఘా. ౨౭౩.

టీ. ఈపద్యార్థము వెనుకటిపద్యమున స్పష్టముగనుగనుక దీనికి టీకవ్రాయలేదు.

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధ♦బృందకవీంద్ర పురోహితుల్ తా
హితులు ధనార్జనాదినృప♦కృత్యనియుక్తులు రెండి కేవలా
హితులు దశావశార్పితస♦మృద్ధరమాభరణేచ్ఛు లౌట నా
హితమును నట్లు కాఁ జతుర♦వృత్తిఁజరించుట నీతి కేనికిన్. ౨౭౪.

టీ. భిషక్=వైద్యులును, గ్రహజ్ఞ=జ్యోతిషికులును, బుధబృంద = విద్వత్సమూహమును, కవీంద్ర=కవివరులును, పురోహితుల్=పురోహితులును, హితులు=ఇష్టులు, ధనార్జనాది = ద్రవ్యముపోగుచేయుటమొదలగు, నృపకృత్య = కార్యములయందు, నియుక్తులు=అధ్యక్షులుగానియమింపఁబడినవారలు, హితాహితులు = హితులుగానహి

తులుగానుందురు, వెండి=మరలను, దశావశాప్తిత = ఆయాదశావశముచేత నగరింట కియ్యఁబడినట్టి, సమృద్ధరమాభరణేచ్ఛులు=సమగ్రమైన తమయైశ్వర్యములను సమయ భేదములయందు మరలఁబొందవలయునని కాచియుండువారలు, కేవలాహితులు = కేవల శత్రువులు, ఔటన్=అట్లగుటవలన, అహితమును=వారిపట్లతాఁజేసినహితమును. అట్లు కాన్=తదనుగుణమగునట్లుగా, చతురవృత్తిన్=నిపుణవ్యాపారముచేతను,చరించుట= నడచుట, క్షోణికిన్=రాజునకు, నీతి=తగినది

తా. సుగమము.

ఆ, వె. పాత్రభూతు లెస్సఁ ♦ బరికించి యతఁ డడు,
గకయు నొకఁడు సెప్ప♦కయు మునుపుగఁ,
బనసపండ్లు దిగిన ♦ పరిగ స్వప్నము గన్న,
నెఱిగ నొసఁగి వెఱఁగు ♦ పఱచు టొప్పు ౨౭౫.

టీ. పాత్రభూతున్ = సత్పాత్రమైనవానిని, లెస్సన్ = చక్కగా, పరికించి= తెలిసి, అతఁడు = ఆయోగ్యపురుషుఁడు, అడుగకయున్ = అడుగుటకును, ఒకఁడు సెప్పకయు = మఱియొక్కఁ డతనికి దానమిమ్మని తనతోఁ జెప్పుటకును, మునుపుగన్= మున్నుగా, పనసపండ్లు దిగినపరిగన్ = మొత్తములుగాఁ బనసపండ్లొకసారి [illegible] ముగాను, స్వప్నముగన్న నెఱిగన్ = కలలో సకలవస్తుజాతముల నొక్క పర్యాయము గాఁజూచినరీతిని, ఒసంగి= ఒక్కసారిగానే హేరాళముగానిచ్చి, వెఱఁగుపఱచుట= ఆసత్పాత్రమద్భుతమొందఁజేయుట, ఒప్పన్ = తగును.

తా. సుగమము.

క, పితృదేవక్రియలను విధిఁ, బితృక్రియలె సూక్ష్మ లగుటఁ ♦ బితృభక్తుఁడవై,
శ్రుతిశీలతపశ్శాంతా, చ్యుతభక్తుల కొసఁగి వినుపు ♦ మున్నతగలికిన్ ౨౭౬.

టీ. పితృ= పితృదేవతలయొక్కయు, దేవ = దేవతలయొక్కయు, క్రియలన్= కర్మములయందు, విధిన్ = విధిశాస్త్రముచేతను, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన కర్మములె, సూక్ష్మలగుటన్ = బుద్ధిమంతులచే విచారింపఁదగినయతిశయముగలవి యగు టచేతను, పితృభక్తుఁడవై =నీవును బితృభక్తిగలవాఁడవై, శ్రుతిశీలతపశ్శాంతాచ్యుతభక్తులకున్ =శాస్త్రాధ్యయనముచేతను మంచినడకలచేతను వయస్సుచేతను శాంతులై య చ్యుతునిభక్తిగల్గియున్న వారలకు, ఒసంగి= అభీష్టవస్తువులనిచ్చి, ఉన్నతగలికిన్ = పితృ లనూర్ధ్వలోకములకు, వినుపుము = అంపుము.

తా. సుగమము

క. దానము ద్విజరక్షణమును, జ్ఞానము నిజరక్షణకుఁగ ♦ శరణముఁ జొరు మెం,
తే నారాయణు రాజ్యాం, తే నరకం బ్రువ మటంట ♦ దీరునె యొంటన్ 222

టీ (బ్రాహ్మణసంరక్షణము రాజధర్మమగుటంజేసి) దానము = తాఁజేయునట్టి దానములు, ద్విజరక్షణమును = బ్రాహ్మణసంరక్షణకొఱకనియు, జ్ఞానము = శ్రీపతిసర్వోత్కృష్టుఁడు నీ సమస్తచేతనులు నతనికి దాసభూతులని యెఱుఁగుట, నిజరక్షణకుఁగన్ = తనరక్షణార్థమనియును, (తెలిసి) ఎంతేన్ = మిక్కిలి, నారాయణున్ = శ్రీమన్నారాయణుని, శరణముఁజొరుము = లెస్సఁగా శరణు వేఁడుము, రాజ్యాంతేనరకం ధ్రువమటంట — రాజునకు రాజ్యాంతమునందు నరకము నిశ్చయమను లోకోక్తిగలదు గావుననది, ఒంటన్ = మఱియొక్కగానివల్ల, తీరునె = తొలఁగునా, (తొలఁగదనుట)

తే, గీ. ఆలు పతిభక్తి స్త్రీపుంస ♦ పాళి వావి, యతి వశిత్వము దిగుజాతు ♦ లగ్రజాలి,
ననుసరించుట హితవృత్తి ♦ నధిపుపనికి, భృత్యుఁ డొదవుట నృపదండ ♦ భీలిఁ జుమ్మి.

టీ ఆలు = భార్య, పతిభక్తి = భర్తృవిషయమైన ప్రాణ్యానురాగమును, స్త్రీపుంస = స్త్రీపురుషులయొక్క, పాళి = పఙ్క్తి, వావి = వరుసలను, యతి = జడదారి, వశిత్వము = ఇంద్రియనిగ్రహమును, దిగుజాతులు = తక్కువజాతివారు, అగ్రజాలిన్ = మొదటిజాతివారిని, అనుసరించుట = భక్తియుక్తులై యనుసరించియుండుటయు, అధిపుపనికిన్ = ఏలెడువానికార్యమునకు, హితవృత్తిన్ = మంచినడతగలవాఁడై, భృత్యుఁడు — బంటు, ఒదవుట = ఉపయోగపడుటయును, నృప = ఓయీరాజా, దండభీలిఁజుమ్మి = దండనభయముచేతఁజుమీ

తా ఇట్లుండుటంజేసి రాజులకు యుక్తదండన మవశ్యకర్తవ్యమనుట.

ఆ, వె చంపి ధార్మికుండు ♦ సతిఁ బొందె మఱిఁ బ్రహ్మ, చారి బొంకె సత్య ♦ శాలి యార
గించె సదుపవాసి ♦ కేడించె శూరుఁడు, చిందె ధనియు నగు వి ♦ చిత్రసరణి. 225.

టీ చంపె = దుష్టులనుమచ్చమాపి, ధార్మికుండు = ధర్మాత్ముఁడును, సతిన్ = తనధర్మపత్నిని, పొందె = ఋతుకాలములయందుఁగలిసె, బ్రహ్మచారియు = బ్రహ్మచర్యము సల్పువాఁడును బొంకె = పరులకు మేలుగలుగు పట్లదబ్బఱలాడె, సత్యశాలి = యథార్థవాది, ఆరగించె (అవేళయందు భుజింపక) సాయంప్రాతర్ద్విజాతీనామను విధినసుసరించి యినుమాఱుమాత్రము భోజనముచేసి, సదుపవాసి = ఆహారరహితుఁడును, కేడించె = గురుజనాదులతో వారియనుమతిని సంప్రాప్తమగుయుద్ధముపట్లవిముఖుఁడై చాలించె, శూరుఁడు = వీరుఁడును, చిందె = సత్పాత్రమందు మెండుగ వ్యయముజేసె, ధనియున్ = ధనికుఁడును, విచిత్రసరణిన్ = అత్యంతరీతిని, అగున్ = అవును (కావున సూక్ష్మధర్మమును దెలిసినడవవలయుననుట)

ఆ, వె ప్రణిధి స్వపురగృహి యు ♦ భాషావిదుఁడు ప్రశి, ధ్యంతరావిదుండు ♦ నగునతండు,
లింగమాత్రకృశుఁడు ♦ నిస్పృహి గ్రద్రవ్య, దానధనియుఁ గాక ♦ తతియఁ జారఁడు. అరాం

టీ. ప్రణిధి=వేగువాఁడు, (ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారేయని యమరము) స్వపురగృహీయః= తనపట్టణమునందుఁ గాపురముండువాఁడును, భాషావిదుఁడు = నానాభాషలు దెలిసిన వాఁడును, ప్రణిధ్యంతరావిదుండు = దేశాంతరపు వేగరులను దాఁ దెలిసినవాఁడును, లింగమాత్రకృశుఁడు = ఏచిహ్నమును లేనివాఁడును, లిప్సా = తాఁగోరినంతకంటెను, అతిగద్రవ్య = అధికద్రవ్యమును, (వాంఛాలిప్సా మనోరథయని యమరము) దాన= దొరయిచ్చుటచేత, ధనియు = ధనవంతుఁడును, కాక=కానివాఁడై, తలియఁజూరఁడు= ఆవృత్తికిఁ బ్రవేశింపఁడు.

తా. సుగమము.

క. తనుభృశదమనజసుకృతము, ధనదత్తినె కొనఁగవలయుఁ ♦ దత్తదృతుకమ,
ర్దనమజ్జనభోజనలే, పనవసనప్రసవవహన ♦ పరతం బతికిన్. ౨౭౧.

టీ. తను = శరీరమును, భృశ = మిక్కిలి, దమనజ = ఉపవాసాదులుండి శోషింపఁ జేయుటచేత సంపాదించునట్టి, సుకృతము = పుణ్యము, పతికిన్ = రాజునకు, ధనదత్తినె = ద్రవ్యము నిమిత్తముగా నిచ్చుటచేతనే, కొనఁగవలయున్ = గ్రహింపవల యును, తత్తదృతుక = ఆయాకాలములకు ననుకూలములైన, మర్దన = అంగమర్దనము, మజ్జన=స్నానము, భోజన = అభ్యవహారము, లేపన = మైపూఁతయు, వసన=వస్త్రము, ప్రసవ = పుష్పము, వహనపరతన్=వీనియొక్క సేవతోనుండికొనవలయునని పూర్వ పద్యముతో నన్వయము.

క. నానావిధషాడబముల, నానునృపాహార మెపుడు ♦ నపరాహ్ణమునం,
గాని మఱి శుద్ధకోష్ఠుఁపు, గానితమి న్భుక్తి యెపుడుఁ ♦ గడు బథ్య మగున్. ౨౭౨.

టీ. నృపాహారము=రాజులుభోజనముచేయువంటకము మొదలగునది, ఎపుడున్= ఏకాలమందును, నానావిధ = పలుతెఱంగులైన, షాడబములన్ = రుచులతోడను, ఆనున్ = కూడియుండును, అపరాహ్ణమునంగాని = అపరాహ్ణమందే కాని, మఱి= అటుగాక, శుద్ధకోష్ఠుఁపు = గర్భగోళశుద్ధి, కానితమిన్ = కాకుండునట్టి త్వరచేత, భుక్తి = భోజనము, ఎపుడు = ఏసమయమందు, కడున్ = మిగులను, పథ్యము= హితము, అగున్ = ఔను.

తా. అనఁగా నపరాహ్ణమునందు భోజనము చేసినట్టాయెనా శరీరమునకు సౌక ర్యకరముగా నుండుననుట.

క. విను వర్గసమత నృపుఁ డు, న్నను ధర్మాంశంబె హెచ్చె ♦ నా పెఱమడి కే,
త్తినసీరును దెగి యలరా, జనపుమడికి నెక్కినట్లు ♦ చేసుముదమందన్. ౨౭౩.

టీ. నృపుఁడు = రాజు, వర్గసమతన్ = ధర్మార్థకామములనియెడు త్రివర్గసంప దయందు సమత్వముతో, ఉన్నన్ = ఉండగా, ధర్మాంశంబె = అందు ధర్మముమా

త్రము, హెచ్చైనా = అతిశయించెనా, పెఱమడికిన్ = మిగిలినమళ్ళకు, ఎత్తిన=కట్టఁబడిన, నీరును = ఉదకమును, తెగి = గండివేసికొని, రాజనపుమడికిన్ = వరిపైరు కయ్యకు, ఎక్కినట్లు = పాఱినచందముగా, ముదమందన్ = సంతోషించుట, చనున్ = తగును.

తా. సుగమము.

క. వెలయించునట్టిదొకమణి, వెలుఁగాశం గొనుము ధరణి ♦ వెండి సువేషో,
జ్జ్వలతకు వలదే వాసర, ములమణుల విభూషణములు ♦ భూపతిదాల్పన్. ౨౮౪.

టీ. వెలయించునట్టి = నిర్దోషమై వెలుఁగునట్టి, ఒకమణిన్ = ఒకరత్నములలో నేరత్నమునైననొక్కటిని, వెలుఁగాశన్ = కాంతియందుఁగల యపేక్షచేతను, కొనుము = విడువక ధరియింపుము, వెండి = ఇంతియేగాక, ధరణిన్ = భూమియందు, భూపతి = రాజు, సువేషోజ్జ్వలతకున్ సువేష = మంచియలంకారముయొక్క, ఉజ్జ్వలతకున్ = ప్రకాశించుటకు, వాసరములన్ = ఏడువారములయందును, తాల్పన్ = ధరియించుకొనుటకు, మణులవిభూషణములు - మణుల = రత్నములచేఁ జెక్కఁబడిన, విభూషణములు = సొమ్ములు, వలదె = వలదా, అవశ్యముగ ధరియింపవలెనని కావుసు (అనఁగా నేజాతియందైనను ఘనమైన మాణిక్యమొకటి ప్రకాశార్థమై నిరంతరము ధరియింపవలయుననియు మఱియు నేడు వారాలలోఁ గ్రమంబుగ రత్నములచేఁ బొదుగఁబడియున్న సొమ్ముల నాయాదినముల యందలంకరించుకొనవలయునని భావము.)

క. చేయునది రాజ్య మఁట యఘు, మే యవధిగ నీఁగువార ♦ మే మనఁ జనదా,
మ్నాయంబు నశక్యాను, ష్ఠేయముఁ జెప్పదు స్వశక్తిఁ ♦ జేయఁగఁ జెప్పన్. ౨౮౫.

టీక. చేయునది=చేయుచుండునది, రాజ్యమఁట=ప్రభుత్వమఁట, అఘము = ఈపాపమును, ఏయవధిగన్=ఎన్నాళ్లకు, ఏము=మేము, నీఁగువారము = పోఁగొట్టుకొనగలవారము, అనఁజనదు = అనితలంపఁగూడదు, అమ్నాయంబును = వేదమును, స్వశక్తిన్=శక్త్యనుసారముగా, చేయఁగన్=చేయవలయునని, చెప్పన్ = విధించుసుగాని అశక్య = సాధ్యముగాని, అనుష్ఠేయమున్ = కృత్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, (అనఁగా శక్త్యనుగుణముగ ధర్మమాచరించి యాధర్మ పరిహారమొనర్చినం బాపంబులంటవనుట)

వ. మనుదండధరాదులు విశేషించి దోషం బెఱింగిదండించియు ధర్మపరు లనఁబరగిరి ప్రజారిపాలనంబు పని గాఁ బ్రజానాథుండు బహుముఖంబులం బుట్టింపం బుట్టి విరాట్స్వ్రమాట్స్వ)భృతి వేదోదితశబ్దవాచ్యుండై దేవసదృశుం డగుమూర్ధాభిషిక్తుఁడు సోకోర్చియిలకు;నగునలజళ్ల తీర్చినంగాక జన్మంబుసఫలం బగునె కేవలేంద్రియ ప్రీతిబంధీకృతపరకళత్రపధికపరిషత్స్వ)హరణ్వ)పా నవి త్రమ్ములంఛాటచ్ఛ్వ)రప్రభులకుజర

గదే యింత లాంపట్య మేమి పని యని యవసయెడనపనవై ముఖ్యంబు చెల్ల దెట్లి నినదొల్లి కృతయుగంబునఁగృతవీర్యనందనుండగుసహస్రభానుండా త్మీయదోస్సహస్రంభ సంభృత యగు నీవిశ్వంభర నేద్వీపంబున నేనాఁట నేపిట నె త్రోవ నేక్రేవ నెవేళ నెవ్వఁ డేమి సేయుం దలంచె నప్పు డందందు నసిముసల చాపాది శస్త్రాస్త్రధారుడై తోఁచి యాజ్ఞ యిడ నన్తిమం బగునీయుగంబున యాగానుసారంబుగా మితసారంబగురాజలోకంబునకు శక్యంబు గాదు గదా యొక్క రాజలోకంబున కన నేలయిక్కాలంబునందలిభూసురులకు నక్కాలంబునందలి భూమిదివిజులకుఁ గలశక్తి యున్నదె యొక్క బాడబుండు కడలినీరు గ్రుక్కఁ గొనియె నొక్క విప్రుండు స్రష్టసృష్టికిఁ బ్రతిస్రష్ట యయ్యె నొక్క బ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మదండంబున బ్రహ్మాస్త్రంబు వారించె నట్టియనుష్ఠానంబు మాకు లేదెం దేమి ప్రయోజనం బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే వీరితరుల కుపాసనీయులు గాక పోయిరె కావున సావధానుండవై శక్తికొలఁది శ్రుతదృష్టంబు లుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు నశక్యంబున నార్తశరణాగతరక్షకుండగు పుండరీకాక్షుమీఁద భారం బిడి యనహంకృతిఁ బ్రవర్తిల్ల నెల్ల సంసిద్ధులు కరస్థంబులగు నదియట్లుండె నట్లయిన పట్టబద్ధుం డగు రాజు ధర్మంబున నం వృష్టి యిడి నడవ వలయు వరుణవైశ్రవణవాయువైశ్వానరవాసవాదుల జన్మంబులును బహుభవార్జితక్రియాలబ్ధంబులభూర్భువస్స్వరాదు లగు నిజ్జగంబులును ధర్మప్రతిష్ఠితంబులు కావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋణత్రయంబును వీఁగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాలనంబు సేయు మని యభిషిక్తుం జేసెనిది మదీయభక్తప్రభావంబని యంబుజాలయ కానతిచ్చె.

టీక. మనుదండధరాదులు = మనువు యముఁడు మొదలగువారు విశేషించి దోషఁ బెఱింగి, దండించియె = మిగుల దోషంబులఁ దెలిసి శిక్షించియె, ధర్మపరులనఁబరగిరి = ధర్మాసక్తచిత్తులని నుతికెక్కిరి, ప్రజానాథుండు = చతురాననుండు, ప్రజాపాలనంబు పనిగాన్ = ప్రజాసంరక్షణార్థముగా, బహుముఖంబులన్ = ఇంద్రాదిదిక్పాలకులయంశంబులందు, పుట్టింపన్ = జనన మొందింపఁగా, పుట్టి = జనించి, విరాట్ = విరాట్టు, సమ్రాట్ = సమ్రాట్టు, ప్రభృతి = మొదలగు, వేద = ప్రాఁజదువులయందు, ఉదిత = చెప్పఁబడిన, శబ్ద = వాచకపదములకు, వాచ్యుండై = అభిధేయుండై, దేవసదృశుండగు = దేవతలతో సరియగు, మూర్ధాభిషిక్తుండు = రాజు, సోకోర్చి = కష్టమునసహించి, ఇలకున్ = భూమికి, అగు = కలుగుచున్న, అలజళ్లు = ఉపద్రవములను, తీర్చినంగాక = నివారింపఁజేయకగాని, జన్మంబు = పుట్టుక, సఫలంబగునె = సార్థకమగునా, కేవల = ముఖ్యముగా, ఇంద్రియ = కర్మేంద్రియములయొక్క, ప్రీతి = తృప్తి, బందీకృత = చెఱసాలలోనుంచఁబడియున్న, పర = ఇతరులయొక్క, కళత్ర = స్త్రీలచేతను, పధిక = తెలివరులయొక్క

ప్లుషత్ = సమూహమును, ప్రహరణ = కొట్టుటచేతను, ప్రాప్త = లభించినటువంటి, విత్తంబులన్ = ధనములచేతను, పాటచ్చరప్రభులకున్ = దొంగదొరలకును, . జరగదె = కాలము గడవలేదా, ఇంతలాంపట్యమేమిపనియని = ఇంతటియాయాసమెందుకని, అవనిఘ్నోడన్ = భూమిపట్ల, అవన = రక్షించుటయందు, వైముఖ్యంబు = విముఖభావము, చెల్లదు = కూడదు, ఎట్లనినన్ = ఏలాగంటివా, తొల్లి = పూర్వకాలమందు, కృతయుగంబునన్ = కృతయుగమందు, కృత్యవీర్యనందనుండగు = కృతవీర్యునిపుత్త్రుండైన, సహస్రబాహుండు = సహస్రబాహుఁడనువాఁడు, ఆత్మీయదోస్స్తంభ = తనభుజములచేతను, సంభృతయగు = భరింపఁబడినదై యున్న, ఈవిశ్వంభరన్ = ఈభూమిని, ఏద్వీపంబునన్ = ఏదీవియందు, ఏనాఁటన్ = ఏదినమందు, ఏవీటన్ = ఏపట్టణమందు, ఏత్రోవన్ = ఏమార్గమందును, ఏత్రేవన్ = ఏకార్యమందును, ఏవేళన్ = ఏసమయమందును, ఎవ్వండు = ఎట్టివాఁడు, ఏమిసేయందలంచున్ = ఏమియొనర్చుటకుఁ జింతించుచుండునో, అప్పుడందందు = అప్పుడెవానినంతయు నెఱింగి యక్కడక్కడ, అసిముసలచాపాది = కత్తి, రోకలి, విల్లులోనుగాఁగల, శస్త్రాస్త్రధారియై = శస్త్రాస్త్రములధరించినవాఁడై, తోఁచి = కనఁబడి, ఆజ్ఞయిడున్ = దండించును, అట్లాజ్ఞయిడన్ = ఆలాగుదండించుటకు, అంతిమంబగు = కడపటిదైన, ఈయుగంబునన్ = ఈకలియుగమందు, యాగానుసారంబుగా = యజ్ఞములకుఁదగినట్లు, మితసారంబగు = స్వల్పబలముగల, రాజలోకంబునకున్ = నృపవర్గమునకు, శక్యంబుగాదుగదా, ఒక్కరాజులోకంబునకున్ = ఒకక్షత్త్రియజనమునకు, అననేల = చెప్పనేమిటికి, ఇక్కాలంబునందలి = ఇప్పుడున్నటువంటి, భూమిదివిజులకున్ = భూసురులకున్, కల = కలిగియున్న, శక్తి = నిగ్రహసామర్థ్యము, ఉన్నదె = కలదా, ఒక్కబాడబుండు = ఒకపుడమివేల్పు, కడలినీరు = సముద్రోదకమంతయును, గ్రుక్కంగొనియెన్ = పుక్కిలియందిమిడ్చెను, ఒక్కవిప్రుండు = విశ్వామిత్రుఁడనునొకద్విజుండు, స్రష్టసృష్టికిన్ = బ్రహ్మసృష్టికి, ప్రతిస్రష్టయయ్యెన్ = మాఱుసృష్టిచేయువాఁడాయెను, ఒక్కబ్రాహ్మణుండు = వసిష్ఠుండనినుతికెక్కినయొక మునివర్యుండు, బ్రహ్మదండంబునన్ = బ్రహ్మదండముచేత, బ్రహ్మాస్త్రంబున్ = చతురాననాస్త్రమును, వారించెన్ = మట్టుపఱచెను, అట్టియనుష్ఠానంబు = అటువంటి తపశ్చర్య, మాకులేదు = మాయందుఁగనఁబడదు, ఎందేమిప్రయోజనంబని = దేనియందేమికార్యమని, వీరికిన్ = ఈద్విజులకు, శక్త్యనుష్ఠానంబు = యథాశక్తినాచరించుట, విడువవచ్చునె = త్యజింపఁదగునా, వీరు = ఈబ్రాహ్మణులు, ఇతరులకున్ = క్షత్త్రియాదులకు ఉపాసనీయులుగాక పోయిరే = పూజ్యులుగాకయున్నారా, కావునన్ = అట్లుండుటచేతను, సావధానుండవై = జాగ్రత్తగలవాఁడవై, శక్తికొలఁది = సామర్థ్యానుగుణముగా, శ్రుత = వినఁబడినవానిని, దృష్టంబులు = చూడఁబడినవానిని, ఉపేక్షింపక =

అశ్రద్ధచేయక, రక్షణశిక్షణంబులు=శిష్టసంరక్షణదుష్టశిక్షణంబులను, ఆచరించుచున్=చేయుచును, అశక్యంబునకున్ = నీకు నలవిగాని కార్యవిషయమై, ఆర్తశరణాగతరక్షకుండగు = దీనజనసంరక్షణబద్ధదీక్షుండగు, పుండరీకాక్షుమీఁదన్ = శ్రీమన్నారాయణునిమీఁదను, భారంబిడి = బరువుంచి, అనహంకృతిన్ = అహంకారరాహిత్యముచేతను, ప్రవర్తిల్లన్=సంచరింపఁగా, ఎల్లసంసిద్ధులు =సకలకార్యసిద్ధులును, కరస్థంబులగున్ = అఱచేతిలోనుండునవియగును, అదియల్లుండె = అదియాలాగుండెను. అట్లైన=అవిధమైన, పట్టబద్ధుండగు=పట్టముగట్టఁబడిన, రాజు=ప్రభువు, ధర్మంబునందె= ధర్మమునందే, దృష్టియిడి=జ్ఞప్తనుంచి, నడవవలయు =ప్రవర్తింపవలయును, వరుణవైశ్రవణ వాయువైశ్వానరవాసవాదుల = వరుణకుబేరానిల ధనంజయేంద్రాదులయొక్క, జన్మంబులును=ఉత్పత్తులును, బహుభవార్థ = అనేకజన్మములయందారంభింపఁబడిన, క్రియా=యాగాదిక్రియలచేతను, లబ్ధంబుల= పొందఁబడినవె, భూర్భువస్స్వరాదులగు, ఇజ్జగంబులును=ఈలోకములును, ధర్మప్రతిష్ఠితంబులు కావునన్= ధర్మమునందెయుండునవిగనుక, తదాచరణచణుండవై = దానినాచరించుటయందు దక్షుండవై, ఋణత్రయంబును=ఋషిదేవపితృఋణములను, నీఁగి=తీర్చి, సమానులందు=నీతోడివారలలోను, ఉత్తమశ్లోకుఁడవై=కీర్తికరుండవై, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపరిపాలనంబును, చేయుమని=ఒనర్పుమని, అభిషిక్తుఁజేసెన్=పట్టాభిషిక్తుఁగావించెను, ఇది=నాచేతఁజెప్పఁబడిన యీసంగతి, మదీయభక్తప్రభావంబని=నాభక్తునిప్రభావమని, అంబుజాలయకున్= లక్ష్మీదేవికి, అనతిచ్చెన్ = తెలియునట్లుసెలవిచ్చెను.

శా. దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక సుధాంధోబృందచూడామణి
రుగ్ధారాశబలీకృతాంఘ్రియుగ కారుణ్యాంబుసింధూభవ
ద్దృగ్ధామా ధృతమంధ సింధురవరార్తిక్షేపిదోశ్చక్ర శ్రీ
ముగ్ధాలాపరసాదరా కృతపలాన్మార్భ స్వనోద్యద్దరా. ౨౮౭.

టీ. దుగ్ధాంభోధి = పాలసముద్రమనియెడు, మహాగృహ = గొప్ప మందిరమందు, ఉత్సుక=ఆసక్తుఁడవైనస్వామీ, సుధాంధోబృంద = వేల్పులగుంపులయొక్క, చూడామణి =శిరోరత్నములయొక్క, రుగ్ధారా =కాంతిపరంపరచేతను, శబలీకృత=శబళవర్ణముగాఁ జేయంబడిన, అంఘ్రియుగ=పాదయుగళముగలవాఁడా, కారుణ్యాంబు=దయారసమను నీటికి, సింధూభవత్=సముద్రమగుచున్న, దృక్=చూపులకు, ధామా = ఉనికిపట్టైనవాఁడా, ధృత=మోయఁబడిన, మంధ=కవ్వపుఁగొండగలవాఁడా, సింధురవర = గజేంద్రునియొక్క, ఆర్తి=ఖేదమును, క్షేపి=పోఁగొట్టుచున్నటువంటి, దోః = భుజమందలి, చక్ర=చక్రాయుధముగలస్వామీ, శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్క, ముగ్ధాలాప=ముగ్ధపలుకుల

యందును, రస=శృంగారాదిరసములయందును, ఆదరా=ఆదరముగః యోస్వామీ, కృత=చేయఁబడిన, పలాత్=రక్కసులయొక్క, మూర్ఛ=మూర్ఛగల, స్వన=ధ్వనిచేతను, ఉద్యత్=విజృంభించుచున్న, దరా=శంఖముగల యోస్వామీ యని యాశ్వాసాంతమున భగవత్ప్రార్థన.

క. కరధృతదరారివితరణ, పరిపాలితతొండమాన్నృ ♦ పాలక పునరు
త్తరితనరనప్తృబాలక, శరణాగతసేవధీభు ♦ జంగాశరథీ. ౨౮౮.

టీ. కరధృత=హస్తముచేత ధరింపఁబడిన. దరారి=శంఖచక్రములయొక్క, వితరణ=ఇచ్చుటచేతను, పరిపాలిత=రక్షింపంబడిన, తొండమాన్నృపాలక = తొండమాన్‌చక్రవర్తియను రాజుగలవాఁడా, (తొండమాన్ చక్రవర్తికి శంఖచక్రము లిచ్చె ననుట ప్రసిద్ధము) పునరుత్తరిత=మరలఁబ్రతికింపంబడ్డ, నర=విజయునికి, నప్తృ = మనుమండైన, బాలక=చిన్నవాఁడుగలవాఁడా, శరణాగత = శరణుఁబొందినవారికి, సేవధి=నిధియైన యోస్వామీ, భుజంగాశ=గరుత్మంతునిచేత, రథీ=రథముగలస్వామీ.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుగ్రకేతన ♦ గోత్రభిద్ద్రుమహారిదో
శ్చండిమోత్పులకీకృతాంగక ♦ సత్య. దౌత్యకురూక్తవా
క్పండితత్వయశోనిధీకృత ♦ పాండవేయ కపర్దికో
దండఖండనపాటవాంచదు ♦ దారదారసమాగమా. ౨౮౯.

టీ. కుండలి=సర్పములకు, ద్విషత్=శత్రువైన గరుత్మంతుఁడే, ఉగ్ర=భయంకరమైన, కేతన=ధ్వజముగాఁగలవాఁడా, గోత్రభిత్=దేవేంద్రునియొక్క, ద్రుమ=వృక్షమును, హారి=హరించినటువంటి, దోః=భుజములయొక్క, చండిమ = అతికోపముచేతను, ఉత్పులకీకృత=పులకాంకురయుక్తముగాఁజేయఁబడిన, అంగక=అవయవములుగల,సత్య=సత్యభామగలవాఁడా, దౌత్య=దూతభావముచేతను, కురు=కౌరవులవిషయమందు,ఉక్త=పలుకఁబడిన, వాక్=మాటలయందు, పండితత్వ=పాండిత్యముచేతను, యశోనిధీకృత=కీర్తిమంతులుగాఁజేయంబడిన, పాండవేయ=పాండుకుమారులుగలస్వామీ, కపర్ది=శివునియొక్క, కోదండ=వింటియొక్క, ఖండన=విఱుచుటయందు, పాటవ = నేర్పుచేతను, అంచత్=ఒప్పుచున్నటువంటి, ఉదార=గొప్పదియైన, దారసమాగమా = సీతాసంయోగముగల స్వామీ.

శ్లో. ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదా ♦ భీష్టార్చనాపుణ్యాల
బ్ధదురుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయ ♦ స్తంభోపలోట్టంకితాం
కదృఢేష్టాక్షరకృష్ణరాయనృపసం ♦ జ్ఞామ్నత్క్రుతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాలవది హృ ♦ ద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ ఇది, సింహాచల=సింహాద్రియందలి, దంభకేసరి = మాయానృసింహుఁడైన స్వామియొక్క, పద=పాదములయొక్క, అభీష్ట=ఇష్టములైన, అర్చనా=పూజలచేతనైనట్టి, పుణ్య=సుకృతముచేతను, లబ్ధ=పొందఁబడినటువంటి, దురుట్టంకణ=ప్రయత్నముచేనాటఁదగినటువంటి, పొట్టునూరి=పొట్టునూరియందలి, విజయస్తంభోపల = ఆ౛ విజయస్తంభమందు, ఉట్టంకిత = వ్రాయఁబడినటువంటియు. అంక = బిరుదైనటువంటియు, ధృఢ=శాశ్వతమైనటువంటి, ఇష్టాక్షర=అభిమతవర్ణములుగల్గిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞ= కృష్ణరాయధరణీకాంతుండనియెడు సంజ్ఞగల్గిన, అస్మత్=నాచేత, కృత = రచియింపఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు, నాలవది = నాలవదియైన, ఆశ్వాసవరంబు=శ్రేష్ఠమైనయాశ్వాసము, హృద్యంబై=సకలకవిజనమనోహరంబై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ =ప్రసిద్ధమౌను.

గద్యం. ఇది శ్రీ దక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాదితా ఖండసాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్ళవంశపయోరాశి రాకా సుధాకరుండు నగు రామస్వామి శాస్త్రిచేత ననేక పూర్వ వ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము ముగిసెను.

శ్రీ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

ఆముక్తమాల్యద * సవ్యాఖ్యానము.

పంచమాశ్వాసము.

కం. శ్రీ నీళా జాంబవతీ, మానస తామరస విహర ♦ మాణమి ళిందా,
భా నద్యుదయ కళిందా, నానాంఘ్రిశిరోక్ష శేష ♦ నగ హర్యక్షా. ౧.

టీక. శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్కయు, నీళా = నీళాదేవియొక్కయు, జాంబవతీ=జాంబవతీదేవియొక్కయు, మానస=మనస్సులనియెడు, తామరస = తామరపూవుల యందు, విహరమాణ=విహరించుచున్న, మిళిందా=భృంగమా, భా = శరీరకాంతియనియెడు, నదీ=యమునానదియొక్క, ఉదయ=ఉత్పత్తికి, కళిందా = కళిందమను పేరుగల పర్వతమా, (కాళిందినది కాంతి వంటి శరీరకాంతి గల వాఁడనుట), నానా=అపరిమితములైన, అంఘ్రి=పాదములను, శిరః=శిరములును, అక్ష=కన్నులునుగలవాఁడా, (ఇది పురుషసూక్తప్రశస్తము), శేషనగ=శేషాచలమునందు, హర్యక్షా = సింహమా, అని స్వామికి విశేషణములు.

తాత్పర్యము. సుగమము.

వ. అవధరింపు మవ్విష్ణుచిత్తుండు. ౨.

టీక. అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, అవ్విష్ణుచిత్తుండను కర్తృపదము ముందటిపద్యమున కన్వయింపఁగలదు.

మహాస్రగ్ధర. ఒకనాఁ డామ్రాంకురౌఘం బురుకుసుమకుడుం గోదరక్షోణిఁ దల్ప,
ప్రకరంబై కాంక్షచేను న్నతులఁబదరి పైఁ బ్రౌఢి వాటించి నిట్టూ,
ర్పొకఁ దొట్టం డస్సి వీరాయిత మటి మటి తా రెట్లు మున్నట్లయానా,
యికలం గందర్పుఁ డోటం బెఱిఁగి తఱిమి వేఁపేసెనా నంటు త్రోఁటెఁ. ౩.

టీక. ఒకనాఁడు= ఒక్కదినమందు, (ఇచ్చట సప్తమికిఁ బ్రథమ), ఆమ్రాంకురౌఘంబు, ఆమ్రాంకుర=మామిడిచిగుళ్లయొక్క, ఓఘంబు=సమూహము, ఉరు = గొ

ప్పలగు, కుసుమకుడుంగ = పూఁబొదలయొక్క, ఉదర = అంతఃప్రదేశములయం దలి, క్షోణిన్=భూమియందు, తల్పప్రకరంబై, తల్ప = సెజ్జలయొక్క, ప్రకరంబై= పరంపరయై, కాంక్షచేన్ = కోరికచేత, మున్=ప్రథమమందు, పతులన్=తమ నాయకులను, పదతి=రజ్జులాడి, పైఁబ్రౌఢి = ఉపరతిని, పాటించి = ఉపక్రమించి, నిట్టూర్పు = ఉచ్ఛ్వాసము, ఎకఁనొట్టన్ = ఉద్గతముకాఁగా, డస్సి=ఆయాసపడి, నీరాయితమ్ము = ఆయుపరతిని, అఱి=ఉడిగి, మఱి=పిమ్మట, తారు = తాము, (ఆనాయికలనుట), మున్ను=ఉపరతికిఁబూర్వమందు, ఎట్లు=ఏవిధమో, అట్లయా= అవిధముగానే యగు, (మరలఁగ్రిందైరనుట), నాయికలన్ = స్త్రీలను, కందర్పుఁడు=మన్మథుఁడు, ఓటంబు = ఓడిపోవుటను, ఎఱిఁగి = తెలిసి, తఱిమి= వెంబడించి, వీఁపేసినాన్= వీఁపునఁగొట్టెనోయనఁగా, అంటు = అంటుకొన్న, తోఁటన్ = ఉద్యానమునందు, ఈ పద్యమునందు అమ్రాంకురౌఘంబనునది కర్తృపదము, అంటు అను ధాతువుతోడ నన్వయింపఁదగినది. మఱియు విష్ణుచిత్తుఁడను కర్తృపదముతో నన్వయింపఁదగిన క్రియాపదముపై పద్యమందున్నది.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁడొక్కనాఁడు మామిడి చిగుళ్ల శయ్యలయందు స్త్రీపురుషులు చేరి యుపరతమందుఁ బురుషుల నోడించునట్లు నాయికలు పంతగించి తాము పురుషులపైఁ జేరి యుపరతి సల్పుచు నాయాసము వలన రొఁజుచు నుపరతిఁ జాలించి పూర్వము తా మెట్లు క్రిందై యుండిరో యట్లే మరలఁ బురుషులకుఁ గ్రిందైరి. కావున నా సందెఱింగి మన్మథుండు స్త్రీలు ఉపరతి సాలించి యోడినందులకుఁ గుఱుతుగా నోడిన వారిని వీపునఁ గొట్టుట ప్రసిద్ధమగుట వలన వారిని వీఁపునఁ గొట్టఁగా నైన గాయములో యనునట్లు మున్ను శయ్యగాఁబఱచికొన్న యాచిగుళ్లే చెమ్మటలుగల స్త్రీల వీఁపున నంటుకొని యుండెనని భావము.

ఉ. వింగడమైన యొక్క వన • వీధిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపున్,
రంగుటరంగు పచ్చలయ • రంగయి పో వెలిదమ్మి బావికిం,
జెంగట నుల్లసిల్లు తుల • సీ వన సీమ శుభాంగి నొక్క బా,
లం గుసుమించ కందళ దళ • ప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరన్. ౮.

టీక. వింగడమైన = విశాలమైన, ఒక్కవనవీథిన్ = ఒకశృంగారవనశ్రేణియందు, సున్నపునఱ్ఱంగుటరంగు = సున్నపురంగుగల తెల్లనితిన్నె, నీడన్ = వనచ్ఛాయచేత, పచ్చలయరంగయిపోన్ = మరకతమయ వేదికయగుచుండగా, వెలిదమ్మిబావికిన్ = తెల్లదామరపూవులుగలవాపికి, చెంగటన్ = సమీపమందు, ఉల్లసిల్లు= ప్రకాశించుచున్న, తులసీవనసీమన్ = తులసీవనప్రదేశమందు, శుభాంగిన్, శుభ =

శుభలక్షణయుక్తములగు, అంగిన్ = అవయవములు గలిగినట్టియు, కురువింద=కురువిందమను పేరుగల రత్నజాతి కెంపులయొక్క, (సీ. "సలలిత మత్తకోకిల లోచన ద్యుతిఁ దనరారుఁ గురువింద మనెడు కెంపు" అని రత్నశాస్త్రము), కందళ=మొలకలయొక్క, దళ=చెక్కలతోడను, ప్రతిమ=సరియైన, అంఘ్రికరోదర = పాదతలహస్తతలములును, అధరన్=మోవియుఁగల, ఒక్కబాలన్ = ఒకబాలికను, కనుంగొనెన్ = విష్ణుచిత్తుఁడు చూచెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు శృంగారవనవీథిలో నీడలుతేటపడు తెల్లని సున్నపురంగుగల యరఁగు చెట్టుల నీడల చేత మరకత మయమైనట్లు కనఁబడు చుండఁగా దాని సమీపమునందలి తెల్లదామరకొలని చెంగట నొక్క తులసీ వనమునందు శుభలక్షణ లక్షితురాలగు నొక స్త్రీ శిశువును జూచెనని భావము.

చ. కనుఁగొని విస్మయం బొదవఁ గాఁ గదియం జని సౌకుమార్యముం,
దను రుచియు న్సులక్షణవితానముఁ దేజముఁ జెల్వుఁ గొంత సే,
పనిమిష దృష్టిఁ జూచి యహహా యన పత్యున కమ్మకుందుఁ డే,
తనయుఁగ నాకు నీశిశువుఁ దా గృపఁ జేసె నటంచు హృష్టుఁడై. ౫.

టీ. కనుఁగొని=చూచి, విస్మయంబొదవఁగాన్ = ఆశ్చర్యమంకురింపఁగా, కదియంజని = సమీపించిపోయి, సౌకుమార్యమున్= సుకుమారత్వమును, తనురుచియున్ = దేహకాంతియును, సులక్షణ = శుభలక్షణములయొక్క, వితానమున్ = సమూహమును, తేజమున్ = తేజస్సును, చెల్వున్ = సౌందర్యమును, కొంతసేపు= కించిత్కాలము, అనిమిషదృష్టిన్ = తెప్పపాటులేనిచూపుచేత, చూచి = వీక్షించి, అహహా = ఆశ్చర్యము, అమ్మకుందుఁడే = ఆవిష్ణుదేవుఁడే, అనపత్యునకున్ = సంతానములేనివాఁడనగు నాకు, తనయఁగ = కూతుఁనుగా, ఈశిశువున్ = ఈబిడ్డను, తాన్ = తాను, విష్ణువనుట, కృపసేసెన్ = దయచేసెను, అటంచు = అనుకొని, హృష్టుఁడై = హర్షముగలవాఁడై.

తా. సుగమము.

కం. కొని పోయి ధర్మగేహిని, కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి యాయమయును జేఁ,
పు నిజ స్తన్యంబులచేఁ, బెనిచె న్గో మొప్ప నిట్లు పెరుగఁ గ్రమమునన్. ౬.

టీక. కొనిపోయి = ఆ శిశువును దీసికొనిపోయి, ధర్మగేహినికిన్ = తన భార్యకు, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో, ఒసంగన్ = ఇయ్యఁగాను, పొంగి=సంతోషించి, ఆయమయును = ఆయమ్మయు, చేఁపు = ఉద్రేకించుచున్న, నిజ స్తన్యంబులచేన్, నిజ=స్వకీయములగు, స్తన్యంబులచేన్ = చన్నుఁబాలచేతను, గోము=గా

రాము, ఒప్పన్=శోభితయగునట్లు, పెనిచెన్=సాకెను, ఇట్లు పెరుగఁగ్=తతివధమున పెరుగుచుండఁగా, క్రమమునన్=క్రమక్రమముగానని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

సీ. వాతెఱ తొంటికైవడి మాటలాడదు, కుటిలవృత్తి వహించెఁ గుంతలంబు,
లక్షులు సిరులు రా నఱచూడ్కిఁ గనుఁగొనె, నాడించె బొమఁ గొని యాననంబు,
చనుఁగొమ లెనఁగయ వక్షము పేక్షఁ గడకొత్తెఁ, బాణిపాదము లెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగెఁ,
సారెకు మధ్యంబు దారిద్ర్యములఁ జెప్పె, లోచ్చోర్వకిటు లొఁగ్గఁ జొచ్చె మేను,
వట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడు వెట్టుకొనియె, నాభి నానాఁటికిఁ గతిఁ నాటిపొందు,
చవుకయైనట్టి యిచ్చటఁ జనదు నిలువ, ననుచు బాలికఁ గరణిఁ బాల్యంబు జాఱె. ౭.

టీక. వాతెఱ = అధరోష్ఠము, తొంటికైవడిన్=పూర్వమువలె, మాటలాడదు=సంభాషింపదు, (యౌవన ప్రాదుర్భావము కాఁగానే రాజసము హెచ్చె ననుట), కుంతలంబులు = తలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తి=కుటిలవ్యాపారమును, వహించెన్=ధరియించెను, (పూర్వమువలె సాధారణముగ నుండక కౌటిల్యమును దాల్చె నని యర్థము, వంకర లాయె నని భావము), అక్షులు=కన్నులు, సిరులురాన్=సంపదలు దమకు రాఁగానే, అఱచూడ్కి= సగము చూపు చేత, కనుఁగొనెన్=చూచెను. (చిన్ననాటివలెఁ జూడ దని యర్థము, యౌవనాతిశయముచేత రక్తశ్వేత నీలవర్ణములు గలిగి మెఱుఁగెక్కి విలాసములు గలిగె నని భావము), ఆననంబు=ముఖము, బొమగొని= కనుబొమముడివైచి, ఆడించెన్= కదలించెను. (పరిహాసమునకు బొమ్మలాడించెనని యర్థాంతరము. మొగము ఒట్లించుకొనెనని యర్థము, జవ్వనమునఁ గనుబొమ్మలకుఁ గాంతియెక్కెనని భావము), చనుఁగొమల్ = స్తనాంకురములు, నెగయన్ = ఎగయఁగా, వక్షము=ఱొమ్ము, ఉపేక్షన్ = ఒప్పరికించుటచేత, కడకొత్తెన్=ఆవల ద్రోఁచెను, (స్తనములనియెడు వస్త్వంతరములుగలుగఁగానే తన్నుపేక్షించి చేరనీయక మూలకుఁ ద్రోచెనని యర్థము. జవ్వనమందుఁ జన్నులు చెన్నుమీఱె నని భావము), పాణిపాదములు = కరపాదములు, ఎఱ్ఱవాఱఁదొడఁగెన్ = కినుకచేత నరుణవర్ణము వహించెననుట. (యౌవనము రాఁగానే కాలు సేతులు మిగులఁ దొగరుజిగియెక్కె నని భావము), సారెకు=మాటిమాటికి, మధ్యంబు=నడుము, దారిద్ర్యములు=తనలేములు, చెప్పెన్=ఉచ్చరించెను. (తన లేమినే తెలుపుచుగాని పిన్ననాఁటివలెఁ గలిమిఁ దెలుప దని యర్థము, నడుము సన్న మయ్యె నని భావము), మేను=శరీరము, లోచ్చోర్వక=మునుపటివలె మాలిన్యము నోర్వక, ఇటు=ఈప్రకారముగా, లొఁగఁజొచ్చెన్=సంకోచింప నారంభించెను, (సందడి కోర్వదని యర్థము, నాగరికము హెచ్చెనని భావము), నాభి= బొడ్డు. వట్టిగాంభీర్యమొక్కఁడు = ప్రయోజన

ములేనియొక్క, గంభీరతను, పెట్టుకొనియెన్ = ఉంచుకొనెను. (తొల్లింటి యట్లుంఁగాక బెట్టుగా నుండెననియర్థము, మిక్కిలి లోఁతాయెనని భావము), నానాఁటికిన్ = నాఁడునాఁటికి, ఈగతిన్ = ఈవిధముచేత, నాఁటిపొందు = అలనాఁటి స్నేహము, చవుకయైనట్టి = ఎల్లిదమైనట్టి, ఇచ్చటన్ = ఈయమశరీరమందు, నిలువఁజనదు = ఉండఁగూడదు, అనుచు = ఇట్లని, జాతినకరణిన్ = వదలిపోయినట్టుగా, బాల్యంబు = పసితనము, జాఱెన్ = తొలఁగిపోయెను.

తా. సుగమము.

శా. హేమాభాంగవిభాధరారుణిమ వక్త్రేందుప్రభాశ్రీలఁ ద
ద్భామారత్నము పొందదయ్యె మును దత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలన్,
శ్యామాత్వం బళిగర్వభూర్వహకచచ్ఛాయాచ్ఛటం గాంచె నౌఁ,
గా మున్నుర్వి శిరఃప్రధాన మను వాక్యం బెమ్మెయిం దప్పునే. ౮౭.

టీక. తద్భామారత్నము = ఆకన్యారత్నము, మును = మొదలును, హేమాభాంగవిభా, హేమ = బంగారుయొక్క, ఆభా = కాంతివంటికాంతిగల, అంగ = సెమ్మెనియొక్క, విభా = పచ్చనికాంతియొక్కయు, అధరారుణిమ, అధర = వాతెఱయొక్క, అరుణిమ = ఎఱ్ఱనికాంతియొక్కయు, వక్త్రేందుప్రభా, వక్త్ర = నెమ్మొగముయొక్క, ఇందుప్రభా = చంద్రకాంతియొక్కయు, శ్రీలన్ = సంపదలచేతను, తత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలన్, తత్తత్ = ఆయా, వర్ణ = పీతరక్తాదులగు వన్నెలకు, యుక్త = తగినట్టి, ఆఖ్యలన్ = నామధేయములను, పొందదయ్యెన్ = పొందనియదియయ్యెను, అళిగర్వభూర్వహ, అళి = తుమ్మెదలయొక్క, గర్వ = గర్వముయొక్క, భూః = భారమును, వహ = వహించిన, కచ = క్రొమ్ముడియొక్క, ఛాయా = నీలకాంతులయొక్క, ఛటన్ = సమూహముచేత, శ్యామాత్వంబు = శ్యామలవర్ణము గలిగినదనుటను (శ్యామా యౌవన మధ్యస్థా యని యునికిం జేసి యౌవన మధ్యస్థభావముననుట), కాంచెన్ = పొందెను, ఔఁగా = యుక్తమేకదా, మున్ను = పూర్వమందును, ఉర్విన్ = భూమియందు, శిరఃప్రధానమను = శిరస్సే ప్రధానమనియెడు, వాక్యంబు = మాట, (సర్వస్యగాత్రస్య శిరఃప్రధానమనియెడు —క్యము), ఎమ్మెయిన్ = ఏరీతిచేనైనను, తప్పునే = తప్పునా, తప్పదనుట.

తా. ఆకన్యక శరీరము బంగారువన్నె గలిగి యున్నదానివలన నొంచె. అధరోష్ఠ మెఱ్ఱఁగానుండినదానివలన నొంగె. నెమ్మోము చందురువన్నె గలిగి యుండినదానివలన నొండెను. దత్తద్వర్ణానుసరణముగా హేమాంగి, బింబోష్ఠి, చంద్రముఖియనియెడు, నిట్టి నామములు వహింపక తేఁటుల్లతో దీటగు నల్లని తలవెండ్రుకల

కాంతి కనుగుణముగ శ్యామయను నామము వహించె ననియును శ్యామయను యౌవన మధ్యస్థురాలనియును సర్వశరీరమందు శిరమే ప్రధాన మగుటచేత నా శిరఃకాంతియే ప్రధానముగా నాపేరు వచ్చె నని భావము.

కం. ఆయత భుజైకచక్రుం, డా యదుపతిఁ దొమ్మిఁ గెలువ నడరు మరుని కా
లాయసచక్రపరంపర, లో యన నుంగరపుఁగురులు యువతికి నమరున్. ౯.

టీక. ఆయత = నిడుదయగు, భుజ = భుజమందు, ఒక=ఒక్కటైన, చక్రుండు = సుదర్శనచక్రముగల, ఆయదుపతిన్ = అప్రసిద్ధుఁడగు శ్రీకృష్ణుని, దొమ్మిన్= క్రంమకయ్యముచేతను, గెలువన్ = జయించుటకొఱకు, అడరు = విక్రమించుచున్న, మరుని = స్మరునియొక్క, కాలాయసచక్రపరంపరలో, కాల = నల్లనైన, ఆయస = ఉక్కుతోఁ జేయఁబడిన, చక్ర=చక్రములయొక్క, పరంపరతో = సమూహములో, అనన్=అనునట్లు, ఉంగరపుఁగురులు = కుటిలకుంతలములు, యువతికిన్ = ఆయువిదకు, అమరున్ = ఒప్పును.

తా. ఈ గోదాదేవి శ్రీకృష్ణుని మోహింపఁ గలదియై యున్నది గాఫున నొక్క చక్రము మాత్రము గలిగిన యా శ్రీకృష్ణుని గెలుచుటకై యుద్యోగించిన మన్మథుని యొక్క చక్రముల గుంపులో యన్నట్లా యువతియొక్క యుంగరములుగాఁ బ్రకాశించుచున్న తలవెంట్రుక లొప్ప నని భావము.

తే. సకల సీమంతి నీలోక సమతిశాయి, భాగ్యవర్ణావళులు వ్రాసెఁ బద్మగర్భుఁ,
డనఁగఁ గర్పూరతిలకరజోవదాత, ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి పడఁతికమరు. ౧౦.

టీక. పడఁతికిన్ = ఆస్త్రీకి, పద్మగర్భుఁడు=బ్రహ్మదేవుఁడు, సకల=సమస్తమైన, సీమంతిని=స్త్రీలయొక్క, లోక=జనములను, సమతిశాయి = మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, భాగ్య = భాగ్యముగల, వర్ణ = అక్షరములయొక్క, ఆవళులు= సఱులను, వ్రాసెననఁగన్ = లిఖియించెనోయనునట్లు, కర్పూరతిలక = కప్పురంపుఁదిలకముయొక్క, రజః=పరాగముచేత, అవదాత = ధవళవర్ణముగల, ఫాలమునన్= నెన్నుదుటియందు, కుంతలశ్రేణి = ముంగురులగుంపు, అమరున్=ప్రకాశించును.

తా. కర్పూర తిలకముయొక్క పరాగము చేతఁ దెల్లనైన లలాటమందు నల్లని ముంగురు లొలయుచుండఁగా నీ యువ యెల్ల పల్లవాధరులకంటె నధిక తమ భాగ్యము గలది యగు నని తమ్మిచూలి వ్రాసిన శుభాక్షరములవలె నుండు నని భావము. వస్తూత్ప్రేక్ష.

శా. సైరంధ్రీ ల్పయి కెత్తి కజ్జలముఁ బక్ష్మశ్రేణికిం దీర్ప వా,
లారుఃగన్నుల నీరుఁ [illegible] చు తటి ఫాలాంచ చ్ఛాతుకీనిశా,

స్ఫారేందుం గనె వక్త్రి మక్కనుటఁ గాఁబర్వేందుఁ డాత్మప్రభా
చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దద్గతవిభాచోరం బనున్ లోకముల్. ౧౧.

టీక. వక్త్రిము = ముఖము, సైరంధ్రులు = అలంకరించెడు స్త్రీలు, పయి కెత్తి = ముఖమును పైకెగయనెత్తి, కజ్జలమున్ = కాటుకను, పక్ష్మశ్రేణికన్ = తోంశలిఱెప్పలయందు, తీర్పన్ = దిద్దుచుండఁగా, వాలాయంగన్నులన్ = నెఱిసోగలగు నేత్రములచేత, మీఁదన్ = ఊర్ధ్వభాగమందు, చూచుతఱిన్ = ఈక్షించునప్పుడు, ఫాల = లలాటమనియెడు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, చతుర్థీనిశా = చవుతినాటిరాత్రియందు, స్ఫార = ప్రకాశించుచున్న, ఇందున్ = చందురుని, కనెన్ = చూచెను, అక్కనుటఁగా = ఆచూచుటచేతనే కదా, పర్వేందుఁడు = పున్నమనాఁటి చందమామ, ఆత్మప్రభాచోరుండు, ఆత్మ=తనయొక్క, (ముఖముయొక్కయనుట), ప్రభా = కాంతులయొక్క, చోరుండు = ప్రుచ్చు, ఉండఁగన్ = కానవచ్చుచుండఁగా, తన్నున్ = ముఖముననుట, లోకములు = జనములు, తద్గతవిభాచోరంబనున్, తత్ = ఆచంద్రుని, గత=పొందిన, ప్రభా=కాంతియొక్క, చోరంబనున్=దొంగయనును.

తా. సైరంధ్రులు ముఖమును బైకెత్తి ఱెప్పలయందుఁ గాటుక పెట్టుచుండఁగా విశాలము లగు నేత్రముల చేత స్వభావముగాఁ బైని జూచునప్పుడు లలాటమనియెడు చవుతి నాఁటి చంద్రుఁడు గనఁబడుటం జేసి యా దోషంబున నీ మొగంబుఁ జూచిన వారెల్ల ముఖకాంతి దొంగిలిన పూర్ణచంద్రుఁ డటుండఁగా నీ నెమ్మొగమే చంద్రుని కాంతిని దొంగలించిన దని వచింతు రనియును నింద వలనఁ గాంతిచే ముఖ చంద్రుల కభేద మనియును భావము.

చ. కనుఁగవఁ దన్నుఁ గెల్వఁగ మృగం బల సూడున కింద్రుఁ రేఁతు నే,
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాఢ్యత లేమి నతండు గొంకఁ దా,
నినుపఁ జన న్మృగం దనదు నెత్తుటఁ బొట్టిడుకొంటకాక వా,
సనక యన న్మొగం బమరుఁ బామకు ఫాలము పచ్చికస్తురిన్. ౧౨.

టీక. మొగంబు = ముఖము, కనుఁగవన్ = నేత్రద్వయముచేత, తన్నున్ = మృగంబుననుట, గెల్వఁగన్ = జయింపఁగా, మృగంబు=ఇఱ్ఱి, అలసూడునకున్=ఆవిరోధమునకు, నేను=మృగమనుట, ఇందున్ = చంద్రుని, రేఁతున్=ప్రేరేఁపుదును, అని=అనుచు, రుచిదక్కన్ = కాంతిదప్ప, తత్పరిమళాఢ్యత, తత్ = ఆముఖమంపలి, పరిమళ = పరిమళమువంటిపరిమళముచేత, ఆఢ్యత = చాలియుండుట, లేమిన్=లేకుంమటచేత, అతఁడు = ఆచంద్రుఁడు, కొంకన్=సంకోచింపఁగా, తాన్=ఆమృగము, నినుపన్ = నింపుటకు, (నిండించుటకనుట), చనన్ = పోవఁగా, పగన్=చలముచేత,

తనము = ఆమృగముయొక్క, నెత్తుటన్ = రక్తముచేత, బొట్టిడుకొంటకాక = తిలకము పెట్టుకొనుటే కాని, వాసనక = వాసనకా, అనన్ = అనునట్లుగా, ఫాలముపచ్చికస్తురిన్, ఫాలము=లలాటముయొక్క, పచ్చికస్తురిన్ = ఆర్ద్రకస్తూరిచేత, చామకు = ఆశ్యామకు, అమరన్ = ఒప్పును.

తా. ఆశ్యామయొక్క ముఖము లలాటమందలి కస్తూరి తిలకము చేతఁ బ్రకాశించుచుండఁగా నాముఖము తనయందలి కన్నుదోయి చేత నిఱ్ఱిని జయింపగా నా పగఁ దీర్చికొనుటకుఁ జంద్రునితోఁ గలిసికొని యామొగమును గెల్చుటకు నతనిఁ దోడు రమ్మనఁగా ముఖమున కుపలేఁ దనకుఁ గాంతియున్నదే కాక పరిమళము లేమిం జేసి యతఁడు సంశయించుచుండఁగా నా మృగమనఁగాఁ గస్తూరి మృగమగును గావున నది పరిమళమును నతనికొసంగఁ బూనుకొనఁగా నిదియంతయు సహింపక యా మొగము మృగము నెత్తుటిచేతఁ దిలకముంచుకొనెనే కాక వాసన కొఱకుఁ గాదనియును సమస్త పరిమళములు ముఖమందుఁ గలిగి యున్నవని భావము.

తే. కడిఁదివిలుచేఁదిగుఱికిఁ గీలుకలచి నిలుపు, మరునికువలయశరముకంపములఁబోలుఁ,
దార కడకంటికై సారెఁ జేరిచేరి, వేగ మగుడ సలజ్జ దృగ్విభ్రమములు. ౧౩.

టీక॥ తార=కనుగ్రుడ్డు, కడకంటికై = నేత్రాంతమువఱకు, సారె = మాటిమాటికి, చేరిచేరి = ప్రవేశించిప్రవేశించి, వేగమగుడన్=శీఘ్రముగా మరలుచుండఁగా, సలజ్జదృగ్విభ్రమములు, సలజ్జ = సిగ్గుతోఁగూడిన, దృక్ = చూపులయొక్క, విభ్రమములు = విలాసములు, (ఇదికర్తృపదము), కడిఁది = బలువగు, విలు= ధనుస్సును, చేఁది = ఆకర్షించి, గుఱికిన్ = లక్ష్యసిద్ధికొఱకు, (ఇచ్ఛార్థకచతుర్థీవిభక్తి) కీలుకలచి = పండ్లుబిగియఁబట్టుకొని, నిలుపు = నిల్వఁబట్టిన, మరుని = మన్మథుని యొక్క, కువలయశరము = కలువపూవుయొక్క, కంపములఁబోలున్ = చలనములను బోలును.

తా. ఆనెలఁత మెఱుఁగెక్కిన కడకంటి చూపులు మన్మథుఁడు పెద్దవిల్లు పూని తివిచి గుఱికుదురునంతకు నల్లెత్రాటికి ధనుర్దండమునకు నడుమఁ జలింపించుచున్న కలువ బాణములవలె నుండెనని భావము.

తే॥ నవ వయస్సింధు మదము చే శ్రవణ కూప,
ములఁ బడెడు శంక నలువ చాపలము లుడుఁగ,
నిడిన శృంఖల లనఁగాటుకిడిన దీర్ఘ,
పక్ష్మ రేఖలఁ గను దోయి పడఁతి కలరు. ౧౪.

టీక. నవ = నూతనమైన, వయః = వయస్సనియెడు, సీధుమదముచేన్ = మద్యమదముచేత, (మైరేయమాసవ స్సీధువని యమరము), శ్రవణ=చెవులనియెడు, కూపములన్ = నూతులయందు, పడెడుశంకన్ = పడునను సంశయముచేత, నలువన్ = చతుర్ముఖుఁడు, చాపలములుడుగన్ = నేత్రముల చంచలభావములు తగ్గునట్లుగా, ఇడిన=ఉనిచిన, శృంఖలలనన్ = సంకెళ్లనునట్లు, కాటుకిడిన = కాటుకబెట్టుకొనిన, దీర్ఘ = నిడుదలగు, పక్ష్మ = ఱెప్పలయొక్క, రేఖలన్=రేఖలచేతనే, కనుదోయి = నేత్రద్వయము, పడంతికిన్=ఆగోదాదేవికి, అలరున్= ప్రకాశించును. ఈ పద్యమందు సీధు మద మనఁగా గజ మద మని యర్థము చేసిన పక్షమున సీధు కూప పతన శృంఖలాది పదముల వలన గజము సుద్యోత్యమాన మగు చున్నది గాన నది యధ్యాహార్యము. ఆపక్షమున సీధు వనఁగా గజనేత్ర మదమునకుఁ బేరైనను వంశకరీరకరికలభాది శబ్దంబుల వలె గ్రహింప వలయును.

తా. ఆ పడంతియొక్క నిడువాలిక లగుచు సీనుల వఱకు నున్న కాటుక కన్నులు తమయందలి యౌవన మను సారాయి మదము చేతఁ జెవులను నూతులలోఁ బడకుండననియు సీధువనఁగా గజనేత్ర మదమను నర్థమున నేనుఁగులు మదించినప్పుడు నేత్రములలో మదము చేతఁ గన్నెఱుంగక నూతులలోఁ బడినట్లే యీ కన్నులును శ్రవణ కూపములందుఁ బడు నో యను సంశయముచేత వాని చాంచల్యముడుగు నట్లుగా నేనుఁగులకుం బోలెఁ జతుర్ముఖుఁడు సంకెళ్లు వేసె నో యన్నట్లు తఱచు పెంపుకలుగల తొంగలి ఱెప్పలతోఁ గూడి ప్రకాశించు చున్నవని భావము. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష. శ్లో. దానం కపోలయో స్సీధు రక్ష్ణో శ్శ్రితో్యస్తు సాగరః। కరాగ్రేసీకరస్సిక్తం స్తనాగ్రే మేహనే మదః. హృదయే ఘర్మ సలిలం మేఘస్తు చరణవ్రజే। సంజ్ఞ యాష్టమదావ్యాతే జాయంతే భద్ర దంతినః. అని గజమదవిభేదమెఱుఁగవలయును.

చ. అనయము రాగ మొప్ప సహజానన చంద్ర కటాక్ష పఙ్క్తి ప
ర్విన నఘ శంక గణ మను క్రిమఋుపెట్టుఁ జెలంగి చెందుఁ గొ
ట్టి నవనిఁ బడ్డ కమ్మ మగుడం గొను నంతకు నంసపాళి నం
గన యిడి దాఁచు పేరఁ జెర కర్ణము కమ్మ పయిం దళుక్కనన్ ౧౫.

టీక. అనయము = ఎల్లప్పుడు, రాగము=అనురాగము, ఒప్పన్ = స్ఫుటము గాఁగా, సహజ = తోఁబుట్టువగు, ఆననచంద్ర = ముఖచంద్రునియొక్క, కటాక్ష= క్రేగంటి చూపులయొక్క, పఙ్క్తి = చాలు, పర్వినన్ = వ్యాపింపఁగా, అఘశంకన్=పాపమువచ్చునసెడుసందియముచేతను, కణమను = సీసనియెడు, (కణము

శ్రీకారమువలెనున్నది గనుకను శ్రీకారము లక్ష్మీరూపము గనుకను ఇట్లు రూపకము చేసెను), శ్రీన్ = సిరిని, అంగన = ఆ యింతి, చెలంగి=విజృంభించి, చెండుఁగొట్టన్ = కందుకక్రీడసలుపుచుండఁగా, అవనిఁబడ్డ = భూమిపైఁబడిన, కమ్మ = కర్ణభూషణమును, మగుడన్ = మరల, కొనునంతకున్ = గ్రహియించువఱకు, అంసపాళిన్, అంస = భుజాగ్రముయొక్క, పాళిన్=ప్రదేశమందు, ఇడి=ఉనిచి, దాఁచు పేరన్ = గుప్తముచేసెడునెపముచేత, పెఱకర్ణముకమ్మ= రెండవదీనుతాటంకము, పయిన్ = ఉపరిభాగమందు, తళుక్కనన్ = తళుక్కనిమెఱయఁగా, మఱువెట్టెన్ = మఱుఁగువెట్టును. అపహ్నవముచేత నుత్ప్రేక్షగలిగియున్నది. ఇది గమ్యకర్ణ శ్రీయన్నదిరూపకాలంకారము.

తా. లోకమందుఁ బుణ్యాంగనయగు సహోదరినట్టి చెవులనుండఁగాఁ బురుషుఁడు చూడఁగూడదు కావున నీ యంగన శ్రీకారము వంటి తన కర్ణమనెడు లక్ష్మిని తాను జెండు గొట్టునప్పు డదరి క్రిందఁబడిన కమ్మను దాను మరలఁ దీసికొనువఱకు నా చెలికి సహోదరుఁ డగు మొగ మనియెడు చంద్రుఁడు చూడకుండ నా చేఁ దన భుజాగ్ర మందుంచి దాఁచు చున్న దనియెడు నెపముచేత నా కర్ణమును గనఁబడకుండఁ జేయు ననియును శిరము ప్రక్కకువంచి భుజాగ్రముచే నొకచెవి దాఁచి నప్పుడు రెండవ చెవి కమ్మపైనిఁ దళుక్కని మెఱయు చున్న దని-భావము.

శా. నాసాచంపకతన్సుగంధ మచటన్ రా భృంగముల్ గ్రోల సం,
త్రాసం బందియుఁ బల్కుచో నలము వక్త్రం బేల నా నేల యం,
దే సౌరభ్యము లేదు కుందములుగావే దంతముల్ గానినాఁ,
డాసక్తిన్ బ్రతిబింబ దంభమున నేలా వ్రాఁ దజ్జాతికిన్.

టీక. నాసాచంపకతన్, నాసా = నాసికయనియెడు, చంపకతన్ = సంపెఁగపువ్వుగలుగుటచేత, సుగంధము = ఆ సంపఁగెవాసన, అచటన్ = ఆముఖమందు, రాన్ = వచ్చుచుండఁగా, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, గ్రోలన్ = ఆస్వాదించుటకు, సంత్రాసంబు = భయమును, అందియున్ = చెందియును, పల్కుచోన్ = ఆయువిద పలుకునప్పుడు, వక్త్రంబు = ముఖమును, అలము నేల=ఏటికిముసరుకొనును, నాన్= అనఁగా, ఏల = ఏటికి, (తుమ్మెదలకు సంపఁగెవాసనవిరోధమనుట), అందు=ఆముఖమందు, ఏసౌరభ్యము = ఏ పరిమళము లేదు, (అన్ని పరిమళములునున్నవనుట), దంతములు = రదనములు, కుందములుగావే = మొల్లమొగ్గలుగావా, కానినాఁడు=కానినెడల- తజ్జాతికిన్ = ఆమొగ్గజాతికి, ఆసక్తిన్=శ్రద్ధచేత, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలన

మనియేడు, దంభమునన్ = నెపముచేతను, వ్రాలక = వ్రాలుట, ఏలా = ఏమి యక్కఱ.

తా. ఆయువిద నాసిక సంపెంగ పూవలె నుండు ననియును ముఖమందు నా సంపెంగ వాసనలకు భయంపడి తుమ్మెదలు ముసర వెఱచియు మరల మాటలాడు నప్పుడు మఱి యొక పరిమళము రాఁగా దాని కాఱకు ముసరుననియును సర్వ పరి మళములు ముఖమందుఁ గల వనియును దంతములు మొల్ల మొగ్గలవలె నుండు నని యును దుమ్మెదలు ముఖము మీఁదఁ దిరుగునప్పు డా దంతముల మీఁదఁ బ్రతిఫలించు ననియు భావము. వ్యాజోక్తి, భ్రాంతి, మదతిశయోక్తి, రూపకాలంకారములు.

తే. శంఖ సామ్యంబు రా మున్న • జలజభవుఁడు,
సరసి రుహ పత్ర నేత్ర కం•ధర యొనర్చె,
జవ్వనము వచ్చి వెండి సా • క్షాత్కరించు,
శంఖమున చేసె నును గంధ • సార చర్చ.		౧౭.

టీక. జలజభవుఁడు = తమ్మిచూలి, మున్న = పూర్వమందు, శంఖసామ్యం బు, శంఖ = శంఖముతోడి, సామ్యంబు = సరియగుట, రాన్ = వచ్చునట్లు, సరసీరు హపత్రనేత్ర = తమ్మిరేకులవంటి కన్నులుగల యాపొలఁతియొక్క, కంధర = కంఠ మును, ఒనర్చెన్ = నిర్మించెను, జవ్వనము = యౌవనము, వచ్చి = ప్రాదుర్భవించి, వెండి = మరల, సాక్షాత్కరించు = ప్రత్యక్షమైనట్టి, శంఖమున = శంఖమునే, నును= మృదువగు, గంధసారచర్చ, గంధసార = మంచిగంధముయొక్క, చర్చ = పూఁత చేతను, చేసెన్ = ఒనర్చెను.

తా. ఆ సరసిజాక్షి కంఠము శంఖముతో సమ మగు నట్లు బ్రహ్మ మున్నొ నర్చె ననియును యౌవనము వచ్చి గందపు పూఁతచేత ధవళవర్ణమును గలుగఁ జేసి ప్రత్యక్ష శంఖమునే చేసెననియును దీని వలన బ్రహ్మకంటె యౌవనమే యధి క తర మని భావము. అలం. ఉపమా, గమ్యోత్ప్రేక్షలు.

కం. కమలదళేక్షణ సంగీ•తమున నెగడు మంద్ర మధ్య•తారత్రిస్థా,
నములకుఁ దీర్చిన రేఖలు, క్రమ మగు రేఖాత్రయమునఁ•గంఠంబమరున్. ౧౮.

టీక. కమలదళేక్షణ = తామరరేకులవంటికన్నులుగల యానెలఁతయొక్క, సంగీతమునన్ = గానమందు, నెగడు = ప్రశస్తములగు, మంద్రమధ్యతార, మంద్ర ము, మధ్యము, తారమనియెడి, త్రి=మూఁటియొక్క, స్థానములకు = ప్రదేశములకు, తీర్చిన = దిద్దినట్టి, రేఖలక్రమమగు = గుఱుతు రేఖలక్రమమునుగల, రేఖాత్రయమునన్= వళిత్రయముచేతను, కంఠంబు = కంఠము, అమరున్ = ఒప్పును. (మంద్రస్తు గంఠే రే

త్వాలోత్యన్త్రైచత్రయత్రిషు. విలంబితంద్రుతంమధ్యమనియమరము, యస్యాస్తిస్రోగళే రేఖాదృశ్యంతేసా పతివ్రతా యని సాముద్రికశాస్త్రము).

తా. ఆయమ పాటఁబాడు నప్పడు మంద్ర మధ్య తారము లనియెడు స్వరములు మూఁడు పుట్టుటకు స్థానములయిన వని గుఱుతు కొఱకు మూఁడు రేఖలున్నవో యను నట్లు కంఠమున మూఁడు వళులు ప్రకాశించు నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. లలన మృదుబాహు బిసయుగ • లతలు గడఁగి,
బిస లతాశ్రీల నెల్లను • వెసహరించె,
మఱి హరింపంగఁ గా యవి • నెఱులు విఱిగి,
సారె దనుయాత్రఁ దంతులఁ • జరపుచుండు. ౧౯.

టీక. లలన = ఆస్త్రీయొక్క, మృదు = మెత్తనగు, బాహు = భుజములనియెడు, బిస = తామరతూఁడులయొక్క, యుగ = జంటయొక్క, లతలు = తీఁగెలు, కడఁగి = యత్నపడి, బిసలతాశ్రీలనెల్లను, బిసలతా = లోకమందలితామరతూఁడుల తీఁగెలయొక్క, శ్రీలనెల్లను = సంపదలన్నిటిని, వెసన్ = వేగముగాను, హరించెన్ = కైకొనియెను, మఱి = మరల, హరింపంగఁగా = గ్రహింపఁగానేకదా, అవి = తూఁడులు, నెఱులు = పూర్ణత్వములు, విఱిగి=విరిసిపోయి, సారె = పలుమాఱును, తనుయాత్రన్ = దేహయాత్రను, (శరీరపోషణమనుట), తంతుల = నూలిపోగులచేతను, జరపుచుండున్ = కడపుచుండును.

తా. ఆయమయొక్క కోమలములగు బాహువు లనియెడు తామరతూఁడులు చేలరేఁగి యెల్ల తూఁడుల కాంతి సంపదల నపహరింపఁగా నవి గుంపు చెదరి మఱియొక విధముచే బ్రతుఁక జాలక నూలి పోఁగు లొడికొని శరీర యాత్రఁ గడపు నని యను దామర తూఁడులు విఱిగెనేని వానిలో నూలిపోఁగు లుండు నని యును భావము. అలం. రూపకానుప్రాణితగమ్యోత్ప్రేక్ష.

మ. తలుకొత్తు న్భుజకీర్తి వజ్ర ఘృణి సూత్ర స్యూత హారస్ఫుర,
త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్స్వల్పవిస్తారద,
ధ్యాలసత్తిర్యగురస్తటం బను వివాహించ న్మనోజాత పా,
టల దంతచ్ఛదబోడబాసికము దండ ల్వోలెఁ గేల్లింతికిన్. ౨౦.

టీక. ఇంతికిన్ = ఆస్త్రీకి, కేల్లు = హస్తములు, భుజకీర్తివజ్రఘృణి, భుజకీర్తి = బాహుపురులయందలి, వజ్ర = మగఱాలయొక్క, ఘృణి = కాంతులనియెడు, సూత్ర = దారముచేత, స్యూత = కూర్పఁబడిన, హార = పూలపేరులయందు,

స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, కళికా = మొగ్గలచేత, చిత్ర = చిత్రవర్ణములుగలయట్టియు, కుచద్వయ = చనుదోయికి, ఉపరి = పైఁగాను, గళాధః, గళ = కంఠమునకు, అధః = క్రిందుగాను, స్వల్ప = అల్పమైన, విస్తార = వెడల్పుచేతను, దైర్ఘ్య = పొడవుచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్నట్టియు, తిర్యక్ = అడ్డమగు, ఉరస్తటంబును = వక్షస్స్థలమనియెడు, వివాహాంచన్మనోజాతపాటలదంతచ్ఛద, వివాహ = పెండ్లియందు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, మనోజాత = మన్మథునియొక్క, పాటల = యెఱ్ఱనగు, దంతచ్ఛద = వాతెఱగల రతీదేవియొక్క, బొడబాసికము = శిఖరములేనిబాసికముయొక్క, దండల్పోలెన్ = ఇరుగడలవ్రేలుచున్నదండలవలెనె, తళుకొత్తున్ = మెఱయును.

తా. ఆయింతియొక్క కంఠమునకు దిగువగాను గుచముల కెగువగా నున్న ప్రదేశము గొంచెము వెడలుపును బొడవును గలిగియున్న దనియును భుజకీర్తుల యందలి వజ్రకాంతులా వక్షఃప్రదేశ మందలి పూదండలయందుఁ బ్రతిఫలింపఁగా నా మొగ్గలచేత నది విచిత్ర వర్ణములుగలదియై మన్మథుఁడు రతీదేవిని వివాహమైనప్పు డా రతీదేవి ముఖమందుఁ గట్టిన బాసికము వలెనే యుండె ననియును హస్తములు రెండు నా బాసికమునకు రెండు పార్శ్వముల యందు వ్రేలు చున్న దండలో యనునట్లుండె నని భావము.

చ. ఒదవెడు జవ్వనంబు వెలిఁ • గొత్తఁగఁ బయ్యెద సిగ్గు గూడి బి,
ట్టదుమఁగ లేఁత లౌట దిగ • నాఁకకుమీఱనులేక వక్షపుం,
జదుపునఁ బ్రక్కల న్మెఱసి చ • ప్పట లై మఱి లావు గూడఁ బైఁ,
బొదలె ననంగఁ బిక్కటిలెఁ • బొల్తుక చన్నులు నాఁడు నాఁటికిన్. ౨౧.

టీక. పొల్తుక = ఆ పొలఁతియొక్క, చన్నులు = స్తనములు, (ఇదికర్తృపదము), ఒదవెడు = పుట్టుచున్న, జవ్వనంబు = యౌవనము, వెలికొత్తఁగన్ = బైటఁ ద్రోయఁగా, పయ్యెద = పైఁటచెఱఁగు, సిగ్గుఁగూడి = లజ్జనుగూడికొని, బిట్టు = గట్టిగా, అదుమఁగన్ = లోపలికిఁద్రోయఁగా, లేఁతలౌటన్ = తరుణములౌటచేత, దిగన్ = దిగివచ్చుటకును, ఆఁకకుమీఱను = ఆజ్ఞకతిక్రమింపను, లేక=చాలక, వక్షపు = వక్షస్స్థలసంబంధియగు, చదుపునన్ = సమ్మర్దముచేత, ప్రక్కలన్ = పార్శ్వములందు, మెఱసి = ప్రస్ఫుటములై, చప్పటలై = అడఁగినవై, మఱి=పిమ్మట, లావుగూడన్ = బలమురాఁగా, పైఁబొదలెననంగన్ = పైకివ్యాపించినవోయన్నట్లు, నాఁడునాఁటికిన్ = దినక్రమమున, పిక్కటిలెన్ = విస్తరిల్లెను.

తా. ఆ యుగ్మలి కుచములను యౌవనము బయిటఁ ద్రోయుచుండఁగా ను సిగ్గు వచ్చి పైఁట చెఱఁగుతోఁ గూడి చాల లోపలికిఁ ద్రోయఁగా నవి లేఁత

వి గావున దిగి వచ్చుటకును పై కెగయుటకును జేరక యురస్స్థలమందె యొత్తి డిం బడి పార్శ్వముల కొఱగి అడఁగి చప్పటలై పిమ్మటఁ గ్రమక్రమముగా లేఁతతి కము వదలఁగానే బలము వచ్చి పైకిఁ బిక్కటిల్లె ననియును యౌవన ప్రాదుర్భావము కాఁగానే చనుదోయి కానఁబడె ననియును లజ్జ పోఁచె ననియును దరువాతఁ గుదురులు గట్టి యురమెల్ల నాక్రమించి క్రిక్కిఱిసి పిక్కటిల్లె నని భావము.

తే. వృత రఘూత్తమ శాప మొక్కింత విడిచి,
విడిచి కడ కేగ నప్పు డప్పుడ కవిసెడు,
చక్ర యుగ మన లొమ్మొయ్య నాక్రమించి,
కొమరె చన్నులు పృథు చూచుకముల నమరె. ౨౨.

టీక. వృత = ఆవరించిన, రఘూత్తమ = శ్రీరామునియొక్క, శాపము = శపించుట, (మీరు కవఁబాసియుండురుగాక యను శాపమనుట), ఒక్కింత = ఒకయింత, (కొంచెమనుట), విడిచివిడిచి = వదలివదలి, కడకేగన్ = తొలఁగిపోఁగా, అప్పుడప్పుడ = తత్కాలమందే, కవిసెడు = కూడుకొనియెడు, చక్ర = జక్కవలయొక్క, యుగమనన్ = కవయోయనునట్లు, లొమ్ము = వక్షస్స్థలమును, ఒయ్యన్ = మెల్లఁగా, ఆక్రమించి = వ్యాపించి, కొమరె = ఆ స్త్రీయొక్క యనికాని, కొమరెచన్నులు = ఉదుటుకుచములనికాని, పృథు = కొంచెముపెద్దవియగు, చూచుకముల్ = చనుమొనలచేత, అమరున్ = ఒప్పును, చక్రవాకములకురాత్రియెల్ల వియోగముగలుగునట్లు శ్రీరాముఁడు సీతాదేవి యోగమనుభవించునప్పుడు శాపమిచ్చుట పురాణప్రసిద్ధము.

తా. చక్రవాకద్వయము తమకు సంభవించిన శ్రీరామ శాపము వదలి యప్పుడప్పుడే కలియుచుండిన నెట్లుండునో యా రీతిగానే వట్రువయై యొండొంటికిఁ జేరువయై కుచద్వయను లొమ్ము నాక్రమించె ననియును ఆపక్షుల ముక్కులవలెనే చనుమొన లున్నవనియును భావము.

కం. తా రెట్లట్లుగఁ దమ్ముం, జేరిన ముత్తెంపు సరులఁ జేడియ చన్నుల్,
లోరెంట లుడిపె ఘన మగు, వారు నిజార్జవముఁ జేరువారికి నీరే. ౨౩.

టీక. చేడియచన్నుల్ = ఆబాలిక స్తనములు, తారెట్లు = తామెట్లో, అట్లుగన్ = ఆరీతిగానే, (అనఁగా రెండు స్తనములు వేఱుగా దూరముననుండి నానాటఁ జేరువకువచ్చి యొరసికొన్నట్లనుట), తమ్ముంజేరిన = తమ్ము నాశ్రయించిన, ముత్తెంపుసరులన్ = ముక్తాహారములను, లోరెంటలు = లోపలిజంటలను, ఉడిపెన్ = పోఁ జేసెను, ఘనమగువారు = ఘనతగలవారు, నిజార్జవము, నిజ = స్వకీయమగు,

ఆర్జవము = నాజూకును, చేరువారికిన్ = తమ్ముఁ నాశ్రయించినవారికిని, ఈరే = ఇయ్యరా, (ఇత్తురనుట).

తా. కుచములు తాము మధ్యభాగమున సందు లేక కదిసియున్నవి గావున నందుఁ జేరిన హారములును గుచమధ్యమందు విరళముగ నుండుటకు తావులేక కుచములయం దన్నిచోట లొక్కటఁ గూడి యుండు ననియును ఘనులైన వారు దమ వలెనే యుండుటకుఁ దమ యాశ్రితులకుఁ దమ సుగుణము లిత్తురనియు భావము. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. విరహి తతి మీఁది కోపాన మరుఁడు దివియ,
వేగమై పైఁబడి యొఱతోన విసరఁ గుట్లు,
తునిసి పైటికి నసిధార దోఁచెననఁగఁ,
గనక రుచి మధ్యలత నారు కాంతకలరు. ౭౮.

టీక. కాంతకున్ = ఆయింతికి, ఆరు = నూఁగారు, (ఇది కర్తృపదము), విరహి = వియోగులయొక్క, తతిమీఁది = సమూహముపైనున్న, కోపానన్ = కోపముచేత, మరుఁడు = స్మరుఁడు, తివియన్ = ఒఱలోనుండితీయుటకు, వేగమై = వేగముగలవాఁడై, "సీ. అప్సరోనికురుంబ మాటలుఁబాటలునై వినోదింపంగ నమరగణమనియును", క. "కాచికొనివచ్చి తగనా, నేచినయట్లచటచట నిలిపితిని నినా, ఘాచేటును భంగంబును, నైచిత్యముశోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్" అనియును న్న భారతప్రయోగంబుల కలిమినగు ధాతువునకు కలిమిఅర్థము. పైఁడియొఱతోన = కనకమయమగునొఱతోఁగూడనే, విసరన్ = నలుకుటకువిసరఁగా, కుట్లు = ఆయొఱకుట్లు, తునిసి = తెగి, పైటికిన్ = బాహ్యప్రదేశమునకు, అసిధార = కత్తివాదర, తోఁచెననఁగ = కానవచ్చెననునట్లుగా, కనకరుచి = బంగరుకాంతిగల, మధ్యలతన్ = కౌఁదీఁగెయందు, అలరున్ = ప్రకాశించును.

తా. మన్మథుఁడు విరహులపైఁ దన కధికమగు కోపము రాఁగా నా కోపాతిశయముచేతఁ గత్తి పైటికిఁ దీయు నంత తడవు లేక వేగము పడి పసిఁడి యొఱతోనే యాఖడ్గమును విసరఁగా నా వేగము వలన నొఱకుఁ గుట్టి యున్న కుట్లు తెగి యా సందున నా కత్తి వాదరకనఁబడినట్లు బంగారు వన్నెగల కౌఁదీఁగెయందు నల్లని కాంతిగల నూఁగారు ప్రకాశించె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

కం. అండజ గామిని యూరుపుఁ, బిండువలపులాననాశ్చిబిలము వెడలి చ,
న్గొండల నడుమను బ్రాఁకెడు, కుండలియో యనఁగ నారుఁ గొమరొప్పారున్.

టీక. అండజగామిని = ఆహంసయానయొక్క, ఊరుపుబిఁండు = ఉచ్ఛ్వా

సవాయుసమూహముయొక్క, వలపులు = పరిమళములను, ఆనన్ = ఆస్వాదించుటకు, నాభిబిలము = బొక్కిలియను బిలమునుండి, వెడలి = బయలుదేఱి, చన్గొండల నడుమను = కుచగిరులమధ్యమున, ప్రాకెడు = ప్రాకుచున్న, కుండలియో యనన్ = త్రాచుఁబామో యనునట్లు, అరుకొమరు, ఆరు = లోమరాజియొక్క, కొమరు = సౌందర్యము, ఒప్పారున్ = తనరును.

తా. మఱియు నా హంసయాన యొక్క నూఁగారు పరిమళముగల యుచ్ఛ్వాస వాయువుల నాస్వాదించుటకై నాభియనియెడు బిలములోనుండి వెలువడి చన్నులనియెడు కొండలనడుమ నెగఁబ్రాకుచున్న కాల సర్పమో యను నట్లున్నదని యును సర్పములు వాయు భక్షణము సల్పు ననియును దాని కున్నత పర్వతములయందుఁ బ్రాఁకుటయందుఁ బ్రయాసము గావున మెల్లగఁ బ్రాఁకుచుండు నని భావము.

కం. అంగన నిలిచిన బాహువు, లుం గౌనును నేఁబుపఱచు • లోకమునకు ర,
త్నాంగద కాంచీభేదము, లుం గెళవుల నడిమియునుకు • లున్నూఁగారున్. ౭౬.

టీక. అంగన = ఆయింతి, నిలిచినన్ = నిలుచున్నప్పుడు, లోకమునకు = చూచెడుజనమునకు, రత్నాంగదకాంచీభేదములును, రత్న = మణిమయములైన, అంగద = బాహుపురులయొక్కయు, కాంచీ = మొలనూలుయొక్కయు, భేదములు = వేఱుపాటులును, కెళవుల = పార్శ్వములయందలియును, నడిమి = మధ్యప్రదేశమందలియును, ఉనుకులున్ = ఉండుటలును, నూఁగారున్ = రోమావళియును, బాహువులున్ = బాహువులను, కౌనును = నడుమును, ఏఁబుపఱచున్ = వివరించును.

తా. నడుమును గోమలములగు బాహువులును సమ కృశము లై యున్నవి గావునఁ జూచు వారి కా భేద మెఱుక పడకుండఁగా భుజకీర్తులును బార్శ్వద్వయమందు నిలుచుటలును బాహువుల దెలుపుననియును మొల నూలును నడుమనుండుటయును నూగాఁరు నీనూఁగును ఇగి నడుముని తెలుపుననియును నట్లుగాని యెడలఁ జేతు లెయ్యవియో నడు మెద్దియో తెలియ నేర వని భావము.

కం. తను మధ్య వళీ భంగము, లనుగూర్పఁగ నవియుఁ దత్కు • లములయగుటఁ గం,
తుని యిడిన పత్త్రి జేకనఁ, జను నొడ్డాణమున నడుము • చామకు ననరున్. ౭౭.

టీక. చామకున్ = ఆశ్యామకు, తను = సూక్ష్మమగు, మధ్య = నడుముయొక్క, వళీ = త్రివళులనియెడు, భంగములను = విఱుగులను, కూర్పఁగన్ = అదుకుటకు, అవియున్ = ఆవళులును, తత్కులములయగుటన్ = ఆబంగారుజాతిగలవే యవుటచేత, కంతుని = మన్మథుఁడనియెడు నగసాలెవానియొక్క, ఇడిన = ఉనిచిన పత్త్రిజేకనన్ = పత్త్రికట్టునిమి త్తముంచిన బంగారుజేకో యనునట్లు, చను = ఒప్పుచున్న,

ఒడ్డాణమునన్ = కాంచీగుణముచేతను, నడుము = మధ్యము, అమరన్=చెన్నగును.

తా. సూక్ష్మమగు నడుముయొక్క వళు లసిగొదుటు తునుకలకు మన్మథుఁడ దుకు పెట్టఁ దలఁచి బంగారు బంగారుతోనే యతుకుం గావున నావళులు బంగారు తునుకలే యగుటనా మధ్యవళుల నడుమఁ దన పత్తి తేకను బంగారు తేకు వేసి య దికి బిగించెనో యనునట్లున్న యొడ్డాణముచేత నడుము పొల్పగు నని భావము. అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

కం. లేఁ గౌఁదీఁగె నితంబము, ప్రేఁగునఁ ద్రెవ్వుటయుఁ గని విరించి బిగింపన్, లోఁగి ముడి యిడియొ వదలుగ, నాఁ గోకస్తని గభీరనాభి చెలంగున్ ౫౨.

టీక. లేఁగౌఁదీఁగె = లేఁతయగుమధ్యలత, నితంబము = పిఱుఁదుయొక్క, ప్రేఁగునన్ = భారముచేతను, త్రెవ్వుటయున్= తెగిపోఁగా, కని=చూచి, విరించి= బ్రహ్మదేవుఁడు, బిగింపన్ = బిగియించుటకు, లోఁగి=సందేహించి, వదలుగన్ = బిట్టులేకుండ, ముడియిడియోనాన్ = ముడివేసెనోయనునట్లు, కోకస్తని = ఆచక్ర వాకస్తనియొక్క, గభీరనాభి=లోఁతైనపొక్కిలి, (ఇది కర్తృపదము), చెలంగున్= ప్రకాశించును.

తా. సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మదేవుఁడా కోకస్తనియొక్క పిఱుఁదుల భారముచేత లేఁత కౌను దీఁగె లాగఁబడి తెగుటఁ జూచి మరల సంధించుటకు యత్నపడి బిగియించిన మరలఁ దెగునేమో యని సందేహించి వదలు వదలుగా ముడి వేసి మరల సంధించిన ముడియో యన్నట్లు నాభి ప్రకాశించు నని భావము. ఉపమోత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

కం. వెలఁది కటిపేర నిల నొక, పులినము దిగఁబడియె సింధుపులినపుఁ బఙ్క్తిన్, నలువ యది వడఁగఁగాదే, తెలియుట కందంచ పదము దిరముగ నిలిపెన్ ౫౩.

టీక. సింధుపులినపుబఙ్క్తిన్, సింధు= నదీసముద్రములయొక్క, పులినపు = ఇసుకదిన్నయలయొక్క, పఙ్క్తిన్ = శ్రేణియందు, వెలఁదికటిపేరన్, వెలఁది = ఆ స్త్రీయొక్క, కటి = పిఱుఁదనియెడు, పేరన్ = వ్యాజముచేత, ఇలన్= భూమియందు, ఒకపులినము = ఒక్కయిసుకదిన్నియ, దిగబడియెన్ = తప్పిపోయెను, నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, అది = ఆపులినము, వడఁగఁగాదె = తప్పిపోవుటచేతనేకాదా, తెలియుటకు = ఎఱుఁగుటకొఱకు, అందు = ఆసింధుపులినపఙ్క్తియందు, అంచపదమున్ = హంసపాదమును, తిరముగన్ = స్థిరముగాను, నిలిపెన్ = ఉనిచెను.

తా. ఆయమ పిఱుఁదు ఇసుకదిన్నియవలె నున్నదనియును మున్ను బ్రహ్మదేవుఁడు సముద్రతీరములయందును నదీతీరములయందును సైకతములు సృజించు

నప్పుడా పఙ్క్తిలో నీయమ పిఱుఁదను నిసుక దిన్నె చేరక దిగఁబడియెను గాన నది యొఱఁగి యక్షర పఙ్క్తిలో దిగఁబడిన యక్షరమునకు గుఱుతుగా నక్కడ హంసపదము పెట్టుట ప్రసిద్ధము గావున నట్టి విధముగానే యిది దిగఁబడుట దెలియుట కొఱకా పులిన పఙ్క్తియందు సంచరించెడు హంసలయొక్క పదచిహ్నములనియెడు హంసపాదము పెట్టె నని భావము. అలం. వ్యస్తరూపకానుప్రాణిత హేతూత్ప్రేక్ష.

తే. కదళి దిఱియించె నగ్రాంఘ్రి • కంబు దొడల,
పెనుపు నెట్లన్నఁ బొరల శో • ధన నడంచు,
కొన్న యాఁ దోఁక పాటును • గొప్ప విప్ప,
మెఱయు గోర్కుఱిచ్చులును గెంపు • గుఱులు గావె. 30.

టీక. కదళి = అరఁటిచెట్టు, అగ్రాంఘ్రికంబు = పాదాగ్రముయొక్కయు, తొడల = ఊరువులయొక్కయు, పెనుపున్ = అతిశయమును, తిఱియించెన్ = లాఁగికొనెను, ఎట్లన్నన్ = అది యేవిధముననఁగా, పొరల = అరఁటిపట్టల పొరలయొక్క, శోధనన్ = శోధించుటచేత, (దొంగదగ్గఱనుండెడు వస్త్రాదులలోని పొరలపొరలసందుల సోదా చూచుటయనుట), అడంచుకొన్న = దాఁచుకొన్నట్టి, ఆఁ దోఁకపాటును = గోపుచ్ఛాకారమును, (ఇదితొడలపెనుపు), కొప్పవిప్పన్ = అరఁటిపువ్వువిప్పఁగా, (దొంగ సిగముడివిప్పఁగాననుట), మెఱయు = బయటఁబడునట్టి, గోర్కుఱిచ్చులును = గోళ్లనుదొంగలును, (అరఁటిపువ్వులోని తెల్లనికుసుమలలోఁ గొన్ని గోళ్లవలెనుండును వాని నిచ్చటఁ జౌర్యసాధకనఖాకారాయుధములుగాఁ జెప్పినాఁడు మఱియొకవిధమయిన కుసుమలకు దొంగలని పేరుగలదు), కెంపు=పద్మరాగమును, అరుణకాంతియును, (దొంగ సిగవిప్పినప్పుడు గెంపుగనుపడెననుట), గుఱులు = నిదర్శనములు, కావే = కావా అథననుట. (ఈపద్యమునందుఁ గ్రమవ్యత్యయమయినను దోషావహంబుగాదు ప్రయోగములుగలవు).

తా. ఈయమ తొడల సౌందర్యమును పాదాగ్రముల యొప్పిదమును నరఁటిచెట్టు మ్రుచ్చిలింపఁగా నది యెట్లెఱుంగ వచ్చెననఁగాఁ బొరలు విప్పఁగాఁ దొడలయందలి సౌందర్యమును పువ్వనియెడు కొప్పు విప్పిన నందలి కెంపును గేసరములును పాదతల రక్తకాంతియును నఖాకార శస్త్రములును సాక్షులై యుండఁగా వేఱు నిదర్శనముతో నక్కఱ లేదని భావము.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గల • వారి నైన,
కరభములు దాస్యముల చేయు • సరసిజాక్షి,

యయూరువుల కెట్లు టన్నఁ బైఁ • దారు మోచు,
గొడుగులును నల్లకలశముల్ • గుఱులు గావె. ౩౧.

టీక. వసుధలోన్ = భూమిలోను, ఎట్టి శ్రీగలవారి పేని = ఏవిధమైనసంపద గలవారినైనను, కరభములు = హస్తభాగవిశేషములు, ఊరువులకు = పెందొడలకు, దాస్యముల = పరువుపరతులై, చేయున్ = ఒనర్చును, అటు = ఆవిధము, ఎట్లన్నన్ = ఎట్లనఁగా, పైన్ = తనమీఁద, తారు=తాము, మోచు=వహించెడు, గొడుగులును= ఛత్రములును, అల్లకలశములు = అప్రసిద్ధములగు పూర్ణకుంభములును, (దాస్యములు చేసెడువారు తమ హస్తములయందు గొడుగులను జలాహరణమునకుఁ గలశములనుదాల్తురనుట), మఱియు నుత్తమస్త్రీల హస్తములయందు ఛత్రకలశాదిరేఖలుండు ననుట. "శ్లో. అంకుశంకుండలంఛత్రంయస్యాఃపాణితలేభవేత్ । పుత్రంప్రసూయతేనారీసనరఃపృథివీపతిః ॥ యస్యాఃకరతలేపద్మంపూర్ణకుంభంతథైవచ । రాజపత్నీత్వమాప్నోతి పుత్రైశ్చసహమోదతే" అని సాముద్రికశాస్త్రము, గుఱులుగావే=అడియాలములుగావా.

తా. లోకమందలి యెంత సంపదగల స్త్రీల కరభములైన నాయమ యూరువులకు దాస్యము సేయునే కాక యా యయూరువులతోడ సామ్యముఁ జెందనేరవనియును అవి దాసులై యుండుటకు గుఱుతు లేమనిన నాహస్తములయందు రేఖాకారములగు ఛత్రములును గలశములు గావాయనియు నట్టి రేఖలుగల భాగ్యవతులు గావుననే యీ యమ్మవారికి దాస్యములు సేయుటకుఁ గలుగుననియును సాధారణస్త్రీలకది దొరకదని భావము. ఉత్తమస్త్రీల చేతులయందుండు ఛత్ర కలశ రేఖలనాదు సేవార్థము ధరించిన ఛత్రకలశములుగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు గనుక నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

కం. వలరాజు కుటుంబము న, గ్గలముగఁ బోషించు కలమ • గర్భము లయ్యెన్,
బొలఁతుక జంఘ లతిశ్యా, మల మంజీరస్థ నిబిడ • మరకత కాంతిన్. ౩౨.

టీక. పొలఁతుక = ఆపొలఁతియొక్క, జంఘలు = పిక్కలు, అతిశ్యామల = మిక్కిలిశ్యామల వర్ణములుగల, మంజీరస్థ = అందియలయందున్న, నిబిడ = దట్టములగు, మరకత = పచ్చలయొక్క, కాంతిన్ = ప్రకాశముచేత, వలరాజు = మన్మథునియొక్క, కుటుంబమున్ = సంసారమును, అగ్గలముగన్ = అధికముగ, పోషించు = ప్రోచెడు, కలమగర్భములయ్యెన్ = వరిపొట్టలయ్యెను, శ్యామలహరిద్వర్ణములకభేదంబగుటకు "మరకతమణిస్తంభగంభీరబాహుం" అని శ్రీకృష్ణకర్ణామృతమునందును "శుకాంకనీలోపలనిర్మితానాం" అనిమాఘ తృతీయసర్గమందును,

"సీ. అభినవ జలధర♦శ్యామంబు లగుచోటు లాకు జొంపంబుల♦ననుకరింప" అని విరాటపర్వంబున నునికిం జేసి మరకతంబులయందు శ్యామల వర్ణము గలుగునట్లు నిచ్చటం జెప్పఁబడియె.

తా. ఆ పొలతిం పిక్కలతి నిర్మలము లై యుండుటం జేసి పాద కటకముల యందలి దట్టమగు పచ్చలకాంతిచే వ్యాప్తములై వరి పొట్టలవలెఁ బచ్చని వన్నెగ గలిగియున్న వనియును లోకమునందు రాజనపుఁ బొట్టు లెవ్వారి కేని పోషణార్థ ముపయోగించుఁ గావున నీ వరి పొట్టలు మన్మథుని కుటుంబ పోషణమునకు మిక్కిలి యుపయోగ మగు చున్న వనియు భావము.

తే. ఉవిద నిద్దంపు జంఘల♦ సవతుఁగోరి,
కలమ గర్భంబు లడఁచు లోఁ♦ గంటకములు,
చాతురుల మించి మఱి దివ♦ సక్రమమున,
నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ♦ దలలు వంచు. ౩౩.

టీక. ఉవిద = ఆయువతియొక్క, నిద్దంపు = స్నిగ్ధములగు, జంఘల = పిక్కల యొక్క, సవతున్ = సాపత్న్యమును, కోరి = అపేక్షించి, కలమగర్భంబులు = రాజనపుఁబొట్టలు, కంటకములు = తనయందలిదోషములు, (వరికి జుంజుఱు ముండ్లు గలిగి యుండుట ప్రసిద్ధము), చాతురుల్ = నేర్పులచేత, మించి=అతిశయించి, లోన్ = తనలోనే, అడఁచున్ = దాఁచుకొనును, మఱి = పిమ్మట, అవి= ఆకంట ములు, నిలువక = లోపలనిముడక, దివసక్రమమునన్ = నానాఁట, బాహిరములై నన్ = బయల్పడఁగా, తలలువంచున్ = సిగ్గుచేత శిరములువంచును.

తా. నిద్దములగు నాయువిద పిక్కలతో రాజనపుఁ బొట్టలు సామ్యము రాఁ గోరి తమ యంతర్దోషములు బయల్పడనీక నేర్పుచేత దాఁచెనే కాక మఱికొన్ని దినములలోనే యా కంటక దోషము గనుపడఁగా నా వరి పొట్టలు సిగ్గుచేతఁ దలలువంచుకొనును, అనఁగా నాయమ పిక్కలు మిక్కిలి నునుపు గలిగియున్న వని యును వరి పొట్టలు మొదట సామ్యమునకు వచ్చినను వెనుక వెన్ను తీయఁగానే ముండ్లు బయలఁ బడుటయు భారము చేతఁ దలలు వంచుటయును ప్రసిద్ధ మనియు ను భావము.

చ. ఇల గలఁ వస్తు సంతతుల♦కెల్లను గచ్చిడు మత్స్వభావ పా,
టల మచి యింక వేఱ యొక♦డౌ లిడ వచ్చునె లక్కనీట మ,
మ్మలమిన దొంత మృగ్య యిది♦ యంచుఁ బదాబ్జము లంగుళీముఖం,
బుల సగు నట్లు మించు నఖ♦ము లెఱయన్ గొను దారు నింతికిన్. ౩౪.

టీక. ఇలన్ = భూమియందు, కల = ఉన్నట్టి, వస్తుసంతతులకెల్లను = సమస్త వస్తుసముదాయములకు, మత్ = మాయొక్క, స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, పాటల = ఎఱ్ఱని, రుచి = కాంతి, గచ్చిడున్ = వన్నెఁబెట్టును, ఇంక వేఱ = మఱియితరమగు, ఒకడాలు = ఒకవర్ణమును, ఇడవచ్చునే = మాఁకుబెట్టవచ్చునా, ఇది = ఈయమ, లక్కనీటన్ = లాక్షారసముచేత, మమ్మున్ = మము, అలమినది = పూసినది, ఎంతముగ్ధ = ఎంతతెలియనిది, అంచున్ = అనుచు, పదాబ్జములు = అంజదమ్ములు, (ఇదికర్తృపదము), అంగుళీముఖంబులన్, అంగుళి = వ్రేళ్లనియెడు, ముఖంబులన్ = మొగములచేత, నగునట్లు = పరిహసించునట్లు, మించు = అతిశయించునట్టి, నఖములే = గోళ్లు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, ఇంతికిన్ = ఆయమకు, కొమరారున్ = ఒప్పును, ముగ్ధయన్నందుకు, "శ్లో. ముగ్ధేత్యాద్వాదశం స్త్రీణాం మధ్యేత్యాష్టాదశం స్మృతమ్ । అత ఊర్ధ్వం ప్రగల్భేతి వ్యవస్థాత్రయముచ్యతే" అని యాధారము.

తా. ఆయమ పాదాబ్జములకు మంగళార్థమై లాక్షారసమిడఁగా నవ్వు దా పాదములు లోకమందలి సమస్తవస్తువులకు వన్నెఁ బెట్టెడు మాకు వేఱొక వన్నెఁ బెట్టవచ్చునా యది యెఱుఁగక యీ ముగ్ధ మాకు లక్కనీరుపూసె నని వ్రేళ్లనియెడు ముఖములచేతఁ బకపకనవ్వుచున్న వో యన్నట్లు గోళ్లు తెల్లఁగా మెఱయుచుండఁగా నాపాదము లొప్పు నని భావము.

కం. లలనోపరిపద కచ్ఛప, ములు బలిమిమెయిన్ గజ ప్ర ♦ భూతగతి శ్రీ,
విలసనముఁ గొనఁగఁగాఁదే, కలిగెన్ గజకచ్ఛపోగ్ర ♦ కలహం బుర్విన్ ౩౫.

టీక. లలనా = ఆయమయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాళ్లనియెడు, కచ్ఛపములు = తాఁబేళ్లు, బలిమిమెయిన్ = బలాత్కారముచేత, గజ = ఏనుఁగులయొక్క, ప్రభూతగతి = ఒయ్యారపునడకయొక్క, శ్రీ = సంపదయొక్క, విలసనమున్ = విలాసమును, కొనఁగఁగాదే = గ్రహింపఁగాఁగదా, ఉర్విన్ = భూమియందు, గజకచ్ఛపోగ్రకలహంబు, గజ = ఏనుఁగుయొక్కయు, కచ్ఛప = తాఁబేటియొక్క, ఉగ్ర = భయంకరమయిన, కలహంబు = పోరాటము, కలిగెన్ = ఉదయించెను.

తా. ఆ లలనయొక్క మీఁగాళ్లు తాఁబేళ్లవలె నున్నవనియును గజగమనమువంటి గమనముగలిగియున్నవనియును ఆకచ్ఛపములు గజముయొక్క గమనసంపదను హరింపఁగా దాని వలన నాయేనుఁగునకును దాఁబేటికిని గలహము సంభవించెననియు దానిచేతనే భూమియందు గజకచ్ఛపసంవాద మను సామెత పుట్టె నని భావము.

తే. తరుణి తను కాంతి యెదుటనూ ♦ తనహరిద్ర,

తులకు రాలేక యత్యంత • మలిన యయ్యెఁ
నౌటఁగా రాత్రి యన నిశ • యనఁ దమిస్ర,
యన నిశీథినియన క్షప • యనఁగఁబరఁగె. ౩౬.

టీక. నూతనహారిద్ర = పచ్చిపసపు, తరుణి = ఆలేమయొక్క, తను = శరీరముయొక్క, కాంతియెనటున్ = ప్రకాశమునుందలి, తులకురాలేక = సామ్యమునకురాలేక, (త్రాసునకురాలేకయనుట), అత్యంతమలినయయ్యెన్ = మిక్కిలి మాలిన్యమునొందెను. (పచ్చిపసపు పెంచిన పిమ్మటఁ బైన నల్లగా నగును.) నౌటఁగా = కాఁబట్టియే కాఁబా, రాత్రియనన్, నిశయనన్, తమిస్రయనన్, నిశీథినియనన్, క్షపయనన్, (ఇవియన్నియు రాత్రికే నామములు), ఈపేళ్లపసుపునకును జెల్లును. (నిశాఖ్యా కాంచనీ పీతా హారిద్రా వరవర్ణినీ అని నిఘంటువు కాన నీపేరుల తనా పసుపు). పరఁగెన్ = ఒప్పెను, కరఁగెనను పాఠమునుగలదు, పసుపురాచినఁగరఁగుట ప్రశస్తము.

తా. సుగమము.

సీ. అయ్యిందువదన ధ • రాంగన గావునఁ బ్రాజ్జన్మమైత్రిఁ బౌరుగుల • భాగవతుల,
గృహములందు మరాళి • కైకావళీహరి ణీమనోజ్ఞాస్రగ్వి • ణీసమాఖ్య,
లమర జనించి వ • యస్యలై నాగ కన్యలు పుత్త్రికావివా • హములయందుఁ,
బాడు పద్మాలయా • పరిణయామేయగే యముల ననంతక • ల్యాణగుణము,
లద్భుతంబొప్ప విని విని • యతనిఁ గవయు, బుద్ధి ప్రాగ్జన్మ సంస్కారమున జనింప,
దదవతారానుమేయక • థాసుధాను, కలిత లీలానుకృతుల వ • ర్తిల్లుచుండి.

టీక. అయ్యిందువదన = ఆచంద్రముఖి, ధరాంగనగావునన్ = భూదేవియగుటచేత, ప్రాజ్జన్మమైత్రిన్ = పూర్వజన్మస్నేహముచేత, నాగకన్యలు = భుజంగకన్యలు, పౌరుగుల = సమీపములయందలి, భాగవతుల = భగవద్భక్తులయొక్క, గృహములందు = తిరుమాళిగలయందు, మరాళికా, ఏకావళీ, హారిణీ, మనోజ్ఞా, స్రగ్విణీ అనియెడు, సమాఖ్యలమరన్ = నామధేయములొప్పచుండఁగా, జనించి = అవతరించి, వయస్యలై = ఆయమకునెచ్చెలులై, పుత్త్రికావివాహములయందున్ = బొమ్మలపెండ్లిండ్లయందు, పాడు = గానముచేసెడు, పద్మాలయాపరిణయ = లక్ష్మీకల్యాణమనియెడు, అమేయ = లెక్కకుమీఱిన, గేయములన్ = పాటలయందు, అనంత కల్యాణగుణములు, అనంత = విష్ణువుయొక్క, కళ్యాణ = మంగళకరములగు, గుణములు = గొనములు, అద్భుతంబొప్పన్ = అబ్బురముగలుగునట్లు, విని విని, అతని = ఆ విష్ణుదేవుని, కవయు = కూడెడు, బుద్ధి = మనీష, ప్రాగ్జన్మసంస్కారమునన్, ప్రాగ్జన్మ = పూర్వజన్మసంబంధియగు, సంస్కారమునన్ = సంస్కారముచేత, (ఇ

చ్చటఁ దృతీయార్థమున సప్తమి), జనింపన్ = పుట్టఁగా, తదవతారానుమేయ కథాసుధానుకలిత లీలానుకృతులన్, తత్ = ఆస్వామియొక్క, అవతార = రామ కృష్ణాద్యవతారములయొక్క, అనుమేయ = ఊహింపఁదగిన, కథాసుధా=అమృతము వంటికథలతోడను, అనుకలిత = కూడికొన్న, లీలా = విలాసములయొక్క, అనుకృతులన్ = అనుకారములచేతను, (ఇచ్చటతదవతారకథాగోష్ఠిఁ దదవతారకలితలీలానుకృతులవతిఁజాలుచునుండి అనియును పాఠాంతరముగలదు).

తా. సుగమము.

సీ. తమతండ్రిశ్రీశ దత్తశ్రీలు గృహమునఁ బ్రబల్బ తండములయ్యుఁ దనదు తొంటి,
స్రగ్వినిర్మాణదాస్యంబనుత్సేకత జరపుచుఁ బ్రజ్ఞ వైష్ణవపురాణ,
సంహితావ్యాఖ్యారచనఁ బ్రొద్దుఁ గడపుచు గట్టెడుకమ్మ చెంగలువ విరుల,
తోమాలెలలకలు దువ్వికంతునకునార్ద్రనిబద్ధ ఖేటకంబనఁగ నీల,
వృషకకుద్రేఖ నెడమకొక్కింతయొఱుగ, నిడినధమ్మిల్లవలయంబు నడుగునందు,
గొంత సేపద్దిఁ గిలించి కూపవారి, నీడ వీక్షించి క్రమ్మఱఁ గూడననుచు ౩౮.

టీక. తమతండ్రి = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడనుట, గృహమునన్ = తమయింటియందు, శ్రీశదత్తశ్రీలు, శ్రీశ = శ్రియఃపతిచేత, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, శ్రీలు = సిరులు, (నిశోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీ శ్రీరితికథ్యతేయనిహలాయుధము), ప్రబల్బతండములయ్యున్ = అధికములై గుంపులయ్యును, తనదు = తనసంబంధియగు, తొంటి = తొల్లింటి, స్రగ్వినిర్మాణదాస్యంబు, స్రక్ = పుష్పమాలికలయొక్క, వినిర్మాణ= కూర్చుటయనియెడు, దాస్యంబు = కైంకర్యంబు, అనుత్సేకత = గర్వములేమిచేత, జరపుచున్ = చేయుచును, ప్రజ్ఞన్ = జ్ఞానముచేత, వైష్ణవపురాణసంహితా = శ్రీవిష్ణుపురాణ సంహితయొక్క, వ్యాఖ్యారచనన్ = వ్యాఖ్యానముఁ జేయుటచేత, ప్రొద్దుఁగడపుచున్ = కాలక్షేపముఁ జేయుచు, కట్టెడు = కూర్చుచుండెడు, కమ్మ = సుగంధముగల, చెంగలువవిరుల = ఎఱ్ఱగలువపూలయొక్క, తోమాలెలు = దండలు, (ఇచ్చట ద్వితీయార్థమందుఁ బ్రథమ), అలకలు = కురులు, దువ్వి = వ్యాదసించి, కంతునకున్ = మన్మథునకు, ఆర్ద్ర = నెమలితెక్కలచేత, నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, ఖేటకంబనఁగన్ = కేడెమోయనునట్లు (కూర్పరబద్ధయును పాఠమునమోచేతఁగట్టఁబడిన యనియర్థము), నీలవృషకకుద్రేఖన్, నీలవృష = నల్లనియాఁబోతుయొక్క, కకుత్ = మూఁపురముయొక్క, రేఖన్ = ఆకారమువంటియాకారముచేతను, (వృషాంగేకకుదంత్రిషుఅనియమరము), ఎడమకు = వామపార్శ్వమునకు, ఒక్కింత = ఇంచుకంత, ఒఱుగఁగా ఇడిన = ఉనుచుకొనిన, అనఁగాదిద్దిన, ధమ్మిల్లవలయంబు = వక్రమువయగుకొప్పుయొ

క్క, "ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచా" అని యమరము, అడుగునందుక్ = అంతర్భాగ మందు, కొంతసేపు = కతిపయకాలము, అర్థిక్=కోర్కెచేత, కీలించి=తురుముకొని, కూపవారిక్ = నూతినీటియందు, నీడవీక్షించి = నీడఁజూచుకొని, క్రమ్మఱక్=మగిడి, కూడక్ = తమతండ్రియుంచినపుష్పముల పుటికలోను, ఉనుచుక్ = ఉంచుచు.

తా. ఆచంద్రవదన దనతండ్రియగు విష్ణుచిత్తుండు శ్రియఃపతి కృపవలన నధికతర సంపదలు గలిగినను గర్వింపక పూర్వమువలెనే పుష్పమాలికాకైంకర్యముఁ జేయుచు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానముచేతఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుఁ గూర్చేడు చెంగలువదండలను దాను గొప్పులోధరించి నూతిలో నీడఁజూచుకొని మరల నవిగూడ బుట్టలోనునుచుననియు నాకొప్పునెడమ ప్రక్కకొఱగి యుండునననియు భావము.

ఉ. ఆ నవలా యలంతి పసుపాడి దుకూలముఁ దాల్చి గుబ్బచక్,
గోనలఁ దావు లుప్పతిలఁగుంకుమ తేటల నిగ్గుదేరఁగ,
క్రొవ్వన నాభిఁ దీర్చి పితృబద్ధలతాంతము లర్థిఁగొప్పునం,
బూని యొకింత సేపునిచిపుచ్చిచెలిం గని వెచ్చనూర్చుచుక్. ౩౯.

టీక. ఆనవలా= ఆయింతి, (అన్యదేశ్యముగుటంజేసిదీర్ఘాంతరము), అలంతి = స్వల్పమగు, పసుపాడి = పసుపుతోడి స్నానముచేసి, (ఆనవలావలంతియనుపాఠమున స్త్రీరత్నమనియర్థము), దుకూలము = ధౌతవస్త్రమును, తాల్చి = ధరించి, గుబ్బచన్గోనలక్ = గుబ్బచనుగొనలయందు, (కోణశబ్దము వలనఁ గోన కొన అను రూపములుగలుగును లేక స్తనములు పర్వత సమములు గనుకఁ దత్ప్రదేశములను గోన లన వచ్చును), తావులు = పరిమళములు, ఉప్పతిలక్ = ఉదయించునట్లు, కుంకుమతేటల = కుంకుమకాంతులయొక్క, నిగ్గు = నిగారింపు, తేరక్ = కానరాఁగా, కప్రొవ్వన = కర్పూరముచేతనే, నాభిక్ = తిరుమణిని, తీర్చి = దిద్ది, పితృబద్ధలతాంతములు, పితృ = తండ్రియగువిష్ణుచిత్తునిచేత, బద్ధ = కట్టఁబడిన, లతాంతములు= పుష్పములను, అర్థిక్ = కోరికచేత, కొప్పునక్ = ధమ్మిల్లమందు, పూని = ధరించి, ఒకింతసేపు = కతిపయకాలము, ఉనిచి = ఉంచుకొని, పుచ్చి = మరలఁదీసి, చెలిక్= చెలికత్తెను, కని = చూచి, వెచ్చక్ = వేఁడిమిగాఁగ, ఊర్చుచుక్ = ఉచ్ఛ్వసించుచు నని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

తా. సుగమము.

కం. మీ పాడిన హరిచందము, లే పాడిఁగఁ దలఁప వచ్చునితఁ డేసతులం,
గాపాడినవాఁడనుఁగ్రై, త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి తొయ్యలులారా? ౪౦.

టీక. మీపాడిన హరిచందములు = మీయొక్క పాటలలోని స్వామియొక్క

రీతులు, ఏపాడిగ = ఏమర్యాదగాను, తలఁపవచ్చుఁగాన్ = ఊహింపవచ్చును, ఇతఁడు= ఈహరి, తొయ్యలులారా = స్త్రీలారా, తన్నువలచీ = తన్ను మోహించి, త్రోపాడి నన్ = వెంబడించినను, అనుఁగై = వానికిఁ బ్రియుఁడై, ఏసతులన్= ఏస్త్రీలను, కాపాడినవాఁడు = కాపాడినాఁడు. ఈ ప్రశ్నవలన నాస్వామి మర్యాదలేనివాఁడని యును దన్ను మోహించిన స్త్రీలనైనను దాను స్నేహించి కాపాడ లే దనియును బరిహసించుట.

తా. సుగమము.

తే. తానుసురపకాని నృపతనుల్ ♦ దాల్చి యకట,
కామినీతతి నుడికించు ♦ కంటె నట్టె,
గండెయును నల్లదాసరి ♦ గాఁడు కిరియు,
హరియు నై పోవుటయ మంచి ♦ దనుయుగంబు. ౭౧.

టీక. తాను = ఆహరి, సురసకాని = వామనపరశురామబుద్ధులయొక్కయు, నృప = శ్రీరామునియొక్కయు, తనుల్ = శరీరములు, తాల్చి = వహించి, అకట= అయ్యయో, కామినీతతిన్ = స్త్రీ సమూహమును, ఉడికించుకంటెన్ = తపింపఁజేయుటకంటెను, అట్టె = ఆప్రకారమే, (మరలనవతారాంతరముఁ బొందకుండునట్లనుట), గండెయును = మత్స్యమును, అల్లదాసరిగాఁడును=కూర్మమును, కిరియు= వరాహమును, హరియు = సింహమును, అయి, అనుయుగంబు = ప్రతియుగమందును, పోవుటయ = పోవుటే, మంచిది = మేలు.

తా. ఆ హరి వామన పరశు రామ బుద్ధ రామావతారములయందు స్త్రీలను దపింపఁ జేయుట కంటె మత్స్య కూర్మ వరాహ సింహ రూపములతోనే ప్రతియుగ మందు నుండుటయే మే లనియును నిట్లు తిర్యగ్జాతిరూపములతో నుండిన స్త్రీలెవ్వ రును మోహింపరు గావున వారికిఁ దాపము లే దని భావము.

కం. ఆతనువుల లేరుగదా, నాతులు మఱి కాక కలిగి ♦ న న్వగ తిర్య,
గ్జాతికి నీజాతికిఁ గల, యీతీవ్రత గలదె యెఱుఁగ ♦ కి ల్లెలంటిన్. ౭౨.

టీక. ఆతనువులన్ = ఆమత్స్యకూర్మాద్యవతారములయందు, నాతులు= స్త్రీలు, లేరుగదా, మఱికాక = వెండియునటుగాక, కలిగినన్ = స్త్రీలుండినను, (విష్ణోర్దేహానురూపాం వై కరోత్యేషాత్మన స్తనుమనియున్నది గనుకఁ దిర్యగ్జాతి స్త్రీలుండవచ్చుననుట), వగ = ఖేదము, తిర్యగ్జాతికిన్=ఆమత్స్యకూర్మాదితిర్యక్స్త్రీజాతి కిని, ఈజాతికిన్ = ఈమనుష్యజాతికిఁగలిగి, ఈతీవ్రత= ఈత్వరపాటుచేత, కలదె=

కలుగునా, అనిమరల, ఎఱుఁగక = తెలియక, ఇట్లొలంటి = ఈవిధముగా నేమిటికిం టివనని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

తా. సుగమము.

తే. "ఆత్మవ త్సర్వభూతాని" యనుట బొంకె,
ముద్దియల కైన వలవంత ♦ ముచ్చటలను,
నాట పాటలఁ గతలఁ గొం ♦ తడఁగుఁ గాని,
నోరు లేని జంతువులకు ♦ నొప్పి ఘనము. ౭౩.

టీక. ఆత్మవత్సర్వభూతాని, సర్వభూతాని = సమస్తభూతములును, ఆత్మవత్ = తనవలెనే, అనుట = అనిచెప్పుట, బొంకె=అసత్యమా, (సత్యమేయనుట), "మాతృవత్పరదారాణి పరద్రవ్యాణిలోష్టవత్ । ఆత్మవత్సర్వభూతాని యఃపశ్యతిస పశ్యతి" యనిశ్లోకము. ముద్దియలకున్ = మనుష్యస్త్రీలకు, ఐన = కలిగిన, వలవంత = విరహతాపము, ముచ్చటలను = ఒండొరులకుఁ జెప్పుకొనుటచేతను, ఆటపాటలన్ = నృత్యగానములచేతను, కతలన్ = ఆహారికథలచేతను, కొంతడఁగుఁగాని= కొంతచుట్టుపడునుగాని, నోరులేనిజంతువులకున్= మాటాడలేనిజంతువులకు, నొప్పి= ప్రయాసము, ఘనము = అధికము.

తా. లోపలి సద్యమందు నెఱుఁగక యని మరలఁ దెలిసి మనుష్యస్త్రీలకు ముచ్చటలు మొదలయిన వానిచేతఁ గొంత విరహతాప మాఱునుఁ గాని యీ మత్స్యకూర్మాది తిర్యగ్జాతి స్త్రీల కే తాప మధిక మని యెఱిఁగి చెప్పె నని భావము.

మ. ధరపై నీతఁడు పూర్వ కల్పముల స ♦ క్తస్త్రీవిశాలాంబకాం,
బురుహశ్రేణి జలంబుమైఁ బులకలున్ ♦ బూరించుచున్ పెంచు మ,
ర్ఘరకర్మం బలమంగ వచ్చుజలచా ♦ రస్తబ్ధరోమత్వకే,
సరిత ల్పొం డవతార దంభమున నా♦చ్ఛాదించుఁ బోఁ బ్రౌఢిమన్. ౭౪.

టీక. ఈతఁడు = ఈహరి, ధరపైన్ = భూమిమీఁద, పూర్వకల్పములన్ = పూర్వయుగములయందు, సక్త = తనయందుమోహముగల, స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క, విశాల = వెడఁదలగు, అంబకాంబురుహ = కమలములవంటినేత్రములయొక్క, శ్రేణిన్ = పంక్తియందు, జలంబు = ఉదకమును, మైన్ = శరీరమందు, పులకలున్ = రోమాంచములును, పూరించుచున్ = నిండించుచు, పెంచు = వృద్ధిఁబొందఁ జేసెడు, మర్ఘర = భరింపరాని, కర్మంబు = సంచితకర్మము, అలమంగన్ = వ్యాపింపఁగా, వచ్చు = సంభవించునట్టి, జలచారస్తబ్ధరోమత్వకేసరతల్ = నీటఁదిరుగుటయు, నిట్టవొడిచినరోమములుగలుగుటయు, (మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగు

టియును, తాన్ = ఆహరి, ప్రౌఢిమన్ = నేర్పుచేతను, పొండుం=ఇతరములగు, (ఇది యొండను శబము పకారాదిగానుండు నెట్లన్నను, ఒచ్చెము, పొచ్చెము, ఊను, ప్రూను, ఒనరించు, పొనరించు, ఇత్యాదులవలెనని యెఱుంగవలయు), అవతారదంభమునన్ = అవతారమనియెడు నెపముచేత, ఆచ్ఛాదించున్ = మఱుగుపఱుచును, కైతవాపహ్నవాలంకారము (కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తౌవ్యాజాద్యైర్నిహ్నుతిఃపదైః అని దానిలక్షణము.)

తా. ఆ హరి పూర్వయుగములయందు భూమిమీఁదఁ దన్ను మోహించిన స్త్రీలకోరికలు దీర్పక వారిని విరహాగ్నియందు మునుఁగఁ జేసి దుఃఖపెట్టినాఁడు. కావున నా కర్మపరిపాకము దన కనుభవమునకు రాఁగా "శుభకృచ్ఛుభమాప్నోతి పాపకృత్పాపమశ్నుతే" యన్నట్లా స్త్రీలకుఁ గన్నీరు గలుగఁ జేసిన హేతువు వలన నాకన్నులతో సరియగు మీను మేనుతోఁ దాను నీటిలోఁ దిరుగున ట్లేర్పడఁగా నది మత్స్యావతారముగాను మఱియు నా స్త్రీలశరీరములయందు గగుర్పాటు గలుగఁ జేసిన హేతువు వలనఁ దనకు నట్లనిక్కపొడిచిన రోమములు రాఁగా నది వరాహావతారముగాను మఱియు దాని వలననే తనకు మెడమీఁదఁ గొన వెండ్రుకలు గలుగఁగా నది సింహముఖము గల యవతారముగాను నేర్పడెను. కావున నదియా కర్మానుభవ మని తెలియరాకుండ మఱుఁగు పెట్టునని భావము.

కం. అనిమిష ముని మనుజాధిప, జననంబుల నీతఁ డెట్లు జలజాక్షులఁ గూ,
ర్చిన వారి నేఁచె దయలే, కనిన వినుఁడు మీదు పాటులంద తెలిపెదన్. ౭౫

టీక. అనిమిషముని = వామన పరశురాములయొక్కయు, మనుజాధిప = శ్రీరామునియొక్కయు, జననంబులన్ = అవతారములయందు, ఈతఁడు= ఈహరి, కూర్చినవారిన్ = ప్రేమపడినవారైన, జలజాక్షులన్ = స్త్రీలను, దయలేక=కృపమాలి, ఎట్లేఁచెననినన్ = ఏరీతిచే ఖేదపెట్టెననఁగా, మీదుపాటులంద= మీసంబంధులగుపాటులయందే, తెలిపెదన్ = ఎఱిఁగించెదను, వినుఁడు=వినుండు.

తా. సుగమము.

చ. మొదల నుపేంద్రుఁడై యితఁడ మోఘహతిం భృగుపత్నిఁ ద్రుంచి యా,
మ్మొదసలి గేహినీ విరహముం దన యట్లన పొందు మన్న నా,
కదియును దేవకార్యమునకయ్యెడు నంచు వహించి త్రోఁచు లా,
వెద వటువయ్యు లచ్చిమది కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే? ౭౬

టీక. ఇతఁడు= ఈహరి, మొదలన్ = ప్రథమమందు, ఉపేంద్రుఁడై = వామనుఁడై, అమోఘహతిన్ = వీఱుపోని వ్రేటుచేత, భృగుపత్నిన్ = భృగుమహామునిభా

ర్యను, ద్రుంచి = సంహరించి, అమ్ముదుసలి = ఆవృద్ధుఁడయినభృగువు, తనయట్లన = తనవలెనే, గేహినీవిరహామున్ = భార్యావిరహమును, పొందుమన్నన్ = అనుభవింపు మనఁగా, నాకయినను = నాకాభార్యావియోగము, దేవకార్యమునకున్ = దేవతలకార్యముకొఱకే, అయ్యెడునంచున్ = అవునని = సహించి = ఆశాపమును సహించి, త్రోఁచు = కాలఁద్రోయునుగడపునట్టి, ఈవెదన్ = దృఢమయినమనస్సుచేత, వటువయ్యున్ = తానుబ్రహ్మచారియయ్యును, లచ్చిమదికి = లక్ష్మీదేవిమనస్సునకు, ఎన్నఁడున్ = సంతతమును, పాయని = విడువని, జాలి = విచారమును, నింపఁడే = నింపలేదా? వ్యతిరేకప్రశ్న.

తా. భృగుభార్యను దునిమి యా వృద్ధుఁ డొసఁగిన శాపము దేవతలకార్యము కొఱకగు నని తాను సమ్మతిగా వహించి వామనుఁడై యవతరించి బ్రహ్మచారియై యుండియును వివాహము చేసికొనక నిత్యానపాయిని యయిన లక్ష్మికి నెడ బాటు వలని వ్యసనమును గలుగఁ జేసె నని భావము.

మ. ప్రళయార్కోగ్రకుఠార కోణమున నృపత్రైవిధ్యవత్పీఠికా,
ఖ్యలఁ ద్రిస్థానము లేడు మార్లు వరుసన్ ఘట్టించు దోశ్శక్తిఁ గీ,
ర్తిలసద్వల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యంతే వశ్యయౌ భూ సతీ,
తిలకంబుం దుదఁ ద్రోవఁ గశ్యపున కార్తిం బిడ్డయై పోవ దే? ౭౭.

టీక. ప్రళయార్క = విలయసూర్యునివలెనే, ఉగ్ర = తీక్ష్ణమగు, కుఠార = గండ్రగొడ్డలియనియెడు, కోణను = వీణవాయించెడుకడ్డీని, (కోణావీణాదివాదన మనియమరము), నృప = రాజులయొక్క, త్రైవిధ్యవత్ = శత్రుమిత్రోదాసీనభేదములచేత మూఁడువిధములుగల, పీఠికా = సింహాసనములనియెడు, ఆఖ్యలన్ = పేళ్ళచేత, త్రిస్థానములు = మంద్రమధ్యతారకములనియెడు మూఁడుస్థానములను. ఏడుమార్లు = సప్తవారములు, వరుసన్ = షడ్జాదిసప్తస్వరక్రమముగా, ఘట్టించు = కొట్టెడు, వాయించెడు, దోశ్శక్తిన్ = భుజశక్తిచేత, కీర్తిలసద్వల్లకి, కీర్తి = యశమనియెడు, లసత్ = ఒప్పుచున్న, వల్లకి = వీణ, మ్రోయన్ = ధ్వనిసేయఁగా, రక్తయై = అనురక్తిగలిగినదైయయ్యును, రాజరక్తముచేతఁ దడిసఁబడి యెఱ్ఱనిదై, ఎంతే = మిక్కిలియు, వశ్యయౌ = స్వాధీనపడిన, భూసతీతిలకంబున్ = భూదేవి యనెడు పతివ్రతారత్నమును, తుదఁద్రోవన్ = కడకుద్రోయఁగా, కశ్యపునకున్ = కశ్యపుఁడనుమునికి, ఆర్తిన్ = ఆయాసముచేత, బిడ్డయై = పుత్త్రికయై, పోవదే = పోవదా, పోయెననుట. త్రైవిధ్యవత్తనుతావుఁ బూర్వవ్యాఖ్యానముల ననుసరించి శత్రుమి

త్రో దాసీనభేదముచేతనని వ్రాసితిమిగాని శత్రు, శత్రుమిత్ర = మిత్రశత్రుభేదముచేత మూఁడువిధములుచెప్పుట యుక్తమని తోఁచుచున్నది.

తా. పరశురాముఁడు కుఠారమనెడు కడ్డివేతఁ ద్రివిధ నృప సింహాసనము లనియెడు మంత్రాదిస్థానముల నేడు మాఱులు ఘట్టింపఁగా మూఁడే ళ్ళిరువది యొక్కమాఱయ్యె నట్లు దోర్బలముచేత నాయించెఁ గావునఁ గిరికఁయనెడు వీని యొక్క స్త్రోఁత విని యను రక్తురాలగు భూమిని దా నేలక కశ్యపునకు దారవోసి న నాపె పతివ్రత గనుక నతనిఁ బొందక యతనికి బిడ్డయై కాశ్యపి యని పిలువఁ బడె నని భావము.

మ. తన సౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి ప ♦ ద్మాకాంత రప్పించి మో,
హన కంజంబున వైచి తియ్య మిడు నె ♦ య్యం బొప్పఁ బైకొన్న మీ,
ఱ నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వె ♦ ఱ్ఱిం జేసె గాకుత్థ్సుఁడై,
ననిలింపారివిదారి చందములు డెం ♦ దాన న్విచారింపుఁడా. ౮౭.

టీక. తన=ఆహరియొక్క, సౌందర్యముఁ = చక్కఁదనమును, చెప్పఁగాఁ = జనులుచెప్పఁగా, కరఁగి = ప్రియపడి, పద్మాకాంత = శ్రీదేవి, రప్పించి= రావించి, మోహనకంజంబునఁ = మోహమునుగలుగఁజేసెడుపద్మముచేత, వైచి = విసరివే సి, తియ్యమిడు = మాధుర్యమొసఁగెడు, నెయ్యంబొప్పఁ = ప్రేమమించఁగా, పై కొన్నఁ = కౌఁగిలింపరాఁగా, మీఱి = ఆయమ నతిక్రమించి, నృశంసత్వమునఁ = క్రౌర్యముచేత,దొఱంగి = విసర్జించి, చని=పోయి, వెఱ్ఱింజేసెఁ = ఉన్మత్తురా లినిజేసెను, కాకుత్థ్సుఁడైన = ఆకాకుత్థ్సవంశజాతుఁడైన, నిలింపారివిదారి = రాక్షసాంతకునియొక్క, చందములు = చర్యలు, డెందానఁ = మనస్సునందు, విచారింపుఁడా = ఆలోచింపుఁడు.

తా. శ్రీరాముల సౌందర్యమును విని శ్రీదేవి పిలిపించి విలాసముగాఁ దన చేతి కమలముచేత వైచి యతిప్రేమచేఁ గౌఁగిలింప రాఁగా నది తప్పఁజేసి యొప్పక కఠిన చిత్తుఁడై తొలఁగి యా యమను వెఱ్ఱినిగాఁ జేసిన యా రాముని చందము మీరే మదిలో విచారింపుఁ డని భావము.

చం. చెలువముఁ దాల్చి తన్ననయఁ ♦ జేరిన రాగిణి రావణస్వస,
న్నలువురు నవ్వ నత్తెఱఁగొ ♦ నర్పక గేలిన వియ్య మై యతం,
డలుగఁడు సీత క్కిట్టి తల ♦ పాత్మఁ దలంపక యాయమ న్వృథా,
కలహమునం దనుం బొఱఁగు ♦ కాఁకకు నాఁకకు లోను సేఁయఁడే ౮౮.

టీక. చెలువము = సౌందర్యమును, తాల్చి = తానువహించి, తనఁ = తన్ను,

కవయన్ = కూడుటకు, చేరిన = సమీపించిన, రాగిణిన్ = అనురాగముగల, రావణస్వసన్ = రావణునితోఁ బుట్టువగు శూర్పణఖను, నలువురు = చూచిననలుగురు, అనఁగా సర్వజనులనుట. నవ్వన్ = పరిహసింపఁగా, అట్లైఁగు = ఆరీతిని, (ముక్కుసెవులు గోయుటననుట), ఒనర్పక = చేయక, ఏలినన్ = పాలించినను, వియ్యమై = సంబంధియై, (అనఁగా బావమఱఁదియైయనుట), అతఁడు = ఆరావణుఁడు, సీతకున్ = సీతాదేవికి, అలుగఁడు = కోపింపఁడు, ఇట్టితలఁపు = ఈయాలోచనను, ఆత్మన్ = బుద్ధియందు, తలంపక = ఆలోచింపక, ఆయమన్ = ఆమెను, అనఁగా సీతాదేవిని, వృథాకలహమునన్ = రిత్తకయ్యముచేతను, తనన్ = తన్ను, తొలఁగు = ఎడఁబాసెడు, కాఁకకున్ = తాపమునకును, ఆఁకకున్ = రావణునింటినిరోధమునకును, లోనుసేయఁడే = లోఁబడఁజేయలేదా.

తా. ఆ శ్రీరాముఁడు దాను సుందరుఁడు గావునఁ దన్నుఁ జూచి మోహించి వచ్చిన శూర్పణఖను నలుగురు నవ్వున ట్లాభంగిఁ జేయక యేలికొనెనేని దానికి సోదరుఁడగు రావణుండు దనకు బావమఱఁదియై సీత నిమిత్తము కోపింపఁడుగదా యీ సంగతి యాలోచింపక వట్టి పోరు పెట్టుకొని సీత దన్నెడఁ బాసి తాపముఁ జెందునట్లును రావణుని నిర్బంధమునకు లోఁబడు నట్లును చేసె నాఁ డని భావము.

శా. ఫీట్కార స్రవదస్రమై పెదవి గం◆పింప న్మొఱ ల్గిట్టి ప్రా◆
వృట్కాలాంబుద గర్జ గెల్వఁగ వల◆చ్ఛ్రీఖండ శాఖాసిత◆
త్విట్కుంభీనస రేఖఁ గే లసిలతా◆ధృద్బాహు వేష్టింప నుర్,
రాట్కంఠీరవ మై యొనర్చె వడి సో◆ణాలంటు ఘోణాచ్ఛిదన్. ౫౦.

టీక. ఫీట్కార = ఫీట్టనుధ్వనితోడ, స్రవదస్రమై, స్రవత్ = కాఱుచున్న, అస్రమై = నెత్తురుగలదై, పెదవి = ఓష్ఠము, కంపింపన్ = వడఁకుచుండఁగా, మొఱల్ = ఆర్తనాదములు, కిట్టి = సమీపించి, ప్రావృట్కాలాంబుద = వర్షాకాలమేఘముయొక్క, గర్జన్ = ఉరుమును, గెల్వఁగన్ = జయింపఁగా, వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న, శ్రీఖండ = చందనవృక్షముయొక్క, శాఖా = కొమ్మయొందలి, అసిత = నల్లనగు, త్విట్ = కాంతిగల, కుంభీనస = త్రాఁచుబాముయొక్క, రేఖన్ = పోలికచేత, కేలు = శూర్పణఖాహస్తము, అసిలతా = లతవంటిఖడ్గమును, ధృత్ = ధరించుచున్న, బాహున్ = భుజమును, "తే. నేలనాలుగు చేఁబల నృపులకొలువు । లందునేనువతించితి నవనినాథ । యగ్గలించినాయెదుట బాహ ప్రళించి । కడఁగఁజాలెడుమల్లులంగాననెంత" న్న పద్యమందుఁ దృతీయపాదమున వృవర్ణకములేనియట్లు

సోమయాజి విరాటపర్వంబునం బ్రయోగించెఁ గావున నిచ్చటను వుపణాకములేక యే చెల్లుబడియయ్యె, వేష్టింపన్ = చుట్టుకోఁగా, మున్ = పూర్వమందు, రాట్సిం హీరవమై = రాజసింహమై, ఘ్రాణాఛిదన్ = నాసికాచ్ఛేదమును, సోణాలంటన్ = నాసామూలమునునుండు నెముక లంటునట్లు, వడిన్ = వేగముచేత, ఘనర్చెన్ = చేసెను.

తా. మున్ను దాను రాజసింహమై స్త్రీబాధఁ జేయకుండెడు నియమము గ లిగియు శూర్పణఖ యొక్క నాసికను శల్యము దగులునట్లు ఛేదింపఁగా నాముక్కు దెగునప్పుడు ఫీట్టుమధ్వనితోఁగూడ రక్తముగాఱు చుండఁగా దాని పెదవి గడగడ వడఁకు చుండగా మొఱ్ఱో యను నార్తనాద ముఱిమి నట్లుండఁగా దాని చేయి దన చేతిని జుట్టుకొనఁగా నతి వేగముగా దాని ముక్కు సెవులు గోసె నని భావము. లక్ష్మణుఁడుగోసిన నయ్యాజ్ఞతనదిగావునఁ దానేయని తాత్పర్యము.

తే. ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె? తా • నుల్లసముల,
నేఁప నవి రక్కసీయయాట • నెగ్గె? వలచి,
స్త్రీలు దలవంపఁ దానవ • చ్చెనదిచాల,
కాఁడు దాని బజీతు సే • యంగనగునె?

(బజారుసేయంగనగునేయని కొందఱి పాఠము.)

టీక. ఒల్లన్ = నేనిష్టపడను, పొమ్మన్నన్ = పొమ్మనిచెప్పఁగా, పోదే = ఆ శూర్పణఖపోదా, తాను = ఆరాముఁడు, ఉల్లసములన్ = పరిహాసములచేత, ఏఁపన్ = తపింపఁజేయఁగా, అది = ఆశూర్పణఖ, రక్కసియయాటన్ = రాక్షసియేయాట చేతను, ఎగ్గె = తప్పిదమా, (దొటయెగ్గెయను పాఠమున రాక్షసియాటయె తప్పిద మాయనియర్థము), వలచి = మోహపడి, స్త్రీలు = విన్నకన్న స్త్రీలు, తలవంపన్ = శిరములువంచుకొనునట్లు, తానవచ్చెన్ = శూర్పణఖతానేవచ్చెను, అదిచాలక = అట్లు వచ్చుటయేచాలక, ("వనితతనంతఁదావలచివచ్చినఁ జుల్కనగాదెయేరికి" నని మను చరిత్రమునన్నది), ఆఁడుదానిన్ = స్త్రీని, బజీతుసేయంగన్ = రచ్చసేయఁగా, అగునే = వచ్చునా.

తా. శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖ మోహించి వచ్చినప్పుడు వలదు పొమ్మని తాను జెప్పెనేని యది పోదా యట్లు సేయక పరిహాసములచేత నపియాసలు గల్పించి మి గుల వగలం బొగలించె నని మోహము గలిగినది గావున నట్లువచ్చుట దానికేఁ ద ప్పుగాదు లోకమం దీవార్త స్త్రీలు విని తలలువంచునట్లు దనంతన తాను వచ్చుట సాలక మరల దాని ముక్కు రచ్చలఁ బెట్ట వచ్చునా యని భావము.

మ. తను నంటన్ సతులౌటఁ గోరు ముని బృం • దంబుం దదాపాది ప
ద్వనజ క్షోదము గల్గియు న్బెఱజనిం • దా వల్లవ స్త్రీలఁగా
జననం బందఁగఁ జేసి కూడియును స • క్తస్వాంతలం గాందినీ
తనయ ప్రేరణఁ బాసె భోజపుర యా • త్రా దంభ సంరంభియై ౫౨.

టీక. తనున్ = తన్ను, అంటన్ = కవియుటకు, సతులౌటన్ = స్త్రీలగుటను, కోరు = అభిలషించెడు, మునిబృందంబున్ = మునులసమూహమును, తదాపాది, తత్ = ఆ స్త్రీత్వమును, ఆపాది = కలుగఁజేయునట్టి, పద్వనజ = పాదపద్మముయొక్క, క్షోదము = పరాగము, (పదంఘ్రిశ్చరణొ స్త్రియామనియు, చూర్ణేక్షోదస్సు మత్స్యంజ యనియు, నమరము), కల్గియున్ = తానుగలిగియుండియును, పెఱజనిన్ = మఱియొకజన్మమందు, తాన్ = తాను, వల్లవస్త్రీలఁగాన్ = గోపాంగనలఁగా, (గోధుగాభీరవల్లవాయని యమరము), జననంబందఁగఁజేసి = పుట్టునట్లుచేసి, కూడియును = సంభోగించియు, సక్తస్వాంతలన్, సక్త = తనయందుఁదగిలిన, స్వాంతలన్ = చిత్తములుగలయా స్త్రీలను, కాందినీతనయప్రేరణన్ = అక్రూరునిప్రేరణచేత, (అక్రూరుని తల్లిపేరుకాందిని), భోజపురయాత్రాదంభసంరంభియై, భోజపుర = మథురాపురమునకు, యాత్రా = ప్రయాణమనెడు, దంభ = నెపముచేతను, (కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవేయని యమరము), సంరంభియై = ప్రయత్నముగలవాఁడై, పాసెన్ = విడిచెను.

తా. శ్రీరామావతారమందు రామస్సర్వాంగ సుందరయనినట్లును "రూపౌదార్యగుణైఃపుంసాందృష్టిచిత్తాపహారిణమ్" అనునట్లును గలిగిన తన సౌందర్యమును జూచి మునిజనులుఁ దన్నుఁ గవియుటకై స్త్రీత్వము నపేక్షింపఁగా నప్పుడే వారలను స్త్రీలనుగాఁ జేయుటకు ఱాతిని నాతినిగాఁ జేసినట్టి పాదపద్మపరాగము గలిగి యుండియు నప్పు డట్లు చేయక తా నొక యవతార మెత్తి యా కృష్ణావతారమందు వారిని గోపికలఁగా బుట్టఁ జేసి యప్పుడు వారితోఁ గలసియు సంతతమునట్లుండక తన్ను మరిగియున్న స్త్రీలను విడిచి యక్రూర ప్రేరణవలన మథురాపట్టణమునకుఁ బోఁడా? అట్లు పోవుట వలన నా స్త్రీలకు వెత గలిగె నని భావము.

చ. హతల నొనర్చె మోహితల • నల్ల యయోముఖి నా పులస్త్యభూ
సుతను విరూపలౌట నను • చో ముసలి న్బెన నిట్ట తాను వం
టితివ రమించె నా ముసలి • యయ్యురపీ న్మఱుగుజ్జ ప్రేష్యకై
ధృతినెడ యుగ్రసేనునకు • ప్రేష్యత నొందియు దిద్దె యేల దే? ౫౩.

టీక. మోహితలన్ = వలచిన, అల్ల యయోముఖిన్ = అప్రసిద్ధిఁబొందిన యయో

ముఖియును రాక్షసస్త్రీని, ఆపులస్త్యభూసుతను = పులస్త్య నందనుండగు విశ్రవసునికూఁతురగు శూర్పణఖను, విరూపలౌటన్ = రూపహీనలగుటచేత, హతలనానర్చెన్ = భంగపఱిచెను, అనుచోన్ = అనెడుపట్లు, (వారు సౌందర్యము లేనివారుగనుక భంగపఱిచె నందమాయనిన ననుట), ముసలిన్ = వృద్ధైనదానిని, పెద = పెద్దదియగు, నిట్టితాడువంటి = నిడుతాటిమ్రానివంటి, అతివన్ = రేవతీదేవిని, (ఇచ్ఛటఁ దదాదిగణ పఠితసంధివికల్పము), తాన్ = తానును, ముసలియయ్యున్ = ముసలివాఁడయ్యును, రమించెన్ = భోగించెను, (యుగాంతరమునుండి వృదయినదియుఁ బెద్ద పొడవుగలదియు నైన రేవతీ దేవిని దాను ముసల మను నాయుధము గల బలరాముఁ డయ్యును మోహించి రమింపఁ డా? స్వరూపముచేత నాను రూప్యమును గలుగఁ జేసికొని రమింప లేదా? అని భావము. తాలాంకో ముసలీహలీ యనియనియమరము), మఱి కుబ్జప్రేష్యకై = కుబ్జయగుపరిచారికకై, ధృతిసెడి = ధైర్యములేక, ఉగ్రసేనునకున్ = ఉగ్రమైనసేనగలవానికి, (ఉగ్రసేనుఁడనుపేరుగలకంసజనకునికనుట), ప్రేష్యతన్ = పరిచారకత్వమును, ఒందియున్ = తానుబొందియును, (దానికనురూపుఁడైయనుట), దిద్దిన్ = దానికుబ్జతనుదీర్చి, ఏలఁడే = పరిపాలింపఁడా.

తా. ఓ చెలులారా అయోముఖియు శూర్పణఖయు మోహించి రేనియు వారు లావణ్యవతులు గారు. కావున వారిని దా నేలుకోన లే దని మీరంటి రేని బలరాముఁడు దాను ముసలియయ్యును నిడుపాటితాటిచెట్టువంటి ముసలిది యగు రేవతిని రమింప లేదా? కృష్ణుఁ డుగ్రసేనునికిఁ బరిచారకుఁడయ్యును మఱి గుజ్జగు త్రివక్రను జక్కఁగా దిద్ది యతఁడు రమింపఁడా యనుటచేత నతనికిఁ బక్షపాతమే కాక లావణ్య తారుణ్యాది గుణములతో నక్కఱ లే దని భావము.

తే. తనకు నందఱుఁ గూర్ప బృం ♦ దావనమున,
నొకతె రతిఁ దేల్చి కాక నొం ♦ డొకతెఁ బ్రేల్చి,
యంత రాధకు మేలుఁ వాఁ ♦ డై మురారి,
యెల్ల సతులకు నెదనుడు ♦ కే యిడండె? ౫౯.

టీక. తనకున్ = ఆ కృష్ణునకు, అందఱున్ = వల్లవపల్లవాధరు లెల్లను, కూర్పన్ = మోహపడియుండఁగా, బృందావనమునన్ = బృందావనమందు, ఒకతెన్ = ఒక్కగోపికను, రతిఁదేల్చి = సురతసుఖమనుభవింపఁజేసి, ఒండొకతెన్ = మఱియొకగొల్లతను, కాకన్ = విరహతాపముచేత, ప్రేల్చి = తపింపఁజేసి, అంతన్ = అనంతరమందు, రాధకు = రాధయనుప్రసిద్ధగోపికకు, మేలువాఁడై = అనుకూలుఁడై, మురారి = ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, (ఇదికర్తృపదము), ఎల్లసతులకున్ = సర్వాదర్వీకరవేణు

లకును, (రతిఁదేలినట్టియు రతిఁదేలనట్టి వారి కందఱు కనుట), ఎదన్ = హృదయమునందు, (జాత్యేకవచనము), ఉడుకే = తాపమునే, ఇడుఁడే = ఉనుపఁడా.

తా. సుగమము.

వ. అని యిట్లు త్రపాభరంబుననుపాలంభ దంభంబుగాఁ జేయు పునఃపునస్స్మరణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేట పడం దెలిసి బోటు లీబోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నె కూర్మి లజ్జా వశంవదయై వెలి విరియంగానీక పుటపాక నికాశం బగుకాఁకఁ జీకాకుపడి నాఁడు నాఁటికి నగు చున్న ట్లు కిటకిట నగుచున్న దింత నియ్యింతి యెరవుమాన్చి యింగితం బెఱుక పఱచుకొని చింతాపనోదంబు సేయ కున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్మగర్భంబుగా నిట్లనిరి.

టీక. అనియిట్లు= ఈపూర్వోక్తప్రకారంబుగా, త్రపాభరంబునన్ = సిగ్గుప్రేఁగుచేత, ఉపాలంభదంభంబుగాన్ = నిందావ్యాజముగా, చేయు = చేయుచున్న, పునఃపునస్స్మరణంబునన్ = సారెసారెకగుస్మరణముచేత, అంతఃకరణ = మనస్సునందలి, రాగంబు= కృష్ణునివిషయమగు ననురాగము, తేటపడన్ = బయల్పడఁగా, తెలిసి = ఎఱిఁగి, బోటులు = చెలులు, ఈబోటి = ఈయువతి, కైటభారియెడన్ = కృష్ణునియందు, నాటుకొన్న = పాదుకొనినట్టి, కన్నెకూర్మిన్ = వివాహమునకుముందుగలిగినయనురాగమును, లజ్జావశంవదయై = లజ్జాపరవశురాలై, వెలివిరియంగానీక = బయల్పడనీయక, పుటపాకనికాశంబగు = పుటమువేసినపాకముతో సరియగు, కాఁకన్ = అంతస్తాపముచేత, జీకాకుపడి = చిక్కువడి, నాఁడునాఁటికిన్ = నానాఁటికి, నగుచున్నట్లు = నవ్వుచున్నట్లే, కిటకిటనగుచున్నది = సంకటపడుచున్నది, ఇంతన్ = ఇంతెట, ఇయ్యింతి = ఈయువతియొక్క, ఎరవుమాన్చి = ఆయాసమునడఁచి, ఇంగితంబు = అభిప్రాయమును, "ఇంగితంహృద్గతోభావ" అనియమరశేషము, ఎఱుకపఱచుకొని = ఎఱిఁగింపఁజేసికొని, చింతాపనోదంబు, చింతా = విచారముయొక్క, అపనోదంబు = పరిహారమును, చేయకున్నన్ = చేయకయుంటిమేని, ప్రమాదంబని = మోసమగునని తలంచి, నవ్వుచున్ = హసించుచు, నర్మగర్భంబుగాన్ = విలాసగర్భముగునట్లు, ఇట్లనిరి= ఈవక్ష్యమాణక్రమముగాననిరి.

తా. సుగమము.

ఉ. ఎవ్వరు నట్లుపో నెరసు ♦ లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలం,
దవ్వుల నున్న కాఁకకత ♦ న న్నఱి వారలు వశ్యులైనఁ దా,
రెవ్వరి నోళ్ల కొక్కుటయి ♦ యింద్రుఁడు చంద్రుఁడటంద్రు బోఁటి దా,
నివ్వలఁదేరకత్తె యగు ♦ నిట్టివి నీతలవేగనే చెలీ.

టీక. ప్రాణభర్తలన్ = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వులనున్న= దూరమునన్నున్నట్టి, కాంకకతనన్ = తాపహేతువుచేత, నెరసులు = తప్పులను, ఎన్నకపోనరు = లెక్కింపకపోవరు, ఎవ్వరన్ = ఎల్లవారును, అట్లపో = ఆప్రకారమే, మఱి = పిమ్మట, వారలు = ఆప్రాణభర్తలు, వశ్యులైనన్ = స్వాధీనపడిరేని, తారు = స్త్రీలు, ఎవ్వరినొల్లక = ఎవ్వరినైనసిచ్చగింపక, ఒక్కటియి = సతీపతులేకమై, ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడటంద్రు = ఆభర్తనింద్రుఁడుచంద్రుఁడనియందురు, ఇవ్వలన్ = ఈవలను, బోటి = చెలికత్తె, తాన్ = తాను, తేరకత్తెయగున్ = అన్యురాలవును, ఇట్టివి=ఇట్టివార్తలు, నీతలపేగనే = నీతలమీఁదనే యుదయించెనా, సర్వత్రకలవనుట = చెలీ యనిసంబోధనము.

తా. దూరమందుఁ బ్రియు లున్నప్పుడు లోకమందలి స్త్రీ లందఱును భర్తల తప్పు లెన్నక పోరు వారు సమీపించి వశపడినప్పుడు వారి నింద్రుఁడు చంద్రుఁడని భూషించుచు నేకమై యుందురు పూర్వము ప్రియునిఁ బిలుచుట మొదలగు పనులయందు నక్కఱ గలిగి యున్న చెలికత్తె యిప్పుడు తేర కత్తెయగు నిట్టి పనులు నీకే కలిగినవా యంతటఁ గలిగి యున్న వని భావము.

కం. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచుఁ, గనలించుక తెచ్చి యోడుఁగఱచుచు నయ్యం, గనలన్ కందుకనికరముఁ, గొని వ్రేయుచుఁ గెలనుచూచుకొనుచుంబలికెన్ ౫౮

టీక. అనుటయున్ = ఇట్లనిన, ఎలనగవు = లేతనవ్వు, అడఁచుచున్ = బయలుమెఱయనీకమాటుపరచుచు, కనలు= కోపము, ఇంచుక = కొంచెము, తెచ్చి= బయలుపఱచి, ఓడుగఱచుచు = ఓష్ఠముదంతపఙ్క్తిచే గఱచుకొనుచు, అయ్యంగనలన్ = ఆస్త్రీలను, కందుకనికరమున్ = చెండులపిండును, కొని = గ్రహించి, వ్రేయుచున్ = కొట్టుచును, కెలను = పార్శ్వమును, చూచుకొనుచున్ = ఈక్షించికొనుచు, పలికెన్ = (ఆయింతి) పలికెను.

తా. సుగమము.

క. విడువక మీ గానము సొగ, సిడుటయు మఱి పాడఁ డనుటయె యొగ్గే? పాసెం, బడిగిన వారే పేదలె? కొడిములు గట్టుకుఁడి యతనిఁ, గొని పని యేలా? ౫౯.

టీక. విడువక = ఎడతెగక, మీగానము = మీయొక్కపాట, సొగసిడుటయున్ = ఇంపొసంగినను, మఱి = ఇంకను, పాడఁడనుట = గానముసేయఁడని చెప్పట, ఎగ్గె = తప్పా, పాసెంబు = పాయసము, అడిగినవారే= వేఁడినవారే, పేదలే = దరిద్రులా. (పాయసము మధురమైయుండిన దానినడిగినవారు దరిద్రులా ఆమాధుర్యముగ్రోలిచ్చగించినవారేయనుట), కొడిములు=లేనిందలు, (ఎవ్వ రీ కొడిమ

గట్టి పెండ్లి కొడుకుం గడియారము మోవఁ జేసిరి అని తిల్లలమఱ్ఱి పిన వీరభద్రన్న జైమిని భారతమందుఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు), కట్టుకుఁడి = కట్టుకుఁడు, అతనిఁ గొని = ఆకృష్ణుని గ్రహించి, పనియేలా = యేమియక్కఱలేదు.

తా. సుగమము.

శా. పోనిం డన్న వయస్యలిట్లనిరగుం ♦ బో నిక్కమిం కెప్పడే,
కాని మ్మింకొక కొంత సేపునకు నే ♦ కానీ సఖీ యెల్లియే,
కానీ నినుడిఁ దన్మనోజ్ఞ గుణము ♦ ల్గానీ తదన్యాయము,
ల్గానీ డిందినఁ జింత నీ కతనిపైఁ ♦ గాకెవ్వరిం దేల్చెదే? ౫౯.

టీక. పోనిండన్నన్ = ఆయమ పోనిండని చెప్పఁగా, వయస్యలు = చెలులు, ఇట్లనిరి = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగాననిరి, అగుంబో = అవునుబో, నిక్కము = నిశ్చయమే, ఇంకెప్పడే కానిమ్ము = ఇంకమీఁద నిప్పడే కాని, ఇంకొకకొంత సేపునకు నే కానీ = ఇంకొకకొంతకాలమునకే కాని, (ఇచ్చట నవధారణార్థకమగు నేకారము షష్ఠీవిభక్త్యంతిమ ద్రుతముమీఁదవచ్చినది), సఖీ = ఓచెలీ, ఎల్లియే కానీ = రేపే కాని, నినుడిన్ = నీవాక్యమందు, తన్మనోజ్ఞగుణముల్ గాని = ఆస్వామియొక్క మనోహరములగు గుణములుగాని, తదన్యాయముల్గానీ, తత్ = ఆస్వామియొక్క, అన్యాయముల్గానీ = నేరములయినఁగాని, డిందినన్ = జాఱిన, (నీనోరవచ్చెనేని యనుట), చింత = విచారము, నీకు, అతనిపైఁగాక = ఆస్వామిమీఁద నేకాని, ఎవ్వరిం దేల్చెదే = మఱిగెవ్వరిని ప్రస్తావింతువు.

తా. ఎక్కడి ప్రసంగము లవి పోనిం డని యాయమ చెప్పఁగాఁ జెలులగును నీమాట నిక్కమే కాని యింకఁ మీఁద నిప్పడే కాని మఱికొంత సేపునకే కాని రేపే కాని నీనోట నా శ్రీకృష్ణుని మంచిగుణములే కాని చెడుగుణములే కాని వచ్చెనా యప్పడు నీ మది యతనియందుఁ దగిలియుండునుగాక మఱి యెవ్వరిని దలంతు వని భావము.

సీ. నఖముఖోజ్ఝిత ప♦రాఙ్ముఖ ముక్తబాష్పాంబు పటిమ దీపపుఁ జిటి♦చిటలు దెలుపఁ,
బొరిరహస్యోత్సృష్ట♦ పూత్కృతుల్కృశమధ్య పార్శ్వ ముహుః ప్రకంపములు దెలుప,
నొదవెడు గాద్గద్య♦మదరు పాటునఁ బల్కరింపఁ బుట్టెడు కేక♦రింత దెలుప,
వలవంత విసువు కొం♦తల వుట్టు దూషించు కారణంబుల తొంటి♦ కథలు దెలుప,
నలఁతఁ బానుపు పైఁ బొర♦లాటదెలుపఁ, దెగువలోలోన నేనవ్వు♦ నగవుదెలుపఁ,
గలఁకమామీఁదిపనిలేని♦ కసరుదెలుపఁ, బొలఁతరేలు నియున్కి యే♦ పులుగుగాదె.

టీక. మఱియు సఖీవాక్యము, నఖముఖ = కొనగోళ్లచేత, ఉజ్ఝిత = విదలింపఁబడినట్టియు, పరాఙ్ముఖ = ఆవలి మొగమై, ముక్త = విడువఁబడిన, బాష్పాంబు = కన్నీళ

యొక్క, పటిమ = పటుత్వమును, దీపపుఁజిటచిటలు = దీపమువలనఁబుట్టిన చిటచిటధ్వనులు, తెలుపన్ = ఎఱిఁగింపఁగా, (ఆయమ యావలి మొగమై కన్నీరు విడుచుచు నాబాష్పాంబువులు గోనగోళ్ల విదిలింపఁగా నవి దీపముమీఁద బడి చిటచిట యనుచుండఁగా జలసంబంధము లేక దీపమందుఁ జిటచిటధ్వని పుట్టదు గనుక నిది యజ్ఞాపకమయ్యెననుట), పౌరి = మిక్కిలియు, రహస్య = రహస్యముగాను, ఉత్సృష్ట = విడువఁబడిన, ఫూత్కృతుల్ = ఫూత్కారములను, కృశ= కృశించిన, మధ్య= నడుముయొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందలి, ముహుఃప్రకంపములు= సారెసారెకుఁగదలుటలు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయఁగా, (ఎవ్వరికినిఁదెలియకుండ రహస్యముగా నాయాసముచేత బుసలువిడువఁగా బ్రక్కలుగదలుననుట), ఒదవెడు = జనించెడు, గాఢద్యుమ = దగ్గుత్తుకపడుటను, అదరుపాటునన్ = హఠాత్కారముగా, పల్కరింపన్ = మేముపల్కరింపఁగా, వుట్టెడు = ఉదయించెడు, కేకరిత = కుత్తుకసరుదుకొనుట, తెలుపన్ = తెలుపఁగా, (చెలికత్తెలుహఠాత్తుగాఁ బిలిచినఁబలుకఁబోఁగా నాయమకుఁగలిగెడు దగ్గుత్తుక యాచెలులకుఁ దెలియకుండఁ గేకరించెడు నెపముచేత మఱుఁగు పఱుచుననుట), వలవంత= విరహతాపమువలననైన, విసువు = వేసటను, కాంతలపుట్టు = స్త్రీలజన్మమును, దూషించు = దూషించెడు, కారణంబుల = హేతువులుగల, తొంటి కథలు = పూర్వకథలు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయఁగా, (స్త్రీలై పుట్టఁగూడదని యనేకపూర్వకథా దృష్టాంతములు చెప్పుననుట), అలఁతన్ = ఆయాసమును, పానుపుపైన్ = శయ్యమీఁదను, పొరలాట = పొరలాడుట, తెలుపన్ = తెలుపఁగా, (విరహాతిశయముచేతఁబడక కుదురకపొరలుననుట), తెగువ = ప్రాణత్యాగమువఱకుసాహసమును, లోలోననేనవ్వు = లోలోపలనేయుపహసించెడు, నగవు= హాసము, (నడచు నడకలు పలుకు పలుకులు అను వ్యవహారము ననుసరించి నవ్వు నగవన్నప్రయోగము), తెలుపన్ = తెలియఁజేయఁగా, (మరణోపస్థితికిం భయములేనిరీతిగాఁదెంపుఁజేసి లోలోపలనే ప్రచ్ఛన్నముగానవ్వుననుట), కలఁక = కలంగుటను, మామీఁది = మాపైని గలిగిన, పనిలేని = కారణముమాలిన, కసరు = గద్దించుట, తెలుపన్ = తెలియఁజేయఁగా, (మనస్సు తాపాతిశయముచేతఁ గలుషించి యుండుటవలనఁ జెలులను గారణములేక కసరివైచుననుట), పోఁడి = ఓయింతీ, రేలు = రాత్రులయందు, నీయున్కియే = నీవర్తనమే, పులుగుగాదే = జ్ఞాపకముగాదా.

తా. సుగమము.

చ. ఎఱుఁగరుగా యొకొద్భుతము ♦ నీచెలి దీర్ఘికఁ జేర్చ మాడ నా
యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దన ♦ హారము పోయిన నేను బోవుదు,

స్మఱవక వెంటఁ బోవ • జల మగ్నత నౌ నది సున్నమైనఁ దాఁ,
గఱకఱిఁ బెట్టి సొమ్మడుగుఁ • గాని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియున్ ౬౧.

టీక. ఒకసఖి తక్కినసఖులతో ననుమాట, ఒకద్భుతమున్ = ఒకయబ్బురమును, ఎఱుఁగరుగా = తెలియరుగా, ఈచెలి = ఈసఖిఅనఁగాగోదాదేవియనుట, దీర్ఘికన్ = డిగ్గియయందు, తీర్థమాడన్ = స్నానముసేయుటకు, తనహారము = తన ముత్తియపుఁజేరు, నాయఱుతన్ = నాకంఠమందు, తగిల్చి = ఉనిచి, పోవున్ = చనును, పోయినన్ = తానటుపోయిన, నేనుబోవుదున్ = నేనునుబోదును, మఱవక = విస్మృతిలేక, వెంటఁబోవన్ = వెంబడిఁబోఁగా, జలమగ్నతన్ = నీటియందుమునుఁగుటచేత, అది = ఆహారము, సున్నము = చూర్ణము, ఔన్ = అవును, ఐనన్ = అట్లు సున్నముగాఁగా, తాన్ = తాను, అనగానీయమ, కఱకఱిఁబెట్టి = నిక్కచ్చిఁజేసి, సొమ్ము = తనహారమును, అడుగుఁగాని = వేఁడునుగాక, ఏమియున్ = కొంచెమైనను, నిజార్తి = తనప్రయాసమును, ఎఱుంగదు = తెలియనేరదు, ముగ్ధయగుటనని భావము.

తా. ఈ యమ విరహ తాపముచేతఁ గ్రాఁగుడు వలన శరీరమందలి ముక్తాహారములు పెటిలి యుండిన వనియు నవియే చెలికత్తియ యాయమతోడ నీట మునిఁగి నప్పుడు విరిసి సున్నమాయె ననియు నంత తాపమీయమ యనుభవించు చున్న దనియును భావము.

చ. అనిన మరాళి పల్కు విన • వా హరిణీ యొకనాఁడు కస్తురిం,
గొని యిడు బొట్టు నా కనుచుఁ • గూర్మి నొసంగినఁ బెట్టు చుండఁ జు,
య్యనుచు మొగంబు వ్రేసినటు • లౌ తనయూర్పుల నింకి యిఁకి పో,
యిన పలు జేంట్లు గోరఁ గొని • యెత్తనె పట్టెను మాటిమాటికిన్ ౬౨.

టీక. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, మరాళి = మరాళియనియెడిచెలి, పల్కున్ = పలుకును, హరిణీ, వినవా = వినుమనుట, ఒకనాఁడు = ఒకదినమందు, కస్తురింగొని = కస్తూరినిదీసికొని, ఇడుబొట్టునాకనచున్ = నాకుఁ దిలకముఁబెట్టుమని, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, ఒసఁగినన్ = నేనుగస్తూరినిచ్చినను, పెట్టుచుండన్ = తానుబొట్టుపెట్టుచుండఁగా, చుయ్యనుచున్ = చుయ్యుమని, మొగంబువ్రేసినటులౌ = మొగమడఁచినట్లగునట్టి, తనయూర్పులన్ = తనయుచ్ఛ్వాసవాయువులచేత, ఇంకియింకిపోయిన = మిక్కిలితడియాఱిన, పలుజేంట్లు = కస్తూరియొక్క పెక్కుబేఁటికలు, మాటిమాటికిన్ = సారెసారెకు, గోరఁగొని = గోటిచేగ్రహించి, ఎత్తనె = ఎత్తివేయుటకే, పట్టెను = ప్రొద్దుసరిపోయెను.

తా. మరాళిహరిణితోఁ జెప్పెడు పల్కు:—వినవే చెలీ యీ యువ నాక నాడు నాకుఁ గస్తూరీ తిలకముఁ బెట్టుమనఁగా నా మొగ మపఁచినట్లు దన వేఁడి నిట్టూర్పు లెగయఁగా వాని వేఁడిమి చేత నా నుదుటి తిలకము పెట్టినప్పుడే యినికి యుఁ నికి పోఁగా నాపీఁటికలు దన గోటితో డాఁమాటిమాటి కెత్తనే కాలము సరిపోయె నుగాని బొట్టుపెట్టుటకుఁ గాలము చాలక పోయె నని యాయువ తాపాతిశయముఁ జెప్పె నని భావము.

మ. అనిన న్సఖిగ్రీవిణి వల్కెఁ దన్నుఁ జెలులా • రా నే లతాడోలఁ జి,
క్కన నూఁపం దెగి వ్రాల దీని చనువ్రే • కం బే క్రియం దాల్తునో,
యని పట్టం గిన మధ్య మార్క రుచి ఖి • ద్యన్మంజరుల్బోని వా,
డిన పాలిండ్లను బెండు బొమ్మగతి నుం • డె న్సందిటం జుల్కనై. ౬౩.

టీక. అనినన్ = అనఁగా, సఖిగ్రీవిణి = సఖిగ్రీవిణియనుచెలి, పల్కెన్ = వక్ష్యమాణరీతిచేతఁబలికెను, చెలులారా = సఖులారా, తన్నున్ = ఈయువను, నేన్ = నేను, లతాడోలన్ = తీఁగెయుయ్యేలయందు, చిక్కనన్ = దృఢముగాను, ఊఁపఁగాన్ = ఊఁగింపఁగా, తెగి = ఆలత ఈయువ శరీరతాపముచేతఁ దెగి, వ్రాలన్ = ఈమె దిగువఁబడఁగా, దీని = ఈయువయొక్క, చనువ్రేఁకంబు = స్తనభారము, ఏక్రియన్ = ఏరీతిగా, తాల్తునో = ధరింతునో, అని = అనుకొనిసంశయించుచు, పట్టన్ = ఈ యువనుబట్టుకొనఁగా, దినమధ్యమ = పట్టపగటి, అర్క = సూర్యునియొక్క, రుచి, ఎండచేత, ఖిద్యత్ = వాడుచున్న, మంజరుల్బోని = పూలగుత్తులవలెనున్న, వాడిన = మ్లానములగు, పాలిండ్లను = పయోధరములచేత, బెండుబొమ్మగతిన్ = బెండుతోఁ జేసినబొమ్మవలె, సందిటన్ = నాకౌఁగిటియందు, చుల్కనై = లఘువై, ఉండెన్ = నిలిచెను.

తా. ఆ వియోగతాపముచేతఁ గృశించి శరీరము తేలిక యయ్యెనని భావము.

వ. అని తన యవస్థఁ దోఁప నాఁడిన ననాదరయుం బోలె వారల కిట్లనియె. ౬౪.

టీక. తనయవస్థన్ = తనవిరహదశను, తోఁపనాఁడినన్ = బయల్పడఁబలుకఁగా, అనాదరయుంబోలెన్ = ఆదరములేనిదానివలె, కడమసులభము.

తా. సుగమము.

కం. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మిక్కిలి, నేర్పు గల వయస్య లట్టు • నెలఁతలు మీ మీ,
నేర్పునఁ బలికెద రక్కట, యేర్పడ మీ కీ విచార • మేటికిఁ జెపుఁడీ. ౬౫.

టీక. ఆర్పఁగన్ = పోఁబుచ్చుటకును, తీర్పఁగన్ = దిద్దుటకును, మిక్కిలి = అధికముగా, నేర్పుగలవయస్యలట్లు = పోఁడిమి గల చెలుల వలెనే, నెలఁతలు=స్త్రీ

లారా, మీమీనేర్పులన్ = మీమీసామర్థ్యములచేత, పలికెదరు = చెప్పెదరు, అక్కఱ = ఆవశ్యకము, ఏర్పడన్ = కుదురునట్లు, మీకేవిచారమేటికి = మీకేచింతయేల, చెప్పుఁడీ = చెప్పుఁడు.

తా. అర్పఁ దీర్ప నేర్పుగల చెలులవలె నక్కఱ గలిగినట్లు మీమీచాతుర్యముల కొలఁదిఁ బలికెదరుగాక మీ కీయాలోచన యేల? చెప్పుఁ డని భావము.

వ. అని మేలంబు సేసికొని తేలిపోఁబలికి పుటపాక ప్రకారంబగు వియోగ దవథుభరం బవ్వధూరత్నం బడంచికొని యుండియు నుండలేక నిశాసమయంబుల నొక్కొక్కమాటు తనలోన.

టీక. అని = ఇట్లని, మేలంబుసేసికొని = పరిహాసముచేసికొని, తేలిపోఁబలికి = అలక్ష్యముగామాటలాడి, పుటపాకప్రకారంబగు = పుటము వేసినలోపలఁగుములుచున్నట్లుగు, వియోగదవథుభరంబు = విరహతాపాతిశయమును, అవ్వధూరత్నంబు = ఆబోటిమేటికి, అడంచికొనియుండియున్ = మఱుఁగుపఱచుకొనియుండియు, ఉండలేక = నిలువఁజాలక, నిశాసమయంబులన్ = రాత్రులయందు, ఒక్కొకమాటు = ఒక్కొక్కతూరి, తనలోన = తనంతటనే, ఈ వక్ష్యమాణ ప్రకార మనుకొనుచుండు నని మీఁది కన్వయము.

తా. సుగమము.

సీ. అభినవ కువలయశ్యామ కోమలమైన వామూఁపు మకర కుండలముఁ దాల్ప,
నిస్తులాస్యశ్రీ వయస్స్తంభ నిక్షిప్త నింబచ్ఛద భ్రూవిలాసంబు నిక్క,
బహువంపు మంకెనవిరి వంపు నర వంపు వాతెఱ చెంద్రంపువాన గురియ,
నందంపు మెఱుఁగువాలారు కన్గవ చూడ్కి శ్రవణ కుండల కాంతి సవతుగాఁగ,
సప్తభువనాంగ నానురంజనకు సప్త విధ పరీవాహముగ గానసుధ వెలార్చు,
మాడ్కి వేణువుపై వ్రేళ్లు మార్చిమార్చి, మురలు కొలిపితే గోవిందమందసతుల.

టీక. అభినవ = అప్పుడువికసించిన, కువలయ = నల్లగలువవలెనే, శ్యామ = చామనచాయకలిగినదై, కోమల = మృదువైన, వాఁమూపు = ఎడమభుజశిఖరము, మకరకుండలమున్ = వామకర్ణ మకరకుండలమును, తాల్పన్ = వహింపఁగా, (వేణుగానము సేయునప్పుడు మెడ యొఱగఁ నిడఁగా నెడమ భుజము మీఁదికిఁ గుండలమువచ్చె ననుట), నిస్తుల = సరిలేని, ఆస్యశ్రీ = ముఖకాంతియొక్క, వయః = వయస్సును, స్తంభ = నిల్పుటకొఱకు, నిక్షిప్త = దృష్టిదోషములేకుండనునుపఁబడిన, నింబచ్ఛద = వేపాఁకువంటి, భ్రూవు = కనుబొమ్మ, (ఈశబ్దము హ్రస్వాంతము నగును, "భ్రుకుటిర్భృకుటిస్త్రియామ్" అని అమరము), అల్పంబు = ఇంచుకంత,

నిక్కఁగన్=నిక్కుచుండఁగా, (సంస్కారవిశేషముచేత వేపాకునయ స్తంభకరమగుప్రసిద్ధను కనుబొమ్మ మెగరవేయుచు గానము సేయునెడల ముఖకాంతి వయస్సతిక్రమింపకుండ దృష్టిదోషము రానియట్లుంచిన వేపాకువలె నాకనుబొమ యుండెననుట), పరువంపు = లెస్సవికసించిన, మంకెనవిరి = బంధూకపుష్పమును, నంపు = నమ్రముగాఁ జేయుచున్న, అరవంపు = సగమువంచిన, వాతెఱ = అధరోష్ఠము, చెంద్రంపు = సింధూరసంబంధియగు, వానన్ = వహ్నమును, కురియన్ = వర్షింపఁగా, (పెదవిసగము మడిచి పిల్లఁగ్రోవి యూఁదుచున్నాఁడనుట), అందంపు=అందమగు=మెఱుఁగు = నిద్దమగు, వాలారు = నిడుదయగు, కన్గవ = నేత్రద్వయము యొక్క, చూడ్కి = దృష్టి, శ్రవణకుండల = కర్ణకుండలములయొక్క, కాంతి=కాఁతికి, సవతుగాఁగన్ = సమానమగుచుండఁగా, (ఆ గాన మప్పు డట్టి చూడ్కి కర్ణాంతాయతములగు నేత్రముల కొనలను వ్యాపించి యుండె ననుట), సప్తభువన = భూర్భువస్సువరాది సప్తలోకములయందు, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, అనురంజనకన్ = అనురక్తిగలిగించుటకు, సప్తవిధపరీవాహముగిన్ = ఏడు తెఱఁగులగు ప్రవాహముల గునట్లు, "జలోచ్ఛ్వాసాఃపరీవాహః" అనియమరము. గానసుధన్= గానామృతమును, వెలార్చుమాడ్కిన్ = పైకుబుకఁజేసెడురీతిగా, వేణువు రైన్= పిల్లఁగ్రోవిమీఁద, వ్రేళ్లు = అంగుళములను, మార్చిమార్చి = పరివృత్తిఁ జేసి, గోవిందా = ఓయి శ్రీకృష్ణుఁడా, మందసతులన్ = గోపికాస్త్రీలను, మరులుకొలిపితె = మోహపడఁజేసితివే, శ్రీకృష్ణుని వేణుగానవినోదము ననుసంధించుచున్నదని భావము.

తా. సుగమము.

ఉ. అక్కట రాధ నీకుఁ దగ ♦ వా? మగవారల నత్తమామలన్,
దక్కి ముకుంద వేణుకల ♦ నాదపు టీఁకకు లేటిమొత్తమై,
మ్రొక్కను కాఁకచే నడికి ♦ రే లరుదెంచిన గోపి కావళిన్,
న్బొక్కఁగఁ జేసి తద్రుచిర ♦ భోగము గుత్తగ నీవ కైకొనన్. ౮౫

టీక. రాధ=ఓరాధికా, మగవారలన్ = భర్తలను, అత్తమామలన్, శ్వశ్రూశ్వశురులను, తక్కి= కికురించి, ముకుంద = శ్రీకృష్ణునియొక్క, వేణు = పిల్లఁగ్రోవియొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమగు, నాదప్రటీఁకకున్= గానమునుసీలకు, (ఈలయనఁగా జారచోరులొండొరులకుఁ దెలుపుకొను సంకేతనాదము), లేటిమొత్తమై = మృగిసమూహమువలెనై, మ్రొక్కను=ఫరింపఁగూడనని, కాఁకచేన్ = తాపముచేత, నడిరేలు = అర్ధరాత్రులయందు, అరుదెంచిన = వచ్చినట్టి, గోపికావళిన్ = గోపికాసమూహమును, పొక్కఁగఁ జేసి = పరితపించునట్లు చేసి, తద్రుచిర భోగము గుత్త = ...

ఆకృష్ణునియొక్క, రుచిర=ఇంపైన, భోగమున్ = అనుభవమును, గుత్తగ= గుత్తఁ జేసినట్లు, నీవ=నీవే, కైకొనన్ = గ్రహించుటకు, నీకున్ = నీకు, తగవా = మర్యాదయే, అకట = అయ్యో, (ప్రథమపాదమందు బ్రహ్మాకలితదీర్ఘయతి).

తా. తాను దాప ననుభవించుచు రాధ నుద్దేశించి శ్రీకృష్ణ సంభోగము సమస్త గోపికలకు లేకుండఁ జేసి గుత్తఁ జేసి నట్లు నీ వొక్కతెవే యనుభవింప వచ్చునా యని దూఱుచున్న దనుట.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁడొక్కతె ని ♦ జాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం,
జక్కికిఁ గొంచుఁ బోనఁ బెఱ ♦ చాన లినాత్మజవెంట ద్రేఁగున,
న్మిక్కిలి డిగ్గు పాదసర ♦ ణిం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా,
రక్కడఁ గాంచు టేమి వల ♦ దా యభిమాన మొకింత యింతికిన్? ౬౯.

టీక. అక్కమలాక్షుఁడు = ఆకృష్ణుఁడు, ఒక్కతెన్ = ఒకస్త్రీని, నిజాంసమునందున్ = తనమూఁపునందు, ఇడి = ఉనిచికొని, కుంజపుంజక్కికిన్= పొదరిండ్ల గుంపుతావునకు, కొంచుఁబోనన్ = తీసికొనిపోవఁగా, పెఱచానలు= ఇతర స్త్రీలు, ఇనాత్మజవెంటన్ = సూర్యతనయయగు యమునానదివెంబడి, ద్రేఁగునన్=భారముచేత, మిక్కిలి = అధికముగా, డిగ్గు = దిగఁబడియున్న, పాదసరణిన్= కాలిజాడను, చని = పోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టె = ఆప్రకారమే = రోసి= వెదకి, తారు = తాము, అక్కడన్= ఆపొదరిండ్లప్రదేశమందు, కాంచు టేమి = చూచుటయేమున్నది, ఇంతికిన్ = స్త్రీకి, అభిమానము = కొలువు, ఒకింత = కొంచెమైనను, వలదా - ఉండవలదా.

తా. శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికల వంచించి యొక్క దానిఁ దనభుజము మీఁదఁగూర్చుండఁబెట్టుకొని పొదరిండ్ల చాటునకుఁ బోఁగా నాగోపికలందఱుం గృష్ణునిం గానక స్త్రీని మోచికొనిపోవుచున్న భారము చేత నాయన పాదములు యమునా నది సికతాతలంబుల మిగుల దిగఁబడియుండిన నాజాడను బోయి వెదకెదరుగాక యట్లు వెదకి శ్రీకృష్ణునిఁ జూచుటవలన నాగోపికతోఁగూడి యున్నప్పుడు దమకేమి పనియనియును స్త్రీకిఁ గొంచెమైన నభిమాన ముండవలదా యని దూఱె నని భావము.

చ. ఇలుగలనైన వెల్వడని ♦ యీాలువుటాండ్రకుఁ దాఁపికత్తెవై,
ఉలు కెడలించి శౌరి తను ♦ యోగపు వాచవిఁ జూపి పీఁదఁ జే,
ల్లలము వియోగ వహ్ని భవ ♦ దంతర సైకత పఙ్క్తి పొంత వం,
తలఁ బొరలించి తౌము శమ ♦ నస్వసయుగ్ర మయూఖ నందనీ? ౭౦.

టీక. ఉగ్రమయూఖనందనీ = తీక్ష్ణకిరణములుగల సూర్యునియొక్క కూఁతుర

శైనయో యమునానదీ, ఇలు = గృహమును, కలనైనన్ = స్వప్నమందైనను, వెల్వడని = వెడలిరాని, ఈలువుటాండ్రకున్ = మానవతులగు గోపికలకు, తాఁపికలైవై = కంటె నకలైవై, ఉలుకెడలించి = (వారల) భయముదీర్చి, శౌరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, తను = శరీరముయొక్క, యోగపు = సంయోగమనియెడి, వాచపిఁజూపి = వాగ్రుచినిఁజూపి, (విటునియొద్దనుండి మనురవస్తువులుకొనివచ్చి స్త్రీలకిచ్చి రుచిఁబుట్టించి యనుకూల పఱచుట దూతికకు యుక్తమేగనుక వాచపియని ప్రయోగించినాఁడు), మీఁదన్ = అనంతరమందు, పెల్లు=అధికముగా, ఆలము = వ్యాపించుచున్న, వియోగవహ్నిన్ = విరహాగ్నిచేత, భవదంతరసైకత, భవత్ = నీయొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, సైకత = ఇసుకదిన్నెలయొక్క, పఙ్క్తి = సమూహముయొక్క, ప్రాంతన్=సమీపమందు, వంతలన్ = తాపములచేత, పొరలించితి - వారినిఁబొరలునట్లుచేసితివి, శమనస్వసవాడు = యమునితోఁబుట్టువగుదువు, (యమునా శమనస్వసాయని యమరము),

తా. ఓ యమునానదీ నీవు జగములఁ దపింపఁజేసెడు సూర్యునికిఁ గూతురవై యంతకుండగు యమునికిఁ దోఁబుట్టువైతివి గావున నీ కఠిన గుణమునకుఁ దగినట్లు స్వప్నమందైన నిల్లు వెడలని మానవతులగు గొల్ల సతుల కెడకత్తెవై యుల్లు వెడలించి భయము వాపి మొదల నతనితోఁ గూడు నట్లొనర్చి యా రుచిఁ జూపి పిమ్మట నా కృష్ణుని నెడఁ బాపి నీ యిసుక దిన్నియల మీఁద వారలు విరహాగ్నిచేతఁ బొరలాడునట్లు చేసితివి గదే యెంత కఠినాత్మురాల వని దూఱె నని భావము.

వ. అని యొంటి పాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచి యున్న వయస్యాలాస్యంబు లపహాస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోఁచె భామ యే మేమి నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న మానలే వతని మాటలంటివని మూదలింపఁ గించిదవనతాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱఁగ ననువుపడక యందఱుఁబుగూడుకొనివారికిట్లనియె ౭౧.

టీక. అని = ఈరీతిగా, ఒంటిపాటునన్ = ఏకాంతమందు, తనలోనంబలుకు పలుకులు = తనలోఁదాననియెడుమాటలు, ఆలించి = విని, పొంచియున్న = డాఁగియున్న, వయస్యలు = సఖులు, ఆస్యంబులు = మొగములు, అపహాస్య = మేలంపునవ్వులనియెడు, చంద్రికా=వెన్నెలచేత, తుందిలంబులుగాన్=కిక్కిఱిసినట్లుగా, తోఁచి = కనఁబడి, భామ = ఓయింతీ, ఏమేమి, ఎఱిఁగియేకదా = తెలిసియేకదా, మునుమున్న = ప్రప్రథమమందే, అతనిమాటలు= ఆస్వామివార్తలు, మానలేనంటివని= విడువఁజాలవంటివనుచు, మూదలించినన్ = ప్రస్తావింపఁగా, (తాఁకనాడఁగాననుటు), కించిదవనతాననయై = కొంచెమువంచుకొన్నదై, నెమ్మొగంబు = ముఖము

యొక్క, వెలవెలపాటు = సిగ్గుచేఁ దెల్లఁబోవుటను, లేనగవునన్ = లేత నగవుచేత, అడఁగిచి = మర్పుమఱిచి, మఱి = ఇంకను, మొఱంగన్ = దాఁపఁగా, అనువుపడక = వలనుగాక, అందంబుగూడుకొని = శోభంపడుకొని, వారికిట్లనియె = ఆ చెలులకిట్లనియెను.

తా. సుగమము.

తే. నాఁడు మన మున్న నెట్లొ పూ ♦ బోఁడులార,
యనిన వారలు మగుడ నా ♦ యమకు ననిరి,
యింతి నాఁ డుండ కెందుఁ బో ♦ యితివి నీవ,
టన్న నచ్చెరువడి వారి ♦ కతివ పలికె. ౭౨.

టీక. నాఁడు = ఆగోపికాకృష్ణులక్రీడాకాలమందు, పూఁబోఁడులార = ఓ చెలులారా, మనమున్నన్ = నేనుమీరునుండినను, ఎట్లొ = ఏవిధమగునో, అనినన్ = అనఁగా, వారలు = ఆచెలులు, మగుడన్ = మరల, ఆయమకున్ = ఆమెకు, అనిరి = చెప్పిరి, ఇంతీ = ఓ చెలీ, నాఁడునీవుండక = ఆకాలమందునీవుండక, ఎందుఁబోయితివి = ఎక్కడఁబోయితివి, అట్లన్నన్ = ఆ ప్రకారమనఁగా, అచ్చెరుపడి = ఆశ్చర్యపడి, అతివ = ఆయింతి, వారికిఁబలికెన్ = ఆ చెలులకనియెను.

తా. సుగమము.

తే. సకియలార త్రైకాలిక ♦ జ్ఞానవంతు,
లైన ఋషులట్లు పలికెద ♦ రంత యెఱుక,
యెదఁ గలిగె నేని యెఱిఁగింపఁ ♦ డేను మొదల,
నెవ్వతెనటన్న మఱి వార ♦ లిట్టు లనిరి. ౭౩.

టీక. సకియలార = సఖులారా, త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలత్రయసంబంధియగు, జ్ఞానవంతులైన = జ్ఞానముగల, ఋషులట్లు = మునీశ్వరులవలె, పలికెదరు = మీరుపలుకుచున్నారు, అంతయెఱుక = తాదృశజ్ఞానము, ఎదన్ = హృదయమందు, కలిగెనేని = ఉండెనేని, ఏను = నేను, మొదలన్ = ప్రథమమందు, (పూర్వజన్మమందనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱిఁగింపుఁడటన్నన్ = తెలుపుఁడనఁగా, మఱి = పిమ్మట, వారు = ఆచెలులు, ఇట్టులనిరి.

తా. సులభము.

మ. దివిజద్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి చూపోపకెం,
తవుశీర్గుంబడి యంతసేసి మది నీర్ష్యాక్రోధము ల్పెంపడిం,
ప విరిం బోక ద్రుమమంబుఁ గైకొని పతి న్మందన్న మాత్రినెల్లఁ దే,
నవధిం బెట్టిన సత్య నీ వహహా కాఁజా? భామినీ నావుడున్. ౭౪.

టీక. దివిజద్రు = కల్పవృక్షముయొక్క, ప్రసనంబుల్ = పుష్పమును, ని (స్యాదుత్పాదేథ తెవుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే యని) కాంచిన = పొందిన, సపత్నిన్ = సవతాలగురుక్మిణిని, చూచి = కాంచి, చూపక = ఓర్వలేక, ఇంతవుజిల్లులంబని = ఇంతైనచిన్నపనిని, అంతసేసి = అంతగాఁజేసి, మదిన్ = మనస్సునఁ దు, ఈర్ష్యాక్రోధముల్, ఈర్ష్యన్ = ఈసును, క్రోధముల్ = కోపమును, సంధడింపన్ = పెనఁగొనఁగా, విరిన్ = పుష్పముచేత, పోక = చనక, క్రమంబునన్ = వృక్షమును, కైకొని = గ్రహించి, పతిన్ = భర్తయగుశ్రీకృష్ణుని, మంపన్ = పొపథమనఁగా, ద్రూనెల్లన్ = వృక్షమెల్లను, తేన్ = తెచ్చునట్లు, అపథంబెట్టిన = శ్రమపెట్టినట్టియు మీరఁబెట్టినట్టి, సత్యవు = సత్యభామవు, ఈవు = నీవు, కావా, అహహో = ఆశ్చర్యము, (అహహేత్యద్భుతే ఖేదె యనియమరము), భామినీ = ఓయింతీయనిసంబోధనము, (కోపనాసైవభామినీయనియున్నది గనుకఁ గోపముగలదానాయనుట), నావుడన్ = అనఁగా.

తా. ఓభామినీ నీసవతియగు రుక్మిణీదేవి శ్రీకృష్ణునిచేతఁ బారిజాత పుష్పము గ్రహింపఁగా నీవు సూచి యోర్వక యీసును గలంబును మెఱయ స్వల్పమగు నక్కార్యంబు నెంతో గొప్పఁ జేసి యలిగి యా పుష్పమునఁబోక స్వర్గముననుండి పారిజాతవృక్షమే తెప్పించి మందనిన ద్రూనెల్లఁ దెప్పించునట్లు తలంచి యాప్రకారము శ్రీకృష్ణుని శ్రమ పఱిచిన సత్యవు కావా యని రని భావము.

వ. గ్రక్కునం బ్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై గృహదీపికారోపణంబునం గృహ గత పదార్థంబులొక్కమాఱె దృగ్గోచరంబు లగు నట్లు జన్మాంతరంబున నయ్యనంతునితోడి క్రీడాప్రపంచంబు సద్యస్సమనుభూతంబైన తెఱంగునం దోఁచిన.

టీక. గ్రక్కునన్ = త్వరగాను, ప్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై, ప్రత్యుత్పన్న = ఉదయించిన, విజ్ఞానయై = విశేషజ్ఞానముకలదై, గృహదీపికారోపణంబునన్ = నిలయమందుదీపముంచుటచేతను, గృహగతపదార్థంబులు = ఇంటిలోనున్నవస్తువులు, ఒక్కమాఱె = ఒకసారిదే, దృగ్గోచరంబులగునట్లు = దృష్టివిషయములయినభంగిని, జన్మాంతరంబునన్ = పూర్వజన్మమందు, అయ్యనంతునితోడి = ఆశ్రీకృష్ణస్వామితోడి, క్రీడాప్రపంచంబు = విహారవైపుల్యము, సద్యస్సమనుభూతంబయిన తెఱంగునన్ = అప్పుడులెస్సగాననుభవించినమాడ్కిని, తోఁచినన్ = అగపడఁగా.

తా. సుగమము.

ఉ. వాలిక కన్నులం బొడము • వారి సకజ్జల మాశ్రితశ్రవో,
గోళక మై తదంతికపుఁ • గుంతల వల్లికిఁ దల్లిఁబోడుగా,

మైలవలి న్సన ల్నిగుడ • మైఁ బులక ల్పొడమన్ శ్లథాంగియై,
సోలినఁ జూచి డెందములు • సుఱ్ఱన హా యని బోఁటు లర్మిలిన్. ౭౬.

టీక. వాలిక = నిడుదలగు, కన్నులన్ = నేత్రములయందు, పొడమ = ఉదయించేడు, వారి = బాష్పము, సకజ్జలము = కాటుకనీటితోఁగూడినదియై, ఆశ్రిత= ఆశ్రయింపఁబడిన, శ్రవః = చెవులనియెడు, గోళకమై = గోళములుగలదై, తదంతికపు = ఆకర్ణసమీపమునందున్న, కుంతలవల్లికల్ = తలవెంట్రుకలు అనుతీఁగెకు, దోహదగాన్ = తల్లియయిఁబోఁబుట్టువుగాఁగా, (కాటుకతోనల్లనై యున్నదిగావునఁ గురులకు సమానమైనదనుట), మైలవలిన్ = శరీరమనియెడిమేలకిలీఁగెయందు, (లవలి = వెన్నెలతీఁగయనికొందఱు), ననల్ = పుష్పములు, నిగుడుమైఁ= ప్రబలెడిరీతిచేత, పులకల్ = రోమాంచములు, పొడమన్ = పుట్టఁగా, శ్లథాంగియై = బెండుపడినదేహముగలదియై, సోలినన్ = మూర్ఛిల్లఁగా, చూచి = వీక్షించి, బోఁటులు = చెలికత్తియలు, డెందములు = అంతరంగములు, సుఱ్ఱన్= చుఱుక్కనఁగా, హాయని= అయ్యోయనియంగలార్చి, అర్మిలిన్ = (ఆయమయందలి ప్రేమచేత నని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

తా. ఆయమ కన్నీరు నింపుచుండ నది చెవులునిండి తలవెంట్రుకలు దట్టపఁగా నెమ్మేనుగగుర్పొడువఁగా సోలినఁ గాంచి డెంవబులంగందితోడి ప్రాఁబోఁడులు ప్రేమంబున నిట్లని రని భావము.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసి • జేక్షణ? చైదము లింకమీఁద జ,
న్మాంతర వర్తనంబు హృద • యంబున కిత్తఱి నెచ్చరించి గో,
రంతలు గొండలంత లగు • నట్లుగఁ జేసితి మంచుఁ జేటికా,
వాంత సతాళవృంత • మృదువాత హిమాంబు కణాళిఁ దేర్చినన్. ౭౭.

టీక. సరసిజేక్షణ = పద్మాక్షియగు నీయమయొక్క, చైదములు = వ్యాపారములు, ఎంతకుఁదెచ్చెనే = ఎంతవఱకుఁదెచ్చెను, ఇంకమీఁదన్= ఈకష్టముమీఁద, జన్మాంతరవర్తనంబు = పూర్వజన్మ వ్యాపారమును, హృదయంబునకున్ = ఎదకు, ఇత్తఱిన్ = ఈసమయమందు, ఎచ్చరించి = ఎఱుకపఱిచి, గోరంతలు = గోరంతస్వల్పములగుకార్యములు, కొండలంతలగునట్లుగన్ = పర్వతోపమానము లగునట్లుగా, చేసితిమంచున్ = కావించితిమని, చేటికా = పరిచారికలచేత, వాంత = వీవఁబడిన, సతాళవృంత = వీవనలతోఁగూడిన, మృదువాత = మందమారుతముగల, హిమాంబు = పన్నీటియొక్క, కణాళిన్ = బిందుపరంపరచేత, తేర్చినన్= మూర్ఛఁదేర్పఁగా,

(విసనకఱ్ఱలమీఁదఁ బన్నీరు చిలుకరించి చెలికత్తియలు పరిచారికలచేత వీవఁ జేసి సేదఁ దేర్చిరనుట).

తా. సుగమము.

కం. తెలిసి కను దెఱచి వెండియు, జలజేక్షణ తన్ముకుంద ♦ చరణస్మృతిని,
శ్చలతఁ గను మొగిచి మఱియ, శ్రులు తెప్పలఁ దోఁపఁ దెఱచి ♦ చూచి సఖులతోన్.

టీక. తెలిసి = తెలివొంది, కను దెఱచి = నేత్రమువిచ్చి, వెండియున్ = మరలను, జలజేక్షణ = ఆనాయిక, తన్ముకుందచరణస్మృతినిశ్చలతన్, తన్ముకుంద = ఆ శ్రీకృష్ణునియొక్క, చరణస్మృతి = పాదస్మరణమందు, నిశ్చలతన్ = స్థైర్యముచేత, కను మొగిచి = నేత్రముమూసి, మఱి = పిమ్మట, అశ్రులు = బాష్పజలములు, తెప్పలన్ = పక్ష్మములయందు, తోఁపన్ = కానరాఁగా, తెఱచి = కనుదెఱచి, చూచి = వీక్షించి, సఖులతోన్ = చెలులతోడనని ముందఱికన్వయము.

తా. సుగమము.

కం. మీ రెవ్వ రనుటయును శృం, గారిణి మే మురగకన్య ♦ కల మింతకు ము,
న్ధారుణి కేతెంచితి మన, నారామలఁ గౌఁగిలించి ♦ యార్తిఁ బలికెన్. ౭౯.

టీక. మీ రెవ్వరనుటయును = మీరెవ్వరనఁగా, శృంగారిణి = ఓ సుందరీ, మేమురగకన్యలము = మేమునాగకన్యలము, ఇంతకుమున్ = ఈజన్మమునకుముందు, ధారుణికేతెంచితిమనన్ = భూలోకమునకువచ్చితిమనఁగానే, ఆరామలన్ = ఆ స్త్రీలను, కౌఁగిలించి = ఆలింగనముఁజేసికొని, ఆర్తిన్ = మనస్తాపముచేత, పలికెన్ = వచించెను.

తా. సుగమము.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పు డనుఁ ♦ గై మఱి యీకలివేళఁ గ్రమ్మఱం,
బుట్టి వియోగ వేదననఁ ♦ బొక్కెద నీ తను వేల తండ్రి దా,
నిట్టుగు నన్ను నింకొకని ♦ కియ్యక తొల్తన యోగశక్తిఁ బోఁ,
బెట్టెద నీని వెండియు ♦ నుపేంద్రపదాంబురుహంబు పట్టెదన్. ౮౦.

టీక. అట్టిమురారికిన్ = అట్టిశ్రీకృష్ణునకు, అప్పుడు = ఆకాలమందు, అనుఁగై = ప్రియురాలనై, (ఇచ్చట అనుఁగునైయని యుండవలసినను అది వైకల్పికవిధిగాన అనుఁగై అనియునుండవచ్చును), ఇట్లు ఆదిపర్వంబున॥ గీ-పా. కౌరవుల కెల్ల గురువైన కారణంబు అని యోగింపఁబడియున్నది. మఱి = పిమ్మటను, ఈకలివేళన్ = ఈకలియుగకాలమందు, క్రమ్మఱన్ = మరలను, పుట్టి = జనించి, వియోగవేదనన్ = విరహవేదనచేతనే, పొక్కెదను = పరితపించెదను, ఈతనువేల = ఈ శరీరమేటికి,

తండ్రి = మా జనకుఁడును, తాను = ఆయన, ఇట్టిగు = ఈరీతిగలిగియున్న, నన్నుక్ = నను, ఇంకొకనికి = మఱియొకనికి, ఈయకతొల్తన = ఇయ్యకముందఱనే, దీనిక్ = ఈశరీరమును, యోగశక్తిక్ = యోగబలముచేత, పోఁబెట్టెదక్ = విసర్జించెదను, వెండియుక్ = మఱిడి, ఉపేంద్ర = ఆత్రివిక్రమునియొక్క, పదాంబురుహంబు = చరణసరోజమును, పట్టెదక్ = అవలంబించెదను.

తా. అట్టి శ్రీకృష్ణునకుఁ బొల్లి ప్రియురాలనై యుండియు నీకలివేళ మగల జనించి వియోగతాపముచేతఁ గ్రాఁగెడు నీదేహమును మాతండ్రి నన్నొకనికియ్యక మున్నే యోగ శక్తిచేత విడిచి మఱిడి యూయుపేంద్రు పాదపద్మంబు లవలంబించెద నని భావము.

క. అది యొండె భక్తి యెవ్వతె, యెద విశ్లేషైకభీరు • వృత్తిక్ బ్రియలా,
భదశ న్మెయిఁ దొఱఁగించును, హదనునను నదిగాక యున్న • నవి వైశికముల్. ౮౧.

టీక. ఎవ్వతె = ఏస్త్రీయైన, ఎదక్ = హృదయమందు, విశ్లేష = వియోగమువలన, ఏక = ముఖ్యమగు, భీరువృత్తిక్ = భయంపడినవర్తనముచేత, ప్రియలాభదశక్ = ప్రియునియొక్కలాభదశయందే, హదనునక్ = మంచిసమయమందు, మెయిక్ = శరీరమును, తొఱఁగించుక్ = జార్చునో, అది = ఆశరీరత్యాగవ్యాపారము, ఒండె = ఒకటే, భక్తి = పతిభక్తి, అదిగాకయున్నక్ = అట్లుగాకుండినను, అవి = మిగులునట్టిభక్తులు, వైశికముల్ = విత్తమాత్రోపాధిక సకలపురుషాభిలాష సామాన్యాయనునట్లు వేశ్యాభక్తియేకాక నిక్కముగాదనుట.

తా. ఏయింతి తనప్రాణనాథుఁడు దాఁపుననుండినప్పుడే యితనితో వియోగము గలుగునేమో యను భయముచేత మంచిసమయముగనుఁగొని శరీరత్యాగము సేయునో యామెదే పతిభక్తిగాక యితరములైనవి వేశ్యాభక్తివంటి వని భావము.

తే. అనిన వారలు పల్కి.రా • యదువతంస,
మెందుఁ జన్నాఁడు విను రంగ • మంద నిల్చె,
వేగపాటేల? యతఁడ నీ • విభుఁ డగుటకు,
నర్చనాదుల నిప్పాటి • హరి భజింపు. ౮౨.

టీక. అననక్ = ఇట్లుచెప్పఁగా, వారలుపల్కిరి = ఆచెలులువక్ష్యమాణక్రమముగా వచించిరి, అయదువతంసము = ఆయాదవరత్నమగుశ్రీకృష్ణుఁడును, ఎందుఁజన్నాఁడు = ఎక్కడనేఁగరాఁడు, వినుము = ఆలకింపుము, రంగమంద = శ్రీరంగక్షేత్రమందే, నిల్చెక్ = నివసించెను, వేగపాటేల = త్వరపడుటేటికి, అతఁడ = అస్వామి

ర్యే, నీవిభుఁడగుటకున్ = నీభర్తయగుటకు, ఇళ్వీటిహరిన్ = ఈశ్రీవిల్లిబుత్తూరనునఁ స్వామిని, అర్చనాదులన్ = పూజాదులచేత, భజింపుము = సేవింపుము.

తా. ఆ శ్రీకృష్ణుఁడిప్పుడెచ్చటికిఁబోలేదు శ్రీరంగమందేయున్నాఁడు గావున నతఁడు నీ భర్తయగుటకు నీయూరనున్న వడంబెరుంగోయిలుడయనను స్వామిన్ని బూజనాదులచేతఁ గొల్వు మని భావము.

చం. అలుకకు మన్నఁ దేటి మఱి ♦ యంతటనుండియు వేళవేళ నె,
చ్చెలు లిడు తెల్పుల న్మగుడఁ ♦ జింతల సంతమసంబుల న్సమా,
కలితత మించె సొమ్ములిడని ♦ కార్శ్యమునన్ హృదయంబున న్సదా,
పలపలగాక నీలముల ♦ బన్నసరం బయి నిర్మలాంగికిన్.   ౮౩.

టీక. అలుకకుమన్నన్ = వెలువరుమనిచెప్పఁగా, తేటి = తెలివొంది, మఱి= అనంతరమందు, అంతటనుండియున్= అప్పుడుమొదలుకొని, వేళవేళన్ = ప్రతికాలమందు, నెచ్చెలులు=చెలికత్తియలు, ఇడు=ఉనిచెడి, తెల్పులన్=జ్ఞానములనెడు, ధావళ్యములతోడను, మగుడన్=మరల, చింతల=విచారములనియెడు, సంతమసంబులన్= చీకటులతోడను, సమాకలితత=కూడుకొనుట, (ఇదికర్తృపదము), నిర్మలాంగికిన్= స్వచ్ఛశరీరముగల యాగోదకు, సొమ్ములిడని = భూషణముధరింపని, కార్శ్యమునన్ = కృశించుటచేత, హృదయంబునన్ = ఎదయందు, సదా = ఎల్లప్పుడును, పలపలగాక = పలచనగాక, నీలములబన్నసరంబయి = నీలములతోడఁ గూర్చిన ముక్తాహారమై, మించెన్ = ఒప్పెను.

తా. అలుకఁ గృశత్వము చేత సొమ్ములిడకుండినను హృదయమందుఁ జెలుల మాటల తెల్పులును మరలఁ గలిగెడు చింతాభరంబులను చీకటులు గూడుకొని నీలములతోఁ జేర్చిన ముత్తెపు సరమువలె నుండె ననియును దీనికిఁ జింతాసంతమసంబులు నీలములవలెను చెలుల మాటలవలనఁ గలిగెడు తెలువులులను తెలుపులు ముత్తెములవలె నుండెననియును లో నున్న భావము నిర్మలాంగియగుట బయలఁ దోచె ననియును భావము.

తే. ఎలసి యేప్రొద్దుఁ గనువొంద ♦ నీక మరుఁడు,
కలహమున కంకకాఁ డయి ♦ కాలుద్రవ్వఁ,
పాండుబహుళతుషారం ♦ పరలువెడల,
కింటిలో నేఁడుముల్లయ్యె ♦ నిందుముఖికి.   ౮౪.

టీక. ఎలసి = కనుపెట్టుకొని, ఏప్రొద్దున్ = సంతతమును, కనువొందనీక = కన్నుమూయనీక, మరుఁడు = స్మరుఁడు, కలహమునకున్ = పోరాటమునకు, అంక

కాఁడై = బిరుదుగలవాఁడై, (ఇది విటకాఁడు మొదలగు శబ్దములవంటిది), కాలుద్రవ్వక్ = కాలుద్రవ్వుచుండఁగా, పాండుబహుళపక్షపా = శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రులయొక్క, పరంపరలు = వరుసలు, వెడవక = కడవక, ఇందుముఖికిక్ = ఆ చంద్రముఖికి, ఇంటిలోక్ = గృహమందు, ఏఁదుమల్లయ్యో = ఏఁదుఁబందిమల్లుఁడై నట్లె యాయెను.

తా. మన్మథుఁ డెడతెగక యెప్పుడుఁ గనుపైచి నిద్రఁబట్టనీకుండఁ గచ్చకఁ గాలుద్రవ్వుచుండఁగా శుక్లపక్షరాత్రులును బహుళపక్షరాత్రులు నొక్కఁడుగానే చక్కఁగా జరుగక యేఁదుమల్లింటిలో నుండిన నాయింటివారికెట్లు క్షేమములేక నిష్ఠుర పట్టక పోవునో యారీతిగానే యాయమ శ్రమపడునని భావము. శల్యమృగ రోమమింటనున్న నాయింటఁగలహము కలుగుననుట ప్రసిద్ధము. ఇచ్చట శుక్లపక్ష రాత్రులుదెల్లగాను కృష్ణపక్షరాత్రులు నల్లఁగా నుండును గనుక వాని పరంపర యేఁదుఁబందినుల్లుఁగా జెప్పఁబడెను. ఆరోప్యమాణమయిన యేఁదు పంది ముల్లు కలహమును గలుగఁజేయుట కుపయోగించెను గనుక పరిణామాలంకారము.

మ. తలిరుం గైదువు జోదు నానతి వధూ ♦ ధైర్యంపుఁ బెన్గోట గం ।
దళితాహర్ముఖయంత్రకారుఁ డలుక ♦ న్నానాఁటికిం గ్రెళ్లఁ గో,
మల మార్తండమరీచిదీపకళికో ♦ ష్మంబు జూఁడి యేయుం దళ,
ద్దళపాథోరుహ లోహనాళ కుహరో ♦ ద్యచ్చంచరీకాశ్మముల్. ౨౫౯.

టీక. కందళితాహర్ముఖయంత్రకారుఁడు=అంకురించిన ప్రాతఃకాలమనియెడు పిరంగిరౌతు, తలిరుంగైదువు = చిగురుటాకుబాఁకుగల, జోదు = యోధయగుమన్మథునియొక్క, ఆనతిక్ = ఆజ్ఞప్తిచేత, వధూ = ఆవనితయొక్క, ధైర్యంపు = ధైర్యమయమగు, పెన్గోట = పెద్దకోట, నానాఁటికిక్= దినక్రమముగా, గ్రెళ్లక్=కూలుటకు, కోమల = మృదువులగు, మార్తండ = బాలసూర్యునియొక్క, మరీచి = కిరణములనియెడు, దీపకళికా = మొగ్గవంటిదీపములయొక్క, ఊష్మక్ = వేఁడిమిచేత, చూఁడి = ముట్టించి, దళత్ = వికసించుచున్న, దళ = రేకులుగల, పాథోరుహ = కమలములనియెడు, లోహనాళ= పిరంగులయొక్క, కుహర=బిలములనుండి, ఉద్యత్= వెడలుచున్న, చంచత్ = మదించిన, చంచరీక = తుమ్మెదలనియెడు, అశ్మముల్ = గుండ్లను, అలుకక్ = కోపముచేత, ఏయుక్ = ప్రయోగించును.

తా. ప్రాతఃకాల మనెడు పిరంగిరౌతు మన్మథుఁడను యోధవరుని సెలవంది యాయమ ధైర్యమనియెడు కోట నానాఁటికిఁ గ్రింగఁ గూలుటకై బాల సూర్యకిరణములు సోఁకుటవలన వికసించుచున్న కమలములనియెడు పిరంగులలో

నుండి వెడలెడు గండుతుమ్మెదలనియెడు గుండ్లను బారు సేయుననియును నప్పుడా కిరణజ్వాలయే జెనకి త్రాటికిరంజకపుమేఁడిమియై యుండె ననియును ఆయసురులు రాక్షసులు ధైర్యము లేదాయెఁగదా ప్రాతఃకాలమునందును లేదాయెననియును సాయంకాలములందుఁ గమలములు ముకుళించు నప్పుడు తుమ్మెదలా కమలములలోఁ జొచ్చి యుండి సూర్యోదయముగాఁగానే వికసిల్లిన వానిలోనుండి వెడలు చుండె ననియును భావము.

తే. పొంత ఘటియంత్ర సరముఁ ద్రి◆ప్పుచు జపించు,
మగువ ధృతిదూల మధ్యాహ్న◆ మంత్రవాది,
సురచిర వితాన దంభ◆ కౌసుంభ ధారి,
తుహిన ధారా గృహాంగి బిం◆దువులు చెదర.

టీక. మధ్యాహ్నమంత్రవాది = మధ్యాహ్నమనియెడిమాంత్రికుఁడు, మగువ= ఆయమయొక్క, ధృతి = ధైర్యము, దూలన్ = చలించుటకై, సురచిర = ప్రకాశించుచున్న, వితాన = మేలుకట్టనియెడు, దంభ = వ్యాజముగల, కౌసుంభ = కాషాయవస్త్రమును, ధారి = ధరించినవాఁడును, తుహినధారాగృహ = మంచువంటిధారలుగల గృహమనియెడు, అంగి= శరీరముగలవాఁడునై, (ఇవిరెండును మధ్యాహ్నమంత్రవాదికివిశేషణములు), బిందువులు = ధారాబిందువులు, (బిందువులనఁగా ధైర్యముయొక్క ప్రాణములనికొందఱు, బంధువులని మఱియొకపాఠము. అప్పుడను బ్రాణములనియె యర్థము. "బంధుర్బంధూకపుష్పేస్యాత్పుంసిబంధౌవిశ్చభర్తరి" అని విశ్వము), చెదరన్ = పడుచుండఁగా, ఘటియంత్ర = కుంభయంత్రమనియెడు, సరమున్ = జపమాలికను, త్రిప్పుచున్ = పరివృత్తిఁజేయుచు, పొంతన్ = సమీపమున, జపించున్ = జపముసేయును.

తా. తోఁగ రద్దిన చందువలనియెడు కాషాయములను ధరించి మంచువలె ధారలు గురిసెడు గృహమనియెడి శరీరము భస్మ ధూసరితమై నట్లు తెల్లఁగా నుండఁగా జలము వెదఁజల్లుచుఁ దిరుగుచున్న ఘటియంత్ర మనియెడు జపమాలిక ద్రిప్పుచు మధ్యాహ్న మనియెడు మాంత్రికుఁడు మగువ ధైర్యము చెడి పోవుటకుఁ దన నోటి తుప్పరలు రాలు నట్లు జపముఁ జేయుచుండు నని భావము. దీనివలనఁ దాపశమనార్థమై నీటి తుంపురులు నెగయుచున్న ఘటియంత్రములుగల యింటిలో నాయమ యుండఁగా నక్కడను దాప మధిక మాయెనని తోఁచుచున్నది. ఘటియంత్రమనఁగా నొక మోకు వెంటఁ గడవలు గట్టి బావిలోఁ జేఁదుచు రాఁగాఁ గొన్ని మునుఁగునవియు మఱికొన్ని నీరు గ్రమ్మరించునవియునై యుండును.

ఉ. తామరసాప్త తామ్రముఖి • దంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక,
స్తోమరజశ్ఛటాంగక మ • ధుద్యుతి తార వియద్ద్రు చంక్రమో,
ద్దామ పితృప్రసూ ప్లవగి • దైన్యరుతోత్థ రథాంగ పోత చిం,
తామయ నిద్రలం బొలసి • తాపము సేయఁ దొడంగె నింతికిన్. ౮౭.

టీక. తామరసాప్త = కమలాప్తుఁడగుసూర్యుఁడనియెడు, తామ్ర=ఎఱ్ఱనైన, ముఖి = మొగముగలయట్టియు, దంష్ట్రిత = కోఱలుగాఁ జేయఁబడిన, విస్ఫుట = వికసించిన, మల్లి = మల్లెపువ్వులు గలిగినట్టియు, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, స్తోమ = సమూహముయొక్క, రజః = పుప్పొళ్లయొక్క, ఛటా = ప్రోగనియెడు, అంగక = శరీరముగలయట్టియు, మధు = మకరందముయొక్క, ద్యుతి= కాంతివంటి కాంతిగల, తార=నక్షత్రములనెడుకనుగ్రుడ్లుగలట్టియు, (శ్లిష్టరూపకము), వియత్= ఆకసమనియెడు, ద్రు = వృక్షమందు, చంక్రమ = సంచరించుటయందు, ఉద్దామ = అడ్డపాటులేనియదియునునగు, పితృప్రసూ=సాయంసంధ్యయనెడు, ప్లవగి = ఆఁడు కోఁతి, "సాయంసంధ్యా పితృప్రసూ" అని యమరము. దైన్యరుత = దీనాలాపములతోడ, ఉత్థ = లేచినట్టి, రథాంగ = చక్రవాకములనియెడు, పోత = పిల్లలుగలదియై, చింతామయ = చింతావికారములగు, నిద్రలన్ = నిద్దురలయందు, పొలసి = కనుపడి, ఇంతికిన్ = ఆయమకు, తాపముసేయన్ = తాపము గలుగఁ జేయుటకు, తొడంగెన్ = ఉపక్రమించెను.

తా. "స్వప్నేమయాయం వికృతోద్యదృష్టశ్శాఖామృగశ్శాస్త్రగణైర్నిషిద్ధో" అని సుందరకాండమందును, "స్వప్నేవానరమార్జాల భల్లూకాదుఃఖహేతవ" అని గ్రంథాంతరముననున్నట్లు స్వప్నమందు వానర దర్శనము శుభావహముగాదు గావున "కోయంతామ్రముఖఃకపి" అనినట్లు అస్తమింపఁబోయెడు సూర్యుఁడనియెడు నెఱ్ఱని ముఖము గలిగి సాయంకాలమందు వికసిల్లుచున్న మల్లెమొగ్గలనియెడు తెల్లని కోఱలు గలిగి యెఱ్ఱ గలువ పుప్పొడి తిప్ప యనియెడు పచ్చని శరీరము గలిగి (పింగాక్షంపురతస్స్థిత), మన్నట్లాపూల మకరందము వలెఁ పింగళ వర్ణము గల నక్షత్రము లనెడు కను గ్రుడ్లు కలిగి యాకస మనియెడు చెట్టుమీఁదఁ దిరుగుచు నస్తమయ కాలమందు నొండొంటిఁ బాసి దీనాలాపములు సేసెడు జక్కవ లనియెడు పిల్లలలోఁ గూడిన సాయంసంధ్యయనియెడు నాఁడు కోఁతి యాయమకు నిద్రలు లేకున్నను శరీర మెఱుఁగరాని చింతామయ నిద్రలలోఁ దోఁచుచుండుఁ గావున నాయమ మిగుల వగలంబొగిలె నని భావము.

వ. ఇత్తెఱంగున సకల కాలంబుల నారటంబునకు నూఱటఁ గాన కుండియు నప్పం

డరీకాక్షి యందుండు నప్పుండరీకాక్షు నారాధనంబున నారాధారమణుం
గ్రమ్మఱఁ జెంద డెందంబునం దలంచి. ౭౭

టీక. ఇత్తెఱంగునన్ = ఈ ప్రకారముగాను, సకలకాలంబును = అహోరాత్రములు, అరటంబునకు = పరితాపమునకు, డాటఁగానకుండియు = ఉపశాంతి పొందకుండియు, అప్పుండరీకాక్షి = ఆనాయిక, అందుండు = ఆశ్రీవిల్లుపుత్తూరుననుండు, పుండరీకాక్షు = విష్ణువుయొక్క, ఆరాధనంబునన్ = పూజచేయుటచేతను, ఆ రాధారమణున్ = ఆ శ్రీకృష్ణస్వామిని, క్రమ్మఱం జెందన్ = తిరిగిపొందుటకు, డెందంబునందలంచి = మనస్సున నెంచుకొని.

తా. సుగమము.

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదిన ప్రత్యూషమున మౌన నియతి మేల్కని సఖీచయము ప్రోల,
హేమపాత్రిక హరి ద్రామలక్యాదిక స్నానీయవస్త్రవ్ర జంబుఁ గొనుచు,
ధౌతాంశుకంబులు తడి యొత్తులును దేర సంతఃపథంబున నరిగినిజగృ,
ఆరామదీర్ఘిక ననుసంహితద్రావి డామ్నాయయయై స్నాన మాచరించి,
పర్జనీలేశ పూర్ణ సౌభాగ్య దాంగ, ధూతి చకచక లీరెండతోడ మీఱు,
మలయనిడువెండ్రుకలగుంపు మలచివైచి, వేగ వెడవెడ దడియొత్తి విడిచి యుతముగ.

టీక. పద్మాస్య = ఆకమలముఖి, ప్రతిదినప్రత్యూషమును = ప్రతిదినప్రాతః కాలమందును, మౌననియతిన్ = మౌనవ్రతముచేత, మేల్కని = నిద్దురలేచి, సఖీచయము = చెలులమొత్తము, ప్రోలన్ = తనముందఱ, హేమపాత్రికన్ = బంగారు పళ్లెరమునందు, హరిద్రా = పసుపును, ఆమలక్యాదిక = ఉసిరికపిండిమొదలగు, స్నానీయ = స్నానమునకుఁదగిన, వస్తు = ద్రవ్యములయొక్క, వ్రజంబున్ = సమూహమును, కొనుచున్ = గ్రహించికొనుచు, ధౌతాంశుకంబులు = ఉదికినచీరలును, తడియొత్తులును = తడితుడుచుకొనువస్త్రములును, తేరన్ = తెచ్చుచుండఁగా, అంతఃపథంబునన్ = పెరటిత్రోవను, అరిగి = పోయి, నిజగృహ = తనయింటి సంబంధియగు, ఆరామ = ఉద్యానమందలి, దీర్ఘికన్ = దిగ్గియయందు, అనుసంహిత = అనుసంధానముసేయఁబడిన, ద్రావిడామ్నాయయై = ద్రావిడవేదముగలదిగానై, "నమామ్యహం ద్రావిడవేదసాగరమ్" అనియు "ద్రవిడోపనిషద్గాథాం పఠితస్యద్విజస్యవై। యోవైపాదోదకంపాతి సపునాతివసుంధరామ్" అనియున్నది గనుక ద్రవిడ వేదానుసంధానముఁజేసెననుట. స్నానమాచరించి = తీర్థమాడి, పర్జనీలేశ = పసపుపొడికి, పూర్ణ = మెండుకొన్న, సౌభాగ్య = సొబగుఁదనమును, ద=ఇచ్చునట్టి, అంగ=శరీరముయొక్క, ధూతి = వడఁకుటయొక్క, చకచకలు = చాకచక్యములు,

ఈరెండతోడ = బాలాతపముతోడ, మాఱుమలయఁగ = ప్రతిఘటింపఁగా, నిడుద = దీర్ఘములగు, వెంట్రుకలగుంపు = కేశములసమూహము, మలఁచివైచి = వెనుకకు వేసికొని, వేగ = శీఘ్రముగా, పెడపెడఁగ = అసమీచీనముగా, తడియొత్తి=ఒడలు దుడిచి, విధియుతముగ = శాస్త్రవిధిప్రకారముగా నని ముందటికన్వయము, "లలాటే కేశవంధ్యాయే" త్తని యాంధ్వఁపుంద్ర ప్రకరణమందున్నది గనుక విధియుతమని ప్రయోగింపఁబడెను.

తా. సుగమము.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసల ♦ గుమ్మడి గింజ తెఱంగు పాండుమృ
ద్బిందువుఁ దీర్చి చెందిరము ♦ చేచకశీర్షమువైఁ బలె న్గటిం,
జందురుకావి జీ బుమరఁ ♦ జల్లని రేయిటి తట్టుపు న్గళుల్,
విందులఁదేల నూనె ముడి ♦ వెంట్రుకలదండ దడి తావు లీనఁగన్. ౯౦

టీక. కుందరదాగ్ర = మొల్లమొగ్గలవంటిదంతాగ్రములుగల యాయువతి, నెన్నొసలన్ = లలాటమందు, గుమ్మడిగింజతెఱంగు = కూశ్మాండబీజముయొక్క రీతిగల, పాండుమృత్ = తిరుమణియొక్క, బిందువున్ = తిలకమును, తీర్చి = దిద్ది, చెందిరము= సిందూరము, చేచకశీర్షముపైబలెన్ = గజమస్తకముమీఁదవలె, "చేచకః పేచకీతథా" అని ద్విరూపకోశమందును, "సామజః పేచకీ శూర్పశ్రుతి ర్ద్వేదండః" అని యమరమున ఉన్నదిగనుకఁ జేచకీ శీర్షమన్న పాఠమును గ్రాహ్యము, చందురుకావి జీబు = చంద్రకావిజిల్గుచీర, కటిన్ = పిఱుదున, అమరన్ = ఒప్పఁగా, చల్లని = శీతలమగు, రేయిటి = రాత్రియందలి, తట్టుపునుగు = సాంకవవిశేషము, అళుల్ = తుమ్మెదలు, విందులఁదేలన్ = విందుభోజనములు సేయఁగా, నూనెముడి వెంట్రుకలన్ = నూనెగలిగి ముడివేయఁబడిన కేశపాశమునందు, తడితావులీనఁగన్ = ఆర్ద్రపరిమళములు స్రవింపఁగానని ముందటికన్వయము.

తా. తిరుమణితో గుమ్మడిగింజవలె నామముఁ బెట్టుకొని చంద్రకావి చీర ధరించి యుండెననియు, రాత్రి శరీరమందు ధరించిన పునుగు వాసనలకుఁ దుమ్మెదలు గ్రమ్ము కొనుచుండె ననియును మెఱుఁగు రాచియున్న వెంట్రుకలు ముడియిడఁగా నొక వింత పరిమళము వచ్చుచుండె నని భావము.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్వ ♦ పూవుబెత్తుఁ,
దరుపరిణతోరు కదళికం ♦ జరియుఁ గొనుచుఁ,
బోయి గుడి నంబి విజనంబుఁ ♦ జేయఁ జొచ్చి,
మ్రొక్కి వేదికఁ బలువన్నె ♦ మ్రుగ్గు వెట్టి. ౯౧

టీక. బోటి = చెలికత్తె, కట్టిన = కూర్చిన, చెంగల్వపూవుబెత్తు = ఎఱ్ఱకలువ పూలదండ, తరు = వృక్షమునందే, పరిణత = లెస్సగాఁపండిన, ఉరు = పెద్దదైన, కదళి = అరఁటిపండ్లయొక్క, మంజరియుఁ = గెలయును, కొనుచు = గ్రహించుచు, పోయి=చని, నంబి = అర్చకుఁడు, గుడిఁ = కోవెలను, విజనంబుఁ జేయఁ = జనరహితమగునట్లుగాఁజేయఁగా, చొచ్చి = అచ్చటఁబ్రవేశించి, మ్రొక్కి = స్వామికి దండమునమర్పించి, వేదికఁ = తిన్నెయందు, పలువన్నె = పెక్కురంగులుగల, మ్రుగ్గుఁ = రంగవల్లిని, పెట్టి = తీర్చి.

తా. సుగమము.

తే. కపిలగవి సర్పిఁ బృథు దీప • కళికఁ దీర్చి,
ద్వయముతో వక్షమునఁ గల్వ • దండ సేర్చి,
యగరు ధూపంబు లిడి శర్క • రాజ్యయుక్త,
హృద్య కదళీ ఫలాళి నై • వేద్య మిచ్చి. ౯౨.

టీక. కపిలగవి = కపిలధేనువుయొక్క, సర్పిఁ = నేతిచేత, పృథు = పెద్దయగు, దీపకళికఁ = దీపజ్వాలను, తీర్చి = వెలిఁగించి, ద్వయముతోఁ = ద్వయమనియెడు మంత్రోచ్చారణముతోడ, వక్షమునఁ = స్వామివక్షస్స్థలమందు, కల్వదండ = చెంగల్వమాలికను, చేర్చి = సమర్పించి, అగరుధూపంబులిడి= అగరుచెక్కపొడితో ధూపములువేసి, శర్కరా = చక్కెరతోడను, ఆజ్య = నేతితోడ, యుక్త= కూడియున్న, హృద్య = మనోహరమగు, కదళీఫల= అరఁటిపండ్లయొక్క, ఆళిఁ= సమూహమును, నైవేద్యము = ఆరగింపును, ఇచ్చి = సమర్పించి.

తా. సుగమము.

కం. ఖండిత పూగీ నాగర, ఖండంబులు ఘన శశాంక • ఖండంబులచే,
మండితములు గావించియు, ఖండస్థిర భక్తి నొసఁగి [illegible] చెలులతోఁ. ౯౩.

టీక. ఖండిత = కత్తిరింపఁబడిన, పూగీ[illegible] పోఁకలయొక్కయు, నాగర = సొంటియొక్కయు, ఖండంబులు = తును[illegible]లను, ఘన = గొప్పలగు, శశాంకఖండంబులచేఁ = కర్పూరశకలములచేతను[illegible] "ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞ" అని నిఘంటువు, మండితములుగావించి = కలియఁ[illegible]నార్చి, అఖండ = కొదవలేని, స్థిర = తిరమయిన. భక్తిఁ = భక్తిచేత, ఒసఁగి = [illegible] స్వామికిసమర్పించు, కదలి = అచ్చటనుండి వెడలి, చెలులతోఁ = సఖులతోడన[illegible]ని ముందరికన్వయము.

తా. సుగమము.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రద । క్షిణముఁ జేసి,
వినతయై మౌళి శఠకోప । మును ధరించి,
చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్ర । సాదలబ్ధ
మయిన మాల్యముఁ దాల్చి గే । హమున కరుగు. ౯౪.

టీక. చెలువ = ఆసుందరి, గర్భగృహ = గర్భగృహమునకు, ప్రదక్షిణముఁ జేసి = వలగొని, వినతయై = నమ్రయై, మౌళిన్ = శిరమునందు, శఠకోపమును = శ్రీశఠకోపమును, ధరించి = వహించి, చరణతీర్థమున్ = ఆస్వామివారి శ్రీపాదతీర్థమును, ధరించి = వహించి, కొని = పుచ్చుకొని, తత్ప్రసాద, తత్ = ఆస్వామి యొక్క, ప్రసాద = ప్రసన్నత్వముచేత, లబ్ధమయిన = లభించిన, మాల్యమున్ = పూదండను, దాల్చి = ధరించి, గేహమునకున్ = తనయింటికి, అరుగున్ = పోవును.

తా. సుగమము.

కం. ప్రతిదినము నిట్లు చని యచ్యుతపూజ యొనర్చి వచ్చి । సుదతి వియోగ,
చ్యుతధైర్యయగుచు నయ్యదుపతిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచునుండున్. ౯౫.

టీక. ప్రతిదినమున్ = అనుదినమందును, ఇట్లు = ఈరీతిగా, చని = పోయి, అచ్యుతపూజ = ఆస్వామిపూజనము, ఒనర్చి = చేసి, వచ్చి = మరలనింటికివచ్చి, సుదతి = ఆయమ, వియోగ = విరహముచేత, చ్యుత = జాఱిన, ధైర్యయగుచున్ = ధైర్యము గలదియై, అయ్యదుపతి = ఆ శ్రీకృష్ణునియొక్క, గుణములు = కల్యాణగుణములను, ద్రవిడభాషన్ = ద్రావిడభాషయందు, పాడుచునుండున్ = గానముచేయుచుం డును. ఈయమ తిరుప్పావ యను ద్రవిడప్రబంధము చేసి దానియందు గానము చేసె ననుట.

— సుగమము.

ఉత్తరాయణవర్ణనము.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యద । మదనతాప,
తరణి మెచ్చువెట్ట వేఁగిన । దక్షిణాశ,
మత్కృతోష్మకుఁ దుదముట్ట । మాఁడు ననుచుఁ,
దొలఁగెనన నుత్తరాశకుఁ । దొలఁగెఁ దరణి. ౯౬.

టీక. మొదలన్ = ప్రథమమందు, ఆముక్తమాల్యద, ఆముక్త = ధరించివిడువఁబడిన, మాల్య = పుష్పమాలికలను, ద = స్వామికిచ్చిన చూడికుడుత్తనాచ్చియార నియెడు నాయమ్మయొక్క, మదనతాప, మదన = మన్మథునిచేతనైన, తాప = విరహ

తాపమనియెడు, తరణి = సూర్యునియొక్క, పెనువెట్టక = అధికోష్ణముచేత, వేఁగిన = పరితపించిన, దక్షిణాశ = దక్షిణదిక్కు, మత్కృత = నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఔపశ్లేకక = వేడిమికి, తుదముట్టక = పరిసమాప్తమగునట్లు, మాఁదుననుచుక = మాఁడిపోవునని, తొలఁగెనన = తొలఁగెనోయనునట్లు, తరణి = సూర్యుఁడు, ఉత్తరాశకక = ఉత్తరదిక్కునకు, తొలఁగెక = సంచలించెను, ఉత్తరాయణగతుఁడాయెననుట.

తా. ఇప్పుడే చూడికుడుత్తనాచ్చెమారుల విరహ తాప మనెడు సూర్య దీప్తిచేత నీ దక్షిణ దిక్కు వేఁగుచున్నది దీనిపై నేనును వేఁడిమిఁ జేసితినేని యీ దిక్కు మాఁడి పోవు నని తలంచి సూర్యుఁ డాదిక్కునుండి తొలంగెనో యను నట్లుత్తరాయణప్రవేశ మాయెననియు నాచూడికుడుత్త నాంచ్చారు ధనుర్మాసమం దీ వ్రతముఁ బూని ముప్పది దినములు ముప్పది పాటలుగాఁ దిరుప్పావు పాడెననియును బిమ్మట మకర సంక్రమణము ప్రవేశించె ననియు భావము. రూపకోత్థాపిత హేతూత్ప్రేక్ష.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టికతఁ ◆ దిగ్మకరుండు ధనాధిపాశకై,
తొలఁగిన కారణం బనివ ◆ దుర్వహ దీర్ఘవియోగవహ్ని పె,
ల్లలమిన తద్దిశం దగిలి ◆ నట్టి తనూష్మఘనీభవన్మహా,
జలమయ శంకర శ్వశుర ◆ శైలము కోనల చల్వఁదీర్పఁగక. ౯౬.

టీక. అట్టికతక = ఆసమయమందు, తిగ్మకరుండు = తీక్ష్ణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, ధనాధిపాశకై = కుబేరదిక్కునకై, తొలఁగినకారణంబు = తొలఁగిపడిన హేతువు, అనివ = ఆచూడికుడుత్తనాచ్చెమారుయొక్క, దుర్వహ = వహింపఁగూడని, దీర్ఘ = పొడవగు, వియోగవహ్ని = విరహాగ్ని, పెల్లు = అధికముగా, అలమిన = వ్యాపించినట్టి, తద్దిశక = ఆదక్షిణదిశయందు, తగిలినట్టి = తనకుననంటినట్టి, తనూష్మక = శరీరతాపమును, ఘనీభవత్ = కరుడుగట్టిన, మహాజలమయ = మహోదకవికారమగు, శంకర = ఈశ్వరునకు, శ్వశుర = మామయగు, శైలము = హిమపర్వతముయొక్క, కోనల = చరులయందలి, చల్వక = శైత్యముచేత, తీర్పఁగక = పోఁగొట్టుకనుటకని, తెలియఁగవచ్చెక = ఎఱుకపడవచ్చెను.

తా. సూర్యుఁడు దక్షిణ దిక్కునుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ జనుటకుఁ గారణ మేమన్నను దక్షిణ దిశయందుఁ జూడికుడుత్తనాచ్చెమారుండెఁ గావున నాయమ తాప మాదిక్కెల్ల వ్యాపింపఁగా సూర్యుఁ డచ్చటనుండఁగా నతనికి నాఁ వేడిమి బాకఁట కఠినమైన హిమపర్వతముల [illegible] నడెఁచెను

కొనుటకై యీ యుత్తర దిశకుఁ బోయెనని భావము. కావ్యలింగానుప్రాణిత ఫలోత్ప్రేక్ష.

వ సం త ర్తు వ ర్ణ న ము.

తే. కినిసి వలఱేఁడు దండెత్తఁ ♦ గేతుఁ గగుట,
మీన మిలఁ దోఁచు టుచితం బ ♦ మేష మేమి,
పని యనఁగనేల? విరహాఖ్యఁ ♦ బాంథయువతి,
దాహమున కగ్గిరాఁగఁ ద ♦ త్తడియు రాదే? ౯౮.

టీక. కినిసి = కోపించి, వలఱేఁడు = మన్మథుఁడు, దండెత్తన్ = విరహులమీఁద దండెత్తిరాఁగా, కేతువగుటన్ = టెక్కెయగుటచేతను, మీనము = మత్స్యము, (మీనసంక్రాంతియనుట), "ప్రద్యుమ్నో మీనకేతనః" అని యమరము, ఇలన్ = భూమియందు, తోఁచుట = కనఁబడుట, ఉచితంబ = తగినదియే, మేషము = మేక, (మేషసంక్రాంతియనుట), ఏమిపనియనఁగనేల = ఏమిపనికివచ్చెననుటయేల, విరహాఖ్యన్ = విరహమనెడుపేరిచేత, పాంథ = వియోగివతులగు, యువతి = ఉవిదలయొక్క, దాహమునకున్ = దహించుటకై, అగ్గి = అగ్ని, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగా, తత్తడియున్ = వాహనమును, రాదే = రాదా.

తా. మన్మథునకు మీనము టెక్కెము గావున నతఁడు దండెత్తి వచ్చినప్పుడది కనఁబడుట సరియేకాక మేషమేల వచ్చె ననఁగా నగ్ని మేషవాహనుఁడు గావున నతఁడు విరహ మను నామము చేతను వియోగినులను దహించుటకై రాఁగా నతనిఁ వాహనము వచ్చెననియును మీన సంక్రాంతి వచ్చి యానెల గడచి మేష సంక్రాంతి వచ్చెనని భావము. శ్లేషముచేత మీనమేషములకు సంతాపకరత్వము చెప్పినాఁడు గనుక నలంకారముచేత వస్తుధ్వని.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ప్రథిమ ♦ పెల్లికిఁ జైత్రుఁడు వచ్చి చేయఁగా,
వ్యయ మని సీతునంద ♦ చెలువ ల్పెదవు ల్గడుపంగ వచ్చెఁ దా,
రయమునఁ జేర్చి యా ఋతువు ♦ రాఁ జని విచ్చు తొఁ అంగిర య్యొన,
స్థ యుచిత మే కదా విపది ♦ ధైర్య మనం జను మాటయింతకున్. ౯౯.

టీక. ప్రియ = ప్రియులయొక్క, పరిరంభణ = ఆలింగనములయొక్క, ప్రథిమ = దార్ఢ్యములయొక్క, పెల్లు = అధిక్యమును, ఇఁకన్ = భవిష్యత్కాలమందు, చైత్రుఁడు = మధుమాసము, వచ్చి = ఆసన్నుఁడై, వ్యయము సేయఁగా = నాశముఁ జేయునుగదా, అని = అనుకొని, సీతునంద = చలికాలిమందే, చెలువల్ = సుందరులు, పెదవుల్గడుపంగన్ = భయముచేతను పెదవులుపడుప్రకొనుచుండఁగా, (చలి

చేతఁ బగిలిన పెదవులను నాలుకలచేఁ దడుపుచుందురు గనుక దానిని భయమును భావముగాఁ జెప్పినాఁడు), ఆ ఋతువు=ఆవసంతఋతువు, తాన్ = తాను, రయమునన్ = వేగముచేతను, పేర్చి=అతిశయించి, వచ్చెన్ = ప్రవేశించెను, రాన్=అట్లురాఁగా, చలివిచ్చి = చలిదీఱి, (భయములేకయనుటయును వసంతఋతువురాఁగానే చలిపోవు ననుట), ఆయ్యవస్థ = అట్లుభయపడి పెదవులుదడుపుటయు, చలిచేతఁదడుపుచుండుటయును, తొలంగిరి = విడిచిరి, ఇంతకన్ = ఇంతపనికి, విపదిధైర్యమనంజను= ఆపదయందు ధైర్యముండవలయుననఁగా నొప్పుచున్న, మాట = వాక్యము, “విపది ధైర్యమథాభ్యుదయేక్షమా” అను వాక్యమనుట, ఉచితమేకదా = తగినదేకదా.

తా. స్త్రీలందఱు తమ ప్రియుల బిగి కౌఁగిలింత లింకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి యిప్పటివలెనుండనీక నశింపఁ జేయునని చలి కాలమందే భయపడి పెదవులు దడిపికొనుచుండఁగా నతఁడురానే వచ్చెను అట్లు రాఁగా వారు చలిదీఱి యాయవస్థ విడిచిరి, విపది ధైర్య మనుమాట యాపని కుచితమే కదా యనియును, చలికాలములో వలెఁ జైత్రమాసములో గాఢాలింగనము లుండవనియును, చలిచేతఁ బెదవులు పగులఁగా నాలుక కొనలచేఁ దడుపుకొందు రనియును, వసంతఋతువు రాఁగానే చలి తగ్గెననియును, వారా పెదవులు దడుపుట మాని రనియును భావము. హేతూత్ప్రేక్ష శ్లేషము.

ఉ. సృష్ట బహువ్రణం బయిన ♦ సీతున కళ్కి నిజోష్ఠ పల్లవో,
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న గిమ్మధువి ♦ సీయన కింతులు మోవిఁ దన్మధూ,
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న యొచ్చె మఱఁ ♦ జేసిన వారు కృతం బెఱింగి వీ,
స్పష్టముగా నొనర్చిరి వ ♦ సంతున కూఱట దోహదంబులన్. ౧౦౦.

టీక. నిజోష్ఠపల్లవ, నిజ=తమయొక్క, ఓష్ఠపల్లవ= మోవిచిగురులయొక్క, ఉచ్ఛిష్టమున్ = ఎంగిలిని, కొన్నది = గ్రహించినది, ఇమ్మధువు = ఈతేనియ, ఇసీయనక = ఛీయనక, ఇంతులు=స్త్రీలు, సృష్ట = సృజింపఁబడిన, బహువ్రణంబైన = పలుగాయములుగల, సీతునకున్ = చలికాలానకు, అల్కి = కెఱచి, మోవిన్ = అధరోష్ఠమునందు, తన్మధూచ్ఛిష్టమున్, తత్ = తమచేతసిరసింపఁబడినట్టి, మధు = తేనియకు, ఉచ్ఛిష్టమున్ = ఎంగిలియైనమయినమును, “మధూచ్ఛిష్టంతుసిక్థకమ్” అని యమరము. కొన్న = గ్రహించిన, ఒచ్చెము = లోపమును, అఱఁజేసినన్ = పోవునట్లొనర్పఁగా, వారు = ఆస్త్రీలు, కృతంబెఱింగి = ఉపకారమెఱిఁగి, వసంతునకున్= మధుమాసమునకు, దోహదంబులన్ = దశవిధదోహదములచేత, “తరుగుల్మలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం। పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదంస్యాత్తత

స్త్రియా" యని దోహదప్రకారము, ఊఱటన్ = విశ్రాంతిని, విస్పష్టముగాన్ = ప్రకటమగునట్లు, ఒనర్చిరి = చేసిరి.

తా. స్త్రీలు మున్ను దేనియద్రావ నెడ నది యోష్ఠపల్లవములయందలి మాధుర్యమును బుచ్చుకొన్నదిగానఁ దమయెంగిలి దిన్నదని తెలిసియు దానికి రోఁత పడక చలికి వెఱచి తమ పెదవులయం దున్నట్టి తేనియ కెంగిలియగు మయినమును వలిపుద్దకడ్డముగాఁ బెట్టుకొనియుండెఁ వసంతర్తువు రాఁగా జలహామైను గావున వారలా మయినము వదలుట నా చిన్నతనము ని వసంతుఁడు పోఁగొట్టెనని యుపకారస్మృతి గలిగి యందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా వసంతుని కామ్యము ఫుల్లింపఁ జేయుటను దామే దోహదములచేతఁ గనుపఱిచి యతనికి నూఱట గలుగఁ జేసిరని భావము. పరివృత్త్యలంకారము.

మ. మునుపే చంద్రబలంబు గల్గి మలయం ♦ పుం గమ్మ లేగాడ్పుఁ దే,
రున నేతెంచు లతాంత బాణునకు సూ ♦ ర్యుండును మహిం గ్రొత్తగా,
ననుకూలించెఁ జలంబునన్ విరహిణీ ప్రా ♦ ణాపహారంబు సే,
యన యూహించు విధాత కృత్య మది యే ♦ లా మాను నెప్పట్టునన్? ౧౦౧.

టీక. మునుపే = పూర్వమే, చంద్రబలముగల్గి = గ్రహచార రీతిచేతఁ జంద్రబలంబుగల్గి, (మన్మథునికిఁ జంద్రుఁడు స్నేహితుఁడనుట), మలయంపు = మలయపర్వతసంబంధియైనట్టియు, కమ్మ = పరిమళించునట్టి, లేగాడ్పు = మందమారుతమనియెడు, తేరునన్ = రథమునందు, ఏతెంచు = వచ్చునట్టి, లతాంతబాణునకున్ = పుష్పాస్త్రుఁడగు మన్మథునికి, సూర్యుండున్ = సూర్యుఁడును, మహిన్ = భూమియందు, క్రొత్తగా = నూతనముగా, అనుకూలించెన్ = వాలివచ్చెను. "సూర్యుఁడు మేషమునఁ బ్రవేశించి వసంతర్తువు రాఁగా నది మన్మథునకు సాహాయ్యమయ్యెననియును చంద్రసూర్యు లనుకూలించి రనుట వలనను మహినసుట వలనను గాల దేశములు మన్మథునికి మేలిమియై యుండెననియును భావము". చలంబునన్ = దీర్ఘక్రోధముచేత, విరహిణీప్రాణాపహారంబు, విరహిణీ = పాంథస్త్రీలయొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములయొక్క, అపహారంబు = అపహరణమును, చేయన = చేయుటకే, (అవధారణము), ఊహించు = సంకల్పించెడు, విధాత = బ్రహ్మయొక్క, కృత్యము = కార్యము, అది = ఆపని, ఎప్పట్టునన్ = ఎచ్చోటనైన, ఏలా మానున్ = ఏమిటికి విరమించును, కొనసాగుననుట.

భా. సుగమము. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. మలయ కట కోట జస్థిత, కలశీసుత సేవనిట్లు • గనెనో తదాశా,
నిలుఁడనఁగ నలస వృత్తిన్, మెలఁగుచు నాపోశనించె • మిహికా జలధిన్ ౧౦౨.

టీక. మలయ = మలయపర్వతముయొక్క, కటక = చఱియందలి, "కటకం వలయేసానౌ రాజధానీనితంబయోః" అని నిఘంటువు. ఉటజ = పర్ణశాలయందు, స్థిత = ఉండిన, కలశీసుత = కలశసంభవుఁడగు నగస్త్యమహామునియొక్క, సేవన్ = శుశ్రూషచేత, తదాశానిలుఁడు, తత్ = ఆదక్షిణపుదియగు, ఆశా = దిశయందలి, అనిలుఁడు = వాయువు, ఇట్లు = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, కనెనాయనఁగన్ = పొందెనోయనునట్లు, అలసవృత్తిన్, అలస = పాలుమాలిన, వృత్తిన = వర్తనముచేతనే, మెలఁగుచు = సంచరించుచు, మిహికాజలధిన్, మిహికా = మంచనియెడు, "ప్రాలెయంమిహికాచ" అని యమరము. జలధిన్ = సముద్రమును, ఆపోశనించెన్ = ఆపోశనముచేసెను.

తా. సముద్రపానముచేసియున్న యగస్త్యుఁడు నివసించెడు దక్షిణ దిశయందే మలయమారుత ముండును గావున నాయనయొద్ద శుశ్రూషచేసి తానును దన గురువు వలెనే మంచనియెడు కడలిని ద్రావెననియును మీనేశితనివారణమ్మనియున్నది గావునఁ జైత్రమాసమందు మంచు ఇనికిపోయె ననియును మంద మారుతము వీచె ననియును భావము.

కం. మలయతరు న్యాయమ యిలఁ, గల తరువులకెల్లఁ జేయఁ గా • బొలసెఁజుమీ,
యలరించు నెపంబునఁబరి, మళితములుగ ననఁగనచటి • మారుతమొలసెన్ ౧౦౩.

టీక. మలయతరు = మలయపర్వతమందలి చందనవృక్షములయొక్క, న్యాయమ = న్యాయమే, (పరిమళగుణమేయనుట), ఇలన్ = భూమియందు, కలతరువులకెల్లన్ = ఉన్న సమస్తవృక్షములకును, చేయఁగాన్ = చేయుటకై, అలరించునెపంబునన్ = పుష్పించెడువ్యాజముచేత, పరిమళితములుగన్ = సంజాత పరిమళములగునట్లు, పొలసెఁజుమీ = వీచెనుజుమీ, అనఁగన్ = అనునట్లు, అచటిమారుతము = ఆమలయపర్వతమందలి వాయువు, ఒలసెన్ = పొలసెను.

తా. మలయ పర్వత మందలి చందన వృక్షములకుఁ గల పరిమళగుణమే భూమియందలి యెల్ల చెట్లకుఁ గలుగఁ జేసెడు నిమిత్తము వానిఁ బుష్పింపఁ జేసెడు వ్యాజముచేతఁ బరిమళము గలిగె ననిపించి సంచరించెనో యను నట్లు మలయ మారుతము వీచెను ఎల్ల తరువులు లెస్స పుష్పించి పరిమళించు చున్న వని భావము.

ఉ. కుప్పసము ల్వదల్చి రిటె • గుబ్బల నొత్తిలి హత్తి వేగుజా,
మిప్పలలర్చు గాడ్పుల క • క్రీశుఁ గ్రమంబున ఘర్మ శంకమై,

నుప్పతిలంగ దోమతెర • లుప్పర మెత్తిరి దక్కి యూష్మముల్,
దెప్పరమయిన లోహశక • టీ ప్రకటీకరణంబుఁ గామినుల్. ౧౦౪.

టీ. కామినుల్ = వలపుగలయింతులు, కుప్పసములు = కూర్పాసములను, (అవికలననుట), వదల్చిరి = సడలించిరి, ఇరిగుబ్బలన్ = క్రిక్కిఱిసిన గొప్పచన్నుల చేత. (వలిగుబ్బలనను పాఠమున శీతల స్తనములచేత ననియర్థము. కూపోదకం వటచ్ఛాయా తాంబూలం స్తనమండలం। శీతకాలేభవేదుష్ణ ముష్ణకాలేతుశీతల మని యున్నది), అధీశున్ = తమప్రియుని, ఒత్తిలి = ఒత్తిగిలి, హత్తి = ఆలింగనము చేసికొని, క్రమంబునన్ = కొంతసేపునకు, మైన్ = శరీరమందు, ఘర్మశంక = చెమ్మటపోసెననుసందియము, ఉప్పతిలంగన్ = ఉత్పత్తికాఁగా, వేగుజాము= వేకువజామునందు, ఇప్పలలర్పు=ఇప్పచెట్లనుబుష్పింపఁజేసెడు, గాడ్పులకున్ = వాయువులకుఁగా, దోమతెరలు = మశకబాధానివృత్త్యర్థముగా వేసియున్న తెరబట్టలను, ఉప్పరమెత్తిరి = పైకెగయవేసిరి, ఊష్మముల్ = కాఁకలు, దెప్పరమైనన్ = అతిశయముకాఁగా, లోహశకటీ = ఇనుపకుంపట్లయొక్క, ప్రకటీకరణంబున్ = బయల్పఱుచుటను, తక్కిరి = మానివేసిరి.

తా. కామినులు చలికాలమందువలె అవికలు దొడుగక యవి సడల్చి తామొత్తిగిలి నాథులం గౌఁగిలించుకొని తమక్రిక్కిఱిసిన గుబ్బలు వారి ఱొమ్ములు దాఁకునట్లునిచికొని కొంతసేపునకు శరీరమందుఁ జెమట వోసెనని సంశయించి ప్రభాతసమయమందు నిప్పపూల విప్పఁజేసెడు వాయువులు మెల్లన వీచుచుండఁగా మంచముల దోమతెరలు పైకెగయ నెత్తిరి గాని తొల్లింటి యట్లయినను పకుంపటులు గదలింపరైరని భావము. స్వభావోక్త్యలంకారము.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తువన్ రజని డీ • లై క్రుంకి పుష్పర్తువా,
సగకల్యోచితుఁ డౌచు నున్న యుడుటు • న్వ్యామాకుచాలేప సం,
కరసాంద్రాగ్ని శిఖారుణప్రభఁ గొనెన్ • గాకున్నఁ గాలజ్ఞప,
త్ర రుతం బెట్లు చెలంగు సూనకుపిత • స్త్రీకర్ణ దంభోళిసై. ౧౦౫.

టీక. అరుణాంశుండు = అరుణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, హిమర్తువన్ = హేమంతఋతువనియెడు, రజనిన్ = రాత్రియందు, డీలై = దుర్బలుఁడై, క్రుంకి = అస్తమించి, “శ్లో. ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవశా ద్బలవానపి। తపసి మందగభస్తి రభీశుమా న్నహి మహాహిమహానికరోభవత్” అన్నట్లు హేమంతర్తువునందు సూర్యుఁడు బలహీనుండనియును రాత్రియందు బలహీనుండై యస్తమించి యనియును భావము. పుష్పర్తు = వసంతర్తువనెడి, వాసర = దినముయొక్క, కల్య=

ప్రాతఃకాలమందు, "ప్రత్యూషోఽహర్ముఖంకల్యమ్" అనియమరము, ఉదితుఁడౌచున్ = ఉదయించుచు, మున్నయిడుటన్ = మునుపునిచియుండుటచేత, శ్యామాకుచాలేప, శ్యామా = చామలయొక్క, కుచ=గుబ్బలయందలి, ఆలేప = కలపముతోడను, సంకర = కూడియున్న, సాంద్ర= దట్టమగు, అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వనెడియగ్నిజ్వాలయందలి, అరుణప్రభన్ = ఎఱ్ఱనగుతనకాంతిని, కొనన్ = మరలగ్రహించెను. "కామినీస్తనభర గిరిదుర్గసీమ్ని నిర్భయ నిలీన నిదాఘ భార" అన్నట్లు స్త్రీల కుచములయందుఁ జలికాలమున నగ్నిదాఁగుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁడస్తమించు నప్పుడు దన తేజ మగ్నిలో నునుచుఁ. "దినాంతే నిహితం తేజ స్సవిత్రేవ హుతాశన" అన్నట్లు ప్రసిద్ధము. మఱియు "కుంకుమేగ్నిశిఖంమతమ్" అను నిఘంటువుచేత నగ్నిశిఖ యను నామముగల కుంకుమ పువ్వు స్త్రీలు కుచములయందు హేమంత సమయమందు దాఁచికొని యుండిరి గనుక నాకుంకుమ పువ్వు నందలి యరుణ కాంతి యనుట. హిమర్తువను రాత్రి చని వసంతర్తు వను మఱునాఁటి ప్రభాతము వచ్చెననుట. కాకున్నన్ = అట్టురాకున్న, కాలజ్ఞపత్త్ర = కుక్కుటములయొక్క, రుతంబు = నాదము, మానకుపితస్త్రీ = నాథునితప్పునఁ గోపించియున్న స్త్రీలయొక్క, కర్ణ=చెవులకు, దంభోళియై = వజ్రాయుధమువలెఁ గఠోరమై, ఎట్లుచెలంగున్ = ఏభంగి విజృంభించును, కాలజ్ఞపత్త్రయనఁగాఁ గాలం వసంత కాలం జానాతీతి కాలజ్ఞ అను వ్యుత్పత్తిచేతఁగోకిలము. "కాలజ్ఞౌపికకుక్కుటౌ" అని శాశ్వత నిఘంటువు నున్నది గనుక "వసంతకాలేసంప్రాప్తేకాకఃకాకఃపికఃపికః" అని యన్నట్లు కోయిలలు గూసి ననుటయుఁ దెల్లవాఱు జామునఁ గోడికూసినఁ బాల యలుకఁ బూనియున్న పొలతులకు భయ మగుననుటయును వసంతర్తువునందుఁ గోయిల కూయఁగానే మానకుపితురాలగు స్త్రీకి విరహము గలుగుననుట.

తా. సూర్యుఁడు చలికాలము వదలి వసంతకాలమందు లెస్స ప్రకాశించెఁ గావున నాహేమంతర్తు వతనికి రాత్రిప్రాయమై యుండె ననియు నప్పు డతని కరుణకాంతి హిమప్రచ్ఛన్నమై యుండు ననియు వసంతర్తువు ప్రాతఃకాలము వలె నుండె ననియు నప్పుడు స్త్రీలు స్తనములయందుఁ గుంకుమ పువ్వులుకొనుట మానిరి గావున నది సూర్యసంబంధియగు నరుణకాంతియై యుండి యాస్త్రీల స్తనములయందలి యగ్నికి నొప్పగింపఁబడి మరల గ్రహింపఁబడి నట్లుండెననియును నా వసంతర్తుప్రసూర్యోదయకాలము గానిపట్ల కాలజ్ఞములగు కోయిలలను క్రొత్తకూఁతలేల వినవచ్చు ననియు నవి విని మానకుపితలగు యువతులు భయంపడుటకుఁ గల్గెనని యనియును భావము. అనుప్రాసానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

యొక్క, వెలవెలపాటు = సిగ్గుచేఁ దెల్లఁబోవుటను, లేనగవునన్ = లేత నగవుచేత, అడఁగించి = మాటుమటిఁచి, మఱి = ఇంకను, మొఱంగన్ = దాఁచఁగా, అనువుపడక = వలనుగాక, అంతంబుగూఁడమికొని = పొందుపడమికొని, వారికిట్లనియె = ఆచెలులకిట్లనియెను.

తా. సుగమము.

తే. నాఁడు మన మున్న నెట్లొ పూ • బోఁడులార,
యనిన వారలు మగుడ నా • యమకు ననిరి,
యింతి నాఁ డుండక యెందుఁ బో • యితివి నీవ,
టన్న నచ్చెరువడి వారి • కతివ పలికె. ౭౨.

టీక. నాఁడు = ఆగోపికాకృష్ణులక్రీడాకాలమందు, పూఁబోఁడులార = ఓ చెలులారా, మనమున్నన్ = నేనుమీరునుండినను, ఎట్లో = ఏవిధమగునో, అనన్ = అనఁగా, వారలు = ఆచెలులు, మగుడన్ = మరల, ఆయమకున్ = ఆమెకు, అనిరి = చెప్పిరి, ఇంతీ = ఓచేలీ, నాఁడునీవుండక = ఆకాలమందునీవుండక, ఎందుఁబోయితివి = ఎక్కడఁబోయితివి, అట్లన్నన్ = ఆ ప్రకారమనఁగా, అచ్చెరువడి = ఆశ్చర్యపడి, అతివ = ఆయింతి, వారికిఁబలికెన్ = ఆచెలులకనియెను.

తా. సుగమము.

తే. సకియలార త్రైకాలిక • జ్ఞానవంతు,
లైన ఋషులట్ల పలికెద • రంత యెఱుక,
యెదఁ గలిగె నేని యెఱిఁగింపుఁ • డేను మొదల,
నెవ్వతెనటన్న మఱి వార • లిట్లు లనిరి. ౭౩.

టీక. సకియలార = సఖులారా, త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలత్రయసంబంధియగు, జ్ఞానవంతులైన = జ్ఞానముగల, ఋషులట్లు = మునీశ్వరులవలె, పలికెదరు = మీరువచింపెదరు, అంతయెఱుక = తాదృశజ్ఞానము, ఎదన్ = హృదయమందు, కలిగెనేని = ఉండెనేని, ఏను = నేను, మొదలన్ = ప్రథమమునందు, (పూర్వజన్మమునందనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱిఁగింపుఁడటన్నన్ = తెలుపుఁడనఁగా, మఱి = పిమ్మట, వారు = ఆచెలులు, ఇట్లనిరి.

తా. సులభము.

మ. దివిజగ్రామప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నింజూచి చూపోపకిం,
తవుబిగ్గుంబని యంతసేసి మని నీర్ష్యాక్రోధముల్పొందడిం,
పవిరిం బోక క్రమమంబుఁ దైకొని పతి న్మందస్న మాత్రినెల్లఁ దే,
నవధిం బెట్టిన సత్య నీ వహహా కాదా? భామినీ నావుడున్. ౭౪.

యును గలుగు నని భావము. (ఈ పద్యము నందు వ్యుత్క్రమము దోషావహంబు గాదు "ఊర్ధ్వపుండ్రం త్రిపుండ్రంవా మధ్యచ్ఛిద్రంతు ధారయేత్ । శ్రుణు షణ్ముఖ తన్మధ్యే ఉమయాహం శ్రియాహరిః" అని యున్నది.

మ. మదనస్యందనతా స్వవృత్తిఁ దెలిపెం • బాటీర భూభృద్వల,
న్మృదువాతం బతిపక్వ పాదప లతా • వృంతావళీ మూలరం,
ధ్రిదళత్పంకజ కర్ణికాగణ హారి • ద్రా భంగభాభాసుర,
చ్ఛదన చ్ఛద్మ వివర్తికాంచన కన • చ్చక్రచ్ఛటాశ్శీత్కృతిన్. ౧౦౭.

టీక. పాటీరభూభృత్ = మలయపర్వతమందు, వలత్ = సుడియుచున్న, మృదువాతంబు = మందమారుతము, అతిపక్వ = మిగులఁబండిన, పాదప = వృక్షముల యొక్కయు, లతా = తీఁగెలయొక్కయు, వృంత = పూఁదొడిమలయొక్క, (వృంతం ప్రసవబంధనమని యమరము), ఆవళీ = పఙ్క్తులయొక్క, మూలరంధ్రి = మొదళ్ల గండ్లనుండి, దళత్ = విరియఁబడుచున్న, పంకజకర్ణికా = తామరమిద్దెలయొక్క, గణ = సమూహముయొక్కయు, హారిద్రాభంగ = పసపుఁజిందరలయొక్కయు, భా = కాంతివంటికాంతిచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, ఛదన = ఆకులనియెడు, ఛద్మ = వ్యాజ్యముచేత, వివర్తి = గిఱగిఱగిఱిగొనుచున్న, కాంచన = బంగారుచేత, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, చక్ర = బండికండ్లయొక్క, ఛటా = గుంపుయొక్క, శీత్కృతిన్ = శీత్కారముచేత, మదన = మన్మథునికి, స్యందనతా = రథముగుటయందు, స్వవృత్తిన్ = తనవ్యాపారమును, తెలిపెన్ = ఎఱుకపఱిచెను.

తా. చెట్లమీఁదనుండియుఁ దీఁగెలమీఁదనుండియుఁ బండుటాకులు డొడిమ యూడి తామర మిద్దెలవలెను బసపుఁజిందరలవలెను బచ్చనై కొంచెము ధ్వనితో గిఱ గిఱఁదిరుగుచుండెననియు నవి యట్లగుట వాయువు మన్మథునికి రథమగుటకు గుఱుతుగా నాబండి బంగారు చక్రములు దిరుగుచున్నవో యన్నట్లుండె నని భావము. "మందానిలస్యందనః" అనిదక్షిణవాయువునకు మన్మథరథత్వము ప్రసిద్ధము. కైతవాపహ్నవాలంకారము.

వ. తదనంతరంబ. ౧౦౮.

సీ. శ్యామవశా రక్తరాం • కవ మరణ్యానిను ధూదితారుణిమ వ • ల్యురగ రసని,
కోద్గతి తరు గరుత్మ • ద్గరు ద్గణ ముద్భి గాహాగ్ర్యజీమూత • రోషితంబు,
నవ మిళింద ప్రాహు • ణికనిమంత్రణ శోభ నాతుత ప్రతతివా • యస విభక్త,
పరభృతౌఘ ప్రాంత • ప్రత్త్రిక మాలతీ త్రాసామయావహా • గ్రికృత జనము,

ప్రమదవన వనదేవతా సముదయాంగ, రాగ మినజ హరిజ్జగ త్ప్రాణ శాణ,
క్షపణదళితదళాంత సం క్రాంత కాంతి, ఘనమణిశలాకచిగురాకుగలయ మొలిచె.

టీక. క్ష్మా = భూమియనెడు, వశా = ఆడేనుఁగునకు, "కరణీ ధేనుకా వశా" అని యమరము. రక్త = ఎఱ్ఱనగు, రాంకవము = బూర్నీసును, "రాంకవం మృగరోమజమ్" అని యమరము, అరణ్యాని = మహారణ్యమునకు, "మహారణ్యమరణ్యానీ" అని యమరము, మధు = వసంతఋతువనుమద్యముచేత, ఉదిత = పుట్టినట్టి, అరుణిమ = ఎఱుపును, వల్లీయగ = తీఁగెలనియెడుపాములయొక్క, రసనికా = నాలుకలయొక్క, ఉద్గత = బయలవెడలుటయును, తరు = వృక్షములనియెడు, గరుత్మత్ = గరుత్మంతులయొక్క, గరుత్ = తెక్కలయొక్క, గణము = సమూహంబును, ఉద్భిత్ = పొదలనియెడు, ఆహార్యజీమూత = కల్పితమేఘములకు, రోహితంబు = కొరడమను, "ఇంద్రాయుధం శక్రధను స్తదేవ ఋజురోహితమ్" అని యమరము, నవ = నూతనమగు, మిళింద ప్రాహుణికనిమంత్రణ, మిళింద = తుమ్మెదలనియెడు, ప్రాహుణిక = అతిథులయొక్క, నిమంత్రణ = విందునకుఁబిల్చుటయును, శోభనాక్షత = శుభాక్షతములయొక్క, ప్రతతి = సమూహంబును, వాయస = కాకులతోడ, విభక్త = వేఱుపడిన, పరభృత = కోయిలలయొక్క, ఓఘ = గుంపుచేత, ప్రాప్త = పొందఁబడిన, పత్రిక = విభాగపరిష్కార పత్త్రికయును, (వసంతఋతువు రాఁగానే కాకులతోఁ గోకిలలు వేఱుపడుట ప్రసిద్ధము), మాలతీ = జాజిచెట్టుకు, త్రాస = భయమనెడు, ఆమయ = రోగమునకు, ఆవహ = కలుగఁజేయునట్టి, అస్రిక్షతజము = పచ్చిరక్తంబును, ప్రమదవన = క్రీడోద్యానములయందలి, వనదేవతా = వనదేవతలయొక్క, సముదయ = సమూహముయొక్క, అంగరాగము = కుంకుమంపుమైపూఁతయును, ఇనజ = సూర్యపుత్త్రిఁ యగు యమునియొక్క, "ఇనస్సూర్యే ప్రభావపి" అని నిఘంటువు. హరిత్ = దిక్కగు దక్షిణసంబంధియగు, జగత్ప్రాణ = వాయువనియెడు, శాణ = సానతోడి, క్షపణ = ఒఱపిడిచేత, దళిత = రాల్పఁబడిన, దళ = ఆకులనెడుపొరలయొక్క, అంత = నాశముచేతను, "అంతో నాశో ద్వయోర్మృత్యౌ" అని యమరము, సంక్రాంత = నెఱసినట్టి, కాంతి = దీప్తిగల, ఘన = గొప్పయగు, మణిశలాక = రత్నపుకణికయునగు, చిగురాకు = పల్లవములు, (జాత్యేకవచనము), కలయన్ = అంతటను, మొలిచెన్ = మొనసూపెను.

తా. భూమియనియెడు నాఁడేనుంగుపైఁ గప్పిన యెఱ్ఱబూర్నీసునవలెను, మహారణ్యమునకు వసంతఋతువను మద్యముకతనఁ జోఁచిన రక్తకాంతివలెను, తీఁగెలనియెడు పాములు దమ నాలుకలు వెడలనిడెనో యనునట్లును, వృక్షములనియెడు

గరుడ పక్షుల తెక్కలలో యమునట్లును, పొదలనియెడు కల్పిత మేఘములకుఁ గొత్త
నెమలను పగిదిని, తుమ్మెదలను నభ్యాగతులనుఁ గ్రొత్తగఁ బిలుచుట కై యొసఁగిన
శోభనాక్షతముల చందంబునను, కాకులంతోడఁ గూడియుండి యప్పుడు వేఱుపడ
బోవుదు కోకిలముల కొఱకవీన విభాగ పత్రికల యందంబునను, జాజిచెట్లకు భయ
రోగమును గల్పించు క్రొత్తనెత్తుటి భంగిని క్రీడోద్యాన వనదేవతలు నెమ్మేనఁ
బూసికొన్న కుంకుమంపు మైపూఁత ఖాతిని, మలయ మారుతం బను సానతో నార
యంబడి రాలిన యాకుల చేతఁ గానఁబడిన మెండగు దీప్తి గలిగిన గొప్ప రత్నశలా
కలజోకందగి చిగురాకు మొనలు కనఁబడియె నని భావము.

తే. శరనిధులమాఘ్యములు దీత • మరున కట్టి,
యపరువ జయింతు మని కదా • యద్దినాళిఁ,
గ్రూరతిధిఁ గృష్ణరజనిఁ ద • ద్వైరిఁ గనియుఁ
బెద్ద లివురాకుఁ బట్టైన • పెట్టువడిరి. ౧౧౧.

టీక. మరునకున్ = స్మరునికి, శరనిధులన్ = అంపదొనలయందు, మాఘ్య
ములు = మొల్లపువ్వులనియెడు బాణములు, దీతన్ = నశనిపోయెను, (వసంతర్తువు
లో మొల్లలుపూయవనుట), అట్టియెడరున్=అసంకటమునందు, (బాణములేనివేళ
ననుట), పెద్దలు = వృద్ధులు, (యోగులనుట), జయింతుము = మన్మథునిఁ గెల్తుము,
అనికదా = అనిగాదెకాదా, అద్దినాళిన్ = ఆమాఘదినపరంపరయందు, క్రూరతిధిన్ =
క్రూరతిథియైన, కృష్ణరజనిన్ = బహుళపక్ష చతుర్దశి రాత్రియందు, (శివరాత్రినాఁడ
నుట), తద్వైరిన్ = ఆమన్మథ వైరియగుశివుని, కనియున్ = చూచియు, (సేవించి
యనుట), ఇవురాకుఁబట్టైన = చిగురాకనియెడు పట్టాకత్తిచేతనే, పెట్టువడిరి =
దెబ్బఁదినిరి.

తా. పెద్దలగువారు మన్మథునికి మొల్లములుకులు లేనితఱి వేచి యాయిఱి
కటమున నతని గెల్తుమని తలంచి యతని విరోధియగు శివునిఁ గ్రూరతిధియగు చీఁకటి
రాత్రియందుఁ జూచియుఁ బ్రయోజనము లేక పోవుటయేకాక యా మన్మథుఁడు
తనకు బాణములు లేకుండినను జిగురాకనియెడు పట్టాకత్తిచేత నే నరికెను. ఆర
రంభ కాలమునందు వారలఁ బ్రహరించి జయమును గొనె నని భావము.

తే. అవని నపుడు నవోదిత • ంబైన లేట్టి,
మరునకున్ గునుమర్తు వ • న్మంత్రసాగి,
బాడ్డుగొనసన కొడవలిఁ • బోలె చిచె,
ధారకం బన్నఁ గింశుక • తోరకంబు. ౧౧౨

టీక. అవనిన్ = భూమియందు, అపుడు= తత్కాలమందు, నవోదితుండైన= నూతనముగానుదయించిన, (అభ్యుదయమొందినయనుట), అట్టి= అప్రసిద్ధుండగు, మరునకున్ = స్మరునకు, కుసుమర్తునన్ = వసంతర్తువనియెడు, మంత్రసాని= సుఖప్రసవము జేయించునట్టి స్త్రీ, బొడ్డుగోసిన = నాభినాళచ్ఛేదముం జేసిన, కోడవలిం బోలెన్ = లవిత్రమువలెనే, కింశుకకోరకంబు = మోదుగుమొగ్గ, విరహి = వియోగులకు, దారకంబయ్యె = ఛేదకమాయెను.

తా. వసంతర్తువునందు మోదుగులు పుష్పింపఁగా నామొగ్గ వంకరగా నెఱ్ఱనై యుండుట వలన నప్పుడు పుట్టిన మన్మథుని బొడ్డు గోసిన నెత్తురుతోడి కోడవటి లిక్కి వలె నుండెననియు నది విరహులకు ఛేదఁ జేయునదియై యుండె నని భావము.

చ. కుసుమములెల్లఁ గామినుల ♦ కొప్పుల నుండ నటుండ లేమి సి,
గ్గెసఁగఁగ వంగి నట్లు జని ♦ యించె నన ల్మటి వంగి జీవితే,
శ సమితి గొమ్ములం గరఁచి ♦ చల్లఁ గుచ క్షణి కాంగరాగ మౌ,
టసదె యటంచు రాగిలిన ♦ యట్టులు రాగిలి విచ్చె గింశుకిన్. ౧౧౩.

టీక. కుసుమములెల్లన్ = సమస్తపుష్పములును, కామినుల = యువతుల యొక్క, కొప్పులన్= ధమ్మిల్లములయందు, ఉండన్=ధరింపఁబడియుండఁగా, అటుండ లేమిన్ = తామట్లుండలేకపోవుట చేత, (నిర్గంధములగుటచేతననుట), సిగ్గెసఁగఁగన్ = లజ్జయతిశయింపఁగా, వంగినట్లు = నమ్రమునులైనటువలె, ననల్=మొగ్గలు, జనియించెన్ = పుట్టెను, మటి=పిమ్మట, వంగి = అట్లేవంగియుండి, జీవితేశసమితి, జీవితేశ = ఆ స్త్రీల ప్రాణనాథులయొక్క, సమితి = సమూహము, కరఁచి = రసముదీసి, కొమ్ములన్ = చిమ్మనగ్రోవులచేత, చల్లన్ = చిమ్ముచుండఁగా, (మోదుగుపూమొగ్గల రసముదీసి వసంతములాడుచురనుట), కుచ= స్తనములయందు, క్షణిక= క్షణమాత్రముండెడు, అంగరాగమౌట = మైఁపూఁతయగుట, అసదె = స్వల్పమా, (అన్ని పుష్పములవలెఁ గొప్పులయందుండుటకుం గాకెం జన్నులపైఁ జేరుట సామాన్యము గాదనుట), అటంచున్ = అనుకొని, రాగిలినయట్టులు = రంజిల్లినభంగి, రాగిలి = రక్తిగలిగి, కింశుకిన్=మోదుగుచెట్టునందు, విచ్చెన్=వికసించెను, ఎఱ్ఱనై మోదుగఁ బువ్వులు వికసిల్లిననుట.

తా. సుగమము.

ఉ. పైపుణిఁ జందనాద్రి గహ ♦ నమ్రమను సౌరభ వీచిఁ దామ్రప,
ర్ణీ పరిలబ్ధ మౌక్తికమ ♦ ణి ప్రకరంబులు దోఁచ దక్షిణా,

శాపవనుండు సల్లు వెడఁ ♦ జల్ల జనించెన కాక నీనికిన్,
లా పొడమంగ నప్పొలప మప్పుడు నా వనిఁ దోఁచెఁ గ్రొన్ననల్. ౧౧౮.

టీక. దక్షిణాశాపవనుండు = దక్షిణదిగ్వాయువు, నైపుణిన్ = నేర్పుచేత, తామ్రపర్ణీ = తామ్రపర్ణీనదియందు, పరిలబ్ధ = గ్రహింపఁబడిన, మౌక్తికమణీ = ముక్తామణులయొక్క, ప్రకరంబులు = సమూహములను, చందనాద్రి = మలయపర్వతము యొక్క, గహన = అరణ్యమందలి, ద్రుమ = చందనవృక్షములయొక్క, సౌరభ = పరిమళముయొక్క, వీచిన్ = తరంగమందు, తోఁచి = తోఁగఁజేసి, (తడిపియనుట), చల్లువెడన్ = చల్లెడు దయందు, (లోకమందు గొత్తి పెడచల్లు వెదయని రెండువిధములు వానిలో వరుసగా నేర్పుడియుండునది గొత్తిపెదయును అంతట వ్యాపించి యుండునది చల్లువెదయును గనుక చల్లువెదయన్నాఁడు), చల్లన్ = విత్తనము వేయఁగా, జనించెనకాక = మొలిచెనే కాని, అప్పుడు = ఆవసంతకాలమందు, వీనికిన్ = ఈమొగ్గలకు, అప్పొలపము = ఆపోలుపు, (ముత్తెములవంటి రూపమును బరిమళము నుట), పొడమంగన్ = పుట్టుటకు, ఏలా = ఏమిపని, నాన్ = అనునట్లు, క్రొన్ననల్ = క్రొత్తమొగ్గలు, వనిన్ = వనములయందు, (జాత్యేకవచనము), తోఁచెన్ = కనుపడెను.

తా. వనములయందు ముత్తెములవంటి రూపము గలిగి పరిమళముతోడ మొగ్గలు పుట్టఁగా మలయమారుతము తామ్రపర్ణీనదిలోని ముత్తెము లేరి యవి మలయవృక్ష పరిమళ లహరీతరంగములో నేర్పుగా ముంచి యవియే వెదఁజెట్టి చల్లిన కారణముచేత మొలకలెత్తినవే కాని లేనియెడ నీచెట్లమీఁది మొగ్గల కా శృంగార మేల వచ్చునని భావము. ఇట్లు చెప్పుటచేత మలయమారుత మొకకర్షకుఁడని ధ్వనించుచున్నది.

కం. వీరుద్ద్రుమిథున మేళన, కై రతిపతి యేయ దుస్సి ♦ హరితద్యుతిఁ బై,
నారెగయఁ బొటమరించిన, నారసముల మొనలనంగ ♦ ననలవిమించెన్ ౧౧౯.

టీక. వీరుత్ = లతలయొక్కయు, ద్రు = వృక్షములయొక్కయు, మిథున = ద్వంద్వముయొక్క, మేళనకై = సంపర్కముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుఁడు, ఏయన్ = బాణము వేయఁగా, దుస్సి = నాటియావలనుండియావలికిఁబోయి, హరితద్యుతిన్ = పచ్చనికాంతిచేత, పైన్ = ఉపరిభాగమందు, నారెగయన్ = నారయొగసిపోవునట్లు, పొటమరించిన = అంకురించిన, నారసముల = నారాచములనియెడు బాణములయొక్క, మొనలనంగన్ = అగ్రములోయనునట్లు, ననలవి = ఆమొగ్గలు, (వ్యస్తవిశేషణము), మించెన్ = అతిశయించెను.

తా. లతావృక్షసంపర్కమునకై మన్మథుఁడు లతలను వృక్షములను దన నా

రసములచే నేయఁగా నవి యాలతావృక్షశరీరములలోఁ దూఁటి వెన్నులయందు మొనలఁ జూపుచున్నవో యన్నట్లు మొగ్గలు బలిసె నని భావము.

చ. తనయుదరంబునం బొడమి • తామ్రరుచిచ్ఛట లుల్లసిల్లఁ గో
ల్కొను ధరణీజ సంతతికిఁ • గోరక దంతము లించుకంత ని
క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెల • గెన్ వనలక్ష్మి గడుం జెలంగఁగాఁ
జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని • సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటన్ ౧౧౬.

టీక. తనయుదరంబునన్ = తనగర్భమందు, పొడమి = పుట్టి, తామ్రరుచి = అరుణకాంతులయొక్క, ఛటలు = సమూహములు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగా, కోల్కొను = వృద్ధిఁబొందుచున్న, (శిశువులుపుట్టినప్పు డెఱ్ఱగానుండుటయు నానాఁటికి వృద్ధియగుటయుఁబ్రసిద్ధము), ధరణీజ = వృక్షములనియెడు, సంతతికిన్ = సంతానమునకు, కోరక = మొగ్గలనియెడు, దంతములు = పల్లులు, ఇంచుకంత = కొంచెము, నిక్కినయది = అంకురించినది, ఆదిగాఁగన్ = మొదలుకొని, వనలక్ష్మి=వనలక్ష్మియనియెడు పొలఁతి, కడున్ = మిక్కిలియు, చెలఁగెన్ = సంతోషించెన్, ప్రియుఁడైన = ఇష్టుఁడైన, మాధవుని = వైశాఖమాసమనియెడు పురుషునియొక్క, సంగతి = సాంగత్యమనియెడుసంపర్కము, మీఁదటన్=భావికాలమందు, చాలన్= చాలునట్లు, కల్గుటన్ = కల్గునను హేతువుచేతను, చెలంగఁగాఁజనున్ = సంతోషింపఁదగును.

తా. లోకమందలి స్త్రీలు దమ సంతానమునకుఁ బండ్లు మొలిచేడువఱకు బాలింతలై పురుషసాంగత్యము లేకుండి పండ్లు మొలవఁగానే పురుషులు దమతో సంభోగింతురని సంతోషపడినట్లుగానే వనలక్ష్మియు వృక్షములు చిగిర్చి వృద్ధియై మొగ్గలు పొడమిన కారణంబున నావృక్షములు బిడ్డలనియును మొగ్గలు వారిపండ్లనియును వైశాఖమాసము తన పురుషుఁడనియును ప్రకాశము సంతోష మనియును నన్నట్లు చెలువయ్యెనని భావము. వనలక్ష్మియనియు మాధవుని సంగతియనియుఁ జెప్పుట వలన లక్ష్మికి మాధవ సాంగత్యము యుక్తమే యని భావము. బాలింతలకు బిడ్డలకు దంతములు మొలచు నంత వఱకుఁ బురుష సంపర్కము గూడదని స్మృతుల యందుఁ బ్రసిద్ధము.

సీ. మును నన ల్దమిఁ బట్టి • ముంగాళ్ల ముక్కు జో డనలఁ బీలిచి పస్పురొక్కినవిడిచి,
పరువంపు విరి గొంచు • లరసి చాఁ బైత్రోవఁ బెట్టి యుఱ్ఱారము లీఁగు • పిండుఁ దగిలి,
క్రొవ్విరి దోలుతనొ • క్కఁడు గని యది వ్రాలు తతి దాని నిలఁబడఁ • దాఁకి గ్రోలి,
యాకురాలుపుగండ్ల • నానెడు నాస నింతడుగూడి పంకంటి • యంగలార్చి,

యొట్టకేలకు నొకఁడబ్బఁ బొట్టనిండఁ, గ్రోలి యది గాలిఁ గదలినఁ గూలు నగుచుఁ,
బ్రమదవనపాలికలు వేడ్కఁ బట్టనగుచు మధుదినాదిఁ క్షుధాభ్రమ న్మధుపచయము.

టీక. మధుదినాది = వసంతర్తుప్రథమదినమందు, క్షుధా = ఆఁకలిచేత, భ్రమత్ = భ్రమ్మరుచున్న, మధుపచయము = తేఁటిగుంపు, మునుఁ = మొదలను, ననల్ = మొగ్గలను, తమిన్ = మోహముచేత, మంగాగ్రాంఘ్రిలచేత, పట్టి = అవలంబించి, ముక్కుజోడనలన్ = నాసికాబిలద్వయములచేతను, పిలిచి = దూఁటకొని, పసరొప్పనినన్ = పసరువాసనపరాఁగా, విడిచి = వానిని విసర్జించి, పరువంపు = పక్వములగు, విరి = పూలుగల, గొంచులు = మూలమూలలు, అరసి = వెదకి, చాలఁ = గుంపుగొని, త్రోవఁబెట్టి = పోవుటకు మార్గముఁబెట్టి, ఈరము లీఁగు = పొదలు దూఱేడు, పిండున్ = సమూహమును, తగిలి = వెనుముట్టి, తొలుతన్ = ప్రథమమందు, క్రొవ్విరిన్ = క్రొత్తపుష్పమును, ఒక్కఁడు = ఒకభృంగము, కని = చూచి, అదిగ్రాలుతటిన్ = అదిము సరికొనునప్పుడు, దానిన్ = ఆభృంగమును, ఇలఁబడన్ = భూమియందుఁబడునట్లు, తాఁకి = తగిలి, క్రోలి = కరండముఁబానము సేసి, ఆకురాలుపుగండ్లన్ = ఆకులు రాలిన తొడిమలమొదళ్ళయందు, ఆనెడునాసన్ = పానము సేసెడునాశచేత, ఇంత = కొంచెము, అడుగూఁది = పాదము నిలిపి, బంక = ఆవృంతమూలనిర్యాసము, అంటి = స్పృశించికొని, అంగలార్చి = కాలు వెలుపలికి రాక ఖేదపడి, ఎట్టకేలకున్ = కొంతసేపునకు, ఒకఁడబ్బన్ = ఒకపుష్పము దొరకఁగా, పొట్టనిండన్ = కడుపు నిండునట్లు, క్రోలి = మకరందపానము సేసి, అది = ఆపుష్పము, గాలిన్ = వాయువుచేత, కదలినన్ = చలింపఁగా, నగుచున్ = నవ్వుచును, ప్రమదవనపాలికలు = శృంగారవనములను బరిపాలించెడు పొలఁతులు, పట్టన్ = పట్టుకొనుటకు, అగుచున్ = దుర్బలము లై వశపడుచు, కూలున్ = క్రిందఁబడును.

తా. సుగమము.

సీ. మరుదూఢ మలయాహి ◆ గరఘూర్ణ్యలనుగళ న్మనసిజ రథపదాం ◆ జన కళికలు,
త్రాస ధావచ్ఛిశిర ◆ త్యక్త బాష్పను ల్పిక పంచమస్వరో ◆ ద్భేద వీణ,
లర్ధాగ మన్మరం ◆ దాసార జంబువు ల్లింపోళి సాష్టాస్య ◆ కుండశోచు,
లభిసార కాంశుకో ◆ ద్యన్నీల గుళికలు జాత్య నల్లసనా త్ర ◆ శాపతతులు,
చైత్ర సంజీవ నౌషధీ ◆ జాతచేత, నాత్మజని హేతు తరుపున ◆ ర్యాయుయువతి,
కరవిఘూతహాసంతి కేళీ ◆ గాలచయము, లళుల పద్ముఁలు వనులన ◆ ట్టాడఁదొడఁగె.

టీక. మరుదూఢ, మరుత్ = వాయువుచేత, ఊఢ = వహింపఁబడిన, మలయ = మలయపర్వతమందలి, అహి = సర్పముయొక్క - గర = విషముయొక్క, ఘూర్ణ

లు= ధూమసమూహములైనట్టియు, (వాయువశముచేతనే పొగలెగయుననియు నీప ధూమములు మిగుల నల్లనై యుండుననియు భావము), అనుగళత్ = విడువకజాఱు చున్న, (ఇవి యంజనకళికలకు విశేషణము), మనసిజ = మన్మథునియొక్క, రథపద= బండిచక్రములయందలి, అంజనకళికలు = కందెనముద్దలయినట్టియు, (వసంతుఁడు వనంపుఁ గ్రొత్తగా మరుఁడు వెడలెఁ గావునఁ దేరుచక్రముల కప్పుడు కందెనవేయఁ గా నాచక్రములు దిరుగునప్పుడా కందెనముద్దలు జాఱుననుట), త్రాస=భయము చేత, ధావత్ = పాఱిపోవుచున్న, శిశిర = శిశిరర్తువుచేత, త్యక్త = విడువఁబడిన, బాష్పముల్ = కన్నీళ్లైనట్టియు, (శిశిరర్తువు వెడలినప్పుడు దుఃఖించెననుట), పిక = కోయిలలయొక్క, పంచమస్వర = పంచమస్వరముయొక్క, ఉద్భేద = పుట్టుటకు, వీణలు= కస్తూరివీణలైనట్టియు, "పికఃకూజతిపంచమ" అని నిఘంటువు. వీణయందు బంచమస్వరముండుటకు "శ్రుతిభ్యస్స్యుస్స్వరాష్షడ్జ ఋషభ గాంధార మధ్యమాః। పంచమో ధైవతశ్చాథ నిషాద ఇతిసప్తధా। తేషాం సంజ్ఞా స్సరిగమ పధనీత్యపరా మతాః" అని సంగీతశాస్త్రము. అబ్దాగమత్ = వర్షాకాలమువలె నాచరించుచు నున్న, మరంద = మకరందముయొక్క, ఆసార=ధారాసంపాతమునకు, జంబువుల్ = నేరేడుపండ్లైనట్టియు, (వర్షాకాలమందు నేరేళ్లుఫలించుననుట, అబ్దాగమమనఁ గా సంవత్సరాగమము, అబ్దాగమమే యబ్దాగమమని శ్లిష్టరూపకము), హిందోళ= ఆకాలమందుఁ బాడఁదగిన విష్ణుప్రియమైనహిందోళగానమునకు, సాక్షాత్=ప్రత్యక్ష మయిన, ముకుంద = కలివేల్పుయొక్క, రోచులు = శరీరకాంతులయినట్టియు, "శిశిరస్య వసంతస్య సంజ్ఞా హిందోళరాగక" అని సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. గావున నప్పుడా రాగమునకు సంతోషించి ప్రసన్నుఁడైవచ్చిన గోవిందుని శరీరకాంతులవలె నుండెననుట, అభిసారికా ప్రియులకొఱకు సంకేత స్థానములను గూర్చి పోవుచుం డెడు స్త్రీలయొక్క, "కాంతార్థినీతుయాయాతి సంకేతం సాభిసారికా" అని యమరము. అంశుక = వస్త్రములకు, ఉద్యన్నీలగుళికలు = సద్యోనైల్య సంపాదక ఘుటికావిశేషములు, (అభిసారికలు తమగోపనార్థమైనీలవస్త్రములుధరింతురనుట), జాతి=జాజులవలన, అనుల్లసన = ప్రకాశములేకుండుటబట్టి, ఆప్త= పొందఁబడిన, శాప = తిట్లయొక్క, తతులు = సమూహములైనట్టియు, వసంతర్తువందు జాజులు వికసిల్లవు గావున నవి వసంతునిఁ దిట్టఁగా నా శాపములే గుట్లు వచ్చె ననుట, చైత్ర = చైత్రమాసమనియెడు, సంజీవనౌషధీ = సంజీవనౌషధముచేత, జాత = ఉదయించిన, చేతన = చైతన్యముగల, ఆత్మ = తనయొక్క, జని = జన్మమునకు, హేతు = కారణములగు, తరు = వృక్షములనుగూర్చి, పునర్యాయి=మగిడిపోవుచున్న,

యువతి = ఉవిదలయొక్క, కర = హస్తములచేత, విధూత=పారఁజల్లఁబడిన, హసంతికా = కుంపట్లయందలి, ఇంగాల = బొగ్గులయొక్క, చయములు = సమూహములైనట్టియు, "నిధూమామాంగారభరితహసంతికాయంత్రస్యచ" అని భోజరాజన్నట్లు చలికాలమంపు స్త్రీలు కుంపట్లెత్తియుండి వసంతర్తువు రాఁగానే చలిదీఱఁ గావున నాకుంపట్లు పారఁజల్లగా నందలి నల్లబొగ్గులకు వసంతఋతువనెడు సంజీవనౌషధము దగిలి ప్రాణములువచ్చి తమ జన్మములకు హేతువులగు వృక్షములను గూర్చి మరలఁ బోవు చున్నట్లుండెననుట. అళిపఙ్క్తులు= తుమ్మెదలగుంపులు, వనులన్ = వనములయందు, అట్టాడన్ = సంచరించుటకు, తొడఁగెన్ = ఉపక్రమించెను.

తా. సుగమము.

తే. ద్విజతఁ గాంచియు మధు సేవ ♦ విడువలేక,
జాతిఁ బాసిన తేంట్లని ♦ స్స్వనముఁ గూడు,
కొనుట నోయనఁ గోకిల ♦ స్వనము సెలఁగెఁ,
దనకు మఱి పంచమత్వంబు ♦ దప్పకుండ. ౧౧౯.

టీక. ద్విజతఁగాంచియు = విప్రత్వమును బొందియును, "దంతవిప్రాండజా ద్విజాః" అని నిఘంటువున్నదిగానఁ దుమ్మెదలు నండజము లగుటచేతఁ బక్షులయ్యె ననుట. మధుసేవన్ = మద్యపానమును, విడువలేక = విసర్జింపలేక, (మకరందపాన మనుటయు నిది కోకిలపర్యాయమైనప్పుడు ద్విజత్వమును వసంతఋతుసేవయనుట), జాతిన్ = తమద్విజజాతిని, పాసిన = విడిచిన, తేంట్లు = తుమ్మెదలయొక్క, నిస్స్వనమున్ = నాదమును, కూడుకొనుటనో = సంయోగించుటచేతనో, (తుమ్మెదలు మధుసేవవలనఁ గులభ్రష్టములయినవనియును, (జాతినివిడిచెననుట), అనన్ = అనునట్లు, కోకిలస్వనము = పికస్వరము, తనకు, మఱి = పిమ్మట, పంచమత్వంబు= పంచమస్వరత్వమును, ఐదవ మహాపాతకుఁడగుటయును, "పికఃకూజతిపంచమమ్" అన్నట్లు పంచమస్వరత్వమనుటయుఁ "దత్సంయోగీచ పంచమ" యను నట్లయిదవవాఁడ గుటయు ననుట, తప్పకుండన్=తప్పిపోకుండునట్లు, చెలఁగెన్=ఒప్పెను, (కోకిలము లకుఁ బంచమస్వరము స్ఫుటముగావచ్చెననుట).

తా. సుగమము.

ఉ. పూచిన మావులం దవిలి ♦ పూవిలుజోదున కమ్మె మాధవుం,
డేచినశంక నాతఁ డవి ♦ యేకొని యేపధికావళీజయ,
శ్రీచణుఁ డయ్యె నట్టిద య ♦ కృత్యముచే నఘ నట్టి పీడయుం,
గోచర మౌనె దైవ మను ♦ కూలమునై పరమేలుదీఱినన్. ౧౨౦.

టీక. మాధవుండు=వసంతుఁడు, పూఁచిన = శరీరము పూఁచిన, మావులన్ = గుఱ్ఱములను, తవిలి = అంటి, ఏఁచిన = అతిశయించిన, శంకన్ = అనర్థశంకచేత, పూవిలుజోదునకున్ = కుసుమకార్ముకునకు, అమ్మెన్ = విక్రయించెను, "గుఱ్ఱములకు శరీరములు పూచెనేని యవి కీడుసేయుట యశ్వశాస్త్రప్రసిద్ధ మనుటయుఁ బూచిన మామిళ్లనుటయును', అవియే కానిమ్ము = ఆ పూచిన మావుల నేకానిమ్ము, అతనుఁడు = ఆమన్మథుఁడు, పథికావళీ = విరహిసమూహముయొక్క, జయశ్రీ=జయసంపదయందు, చణుఁడయ్యెన్ = సమర్థుఁడయ్యెను, అట్టిద = అట్టిదేకదా, ఆ కృత్యము దేన్ = దుష్కార్యముచేత, అగునట్టి = కలుగునట్టి, పీడయున్ = ఆర్తియును, దైవమనుకూలమునై = దైవమనుకూలించియుండినను, పరు=శత్రువుయొక్క, మేలు=మంచికాలము, తీఱినన్ = సమాప్తికాఁగా, గోచరమౌనె = తనకుఁ గనుపడునా, (మావులనమ్మినవాఁడు మాధవుఁడుగనుక దైవమనుకూలమైయనిచెప్పెను, దైవానుకూల్యము కల్గినప్పుడు జయమెవ్విధమునైనఁ గలుగుననుట.)

తా. వసంతర్తువునందు మామిడిచెట్లు లెస్సగాఁ బూచెననియును మన్మథుఁడా పువ్వులచేతఁ బథికులను జయించెనని భావము. కీడు చేయవలసిన పూచిన మావులు జయప్రదము లయినట్లు చెప్పుట వలన వ్యాఘాతాలంకారము, "స్యాద్వ్యాఘాతోతథాకారి తథాకారి క్రియేత చేత్", అని దానిలక్షణము. ఆవ్యాఘాతాలంకారము మావు లను తావున శ్లేషమూలకాభేదాతిశయోక్తిచేత ననుప్రాణితము గనుక నారెంటికిని సంకరము దీని కర్థాంతరన్యాసాలంకారముతో సంసృష్టి.

మ. ఉరుశక్తిన్మధుమాసదోగ్ధ పిసుకన్ ♦ జ్యోత్స్నాగవీచంద్రమః
స్ఫురదూధః ప్రతిముక్తమైన నిబిడ ♦ జ్యోత్స్నాపయఃపూరము,
న్విరియం బాఱిన గొజ్జెఁగ ల్గురియ ము ♦ న్నీరైన యక్కమ్మనీ
రు రహిం గూడిన నేర్పరించు గము లై ♦ రోలంబకాదంబముల్. ౧౨౧.

టీక. మధుమాసదోగ్ధ, మధుమాస = వసంతఋతువనెడు, దోగ్ధ = పాలు పిసుకువాఁడు, ఉరుశక్తిన్ = మహాబలముచేత, పిసుకన్ = పిండఁగా, జ్యోత్స్నా = వెన్నెలరాత్రియనెడు, గవి = గోవుయొక్క, చంద్రమః = చందమామయనెడు, స్ఫురత్ = గొప్పదైన, ఊధః = పొదుగువలన, ప్రవిముక్తమైన = కురిసిన, నిబిడ= దట్టమైన, జ్యోత్స్నా = వెన్నెలయనెడి, పయః = పాలయొక్క, పూరమున్ = సమూహమును, విరియంబాఱిన = వికసించిన, గొజ్జెఁగల్ = గొజ్జంగిపూలు, కురియన్ = వర్షింపఁగా, మున్నీరైన = సముద్రప్రాయమయిన, అక్కమ్మనీరు = ఆ మకరందమును, రహిన్ = సొంపుగాను, కూడినన్ = కలిసికొనఁగా, రోలంబకా

దంబముల్, రోలంబ = తుమ్మెదలనియెడు, కాదంబములు=కలహంసలు, గములై= గుంపులై, ఏర్పరించుక్ = ప్రత్యేకపఱుచును. "వెన్నెలయందు గొజ్జంగపూఁదేనె తుమ్మెదలు గ్రోలెననుటయు, హంసలు పాలు నీరు వేఱు పఱుచుట ప్రసిద్ధమనుట".

తా. సుగమము. రూపకాలంకారము.

ఉ. దిగ్గియ నంచ తూఁడు గొని ♦ తీర వనేక్షువు వంకమీఁదుగా,
నగ్గడ ఫుల్ల కేసరము ♦ నందు వసింపఁగ నెక్కు సూలి ను,
న్బ్రగ్గమునం దనారత మ ♦ రంద సరస్యరవింద గోష్ఠికి,
న్వెగ్గల మాఁడు తేంట్లు మరు ♦ వింటికిఁ బూనె గుణద్వయత్వమున్. ౧౨౨.

టీక. దిగ్గియక్=దీర్ఘికయందు, (ఇదిదిగ్గియయనియునుంగలదు), అంచ = హంస, తూఁడు = కమలనాళమును, కొని = గ్రహించి, తీర = దరియందలి, వన = వనముయొక్క, ఇక్షువు = చెఱకుయొక్క, వంకమీఁదుగాక్ = వంపుమీఁదుగా, అగ్గడక్ = ఆప్రాంతమందు, ఫుల్ల = పుష్పించిన, కేసరమునందు=పొన్నచెట్టునందు, "పున్నాగఃపురుషస్తుంగః కేసరో దేవవల్లభః" అని నిఘంటువు. వసింపఁగ= వ్రాలఁగా, ఎక్కు = ఆచెఱకునకెక్కినట్టి, నూలి = అబిసనాళ తంతు సంబంధియగు, నుక్ = నునుపైన, ప్రగ్గముక్ = సూత్రంబును, అందు=ఆపొన్నచెట్టున, అనారత = ఎడతెగని, మరంద = మకరందముయొక్కయు, సరసీ=ఆదిగ్గియయందలి, అరవింద= కమలములయొక్క, గోష్ఠికిక్=సమాజనమునకును, వెగ్గలము = అధికముగా, ఆడు= సంచరించుచున్న, తేంట్లు = తుమ్మెదలును, మరువింటికిక్ = మన్మథునిధనువునకు, గుణద్వయత్వముక్, గుణ= గొనయములయొక్క, ద్వయత్వముక్ = జంటతనమును, పూనెక్ = వహించెను.

తా. ఒక సరస్సులోనుండి హంస తామరతూఁడు గ్రుంచుకొని దాని దరినున్న చెఱకు వంకమీఁదుగాఁ బొన్నచెట్టుమీఁద వ్రాలఁగా నాబిసనాళతంతువు లాచెఱకునకుఁ దగుల్కొని యది యొక యల్లెత్రాడుగాను మఱియు నా పొన్న పూల మకరందము కొఱకు నా సరస్సునందలి కమలముల మకరందము కొఱకు నెడతెగక చాలుగట్టి యాచెఱకువంకమీఁదుగానే తిరుగుచున్న తుమ్మెద లొక్క యల్లెత్రాడుగా నీరెండును రెండల్లెత్రాళ్లుగాను మన్మథునికి ధనుస్సయిన యా చెఱకున కమరెననియును బాంథ విజయమునకై యా మన్మథుఁడు దన వింటికి బటువుగా రెండల్లెత్రాళ్లు వేసికొనె నని భావము.

చ. నిడుద మధూళికల్నడుమ ♦ నే కొని తీఁగెలు సాఁగఁ జుట్టుకొం,
చడవిఁ గహార కాచకట ♦ కాకృతి సుళ మెలఁగె గాడుపు,

ల్జడగతి నధ్వనీన పరి • షత్పటునిశ్వసితానలం బెదు,
ర్పడ మఱి సార్చులై సుఱుసుఱుం దుద సుళ్లుగ సుస్రుక్కునో యనన్ ౧౨౩.

టీక. నిదుర=పొదవులగు, మరందశీకరల్ = మకరందధారలను, నడుమనే = భూమినిబడకుండమధ్యభాగముననే, కొని=గ్రహించి, తీఁగెలుసాఁగన్=మకరందము జిగటు గావునఁ దీఁగెలు సాఁగునట్లు, చుట్టుకొంచున్- వలయితములౌచు, గాడుపుల్ = వాయువులు, అధ్వనీన = పథికులయొక్క, పరిషత్ = సమూహముయొక్క, పటునిశ్వసిత = నిట్టూర్పులయొక్క, అనలంబు = అగ్ని, ఎదుర్పడన్ = తన కెదురు గాఁగా, మఱి = పిమ్మట, సార్చులై = మంటలతోఁగూడినవై, సుఱుసుఱున్= సుఱుసుఱుయనఁగా, తుదన్ = అగ్రమందు, సుళ్లుగ = ఆవర్తములు గలుగఁగా, సుస్రుక్కునోయనన్ = శోషించేయుచున్నట్లు, అడవిన్= అరణ్యమందు, (అడరియనియుం బాఠము గలదు), కడార= కపిలవర్ణముగల, "కడారఃకపిలఃపింగ" అని నిఘంటువు. కాచ కటక = గాఁజు వలయములయొక్క, ఆకృతి = ఆకారమువంటి యాకారముగల, సుళ్లన్ = ఆవర్తములచేత, జడగతిన్ = మందగమనముచేత, మెలంగెన్ = సంచరించెను.

తా. పుష్పములనుండి జాఱెడు మకరంద ధారలు క్రిందఁబడకుండ నడుమనే గ్రహించి తీఁగెలు సాఁగునట్లు వలయితములై గాజులవలెఁ గపిల వర్ణము గలిగి యడవులయందు వాయువులు సంచరింపఁగా విరహులయొక్క నిట్టూర్పు చిచ్చెదురు పడఁగా మండుచు నగ్రముల సుళ్లవలె ముడుఁచుకొని సుఱుసుఱు సుస్రుక్కునో యన్నట్లుండె నని భావము.

చ. కురిసిన క్రింది పుష్పొడులఁ • గొంచు నగంబుల మీఁదికై పిశం,
గరుచులఁ గొన్ని పెల్లెగసె • గాడ్పుల సుళ్పతి మాధవుండు రా,
నెరవుగఁ బూవు సొమ్ముడి వ • నేందిరకు మికి వెండిమెట్టు దా,
మర రవణంబురాఁ గొన భ్రి • మద్గతులౌ మలుచుట్టు లో యనన్ ౧౨౪.

టీక. కురిసిన = పుష్పములనుండి రాలినట్టి, క్రింది = వృక్షములక్రిందనున్న, పుష్పొడులన్ = పుష్పరజములను, కొంచున్ = గ్రహించుచు, అగంబులమీఁదికై= వృక్షములపైకిఁగాను, పిశంగరుచులన్ = పచ్చనికాంతులచేత, కొన్ని = కతిపయములగు, గాడ్పులసుళ్లు = వాయువులయొక్కయావర్తములు, (సుడిగాడ్పులనుట, ఇది కర్తృపదము), పతి = భర్తయగు, మాధవుండు = విష్ణుఁడు, (వైశాఖమాసమనుట), రాన్ = రాఁగా, వనేందిర = వనలక్ష్మికి, పూవుసొమ్ము = పుష్పములనియెడుభూషణము, భూమికి=నేలకు, ఎరవుగనిడి = ఎరవుగాఁబెట్టి, వెండి=మఱియు,

మెట్టుదామర = స్థలకమలమనిడెడుపు, రవణంబు = భూషణము, రాన్ = రాఁగా, కొనన్ = తీసికొనఁగా, భ్రమద్గతులౌ, భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, గతులౌ = గమనములుగల, మలుచుట్టులోయనన్ = చీలలోయనునట్లు, వెల్లు = అధికముగా, ఎగసెన్ = ఉద్గమించెను. సుళ్లనుకర్తృపదమునకు "సలోల్యోశ్చ" అను సూత్రముచేత నుల్లోపమై యురూపమువచ్చెను.

తా. భూమికిని దనకును భర్తయగు మాధవుఁడు రాఁగా వనలక్ష్మి తనకుఁగల పూవుసొమ్మును భూమికెరవుగాఁబెట్టి భూమికిఁగల మెట్టుదామరయను వేఱొకవింతసొమ్ము తాను బెట్టుకొనఁగా మరలు దిరుగుచున్న మరచుట్టులో యనునట్లు చెట్లక్రింద రాలిన పుష్పొడులు రేఁపికొని పచ్చని వన్నెగలిగి కొన్ని సుడిగాడ్పులు చెట్లపై కెగసె నని భావము.

చ. తరుణు లదోనిదాన మధు♦ధార ననల్వకుళాళి నింపఁగాఁ,
దరుణులమేము గామె యని♦ తద్గతలై వనదేవతల్సురం,
ధర వకుళౌఘ మెల్లను న♦నల్గనఁ గ్రాయఁగ నించు బుగ్గలం,
దొరసె మధుప్రపూర్ణత మ♦ధూకములం బృథు పాండు పుష్పముల్ ౧౨౫.

టీక. తరుణులు = యువతులు, అదోనిదాన, అదః = ఈపుష్పములకు, నిదాన = ఆదికారణమయిన, మధుధారన్ = మద్యధారచేత, వకుళాళిన్ = పొగడచెట్లపఙ్క్తియందు, ననల్ = పుష్పములను, నింపఁగాన్ = నిండింపఁగా, "వకుళోముఖసీధునా" అన్నట్లనుట, ఏము = మేము, తరుణులముగామె = యువతులముగామా, అని = అనుచు, తద్గతలై, తత్ = ఆ వనమును, గతలై = పొందినవై, వనదేవతల్ = వనదేవతలు, సురన్ = మద్యముచేత, (మకరందముచేతననుట), ధరన్ = భూమియందు, వకుళౌఘము = పొగడలగుంపు, ఎల్లను = సమస్తమును, ననల్గనన్ = మొగ్గలువేయునట్లు, క్రాయఁగన్ = ఉమియుటకై, నించు = నిండించియున్న, బుగ్గలన్ = పుక్కిళ్లను, మధూకములన్ = ఇప్పచెట్లయందు, పృథు = పెద్దవియగు, పాండు = తెల్లనగు, పుష్పములు = పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణతన్, మధు = మకరందముచేత, ప్రపూర్ణతన్ = మిక్కిలి నిండియుండుటచేత, దొరసెన్ = పోలెను.

తా. ఇప్పపువ్వులు మిగులఁ దెల్లనై మకరంద భరితములై యుండఁగా దశవిధదోహదములలో నొకఁడైన ముఖసీధువుచేతఁ దరుణులు పొగడచెట్లను బుష్పింపఁ జేయఁగాఁ జూచిన వనదేవతలు తామును దరుణులగుట నారీతిగానే సమస్త వకుళవృక్షములను బుష్పింపఁ జేయుటకై యత్నపడి యుమియుటకై తెల్లని మద్యముఁ బుక్కిళ్లఁ బట్టియుండఁగా నా బుగ్గలవలెనుండె నని భావము.

చ. తరుణుల కౌఁగిటన్ ననుచు • తమ్ముఁ వృథావిరులెత్తి చేసె మోఁ
పరులుగఁ జైత్రుఁ డంచుఁ దద • భావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని
ర్భర మధుపాళి ధూమము పరాగపు నీఱును దేనె గట్టెచాఁ
దరుదుగఁ దాల్పఁగాఁ గొరవులై యిలఁ గుంబడెఁ గొన్ని భూజముల్ ౧౨౬.

టీక. తరుణుల = ఉవిదలయొక్క, కౌఁగిటన్ = ఆలింగనముచేత, ననుచు= పుష్పించునట్టి, తమ్మున్=తమునుఅనఁగా గోరింటలను, "ఆలింగనాత్కురవక" అన్నట్లుగుట, వృథా = వ్యర్థముగా, విరులెత్తి = పుష్పములెత్తి, చైత్రుఁడు= వసంతర్తువు, మోఁపరులుగన్ = బరువుమోసెడువారిఁగా, చేసెన్=ఒనర్చెను, అంచున్ = అనుచు, తదభావ, తత్= అయువత్యాలింగనముయొక్క, అభావ=లేమిచేత, మనోభవ= మన్మథసంబంధియయిన, వహ్నిన్ = అగ్నిచేత, వెచ్చి = దగ్ధములై, నిర్భర = నిబ్బరములైన, మధుప = తుమ్మెదలయొక్క, ఆళి = పఙ్క్తియనెడు, ధూమము = పొగ యును, పరాగపు = పుష్పరజోమయమగు, నీఱును=భస్మమును, తేనెకట్టెచాఁదున్= మకరందమనియెడు కట్టెచాదును, (పచ్చికట్టె కాలునప్పుడు లోపలినీరు పైకుబికి చాఁదుగట్టుననుట), అరుదుగన్ = వింతగా, తాల్పఁగాన్ = ధరింపఁగా, కొన్ని భూజముల్ = కొన్నిచెట్లు, కొఱవులై = అలాతములై, (కొఱవులనఁగా గురువకములు), ఇలఁగుంబడెన్ = నేలవ్రాలెను (తాపభారముచేననుటయుఁ బుష్పభారముచే ననుటయు.)

తా. కురవక శబ్దభావములై కొఱవు లని చెప్పఁబడియెడు గోరింటలు స్త్రీల యాలింగనములచేతనే మేము పూయుదుమే యట్టి మమ్ము నీ చైత్రుఁడు బరువు చేటుగాఁ దాను వృథా పుష్పింపఁజేసెనని యాస్త్రీల యాలింగనము లేకుండుటవలని మదనాగ్నిచేతఁ దపింపఁ బడినందులకుఁ జిహ్నముగాఁ దుమ్మెదలు పొగ లెగసినట్లును బుప్పొడి బూదిరాలినట్లును మకరందము దానిలోని నీరుపేరి నల్లఁబడి చాఁదుగట్టిన ట్లుండఁగాఁ నేలఁగుంబడి తమపేరు సార్థక మగునట్లు కొఱవుల వలెనుండెననియును నాకులు మొదలగునవి కనుపడకుండు నట్లు లెస్స పూచి యుండె నని భావము. అలం. గమ్యోత్ప్రేక్ష.

ఆ. ఫలశలాటు లురుల • నఖలకై తమకూడు,
చెలుప మావు లంటి • చెలువ పిండు,
మగుడ ననలు నింప • మొగము గన్నులు నెట్టెఁ,
జూతె మిగుల శౌక • పైకములకు. ౧౨౭.

టీక. చెలువపిండు = సుందరీసమూహము, ఫలశలాటులు=పండ్లుగాయలు,

ఉరులన్ = రాలిపోవునట్లు, అళులకై = తేఁటులకొఱకు, తమకూడు = తమ యాహారము, చెఱుపన్ = చెఱచుటకై, మావులు = మామిడిచెట్లును, అంటి = స్పృశించి, (కరస్పర్శేనమాకంపయనునట్లనుట), మగుడన్ = మరల, ననలు = పుష్పములను, నింపన్=నిండింపఁగా, శౌకపైకములకున్ = శుకసమూహపికసమూహములకు, మొగము = ముఖమును, కన్నులు = నేత్రములును, మిగులన్ = అధికముగా, ఎఱ్ఱఁబాఱెన్= కోపముచేత నెఱ్ఱనయ్యె, (చిలుకలకు ముఖమును గోయిలలకుఁ గన్నులును వసంతర్తువునందు మిక్కిలి యెఱ్ఱనై యుండుట ప్రసిద్ధమనుట).

తా. సుగమము. అలం. హేతూత్ప్రేక్షగమ్యం.

మ. అతులప్రేమరసార్ద్ర యోర్తు ప్రియ • హాస్యక్రీడ సంకేత వం,
చితయై తత్క్షణ జాంగజజ్వరమిళ • చ్చిత్తభ్రమం బూని నా,
పతి నోవృక్షమ కానవే యన సపు • ష్పం బయ్యెఁ గోఁ గంతలోఁ,
నతఁడు న్దోఁచిన నవ్వుడు న్విరిసెఁ • బ్రాంతాంచన్నమేరుద్రుమున్ ౧౨౮.

టీక. అతుల=సమానములేని, ప్రేమరస = ప్రేముడిచేత, ఆర్ద్ర=సరసయైన, ఓర్తున్ = ఒక్కనాతి, ప్రియ = తననాథునియొక్క, హాస్యక్రీడన్ = పరిహాసక్రీడయందు, (దాఁగిలిమూఁతయనుట), సంకేత=సంకేతస్థానమందు, వంచితయై=మోసపోయినదై, తత్క్షణ = ఆక్షణమందు, జ = పుట్టిన, అంగజజ్వర = విరహజ్వరముతోడను, మిళత్ = కూడికొన్న, చిత్తభ్రమంబు = మనశ్చాంచల్యమును, ఊని= ధరించి, ఓవృక్షమ = ఓచెట్టా, నాపతిన్ = నానాథుని, కానవే = చూడవా, అనన్ = అని పల్కఁగా, గోఁగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబయ్యెన్ = పుష్పములతోఁ గూడినదయ్యెను, "సజ్ఞాపతఃకర్ణికారః" అన్నట్లనుట, అంతలోన్=ఆపల్కరించునంతలో, అతఁడున్ = ఆ ప్రియుఁడును, తోఁచినన్ = కానవచ్చినను, నవ్వుఁడున్ = నవ్వఁగానే, (ఆస్త్రీయనుట), ప్రాంతాంచన్నమేరుద్రుమున్, ప్రాంత=చేరువను, అంచత్= ఒప్పుచున్న, నమేరుద్రుమున్ = సురపొన్నచెట్టును, విరిసెన్ = పుష్పించెను, "నమేరుర్హాసితేనచ" అనునట్లనుట.

తా. ఒకస్త్రీ తన నాథునిఁ గనుమఱచి వెదకుచు నొక కొండగోఁగును బలుకరింపఁగా నదియును, తననాథుడు గనిపించిన నా యింతి నవ్వఁగానే యాచేరువనున్న సురపొన్నచెట్టును బుష్పించె నని భావము.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాఁడు • దలక నుమియ,
ఫలమొసఁగె నట్టె కినియక • పద్మవదన,

వదన సురఁ గూర్మి నొసఁగ నీ • వలదె పుష్ప,
మైననను మాడ్కి నుమిసిన • ననిచెఁ బొగడ. ౧౨౯.

టీక. స్థాణువు = మొద్దును, శివుఁడును, ఒక్కండుమగవాఁడు = ఒక్కపురుషుఁడు, తలఁకక = సంకోచింపక, ఉమియన్ = ఉమ్మివేయఁగా, కినియక = కోపింపక, ఫలమొసఁగెన్ = పండిచ్చెను, (కోరికనిచ్చెను), "స్థాణూరుద్రఉమాపతి" అని నిఘంటువున్నది స్థాణువుపై బోయ కన్నప్పయనువాఁడు పూర్వార్థము పుక్కిటి సుర నుమియఁగాఁ గోపగింపక కామిత ఫలమిచ్చెనఁట. ఇది శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యప్రసిద్ధము. అట్టె = ఆప్రకారమే, పద్మవదన = తమ్మివంటి మొగముగల యువిద, వదనసురన్ = తననోటియందలిమద్యమును, కూర్మిన్ = ప్రేమచేత, ఒసఁగన్ = ఇయ్యఁగా, పుష్పమైననీవలదే = పూవైనియునీవలదా, అనుమాడ్కిన్ = అనియెడురీతిచేత, ఉమిసినన్ = ఉమివేయఁగా, పొగడ=వకుళవృక్షము, ననిచెన్=పుష్పించెను. "వకుళో ముఖసీధునా" యనినట్లనుట.

తా. మున్నొక్క మగవాఁడు స్థాణువు పైనుమిసిన నతనికి ఫలమొసఁగి యుండఁగాఁ దామరవంటి మోముగల యువతి పుక్కిటి సురయొసఁగఁగా బువ్వైన నియ్యనిష్ఠల్లదా యన్నట్లు పొగడపైనొక మగువ యుమియఁగా నద పూచెననిభావము.

తే. మధువుఁ గాంతల పుక్కిటి • మధువుఁ బేళ్ల,
యీర్ష్యఁ బస సూపఁ బొగడపై • నెలయ దాన,
విరిసెఁ దొల్లిటి దళములు • విరులు జడిసె,
దీన నగ్గెల్పునకు నుబ్బి • తేఁటు లార్చె. ౧౩౦.

టీక. మధువున్ = వసంతమాసమును, కాంతల = స్త్రీలయొక్క, పుక్కిటి= బుగ్గలయందలి, మధువున్ = మద్యమును, పేళ్ల=సమాననాములచేతనైన, ఈర్ష్యన్= ఈసుచేత, పస = తమతమహెచ్చులను, చూపన్ = కనుపఱుచుటకై, పొగడపైన్= వకుళవృక్షముమీఁద, ఎలయన్= వ్యాపింపఁగా, దానన్=ఆవ్యాపించుటచేత, తొల్లిటి దళములు = మున్నున్నసైన్యములు, (ఆకులనుట), "దళంశస్త్రీభ శ్ఛేఛదే అని" నిఘంటువు. విరిసెన్ = విచ్చెను, (రాలెననుట), విరులు = తొల్లింటిపువ్వులు, జడిసెన్= భయపడెను, (క్రొత్తపువ్వులు జడిగొనెననుట), దీనన్= ఈహేతువుచేత, అగ్గెల్పునకున్ = ఆవసంతవిజయమునకు, ఉబ్బి = సంతసించి, తేటులు = తనపక్షమునవున్న తుమ్మెదలు, ఆర్చెన్ = సింహనాదముచేసెను. (ధ్వనిచేసెననుట).

తా. మధువను నామము వసంతఋతువునకును మద్యమునకుఁ జెల్లునుగావున నానామైక్య వైరముచేతఁ దమతమ పస పొగడచెట్టుపైఁ గనుపింపఁగా నువిదల

పుష్పించ్ల మధువ్రతేం జిగిరెంచి ప్ఫ్వంచియున్న యూకలను బుష్పములను రాలిచి వసం తర్తువు పొగడను మరలం బుష్పింపం జేసెననియును మరలం జూచిన పూల కలరి తుమ్మెదలు మ్రోసెనని భావము.

ఉ. మేకొని తాంచనన్ భృగువు ♦ మెచ్చిన వానికి మర్త్యు భార్యయౌ,
శ్రీకి నివాస మై చెలిమి ♦ సేయుట నిట్టి ప్రశాంతి గల్గ నో,
కాక న నాతి దన్నినవి ♦ కాసము నొంది వనస్థ సీతా,
శోకము సేసె మెచ్చునట్ల ♦ సూనరజః కనకాభిషేకమున్.   ౧౩౧.

టీక. తాంచినన్ = తన్నినను, మేకొని = అంగీకరించి, భృగువున్ = భృగుమహా మునిని, మెచ్చిన = మెచ్చుకొన్న, వానికిన్ = ఆవెన్నునకు, మర్త్యున్ = మనుష్యుండైన రామావతారమందలి, భార్యయౌ = గృహిణియైన, శ్రీకిన్ = శ్రీదేవియగు సీతకు, నివాసమై = ఉనికిపట్టై, చెలిమిసేయుటన్ = స్నేహముచేయుటచేతను, ఇట్టి = ఈ విధమయిన, ప్రశాంతి = అధికశాంతి, కల్గెనో కాక = కలిగిననో కాక, అనన్ = అను నట్లు, నాతి = ఒకయింతి, తన్నినన్ = తన్నంగా, వికాసమునొంది = వికసిల్లి, "అశో కశ్చరణాహత్యా" యన్నట్లనుట, వనస్థ = వనప్రదేశమందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, అశోకము = అశోకవృక్షము, మెచ్చునన్ = సంతుష్టిచేత, ప్రసూనరజః = పుప్పొడి యనియెడు, కనకాభిషేకమున్, చేసెన్ = ఒనర్చెను.

తా. తొల్లి భృగుమహాముని తన్నంగాం గోపింపక మెచ్చుకొన్న విష్ణుదేవు నికి రామావతారమందు భార్యయైన సీతాదేవికి లంకయందు నివాసస్థానమై చెలిమి చేసి యా సంబంధముచేతం దనకు నట్టి శాంతగుణము గలిగెనో యను నట్లశోక వృక్షము దన్నొక నాతిం దన్నంగా బుష్పించి పచ్చని పుప్పొడిచేత నాయింతికిం గన కాభిషేకముం జేసి నట్లుండెనని భావము.

మ. అళు లేతద్వదనేందు రాగమిళనా ♦ ప్రాదుర్భవత్కోరకం,
బులతేనె ల్సుధ లంచు రా నొకతె నె ♦ మ్మోమె త్తం ప్రేంప్రం బు,
వ్వులలోం బద్మిను లయ్యె గంధఫలిం బు ♦ వ్వు ల్వట్టి పోంనోలెనౌ,
చ్చెల చేంబై తఱ చెందుం దల్లిబడికో ♦ ల ట్టవ్వుట యె న్నా మపిన్.   ౧౩౨.

టీక. ఒకతె = ఒక్కనాతి, నెమ్మోమెత్తన్ = ముఖమెత్తంగా, అళులు = తుమ్మెదలు, ఏతద్వదనేందు, ఏతత్ = ఈనాతియొక్క, వదన = ముఖమనియెడు, ఇందు = చంద్రునియొక్క, రాగ = రక్తితోడ, మిళన = కూడుకొనుటచేత, ప్రాదుర్భవత్ = పుట్టుచున్న, కోరకంబులు = మొగ్గలయొక్క, తేనెల్ = మకరందములు, సుధలంచున్ = అమృతములని, (తిమ్మనైయుండునని యనుట), "ముఖరాగేణచంపక" అనునట్లనుట.

చైత్రంపుబువ్వులలోన్ = చైత్రముచేవికసింపఁజేసిన పుష్పములలో, తద్గుణులయ్యెన్ = ఆ కాంతాముఖగుణములే కలవియయ్యెనాయనికాకువు, (కాలేదనుట), గంధఫలిన్ = సంపెఁగయందు, పువ్వులువుట్టి = పుష్పములు పుట్టియుండి, చేఁదై = తిక్తమై, పోవోలెన్ = వెడఁగొట్టెను, ఒచ్చెల = ఇది ఖేదోక్తి, ఎందన్ = ఎచ్చటనైనను, మహిన్ = భూమి యందు, తఱచు = బహుళముగా, తల్లిపడికొలట్టువుటయేకా = తల్లివలె నగుటయే కదా, (ఈ పద్యము ప్రథమపాదమందాఖుపశేషముచేత యతినిరసింపవలయును).

తా. ఒకస్త్రీ మొగమెత్తఁగా దాని ముఖచంద్రసంయోగమువలనఁ బుట్టిన సంపెంగమొగ్గలలోని మకరందము చంద్రసుధవలనే తియ్యఁగా నుండుననితుమ్మెదలు రాఁగాఁ జెట్టునఁ బుట్టుటచేఁ బూర్వపుగుణమే కలిగి సంపెంగపువ్వులు తుమ్మెదలకు మిక్కిలి చేఁదై చేరకుండఁ బాఱఁబోలెను బిడ్డలకుఁ దల్లిగుణమే యుండుననిభావము.

చ. అలరెఁ బ్రియాళువోర్తు ప్రియ ♦ మాట వసంతముఁ బాడ నప్పడ,
ప్పొలఁది సపత్ని భక్తికిని ♦ వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగము,
న్ఛలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వ ♦ సంతుఁడు దా దయసేసెఁ గాక యా,
యెలె నిజశక్తి నా యనుచు ♦ నీపసకుం గొదవెట్టె నీసునన్. ౧౩౩.

టీక. ఓర్తు = ఒక్కతె, ప్రియమాటన్ = తనకిష్టమాటవలన, వసంతమున్ = వసంతరాగమును, పాడన్ = గానముసేయఁగా, ప్రియాళువు = ప్రేంకణపుఁజెట్టు, అలరెన్ = పుష్పించెను, "వసంతస్య సహాయస్తు వసంతతో ప్రగీయతే" అను సంగీతశాస్త్రము సంప్రదాయమునఁ బాడఁగా, "గీత్యాప్రియాళుర్నితరాం" అన్నట్లు పుష్పించెననుట. అప్పడు = ఆకాలమందు, అప్పొలఁది = ఆపాడినచేడెయొక్క, సపత్ని = సవతి, వేల్పులు = దేవతలు, భక్తికిని, మెత్తురుగానన్ = మెచ్చుకొందురుగావున, రాగమున్ = వసంతరాగమనియెడు, ఛలమునన్ = నెపముచేత, తన్నున్ = ఆవసంతుని, పాడఁగన్ = గానముసేయఁగా, వసంతుఁడు, తాన్ = తాను, దయచేసెఁగాక = కృపచేసెనుగాని, ఈప్రియాళువును పుష్పింపఁజేసెనుగానియనుట, నిజ = ఈ బిడెయొక్క, శక్తినా = సామర్థ్యముచేతనా, ఆయెలె = అప్పుడేయాయెలె, ఇది నిస్సారార్థకము, అనుచున్ = అనిపల్కుచు, ఈపసన్ = ఈ పాటఁబాడి పుష్పింపఁజేసిన సారస్యమునకు, ఈసునన్ = సవతియందలి యీర్ష్యచేత, కొదవెట్టెన్ = కొఱంతను ఆరోపించెను.

తా. ఓర్తు వసంతరాగముఁబాడఁగాఁ బ్రేంకణము పూచెను దానికి నాస్త్రీ యొక్క సవతి మెచ్చుకొనక యీసుచేత వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు గావున వసంత

గునియెడు తనపేరుగల రాగముచేతఁ దన్నుఁ బాడఁగా నావసంత దైవతమే యీ చెట్టును బుష్పింపఁ జేసెనుగాక యీయామె కింత సామర్థ్యమా యని నిరసించె నని భావము.

తే. అధరసుధఁ బ్రాణి జితఁబ్రాణి • యగుచు మౌక్తి
కాండమాలిక నిడెను నా • సాగ్రమౌక్తి
కంబయనఁజాలు ననలిచ్చె • గతజరత్సు
మంపు వావిలి మొగ సూర్పు • నింప నోర్తు. ౧౩౮.

టీక. ఓర్తు=ఒక్కతె, మొగము = ముఖమండలి, ఊర్పు = ఉచ్ఛ్వాసమును= నింపన్ = నిండింపఁగా, "సింధువారో ముఖానిలాత్" అనునట్లనుట, అధరసుధన్= అధరమందలి యమృతస్పర్శముచేతను, ప్రాణిజితన్ = ప్రాణముగల ముత్తెపుఁ జిప్ప వలనఁ బుట్టినదగుటచేత, ప్రాణియగుచు = తానును బ్రాణముగలదియౌచు, నా సాగ్రమౌక్తికంబు, నాసా = అపాంఁతిముక్కుయొక్క, అగ్ర=కొనయందలి, మౌక్తి కంబు = ముక్తాభూషణమే, మౌక్తికాండ=ముత్తెపుగ్రుడ్లయొక్క, మాలికన్=పజ్క్తిని, ఇడెను = పెట్టెను, అనన్=అనునట్లు, గతజరత్సుమంపు, గత=రాలిపోయిన, జరత్= ముదురువైన, సుమంపు=పువ్వులుగల, వావిలి = నిర్గుండీవృక్షము, చాలునసలిచ్చెన్= శ్రేణిగానుండు మొగ్గలనీనెను.

తా. ఒక్క మగువ నిట్టూర్పునింపఁగా దాని వలనఁ బువ్వులు రాలిపోయిన వావిలి చెట్టునందుఁ గ్రొత్తగా శ్రేణిగట్టి మొగ్గలు గనిపించె ననియు నవి యాస్త్రీ యొక్క యధరమందలి యమృత స్పర్శముచేతను బ్రాణముగల ముత్తెపుఁ జిప్పలో దాను బుట్టియున్న కతంబునను దానును బ్రాణముగలదై యానెలఁత నాసాభూషణ మగు మౌక్తికము చాలుగా ముత్తెపు గ్రుడ్లు పెట్టి నట్లుండె నని భావము.

చ. ఘనమగు నాకురాలి తిల • కం బతిరిక్తత నున్న నోతుఁ లోఁ,
గనికరమూని కన్నుఁగవఁ • గాయజుఁ డిల్లడ యిడ్డ తూపులే,
యనువుగ నించెఁగాక మఱి • యంటక ముట్టక యొక్క చేష్టలే,
కనెగడెఁ బూఁచి నంట యిదిగ • ల్లనఁగా నలరించెఁ బూపులన్ ౧౩౯.

టీక. ఓతుఁ = ఒకయింతి, ఘనమగు - దట్టమైన, ఆకురాలి, తిలకంబు - బొట్టుగుచెట్టు, అతిరిక్తతన్ = మిక్కిలి రాలిపోయినందువలన, ఉన్న = ఉండఁగా, లోన్ = మనస్సులోను, కనికరము = కారుణ్యమును, ఊని - వహించి, కన్నుఁగవన్ - తన నేత్రద్వయమను, కాయజుండు - మన్మథుండు, ఇల్లడ యిడ్డ - దాఁచియుంచిన, తూ పులే [illegible]

మఱి = లేనియెడ, అంటకముట్టక = తగులకతాఁకకయే, (ఇది జాత్యుక్తి), ఒక్కచేష్ట లేక = ఒకవ్యాపారములేక, చూడ్కిన్ = చూపుచేత, నెగడెనంట = వృద్ధియయ్యె ననుట, ఇది = ఈసల్పు, కల్లనగా = అసత్యమనునట్లుగా, చూపులన్ = వీక్షణములచేత, అలరించెన్ = పుష్పింపఁజేసెను, "తిలకోవీక్షణేనచ" యన్నట్లనుట.

తా. ఒక బొట్టుగు చెట్టున నాకులురాలి బీదగిలి యుండఁగా నోర్తుకరంబు గనికరంబున దానిఁ జూడఁగా నప్పుడే తప్పక విప్పుగల గొప్పపువ్వులుప్పతిల్లె నది మదనుని యంపగుములు దాఁచియున్న యాచకోరలోచన లోచనంబులందలి యా ములుకులు మరల వెడలించి యీ తిలకంబుపై నెలయించెఁ గాక లేకున్న నిట్లోక నంటకముట్టకయే యొట్టులుం జేష్టక యయ్యట్టిపట్టున నిట్టి పుష్పములు పుట్టుట కల్లయని యెల్లరను నట్లొప్పియుండె నని భావము.

తే. సాంద్ర మకరంద వృష్టి ర । సాతలంబుఁ,
దొరఁగు పువ్వుల భువియుఁ బు । ష్పాళి నభము,
నీక్రమత్రయి మాధవుఁ డా । క్రమించె,
నురువిరోచన జనిత మ । హోష్మ మడఁగ. ౧౩౬.

టీక. సాంద్ర = దట్టమైన, మకరంద = పూఁదేనియలయొక్క, వృష్టి = వానచేత, రసాతలంబున్ = పాతాళమును, తొరఁగు = రాలుచున్న, పువ్వులన్ = పుష్పములచేత, భువియున్ = భూమిని, పుష్పాళిన్ = పుష్పరజముచేత, (ఇది మిశ్రసమాసము), నభమున్ = ఆకాశమును, ఈక్రమత్రయిన్, ఈ = ఈ చెప్పఁబడిన మకరంద పుష్పరజములనియెడు, క్రమ = పాదవిక్షేపములయొక్క, త్రయిన్ = మూఁటిచేత, మాధవుఁడు = వసంతుఁడనియెడు త్రివిక్రముఁడు, ఉరు = విస్తారమైన, విరోచన = సూర్యునిచేత, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, మహోష్మము = మహాతాపము, విరోచన జనిత = విరోచనసుతుఁడగు బలిచక్రవర్తియొక్క, మహోష్మము = మహాప్రతాపము, అడఁగన్ = శాంతిఁబొందునట్లు, ఆక్రమించెన్ = త్రిలోకములనాక్రమించెను.

తా. మాధవుండని విష్ణునకుఁ దగిన పేరుగల వసంతుఁడు సూర్యప్రతాపము బలిప్రతాపమువలె నడఁగు నట్లు పాతాళమర్త్య స్వర్గలోకములను వరుసగా మకరందపుష్ప రజములచేత మూఁడడుగులచేత నా త్రివిక్రమునివలె నాక్రమించెననియును వసంతర్తువునందు సూర్యుఁడంతవిస్తారముగా వేఁడిమిఁ జూపఁడనియును భావము. ప్రకృతవసంతవర్ణనముచేత నప్రస్తుత త్రివిక్రమ పరిస్ఫూర్తి గలుగుటవలన సమాసోక్త్యలంకారము.

కం. ఊఁపుకొనఁబడు మధూళిక, యోఢికలకుఁ గ్రిందఁ గ్రమ్మి యుండెడు తేంట్లన్
నీడలు దిరిగియుఁ దిరుగని, [illegible]దరు లొప్పిరిచె నవ్వసంతపువేళన్. ౧౩౭.

టీక. ఊఁపుకొనన్ = భూమియూటపట్టునట్లు, పడు = స్రవించుచున్న, మధూళిక = మకరందధారలయొక్క, ఓఢికలకున్ = ప్రవాహములకు, క్రిందన్ = అధోభాగమందు, క్రమ్మియుండెడు = ముసరుకొన్న, తేంట్లన్ = తుమ్మెదలచేత, నీడలు దిరిగియు = ఛాయలు ప్రొద్దువెంబడి మఱియొకదిక్కునకుఁ దిరిగియును, తిరుగని చాడ్పున్ = తిరుగనిరీతిగానే. తరుల్ = వృక్షములు, అవ్వసంతపువేళన్ = ఆవసంత కాలమందు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను,

తా. ఆ వసంతఋతువునందు మకరంద మధికమై స్రవింపఁగా నావాసనకుఁ జెట్లక్రింది భూమిమీఁదఁ దుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొని లేవక నల్లనై యుండెఁ గావునఁ బ్రొద్దు వెంట నీడలు దిరిగినను దిరుగనియట్లే యాచోట్లు నీడలవలె నుండె నని భావము.

చ. శతదళమంజరీ ధవళ ♦ చైత్ర నిశామల చంద్రికౌఘము,
ల్వృత వియదంత కేళివన ♦ వృక్ష లతాంతరజశ్ఛటాన్వలం,
కితఁ గని కామినీ కమన ♦ కేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవిన్,
కతక పరాగ మొక్కదెసఁ ♦ గ్రమ్మి యనచ్ఛత మాన్పకుండినన్. ౧౩౮.

టీక. శతదళ = తెల్లదామరపువ్వులయొక్క, మంజరీ=గుత్తులవలెనే, ధవళ= తెల్లనైన, చైత్ర = చైత్రమాససంబంధినులగు, నిశా = రాత్రులయందలి, అమల = స్వచ్ఛమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయనెడు, ఓఘముల్=జలప్రవాహములు, "ఓఘో వితానేవేణ్యాంచ" అని నిఘంటువు. వృత = ఆవరింపఁబడిన, వియదంత = ఆకాశ ప్రదేశముగల, కేళివన = ఉద్యానవనములయందలి, వృక్ష = చెట్లయొక్క, లతాంత= పుష్పములయొక్క, రజః = పరాగములయొక్క, ఛటన్ = సమూహముచేత, కలంకితన్ = బురదగలుగుటను, కని = పొంది, నగాటవీ, నగ = పర్వతములయందలి, అటవీ = అడవులయందలి, కతక = చిల్లచెట్లయొక్క, పరాగము = రజము, ఒక్క దెసన్ = ఒకదిక్కునందు, క్రమ్మి = వ్యాపించి, అనచ్ఛతన్ = స్వచ్ఛముగాకుండుటను, మాన్పకుండినన్ = పోఁగొట్టకుండుటచేతను, కామినీకమన=విటీవిటులయొక్క, కేళియున్ = క్రీడయును, పోన్=పోవునట్లుగా, చెడవా=చెడిపోవా, (పోవుననుట).

తా. తెల్లనైన చైత్రమాస రాత్రులయందలి వెన్నెల లనియెడు నిర్మలోదక ప్రవాహము లుద్యానవనములలోని పుష్పాదుల తిప్పలచేతఁ గలఁగినవై యుండఁగా, నవి లేకుట కొండనుగొండల యడవులలోని చిల్ల చెట్ల పుష్పాదులు వ్యాపించి

యా కలఁక దీర్చి యా నీరు దేర్చిన తెనె యుండునే కాక యట్లు చేయకుండిన నా ప్రవాహములు విటీవిటుల క్రీడల కుపయోగింపక తాముం జెడిపోవునని భావము. (బురదనీటిలోఁ జిల్లపొడి రాల్చిన నీరు తేరుట ప్రసిద్ధము).

సీ. శైత్యపాండిమలు తుషారాంతమునఁ జేరె నిరులుకా ద్రాక్షపందిరుల విరుల,
వలయగానములయుక్తలకార్శ్యమునఁ జేరె మలయంపుఁ గమ్మనీవలులనలుల,
సౌరభోల్లాసముల్ జాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె నలరారు కొదను క్రోవులను నెలను,
స్ఫుట జటామస్వరంబులు వ్రతిచ్యుతిఁ జేరె నందన ప్లక్ష సంతతుల వృతుల,
స్వస్భృత పరభృత వినుతరస్వాలపరిప, దహరహాక్లిష్టబహురహః ప్రహరవిహార,
మాణ మానవతీ పతిమ్లానిమాని, నారి వారిజభవ గంధవాహ మొలసె. ౧౩౯.

టీక. తుషారాంతమునన్, తుషార = మంచుయొక్క, అంతమునన్ = నాశకాలమందు, (శిశిరర్తువు గడవఁగాననుట), శైత్యపాండిమలు = చల్లఁదనమును దెల్లఁదనమును, (ఇవి మంచుగుణములు), ఇరులుకాన్ = చీకట్లు గ్రమ్ముచున్న, ద్రాక్షపందిరులన్ = ద్రాక్షాకాయ మానములయందును, విరులన్ = పుష్పములయందును, చేరెన్ = ప్రవేశించెను. (ద్రాక్షపందిళ్లు బలసియల్లికొనఁగా ఘన సచ్ఛాటఁ జల్లదనమును పుష్పములు వికసిల్లఁగా సందు దెల్లఁదనమును జేరెననుట), అయుక్తల = ప్రియులతోఁ గూడికొనని విరహముగల స్త్రీలయొక్క, కార్శ్యమునన్ = కృశించుటయందు, వలయగానములు = వారియొక్క కంకణములును సంగీతములును, మలయంపు = మలయపర్వతసంబంధులగు, కమ్మ = పరిమళించుచున్న, నీవలులన్ = వాయువులయందును, అలులన్ = తుమ్మెదలయందును, చేరెన్ = ప్రవేశించెను, (విరహముచేత స్త్రీలు కృశింపఁగా వారి కంకణములు జారి పోయెననియుఁ జింతచేత గానములు మానిరనియు నా చిహ్నములు వరుసగా సుడిగాడ్పులయందుఁ గంకణత్వమును దుమ్మెదలయందు గానమును జేరెననుట), జాతి = జాజి, (జాత్యేకవచనము), క్రుంగఁగన్ = అడఁగిపోఁగా, సౌరభోల్లాసముల్ = దానియొక్క పరిమళ ప్రకాశములు, అలరారు = పుష్పించుచున్న, కొదను క్రోవులను = గున్నలయిన క్రోవిచెట్లయందును, (పరిమళమనుట), నెలను = చంద్రునియందును, (ప్రకాశమనుట), చేరెన్ = ప్రవేశించెను, వ్రతిచ్యుతిన్, వ్రతి = సన్యాసులయొక్క, చ్యుతిన్ = జాఱుటచేత, (వసంతఋతువు రాఁగానే సన్యాసుల వ్రతమును గాపాడుకోఁ జాలక పోయిరనుట). స్ఫుట = స్పష్టములగు, జటా = వారియొక్క జడలును, మస్వరంబులు = [illegible], నందన = ఉద్యానవనములలోని, ప్లక్ష = [illegible] యొక్క, సంతతులన్ = [illegible] (జటాస్వరూపమగు [illegible] (

గులవెదుళ్లుగాసవచ్చెననుట), "వేణుమస్కరతేజనా" అనియును, "ప్రాచీనంప్రాంతతోవృత్తి" అనియు నిఘంటువులు. చేరన్ = ప్రవేశించెను, స్వభృత = తనుచేతఁ బోషింపఁబడిన, పరభృత = కోయిలలచేతను, శస్త = శ్లాఘింపఁబడిన, రసాల = తియ్యమామిళ్లయొక్క, పరిషత్ = గోష్ఠులయందు, అహరహః = దినదినమును, క్లిష్ట = చేయఁబడిన, బహు = అంతముగ, రహః = ఏకాంతములందలి, ప్రహార = జాములయందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, మానవతీ = ఆలువుటాండ్రయొక్క, పరిగ్లాని = హెచ్చైనబడలికను, అనివార = మిక్కిలి నివారించుచున్న, వారిజవనగంధవాహము = కమల వనములమీఁదుగా వీచెడు వాయువు, ఒలసెన్ = విసరెను.

తా. మామిడితోఁటయందుఁ గోయిలలు చిగుళ్లకొఱకు గుంపులు గూడి కూయుచుండఁగా ననియనియెడు గడియారముల చేతఁ బ్రొద్దులు గడపుచు స్త్రీలుండఁగా వారి బడలికలు వాయువులు దీర్చునని భావము. కడమసుగమము పర్యాయాలంకారము "పర్యాయోయదిపర్యాయేణైకస్యానేకవర్ణన" మని చెప్పినలక్షణము.

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్ఫలర । సాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమ్మరం,
గా రహిఁ దన్మధూళికకుఁ । గా నళిపఙ్క్తులు వెంటఁ ద్రిమ్మరం,
గా రొదమించె నందుఁ జిలు । కల్వనలక్ష్మియుఁ దద్వచస్సుధాం,
ధోరుచులానఁగా సరప । ణు ల్జనుల ల్జిలిచిపెంపఁగా బలెన్. ౧౪౧.

టీక. సారెకున్ = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల = పండియున్న, రసాలము = తియ్యమామిడియొక్క, శాఖలలోనన్ = కొమ్మలలోపల, త్రిమ్మరంగాన్ = సంచరించుచుండఁగా, రహిన్ = శృంగారమును, తన్మధూళికకుఁగాన్, తత్ = అఫలములయొక్క, మధూళికకుఁగాన్ = రసధారకుగాను, అళిపఙ్క్తులు = తేఁటిబాఱులు, త్రిమ్మరంగా = తిరుగఁగా, అందున్ = ఆవనమందు, వనలక్ష్మియున్ = తద్వచస్సుధాంధోరుచులు, తత్ = ఆచిలుకలయొక్క, వచః = పలుకులయొక్క, సుధాంధః = అమృతరూపమగునన్నముయొక్క, రుచులు = చవులను, ఆనఁగా = ఆస్వాదించుటకై, జనులట్ల = మనుష్యులవలెనే, సరపణుల్ = గొలుసులను, ఇడి = ఉనిచి, చిలుకల్ = చిలుకలను, పెంపఁగాబలెన్ = పెనుచుచున్నట్లు, రొద = ధ్వని, మించెన్ = అతిశయించెను.

తా. పండిన తియ్యమామిడి కొమ్మలలోఁ దిరుగుచున్న చిలుకల వెంబడి తుమ్మెదలు మెదలఁగా నవి సరపణులవలె నుండెఁ గావున వనలక్ష్మియుఁ జిలుకల పలుకులు విని యలరుటకై మనుష్యులవలెనే చిలుకలకు గొలుసులు వేసి పెనుచుచున్నట్లుండఁగాఁ జిలుకలు రొదసేసె నని భావము.

సీ. ప్రతిహంతృతాత్తకీటత చన్న భృంగసంఘప్రతాంగముల చేతఁ గాయమెత్తి,
యమదిశాగత మరుత్ప్రాణితమై పదళి రంగస్థలాబ్జినిఁ దమ్మికన్ను దెఱచి,
ప్రాంతఫుల్లామ్ర సంశ్రయి తచ్ఛటాహతా ద్గతి లేచి చెలిఁ జైత్రుఁ గౌఁగిలించి,
యురు పరాగపటవాటీ నుద్దండ వాట్యుత్పల సరిత్ప్రసవ రత్యస్ర ముడిచి,
క్రమ్మఱం బలాశకటకాముఖమునఁ గీర, చలితశాఖాస్ఫుటాశోకశరముఁ గూర్చి,
దప్రతికెఁ గాఁగఁ జలికాఁపు వన్నెయుంచు, పాంథురాలకంపు వడిచి పోరఁ బెనిచె మరుఁడు.

టీక. మరుఁడు = మన్మథుఁడు, వ్రతి = వ్రతములుగల వారియొక్క, హంతృతా = హంతృచేతను, ఆత్త-సంభావించిన, కీటత = పురుగగుట, చన్న = పోఁగా, భృంగసంఘపు = తేఁటిగుంపులనెడు, అంగములచేతన్ = అవయవములచేత, కాయమెత్తి = (తాను), దేహమెత్తి, (సన్యాసులను జంపుటచేతఁ బురుగు జన్మము వచ్చె ననుట), యమ = యమునియొక్క, దిశా-దిక్కువలన, ఆగత=వచ్చినట్టి, మరుత్ = వాయువుచేత, ప్రాణితమై = ప్రాణములుగలవాఁడై, తదళి=మున్ను చెప్పఁబడినతుమ్మెదలను, రంగస్థల = నృత్తస్థలమైన, అబ్జినిన్ = కమలలతయందు, (వికచరంగత్ స్థలాబ్జినిన్ అనుపాఠమున వికసించియొప్పుచున్న మెట్టదామరయందని యర్థము), తమ్మిఁ = తామరయనియెడు, కన్ను = నేత్రమును, తెఱచి = విచ్చి, (అంతట ప్రాణములు దీయవాఁడు యముఁడు మరల నీ మరుని ప్రాణములను బంపెననుట, పుట్టినపిదప శిశువు గన్ను దెఱచుననుట), ప్రాంత = సమీపమందలి, ఫుల్ల = పుష్పించిన. ఆమ్ర=మామిడి చెట్టును, సంశ్రయి = ఆశ్రయించినట్టియు, తచ్ఛటా, తత్ = ఆతుమ్మెదలయొక్క, ఛటా = సమూహముయొక్క, హతాద్గతిన్ = అభివోకచేతను, (కదాలున లేచుట చేతననుట), లేచి = ఉద్గమించి, చెలిన్ = స్నేహితుఁడైన, చైత్రున్ = వసంతమాసమును, కౌఁగిలించి = ఆలింగనముచేసికొని, (ఎడఁబాసి యూసడఁ జెందినవారు తమ చెలిఁజూడఁగానే కౌఁగిలించుకొనుట ప్రసిద్ధము), ఉరు = విస్తారమగు, పరాగప = పుష్పొడిరూపమగు, శాటిన్ = వస్త్రముచేత, ఉద్దండ=అధికమగు, వాటి= డిగ్గియయందలి, ఉత్పల = కలువపువ్వులవలన, సరిత్ = గాఱుచున్న, పీచ = మకరందమనియెడు, రత్యస్రము, రతి = తనభార్యయగురతీదేవియొక్క, అస్రము-కన్నీటిని, ఉడిచి=తుడిచి, (తన విరహముచేత రతీదేవి దుఃఖించుచుండఁగా మరల నవతరించి యూఱడించి యాయమ కన్నీరు తుడిచె ననుట), క్రమ్మఱన్ = మరలను, పలాశ - మోదుగఁబువ్వులనియెడు, కటకాముఖమునన్ = కటకాముఖమనుహస్తమందు, "తర్జనీమధ్యమామధ్యేంగుష్ఠాగ్రోనామికాయోగాత్సహ కటకాముఖః" అని తల్లక్షణము, కీర = చిలుకచేత, చలిత = కదలింపఁబడిన, శాఖా = కొమ్మయందు, స్ఫుట = వికసించిన

సించిన, అశోక = అశోక పుష్పమనియెడు, శరముల్ = బాణమునకు, కూర్చెను సంధించెను, మంచుపాండురాంగుండు, మంచు = శిశిరర్తువనియెడు, పాండురాంగుండు = తెల్లనిశరీరముగల శివుఁడు, తద్రతికిఁగాఁగల్ = అట్టిరతిదేవికొఱకు, చలికాలల్ = చలియనుపాదముచేత, తన్ని = తాఁచి, విడిచి = ఇతనినంతటవిసర్జించి, పోల్ = పోఁగా, బ్రదికి = జీవించు, కూర్చెననుదానితోనన్వయము. చలికాలమనియెడు శివుఁడీ మన్మథునిం దుదముట్టఁ జంపక కాలఁ దన్ని రతీదేవియందుఁ గరుణించి యామెకై వీని విడిచెఁ గావునఁ బైఁ జెప్పినట్లు బ్రదికె యిట్లాయె ననుట.

తా. సుగమము.

చ. చిగురుఁ బికాళికి న్ఫలముఁ ♦ జిల్కలగుంపునకు న్మధూళిఁ దేఁ,
టిగమికిఁ దావి గాలికివి ♦ టీవిటకోటికిఁ బువ్వులుం దలం,
బుగఁ గృపనీనియు న్సురభి ♦ పుంస్త్వముఁ బాంథుల చోటఁ బూనె న,
ట్లుగుఁ బ్రజ కోర్కు లిచ్చు తన ♦ కాత్మఁ దలంచిన దబ్బ దే యనన్ ౧౮౨.

టీక. సురభి = వసంతర్తువు, (కామధేనువు నని తోఁచుచున్నది), పికాళికిన్ = కోయిలచాలునకు, చిగురున్ = పల్లవమును, చిల్కలగుంపునకున్ = శుకసమూహమునకు, ఫలమున్ = పండును, తేఁటిగమికిన్ = భృంగచయమునకు, మధూళిన్ = మధుధారను, గాలికిన్ = మలయమారుతమునకు, తావిన్ = పరిమళమును, విటీవిటకోటికిన్ = కామినీకామునసముదాయమునకు, పువ్వులున్ = పుష్పములును, దలంబుగన్ = దట్టముగాను, కృపన్ = దయచేతను, ఈనియున్ = ఇచ్చియును, (ఈనుట స్త్రీ ధర్మముగనుక నది గలిగియునని పుంస్త్వవిరోధము), అట్లుగున్ = ఆరీతియగుచు, ప్రజ = జనముయొక్క, కోర్కులు = కామితములను, ఇచ్చు = ఒసఁగునట్టి, తనకు, ఆత్మన్ = బుద్ధియందు, తలంచినది = ఊహించినది, అబ్బదే = లభింపదా, అనన్ = అనునట్లు, పాంథులచోటన్ = విరహులవిషయమున, పుంస్త్వమున్ = మగతనమును, పూనెన్ = వహించెను, (విరహులనుమాత్రము బాధించెననుట).

తా. సురభి యనఁగా వసంతర్తువును గామధేనువును గాన నది స్త్రీవ్యక్తియైన నందఱకుఁ గోరిక లిచ్చునట్టి సామర్థ్యము గలిగి యుండి తన కామగతనము గోరిన రాదా యను నట్లు పుంస్త్వము దాల్చె నని భావము. కడమ సుగమము.

సీ. సహకార ఫలరస ♦ సౌరభ్యములఁ గూడి మాధ్వి మోవులఁ గదంబముగ వలవ,
మలయజోదరత జంబీరఫలత్వగ్గత శ్రీ మించు చేవులఁ గొజ్జెఁగలు మెఱయ,
శశి కదళోదర ♦ స్వదపుఁ బావడలూరు చకచకఁ బట్టి పాళికిఁ జెనంగ,
ద్రాక్షా తేంట్లకుఁగాఁక ♦ లెక్కింపఁ జెరివిన గంధఫలీ పక్తిఁ గబరు లెరఁగ,

గేలఁగలవంటకపుదావిఁ గెనిబులిమిన, ఘుసృణములుమించఁ జనసలఁ బేరెసఁగెడువన, ములన మీరురజోవృష్టిఁ బూదిఁజఱవ, నింతులెనసిరిపూఁబొదరిండ్లఁబతులఁగరఁ 3.

టీక. సహకారఫల = తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క, రస = రసముయొక్క, శౌరస్యములన్ = పరిమళములను, కూడి = కలిసికొని, మాధ్వీ = తేనె, మోవులన్ = వాతెఱలయందు, కదంబముగన్ = కలపముగా, వలవన్ = పరిమళింపఁగా, (మామిడి పండ్లరసమునుమద్యమును స్త్రీలుగ్రోలుచుండిరనుట), మలయజ=చందనము, ఉదరతన్= లోపలఁగల్గియుండుటచేత, జంభలఫల = దూదినిమ్మపండ్లయొక్క, త్వక్ = చెక్క లను, గల = పొందిన, శ్రీ = కాంతివంటికాంతిచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, చేవులన్ = శ్రోత్రములయందు, గొజ్జెఁగలు = గొజ్జెఁగపూలు, మెఱయన్ = ప్రకా శింపఁగా, (స్త్రీలుగొజ్జెఁగపూలను గణ్ణభూషణములుగా నునిచికొనిరనుట), శశి కదళి = కర్పూరపుటరఁటిచెట్టుయొక్క, ఉదర= గర్భమందలి, ఛదపు=మోవువంటి, పావడలు = అంగదట్టములు, ప్రావారనులు, ఊరు = తొడలయందలి, చకచకన్= మెఱసెడుకాంతిని, పట్టి = అవలంబించి, పాలికిఁజెనంగన్ = భాగమునకుఁ జెనగు లాడఁగా, (లేఁత యరటి మోవుల వంటి పావడలు గట్టుకొని రనుట), త్రొక్కు= (వాసనలకై తమతలలు), త్రొక్కుచున్న, తేఁట్లకున్=తుమ్మెదలకు, కాఁకలు=తాప ములను, ఎక్కింపన్ = అతిశయింపఁజేయుటకు, చెరివిన = తుఱిమినట్టి, గంధఫలీ పఙ్క్తిన్ = సంపెఁగపూలచాలుచేత, కబరులు = కొప్పుముడులు, అలరన్ = ప్రకా శింపఁగా, (తమ తలలమీఁద వ్రాలుచున్న తేఁటులకోటుపడి వానికి భయముకొఱకు సంపెఁగపూలు దుఱిమి రనుట), కేల్ = హస్తమందు, కలవంటకపు = చిత్రాన్న ములయొక్క, తావికిన్ = పరిమళముపోవుటకుగాను, పులిమిన = పూసికొనియున్న, ఘుసృణములు = కుంకుమపూఁబూఁతలు, మించన్ = అతిశయింపఁగా, (కేసరీబాతు మొదలగు కలవంటకములభుజంపఁగా నావాసన తెలియకుండుటకుఁ జేతులయందుఁ గుంకుమపూవుఁ జేర్చుట ప్రసిద్ధము), ననల్ = పుష్పములచేత, పేరెసఁగెడు = మిక్కిలియొప్పుచున్న, వనములు = తోఁటలు, నమేరు = సురపొన్నలయొక్క, రజః= పుప్పొడులయొక్క, వృష్టిన్ = కురియుటచేత, బూదిన్ = భూతిని, (దుమ్మనుట), చఱవన్ = పూయుచుండఁగా, (స్త్రీలమీఁదఁ బుప్పొడులు రాలుచుండు ననుట), ఇంతులు = యువతులు, పూఁబొదరిండ్లన్ = పూచిననికుంజములయందు, పతులన్= తమనాథులను, ఎనసిరి = పొందిరి.

తా. స్త్రీలు లెస్సగా నలంకరించుకొని నికుంజగృహములయందు దమ నా థులతోఁ గ్రీడించిరనిభావము.

వ. అట్టి వసంత సమయంబున. ౧౪౪.

ఉ. కామిని మేఘరంజిమధు ♦ గర్వ మడంతు నటంచులో నిజ,
క్షేమముఁ గోరి పాడి మణి ♦ చిత్ర మరుత్త్రుణ తా చిరద్యుతి,
స్తోమ వలాహకా వలులు ♦ దోఁచి ప్రఫుల్ల కదంబ కేతకో,
ద్దామ సమీరణాహతులఁ ♦ దాపము నీ నొఱగు న్విచేష్టతన్. ౧౪౫.

టీక. కామిని = చూడికుడుత్తనాచ్చెమారు, మధుగర్వము, మధు= వసంతర్తువుయొక్క, గర్వము = క్రొవ్వును, అడంతునటంచున్ = అడఁచెదనని, లోన్=అంతరంగమందు, నిజక్షేమమున్ = తన సేమమును, కోరి = అపేక్షించి, మేఘరంజిన్ మేఘరంజియనియెడురాగమును, పాడి = గానముచేసి, మణి=మణిమయమైనగట్టియు, చిత్ర = నానావర్ణములుగల, మరుత్త్రుణత = దేవధనువనఁగా నింద్రచాపమును, అచిరద్యుతి = మెఱుములయొక్క, స్తోమ= సమూహమునుగల, వలాహక=మేఘములయొక్కయు, బెగ్గురుపులుఁగులయొక్కయు, ఆవలులు = పఙ్క్తులు, తోఁచి = కనుపడి, ప్రఫుల్ల = వికసిల్లిన, కదంబ = కడిమిపూవులయొక్కయు, కేతకీ = గేదంగులయొక్కయు, ఉద్దామ=అధికములగు, సమీరణ = వాయువుయొక్క, ఆహతుల్=వీచుటలచేత, తాపమున్ = సంతాపమును, ఈన్=కలుగఁజేయఁగా, విచేష్టతన్ = చేష్టలుడుగుటచేత, ఒఱగున్ = సోలును, (ఇచట మూర్ఛారూపమయిన మన్మథావస్థ చెప్పఁబడ్డది.)

తా. వసంతఋతువు హెచ్చి యుండుటచేత దాని మదమడంతునని తనక్షేమముఁ గోరి మేఘరంజిరాగము నా చూడికుడుత్తనాచ్చెమారు లాలాపముఁ జేయఁగా నంతట మేఘోదయమై వెంటనే యాచిహ్నము లన్నియుఁ గల్గి యావర్షర్తువందుఁ బుష్పించెడు కడిమి గేదఁగి పూలమీఁదుఁగా వాయువులు విసరుటవలన మిక్కిలి తాప మొదవఁగా నాయమ చేష్టలు దక్కి మూర్ఛ మునిఁగె నని భావము.

తే. అతివ పూర్ణేందు భీతిఁద ♦ దశ్మశాలఁ,
దెండి యతఁడందు నినుమడి ♦ తీండ్రఁ దోఁప,
మింటి పయినుంట గా దని ♦ యింటిపైకిఁ,
దెచ్చు కొంటి నటంచుఁ జేన్ ♦ దెచ్చ వెడలు. ౧౪౬.

టీక. అతివ = ఆయింతి, పూర్ణేందు = నిండుచందురునివలన, భీతిన్ = భయముచేత, తదశ్మశాలన్ = ఆచంద్రకాంతశాలయందు, తెండి=తెన్నుండి, (శయనించి యనుట), అతఁడు = ఆచంద్రుఁడు, అందు= ఆచంద్రకాంతశాలయందు, ఇనుమడి= ద్విగుణమయిన, తీండ్రన్=పేంద్రముగా, తోఁపన్ = కనఁబడఁగా, మింటిపైన్ = ఆక

సముమీఁదను, ఉంటి = ఉండుట, కాదనీ = కూడదని, ఇంటిపైకిన్ = గృహముమీఁదికి, తెచ్చుకొంటిగా, (ప్రతిబింబరూపముగానునుట), అటంచున్=అని, పెన్ అీర్చన్= మిక్కిలిచీఁదఱచేత, వెడలున్ = ఆచంద్రకాంతశాలనుండి వెడలును.

తా. సుగమము.

తే. భ్రమరగీతిక మాయ వి • పంచి మీట,
దాన శ్రుతిఁగూడి మిగులఁ ద • ద్రక్తి హెచ్చ,
వే నివారించి లేచి దై • వికము నెనుట,
యుక్తులు ఫలింప వనుచు ని • ట్టూర్చి నవ్వు. ౧౪౭.

టీక. భ్రమర = తేఁటులయొక్క, గీతిక = పాట, మాయన్=మాయుటకు, (వినరాకుండుటకనుట), విపంచిన్ = వీణను, మీటన్ = వాయింపఁగాను, దానన్ = ఆమీటుటచేత, శ్రుతిన్ = సుతియందు, కూడి = కలసికొని, మిగులన్ = అధికముగా, తద్రక్తి = భృంగగానురక్తి, హెచ్చన్ = అతిశయింపఁగా, వే=వేగముగాను, నివారించి = చాలించి, లేచి, దైవికము నెనుటన్ = దైవయత్నమునుండదఱ, యుక్తులు=మన యుక్తులు, ఫలింపవనుచున్ = తుదముట్టవని, నిట్టూర్చి = నిట్టూర్పువిడిచి, నవ్వున్ = హసించును, పూర్వపద్యముననున్న యతివయను కర్తృపదమున కనువృత్తి చేసికొనవలయును.

తా. సుగమము.

తే. వెలఁగి కతితాపదంబయ్యె • విరుల పాన్పు,
మును దదంఘ్రిహతాది భ • ర్త్సనలు గన్న,
తరులఁ బొడమిన పూ. అట • దన కొసఁగునె,
పొంచి తటివేచి మిగుల నొ • ప్పించుఁగాక. ౧౪౮.

టీక. వెలఁదికి=ఆయింతికి, విరులపాన్పు=పుష్పశయ్య, అతితాపదంబయ్యెన్= మిక్కిలితాపముచేసెను, మును=పూర్వము, తదంఘ్రిహతాది, తత్=ఆయువుయొక్క, అంఘ్రిహత = కాలితన్నులే, ఆది=మొదలగు, భర్త్సనలు=తిరస్కారములను, కన్న= పొందిన, తరులన్=వృక్షములయందు, పొడమినవి = పుట్టిన యూపుష్పములు, పొంచి= వంచించి, తటివేచి = సమయముఁగనిపెట్టి, మిగులన్ = అధికముగా, నొప్పించుఁగాక = నొప్పిగలుగఁజేయునేకాక, తనకు, ఊఱట = సుఖమును, ఒసఁగునె=ఇచ్చునా, (ఇయ్యవనుట), దోహదములయందు, "అశోకశ్చరణాహత్యా వకుళో ముఖసీధునా" అన్నట్లు పాదతాడనాదులగు తిరస్కారములఁ జెందినవి యశోక వృక్షము మొదలనగునవి యనుట.

తా. సుగమము.

శా. పూజా దంభమున న్పరాకు మెయి మ న్నా (పోఁడి సేర్పాదిచే,
తోజాతానల మార్ప శాస్త్ర సరణి న్డూలి న్హరి న్వ్రాసి ల,
జ్జాజాడ్యాకులదృష్టిఁ బ్రత్యవయవే క్షం జేయఁ జో వెండి వ,
క్షోజాగ్రద్రమఁ గాంచి తల్లడిలునీ సు న్తాపముం మీఱఁగన్. ౧౬౯.

టీక. పూఁబోఁడి = ఆకుసుమకోమలి, పూజాదంభమునన్ = పూజయనెడు వ్యాజముచేత, పరాకుమెయి = హెచ్చరికలేనియట్లు, మన్ = మొదలను, సేర్పు = సామర్థ్యమును, ఊఁదిః = వలంబించి, తేజోజాతానలము = మన్మథాగ్నిని, ఆర్పన్ = మాన్పుటకు, శాస్త్రసరణిన్ = శాస్త్రమార్గముచేత, తూలిన్ = తూలికచేత, హరిన్ = శ్రీయఃపతిని, వ్రాసి = లిఖించి, లజ్జా = సిగ్గుచేతనయిన, జాడ్య = జడభావముచేత, ఆకుల = వ్యాకులమగు, దృష్టిన్ = చూడ్కిచేత, ప్రత్యవయవ = అవయవములన్నింటి యొక్క, ఈక్షన్ = చూచుటను, చేయఁ జోన్ = ఒనర్చునెడ, వెండి = మరల, వక్షః = ఆస్వామివక్షస్స్థలమందు, జాగ్రత్ = విలసిల్లుచున్న, రమన్ = శ్రీదేవిని, కాంచి = చూచి, ఈసున్ = (సపత్నీభావముననగు) నీర్ష్యయును, (ఇది యీర్ష్యాశబళభావము), తాపమున్ = సంతాపమును, మీఱఁగన్ = అతిశయింపఁగా, తల్లడిలున్ = పరితపించును.

తా. ఆ కుసుమ కోమలి తన విరహామాన్పందలంచి శాస్త్రోక్త మార్గమునఁగా వక్షస్స్థలమందు శ్రీదేవి గలుగునట్లు స్వామియొక్క రూపమును బూజావ్యాజముచేతఁ బరాకుఁగా జిత్తరువునందుఁ గలముతో వ్రాసి పిమ్మట లజ్జనొంది యాస్వామియొక్క ప్రత్యవయవసౌష్ఠవమును జూచుచున్నప్పుడు వక్షస్స్థలమందుఁ దాను వ్రాసిన లక్ష్మీదేవిని చూచి తన సవతియగుట నీసును దాపమున నతిశయింపఁ దల్లడిల్లుచుండు నని భావము.

చ. కుముదసర స్తట స్ఫటిక కూల వనో త్పలశయ్య వ్రాలి పూ,
ర్ణిమలఁ బికాళిఁ గుట్టుసు ఱు ద్రిక్కఁగ ఘర్మపుదార వట్టు శే,
షము రెయి మల్లికాళి వతి సక్కఁగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా,
యమ మఱునాటికిం గలుగ సాంత్వగిళ చ్ఛ్రితి గుంభితాశ్రుఘల్ ౧౭౦.

టీక. కుముదసరః = వెలిగలువడిగ్గియయొక్క, తట = దరియందలి, స్ఫటిక = స్ఫటికమణివికారమగు, కూల = తీరమందలి, వన = ఉద్యానమందు, ఉత్పలశయ్యన్ = కలువపూలపాన్పునందు, వ్రాలి = సొరఁగి, పూర్ణిమలన్ = పున్నమలయందు, పికాళిన్ = కోయిలగుంపుచేత, గుట్టు = మర్మము, మానవునుట = కుట్టుసుఱనుపక్షమున, (కొంచెముప్రాణము), ఉసురు = ప్రాణమును, ద్రిక్కఁగన్ = మిగులునట్లు, ఘర్మపు

దార = ధర్మోదక ధారను, పట్టు = గ్రహించునట్టి, శేషము = మిక్కిలియున్నదాని, రేయి = రాత్రియందు, మల్లికా = మల్లెపూలయందలి, అళి = తుమ్మెదలయొక్క, రుతి = ధ్వని, చక్కఁగాఁ జేయకయుండక = కడతేర్పకుండునట్లు, ఆయమ = ఆమె, మఱునాఁటికిన్ = మఱుసటిదినమునకు, కలుగన్ = ఉండుటను, సాంత = మిక్కిలియు, గళత్ = జాఱుచున్న, శ్రుతి = చెవులయందు, గుంభిత = నింపఁబడిన, అశ్రువుల్ = కన్నీళ్లు, నిల్పున్ = నిలుచునట్లు సేయును.

తా. ఆమె పున్నమలయందుఁ దేలి కలువ డిగ్గియ దరులయందు స్ఫటికమయ తీరములయందుఁ గలువ పూసెజ్జయందు నేనువయిచి యుండఁగాఁ బగలు కోయిల గుంపులు ప్రాణమా నములను క్షీణింపఁజేయుచుండఁగా వాని యాచించి ధర్మోదక ధారం బట్టి కొంచెము మిగులఁ జేసికొనఁగా నా మిగిలిన దానిని రాత్రియందు మల్లె పూలపైఁ దిరిగెడు తేఁటుల మ్రోఁత నిరవశేషముఁ జేయకుండ రెండవనాఁటికిఁ గుంపు టకై చెవుల నిండఁ గన్నీరు నించును అనఁగా నామ్రోఁత వినకుండ నా నీ రడ్డపడు ననియు దుఃఖించుచున్నప్పుడు నేత్రకోణములనుండి జాఱిన యశ్రువులు వీనులు నిండె నని భావము. ఇచట నామెకు సాత్త్వికభావము చెప్పఁబడెను. (లేసత్త్వమనమనోవృత్తి తజ్జంబులైన భావములు సాత్త్వికములనఁబడును. "స్తంభరోమాంచ బాష్పవైస్వర్యకంప నలయవైవర్ణ్యఘర్మ సంజ్ఞలఁ దనర్చి" అని దానిలక్షణము.)

తే. నెలఁతఁ గుచ కుంభ యుగళముం ♦ డియు వియోగ,
జలధి యీఁదింప లేదయ్యె ♦ సఖులు వంచు,
చున్న పన్నీటి వెల్లి లోఁ ♦ గొన్నకతన,
ముంప కది లాఘవమునఁ దే ♦ లింపగలదె. ౧౫౯.

టీక. కుచకుంభయుగళము, కుచ = పాలిండ్లనియెడు, కుంభ = కుంభముల యొక్క, యుగళము = ద్వంద్వము, ఉండియున్ = కలిగియు, నెలతన్ = ఆ కోమలిని, వియోగజలధిన్ = విరహసముద్రమును, ఈఁదింపలేదయ్యెన్ = ఈఁదఁ జేయలేక పోయెను, సఖులు = ఆమెచెలులు, వంచుచున్న = కుమ్మరించుచున్న, పన్నీటివెల్లిన్ = పన్నీటి ప్రవాహమును, లోఁగొన్నకతన = ముంచినహేతువుచేత, అది = ఆకుంభ యుగము, ముంపక = మునుఁగఁ జేయక, లాఘవమునన్ = తేలికగాను, తేలింపఁగలదే = తేలఁ జేయఁగలదా.

తా. ఆమెకుఁ దాపోపశమనమునకై చెలులు పన్నీ రమితముగా వంచు చున్నారనియు దానిచే స్తనను దాపము దీఱక యది యొక సముద్రప్రాయ మై యున్నదని భావము.

ఉ. చంచలనేత్ర దాల్చు జల ♦ జాతమృణాల సరంబు వేగ స,
ళ్లించినఁ బాఱు తెంచి కబ ♦ ళించి తదూష్మకు నంగ లార్చు రా,
యంచకు చేష్టఁ గాంచి యిఁక ♦ నైననుగందు మొ యంచు మోమె వీ,
క్షించినఁ దోఁచు లే నగవు ♦ సేరుచు బోంట్లకొకింత ప్రాణముల్ ౧౫౨.

టీక. చంచలనేత్ర = ఆచంచలాక్షి, దాల్చు = ధరించిన, జలజాతమృణాల = తామరతూఁడులయొక్క, సరంబుల్ = మాలికను, వేఁగన్ = తెల్లవాఱఁగానే, సళ్లించినన్ = సడలించియీవలవేయగా, పాఱుతెంచి = పరువెత్తివచ్చి, కబళించి = మ్రింగి, తదూష్మకున్, తత్ = ఆబిసనాళసంబంధియగు, ఊష్మకున్ = (శరీరస్పర్శచేతనైన) వేఁడిమికి, అంగలార్చు = వగరించుచున్న, రాయంచ = రాజహంసయొక్క, కుచేష్టన్ = వెఱ్ఱిచేష్టను, కాంచి = చూచి, ఇఁకనేనియు, కందు మొయంచున్ = నవ్వునుజాతు మేమోయని, మోమె = ఆమెముఖమునె, వీక్షించినన్ = తాముచూడఁగా, తోఁచు = అగపడిన, లేనగవు = ఆమెయొక్క చిఱునగవు, బోంట్లకున్ = చెలులకు, ఒకింత = ఇంచుకంత, ప్రాణముల్, చేరుచున్ = ఒడఁగూర్చును.

తా. ఆమె తాపోపశమనార్థమై తామరతూఁడుల సరములు ధరించి యుండి మఱునాఁడు దెల్లవాఱినవెనుక నవి పీడఁదీసి పాఱవైచిన నచ్చటి పెంపుడు హంస వచ్చి యామృణాళమును గబళించి వెంటనే (యవి యామె విరహతాపముచేత వేఁడిమియెక్కియున్నవి గావున నాహంసకు గొంతులోఁ గనగొత్తఁగానే), ఉమియుచు నంగలార్చుచుండెఁ గావున నావింతఁ జూచినైన నీయమ నవ్వునాయని యామె మోమే చూచుచుండఁగా నామె నవ్వెను ఆచిఱునగవు వలనఁ జెలులకుఁ బ్రాణము వచ్చి ధైర్యము గలిగియుండెనని భావము. ప్రాణసంశయము గలిగినప్పుడు నవ్వువచ్చెనేని బ్రదుకుట ప్రసిద్ధము.

ఉ. శ్రీపతి మీఁది గీతముల ♦ ప్రేమ విపంచిక నంటఁ బాణి సం,
తాపము సోఁకి మెట్లమయి ♦ నంబు గరం గిన డించి పాడు నా,
లాపినిఁ దాల్చి మెజ్జెమట ♦ ల స్మృతి తంత్రులు జజ్జరాఁ గలా,
లాపిని దాన పాపసును గ ♦ ళంబును గద్గదమయిన మ్రాన్పడున్ ౧౫౩.

టీక. కలాలాపిని, కల = అవ్యక్తమధురములగు, ఆలాపిని = ఆలాపములుగల యామంజుభాషిణి, శ్రీపతిమీఁది = శ్రియఃపతిమీఁది, గీతముల = గీతములయందలి, ప్రేమన్ = ప్రేమముడిచేత, విపంచికన్ = వీణను, అంటన్ = స్పృశింపఁగానే, పాణిసంతాపము = విరహమువేత నైనచేతులవేఁడిమి, సోఁకి = తగిలి, మెట్లమయినంబు = వీణమెట్లకువేసియున్న మైనము, కరంగినన్ = కరఁగిపోఁగా, డించి = ఆవీణనుదించి,

లాపినిక్ = తంబురానును, తాల్చి = ధరించి, పాడుక్ = గానముచేయును, మఱి = పిమ్మటను, పెన్నైనమాటలక్ = ఆయాసమువలనఁగలిగిన యెక్కుడుచెమ్మటలచేతను, తంత్రులు = తంబురాతంతులు, జర్వగాక్ = నానిజర్వపడఁగా, తాన = తానే, పాడును = గాత్రమునఁబాడును, గళంబును = కంఠమును, గద్గదమైనక్ = డగ్గుత్తిక పడఁగా, మానుపడుక్ = చేష్టయుడుగును, (నానాఁటికి విరహమధికమాయెననుట).

తా. సుగమము. ఇవియు సాత్త్విక భావములే.

తే. ప్రతి కుసుమతల్పమునఁ బాటి ♦ పడిన తప్త,
వలయ మలినాంకయుగము వ ♦ ర్తులతఁ బొలిచెఁ,
జూఁడ నిఁక మాన ధైర్యము ♦ లున్న లనుచు,
సుదతి బోంట్లకుఁద[redacted]వ్రాసి ♦ చూపె ననఁగ. ౧౫౪.

టీక. సుదతి = మంచిపలువరుసగలయాయువిద, చూడక్=ఆలోచింపఁగా, ఇఁకక్ = భావికాలమందు, మానధైర్యముల్ = మానమును దాలిమియు, సున్నలనుచు= శూన్యములని, (లేవనుట) త్రపక్ = సిగ్గుచేత, బోంట్లకుక్=చెలులకు, వ్రాసిచూపె ననఁగక్ = లిఖించి కనుపఱిచె ననునట్లు, ప్రతికుసుమతల్పమునక్ = అన్నిపూలపాన్పు లందును, బాటిపడిన = కృశత్వముచేత పీడిపడిన, తప్త = శరీరతాపముచేతఁ దపింప బడిన, వలయ = కంకణములయొక్క, మలిన = నల్లబడిన, అంక=చిహ్నములయొక్క, యుగము = ద్వంద్వము, వర్తులతక్ = వర్తులవగుటచేత, పొలిచెక్ = ఒప్పెను.

తా. పూలపాన్పులు శరీర తాపముచేత వాడిపోవుచుండఁగా వేలువేలు వ రలఁబఱచుచుండఁగా నట్టి ప్రతి పాన్పునందును బాటి పడిన కంకణములయొక్క మలినములగు గుండ్రని గుఱుతులు సుదతి తన కిఁకమీఁద మాన ధైర్యములు రెండును లేవని తాను సిగ్గుచేతఁ జెప్పలేక చెలులకుఁ దెలియునట్లు సున్నలు వ్రాసి చూపెనో యను నట్లు గనిపించె నని భావము.

ఉ. ఆ వనజాక్షి కాఁకఁ బొర ♦ లాడ నలంగిన సొమ్ముఁ జీరలు,
న్వేవిన నూడ్చియూడ్చి మఱి ♦ వేఱ వహించుట వారక్లృప్తము,
గా వనమాలి సేవ యొడ ♦ కాంతు నొసంగక కల్ల తెలిఁతో,
నే వలవంత దాఁగఁ జరి ♦ యించిన డాఁగమిఁ జూచు నవ్వఁగక్. ౧౫౫.

టీక. ఆవనజాక్షి = ఆపద్మాక్షి, కాఁకక్=విరహతాపముచేత, పొరలాడక్= పొరలఁగా, నలంగిన = శుష్కములైనట్టి, సొమ్ము=భూషణములను, చీరలుక్ = వస్త్రములును, వేవినక్=తెల్లవాఱఁగానే, ఊడ్చియూడ్చి = పరిహరించిపరిహరించి, (అతి శోషుంబునఁట్పీరుక్తి), మఱి = ఆవల, వేఱ=ప్రత్యేకమయినవాని, వహించుట = ధరిం

చుటయే, వారక్లిప్తముల్గాన్ = అనవసరనిర్ణీతములగునట్లుగా, వనమాలిసేవయెడన్= భగవత్సేవపట్టున, కాంక్షన్=ఆసక్తిచేత, ఒదుంగక=వెనుదీయక, కల్ల తెల్విలోనే= లేని తెలివితోడనే, వలవంత = విరహతాపము, దాఁగన్ = ప్రచ్ఛన్నమగునట్లు, చరియించినన్ = సంచరించినను, దాఁగమిన్= దాఁగకుండుటచేత, చూచి=వీక్షించి, (దీనికి వెనుకటిపద్యముననున్న విష్ణుచిత్తుఁడన్నది కర్తృపదము), నొవ్వగన్=ఖేదను చేతను, (ముందటిపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆమె విరహాతిశయముచేతఁ బొరలి పొరలి నలఁగిన సొమ్ములును వలువలును వదలివదలి మరల ధరించుచు నాధరించుటలు శృంగారము కొఱ కననట్లు గనుపఱచి భగవత్సేవయందుఁ గాంక్షమానక లేని తెలివిని దెచ్చుకొని తన తాపము దెలియకుండునట్లు సంచరించిన నా విరహము దాఁగక బయల్పడఁగాఁ జూచి విష్ణుచిత్తుఁడు ఖేదపడు నని భావము.

కం. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నాక, పుత్రియు నట్లుండుటకు న । బుద్ధేక్షుధనుః
పత్రియగు విష్ణుచిత్తుఁడ, పత్రపలేకదియు నేత । పంబో యనుచున్ ౧౫౬.

టీక. తాన్=ఆవిష్ణుచిత్తుఁడనుట, పుత్రియున్ = పుత్రవంతుఁడును, కామిని= కాకుండుటచేతను, ఒకపుత్రియున్ = తనయొక్క కూఁతురును, అట్లుండుటకున్ = ఆరీతినుండుటకును, అబుద్ధేక్షుధనుఃపత్రియగు, అబుద్ధ=ఎఱుఁగఁబడని, ఇక్షుధనుః= చెఱకువిల్తునియొక్క, పత్రియగు = ములుకులుగలవాఁడైన, విష్ణుచిత్తుఁడు = ఆ పెరియాళువారు, అపత్రపలేక=లజ్జలేక, అదియున్, ఏతపంబో=ఏమితపస్సో, అనుచున్= అనయెంచుచు.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డన్నడును మదన శరప్రహార మెఱుఁగనివాఁడు గావున నాయమకుఁ గల్గినది విరహమని యెఱుఁగక యామె యట్లుండుట యేమోతపమని తలఁచెనని భావము.

వ. తల పోసి దినదిన ప్రవర్తమాన తనయాతను గ్లాని కత్యంత దుఃఖితుండై తత్కారణం బెఱుంగక వల దని మౌగ్ధ్యంబున వారించి చూప యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ నమస్కారణానంతరంబునఁ దన మనోనిర్వేదనం బన్నగరి వెన్నునకు విన్నవింపంబున న్నమస్కృతిఁ జేసి దేవా దేవర దాసియగు మదీయ పుత్రి యేమి గుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోషంబు సేయుచున్నది వలదన్న విన దపుత్రకుండనగు నాకుఁ బుత్రియైనను బుత్రకుండైనను దాన యే నేమి సేయుదు మఱి తన తపశ్చర్య తెఱంగు మా తపశ్చర్య తెఱంగు గాదు నేము భవద్దినస భవజ్జనిదినస రాత్రులం దక్క గణరాత్ర బాగరంబు లెఱుంగ మేము బిసబీజాక్ష వలయంబులు దక్క బిసవలయంబు లెఱుంగ మేము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరుపుటఁ దక్క నవి గప్పకొన నందు శయనింప నెఱుంగ మేము చెంబుల భవత్తీర్థంబు గ్రోలినఁ దానంగంబులు దడిపి కొను నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిఁగడి యెక్కించినఁ దాపించు నేము నిత్తిధ్యాస నిశ్వాస నిరోధంబు సేసినం దాఁదద్ద్వాదశ వెలికి నిగడించు నేము

చిన్ముద్రకై హృదయంబునం జేయి సేర్చినం దాఁ గపోలంబునం జేర్చు నక్కలోత్త
రీయంబు లేమ వహించినం దాఁ గిసలయోత్తరీయంబులు వహించు నేమ సితపక్ష
సూత్రేంపుఁ గీలించినం దాఁ బూర్ణేందు నుపాలంభించు నిట్లు గాఁ బ్రవర్తిల్లు
చున్నయది యిది యేటితపం బున్మాదంబుగా నోపు నెంత భవదీయ భక్తిగలిగిన
మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ దంతర్యామివి నీవెఱుఁగని యది లేదు
దీని తెఱంగెఱింగింప వే యనవుడు ననుకంపాతిశయంబునఁ దచ్ఛాందసంబునకు
మందస్మితంబు సేసి మందర ధరుండిట్లనియె. ౧౫౭.

టీక. తలపోసి = పైఁజెప్పినట్లాలోచించి, దినదినప్రవర్ధమాన = నానాఁటికి వృద్ధియగుచున్న, తనయాతనుగ్లానికిన్ = కూఁతురియొక్క శరీర కృశత్వమునకు, అత్యంతదుఃఖితుండై = మిక్కిలిదుఃఖించినవాఁడై, తత్కారణంబు = ఆ విరహహేతువును, ఎఱుంగక = తెలియక, వలదని = వలదని, మౌగ్ధ్యంబునన్ = మూఢభావము చేత, వారింప=నివారించి, చూచి, అంతకంతకున్=అప్పటప్పటికి, అగ్గలంబగుటయున్= విరహముమిక్కుటముగాఁగా, గుడికేంజని = స్వామికోవెలకేగి, ప్రాంజలిత్వ=ప్రాంజలిత్వముగ, నమస్కరణానంతరంబునన్ = నమస్కారము పిమ్మట, తనమనోనిర్వేదనంబు = తనమనఃఖేదమును, అన్నగరివెన్నునకున్ = ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరిలోని వన్నారు స్వామికి, విన్నవింపన్=విజ్ఞాపనముఁ జేయుటకు, పునర్నమస్కృతి జేసి=మరల నెఱఁగి, దేవా = ఓస్వామీ, దేవరదాసియగు = దేవరవారిదాసురాలగు, మదీయపుత్త్రి=నాదు కూఁతును, ఏమిగుఱించియో= ఏఫలమునుగూర్చియో, (విరించిగుఱించి తపంబు ... నని భారతప్రయోగను కలిమిం జేసి యిది కర్మప్రవచనీయార్థకమగు దేశ్యపదము), విచిత్త్రంబగు = వింతయైన, వ్రతచర్యన్ = నియమాచరణముచేత, గాత్రశోషంబు = శరీరశోషణమును, చేయుచున్నది = కావించుచున్నది, వలదన్నవినదు, అపుత్త్రికుడనగు నాకు = పుత్త్రులులేని నాకు, పుత్త్రియైనను=పుత్త్రకుండైనను దాన, కూఁతురేనియుఁ గొడుకేనియుఁ దానే, ఏనేమిసేయుదున్ = నేనేమియాచరింతును, మఱి=ఇంకను, తనతపశ్చర్యతెఱంగు= తానుదపముచేసెడురీతి మాత్రపశ్చర్యతెఱంగుగాదు, (విలక్షణ తపమనుట), ఏము = మేము, భవద్దివస = దేవరవారి దినముయొక్క, (హరివాసరమనుట), భవజ్జనిదివస=దేవరవారలవతరించిన జయంతుల దినములయొక్క, రాత్రులందకాక = రాత్రులయందే కాక, గణరాత్ర = పెక్కురాత్రులయందు, జాగరంబులు= నిద్రలేకుండుటలు, ఎఱుంగము, (విరహాతిశయమున నామెకు రాత్రులయందు నిద్రలేదనుట, ఈ రీతిగానే ముందఱను తెలియఁదగును), ఏముబిసబీజాక్షవలయంబులుదక్క = మేము తామరపూసలమాలికలుదక్క, (ఇదిభాగవతలక్షణము. "యేకంఠలగ్నతులసీనలినాక్షమాలా యే బాహుమూలపరి చిహ్నితశంఖచక్రాః । యేవాలలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తే వైష్ణవా భువనమాశుపవిత్రయంతి" యనియున్నది). బిసవలయంబులెఱుఁగము = తామరతూఁడులమాలిక లెఱుఁగము, (తాపోపశమనమున కామెధరించెననుట), ఏము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁదక్క=మేము ప్రసాదలబ్ధకుసుమంబుఁ గర్ణమునం జెక్కికొనుటేకాక, అశిగపల్లవకొనవంపు శయ

నింప నెఱుఁగము = పూలు మేనఁగప్పుకొనుటను బూలపైఁబన్వళించుటనెఱుఁగము. (ఆమె యట్లుసేసెననుట), ఏముచెంబులన్ భవత్తీర్థంబుఁ గ్రోలితిమ్ = మేముపానపాత్రములచేత దేవరవారియభిషేకతీర్థంబు పానముసేసినను, తానంగంబులుఁ దడిపికొనన్ = తానుశరీరముఁదడుపుకొనును, (తాపశాంతికనుట), ఏము = మేము, చాంద్రాయణంబులన్ = చాంద్రాయణములనియెడు వ్రతములయందు, చంద్రవృద్ధిఁబడిన్ = చందురుని వృద్ధివెంటను, కడియెక్కించినన్ = అన్నకబళమువృద్ధిఁజేసిన, తఁ డించున్ = తాను దగ్గించును, (విరహాతిశయముచేసనుట), ఏము = మేము, నిధిధ్యాసనిశ్వాసనిరోధము సేసినన్ = బ్రహ్మధ్యానమందునిశ్వాసములనిల్పినను, తాన్=తాను, తద్ధ్యానదశన్= ఆ బ్రహ్మధ్యానదశయందు, వెలికినిగుడించున్=బహిర్గతములఁజేయును, (తాపమోపలేక నిట్టూర్పునిగుడించుననుట.) ఏము=మేము. చిన్ముద్రవైౖ, హృదయంబునన్= ఎదయందు, కేలు = హస్తమును, చేర్చినన్= ఉంచినను, తాన్ = తాను, కపోలంబునన్= చెక్కిటియందు, చేర్చున్ = ఉంచును, (చింతచేతననుట), ఏము, వల్కలోత్తరీయంబులు = నారచీరలు, వహించినన్ = తాల్చినను, తాన్, కిసలయోత్తరీయంబులు= తలిరాకుఁజీరలు, వహించున్ = ధరించును, (తాపశాంతికనుట), ఏము, సితపక్షపూర్ణేందు = శుక్లపక్షంబునందలి క్రొన్నెలను, కీర్తించినన్ = కొనియాడిన, తాన్, పూర్ణేందున్ = నిండుచందురుని, ఉపాలభించున్ = దూషించును, (ఉద్దీపకుఁడగుటచేతననుట), ఇట్లుగాన్ = ఈరీతిగాను, ప్రవర్తిల్లుచున్నయది, ఇది యొటితపంబు, ఉన్మాదంబుగానోపున్ = వెఱ్ఱియైయుండవచ్చును, ఎంతభవదీయభక్తిగలిగినన్ = మీ దగు భక్తియెంతయుండినను, మాదృశులకున్ = మావంటివారికి, ప్రకృతిసంబంధంబు=మాయాసంబంధము, (తనయయందుమమకారమనుట), విడువదు=వదలదు, అంతర్యామివి నీవెఱుఁగని యదిలేదు = సర్వాంతర్యామివగు నీకుఁ దెలియనిదిలేదు, దీనిచెఱంగు = ఈపడుచునడవడి, ఎఱింగింపవే= తెలియఁజేయువే, అనవుఁడున్ = అనినను, అనుకంపాతిశయంబునన్ = దయాతిశయముచేత, తచ్ఛాంగసంబునకున్ = ఆవిష్ణుచిత్తుని వైదికమునకు, మందస్మితంబుసేసి = చిఱునగవునవ్వి, మందరధరుండు = గట్టుదాల్పువేల్పు, ఇట్లనియెన్= ఈవక్ష్యమాణ క్రమముగాఁ బలికెను. తా. సుగమము.

ఉ. కంధర నీలవర్ణమధు ♦ కైటభ నాగ సుపర్ణ యోగిహృ,
ద్గ్రంధిభిదోత్థభోగివని ♦ తాస్వనవచ్ఛ్వసనప్రవచ్ఛిర,
స్సంధివసన్నిశాపతిర ♦ సప్రసృతిదుగ్ధపయోధిబీచికా,
మంథరకేళికాదరస ♦ మాశ్రితపక్ష్మశిరోధిసోదరా. ౧౫౭

టీక. కంధర = జలధరమువలె, నీల = నల్లనైన, వర్ణ= మైవన్నెగలవాఁడా, మధుకైటభ = మధుకైటభ రాక్షసులనెడు, నాగ = పాములకు, సుపర్ణ = గరుత్మంతుఁడగువాఁడా, యోగి = అష్టాంగయోగములుగల మునులయొక్క, హృద్గ్రంధి = హృదయగ్రంధియొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్థ = ఎగసినట్టి, భోగివనితా = ఆఁడుబాముయొక్క, (కుండలినీశక్తి శక్తిః కుండలినీ నామవిసతంతుని భాశుభాయని వామకేశ్వర మహాతంత్రము), స్వనవత్= ధ్వనిగల్గిన, శ్వసన = నిట్టూర్పు

చేత, స్రవత్=స్రవించుచున్న, శిరస్సంధి=కపాలమందు, వసత్=వసించుచున్న, నిశాపతిరస= అమృతనుయొక్క, స్రుతి= స్రావమనెడు, దుగ్ధపయోధి= పాలకడలియొక్క, వీచికా=అలలయొక్క, మంథర= మెల్లనైన, కేళికా= క్రీడయందు, ఆదర=ఆదరణముగలవాఁడా, సమాశ్రిత=ఆశ్రయించిన, పఙ్క్తిశిరోధి= పఙ్క్తికంఠుఁడగు రావణునియొక్క, సోదరా= తోఁబుట్టువగు విభీషణుఁడు గలవాఁడా. తా. సుగమము.

కం. కరధృతపాదగాగి వితరణ ... ... *

(ఇది పూర్వాశ్వాసాంతమునే వచ్చినపద్యము గనుకనిక్కడవ్రాయఁబడ లేదు.)

తోటకవృత్తము. ద్రుహిణాండకరండక • ధూర్వహగ, ర్భహరార్భకదుర్భర • పక్వతపః,
కుహనార్భకవార్భృత • కోసరిహా, రిహిరణ్మయహర్మ్యచ • రిష్ణుపదా.

టీక. ద్రుహిణాండకరండక = బ్రహ్మాండ కటాహములయొక్క, ధూర్వహ= భారమువహించిన, గర్భ = కడుపుగలవాఁడా, హరార్భక = కుమారస్వామియొక్క, దుర్భర = భరింపఁగూడని, పక్వ = పరిపక్వమైన, తపః = తపముచేత, కుహనార్భక = కపటబాలుఁడవై యవతరించినవాఁడా, వార్భృతకోసరి, వాః = ఉదకముచేత, భృత = నిండిన, కోసరి = స్వామి పుష్కరిణియందు, హారి = ఒప్పుచున్న, హిరణ్మయహర్మ్య = స్వర్ణమయ మంటపమందు, చరిష్ణు = సంచరించెడు, పదా = పాదములుగలవాఁడా. తా. సుగమము.

మ. ఇది యంధ్రోక్తి యథార్థనామ యవనా • సృక్పూర్ణ కెంబావివా,
రిదపద్ధత్య వరోధివప్రవలయ • శ్రేణీవిఘాతక్రియా,
స్పదసేనాగ్రగ కృష్ణరాయ మహీభృ • త్సంజ్ఞాస్మ దాముక్తమా,
ల్యద నాశ్వాసము పంచమంబు హృ • ద్యంబైన పద్యంబులన్. ౧౬౦

టీక. ఇది= ఈగ్రంథము, అంధ్రోక్తి= ఆంధ్రభాషచేత, యథార్థనామ = అన్వర్థనామముగల, యవనాసృక్ = మ్లేచ్ఛరక్తము చేత, పూర్ణ = నింపఁబడిన, కెంబావి = కెంబావియను పట్టణముయొక్క, (దీనికేయాంధ్రోక్తి యథార్థనామము), వారిదపద్ధతి = మేఘమార్గమును, అవరోధి = అడ్డగించుచున్న, వప్రవలయ = వలయములవంటి కోటలయొక్క, శ్రేణి = పఙ్క్తులయొక్క, విఘాత = పడఁగొట్టుటయొక్క, క్రియా= కార్యమునకు, ఆస్పద= కారణమగు, సేనా= దండునకు, అగ్రగ = అగ్రేసరుఁడైన, కృష్ణరాయమహీభృత్సంజ్ఞ = కృష్ణరాయ భూపాలుఁడను పేరుగల, అస్మత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదక్ = ఆముక్తమాల్యదయను ప్రబంధమునందు, హృద్యంబైన = మనోహరములగునట్టి, పద్యంబులన్ = పద్యములచేతను, పంచమంబు= ఐదవదియగు, ఆశ్వాసము, అమరున్= ఒప్పును. తా. సుగమము.

గద్య. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాదిత తాఖండ సాహితీ ధురీణుండును నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకాసుధాకరుండును నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యా నాభి ప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానంబగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద - సవ్యాఖ్యానము.

షష్ఠాశ్వాసము.

క. శ్రీకారి కృపార్ద్రేక్షణ, వైకుంఠయకుంఠభక్త • వరద పదాబ్జా,
స్తోకమరందాయిత గం, గా కాకోదరనగోద • యస్థపతంగా. ౧.

టీక. శ్రీకారి=లక్ష్మీకరమగు, కృపా=దయచేత, ఆర్ద్ర=చల్లనైన, ఈక్షణ=దృష్టిగలవాఁడా, వైకుంఠ, అకుంఠ=భంగములేనియట్లు, భక్త=భక్తులకొఱకు, వరద=వరములొసంగెడువాఁడా, పదాబ్జ=పాదకమలమునకు, అస్తోక=సమృద్ధమైన, మరందాయిత=మకరందమువలెనుండెడు, గంగా=గంగానదిగలవాఁడా, కాకోదరనగ=శేషశైలమనియెడు, ఉదయ=ఉదయపర్వతమందు, స్థ=ఉన్నట్టి, పతంగా=సూర్యుండైనవాఁడా. తా. సుగమము.

వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు. టీక. తా. సుగమము. ౨.

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁ • గాని కులంబు మదీయభక్తుఁ డ
య్యిల మును వాఁడు వామనత • నే వసియించిన పుణ్యభూమి యం
గుల కొకయోజనత్రయపు • దూరపుటూర వసించి బ్రాహ్మవే
ళలఁ జనుదెంచి పాడు మము • లాలన మంగళనామ కైశికిన్. ౩.

టీక. పేరుకొనఁగాని=చెప్పరాని, కులంబు=కులమందలి, మదీయ=నాదగు, భక్తుఁడు, ఒకరుండు=ఒక్కఁడు, కలఁడు=కలిగియుండెను, వాఁడు=అతఁడు, మును=తొల్లి, వామనతన్=వామనావతారముచేత, ఏన్=నేను, వసించిన=నివసించినట్టి, పుణ్యభూమియంగులకు=దివ్యదేశప్రాంతమునకు, (ఆ దివ్యదేశము తిరుక్కురుంగుడి యనుట.) ఒకయోజనత్రయపుదూరపుటూరన్=ఒక మూఁడుయోజనములదూరముగల యూరి యందు, వసించి=నివసించి, బ్రాహ్మవేళలన్=బ్రాహ్మముహూర్తములయందు, (రా

వాఱ నాల్గు గడియలు గలదనఁగా ననుట) చనుదెంచి=వచ్చి, మంగళనామకైశికిన్=మంగళనామకైశికి యనురాగముచేతను, లాలనన్=ఆదరముచేతను, మమున్=మమ్ము, పాడున్=గానము సేయును.

తా. చెప్పరానికులమందుఁ బుట్టిన మా భక్తుఁడొక్కఁడు గలఁ డతండు తొల్లి నేను వామనావతారముచేత వసించిన దివ్యదేశమునకు మూఁ డామడ దూరమం దొక గ్రామమందు వసించి ప్రభాతసమయములయందు మంగళనామకైశికిచేత మమ్ము గానము సేయుచుండు నని భావము.

వ. అపారమహంబు నమ్మహాత్మండు. టీక. తా. సుగమము. ౪.

క. జాత్యుచితచరిత్ర మ మ, త్ప్రీత్యర్థం బూఁది తనదు ♦ హృదయము శుచితా,
నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం, గత్యము మసిపాఁతి మాని ♦ కంబై యొదుఁగన్. ౫.

టీక. జాత్యుచిత = తనజాతికిఁ దగినట్టి, చరిత్రము = నడవడియే, మత్ప్రీత్యర్థంబు=మాసంతోషముకొఱకు, ఊఁది=వహించి, "శ్రేయాన్ స్వధర్మోవిగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్" అను గీతావాక్యముననుసరించియనుట. తనదు హృదయము=తన సంబధియగు నంతరంగము, శుచితా=పరిశుద్ధత్వముచేత, నిత్యంబుగ=స్థిరముగుచుండఁగా, తత్తను = ఆచండాల శరీరముయొక్క, సాంగత్యము = సంగమము, మసిపాఁతి=మసిగుడ్డయందలి, మానికంబై=మాణిక్యమై, ఒదుఁగన్=ఒదిఁగి యాడుచుండఁగా.

తా. అతఁడు మద్భక్తుఁడైనను మాకు వర్ణాశ్రమాచారములయందుఁ బ్రీతి గావున నది యెఱింగి తా నొక యాధిక్యమునకుఁ బోక తన కులోచితాచారమందే నిలిచి తన హృదయము నిత్యపరిశుద్ధమై యా శరీర సాంగత్యము మసిగుడ్డను గట్టిన మాణిక్యము వలె నుండఁగా. అని ముందటిపద్యముతోడ నన్వయము.

సీ. చమురైన తోల్కుబు ♦ సంబు టొంకియును నిత్తడి శంఖ చక్ర కుం ♦ డలము లమర,
దివెదారకొమ్ము దో ♦ ల్తిత్తియు జోడమ్ము మెడమీఁది మొగిలాకు ♦ గొడుగుపెనర,
మత్పాదరక్షయు ♦ మావు వెన్నెలక గుట్టిన యోటి తిపిరెదం ♦ డెయును మెఱయఁ
జిటితాళములు సంక ♦ పుటిక నొక్కొకమాటు గతిరయంబునఁ దాఁకి ♦ కలసి మొరయ,

తే. వలుద వనమాలకంటెయు ♦ మలిన తనువు, బట్టె తిరుమన్ను బెదరుఁగెం ♦ బుట్టుఁ జూపుఁ,
బసపుఁ బొటితోలు వల్లంబు ♦ నెసక మెసఁగ, వచ్చు సేవింప సురియాళు ♦ వేసవుండు. ౬.

టీక. చమురైన = చమురంటిన, తోల్కుబుసంబు = చర్మకూర్పాసము, (తోలు చొక్కాయనుట) టెంకియు = కుళ్లాయును, ఇత్తడి = ఆరకూటమయములగు, శంఖచక్ర కుండలములు = శంఖ చక్రముల చెవులపోగులు, అమరన్ = ఒప్పుచుండఁగా, దివెదారి కొమ్ము = గరుడగంబమును, "దివెదారకొమ్ము" అనుపాఠమున దీపమునకుం బోయు నేతి చేత నించిన పసరపు కొమ్మని యర్థము. తోల్తిత్తియున్ = చర్మపుదిత్తియును, జోడమ్ము = ధనుస్సునఁజేర్పకపొడిచెదుబాణమును, "చాపానపేక్షిత శర మొప్పు జోడమ్మని దేశ్య నామార్థకోశము" జోడమ్మని యనేకపుస్తకపాఠము. అప్పుడు ములుకులేని బోడి బాణమని యర్థము. మెడమీఁది = అంసముమీఁద నున్న, మొగలాకుగొడుగు = కేతకీపత్రములఁగూర్చిన ఛత్రమును, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, (మొగలాకనునెడఁ మొగలి+ఆకు పరిమిత్యర్థకము పర మగు నపుడు వలె నాక్వాదులు పరమగు నపుడును నిత్యసంధి) మత్పాదరక్షయు =, మాపాదుకయును, మావు = గుఱ్ఱముయొక్క, వెన్నెఅకన్ = మెడమీఁది వెంట్రుకలచేత కుట్టిన = కూర్చినట్టి, ఓటి = ఓడువాసిన, తిపిరిదండెయును = సొరకాయదండెయు, మెఱయన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, చిటితాళములు = చిఱుతాళములు, చంకపుటికన్ = చంకనున్న భవనాశినిన్, ఒక్కొకమాటు = ఒక్కొక్కతూఱి, గతిరయంబునన్ = గమనవేగముచేత, తాఁకి = తగిలి, కలసి = ఏకమై, మొరయన్ = ధ్వనిచేయఁగా, వలుద = వర్తులవ యగు, వనమాలకంటెయున్ = తులసిపూసలపేరును, (కుతికంటనుట) మలినతనువున్ = మాసిన శరీరమును, (దేహాభిమానిగాఁడనుట) పట్టెతిరుమన్ను = పట్టెలుగా స్ఫుట మైన శ్రీ మృత్తికయును, బెదరుఁ గెంబుట్టఁ జూపున్ = బెదరుచు నెఱ్ఱనై పుట్టుచున్న చూడ్కియు, (ఎఱ్ఱనిబెదురుఁజూపులనుట) పసపుఁబొటితోలువల్లంబున్ = పసపుఁ బట్టించిన కుఱుచయగు చర్మపు జన్నిదమును, (పసపు బొడితోడి.వలువయు నని యొక పాఠము) ఎసక మెసఁగన్ = ఒప్పుచుండఁగా, సురియాళు వైష్ణవుండు = ఆమాలదాసరి, సేవింప వచ్చున్ = సేవార్థమైవచ్చుచుండును. (ఊరియాళనియుం బాఠముకలదు. ఆపక్షమున నవలంబించిన యని యర్థము).

తా. సుగమము.

శా. గండాభోగముల న్మదశ్రులహారు ♦ ల్గప్పన్నతు ల్వాడి యా,
దండ న్బోగులు డించి భక్తి జనితో ♦ ద్యత్తాండవంబాడు నా,
చండాలేతరశీలుఁ డుత్పులకియై ♦ చాండాలిక న్మీఁటుచున్,
గుండు ల్కరుగ నెండ గాలి పసి తాఁ ♦ కుం జూడ కాప్రాప్తమున్. ౭.

టీక. ఆచండాలేతరశీలుఁడు=చండాలురకంటె నితరులగు సజ్జనులయొక్క శీలము వంటి శీలము గల యతేఁడు, (శ్వపచోపి మహీపాల విష్ణుభక్తోద్విజాధికః, విష్ణుభక్తివిహీనస్తు ద్విజోపిశ్వపచాధమః అన్నట్లనుట) గండాభోగములన్ ... గణ్డ=చెక్కిళులయొక్క, ఆభోగములన్ = పరిపూర్ణత్వములయందు, "ఆభోగః పరిపూర్ణతా. అని నిఘంటువు. అనఁగా అంతటననుట)ముదస్రు=ఆనందబాష్పములయొక్క, లహరుల్=ప్రవాహములు, కప్పన్=ఆచ్ఛాదించుచుండఁగా, నుతుల్పాడి=కీర్తనలుపాడి, అదండన్=అసమీపమందు, ప్రేగులు=తనబరువులు, డించి=దించి, ఉత్పులకితయై=గగుర్పాటుగలవాఁడై గుండుల్=పాషాణములు, నీరుగన్=గానరక్తిచేతఁగిరఁగినీరగునట్లు, చాండాలికన్=తన వీణను, "చాండాలికాతుకండోల వీణాచండాలవల్లకీ" అనినిఘంటువు. మీఁటుచున్ = వాయించుచును, ఎండ=ఆతపముయొక్కయు, గాలి=వాయువుయొక్కయు, పసి= ఆఁకలియొక్కయు, తాఁకున్=వేధను, చూడక=లక్ష్యముసేయక, అప్రాహ్ణమున్= అపరాహ్ణమగుదనుక, భక్తిజనిత=భక్తిచేతఁబొడమిన, ఉద్యత్=లెస్సైన, తాండవంబాడున్=నాట్యమాడును. ఆ ప్రాహ్ణమనుచోటఁ బ్రాహ్ణమనఁగా నహస్సులో మూఁడవ భాగమని అనఁగా పదిగడియలప్రొద్దెక్కు వఱకని కొందఱందురు.

తా. సుగమము.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి సా♦ ష్టాంగమెఱఁగి, గర్భమంటపిఁ గడిగిన ♦ కలఁకజలము,
లోని తోఁటిట్టనిండికా ♦ లువగఁజాఁగి, గుడి వెడలి వచ్చు నది శూద్రుఁ♦డిడఁగ గ్రోలి.

టీక. అట్లు=అప్రకారము, తడవుగన్=ఆలస్యముగ, కొల్చి=సేవసేసి, సాష్టాంగము=కర చరణ వక్షో లలాట భుజములతోఁ గూడునట్లు, ఎఱఁగి=నమస్కరించి, గర్భమంటపిన్=గర్భగృహమును, కడిగిన=క్షాళనము జేసిన, కలఁకజలము=కలుషోదకము, లోని=లోపలనున్న, తొట్టి=తొట్టిపొట్టి, నిండి=పూర్ణమై, కాలువగన్=కుల్యగాను, చాఁగి=ప్రవహించి, గుడి=కోవెలను, వెడలివచ్చు=వెలుపడవచ్చిన, అది=ఆయుదకము, శూద్రుఁడు=నాలవజాతివాఁడు, ఇడఁగన్=ఒసఁగఁగా, క్రోలి=పానముఁజేసి.

తా. ఇట్లు తడవుగా సేవించి నమస్కరించి గర్భగృహముఁ గడిగిన సంమార్జనోదకము లోపలి తొట్టి వెలుపడ బైటకిరాఁగాఁ దాను పంచమకులీనుఁడుగావున నాయుదకమంటక శూద్రుని నొక్కని యాచించి యతనిచేతఁ దెప్పించుకొని పానము జేసె యని ముందటి కన్వయించు నని భావము.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని ♦ నంతన పాయుచు నెండ గాలి నెం,
తోతడవుం బ్రసాదవిని ♦ యోగము వార్చి వసించుచుం ద్రివ,
ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయ ♦ నిడ్డ ప్రసాదము దండెసాఁచి శ్ర,
ద్ధాతిశయంబున న్వినతి ♦ నందిభుజించు గొనుం దదంబువున్.

టీక. ఆతఁడు = ఆదాసుఁడు, ముఖ్యజాతిన్ = శ్రేష్ఠజాతిగలవానిని, (బ్రాహ్మ ణాదులననుట) కనినంతన = చూచినమాత్రనే, పాయుచున్ = తొలఁగుచును, ఎండన్ = ఆతపమందును, గాలిన్ = వాయువునందును, ఎంతోతడవున్ = ఎంతోసేపు, (చిరకాలమనుట) ప్రసాదవినియోగము = ప్రసాద ... ప్రసాదముయొక్క, వినియోగము = పంచిపెట్టుటను, వార్చి = నిరీక్షించి, (ఉ. ఇంతన నేల యేను భుజగేశ్వరు రాకయ వార్చి నాఁడ నా, కంతెవు నంతకుం గుడువ నాఁకలి నీటలు ద్రావఁ దృష్ణయొ క్కింతయు లేదనియును ; తే. అనిన నీరాక వార్చి మహాశతోడ, నున్న విప్రుని కోర్కి నీ వొక్కభంగి ననియును ; అనఘ నారాక వార్చి నీ వధికనిష్ఠ, నిట్టులున్కికిఁ గారణంబేమి కోర్కి యనియును ; ఇత్యాది శాంతిపర్వ ప్రయోగములుండుట నిచ్చట గొందఱపేక్షార్థకమని చెప్పుదురు.) వసించుచున్ = నివసించుచును, త్రివర్ణేతరజాతి: ... త్రివర్ణ = బ్రహ్మ క్షత్త్రియ వైశ్యులకంటె, ఇతర = అన్యుఁడైన, జాతి = శూద్రజాతిగలవాఁడు, మెచ్చి = సంతోషించి, దయన్ = తనయందలికృపచేత, ఇడ్డ = ఒసఁగిన, ప్రసాదమున్, దండెసాఁచి = చేతనున్న దండెసాఁచి, శ్రద్ధాతిశయంబునన్ = అత్యాసక్తిచేత, వినతిన్ = వినయముచేత, అంది = అందుకొని, భుజించున్ = సాపడును, తదంబువున్ = వానిచే నియ్యఁబడినతీర్థమును, కొనున్ = గ్రహించును.

తా. ఆతఁడు గర్వ మించుకేని లేనివాఁడును బ్రసాదాదులయం దత్యంత శ్రద్ధగలవాఁడు ననియును భావము.

వ. ఇట్లు దన దివాకీర్తిజని నగు పరమార్తి నైచ్యంబు సకలజనశోచ్యంబుగా గుడి లోఁ పటాశూఁపరాణి కడ నిలిచి కొలిచి బహిరావరణప్రదక్షిణంబ కావించి ప్రాదెక్క నిజపక్కణంబునకుం బోవు చుండు నిట్లుండి యొక్కనాఁడు. ౧౦.

టీక. ఇట్లు = ఈరీతిగా, తన = తనయొక్క, దివాకీర్తిజనిన్ = నికృష్టమగుపంచమజన్మముచేత, (చండాలప్లవమాతంగ దివాకీర్తిజనంగమాః అనియమరము) అగు = కల్గినట్టి, పరమార్తి = అధికమగునార్తివల్లనైన, నైచ్యంబు = నీచభావము, (జాత్యుచి

తవినమ్రభావమనుట) సకలజన=ఎల్లవారలకు, శోచ్యంబుగా=క్లేశాస్పదముగాఁగను, (ఇతనిఁ జూచి యంజలు జాలింబడి కనికరింతు రనుట) గుడి=కోవెలయొక్క, లాపటా=చదరమగుపలకటాలుగల, కూపరాణికడ=జలదారిదాపున, నిలిచి=నిలుచుండి కొలిచి=సేవించి, బహిరావరణప్రదక్షిణంబ కావించి=బహిఃప్రాకారమునకావల వలగొని, (తాను పంచముఁడగుటచేత గుడిలోపలికిఁ జనఁడనుట) ప్రొద్దెక్కన్=ప్రొద్దుపోఁగా, నిజ=స్వకీయమగు, పక్కణంబునకు=పల్లెకు, "పక్కణశ్శబరాలయః." అని నిఘంటువు. పోవుచుండున్=చనుచుండును, ఇట్లుండి=ఈరీతి వచ్చుచుం బోవు చుండి, ఒక్కనాఁడు=ఒక్కదినసంబున.

తా. సుగమము.

క. అర్ధమరే యద్దాసరి, యద్దండ బిడాలగాహి ♦ తాలయ కృకవా,
కుద్దండ రవము విని చను, ప్రొద్దాయె నటంచుఁ బాడఁ ♦ బోవుచుఁ ద్రోవన్. ౧౧.

టీక. అర్ధమరేయి=అర్ధరాత్రమునందు, (అర్ధమరేయి+అద్దాసరి. ఇత్వసంధి) అద్దాసరి=ఆదాసుఁడు, అద్దండన్=ఆసమీపమందు, బిడాల=పిల్లిచేతను "ఓతుర్బిడాలో మార్జాల" అనినిఘంటువు. గాహిత=ప్రవేశింపఁబడిన, ఆలయ=ఇంటియందలి, (కోళ్లగుడిసెయనుట.) కృకవాకు=కోళ్లయొక్క ఉద్దండ=అధికమైన, రవము=రవళిని, విని=ఆకర్ణించి, చనప్రొద్దు=తాను నిత్యముం బోయెడు సమయము, ఆయె నటంచున్=అయ్యెననుకొని, పాడఁబోవుచున్=గానము సేయ నేఁగుచును, త్రోవన్=మార్గమందు.

తా. అర్ధరాత్రసమయమందుఁ గుక్కుటాలయములోనికిఁ బిల్లిచేరఁగా నవి వెఱచి కూఁత లిడిన దాను విని వేఁకువ కోడికూఁత లని తలంచి తాను నిత్యముగాఁ బాడ నేఁగెడు సమయ మాయె నని బయలుదేరి పోవుచు మార్గమందు. ఇది ముందటి కన్వయ మగును.

ఆ. మరులుదీఁగె మెట్టి ♦ యిరు లన్న నో యని, యెడు తమిస్రఁ గాడు ♦ పడి పొలంబు,
లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు ♦ దెల్లనౌతఱి నొక్క, శూన్యగహనవాటిఁ ♦ జొచ్చి చనుచు. ౧౨.

టీక. మరులుదీఁగె=వెఱ్ఱితీఁగెను, మెట్టి=ఆదాసరిత్రొక్కి, ఇరులన్నన్=చీఁకటులనిపిలువఁగానే, ఓయనియెడు=ఓయని పలికెడునట్టి, (కటికిచీఁకటియనుట) తమిస్రన్=చీఁకటి రాత్రియందు, (తమిస్రా తామసీరాత్రిః అని యమరము) కాడుపడి=త్రోవదప్పికలువరపోయి, పొలంబులెల్లన్=ఎల్లపొలములును, తిరిగి=దిమ్మదిరిగి, తూర్పు=

ప్రాగ్దిశ, తెల్లనౌతఱిక్ = తెల్లఁబడుసమయమందు, (ప్రభాతసమయమనుట) ఒక్కశూన్యగ్రామవాటిక్ = ఒకపాడైనయూరుగలయడవియందు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, చనుచుక్ = పోవుచు.

తా. సుగమము.

సీ. ఇడిసిన యిడుపుల ♦ యెడలఁ బొ్రాటే నుత్తరేను గసెంద కో ♦ రింద పొదలఁ,
గెడసిన గరిసెల ♦ క్రింద లాగలఁ గ్రుస్సి యడవకాపురముండు ♦ నాఖుతతుల,
సగముదుమ్మునఁ బూడి ♦ చిగిరింత వామూయఁ బెరిగిన నూతిపాఁ ♦ తెర బొందియలఁ,
జీమలు ప్రాలీడ్వఁ ♦ జివికిన వెలుగుపట్టునఁ బండి యెండి క్రుం ♦ గిన గునుకులఁ,
గీ. పెంటదొగ్గళ్లలోఁ గడు ♦ పంటి శ్మశ్రు, చలనములఁ గ్రుక్కు జీర్ణోతు ♦ వులఁ బొలంబు,
దుండుగల మళ్లి యౌరులఁ ♦ దూలి రాదు, చిక్కు నేతాల పాడరి ♦ సీమఁ జనుచు.

టీక. ఇడిసిన = విరిగిన, ఇడుపుల యెడలక్ = వాకిళ్ల యుభయ పార్శ్వముల యందు, పొ్రాటేను = చిటిరేఁగుచెట్లయొక్కయు, ఉత్తరేను = అపామార్గములయొక్కయు, కసెంద = కాసమర్దములయొక్కయు, కోరింద = కోరిందచెట్లయొక్క, పొదలక్ = పొదరుల చేత, కెడసిన = క్రిందికొఱిగినట్టి, గరిసెల క్రిందక్ = గాదెబొట్టల క్రిందను, లాగలక్ = బొక్కలయందు, క్రుస్సి = కృశించి, అడవకాపురముండు = కొనగాపురమున్నట్టి, ఆఖుతతులక్ = మూషకములగుంపులచేత, సగము = అర్ధభాగము, దుమ్మునక్ = గాలిదుమ్ముచేత, పూడి = పూడ్పఁబడి, చిగిరింత = చిగిరింతగడ్డి, వామూయక్ = మొగము మూయ, పెరిగిన = ఎదిగినట్టి నూతి = చేఁదుబావులయొక్కయు. పాఁతెర = పాఁతరలయొక్కయు, బొందియలక్ = బొందలచేతను, (నూతి పాఁతెరల గుంటలు సగము పూడి యదిమొదలు గడ్డచిగిరింత బలసియున్న దనుట) చీమలు = పిపీలికలు, ప్రాలు = బియ్యమును, ఈడ్వక్ = ఆకర్షించుకొనిపోఁగా, చివికిన = జీర్ణమయినట్టి, వెలుగుపట్టునక్ = దొడ్డికంపలపట్టున, పండి = పచ్చఁబారి, ఎండి = శుష్కించి, క్రుంగిన = అడఁగిపోయిన, గునుకులక్ = గునుకుఁగసవుచేతను, పెంటదొగ్గళ్లలోక్ = పెంటలమీఁదిదొగ్గలిచెట్లయందు, కడుపంటి = కడుపు వెన్ను ననంటుకొని, (అశనములేక నకనకలాడుననుట) శ్మశ్రు = మీసములయొక్క, చలనములక్ = కదలుటలచేత, క్రుక్కు = అడఁగియున్న, జీర్ణోతువులక్ = ముసలిపిల్లులచేతను, (తద్వృందే శ్మశ్రు పుంముఖే, ఓతుర్బిడాలో మార్జాల అనియు నిఘంటువు) పొలంబు = పొలముయొక్క, దుండుగల = దుండిగపుఁజెట్లచేతను, మళ్లి = వరిమళ్లయొక్క, ఔరులక్ = ఔరుగసవు గంటలచేతను(కృషిలేక యుండుటచేతఁ బొలములందు దుండిగములును వరిమళ్లయందు వీరణపుగంటలును మొలిచిన దనుట) దూలి = నేలకవ్రాలి, రాదుచిక్కు = నిట్రాడుమాత్రముమిగులునట్లున్న, ఏతాల =

పీతములుగల, పాడుసీమ౯=పాడుపడిన భూమియందు, (కూపము మాత్రము గనుపడుచు జలయంత్రములు దుమ్మునఁ బూడిబోయిన పాడుభూమి యనుట) చనుచు౯=పోవుచును.

తా. సుగమము.

క. అపమార్గత నరుగుచు మా, ర్గపు ధామార్గపుఁ గంట ♦ కంబులఁ గాళ్ల,
న్విపరీతత నూడ్చుచు నే, రుపున న్పల్లేరు లీడ్చి ♦ త్రోయుచుఁ జనుచు౯. ౧౪

టీక. అపమార్గత౯=త్రోవతప్పుటచేత, అరుగుచు౯=పోవుచు, మార్గపు=తానుబోయెడిమార్గముందలి, ధామార్గపు=ఉత్తరేనిచెట్లసంబంధులగు, (అపామార్గశ్శైఖరికో ధామార్గవమయూరకౌ యనినిఘంటువు) కంటకంబుల౯=ముండ్లను, కాళ్ల౯=పాదములయందు, విపరీతత౯=ఎదురుతెగుట చేతను, ఊడ్చుచు౯=పోరాల్చుచును. నేరుపున౯=ఉపాయముచేతను, పల్లేరులు=పల్లేరుఁగాయలు, ఈడ్చి=నేలమీఁదఁగాల్లీడ్చి, త్రోయుచు౯=త్రోయుచును, చనుచు౯=పోవుచును.

తా. సుగమము.

శా. కాంచె న్వైష్ణవుఁ డర్ధగోజన జటా ♦ ఘాటోర్ధ్వశాఖోపశా,
ఖాంచర్ఘుటచరన్మరుత్రయదవీ ♦ యశ్ప్రేషితోద్యచ్ఛదో,
దంచత్కీటకృత వ్రణచ్ఛలన లి ♦ ప్యాపాదితాధ్వన్యని,
స్సంచారాప్తమహాఫలోపమఫల ♦ స్ఫాయద్వటక్ష్మాజము౯. ౧౫

టీ. వైష్ణవుఁడు=ఆభాగవతుఁడు, అర్ధయోజన=రెండుపరుగులమేరముంగల, జటా=ఊడలయొక్క, ఘాటీ=సమూహమందు, ఊర్ధ్వ=మెలిచినట్టి, శాఖా=కొమ్మలయొక్కయు, ఉపశాఖా=ప్రక్కకొమ్మలయొక్కయు, అంచత్=ఒప్పుచున్న, ఘూట=గుంపులయందు, చరత్=సంచరించుచున్న, మరుత్=వాయువుయొక్క, రయ=వేగముచేత, దవీయః=దవ్వుగాను, ప్రేషిత=చిమ్మఁబడినట్టియు, ఉద్యత్=ఎగురుచున్నట్టి, ఛద=ఆకులయందు, ఉదంచత్=స్ఫుటము లగుచున్న, కీట=పురుగులచేత, కృత=చేయఁబడిన, వ్రణ=బొందలనియెడు, ఛలన=వ్యాజముగల, లిపి౯=అక్షరములచేత, ఆపాదిత=సంపాదింపఁబడిన, అధ్వన్య=మార్గస్థులయొక్క, నిస్సంచార=సంచారాభావముచేత, ఆప్త=పొందఁబడిన, మహాఫల... మహాత్=శ్రేష్ఠమైన, ఫల=పుణ్యఫలముతోడ, ఉపమ=సామ్యముగల, ఫల=పండ్లచేతను, స్ఫాయత్=వృద్ధిఁబొందుచున్న, వటక్ష్మాజము౯=మఱ్ఱిచెట్టును, కాంచె౯=చూచెను.

తా. ఆభాగవతుఁడామార్గమందు రెండుకోసుల వెడలుపున నూడలుదిగి యా యూడలయందే యనేక శాఖోపశాఖలు గలిగి యాశాఖలయందలి యాకులమీఁద బురుగులు దొలిచిన బొందలతోఁ గూడ నవి వీడి వాయువశము చేత దూరదూరముగాఁ గొట్టుకొనివచ్చి యెగురుచుండఁగా నావృక్ష మచ్చట బ్రహ్మరక్షస్సున్న దీత్రోవను రావలదని మార్గస్థులకుఁ దెలియుటకు నాయాకుల నెడు జాబులమీఁదఁ బురుగులచేఁ దొలువఁబడిన గీఁత లని యెడు నక్షరములు వ్రాసి పంపుచున్నదో యన్నట్లును దానివలన మార్గస్థు లా మార్గమున సంచరింపకుండుటంజేసి మహాపుణ్యఫలముచేఁ గలిగె ననుటకు సమానముగా గొప్పలగు పండ్లచేతి నొప్పుచున్న యొక్క పెద్దమఱ్ఱిచెట్టును జూచె నని భావము.

ఆ. కాంచి యాతఁ డొక్క ♦ కాలిత్రోవయు నంత. గాంచి యందుఁ దెరువుఁ ♦ గాంచినదియు,
పరమలబ్ధిగాన ♦ త్వరితంపుగతి నవ్వ, టావనీజ మంత ♦ నంతఁ గదిసి. ౧౬.

టీ. కాంచి=ఆవృక్షమునట్లుచూచి, ఆతఁడు = ఆభక్తుఁడు, ఒక్క కాలిత్రోవయున్=ఒకకాలిమార్గమును, అంతఁగాంచి=అంతటఁజూచి, అందున్ = ఆపాడడచినసీమయందు, తెరువుఁగాంచినదియ=మార్గముఁజూచుటయే, పరమలబ్ధిగాఁగన్=పరమలాభముగా, త్వరితంపుగతిన్=శీఘ్రగమనము చేత, అవ్వటావనీజమును=ఆమఱ్ఱిచెట్టును, అంతనంతన్=అంతటంతటను, కదిసి=చేరవచ్చి.

తా. సుగమము.

సీ. ఎలనీటి బొండలం ♦ బులఁ బోలె మెదడెల్ల జుఱ్ఱి వైచిన డొల్లు ♦ పుఱ్ఱె గములు,
నెఱచి గీఱిన జీఱ ♦ లేర్పడఁ దుదముట్టఁ జీకిన నులిపచ్చి ♦ కీకసములు,
దొనదొనయును నీఁగె ♦ తుట్టెల రూపేరు పడక క్రంపలను వ్రే ♦ లెడు కరుసులు,
ధూళ్లి మక్కెక్కి మం ♦ గళ్లతిప్పలు రేఁగు వడువున గాలినా ♦ డెడు నెఱకలు

తే. దునిసిన నరాంగకముల బొ ♦ త్తులను గమిచి, పోక యొండొంటితోఁ బిఱు ♦ పీఁకులాడు,
శ్వాపదంబులు బెదహాతి ♦ బ్రస్సి వలుచు, వరుగు దఱచ గుమురుత్రోవ ♦ నరిగి యెదుట.

టీక. ఎలనీటి=లేఁతనీరుగల, బొండలంబులఁబోలె=టెంకాయబొండ్లములవలెనే, మెదడెల్లన్=మస్తిష్కమంతయు, జుఱ్ఱి=ఊటుకొని, వైచినన్=పరిహరింపఁగా, డొల్లు=దొరలాడుచున్న, పుఱ్ఱెగములున్=నరకపాలసమూహములును, (ఎళనీరు ద్రావి పారవైచిన టెంకాయ బొండ్లములవలెనే తలకాయల మెదడు జుఱ్ఱి వేయఁగా నాపుఱ్ఱెలు డొల్లుచున్న వనుట) ఎఱచిగీఱినజీఱలు=మాంసముగీచుకొన్న గీఱలు, ఏర్పడన్=కనుపడునట్లు, తుదముట్టన్=కడవెడలునట్లు, చీకిన=చప్పరించిన, నులిపచ్చి = కొంచెముపచ్చి

కల, కీకసములు=ఎముకలునుగల "కీకసంకుల్యాస్థ్ని చ" అని నిఘంటువు దోనదోనయను=దోనదోన యనియెడు ముసరికొను చప్పుడుగల, ఈఁగెతుట్టెలన్=మక్షికారాసులచేత, రూపేరుపడక=రూపము దెలియరాక, క్రంపలను=క్రంపవెలుగులయందు, వ్రేలెడు=వ్రేలాడుచున్న, కరుసులు=పచ్చిచర్మములును, ధూళి=దుమ్ములచేతను, మక్కెక్కి=మక్కుడువారి, మంగళ్లె=క్షౌరికులయొక్క, తిప్పలు=పెంటలు, రేఁగుపడువునన్=రేగినట్లు, గాలిన్,=వాయువుచేత, అడెడు=చలించుచున్న, ఎఱుకలు=వెండ్రుకలును, తునిసిన=ఖండింపఁబడిన, నర=మానవులయొక్క, అంగకములన్=అవయవములను, పొత్తులను=కూడ, కమిచి=కబళించి, పోక=ఆవలజరగక, ఒండొంటితోన్=పరస్పరమును, పిఱుఁ పీఁకులాడు=పోదులాడుచున్న, శ్వాపదంబులున్=దుష్టమృగ విశేషంబులును, పదహతిన్=కాలితన్నుచేత, వ్రస్సి=వ్రయ్యలై, వలచు=కంపుగొట్టుచున్న, వరుగు=మాంసపువరుగును, (వరుగనఁగా గృధ్రవిశేషములనియుఁ జెప్పవచ్చును) తెఱచగు=దట్టముగాఁ గలిగిన, మురుత్రోవన్=మాంసములుమురిగియున్న మార్గమున, అరిగి=పోయి, ఎదుటన్=ముందఱ.

తా. ఆబ్రహ్మరక్షస్సు నేకులను బట్టి చంపుచుండుం గాన నాప్రదేశమందు మెదడు జుఱ్ఱివైచిన కపాలములును శల్యములు మాంసముతోడ నోటఁగఱచి పండ్లగిఱితిని పారవేసిన యవియును శరీరములు చర్మములొలిచి క్రంపల మీఁద వేయఁగా నీఁగెలు మూఁగి రూపు గానరాకుండుననియును బహుకాలముగా ననేకులఁ జంపుటచేత వారి తలలవెండ్రుకలు కుప్పలైపడియుండి ధూళిచేతఁ గొంత క్రుంగుడువడి గాలిచేత మంగళ్ల పెంటలు రేఁగినట్లు రేఁగుచుండు ననియును దునిగిపోయిన మానవావయవముల నవ్వల నివ్వలఁ గబళించి దుష్టమృగములు పీఁకులాడుచుండుననియును గాళ్లఁదన్ని వ్రద్దలుచేసి యెండవేసిన వరుగులును గలిగి యిట్టి భీభత్సరసాస్పదంబైన యీ మురుమార్గమున నతఁ డరుగుచుండె నని భావము.

సీ. ముంగాళ్లఁ జాఁగిపై ♦ ముచ్చుఁజూపులు వర్వ ♦ బొమికలెత్తుచుఁ బాతి ♦ పోవు శునులఁ,
జిలలతోరణములు ♦ వట్టి బిట్టెగయశా ♦ ఖాధూతి నెగయు కం ♦ కముల రొదల,
వడ్డంబు దిరిగి త ♦ లావాతిఁ బడి రొండి ♦ హస్తంబు లిడి యంగ ♦ లార్చు కపుల,
డబ్బాటుమై నొక్క ♦ డలునాపి యవిమాయ ♦ నడఁగ వేచెడుఁ జూపు ♦ వ్యాపృతులను,
తే. నెప్పుఁడో యొక్కఁడున్న వాఁ ♦ డిందు వాఁడు ♦ నరుఁడుగాఁ డింధనాదికా ♦ హరణమునకు
వేళయును గాదు హాలగాలి ♦ వీచెఁ దెరువు ♦ నెడ పనుచు జాలిగొని సం ♦ శయించు వేళ.

టీక. ముంగాళ్లన్ = ముందటికాళ్ల చేత, చాఁగి = చాఁగిలిపడి, పైన్ = ఉపరిప్రదేశమున, ప్రముచ్చుఁ జూపులు = దొంగచూపులు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, బొమికలు = శల్యములను, ఎత్తుచు = ఎత్తుకొనుచు, పాటిపోవు = పరుగులిడుచున్న, శునులన్ = కుక్కల చేతను, పలలతోరణములు = మాంసపుఁదోరములను, పట్టి = కఱచుకొని, బిట్టు = పెల్లుగా, ఎగయ = ఎగసిపోవఁగా, శాఖాధూతిన్ = కొమ్మలు గదలుట చేత, నెగయు = పుట్టుచున్న, కంకముల = రాబులుగులయొక్క, "లోహపృష్ఠస్తు కంకస్స్యాత్" అని నిఘంటువు. రొదలన్ = శబ్దములచేతను, అడ్డంబాగిరిగి = అబ్బుగత్తిస్సునకడ్డాలువచ్చి, తలాహతిన్ - అఱచేతిప్రేటును, పడి = పొంది, (దెబ్బఁదినియనుట) రొండన్ = కటిప్రదేశమందు, హస్తంబులిడి = చేతులిడుకొని, అంగలార్చు = మిడుకుచున్న, కపులన్ = కోఁతులచేతను, డబ్బాటుమైన్ = చాతుర్యముగా, ఒక్కెడలునూపి = ఒక్కదిక్కుగానుపించి, అవి = ఆప్రదేశములు, మాయన్ = టక్కుచేతను, అడఁగన్ = కనుపడకపోఁగా, వేఱెడన్ = మఱియొక్కదిక్కును, చూపు = కనఁబడుచున్న, వ్యాపృతులను = వ్యాపారములచేతను, ఇందు = ఈప్రదేశమందు, ఎవ్వఁడో యొక్కడున్నవాఁడు, వాఁడు, నరుఁడుగాఁడు = మానవుఁడుగాఁడు, ఇంధన = కట్టెలు, ఆదిక = మొదలుగాఁగలనన్యవస్తువులయొక్క, ఆహారణమునకు = తెచ్చుటకును, వేళ గాదు = సమయంబును గాదు, పొలగాలి = మాంసపుగాలి, వీచెన్ = విసరెను, తెరువున్ = మార్గంబును, ఎడపు = ఎడారి, అనుచున్ = అనితలఁచుచు, జాలిగొని = దిగులొంది, సంశయించువేళ = సందియపడు నవసరంబున.

తా. సుగమము.

సీ. మృతమర్త్యు రెంటాన ♦ నిడ్డఁ జాలక నెత్తు ♦ రంజిల్లు పెనుపొట్ట ♦ ముంజివానిఁ,
బల్లచీమల నక్ర ♦ భల్లాతకియుబోలె నెఱ్ఱదుప్పటినొప్పు ♦ కన్నులవాని,
వ్యత్యస్త హస్తిమ ♦ స్త్వాభఁ బాయగు గడ్డ ♦ ముదంష్ట్రికలుఁ బొల్చు ♦ మొగమువానిఁ,
గడుదుర్ణి విడుతుట్టె ♦ గతిఁ జోఁగలోఁ బాండురతమించు కపిలకూ ♦ ర్చంబువాని,
తే. నెఱుకుఁదెఱువరిఁ గన శాఖ ♦ లెక్కఁ జాఱు ప్రేవుజందెంబుఁ గసరి పైఁ ♦ బెట్టువాని,
ప్రేలుడిగు బొజ్జగల బూర ♦ గాలివానిఁ, జెంబుతలవాని నవటు క ♦ చంబువాని. ౯.

టీక. మృతమర్త్యున్ = చచ్చినమానవుని, రెంటానన్ = మడచి, ఇడ్డన్ = ఉంచుకొన చాలక = పాడవుసాలక, నెత్తురు గంజిల్లు = రక్తమంటియున్న, పెనుపొట్ట = పెద్దకడుపునందలి, ముంజివానిన్ = కటిసూత్రముగలవానిన్, (శవమును గోపీనముగాఁ బెట్టుకొన్న నది పాడవుసాలక యూడ్చియూడ్చి మొలత్రాటిలో దోపుకొనఁగా దాని నెత్తురు పొట్టకంటెననుట)

పల్లచీమలన్ = బాపనచీమలచేత, వక్రభల్లాతకియుఁబోలెన్ = వంకరజీడిచెట్టువలె,ఎఱ్ఱదుప్పటి= రక్తవర్ణముగల దుప్పటిచేతను, ఒప్పు=ఒప్పుచున్న, కఱ్ఱివానిన్ =నల్లనిమేను గలవాని, వ్యత్యస్త=క్రిందుమీఁదయిన, హస్తి=ఏనుంగుయొక్క, మస్త=తలయొక్క,ఆభన్ =రీతివంటి రీతిచేతను.పాయగు=పాయదైనగడ్డమును,దంష్ట్రికలున్ =కోరలును,పోల్చు= మెఱయుచున్న, మొగమువానిన్ =ముఖముగలవాని, (కుంభికుంభస్థలము తలక్రిందుజేసిన నాకుంభస్థలమునవలెఁ బాయవడ్డ గిడ్డమును నాదంతి దంతములవంటి కోఱలును గలిగి యున్న వనుట) కడుదురులన్ =కణుఁదురీఁగెల యొక్క, నిడు=నిడుదయైన, తుట్టెగతిన్ =పెఱవలె, చోఁగలో=గుంతలోను, (చొంగలోననుట) పాండురతన్ = తెల్లఁదనముచేత, మించు=అతిశయించుచున్న, కపిలకూర్చంబువానిన్... కపిల = కడారవర్ణముగల, కూర్చంబువానిన్ = భ్రూమధ్యదేశముగలవాని, "కూర్చమ స్త్రీభ్రువోర్మధ్యమ్" అని నిఘంటువు. ఎఱుకుదెఱువరిన్ =ఎఱుకువాఁడగుమార్గస్థుని, కనన్ =చూచుటకొఱకు, శాఖలెక్కన్ =కొమ్మలనెక్కఁగా, జాఱు=జాఱిపోవుచున్న, ప్రేవుజందెంబున్ =ప్రేగులజన్నిదమును, కసరి=గద్దించుకొని, పైబెట్టువానిన్ =భుజముమీఁదికిఁద్రోచికొనువానిని, వ్రేలుడగు=వ్రేలాడుచున్న, బొజ్జగల = బొజ్జగలిగిన, బూరగాలివానిన్ =ఊఁచకాళ్లవాని, చెంబుతలవానిన్ = చెంబువలె నున్నదై బట్టగట్టిన శిరముగలవానిని, అవటుకచంబువానిన్... అవటు = ముచ్చెనగుంటయందు, "అవటుఃఘాటాకృకాటికా" అనినిఘంటువు. కచంబువానిన్ =జుట్టుగలవానిని, (కర్తృపదప్రక్రియాపదము ఈపద్యమందు లేవు గావునఁ గుళికము, "క్వచి త్కుళికసంఖ్యాదావత్రనాహిత కృద్భవేత్" అని యథర్వణోక్తి). తా. సుగమము.

తే. కండకన్నులవాని నాఁ◆ కటను బండ, తిట్ల బేతాళికల సారెఁ◆ దిట్టువాని,
నగ గరిమవాని నన్వర్థనా◆మముఁ గుంభ,జాను వనునొక్క ద్విజనిశా◆చరునిఁ గనియె.

టీక. కండకన్నులవానిన్ =కండపెరిగిన కన్నులుగలవానిని, ఆఁకటను=ఆఁకటిచేతను, "ఔపవిభక్తికనామ్నామత్వంస్యాత్సప్తమీతృతీయార్థే" అనుసూత్రము చేతనత్వము. బండతిట్లన్ =బూతుతిట్టులచేత, బేతాళికలన్ =ఆఁడుదయ్యాలను, సారెన్ =పల్మఱును, తిట్టువానిన్ =తిట్టుచుండెడువానిని, నగగరిమవానిన్ ...నగ=పర్వతముయొక్క, గరిమవానిన్ =గురుత్వమువంటి గురుత్వముగలవానిని, (కొండంతవాఁడనుట) అన్వర్థనామున్ =సార్థకనామధేయముగలవాని, కుంభజానువన్ =కుంభజానువను పేరుగల, (కుంభజానువనఁ గుండలవంటి మోకాళ్లు గలవాఁడనుట) ఒక్క=ఒక్కఁడైన, ద్విజనిశాచరునిన్ =బ్రహ్మరాక్షసుని. కనిగొనెన్ =చూచెను. తా. సుగమము.

ఉ. వాఁడును గంటిఁ బోకు మని ♦ ప్రాలె మహి న్విటపాళి నుగ్గుగా,
వీఁడును మున్ను రే పగటిఁ ♦ వేళకు మానిసియౌటఁ బోరిలో,
వాఁడిమిఁ గొంతకాల మిల ♦ ప్రాలుట లావరియౌట నిల్చి యా,
వాఁడిశరంబుచే నడువ ♦ వాఁ డది త్రుంపుడు వీఁడు నుద్ధతిన్. ౨౧

టీక. వాఁడును=ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడును, కంటిన్=చూచితిని, పోకుమని-పోవకుమని, విటపాళి=చెట్లుకొమ్మలగుంపు, నుగ్గుగాన్=చూర్ణమగునట్లు, మహిన్=భూమియందు, ప్రాలెన్=దుమికెను, వీఁడును=ఈదాసరియును, మున్ను=పూర్వమందు, రేపగటివేళకు=రాత్రియొక్క పగటియొక్క సమయమునకు, మానిసియౌటన్=తగినమనుష్యుఁడౌటచేత, పోరిలో=యుద్ధమునందు, వాఁడిమిన్=పరాక్రమముచేత, కొంతకాలము=కొన్నాళ్లు, ఇల ప్రాలుటన్ = భూమియందుఁదిరుగుటచేతను, లావరియౌటన్=బలముగలవాఁడౌటచేతను, నిల్చి=ఎదిరించి, ఆవాఁడిశరంబుచేన్=ఆమున్నుదానుదెచ్చినజోడమ్మనియెడు, వాఁడి=తీక్ష్ణమగు, శరంబుచేన్=బాణముచేత, ("సంస్కృతిపదేన పరిమితమాంధ్రపదం కర్మధారయోభవతి" అను సూత్రముచేతను, మఱియు నాంగ్రం షడ్వర్ణపర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే; అను నథర్వణోక్తిచేతను "వాఁడమయూఖముల్గలుగువాఁడపరాంబుధిఁజేరి నేటికిఁగ్రాఁడుకచుండు" అనువాగనుశాసనప్రయోగముచేతను సాధువు.) అడువన్=కొట్టఁ, వాఁడు=ఆరక్కసుఁడు, అది=ఆబాణమును, "ఇతరత్రచ ద్వితీయా తిస్యాః ప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్తనుసూత్రముచేతద్వితీయకుఁబ్రథమ" త్రుంపుడున్=విఱిచివేయఁగా, వీఁడును=ఈదాసరియును, ఉద్ధతిన్=రభసముచేతను. తా. సుగమము.

సీ. తిగిచిన నడుగులు ♦ దెమలక ఱొమ్మప్పళించి యవ్వలి కేఁ జం ♦ డించి దాఁటి,
చఱచిన వంచించి ♦ చరమ భాగమునకై తిరిగి తత్క్రియ కగు ♦ దృష్టి నిలిపి,
పైఁబడ్డఁ జనుమర ♦ పట్టు కొడ్డుకయుండు పిడికిళ్ల బలిమి లోఁ ♦ బడక నిలిచి,
చొరఁజూడ గ్రుంగి ము ♦ ష్టులబిగి కోటగాఁ జొరవీక తిరిగెడు ♦ చోన తిరిగి,

గీ. యసుర వధసాధనము రోయు♦నపుడు గ్రుద్ది, తాఁచి తిరిగినఁ గృతముష్టి♦దండనిలిచి,
యెడకొలఁది వెనుక నడు మొయ్య♦నడచియిడిచి, మత్ప్రపస్మృతి యాక్నే ♦మఱక
యతఁడు. ౨౨

టీక. తిగిచినన్ =ఆరాక్షసుఁడుదన్నుఁబడలాగినను, అడుగులుదెమలక=తనయడుగులుగదలక, ఱొమ్ము=వక్షఃస్థలము, అప్పళించి=ఆస్ఫాలించి, అవ్వలికిన్=అవలికి, చఁడించి=

ఎగసి, దాఁటి=లంఘించి, చఱచినన్=ఆరాక్షసుఁడఱచేతఁ వేసినను, వంచించి=కికురించి, చరమగమునకై=వెనుకదిక్కునకై, తిరిగి=మరలి, తత్క్రియకగు=మఱలఁజఱచుటకైన, దృష్టి=చూపు, నిలిపి, పైఁబడ్డన్=ఆయసురతనపైఁబడి రాఁగా, చనుమరపట్టుకున్=అబొమ్మమీఁదికి, ఒడ్డుకయుండు=ఒడ్డుకొనియుండెడు, పిడికిళ్ళబలిమిన్=ముష్టిబలముచేత, లోఁబడక=లోఁగునగాక, నిలిచి, చొరజూఁడన్=ఆయసుర చొచ్చిరాఁబోఁగా, క్రుంగి=తానువంగి, ముష్టులబిగి=పిడికిళ్ళబిగువే, కోటగాన్=వప్రముగా, చొరవీక=చొరనియ్యక, తిరిగెడుచోన=ఆయసుర తిరిగెడుచోటనే, తిరిగి, అసుర=ఆరక్కసుఁడు, నష్టసాధనము=తిన్నఁజంపెడునుపాయమును, రోయునపుడు=వెదకినప్పుడు, గ్రుద్ది=పిడికిటఁబొడిచి, తాచి=తిన్ని, తిరిగినన్=వాఁడుదిరుగఁగానే, కృత=అమర్పఁబడిన, ముష్టి=పిడికిటియొక్క, దండన్=ప్రాపున, నిలిచి, ఎడకోలఁది=సంగుచిక్కినకోలఁదియు, వెనుక=వానివీపును, నడుము=మధ్యదేశమును, ఒయ్యన్=క్రమముగా, అడచియడచి=కొట్టికొట్టి, "వెనుకనడుగొయ్య నడచినడచి" అనియును పాఠాంతరముగలదు. అప్పుడు వెనుకకుఁబోయియనుట, మత్పాదస్మృతి=మాపాదానుచింతనమును, ఆత్మన్=బుద్ధియందు, ఏమఱక=మఱచిపోక, అతఁడు=ఆదాసరి, (ఇదికర్తృపదము) అసురయనుచోట "స్త్రియ్యాం బహుత్వే సురాదేరసమానే" అను సూత్రముచేత నిది సురాదిగణపతితమైన నేకవచనమందు స్త్రీత్వము. (కం. చంపునొకో యక్కట కా, రింపం దలఁచునొకో లఘునిశిత్రింబులకుం, బంపఁ గడంగునొకో శం, కింపం డీక కలుకుటసుర ♦ గీడొనరింపన్. అనినిర్వచనోత్తరరామాయణప్రయోగము)

తా. సుగమము.

తే. త్రాచి పోఁజూడఁ దన రాక్ష ♦ సీచయంబు, నెల్లఁ జీరిన డగ్గఱ ♦ రేఁగుదేరఁ,
బోయె నదె వాఁడు రార రం ♦ డోయటంచుఁ, బారి వారును దానును ♦ బట్టికొనుఁడు.

టీ. త్రాచిపోఁజూడన్=ఆదాసరి పట్టిపైఁబోవనుద్యోగింపఁగా, తనరాక్షసీచయంబు నెల్లన్=తనరాక్షసస్త్రీలనందఱిను, చీరినన్=పిలువఁగా, డగ్గి=చెట్టుదిగి, వారేఁగుదేరన్=వారు రాఁగా, వాఁడు=ఆమనుష్యుఁడు, పోయెనదె=అదిగోపోయెను, రారరాండోయటంచున్=రండురండనుచు, "ఏదోతో వ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనపరా క్రియాణాం స్యుః" అనుసూత్రముచేత వ్యతిరేకరూపము; మీఁది యోకారము సంప్రార్థనపరము. పారి=ఉఱికి, వారును=ఆయాఁడురాక్కసులును, తానును=శంఖజాతుఁడును, పట్టికొనుఁడు—ఆదాసరిని బట్టికోఁగానే.

క. పెంబోతద్దాసరి య, ప్పంబు బదహతులను గపోణి ♦ పోటుల నిరుమే,
నం బొడుచుచుఁ బెనఁగుచుం బో, వం బట్టి వటంబుఁ జేర్చి ♦ వాఁ డిట్లనియెన్. ౭౯.

టీ. పెంబోతు=పెనుబోతగు, (బలసినవాఁడనుట; బంబోతనికొందఱందురు) అద్దాసరి=ఆదాసుఁడు, అఘ్నన్=అప్పుడును, "పోశ్చతదాద్యర్థవాచకేషూత" అను సూత్రముచేతఁ బున్నఁపోపరివిద్యమానమగు నుత్వమునకు లోపంబును "తద్గ్రతెంచ బిందుస్స్యాత్" అనిచెప్పఁబడినసూత్రముచేత బ్రథమాసమశబ్దము మీఁదసముచ్చయార్థకమగు ద్రుతంబునకుఁ బూర్ణబిందువును వచ్చినది. పదహతులను=కాలితన్నులచేతను, కపోణిపోటులన్=మోకాలిపోటులచేతను, ఇరుమేనన్=రెండుప్రక్కలయందు, (ఇది యిరువంక యిరుదెస యిరుగెడ యిరువాఁగు ద్విగు వేకవచనాంత మగుచుం దనరు, అన్నట్లు ద్విగు సమాసము) పొడుచుచున్=పెనఁగుచున్, పోవన్=పోఁపఁగా, పట్టి=ఆదాసరినిబట్టుకొని, వటంబుఁజేర్చి=మఱ్ఱిచెట్టుదాపునఁజేరిచి, వాఁడు=ఆయసుర, ఇట్లనియెన్. తా. సుగమము.

శా. సారాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము తృ ♦ ష్ణంపాసి సంతర్పణ,
న్మూరింబో నసిఁ ద్రుంచి పొంగెడు భవ ♦ ముండంబు ధారోష్మ మిం,
పారం గ్రోలి పిశాచి నీదు కఱకు ♦ ట్లందీ నదస్థాలకాం,
తారాంత ర్ఘ్నకపాల కుండవిగళ ♦ స్నైరేయముం గ్రోలెదన్. ౮౦.

టీ. సారాస్వాదనన్=నీక్రొవ్వుఁజనిచూచుటచేతను, ప్రాణపంచకము=నాపంచప్రాణములును, తృష్ణన్=దప్పిని, పాసి=విడచి, సంతర్పణన్=తృప్తిచేత, మూరింబోన్=సంతోషింపఁగా, (కం. మదిలోన నన్నుఁదలంచుచు, బదరీఫలమాత్ర హవ్య భాగము నలునం, దొదవించి తేనియును నభ్యుదయము నేనొంది మూరిఁ బోవనె చెపుమా. అనియును; గీ. గాడ్పుమరిపెంపునెందునుగల్గియెల్ల,వారిమనసులువేడ్కలమూరిఁబోయెననియును,హరివంశమునందెఱ్ఱప్రగడగారిప్రయోగము.) అసిన్=కత్తిచేత, త్రుంచి=ఖండించి, పొంగెడు=పొంగుచున్న, భవన్ముండంబు=నీబోడితలయొక్క, ధారోష్మము=వెచ్చనిరక్తధారను, ఇంపారన్=ఇష్టముదీఱునట్లు, క్రోలి=పానముఁజేసి, పిశాచి=ఈయాఁడుపిశాచము, నీదు=నీసంబంధియగు, కఱకుట్లు=కడ్డితోఁగుట్టికాల్చినమాంసఖండములను, అందీన్=అందియియ్యఁగా,

క. నమ్ముము కైదువ మోఁపగు, జమ్మి వెసం బ్రాఁకి విడిచి ♦ చాపము సాకం,
దిమ్మనుడు సేయునది లే, కమ్ముగ్ధుం డమ్మహీజ మలసత నెక్కెన్. అని విరాటపర్వము,

క. ఇతఁడు మదీయ పురోహితుఁ, డితనికిఁ దగ నెల్ల పనులు నెఱిఁగిం చిపుడే,
ధృతరాష్ట్రు కడకుఁ బనుపుదు, చతుర వచనరచన ఁగఱపి సంప్రీతి మెయిన్.

అనియుద్యోగపర్వమందు సోమయాజిగారును ప్రయోగించినారుగాన నీక్త్వార్థక యిత్వసంధిసాధువు) అదః=ఈ, తాలకాంతార=త్రాటితోపుయొక్క, అంతః=లోపల నున్న, నృ=నరులయొక్క, కపాల=పుఱ్ఱెయలనియెడు, కుండ=కుండలనుండి, విగళత్= జాఱుచున్న, మైరేయముల్=మద్యమును, క్రోలప=త్రాఁగెదను. తా. సుగమము.

క. నన్నింతలయించిన ఖలు, నిన్ను న్ఋజువిధి వధింతు ◆ నే యని యార్పు,
ల్మిన్నందఁగ బుస గొట్టుచు, నన్నీచుఁడు పొగరు వెడలు ◆ నవ్యక్తోక్తిన్. ౭౬.

టీక. నన్ను=నను, ఇంతలయించిన=ఇంతకష్టపెట్టిన, ఖలున్=దుష్టుఁడైన, నిన్నున్ =నిను, ఋజువిధిన్ = మృదువైనరీతిచేత, వధింతునే = చంపుదునా, (చంపననుట)అని= అనుచు, ఆర్పుల్=పెడబొబ్బరింతలు, మిన్నందగన్=ఆకసమంటఁగా, బుసకొట్టుచున్= నిట్టూర్పువిడుచుచు, అన్నీచుఁడు=ఆరాక్షసుఁడు, పొగరువెడలు=మదముబయల్పడునట్టి, అవ్యక్తోక్తిన్=ఉన్మత్తభాషణముచేతను. తా. సుగమము.

తే. అసియుఁ బాత్రియుఁ దేఁ బంచు[illegible]యాంత్రపజ్క్తిఁ, గోలుగొక్కారఁ ద్రోయన ◆ క్కు-
జముతోడ, నొరగి రక్కసుతో దైన్య ◆ విరహితముగ, ధర్మ మెఱిఁగించు సూక్తి
నా◆ తండాపలికె. ౭౭.

టీక. అసియున్ = ఖడ్గమును, పాత్రియున్ = రక్తముఁబట్టుటకుఁబాత్రమును, తేన్=తెచ్చుటకై, పంచి=ఆజ్ఞాపించి, అంత్రపజ్క్తిన్ = తీఁగెవంటిప్రేగుచేత, కోలుగొక్కా రన్=మాటకట్టఁగా, (పసరమును బడెదిసెడునట్లనుట) త్రోయన్=పడద్రొబ్బఁగా, అక్కు- జముతోడన్=ఆమఱ్ఱిచెట్టుతో, ఒరగి, రక్కసుతో=రాక్షసునితో, దైన్యవిరహితముగ= విన్నఁబాటులేనివిధమున, ధర్మమెఱిఁగించు=ధర్మపద్ధతినిదెలిపెడు, సూక్తిన్=మంచి మాటచేత, ఆతండు=ఆపారిదాసుఁడు, పలికెన్=వచించెను. తా. సుగమము.

చ. విను మొక మాట రాత్రిచర ◆ వేగిర మేటికి నిన్జయింతు రే,
యనిమిషు లైన భోజనగ ◆ తాన్నము నే నిఁక నెందుఁ బోయెద,
న్పెనఁగి కప్రాణ రక్షణ ము ◆ పేక్ష యొనర్చుట పాప మిందు కై,
కనలకు నాకు మేనియెడఁ ◆ గాంక్షయు లే దిదివోవు టే యురున్. ౭౮.

టీక. రాత్రిచర=ఓరక్కసుఁడా, ఒకమాటవినుము = ఒకవచనమాకర్ణింపుము, వేగిరమేటికి=వేగమేలను, అనిమిషులైనన్=దేవతలేని, నిన్జయింతురే=నిన్నుజయింపఁగలరా, (గెల్వలేరనుట)భోజనగత=కంచములోనిచ్చిన, అన్నము=అశనమగు, నేనిఁకన్=నేనింక

మీఁద, ఎందుఁబోయెదన్=ఎచ్చటికిఁ బోఁగలను (భావిక్రియ) పెనఁగులాడక, ప్రాణరక్షణము=స్వజీవసంరక్షణము, ఉపేక్షయొనర్చుట=ఒప్పరికించుట, పాపము, (హంతుమభ్యాగతంశత్రుంయశ్శక్త్యానివారయేత్, సఆత్మఘ్న ఇతిఖ్యాతో రౌరవంనరకంవ్రజేత్. అనియున్నది) ఇందుకై=ఈపనికై, (ఇందనునది యేతదర్థకమగు దేశ్యపదముగావున దీనిమీఁద, చతుర్థీవిభక్త్యర్థకమగు కైవర్ణకమువచ్చెను కావున నే యిందుమీఁద నిందుచేత మొదలగునవి గలుగును) కనలకు = అలుగకు, నాకు, మేనియెడన్ = శరీరముపట్ల, కాంక్షయున్= అపేక్షయు, లేదు, ఇది=ఈమేను, పోవుటే = నశించుటే, ఉరున్ = మేలగును.

తా. సుగమము.

ఆ. హీనజన్మ మఱుట ♦ యెవ్వఁ డే నొక ప్రాణి, సంతసిలుట ముక్తి ♦ పొంత గనుట,
మేలెకాదె శిబియ ♦ మేల్బంతిగాఁడె న, శ్వరపు దేహ మమ్మి ♦ పరముగొనుట.

టీ. హీనజన్మము=చండాలజన్మము, అఱుట=పోవుటయును,ఎవ్వఁడేని=ఎవ్వఁడైనను, ఒకప్రాణి=ఒకపురుషుఁడు, (ఏనిశబ్దమునకికారలోపము) సంతసిలుట=సంతోషించుటయు, ముక్తిపొంత=మోక్షసమీపమును, కనుట=పొందుటయు, మేలెగాదె=మంచిదేకాదా, నశ్వరపు=శాశ్వతముగాని, దేహము=తనశరీరమును, అమ్మి=వెలపుచ్చి, పరముగొనుట=మోక్షముగ్రహించుటయందు, శిబియ = శిబిచక్రవర్తియే, మేల్బంతిగాఁడె = మార్గప్రదర్శకుఁడుగాఁడా, (అగుననుట). తా. సుగమము.

చ. తెవు లయినం గ్రహం బయినఁ ♦ దే లయినం గర మైన నాత్మ పెం,
పెవు లయిన జ్జలం బయినఁ ♦ దెక్కలియైన మృగాగ్ను లైన మే
ల్తవు లయిన వ్రణం బయినఁ ♦ ద్రాఁ చయిన న్పిడుఁ గైనఁ దీర్పు జే,
లవు తను వూర కే చెడకి ♦ లన్గృశు నొక్కనిఁ బ్రోచు టొప్ప దే. ౩౦.

టీ. తెవులయినన్=వ్యాధియేనియు, గ్రహంబయినన్=పిశాచమేనియు, తేలయినన్=వృశ్చికమేనియు, గరమయినన్=విషమేనియు, ఆత్మపెందెవులయినన్=పెద్దమనోవ్యాధియేనియు, జలంబయినన్=ఉదకమేనియు, తెక్కలియైనన్=చోరుఁడేనియు, మృగాగ్నులైనన్=మృగములేనియు నగ్నియేనియు, మేల్తవులయినన్ = స్త్రీవ్యసనవ్యాసంగమైనను, వ్రణంబయినన్=పుండేనియు, త్రాఁచయినన్=సర్పమేనియు, పిడుగైనన్ = అశనియేనియును, భేలవు=బేలయగు, (నిష్ప్రయోజకమనుట) తనువు=శరీరమును, తీర్చున్=నశింపఁ

జేయును, ఊరకే=అప్రయత్నముగానే, చెడక=చెడిపోక, ఇలన్=భూమియందు, కృశున్=ఆకొన్న, ఒక్కనిన్=ఒకపురుషుని, ప్రోచుట=పోషించుట, ఒప్పదే = తగదా, (ఒప్పు ననుట).

తా. రోగాదులచేత నీతనువు నశింపకుండ నాఁకలి గొన్న యొక్కనికిఁ దృప్తిగా నిచ్చుట మంచి దనిభావము.

వ. అది యట్లుండె నింకొక్క హితంబు సెప్పెద నదియును బ్రాణ భయంబున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక మాధ్యస్థంబుగాఁ దెలిసి వినుము వినకున్న భూత హితంబుఁ గోరి యుచ్చరించుమాట కీశ్వరుండైన మెచ్చుఁగదా వ్యాఘ్ర సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువుల యం దొక్క తిర్యక్కువుగావు దేవయోనివి నీకును మాకుం బలెఁ గర చరణముఖాపఘనంబులు గలవు మాటలను మాయట్ల యకర్తవ్యకర్తవ్యతా విచారంబులు సమానంబ హో మఱచి యంటి స్థావరంబులకంటెఁ గీటాదులకు వానికంటె మఱి మృగాదులకు వానికంటె మఱి పశు పతంగాదులకు వాని కంటెను మాకును మాకంటెను మీకును గరణ కళేబరాది పాటవంబెక్కుడు విజ్ఞానంబును ఘనం బిట్టి నీ కేకాంత కుత్సాసహంబగు బీభత్స వధ్యావధ్య భక్ష్యాభక్ష్య పేయాపేయవివేకంబులు లేకునికి యుక్తమే రుచిగాదు శుచిగా దీదురాహారం బిదియు సకల దురితావతంసయగు హింస నొనగూడునది హింసపరలోకంబునంగదా బాధకంబు పరలోకంబు ప్రాణాంతంబునంగదా చిరస్థిరప్రాణులమగు మా కేల హింసాభయం బనవలదు ప్రాణభయంబు మనుష్యుల మగు మాకు నేఁడైన మీకు మరునాఁడైన నవలి నాఁడైనఁ దుద యుగాంతంబునం దైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడుఁ దప్ప దంతవత్త్వంబునకుఁ దారతమ్యంబేమి మున్నీటనైనను మునుంగుట సరియగుటఁ బర్వతంబునకుం బరమాణువునకు నేమి యంతరంబు మీఁదు విచారింప వలువదే తపోలబ్ధవరాదులం బూర్వంబునం గీర్వాణుల మదం బడంచి హెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాదులు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించియుం బంచత్వంబుఁ బొంది తారు మున్ను జయించిన జముచేతనే చిక్కరే యిక్కడికి మీరు ప్రబలులరైన నక్కడికి వాఁడు ప్రబలుండు సకలభూత తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన వచ్చు నచ్చండాంశు సుతుని వీట మేర దప్పిన మాకుం దప్పనియట్ల బాధ మీకుం దప్పదు మీరు నాసారి ముఖ బర్హిర్ముఖులు జాతి దలపోయ భ్రాత లట్లయ్యుం బరంబున మీరు వారు బాధ్య బాధకతలనొందు చున్నా రీతైజసం బగు తారతమ్యంబునకుం దమస్సత్త్వంబులు హేతువులు వాని కాహృతులు హేతువులు వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరుపురోడాశాహుతుల

భుక్తులం బవిత్రులై యమర్త్యత మీకంటె నతి దీర్ఘకాలంబు వారు జీవించెద రప్పావ
నత చూచికదా సదా చతుర్ముఖాంశజుం డగు సుధాంశుండు గఱంగి సకల రసముల కవధి
యగు సుధారసంబున నాప్యాయనం బొనరించుచున్నవాఁ డేతదర్థంబు మా కుచ్చరింప
రాదుగాని వేదంబు ప్రథమకళ యనలుండు త్రావు నని చెప్పు మఱియు నాయాకళ
లాయా వేల్పులకుం గ్రమంబునం జెప్పు నింత విచారించి రుచించినట్లు నడువు మనినఁ
గహకహనవ్వి యద్దాసఃకి సురద్రోహి యిట్లనియె. ౩౨.

టీ.క అదియట్లుండెన్=ఆనీతియారీతినుండెను, ఇంకొక్క హితంబు సెప్పెద=మఱి యొకహితమువచించెదను, అదియును=ఆమాటయును, ప్రాణభయంబునన్=ప్రాణభీతిచేత, ఆడు=వచించెడు, కార్యవశంపు=పనిగడపుకొనుటకైన, మాటనగాఁ దెలియక=పలుకుగాగ్రహింపక, మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి = మధ్యస్థపుమాటగానె తెలిసి, వినుము=ఆలకింపుము, విన కున్నన్=నీవువినకుండినను, భూతహితంబుఁగోరి = లోకోపకారమపేక్షించి, ఉచ్చరింపు మాటకు=వచించెడుపలుకునకు, ఈశ్వరుండైనన్=పరమాత్ముఁడైనను, మెచ్చుఁగదా=హర్షించునుగదా, వ్యాఘ్రసింహవరాహవృకజంబుకాది=పులి సింగము పంది తోఁడేలు నక్క మొదలగు, శరారువులయందు=ఘాతుకజంతువులయందు, ఒక్క తిర్యక్కవు గావు=ఒకతిర్యగ్జంతువవుగావు, దేవయోనివి = దేవతలలో నొక భేదమైనవాఁడవు, "విద్యాధరోప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకింనరాః పిశాచోగుహ్యకస్సిద్ధో భూతోమీ దేవయోనయః" అని యమరము. అనఁగా, రక్షః పిశాచములును దేవయోనులేయనుట. నీకునుమాకుంబలెన్ = నీకును మాకువలెనే, కరచరణముఖ = కాలుసేతులుమొదలగు, అవఘనంబులు = అవయవములు, "అంగంప్రతీకోవయవో పఘనోథకళేబరే" అనియమరము. కలవు = ఉన్నవి, మాటలు నుమాయట్ల=సంభాషణములునుమావలెనే, అకర్తవ్యకర్తవ్యతా = చేయరాని చేయవచ్చిన పనులగుటయొక్క, విచారంబులు = ఆలోచనములు, సమానంబ=సమమే, హా=అహహా, మఱచియంటి = మఱచిపోయి యిట్లు పలికితిని, స్థావరంబులకంటెన్ = వృక్షాదిస్థావరంబులకంటెన్, కీటాదులకున్=పురువులు మొదలగువానికిని, వానికంటెన్=ఆకీటకాదులకంటె, మఱి=అధికముగా, మృగాదులకున్=మృగములు మొదలగువానికిని, వానికంటెన్= ఆమృగాదులకంటె, మఱి, పశుపతంగాదులకు=పశుపక్ష్యాదులకును, వానికంటెను=ఆపశ్వాదులకంటెను, మాకును, మాకంటెమీకును, కరణకళేబరాదిపాటవంబు=ఇంద్రియశరీరాది పటుత్వము, ఎక్కుడు=అధికము, విజ్ఞానంబు=విజ్ఞానంబు, ఘనంబు=అధికము, ఇట్టినీకు, ఏకాంత=ముఖ్యముగ, క్షుత్తా=నిందకు, ఆవహంబగు=సంపాదకమైన, "క్షుత్తాన్నిందాచ

గర్హణే" అనియమరము. భీభత్స=రోఁతయైన, పథ్యాపథ్య = హితాహితములయొక్కయు, (పథ్యాపథ్యయను పాఠమునఁ జంపఁదగిన చంపఁదగని యనియర్థము) భక్ష్యాభక్ష్య=తినఁదగినవియు, తినరానివియును అయినట్టి వాని యొక్కయు, పేయాపేయ=త్రాఁగఁదగిన త్రాఁగరానివానియొక్కయు, వివేకంబులు=జ్ఞానములు, లేకునికి=లేకుండుట, యుక్తమే=తగునా, (తగదనుట) ఈదురాహారంబు = ఈదురోఁభోజనము, రుచిగాదు=చవిగాదు, శుచిగాదు=పవిత్రముగాదు, ఇదియు=ఈదురాహారమును, సకలదురితావతంసయగు=సమస్తపాపశేఖరమైన, హింసన్=హింసించుటచేత, ఒనగూడునది=సంభవించునట్టిది, హింస=అటుహింసించుట పరలోకంబునఁగిదా = లోకాంతరంబునంగదా, బాధకంబు=బాధకము, పరలోకము=అట్టిలోకాంతరము, ప్రాణాంతంబునంగదా = ప్రాణావసానమైనప్పుడుగదా, చిర=బహుకాలము, స్థిర = తిరముగానుండునట్టి, ప్రాణులమగు = ప్రాణములుగలమాకు, ఏలహింసాభయంబనవలదు = హింసవలనవచ్చెడు వెఱపేలయనఁగూడదు, ప్రాణభయమ్మె=ప్రాణభీతి మనుష్యులమగుమాకు, నేఁడైనన్=నేఁడుగలిగిన, మీకు, మఱునాఁడైనన్, ఆవలినాఁడైనన్=ఆమఱునాఁడైనను, తుదన్=చివరను, యుగాంతంబునందైనన్=యుగప్రళయమప్పుడేనియును, నిడుపుగుఱుచలన్=దీర్ఘహ్రస్వకాలముగా, ఎప్పుడుఁదప్పదు, అంతవత్త్వంబునకున్ = చావుగలుగుటకు, తారతమ్యంబేమి = కాలముయొక్క హెచ్చుతగ్గువేమి, మున్నీటనైనన్ = సముద్రమందైనను, "ముత్పున్నె ము ప్రొద్దు♦మున్నీరు ముక్కాఁక ముచ్చిచ్చునఁగఁ గబ్బ♦ములను మఱియు, నిరువంక యిరుదెస యిరుగెడ యిరువాఁగు ద్విగువేకవచనాంత మగుచుఁదనరు. అన్నట్టిదియేకవచనాంతద్విగుసమాసము" మునుంగుటసరియగుటన్=మునిఁగిపోవుట సమానముగావున, పర్వతంబునకున్=కొండకును, పరమాణువునకున్=దృగ్గోచరముకానినలుసునకు, ఏమియన్తరంబు=ఏమిభేదము, "క్షోమజ్జతోరణుకులాచలయోర్వ్విశేష" అన్నట్లు సముద్రమందుఁబర్వతమేనియుబరమాణువేనియుమునుఁగుననుట) మీఁదు=ముందఱఁకలుగునది విచారింపవలువదే=ఆలోచింపవలదా,తపోలబ్ధవరాదులన్...తపః=తపములచేత,లబ్ధ=పొందబడిన, వరాదులన్=వరములుమొదలగువానిచేత, పూర్వంబునన్=తొల్లిటికాలమందు, గీర్వాణుల=దేవతలయొక్క, మదంబడంచి=పొగరడఁచి, హెచ్చిన=అతిశయించిన, హిరణ్యకశిపు, దశముఖ=రావణాసురుఁడు, ఆదులు=మొదలగువారు, శతసహస్రసంఖ్యాక=నూఱువేలులెక్కగిల, వత్సరంబులు=ఏండ్లు, జీవించియున్=బ్రదికియుండియును, పంచత్వంబుఁబొంది=మృతినొంది, తారుమున్నుజయించిన=తాముపూర్వముజయిం

చినట్టి, జముచేతనేచిక్కరే=యమునిచేతనేపట్టఁబడరా, "ఈజముఁడను నదిసంస్కృతభవ ప్రాకృత తత్సమము. జడాహోముఖస మాడయోః ప్రాకృతే తత్సమా యనియును; సీ. జడయను జముఁడను శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత సమప్రశస్తిఁగాంచు నన్నట్లనుట" ఇక్కడకిన్=ఈలోకమునకు, మీరు, ప్రబలులరైనన్=బలవంతులరైనను. అక్కడికిన్=ఆలోకమునకు, వాఁడు=ఆయముఁడు, ప్రబలుఁడు=బలవంతుఁడు, కలభూత=సమస్తభూతములయొక్క, తారతమ్యంబును=ఎక్కువతక్కువయును, నిజనిజ=తమతమ, స్థానవిశేషంబునన=స్థానబలముచేతనే, వచ్చున్=వచ్చును, అచ్చుణ్ణాంశుసుతుని=ఆయుష్ణకరునికుమారుఁడగుయమునియొక్క, వీటన్=పట్టణమందు, మేరదప్పినన్=దురాచారముఁజేసిన, మాకుందప్పునియట్ల=మనుష్యులమగుమాకును దప్పనట్లుగానే, బాధ=నరకయాతన, మీకుందప్పదు=మీకునుదప్పదు, (పాపఫల మందఱకునొక్కటేయనుట) మీరున్=రాక్షసులైనమీరును, ఆసౌరిముఖబర్హిర్ముఖులు=ఆయముఁడుమొదలగు దేవతలు, జాతిఁదలపోయన్=జాతినివిచారింపఁగా, భ్రాతలు=అన్నదమ్ములు, అట్లయ్యున్, పరంబునన్=పరలోకమునందు, మీరువారును, బాధ్యబాధకతలన్=బాధ్యబాధకభావములను, ఒందుచున్నారు, (మీరుబాధింపఁబడువారును వారుబాధించెడువారుననుట) ఈతైజసంబగు=ఈతేజస్సంబంధియగు, తారతమ్యంబునకున్=తగ్గుహెచ్చులకు, తమస్సత్త్వంబులు=తమస్సత్త్వగుణములు, హేతువులు=వరుసగాఁగారణములు, వానికి=అట్టితమస్సత్త్వగుణంబులకు, ఆహృతులు=ఆహారములు, హేతువులు=కారణములు, వ్యాహృతులన్=భూర్భువరాదిమంత్రముచేత, క్రతువులన్=యజ్ఞములయందు, చరు=అన్నముయొక్కయు, పురోడాశ=హవిస్సుయొక్క, ఆహుతుల=హవనములయొక్క, భుక్తులన్=భుజించుటలచేత, పవిత్రులై=పావనులై, అమర్త్యతన్=చావులేకుండుటచేత, మీకంటెన్, అతిదీర్ఘకాలంబు=మిక్కిలినిడుపైనకాలము, వారు=ఆదేవతలు జీవించెదరు=బ్రదుకుదురు, అప్పావనత=ఆపవిత్రత్వమును, చూచికదా=ఈక్షించియేకదా, సదా=నిరంతరమును, చతుర్ముఖాంశజుండగు=బ్రహ్మాంశసంభూతుఁడైన, సుధాంశుఁడు=అమృతకరుండగుచంద్రుఁడు, కళంగి=తానుగిఱఁగి, సకలరసములకు=సకలమాధుర్యములకు, అవధియగు=పరమావధియగు, సుధారసంబునన్=తనయమృతరసముచేత, ఆప్యాయనంబు=తృప్తిని, ఒనరించుచున్నవాఁడు=చేయుచున్నాఁడు, ఏతదర్థంబు=ఈయర్థము, మాకుచ్చరింపరాదుగాని=మాకుఁజెప్పఁగూడదుగాని, వేదంబు=శ్రుతి, ప్రథమకళ=చంద్రుని ప్రథమకళను, అనలుండు=అగ్ని, త్రావునని=పానముసేయుననని, చెప్పన్=ప్రతిపాదిం

చున, మఱియుఁ=ఇంకను, ఆయాకళలు, అయావేల్పులనఁ = ఆయాదేవతలను, క్రమంబునఁ=వరుసగాను, చెప్పఁ, ఇంత= నేఁజెప్పినయీయావదర్థమును, విచారించి= ఆలోచించి, రుచించినట్లు= నీకింపగునట్లు, నడువుమనినఁ = వర్తిల్లుమనఁగా, కసాకస్రా, నవ్వి = హసించి, (ఇదియనుకరణశబ్దము) అద్దాపరికి, సురద్రోహి = బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, ఇట్లనియె.

తా. సుగమము.

కం. చంపకు చదువుల మేము ప, ఠింపనిశాస్త్రములె? మాప ♦ ఠింపనిశ్రుతులే?
యింప వవి నమ్మవేఁ "ప్రథ, మాంపిబతేఃహి" యనెడు ♦ మాటవుఁ గాదే. ౩౭.

టీక. చదువులఁ = చదువులచేత, చంపకుము = బాధింపకుము, మేముపఠింపని= మేముచదువని, "భవతిక్రియాపదానాం త్రిపథానామించుగాగమ" అనుసూత్రముచేతఁ బఠించుచు నని రాఁగా వ్యతిరేకాదేశ్భావినిచాత్సార్వత్రిక సూత్రముచేత నాచువర్ణకమున కత్వము వచ్చి యాచవర్ణమునకు వ్యతిరేకాదికేచచోఃపస్సార్వత్రిక సూత్రముచేతఁ బత్వమును దానిపైఁ బ్రతిషేధవాచినాంని యను సూత్రముచేత నిష్ణకము వచ్చెను" శాస్త్రములె=చదువులా, (అన్నియు మేముచదివితిమనుట) మా=మాయొక్క, పఠింపనిశ్రుతులే= చదువనివేదములా (ప్రథమార్థమందుషష్ఠి. సీ. తెల్లంబు గాదె మీ ♦ కెల్ల సుయోధను జేసిన కుటిల విచేష్టితములు ; అనియుద్యోగ పర్వము) అవి=ఆ వేదశాస్త్రములు, ఇంపవు=మాకు రుచింపవు, (ఇంచు అనుటకు మధుర మగు నని యర్థము. దీనికి ; ఆ. జిహ్వ మరలఁ బడఁగఁ ♦ జిలుకల కగ్గిశ, పించె సురలు చెవుల ♦ కించునట్టి, పలుకు వానికొసఁగిరి అని యానుశాసనికపర్వప్రయోగము. కావుననే యించువిల్కాఁడని తియ్యవిల్తునకుఁ జెప్పుదురు; దీనికి వ్యతిరేకార్థమందు నాపత్వమువచ్చెను) నమ్మవేఁ=నమ్మవేని, ప్రథమాంపిబతేఃహి=ప్రథమాంపిబతేఃహి ద్వితీయాంపిబతేరవి రిత్యాదివచనము, "లోపోనవ ఆదికే విసర్గస్య" అనుసూత్రము చేత విసర్గలోపము, అనెడు=అనునట్టి, (ఇది=అను కృతేస్తివాక్యంతు అను సూత్రానుసరణముగా ననుకరణము, మాటవుఁ, కాదె=అటు గాదా,

తా. సుగమము.

మ. నిలు మోహాలో మము వారి ఘ్రాత లను ♦ ల్పీనపంటి పేరలు ధా,
శలపూతా సలు గా రటంటె బ్రతిం ♦ త్వోసమాంజ ము. ద్గోలు మ్ము,

జ్వలనుం డంటికె నొండు నిన్నడిగెద♦నర్వాశిగాఁడా? యతం,
డిలఁ దన్యాయ్యమ చాలు మాకు నఘ మే? వృ♦ద్ధానుచారం బిఁకన్. 33.

టీక. నిలుము=నిలువుము, (కం. నిలువుము పిలువుము కొలువుము, గెలువుము విడువు మనఁగాఁ ద♦గినబహుశబ్దం, బులకుం దృతీయ వర్ణము, దొలఁగిన దోషంబు లేదు♦తుహినాంశుధరా" అని యడిదము సూరయ కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునం జెప్పి వీనికి నుదాహరణంబులఁ జెప్పినాఁడు, ఓహో=పరిహాసార్థకము, మముక్=మమ్మును, వారిభ్రాతలనుచున్=ఆదేవతల తోఁబుట్టినవులనుచును, నీవంటి=నీవుచెప్పితివి, వారల్=ఆదేవతలు, సుధాశులు=అమృతాశనులు, అపూతాశులుకారు=అపవిత్రాహారులుగారు, అటంటి=ఆలాగంటివి, ప్రతిపత్=పాడ్యమినాఁటి, సోమాంశముక్=చంద్రకళను, జ్వలనుండు=అగ్ని, ముక్=మున్నుగాను, క్రోలునంటి=పానముఁజేయునంటివి, ఇఁకన్=ఇంకను, (నిత్యమనుత్తరపురుష క్రియాన్వితయనుసూత్రముచేత నిత్యసంధి) ఒండు=ఒకసంగతి, నిన్నడిగెదన్, అతండు=ఆయగ్నిహోత్రుఁడు, సర్వాశిగాఁడా=అన్నిటితిండికాఁడు గాఁడా, ఇలన్=భూమియందు, తన్న్యాయమే=ఆన్యాయమే, మాకు, చాలు=ఆచారము (పర్యాప్తమనియునుజెప్పవచ్చును) ఇఁకన్=ఇంకను, వృద్ధానుచారంబు=పెద్దలవలె, నడుచుట, అఘమే=పాపమా, (కాదనుట).

తా. సుగమము.

తే. హరికి సఖుఁడును రథమును♦నగుగరుడుఁడు,దొరకి నమృతంబు సురలకు♦మరల నిచ్చి?
యహులు గూడుగ వరమున♦నడిగికొనఁడె? యమృత మైననుజవుల జా♦త్యన్న సమమె?

టీక. హరికిన్=విష్ణునకు, సఖుఁడును=చెలికాఁడును,రథమును=వాహనమును, "నాగాంతకోవిష్ణురథః" అనియమరము. అగు=అయినట్టి, గరుడుఁడు=గరుత్మానుఁడు, దొరకిన=తనకులబ్ధమైన, అమృతంబు=సుధను, సురలకు=దేవతలకు, మరలనిచ్చి=క్రమ్మ ఱనొసంగి, అహులు=సర్పములు, కూడుగ=తనకాహారముగ, వరమునన్=వరము చేత, అడిగి=యాచించి, కొనఁడె=గ్రహింపఁడా, అమృతమైనను=సుధయేనియు, చవులన్=రుచుల చేత, జాత్యన్న=తమ తమ జాత్యుచితాహారమునకు, సమమె=సరియగునా. (కాదనుట). తా. సుగమము.

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ బోఁ జదివి♦నే నిటఁ గన్నదియేమి యెవ్వఁ డీ,
చదువుల యర్థవాదపు వృ♦ష ల్వీని బేల్పడు, నీవు మాయెడం,

జదువుల మాటలాడి కనఁ♦జాల వొకానొక మెచ్చు నొక్కఁ డీ,
చదివిన కూర వింతచవి♦చాలఁగఁదెమ్మను మెచ్చు దక్కఁగన్. ౩౫.

టీక. నిదురయున్ = నిద్రయును, కూడున్ = అన్నమును, పోన్ = పోవునట్లు, చదివి = పఠించి, నేను, ఇటన్ = ఇచ్చటను, కన్నది = పొందినది, ఏమి = ఏమిగలదు, ఎవ్వఁడు = ఏపురుషుఁడు, ఈచదువుల = ఈశాస్త్రములయొక్క, అర్థవాదపు = అర్థవాదసంబంధులగు, మృషల్ = కల్లమాటలు, విని = ఆకర్ణించి, బేల్పడున్ = బేలుపోవును, (ఎవ్వఁడును బేల్పోఁడనుట) ఈవు = నీవు, మాయెడన్ = మాపట్లను, చదువులమాటలాడి = శాస్త్రార్థప్రసంగముజేసి, ఒక్కఁడు = ఒక్కటి, ఈచదివిన, పఠించిన, (చదివినయన్న పాఠమున వెనిచినయనియర్థము) కూర = శాకము, వింతచవి = క్రొత్తరుచిగలది, చాలఁగఁదెమ్ము = చాలునంత తే, అను = ఇట్లనియెడు, మెచ్చు = శ్లాఘ, తక్కఁగన్ = వినా, ఒకానొక మెచ్చున్ = ఒకానొక్కఁడైనశ్లాఘను, కనఁజాలవు = పొందఁజాలవు.

తా. ఈ శాస్త్రప్రసంగముల వలన నేమి ప్రయోజనము లేదు. దీనికి బేలుపోవువాఁడెవ్వఁడును లేఁడు. ఇది చదివిన కూర క్రొత్త రుచి గలది యా కూర మఱియు నింత పెట్టుమందును. నీ కీ చదువుల చేత నావలన నంతకంటె నే మేలును గలుగ దనియును నీవెన్ని చదివినను నిన్ను వధింపక విడువ నని భావము.

వ. అని గీష్పతి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరుండైన రక్కసు తర్కోక్తులకుం గృష్ణస్మరణంబు సేసి యిందులఁ బొందుపడు ప్రత్యుత్తరంబుల వీనిఁ గెలఁకిన బుద్ధిక్షోభంబుగా నింతకంటె నేమి యబద్ధంబులు వినంబడునో మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గాదనం బనిలే దని యందంబుఁ గూడుకొని ఛందోనువర్తనపరుండై నీచసంస్మృతికి రోసి తన్ముఖోల్లాసంబునకు శబ్దచ్ఛలంబున నంతర్గతంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుండ వేను నరుఁడ హీనకులుండ ననభ్యస్తశాస్త్రుండ నీకుత్తరం బీశక్తుండ నే మప్పుచనస్ఖాలిత్యంబులు సహించి దయచేసి నమ్మ్ర మత్ప్రార్థనంబు గావింపుము. ౩౬.

టీక. అని = ఇట్లని, గీష్పతి = బృహస్పతియొక్క, మతంబు = మతమును అవలంబిచి, నిజ = స్వకీయములగు, ఆలాప = పల్కులయొక్క, హేళన = పరిహాసించుటయందు, పరుండైన = ఆసక్తుఁడైన, రక్కసు = రాక్షసునియొక్క, కుతర్క = కుశంకలయొక్క, ఉక్తులకున్ = మాటలకు, కృష్ణస్మరణంబు సేసి = కృష్ణకృష్ణ యనుకొని, ఇందులకున్ = ఈ నీ తర్కములకు, పొందుపడు = సమాధానకరములగు, ప్రత్యుత్తరంబులన్ = బదులు

మాటలచేత, వీనిఁగెలఁకినన్=వీనిఁగెరలించినను, బుద్ధిక్షోభంబుగాన్=మనఃక్లేశమగునట్లు, ఇంతకంటె=విన్నదానికంటెను, ఏమియబద్ధంబులు=ఏమివినరానివి, వినఁబడునో, మీఁదన్=తరువాతను, కార్యంబుగలమాకు=భగవత్సేవయనుపనిగలిగినమాకు, దీనిన్=వీఁడు సెప్పినయీమాటను, కాదనం బనిలేదని=కాదనుట కక్కఱ లేదని, అందంబుఁగూడుకొని=ఉల్లాసముఁదెచ్చుకొని, ఛందోనువర్తనపరుండై...ఛందః=వానియిష్టముయొక్క, అనువర్తన=అనుసరించివర్తించుటయందు, పరుండై=ఆసక్తుఁడై, నీచసంస్మృతికిన్=హీనస్మరణమునకు, రోసి=ఏవగించి, తన్ముఖోల్లాసంబునకున్ = వానిముఖప్రీతికొఱకు, శబ్దఛలంబునః =శబ్దవ్యాజముచేత, అంతర్గతంబునన్ = మనస్సునందు, సుగతునిడుకొని=బుద్ధదేవునునిచికొని, నీవుసర్వజ్ఞుండవు=నీవన్నియు నెఱింగినవాఁడవు, "సర్వజ్ఞస్సుగతో బుద్ధః" అని నిఘంటువు. సర్వజ్ఞశబ్దమున కర్థాంతరము బుద్ధుఁడనుట. ఏను=నేను, నరుండ=మనుష్యుఁడను, హీనకులుండన్=నీచజాతివాఁడను, అనభ్యస్త=అభ్యసింపఁబడని, శాస్త్రుండన్=శాస్త్రములు గలవాఁడను, నీకుత్తరంబీశక్తుండనే=నీకుఁబ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకుసమర్థుఁడనా, (కానుట) మతి=నాయొక్క, వచః=పలుకులయందలి, స్ఖాలిత్యంబులు=తప్పులను, సహించి=సైరించి, దయసేసి=కృపయునిచి, నమ్మి=విశ్వసించి, మత్ప్రార్థనంబు=నా వేఁడుకోలును, కావింపుము=చేయుము.

తా. సుగమము.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మునుపా పై నొక్క నీకా యశో,
భిఖ్యన్నేను జేర్తు మే మొసఁగిఁ దప్పింపన్వ్రతం బొక్కఁడే,
ముఖ్యంబై యొనరింతు దాని సఫలంబుజ్జేయఁగా లేవ గా,
"సఖ్యంసాప్తపదీనమ" న్మన మిథస్సాజ్గత్య మూహించుచున్. ౩౭.

టీక. మునుపు=మొదలనే, దైత్యులందున్=రక్కసులయందు, ప్రఖ్యాతుండవు=ప్రసిద్ధుఁడవు, ఆపైన్=అందుమీఁద, ఒక్కఁడైన, యశోభిఖ్యన్ = కీర్తికాంతిని, "అభిఖ్యానామశోభయోః" అనియమరము. నేను, చేర్తున్=సంపాదింతును, మేనొసఁగన్=నాశరీరమునీకిచ్చుటకు, తప్పింపన్=తప్పఁజేయను, వ్రతంబొక్కఁడే=ఒక్కవ్రతమే, ముఖ్యమై=ముఖ్యముగాఁగలిగి, "అప్సరోనికురుంబమాటలుపాటలు నైవినోదింపంగ నమరగణము" అనియును; ద్వాపశదినములాతఁడుగారవింపంగవర్తించిపంద్రెండునవ్సరముల ప్రాయమైరాజ్యసంప్రాప్తికినేతెంచియరుక్కనియుపయంబునస్తమయము, వసుచోష్ణాంపాలిమేరలైన, అను ఏ మొదలు గాశాంతిపర్వప్రయోగములును; క౯. కాచికొని నచ్చి సిగినా, నే

చిన యట్లచట నచట ♦ నిలిపితి మునినా, ధా చేటుచు భంగంబును, నై చిత్తముశ్లోకము నకు♦నగ్గంబయ్యెన్. అనిపూసలపర్వ్రప్రయోగంబునుగలిమింజేసిఅగుధాతువునకుకలిమిఅర్థము గాఁజెప్పవలయును) ఒనరింతున్ = చెయుదును, దానిన్ = ఆవ్రతమును, సఖ్యంసాప్తపదీన మను = సఖ్యంసాప్తపదీనంస్యాదితివాక్యప్రకారమగు, (ఏడడుగులు తోడనడచిన స్నేహము గలుగుననుట) మన = మనయొక్క, మిథస్సాంగత్యము = ఒండొరులచెలిమిని, ఊహించుచున్ = తలంచుచును, సఫలంబున్ = ఫలముతోఁగూడినదానిఁగా, చేయఁగాలేవు గా = చేయలేవా. అనిప్రార్థన.

తా. మనమిరువురము చెలికాండ్ర మగుట వలన నావ్రతమును సఫలముఁ జేయుమని భావము.

వ. అదిగొద్దియంటేని. ౩౮

టీక. ఆవ్రతమేదియనియడిగితివేని. తా. సుగమము.

కం. ఈకురుఁగుటి యీ కురుఁగుడి, వైకుంఠునిఁ బాడి నిత్త ♦ వ్రతముగఁ దత్సే,
వాకృతి కడపట నశనము, నీ కొదు ముఖ్యమిదియ ♦ నేఁ డగు తుదకున్. ౩౯

టీక. ఈ కురుఁగటి = ఈ సమీపమందలి, ఈకురుఁగుడి = ఈ తిరుక్కురుంగుడి యొక్క, వైకుంఠునిన్ = వెన్నుని, వ్రతముగన్ = నియమముగా, పాడి, త్తన్ = గానము సేసినచ్చుచుందును, తత్సేవా = ఆకొలుననియెడు, కృతి = కార్యముయొక్క, కడపటన్ = అంత్యమునందు, అశనము నీకొఁగున్ = ఏకాహారమగుదును, నేఁడు తుదకున్ = నేటితుదకు, ఇదియ = ఇట్లగుటయే, ముఖ్యము = శ్రేష్ఠము, వ్రతముగ, కడపటనగునశనము, నీ కొదుననిపాఠాంతరముగల దష్టేని, తత్సేవే = అభగవంతునకొలువే, కడపటన్ = అంత్య మందు, అగున్ = అగును.

తా. సుగమము.

ఉ. అంచు నతండు పల్కఁ బరి ♦ హాసతఁ జెక్కిలిఁగొట్టి తెస్స సం,
డించిలి పోయి దాసరి ప ♦ నిం దెరవాళులు గొట్టిగొట్టి మె,
చ్చించి విరక్తిదాసుని ♦ నిన్నఁగదా యయినాఁడ వీఁడు,
గ్లోంగెనుఁ జేసె వ్రాతాహతికి ♦ కోఁపల పోసెను మెచ్చితి న్నిచున్. ౪౦

టీక. అంచున్ = ఇట్లనుచు, అతండు = ఆదాసుఁడు, పల్కన్ = చెప్పఁగా, పరిహాసతన్ = చిఱునగవుగలుగుటచేతను, చెక్కిలిఁగొట్టి — చెంపఁగొట్టి (చిఱునగవునఁ జెం పటా మెల్లనఁగొట్టి (ఆ)డిచుదానని, తె... — ... గాఁ ... కఁజేసితిప.

వనిన్=అడవియందు, తెరవాటులుగొట్టికొట్టి=త్రోవదొంగతనములు గొట్టికొట్టి, మేన్వెంచి=శరీరముఁబెంచుకొని, విరక్తిన్=వైరాగ్యము చేతను, నిన్నఁగదా=నిన్నటిదినముననేకదా, దాసరివయినాఁడవు, ఈమమున్=ఇట్టిమమ్మును, కొంచెముఁజేసి=తగ్గుపఱచి, త్రాగ్గోటికికోన్=ఉచ్చుగొఱుకుకొనుటకు, (తప్పించుకొనిపోవుటకనుట) (త్రాడనుపదంబున డువర్ణమునకు లోపమువచ్చినది) తలపోసెదు = ఆలోచించెదవు, నినున్=నిన్ను, మెచ్చితిన్ = మెచ్చుకొంటిని, (ఇట్లుపరిహసించెననుట).

తా. సుగమము.

శా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో ♦ నీ బోధమాలించు నిం,
కేరా జ్యంబు నరుండు బాసకయి మే ♦ నీఁ దాన యేతెంచుఁ దీ,
పార న్నేఁజననీమియు న్మగిడి నీ ♦ వా రామియుం దెల్ల మే,
లా రంతు ల్పలుపల్కు లంత్యకుల యే ♦ లా చింత లేలా వగల్. ౪౧

టీక. ఏరాజ్యంబు=ఏదేశమందలి, నరుండు=ప్రాణి, నోరికడివోన్=నోటికందినకబళముపోవునట్లు, ఈబోధము=ఈయుపదేశమును, ఆలించున్=వినును, (ఎవ్వఁడు వినఁడనుట) ఇంకన్=మఱియును, ఏరాజ్యంబునరుండు=ఏసీమపురుషుఁడు, బాసకయి=ప్రమాణమునకై, మేను=శరీరమును, ఈన్ =ఇచ్చుటకు, తాన=తనకుఁదానే, ఏతెంచున్ =వచ్చును, (ప్రమాణముఁజేసితినేయని యెవ్వండునురాఁడనుట)తీపారన్= రుచిమీఱఁగాను, (ప్రీతిచేతననుట) నేన్ =నేను, చననీమియున్=పోనియ్యకుండుటయును, మగిడి =తిరిగి, నీవు, ఆ రామియున్=ఆ రాకుండుటయును, తెల్లము=స్పష్టము, అంత్యకుల=చండాలుఁడా, ఏలారంతుల్=రచ్చలేమిటికి, పలుపల్కులు=పెక్కుమాటలు, ఏలాచింతలు=విచారములేల, ఏలావగల్=దుఃఖములేల.

తా. ఏదేశమందైనను దన నోటి కందిన యాహారమును విడిచెడు వాఁడును లేఁడు, బాసయిచ్చి వచ్చితి నని తన శరీర మొక్కనికాహారముగా నొసఁగిన వాఁడును లేఁడు, కావున నిన్ను విడుచుటయు లేదు, నీవు మరల వచ్చుటయును లేదు, చండాలుఁడా, నీ మాట నమ్మెదునా, యింక నీ యఱపులతోడను విచారములతోడ నధికప్రసంగములతోడను దక్కులతోడను బ్రయోజనము లే దనిభావము.

తే. అని నఁ జెవియూసి నారాయ ♦ణా యటంచు,
నతఁడు నను నమ్మ వే.పిశి ♦ తాశి యొక్క,
శపథమున నమ్ము మని వాఁడు ♦ సమ్మతింప,
వేనవే ల్సత్యములు పల్కి ♦ వినకయున్న. ౪౨

టీక. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, చెవిన్ = కర్ణమును, మూసి = ఆచ్ఛాదించుకొని, నారాయణాయటంచున్, అతఁడు = ఆదాసుఁడు, పిశితాశి = ఓరాక్షసుఁడా, ననునమ్మవే = నన్నునమ్మవా, ఒక్కశపథమునన్ = ఒకప్రమాణముచేతను, నమ్ముమని = విశ్వసింపుమని, వాఁడు, సమ్మతింపన్ = ఒప్పికొనునట్లు, వేనవేల్సత్యములు = వేవేలుసత్యములు, పల్కి = వచించి, వినకయున్నన్ = వాఁడంగీకరింపకుండినను.

తా. సుగమము.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁ జేసి జని♦యించు జగంబు వసించు నిజ్జగం,
బెవ్వనియందు డిందు మఱి♦ యెవ్వనియం దిది యట్టి విష్ణుతో,
నివ్వల నొక్క వేల్పు గణి♦యించిన పాతకినౌదు నేఁడ నే,
నెవ్విధినైన ని న్నదియ♦ నేనియనన్విని బంధ మూడ్చినన్. ౪౩.

టీక. ఎవ్వనిచూడ్కిఁ జేసి = ఏపురుషునివీక్షణముచేత, జగంబు = జగత్తు (అంత్యాహ్లోపమైజగంబనియయ్యె), జనియించున్ = కల్గునో, ఎవ్వనియందున్ = ఏపురుషునియందు, ఇజ్జగంబు = ఈజగము, వసించున్ = నిలుచునో, ఇది = ఈజగము, మఱి = పిమ్మటను, ఎవ్వనియందున్ = ఏపురుషునియందు, డిందున్ = లీనమగునో, అట్టి = తాదృశుఁడైన విష్ణుతోన్ = వాసుదేవునితో, ఇవ్వలన్ = ఈవలను, ఒక్కవేల్పున్ = మఱియొక దేవతను, గణియించిన = సరిగాలెక్కఁబెట్టిన, పాతకినౌదున్ = పాపముగలవాఁడనౌదును, (విష్ణునితో మఱియొక దైవము సమాన మని చెప్పుటకంటె నధికమగు పాపములేదనుట) నేఁడ = నేఁటిదినమే, నేన్ = ఏను, ఎవ్విధినైనన్ = ఏచొప్పననైనను, నిన్నదియనేని = నిన్నుఁజేరరాకపోతినా, (ఇదిపూర్వముతోనన్వయము) అనన్ = ఇట్లనఁగా, విని = ఆలకించి, బంధమూడ్చినన్ = కట్టువిప్పఁగానే.

తా. నేఁటిదినమే నిన్ను నే నేప్రకారముగానైనఁ జేర రాకపోతినేని విష్ణునితోడ సరియగు నొక దేవుఁడున్నాఁ డని చెప్పెడు వాని పాపమునఁ బోఁగలఁ వాఁడనని యాదాసుఁడు ప్రమాణముఁ జేయఁగా నా రక్కసుఁడు మాఱు పల్కక కట్టు విడిచెనని భావము.

చ. అతఁడు తదల్పపాపఫల♦మందుట సుంకము దీర్చి పోయి త,
చ్ఛతదళపత్త్రనేత్రునకుఁ♦ జాఁగిలి మ్రొక్కి రణద్విపంచియై,
స్తుతికలితప్రబంధములఁ♦ జొక్కఁగఁ బాడి యసత్యభీభర,
ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరు♦తో వ్రతపూర్తి గతార్తి నిట్లనున్. ౪౪.

టీ. ఆతేఁడు=ఆదాసుఁడు, తదల్ప=ఆకొంచెమైన, పాప=పాపముయొక్క, ఫలమందుట=ఫలమునుబొందుటయనెడు, సుంకము=అభ్యంతరము, (బంధింపఁబడినఫలమనుట) తీర్చి=చెల్లించుకొని పోయి, తచ్ఛతదళపత్త్రనేత్రునకున్=ఆకమలదళనయనుఁడగు తిరుక్కురుంగుడిస్వామికి, చాఁగిలిమ్రొక్కి=దండవత్ప్రణామముఁజేసి, రణద్విపంచిగా...రణత్=మ్రోయుచున్న, విపంచిగా=వీణగలవాఁడై, స్తుతి=నుతులతోడను, కలిత=కూడుకొన్న, ప్రబంధములన్=గ్రంథములచే, చొక్కఁగన్=స్వామిసంతోషించునట్లు, పాడి=గానముఁజేసి, అసత్యభీభర=అప్రమాణ భయాతిశయము చేత, ద్రుత=వేగముగల, "లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమ్" అనియమరము. గతిన్=గమనము చేత, వచ్చి, రాత్రిచరుతోన్=ఆరక్కసునితో, వ్రతపూర్తి=వ్రతపూరణము చేత, గత=పోయిన, ఆర్తిన్=పీడచేత, ఇట్లనున్=ఈ ప్రకారమనును.

తా. వ్రతపూర్తిచేత మనఃఖేదము లేక శీఘ్రముగా వచ్చెనని భావము.

ఉ. నీ చెఱఁ బాసి పోయి రజ ♦ నీచర చక్రి భజింప ముక్తి పొం,
దే చెర యే చెఱం దవుల ♦ నే నిఁక నుండఁగఁ జూడు పంచుచో,
నే చరణంబు లేయుదర ♦ మేయుర మేశిర మేకరంబు లీ,
వాచరణంబు లాయుదర ♦ మా యుర మాశిర మాకరంబులున్. ౭౫.

టీ. రజనీచర=ఓయిరేద్రిమ్మరి, నీచెఱన్ = నీనిర్బంధమును, పాసి=విడిచి, పోయి=చని, చక్రిన్=స్వామిని, భజింపన్=సేవింపఁగా, ముక్తి=మోక్షముయొక్క, పొందు=స్నేహము, ఏచెర=ఏచ్చెనురా, ఏన్=నేను, ఇఁకన్=ఇఁకమీఁద, ఏచెఱన్=ఏనిర్బంధమందును, తవులన్ = చిక్కుపడను, పంచుచోన్=నన్నుఁబనుపునప్పుడు, ఏచరణంబులు=ఏపాదములో, ఏయుదరము=ఏకడుపో, ఏయురమో=ఏవక్షఃస్థలమో, ఏశిరము=ఏశిరస్సో, ఏకరంబులు=ఏహస్తములో, ఆచరణంబులు, ఆయుదరము, ఆయురము, ఆశిరము, ఆకరంబులున్, ఈవు=నీవు, ఉండఁగఁజూడు=ఉండఁజూచికొనుము.

తా. నీ చెఱ వదలి పోయి స్వామి సేవఁ జేసి యెల్ల బంధములు వదలి వచ్చినాఁడను ,నీవు నన్నుఁ బంపు నప్పు డేకాళ్లేకడుపు నేవక్ష మేశిర మేహస్తములు గలిగియుంటినో యాకాళ్లు మొదలగునవి యిప్పుడుండఁ జూచుకొమ్మని చెప్పె నని భావము.

తే. అనినఁ దత్సత్యమునకు నే♦త్రాంబు లురులఁ,
బ్రమద పులకితగాత్రుఁ డై♦ పాఱు టసుర,
యినుని మధ్యందినపుటెండ♦ దనదు పెద్ద,
బట్టతల మించఁ బ్లవు జేరఁ♦ బాఱుతెంచి. ౪౬.

టీ. అనినన్=ఇట్లనఁగా, తత్సత్యమునకున్ ... తత్=ఆదాసరియొక్క, సత్యమునకున్ = నిక్కమునకు, నేత్రాంబులు = ఆనందబాష్పములు, ఉరులన్=స్రవింపఁగా, ప్రమద = సంతోషముచేత, పులకిత = గగుఱుపాఱిన, గాత్రుఁడై=శరీరముగలవాఁడై, పాఱుటసుర=బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, (తే. పాఱుఁడల్లుఁడుదమ్ముఁడ♦ న్పదము లోలి, దగు సమాసములైన దు♦త్వములు వాయు, నల్లువాం డ్రనఁ బాఱువాం♦డ్రనఁగఁ దమ్ముఁ, గుఱ్ఱలనఁ దెగ్గు పదములు గొన్ని యిట్లు. అని యడిదమునూరయగారు కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునఁ జెప్పిరిగావున నిది సంగతమయ్యె) ఇనుని=సూర్యునియొక్క, మధ్యందినపుటెండ= మధ్యాహ్న సంబంధియైనయెండ, తనదు=తనసంబంధియగు, పెద్ద బట్టతలన్=బట్టతలయందు, మించన్ = తళతళ మెఱయుచుండఁగా, ప్లవున్ = ఆసురియాళిని, "చండాలప్లవమాతంగ దివాకీర్తిజనంగమాః" అని యమరము. చేరన్=సమీపించునట్లు, పాఱుతెంచి=పఱువెత్తి. తా. సుగమము.

ఉ. కొండయుఁబోలె భక్తి వల♦ గొంచునె వాఁడు నిజద్రుమభ్రమీ,
హిండన ప్రాలుపాకలపు♦ ఏనుఁగుఁబోలె నొసల్త దంఘ్రులం,
దుండ రొద న్మహాగిరులు♦ హోరనఁ బ్రస్తుతి ప్రాలి దంష్ట్రికా,
దండము లెత్తి పట్టిన ప♦దం బొకఁ డొక్కఁడ నెత్తిజేర్చుచున్. ౪౭.

టీక. కొండయుఁబోలెన్=పర్వతమువలె, భక్తిన్=భక్తిచేత, వలఁగొంచునె= ప్రదక్షిణముసేయుచునె, వాఁడు=ఆరాక్షసుఁడు, నిజ=తన్నుఁగట్టిన, ద్రుమ=వృక్షముయొక్క, భ్రమీ=చుట్టు తిరుగుటయొక్క, హిండనన్=ఆవృత్తిచేతను, ప్రాలు= పడునట్టి, పాకలపు=పాకలమనురోగముగల, (ఆరోగమువచ్చి నప్పుడుమదముచే శిరస్సు పగులు నందురు. "గజరోగస్తు పాకల" యని నిఘంటువు. ఏనుఁగుఁబోలె=గజమువలెనే, నొసల్ = ఆరాక్షసునిలలాటము, తదంఘ్రులందున్ = ఆదాసుని పాదములయందు, ఉండన్=తగిలియుండునట్లు, రొదన్= తనకంఠధ్వనిచేత, మహాగిరులు=పెద్దకొండలు, హోరనన్=ప్రతిధ్వనియియ్యఁగా, ప్రస్తుతి=స్తోత్రముచేతను, ప్రాలి=ప్రణామముఁజేసి, దంష్ట్రికాదండములు=దండములవంటినిడుకోలలు, ఎత్తి=మీఁదికెత్తి, పట్టిన=తానుబట్టు

కొన్నపదంబు=ఆదాసరిపాదమును, ఒక్కఁడొక్కఁడ=ఏకైకముగా, నెత్తిన్=తనశిరము నందు, చేర్చుచున్=ఉంచుకొనుచు.

తా. కొండవంటి శరీరముగల యా రక్కసుండు ఆ దాసునకుఁ బ్రదక్షిణము సేయుచుఁ దన మ్రోఁతచేతి నద్రులు మాఱ్మ్రోఁగఁగాఁ బ్రస్తుతిసేయుచు నా దాసర పాదముల వ్రాలఁగా నేనుఁగు దనకట్టు కంబముచుట్టు తిరిగి బృంహితధ్వనితో నేల వ్రాలి నట్లుండెననియును, మఱియు నా బ్రహ్మరాక్షసుఁ డాసురియాళు వైష్ణవుని పాద మొక్కఁ డొక్కఁడె మెల్లన నెత్తి నెత్తిమీఁద భక్తిచేత బెట్టుకొనె ననియు భావము.

శా. ఈసర్వంసహా దేవదానవమహీ♦భృన్మౌనివాచాతప,
శ్శ్రీసర్వస్వము నేత దన్యకృతులం♦జెప్పంబడు ఘ్ఘోర మా,
నీసత్యం బురరీకృతాంత మిల♦నెంతే వృద్ధనై యుంటినే,
నాసత్యం బికఁ నిన్నుబోలెఁ గృపసం♦ధా ధూర్వహుల్లేమికిన్. ౭౫.

టీక. ఈసర్వంసహాన్=ఈభూమియందు, దేవ=వేల్పులయొక్కయు, దానవ=రక్కసుల యొక్కయు, మహీభృత్=పుడమిఱేండ్ల యొక్కయు, మౌని=జడదారులయొక్కయు, వాచాతపః=వచనరూప తపస్సులయొక్కయు, శ్రీ=సంపదయొక్క, సర్వస్వమున్=అంతయును, ఏతత్=ఈశరీరదానవాఙ్నియముకంటె, అన్య=ఇతరములైన, కృతులన్=కార్యములయందు, చెప్పంబడున్=వచింపఁబడును, (దేవాదులందఱు తరవిషయములయందు సత్యములు చెల్లించుకొనిరేకాక యిట్లు మేనువిడుచుటకై నెఱవేర్చుకొనరనుట) ఘోరమౌ=భయంకరమైన, (ఘోరంభీమంభయానక మని యమరము) నీ సత్యము=నీబుత్తము, ఉరరీకృతాంతము, ఉరరీకృత=అంగీకృతమగు, అంతము=అవధి గలది, (రాద్ధాంత మనుట) ఇలన్=భూమియందు, నేను, ఎంతే=మిక్కిలియు, వృద్ధనై=పెద్దవాఁడనై, (తే. ఉత్తమజ్ఞాన వృద్ధనా♦నుండెనేని, బాలుడయ్యును బూజ్యుండు♦బ్రాహ్మణుండు అని సభాపర్వంబునను; తే. దుష్టబుద్ధి నీచు♦దుర్భాషనుండు నీ, మాటవినెడు దురభి♦మానఘనుఁ డని యుద్యోగపర్వంబునను. చ. అవినయబుద్ధివై హరికి నర్ఘ్య మయోగ్యమ యంటినీవు మూర్ఖవు శిశుపాల యింక బలుక న్వలసె న్సభలోన నవిసభాపర్వంబునను. ఉ. ఆదిఁదొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వ విశారదుండువి, ద్యాదయితుండు నన్నెచి మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్. అని విరాటపర్వంబునను బ్రయోగింపబడుటంజేసి వృద్ధుసాధుమయ్యె) నుంటిని=బ్రతికితిని, ఇఁకన్=ఇంకమీఁదట, నిన్నుబోలెన్=నినువలెను, కృప=దయయొక్క, సంధా=ప్రమాణముయొక్క

ధూర్వహుల్ = భారము నిర్వహించుకొనువారు, లేమికిన్ = లేకుండుటకు, నాసత్యంబు = నా ప్రమాణము, (నేను బ్రమాణముం జేసెదిననుట).

తా. దేవతలయందును రాక్షసులయందును మునులు రాజులు మొదలగు వారియందు నీసామ్యము లేదనియును నీసామ్యమే సిద్ధాంత మనియును దీనికి నేను జెప్పినవాఁడను గావున నీతో సమానులగు సత్యవంతులు లేరని ప్రమాణముం జేసెద నని చెప్పెననియును భావము.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె మతి ♦ యీధృతి యీస్మృతి యీబుతేరితి,
స్థితిగతి నీమురారిపద ♦ సేవన జీవనవన్మతిన్ సమా,
దృతి కలగాన సింధు లహ ♦ రీ ప్లవన ప్లవభావ భాగురు,
శ్రుతి తతి బద్ధ తుంబికిఁ గు ♦ లుంగుడి నంబి కృపావలంబికిన్. ౪౯.

టీ. సమాదృతి = ఆదరింపఁబడిన, కల = అవ్యక్తమధురమగు, గాన = పాటయనెడు, సింధు = నదియొక్క, "సింధుర్నా సరితి స్త్రియామ్" అనియమరము. లహరీ = ప్రవాహమునందు, ప్లవన = తేలుటయందు, (ఇచ్చట విరత్ - అని పాఠాంతరముఁ జెప్పెదరు). ప్లవభావ = తెప్పయౌటను, "ఉడుపంతుప్లవఃకోలః" అనియమరము. భాక్ = పొందిన, ఉరు = అధికమైన, శ్రుతి = సుతిచే, తతి = దండెయందు, (తతం వీణాదికంవాద్యమనియమరము.) బద్ధ = కట్టఁబడిన, తుంబికిన్ = సొఱకాయగలిగినట్టియు, కులుంగుడినంబి = కులుంగుడియనునామధేయముగల దివ్యదేశమందలి, నంబి = నంబియను తిరునామముగల స్వామియొక్క, కృపా = దయను, అవలంబికిన్ = అవలంబించినయట్టి, నీకున్, ఈధృతిన్ = ఈధైర్యము చేతను, ఈస్మృతిన్ = ఈజ్ఞానముచేతను, ఈబుతేరితి = ఈసత్యవాక్యము యొక్క, "సత్యంతథ్యమృతం సమ్యక్" అనియమరము స్థితి = నిలుకడైన, గతిన్ = ప్రాప్తిచేతను, ఈమురారిపదసేవన = ఈశ్రీకృష్ణపాద సేవచేత, జీవనవత్ = బ్రతుకుగల, (జీవనవత్ అనుపాతమున భగవత్సేవానిత్యసంబంధముగలయదనుట) మతిన్ = బుద్ధిచేతను, ఇతరులు = మఱియితరులు, ఈడే = సమానమా, (ఎవ్వరును సమానులు గారనుట).

తా. గానరసప్రవాహమందు మునుఁగకుండ జలప్రవాహములయందు బీరకాయలు తేల్చునట్లే యీ వీణకాయయుం దేల్చు నని భావము. కడమ సుగమము.

తే. అనిన నాతనిఁ గౌఁగిట ♦ నదిమి పలికె, వ్రత మొనర్పించె నని భాగ ♦ వతు లలర,
ఓయి రజనిచరేంద్ర నీ ♦ యురుకృపాక, టాక్షమునఁ జేసి ధన్యుఁడ ♦ నైతి ననఘ. ౫౦.

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, భాగవతవతంసము = ఆపరమభాగవతుఁ డగు దాసరి, వ్రతము = తన గానవ్రతమును, ఒనర్పించెనని = ఆరాక్షసుఁడు నెఱవేర్పించెనని, అతనిన్ = ఆరక్కసుని, కౌఁగిటనునిచి = ఆలింగనముచేసికొని, పలికెన్ = వచించెను, ఓయిరజనీచరేంద్ర = ఓరాక్షస శ్రేష్ఠుఁడా, నీ = నీయొక్క, ఉరు = అధికమగు, కృపా = దయతోడి, కటాక్షమునఁజేసి = క్రేఁగంటిచూపుచేతను, అనఘా = ఓయి పాపరహితుఁడా, ధన్యుఁడనైతిన్ = కృతార్థుఁడ నైతిని. తా. సుగమము.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు మఱి ♦ ప్రాణభయంబున లక్షసేసినం,
గ్రాసము కృచ్ఛ్రలబ్ధ ముడుగ♦న్వసమే యిది నీక చెల్లె నో,
భూసురవంశ్య పుణ్యజన♦పుణ్యజనాంకము దావకీనమే,
పో సమకూరెడిం గులము ♦ పొత్తున దైత్యుల కెల్ల నంకతన్. ౫౧.

టీ. బాసలుబండికండ్లు = ప్రమాణములుచక్రములవంటివి (లేదా బాసలుబండికండ్లన్నది, ఆయి రప్ప త్రాళ్లు తగుళ్లను వానివలె నాడెడుమాట.) మఱి = అధికముగా, ప్రాణభయంబునన్ = ప్రాణభీతిచేతను, లక్షసేసినన్ = సూఱువేలు చేసినను, కృచ్ఛ్రలబ్ధము = ప్రయాసము చేతవచ్చినట్టి, "స్యాత్కష్టంకృచ్ఛ్రమాభీలమ్" అనియమరము. గ్రాసము = ఆహారమును, ఉడుగన్ = విడుచుటకు, వసమే = వశమా (శక్యము గాదనుట) ఇది = ఇట్లువిడుచుట, నీకచెల్లెన్ = నీకేయొప్పెను, ఓభూసురవంశ్యపుణ్యజన = ఓబ్రాహ్మణ వంశమునఁ బుట్టినపుణ్యాత్ముఁడా, లేక, ఓబ్రహ్మ రాక్షసుఁడా - (యాతుధానః పుణ్యజనః; యని నిఘంటువున్నది కావునఁ బుణ్యజనశబ్దమునకు రాక్షసుఁడునర్థమగును) పుణ్యజనాంకము = పుణ్యజనుఁడనెడుబిరుదు, తావకీనమేపో = నీసంబంధియైనదే, కులము పొత్తునన్ = కులసామ్యముచేత, దైత్యులకెల్లన్ = రక్కసులకెల్లను, అంకతన్ = నామధేయమగుట చేత, సమకూరెడిన్ = కలుగుచున్నది.

తా. నీ వింతపుణ్యాత్ముఁడవు గావునఁ బుణ్యజనుఁడను బిరుదు నీకె చెల్లెను; ఇంతియ కాక నీ కులమువారగుటవలన రాక్షసుల కందఱికిని నీకు వచ్చిన పుణ్యజననామమే వచ్చె నని భూషించెననుట.

చ. కడుపు మహాక్షుధ న్నకన♦కంబడ న న్గృతకృత్యుఁ జేయఁ బో,
విడిచితి వేమ ఖాత్యముగ♦వేఁపవిధించిన కూడు మీకు నీ,
యెడ నొకకీడు గల్గదిక♦నే మనిన న్మతి నీకు నానసూ,
బడలిక దీఱ ని త్తనువుఁ♦బారణ సేయుము మైత్రిగల్గినన్. ౫౨

టీ. కడుపు=నీయుదరము, మహాక్షుధన్ = పేరాఁకలిచేతను, నకనకంబడన్ =సొటసొటలఁబోవఁగా, (ఇవి జాతి సాధారణభాషలు) నన్=నన్ను, కృతకృత్యున్ =కృతార్థునిఁగా,చేయన్=ఒనరించుటకు, పోవిడిచితివి=విడిచిపెట్టితివి, ఏము=మేము, మీకు, జాత్యముగ= జాత్యుచితముగా, వేధ=బ్రహ్మదేవుఁడు, విధించిన=నిర్ణయించిన, కూడు=ఆహారము, (మీకు మానవులకైనమేమే యాహారమనుట) ఈయెడన్=ఈకార్యమునందు,ఒకకీడుగల్గదు = మీకొకదోషము లేదు, ఇఁకనేమనినన్ = ఇంతటనీవేమనియుఁజెప్పినను, మఱినీకు నానసూ=మఱినీకు నొట్టుసుమా, మైత్రిగల్గినన్ = నాయందు స్నేహముండెనేని,బడలికదీఱన్ = నీశ్రమదీఱునట్లు, ఇత్తనువున్ = ఈనాదేహమును, పారణముసేయుము=భుజింపుము. తా. సుగమము.

క. ఈమాట న్బొరపొచ్చెము, లేమికి నీశ్వరుఁడ కరి ని ♦ లింపవిరోధీ,
నామెయి మేదోమయ దృ, ప్తామిషములు మెసవు మన్న ♦ నతఁడను నార్తిన్. ౫౩.

టీ. నిలింపవిరోధీ=ఓయిరాక్షసుఁడా, ఈమాటన్=ఈవాక్యమందు, పొరపొచ్చెము=కపటము, లేమికిన్=లేకుండుటకు, ఈశ్వరుండు = అంతర్యామియగు పరమాత్ముఁడే, కరి=సాక్షి, నామెయి=నాశరీరమందలి, మేదోమయ=మెదడుగల, దృప్త=క్రొవ్వియున్న, అమిషములు=మాంసములను, మెసవుమన్నన్=మెక్కుమనఁగా, అతఁడు =ఆ రాక్షసుఁడు, ఆర్తిన్=జాలిచేత, అనున్=ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. తా. సుగమము.

శా. ఎట్టో యి ట్టగునయ్య పల్క దయలే ♦ కిన్నాళ్లు నీకూడె యీ,
పొట్టం బెట్టి మహాఘలబ్ధిఁ దనువుం ♦ బోషించి యెన్నాళ్లకే,
నెట్టే నొక్క తపస్వి యొక్కవ్రతి రాఁ♦డే చూఁడడే తత్కృపన్,
బుట్టు న్నీగెద దీని నా నొదవి యో ♦ పుణ్యాత్మ యెట్లంటివి వే. ౫౪.

టీ. ఎట్టో=ఎట్లోట్లో, (ప్రశ్నార్థకము) ఇట్టు= ఈప్రకారము, దయలేక = కృపమాలి, పల్కనగునయ్య=పల్కవచ్చునటయ్యా, ఇన్నాళ్లును=జరిగినంతకాలమును, ఈకూడె=ఈమనుష్యమాంసాహారమే, ఈపొట్టంబెట్టి=ఈనింద్యమైనడొక్కలోఁబెట్టుకొని, మహాఘు=మహాపాపముయొక్క, లబ్ధిన్ =ప్రాప్తిచేత, తనువున్=ఈనాశరీరమును, పోషించి=పెంచుకొని, ఎన్నాళ్ళకేని=ఎన్నిదినములకైనను, ఎట్టేని = ఏరీతిగానైనను, ఒక్కతపస్వి=ఒకతపసి, ఒక్కవ్రతి=ఒకనియమముగలవాఁడు, రాఁడే = రాఁడా, చూడఁడే= వీక్షింపఁడా, (ఇవి వ్యతిరేకప్రశ్నార్థకములు) తత్కృపన్=వారిదయచేత, దీనిపుట్టున్=

ఈజన్మమును, ఈగెదనాక్=పాపికొనియెదననితలంచుచుండఁగా, ఒదవి=అట్లు లభించి, ఓపుణ్యాత్మ=ఓయిపుణ్యాత్ముఁడా, ఎట్లంటివే=ఏవిధముగానంటివే.

తా. ఇదివఱలోఁ గలకాలము నీ మానవ మాంసమే యాహారముగాఁ గొనుచుండి మేను పెంచుకొని యెన్నఁటికైన నొక్క సన్న్యాసియైన రాఁడా యొక్క భక్తుఁడైన రాఁడా నన్నుచూడఁడా యాయనదయచేత నీపాపపు జన్మముఁ బోనడిచికొందునని యున్నందుకు నీ వట్లువచ్చియు నే మంటి వని భావము.

క. మీవంటి భాగవతులుం, బావనులుగఁ జేయరేని ♦ మఱిగతి యేదీ,
మావంటివారి కిఁక మా, యేవము వెనుకటిది చూడ ♦ కీక్షింపు కృపన్. ౫౫

టీ. మీవంటి భాగవతులు, బావనులుగక్=పవిత్రులగునట్లుగాను, చేయరేని=చేయకుండిన, ఈమావంటివారికి, మఱిగతి=గత్యంతరము, ఏది=ఎద్ది? ఇఁకక్ =ఇంతటను, వెనుకటిది=పూర్వముగలిగిన, మాయేవము=మాహేయమును, (అకృత్యమనుట)చూడక=ఆలోచింపక, కృపక్=దయచేత, ఈక్షింపుము=చూడుమా.

తే. స్వధితియైనను ద్విజుఁ దిన్న ♦ శస్త్రి యైన,
సరియకాఁ గాంచన మ చేయుఁ ♦ బరుస వేది,
యీ యసాధారణన్యాయ ♦ మెన్న వలదె,
మాదృశుల చోటఁ గదియు భ ♦ వాదృశులకు. ౫౬

టీ. పరుసవేది=స్పర్శవేధియనియెడునిష్ఠరసము, స్వధితియైనను=గొడ్డలియైనను, "ద్వయోఃకుఠారస్స్వధితి అనియమరము" ద్విజుక్=విప్రుని, తిన్న=సంహారించిన, శస్త్రి యైనక్=ఆయుధ్యమైనను, సరియకాక్=సమానముగానే, కాంచనము చేయుక్=బంగారే చేయును, (స్పర్శవేధియినుమునుబంగారముచేయుట ప్రసిద్ధము) మాదృశులచోటక్=మావంటివారియెడల, కదియు=చేరవచ్చునట్టి, భవాదృశులకుక్=మీవంటివారికి, ఈ యసాధారణన్యాయము = ఈవిశేషన్యాయమును, ఎన్నవలదె = గణింపవలదా? అనఁగా గణింప వలయుననుట.

తా. పరుసవేది యినుమును సువర్ణముగఁ జేసినట్లే మీరు మమ్ము బవిత్రులను జేయ వలయునని భావము.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల♦కార్తిఁ బలుకు, కృపణత కతఁ డభిప్రాయ♦మెద్దియనిన,
నిత్తుఁ దను వంట యనుకంప♦యే మదాత్మ, కసటుఁ బాపుటయే యను♦కంపగాక.

టీ. అనినన్=ఈరీతిఁబలుకగాను, దేహార్పణమున్=శరీరమునిచ్చుటను, ఒల్లక=ఇచ్చగింపక, పలుకు=ఆరక్కసుండువచించునట్టి, కృపణతకున్=దైన్యమునకు, అతఁడు=ఆదాసరి, అభిప్రాయము=రాక్షసుఁడవైనవితాత్పర్యము, ఎద్దియనినన్=ఏదియనఁగా, మదాత్మ=నాయాత్మయొక్క, కసటున్=బ్రహ్మరక్షస్స్వరూపమగు మాలిన్యమును, పాపుటయే=పోఁగొట్టుటయే, అనుకంపగాక=దయగాని, "కృపాదయానుకంపాస్యాత్" అని యమరము. తనువు=శరీరమును, ఇత్తునంట=ఇచ్చెదననుట, అనుకంపయే=కనికరమా, (కాదనుట).

తా. దేహసమర్పణము నొల్లక జాలిఁబడి వేఁడుకొన్న యారక్కసునిఁ గాంచి యాదాసరి యభిప్రాయ మే మని యడుగఁగా వాఁడు నా బ్రహ్మరక్షస్త్వము వదల్చుటయే దయగాక శరీర మిచ్చెద ననుట దయగా దని చెప్పె నని భావము.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్మ మెుకొ నా♦కర్మంబు మౌనీంద్రులం,
దుంట ల్సేయఁడె మాన్పి యీఁడె భగవం♦తుం డట్టి శ్రీయట్టి శ్రీ
కంటె న్భాగవతుండుమించ నొసఁగం♦గాలేఁడె యీ మేలు నా,
కంటింప న్మఱి రాదె పూజనము గా♦దా ప్రాణి మేల్చక్రికిన్. ౫౭.

టీ. నాకర్మంబు= నేఁజేసినచెడ్డపని, ఘంటాకర్ణునిన్ = ఘంటాకర్ణుఁడనువాని, మించు=అతిశయించెడు, కర్మ మెుకొ=కర్మమేమో కా, మౌనీంద్రులన్ = మునిశ్రేష్ఠులను, తుఁటల్సేయఁడె=వాఁడునఱికివేయలేదా, భగవంతుండు=షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడగు శ్రియఃపతి, మాన్పి=అపాపము నుడిపి, అట్టిశ్రీ=అట్టిసంపదను, ఈఁడె=ఈయఁడా, (మోక్షపదవినిచ్చెననుట) అట్టిశ్రీకంటెన్ = అటువంటిసంపదకంటెను, మించన్ = అధికముగునట్లు, భాగవతుండు = ఆభగవద్దాసుఁడు, ఒసగంగాలేఁడె = ఇయ్యలేఁడా, మఱి= ఇంకను, ఆమేలు = అట్టియుపకారమును, నాకు, అంటింపన్రాదె = కలుగునట్లుచేయఁగూడదా, ప్రాణిమేలు=ప్రాణికొఱకగునుపకారము, చక్రికిన్ = శ్రియఃపతికి, పూజనము గాదా = పూజించుటగాదా, (సంతోషంజనయేత్ప్రాజ్ఞ స్తదేవేశ్వరపూజన మన్నట్లుగా జనులకుసంతోషముఁజేయుటే యీశ్వరునిబూజించుటయినుట. దినికి, జనస్యాశయమాలక్ష్య యోయథాపరితుష్యతి, తంతథైవానువర్తేత పరారాధనపండిత యని అష్టాంగహృదయాదుఁ బ్రమాణాంతరమును గలదు).

తా. ఘంటాకర్ణునికంటె నేనెక్కుడగు పాపము సేయలేదనియును శ్రియఃపతి యాతనిపాతకము లడంచి చెప్ప నలవిగానియట్టి మహోన్నతపదవి నొసంగలేదా యాభగవంతునికంటె నెక్కుడుగా భాగవతులు నొసంగలేరా యట్టి యుపకారము నీవు నాకుఁ జేయఁగూడదా యొక ప్రాణికి మేలు సేయుటయే పరమేశ్వరుని బూజించుటకాదా కావున నను రక్షింపు మని యా రాక్షసుఁడు వేఁడికొనె నని భావము.

వ. అనినవిని మాతంగుం డాతెఱం గేతెఱంగైన సంగతం బగు ననిన నాతం డేనొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ గుంభజానుసంజ్ఞుఁడ నుగ్రకర్ముండ నై యీన్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బధికపంచజనచర్వణంబు సేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ బ్రాగ్జనిద్విజుండఁ గాన దయనీయుం డన యొక్క దుష్కర్మంబున నిక్లైతి నీవు కైటభారిం బాడిన నేటి పాటఫలంబు సజలంబు గా నాకిచ్చితేని భీభత్సకుత్సార్హంబగు నీజన్మంబు వేఁగు నీకు నార్తరక్షణంబున నగు సుకృతం బనంతంబు సిద్ధించు నత్యంత ధర్మసాధనంబగు నిమ్మేను నిల్లుసేరు ననిన నమ్మేని మాటలకుఁ గలకలనవ్వి యవ్విష్ణుదాసుం డిట్లనియె. ౫౯.

టీ. అనినవిని=ఇట్లనఁగానాలించి, మాతంగుండు=ఆసురియాళ్ళు, ఆతెఱంగు=ఆరీతి, (బ్రహ్మరక్షస్త్వనివృత్తియనుట) ఏతెఱంగైనన్=ఏవిధమైనను, (ఏమిచేయఁగాననుట) సంగతంబగుననినన్=అనుకూలించుననఁగా, ఆతండు, ఏనొక్కబ్రహ్మరాక్షసుండన్, కుంభజాను సంజ్ఞుండన్=కుంభజానువను పేరుగలవాఁడను, ఉగ్రకర్ముండనై ... ఉగ్ర=ఘోరములగు, కర్ముండనై=కృత్యములు గలవాఁడనై, ఈన్యగ్రోధంబాశ్రయించి=ఈమఱ్ఱిచెట్టునఁజేరికొని, వంచన=మోసముచేతను, పథిక=మార్గస్థులగు, పంచజన = మనుష్యులయొక్క, చర్వణంబు=నమలుటను, చేయుచుండుదున్=కావించుచుందును; (మనుష్యులనుభక్షించుచుందు ననుట) పూర్వంబునన్ = పూర్వకాలమందు, (ఈ బ్రహ్మరాక్షసుఁడనుగాకమున్ననుట) సోమశర్మయను=సోమశర్మయను పేరుగల, భూబర్హిర్ముఖుండన్ = భూమిసురుండను, ప్రాగ్జనిద్విజుండగానన్=పూర్వజన్మ బ్రాహ్మణుఁడనుగావున, దయనీయుండన=దయ సేయదగినవాఁడనే, ఒక్కదుష్కర్మంబునన్=ఒకదుష్కార్యము చేత, ఇక్లైతిన్=ఈవిధముగానైతిని, నీవు, కైటభారిన్=శ్రియఃపతిని, పాడిన=గానముచేసిన, నేటి=ఈదినముయొక్క, పాటఫలంబు=గానఫలము, సజలంబుగాన్=ఉదక ధారాపూర్వకంబుగా, నాకిచ్చితేని=నాకునొసంగితివా, భీభత్స కుత్సార్హంబగు:...భీభత్స=రోఁతకును, కుత్స=నిందకును, అర్హంబగు=తగినట్టి, ఈజన్మంబు=ఈబ్రహ్మరాక్షసజన్మంబు, వేఁగున్=కడ

తేరును, నీకును, ఆర్తరక్షణంబుగనగు=దీనసంరక్షణ చేతగలిగెడు, సుకృతంబు=పుణ్యము, అనంతంబు=మితిలేనిదై, సిద్ధించుఁగా=ఒనఁగూడును, అత్యంత=మేరమీఱిన, ధర్మ=ధర్మమునకు, సాధనంబగు=ఉపాయమగు, ఇమ్మేనుఁగా=ఈశరీరము, "శరీర మాద్యం ఖలుధర్మ సాధనమ్" అని ప్రమాణము. ఇల్లు సేరనరిఁగా=ఏయిల్లుసెరుననఁగా, అమ్మేని మాటలకు=ఆశరీరముకొఱకగు మాటలకు, కలకిల (ఇదియను కరణ శబ్దము) నవ్వి=పరిహసించి, ఆవిష్ణుదాసుఁడు=ఆభాగవతుఁడు, ఇట్లనియె=ఈవక్ష్యమాణ క్రమముగా జెప్పెను.

తా. శరీరము నీయిల్లు సేరు నని రక్కసుఁడనియెఁ గావున నాశరీరమం దపేక్ష లేని యాదాసుఁ డందులకు నవ్వె నని భావము. కడమసులభము.

క. ఇటువంటివి యిట కెక్కుడు, నిటదిగుడువి యెంచి యెన్ని♦యే నిదియును నొ,
క్కటియొకనాటిద కా దొక, త్రుటి గీతఫలంబు నొసఁగు♦దు నె యిమ్మెయికిఁగా. ౬౦.

టీ. ఇటువంటివి=ఇట్టిశరీరములును, ఇటకెక్కుడుఁగా=ఇంతికధికములగు శరీరములును, ఇటదిగుడువి = ఇంతకుఁ‌తక్కువగుతనువులును, ఎన్నియేని=ఎన్నియైనను, ఒందఁగా=పొందను, (అనేక తనువులుదాల్చియున్నానుట) ఇదియును=యీదేహము, ఒక్కటి =ఇదివఱకుఁ జెందినవానిలో నొకటి, ఇమ్మెయికిఁగా=ఈశరీరమునకై, ఒకనాటిదకాదు =ఒకనాఁటి పాటఫలమేకాదు, ఒకత్రుటి=ఒక చిటికె వేయునంతకాలము యొక్క, గీతఫలంబుఁగా =గానఫలమును, ఒసఁగుదునె=ఇత్తునా, ఇయ్యననుట.

తా. ఇటువంటి శరీరములు నింతకు మించినవియును దక్కువైనవియు ననేకము లెత్తియున్నాఁడను గావున నాశరీరములలో నిది యొక్కటేకాని దీని కొఱకు నా పాట ఫలమొక్కనాఁటిదేకాదు క్షణముయొక్క ఫలమైన నియ్యనని చెప్పె నని భావము.

సీ. దిక్పాల తను వెత్తి♦తిరిపంపుఁ దినుఁ దోన యెన్ని మార్లెత్తి మీ♦యేను నీవు?
మాతంగ తను వెత్తి♦మశకంపుఁ దినుఁ దోన యెన్ని మార్లెత్తి మీ♦యేను నీవు?
కేసరి తను వెత్తి♦కీటంపుఁ దినుఁ దోన యెన్ని మార్లెత్తి మీ♦యేను నీవు?
ధరణీశతను వెత్తి♦దాస్యంపుఁదినుఁ దోన యెన్ని మార్లెత్తి మీ♦యేను నీవు?
గీ. సోమయాజుల మెన్నిమార్లేము శ్వపచ ఖగకులుల మెన్ని మాఱులు♦గాము పాము,
గాములము యెన్నిమాఱులు♦గాము వెండి, కంపకప్రభక్తుల మెంకం దె♦గాము గాని.

టీ. కంసారిపు=కృష్ణునికి, భక్తులము=సేవకులము, ఒకండె=ఒక్కఁడే, కాము గాని, ఈయేనును=ఈ నేనును, ఈవు=నీవును, దిక్పాల=ఇంద్రాద్యష్టదిక్పాలకులయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి=తాల్చి, తోన=వెంటనే, తిరిపంపు=భిక్షుమెత్తెడు, తినుకా=శరీరమును, ఎన్నిమార్గు=ఎన్ని పర్యాయములు, ఎత్తము=ధరింపము, "ఇంద్రాదులమై సంపద లనుభవించియుఁ బుణ్యక్షయముకాఁగానే మరల భిక్షుకులమై నీవును నేనును బెక్కుమాఱులు భూమిపైఁ బుట్టితిమనుట" (తోనయెన్ని మార్గెత్తి మీయేనునీవ ననది నాల్గుపాదములనఱకునచ్చును) మాతంగ=ఏనుంగుయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి, మశకంపుఁదనుకా=దోమశరీరమును, (తోనయను మొదిలుగామునుపటివలెనే) కేసరితనువు=సింహశరీరమును,ఎత్తి,కీటంపుఁదినుకా=పురుగురూపమును (కడమసుగమము) ధరణీశతనువు=రాజశరీరమును, ఎత్తి, దాస్యంపుదనుకా=బానిస రూపును (కడమసుగమము) సోమయాజులము=యజ్ఞములను జేసినవారము, ఎన్నిమార్లాము=ఎన్నిమాఱులుగాలేదు, (అనేకపర్యాయములైతిమనుట) శ్వపచ=శునకమాంసభక్షకులము, ఖగకులులము=పక్షిజాతులము, ఎన్నిమాఱులుగాము=ఎన్నిపర్యాయములైయుండలేదు, పాముగాములము=సర్పగ్రహములము, (గామన్నది గ్రహశబ్దభవము) ఎన్నిమాఱులుగాము=ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు.

తా. దిక్పాలాద్యనేకజన్మము లెత్తినామేకాని యేజన్మమందేని విష్ణుభక్తిగలవారముగాము కావున మరలమరల నాజన్మములు వచ్చుచుండె ననియును విష్ణుభక్తిగలిగిన పిదప జన్మము లేదనియును భావము.

ఆ. పూఁతనీరు చెలఁది♦ నేత మా టాయిటి, దూది యెండ పసుపు♦ దొట్టి యక్క,
రంబుమేను దీని♦రహిఁ బుణ్య మమ్ముట,కప్పురంబు వెట్టి యుప్పు గొనుట.   ౬౨.

టీ. మేను=శరీరము, పూఁతనీరు=అలికిపూసిననీరు, (ఈతనీరను పాఠమునఁ జేఁపలఁ బట్టం సాధనమగు నూలిలోని జల మనియర్థము) చెలఁదినేత=సాలెపుర్వునేసిననేఁతతోఁగట్టిన, మూట, ఆయిటిదూది=ఎండకాలముగాలిలోఁబెట్టినదూది (బూరుగుదూది యని కొందరు) ఎండపసుపు=ఎండలోనునిచినపసువు, (ఎండలో నునిచిన పసుపునకు వర్ణము చెడు ననుట మఱియును సాయంప్రాతఃకాలములయందు నెండలోనునిచినవస్తువాక్షణము మాత్రము పచ్చగానుండు నావల నుండదుగాన నా వర్ణ మని కొంద అందురు) తొట్టియక్కరంబు=బోసినోటివాఁడుచ్చరించినయక్షరము, (పురుగు దొల్చిన యక్షర మని కొందఱందురుఁ) [అనఁగా మేను వీనివలెనే శాశ్వతముగాక నష్ట మగుననుట] దీనిరహి=

దీనిప్రకాశమునుగూర్చి, (కర్మప్రవచనీయకములేకయే కేవలద్వితీయమీఁద నాయర్థము వచ్చు నందులకు, ఆ-వె. అరుగు దెంచి యన్న ♦ యడుగులఁ గడునార్త, నాద మడరఁ ద్రెళ్లి ♦ నాథుఁ బనవి, యేడ్చు చున్న నల్ల ♦ యెత్తి యమ్మద్దియఁ, దడవి కన్ను నీరు ♦ దుడిచి యతఁడు. అనియుత్తరరామాయణమునందు సోమయాజి ప్రయోగమును మఱికొన్ని యుంగలవు.) పుణ్యమమ్మట=పుణ్యమువిక్రయముచేయుట, కప్పురంబు=కర్పూరమును, పెట్టి=ఇచ్చి, ఉప్పు=లవణమును, కొనుట=గ్రహించుటయే.

తా. ఈయస్థిరమగు శరీరము కొఱకుఁ దన పుణ్యమును వ్యయము సేయరాదని భావము.

వ. అనిన దనుజుం డిట్లనియె. ౬౩. తా. సుగమము.

క. సంగీతఫలంబునఁ గో, సంగీ సగమైన దయపా ♦ సఁగ నీవే మీ,
నిమ్రింగినగ్రుక్క వారిధి, కిం గొఱఁతయె కొదయె విష్ణు ♦ కీర్తన కనినన్. ౬౪.

టీక. గోసంగీ=ఓగోసంగిదాసరీ, (మాతంగదాసుడనుట) సంగీతఫలంబునన్= నేఁటిగానఫలమందు, సగమైనన్=అర్ధభాగమైనను, దయపాసఁగన్ = దయయొప్పునట్లుగా, ఈవే=ఇయ్యవే, (వ్యతిరేకార్థకముమీఁద నేకారమువచ్చినసంప్రార్థనపరక్రియ) మీన్=మీనము, మ్రింగిన=ఆహరించిన, గ్రుక్కన్ = గ్రుక్కెడునీటిచేత, వారిధికిన్= సముద్రమునకు, కొఱఁతయె=తక్కువగునా, విష్ణుకీర్తనకున్, కొదయె=నీకుఁ దక్కువగునా, (సముద్రమున కుపికము దఱుగిని య్ట్లు నీకు హరికీర్తన దఱుగి దనుట) అనినన్= ఇట్లనఁగా. తా. సుగమము.

శా. ఏలా నొంచెద దేయ మిట్లడిగి యెం ♦ తే బాస మేనం బలం,
బో లీలావటు గీతకీర్తనఫలం ♦ బో నీయెడ న్మున్ను పా,
తాళప్రశ్నలు మాని మేన్గొనుము బే ♦ తాళచ్ఛలోక్తి గ్రసం,
దూలింపం దలఁతేని పుట్టు మఱి నా ♦ తుల్యుం డ్వ బేతాళముల్. ౬౫.

టీ. అదేయము=ఇయ్యఁగూడనిదాని, ఇట్లడిగి=ఈరీతినియాచించి, ఏలానొంచెదు=ఏలానొప్పించెదవు, మున్ను=మున్పు, నీయెడన్=నీపట్ల, ఎంతే = ఎంతయును, బాస=నాప్రమాణము, మేనంబలంబో=దేహామందలిమాంసమో, లీలావటు=మాయాబ్రహ్మచారియగువామనునియొక్క, గీత=గానముసేయఁబడిన, కీర్తన=కీర్తనలయొక్క, ఫలంబో=ఫలమో, (మున్ను నేను శరీరమిచ్చెదనని ప్రమాణముఁ జేసితినే కాని గానఫలమిచ్చెద

వని చేయలేపనుట) పాతాళ ప్రశ్నలు = అగాధప్రశ్నములను, (పాతాళమం దిప్పు డేమున్నదని యడిగినట్లనుట) మాని=విడిచి, మేన్గొనుము=నా శరీరమును గ్రహియింపుము, బేతాళచ్ఛలోక్తిన్... బేతాళ=మీ బేతాళసంబంధియగు, ఛలోక్తిన్=దంభపు మాటచేత, రుషన్=రోషముచేత, (నాకు రోషము పుట్టించియనుట) తూలింపన్=తూలఁజేయుటకు, తలఁతేని=తలఁచితివా యేని, మఱి=ఇంకను, నూతుల్ద్రవ్వన్=కూపములు త్రవ్వఁగా, (ఇంక నిట్టి ప్రశ్నలు సేయఁగాననుట) బేతాళముల్=మఱికొన్ని బేతాళ గ్రహములు, పుట్టును= ఉత్పత్తియగును, "బావి త్రవ్వఁబోఁగా భూతము బయలుదేఱెను" అన్న సామెత యర్థము నిక్కడఁ జెప్పినాఁడు. మఱియును తూలింపఁదలఁతేని బుద్ధిమతినూతుల్ద్రవ్వనాతాళముల్=అని కొందఱు పాఠాంతరముగాఁ జెప్పి దానికిఁ ద్రాటిచెట్ల ప్రమాణమున బావులు త్రవ్వవలయు ననియెడు బుద్ధివంటిదని యర్థము చేయుదురు.

తా. ఇంకఁ బాతాళ ప్రశ్నలు మాని నేను జేసిన ప్రమాణ ప్రకారము నా శరీరమును భక్షింపుము తడవుఁ జేసి నన్నలఁత పెట్టవలయునని తలంచి మఱియుఁ ద్రవ్వితివా మఱికొన్ని బేతాళములు వచ్చి నన్ను భక్షింపఁ గావున మన మాటచొప్పున నీవే భక్షింపు మని చెప్పెనని భావము.

వ. అనిన సాలకట్టక టేయుండు సాలఁ గటకటంబడి కార్యేచ్ఛం గన్నీరు గ్రుక్కుకొని కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగిరీలు దయాళువులు గావలవదే! తొల్లి పర్యనప్రవర్తకుండై వైయాసికంబులగుసూత్రంబులు వివరించి విప్రశ్రవు నద్వైతవైశిష్ట్యంబు ప్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు చిరకాలసేవ సంతుష్టుండై నిజ దేశికుం డగు పూర్ణాహ్వయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్థంబుఁ గృపాతరంగితుండై రంగేశధామ దామోదరనామ చామీకరగోపురం బెక్కి యుచ్చైస్స్వనంబున నుచ్చరించిన గురుం డలిగిన "దేవా దేవరయాజ్ఞ మీఱి యే నొక్కరుండ రౌరవంబునం బడకుండుట మేలో? భాగవతపరిషత్తునకుఁ బరమపద మగపడుట మేలో? యని విత్కరించి నీ వుచ్చరింమట గా నుచ్చరించితి" నని తదభినందితుం డయ్యె నతండ నిజభాష్యసూత్రంబునకుఁ బ్రత్యూహంబును గల్యంబున మాల్యం బొల్లక గద్యంబు సమర్పించి వేఁడిన వల్లవీవల్లవులకుఁ బరమ పదంబుఁ బ్రసాదించె నతండ బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంతరంబునఁ గాలాంతరంబున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరులగు నరులకుం బరమ నంజలితీ పాపవ సుందరజామాతృనామంబున నర్చిరాదిగతి విశదీకరించె నతండ యిటమీఁద యాదవగిరి కెంకణంబు పాషండసంకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చ్యుతికి శఠకోపసమాఖ్య సంభవించి

నీరంధ్రప్రవాహంబున నంధ్రప్రవిష్టులయి విద్యాసంపన్నుల నధిక్షేపవిషయులగుచు శిష్టవేద విద్యావి యంబు నేర్చి గర్వితులగుచు గృహారామ సంస్కృతంబుల గడపి నా లోపలఁ బొడమిన గుణంబులఁ బరాంభఃకుండిక లోసంగి సంగీకృతాంతిమాశ్రమంబునకై గణేశ తపోధను గద్దించి బాదరా యణ కపిల జైమిని శాసనంబులు మహిమాన్విత మహర్షులు మున్నుగా నంతేవాస నంతేవాసులై దేవవిహితంబు పరమహంసానుష్ఠాన లోకాన్వితమై సద్గురుగ ప్రసన్న భువనప్రపంచంబునం జనవ్యాపయధనసంచలనం బద్ధాంతర్యామికలుషములు గుడిచి పాడిక భక్తి బోధించి భూపాలురకుఁ బాఠనంబు నేయంగలవారగుచు తాయంబడిన యుదారాగ్ర కుండై వేంకటేశుం డను నింకొక్క మహీప మధురనృత్యప్రబంధాలంకారం బగు ప్రబంధ శతంబు రచించి [illegible]లాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునం బసంబు సేయం దినకు జరిచ్ఛాయ శాకదానంబు నగస్త్యోక్తిప్రమాణంబునకు నిర్వాహం బొసంగిం గంధద్రవ్య యేర్పాటులు మఱియు దివ్యబో ధంబున వెలింగియుండు సేతాధ్యక్షం బగు ప్రాకాలిక స్నానంబు కలిమి నిమ్మను మానసీయం బుగిదా యం టేని యద జాత్యంబుపక్కం బెంన్నస్వత్యాశమామాద లబ్ధంబు గాదు నిపాఁ భవిష్యద్గ్రంథములఁ జెప్పుచున్నది అదియేమియే? క్రియకు మిఖ్యాగాంభీర్యములును గాని కసుంబెంటి పైఁడికంటె లోనగు తిర్యక్కులు భావిప్రయోజనము చకంబు యున్న యవి యవి తపస్వులే? యట్లు మావిజ్ఞానంబును నెర్గనిన నాస్తిక్యంబునవన శాస్త్రంబు లెడ నధీతిబోధంబులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి సర్వస్వంబు మా నంబదనిమిత్తం బుగా నిత్తెఱం గెఱుంగక భవోత్తారకంబుగాదు గావునఁ గలుగు గహితత్త్వాయంబునం గాని కల్యాణంబు లబ్ధంబుగాదు గావున నివ్విరూపనిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతా ర్థంజేయుమని పాపంబులప్రాలి పాటంబాతికపాలని యీ వే యనిన నలం డదియును నీలో నన్న బోని మ్మా ప్రవాతిసమయంబునం గాడిన చరమగాలంబైన నిచ్చి ప్రసన్నుండగు న న్నవిపన్నుం జేయుమని లేవకున్నం బరమ దయాళుండై యట కానిమ్ము నెమ్మి యతని లేవ నెత్తి యత్తనుప్రాప్తప్రకారంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పుమిని నాఁ డంబ మన చెప్ప బడిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె.

టీ. అనినక్=ఇట్లనఁగా, సాలకటంకటెయుండు=సాలకటంకట- వంశస్థుఁడగు నా రాక్షసుఁడు (ఈ సాలకటంకట హేతిప్రహేతు లను నాదిమ రక్షసులలో నొకఁ డైన హేతికిఁ గుమారుఁ డగు విద్యుత్కేశునకు భార్యయును సుకేశుఁ డను రాక్షసునకుఁ దల్లియును సంధ్య యనుదానికిఁ గూఁతురు నైనది. దీని కథ బ్రహ్మ రామాయణోత్తర కాండ మునందుఁ బ్రసిద్ధము). చాలఁగిటకటంబడి=మిక్కిలి సంతసిలు, కౌతుకచ్ఛక్=ప్రయోజనా

[illegible]చే, కన్నడు, గ్రుచ్చుకొని = గుచ్చుకొని, కటకటా = అయ్యయ్యో, [illegible]భారికిక్ = [illegible], అగ్రంబులు = [illegible]లు, [illegible]లు = [illegible]లు, ([illegible]) [illegible]పులు = కృప[illegible], కానలనే = కానలదా, [illegible]—[illegible]వమంచు, [illegible] మతనిర [illegible], [illegible]యాసికం బలగు = వ్యాస[illegible]కం బలగు, [illegible]ంబులు = వేదాంత సూత్రములు, [illegible]ంచి = వ్యాఖ్యానమొనరించి, [illegible] — నారాయణుని [illegible], [illegible] [illegible]ంబు = [illegible] యను, ప్రశంసించిన = [illegible] (మా [illegible] బ్రహ్మము జగత్[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]మయినట్లు) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ([illegible] [illegible]) [illegible] [illegible], సంయమి[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నామము [illegible]లు, అన [illegible] [illegible], ఈ ముని [illegible]మని, ([illegible] [illegible]) [illegible] [illegible]కారముగ [illegible], ప్రసాదించిన = అనుగ్రహించిన, [illegible] [illegible]ము, కృపా[illegible] [illegible] కృపా = [illegible] [illegible]—[illegible]ములు[illegible], రంగే = శ్రీరంగనాయకుల యొక్క, [illegible]—[illegible], [illegible] = [illegible]మును [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible], [illegible] = గంభీర[illegible]నాదము[illegible], [illegible] = [illegible], (తిరు[illegible] [illegible] [illegible]నాటి[illegible]) [illegible] [illegible], అలిగినక్ = కోపింపగా, దేవా = స్వామీ, [illegible] [illegible], ఏనొక్కరుండ = నేనొక్కడనే, [illegible] [illegible] = [illegible] [illegible] = [illegible], మేంగో [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], అగపడుట = [illegible], [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]ంచుటగాక్ = [illegible], [illegible] — [illegible], [illegible] . [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible], నీ = [illegible] యొక్క, [illegible] = [illegible]యొక్క, ([illegible] [illegible] యని యమ యు) [illegible] — [illegible] మునా, "[illegible] నాడ సేయు[illegible] [illegible] [illegible]" [illegible] = [illegible], [illegible] [illegible] ([illegible] [illegible]) [illegible] "[illegible] [illegible]" [illegible] = [illegible], [illegible] [illegible]

పాలు పెరుగు నేయి, సమర్పించి, వేఁడినన్ = యాచింపఁగా, పలవిపల్లవులకున్ - గోపికా గోపకులకు, పరమపదంబున్, ప్రసాదించెన్ = కృపచేసొసఁగెను, అటంచు = అట్లనుచు [illegible] పరులే, బంధముక్తుండయ్యెన్. బంధ = కర్మబంధములవలన, ముక్తుఁడయ్యెన్ = విముక్తుఁ బడినవాఁడైనను, అవతారాంతరంబునన్ = మఱియొక యవతారమునందు, కాలాంతరంబునన్ = మఱియొక కాలమందు, సంకుచిత = తక్కువపడిన, [illegible] = ఎఱుకగలవారు, విషయపరులగు = శబ్దాదివిషయాసక్తులగు, నరులకున్ - మానవులకు, పరమునందలి - మోక్షమునందలి, తృష్ణ = రుచి, ఒదవన్ = పుట్టినదగునట్లుగా, సుందరజామాతృ సుందరజామాతృఁడను యెడు, నామంబునన్ - నామధేయముచేత, అర్చిరాదిగతి - అర్చిరాదిమార్గమును, (ముక్తులగువారు సూర్యమండలమును భేదించుకొని పోవు మార్గము ప్రకాశగమన మనఁబడు) [illegible] దీకరించెన్ - తెలుపఁజేసెను, అందడ - [illegible], ఇలమీఁదన్ - [illegible] మందు, యాదవగిరిటెంకణంబు = [illegible] స్థానము, (తిరునారాయణపురమని ప్రసిద్ధము) [illegible] మనుట, [illegible] సంఘంబు. [illegible] - వేదవ్యాఖ్యానము [illegible], [illegible] సంకీర్తనము, [illegible], [illegible] - [illegible] - [illegible], [illegible] కోపసమాప్తిన్ = [illegible] కోపములను [illegible] చేత, [illegible] = [illegible] [illegible], [illegible] వాదంబునన్ = ఎడతెగని ప్రసంగముచేత, అంఘ్ర్యాదివిషయ - [illegible] లందలి, విప్రతిపన్నంబులన్ = [illegible] వ్యాసంగులను, [illegible] - [illegible], [illegible] = ప్రసంగమనియెడు, [illegible] - [illegible], వేఁడి = [illegible], [illegible] - [illegible], గరుడకుధర - గరుడాచలమునకు, [illegible] (అహోబిలము) [illegible] - [illegible] [illegible], [illegible] - [illegible]. [illegible] ప్రసీ = జపాసనమును. "[illegible]" అనుటచే [illegible]. [illegible] - [illegible] ముమును, అంఘ్రి [illegible] - [illegible], "[illegible]" [illegible] [illegible] మునఁగా [illegible] మని [illegible] [illegible] = [illegible] గా, [illegible] కృతి = గ్రహింపఁబడిన, అంతిమ = కడపటిదైన. [illegible] = [illegible] [illegible], ఫణిప = శేషునియొక్కయు, కవి [illegible] = కవి [illegible] యొక్కయు, [illegible] - [illegible] [illegible] యొక్కయు [illegible] = వ్యాసునియొక్కయు [illegible] - [illegible], [illegible] = [illegible] నియొక్క, [illegible] = [illegible] (పదము [illegible]) [illegible] = [illegible] యొక్క, మహానస - వంటసాలయందలి, [illegible] - [illegible]. ([illegible]) [illegible] గాన్ = [illegible] గా [illegible] ఎంతేవాసిన్ = [illegible], [illegible] = [illegible], తెలిపి [illegible] = [illegible] [illegible] = [illegible]. [illegible] = [illegible]

మునకు, పరకాష్ఠయై = పరమావధియై, పదయుగ = తిరుపదద్వంద్వమునకు, ప్రపన్న = ప్రపత్తిఁజేసినట్టి, భువన = లోకములయొక్క, ప్రపంచ = లోకపంక్తి, పంచజన = నరుల యొక్క, "పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరాః" అనియమరము. హృదయ = మనస్సు లనియెడు, భవనంబులన్ = గృహములయందు, పద్మాపద్మాక్షులు = శ్రీశ్రీపతులు, పల్లేరు = కామక్రోధాదులనియెడు కంటకములను, తుడిచి = ఊడ్చివైచి, పాదు = శూన్యములగువానిని, ఎక్కన్ = ప్రవేశింపఁగా, "పాదెక్కను" అనిపాఠాంతరము అట్లైనఁ బాదుకొనఁగానని యర్థము. భక్తిబోధించి = భక్తినుపదేశించి, భూతలంబున్ = భూప్రదేశమును, పావనంబు సేయఁగలవాఁడు = పవిత్రముఁజేయఁగలఁడు, మఱియు = ఇంకను, హయవదన = హయగ్రీవ స్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, ఆరాధకుండై = పూజించెడువాఁడై, వేంకటేశుం డను = వేంకటేశనామము గల వేదాంతదేశికుఁడనుట. ఇంకొక్క మనీష = మతియొక్క విద్వాంసుఁడు, మధుమథన = మధుసూదనుఁడగు శ్రీపతియొక్క, మత = మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుఁడే పరతత్త్వమనియనుట) ప్రతిపాదకంబగు, ప్రబంధశతంబు = నూఱు ప్రబంధములను, రచించి = యేర్పఱిచి, శిలోంఛవర్తనంబునన్ = శిలోంఛవృత్తులచేజీవించుటచేతను, (శిలోంఛము లనునవి ప్రత్యేకవృత్తు లనఁబడును. శిల మనఁగా నియమ గృహోపాదానము; ఉంఛమనఁగా రాలిన నీవారాగులని గ్రహించునది.) తపంబు సేయన్ = తపస్సు సేయుచుండఁగా, అనఘున్ = ఆవేదాంత దేశికునకు, జరచ్ఛద = ముగురాకు లనియెడు, శాకదానంబు సేయు, అగస్త్యాగ్వసుమంబునకున్ = అగిసెచెట్టునకు, (ఇచ్చటనల ర్కాద్వహుమంబునకనికొందఱనుచు దానికి ముల్లుచ్చెట్టని చెప్పికొందఱు) నిర్వాణంబు = పరమసుఖమును, ఒసంగఁగలండు = కృపసేయఁగలఁడు, ఇట్టియేష్యంబులు = భవిష్యదర్థంబులు, మదీయ = నాసంబంధియగు, దివ్యబోధంబునన్ = దివ్యజ్ఞానముచేత, ఎఱింగియుండుమనున్ = తెలిసికొనియుండుము, ఏతాదృశంబగు = ఇటువంటిదైన, త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయసంబంధియగు, జ్ఞానంబు = తెలివియొక్క, కలిమిన్ = ఉనికిచేత, ఇమ్మేను = ఈ శరీరము, మాననీయుంబుగదా = పూజ్యమేకదా, అంటేని = అంటివా, అది = అజ్ఞానము, బాహ్యంబుదక్కన్ = బాహ్యప్రయుక్తము గాని, గుణస్వైరమదమాది లబ్ధంబు... తపః = తపమును, సత్య = నిక్కమును, (సత్త్వమనికొందఱు) శమ = మనోనిగ్రహ మును, దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహమును, ఆది = మొదలగువానిచేత, లబ్ధంబు = పొందఁబడి నది, కావు, ఎవాడె = ఎటువంటిది, భవిష్యదర్థంబులన్ = కాఁగలకార్యములను, [illegible] సూచించుచున్నది, అది = అగిదైనబ్బినది, [illegible] = పవిత్రురాలా, (కానుట) కొంకణము = గూబయు, పచ్చగాటి గిబ్బలుఁగు, ఇవియెఱిఁగి శేషులు, గౌళి = బల్లి, కనుం

రెంటి=కమఁ రెంటికి, పైఁడిగింపె, తొలి = మొదటివైన, రిష్వరులు=త్రోవ్వ...పులు, ...ని ప్రయోజన=ఉంపటకునులకు, సూచకంబులై = తెలియఁ జేయునవిగా, ఉన్నయవి = ఉన్నవి, అవి=ఆకాశాదులు, తెలుస్సులే = విపన్నంపన్నములా, మావిజ్ఞానంబును = మా విజ్ఞానమును, అట్ల=ఆప్రకారమే, ఎట్లనిన = అదియే ప్రకారమనఁగా, నా సిక్కలం వలన=నమ్మకము లేకుండుటవలన, శాస్త్రంబులెడ=శాస్త్రములం ..., ఆకిలిబో..... =చదువుటలెలియుటలు, తిక్కన=తప్పు, ఆచరణ=ఆచరించుటయు, ప్రచారంబులు= ఆచరింపఁజేయుటలును, లేమి=లేకుండుటచేత, ధర్మంబు, నూరంబు=మాకులేక, ఆది నిమిత్తంబుగా=అదికారణముగా, ఇట్టింటు.... = ఈమా... , భవోత్తా కంబు=సంసారోద్ధారంబు, కాదు, కావున=కాబట్టి, కలుష=పా ..చేత, రహిత= విడువఁబడిన, కాయంబుపంగాని=శరీరముచెలంగాని కల్యాణం = మోక్ష సుఖము, లభ్యం బుగాగు=లభింపదు, కావున=కాబట్టి, ఇవ్విధాన=ఈవిక్రమమునకు, ... బు=నా శరీరమును, అనుగ్రహంబున=...సాదముచేత, ఉడిపె = పోఁగొట్టి, కృతార్థం జేయుమని=ధన్యునింజేయుమని, పాం... =పాదా..., పాట=దాన ముంగు, పాలికపాలేవి=పాకాంశమైనను, ఈవేయున= ఇయ్యకమునగా, అం...= ఆదానది, అయియును=ఆపాలికపాలైనను, ఈలేన్న=ఇయ్యలేనని, పోవుదు= పోనీ, ఈప్రవాలసమయంబున = నేటిప్రాతఃకాలమునకు, పా... = గానముచేసిన, చరమగీతంబైన=కడపటిపాటగానైనను, ఇచ్చి=ఒసంగి, ... నన్ను, అవినన్నుంజేయుమని=అ...లేనివానిఁగాఁజేయుమని, లేనిన్న=పా... ములమైనుండిలేనకుండిన, పరిమవియా=ఉత్పృష్టియిచ్చి..., ఆర్థి... =... కానిమ్ము, లెమ్మని, ... =ఆగాఢమునుని, లేవనెత్తి, ఆత్తమ=ఆరా... ప్రాప్తి=వచ్చుట...., ప్రకారంబు=....., నవిస్తార...గాక, ..., అనఘరింపుమని, ఆప్పొలపిండు=ఆనా... , ... = ... పెడితుండ్రు, ఇట్లనియె తా. సు. ...

ఉ. ఉంపమఁ జోరభూమి ... యూర ... పాలు ..., క్కిండెమఁ జన్చ... ఘాటు ... , ఇంపాల ముష్టి ... సవ్వా... , మంపె ... ... జల్లుపాడి. ౬౩.

టీ. ...భూమిక = ... మంగ, ఒకయూర=ఒక గ్రామమునకు, ... డు=నివసించును, కిర... లు, ... లు= ... ,(...

వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యాహ్యేతా శ్చతుర్దశ. అనియును నంగములాఱనుటకు, శిక్షా వ్యాకరణం కల్పో నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా, ఛందశ్చేతిషడంగాని, అని ప్రమాణము) నేర్చి, ఘటశాసులన్ = తార్కికులను, (ఘటశాస్త్రులననుపాసమున నిడేయర్థము) వాక్చండిమ = వాక్ప్రచండత్వముయొక్క చర్చన్ = ఆక్షేపముచేత, గెల్తున్ = జయింతును, శ్రౌతులన్ = యాగతంత్రజ్ఞులను, తప్పుపట్టెదన్ = స్ఖాలిత్యములుపట్టెదను, వెండి = మఱియును, ప్రయోక్తలన్ = షోడశకర్మాధికారులను, ఖండల = ఖండకారికలయొక్క, ముష్టి = సంచికను, విప్పన్ = విప్పఁగా, కని = చూచి, నవ్వుదున్ = పరిహసింతును, సుధీ = విద్వాంసులయొక్క, మండల = సమూహముయొక్క, గ్రాంథికత్వము = గ్రంథనిపుణతను, జల్పవాదినై = జయేచ్ఛ చేతి కథలను వాదించువాఁడనై, అవమానము సేయుదున్. తా. సుగమము.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండంబగు వేదండంబునుంబోలె మదాంధుండనై యల్పవిద్యాలబ్ధి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె నచ్చదువె పరబ్రహ్మంబై పెద్దలం జెనకి యోడియు సరిగైతిననియును సరిపోయి జయించితిననియు నబద్ధంబులాడి చిల్లరప్రభువులం భ్రమియించు చుండి దీక్షితులం జూచి యియక్షపొడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుం బోయి యప్పురంబున. ఉ.తా.

టీ. ఇన్నడవడిన్ = ఈనడతచే, ప్రభిన్నగండంబగు ... ప్రభిన్న = మదముచేతఁ బగిలిన, గండంబగు = చెక్కులుగల, వేదండంబునుంబోలె = ఏనుంగువలెనే, మదాంధుండనై = మదముచేత మత్తుఁడనై, అల్పవిద్యా = కొంచెపువిద్యయొక్క, లబ్ధిన్ = ప్రాప్తిచేత, విడువన్ = మూటవిచ్చుటకును, ముడువన్ = మరలమూటఁగట్టుటకును, వేసరని = విసువని, వీసంబుగల = వీసము కాసులుగలిగిన, రెడ్డియుంబోలెన్ = రెడ్డివానివలెనే, అచ్చదువె = నాకు వచ్చియున్న యాచదువే, పరబ్రహ్మంబై, పెద్దలన్ = వృద్ధులను, చెనకి = ప్రసంగమునకుఁగదలించి, ఓడియు = అపజయము బొందియు, సరిగైతిననియు = సమముగాఁ బ్రసంగించితిననియు, సరిపోయి = వారితోసరిగ్గె, జయించితిననియున్ = గెల్చితిననియును, అబద్ధంబులాడి = దబ్బరలాడి, చిల్లరప్రభువులను, భ్రమియించుచుండి = భ్రమియింపఁజేయుచుండి, దీక్షితులంజూచి = ఆహితాగ్నులనుగాంచి, ఇయక్ష = యజ్ఞముఁ జేయవలయునను నిచ్ఛ, "యష్టుమిచ్ఛాఇయక్షా" అనివ్యుత్పత్తి. పొడమి = అంకురించి, ద్రవ్యభిక్షార్థినై = ద్రవ్యభిక్షను గోరినవాఁడనై, మధురకున్ = మధురాపట్టణమునకు, పోయి, అప్పురంబునన్ = ఆమధురాపట్టణమందు. తా. సుగమము.

సీ. బహిష్కృతద్విజున క♦ల్పపుఁ బ్రాచిత్తం బిడి పసిఁడికై తా వాని♦బంతిఁ గుడిచి,
కలసి వణిక్పురో♦ధులతోడఁ బుణ్యాహముల బియ్యములకునై ♦మొత్తులాడి,
శశి రవి గ్రహ జప ♦ స్నానాదికము లెల్ల దొరలవాకిండ్లకే♦దొడ్డ యిచ్చి,
పచ్చిజిత్తోలు బ♦స్తైచ్చాల మెట్లందికొనఁ దాన యూ ళ్లెల్లఁ♦గుత్తగట్టి.

గీ. దర్భపోటులఁ దిని లేని♦తఱుల మైత్రి, నంటి పితృశేషము భుజించి♦యదియు నెడల,
నక్కవాడల నరకూళ్ళు♦మెక్కి మీఁద, వీని శేఖర మొక తులా♦ర్త్విజ్యము గొని. ౬౯.

టీ. బహిష్కృత = వెలివేయఁబడిన, ద్విజునకుఁ = విప్రునకు, అల్పపు = కొంచె మయిన, ప్రాచిత్తంబు = ప్రాయశ్చిత్తమును, ఇడి = పెట్టి, పసిఁడికై = ధనముకొఱకు, తాఁ = తాను, వానిబంతిఁ = వాని పఙ్క్తియందు, కుడిచి = భుజించి, వణిక్ = కోమట్లయొక్క, పురోధులతోడఁ = పురోహితులతో, కలసి = చేరుకొని, పుణ్యాహముల = కోమటిండ్ల పుణ్యాహవాచనముల యొక్క, బియ్యములకునై = తండులముకొఱకు, మొత్తులాడి = కలహించి, శశి = చంద్రునియొక్కయు, రవి = సూర్యునియొక్కయు, గ్రహ = గ్రహణముల యందుఁ జేయునట్టి, జప = జపములు, స్నాన = స్నానములు, ఆదికములెల్లఁ = మొదలగు నవి యెల్ల, దొరలవాకిండ్లకే = ప్రభుద్వారములకే, దొడ్డయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి, (దానముల కొఱకై తాను జేసిన నవగ్రహజపము మొదలగు నవి ధనికుల వాకిండ్లనే ధారఁబోసె ననుట) పచ్చి = ఆర్ద్రమగు, ఇజ్జితోలు = కృష్ణాజినమును, బస్తైచ్చాలమెట్లు = ఎనుము మేఁక ఆవు వీని వరుసలను, అందికొనఁ = దానమువట్టుటకై, తాన = తానే, ఊళ్లెల్లఁ = ఆపట్టణమెల్లను, గుత్తవట్టి = గుత్తచేసి, (పచ్చిజిత్తోల్పట్టి చిచ్చులనని పాఠాంతరమునుండు నట్లయిన పచ్చి జింకతోళ్ళం గ్రహించి వేసవికాలముల యందనియర్థము) దర్భపోటు లఁ = నిమంత్రణములయందు, తిని = భక్షించి, లేని తఱులఁ = ఆబ్రాహ్మణార్థములు లేని కాలములయందు, మైత్రిఁ = స్నేహము చేత, అంటి = చేరి, పితృశేషము = తద్దినపుఁగూడు, భుజించి = మెసవి, అదియుఁ = ఆపితృశేషమును, ఎడలఁ = దొరకకపోఁగా, అక్కవాడ లఁ = అమ్మలక్కల వీథులయందు, అరకూళ్లు = చాలిజాలని యర్ధాశనములను, మెక్కి = తిని, మీఁదఁ = అనంతరమందు, వీని = ఈకార్యముయొక్క, శేఖరము శిరోభూషణమగు, ఒక = ఒకటియైన, తులా = తులాభారముయొక్క, ఆర్త్విజ్యము = ఋత్విగ్భావము, (తులా భారదానమనుట) కొని = గ్రహించి.

తా. ఈపైఁ జెప్పినవన్నియును పాపహేతువులు గాన నింద్యము లయిన నర్థా తురత్వమును బట్టి యన్నియుం జేసె ననిభావము.

ఉ. ఇట్టొనగూర్చి వైశ్యునకు నిచ్చి చన న్మఱి పుచ్చి చౌకము,
ల్వెట్టుచు వడ్డిలెక్క లటు వెట్టుచు ధారణవాసికై కొద,
ల్వెట్టుచు వాఁడు రేఁగి మఱి పెట్టెదుఁ బెట్టె ననంగ మిట్టఁ గూ,
వెట్టెదు నిట్టు పోరఁ గని పెట్టుక యొక్కరుఁ డుండి వెండియున్. ౭౦.

టీ. ఇట్టు=ఈప్రకారము, ఒనగూర్చి=కూడఁబెట్టి, వైశ్యునకున్=కోమటికి, ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి, చనన్= మరల నూరికి బోవుటకై, మఱి=పిమ్మట, పుచ్చి=తీసికొని, చౌకముల్=ఉడ్డలు, (నాలుగేసి యనుట) పెట్టుచున్=ఇడుచు, వడ్డి లెక్కలు, అటు పెట్టుచున్=ఆప్రకారము వేయుచును, ధారణవాసికై=బియ్యము మొదలగువాని ధర వారడికై, కొదల్వెట్టుచున్=తక్కువలు సేయుచు, వాఁడు=ఆకోమటి, రేఁగి=చెల రేఁగి, మఱి=పిమ్మటను, పెట్టెదుఁ బెట్టెననంగన్=ఇత్తు నీయనని చెప్పఁగా, మిట్టన్=రచ్చ మిట్టయందు, కూవెట్టెదును=కూఁతలువెట్టెదను, ఇట్టుపోరన్=ఇట్లు పోరుచుండఁగా, ఒక్కరుఁడు=ఒకమానిసి, కనిపెట్టుకయుండి=కాచుకొనియుండి, వెండియున్=మరలను.

తా. ఇట్లు కూడఁబెట్టిన ధనము కోమటికి వడ్డికిచ్చి నే నమ్మిన బియ్యము మొదలగు వాని ధర వారడికొఱకును జిల్లర వడ్డికొఱకును బీకులాడి రచ్చలలోఁ జెప్పుకొను చుండఁగా నొక్క దొంగ కనిపెట్టుకొని యుండె నని భావము.

సీ. వెలివాడఁ బనిక్రొత్త మలకవా ల్గొని నూనెయిడి తంగెడాకుగట్టెడు తహతహా,
కూర్చంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు టంగడిఁ దలయంటుకాడి దడవు,
వంట పుట్టింటి కేఁ జంటికంటెను బాలుపెరుగు నేగూర లంపెడు తెగువలు,
సంచెళ విదలించి తాంబూలదళ పూగ నివహంబుఁ జాలంగ నించు నుబ్బు,
గీ. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు సడింపు, బ్రాలు నాలికి మేలు సీరలు గొనియెడు,
సంభ్రమంబును బెఱపాంథజనులఁ బయిన,మడుగు ప్రశ్నంబులను మత్స్యయానా మెఱిఁగి.

టీ. వెలివాడన్ = చండాలవాటికయందు, పని=పనితరముగల, క్రొత్తమలకవాల్=క్రొత్తపాదరక్షలు, కొని=వెలచేసి, నూనెయిడి = నూనెఁబూసి, తంగెడాకు, కట్టెడు=ఆపాదరక్షలకుఁగట్టునట్టి, తహతహా=త్వరపాటును, కూర్చంబు=కనుబొమల సందు, "కూర్చమస్త్రీ భ్రువోర్మధ్యమ్" అనినిఘంటువు. సొగసునకుఁ గనుబొమ్మలసందు మాత్రమే గొరిగించుకొనె ననుట, గొరిగించుకొని = క్షౌరముఁ జేయించుకొని, ఉష్ణతోయంపు=వేడినీరమ్మెడు, అంగడిన్=దుకాణమందు, తలయంటుకాడి=అభ్యంగముసమ

యమునైన, తలయంటుకాడు అను పాఠమున నభ్యంగము చేసికొని తిరిగెడు, తడవు=ఆల స్యమును, సంటపుచ్చి=పంటఁజేసిపెట్టెడు పెద్దమ్మరొక్క, ఇంటికిన్ = గృహమునకు, ఎప్పంటికంటెను=పూర్వముకంటెను, పాలుఁబెరుగు నేగూరలు=పాలును, పెరుగును, నేయిని, శాఖములును, అంపెడు=పంపునట్టి, తెగువలు=ఔదార్యములను, సంబెళ=వక్కాకుపెట్టె, విదలించి=విప్పి, తాంబూలదళ=తమ్మలపాకులయొక్క, పూగ=పోకల యొక్క, నివహంబుల్=సమూహమును, చాలంగన్=చాలునట్లు, నించు=నిండించునట్టి, ఉబ్బు=ఉత్సాహమును, బ్రహ్మచారి=శిష్యునియొక్క, భుజంబు=మూపుననున్న, మాత్ర కున్=అసిమికి, సడింపుఁబ్రాలు=దంపుడుబియ్యమును, ఆలికిన్=భార్యకుఁగాను, మేలు చీరలు=మంచిమంచి కోకలను,కొనియెడు=గ్రహించెడి, సంభ్రమంబు=చిడిముడిపాటును, పెఱ=ఇతరులగు, పాంథజనులన్=మార్గస్థులను, పయనమడుగు=ప్రయాణమెప్పుడనియడి గెడు, ప్రశ్నంబులను=ప్రశ్నలచేతను, మత్ప్రయాణము=నాపయనము, ఎఱిఁగి=తెలిసికొని.

తా. పైఁజెప్పినప్రకారము ప్రయాణసన్నాహముగాఁగా దొంగ లెప్పఁగా తెలిసి కొన్నాఁడని భావము.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱు, నత్తెరువుం గట్టఁ బనిచి•యందఱు క్రియఁ దాఁ,

ది త్తొకటియుఁ గొని తే మఱి, యుత్తర ముత్తర మటంచు•నొకప్రాగ్దకడన్. ౭౨.

టీ. హత్తుకొని=వెంబడించికొని, ఒక్కకొందఱున్=మఱికొందఱన్, అత్తెరువున్=ఆమార్గమును, కట్టఁబనిచి = ఆఱికట్టఁబనిపి, అందఱక్రియన్=అందఱివలెనే, తాన్=ఆ దొంగ, తిత్తి=సంచి, ఒక్కటియుఁగొనితేన్=ఒక్కటితీసికొనిరాఁగా, మఱి=అనంతర మందు, ఉత్తరముత్తరమటంచున్=పోవలసినదుత్తరదిశయని, ఒకప్రాగ్దకడన్=ఒకప్రొద్దు వేళను. తా. సుగమము.

తే. లేచి పోవంగఁ దత్తఱ మేచి తోడి•వారు సన నేను ముడిమోపు•వటువ కత్తి,

పోవ వాఁ డిందు రండని• త్రోవయడవిఁబెట్టి యొక వాఁగుడిగ నీల•వెట్టుటయును.

టీ. లేచిపోవంగన్ = లేచిపోవుచుండఁగా, తత్తఱమేచి=త్వరపాటతిశయించి, తోడివారుసనన్=తోడిమార్గస్థులుపోఁగా, నేను, ముడిమోపు=మూటబరువు, వటువకత్తి=బ్రహ్మచారికత్తి, పోవన్=పోవుచుండఁగా, వాఁడు=ఆచోరుఁడు, ఇందురండని=ఇటురండనుచు, త్రోవ=మార్గమును, అడవిఁబెట్టి=అడవిలోఁబెట్టి, ఒకవాఁగుడిగన్=ఒక

నంకదిగఁగానే, ఈలవెట్టుటయును=ఈలవేయఁగానే, (జార చోర్య లీలవట్టుట వారి సంజ్ఞ). తా. సుగమము.

క. అఱచేతిగ్రాలు గనున, త్తఱిఁ బడె నొకయంపకట్టె♦దానికి నిలువం♦
బెఱుబిఱ్ఱున ఱాలు వడెం, దెఱపియుఁ గనలేమి సాఁతు♦దిరుగుడు వడియెన్. ౭౪.

టీ. అఱచేతిగ్రాలు=అఱచేతిగీఱలు, కనునత్తఱిన్=చూచెడుకాలమందు, (అరుణోదయకాల మనుట) ఒకయంపకట్టె=అంపకోల, పడెన్=ప్రాలెను, దానికిన్=ఆయంపకట్టెకు, నిలువన్=మార్గమునమునకు నిలువఁగా, బెఱుబిఱ్ఱునన్ = బెఱుసుబెఱుసుగా, ఱాలువడెన్=పాషాణములుపడెను, సాఁతు=వర్తకసమూహము, తెఱపియున్=పోవుటకుసందును, కనలేమిన్=తెలియలేకుండుటచేతను, తిరుగుడువడియెన్=కలగుండువడెను.

తా. సుగమము. మహాస్రగ్ధర.

కవిసెన్ గల్పాంతజంతు♦గ్రసన భృశ బుభుక్షా♦త్త్వర త్ర్యక్ష పార్శ్వ
ప్లవమా నోత్పాతభూత♦ ప్రకర పటిమ హా♦ లాహల స్పర్ధి హేతి,
చ్ఛవిరే ఖానేక రాహూ♦ చ్చలిత రవులర♦ క్షశ్చమూ జిత్పులింద,
ప్లవబృందంబు ల్వని న్న♦ ల్గడఁ బోడుపోడుమ♦ న్పల్కులు న్ములుకులు న్రాన్. ౭౫.

టీ. కల్పాంత=ప్రళయకాలమందు, "క్షయఃకల్పాంత" ఇత్యపి అనియమరము. జంతు=ప్రాణుల యొక్క, గ్రసన=భక్షణమందు, భృశ=మిక్కిలియగు, బుభుక్షా=ఆఁకటి యొక్క (భోక్తు మిచ్ఛా బుభుక్షా). త్వర=వేగముగలిగిన, త్ర్యక్ష=ఫాలాక్షునియొక్క, పార్శ్వ=ప్రక్కలయందు, ప్లవమాన=పరువులెత్తుచున్న, ఉత్పాత=భయంకరములైన యుల్కాదులతోఁ గూడిన, భూత=భూతములయొక్క, ప్రకర=సమూహముయొక్క, పటిమన్=సామర్థ్యమువంటి సామర్థ్యముతోఁ, హాలాహల=కాలకూటముతోడ, స్పర్ధి=కలహించెడు, హేతి=ఆయుధములయొక్క, ఛవి=కాంతులయొక్క, రేఖా=పఙ్క్తులని యెడు, అనేక=పెక్కులైన, రాహు=రాహుగ్రహముల చేత, ఉచ్చలిత=చలింపఁజేయఁబడిన, రవులు=సూర్యుఁడుగలిగినట్టి, రక్షశ్చమూ=రాక్షససేనను, జిత్=జయించుచున్న, పులింద=కిరాతకులయొక్కయు, ప్లవ=చండాలురయొక్కయు, బృందంబుల్=సమూహములు, వనిన్=అడవియందు, నల్గడన్=నాల్గుదిక్కులయందు, పోడుపోడుమన్=పోడు పోడు మనియెడు, (ఇది యామ్రేడిత ప్రార్థనార్థకము) పల్కులున్=మాటలును, ములుకులున్=బాణములును, రాన్ = రాఁగా, కవిసెన్=చుట్టుకొనెను.

తా. ప్రళయకాలరుద్రుని నూరెలఁ జాలు తెంచుచున్న మహాభూతములవలెఁ గుటిమ గలిగి యనేక రాహువు లనెడు బుద్ధిచేత సూర్యుఁడు భయంపడునట్లి యాయుధ కాంతులు కాలకూటమును మీఱుచుండఁగా ననేక కిరాతకులును జండాలురును గుంపులు గూడుకొని వాఁడిచూపు లేయుచుఁ బొడుపొడు మని పల్కుచు నలుదిక్కులఁ గ్రమ్ముకొని రని భావము.

క. ఇట్లు చెట్లు వెడలి విండ్లు నందుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్లకల్లోలం బై విఱుగంబడు నెడ. ౭౨

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, చెట్లువెడలి=అడవిలోనుండి వెడలివచ్చి, విండ్లు=ధనువులను, నందుకొని=ఎక్కువెట్టిపంచి, ముంచుకొనుచున్న, అన్నల్లప్రజన్=ఆనల్లని ప్రజను, చూచి, హల్లకల్లోలంబై=పెద్దరంతై, విఱుగంబడు నెడన్=విఱిగిపోవునప్పుడు.

తా. సుగమము.

సీ. పసలేదు నిలరోయి♦ పాతకులా రని దేవా యుధంబులు ♦ ఱువువారు,
పైఁడిబాసముఁ జెట్లఁ బడవైచి దుడ్డుపెట్లకుఁ బాఱుచు నొలెల్♦వైచు వారు,
బరువు డించి కటారి♦పరుఁజించి నిల్చియిం దెందు వచ్చెద రని♦యెదుఱువారు,
వస్త్రంబు గొండు దే♦వరయోయి యిది చన్నఁ బస్తని దయపుట్టఁ♦బలుకువారు,
గీ. కలవి మామాఁక నిప్పింతుఁ♦దొలంగు డొకటి, యాఁడుదానిఁ జేనంటకుఁ♦డనుచుఁ బెద్ద
తనము నభిమానమును దెంపు♦గనఁగఁ బలికి,నిలిపి దోఁచిచ్చు వారు నై♦తొలఁగి రపుడు.

టీ. పసలేదు = పలుమంది లేరు, (దొంగలుగొంచెమనుట) పాతకులారా=ద్రోహులార, నిలరోయి=నిలువుఁడోయి, అని, దేవాయుధంబులు=పాషాణములు దుంట కట్టెలును, (ఇక్కడ దేవశబ్దమునకు యజ్ఞ మనియర్థము చేసి దాని యాయుధములు దారుమయ ములు గాను బాషాణమయములు గానుండును గనుక ఱాలును దుంట కట్టెలు ననవచ్చును) ఱువువారు= విసరువారును, పైఁడిబాసమున్ =బంగారు మొదలగునది, (పైఁడిబాస మనునది నానుడుమాట) చెట్లన్=వృక్షములయందు, పడవైచి=పాఱవైచి, దుడ్డుపెట్లకున్=దుడ్డుకఱ్ఱలదెబ్బలకు, పాఱుచునె=పరువిడుచునే, ఒలెల్=వస్త్రములను, వైచువారు=పాఱవేయువారును, బరువు=తాముఎత్తుకొన్న బరువును, డించి=దిగువదించి, కటారిపరుఁజించి=కటారియమర్చుకొని, నిల్చి, ఇందెందువచ్చెదరని, ఎదురువారు=ఎదిరించెడు వారును, వస్త్రంబుఁగొండు=ఈబట్టనుదీసికొనుఁడు, ఇది=ఈమాట, దేవరయోయి

=దేవతలయొాయి, చన్నక్=ఇదిపోయినట్లాయెనా, పస్తు=ఉపవాసముండవలసివచ్చును, అని, దయపుట్టక్=దయగలుగునట్లు, పలుకువారు=మాటలాడెడువారును, మామూఁకక్=మాగుంపునందు, కల=కలిగినవస్తువులు, ఇప్పింతుక్=ఈఁజేసెదను, తొలఁగుఁడు=తొలఁగిపొండు, ఒకటి=ఒకటివినుఁడు, ఆఁడుదానిక్=స్త్రీని, చేనంటకుఁడు=చేతఁ దాఁకవలదు, అనుచుక్=ఇట్లని, పెద్దతనముక్ (ఆగుంపులోఁ దమకుఁగల యధికారమనుట) అభిమానమును (స్త్రీలయెడలఁ గల పరు వనుట) తెంపు=తెగువ, (సొమ్ములు వోయినఁ బోవుఁగాక స్త్రీలను దాఁకకున్న మంచిదని తలంచుట) కనఁగక్=తెలియునట్లు, పలికి=చెప్పి, నిలిపి=గుంపునునిలుపఁజేసి, దోఁపిచ్చువారలై=చూఱనొసఁగువారై, తొలఁగిరి=విముఖులైరి, అపుడు.

తా. సుగమము.

సీ. తొడువింటివాఁడు స♦న్ద్రోవఁ బోవక యెదు ర్పడువాండ్రఁ దొడిఁబడఁ♦బదరి పొడిచి,
పినుఁ గీక పెనఁగినఁ♦బెద్ద నొంపక యెత్తి బొాటించి చేఁ గల♦పాటి నాఁచి,
యాయితంబై చించు♦కరి గెడువాఁ డేటు లవిమీఱి చన్న వెక్♦దవులు టుడిగి,
పొదవు చేలేక య♦పుటపుటయును నైన వాని శోధింపన♦వ్వలి కిఁ బనిచి,
గీ. పొదలఁ దూఱిన నీఁకెఱా♦పుల వడల్చి, గట్టుబట్టలు గొని ప్రాంత♦బట్ట దయను,
గోమలకు నిచ్చి గినపరా♦కులు ని గిడ్చి, చెప్పుటట్టులు శోధించి♦సిగలు విప్పి. ౭౫.

టీ. తొడువింటివాఁడు=అంబుదొడిగిన విల్లుగలవాఁడు, చన్ద్రోవక్=పోయెడు త్రోవను, పోవక=పేఁగక, ఎదుర్పడువాండ్రక్=ఎదురైనవారిని, తొడిఁబడక్=తొట్రుపడునట్లు, పదరి=హుంకరించి, పొడిచి, పినుఁగు=పీనుఁగు, (లోభియనుట) ఈక=తన సొమ్మియ్యక, పెనఁగినక్=పెనఁగులాడఁగా, పెద్ద=మెండుగాను, నొంపక=నొప్పింపక, ఎత్తిఁబొాటించి=నెత్తురుగాఱఁబొడిచి, చేఁగలపాటి=చేతనున్నమాత్రముసొమ్ము, నాఁచి=అపహరించి, (దోఁచియనియును బాఠముగలదు) ఆయితంబై=ఆయత్తపడినవాఁడై, చించుక=గుంపుచించుకొని, అరిగెడువాఁడు=పోవుచుట్టివాఁడు, అవియేటులు=ఆదొంగల ప్రహారములను, మీఱి=అతిక్రమించి, చన్నక్=పోయినను, వెక్దవులుట=వెంబడించుట, ఉడిగి=మాని, (మార్గస్థుఁ డెవ్వండేని గుంపుఁ జించుకొనిపోఁగా దొంగలు వానిఁ దఱుమ రనుట) పొదవు=ద్రవ్యము, చేలేకయ=చేతలేకయే, పుటపుటయునునైన వానిక్=బలిసిలావైనవాని, శోధింపక్=వానిదాఁపున సొమ్ములుచూచుటకు, అవ్వలికిక్=ఆవలికి, పనిచి=పంపి (బలముగలవాఁడు గుంపులోనున్న వాని నవ్వలికి దొంగలుపంపిర

నుట) పొదలఁదూఱినన్ = కొంపలు పోవలోఁదూఱఁగా, ఈకెచావులన్ = అపొదల మీఁదికిఁబోడిచెదమని ఈఁకెలు చాచుటలచేత, వెడల్చి = వారినిబయలికిరప్పించి, కట్టుబట్టలు = కట్టికొన్న వస్త్రములుసైతము, కొని = గ్రహించి, ప్రాఁతబట్ట = జీర్ణవస్త్రమును, దయను = దయచేత, గోఁచులకున్ = కౌపీనములకుఁగా, ఇచ్చి = ఒసఁగి, గినవరాకులు = గన్నేరాకులవంటియమ్మలయలుఁగులను, నిగుడ్చి = లోపలదూర్చి, చెప్పుటట్టలు = పాదరక్షలయట్టలు, శోధించి = వెదకి, సిగలు = జుట్లు, విప్పి. (మార్గస్థులు చెప్పుటట్టల సందులను సిగలయందును సొమ్ములుదాఁచియున్నారని దొంగలు వాని నెల్లశోధించిరనుట).

తా. సుగమము.

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చువెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు సార్థంబునర్థంబు లపహారింపు సంకులంబున. ౭౯.

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, పాటచ్చరులు = చోరులు, "ప్రతిరోధిపరాస్కంధిపాటచ్చరమలిమ్లుచా" అనియమరము, పెచ్చువెరిగి = చెలరేఁగి, విచ్చలవిడిన్ = స్వేచ్ఛచేత, ఉచ్చావచంబులగు = అనేకవిధములగు, (ఉచ్చావచంనైకభేదమనియమరము) సార్థంబు = సాతుయొక్క, అర్థంబులు = ధనములు, అపహరించు = దోఁచుకొన్నట్టి, సంకులంబునన్ = సందడియందు.

తా. సుగమము.

సీ. కటినుండి చనుమర ♦ గడిగాఁగ బిగియించి కట్టిన నిడు నీలి ♦ కాసె మెఱయఁ,
బిల్లిగడ్డము మించఁ ♦ బెరిగి మీసలు కుక్షి గోళంబుమీఁద ను ♦ య్యాల లూఁగ,
బూఁది బ్రుంగిన మొగం ♦ బున వడిగట్టు మై నపుడైల ప్రాఁజాఁదు ♦ నాఁ జెలంగఁ
జిటిబ్రేలి పూసపై ♦ ఘాటియిల్లు వెడఁబట్టు చిమ్ముల నురియ డా ♦ ల్ముమ్మురముగ,
గీ. నూరనుండియుఁ గనుపెట్టి ♦ కుండుహాఁడు, దప్పిపో నన్ను దబ్బాటు ♦ దాఁ బొడగని,
యట్టివేళఁగాకశ్మశ్రు ♦ వనెడు నొక ప్ర, చండ చండాల వీరభ ♦ టుండు దఱిమి.

టీ. కటినుండి = పిఱుఁదుదగ్గఱనుండి, చనమర = ఱొమ్ము, గడిగాఁగ = హద్దుగా, బిగియించి = బిగించి, కట్టిన, నిడు = పొడవైన, నీలికాసె = నీలిపట్టి, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పిల్లిగడ్డము = పిల్లిగడ్డమును, మించన్ = అతిశయించునట్లు, పెరిగి, మీసలు = మీసాలు, కుక్షిగోళంబు మీఁదన్ = గుండ్రని కడుపు మీఁద, ఉయ్యాల లూఁగన్ = డోలాయమానములగుచుండఁగా, బూదిన్ = తానబూసికొన్న బూడిదచేత, బ్రుంగిన =

కప్పఁబడిన, మొగంబునన్=ముఖమందు, వడిఁగట్టు=వడియఁగట్టిన, సైనపు సైల=మధూచ్ఛిష్టమాలిన్యము, పాఁజాఁదునాన్=ప్రాఁతచాఁదుచుక్కయనునట్లు, చెలంగన్=ఒప్పఁగా, (వడియఁగట్టిన సైనపు సైలను జాఁదుచుక్కవలెఁబెట్టుకొన్నాఁడనుట) చిటిప్రేలి=కనిష్ఠికాంగుళియొక్క, పూసపైన్=గనుపుమీఁద, ఘటియిల్లు=సంగతమైన, వెడఁబట్టు=దసిలిగాఁబట్టుటయొక్క, చిమ్ముల=విసరుటలుగల, సురియ=సురకత్తియొక్క, డాల్=కాంతి, మమ్మురముగన్=అతిశయిల్లఁగా, ఊరనుండియు=నేను వెడలిన గ్రామముననుండియును, కనుపెట్టుకుండువాఁడు=వేచియున్నవాఁడు, తప్పిపోన్=తప్పించికొనిపోఁగా, నన్ను, డబ్బాటు=అదాటున, (హఠాత్కారముగాననుట) తాన్=ఆ మొదలిచోరుఁడు, పొడగని=గుఱుతుఁజూచి, అట్టి వేళన్=ఆసమయమందు, కాకశ్మశ్రువనెడు = కాకశ్మశ్రువనుపేరుగల, ఒక=ఒక్కఁడైన, ప్రచండ=మిక్కిలియుద్దండుఁడైన, చండాల=మాలఁడైన, చోర=దొంగయగు, భటుండు=బంటు, తఱిమి=వెంబడించి.

తా. సుగమము.

చ. కవ వటు డించి యేగుసుకఁ ♦ గా సురెఁ గొంకులఁ దార్చి కూలుడు,
న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు ♦ నిద్దపు దోవతి దట్టి డొల్లరాఁ,
దివిచి పెనంగ నల్లునముఁ ♦ ద్రెంచి యనంతుని గంట్లు కూనపుం,
జెవులుగ గౌదఁ గట్టు గసె ♦ చేరుల టెక్కయు దోఁపునొల్చి పోన్. రాగ

టీ. కవ=నాకుజతయగు, వటున్=బ్రహ్మచారిని, డించి=డిగ్గవిడిచి, ఏన్=నేను, గుసుకఁగాన్=గుసుకుపరుగెత్తఁగా, (తప్పించుకొనిపోవఁగాననుట) సురెన్=వానికత్తిని, కొంకులన్=నాజానుసంధులయందు, తార్చి=అంటవేసి, (కొంకులఁగూర్చియనికొందఱు(డు)కూలుడున్=క్రిందఁబడఁగా నే, నివిడిన=నిగిడినట్టి, (పైకుబికినట్టియనుట) బొజ్జపైన్=వ్రేలెడుకడుపుమీఁద, మిగులు=వ్యాపించియున్న, (ముల్లెయున్నదని తెలియునట్లుబ్బుకొనియున్నదనుట) నిద్దపు=స్నిగ్ధమగు, దోవతి = దోవతియొక్క, దట్టి=కట్టును, డొల్లిరాన్=జాఱివచ్చునట్లు, తివిచి=ఈడ్చి, పెనంగన్=నేను బెనఁగులాడఁగా, వల్లువము=వరహాలముల్లె, ద్రెంచి=తెగఁగోసికొని, అనంతునిగంట్లకున్ = కుట్టుపోఁగులకుఁ బైగానున్నగణుపులవఱకు, (నాగుఁబడిగపోఁగులుగలబొందలవఱకనియునుఁజెప్పవచ్చును) ఊనపున్=తెగిపోయినట్టి, చెవులుగన్=చెవులుగలుగునట్లుగా, (చెవులుదెగునట్లుగాబోఁగులుఁదెంపినాఁడనుట,) గౌదన్=తాలువుల క్రిందుగా, కట్టు=కట్టుకొనియున్న, కసెచే

రుల=బొండెచేరులుగల, టొప్పియున్=కుళ్లాయియు, దోఁచుకొని = దోఁచుకొని, పోన్=పోవుచుండఁగా. తా. సుగమము.

క. నోరిసని యుండక నే నో, రోరి యకట మా సమీప ♦ పూరనె మనియుం,
దూరము వోయితివే సా, మ్మేరీతిని నీకు దక్కు ♦ నే కానీరా. ౭౩.

టీ. నోరిసనిన్=నోటికిసనిచేత, ఉండక=ఊరకుండక, ఏను=నేను, ఒరోరి, (ఇదినీచసంబుద్ధి) అకట=అయ్యో, మా=మాయొక్క, సమీపపు=దాపుననున్న, ఊర నే=గ్రామమందే, (తిములపాకు మొదలగు పదములకువలె పుగాగమము) మనియున్=బ్రదికి యుండియు, దూరమువోయితివే=దూరి మేఁగితివా, సొమ్ము=ఈధనము, ఏరీతిని=ఏవిధముచేతనైనను, నీకుదక్కునే=నీకు నిల్చియుండునా, కానీరా=కానిమ్మురా.

తా. సుగమము.

తే. అనిన నలఁతిగఁ గోల్పోక♦యతఁడు రెడ్డి, రాజుఁ గను నని కోదయుఁ దీ♦ర్పంగమగిడి, యంత పరియును బైప్రజ♦కలికి పాఱి, పోన వాఁడును వెడపోట్లు♦వాడిచి చనియె.

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, అలఁతిగన్=కొంచెముగా, కోల్పోక = నశింపక, అతఁడు=ఆయన, రెడ్డి=పటేలును, రాజున్=ప్రభువును, కనునని=చూచునని, కోదయున్ = కోఁతియును, తీర్పంగన్=తీర్చుటకై, (చంపుటకైయనుట) మగిడి=మరలివచ్చి, అంత= సమస్తమైన, పరియును=తినతోడిగుంపును, పైప్రజకున్ = పైఁగావచ్చెడువారికి, అలికి= భయపడి, పాఱిపోవన్=పరువెత్తఁగా, వాడును=ఆకాకళ్మశ్రుండును, వెడపోట్లు = తప్పుపోట్లు, పొడిచి, చనియెన్=పోయెను.

తా. సుగమము.

ఉ. అంతటఁ బొంత బెద్దెరువు ♦ నం దరుదెంచు పిఱిందిమంది మ,
త్కాంత సహోదరుండును నొ ♦ కం డరుదెంచుచు సాతు వడ్డ వృ,
త్తాంత మెఱింగి నన్నరసి ♦ తాఁ గని యార్తి నొకండు దా నతి,
శ్రాంతుని నన్నుఁగావటది ♦ సంతులు గొట్టుచు మోచు కేగువోన్. ౭౪.

టీ. అంతటన్=తదనంతరము, పొంతన్=సమీపమందు, పెద్దెరువునందున్=రాజమార్గమందు, అరుదెంచు=వచ్చుచున్న, పిఱిందిమందిన్=వెనుకటిప్రజయందు, మత్కాంత సహోదరుండును=నాభార్యతోడఁబుట్టినవాఁడును, ఒకండు=ఒకపురుషుండు, అరుదెంచుచున్=వచ్చుచును, సాతు=సార్థము, (పథికసమూహమనుట) పడ్డ=పొందిన, వృత్తాం

తము=వార్తను, ఎఱింగి=తెలిసి, నన్నరసి=నన్ను విచారించి, తాన్=తాను, కని=చూచి, ఆర్తిన్=దుఃఖముచేత, తానొకండును=నామఱందియొక్కఁడే, అతిశ్రాంతునిన్=మిక్కిలిబడలియున్న, నన్ను, కొనటన్=కొనటిబొట్టయందు, మోచుక=మోచికొని, దెసంతులుగొట్టుచు=నా నేరములుపరిహాసముగా నెన్నుచు, (మఱందిగావున దుఃఖమందును వినయవివేకమునకుఁ బరిహాసించెననుట) ఏఁగుచోన్=పోవుచుండఁగా.

తా. అంతట సమీపమందలి పెద్దబాటను వచ్చెడు కొంపమందిలోఁ గలిసి తన యిల్లాలి తోఁబుట్టినవాఁడు వచ్చుచుండి త్రోవను గోఁపు వడిన ప్రజవార్త విని తన్ను విచారించి వచ్చి చూచి వగచి మిగులఁ బడలియున్న తన్నుఁ గావటిలోఁ నునిచికొని తానొక్కఁడును మోచి కొనుచుఁ దన్ను నేరము లెన్నుచుఁ బోయె నని భావము.

సీ. కొంగవా ల్నలుకు లం♦గుళులఁ బట్టుక జబ్బ లంటఁ గుట్టిడ వెజ్జు ♦ నరయువారు,
తలఁ బడ్డగుదియదె బ్బలఁ బాఁతి మసి యిడి యంబలి గంజి యిండ్ల ♦ నడుగువారు,
తమనేఁగిఁ జెప్ప లో ♦ దయమీఱ విని చీరఁ జించి చ్చువారి దీ ♦ వించువారు,
నొలఁబడ్డ నెసమునఁ ♦ గలలేని సిరిఁ జెప్పి మట్టలపై దాడి ♦ వెట్టువారు,
గీ. నైన పాంథులచేతఁ గ్రం♦ దైన యూళ్ల, జాడగా నిటఁ దెచ్చి యి ♦ న్నీడ డించి,
వారు నీ రానఁ బోవ నో♦వ్వారి మగిడి, వచ్చునాఁగోన నీ రూపు♦వచ్చె నాకు. ౧౫౫.

టీ. కొంగవాల్=కొంగవాలుగావంకలైన, నలుకులు=గాయములు, (కొంగవాలనఁగా మాలవాని చేతి కత్తి. కం. సురియాళు చేతికత్తికి, నరులందఱు పేరు వెట్టి♦నారు ధరిత్రి, న్మరి కొంగవాలనంగను, దిరుమలపై నుండు దేవ♦దేవము కుందా" అని దేశ్యనామార్థకోశమందుఁ జెప్పఁ బడియున్నది; కాన నట్లైనఁగొంగవాల్ = ఆకత్తిచేతనైన, నలుకులు = గాయములని చెప్పనది). అంగుళులన్, వ్రేళ్లచేత; పట్టుక=బిగఁబట్టుకొని, జబ్బలను=తొంట్లను, అంటన్=కదిసికొనునట్లు, కుట్టిడన్=కుట్టుటకై, వెజ్జున్=వైద్యుని, అరయువారు=వెదకెడువారును, తలన్=శిరమునందు, పడ్డ=పడినట్టి, గుదియ=దుడ్డు కఱ్ఱలయొక్క, దెబ్బలన్=గాయములయందు, పాఁతమసియిడి=గుడ్డకాల్చినమసియిదిమి, అంబలి, గంజి, ఇండ్లన్=ఇంటింటను, అడుగువారు=యాచించువారును, తమనేగి=తమకుఁ గలిగినకీడును, చెప్పన్=తెలియజేయఁగా, లోన్=అంతఃకరణమందు, దయ=కృప, మీఱన్=అతిశయించునట్లు, విని=ఆకర్ణించి, చీరన్=వస్త్రమును, చించిచ్చువారిన్=చించియొసంగెడువారిని, (చించిచ్చు, "చించి+ఇచ్చు" క్త్వార్థఇత్తునకుసంధి.) దీవించు

*8

వారు=ఆశీర్వదించెడివారును, ఒలఁబడ్డ = ఒలుపఁబడిన, (దొంగలచేత దోఁపుడు పోవుట యనుట. ఇందులకు స్త్రీపర్వమునందు, జలధరవృత్తము. గాసిగ నీడ్చి వల్వ లొలఁగా నలుకన్, అని ప్రయోగముగలదు) నెపమునన్=వ్యాజముచేత, కల=కలిగినట్టియు, లేని=లేనట్టియు, సిరిన్=తమసంపదను, చెప్పి, చుట్టలపైన్=బంధువులమీఁద, దాడిఁబెట్టువారు=దండు వెడలెడువారును, (తాముదోఁపుడుపోయినసాకుచేతఁ గొంచెము పోయినను గొప్పగాఁ జెప్పుకొనుచుఁ జుట్టాల యిండ్లమీఁదికి భోజన వస్త్రాదులకుఁ బోయి రనుట) ఐన=ఈరీతి గలిగిన, పాంథుల చేతన్=దోఁచఁబడినమార్గస్థులచేత, క్రందైన=సందడిగల, ఊళ్లజాడగాన్=గ్రామములమీఁదుగా, ఇటఁదెచ్చి=నాపుఱఁది నన్నిక్కడికిదెచ్చి, ఇన్నీడడించి=ఈమఱ్ఱిచెట్టునీడను గావడి దించి, పాఱు=ప్రవహించెడు, నీరు=ఉదకమును, ఆనబోవన్=పానము సేయఁబోఁగా, నొవ్వారి=నొప్పిఘనమై, మగిడివచ్చునాలోనన్=తిరిగి వచ్చునంతలోనే, ఈరూపు=ఈబ్రహ్మరాక్షసరూపము,నాకు, ఐచ్చె. తా. సుగమము.

వ. కయ్యంబునఁ బాఱఁబాఱఁ గాయంబు సెసి వెఱవేఁక గొలిపిన కాకశ్మశ్రునామధేయ చండాలు కరాళవేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁగనుట నిట్టి కరాళవేషంబు గలిగెఁ గైశికిగానఫలదానంబున దీని మానుప వే? అనిన నతం డేను ఫలంబెఱుంగ, ఫలంబు పరమేశముఖోల్లాసంబ యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు ఫలపరిమాణ గణన ప్రసన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకం బగుట ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొ మ్మనవెఱతు భగవంతుండ రక్షించు నూఱడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరన యుండ నతండు. ౧౬.

టీ. కయ్యంబునన్=మున్ను చోరులకును బళిసులకును గలిగిన జగడమునందు, పాఱఁబాఱన్=మిక్కిలి పరువెత్తఁగా, కాయంబు=నాశరీరమును, గాయంబుసేసి=రక్తసిక్తముఁజేసి, వెఱవేఁకి=భయజ్వరమును, కొలిపిన=కలుగఁజేసిన, కాకశ్మశ్రునామధేయ చండాలు=కాకశ్మశ్రుఁడను పేరుగల మాలనియొక్క, కరాళవేషంబు=భయంకరాకారము, కన్నులం గట్టినట్లుండన్=ప్రత్యక్షముగాఁబొడఁ గట్టినట్లుండఁగా, కడఁగనుటన్=పంచత్వమునుబొందుట చేత, ఇట్టికరాళవేషంబు=ఈవిధమైన భీభత్సరూపము, కలిగెన్=నాకుసంభవించెను. (అంత్యకాలమం దా చండాలునిరూపమే స్మరణకువచ్చెనుగావునఁ దదనుగుణముగా నిట్టిరూపమువచ్చెననుట) కైశికిగానఫల దానంబునన్...కైశికిగాన=మంగళకైశికిగానముయొక్క, ఫలదానంబునన్=ఫలము నా కొసఁగుటచేత, దీనిన్=ఈవికృతాకారమును, మానుపవే=పోఁగొట్టవే, అనినన్=ఇట్లనఁగా, అతండు=ఆభగవద్దాసుఁడు,

ఏను=నేను, ఫలంబెఱుంగక=గానఫలము నెఱుఁగను, ఫలంబు=ఆఫలము,పరమేశ=శ్రీప తియొక్క, ముఖోల్లాసంబ=ముఖోల్లాసమే, ఆజ్ఞాకైంకర్యంబులకుక=వేదశాస్త్రముల చేత విధింపఁబడినకైంకర్యములకును, (సంధ్యా వందనాదుల కనుట) అనుమతి కైంకర్యంబు లకుక=భృత్యుఁడు సేయు కీర్తనాది కైంకర్యములకును,ఫలపరిమాణ=ఫలపరిమితియొక్క, గ ణన=లెక్కపెట్టుట,ప్రపన్నులకుక=భగవద్దాసులకు,ఎక్కడిదియది=ఏడది, కానక =కాఁబట్టి, బంధకంబగుటక=ఆగణన బంధకారణంబు గావున (పునర్జననహేతువనుట) ఫలంబుగ ఆగానఫలము,ఇంతంత=ఇంతయంతయనియును,అందుక=ఆగానఫలమందు,కొంత=కొంతభా గమును, కొమ్మన వెఱతుక=గ్రహింపుమనుటకు భయంపడుదును, భగవంతుఁడ=శ్రీపతియే, రక్షించుక=కాచును, ఊరడిలు మన్నక=స్వస్థచిత్తుండవుగమ్మనఁగా, అన్నోరిమాట, నోరనయుండక=నోటనేయుండఁగా. (అంతిశీఘ్రముగాననుట) అతండు=ఆబ్రహ్మరాక్ష సుఁడు. తా. సుగమము.

సీ. స్నిగ్ధ త్రిభాగ ముం ♦ డిత శిరశ్శిఖతోడ హిమధవళోపవీ ♦ తములతోడఁ,
బుణ్యాపద్ద్వితయోర్ధ్వ ♦ పుండ్రవల్లులతోడఁ దులసికాబ్జస్రగా ♦ వళులతోడఁ,
గౌపీన కటిసూత్ర ♦ కాషాయయుగితోడ జలపూర్ణశుభకమం ♦ డలువుతోడఁ,
బాణిస్థ దివ్యప్ర ♦ బంధసంపుటితోడ నుత్తరవా క్పూర్వ ♦ కోక్తితోడఁ,

గీ. బసిఁడిజిగితోడ బ్రహ్మన ♦ ర్చసము వోల్చు, భాగవతలక్ష్మితో ధూమ ♦ పటలినుండి,
వెడలు శిఖివోలె నమ్మౌను ♦ వెడలి చూడఁ, జూడఁ వైష్ణవుఁ డై నిల్చె ♦ సోమశర్మ.

టీ. స్నిగ్ధ=నిద్దమైనట్టియు, త్రిభాగ=మూఁడుపాళ్లయందు, ముండిత=భద్రా కరణముఁ జేయఁబడిన, శిరః=శిరమునందలి, శిఖతోడక=జుట్టుతోడను,(శిరస్సుమూఁడు భాగముల క్షౌరముసై యొక్కభాగమందు శిఖయునుండెననుట) హిమ=మంచువలెనే, ధవళ=తెల్లనగు, ఉపవీతములతోడక=జన్నిదములతోడను, పుణ్య=పవిత్రములగు, షడ్ద్వి తయ=పంద్రెండైన, ఊర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడక=లతలవంటి యూర్ధ్వ పుండ్రములతో డను, తులసికా=తులసిపూసలయొక్కయు, అబ్జ=తామరపూసలయొక్కయు, స్రక్= మాలికలయొక్కయు,ఆవళులతోడక=సమూహములతోడను,కౌపీన=గోనణముతోడను, కటిసూత్ర = మొలత్రాటితోడను, కాషాయయుగితోడక = రెండుకాషాయవస్త్రము లతోడను, (ఇది ద్వంద్వసమాసమును "సర్వోద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతి" అన్న శ్లోక వచనాంతము) (కాషాయయుగళితో ననియుం గొందఱందురు). జల=తీరముచేత,

పూర్ణ=నిండిన, శుభ=మంగళమైన, కమండలువుతోడన్=పాత్రతోడను, పాణిస్థ=హస్తమందున్న దివ్యప్రబంధ=ద్రావిడవేదముయొక్క, సంపుటితోడన్=పుస్తకముతోడను, (సంపుటముతో నని కొందఱు) ఉత్తరవాక్=ద్వయమందలి యుత్తరవాక్యమే, పూర్వక=పూర్వముగాఁగల, ఉక్తితోడన్=సంభాషణముతోడ, (ద్వయానుసంధానముఁజేయుచున్నాఁడనుట, ఇచ్చటనుత్తరవాక్యమను నెడఁ జరమ శ్లోకమని కొందఱనెదరు). పసిఁడిజిగితోడ=సువర్ణ ఛాయతోడను, బ్రహ్మవర్చసము=సదాచారాధ్యయనసమృద్ధి, పొల్చు=ఒప్పుచున్న, (బ్రహ్మ వర్చసముఁ బ్రోచుఁ ననికొందఱంగరు; అట్లైన, బ్రహ్మవర్చసమున్=బ్రహ్మవర్చస్సును, ప్రోఁచు=రక్షించునట్టి భాగవతలక్ష్మితోన్=భాగవతికాంతితోడను, ధూమపటలినుండి=పొగగుంపువలన, వెడలు=బహిర్గతుఁడగు, శిఖివోలెన్=అగ్నిహోత్రునివలెను, అమ్మేను=ఆరాత్మసశరీరమును, వెడలి=వెలుపడిచూడఁ జూడన్=చూడఁగాఁజూడఁగా,సోమశర్మ, వైష్ణవుఁడై=విష్ణుభక్తుఁడై, నిల్చెన్=నిలిచెను.

వ. ఇట్లు భాగవతపరిచయప్రభావంబున బ్రాహ్మణ్యం బెకాకి భాగవతశ్రీయునుం గలిగి యుప్పొంగిన యిను మడియగు చందంబునం బరమహర్ష భరితుండై స్వరూపానురూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁ గావించి. ౮౮.

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, భాగవత=భగవద్దాసునియొక్క, పరిచయ=గుఱుతెలుకయొక్క, ప్రభావంబునన్=మహిమచేతను, బ్రాహ్మణ్యంబెకాకి=విప్రత్వమేకాక, భాగవత శ్రీయునున్=భాగవతసంపదయును, కలిగి, ఉప్పొంగింది, ఇనుమడియగు చందంబునన్=ద్విగుణితమగునట్లు, (బ్రాహ్మణ్యము వైష్ణవత్వము చేత రెట్టించెననుట) పరమహర్ష=పరమానందము చేత, భరితుండై=పరిపూర్ణుఁడై, స్వరూపానురూపంబుగా=సంప్రదాయమునకు దగినట్టుగా, అతనికి=ఆ నంబాడువానను భాగవతునకు, పూజన్=సపర్యను, కావించి=ఒనరించి. తా. సుగమము.

సీ. జయ దురుత్తరణ సం ♦ సరణార్ణవైకనావిక జయజయ గాయక ♦ సార్వభౌమ,
జయ శౌరి గాథాది ♦ సక్త ప్రణయ్యాత్మసక్త జయజయ తత్త్వన్యాసం ♦ జయ పవిత్ర,
జయ జనార్వాచీన ♦ జని సంగి వంచక జయజయ దేశిక ♦ చరణ శరణ,
జయ యుక్తవాక్ప్రవృత్తి ♦ స్తాత్రిణీకృతదేవా జయజయ భగవదా ♦ జ్ఞాకృతి స్థ,
గీ. జయ సకలజంతు సమచిత్త ♦ జయ దయార్ద్ర, జయ ముకుందాన్యదేవోక్తి ♦ శాస్త్రబధిర
జయచతుర్విధభక్తిల ♦ క్షణచితాంగ, జయ మురారిప్రపన్నాంఘ్రి జలజమధుప.

టీ. దురుత్తరణ=తరింపశక్యముగాని, సంసరణ=సంసారమనియెడి, అబ్జదళ=తామరాకునందలి, నీర=ఉదకమైనవాఁడా, (తామరాకుపైనీరు తద్దళము నంటకుండినట్లు నీవుసంసారమందుఁదగులవనుట) జయ=సర్వోత్కృష్టముగానుండుము, గాయకసార్వభౌమ=కీర్తనాపరులకుఁజక్రవర్తియైనవాఁడా, జయజయ, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, గాథా=కథలయొక్క, రస=సారస్యమును, జ్ఞ=తెలిసిన, పుణ్య=పవిత్రమగు, రసజ్ఞ=జిహ్వగలవాఁడా, జయ, (నీ నాలుక భగవద్గుణకథన మధుర రసమును దెలిసిన దనుట) తత్త్వసంశయ=పరబ్రహ్మ మేదోయను సంశయమునకు, లవిత్ర=కొడవలి యైనవాఁడా, (తత్త్వశబ్దము పంచవింశతి తత్త్వములకు నన్వయింపవచ్చును, అట్టి వాని సందేహనివర్తకుఁ డనుట) జయజయ, జన=జనులయందు, అర్వాచీన=తక్కువగు, జని=జన్మముయొక్క "జనిరుత్పత్తిరుద్భవః" అనియమరము. సంగ=సాంగత్యముచేత, వంచక=మోసము సేయువాఁడా, (మహిమ గూఢము చేసి జాతిని బ్రకటించువాఁ డనుట. మఱియుజనులకు నీచజన్మములు రాకుండఁ జేసెడివాఁడవనుట. జయజయార్వాచీనజని సంగవంచక యను పాఠమున, ఇఁకను వచ్చుజన్మముల సంబంధము లేనివాఁడని యర్థము) జయ, దేశిక=ఆచార్యులయొక్క, చరణ=శ్రీపాదములే, శరణ=రక్షకముగాఁగలవాఁడా, (శరణంగృహరక్షిత్రోః" అనియయమరము) జయజయ, ఉక్త=పలుకఁబడిన, వాక్=మాటయొక్క, ప్రతిష్ఠా=నిలుకడ చేత, తృణీకృత=తృణ ప్రాయముగాఁ జేయఁబడిన, దేహ=నిజశరీరముగలవాఁడా, (సత్యమందుబుద్ధియునిచి దేహాభిలాషలేని వాఁడనుట) జయ, భగవత్=భగవంతునియొక్క, ఆజ్ఞా=ఆనతిని, కృతి=చేయుటయందు, స్థ=స్థిరపడినవాఁడా, సకల=సమస్తములైన, జంతు=ప్రాణులయందు, సమ=సరియైన, చిత్త=హృదయముగలవాఁడా, జయ, దయార్ద్ర=దయ చేతఁ జల్లనివాఁడా, జయ, ముకుంద=మోక్షప్రదుఁడగు నారాయణుని కంటె, అన్య=ఇతరుఁడగు, దేవోస్తి=దేవుఁడున్నాఁడనెడు, శాస్త్ర=శాస్త్రమందు, బధిర=చెవిటివాఁడా, (విష్ణునికంటెనన్యదైవముగలదను చదువువినఁ డనుట) జయ, చతుర్ద్వయ=ఎనిమిదివిధములైన, భక్తలక్షణ=భక్తిచిహ్నముల చేత, చిత=వృద్ధియయిన, అంగ = దేహముగలవాఁడా, (ఇచట భక్తి యెనిమిదివిధములనుటకుఁ బ్రమాణము. మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనం, స్వయ మభ్యర్చనం చైవ మదర్థే డంభవర్జనం, మత్కథాశ్రవణేభక్తిః స్వరనేత్రాంగవిక్రియా, మమానుస్మరణం నిత్యం యచ్చమాముపజీవతి, భక్తిరష్టవిధాహ్యేషా యస్మిన్ మ్లేచ్ఛేపివర్తతే, సవిప్రేంద్రస్స చశ్రీమాన్ సయతి స్సచపండితః యని యున్నది). జయ, మురారి=మురాసురమర్దనుండగు

శ్రీపతియొక్క, ప్రపన్న=ప్రపత్తి చేసిన భక్తులయొక్క, అంఘ్రిజలజ=పాదపద్మములకు, మధుప=భృంగమువైనవాఁడా, జయ. తా. సుగమము.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబుగావించి పునర్భవభయంబున భవనభార్యాప్రముఖ సుఖ విముఖుండై బదరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠితపుణ్యభూములం బౌనఃపున్యంబుగం దీర్థయాత్రం జరించుచుం బరమ నిర్వృతింబొందె నిప్పుణ్యకథ వహనసమయంబునం గుహనా వరాహంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల విశేష ఫలదంబు గానంబయన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదాకలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీకోదవి యహరహంబును విప్రలంభదంభేరితాగాథ గాథార్థసమేతగీతరసంబునం బ్రొద్దు పుచ్చుటగాని వేఱొండుగాదేమి తపంబుసేయుచున్నదియో యంటివింతికంటెఁ బరమ తపంబున్నదే? యన్నియును మేలయ్యెడు శ్రీరంగంబునకు రంగేశు సేవింపఁ దోడుకొని పోయి రమ్మనుటయుఁ బ్రసాదమ్మని ప్రణామమ్ము సేసి పసిండి పల్లకి నబ్బాలికారత్నంబు నునిచి పరిచారికా శతంబును భాగవతపరిషత్తునుం గొలువఁ బ్రయాణపర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం బోయి. ౯౦.

టీ. ఇట్లని, ప్రస్తుతించి=కొనియాడి, ప్రదక్షిణంబుగావించి=వలగొని, పునర్భవభయంబునన్=మరలజన్మము గలుగునను భయము చేత, భవన=ఇల్లును, భార్యా=ఇల్లాలును, ప్రముఖ=మొదలగువాని చేతి, సుఖ=సుఖములవలన, విముఖుండై=పరాఙ్ముఖుండై, బదరీవనాది=బదరికారణ్యము మొదలైన, పురుషోత్తమాధిష్ఠిత...పురుషోత్తమ = నారాయణుని చేత, అధిష్ఠిత=ప్రవేశింపఁబడిన, పుణ్యభూములన్=దివ్యదేశములయందు, పౌనఃపున్యంబుగన్=మరలపుణ్యమును, తీర్థయాత్రఁజరించుచు = తీర్థయాత్రలయందు సంచరించుచును, పరమనిర్వృతిన్ = పరమసుఖమైన మోక్షమును, పొందెన్=ప్రాపించెను, ఇప్పుణ్యకథ=ఈపవిత్రచరిత్ర, వహనసమయంబునన్=వరాహావతారమువహించినప్పుడు, కుహనావరాహంబువలనన్=మాయావరాహమువలన, (వరాహావతారుఁడేయనుట) మహీమహిళ=భూకాంత, మదీయ=నాసంబంధినులగు, పూజా=పూజలయందు, ఉపచిత=వృద్ధిఁబొందిన, ఉపచారంబులన్=కైంకర్యములయందు, విశేషఫలదంబు = హెచ్చుఫలము నొసంగునది, గానంబయనన్=గానమేయనఁగా, విని=ఆకర్ణించి, తాన్=ఆభూకాంత, వైష్ణవియున్=విష్ణుసంబంధినియును, కావునన్=కాఁబట్టి, తదాకలన=ఆగానము సేయుటయందలి, కుతూహలంబునన్ = వేడుకచేత, కూఁతురై=పుత్త్రికయై, నీకోదవి=నీకుఁగనుపడి, అహరహంబును=ప్రతిదినమును, విప్రలంభ=వియోగమనియెడు, దంభ=వ్యాజము చేత,

ఈరిత=పలుకఁబడిన, అగాధ=గంభీరములైన, గాథా=కథలయొక్క, అర్థ=అర్థము తోడ, సమేత=కూడియున్న, గీతరసంబునన్=గానరసముచేత, ప్రొద్దుపుచ్చుటగాని= కాలక్షేపముసేయుటగాక, వేఱొండుగాదు = మఱియొకటిగాదు, ఏమితపంబుసేయు చున్నదియోయంటి=ఏమితపమాచరించుచున్నదోయంటివి, ఇంతకంటెన్=ఇట్లు గానము సేయుచుండుటకంటెను, పరమతపంబున్నదే = హెచ్చుతపస్సున్నదా, (లేదనుట)అన్ని యును=యావత్కార్యములును, మేలయ్యెడున్=మంచివగును, శ్రీరంగంబునకున్=శ్రీరం గస్థలంబునకు, రంగేశుసేవింపన్=శ్రీరంగనాయకునిసేవించుటకై, తోడుకొని=ఆయమను దోడ్కొని, పోయిరమ్మనుటయు=పోయిరమ్మనఁగా, ప్రసాదమ్మని=మహాప్రసాదమని, ప్రణామమ్ముసేసి=నమస్కరించి, పసిండిపల్లకిన్ = కనకాందోళికయందు, అబ్జాలికా రత్నంబున్=ఆగోదాదేవిని, ఉనిచి=నిడుకొని, పరిచారికాశతంబును=అనేకపరిచారి కలును, భాగవతపరిషత్తును=భగవద్భక్తసమూహంబును, కొలువన్=భజింపఁగా, ప్రయా ణముపర్యాయంబులన్=పయనంపువరుసలచేత, పరమానురాగంబునన్=పరమానందము చేత, పోయి=ఆవిష్ణుచిత్తుఁడరిగి.

తా. ఆ నంబాడువాను చరిత్రము పూర్వము వరాహావతారమున విష్ణుదేవుఁడు భూదేవికిఁ జెప్పఁగా గానకైంకర్య మధికఫలదం బని యట్లు పాడుటకై యా భూమిదేవి యీ చూడికుడుత్తనాంచారాయె ననియు నీ యమను శ్రీరంగనాయకుని సేవార్థమై తీసికొని పొమ్మని వడంబెరుంగోయి లుడయవరు సెప్పఁగా నా విష్ణుచిత్తుం డట్లుచేసె నని భావము.

మ. చని కాంచె న్విరజాభిధాంతర వపు ♦ స్సహ్యోద్భవాతీర నం,
దనవాటీ వలయద్రుమావళి దళాం ♦ తర్గళ్యశ్య పాపాళి భం,
జన చాంపేయసుమాయమాన విషము ♦ స్స్వర్ణావృతిప్రాత ర,
శ్మి నభస్స్పృక్శిఖరాళి దీపకళికా ♦ శృంగంబు శ్రీరంగమున్. ౬౧.

టీ. చని=ఆవిష్ణుచిత్తుండరిగి, విరజా=విరజానదియనెడు, అభిధాంతర=మఱి యొకపేరుగల, వపుః=దేహముగల, సహ్యోద్భవా... సహ్య = సహ్యాపర్వతమువలన, ఉద్భవా = ఉదయించినకావేరీనదియొక్క, "కావేరీవిరజాసేయమ్" అనిప్రమాణము. తీర=దరియందలి, నందనవాటీ=వనవీథియొక్క, వలయ=మండలమందలి, ద్రుమ=వృక్ష ములయొక్క, ఆవళి=సమూహముయొక్క, దళ=ఆకులయొక్క, అంతః=సందులనుండి,

దృశ్య=చూడఁదగినట్టియు, పాప=పాపములనియెడు, అళి=తేఁటులయొక్క, భంజన=భంగపఱుచుటయందు, చాంపేయ=సంపెఁగలయొక్క, సుమాయమాన=పువ్వులవలెనుండెడు, విషమ=బేసియగుసప్తసంఖ్యాకములైన, స్వర్ణావృతి=సువర్ణప్రాకారములయొక్క, వ్రాత=సమూహమునందలి, రశ్మి=కాంతులచేత, నభస్స్పృక్=ఆకాశమునొరయుచున్న, శిఖర=శిఖరములయొక్క, ఆళి=పఙ్క్తులనియెడు, దీపకళికా=మొగ్గలనంటెడివ్వెలయొక్క, శృంగంబున్=కొనలుగలిగిన, శ్రీరంగమున్=శ్రీరంగస్థలమును, కాంచెన్=చూచెను.

తా. విరజా నామాంతరముగల దేహముచేత నొప్పుచున్న కావేరీతీరమందు దట్టములగు వనములయందలి తరువుల యాకుల సందులఁ గానవచ్చుచున్న యేడు బంగారుప్రాకారములకాంతులు పాపము లనియెడు తుమ్మెదలకుఁ దలదిమ్మ పుట్టించి పాఱఁదోలెడు సంపంగిపూవులవలెనుండె ననియును పైశిఖరములు దీపకళికలనలె మెఱయుచు మిన్నంటియుండె ననియును భావము.

క. చోళీ హల్లక చిత కచ, పాళీ పాళీభవ ద్వి◆పంచీ స్వన భృం,
గాళీ కవేరదుహితృ మ, రాళీ ధ్వను లెసఁగు గాడ్పు◆వ్రతి పడ యుడిపెన్. ౯౩.

టీ. చోళీ=చోళదేశస్త్రీలయొక్క, హల్లక=ఎఱ్ఱకలువలతోడ, చిత=కూర్పఁబడిన, కచ=కొమ్ముడులయొక్క, పాళీ=సమూహములకు, పాళీభవత్=పఙ్క్తిగట్టునట్టియు, విపంచీ=వీణెలయొక్క, స్వన=నాదమువంటినాదముగల, భృంగ=తేఁటులయొక్క, అళి=సమూహములయొక్కయు, కవేరదుహితృ=కావేరియందలి, మరాళీ=హంసికలయొక్కయు, ధ్వనులు=కంఠనాదములు, ఎసఁగు=వీతెంచునట్టి, గాడ్పు=వాయువు, వ్రతి=నియమవంతుఁడగువిష్ణుచిత్తునియొక్క, పడ=మార్గాయాసమును, ఉడిపెన్=పోఁగొట్టెను. తా. సుగమము.

తే. అతఁ డఘమర్షణస్నాన◆మమ్మరుద్వృ, ధాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్ని◆కాదిఁ దీర్చి,
స్నాతయు నలంకృతయు నౌ తి◆రువుఁ జోచు, కొంచుమ వ్విన పరస్తు◆గొలువ నరిగె.

టీ. అతఁడు=ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, అమ్మరుద్వృధాంబువులన్=అకావేరీతీర్థములయందు, అఘమర్షణస్నానమాడి, అఘమర్షణసూక్తములను చెప్పుచు స్నానముచేసి, మాధ్యాహ్నికాదిన్=మాధ్యాహ్నికబ్రహ్మయజ్ఞానుష్ఠానములను, తీర్చి=నిర్వర్తించి, స్నాతయున్=స్నానముఁ జేసిన యట్టిదియు, అలంకృతయున్=సర్వాలంకార

శోభితురాలును, ఔ=అగునట్టి "వాయిరవుర్వ్రక్రతయూ" అనుసూత్రము చేత నిద్ధినక్రతమము. తనయను=తనకుమారికను, తోడుకొనుచు = వెంటఁబెట్టుకొనుచు, వైష్ణవ=విష్ణుభక్తుల యొక్క, పరిషత్తు=సమూహము, కొలువఁగ=సేవింపఁగా, అరిగి=పోయి.

తా. సుగమము.

సీ. చరణంపు సరపణి • మొరపంబు విన్నఁ దం తులతోనె యెదుర నిం • తులకుఁ దొలఁగి,
యిడి నట్టి మణిముష్టి • గృహుల యారతి కెంపు టాళ్లనే కలయ వా • కిళ్లఁ జల్లి,
ప్రసవాది తావికిఁ • బ్రతిగృహార్థభక్ష్యపువల్పునకె పోలె • శ్వాస ముడిపి,
నృత్తగీతోత్థశౌ • రిస్తుతి కీర శారి జయట్టు యర్థ్గోర • రీకృతి విని,
గీ. వలభి రత్నాంశువులఁ గప్పు • తెలుపు చిత్ర, మగుట కొర్వ్వక ధిగధిగ • నరిగి ధాన్య,
మడిగెడు విరక్తభాగవ • తాళి వలన, వెల్లదివిసపోనియ • ప్పేదు సొచ్చి ౯౪.

టీ. చరణంపు=స్త్రీలపాదములయందలి, సరపణి=భూషణవిశేషముయొక్క, మొరపంబు=ధ్వనిని, విన్నన్=వినఁగానే, దంతులతోనె=ఏనుఁగులతోడనే, ఎదురు=తమకెదురుపడెడు, ఇంతులకున్=స్త్రీలకు, తొలఁగి=ఓరసిల్లి, (స్త్రీలపాదభూషణరవము వినఁగానే యందలి యత్నయపాత్రపరులగు వైష్ణవు లేనుంగులకుఁ దొలఁగినట్లే యా స్త్రీలకుఁదొలఁగుచుండురనుట, దంతులకట్లేయనియును పాఠాంతరముగలదు, శ్రీరంగమం దేనుంగులును గలవనుట) ఇడినట్టి=తమకు నిచ్చినట్టి, మణిముష్టి=మాణిక్యభిక్ష, గృహుల=ఆగృహస్థులయొక్క, ఆరతి=నీరాజనములయందలి, కెంపుటాళ్లనే=రత్నములయందే, కలయన్=కలిసియున్నట్లు, వాకిళ్లన్=వారి ద్వారములయందు, చల్లి=పారఁజల్లి, (వీరు పేదలని గ్రామైశ్వర్యవంతులగు నచ్చటి గృహస్థులు వీరు వాకిండ్లయందుండఁగానే వీరికి రత్నభిక్షఁబెట్టగాఁ వైరాగ్యమువలన నవి యొల్లక మరల వారు వీరికి రత్నాలయారతి సమర్పించెడు పళ్లెరములలోనే కలియఁబోయుదురుగాక తండులములుపక్క మఱియొకటి యంటరనుట) ప్రసవాది=పుష్పము మొదలగు దానియొక్క, తావికిన్=పరిమళమునకు, ప్రతి గృహార్థ=ప్రతి తిరుమాళిగల పెరుమాళ్లకొఱకైన, భక్ష్యపు=పణ్యారముల సంబంధియగు, వల్పునకెపోలె=వాసనకైనట్లె, శ్వాసముడిపి=ఉచ్ఛ్వాసమును జాలించి, (ఆ భిక్షుకులు పుష్పాదులయం దాసక్తికూడదని యందులకును తిరుపణ్యారములు స్వామి కారగింపుగాక మునుపు మూర్కొన్న నపచారమగునని యావాసనకును బోకుండఁ దమ శ్వాసమును బిగఁబట్టుకు రనుట) నృత్త=నాట్యములయందును, గీత=పాటలయందును, ఉత్థ=కలిగిన, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, స్తుతి=వినుతిని, కీర=చిలుకలవలనను, శారి=గోరువంకలవలనను,

జయిట్లు=పుట్టిన దానివలెనే, అర్ధాంగీకృతి = అర్ధాంగీకారముచేత, విని=ఆకర్ణించి, (ఆయుక్షయపాత్రపరులు విరక్తులుగావున నృత్తగానాదులయందు నాసక్తిలేకయుం గీగశారికాదిభాషలనువలెనే యందు భగవన్నామ ముండుటవలన దాని నర్ధాంగీకారముగా విం(డనుట) వలభి=లోపలయందలి, రత్న=రత్నములయొక్క, అంశువులన్ =కాంతుల చేతను, కట్టు=తాము ధరించుకొన్న, తెలుపు=ధవళవస్త్రము, చిత్రమగుటకున్ =చిత్రవర్ణమాటకు, ఓర్వక=సహింపక, ధగధగవరిగి = బిగబిసంబోయి, ధాన్యము=తండులమును, అడిగెడు=యాచించునట్టి, విరక్తి=విరక్తులను, భాగవతాళివలనన్ =భగవద్భక్తసమూహము వలన, వెల్లదీవిపోని = శ్వేతద్వీపముచలెనేయున్న, అప్పుడు=ఆశ్రీరంగస్థలము, చొచ్చి=ప్రవేశించి. (ఆ శ్రీరంగమందు భిక్షమెత్తెడు భాగవతులు శ్వేతద్వీపము నుండి యవతరించిన నిత్యసూరులేకాక మనుష్యులు గారని యింద్రాది దేవతలు గానిగారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. శ్లో. దిదేవిశ్వతివాను స్వచలితెద్విభూతజ్ఞసౌ శశద్వవతిసర్వదా వివిధయిప్యతేలేనచ, ముముక్షుతిత్వత్వగశ్యావితేస్స నిస్సంశయం విని త్యేతి సర్వదాసచరరంగశిమ్రూపతిః. అని శ్రీపరాశరభట్టరు గ్రిసూక్తికలదు. దీనికిసరియగు తెనుఁగు మదీయము. చ. నరుఁడమరత్వ మాయమర ♦ నాథపదయాప్తిఁ డహంబు చెప్పడు, గరిశతాఁ గొంక కాతఁడును♦గిర్యువతీశతయాతిఁ డెంతయు, న్మరిప మెలప్ప ముక్తియు♦ముక్తుఁడు నిత్యత నిత్యుఁడు న్నిరం, తరమును రంగశేషుకత ♦ దప్పక కోరుదు రోలి నాత్మలన్).

తా. సుగమము.

ఉ. గోపురకందరాళికవ ♦ కు న్శశిపుష్కరిణీకణార్ద్ర సం,
తాపహరానిలంబులు ప ♦ తాకరణన్మణికింకిణీ కలా,
లాపముల న్సుఖం బడుగ ♦ నాటిటఁ జొచ్చి యకాండ గావునా,
చాపలకృన్మరుద్గణముఁ ♦ జండుఁ డివల్చెడు లోని వాకిటన్. ౯౫.

టీ. గోపురకందరాళి=గుహలవంటి గోపురములపజ్క్తియొక్క, కవకున్=తుదవంకకు, శశిపుష్కరిణీ=చంద్రపుష్కరిణియందలి, కణ=జలబిందువులచేత, ఆర్ద్ర=చల్లనైనట్టియు, సంతాపహర=వేడిమిచేర్చుదు, అనిలంబులు=వాయువులు, పతాక=ధ్వజమండలి (వితానమునిపాతాంతర మట్లేని మేలుకట్ల యంచులి.) రణత్ =మ్రోయుచున్న, మణికింకిణీ=రతినంపుగుజ్జులయొక్క, కల=జిలిబిలియగు, ఆలాపములన్ =ధ్వనులనియెడు పలుకులచేత, సుఖంబడగన్ =కుశల ప్రశ్న ముసేయఁగా, అటిట =అట్టు ప్రాకారములయందుఁ బ్రవేశించు, అకాండ=అసమయమందు, "కాండ ... బాణార్వ...

వసరవారిషు" అని నిఘంటువు. గాహనా=ప్రవేశించుటయందు, చాపలకృత్=త్వరపడుచున్న, మరుద్గణముక్=దేవతాసమూహమును, చండుఁడు = చండుఁడను ద్వారపాలకుఁడు, అనల్పేచుు=రావలదని యదలించుచున్నట్టి, లోనివాకిటన్=సప్తమగోపురద్వారమందు.

తా. విష్ణుచిత్తుండరిగెడు నవసరంబునకు దేవతలు సేవింపఁ వచ్చిన నది వారికి నసమయంబని యా దేవతలను జండుఁ డను ద్వారపాలకుం డదలించుచు లోపలికి రాకుండఁ జేయునట్టి సప్తమ ప్రాకారద్వారమందుఁ జేరెనని భావము. కడమ సులభము.

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణి ♦ వేది కుశంబు పయి న్సితాంబురు,
జ్నేత్రుని ముద్రవేల్మెఱయ ♦ నిశ్చలులై యిరుప్రైమనాజ్ఞను,
గ్గాత్రుల దంతివక్త్రులశ ♦ తంబు వినీతి భజింపఁ నొప్పు త,
త్సూత్రవతీశు వందనము ♦ తోఁ గని యాతఁడు బూజ సేయఁగన్. ౯౬.

టీ. వేత్రమున్=బెత్తమును, కేలన్=హస్తమందు, పూని=వహించి, మణివేది=రత్నంపుఁటరుంగునందలి, కుశంబుపయిన్=తివాచీమీఁదను, సితాంబురుట్ = పుండరీకములవంటి, నేత్రుని=కన్నులుగల శ్రీపతియొక్క, ముద్రవేల్ = ముద్రతోడి యుంగరముగలయంగుళము, మెఱయన్=ప్రకాశింపఁగా, నిశ్చలులై=చలింపనివారై, ఇరుప్రైన్=ఉభయపార్శ్వములయందు, మనాక్=ఇంచుకంత, "కించిదీషన్మనాగల్పే" అని నిఘంటువు. నమత్=నమ్రములగు, గాత్రుల=దేహములుగలవారగు, దంతివక్త్రుల=గజముఖులయొక్క, శతంబు=నూఱు, (నూఱ్వురుగజముఖులనుట) వినీతి = వినయముచేత, భజింపన్=సేవించుచుండఁగాఁ, ఒప్పు=మెఱయుచున్న, తత్=ఆప్రసిద్ధుఁడగు, సూత్రవతీశున్ = సూత్రవతీదేవినాథుఁడగువిష్వక్సేనుని, (విష్వక్సేనుండు గజముఖశతముచేఁ బరివేష్టింపఁబడుటకుఁ బ్రమాణము — యస్యద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతం, విఘ్నన్నిఘ్నంతిసతతం విష్వక్సేనంత మాశ్రయే. అనిగలదు) వందనముతోఁగని=నమఃపూర్వకముగాఁగాంచి, ఆతఁడు=ఆవిష్వక్సేనుఁడు, పూజసేయఁగన్ =తన్నుఁబూజింపఁగా. తా. సుగమము.

తే. అవిదితపురందరాయుధం ♦ బైన కనక, శిఖరియునుబోలె నెఱకల ♦ జిగులు దేసఁ
నింగి నీరెండఁగాయ వే♦దాంగువినతసుతుని నతిఁగాంచి మగుడఁ ద♦న్నుతియుఁగాంచి.

టీ. అవిదిత = ఎఱుఁగఁబడని, పురందరాయుధంబైన = వజ్రివజ్రముగలయట్టి, కనకశిఖరియునుబోలెన్=మేరుపర్వతమువలెనే, (ఇంద్రుని చేత ఱెక్కలు వ్రక్కలిం

వఁబడని బంగరుకొండవలెను న్నాఁడనుట) ఎఱకల—పక్షములయొక్క, జిగులు=కాంతులు, దెసలన్=దిశలయందును, నింగిన్=ఆకాశమందును, నీరెండగాయన్=చల్లని యెండగాయుచుండఁగా, కాంతులాతపమువలెఁ నుండె ననుట. వేదాంగున్=ఛందోమయుఁడైన, "కాంతస్తే పురుషోత్తమః ఫణిపతిశ్శయ్యాసనం వాహనం వేదాత్మా విహగేశ్వరో యవనికా మాయాజగన్మోహినీ" అని ప్రమాణము. వినతసుతుని=వైనతేయుఁడగు గరుత్మంతుని, నతిన్=నమస్కారముచెసి, కాంచి=చూచి, మగుడన్=మరల, తిన్నతియున్=ఆవైనతేయుని నమస్కారమును, కాంచి=పొంది. లా. సుగమము.

వ. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు సేయించి యనుమతిం గాంచి చతుర్భుజులు జలధర శ్యాములు శతపత్త్రలోచనులు చపలాపిశంగవసనులు వనమాలికాబద్ధ బాహుమధ్యులు నైన మధుమథనప్రతిబింబంబులుం బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచుఁ దదభినందితు లై చని మహావకాశంబును మణిమయస్తంభసంభృతంబును శాతకుంభ కుంభ శోభిత శేఖరంబును నై చిత్రనేత్రవితాన లంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబును నుద్వేలకాలాగరుధూపధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య విధుకాంతవితర్దికాతలంబునఁ జరణముఖ తత్తత్ప్రతీకాధిష్ఠిత ధర్మాదిసూరి పరిషదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపుల విమల పీఠంబునఁ బరిమళాలోలరోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు జాంబూనదత్విడుత్తమర్ణవిస్తీర్ణకర్ణికోపరివీధి నూత్నస్వపాధోవిధానంబునకుఁ బ్రథమహేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్రియుంబోలెఁ బొరడ స్ఫటికపటీర పాండురుచి పుండరీకంబుల పసకు మసమసక లెసకొల్పు మిసిమిగల భోగిభోగ భాగంబునకుం బరిభాగంబు మిగులఁ దదాత్మకంబయగు నుపబర్హంబున మహార్హకేయూరమణికర్బురం బగు కూర్పరం బూని మననపర ముని మనోరాగరస మార్జనంజేసి మిగుల నరుణిమ వహించెనోయనఁ జాలు కెంగేలు కపోలంబునం గదియం బ్రదక్షిణ మెరు కుసుమ కంచుకిత కంచుకికంచుకాత్మకంబగు దుకూల నిచోళంబున నొత్తిగిలియున్నవానిం గరిం గిఱికిటింబెట్టి బిట్టు దనచేతి చక్రంబునం దెగిన నక్రంబుపూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొందెనో యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గండస్థలస్థ మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద నిష్యందియగు ముఖారవిందంబున నందంబగు వాని నిర్నిమిషదృష్టినెట్టుకొని చూచుతఱి నీలావదాతయు నెప్ప వట్టు తటి బిట్టు దుర్కాను కలధౌత గౌరగౌర మహామహఃపూరంబున మునింగి దుర్నిరీక్ష్యయు నగు నిజ రుచిరమూర్తివలనఁ దనదు సాకారనిరాకారతలు వానికిఁ జూపురూపున దెపించు వానిఁ, గళత్రంబులగు శ్యామా

ఛాయలచేత బ్రేముడిం బొదుసంబడిన యట్లు కప్పులు దొంగిలు నగుపక్ష్మకాలికల నొప్పు
సోమసూర్యాత్మకంబులగు వెడందనిడువాలు కెఱ్ఱసెరల కన్నులం గెంపమ్మి తేఁకుల వెదఁ
జల్లువాని మంకెనవిరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెపంబున వెలుంగు ముఖజనిత
హుతాశనుతోఁ దక్షిణుండగు గంధవహుం గూర్ప నిక్కానన నొక్కింత నిక్కి చొక్కం
పుఁ బొటమలఁ జూపట్టి తిల కుసుమ విలసనాపహాసియగు నాస భాసమానుం డగు వాని
నుదరజాత శ్వేతధామతామరసంబుఁ గనుంగొని ముహుర్దాశ్రయంబు గనిన పూర్ణిమాశశాంకుం
డను శంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పుమని తత్సహోదరిగావున రత్నకాంచనంబులు
లంచంబులుగా నివేదించి యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరముం బడియున్న రాహు పనం
గేయూర కటక మణిముద్రికాంకితంబగు దీర్ఘ బాహుపరిఘంబు కటితటోత్సంగంబున
మెఱయు వాని నురఃస్థలన్యస్త నిస్తులాస్తోక కౌస్తుభ గభస్తి మండలంబున నిండోలగం
బుండు పుండరీకనికేతన తనుచ్ఛాయయన నచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీవత్సంబున లోచనోత్సవం
బుఁ గావించువాని విజితమృగనాభినాభి సౌరభ్యంబునకు నెగయు నుత్తుంగభృంగ మాలిక
యన మెఱయు నసిత పేశలతులసీపలాశ దామంబున నభిరామ కోమలాలం కృతి యగు
వానిఁ గపటకరటివిరోధియై యసుర యుసురుం గొని మగుడ మనుజాంగంబు నంగీకరించు
నెడఁ దలంపంబడమి నట్లున యుండె నన బడుగగు నడుము పసఁ గడు నొడిక మగు
వాని ఘన జఘన చరమేతరధరాధ రాధిత్యకాతలంబునం గాంచన కాంచికా మణిమకుట
గగనమణి గాయు [illegible] మెఱుంగు పీతాంబరంబునం బొదువంబడి
దాని సన్నదనంబు వెలుపలం దోఁపఁ గనక పుష్యరాగంపుఁ జెరవారు వైదూర్యమణి స్తం
భయుగంబునుంబోలెఁ గించిదామీలిత నీలిమంబగు నూరుయుగళంబువానిఁ త్రైవిక్రమం
బగు విగ్రహంబుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం జాఁచు తఱిఁ జంక్రమణ రయంబునం దగిలి
వచ్చిన మణిమయస్వర్భువనజాంబూనదప్రాకారవలయం బనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెం
డెరంబునం బొడము నఖండప్రభామండలంబునం బరిమండితంబులై మజ్జిపండుల వడవుగల
మడిమల బెడంగు పడి భావి నిజ కమఠావతార సూచకంబులుంబోలెఁ గొదమతామేళ్ల
మేళ్లనగు మీఁగాళ్లతోఁ గోకనద మృదూదరంబు లమర మెఱుఁగు జుక్కల జిగి మొక్క
పఱుచు నఖ చక్రవాళ చంద్రికల భక్తజన మనస్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు హల కులిశ
కలశ కమల మకరాంకుశాంకితంబులై లక్ష్మీకుచకుంకుమాకలన నరుణారుణంబు లగు చర
ణంబులం దాపత్రయాపహరణంబు సేయువాని నారాయణుం బురాణపురుషుఁ బురుషో
త్తముఁ బ్రణతార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు నీశనుతు విభీషణవరదు ననంగజనకు రంగ

రమణుం గాంచి సహా సమాగత భాగవత పరిషత్సమేతంబుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నులై జయజయ శబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత క్షోణీతలంబులగు నమస్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలులై యిట్లని నుతియించె. ౯౦.

టీ. అతనిచేన్ = ఆవైన తేయుని చేత, విజ్ఞాపనంబు సేయించి = శ్రీరంగనాయకుని కుఁదనరాకవిన్నపంబు సేయించి, అనుమతిం గాంచి = సెలవును బొంది, చతుర్భుజులు = నాలుగు భుజములుగలవారును, జలధర = మేఘమువలెనే, శ్యాములు = నీలచాయగలవారును, శతపత్త్ర = తామరలవంటి, లోచనులు = కన్నులుగలవారును, చపలా = మెఱపులవలెనే, పిశంగ = పచ్చనైన, వసనులు = వస్త్రములు గలవారును, (పీతాంబరులనుట) వనమాలికా = తులసీవనమాలికలతోడ, బద్ధ = కూర్పఁబడిన, బాహుమధ్యులును = వక్షస్స్థలములు గలవారును, ఐన = అయినట్టి, మధుమథన = మధువాసునుఁడైన శ్రీహరియొక్క, ప్రతిబింబంబులుం బోని = ప్రతిబింబములవంటి, పారిపార్శ్వకుల = పార్శ్వవర్తులగునట్టి, పరాంకుశ = నమ్మాళ్వారులే, ప్రభృతి = మొదలగు, ముక్తుల = ముక్తాత్ములను, సేవించుచు = భజించుచును, తదభినందితుఁడై = వారిచేత నాదరింపఁబడినవాఁడై, చని = అవలనరిగి, మహావకాశంబును = మహావిశాలమైనదియును, మణిమయ = రత్నవికారములైన, స్తంభ = స్తంభములచేత, సంభృతంబును = భరింపఁబడినదియును, శాతకుంభకుంభ = బంగిరు కలశములచేత, శోభిత = అలంకృతములైన, శేఖరంబును = శిఖరములుగలదియును, ఐ = అయినదై, చిత్ర = వింతవన్నెలుగల, నేత్ర = నేత్రవస్త్రముల చేతనైన, "స్యాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రమ్" అని యమరము. వితాన = మేలుకట్లయందు, "అస్త్రీ వితానముల్లోచః" అని నిఘంటువు. లంబమాన = వ్రేలుచున్న, నానా = అనేకవిధములగు, ప్రసూనదామ = విరిసరులును, ముక్తాగుళుచ్ఛ = ముత్తెముల గుత్తులును, అచ్ఛచామరంబును = తెల్లని జల్లులుగలదియును, ఉద్వేల = మేరమీఱిన, కాలాగరు = కృష్ణాగరువుయొక్క, ధూప = ధూపముచేత, ధూపితంబును = ధూపింపఁబడినదియును, అగు = అవునట్టి, మహావిమానమధ్య = మహాగర్భగృహమధ్యమండలి, విధుకాంత = చంద్రకాంతఱాళ్లచేఁ జేయఁబడిన, వితర్దికాతలంబునన్ = వేదికాస్థలమందు, చరణముఖ = పాదములు మొదలగు, తత్తత్ప్రతీక = ఆయాయవయవముల యందు, అధిష్ఠిత = ఉన్నఁబడిన, ధర్మాది = ధర్మవర్మప్రముఖులగు, సూరి = నిత్యసూరులయొక్క, పరిషదాత్మకంబును = సమాజస్వరూపమైనట్టిదియు, తేజోమయంబును = ప్రకాశస్వరూపమైనట్టిదియును, అగు = అవునట్టి, విపుల = పఱపైనట్టియు, విమల = నిర్మలమగునట్టి, పీఠంబునన్ = సింహాసనమందు, పరిమళ = క్రొత్తావులకొఱకు, ఆలోల = సంచరించుచున్న,

రోలంబ=తుమ్మెదలయొక్క, "ఇందిందిరశ్చంచరీకో రోలంబో బంభరోఽపిచ" అని నిఘంటువు. జాలంబగు=సమూహముగల, అంబురుహాంబు=కమలములయొక్క, జాంబూనదత్విట్=బంగరురంగునకు, ఉత్తమ్ము=అప్పాసంగెడునట్టియు, విస్తీర్ణ=వెడలుపైన, కర్ణికోపరిభాగ=మిద్దియపైదెసయందు, ఊధస్యపాథోనిధానంబునకున్=క్షీరవారిరాశికి, (ఊధస్య మనగాఁ బొదుఁగు వలనఁ బుట్టినదిగావున క్షీర మనుట, ఈశబ్దము మానవజాతియందు స్తన్యము వలె నుండును) ప్రథమహేతుభూతంబగు=ఆదికారణమైన, భూతతన్మాత్రయుంబోలె=ఆదిభూతమువలెనే, (సూక్ష్మస్థగల క్షీరమువలెననుట) పారద=పాదరసముయొక్కయు, "రసస్సూతశ్చపారదే" అని నిఘంటువు. స్ఫటికమణులయొక్కయు, పటీర=శ్రీగంధముయొక్కయు, పాండురుచి=చలివెలుంగుయొక్కయు, (చంద్రుఁడనుట) పుండరీకంబుల=తెలివిరిదమ్ములయొక్క, పసకున్=మేలిమికి, (ధావళ్యమున కనుట) మసనుసకలు=మాలిన్యమును, ఎసకొల్పు=ఆపాదించుచున్న, మిసిమిగల=కాంతిగలయట్టి, భోగిభోగ... భోగి=శేషునియొక్క, భోగ=శరీరముయొక్క, "భోగస్సుఖేధనే చాహిశరీర ఫణయోర్మతః" అని నిఘంటువు. భాగంబునకున్=ప్రదేశమునకు, పరభాగంబు=గుణోత్కర్షము, "పరభాగోగుణోత్కర్షః" అని నిఘంటువు. మిగులన్=అతిశయించునట్లు, తదాత్మకంబయగు=ఆశేషశరీరమయమగు, ఉపబర్హంబునన్=తలగడయందు, "ఉపధానంతూపబర్హమ్" అని నిఘంటువు. మఱియు శేషుఁడే యుపధానమగుటకు. (శ్లో. నివాసశయ్యాసన పాదుకాంశుకోపధాన వర్షాతపవారణాదిభిః, శరీరభేదైస్తవ శేషతాంగతో యథోచితం శేష ఇతీర్యతేజనైః. అనియాళవందారుశ్రీసూక్తప్రమాణము) మహార్హ=మిక్కిలియుచితమగు, కేయూర=బాహుపురియందలి, మణి=రత్నములచేత, కర్బురంబగు=చిత్రవర్ణమైన, కూర్పరంబు=మోచేతిని, "స్యాత్కఫోణిస్తుకూర్పరః" అని నిఘంటువు. ఊని=ఊఁదుకొని, మననపర=ధ్యానపరులైన, ముని=మునులయొక్క, మనః=మనస్సుల యందలి, రాగరస=అనురాగరసముయొక్క, మార్జనంజేసి=తుడుచుటచేత (మునిమానసములకు విరక్తిగలుగఁజేసెననుట) మిగులన్=అధికమగునట్లు, అరుణిమ=ఎఱ్ఱఁదనమును, వహించెనోయనన్=తాల్చెనోయనుటకు, చాలు=తగిన, కెంగేలు=ఎఱ్ఱనిహస్తము, కపోలంబునన్=చెక్కిటియందు, కదియన్=సమీపింపఁగా, (చెంపక్రింది శ్రీహస్తముఁబెట్టుకొన్నాఁగనుట) త్రిదశతరు=కల్పవృక్షములయొక్క, కుసుమ=పుష్పములచేత, కంచుకిత=కప్పఁబడిన, కంచుకి=శేషునియొక్క, కంచుకాభ్యంతరంబగు=కుబుసమేయైనట్టి దుకూలనిచోళంబునన్... దుకూల=వలిపెమైన, నిచోళంబునన్=వజ్జవలువ

యందు, (పడకదుప్పటియనుట) ఒత్తిగిలియున్నవానిఁ = ఒంటిప్రక్కనుబవ్వళించియున్నట్టియు, కరిఁ=గజేంద్రుని, కలఁకఁబెట్టి=బాధపెట్టి, బిట్టు=కఠినముగాను, తనచేతి చక్రంబునఁ=సుదర్శనముచేత, తెగిన=ఖండితంబైన, నక్రంబు=మకరము, పూజ్యంబగు=పూజింపఁబడిన, సాయుజ్యంబుఁ=భగవద్దివ్యమంగళవిగ్రహసాంగత్యమును, ఒందెనోయనఁ=పొందెనోయనునట్లు, ఉపరి=మీఁదిభాగమందు, పరిదృశ్యమాన=లెస్సగాకానవచ్చుచున్న, గండస్థల=చెక్కిటియందు, స్థ=ఉన్నట్టి, మణి=రత్నఖచితమైన, మకరకుండల=మకరాకారముగుకర్ణభూషణముయొక్క, ప్రతిబింబరుచి=ప్రతిఫలనకాంతులయొక్క, డంబరంబునఁ=ఆధిక్యముచేత, పరమసౌందర్య=మిన్నయగుచెన్నెనెడు, మకరంద=పూఁదేనియను, నిష్యందియగు = కురియుచున్న, ముఖారవిందంబునఁ = మోముదామరచేతను, అందంబగువానిఁ = సుందరుఁడగునట్టియు, నిర్నిమిషదృష్టి = రెప్పవాల్పనిచూడ్కిచేతను, నెట్టుకొని=ప్రయాసపడి, (కథంచనార్థకము) చూడుతఱిఁ=సేవించునప్పుడు, నీలావదాతయు=నల్లని తెల్లని వన్నెముగలిగినదియును, రెప్పవాల్చుతఱిఁ=రెప్పవాల్పు గలిగి చూచునప్పుడు, బిట్టు=అధికముగాను, ఎదుర్కొను=నేత్రములకెదురయ్యెడు, కలధౌత=రజతమువలె, గౌరగౌర=మిక్కిలితెల్లనైన, మహత్=అధికమైన, మహః=తేజముయొక్క, "తేజోధామమహోవిభా" అని నిఘంటువు. పూరంబునఁ=ప్రవాహమందు, మునింగి=అచ్ఛాదింపంబడి, గుర్వీక్ష్యయుఁ=చూడశక్యముగానిదియు, అగు=అవునట్టి, నిజ=స్వకీయమగు, రుచిర=మనోహరమైన, మూర్తివలనఁ=దివ్యమంగళవిగ్రహమువలన, తనదు=తన, సాకారనిరాకారతలు = ఆకారముతోఁ గూడియుండుటయును ఆకారములేకుండుటయును, వారికిఁ = సేవించువారికి, చూపుమాపునఁ = కనుపట్టెడురీతిచేతను, దీపించువానిఁ = వెలుంగుచున్నట్టియు, కళత్రంబులగు=చంద్రసూర్యులభార్యలయిన, శ్యామా=రాత్రిచేత, ఛాయచేత=ఛాయాదేవిచేత, (రాత్రియు నలుపు ఛాయ గావున నాయుభయము నలుపనుట) ప్రేమముడిఁ=ప్రేమముచేత, పొదువం బడినయట్లు=ఆలింగనముచేయఁబడినట్లు, కప్పులు=నల్లనివియు, తోంగిలులుఁ=దీర్ఘములయినవియు, అగు=అవునట్టి, పక్ష్మ=రెప్పలయొక్క, కాళికలఁ=నైల్యములచేత, ఒప్పు=సుందరమగుచున్న, సోమసూర్యాత్మకంబులగు=చంద్రసూర్యమయములగు, వెడంద=విశాలములును, నిడువాలు=దీర్ఘతములునైన, ఎఱ్ఱసిరల=రక్తరేఖలుగల, కన్నులఁ=నేత్రములచేత, కెంపిమ్ము తేఁకుల=ఎఱ్ఱదామరపూఁతేఁకులను, వెదజల్లువానిఁ=వ్యాపింపఁజేయుచున్నవాని, (స్వామికిఁ జంద్రుఁడొక్కనయనంబును సూర్యుఁడొక్కనయనంబగుటచేత

వారిరువుర భార్యలయిన రాత్రియును ఛాయాదేవియును, వచ్చి తమ నల్లని కాంతులు గానవచ్చునట్లు వారి నాలింగనముఁజేసికొని విడువకయుండినట్లు నల్లని తొంగలి ఱెప్ప లొప్పెననుట) మంకెనవిరి=బంధూకపుష్పముయొక్క, బింకంబుఁ=గర్వమును, ఇంకించు=ఇవురఁజేసెడు, అధర=వాతెఱయొక్క, శోణిమ=అరుణకాంతియనెడు, నెపంబునఁ=వ్యాజముచేత, వెలుంగు=తేజరిల్లుచున్న, ముఖజనితహుతాశనుతోఁ... ముఖ=నెమ్మోమువలన, జనిత=ఉత్పన్నుఁడగు, హుతాశనుతోఁ=అగ్నిహోత్రముతో, (ముఖమువలన నింద్రుండునగ్నియుఁబుట్టుట శ్రుతి ప్రసిద్ధము) తత్సఖుండగు = అయ్యగ్గిచెలియైన, గంధవహుంగూర్పఁ=వాయువును గలుపుటకై, నిక్కెననఁ=నిక్కెనదో యనునట్లు, ఒక్కింత=ఇంచుకంత, నిక్కు, చొక్కంపు=సుందరములైన, పొటమలఁ=పుటములచేత, చూపట్టి=దర్శనీయమై, తిలకుసుమవిలసనాపహాసియగు=నువ్వుబువ్వునవ్వంపునవ్వునట్టి, నాసఁ=ముక్కుచేత, భాసమానుండగువానిఁ=ప్రకాశించుచున్నట్టియు, (కొంచెము నిక్కినముక్కు పుటములలోనుండి నిట్టూర్పులు వెడలుననుట) ఉదరజాత=నాభియందుఁబుట్టిన, శ్వేత=తెల్లనగు, ధామ=కాంతిగల, తామరసంబుఁ=కమలమును, గనుంగొని = చూచి, మహదాశ్రయంబుగనిన = మహదాశ్రయమునుబొందిన "నీచాశ్రయోనకర్తవ్యః కర్తవ్యోమహదాశ్రయః" అన్నట్లనుట. పూర్ణిమాశశాంకుండనుశంకఁ=పున్నమనాఁటిచందురుండను సందియంబున, (తెల్లని నాభీకమలము చంద్రునివలె నుండెననుట) అతనికి=ఆచంద్రునికి, నాకు=రాహువునకనుట, వైరంబుమాన్పుమని = పగలేకుండఁజేయుమని, తత్సహోదరిగావున = ఆచంద్రునికిఁదోఁబుట్టువగుటంజేసి, రత్నకాంచనంబులు = మణికనకములు, లంచంబులుగాని వేదించి=ఉపాయనములుగాసమర్పించి, అడుగులొత్తు=స్వామిపాదములొత్తుచున్న, ఇందిరకుఁ=శ్రీదేవికి, (దీనికిఁ దత్సహోదరి యను పద విశేషణము) వరముంబడియున్న=ప్రాణాచారముపడియున్న, రాహువనఁ = రాహుగ్రహమనునట్లు, (చంద్రుఁడు తొల్లి దుర్బలుఁడై యుండి మహదాశ్రయముఁ జేసినపిదపఁ దనకుఁ జేటు గలుగునని యులికి రాహుగ్రహ మిట్లు చేసిన ట్లుండెననుట.) కేయూర=భుజకీర్తులచేతను, కటక=కడియములచేతను, మణిముద్రికా = రతనంపుముద్దుటుంగరములచేతను, అంకితంబగు=చిహ్నితమైన, బాహుపరిఘంబు=పరిఘాయుధమువంటి దీర్ఘభుజము, కటితటోత్సంగంబునఁ=పిఱుందుప్రక్కమీఁదను, మెఱయువానిఁ=ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ఉరస్థల=వక్షఃస్థలమందు, న్యస్త=ఉనుపఁబడిన, నిస్తుల=సరిలేని, అస్తోక=స్థూలమగు, కౌస్తుభ=కౌస్తుభమణియొక్క, గభస్తి=కాంతులయొక్క, మండలంబునఁ = సమూహమందు, "మండలంచక్రవాళకమ్" అనియమరము. నిండోలగంబుండు=నిండుసభదీర్చిన, పుండరీకనికేతన=కమల

నివాసినియగులక్ష్మీదేవియొక్క, తనుచ్ఛాయయనఁ = దేహకాంతియోయనునట్లు, అచ్ఛాచ్ఛంబగు=మిక్కిలిస్వచ్ఛమగు, శ్రీవత్సంబునఁ=శ్రీవత్సమనుమచ్చచేత, లోచనోత్సవంబుఁగావించువానిఁ = కన్నులపండువుచేయునట్టియు, విజిత = గెలువఁబడిన, మృగనాభి= కస్తూరిగల, సౌరభ్యంబునకుఁ=నెత్తావికి, నెగయు = వచ్చుచున్న, (ఎఱగుననిపాఠాంతరమట్లేనివాలుచున్న) ఉత్తుంగ=తిఱుచైన, భృంగమాలికయనఁ=తుమ్మెదవరుసయనఁగా, మెఱయు=తినరుచున్న, అసిత=నల్లనైన, పేశల=లేఁతయగు, తులసీపలాశ=తిరుతుళాయిదళములయొక్క, దామంబునఁ = వనమాలికచేత, అభిరామ=సుందరమగు, కోమల=మృదువైన, అలంకృతియగువానిఁ=అలంకారముగలయట్టియు, (ఆకృతియగువానినని కొందఱందురు) కపటకిటివిరోధియై = మాయాసింహామై, అసుర=హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఉసురుఁగొని = ప్రాణాపహారముఁజేసి, మగుడఁ = మరల, మనుజాంగంబుఁ = మానవాకారమును, అంగీకరించునెడఁ=గ్రహియించునప్పుడు, తేఁటపెం బడిమిఁ = జ్ఞప్తిరాకుండుటచేత, అట్లనయుండెననఁ = ఆప్రకారిమే యుండెనను నట్లు, బడుగుబడుగగు = మిక్కిలిసూక్ష్మమగు, నడుముపసఁ; నడుము = మధ్యము యొక్క, పసఁ=మేలిమిచేత, కడుఁ=మిక్కిలి, ఒడికమగువానిఁ = శృంగారమైనట్టివానిని, ఘన=గొప్పైన, జఘన=పిఱుఁదనియెడు, చరమేతరధరాధర=ఉదయపర్వతముయొక్క, అధిత్యకాతలంబునఁ=ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, (ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకా. అనియమరము) కాంచనకాంచికా=బంగారుమొలనూలియందలి, మణిమకుట=మణిశ్రేష్ఠమనియెడు, గగనమణి=సూర్యుఁడు, కాయు=వ్యాపింపఁజేయు, నీరెండ మెండనఁ=బాలాతపాతిశయమనునట్లు, పరఁగు=ఒప్పుచున్న, మెఱుంగు=కాంతివిశిష్టమైన, పీతాంబరింబునఁ=కట్టుబంగరుపుట్టముచేత, పొదువఁబడి=ఆచ్ఛాదింపఁబడి, దాని=ఆవస్త్రముయొక్క, సన్నఁదనంబునఁ=పలిపెపనముచేత, తెననున్నడునంబు=తోడదోయినునుపు, (పరుషేసరశేచైన సమాసేనుముతోభవేత్, అద్రుతాత్సిరసాడిందు పట్టికూర్చి విభక్తిషు, తనేచకుత్రచిదతోవికారాచ్చాపి కేచన. అనునథర్వణోక్తిచేతనుమాగమము) వెలుపలందోఁపఁ= బయిటగానరాగా, కనకపుష్యరాగింపు—కనకపుష్యరాగములను మణులయొక్క, (లేక) కనక=బంగారుయొక్కయు, పుష్యరాగఁపు=పుష్యరాగములయొక్క సంబంధముగల, తెరవారు=తెరలుగలిగిన, (లేక) తెరవారు = నూలిపోఁగులు పైఁదిరిగినట్లుండు, వైదూర్యమణి=వైదూర్యరత్నవికారములగు, స్తంభ=స్తంభములయొక్క, యుగింబునుంబోలె=జతవలెనే(ఆటవెలఁది. పగలు గొంది(గానఁ ♦ బడెడుబిడాలంబు, కన్నువోలె వెలుఁగు ♦ గల్గినూల్కు, తిరుగు నట్లు మీఁదఁ ♦ దెరవారువైదూర్య, రత్నమన కిది

ప్రతీయత్నమమరు. అని వైదూర్యలక్షణము) కించిదామీలిత = కొంచెముగప్పఁబడిన, నీలిమంబగు = నైల్యముగల, ఊరుయుగళంబువానిన్ = తొడదోయిగలయట్టియు, త్రైవిక్రమంబగు = త్రివిక్రమావతారసంబంధియగు, విగ్రహంబుతోన్ = మేనితోడ, ఆగ్రహంబునన్ = కోపము చేత, మీఁదికిఁజాఁచుతఱిన్ = గగనంబునకుఁబ్రసరింపఁజేయునప్పుడు, చంక్రమణరయంబునన్ = ప్రసరణవేగము చేత, తగిలివచ్చిన = చుట్టివచ్చిన, మణిమయ = రత్నవికారమైన, స్వర్భువన = స్వర్గలోకమందలి, జాంబూనద ప్రాకారవలయంబనన్ = వలయమువంటి బంగారుకోటయనునట్లు, తీండ్రించు = మెఱయుచున్న, ఉద్దండ = అధికమైన, గండపెండేరంబునన్ = పాదకటకమందు, పొడము = పుట్టునట్టి, అఖండ = ఎడతెగని, ప్రభా = కాంతులయొక్క, మండలంబునన్ = సమూహము చేతఁ, పరిపిండితంబులై = కూర్పఁబడినవై, మఱ్ఱిపండువడువుగల = వటఫలసౌందర్యము గలిగినట్టి, మడిమలన్ = పార్ష్ణిభాగములచేత, బెడంగువడి = ప్రకాశించి, భావి = కాఁగల, నిజ = స్వకీయమైన, కమఠావతార = కూర్మావతారమునకు, సూచకంబులుంబోలె = సూచకములవలెనే, కొదమతాఁబేళ్ల = లేఁతతాఁబేళ్లయొక్క, (తాఁబేలు దాబేలనియునుంగలదు) మేల్మిన్ = మేలుటను, నగు = హసించెడు, మీఁగాళ్లతోన్ = ప్రపదంబులతోడ, కోకనద = ఎఱ్ఱగలువలవలెనే, "రక్తోత్పలంకోకనదమ్" అనియమరము. మృదు = కోమలములైన, ఉదరంబులు = గర్భములు, (అఱకాళ్లనుట) అమరన్ = ఒప్పఁగా, మెఱుఁగుఁజుక్కల = ప్రకాశముగల నక్షత్రములయొక్క, జిగి = కాంతిని, మొక్కపఱుచు = భంగపఱుచునట్టి, నఖ = గోళ్లయొక్క, చక్రవాళ = మండలములయొక్క, చంద్రికలన్ = వెన్నెలలచేత, భక్తజనమనః = భక్తులమనస్సులయందలి, తమః = శోకమను చీఁకటియొక్క, "రాహౌ ధ్వాంతే గుణే శోకే తమశ్శబ్దోభిధీయతే" అని నిఘంటువు. విదళనంబున్ = ఛేదనమును, కావించుచు = చేయుచును, హల కులిశ కలశ కమల మకరాంకుశ = హలకులిశాది తత్తద్రేఖలచేత, అంకితంబులై = చిహ్నితములై, లక్ష్మీకుచకుంకుమాకలనన్ = కలుములజవరాలి పాలిండ్ల చెందిరంపుఁబూఁతచేత, అరుణారుణంబులగు = తఱుచు కెంజాయగల చరణంబులన్ = శ్రీపాదములచేత, (శ్రీదేవి స్వామి పాదములను దనయక్కునఁ జేర్చుకొనిన నవి మిగులఁ గెంపెక్కెననుట) తాపత్రయాపహరణంబు సేయువానిన్ = ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికములను తాపత్రయమును రూపుమాపునట్టి, నారాయణున్, పురాణపురుషున్, పురుషోత్తమున్, ప్రణతార్తిహరున్, వాసుదేవున్, హృషీకేశున్, ఈశనుతున్, విభీషణవరదున్, అనంగజనకున్, రంగరమణున్ = ఏవంవిధ నామధేయములుగల శ్రీరంగనాయకస్వామిని, కాంచి = దర్శనము సేసి, సహసమాగత = తనతోడవచ్చిన, భాగవత = భగవద్భ

క్తులయొక్క, పరిషత్సమేతంబుగాన్ =సమాజముతోఁగూడ, తానున్ =అవిష్ణుచిత్తుండును, తనుజాతియున్ = కోమార్తెయగుచూడికుడుత్తినాంచారును, ప్రమదభయభక్తిరసమగ్నులై, జయజయశబ్దంబులతోన్ = జయజయయనువాక్కులతో, సర్వాంగాలింగిత = సర్వావయవములచేతస్పృశింపఁబడ్డ, క్షోణితలంబులగు = భూతలములుగల, నమస్కారంబులు, కావించి, నిలిచి, నిటలతట = లలాటప్రదేశమందు, ఘటిత=కూర్పఁబడిన, అంజలియై= దోసిలిగలవాఁడై, ఇట్లని=ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, స్తుతియించెన్=వినుతించెను. (అవిష్ణుచిత్తుఁడనుట.)

తా. సుగమము.

తే. విధిగృహాక్షయవిత్తనే ♦ వధికి శరణు, చిరకృతేక్ష్వాకు పుణ్యరా ♦ శికిని బ్రణతి,
ధనపతి భ్రాతృకులదేవ ♦ తకు జోహారు, నతమృడాదికసుమనస్సు ♦ నకు నమస్సు.

టీ. విధి=చతుర్ముఖునియొక్క, గృహా = ఇంటియందు, అక్షయ=నాశములేని, విత్త=ధనమునకు, సేవధికిన్=నిక్షేపమయిననీకు, శరణు=నమస్కారము, (శ్రీరంగనాయకులు బ్రహ్మగృహామండలితిరువారాధనయని ప్రసిద్ధము) చిర=తడవుగాను, కృత=చేయఁబడిన, ఇక్ష్వాకు=ఇక్ష్వాకుమహారాజుయొక్క, పుణ్య=సుకృతములయొక్క, రాశికిని=ప్రోవైననీకు, ప్రణతి=వందనము, (తరువాత ఇక్ష్వాకుమహారాజునకుఁ దపఃఫలమువైతోచితి వనుట) ధనపతి=కుబేరునకు, భ్రాతృ=తమ్ముఁడైనవిభీషణునకు, కులదేవతకున్=కులదైవమైననీకు జోహారు=జోహారు, (పిమ్మట శ్రీరాములవలన విభీషణునకువచ్చితివనుట) నత=నమ్రులైన, మృడాదిక=శివుఁడుమొదలగు, "గిరీశోగిరిశోమృడః" అనియమరము. సుమనస్సునకున్= దేవతలుగలవానికి, "సుపర్వాణస్సుమనసః" అనియమరము. నమస్సు=నమస్కారము.

తా. సుగమము.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మ ♦ కుని ననంతు,
నప్రకాశు నభేద్యు స ♦ మస్తలోక,
సముదయాధారు నణుసమూ ♦ హములకును న,
ణీయు నిన్ను ననాధారు ♦ నిత్యు సత్యు. ౧౦౦.

టీ. సర్వేశున్ = సర్వప్రపంచనాథుఁడైనట్టియు, సర్వాత్మకునిన్ = సర్వాంతర్యామి యైనట్టియు, అనంతున్ = అంతరహితుఁ డయినట్టియు, అప్రకాశున్ = చక్షురగోచరుఁడయి నట్టియు, అభేద్యున్ = ఇయత్తా పరిమాణ విశిష్టుఁ డని తెలియ

శక్యుఁడుగానియట్టియు, సమస్తలోక=సర్వలోకములయొక్క, సముదయ=వృద్ధికి, ఆధారున్=మూలాధారమైనట్టియు, అణుసమూహములకును=సూక్ష్మవస్తురాసులకంటె, అణీయున్=పరమాణుస్వరూపుఁడైనట్టియు, నిత్యున్, అనాధారున్, సత్యున్, నిన్నున్, కొలుతున్=సేవింతును, ఇక్కడ చెప్పిన అణీయస్త్వాదులు శ్రుతి ప్రసిద్ధములు.

తా. సుగమము.

క. నారాయణు భూప్రభృతిక, గౌరవవద్వస్తువితతి ♦ కంటె మిగిలి పెం,
పారు గరిష్ఠతగల పర, పూరుషు శరణంబు వేఁడి ♦ పొగడెద నిన్నున్. ౧౦౧.

టీ. నారాయణున్=(నరసమూహమునారము. దానికిఅయనమనియును అది అయనముగాఁ గలవాఁడనియునువ్యుత్పత్తిద్వయము చేయుటచేత)ఆధారత్వాధేయత్వములు గల యట్టివానిని, భూ=భూమి, ప్రభృతిక=మొదలుగాఁగల, గౌరవవత్=గరిమముగల, వస్తువితతికంటెన్=భూతసమూహముకంటెను, మిగిలి=అతిశయించి, పెంపారు=వృద్ధి యగుచున్న, గరిష్ఠతగల=అతి గురుత్వముగలిగిన, పరపూరుషున్=పరమపురుషుఁడవైన నిన్నున్, శరణంబువేఁడి, పొగడెదన్=కొనియాఁడెదను. తా. సుగమము.

తే. అజశివాదిక మగునీస ♦ మస్తజగము, లెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు ♦ డిందునట్టి,
మహిమకిమ్మైననిత్యుస♦మస్తభూత, మయుఁబరులకంటెఁ బరుమహా♦మహునిఁగొలుతు.

టీ. అజ=బ్రహ్మయు, శివ=శూలియు, ఆదికమగు=మొదలుగాఁగలయట్టి, ఈ సమస్తజగమున్=జగమెల్లను, ఎందు=ఎచ్చటను, ప్రభవించున్=పుట్టునో, వర్తించున్=సంచరించునో, డిందున్=లీనమగునో, అట్టిమహిమకున్=ఆమహత్త్వమునకు, ఇమ్మైన=స్థానమైనట్టి, నిత్యున్=శాశ్వతుఁడగునాని,(అజశివాదులశాశ్వతులనుట) సమస్తభూతమయున్ = సర్వభూతాత్మకుఁడగువాని, పరులకంటెన్=ప్రకృతి జీవులకంటెను పరున్ = విలక్షణుఁడగువాని, మహామహునిన్=మహాతేజోరూపుఁడైన నిన్ను, కొలుతున్=సేవింతును. తా. సుగమము.

సీ. పరపురుషునికంటెఁ ♦ బరుఁడుగాఁ జనుహానిఁ బరమాత్మ ముక్తికై ♦ పరమయోగి,
పరిషత్తుచే సదా ♦ భావింపఁబడువాని నెవ్వనియందుఁ బ్రా ♦ కృతము లైన,
సత్త్వాదిగుణముల ♦ సందడి లే దట్టి విమలుని సర్వభూ ♦ తములకంటె,
నాద్యుఁడు శుద్ధుండు ♦ నగువాని విభుఁ గళా కాష్ఠానిమేషాది ♦ కాలసూత్ర,

గీ. [illegible] శక్తి దిశయ వితతికి గోచరముగాక నిర్లేపుఁ ♦ డై చెలఁగుట,
నతి విశుద్ధుఁడు దానయ్యు ♦ నౌపచార, వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు♦నిన్ను విష్ణుఁదలఁతు,

టీ పరపురుషునికంటెన్ = జీవుని కంటెను, పరుఁడుగాన్ = అన్యుఁడుగా, చను వానిన్ = చెల్లునట్టివాని, (ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః. అను గీతా వాక్యప్రకార మనుట) పరమాత్మున్, ముక్తికై = మోక్షముకొఱకు, పరమయోగిపరిషత్తుచేన్ = మహాయోగిసమాజముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపఁబడువానిన్ = ధ్యానింపఁబడువాని, ఎవ్వనియందున్ = ఏనియందు, ప్రాకృతములైన = ప్రకృతిసంబంధులైన, సత్త్వాది గుణముల = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, సందడి = సంపర్కము, లేదు = లేకుండునో (సత్త్వాదయోనసంతీశే యత్రచప్రాకృతాగుణా యను సంహితావచనముచెప్పిన ననుట) అట్టి, విమలుని = నిర్మలుఁడగువాని, సర్వభూతములకంటెన్ = ఆకాశాదిసకలభూతముల కంటె, ఆద్యుఁడు = మొదలివాఁడును, శుద్ధుండునగువానిన్, విభున్ = వ్యాపకుఁడగువాని, కళాకాష్ఠానిమేషాది = కలుళ కాష్ఠలు నిమిషములు మొదలగు, కాల = కాలమునకు సూత్రమైన = నడుపునదియైనట్టి, ఎవ్వానిశక్తి = ఏనిసామర్థ్యము, ఇంద్రియసమూహమునకు, గోచరముగాదు = కనఁబడదో, నిర్లేపుఁడై = అంటనివాఁడై, చెలఁగుటన్ = ప్రకాశించుచేత, తాన్ = తాను, అతివిశుద్ధుఁడైనను, ఔపచారవృత్తిన్ = ఉపచారవ్యాపారముచేత, పరమేశుఁడగు = పరమేశ్వరుఁడైనట్టి, విష్ణున్, నిన్నున్, తలఁతు.

తా. సుగమము.

వ. అని పరస్వరూప సురసేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ గౌస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబులగు నపాంగంబుల నమ్మునిం గనుంగొని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు లంకురింపఁ బదపంకజంబులకుఁ గుసుమాంజలులు సమర్పించు సకలసీమంతినీసీమంతముక్తామణియగు నాముక్తమాల్యద రూపు నెలఁబ్రాయంబు సాభిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన. ౧౦౪.

టీ. అని = ఈ ప్రకారము, పరస్వరూప = నిత్యముక్తసేవ్యమైనపరస్వరూపము యొక్కయు, సురసేవ్య = వేల్పులచేభజింపఁడగిన, భవ్య = మంగళకరములగు, దివ్యావతార = దివ్యావతారములయొక్క, లీలలన్ = విలాసములను, (లేక) క్రియలను, "లీలా విలాసక్రియయో" అని నిఘంటువు, ప్రస్తుతించినన్ = నుతింపఁగా, కౌస్తుభాభరణుండు = శ్రీరంగనాయకులు, కరుణాతరంగితంబులగు = కృపాతరంగయుక్తములగు, అపాంగంబులన్ = క్రీఁగంటిచూపులచేత, అమ్మునిన్ = ఆ పెరియాళ్వారిని, కనుంగొని = కటాక్షించి, కుశల ప్రశ్నంబుఁగావించి = క్షేమమాయనియడిగి, కంకణాలంకార = కంకణభూషణములయొక్క, క్రేంకారంబులు = నాదములు, అంకురింపన్ = మొలతేరఁగా, పదపంకజంబులకు = తమ

తిరుపడితామరలకును, కుసుమాంజలులు=పుష్పాంజలులను, సమర్పించు=సమర్పించుచున్న, సకలసీమంతినీ =సర్వకాంతలయొక్క, సీమంత = పాపటలకు, ముక్తామణియగు = ముత్తె మైన, ఆముక్తమాల్యద = చూడికుడుత్తనాంచారుయొక్క, రూపుఁ = రూపమును, ఎలఁబ్రాయంబుఁ =లేఁతప్రాయమును, సాభిప్రాయంబుగాఁ = అభిప్రాయము గలిగి నట్టుగాను, చూచి = వీక్షించి, తనలోన = ఆత్మగతంబున.

సీ. దీని చూపుడుకెక్కఁ ♦ గానెకా సిరిపట్టికిని బోర బిరుదు డె♦క్కెంబు గలిగె,
దీనికౌ నల్లాడఁ ♦ గానెకా గర్వించి యుర్విఁ జైత్రునకుఁ గా♦లూఁదఁ గలిగె,
దీని పాలిం డ్లుబ్బఁ ♦ గానెకా రతిచేతి కిన్నెరప్రోఁతకు ♦ వన్నె గలిగె,
దీని మో మొప్పారఁ ♦ గానెకా వాణి రాయంచలేమకుఁ గులా♦యంబు గలిగె,

గీ. దీని పెన్నెఱులేపారఁ♦ గానెకా ప్రవ, సోషితమయూరికి విరాలి ♦ పొందు గలిగె,
దీని యడుగులు రంజిల్ల♦గానెకా పి, పాసఁ బడు తేఁటులకు మెట్ట♦పంట గలిగె. ౧౦౫.

టీ. దీని = ఈ యాముక్తమాల్యదయొక్క, చూపు = దృష్టి, ఉదుకెక్కఁ గానెకా = విజృంభింపఁగానేకదా, సిరిపట్టికిని = మన్మథునికి, పోరఁ = యుద్ధమునందు, బిరుదుడెక్కెంబు=బిరుదైనధ్వజము, కలిగెను (ఈకన్యక మీనలోచనయనియును మన్మథుఁడు మీనకేతనుఁ డనియు ననుట) దీని, కౌను=నడుము, అల్లాడఁగానెకా = చలించుచుండఁగానేకదా, గర్వించి = మదించి, ఉర్విఁ =భూమియందు, చైత్రునకుఁ =వసంత మాసమునకు, కాలూఁదఁగలిగెఁ =పాదమునిలుపుకోఁగలిగెను, (మధ్యము లతవలెనుండెనని యును లతాదులవలననే వసంతునికిఁగీర్తిగలుగుననుట) దీని, పాలిండ్లు=పయోధరములు, ఉబ్బఁగానెకా=వృద్ధిఁబొందఁగానేకదా, రతిచేతి=రతీదేవిహస్తమునను న్న, కిన్నెరప్రోఁత కుఁ=కిన్నెరనాదమునకు,వన్నెగలిగెఁ =ప్రశస్తిగలిగినది(పాలిండ్లకుఁగిన్నెరకాయలకుసామ్యమునకు, పైపూఁతరుచిగానిప్రతియెకిన్నెరకాయలరిది మేరువుతలయంపినిడిన; అనివసుచరిత్రము)దీని, మోము=ముఖము, ఒప్పారఁగానెకా=ప్రకాశింపఁగానేకదా, వాణి=సరస్వతియొక్క, రాయంచలేమకుఁ=రాజహంసికకు (సరస్వతికిహంసికవాహనమనుట) కులాయంబుగలిగెఁ =నివాసమొదవెను “కులాయోనీడమస్త్రియామ్”అనినిఘంటువు (హంసకుఁ బద్మమునివాసమనియు నాయమ పద్మముఖియనియనుట)దీని, పెన్నెఱులు=నిడుగుఱులు, ఏపారఁగానెకా=బలిష్ఠములుగాఁగానేకదా, ప్రవసోషితమయూరికిఁ =పెంపుడు నెమలికి, విరాలిపొందుగలిగెఁ =మోహసంగతిగలిగెను, (వెండ్రుకలు మేఘంబువలెనుండెననియు మేఘమునకు నెమలిసంతసించుననుట) దీని, అడుగులు=పాదములు, రంజిల్లఁగానెకా=విలసిల్లఁ

గానేకదా, పిపాసఁబడు=నీరువట్టుగల, తేఁటులకున్=మధుకరములకు, మెట్టపంటగలిగెన్ (పాదములు మెట్టదామరవలెనుండెనని యము తుమ్మెదలకత్తిమ్మ్రలు నెమ్మిరయొడవించుననుట) ఈపద్యమందు విషయనిగిరణాలంకారము. తా. సుగమము.

తే. అనుచు నువ్విళులూరి ము♦రారి తమక, మాఁప లే కాత్మ దివ్యశు♦ద్ధాంతసీమ,
కన్నెలఁతఁ దార్చి యొక్క మా♦యావిధూటి, నట్లుకావించి వా రున్న♦దనియయుండ.

టీ. అనుచున్=ఇట్లుదలంచుచు, ఉవ్విళులూరి = కోరికలుగోరి, మురారి = శ్రీరంగనాయకుఁడు, తమకము=మోహమును, ఆఁపలేక=నిలుపలేక, ఆత్మ=తనయొక్క, దివ్య=శ్రేష్ఠమైన, శుద్ధాంత=అంతఃపురముయొక్క, "శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చ" అనినిఘంటువు. సీమకున్=ప్రదేశమునకు, అన్నెలఁతన్=ఆచూడికుడుత్తనాంచారును, తార్చి=ప్రవేశపెట్టి, ఒక్కమాయావిధూటిన్=ఒకమాయనెలఁతను, అట్ల=ఆయాముక్తమాల్యద వలెనే, కావించి=చేసి, వారు=అవిష్ణుచిత్తుఁడు మొదలగువారు, ఉన్నదనియ=ఆయమ యక్కడనే యున్నదనియే, ఉండఁగా. తా. సుగమము.

వ. పూజకులచేఁ బాదతీర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపినఁ గుడి వెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహాంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చం చలాక్షిం గానక. ౧౦౭.

టీ. పూజకులచేన్ = నంబులచేత, పాదతీర్థప్రసాద = శ్రీపాదతీర్థప్రసాదములును, పరివేష్టనంబులు=పరివట్టమును, (ద్వంద్వాంతమందుబహువచనము) ఇప్పించి=ఒసఁగించి, విడిదికి=బసకు, అనిపినన్=పంపఁగా, గుడి వెడలి=కోవెలలోనుండిబయలుదేరి, శాంబరీతనుసంభవన్=మాయాపుత్త్రికను, పాలకిన్=పల్లకియందు, పెట్టి=ఉనిచికొని, గృహంబునకుంజని=తిరుమాళిగకుఁబోయి, పంజరంబుసడలించి=పల్లకిగవిసెనఁదీసి, అచ్చంచలాక్షిన్=ఆచపలాక్షిని, కానక. తా. సుగమము.

శా. అబ్రహ్మణ్యము లోన వైచు కొనె న♦న్యాయంబున న్మత్సుతం,
దా బ్రహ్మాదుల మేర నిల్పియుఁ బ్రభు♦త్వంబాదియుం ద్రోఁతురే,
యీ బ్రక్కం ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవా♦రీరంగ భర్తంచు దుః,
ఖాబ్రాశిం బడి బాష్పకంఠుఁడు సము♦ద్యద్రోషపలాలుండు నై. ౧౦౮.

టీ. అబ్రహ్మణ్యము = మొఱ్ఱో, " అబ్రహ్మణ్యమవధ్యోక్తౌ " అని నిఘంటువు. (అబ్రహ్మణ్య మను పాఠమున నారంగనాయకులనుట, బ్రహ్మణ్యోదేవకీపుత్త్ర యని

యున్నది) ఈ రంగిభర్త = ఈ శ్రీరంగనాథుఁడు, తాన్ = తాను, బ్రహ్మాదుల = బ్రహ్మ మొదలగువారి, మేర = మర్యాదను, నిల్పియున్ = ప్రతిష్ఠాపించియును, ప్రభుత్వంబూఁదియున్ = దొరతనముఁ దాల్చియును, మత్సుతిన్ = నాకూఁతును, అన్యాయంబునన్ = ధర్మేతరవృత్తిచేత, లోనవైచుకొనెన్ = లోపలవేసికొనెను, త్రోఁతురే = నను విసర్జింతురా, (ఇచ్చట దోఁతురేయని పాఠాంతర మట్లేని దోఁచుకొందురా యనియర్థము) సభవారు = సభ్యులు, ఈబ్రక్కన్ = ఈ పేదవాఁడైన, ద్విజున్ = బ్రాహ్మణుని, చూడరయ్యా = కనరయ్యా, అంచున్ = దుఃఖాబ్ధిన్ = దుఃఖసముద్రమందు, పడి, బాష్పకంఠుఁడు = డగ్గుత్తుకగలవాఁడును, సముద్యత్ = పైకిలేచుచున్న, దోఃపలాలుండునై = కరపల్లవములుగలవాఁడునై, "పలాలఃపల్లవస్సహా" అని నిఘంటువు. ఇచ్చట బాష్పలోచనుఁడు సమ్యగ్దోః పలాలుండునైయని పాఠాంతరము.

తా. సుగమము.

శా. ఎంతేవేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కీ ♦ నే దేహము న్బ్రాణము,
న్సంతానంబు నిశాంతము న్ధనము ♦ సస్యంబు ల్పశుశ్రేణు లే,
కాంతస్వస్వజనార్చనంబునక కా ♦ దా కూర్చు టే మీ కయో,
వింతే యీ బుడు తెంత నస్గుఱుచఁ గా ♦ వింపం దను న్మెత్తురే. ౧౦౯.

టీ. ఎంతేవేడుకయైనన్ = తనకు మిక్కిలి ప్రియమైనను, పెండ్లగుటకున్ = వివాహమగుటకు, ఈనే = ఈ చిన్నదానినియ్యనా (ఇత్తుననుట) దేహమున్, ప్రాణమున్, సంతానంబున్, నిశాంతమున్ = గృహమును, ధనము, సస్యంబుల్ = ధాన్యములును, పశుశ్రేణులు = పసరములు, ఏన్ = నేను, కూర్చుటే = సంపాదించుటే, ఏకాంత = ముఖ్యమగునట్లు, స్వ = తనయొక్క, స్వజన = తనభక్తులయొక్క, అర్చనంబునక = పూజనమునకే, కాదా = అవుననుట, మీకు, అయో = అయ్యో, వింతే = ఇదియాశ్చర్యమా, ఈబుడుతెంత = ఈచిన్నది యనఁగానెంత, నస్గుఱుచఁగావింపన్ = నన్నుఁ దక్కువపఱుపఁగా, తనున్ = తన్ను, మెత్తురే = హర్షింతురా, (మెచ్చరనుట.)

తా. తన కంత వేడుక గలిగిన నేను బెండ్లిచేయనా? దేహాదిపశుపర్యంతము సమస్తద్రవ్యములు తనకొఱకుఁ దనభక్తులకొఱకే కదా సంపాదించుట? నాకూఁతు రనఁగా నాకెంత? నన్నుమర్యాద చేసిన దనకు మెప్పువునా? యని విష్ణుచిత్తుఁ డనుచున్నాఁ డని భావము.

చ. శివుఁడు విరించి వాసవుఁడుఁ ♦ జెప్ప నశక్తులు గొల్చినట్టి వా,
రవుట నిరంకుశుండ వని ♦ యక్కట పాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?
భువనములెల్ల నీవయినఁ ♦ బొంత దయానిధి యమ్మ లేదె? భా,
గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁ ♦ గాఁగ సహింపుకొనంగఁ గేశవా. ౧౧౦.

టీ. శివుఁడు=శంభుఁడును, విరించి = చతుర్ముఖుఁడును, వాసవుఁడున్ = దేవేంద్రుఁడును, కొల్చినట్టివారవుటన్ = సేవించినవారగుటచేతను, (సేవకులనుట) చెప్పన శక్తులు = మనవిసేయశక్తులుగారు, నిరంకుశుండవని = అడ్డములేని వాఁడని, అక్కట= అయ్యో, పాడిన్=మర్యాదను, తొఱంగఁజెల్లునే=విడువవచ్చునా, భువనములెల్లన్= లోకములన్నియు, నీవి = నీసంబంధములైనవి, అయినన్ = అయిసేనియు, (లోకములన్నియు, నీవి గావున నీపక్షముగాఁ జెప్పేనేనియు ననుట) పొంతన్=నీసమీపమందు, దయానిధి = అక్కటికంపుఁబ్రోవైన, అమ్మ = మాతయైన లక్ష్మీదేవి, లేదె=సాక్షిగా లేదా (ఉన్నదనుట) "ఇందిరాలోకమాతా" అని నిఘంటువు. "మాతా చ కమలా దేవీ పితా దేవో జనార్దనః" అనునది ప్రమాణము. కేశవా=బ్రహ్మరుద్ర జననకారణమగు శరీరము గలస్వామి, నాకొఱకుఁగాఁగన్ = నాకొఱకై, సహింపుకొనంగన్=పైని వేసికొనిచెప్పుటకు, భాగవతులులేరె=శ్రీవైష్ణవులులేరా, (ఉన్నారనుట). లక్ష్మీదేవియు భాగవతులును పురుషకార పరులనుట. తా. సుగమము.

ఉ. నెట్టన యల్లలచ్చి యల ♦ నీళయు భూసతి యుండ నీవు నీ,
నెట్టికసీలపై మనసు ♦ నిల్పుట కేమనవచ్చు? వెఱ్ఱియా,
నట్టుగఁ బేద నన్నుఁ బరి ♦ హాసము సేఁతకుఁ దక్క వింతచూ,
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల ♦ నేఱులవంకలు వారిడొంకలున్? ౧౧౧.

టీ. నెట్టన = సిద్ధముగా, అల్లలచ్చి = ఆలక్ష్మీదేవియు, అలనీళయు = ఆనీళాదేవియు, భూసతి=భూదేవియు, ఉండన్ = ఉండఁగా, నీవున్, ఈ నెట్టికసీలపైన్= శుష్కోపవాస వ్రతముగల యీకన్యకమీఁద, మనసునిల్పుటకు, ఏమనవచ్చున్, పేద= బ్రక్కవాఁడనగు, నన్నున్, వెఱ్ఱియొనట్టుగన్=పిచ్చివాఁడగునట్లు, పరిహాసము సేఁతకుఁదక్కన్=గేలిసేయుటకే కాని, వింతచూపు = నూతనదృష్టి, ఎట్టిది=మీకేలాగుది, ఇలన్=భూమియందు, ఏఱులవంకలు=నదులవక్రత్వములును, వారిడొంకలున్=ఉదకముల మార్గములును, ఎవ్వఁడు, దిద్దున్ = చక్కఁదిద్దును, (ఎవ్వఁడును దిద్దఁడనుట, నా వెఱ్ఱితనమా? నదీవక్రత్వము మొదలగుదాని వంటిదనుట). ప్రబలు లగువారి నడకలను దిద్దుట దుర్ఘట మని చెప్ప వచ్చును. తా. సుగమము.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డదవెట్ట భాగవతక్షోభంబునకు భువనభర్తయు భయంపడి తచ్ఛాందసంబునకుఁ గేలిసేయు చున్నవాఁ డనుభావం బతనికిఁ దోఁప మకర కుండలమండితంబు లగు గండదర్పణంబులం జిఱునవ్వొలయ నిట్లనియె. ౧౧౨.

టీ. అనియిట్లు = ఈప్రకారముగా, ధరణీసురుండు = విష్ణుచిత్తుండు, అదవెట్టన్ = మొఱపెట్టఁగా, భాగవతక్షోభంబునకున్ = భగవద్భక్తుని దుఃఖమునకు, భువనభర్తయున్ = లోకరక్షకుండగు శ్రీరంగనాథుండును, భయంపడి = జడిసి, తచ్ఛాందసంబునకున్ = ఆవిష్ణుచిత్తుని యుపయోగములేనిమాటలకు, గేలిసేయుచున్నవాఁడనుభావంబు = పరిహాసము చేయుచున్నవాఁడనుతాత్పర్యము, అతనికిఁదోఁపన్ = అవిష్ణుచిత్తునకుఁదోఁచునట్లు, మకరకుండలమండితంబులగు = నక్రాకారకర్ణవేష్టనములచేత నలంకృతములగు, గండదర్పణంబులన్ = చెక్కుటద్దములయందు, చిఱునవ్వొలయన్ = మందహాసమంకురించునట్లు, ఇట్లనియె.

తా. సుగమము.

చ. ముదిమదిఁదప్పితోయి ♦ మునిముఖ్య! భవత్తనయ న్గృహంబున,
న్పదిలము చేసివచ్చి మఱి ♦ బట్టబయ ల్వెడదూఱు దూఱె దా,
సదన మిఁకొక్కమా టరసి ♦ చంచలలోచనఁ గాన కున్నదూ,
ఱెదు మఱి కాని బుద్ధివిప ♦ రీతపుఁ బొందక పోయి చూడుమా. ౧౧౩

టీ. ఓయిమునిముఖ్య! ముదిమదిఁదప్పి, భవత్తనయన్ = నీకూఁతును, గృహంబునన్ = ఇంటిలోన, పదిలము చేసి = భద్రము చేసి, వచ్చి, మఱి = ఇఁకను, బట్టబయల్ = బహిరంగమందు, వెడదూఱు = వట్టినింద, దూఱెదు = నిందింతువా, ఆసదనము = ఆనీయింటను, ఇంకొక్కమాటరసి = ఇంకొక్కసారివెదకి, చంచలలోచనన్ = ఆచపలాక్షిని, కానకున్నన్ = చూడకుంటివా, మఱి = పిమ్మట, దూఱెదుకాని = నిందింతువుగాని, బుద్ధిన్ = నీమతియందు, విపరీతతఁబొందక = మఱియొక్కరీతిగాక, పోయి = చని, చూడుమా = వీక్షింపుమీ.

తా. సుగమము.

తే. అనిన నాతండ్రి యిట్లని ♦ యనియె నే మె, ఱుంగ మే యార్తిఁ గడుపు చల్లఁగఁ బలికి,
కరుణ చేసితి విజయవి ♦ గమ్మ టంచు, బాష్పజల మాఁగి యింటికిఁ ♦ బరువువాఱె. ౧౧౪.

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, ఆతండ్రి = ఆముని, ఇట్లనియనియెన్ = ఇట్లని వచించెను, (అనిననోతండ్రియేయూయ నేయూయ నెఱుంగమని పాఠాంతరముగలదు) ఏయార్తిన్ = ఏదుఃఖమును, ఏమెఱుంగము — మేమెఱుఁగము, కడుపుచల్లఁగన్ = కడుపుచల్లఁబడునట్లు,

పలికి=వచించి, కరుణచేసితి=దయచేసితివి, విజయివిగమ్ము=విజయవంతుఁడవు గమ్ము, (ఇది మంగళాశాసనము)అటంచు, బాష్పజలము=కన్నీరు, ఆఁగి=నిల్పుకొని,ఇంటికి=తనబసకు, పరువువాఱి=పరుగెత్తి. తా. సుగమము.

ఆ. మ్రొక్కినట్టి తనయ♦మూర్ధంబు **మూర్కొని**, ప్రమదబాష్పమురుల♦ బ్రాహ్మణుండు,
చేత వెన్ను నిమిరి ♦ నాతల్లి నినుఁ గంటిఁ, గా యటంచు నింటి♦కడ వసింప. ౧౧౫.

టీ. మ్రొక్కినట్టి = తనకుదండమునసమర్పించినట్టి, తనయ = కూఁతురుయొక్క, మూర్ధంబు=శిరమును, మూర్కొని=ఆఘ్రాణించి, ప్రమదబాష్పము=ఆనందబాష్పము, ఉరులన్=స్రవింపఁగా, బ్రాహ్మణుండు=విష్ణుచిత్తుఁడు, చేతన్=తనహస్తముచెత, వెన్ను=ఆయమవీఁపును, నిమిరి=తడవి, నాతల్లి, నినున్, కంటిఁగా, అటంచున్, ఇంటికడన్=తనబసయొద్ద, వసింపన్=నివసించియుండఁగా. తా. సుగమము.

తే. రంగపతి బ్రహ్మ రుద్రుల♦బ్రాహ్మి గౌరిఁ, దనకు నక్కన్య నడిగింపఁ ♦ బనుపుటయును,
వారు సేనేశ సహితులై ♦ వచ్చుటయును, విష్ణుచిత్తుండు సంభ్రమా♦న్వితుఁడునగుచు.

టీ. రంగపతి=రంగనాయకుఁడు, బ్రహ్మరుద్రులన్, బ్రాహ్మిన్=సరస్వతిని, గౌరిన్, తనకున్=రంగనాయకులకు, అక్కన్యన్, అడిగింపన్, పనుపన్=పంపఁగా, వారు, సేనేశసహితులై=విష్వక్సేనునితోఁ గూడినవారై, వచ్చుటయును=రాఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, సంభ్రమాన్వితుఁడునగుచు=సంతోషముతోఁ గూడినవాఁడగుచు.

తా సుగమము.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుగా వినయంబున నాతిథ్యంబు లొసంగి యుచితాసనంబుల నాసీనులై యున్న వారి యాగమనప్రయోజనం బడిగి తెలిసి ప్రముదితరస భరితాంతరంగుండై యిట్లనియె. ౧౧౬.

టీ. సుగమము. తా. సుగమము.

క. ధన్యుఁడనైతిం జన కీ, కన్యక నీఁగాంచి భృగువు ♦ గౌరవముఁ బయో,
ధిన్యాయము నొదవె నిటే, నన్యాయంబేని చమూప ♦ వారవిధులారా. ౧౧౭.

టీ. తనకున్ ఈకన్యకను=ఈపిన్నపడుచును, ఈఁగాంచి=ఇయ్యఁగని, ధన్యుఁడనైతిన్, భృగువుగౌరవమున్=భృగుమహాముని గురుత్వమును, పయోధిన్యాయమున్=సముద్రన్యాయమును, ఒదవెన్=ఉదయించెను, (భృగోఃఖ్యాత్యాం సముత్పన్నా శ్రీ

పూర్వ ముదధేఃపున యని శ్రీవిష్ణుపురాణవాక్యము ప్రమాణముగా౹౹భార్గవీ లోకజననీ క్షీర సాగరకన్యకా" యనియమరముగలదు గావునఁ దొల్లి లక్ష్మినొసంగిన భృగూదధుల గౌరవము నాకుఁగలిగెననుట) ఇఁకేని=ఇట్లడిగిపుచ్చుకొనుఁకేని, అన్యాయంబె=అన్యాయము గాదా. చతురుపహారవిధులారా=విష్వక్సేన శివ బ్రహ్మలారాయని సంబోధనము.

తా. సుగమము.

క. వినుఁ డీఁదగు సంబంధపు, టెనయికఁ గని మోచి తెచ్చి ♦ యిచ్చెననరె చు,
ల్కని వరులు గాన మాపుర, మునకు న్విజయంబు సేయుఁ ♦ బుత్త్రికి నిత్తుజ్. ౧౧౯.

టీ. వినుఁడు = ఆకర్ణింపుఁడు, ఈఁదగుజ్ = ఇయ్యఁదగును, చుల్కని వరులు, సంబంధపు టెనయికజ్=వియ్యపు పొందికను, కని=చూచి, మోచితెచ్చి=మోసికొని తెచ్చి, ఇచ్చెననరె = ఒసంగెననరా, కానజ్ = కాఁబట్టి, మాపురమునకుజ్=మా శ్రీవిల్లిపుత్తూరికి, విజయంబు సేయుజ్=వేంచేసినను, పుత్త్రికనిత్తుజ్=కొమార్తెనొసఁగుదును.

తా. సుగమము

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుండైనఁ ♦ బత్ప్రపన్న, జనమున కొసంగు మీకు నీ ♦ చనువుశౌరి,
తానె కట్టిన భూమికఁ ♦ దాల్చుమాకు, ఘనత యిది మమ్ముఁ జేయుట ♦ తనదుఘనత.

టీ. శౌరి=ఆ శ్రీపతి, ప్రభుతజ్=ప్రాభవము చేత, పరమేశ్వరుండైనజ్=సర్వాధికుఁడైనను, పత్=పాదములయందు, ప్రపన్న=ప్రపత్తి చేసినట్టి, జనమునకుజ్=జనులకు, మీకుజ్, ఈచనువు=ఈమచ్చికను. ఒసఁగుజ్—ఇచ్చును, (మీరుచెప్పిన వినుననుట) తానె కట్టిన=తానేకలుగఁజేసిన, భూమికజ్=శ్వశురవేషమును, తాల్చు=ధరించునట్టి, మాకు, ఇది, ఘనత=గొప్పతనము, మమ్ముఁజేయుట=మమ్మిట్లు గొప్పపఱుచుట, తనదు ఘనత= తనగౌరవము. తా. సుగమము.

తే. అనినఁ జని విన్నవింప ద ♦ యారసార్ద్ర, చిత్తుఁడై విశ్వభర్తపు ♦ క్షిప్రధాన,
పాపవాహ్యంబు నెక్కి బ్ర ♦ హ్మాదిసురలు, బలసి తమ తత్తడుల నెక్కి ♦ కొలిచిరాఁగ.

టీ. అనినజ్=ఇట్లనఁగా, చని=వారు మరలబోయి, విన్నవింపజ్=మనవిచేయఁగా, దయారస=కృపారసము చేత, ఆర్ద్ర=తడుపఁబడిన, చిత్తుఁడై=చిత్తముగలవాఁడై, విశ్వభర్త=అరంగపతి, పక్షిప్రధానపు=గరుత్మద్రూపమైన, పాపవాహ్యంబుజ్=లీలావాహనమును, ఎక్కి, బ్రహ్మాదిసురలు, బలసి=పరివేష్టించి, తమతత్తడులజ్=తమ వాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి=సేవించి, రాఁగజ్= వచ్చుచుండఁగా. తా. సుగమము.

క. నాసీరుఁ డగుచు సూత్రవ, తీసఖుఁ డుడుపీథిఁ బౌఁజుఁ ♦ దీర్చిన ప్రజభూ,
షాసి శతకోటి శతకో, టీ సవితృప్రభలు దిశల ♦ దెప్పర మలముక్. ౧౨౨.

టీ. సూత్రవతీసఖుఁడు = విష్వక్సేనుఁడు, నాసీరుఁడగుచుక్ = సేన మొగవాఁడగుచు, (సేనాముఖంతు నాసీరమని యమరము) ఉడుపీథిక్ = నక్షత్ర పీథియందు, పౌఁజుఁదీర్చిన = వ్యూహముఁబన్నినట్టి, ప్రజ = జనముయొక్క, భూషా = భూషణములయొక్కయు, అసి = ఖడ్గములయొక్కయు, శతకోటి = వజ్రాయుధముయొక్క, శతకోటి = నూఱుకోట్ల సంఖ్యగల, సవితృ = సూర్యులయొక్క, ప్రభలు = వెలుఁగులవంటి వెలుఁగులు, దిశలక్ = దిక్కులయందు, దెప్పరము = అధికముగా, అలముక్ = వ్యాపింపఁగా. తా. సుగమము.

వ. శ్రీవిష్ణుపృష్ఠాంకిఁ జని విశ్వకర్మ మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టున విడిసి యయ్యాదిమ పురుషుండు దివ్యాప్సరసలు ఐంద్రాదిక స్నానీయ మంగళద్రవ్య మండనం బొనర్పఁ బెండ్లికొడుకై దివ్యవాద్యంబులు నారదాది దివ్య మునిగానంబులు వెలయం గల ధౌత ఘనళ దివ్యధారాధరంబులుగురియు సుధాధారల నభిషిక్తుండై ముక్తావళీకౌస్తుభా ముక్త కంబుకంధరుండును కేయూర కంకణాలంకృతుండును మకరకుండల ముకుటాదభూషా విభూషితుండును దివ్యాంగరాగరూషితుండును పీతాంబరసంవీతుండును దులసీకల్హార ప్రసవస్రగ్వ్యాకీర్ణాంసుండును నై యుండు నంత నక్కడ నటకు మునుప గృహప్రవేశంబు సేసి సంభ్రమాయత్తుం డగువిష్ణుచిత్తు ప్రయాణంబున. ౧౨౩.

టీ. శ్రీవిష్ణుపృష్ఠాంకిఁ జని, విశ్వకర్మ, మణిమయంబుగాక్, కట్టిన, విడదిపట్టున విడిసి = ప్రవేశించి, అయ్యాదిమపురుషుండు = ఆ మొదలి పెండ్లికొడుకైన శ్రీపతి, దివ్యాప్సరసలు = వేల్పుటచ్చరలు, ఐంద్రాది = పసుపు మొదలగు, స్నానీయ = స్నానముకొఱకైన, మంగళద్రవ్య = శుభవస్తువులతోడి, మండనంబు = అలంకారము, ఒనర్పక్ = చేయఁగా, పెండ్లికొడుకై, దివ్యవాద్యంబులు = దేవదుందుభులు నారదాది దివ్యమునిగానంబులు, వెలయక్ = ప్రకటముగాఁగా, కలధౌత = వెండివలెనే, ఘనళ = తెల్లనైన, దివ్యధారాధరంబులు = దేవతామేఘములు, కురియు = వర్షించుచున్న, సుధాధారలక్ = అమృతధారల చేత, అభిషిక్తుండై = అభిషేకంపఁబడినవాఁడై, ముక్తావళీ = ముత్తెపుసరాలతోడి, కౌస్తుభ = కౌస్తుభరత్నము చేతను, అముక్త = విడువఁబడని, కంబుకంధరుండును = శంఖమువంటికంఠము గలవాఁడును, కేయూర = భుజకీర్తులచేతను, కంకణ = కడియములచేత, అలంకృతుఁడును = అలంకరింపఁబడినవాఁడును, మకరకుండల = మకరాకృతిగల పోఁగులు, ముకుట = కిరీటము, ఆది = మొదలుగాఁగల, భూషా = భూషణములచేత, విభూషితుండును = మిక్కిలి భూషిం

పఁబడినవాఁడును, దివ్యాంగరాగ=దివ్యచందనము చేత, భూషితుండును = అలంకరింపఁబడిన వాఁడును, పీతాంబరసంవీతుండును = బంగరుపట్టుపుట్టంబుఁ గట్టుకొన్న వాఁడును, తులసీ=తిరుత్తుళాయి యొక్కయు, కల్పతరు ప్రసవ=కల్పవృక్షపుష్పముల యొక్కయు, (స్యాదుత్పత్తౌ ఫలేపుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే. అని విశ్వుఁడు) స్రక్=మాలికలచేత, ఆశ్రిత=పొందఁబడిన, ఉరస్కుండునై=వక్షముగలవాఁడై, ఉండునంతట = ఉండునంతట, అక్కడ=ఆయమ్మ నారియొద్ద, అటకినమునుప=అంతకుమునుపే, గృహ్యాప వేశంబుసేసి= తమయిల్లు సేరి, సంభ్రమాయత్తుండగు= ప్రేమాధీనుఁడగుచున్న, విష్ణుచిత్త=పెరియాళ్వారు యొక్క, ప్రయత్నంబున. తా. సుగమము.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ, గీర్వాణీకోటి జాన ♦ కీరఘుకులరా,
ట్పూర్వాచరిత వివాహా, ఖర్వ సుగీతములు పాడ ♦ గా విభవమునన్. ౧౨౪.

టీ. శర్వాణీ=పార్వతియు, "శర్వాణీ సర్వమంగళా అనియమరము" వాణీ= సరస్వతియు, ముఖ=మొదలగు, గీర్వాణీ=దేవతాస్త్రీలయొక్క, కోటి=సమూహము, జానకీరఘుకులరాట్ = సీతారాములయొక్క, పూర్వాచరిత=తొల్లిఁజేయఁబడిన, వివాహ=కల్యాణమందలి, అఖర్వ=అతిశయములయిన, సుగీతములు=పాటలు, పాడఁగాన్= గానముసేయఁగా, విభవమునన్. తా. సుగమము.

తే. నెమ్మి నేకావళియు స్రగ్వి ♦ ణియును జామ, రంబులిరుగెడ నిడ హరి ♦ ద్రాద్రవమునఁ,
బెట్టిరి నలంగు లక్కన్యఁ ♦ బెండ్లికూఁతుఁ, జేయు ఋషిపత్నులర్థినా ♦ శీర్యుతముగ.

టీ. నెమ్మిన్ = మైత్రిచేతను, ఏకావళియు = మున్ను చెప్పఁబడినచెలికత్తియయైన యేకావళియును, స్రగ్విణియున్, ఇరుగెడన్=ఉభయపార్శ్వములయందు, (ఇది యేక వచనాంత ద్విగుసమాసము) చామరంబులు=వీచోఁపులు, ఇడన్ = సమర్పింపఁగా, హరిద్రాద్రవమునన్ = పసుపునీటిచేత, అర్థిన్=ఆసక్తిచేత, అక్కన్యన్=ఆయాముక్త మాల్యదాకన్యకను, పెండ్లికూఁతుఁజేయు, ఋషిపత్నులు=ఋషిభార్యలు, ఆశీర్యుతము గాన్=దీవనలతోడను, నలంగులు పెట్టిరి=ఉద్వర్తనము లాచరించిరి.

తా. సుగమము.

తే. అట్లు వైవాహికపు ♦ దీక్ష యమరఁ గమ్మ, నూనెఁ దలయంటి నెఱులు గం ♦ దానఁబులుము,
స్వర్ణమణికుంభహిమ వారి ♦ జలక మాడి, నట్టిజగదీశ్వరికి వేల్పు ♦ టబలమొర్త్తు. ౧౨౬.

టీ. అట్లు=ఆప్రకారము, వైవాహికపుదీక్ష=వివాహసంబంధదీక్ష, అమరన్= ఒప్పునట్లు, కమ్మనూనెన్=సుగంధతైలముచేత, తలయంటి=శిరోభ్యంగముఁజేసి, నెఱులు=

కురులు, గంధానన్=శ్రీ చందనముచేత, ఫులుకన్=ఫులుకుగా, స్వర్ణమణి=బంగారు రతనాల వికారములగు, కుంభ=కలశములయందలి, హిమవారిన్=పన్నీటిచేత, జలకమాడి నట్టి=మంగళస్నానమొనర్చినట్టి, జగదీశ్వరికిన్=ఆయమ్మకు, వేల్పుటబలయోర్తు=ఒక్క దేవతాస్త్రీ యని ముందటి కన్వయము.

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం, బిడి మణిపీఠస్థ నై న ♦ యింతి మెఱుఁగు పె,
న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం, బిడెఁ దుఱుము ఘటించె నొకమృ♦గేక్షణ నెమ్మిన్.

టీ. తడియొత్తి=తడిఁదుడిచి, సన్నవలిపంబిడి=సన్నచీరఁగట్టించి, మణిపీఠస్థ నైన=రత్నపీఠమందుఁ గూరుచున్న, ఇంతి=ఆముక్తమాల్యదయొక్క, మెఱుఁగు=మెఱుఁగారుచున్న, పెన్నిడుదకురులు=మిక్కిలి వాలికలగుకురులు, ఆర్చి=తేమార్చి, ధూపం బిడెన్=ధూపమువేసెను, ఒక మృగేక్షణ = మఱియొక్క కురంగలోచన, నెమ్మిన్= మైత్రిచేత, తుఱుముఘటించెన్=కొప్పుఁబెట్టెను. తా. సుగమము.

సీ. యావకద్రవమున ♦ నరుణాంఘ్రినఖపఙ్క్తు లభ్యక్తములు సేసె♦నతివయోర్తు,
నయకల వ్రేళ్ల♦మట్టియలుఁ బిల్లాం డ్లిడి పాయవట్టముఁ బెట్టెఁ ♦ బైనొకర్తు,
నెటికవట్టి పసిండి♦నీటివ్రాతచెఱంగు వెలిపట్టు రహిఁ గట్టె♦ వెలఁదియోర్తు,
కటిసీమఁ గనకమే♦ఖలఁ జేర్చి తారహా, రములు గీలించెఁ గం♦ఠమున నోర్తు,

గీ. కటకములు హస్తసరము లం♦గదము లంగు, ళీయకములును బాహువల్లి♦కల వ్రేళ్ల,
నిలిపి తాటంకనాసామ♦ణుల నమర్చి, చొనిపె సీమంతవీథిఁ జే♦ర్చుక్కయోర్తు.౧౨౫.

టీ. అతివయోర్తు=మఱియొకదేవకన్యక, యావకద్రవమునన్=లత్తుకనీటిచేత, అరుణ=మనుపై యొప్పునైయున్న, నఖపఙ్క్తులు=గోళ్లచాళ్లు, అభ్యక్తములుసేసెన్= తడిపెను, ఒకర్తు = మఱియొకయంగన, నయకల=నాణెముగల, వ్రేళ్లన్=పాదాంగుళుల యందు, మట్టియలును, పిల్లాండ్లు, ఇడి, పైన్=మీఁదను, పాయవట్టము = పాదభూషణ విశేషమును, (పావడములనవచ్చును) పెట్టెన్ = ఉనిచెను, నెటికవట్టి = కుచ్చిళ్లుపట్టి, పసిండినీటివ్రాఁతచెఱంగు = బంగారు సరిగచేతఁ జిత్రించియున్న చెఱఁగుగల, వెలిపట్టు= తెల్లపట్టుచీర, రహిన్=పొలుపుగాను, వెలఁదియోర్తు=మఱియొక్క కాంత, కట్టె, ఓర్తు= మఱియొక్క పొలతుక, కటిసీమన్ = పిఱుందుమీఁద, కనకమేఖలన్=బంగారుగంటల యొడ్డాణమును, చేర్చి=అలంకరించి, కంఠమునన్, తారహారములు = ముత్తెపుఁబేరులు, కీలించెన్=ఉనిచెను, ఓర్తు=మఱియొక్కతె, కటకములు=కంకణములు, హస్తసరములు=

చేసరపణులు, అంగదములు=భుజకీర్తులును, అంగుళీయకంబులు=ఉంగరములును, బాహువల్లికల వ్రేళ్లన్ = వరుసగా బాహులతలయందును, వ్రేళ్లయందును, నిలిపి, తాటంకనాసాభూషణులన్=కమ్మలు ముక్కరముత్తెమును, అమర్చి=పొసఁగించి, సీమంతవీథిన్ = పాపట త్రోవయందు, చేర్చుక్క=ముక్తాభూషణమును, చొనిపెన్=ఉనిచెను.

తా. సుగమము.

క. కలికి తెలిగన్నుఁగవఁ గ, జ్జలరేఖలు దీర్చి మేన♦సారంగమదం,
బలఁది లలామక మిడి చెం, గలువలు క్రొవ్వేదకు వేణి♦ కస్తు ఘటించెన్.౧౨౯.

టీ. కలికి=ఆ పెండ్లికూఁతుయొక్క, తెలిగన్నుఁగవన్ = ధవళాక్షిద్వంద్వమందు, కజ్జలరేఖలు = కాటుకరేఖలు, తీర్చి=దిద్ది, మేనన్=శరీరమందు, సారంగమదంబు = కస్తూరి, అలఁది = పూసి, లలామకము = చేర్చుక్క(బొట్టుమీఁద శిరముననుంచుకొనెడు భూషణమైనదాని, "స్రగ్భ్రష్టకంశిఖాలంబి పురోన్యస్తంలలామకమ్" అనియమరము.)ఇడి=ఉంచి, వేణీకస్తు= మఱియొక నాతి, క్రొవ్వేదకున్ = క్రొమ్ముడికి, చెంగలువలు= ఎఱ్ఱగలువపువ్వులు, ఘటించెన్ = కూర్చెను.

తా. సుగమము.

వ. ఇట్లలంకృత యైయుండ లగ్నం బాసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుటయుఁ బన్నగశయనుండు మార్తండ మండలంబులు పంక్తులైనదివియలై వెలుంగఁ దారకలగుంపు జగజంపుగా శలసత్త్రశత్త్రుం డాతపత్త్రత యంగీకరింప సింధుపతి సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగా విపణిఁ గలయంపిఁ జిలికింపఁ బ్రకృతికాంత క్రంత సురకాంతలం గూడుకొని సంతరింప హుతవహుం డగరుధూపంబు రేఁపఁ బ్రజ్ఞన్యుం డుల్లెడయిడఁ బ్రాచీనపాఠంబులు పాఠకౌఘంబు లయి బిరుదప్రబంధంబులు పఠియింప విధినందన సనందనాదులు సంగీత మాంగల్యంబున నంతరంగంబున కింపొసంగ విహంగపుంగవుండు మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణంబగు పల్యాణంబంగీకరింప నప్రాకృతప్రైభవంబునం జని పరమసంభ్రమంబున భాగవతవతంసంబు భక్తికలితబహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కి రింత డిగ్గి విష్వక్సేను కరం బవలంబించి కక్ష్యాంతరంబులం జంచలాక్షులు గడుగు నడుగుల జలంబులకుం బయిపయింబడి గీర్వాణ సిద్ధసంఘంబు లహంపూర్వికనుర్విని ర్వారిగా నూర్చికొని ప్రాశింపఁ బ్రవేశించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జాంబూనదపీఠంబున నుపవిష్టుండై యతండు వెండియు బంగారు భృంగారుకంబులఁ గనకభాజన నిక్షేపంబులగు కుశేశయ పేశల

పదకిసలయంబులుగడిగి షోడశోపచారసహితంబుగా సపర్యాక్రియంబునగు మధుపర్కంబు వాసంగం గొని యయ్యాశ్చర్యరూప దేవరయు దానును ధారవోయ నా కన్యకారత్నంబుం బరిగ్రహించె ననంతరంబ. ౧౩౦.

టీ. ఇట్లు = ఈప్రకారము, అలంకృతశైలయుండఁగ = అలంకరింపఁబడినదై యుండఁగా, లగ్నంబు = వివాహముహూర్తము, ఆసన్నంబయ్యెనని = సమీపించెనని, విన్నవించుటయుఁ = విన్నపము సేయఁగానే, పన్నగశయనుండు = శేషశాయియగు రంగనాథుఁడు, మార్తాండమండలంబులు పంద్రెండును = ద్వాదశాదిత్యమండలంబులు, దివియలై వెలుంగఁ = దివ్వటీలయి వెలుఁగఁగా, తారకలగుంపు = నక్షత్రసమూహము, జగజంపుగాఁ = కుచ్చులుకాఁగా (గొడుగుచుట్టునుండునవి) శతపత్రశత్రుండు = కమలవైరియైన చంద్రుఁడు, ఆతపత్త్రతయంగీకరింపఁ = ఛత్త్రముగాఁగా, సింధుపతి = సముద్రుండు, సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగాఁ = ఎఱ్ఱగలువరేకుల కానుకతోఁగూడ, విపణిఁ = అంగడివీథియందు, కలయంపిఁ = కల్లాపిని, చిలికింపఁ = చల్లింపఁగా, ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, సురకాంతలం గూడుకొని = దేవతాస్త్రీలంగలిసికొని, క్రంత = సమీపప్రదేశము, సంతరింపఁ = సవరణపఱుపఁగా, హుతవహుండు = అగ్నిదేవుఁడు, అగరుధూపంబు, రేఁపఁ = ఎగయింపఁగా, పర్జన్యుండు = వర్షదేవుఁడు, ఉల్లడయిడఁ = ఉల్లాభముఁబట్టఁగా, ప్రాచీనపాఠంబులు = ప్రాఁజదువులు, (వేదములనుట) పాఠకౌఘంబులై = వందిమాగధసంఘములై, బిరుదప్రబంధంబులు = బిరుదుఁగైవారములు, పఠింపఁ = చదువఁగా, విధినందన = నారదుండు, సనందన = సనందుఁడు, ఆదులు = మొదలగువారు, సంగీతమాంగల్యంబునఁ = సంగీతమంగళత్వముచేత, అంతరంగంబునకుఁ = మనస్సునకు, ఇంపొసంగఁ = మాధుర్యమొనర్పఁగా, విహంగపుంగవుండు = గరుత్మంతుఁడు, మత్తమాతంగంబై = మదపుటేనుఁగై, ఖచిత = కూర్పఁబడిన, మణి = రత్నములును, కల్యాణంబగు = బంగారుగలిగినట్టి, (వసుచంద్రదివ్వాజ్ఞ పంచకల్యాణంభూరిగైరిక మని నిఘంటువు) పల్యాణంబు = పల్లమును, (చౌడోలనుట) అంగీకరింపఁ = వహింపఁగా, అప్రాకృత = లోకవిలక్షణమైన, వైభవంబునఁ = సంపదచేత, చని = వేంచేసి, పరమసంభ్రమంబునఁ = పరమానందముచేత, భాగవతవతంసంబు = భాగవతోత్తముఁడగు భట్టనాథుఁడు, భక్త = భక్తితోడ, కలిత = కూడుకొన్న, బహుప్రణామపూర్వకంబుగాఁ = అనేకనమస్కారపూర్వముగా, ఎదుర్కొనఁ = ఎదురుకోలునకు రాఁగా, ఎక్కిరింతడిగ్గి = వాహనమునుదిగి. విష్వక్సేనుకరంబవలంబించి = విష్వక్సేనుని కైదండగ్రహించి, కక్ష్యాంతరంబులఁ = ద్వారాంతరాళములయందు, చంచలాక్షులు = సువాసినులు, కడుగు = ప్రక్షాళనము చేసెను, అడుగుల = శ్రీపాదములయొక్క, జలంబులకుఁ =

త్తిగ్గిములకు, పయిపయింబడి = మీఁదమీఁదఁబడి, గీర్వాణ = వేల్పులయొక్క, సంఘం బులు = గుంపులు, అహంపూర్వికన్ = ఓమారి సామారిచేత, ఉర్వి = భూమి, నిర్వారిగాన్ = నిర్జలమగునట్టుగా, ఉర్చికొని = దూఁటుకొని, ప్రాశింపన్ = పానముసేయఁగా, ప్రవే శించి = చొచ్చి, తదీయ = ఆభట్టనాథసంబంధులచేత, నిర్దిష్టంబగు = నిర్ణయింపఁబడిన, జాంబూనదపీఠంబునన్ = బంగరుపీఁటయందు, ఉపవిష్టుండై = కూరుచున్నవాఁడై, అతండు, వెండియున్ = మరల, బంగారుభృంగారుకంబులన్ = బంగరుగిండ్లచేత, కనకభాజన = పసిఁడి పళ్లెరంబునందు, నిక్షిప్తంబులగు = ఉనుపఁబడిన, కుశేశయ = తామరపూలవలెనే, పేశల = మృదువులైన, పదకిసలయంబులు = అడుగుఁజిగురులు, కడిగి = ప్రక్షాళనముఁజేసి, షోడశోప చారసహితంబును = ఆవాహనాసనపాద్యార్ఘ్యాచమనీయ స్నానవస్త్రయజ్ఞోపవీతగంధపుష్ప ధూపదీప నైవేద్య తాంబూలార్తినీరాజన మంత్రపుష్పాత్మకములగు షోడశోపచార ములతోఁ గూడినట్టియు, సపరిష్క్రియంబునగు = అలంకారసహితమైనట్టి, మధుపర్కం బున్ = గుడయుక్తదధిని, ఒసంగన్ = సమర్పింపఁగా, కొని = గ్రహియించి, అయ్యా ళ్వారు = ఆభట్టనాథుఁడు, దేవేరియున్ = ధర్మపత్నియు, తానును, ధారవోయఁన్ = ధారా దత్తముసేయఁగా, అకన్యకారత్నంబున్ = అకన్యారత్నమగు నాముక్తమాల్యదను, పరిగ్ర హించెన్ = పాణిగ్రహణముసేసెను, అనంతరంబ = పదపడి.

తా. సుగమము.

మ. కలధౌతద్రవ చిత్రముల్మెఱయ ము ♦ క్తాస్యూత మహా మేచకాం
చలపుం బెందెఱ వారి లగ్నము సమా ♦ సన్నంబుగా వేల్పుబె
ద్దలు వంపన్ గుడ జీరకంబులు సము ♦ ద్యత్ప్రేమ నన్యోన్య మం
జులహా స్తంబుల నుంచి రర్థిఁ గనుమిం ♦ చు ల్చిట్టుము ట్టాడఁగన్. ౧౩౧.

టీ. కలధౌతద్రవ = బంగారునీటిచేతనైన, "కలధౌతంరౌప్యహేమ్నోః" అని నిఘంటువు. చిత్రముల్ = వింతపనులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, ముక్తా = ముత్తెముల తోడ, స్యూతమహా = కూర్పఁబడిన, మేచక = నల్లనగు, అంచలపు = అంచులుగల, పెందెఱ = పెద్దతెఱదుప్పటిచే, వారి = పట్టి, లగ్నము = ముహూర్తము, సమాసన్నంబుగాన్ = మిగులదగ్గఱఁగా, వేల్పుఁబెద్దలు = బ్రహ్మాదిసురశ్రేష్ఠులు, వంపన్ = క్రిందికానవంచియుండఁగా, గుడ జీరకంబులు = జీలకఱ్ఱబెల్లములు, సముద్యత్ప్రేమన్ = అగ్గలంపుఁబ్రేముడిచేత, అర్థిన్ = ఆసక్తిచేత, కనుమించుల్ = నేత్రతాళతళ్యములు, చిట్టుముట్టాడఁగన్ = సందడింపఁగా, అన్యోన్య = ఒకరిఁకొకరులయొక్క, మంజుల = సుందరములగు, హాస్తంబులన్ = కరములయందు, ఉంచిరి = ఉనిచిరి. తా. సుగమము.

చ. మఱి వనమాలి చూడమున ♦ మానిని ముత్తెపుఁ బ్రాలు వోయుచోఁ,
మెఱయుఁ దదంగుళీకిసల ♦ మేళనఁ జక్రి చెమర్చ రాలి మైఁ,
నఱిమఱి ఘర్మబిందువులు ♦ నమ్మణులు న్మొగులందు నుండి డా,
ల్గిఱిగొన జాలు ధారలబ ♦ లె న్వడగండ్లబలె న్గనుంగొనన్, ౧౩౨.

టీ. మఱి=పిమ్మట, మానిని=ఆపెండ్లికూఁతురు, వనమాలి చూడమునన్=స్వామి శిరమందు, ముత్తెపుఁబ్రాలువోయుచోన్=ముత్తెములతలఁబ్రాలువోయునప్పుడు, తదంగుళికిసల...తత్=ఆయమయొక్క, అంగుళికిసల=చిగుళ్లవంటి వ్రేళ్లయొక్క, మేళనన్=కూడుకొనుటచేత, చక్రి=స్వామి, చెమర్చన్=చెమరింపఁగా, రాలి=స్రవించి, మైన్=స్వామి శరీరమందు, అఱిమఱి=ఎక్కువైన, ఘర్మబిందువులున్ = చెమ్మటచినుకులును, అమ్మణులున్=ఆముత్తెములును, మొగులందునుండి = మేఘములలోనుండి, డాల్గిఱిగొనన్=కాంతి వ్యాపించుచుండఁగా, జాలు=స్రవించుచున్న, ధారలబలెన్=వర్షధారలవలెను, వడగండ్లబలెన్=కరకములవలెను, కనుంగొనన్=చూడఁగా, మెఱయున్=ప్రకాశించును.

తా. స్వామి శరీరము నీలమేఘమువలె నున్నదనియును చెమర్చి చెమట చినుకులు రాలఁగా నవి వానచినుకులవలెను దలఁబ్రాలముత్తెములు వడగండ్లవలె నున్నవి యని యును భావము.

తే. ఇంతిదోయిట సేసఁబ్రా ♦ లెత్తు చోట, గుబ్బపాలిండ్లకేవ గ్ర ♦ క్కన మురారి,
గన్ను వేయుటఁ గని లజ్జ ♦ గదుర బాహు, లెత్తక కరాగ్రములన పై ♦ కెగరఁజల్లె. ౧౩౩.

టీ. ఇంతి=ఆనాతి, దోయిటన్=అంజలిచేత, సేసఁబ్రాలు=తలఁబ్రాలు, ఎత్తుచోటన్=ఎత్తునప్పుడు, మురారి=రంగనాథుఁడు, గుబ్బపాలిండ్లకేవన్=ఉదుటుగలకుచములదిక్కున, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగా, కన్ను వేయుటన్=కన్నువేసి చూచుటను, కని=తానుజూచి, లజ్జగదురన్=సిగ్గొలయఁగా, బాహులెత్తక=చేతులుపైకెత్తక, కరాగ్రములన=కొనచేతులనే, పైకిన్=స్వామిపైకి, ఎగరఁజల్లెన్. తా. సుగమము.

క. గళమునఁ గట్టెను హరి మం, గళసూత్రము పులక లతివ ♦ గాత్రముఁ బొదువన్,
నెలఁతయుఁ బతియును గరముల, నలవఱిచిరి కంకణంబు ♦ లన్యోన్యంబున్, ౧౩౪.

టీ. హరి, అతివగాత్రమున్=ఆయింతిమేనిని, పులకలు=రోమాంచములు, పొదువన్=వ్యాపింపఁగా, గళమునన్=కంఠమందు, మంగళసూత్రముఁగట్టెను, నెలఁత యున్=పతియును, అన్యోన్యంబున్=ఒండొరులకు, కంకణంబులు=ప్రతిసరములు, కరములన్=హస్తములయందు, అలవఱిచిరి=అమర్చిరి. తా. సుగమము.

సీ. లలనచే నిష్ఠతో లాజలు వేల్పించి శార్ఙ్గి మెట్టించెను ♦ సప్తపదులు,
తెలియఁగూడి యరుంధ♦తీ దర్శనముఁ జేసె బ్రహ్మరుద్రాది గీ ♦ ర్వాణకోటి,
యర్పించు నుడుగిర ♦ లనుకంపఁ గైకొని యనిచెఁ బ్రసాదభా ♦ జనులఁ జేసె,
యాత్మపట్టణమున ♦ కతిసఁ దోడ్కొని విజయంబుసేసెను మహా ♦ వార్ఘ మెప్ప,

గీ. సహ్యకన్యాతటోద్యాన ♦ చందనద్రు, కుంజముల నీలకుంతలఁ ♦ గుస్తరించి,
కంతుసామ్రాజ్య మేలించి♦కరుణఁ జిత్త, మొలయ జగములఁ బాలించు ♦చున్నవాఁడు.

టీ. లలనచేత్ = ఆయింతిచేత, నిష్ఠతోన్, లాజలువేల్పించి = లాజహోమము, జేయించి, శార్ఙ్గి = స్వామి, సప్తపదులు, మెట్టించెను = త్రొక్కించెను, తెలియన్, కూడి, అరుంధతీదర్శనముఁజేసె, బ్రహ్మరుద్రాదిగీర్వాణకోటి, అర్పించు = సమర్పించునట్టి, ఉడుగిరలు = బహుమానములను, అనుకంపన్ = కృపచేత, కైకొని, ప్రసాదభాజనులఁజేసి = అనుగ్రహపాత్రులనుజేసి, అనిచెన్ = పంపెను, ఆత్మపట్టణమునకున్ = శ్రీరంగమునకు, అతిసఁదోడ్కొని = చూడికుడుత్త నాచ్చియారునుదోడుకొని, మహావార్ఘమెప్పన్, విజయంబుసేసెను = వేంచేసెను, (ఇచ్చటనతివైభవంబుననాత్మపట్టణమునకతిసఁదోడ్కొనివిజయంబుసేసి యని పాఠాంతరముంగలదు) సహ్యకన్యా = కావేరీనదియొక్క, తట = దరులయందలి, ఉద్యాన = శృంగారవనములందలి, చందనద్రు = శ్రీగంధవృక్షములయొక్క, కుంజములన్ = పొదరిండ్లయందు, నీలకుంతలన్ = ఆముక్తమాల్యదను, గుస్తరించి = లాలించి, కంతుసామ్రాజ్యము = రతిపతిసామ్రాజ్యమును, ఏలించి - పరిపాలింపఁజేసి, (సురతక్రీడకుఁబ్రవేశింపఁజేసినాఁడనుట) చిత్తము, కరుణన్ = దయచేతను, ఒలయన్ = నిండఁగా, జగములన్ = లోకములను, పాలించు చున్నవాఁడు = ఏలుచున్నవాఁడు. తా. సుగమము.

ఉ. స్కందసరస్తటీరమణ ♦ కందర చందన కుందవాటికా,
మందసమీరలోల వన ♦ మాలిక నిర్మలదివ్యవిగ్రహా,
స్పందవిభాఘరీకృత న ♦ భస్స్ఫటికాళిక పల్లవాంగినా,
బృందమనోభిమాన ధృతి ♦ భేదన పేశలవంశవాదనా. ౧౩౬.

టీ. స్కందసరసి = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తటీ = దరియందలి, రమణ = మనోహరమగు, కందర = గుహలయందలియు, "దరీతుకందరోవాస్త్రీ" అని యమరము. చందన = పరిమళించునవృక్షములయొక్క, కుంద = మొల్లలయొక్క, వాటికా = శ్రేణులయందలియు, మందసమీర - మందమారుతముచేత, లోల = కదలుచున్న, వనమాలిక = తులసీవనమాలగలిగిన

వాఁడా, నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, విగ్రహ=శరీరముయొక్క, అస్పంది=చలింపని, విభా=కాంతి చేత, అఙ్గీకృత=గ్రహింపఁబడిన, నభః=ఆకాశముయొక్క, స్ఫుట=వ్యక్తమైన, కాళిక=నలుపుగలవాఁడా, వల్లవాంగనా=గోపికలయొక్క, బృంద=గుంపుయొక్క, మనః= మనస్సులయందలి, అభిమాన=ఊహలువులను, ధృతి=ధైర్యములను, భేదన=భేదించెడివాఁడా పేశల=మృదువైన, వంశ=పిల్లఁగ్రోవియొక్క, వాదనా=వాయించుటగలవాఁడా. (ఈ పద్యమునందు స్కందపదము మొదలుగాఁ గాళికపదమువఱకొక్క సమాసముగాను, విదళ వల్లవాంగనాశబ్దము మొదలుగాఁ దుదవఱ కొక్క సమాసముగాను కొందఱు చెప్పుదురు)

తా. సుగమము.

క. అరిధారాఖండిత మరు, దరిసంఘ విహంగవాహ ♦ నా యుదరమహాం,
బురుహా పుటభరిత మధుశం, బర భర జలమానుసాయ ♦ మాన గ్రహిణా. ౧౩౪

టీ. అరి = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచులచేత, ఖండిత = త్రుంపఁబడిన, మరుదరిసంఘ=రాక్షససమూహముగలవాఁడా, విహంగవాహనా=గరుడవాహనా, ఉదర= నాభియందలి, మహాంబురుహా = పెందామరయొక్క, పుట = దొప్పయందు, భరిత = నిండింపఁబడిన, మధు= మకరందమనియెడు, శంబర=ఉదకముయొక్క, భర=అతిశయముందు, జలమానుసాయమాన = నీరుపాపనలెనున్న, గ్రహిణా = బ్రహ్మగలవాఁడా.

స్రగ్విణి. వాలినిర్భేదనా ♦ వారిజాతేక్షణా, శైలకన్యాస్తుతా ♦ శార్ఙ్గచంచద్భుజా,
ఫాలదృక్పద్మభూ ♦ పాకభేదిస్ఫుర, న్మౌళిమాణిక్యరు ♦ ఙ్మండితాంఘ్రిద్వయా.

టీ. సులభము.

మ. ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదా ♦ భీష్టార్చనా పుణ్యల,
బ్ధ దురుట్టంకణపాటనోత్థవిజయ ♦ స్తంభోపలోట్టంకితాం,
క దృఢాష్టాక్షరకృష్ణరాయ ధరణీ ♦ కాంతాస్యనాముక్తమా,
ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాఱవది వ్యా ♦ ఖ్యంబై మహిం బొల్పగున్. ౧౩౬

టీ. ఇది, సింహాచల = సింహాచలమందలి, దంభకేసరి=నృసింహస్వామి యొక్క పదాభీష్టార్చనా = ఇష్టమైనపాదపూజలయొక్క, పుణ్య = పుణ్యముచేత, లబ్ధ = పొందఁబడిన, దురుట్టంకణ = ఉట్టంకింపశక్యము గాని, (ఎన్నరానిదనుట) పాటనోత్థ విజయ స్తంభ = విజయస్తంభముయొక్క, ఉపల = శిలయందు, ఉట్టంకిత = చెక్కఁబడిన అంక = గుఱుతుచేత, దృఢ=దిట్టములైన, అష్టాక్షర=ఎనిమిదియక్కరములుగల, కృష్ణ

యగ్రణీకాంత— కృష్ణరాయగ్రణీకాంతుఁడను, అస్మదాముక్తమాల్యదన్ = నాయాముక్తమాల్యదయంగు, ఆశ్వాసహరంబున్, ఆఱఁదియు, వ్యుత్పత్త్యంశై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ప్రకాశించును.

కొన్నిపుస్తకములలో దాసరియడుగఁగా నతనితో బ్రహ్మరాక్షసుఁడు తనవృత్తాంతము చెప్పఁదొడంగునంతవఱకు నాఱవయాశ్వాసము సమాప్తముగాను దక్కినపద్యము లేడవయాశ్వాసముగా నున్నది. అయినను బూర్వవ్యాఖ్యాతలెవరు నాయాశ్వాసాంతపద్యముల కర్థము వ్రాయమింబట్టి యీగ్రంథ మాఱాశ్వాసములే యని స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కనుక నారీతినే ముద్రింపఁబడియె.

గద్య. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాగతాఖండ సాహితీధురీణుండు
నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు
రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయం
బులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచి సమాఖ్యానం
బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునందు

షష్ఠాశ్వాసము.

సమాప్తము.